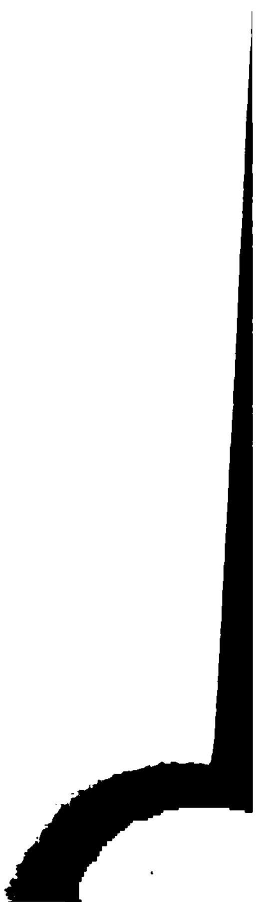

AUGUST BOECKH'S

GESAMMELTE

KLEINE SCHRIFTEN.

ERSTER BAND:

ORATIONES.

LEIPZIG,

DRUCK UND VERLAG VON B. G. TEUBNER.

1858.

AVGVSTI BOECKHII

ORATIONES

IN VNIVERSITATE LITTERARIA

FRIDERICA GVILELMA BEROLINENSI

HABITAE.

EDIDIT

FERDINANDVS ASCHERSON.

LIPSIAE,

SVMPTIBVS ET TYPIS B. G. TEVBNERI.

MDCCCLVIII.

PRAEFATIO EDITORIS.

Augusti Boeckhii quae hoc volumine continentur orationes prope omnes eisdem sollemnibus celebrandis sunt habitae, Regis Borussorum augustissimi nataliciis laetissimis. Viginti quinque enim orationes Friderici Guilelmi Tertii, sex Friderici Guilelmi Quarti diebus natalibus sunt dictae; accedunt duae orationes singulares: ea, quae in universitatis Berolinensis dedicatione est habita, et Friderici Guilelmi Tertii laudatio funebris. Orationes has nunc coniunctas iterum edi noluisset auctor, nisi multi, qui olim unam et alteram audiverant, id postulassent. Non autem edi curasset sua sponte, quod in eis insunt, quae ipsi videantur esse excusanda. Primum enim quod, quae quoque anno dixit auctor, ea ad huius anni res et condiciones sunt accommodata, tum, quum haberentur orationes, facile, quo quidque spectaret, est intellectum: nunc multis annis interiectis possunt generatim dicta videri, quae ad praesentem tum rerum statum referebantur. Deinde auctor vidit, vel ipso invito aliquarum rerum memoriam in his orationibus esse iteratam, quod temporis vel argumenti similitudo ad similia dicenda incitaverat. Excusavit huiusmodi repetitionem auctor hinc inde, ut p. 217 et 296, et censet se de eisdem rebus non plane eadem dixisse. Tertio loco auctor temporibus et rebus commotioribus non sine ira et studio se dixisse confitetur; quod temporum excusat ratio. Quae res ad secundam potissimum spectat orationem, in qua quae insunt invidiosius dicta, ea, etsi tum audientibus accepta fuerunt, nunc omisisset vel retractasset auctor, nisi haec immutatio visa esset et delere temporis illius memoriam imaginemque ea oratione expressam, et quasi quaedam esse reprehensio eorum sensuum et contentionum, quibus tum Borussia universa agitabatur. Ipse orator ultro fatetur p. 241,

'se in his orationibus haud raro indulsisse animo irritatiori et obsecutum esse odiis, quae temporum iubebat ratio'; et ibidem data opera monuit, deponendas esse inimicitias, quum primum fuerit reconciliationis copia facta. Quapropter sperat auctor, ex eis, quae tum acerbius sunt dicta, neminem aestimaturum, quomodo in hac, qua nunc fruimur, principum et populorum cultissimorum reconciliatione felicissima animatus ipse sit.

Genus dicendi non id efficere studuit auctor, quod Ciceroniano esset simile, sed alia quoque exempla sibi proposuit. Argenteae igitur aetatis usum sequi non dubitavit, neque omnes eas grammaticorum regulas observavit, quae Cicerone potissimum nituntur. Immo interdum consulto ab eis recessit et rariorem aliquam dicendi formulam vel vocem captavit. Nonnullis tamen locis vocabulorum delectus et structura et pauca quaedam alia secundis curis sunt mutata, quod generatim indicatum esse sufficiet. Ceterum facile cognoscetur non omnium orationum dicendi genus esse idem, sed per longam annorum seriem, quibus auctor ex muneris officio orationes has Latinas habuit, paullatim aliquatenus esse mutatum.

Brevi conspectu comprehensa addidi orationum argumenta potissima, instituto, ut opinor, haud inutili.

Scripsi Berolini Nonis Ianuariis a. MDCCCLVIII.

ORATIONVM ARGVMENTA.

I.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. Aug. a. MDCCCXII. habita.

Quum ad orationem audiendam, qua constituimus Regis optimi natalicia non ex more, sed ex animo hodie celebrare, Senatus civitatis huius litterariae vos partim invitaret, partim convocaret, viri illustrissimi, nobilissimi, doctissimi, commilitonesque dilectissimi: quid exspectandum esset in hoc laetitiae publicae documento, ignorasse vestrum neminem arbitramur. Neque enim ore verbisque laudari postulat Fridericus Guilelmus, regum modestissimus et maxime civilis; potius quum non tantum leges civitati det, sed, qualis esse debere Graecis sapientibus rex videtur, ipse pro viva sit lege: civium pectoribus, tanquam tabulis, inscriptam virtutis suae memoriam esse vult, quo ad exemplum ipsius moderationem, iustitiam, pietatem, constantiam, denique omnes, quae ad salutem publicam pertinent, artes bonas comprobent, collaudent, colant, exerceant. Aberit igitur panegyrica laudatio omnis, eo magis quod hoc genus universum, partim a laudatoribus, partim ab ipsis, qui laudabantur, levem aliquam traxit notam. Etenim ex quo res publica Atheniensium optimo consilio instituit, ut publice laudarentur cives, qui cum hostibus depugnantes fortiter, gloriosam pro patria mortem occubuissent: quamvis argumentum esset praeclarum magnificumque, tamen ne in hoc quidem pertractando adulationis speciem effugere oratores summi potuerunt, quod in laudes superstitum evagari, quam in defunctorum consistere virtutibus extollendis maluerunt. Quanquam minor culpa erat in hac vivorum hominum praedicatione, quod non unus et alter, sed universa laudaretur civitas: verum translato a multis ad unum imperio, ad vilem illiberalemque assentationem rediit laudatio a nobilissimo profecta initio. Nam ut omittam Grae-

cos, qui exstincta libertate, exstincto incredibili illo ardore animi, quo ad praestantissimum quodque facinus ferebantur, exstincta denique virtute pristina ipsis Graeci nominis admiratoribus inepti videbantur: quis Panegyricum Plinii ab omni probet parte, quamquam dictum ei principi, quo terra meliorem non tulit? quis vero paullo liberalior Eumenio delectetur, Nazario, Latino Pacato, Mamertino utroque aliisque huius sectae? Quorum quidem dedecus adulatorium temporum infelicitate excuses: nos autem quis est quin beatos praedicet, quod huic Regi paremus, quem et laudare sine adulatione licet et non laudare sine offensione? Quodsi vos putassem exspectaturos, auditores, ut meo praeconio digne dilaudaretur Rex, cuius beneficia in patriam cumulata uno omnium ore efferuntur: profecto meae tenuitatis conscientia huc ego ascendere nunquam sustinuissem: quod vero scio levius quiddam a me deposci, ingenii mei exilitatem vestra indulgentia consolor quodammodo. Attamen, ut largiar remissum esse id, quod longe difficillimum et est et habetur; quantum sit dicere hoc die, hoc coetu, ex hoc loco de argumento quolibet, nemo non intelligit, qui rei dignitatem metiri iusto modulo velit: ego vero, in discrimen vocatus ipse, ita persentio, ut tantum non mentem percellat. Nam, quod Licinium Crassum Tullius loquentem fecit, magnum quoddam est onus atque munus, suscipere atque profiteri, se esse omnibus silentibus unum maximis de rebus magno in conventu hominum audiendum. At qualis quantusque hic est conventus? quae et quanta provincia mihi demandata? Tanta mihi videtur, auditores, ut singula reputanti concidat iamiam spes, ei ut respondere satis possim. Nam primum mihi dicendum est non in oppido mediocri, sed in urbe primaria, urbanitatis ac scientiae longo ex tempore plenissima, et quodammodo in ipsa regia aula doctrinae laudibus haud mediocriter celebrata. Deinde hic sedentes conspicio nobilissimos atque illustrissimos civitatis viros, atque inter eos quum universae per terram Borussicam rerum sacrarum et studiorum disciplinae, tum nostrae rei publicae litterariae curatores praesidesque gravissimos, qui inurbanum imprudensque dictum seponere lepido ac sapienti sciunt callidissime: quibus orationem meam probari, ut cupere vehementer debeo, ita vix ac ne vix quidem sperare audeo. Praeterea huc congregatos video et Patres universitatis huius et alios eruditionis atque ingenii fama praestantes viros: qui quo

singuli sunt doctiores mentisque acie et sensu elegantiae instructiores, eo acutius vitia in dicente animadvertant necesse est. Postremo vos, commilitones, magno numero adestis, quibus ut aliquid utile ad doctrinam enarrem, ratio nostrarum rerum postulare videtur, oratorii vero generis popularitas aegre patitur. Denique non meam ego personam sustineo sane quam levem: Senatus partes ago longe gravissimas, qui me sensuum suorum publice interpretem constituit; quod fecit pro benigna, quam de me concepit, opinione, non pro mea modestia. Haec quum considero, quomodo me animatum putatis? Quid ego proferam diei ipsius celebritate, huius loci amplitudine, horum hominum ornatissimorum consessu frequentissimo, denique collegii celeberrimi, quod me oratorem legit, auctoritate aliqua ex parte dignum? Audite, quid commentus sim. Qui quum desperarem fieri posse, ullum ut argumentum mea diligentia ita exornatum redderem, ut non solum res, verum etiam ingenium dicentis vobis probaretur, nec minus a dignitate vestra, ab his temporibus rei publicae, maxime vero a Regis nostri, cui hic dies consecratus est, gravitate singulari aliena viderentur orationis lenocinia et verba quasi calamistris inusta: materiam delegi et nostris rebus et studiis meis coniunctam, quae sua sese gravitate commendaret potius, quam ullam sive artem sive facundiam meam requireret. Exhibebo autem vobis duarum, quae inter Graecas clarissimae erant, civitatium imagines primis lineis descriptas: quarum altera prudentibus institutis et legibus temperata fuit, sed a litteris atque eruditione elegantiori longissimo intervallo seposita; altera optimis quibusque artibus non modo floruit ipsa, sed orbem terrarum universum imbuit, collustravit, mansuetum domitumque fecit: quibus inter se compositis ac comparatis, utra efficacior fuerit ad formandam humanitatem, qui in calculis subducendis haesitet, nemo invenietur. Quas ubi commemoro, quis est quin intelligat, Spartam me Athenasque dicere, Apollineis illam legibus Lycurgi stabilitam divinitus, has Solonis ordinatas institutis liberalibus: nobilitatam utramque rem publicam tum suopte splendore ac magnitudine, tum claris veterum scriptorum ingeniis, qui gestas ab iis egregie res obscuras esse non paterentur? Hanc Spartam, quod aiunt, adornanti, ut de civitatibus his quaedam summatim disseram, tribuite hoc mihi, auditores, ut orationis meae cursus aura facilitatis vestrae adiuvetur. Equidem, ubi Spartam considero, nullam

unquam rem publicam aut firmius constitutam, aut civium virtute tam domestica quam militari domi forisque magis insignem video. Quod partim naturae debebant beneficio, quae iis eos artibus instruxisset, ut ad puros et severos mores nati factique viderentur, partim sapientiae legislatoris, qua prospectum esset, ne quando a prisci vitae generis simplicitate desciscerent. Qui quum intelligeret, nihil aeque ad felicitatem mortalium conferre, quam si iis uterentur legibus, quae indoli cuiusque congruerent maxime; Doriensibus, nationi agresti et durae, montibus colendis, venationi belloque gerendo assuetae, ita quasi ad normam descripsit genus vitae, ut eorum studia antiqua ad bonam frugem dirigeret, ingenium eorum constans et firmum confirmaret, parsimoniam priscae aetatis conservaret, et ferociam insitam institutis tam sacris quam profanis temperaret, atque ab intestinis discordiis, quibus ante vexabantur, in hostes potissimum converteret. Idem vero perspiciebat prudentissime, non posse homines contineri, quin novas subinde molirentur res, nisi numinis divini maiestate, quam vererentur laedere aut minuere, sanciretur lex, ut semper maneret: idcircoque ad Pythium Apollinem rettulit illas rhetras, quibus praecepta disciplinae publicae continebantur; et quum in aliis civitatibus leges darentur in tempus, ut tolli possent, quum primum placuisset populo, Spartae ea condicione tulit, ut nunquam non valerent, nunquam rescindi possent. Ita factum, ut diutissime duraret vetus rei publicae forma, nec usquam religiosius, quam Spartae, lege obligarentur animi civium. Civitatem autem optimo iure non omnes habuerunt, sed nobiles sive Spartani, stirpis potissimum Doricae, qui in urbe Sparta domicilium fixerant, et prudentia ac fortitudine praestabant: ceteri Lacones in oppidis agrisque degebant, specie liberi, re ipsa subiecti. His agrum Laconicum ita divisum esse certo quodam tempore tradunt, ut sortium novem milia Spartanis, Laconibus triginta milia, singulae singulis tributae essent: neve alter altero ditior unquam evaderet, sancitum est, ut agrum neque emi nec vendi, nec donari nec legari, nec dividi liceret: hereditate ad filium natu maximum integer transibat; filiabus dotem dari interdictum; unde binae pluresve sortes ad unum pervenire antiquitus non potuerunt. Regum potentia limitibus artissimis circumscripta: Ephororum, populi tutorum, exigua initio auctoritas, temporum aucta labe: Senatus duodetriginta virorum, cuius ante Ephororum dominationem summa fuerat potestas, ex

nobilibus lectus sexaginta minimum annos natis et probitate singulari praestantibus; nec dignitas exstinguebatur nisi cum vita. Atque haec bonorum aequa divisio et imperium optimorum quam vim habuerint, nemo ignorat. Quum enim constet in civitatibus veterum plurimas turbas et rei publicae vicissitudines natas esse ex nimia opum inaequalitate, quam Phaleas Chalcedonius, Philolaus Thebanus, et Plato in proxima optimae civitate, quam opere de legibus condidit, tollere sedulo studuerunt; ac quum aeque constet, popularem dominationem gliscente plebeculae licentia facile declinare ad superbissimam aut vulgi aut unius tyrannidem: eo valuerunt Dorica Spartanorum instituta, ut novis rebus rarissimis perturbata res publica, neque ullius ante Machanidam et Nabin tyranni violentiam experta sit. Quod vero senibus Spartani parebant, iisque magistratum perpetuum gerentibus, Aristotelis reprehensioni ansam praebuit ferendum hoc dicentis, ubi probi sint et bene instituti: eosdem tamen negat tales ab ipso legislatore habitos; atque ut corporis, ita animi quandam esse senectutem monet. Quod utut est, certe contenderim non melius prospici rei publicae firmitati potuisse, quam hoc senectae habito honore. Quis enim antiquae rerum condicionis tenacior quam senectus composita et moderata? quis novarum rerum studiosior quam iuvenum acria calidaque ingenia in rem publicam recens involantium? Et quanta senum sapientia? quanta rerum notitia? quae consilia? quanta gravitas? quanta constantia? Igitur Spartani quum audaciam putarent florentis aetatis esse, prudentiam senescentis, iuvenes viribus corporis, pugna et gladio excellere voluerunt, senibus, quae ratione, sententia, animo administrantur, agenda arbitrati sunt: ideoque summum rei publicae collegium, quod Athenienses Consilium appellabant, Spartae Senatus et erat et dicebatur. Et quemadmodum in familia summus honos patri familias habetur, ita Spartae, quam unam et indivisam familiam legislator efficere studuit, maxima erat senum reverentia. Rem autem familiarem et connubia quomodo instruxerint, pueros atque adolescentes quibus artibus ad temperantiam, ad prudentiam, ad fortitudinem, ad pietatem, ad legum obedientiam instituerint, enarrare nolo peritis. Quid vero dicam, ut a mercatura, a negotiis maritimis, ab agricultura ceterisque operis illiberalibus retinuerit eos legislator? Et negotiari quidem nec Romae Senatori licuit: *et Thebis, qui ad rem publicam* accedere vellent, decem annis

quaestu abstinere omni debebant: Spartanis vero mercatura eo magis improbanda erat, quod et funestam veteribus civitatibus illam opum inaequalitatem turpemque lucri cupidinem afferret, et res permultas importaret ad aetatem agendam minime necessarias, nec solum has, sed etiam artes moresque peregrinos, quos ne probarent unquam, cautum volebant iis legibus, quibus indigenis interdicebatur peregre proficisci ante senectutem, et peregrinis in urbe commorari nulla idonea causa. Sed illud iure mirere, quod agri colendi studia non tenuerint homines robustos et laborum patientissimos: in quo dissentientes magnopere Romanos aeque bellicosos habebant, qui, quamdiu vetus florebat disciplina, rebus agrestibus tam delectabantur mirifice, nihil ut iis vita rustica honestius videretur; ut in hac occupati essent Senatores, iique senes; ut apud Ciceronem M. Catoni voluptates agricolarum, inter quos versabatur ipse, ad sapientis vitam proxime viderentur accedere, non modo ob fructum, qui inde rediret, sed ob terrae ipsius vim ac naturam admirabilem. Sed quid immoror his rebus, quae delibari hoc loco et attingi, non pandi et explicari debent, neque ocius penetro ad id, cuius causa haec a me suscepta sunt? Nam artium peregrinarum iniecta mentio admonuit me de Spartanorum eruditione dicere, modo hanc mihi veniam detis, ut eruditionis verbo nuncupem, quidquid Lacedaemon huic simile aut protulit aut toleravit. Itaque quum legislator civium victum vellet simplicissimum esse, cum luxus instrumentis omnibus litteras quoque artesque partim expulit, partim coercuit et quasi custodia vinctas tenuit, Aegyptiorum in modum, apud quos narrant Graeci traditos ante decem milia annorum modos cantici neque obsolevisse situ vetustatis neque immutatos unquam esse: adeo, ut artium apud Lacedaemonios condicionem cum Atheniensibus conferens similes illic videas signorum rudi artificio pedibus compressis effictorum, hic statuarum perfectissimarum Daedalea, hoc est Attica sollertia fabricatarum ita, quasi viverent libereque incederent. Non sinebant Spartani artem apud sese tractari ullam, quae Regibus, Senatoribusque et Ephoris, morum arbitris, minus probaretur: quibus nihil magnopere probabatur novicium. Romae Censores, Cn. Domitius Ahenobarbus et L. Licinius Crassus, quum rhetores Latini ludum aperuissent, ibique adolescentuli totos dies desiderent, in edicto, quo ostendebant suam sententiam, sibi ea *displacere, haec verba* posuerunt: „Maiores nostri, quae libe-

ros suos discere et quos in ludos itare vellent, instituerunt. Haec nova, quae praeter consuetudinem ac morem maiorum fiunt, neque placent neque recta videntur." Hoc Romae libera re publica semel atque iterum factum: Spartae temporibus optimis nunquam non observatum. Igitur prudentiae viriumque plena breviloquentia contenti, quae non Laconum, sed Doricae stirpis propria erat, quamque cum Argivis maxime communicabant, aspernabantur compta illa et quasi unguentis delibuta factae orationis incantamenta: igitur nullum apud eos reconditae et sublimis sapientiae, nullum rerum gestarum posteritatis memoriae sermone eleganti tradendarum studium: igitur neque de astrorum situ et motibus, neque de geometria, aut numeris, aut litteris, aut harmoniis, aut rhythmis, sed de heroum facinoribus, de civitatibus olim conditis, de prudentibus institutis et legibus Hippiam sophistam disserentem auscultarunt. Sculpturae tamen habitus honos, ob simulacra deorum templorumque religionem: neque ignobilia nomina Doryclidae, Dontae, Callicratis, Spartanorum artificum. Nec spretae cum saltatione musice et poesis: verum quod nihil citius altiusque animis puerilibus insinuari, nihil moribus aut emendandis aut depravandis magis conferre arbitrarentur, quam motus corporis aut modestos aut lascivos, numerosque et modos vel severos et graves, vel leves ac frivolos; religiose caverunt, ne qua prisca morum disciplina his artibus detrimentum caperet. Quapropter sola saltatione gymnopaedica, omnium sedatissima et moderatissima, ac pyrrhicha Aristoxeno auctore ab ipsis inventa, qua bellica meditabantur negotia, a quinto aetatis anno institui pueros voluerunt: molles autem istos flexus Ionicos, protervitate sua nobilitatos, exsulare in perpetuum iusserunt. In musica autem cascos amplectebantur Terpandri modos, quibus descripta disciplinae publicae praecepta putantur: neque immerito gloriabantur sese omnium diutissime veteris musices obstitisse depravationi per Graeciam invectae. Cuius rei documentum publicum fertur decretum, quo animadverterint in Timotheum Milesium, artificem aetatis suae clarissimum, qui, quum Spartam venisset, et spretis antiquae Musae septem chordis undecim sonis canens, pro simplici harmonia varios et effeminatos chromatis modos induxisset, iuvenumque, ut est in decreto, corrupisset aures, atque idem Cereris Eleusiniae ludis fabulam parum decore adornans Semelae *dolores docuisset pueros:* a Regibus et Ephoris reprehensus esse

dicitur publice et coactus ex undecim chordis, quae plures septem essent, rescindere, ut quivis rei publicae severitate spectata revereretur Spartam inferre quidquam inhonestum, neve unquam certaminum musicorum imminueretur decus. In quo si scaevos fuisse Lacedaemonios dices, saltem hoc teneas, musicae peritissimos apud veteres, et in iis Dionysium Halicarnassensem ac Plutarchum a Timotheo eiusque similibus corruptam musicam censere. Quid vero quod ne Homerum quidem sine reprehensione dimissum a Spartanis constat, quod vitam non Doricam, hoc est parcam continentemque, sed luxuriae ac nequitiarum plenam Ionicam imitaretur? adstipulantibus vel in hac summi ingenii vituperatione viris et probis et sapientibus, Pythagora Samio, Xenophane Colophonio, Heraclito Ephesio et divinae mentis philosopho Platone: ut non iniuria Lacedaemonii sapientiae vetustissimae auctores et praeceptores a quibusdam perhiberi videantur. Tyrtaei autem carminibus, bellicae virtutis stimulis, non solum ut embateriis utebantur ad pugnam incedentes, verum ea etiam in castris post coenam singuli canebant certatim.

Sed revocemus nos a rebus Spartanorum, quibus me diutius immoratum video, et exspatiemur in laetiores iucundioresque Atticae eruditionis campos, ubi natas, altas, perfectas liberalissimas artes conspicimus. Quos quum ingredi cogito, et vobiscum in iis velut in hortis diligenter consitis obambulare; non me latet, si tantum et tam nobile argumentum persequi uberius mea ratione et oratione vellem, non exaequari a me dictis facta posse, et probe intelligo, non solum materiae copiam inopem me consilii reddituram, diemque prius defecturum esse, quam operae pretium fecissem, sed etiam verendum fore, ne vobis taedium crearet rerum notissimarum infructuosa commemoratio: idcircoque mihi et par videtur et tutius paucis defungi in re eiusmodi, in qua ut fueris longior, tamen non multum profeceris. Igitur Athenarum indolem ubi oppositam Spartae adversa fronte dico, sive rei publicae formam et instituta, sive civium condicionem, victum cultumque universum specto, a vero non magnopere aberrare mihi videor. Etenim Ionica gens, quae, quum littora Peloponnesi septentrionalia olim habitasset, a cognatis Atticae orae incolis recepta Asiae minoris loca maritima insulasque plurimas posthac occupavit, ut ipso sedum delectu hoc, navium appulsui et mercaturae opportunissimarum, miram illam

animorum agilitatem, ingenium mobile magis quam firmum, vitaeque licentioris amorem maritimis negotiis Aristotele iudice fere coniunctum declaravit: ita tantum abest, ut aut optimorum dominationem diutius passa sit, aut severam morum disciplinam, qua Spartani delectabantur, censuerit tolerabilem, ut etiam vitam eiusmodi mancipiis quam liberis hominibus aptiorem vixque vitalem duxerit. Itaque, ut omittam Theseum, quem non solum civium libertatem vindicasse praedicant, sed ipsis etiam servis benignum ac praesentem deum venerantur: Solonis tempore post multas factionum clades eo devenisse Athenarum res nostis, ut excusso aere alieno et nexu, quo pauperes obstringebantur nobilibus, sublato molesto illo populorum Orientis instituto, quod singulis tribubus loco, moribus, connubio segregatis suum proprium genus vitae descripserat, postremo abolita Eupatridarum potestate, et cum omnibus civibus, praeter proletarios, communicata, aequo fere iure gauderent universi, nec tamen effrenatum esset plebis imperium, quod ne quando exsisteret, tum Areopagi, sanctissimi senatus et iudicii, auctoritate summa, tum legibus caverat saluberrimis, nec tamen iis eo consilio latis, ne mutari unquam possent, sed copia data populo novarum ferendarum. Insequenti autem tempore quibus rebus per Clisthenem, ac deinceps simul cum navalibus Atheniensium copiis augescentibus, Themistoclis opera, maxime vero Periclis illa illustri tyrannide plebis potentia increverit eum in modum, ut belli Peloponnesiaci aetate nullis legibus teneri, nullo consilio regi, nulla religione deterreri ab immanissimis atque impotentissimis conatibus contio furibunda potuerit: non est quod uberius exponam. Quid quod ipsi servi, exemplis dominorum spectatis, dataque lege, ut mancipium verberare libero cuique ne liceret, liberiores ac superbiores facti sunt quam Spartae cives? Unde vel canum et asinorum impudentiorem Athenis insolentiam quam in ceteris Graeciae terris Plato lepide pronuntiat. Atqui haec Attici populi sive libertas sive licentia, antiquo statu rei publicae legibusque salutaribus funditus eversis, quamquam permultis et de patria optime meritis civibus exitio fuit; quamquam moribus probis grave inflixit vulnus, pravasque libidines ita nutrivit, ut, quasi herba irrigua, succrescerent uberrime; denique quamquam Athenarum libertatem ipsam in discrimen summum adduxit: tamen eam habuit vim, ut laetior non usquam atque amplior *omnium ingenuarum artium* effloruerit seges: quas nemo est qui

nesciat nulla re quam libertate magis ali et confirmari, servitio autem illiberali tamquam aliqua procellae calamitate prosterni et exstirpari. Nego fieri potuisse, ut in summum eruditionis universae fastigium Athenae ascenderent, et disciplinarum artiumque prope omnium parentes, nutrices et magistrae evaderent, nisi civitatis leges genus vivendi liberius et victum elegantiorem lautioremque concessissent civibus, eosque a colendis artibus non modo non deterruissent Lacedaemoniorum exemplo, sed laudem quoque multam litteris ac doctrinae tribuissent. Huius rei argumentum dicam, si quid video, haud infirmissimum. Nam quum Thespis tragoediam Athenis coepisset movere, eaque ob rei novitatem vulgus delectaretur maxime, necdum tamen inter publica certamina eiusmodi ederentur ludi; Solon natura docilis et audiendi etiam senex cupidus narratur spectasse Thespidem fabulas suas agentem: post spectationem vero quaesivisse ex Thespide, numne puderet coram coetu tanto talia mentiri ac comminisci: respondente autem poeta, nihil indignum esse ludibrii causa eius generis res dicere atque agere, Solonem produnt solum baculo percutientem exclamasse: „At vero haud diu erit, quum ludibrium hoc, ubi primum laudatum ac comprobatum fuerit, in commercio hominum inveniemus.“ Haec locutum ferunt priscae ac simplicis sapientiae amatorem, qui tamen ipse poeta tam egregius fuit, ut non iniuria de eo Critias praedicaverit, nisi negotiis civilibus et rei publicae tractationi haec remisisset studia, eum Homeri gloriam aequaturum carminibus suis fuisse: atque addunt alii, interdictum ab eo Thespidi fabularum actione esse. Iam ut concedamus falsa haec et conficta esse, quod rationibus docti commonstrarunt abunde: an putatis, siquid Athenis accidisset istiusmodi, ut nobilissima tragoediae poesis Solonis lege esset exsulare iussa, tantum eam emersuram temporibus proximis fuisse, ut ternos illos divini spiritus homines ad artem eam exercendam excitaret, ut Aeschyli sublimitate et magnificentia stabilita, Sophoclis perfectione absoluta, Euripidis sapientia illustrata esset, tantumque posset ad honestatem et sensum pulchri rectique formandum? Sed quod Athenis non solum viribus corporis ac velocitate, ut in aliis Graeciae civitatibus, parabatur gloria immortalitati proxima, verum musicis etiam certaminibus palma erat proposita; quod ibi tragicae comicaeque fabulae in ludis sollemnibus Baccho actis sumptu ingenti committebantur publice: praemiis allecti haud

exiguis praestanti homines ingenio ad musicum hoc studium summa cum contentione sese applicabant; nec concidit ars scenica prius, quam exhaustae opes rei publicae fortunaeque civium attenuatae non iam pares essent immensis illis in scenam olim factis impensis. Quid vero de oratoria dicam Athenarum fere propria? Num ea unquam a prisca tenuitate pervenisset ad summum, nisi in iudiciis et contionibus esset culta? Quid philosophia? Num Socrates de finibus bonorum et malorum, de virtutibus vitiisque, de officiis, de rei publicae gubernatione tanta subtilitate quaesivisset, et sapientiae studium ab indagatione rerum tenebris naturae obductarum ad vitam communem ac quasi in societatem hominum deduxisset: num par magistro discipulus Plato rerum divinarum humanarumque cognitionem alta mente esset complexus, iisque tradidisset verborum illecebris, quibus, quo quisque est elegantior, eo capitur magis et detinetur: num Aristotelis ingens et perspicax animus orbem doctrinarum universum emensus esset: num hi triumviri non modo gentiles tam Graecos quam Romanos, sed Christianae fidei homines per omnes aetates vel obscurissimas auctoritate sua devinctos tenuissent ac tenerent hodieque, si decretum tale Athenis stetisset, quali decreto Spartani Timotheum Milesium notasse feruntur? Quod quum Sophocles Amphiclidae Suniensis tentasset, lata lege, „ut philosophi scholas ne aperirent, nisi si Senatui Populoque Atheniensi placuisset: qui secus fecisset, capitale esset;“ ita ei cessit male, ut anno insequenti Athenienses abrogata lege quinque eum talentis multarent, reditumque decernerent philosophis. Itaque quum vel amissae libertatis temporibus indignum videretur huic populo, artem ullam vel proscribi vel cohiberi legibus, modo ne religio patria violaretur: quod multis obiectum, iure aliis, ut Protagorae Abderitae, aliis iniuria, ut Anaxagorae et Socrati: quid mirum Atheniensium urbem dicendi et litterarum officinam omniumque laudandarum artium extitisse emporium, ac doctrinae laude, praesertim a Periclis aetate, tantum eminuisse inter ceteros Graecos, ut ocellus Graeciae atque Hellas Helladis et esset et diceretur?

Nunc igitur ubi quaeritis, utra civitas his legibus, his institutis et moribus degerit felicius, partim magnos illos legum conditores ea, qua decet, reverentia prosequens, partim aequi iudicis laudem, siqua est, *cupiens* maximopere, utramque respon*deo, dum legislatoris voluntati* et consiliis obtemperaret, aeque

fuisse felicem, quod studiis utriusque, ad quae eos natura ipsa adduxerat, genus vivendi legibus praescriptum conveniret. Immota diutissime Sparta stetit, parvo bene vivens; neque aptius in Germanos quam in Spartam dicta Taciti sententia gravissima: „Nemo ibi vitia ridet, nec corrumpere et corrumpi saeculum vocatur“; plurima quin etiam vitia, quibus aliae vexabantur civitates, illa ignorabat: unde Socrates, Xenophon, Plato, et prudentissimus veterum quisque Spartanam rem publicam suis calculis approbarunt usque eo, ut iustissimam dicerent atque aequissimam, eamque ad perfectionem proxime accedere iudicarent. Quid quod Platonis duo illa perfectae rei publicae exempla nulli Graecarum similiora sunt quam Laconicae? quid quod Solon, quum leges suas profiteretur esse non optimas, sed eiusmodi, quales potuissent ferri, praestantiores autem sese praedicaret scire, non alias videtur significasse quam Doricas Pythii Apollinis? quid quod in Italia Pythagorei, divinissimi sapientum, quo populum redderent vere beatum, formam civitatis haud disparem magnopere instituerunt? Verum ex quo a pristina simplicitate Spartani desciverunt, ex quo deletis bello nobilissimis gentibus permultis, agrorum suburbanorum sortes ad mille fere redierunt homines opulentos, ex quo auro inhiare ferrea haec gens coepit, omnesque ex Graecia universa et barbaria Spartam nummi confluxerunt, unde velut bestiae ex leonis cubilibus non proficiscerentur unquam: inde ex ea tempestate luxu, ambitione, avaritia, malis artibus quibuslibet corrupti ac sordentes eo degenerarunt turpius, quo natura ad istiusmodi vitia minus finxerat proclives. Athenas vero splendidas et illustres, decus columenque Graeciae, ut vates Thebanus pronuntiavit, legibus suis beatas fuisse, antequam eas migrarent, quid est quod persuadendum suscipiam persuasis?

Iam enim contrahenda vela sunt, et omittenda plurima, quae unius horae curriculo concludere non possum, ut saltem unum commemorem, quod non alienum mihi neque ab loco hoc neque ab his temporibus videtur. Nempe Sparta civibus profuit paucis: Athenae per orbem terrarum fructus ingeniorum uberrimos propagarunt. Illa viribus, virtute, rebus gestis magna, nullis in exteros beneficiis: hae non sibi solis, sed generi humano operatae sunt. Sparta cecidit: Athenarum eruditionem, quasi *lampada cursores,* saecula saeculis tradiderunt, et tradent deinceps *in omnis aevi sempiternam* memoriam, ut ab illa, velut a

sacra prytanei flamma, lumina accendant mentis: neque unquam eae periturae sunt, dum humanitas, dum sapientia, dum litterae et artes mortalibus cordi erunt. Nostrae vero aetati dubitabit nemo non tam Spartanam illam disciplinam, quam Athenarum liberalitatem sectandam esse, siquidem vel religio nostra sanctissima voluit, non ut mancipia, sed ut liberi essemus, libereque sentiremus. Certe quod Divus Chrysostomus haud absurde pronuntiavit, cruce Christi rusticos omnes esse philosophos factos: id quidem videtur eo valere, ut animorum servitium qualecunque a Christianis hominibus iudicetur alienissimum. Atque animi immortalis immensitatem limitibus actis coercere frustra hodie tentaveris, ita per omnes terras diffusis et disseminatis litterarum luminibus clarissimis, ut siquis ea vi adhibita exstinguere, tenebrisque contegere et obvolvere ullam sive gentem sive eruditionis partem fuerit conatus, nihil prius compareat, quam miseria quanta laborent ii, quibus mentis quasi lux effodiatur.

Et in nostra quidem civitate constat litteras non solum ingeniis civium, sed principum vel maxime consiliis liberalibus ita florere, ut nobiscum paucae de doctrinae palma contendere possint. Nam ubi memoriam temporum replicamus, vel ea aetate, qua rara admodum in his terris doctrina elegantior erat, aliquot nostrorum principum haud mediocriter eruditos invenimus: quos ut magnitudine animi et prudentia civili, ut rerum gestarum gloria, ut amplitudine imperii, ita litterarum studio Fridericus Magnus superavit. Atque eo rege contigit, quod nisi contigisset, genus humanum posse beatum esse Plato negavit, ut et regnaret philosophus et rex philosopharetur; philosophus autem quum similes sui reddere quam plurimos optet, ille Fridericus nihil duxit magis promovendum quam artes bonas et libertatem sentiendi ac dicendi: quae ubi opprimebatur, ibi vel saluberrima doctorum placita damnata saepe ob vanam impietatis aut alius noxae cuiuslibet suspicionem reperies. Hoc tamen illo imperante accidit luctuosum, quod sanctitas religionis tum fere primum in Germania conatu impio coepta est labefactari: unde quot et quanta mala invaserint patriam, nunc demum imprudentes aeque cum prudentibus sentiunt. Res dignissima prorsus principum sapientium cura sollicita: neque ea neglecta in his terris est; sed aegre medeare malo, cuius obstandum principiis fuit: nec *facile modum teneas in com*pescenda re modi impatientissima.

At nostra aetate tot fortunae publicae privataeque pericula et ruinae ab humilibus studiis ad rerum caelestium contemplationem iam revocare animos mortalium incipiunt, ac sublime spectare docent: Fridericus Guilelmus vero, ut omnes implet boni principis numeros, ita utramque laudem coniungit, et litterarum summa cum liberalitate ac munificentia stabilitarum, et pietatis eximiae, quam quasi exemplum quoddam antiquae religionis, fidei, probitatis praemonstrat egregie. Equidem, ut nunc in eo me contineam, quod nobis proximum videtur, quum considero, quibus temporibus, quanto sumptu, quam brevi spatio, quam incredibili studiorum promovendorum ardore, denique quantis successibus haec doctrinae schola condita, aucta, perfecta sit: non possum quin commovear partim Regis sapientissimi generosis institutis et consiliis, quibus non nobis solis, sed Germaniae universae, neque huic tantum aetati, sed saeculis futuris consuluit fructuosissime, partim summorum hominum, quibus litterarum tutela apud nos demandata est, prudentia, bonitate, industria singulari. Atque hoc loco mihi vos compellandi estis, commilitones suavissimi. Videte, quanti vos civitas haec faciat, quae vestris studiis palaestram aperuerit huiusmodi, vestra causa tot undique convocaverit doctores artium, vestra causa tantam eruditionis universae supellectilem comparaverit: videte in vobis poni spem patriae, quae ne ad irritum cadat, tanta cura institutionem vestram dignatur res publica: videte exempla maiorum, exspectationem parentum, praecepta magistrorum, religionem legum; haec etiam atque etiam considerate, atque animo capite virtutem, ut dignos vos muneribus tantis, dignos tanta spe, dignos vestro loco et ordine praestetis. Sed, opinor, currentibus acclamo, ut currant: plurimos certe vestrum scire mihi videor laudabili litterarum studio flagrare, morumque modestia et honestate insignes esse. Num mirum iam videtur, hoc Rege, his regiae voluntatis administris, ac, venia sit dicenti, his praeceptoribus et discipulis res nostras crevisse felicissime, novisque in dies incrementis augeri et ornari, necdum cepisse detrimenti quidquam? Necdum quidquam ubi dico, excipio id, quod devitari humanitus non poterat. Hic quis vestrum non intelligit deplorari a me funus illud, auditores, quod nuper duximus haud sine gemitu? O acerbam commemorationem istius luctus, qua utinam diei huius hilaritas contristanda non fuisset: quum immatura morte eriperetur ille, quo nemo nobis esse carior poterat;

cuius quotiens ego memini, quotiens candorem animi singularem et comitatem eximiam recordor tantis ingenii dotibus coniunctam totiens dolore corripior vel invitus, atque a me, qui familiaris non fui, de iis vestrum coniecturam facio, qui virtutem illius usu longo cognoveratis. Have egregia anima: tua memoria vivit et victura est, quam in pectoribus nostris, in monimentis ingenii, in bonorum omnium existimatione repositam habes.

Tribus verbis aperui sensus nostros: non indulgendum hodie querelis. Referamus pedem a funere et convertamur ad preces fundendas pro Principis optimi salute perpetua. Itaque Deum Optimum Maximum veneramur pia mente, ut, quum mortales velit quam probissimos et felicissimos esse, servet nobis Fridericum Guilelmum, Regem sapientissimum, iustissimum, clementissimum, civium excitandae virtuti commodisque adiuvandis natum; consilia ipsius rei publicae prosperrima secundet, civiumque animos ea imbuat legum reverentia, patriaeque et Patris patriae amore, qui imperii labores molestissimos aut sublevare ipsi aut reddere etiam iucundos possit: deinde ut augustum Principem regni heredem, spem ac delicias populi, ad nobilissimum patris exemplum formet, paternisque olim artibus praestet excellentem: postremo ut universam domum Augustam in omne aevum sustentet ac sospitet.

II.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXIV. habita.

Si rei publicae huic litterariae, Principes celsissimi, viri excellentissimi, illustres, celeberrimi, commilitones dilecti, laetiorem hucusque diem extitisse nullum dixero, quam qui hodie non modo popularium nostrorum, sed communi Germanorum, quin Europae totius gaudio affulsit; haud vereor, ne quis id oratorio magis modo, quam ex rei magnitudine ac dignitate dictum arbitretur. Quum enim natalis Friderici Guilelmi dies et civibus per imperium universis, et huic praesertim scholae ab illo munificentissime conditae quotannis faustissimus habeatur; etsi quartus hic annus est, quo principem mortalibus beandis natum ex hoc loco publice veneramur, triennio priori in pari pietate non tamen hoc erecto hilarique animo, hoc dulci gratoque affectu, denique hac tanta rerum nostrarum fiducia ac securitate accedere licebat: sed primorum sollemnium laetitiam formido imminentis pridem calamitatis, quae civitatem labefactatam prosternere penitus posse videbatur, si non turbavit, certe curis anxiorum miscuit; altera tum acta, quum regum iustissimus, ne salus publica periclitaretur, citra ipsius sensum ac voluntatem causae iniustissimae servire, societatem cum hoste universorum inire, agros, urbes arcesque nostras socio subdolo in potestatem tradere, copias delectas adversus principem sincera amicitia coniunctum in boreales terras mittere coactus esset: quo tempore quanta aegritudo mentem regiam afflixerit, nemo est qui ignoret: postremo tertium redeunte die Regis nomini sacro inchoata quidem Borussiae libertas Friderici Guilelmi virtute erat, sed nondum perfecta, et praeclari quidem exitus auguria ostentabantur, sed hostis atrox quinque ab Urbe miliariis aberat. Hodie vero quum mihi verba facienda sunt, quantopere me commoveri putatis, si pristinam tenuitatem, miserias ac contemptum praesenti rerum nostrarum amplitudini contulerim? si Regis sapientia et generosa consilia, quibus tanta rerum immutatio effecta [illegible]*i populi fidem,* obedientiam, studia rei publicae evehendae

ardentissima, si exercituum virtutem, prudentiam ducum, tot ac tantas victorias, denique belli gravissimi crudelissimique eventum tam prosperum gloriosumque uno quasi conspectu complectar? Nunc enim immortaliter laetandum et exsultandum videtur, nunc flexo genu, manibus ad caelum tensis, numen divinum adorandum, cuius beneficio tanta mortalibus nova et iamiam insueta felicitas contigerit. Neque aliter, ut ego arbitror, vos affecti estis. Itaque quum neminem ea exspectatione huc convenisse arbitrer, ut rem quamlibet edoceretur, sed ut sensus nostros cognosceret suisque misceret; nihil ab hoc die animisque civium ad magni Regis merita unice intentis magis alienum habeo, quam sumptum, ut solet, ex aliquo doctrinae capite argumentum. Postulari a me illud video, quod longe est difficillimum, ut rerum Friderici Guilelmi auspiciis fortiter feliciterque gestarum memoria revocata, quantum ille sese praestiterit, quanta a nobis gratia, quanta verecundia, quanta pietate prosequendus sit, verbis gravibus ac luculentis commonstrem. At hercle nescio an quisquam huic amplissimo muneri sustinendo magis quam ego impar videatur, qui non meo consilio sed vestro, Patres, regiae virtutis praeco constitutus sum. Quodsi res magnas diserte celebrare merito arduum habetur, quid dicam de illis, quae videntur post hominum memoriam esse maximae? quibus quum Demosthenis alicuius aut Ciceronis eloquentiam vix arbitreris sufficere, num hominem ex umbra litterarum in contionis lucem hanc clarissimam productum rerum gestarum magnitudinem aequare dictis posse censeas? Quocirca quum intelligam, eam mihi veniam dari non posse, ne rem gravissimam aggrediar, idem vero perspiciam, si universam laudum materiem comprehendere vellem, vires me defecturas esse; quo sollemnibus his aliqua ex parte attemperata mea oratio sit, mediam quandam viam tenebo: de civitatis nostrae felicitate Friderici Guilelmi virtutibus stabilita paucis ita disseram, ut neque omnia, quibus patria utitur, bona enumerem, neque omittam ea, per quae nuperrime ex summa emergens calamitate gloriam immortalem consecuta est. Attamen vel sic vestram mihi indulgentiam exorandam video, ut, si numeros parum impleverim, voluntati meae ignoscatis, ac quae dixerim, e benevolentia vestra quam e rerum dignitate magis iudicetis.

Sed circumspicienti mihi, quo me primum convertam, quemadmodum qui Atticam civitatem olim laudabant, praecipuas eius *prosperitates in populari imperio* ponere solent, ita nostrorum

commodorum summa eo contineri videtur, quod regi paremus. Hoc vero quum dico, si me communem prope omnium Europae nationum, ut nunc constitutae sunt, utilitatem loqui putatis, non nobis propriam; etsi vos largior recte iudicare, tamen in nostra civitate regii imperii praestantiam clarissime eluxisse maximeque eminuisse contendo. Quum enim contra hostem generis humani, qui pecunia fortunisque nostris non contentus, animorum etiam libertatem sublatam volebat, sanguinemque et vitam petebat, obsessae hostilibus copiis rei publicae, facultatibus attenuatis, exercitus instruendus esset non mediocris, sed tantus quantum ne florentissima quidem aetate Borussia paraverat, neque id pedetentim et per otium fieri posset, sed festinatione summa accelerari deberet: tum igitur quis est qui censeat, tanta molimina tam acriter, tam brevi spatio, tam pacate potuisse profligari, nisi regis dilecti auctoritate gesta essent omnia? Quodnam imperium ad agendum promptius regio? quando vires universae libertatisque tutandae subsidia magis concordant, quam uno moderante, qui manu valida frena tenens cuncta gubernet? Ubi vero discordia frequentius grassatur ac rei publicae robur frangit funestius, quam in iis civitatibus, quae paucorum dominatione aut populari imperio utuntur? Quodsi Hispanorum natio generosissima, quae nullo labore, clade nulla, nullis miseriis, nullis tormentis, nulla hostium atrocitate ac saevitia deterreri ab incepta patriae liberandae via poterat, talem habuisset regem, qualem nos veneramur, profecto auctas vires, auctam concordiam, auctos rerum gerendarum nervos vidisses. Quid Helvetii? quid Batavi? quorum illi intestinis malis vexati nihil dignum avita gloria fecerunt; hi quum animos ostenderent ad libertatem recuperandam maxime propensos, nisi principe dudum exsule fuissent destituti, maturius sine dubio copias parassent. Adde quod pietate in regem benignum animi hominum ita excitantur atque incenduntur, ut pro eo conservando haud minus quam pro ara et focis dimicent, nihilque quo eius nomen deminui, aut honori detrahi, aut potentia infirmari queat, dum vivant ac spirent, tolerandum arbitrentur. Atque equidem, quamquam multi dissentiunt, haud vereor affirmare, inter maxima beneficia, quibus inde a Christianae fidei incunabulis Deus mortales cumulavit, illud haud minimum esse, quod quum olim gentes eruditione eleganti conspicuae popularem civitatis statum instituissent ple-*raeque, regnum autem vel* potius tyrannis rudes maxime et bar-

bariae robigine obsitas nationes teneret, paullatim cultissimum quemque populum ad priscam regiae dominationis simplicitatem revocavit, quam utpote patris familias potestati proximam, constat primitivam fuisse, mox regum partim superbia, partim impotentia optimatium, partim plebis effrenatione eversam. Non ego is sum, qui veterum, Graecorum inprimis, obtrectatorem agere, ardorem illum nobilem, quo ad maxima facinora audenda impellebantur, patriae libertatisque amorem vehementissimum, odium in dominos implacabile reprehendere, aut causam tyrannorum suscipere tentem: verum splendore rerum gestarum, quae nobis ipsis debent exemplo esse et fuerunt, artiumque et disciplinarum luminibus, quibus orbem illustrarunt et in extremam precor illustrent posteritatem, praestringi nonnullorum aciem video, ut quidquid Graecia tulerit, praedicatione sua extollendum putent, et falsa capti specie felicitatem eius magis quam par est exaggerent. Num enim turbae innumerae, quibus eorum res publicae percussae sunt, num caedes, exsilia, proscriptiones, bonorum publicationes tantum non quotidianae, felicitatis loco habendae sunt? Cupiditatibus singulorum administrata pleraque: rarum ius inter cives, nulla apud plebem modestia. Illi Graecorum omnium praestantissimi Athenienses rationi aures praebebant quotidie; sed mentes non obsequebantur. Opes iniuste partas inde a Pericle per levitatem dissipant, largitionibus dilapidant. Cui vero eandem civitatem insigniter adiuvare impune licuit? Nonne principes viros, Themistoclem, Aristidem, Cimonem, Alcibiadem de causis aut levibus aut nullis exsilio multarunt? Quippe quod plebes omnem excellentiam virtutis invidia prosequebatur, satis erat ad pellendum hominem eximium, si bene de re publica meritus esset; quod ingenue professi sunt Ephesii, quum Hermodorum, popularem optimum et Heracliti physici familiarem, cui, quod decemviros in legibus scribendis adiuvisse dicebatur, Romae statua in comitio publice dicata est, his verbis eiicerent: „Nostrum nemo optimus esto; sin quis extiterit, alio in loco atque apud alios sit:“ quamobrem Heraclitus universos Ephesios esse morte multandos iure suo iudicavit. Haec et alia, quae horae huius angustia excludit, eo me adducunt ut credam, singularem istam Athenarum pluriumque Graeciae civitatium libertatem durum potius servitium fuisse sub domino avido et ingrato, plebisque dominationem, beluae immanis et variae, haud *distare ab extrema tyrannide:* quam ipsam ex illa gigni r-

veteres latuit philosophos, atque iis, qui Francicam nuper libertatem initio admirabantur, exitus monstravit tristissimus. At regio imperio legibus salutaribus constituto nullum sedatius, nullum iustius neque ad benefaciendum proclivius, postremo nullum liberalius artibusque et litteris promovendis magis accommodatum.

Diutius fortasse haesi in principio, veterum iniecta mentione: verum id dabitis studiis nostris, in quibus omnes libentissime commoramur. Iam ut redeam ad propositum, quem regem dixi, talem intelligo, qualem Fridericum Guilelmum divinitus datum huic populo intuemur, non quem vulgo regem appellant, a tyranno saepe nihil distantem: qui tamen, si verum spectes, longissimo intervallo semoti planeque diversi reperiuntur. Tyrannus enim impotens animi, avidus, superbus: ad suam quaeque utilitatem refert; populi, quem odit, commoda negligit, immo suis obesse putat. Itaque iuris aequitatem tollit, fortunas civium exhaurit, sentiendi dicendique libertatem, quantum potest opprimit: vi quam benignitate agere praefert: alienis miseriis ac laboribus sibi voluptates quaerit. Quibus artibus qui operam dat, necesse est mala etiam patiatur, quibus alios affecit. At regis consilia eo omnia diriguntur, ut populum praestet quam felicissimum, neque cum hoc pugnat, sed concinit: votis eius studiisque innoxiis obsecundat, quod populi vocem divinam novit: Dei vicarius in terris, caelesti amore generis humani calescens universis pro parente est, aequus, benevolus, mitis, civilis: virtutum omnium specimen cunctos ad exemplum suum formare nititur. Haec vero nonne Friderici Guilelmi imago est? quem siquis laudare constituerit, non poterit praestantius quidquam dicere quam eius cum populo suo concordiam mutuaque caritate iunctam societatem, qua principis omnibus numeris absoluti ceterae virtutes universae continentur. Atque hoc regis populique vinculo communi nihil neque ad gloriam utriusque neque ad felicitatem utilius: ad gloriam, quod rex viribus populi destitutus infirmus est, populus sine regis sapientia et imperio discors, utroque autem coniuncto alter alterius nomen facinoribus magnis illustrat; ad felicitatem, quod alter alterius prosperitates fovet, summaque populi bona in rege benigno reposita sunt, regius vero animus inter ipsas curas molestissimas et in ipso discrimine rei publicae nulla re magis erigitur ac confirmatur quam studiis populi, *quem sibi benignitate* conciliaverat.

Hac igitur coniunctione faustissima quidquid proximo tempore a nobis praeclare gestum est, partem maximam constat esse effectum: ea vero Friderici Guilelmi debetur menti generosae, clementi, sapienti. Qui primum fortunae cedens iniquitati res adversas tulit constantissime, atque interim nihil antiquius pensiusque habuit, quam ut civium animos, quos hostis ab illo esse volebat quam alienissimos, virtutibus sibi devinciret, neve socordes ignavique fierent, institutis caveret prudentibus: mox, oblata agendi opportunitate, vindex acerrimus libertatis divinitus excitatus latitantem ruri et in urbibus populum, hortatus suos impatienter dudum exspectantem, in solem ac pulverem evocavit; ex rusticis, operariis, mercatoribus, litteratis, adolescentibus ingenuis repente exercitum paravit non modo hostium, sed mortis contemptorem, victoriae cupidum, vitae prodigum. Ecce spectaculum dignum quo sera respiciat posteritas! Princeps optimus ruina rei publicae illaesus ac flos nationis universae cum tyranno eiusque copiis longe initio amplioribus, sed vi potissimum coactis compositi! Tum primum Germanorum virtutem velut e gravi somno experrectam vidimus, quum Friderici Guilelmi vocem iuventutis nobilissimae cohortes sacrae cum varia multitudine sequebantur voluntariae: avos atavosque ab inferis redisse diceres, quorum nostri exempla aemulabantur O magnum populi bonum, quod in rerum a maioribus clare gestarum memoria est positum! Friderici Secundi magnitudo, imperii Borussici dignitas pristina, exercituum priorum fortitudo animis omnium obversabantur: illam gloriam quum sibi omnes recuperandam decrevissent, ut olim Spartani, ita pares his Borussici iuvenes avorum virtutem sese superaturos sunt polliciti et steterunt promissis. Erant, auditores, qui Germanorum decus in eo ponerent, quod artibus excellerent litterisque, qui in his dulcem quaererent requietem libertatisque amissae solatium: quin erant, qui exteris etiam nationibus narrarent, Germanos ad agendum parum aptos, verum ad meditandum, ad philosophandum, ad variarum rerum cognitionem parandam esse unice natos, quique eos hoc nomine maxime praedicarent. O subdolos stolidosve laudatores Germanae virtutis! o vanam gloriolam litterarum, si libertas deest! Germanosne ea tenuisse consilia, id admisisse dedecus, ut in litteris acquiescerent patriae et libertatis obliti? Non est ita, auditores, non est: sed docti aeque *cum indoctis, vel magis etiam* illi, saevam sentiebant necessi-

tatem durissimo atrocissimoque domino parendi, neque tamen videbant, quo pacto iugum excuterent e vinculisque expedirentur: at facultate data ii, qui litteris operam dabant, huius inprimis universitatis iuvenes, quin etiam doctores aliquot, quos nobis redditos fausta fortuna gratulamur, spreto, qui hanc urbem tenebat, Gallico milite inter primos arma ceperunt, suoque exemplo commonstrarunt, quanto libertatis patriaeque amore animi flagrarent artibus bonis imbuti, et quanta esset Germanorum, Borussorumque maxime virtus, qui ad disciplinas colendas natura propensi et ingeniorum luminibus clarissimis insignes, ad proelia vitaeque pericula haud essent minus parati, similes prorsus admirandis illis ad Marathonem Salaminemque proeliatoribus, qui quum sub Persico tyranno eruditioni, qua omnibus mortalibus praestabant, in otio segni vacare possent, morti incertae malebant obviam ire, quam certam pati servitutem. Apage igitur ambiguam istam doctrinae laudem: arma perinde ac libri tractentur. Quid enim litterae valent in servitio? nisi forte ut Graeculorum instar victori generoso servi litterati officia praestes. Tolle patriam, tolle libertatem: litteris nervos excideris. Nam in libertate litterae nobilissimos cient sensus: bona haec terrestria et fragilia postponere aeternis et nunquam perituris docent; a curis sordidis animum immortalem revocant: qui fons est magnorum facinorum: eaedem ubi oppressae serviunt, humiles serpere videas, quas Deus hominibus dedit, ut eos erigerent; ad vilem tyrannorum assentationem delapsae quasi Gorgone adspecta torpent. Et norunt hoc et reges et tyranni. Quis enim libertatem studiorum, ex qua laetissimus litterarum flos enatus est, magis fovit, quam illud regiae dignitatis ac sapientiae specimen, Fridericus Guilelmus? quis artibus liberalibus magis obfuit, quis cultum ingeniorum artiori limite circumscripsit, quis lucem doctrinarum magis exosus est, quam tyrannorum iste immoderatissimus, cuius nomine appellando diei huius hilaritatem nolo imminuere?

Sed redeo in viam, ut in magnitudinis nostrae felicitatisque contemplatione aliquantum subsistam. Unde igitur primum exordiar, auditores, aut quid primum celebrem? populine Borussici studia? exercituumne virtutem? ducumne prudentiam? Aemulabantur omnes, ut alteros alteri praecellerent. Grandior profecto se ipsa et sublimior mea oratio fieri deberet, si omnia, uti facta sunt, essent dicenda: sed ea me consolor cogitatione,

quod apud illos dico, qui rerum non modo testes ac spectatores fuerunt, sed moderatores et actores: ut sufficiat attigisse singula et in memoriam revocasse. Nam ex illa populi et regis concordia praeclarissima tanta civium extitit contentio, quantam nescio an nulla viderit aetas: ita omnes omnium ordinum homines conspirabant, ut quidquid sibi carissimum esset, Regi patriaeque quisque offerrent, alii pecuniam, aurum, argentum, quod de multo supererat exiguum, alii sua et liberorum corpora, alii utrumque communi utilitati consecrantes: et quum aliis locis alioque tempore tributa penderentur aegre, aegrius etiam stipendia fierent, primum apud nos ordine rerum inverso plus multo collatum est quam poscebatur; adolescentuli scholis, filii parentibus, iuvenes sponsis, mariti uxoribus relictis postulabant militiam: siqui aut valetudine aut muneribus publicis aut privatis incommodis impediebantur, quo minus nomina darent, haud aequo ferebant animo, quod sese summo honore, quem in patria defendenda censebant positum, privatos videbant. Neque tamen qui remansere, segnes fuerunt. Arma ceperat etiam domestica multitudo, nullo discrimine neque aetatum neque ordinum: iidem commeatui praebendo, sauciis fovendis operam navabant sedulo: feminae nobiles dum aegrotos curant, invenerunt mortem, quam coram hoste oppetere per sexus debilitatem non nisi singulis licebat: nemo pacem exoptabat, ut tot tantisque liberaretur oneribus, nisi pace redderetur libertas, imperiique dignitas, firmitudo, securitas. Et quid de exercitibus ducibusque dicam? quorum merita laudes nullae exaequare, nulla praemia satis remunerari queunt. Quam eximia, quam magna erant ducum consilia: quae militum constantia in laboribus perferendis: quae fortitudo dimicantium: quae fiducia ante pugnam, quae modestia victoribus: quae mors per proelia? Animam exhalabant laeti, cum numinis divini praedicatione Regem optimum venerantes. Tantis vero contentionibus et nostris et sociorum respondit successus. Quot quantaeque hostilium copiarum clades, quot milia captivorum, quot inter hos duces, quot capta tormenta, quot arces: qui socii alienati, quantae terrae in potestatem redactae: expugnata Parisiorum urbs, quae sese Europae et orbis universi principem dominamque temere iactabat superba, posthac, siquid video, non iam iactabit: deiectus Europae tyrannus et in exsilium missus. Subsecuta pax salutaris Galliae regem dedit; Germaniae quidquid annis his viginti duobus amissum

per casus belli erat, reddidit: et post tantas strages gravius affligi Galli poterant, si, quae ab illis eramus passi, in eosdem voluissemus retorquere. Sed ea fuit lenitas generosa, ut, qui tam longe ab suis sedibus, ut olim Romam Delphosque, ad omnes terras vexandas ac spoliandas profecti erant, quique fortuna erant immodice usi, cum iis in ipsorum finibus ageremus temperantissime: qui tam atrociter in nos saevierant, atrociora minati erant, iis parceremus victis: denique quorum nulla fides, nulla religio fuerat, iis nativam illam Germanicae nationis integritatem ab omni fuco et fallacia remotissimam re ipsa ostenderemus. Illas vero res qui gessere, nunc redeunt ad penates, ut cives sint aeque boni quam fuerunt milites; non praeda onusti, cui mercenarius inhiat, sed paupertate sua contenti et nominis Borussici gloria in immensum aucta et orbis terrarum admiratione.

Tantae autem tamque multiplicis felicitatis, non in opibus sed in virtute animique bonis positae, auctor unus extitit Fridericus Guilelmus. Hic populum Borussicum ad id evexit fastigium, ut ceteris Germaniae atque Europae universae gentibus esset exemplo, quemadmodum ipse regis exemplar praestat perfectissimum, ornatus quippe dotibus iis omnibus, quibus princeps omni ex parte absolutus debet instructus esse. Regem enim decet fortem esse, ut civitatem incolumem ab externa vi tueatur; parcum, ne opes rei publicae effundat sumptibus et magnificentia supervacanea, neque tamen sordidum aut avarum, sed liberalem munificumque; praeterea iustum, ac cum severitate mitem et clementem; eundem religiosum, pium, sapientem, strenuum, cum gravitate popularem; litterarum artiumque statorem; postremo in privata vita integrum purumque, et bonum patrem familias, propterea quod fieri non potest, ut is subiectos diligat, qui ne uxorem quidem ac liberos amore sincero complectatur. Quis vero fortior Friderico Guilelmo? quis parcior idemque liberalior? quis iustior ac mitior? quis religiosior? Sed quid singula repeto? Nemo est enim, qui nesciat, quae dixi omnia in Friderico Guilelmo insigni modo inesse. Unum dicam, quod ad personam nostram proxime pertinet, quid bonis litteris fuerit. Nam quamquam superiorum regum haud exigua de omnis generis eruditione merita sunt, Fridericus tamen Guilelmus cunctos et multitudine beneficiorum et amplitudine superavit; qui vel eo tempore, quo afflictum malis iacebat imperium, non unum et alterum doctrinae domicilium fundavit, sed univer-

sam studiorum rationem, consiliis usus sapientium illorum hominum, qui institutioni publicae et rebus sacris praesunt, illius inprimis viri excellentissimi, cui ob insignem virtutem interiorum rerum omnium cura laetantibus universis demandata est nüperrime, emendavit et instauravit, quod probe intelligebat, viribus civitatis labefactatis haud posse melius subveniri, quam luce artium et cultu ingeniorum. Idem nostram disciplinarum sedem tanta munificentia condidit, quanta nemo priorum hominum est usus: in qua formati adolescentes non modo litteris sed virtute omni praestantes Regi augustissimo gratias maiores rettulerunt factis quam ego agere dictis possum. Atqui haec quum inter pericula publica calamitatesque fecerit, licet inde coniecturam capere, quid robore civitatis nunc restituto opibusque auctis exspectare a Friderico Guilelmo artium studia possint. Num enim ille patietur in secunda fortuna dilabi, quae per adversam laboribus multis erant parata? num constantissimus ille Fridericus Guilelmus instituta, quae sibi, quod praevidebat rei publicae fore saluberrima, proposuerat, ea nunc deseret, postquam res ipsa docuit, quam eius mens perspicax recte esset augurata? Verum nolo opera abuti in Rege laudando: res enim ab ipso gestae non loquuntur, sed clamant; neque illi praedicatione aut statuis columnisque est opus, quum in civium pectoribus tot illi surgant altaria, in quibus grati animi offeruntur sensus, haud tura incenduntur. Unum hoc licebit addere. Divinus ille naturae humanae investigator Plato, ubi civitatis administrandae formas varias non e quercu et petra, ut in proverbio est, sed ex hominum, qui illam constituant, moribus docet gigni, aliorum animos regios, aliorum tyrannicos, item aliorum ad popularis imperii aut paucorum dominationis similitudinem conformatos indicat, ac quaenam animi condicio cui civitati respondeat, ita declarat ingeniose, ut doleam, quod haec a me tantum significari, non exponi uberius hoc loco possunt. Quamnam vero mentem regiam dicit, quam tyrannicam? Quippe quum per ternas provincias animum distribuat, per rationem et iram et cupiditatem, quae quales sint, accurate definit; tyrannici ingenii esse praecipit, ut cupiditas cum prava libidine praestantiores animi dotes subigat atrociter praecipitesque rapiat: unde intestina nascitur discordia, intemperantia, amentia, animus inquietus, inconstans, ad scelera quaelibet proclivis. Talem videmus indolem *esse istius, qui omnium,* quotquot fuerunt, tyrannorum prin-

ceps etiam in semet ipse diram hanc exercebat tyrannidem cupidinum, in maxima olim potentia impotentissimus animi miserrimusque. At in regia mente ratio ceteras gubernat partes; parent cum iracundia cupiditates: hinc sapientia, aequitas, moderatio; hinc concordia summa sub rationis regimine leni; postremo divina prorsus serenitas rebusque vel adversis tranquillitas. Ita nonne Friderici Guilelmi anima beatissima comparata est, ratione cuncta, sine ira et studio gerentis, ac non modo subiectis, verum sibi cupiditatibusque suis imperantis?

Deus Optime Maxime, cum pia veneratione appellamus te, cui felicitatem tantam referimus acceptam. Tu nobis Fridericum Guilelmum non modo dedisti, sed effinxisti talem, qualem sese suis et orbi terrarum praestitit: tu atroces istas immanesque catervas, quae ad Russiam opprimendam profectae erant, frigore, fame, ferro delevisti: tu tanto supplicio in mortalium pectora revocavisti pietatem, sensus nobilissimos, patriae inprimis amorem excitasti, confirmavisti: tu tantos tamque praeclaros nobis conciliasti socios, principumque animos ad concordiam flexisti: tu ipse per instrumenta haec clementiae tuae tantas gessisti res. Tum salve tu, Rex laureate, cuius auspiciis hoc bellum susceptum ac profligatum est; salve, et in extremam senectutem vive apud nos incolumis, felix. Salvete vos, milites ducesque fortissimi, quorum laboribus et sanguine bona nobis summa cum pacali olea redempta sunt; salvete commilitones, qui ex hac studiorum palaestra in ampliores proeliorum campos emissi redistis nunc gloria victrice ornati. Et qui exspirarunt, beati sunt. Nemo illos lacrimis decoret: corpora quiescunt in pace; animi vivunt, vivit nomen ac vivet per ora hominum: nepotes seri illorum colent sanctam memoriam.

Postremo precor, ut Deus Regem sapientissimum, iustissimum, clementissimum, Principemque regni heredem magnanimum cum universa domo Augusta servet, servet populi Borussici robur, gloriam, virtutes; servet pacem bonorum omnium, etiam artium litterarumque nutricem almam. Quae vota ita rata faciat summum numen, ut sunt a nobis religiose facta.

III.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXVI. habita.

Prudenter ac pie, viri excellentissimi, illustres, celeberrimi, commilitones ornatissimi, inde ab initio scholae huius institutum est, ut Regis optimi nataliciis concelebrandis in aedibus nostris quotannis ageretur conventus, quod nos illum non modo, ut ceteri cives, communem rei publicae statorem, principem, dominum veneramur, sed rerum nostrarum unum auctorem et conditorem: ut quo die Fridericus Guilelmus natus sit, eius diei fortunae faustissimae haec studiorum palaestra, hic laetus omnis generis litterarum proventus deberi merito videatur. Quid vero sollemnibus his sanctissimis magis aptum, quid affectibus nostris magis accommodatum, quam publica oratione laudari principem, cuius studio artium provehendarum quod docemus, cuius munificentiae quod floremus, denique cuius virtuti quod vivimus acceptum referamus? Et profecto quamquam ego intelligo, huius me regis facta dictis exaequare non posse, quamquam ex muneribus mihi demandatis hoc longe gravissimum esse sentio, quod mihi non semel atque iterum, sed singulis annis ex hoc loco et hoc ipso die verba facienda sunt: tamen ita prorsus iudico, rem me suscepisse arduam potius quam difficilem aut aleae plenam; quandoquidem tum laudum tanta tamque beata ubertas suppeditat et quasi affluit, ut magis quid mihi non dicendum sit, quam quid dicendum, circumspiciam, tum hoc rege verum dicere sine periculo offensionis conceditur: unde fit, ut antequam ad dicendum accedam, magnitudine rei spectata percelli soleam, mox collecto animo, quamvis regibus blandiundo nec natus nec factus sim, nihil mihi iucundius, nihil praestabilius videatur, quam sensus vestros, Patres, votaque pro Principe optimo suscepta pro contione tanta, tam ampla, tam splendida, tam erudita palam interpretari, ac de regiis meritis copiose disserere. Quodsi anni superioris res gestas recolere velimus, Fridericum Guilelmum non tantum in sago, sed pacis etiam artibus insignem reperiemus: possum, si libeat, haud pauca ab illo

praeclare facta commemorare: tot militum exauctorationes et missiones, quibus arvis cultores, operas opificiis, scholis litterisque discipulos, uxoribus et liberis maritos ac patres familiarum, parentibus filios reddidit; foedus illud religiosissimum, quod cum Caesaribus sui simillimis ad orbem terrarum firmiter pacandum pepigit; levata subiectis vectigalia; provincias nuperrime sapienter constitutas; ecclesiam honoribus magnificis auctam et ornatam; praeclara artificum opera magno cum sumptu in publicam utilitatem comparata; alia permulta beneficia partim perfecta, partim inchoata, partim suis populis identidem benignissime promissa. Verumtamen cur materiam largissimam intactam nunc relinquendam censerem, duae potissimum causae erant, auditores. Nam primum Regis nostri modestia spectanda est: aspernatur ille sese quotannis dedita opera laudari atque ultra ceteros mortales efferri: planeque, quod de Traiano suo Caecilius, „unum ille se ex nobis, et hoc magis excellit atque eminet, quod unum ex nobis putat.“ Deinde quae foris armisque strenue geruntur, quod ad omnium aures mentesque accidunt, recte et pro rerum gestarum magnitudine celebrari etiam ab iis possunt, qui non interfuere: quae domi per pacem, quae in aula, in curiis, aut a regibus aut regio auspicio fiunt, recte praedicare non nisi particeps consiliorum vel rei publicae gubernandae administer usu rerum probe subactus potest: inde quidquid nostram in cognitionem venit, id certe est eiusmodi, ut non dicam vobis aeque ac mihi, sed in vulgus notum sit. Fuit tempus, auditores, quo ex suggestu oratorio principum bonorum etiam togata virtus candide digneque cognosci poterat, quum Plinius, quum Fronto, quum alii viri probi et diserti, qui rem publicam attigissent, Traianos, Hadrianos, Marcôs Aurelios, quorum coetui sanctissimo Regem nostrum addi fas est, gratiarum actionibus demulcebant; sed illi magni erant consules, qui negotia publica introspicere et aestimare experiendo didicerant; nos litteratos parum has res callere, nimium saepe audivimus: illi in luce fori et senatus versabantur; nostra eloquentia in scholarum umbra et angustiis delitescere cogitur. Quapropter temperate aliquantum affectibus vestris, quos hic sibi dies iure deposcit, ut ego mihi in Rege laudando contra meam ipsius voluntatem tempero: liceat mihi priorum temporum memoriam replicare, et ex regiae stirpis maioribus unum excitare principem, qui sua aetate studia litterarum similiter de-

meruerit ac nostra Fridericus Guilelmus; ut ex comparatione exempli nobilissimi, si fieri per meam tenuitatem potest, conditoris ac parentis nostri gloriae accessionem quaeram qualemcunque.

Albertum dico, Marchionem Brandenburgensem, primum Ducem Borussiae, qui sibi academia Regiomontana condita aeternitatem nominis comparavit. Is filius Friderici, Marchionis Onolsbacensis, nepos Alberti Achillis, qui et Ulysses dictus, principis aequalium omnium fortissimi ac validissimi, postquam Coloniae Agrippinensium Canonici dignitatem acceperat, quo tempore patrem secutus in comitatu Imperatoris Maximiliani erat Italiam tum debellantis, maxime Joachimi Nestoris, Electoris Brandenburgensis, hortatu et auctoritate annos natus viginti Magister equitum Teutonicorum ordinis hospitalis beatae Mariae Hierosolymitanae creatur: vir auctorum invidia et gratia famae cupiditatem expertus, quod eius res a diversis aut odio implacabili compositae, aut studiis nimiis celebratae sunt. Excelluit Albertus fortitudine, pietate, humanitate, clementia: strenuus, integer, prudens, modestus: amicus fidus, in coniugio stabilis: ordinum civitatis dignitatem reveritus collationes et vectigalia non nisi ab illis concessa exegit, ac principio Magister equitum cum nobilitate et oppidis etiam belli et pacis foederumque ac legationum iura communicavit: ceterum in re publica administranda consiliisque inconstans, familiaribus, quibus plus tribuebat quam princeps debet, regendum se praebuit; principatus capessendi potestatisque augendae avidior subiectos mole bellorum pressos tributis oneravit: inter turbas civiles partiumque discordias, nobilium praesertim et aratorum, aequitatem parum servavit, optimatibus magis studens, quo tributa libentius concederent; tranquillitatem mentis suspicionibus ac formidine perturbari passus est: postremo religio in superstitionem versa senem imbecillum fraudibus magicis implicuit, hominum scelestorum, peregrinorum maxime, praestigiis deludendum. Sane hoc principum infortunium haud leve, quod si vel minimum peccant, quo magis sunt conspicui, tanto maius habetur: et quae bene gesserunt, eorum honori detrahitur, quod commodi non communis sed sui causa putantur fecisse. Et Alberti quidem condicio tam erat anceps et dubia, ut multa sua causa facere deberet, quae longa et satis confirmata potentia spernere impune potest: qui quum Magister equitum per tredecim annos bellum cum Polonis gessisset, postquam pace facta oppressoque ordine eque-

stri Dux Borussiae extitit, providere opes, quibus imperium nec vi nec per optimas artes partum tutaretur, famam sibi conciliare, nobilitatem sibi devincire, plebis fidem retinere, Imperatoris Romani regisque Poloniae gratiam ambire et ab invidia ordinis se defendere celanda subinde religione, de qua sese ad colloquendum sponte obtulit, formasque varias, prout res postulabat, induere coactus est. Nec tamen temporibus ita serviit, ut nihil auderet, sed periculis haud paucis se obiecit: quin a Caesare per praeconem evocatus, ut regni usurpati religionisque pristinae exutae rationem redderet, et creditoribus suis satisfaceret, edictoque in ipsa curia Regiomonte promulgato, tandem in comitiis Augustanis terra Borussica Gualtero Cronbergio, Magistro ordinis addicta, aut principatu decedere aut in supremo Imperii iudicio causam agere additis proscriptionis minis iussus, postremo, ut praedictum erat, proscriptus in discrimen summum adducebatur, ni fides subiectorum plus quam Caesaris ira valuisset, et fortuna Albertum adiuvisset copias imperatorias bellis gravioribus detinens. Religionem vero quamquam non obtentui sumpsit, ut potiretur imperio, quippe Lutheri doctrinam salutarem, quae ea tempestate per Germaniam et terras adiacentes disseminabatur, animo sincero amplexus; tamen non ignoravit, quantum ea ad principatum novum stabiliendum conferret. Et Lutherus, cui, quum in comitiis Norimbergensibus adversus Polonos auxilia peteret, etiamtum Magister equitum per Andream Osiandrum conciliabatur, hortatus Albertum erat, ut posito ordinis vestitu legibusque abrogatis principatum sibi caperet et uxorem duceret; idem censuerat Philippus: arrisit Albertus, sed nihil respondit.

Igitur quum Alberti imperium fide nova subnixum esset, haec autem una cum disciplina saniore sustentari et conservari non posset, nisi in Borussia artium conderentur scholae, in quibus viri popularibus edocendis idonei erudirentur; quum praeterea Sigismundo Augusto, Poloniae tum regi ac suo patrono, cuius ope contra Imperatorem et equites in Livonia praecipue arma parantes indigeret, studiis fovendis gratificaretur, quod haec illi inprimis cara essent; postremo quum civium ipsorum voluntates hac sibi re propensiores faceret: intelligitur commoda litterarum a Ducis commodo aliena non fuisse. Quod non ideo dico, ut gloriam illius obtrectando minuam: litterae enim, quoniam ingeniis excolendis moribusque emendandis populum beatiorem reddunt, optimum quemque principem maxime adiu-

vant: dominationi tyrannicae obsunt. Is tandem bonus princeps habendus est, qui litteris potentiam suam confirmari cognoverit, non auxilio militari tutandam. Accedebat quod Albertus, tum eruditioni deditus tum viros doctos et pios colere eorumque consiliis obsequi solitus, lucem litterarum religionisque ob propriam earum praestantiam latissime propagari cupiebat flagranter: Latinae etiam linguae non modo gnarus erat, sed ea delectabatur: in eloquentia cum Cicerone et Demosthene ab aequali scriptore laudatione sine dubio liberaliore componitur. Quodsi senatum academiae Regiomontanae litteris datis monuit, ut in iis, quae ad ipsum scribenda essent, lingua uteretur Germanica, non sua causa hoc fecit, sed quod, ipso tradente, nonnulli ex consiliariis, quibuscum de iis rebus deliberabat, sermonis Romani ita erant imperiti, ut interpretandis in eorum gratiam libellis tempus absumeretur. Exemplum memorabile principis cohorte amicorum longe doctioris, in stirpe tamen Brandenburgica haud unicum: et frequentior ea aetate in aulis solida eruditio ex fontibus antiquitatis deducta, quippe quas Gallici lepores et facetiae nondum subegissent et sibi quasi tributarias fecissent. Eundem mathemata fovisse tabulae Prutenicae ab Erasmo Reinholdo confectae testantur, quae quod Albertus impensas ministravit, ut Alphonsinae olim a Castiliae rege, ab ipso nomen invenerunt: theologorum vero disciplina adeo dilecta principi pio fuit, ut non solum disputationibus publicis, sed etiam scholis professorum simul cum studiosis interesset. Nec bibliotheca eius duplex, Latina altera, altera Germanica, omittenda est, partim in suum, partim in communem usum comparata. Postremo ardorem pulcherrimum incendebat uxor Anna Dorothea, Friderici Danorum regis filia, a qua impulsum coniugem esse, ut Musis atria dicaret, et opus pium sedulo adiutum, praeter Ioannem Brissmannum Georgius Sabinus, primus universitatis Rector, carmine elegiaco testatur: ipsa ex fructibus suis partem aedium academiae exstruxit, stipendia iuvenibus nobilibus praebuit, siquem studiosorum adolescentium cultu et vestitu obsoletiore conspexerat, ad se vocari iussit, vestes donavit. Iam vero quam sapienter, quam pie, quam liberaliter se Albertus in condenda artium sede gesserit, litteris ante dedicationem propositis ipse optime significat. Nam pace Borussiae reddita, quam multa civilia ornamenta bello vel deleta vel quassata essent, iudicia, leges, disciplinam, censuram morum se reduxisse ac munivisse

dicit, divinarum etiam rerum litterarumque, quibus Deus religionis verae doctrinam includi voluerit, curam complexum: cum doctis piisque viris pensitata re ecclesiis praefecisse homines cognitione evangelii bene instructos moribusque probis praeditos: et quod posteritas habere doctores religionis non possit, nisi litterae colantur, nec sine his iura et officia civilia pleraque retineri queant, in oppidis passim scholas pueriles, ubi linguae Latinae et fidei Christianae elementa traderentur, tandem vero Regiomonte academiam constituisse, in qua et artes honestae omnes ordine et integre explicarentur, et linguae, quarum cognitio ecclesiae necessaria, discerentur. Fore multos, qui rem divinam leviter curantes, vel imperia tantum vi et armis, non religione legibusque et disciplina regenda arbitrantes consilium suum reprehendant: sibi tamen instituti rationem praeclare constare, qui primam omnium in re publica gubernanda principum curam esse debere sciat, ut cognitio Dei recta late propagetur; et subiectis, quorum egregia in periculis ipsius virtus et fides fuerit, hanc gratiam referendam fuisse, ut patriam eorum, quantum posset, bonis genuinis ornaret. „Sit magna laus Athenarum et Spartae, inquit, quod honestas leges habuerint: tamen haec maior est et servit vitae aeternae, quod in hac regione vera de Deo notitia lucet, et ut speramus diu lucebit.“ Itaque propter publicam et Borussiae et gentium vicinarum utilitatem viros eruditos et insignes, qui partim grammaticen Latinam traderent atque ad puram et nativam sermonis Romani formam in scribendo, quantum fieri posset, iuventutem assuefacerent, partim Graecae Hebraicaeque linguae auctores proponerent, partim philosophiae ac mathematum initia, iusque civile et artem medicam docerent, salariis allectos esse largioribus, quam quae per Germaniam usitata essent. Accessiones quin etiam iis pollicitus est, quos academiae plus prodesse animadvertisset: immunitates solitas promisit et privilegia impetranda, quae tamen neque ab Imperatore neque a Pontifice Romano, sed a solo rege Poloniae concessa sunt: postremo regimen morum commendat, seque ipsum hanc provinciam suscepturum praedicat, ut qui ad virtutem flecti nolint, removeantur, quod in academiis plerisque omnibus exempla cernantur eiusmodi, quae non modo scholis Christianis, sed ne ulla quidem societate civili digna videantur. Dedicatio academiae ex more perfecta: leges prudentes et humanae datae; iurisdictionis auctoritas haud exigua collata: qui

Regiomonte studia absolvissent, iis praerogativae haud spernendae concessae: sumptus quotannis suppeditatus quattuor milium marcarum, in illa vilitate rerum venalium satis munifice; hinc quarta pars convictibus studiosorum praebebatur, instituto laudabili in urbe praesertim frequentia hominum celebri, ubi etsi victus quaerendi iuvenibus sollertibus copia est, tamen quod annona haud raro incenditur, certe parvo haud bene vivitur: ingravescente annona querelis academiae permotus reditus auxit, fundosque donare constituit, quos tamen lites reformidans sibi eripi passa est: praeterea praeceptoribus domicilia dedit, eosque honoribus ita ornavit, ut ceterarum rei publicae partium invidiam excitasset, si aetatis illius candor et simplicitas invidere litteris potuisset. Nam in edictis Rectorem et professores universitatis Regiomontanae primo loco posuit, post hos dominos, nobilitatem, equitem, ecclesiastas, oppida, ceteros: privatim doctoribus ita favit, ut Stanislai Rapagellani, theologi primarii et in paucis diserti, morte audita, quamquam esset extra urbem, redux in funus procederet, locumque ei iuxta suum monimentum daret; exemplum imitatus, ut ait Sabinus, Scipionis Africani, qui Ennium honore simili dignaverat. Sabinus vero quantopere illi carus fuerit, ex documentis multis videre licet; et sane is principis amicitiam eruditione insigni meruerat: qui natione Marchicus, Melanchthonis, mox soceri sui, disciplina formatus et in Italia excultus artium liberalium et iuris peritia excelluit: Venetiisque ab Alexandro, archiepiscopo Oretanensi et Brundisino, laurea donatus et ad equestrem dignitatem evectus comesque aulae Lateranensis nominatus, ab Ioachimo Electore anno aetatis tricesimo in universitatem Francofurtensen professor eloquentiae vocatus est: mox Regiomonte Albertum in academia condenda consiliis adiuvit. Ioachimum etiam Camerarium, virum doctissimum celeberrimumque, Dux in Borussiam elicere studuit: sed ille condicionem oblatam repudiavit. Nec principis molimina et spem successus frustratus est: conventus discentium mediocris sub ipsos scholae natales confluxerat, licet undecim tantum professores essent; discordia doctorum, quae statim initio more temporum illorum exorta erat, apud senatum feliciter composita. Borussiae vero quantum Albertus praestiterit, vel me non monente perspicitur. Nam quo tempore ille sinus Baltici accolas ad litteras amplexandas invitavit, quamquam Vinricus Kniprodius, Magister equitum, saeculo decimo quarto exeunte in oppido Culmensi scholam ad Studii Bononiensis exemplum

constituerat, ab Urbano Sexto confirmatam, tamen quod ea mature exstincta est, doctores ecclesiastici et praeceptores aut ex Polonia aut e Germania arcessendi erant: quorum tanta etiam Alberto regnante penuria fuit, ut Lutherus Rigensibus Albertoque ipsi petentibus satisfacere non posset: idonei abnuebant; qui vellent, suffecturi non erant: indigenae autem in Germania litteris operam dare non poterant, nisi aut re familiari copiosi essent, aut stipendiis instruerentur lautioribus. Quid quod Sabinus in epistola ad Petrum Bembum Cardinalem, qua academiae recens conditae privilegium pontificium conciliare tentat, magnam Scythicae gentis feritatem queritur, et vix in regionibus vicinis civilem vivendi rationem legibus et disciplina imperioque retineri posse, summa laude dignum iudicans, quisquis excolere hos populos et ad Dei agnitionem et virtutis intellectum mediocriter traducere conetur: quibus in terris quod nunc artes et doctrinae florent, quod viros omni genere eruditionis praestantes, poetas, philosophos, litteratores summos genuerunt, Alberto saltem aliqua ex parte debetur. Is ferociam pristinam sensim expulit, robiginem barbariae effricuit, mentes doctrinae purioris luminibus illustravit: quod quo difficiliori perfecit tempore, eo magis populares demeritus est. Neque id omittendum duco, quod in ea potissimum urbe, quam ipse habitaret, domicilium artium esse voluit, ut in ore oculisque suis docentes discentesque versarentur, et illorum ipse disciplina et familiaritate uteretur: quo quidem studium suum planissime testificatus est. Nae illi principes litteras colere haud magnopere videntur, qui eas a conspectu suo quam longissime remotas esse vel cupiunt vel cupientibus aurem praebent, quod in oppidis modicis et doctores et discipuli commodius vivant, quod palatio ac sedi principatus libertas nescio an licentia iuvenilis non conveniat, quod corrumpi moribus improbis adolescentes possint: quae rationes etsi speciosae sunt, tamen nostra universitas litteraria docet, quantulum iis tribuendum sit. Nam vitam academicam emendari, licentiam minui, libertatem vero iustam confirmari vidimus: cetera incommoda remediis prudentibus et benevolis sanari possunt. Itaque optime factum, quod Georgii Friderici, Marchionis Onolsbacensis, pro Alberti filio Borussiam administrantis consilium, ob discordias inter iuventutem studiosam mercatoresque ortas, causam sane quam levem, scholam Albertinam Velaviam transferendi, posthac abiectum est. Sed mirifici illius in litteras *favoris optandum esset Alberto* gratiam meliorem relatam fuisse,

quam factum tum reperimus. Nam rixis theologorum princeps pius angebatur, Osiandri maxime, Ioannis Funccii, Friderici Staphyli, Ioachimi Morlini: quum alteri, ingeniosi sane neque indocti viri, theologiam Aristotelicam Luthero et Melanchthoni exprobrantes, fidem germanam Bonaventurae et Pici Mirandulani aliisque placitis mysticis fucarent; alteri Lutheri formulis serviliter addicti, quisquis ab eo vel transversum digitum recessisset, pronuntiarent haereticum; utrique litigiosi, iracundi, a lenitate Christiana et ab humanitate eo usque alieni, ut non solum acerrime verbis pugnarent, verum etiam non multum abesset, quin armis digladiarentur; et prorsus in furorem prolapsi nulla re numen divinum placari sibique benignum reddi ac puritatem religionis conservari melius posse arbitrabantur, quam de vocabulis certando, quaestiones subtiles agitando, criminibus fingendis, adversariis condemnandis et invidia plus quam pontificia persequendis. Itaque eruditorum alii pulsi sunt, alii sponte discesserunt; Dux ipse insolenter contemptus, contumeliis affectus, in suspicionem tum apud suos tum apud exteros vocatus: postremo discidia opinionum in discordias civiles transierunt, haud sine culpa principis, qui dum turbis theologorum immiscetur, dum partes nunc conciliare et controversias componere studet, nunc in refractarios animadvertit, animos commotos benignitatisque perinde ac severitatis impatientes magis excandefecit et exasperavit. Quodsi aevi illius pietas, nostrae praesertim lentitudini composita, reverentia summa prosequenda videtur, quae rem divinam ceteris rebus omnibus anteposuerit, et contentione summa etiam adversus dominantium auctoritatem sit sustentare ausa: tamen est quod aetati nostrae gratulemur molestas istiusmodi disputationes a sacris litteris semotas, mentes illa anxietate et tristitia exsolutas, rem publicam a malis inde manantibus liberatam.

Sed revoco me a contemplatione viri, qui, ut mea opinio fert, principatum divinitus adeptus, rem praestantissimam tanta sollertia, tanta pietate, animo tam simplici, tam sincero inchoavit ac perfecit, ut bonorum omnium laude ac praedicatione sit nunquam non condecorandus. Hodie quidem iam nihil fere superest prisci et integri moris, qui saeculum illud considerantem oblectat et tenet: tempus rerum prope omnium formam et faciem immutavit: religio cessit avaritiae, severitas gravis eleganti levitati, fides astutiis et adulationi artibusque frivolis: manserunt tamen studia litterarum et aucta sunt; manserunt viri

boni, sapientes, prompti, ad pulcherrimum quodque facinus audaces, qui reducere statum meliorem possint; manserunt principes nostri artibus honestis eximie faventes: et inter tot ruinas et calamitates tamen semina iacta sunt fructus laetiores aliquando datura. Profecto res humanas numen providens ac benignum curat et gubernat, quod bona e malis, ex pernicie beatitudinem, ex servitute libertatem afferat: ut regnum Borussicum, quod tyrannidi alienae servire coactum erat, Friderici Guilelmi consiliis prorsus divinis in potentiam pristinam restitutum videmus. Idem vero non solum vires imperii et armorum gloriam recuperatas vult, verum etiam, quod multo maius est, felicitatem civium fundamentis firmis superstruere conatur, quum populo, cuius fidem in periculis suis haud minorem quam Albertus invenit, cuius utilitates a suis non seiunctas perspicit, iura legibus constituenda concedere intendit, quum rerum divinarum curam suscipit, quum artes et doctrinas liberalitate summa fovet, maiores suos aemulando non exaequans sed superans. Nam ut in Alberto solo nunc consistam, cuius humanitatem, modestiam, pietatem, fortitudinem, virtutes ceteras cum dignitate et maiestate refert, quis non intelligit, quantum illum post se reliquerit, quum in hac urbe et in his aedibus scholam nostram multo institueret magnificentius, atque apparatu et supellectile copiosissima instrueret, non rebus florentibus et imperio confirmato, sed labante, fracto, imminuto. Cuius beneficii Regi clementissimo gratias agamus, commilitones, non verbis artificiose factis, sed innocentia et sanctitate ea, quam in ipso veneramur, sed concordia et obedientia legibus praestanda commodisque publicis sedulo adiuvandis: gratias agamus Deo Optimo Maximo, quod huic regi habenas imperii commiserit, qui et armis tueri et institutis salutaribus temperare rem publicam possit, qui privatim civibus sit exemplum probitatis, publice pater patriae optimus. Postremo vota pia ad numen summum dirigimus, ut Fridericum Guilelmum cum domo Augusta universa praestet incolumem, et quoniam sine ope divina nihil recte geri potest, ut curas illius cogitationesque omnes moderetur, denique ut pacem orbi redditam confirmet atque in salutem nostram conservet quam diutissime.

IV.

Oratio in dedicatione universitatis litterariae Berolinensis d. XXVI. m. April. a. MDCCCXVII habita.

Quam rem longo ex tempore votis flagrantissimis expetiveramus et desiderio summo exspectaveramus, vir excellentissime, viri illustres et celeberrimi, commilitones ornatissimi; ea res in oculis nostris per homines amplissimos nunc ipsum acta precor a Deo Optimo Maximo ut scholae nostrae et rei publicae universae fauste, feliciter prospereque eveniat. Tanta enim est actus huius gravitas, tanta legis nobis traditae vis ac potestas, ut si ille bene et cum divina ope perfectus sit, si haec nunquam non religiose observetur ac retineatur, universitas nostra litteraria sit firmiter constituta, et tamdiu illaesa mansura, quamdiu rerum humanarum omnium fluxa et fragilis condicio patitur: sin memoria huius diei aboleverit, aut lex sanctissima negligatur, perfringatur, evertatur, tum demum rerum nostrarum salus in discrimine versetur. Quodsi Deo praesente haec lex sancita est, non poterit sine Deo rescindi. Dedicatur hodie litteris sedes, quae septem annis inter varias vicissitudines locum tutata experimentum sui dedit: quo die ego huc vocatus, ut quod mihi ex re videretur, paucis dissererem, simul ut Regi augusto beneficii in nos collati grates agerem, quamquam mihi tempus perexiguum concessum et quasi ad aquam dicendum est, ad sollemnium dignitatem argumenti praestantia aliqua ex parte studens accedere, religioni duco de re ulla dicere quam de ipsa instituti gravissimi ratione, qui finis, quod ingenium sit doctrinae disciplinaeque academicae, quid Rex sapientissimus in schola hac artium condenda maxime spectasse videatur, denique quid nobis factum et posthac faciendum sit, quo studii litterarum indoli voluntatique regiae optime respondeamus. Et primum ne exponam, quibus initiis causisque, postquam labe temporum et ruina civitatium, ingruente paullatim tyrannide funesta, qua non modo corpora, sed animi ipsi vincti et constricti tenebantur, mox *populorum barbarorum* incursionibus litterarum apud vete-

res flos laetissimus exstinctus est, universitates scholarum, ut Britannos omittam, in Gallia Italiaque ac deinceps in Germania extiterint renatisque litteris incrementa ceperint, caliginem mentibus dispulerint, religionis purioris fontes aperuerint lucemque disseminarint, postremo doctrinas plurimas sedulo excoluerint: neminem mihi arbitror adversarium fore, si nostra aetate universitates dixerim scholas potissimas aut esse aut esse debere, in quibus ut parentes ad liberos vitam, sic eruditionem solidam et scientiam pro saeculi cuiusque habitu quantum fieri potest absolutam doctores in suo genere perfecti ad progeniem adolescentem propagent. Quam vero scientiam dico, non in experientia extrinsecus petita et cognitione varia rerum adspectabilium vel sensibus subiectarum, non in rerum gestarum et placitorum notitia tradita, non in memoriae viribus vel acuminis artificiis quibuslibet ac sollertia ponendam arbitror; sed quamquam genus humanum sine sensuum adminiculo et ministerio gerere nihil potest, tamen scientia in ratione versatur rerum universarum notiones purissimas tenente, quae simplex et immortalis et aeterna caduco hoc corporis domicilio utitur, donec vinculis laxatis et carcere effracto ad sanctissimum illum, unde profecta est, sapientiae fontem revehatur. Est certe, est divinum quiddam in mentibus hominum, quod corporeae naturae nebulis obumbratum et inertia consopitum excitari atque explicari debet, ut pulchritudine insita splendeat partesque animi tenebricosas illustret. Haec vis divina potest mortales in summo sapientiae gradu collocare: haec dux virtutis, haec vitae gubernatrix: huc est quidquid agimus dirigendum. Recte igitur liberalissimus quisque haud alium scientiae finem statuit praeter scientiam ipsam, qua neque maius quidquam nec divinius invenire possis: illa vero ab opificiis artibusque quaestuosis hac ipsa re immane quantum seiuncta et segregata est, quod finem summum in sese repositum habet, quod singulas res quaslibet ab origine communi repetit et ex primis initiis colligit, denique quod nec sensuum iudicio neque opinationibus decepta causas rerum remotissimas mentis et intellectus perspicacitate scrutatur. Quapropter istos merito contemnimus nec vere eruditos iudicamus, qui aut dignitatem doctrinarum unice ex usu vitae quotidianae existimant, aut panis et parandi victus causa litteris operam dant, aut interiore cognitione neglecta res vulgares, quas oculis spectes digitisve contingas, quasi per manus tradunt, altioremque

omnem et paullo abstrusiorem naturae seu divinae sive humanae indagationem non solum vanam censent, verum etiam reddere suspectam conantur. Quae quum ita sint, satis patet quae mea sententia institutionis academicae esse debeat ratio. Etenim genuina omnis cultura animi ab auditione philosophorum inchoanda est, qui viam philosophandi, doctrinam moralem et naturalem, mathemata, litteras humanitatis et historiam tradunt: quibus tractandis mentes iuvenum tum ab illiberali studiorum ineundorum more, quem haud pauci sectantur, abducuntur optime, tum iis imbuuntur notionibus, quibus cetera omnia fundantur ac continentur. Deinde disciplina nulla ita aut docenda aut discenda est, ut materiam rudem et indigestam, neque ordine legitimo dispositam nec luminibus sententiarum illustratam, nec praeceptis ex uno fonte repetitis discipuli a doctore accipiant et memoriae mandent: neque in rebus communibus acquiescendum, quas nulla aut levissima contentione animi perspicias, sed accendendae et exercendae mentes sunt, ut ardentissimam scientiae sitim explere cupientes in cognitionem profundam penitus se ingurgitent, mox nullius ante solo trita litterarum adyta accedere et sapere nullo duce audeant. Praeterea quoniam ea hominibus natura insita est, ut ingenio libenter abutantur, et doctrinam ipsam in quaestum vertere, pro privatis commodis vel in gratiam potentum torquere sententias et huc illuc versare, postremo ambitione prava deteriorem rationem meliorem facere ament: doctori religioso nihil prius prospiciendum est, quam ut exemplo et alloquiis sensum veri et boni in teneris animis acuat corroboretque, eosque a simulatione, arrogantia, cupiditate, lucro procul avertat. Sed iam eo me delatum video, auditores, quod devitare maxime studebam, qui inciderim in argumentum tam amplum, tam copiosum, quod si persequi rite vellem, et multa mihi dicenda forent, quae vobis, praeceptoribus praestantissimis, contrita et obsoleta essent, et si plurima et gravissima dixissem, tamen nec pauciora nec minora viderer omisisse. Igitur ne scopulo huic impingar, revoco me a cursu et vela contraho. At dicet aliquis: tu quidem litteras ab omni vitae ac negotiorum communione quam longissime revocas atque in otium ignavum relegas: ut bonas, ut decoras proposueris; ita utilitatem nullam, praesertim publicam commonstras: hoc certe loco et hoc ipso die nec caute satis et parum accommodate. Ego vero ne dulcedinem *Musarum edisseram*, quam sexcenti decantarunt et adhuc

decantant, primum eruditionem germanam virtutis esse magistram, et animi tranquillitatis effectricem validissimam contendo, a perniciosa ista opinione, quae probitatem a scientia seiungit, immenso intervallo dissitus. Nam litterae recte cultae vanas rerum imagines erroresque, quibus vitia originem debent, profligant et exstirpant: a curis sordidis abstractos in rerum optimarum et immutabilium contemplatione constituunt: remotos a sollicitudinibus ad sacrorum divinorum fontes limpidissimos deducunt, ex quibus solis, quid pulchrum sit, quid honestum, quid homine immortali dignum, plenissime haurias: hinc parantur opes, quae neque furto eripi, neque incendio deleri, nec casibus ullis absumi queant; hinc fides, iustitia, temperantia; hinc viri graves et constantes, qui quod fortunam spernere didicerunt, rebus adversis inconcussi, dominorum imperiis imperterriti, nulla vi ac ne mortis quidem metu intento subiguntur, ut proposito decedant. Quorum si nostro saeculo copia exigua reperta est, si humiles, timidos, ambitiosos, tyrannorum assentatores vidimus haud paucos, istos ex litterarum studio fructum optimum non percepisse, sed flosculos quosdam doctrinae aridos et steriles decerpsisse existimo. Nam ut uno verbo dicam quod sentio, haec mihi litterarum laus praestantissima et utilitas summa videtur, quod libertatem animi afferunt, qua summa generis humani bona continentur. Illam autem doctorum academicorum est in adolescentibus ingenuis excitare, ut servitus longe indignissima, qua mentes captae sunt, excutiatur, ut vita humana emendetur, ut diffugiat superstitio, religio confirmetur: quod non proprium philosophiae esse, sed a theologis iurisque peritis et medicis aeque fieri posse et debere, non est quod exponam. Quemadmodum vero litterae libertatem summam parant, ita si ipsis libertatem eripias et formulis certis praeceptores adstringas, generi humano oculum excideris: silebunt Musae servitii impatientes; magna ingenia cessabunt: sed adulatio prorumpet; pro sapiente stultitia, postremo scelus pro virtute principatum tenebit. Et litterarum quidem flos ac libertas nulla re magis adiuvatur quam coniunctione hac doctrinarum, quae in universitatibus nostris proposita est, ubi altera alterius fructu gaudentes, omnes a communi philosophiae luce illustrantur, et necessitudine ac cognatione, quae inter omnes intercedit, vigent: quodsi unus animus est litterarum, uno corpore optime continentur. Igitur hostis generis humani, *ut litteras, ut libertatem* animorum sibi periculosam opprimeret,

non solum doctores disciplina rigida cohibuit, verum etiam ut dividendo imperaret, philosophiam, theologiam, iuris doctrinam, artem medicam voluit seiunctas esse, sicuti opificium textorium a sutorio et fabrili divisum est; hinc universitatem litterariam in scholas singulas locis separatas dispertivit, artesque quasi in insulas seposuit: qui nunc ipse in saxo Oceani consenescit. Porro quoniam animi iuvenum ad libertatem emergunt difficilius, si quidquid discendum et agendum est, imperatur, et vita universa metu magistri cohibetur; in Germania universitatibus scholarum libertatem etiam vivendi quandam, quam academicam vocare solent varieque atque interdum deterius interpretantur, concessam videmus; sibi quisque, cui se doctrinae applicet, quo mentem alat, quam sectam vitae instituat, eligit: pro obsequio militari, quod idem ille tyrannus Corsus adolescentibus studiosis iniunxerat, paternis consiliis imperioque iurisdictionis auctoritate confirmato reguntur: denique nos parentum loco sumus; vos, commilitones carissimi, non tam discipuli quam familiares ac liberi, qui ut a libertate nomen invenerunt, sic debent liberaliter haberi. Sed licentia comprimenda: si fieri potest, admonitione et hortatu; sin minus, articuli tumidi vel tabe insanabili affecti ferro resecandi sunt. Iam ita instituti et exculti ubi ad rem publicam artesque honestas exercendas accesseritis, fructus eruditionis per vos sunt spargendi et in beatitatem quum civitatis ipsius tum singulorum proferendi: libertas animorum, quam bona res publica maximi facit, quod sine illa ne civilis quidem retineri potest, disseminanda; numinis cultus genuinus promovendus; dotes animi, cui vires corporis serviunt, explicandae; propaganda iustitia, aequitas, virtus universa; miseria generis humani, inscitia, inopia, imbecillitas corporum, vis morborum aut propulsandae aut levandae. Ex vobis, etiam bellica nuper gloria insignibus, iam pacis ornamenta petentur. In quibus negotiis utilissimis utinam ne a recto itinere, quo nisi me omnia fallunt, contendere penitus imbibistis, deflectatis unquam, commilitones; utinam ne exhortationis nostrae immemorem ambitio, avaritia, malae artes transversum quemquam agant. Nolite oblivisci, quod homo non in umbratili vitae genere educatus, non rerum gerendarum imperitus, sed rem publicam et fortunae vicissitudines expertus, quod Tullius aetatem exercitam et occupationibus deditam emensus dicit: Est unus dies bene et ex praeceptis philosophiae actus peccanti immortalitati *anteponendus.*

Sed Regem sapientissimum, quum artium sedem, quae hodie dedicatur, conderet munifice et supellectile sat ampla instrueret, accepimus nihil aliud propositum habuisse, quam ut viribus armorum fractis et comminutis, imperii finibus dimidio angustioribus, re publica hosti atrocissimo obnoxia malisque innumeris vexata et afflicta, animi vires, quibus omnia vincuntur, excitaret, confirmaret, corroboraret: quo quid prudentius, quid liberalius, quid rege magis dignum excogitari potest? Quem finem quum nos spectaremus, fere eo operam nostram direximus, quo esse dirigendam paullo ante exposui: ne iuvenes curae nostrae commissi artes bonas loco opificiorum quaestus causa exercendorum haberent; ut ad cognitionem sublimem erigerentur; ut generosa consilia caperent alerentque; ut pietate, caritate patriae, legum verecundia imbuerentur; ut et modesti, et ubi opus est, fortes essent; denique ut in suo genere quisque talis esset, qualem esse debere significavi. Et favit coeptis fortuna; disciplina nostra vel primis annis iuventutem frequentem allexit: qui bello mox avocati virtutem suam facinoribus egregiis comprobarunt. Illorum pars maxima fama nunc fruitur; ad quadraginta in proeliis aut laborum vulnerumque vi mortem honestam obierunt, quibus vos quotannis decore summo inferias fertis, nos tandem aliquando monimentum excitabimus, quo exemplum praeclarum posteritati tradatur. Neque illos solos lugemus: non vident diem hunc faustissimum Willdenowius, Fichtius, Reilius, Klaprothius: haec lumina litterarum, quorum nomen per ora hominum volat, memoria pectoribus nostris consignata est, invidit nobis fortuna, vel ipsis hunc diem. At quamdiu res publica ex alieno arbitrio pendebat, precariam inter hostes animam ducebamus: quum Germanorum libertas inchoata est, tum demum res nostrae sunt securitatem nactae. Igitur bellis exactis laetius effloruerunt, nec metuendum est ne concidant, dum hoc rege gaudemus, litterarum bonarum libertatisque et honestatis vindice et conservatore constantissimo; dum tu nobis praees, vir excellentissime consiliorum regiorum minister, qui cura tam benigna et prudenti scholam nostram tutaris ac protegis; dum nosmet ipsi et vos, commilitones, in officio erimus. Scio quaedam nobis obstare, quae, si velim, dicere possum: nec vereor offensionem, quum inter nos dicam, et simulationem omnem ab oratoris dignitate procul esse puto: sed nolo hoc die quidquam gravius tristiusve dicere. Eruditio quidem nostra nemini obest; et in urbe regia litteras habitare et

urbi et litteris conducit: urbi, ne docti censeantur, qui indocti sunt; litteris, ne lateant. Num vero vires animi rebus pacatis minus valent quam turbidis? num imperio restituto inutiles consopiri debent? Immo acrius intendendae et exercendae ipsae sunt. Quid enim? Nonne res publicas plurimas pace languida torpuisse et segnitia esse labefactatas scimus? Quod ne accidat, est civitatibus cavendum maxime. Itaque ut Domini nostri clementissimi consiliis, quae mihi videor rectissime interpretari, satisfaciamus, viam quam ingressi sumus, sedulo debemus persequi, et quibus artibus Borussia semper eminuit, ac Friderici Magni, libertatem animorum insigniter tuentis, exemplum illustre sibi ante oculos proponens posthac eminebit, earum luce patriam illuminare civiumque felicitatem adiuvare. Vos autem, commilitones, quam legibus obedientiam, quam litteris industriam hucusque praestitistis, porro praestate. Quae si hodie religiosissime pollicemur, gratiarum actionem Regi optimo gratissimam esse factam arbitror.

Quod autem pignus carissimum voluntatis regiae per manus viri eximii traditum accepimus, id superest ut videamus quomodo traditum sit. Quam rem ingressurum non ab re fuerit memoriam temporum explicare, quo intelligatur, quibus maiores caerimoniis scholas ut templa, ut urbes, ut colonias inauguraverint, et quo opposita iuxta se posita magis illucescant. Itaque ne peregrina consecter, ex familia nunc regia Fridericus Tertius Elector, qui mox primus rex Borussiae extitit, Regis nostri atavus, principum novissimus est, qui universitatem litterariam condiderit: cuius dedicationem quadriennio post Christophorus Cellarius iussu Principis in litteras rettulit, ut quibus curis et studio quanto academia Halensis inchoata et perfecta esset, apud posteros constaret. Quae dum lego, obstupui; nec possum, quin inde quaedam depromam: quodsi vellem omnia pro rerum magnificentia exponere, diem dicendo absumerem. Nam postquam Elector, etsi bello omnia personabant, convocatis magistris compluribus, ex equestri ludo, quem parens Halae condiderat, agitatam olim Alberti Cardinalis mente academiam instituit: quum ex aquis Carolinis Berolinum redux ad Halensem urbem pervenisset, miratus numerum adolescentium sibi per officium obviorum, consilio maturato privilegiisque Caesareis impetratis, quod nihil iam operi novo deesse videbatur quam ritus sollemnis et *religio consecrationis, apparari* iussit, quibus splendide inaugu-

raretur. Calendis Iuliis, ipsis Principis natalibus, academiam Fridericianam more antiquo dedicatum iri edicto lingua utraque proposito divulgatum est, additis causis, quae Principem ad novam artibus sedem statuendam impulissent, locique opportunitate commendata: Ordines Magdeburgici, quorum posthac eximia in schola et dedicanda et conservanda liberalitas fuit, litteris singularibus admoniti: ceterae universitates Brandenburgicae a Concilio professorum invitatae, ut mitterent qui conditori gratarentur, scholae recens natae bene precarentur. Porta triumphalis a studiosis exstructa, ornatu eleganti, cum statuis, insignibus, tabulis, inscriptionibus. Die appropinquante, confluentibus undique sollemnium spectatoribus testibusque, ex vicinis maxime academiis, praemissi ex aula, qui apparatum et pompam militarem instruerent. Tum Electori una cum lectissimis ministrorum, ex quibus Paulum Fuchsium, oratorem Principis, Ludolphum et Everardum Dankelmannos, et insigne illud litterarum decus Ezechielem Spanhemium nomino, et cum Ordinibus provinciae inter aeris campani sonitus et tormentorum Magdeburgo advectorum tonitrua musicosque concentus splendido agmine urbem ingressuro obviam fuerunt equitatus iuvenum nobilium circiter centum et quinquaginta, strictis gladiis, ut, quae Cellarii verba sunt, aeque se a Martis quam ab Apollinis disciplina paratos comprobarent, et professores cum Senatu urbano ac sacerdotibus. Die gaudiis peracto et nox laetitiae data Principisque venerationi, symphoniacis concentibus Electori et Philippo Guilelmo fratri ductis. Primus Iulii dies erat dominicus: summo mane sacra in templis peracta; postea omnes spectaculo intenti. Et hora nona Elector ex palatio in collegium academiae vectus ibique a professoribus exceptus est: inde classibus decem distributum agmen immensum, eximie magnificentissimeque instructum, totidem praeeuntibus caduceatoribus duarum horarum spatio in templum arcis deductum est; cohors militum a fronte: alia agmen claudebat. Ibi dedicatio peracta, assidente in tribunali ornatissimo Electore cum fratre et ministris aulae primariis, comitibusque insignia portaturis ac professoribus decore amictis eorumque ductoribus: post sacra a Beniamine Ursino, concionatore Principis facta Paulus Fuchsius oratione facunda inter ritus varios, afferentibus, ut quaeque postulaverat, insignia comitibus, academiam inauguravit; Prorectorem in cathedram vocatum purpura induit sceptrisque ornavit, privilegiis, clavibus, albo, sigillis traditis, insignibusque

singulis apte explicatis. Dein sacramentum dictum: Prorector gratias egit: campanarum sonus, fragor tormentorum caelum implebat. In foro nummi sparsi in dedicationis memoriam forma triplici percussi, et vinum fonte gemino plebeculae profusum, dum in templo numen venerantur. Post quae mille ducenti in palatio epulabantur, doctores ordinarii cum Electore et fratre legatoque Caesareo, alii cum comitibus et aulicis, et suis in tricliniis Ordines Magdeburgici; universe autem ad tria milia hominum illo die Electoris munificentia excepti. Postridie in aede Mariae doctores et magistri tres et quinquaginta creati sunt; digressoque postea Principi in publicatione privilegiorum Christophorus Cellarius iterum egit gratias. Nihil dico de libellis gratulatoriis, epistolis, carminibus.

Cuius igitur rei causa haec commemoravi? An ut comparatione sollemnium gravissimorum elevem haec nostra? An ut litterae nunc contemni et despici ex horum tenuitate videantur? Minime vero: neque enim sine summa iniuria dici quidquam istiusmodi potest. Sed illa tum ex illius aetatis ingenio et more illorum hominum acta neque inepta censenda sunt, quum sint pia et decora, nec tamquam unice recta suspicienda, quae a principe sint gesta ut bono et litterarum amantissimo, ita sumptuum et pomparum haud dubie nimio. Nos quidem vidimus apparatus superbissimos brevi dilabi: res adversae modestiam docuerunt, rerumque veritatem specie inani potiorem iudicare. Ac siqua species hodieque praetenditur: quamquam ne aula quidem tanta munera edit: certe a schola eruditionis ostentationem quamlibet malueris abesse. Quocirca si excusatione ulla eget sollemnium horum simplicitas pura; habet in dignitate litterarum et sapientiae, habet in Domini nostri modestia singulari et ab omni fuco prorsus aliena, habet in viri excellentissimi, qui res nostras curat, indole regiae mentis simillima. Deus illis conservet hanc rerum aestimationem rectam: Deus conservet Fridericum Guilelmum, Patrem patriae, universitatis nostrae conditorem, cum domo Augusta universa, nobisque et rei publicae praestet perpetuum bonorum omnium auctorem et conservatorem.

V.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXVII. habita.

Quotiens mihi in nataliciis Friderici Guilelmi, Patris patriae, verba facienda coram vobis sunt, viri excellentissimi, illustres, generosi, collegae et commilitones dilectissimi; totiens mentem meam curae tam anxiae distringunt, ut muneris huius magnitudinem recte arbitrer aestimare neminem posse, nisi cuius eadem ac mea condicio fuerit. Quamquam enim expeditum et iucundum est, Regis et rei publicae Borussicae virtutes celebrare, cui rei nunquam non materia suppeditat; tamen necessitas, quam diei faustissimi religio iniungit, si sensus vestri et vota pro Rege optimo suscepta singulis annis ab uno eodemque interprete explicanda sunt, facile potest dicentem confundere, quod aut omittere, quae ei iamdudum potissima videantur, aut pridem dicta plus semel repetere, omnemque illam, quae novitate comparatur, orationis gratiam perdere cogitur. Quod ubi profiteor, nemo ita dictum accipiet, ut in Friderico Guilelmo negem multarum variarumque laudum copiam uberrimam extare: sed natura ita comparati sumus, ut fere alii aliis artibus magis delectentur atque capiantur, unusquisque vero ad ea, quae ipsi imprimis placeant, acrius quam ad cetera animum intendat, illa studiosius consideret admireturque, illa spectanda et suspicienda audientibus proponat: unde fit, ut in principibus multiplici praedicatione dignis iidem diversis annis ad eadem recurrant, diversi pro suo quisque ingenio aliam sibi partem sumentes eodem tempore plane dissimilia expromant. Me vero, cui honos amplissimus obtigerit, ut in suggestu hoc publice orator Senatus constituerer, si sollemnibus his sanctissimis mea voce celebrandis hodie quartum accinctus, ut illud, quod significavi, seu vitium sive incommodum devitem, a Rege nostris praeconiis longe superiore aliquantum discessero, haec una excusatio satis tuebitur, quod Plinius Traianum semel laudavit. Quid quod huic ipsi diei Principique tum rei divinae tum litterarum feliciter constituendarum auctori haud inconveniens videtur, iam nunc memoriam maximae

illius rei occupare, a Domini nostri maioribus gloriosissimis insigniter adiutae, cuius tertia saecularia hoc anno suo tempore rite obituri sumus: instaurationem dico et emendationem doctrinae, fidei, religionis Christianae, qua ante hos trecentos annos orbi universo et praecipue Germaniae nova affulsit lux tanta, quantam post Christum natum mortales non viderunt, quamque obtegi aut exstingui nunquam posse mecum censeo vel omnes vel plurimos iudicaturos. In quo argumento sane praeclaro, quamvis perspiciam nihil a me aut exquisitius aut reconditius dici posse, quin tot tam diligentium scriptorum sit industria sollertiaque exhaustum, tamen eo versor libentius, quod illud non solum studiis meis, verum etiam litteris ipsis et institutionis publicae rationi coniunctissimum esse intelligo, vobisque omnibus, vel iis qui Lutheri disciplinae addicti non sunt, spero haud ingratum futurum. Neque enim hanc Camarinam movebo, ut in controversiarum campum descendam et disceptationes subtiles et spinosas agitem; sed doctrinae capitibus, quae theologorum propria et peculiaria sunt, relictis ea potissimum conabor pertractare, quae minimam in se invidiam habent: bonae artes quid ad ecclesiam purgandam profuerint, quid ecclesia emendata artibus praestiterit, vestra fretus facilitate, quam saepius expertus sum, paucis exponam, de ceteris tantum additurus, quantum sufficere ad rerum aestimationem videatur.

Itaque ut in ipso exordio sententiam meam breviter perspicueque ponam, auditores, nec sine litteris praecepta evangelii in diem proferri, nec sine institutorum sacrorum correctione disciplinas artesque ita, ut postea factum est, excoli potuisse contendo. Nam ubi priora tempora mecum recognoscetis, ut illi aetati, quam nec contemno et iusto modulo metiri mihi videor, magnas virtutes et homines tam cetera eximios quam pietate egregia insignes non defuisse non negabitis; ita ecclesiae ruinam et calamitatem nulla re magis esse adductam quam ingruente rerum optimarum ignoratione ac barbarie concedetis: quum ii, qui eruditionis ex antiquitate traditae statores esse et conservatores debebant, antistites caerimoniarum et sacerdotes, in tantam prolaberentur inscitiam, ut neque de divinis nec de humanis rebus iudicium iis ullum constaret, ut sermonem Latinum multis patrium paullatim dediscerent, nonnulli vero ne prima quidem litteratura, quam pueri sexennes callent, essent imbuti, nec formulas precesque, quas recitarent, intelligerent: haud sine

culpa Pontificum, ex quibus aliquot non modo litteras spernebant ac fastidiebant, sed sanctitatem cum imperitia quam cum sapientia melius convenire arbitrantes, quidquid eruditionem redoleret, impietatis crimine damnabant ac religioni periculosum perniciosumque censebant, sicuti principes indocti regnorum securitati a litteratis metuere solent. Et sane si religio nihil a superstitione differt, illi cultura animi, quae hanc dispellit et evertit, haud mediocriter obest: sin pietas genuina ab recta divinae humanaeque naturae cognitione seiungi non potest, doctrinae lucem religio non detrectabit. Quodsi ecclesiae ministri artes liberales diligenter coluissent, ingenia studiis praestantissimis formassent, aluissent, exercuissent, profecto neque institutiones divinae tot humanis placitis exornatae, tot praestigiis fucatae et oneratae, denique formulis tam molestis conclusae et constrictae essent, nec mortales quum ad libertatem nati, tum ex superstitionis vinculis Christi ipsius disciplina vindicati novam et intolerandam servitutem animorum subissent, qua eos neque scholae iam a Carolo Magno instauratae, nec scholastici philosophi opinionibus receptis partem maximam capti exsolvere potuerunt. Plus quam illis debetur ipsis Christiani nominis hostibus Turcis, qui Graecia capta et expugnata Constantinopoli eruditos in Italiam pepulerunt, quibus per quosdam quasi exploratores prius eo profectos via erat patefacta. Tum linguarum studia, Graecae maxime diffusa: et fari quae sentirent Itali docti, ex quo Petrarca, Boccaccius, Laurentius Valla, Leonardus Brunus Aretinus, Poggius Florentinus, Nicolaus Perottus, Franciscus Philelphus, Angelus Politianus, alii viri industrii et ingeniosi partim fontes antiquitatis aperuerunt, partim sermonis puritate reducta, elegantiam stili et eloquentiam ostenderunt. Aristotelicam vero theologiam, cui ars scholastica adhaerescebat, Platonicorum secta tum primum perfregit, per Georgium Gemistium, Bessarionem, Marcum Musurum, Ioannem Picum Mirandulanum, Marsilium Ficinum et academiam Platonicam ita firmata et aucta, ut decora Italiae clarissima et nobilissima in partes suas traheret. Accedebat typographia recens inventa, cuius adminiculo optimus quisque liber late disseminabatur, excogitata citius quam voce, quae tamen alata dicta, vel in remotas portabantur terras. Neque universitatum institutum, quarum numerus haud exiguus saeculo quinto decimo emersit, quamquam scholasticorum tenebris obscuratum, plane tum inutile fuit, quod iuvenes ingenti frequentia

congregati, si quis insignior magister extitisset, melioris disciplinae semina apud suos spargebant. Quae res quantum ad doctrinae sacrae emendationem contulerint, prosperosque tanto incepto paraverint successus, partim Lutherus ipse testatur, partim certis argumentis et indiciis potest colligi. Nam ille quidem in coenobiis et universitatibus linguas ideo non excultas olim asseverat, ne imperium daemoniacum detrimentum caperet eiusmodi, quod haud facile sarciretur; unde factum esse, ut neque Latine nec Germanice scribere possent, et sermone atque evangelio corruptis ac ratione prope ipsa exuta haud procul a beluis essent: sed divina providentia Graeciam esse in barbarorum potestatem redactam, ut Graeci profugi ac dispersi patriam linguam ad exteras nationes propagarent, ut aliae etiam linguae addiscerentur, postremo ut evangelium patefieret: neque enim afflatu et aura divina omnia perfici, ut erant qui arbitrarentur: certe sibi, nisi linguarum fuisset praesidio instructus, licuisse quidem pio esse et pro corona paucorum contionari, non Pontificem et sophistas perdomare. Idem Aristotele explodendo satis declarat non minimum ecclesiae commodum conciliari. Ipsi vero illi litterarum restitutores auctoritatem pontificiam et sacerdotalem castigata morum perversitate elevaverant: Dantes Pontificum larvas delictorum poenas luentium, ecclesiam squalore horridam, flagitiorum pondere obrutam apud inferos monstrat: lenis ille Petrarca primus aulam pontificiam Babylonis nomine, quod postea haesit, per opprobrium significat, et Romam se, miseriae sedem ac seminarium erroris, reliquisse dicit nunquam rediturum: alii carminibus haud inficetis vitia sacerdotum perstringebant. Et excudendorum librorum artem Pontificibus ipsis esse damnosam visam, in illa praesertim scribentium licentia multo quam nunc maiore, videas ex edictis, quibus dicendi ac sentiendi libertatem in ipsa Germania, ob scripta quaedam apud Magdeburgenses, Agrippinenses, Treveros, Maguntinos divulgata iam saeculo quinto decimo exeunte callidius quam rectius sunt coercere conati.

Sed apud populares nostros litterae, quae per viros in Italia excultos, et maxime per Rudolphum Agricolam olim erant stabilitae, ad fontium sacrorum intelligentiam accommodatae a Reuchlino et Erasmo sunt, quorum alter Hebraica docuit, alter non solum de libris novi foederis pro illius aetatis habitu optime meritus est, verum etiam scholasticas tricas multis pridem invisas

sensim et pedetentim removit, ac stultitiam temporum sale perfricuit, ipse magnus sine dubio ut studiorum, sic rerum sacrarum reformator futurus, nisi iocari quam serio agere, et prae ambitione ac timiditate gratiam potentum aucupari suaque consilia ad aliena componere, quam simplici ac forti animo, quae sibi recta viderentur, dicere praetulisset: quo factum, ut neutris placeret. Iam autem quum sacerdotum et monachorum inertia, luxus, avaritia, libido omnium adspectui paterent, in ipso Concilio Lateranensi Ioannis Francisci Pici oratione luculenter descripta, quum praeterea Germanorum principes tributa a Pontifice exacta ferrent aegerrime, ac summis ecclesiae magistratibus Deum Christianorum Iove, Christum Apolline et Aesculapio, Matrem Virginem Diana non potiores haberi testimoniis locupletibus constaret: novis rebus feliciter moliendis nihil fere deerat nisi occasio opportuna, quam quaestores Leonis et Cardinalis Alberti aerariis per omnes provincias constitutis et contionibus impudentissimis praebuerunt, et homo audax divinitus excitatus, qui sese in hoc discrimen dare non vereretur. Is fuit Lutherus, vir non in deliciis educatus, sed duram pueritiam et adolescentiam exercitam expertus, qui parvo beatus, ambitione liber, constans mirifice, idem diligens, strenuus, promptus, quod neque honores neque opes concupiscebat, nullis illecebris, nullis minis, periculo nullo demoveri de incepto labore potuit: sanctitate et iustitia Socrati et Aristidi similis, tot principum amicus obiit pauper, qui esset pauper natus. Sed pietatem eius aequabat vis dicendi cum copia et suavitate coniuncta; orationem eius, vernaculam praesertim, acrem, vehementem, effrenatam, animi et terroris plenam vix capit nostrae aetatis enervis et delicata elegantia atque modestia, nec mireris esse hodie qui carpant. Et eruditionis inerat quantum satis videbatur: ac discebat quotidie aliquid, quodque deesset Philippus subministrabat; cui quum quidam grammaticen exprobrasset, sese Lutherus, ubi grammaticus ille aliter iudicasset, de sua sententia haud aegre decedere palam professus est: mirum quantum discrepans a Gregorio Magno, caerimoniarum constitutore, qui Desiderio Galliae episcopo exsecrabile hoc delictum obiectat, quod sacerdos quosdam grammaticen docuerit. His artibus unus vir, philosophiae et theologiae magister, divina confisus ope, non solum Caroli Imperatoris, in cuius finibus sol non occidebat, cui Franciscus Gallorum rex, principum tum potentissimus, armis obsistere non

potuerat, cupiditati impotenti usque obstitit, sed etiam Pontificis, qui sibi Dei ipsius videbatur vicarius, fregit imperium, et magnae parti primum Germaniae, mox Europae suam quasi inspiravit animam, rerumque omnium faciem immutavit. Ille cunctis, qui mentis viribus opus arduum moliantur, exemplum admirabile virtutis pervicacis proposuit; quod si spectaverit, quis tanta magnitudine non commoveatur, nullamque ei statuam, nullam columnam statui posse arbitretur, quae rerum ab ipso effectarum amplitudini et fructibus respondeat? quis est, obsecro, quin intelligat, animo forti nihil non esse pervium, neque eius impetum terroribus obsoletis reprimi aut frangi, sed impedimentis ipsis magis firmari et augeri? Nam ex quo Lutherus periculis obiici coeptus et damnatus est, certius in amicis praesidium habuit, quum principes aliquot, plures optimates, populus prope universus intelligerent, non unius viri, sed Germanorum rem agi, quorum ille se commodo natum rectissime praedicabat; quandoquidem adversus pontificiam dominationem certamen pro libertate instituerat si non maius, certe fructuosius, quam quod nostro saeculo Germaniam ab imperio Gallorum vindicavit: nec dubium est quin nova doctrina patriam universam fuerit occupatura, nisi multis in locis ferro ac flammis esset in homines pios animadversum. Attamen in hoc aetas illa excelluit, quod siquis in alia civitate afflictus esset, effugium in alia patebat: quo libertas iusta confirmata est atque id effectum, ut principes minus auderent, quam reges Asiae socors inter servos imperium exercentes. Quae res quantum Luthero profuerit, nemo non videt. Etenim si, ut mea opinio fert, tanta rerum conversio perfici ab homine summisso et humili aut nutus potentum timide aspectante non potuit; si ferocia quadam opus fuit, quam in Luthero constat tantam fuisse, ut Deo se plus censens quam mortalibus vel diadematis dare debere, ne regibus quidem parceret, et ipsi Friderico Sapienti, principi in rebus sacris minimum sibi arroganti, sed cuncta fere ad doctos theologos, quum ceteros tum academiae Vitebergensis remittenti, non in omnibus obtemperaret: profecto ille prius oppressus esset, quam operae pretium fecisset, si gravius liberiusve dictum quodvis malitiose esset in maiestatem versum. Et fuerunt sane ac sunt hodieque, qui Luthero eiusque disciplinae seditiosum quiddam affinxerint. Quibus quid displiceat, perspicio. Nempe istos pungit, quod dominos ille, ne subiectos divexarent, stilo paullo rigidiore ad-

monuit, quod iura populi tutanda, quod servitium animorum excutiendum suscepit. At idem quantopere plebem ad obedientiam magistratibus praestandam cohortatus sit, motus turbulentos et licentiam aratorum castigarit, populare imperium perstrinxerit, non est quod iis exponam, qui ipsius scripta legerint.

Iam ubi quaeritis, auditores, quid sit quod cultui ingeniorum magnam ecclesiae emendatione utilitatem allatam iudicarim; ut taceam de lingua vernacula per Lutherum egregie formata, hac una responsione satisfacturum me censeo, si puritate religionis reducta dixero superstitionem pulsam et liberam de rebus gravissimis disquisitionem generi humano redditam esse. Quid enim litteris infestius quam superstitio? quid studiorum alacritatem magis retardat, quid mentis aciem magis obtundit, quam auctoritas imperiosa, in qua si acquiescere assuefactus sis, iam non opus sit ut ipse anquiras? Superstitio Socratem, quo nemo veterum ad rectam Dei cognitionem propius accesserat, impietatis accusatum veneno necavit; Anaxagoram, qui primus fere de mente mundi gubernatrice philosophatus est, quod ei de sole aliud atque Atheniensibus placuerat, eodem crimine circumventum in exsilium eiecit; caelestium globorum ordinem a Copernico indagatum Romanae curiae decreto confixit; Galilaeum Galilaei, naturae arcana alte scrutatum, ad carcerem condemnavit et in secessum relegavit: denique tot viros sapientes innocentesque omnis generis cruciatibus ac poenis tradidit. Quid vero auctoritas hominum? Nonne qui ea se constringi et teneri patiantur, aut leves et animo imbecillo, aut rudes atque imperitos, aut simulatores videmus esse? Quae quum ita sint, ea ecclesiae constitutio necesse est litteris conducibilis sit, in qua auctoritatem hominum impune liceat defugere, sacros fontes adire et examinare, postremo de natura rerum divinarum et humanarum libere sentire. Cuius generis disciplinae quantopere iuventutis erudiendae cura impensior coniuncta sit, non solum ex re ipsa patet, sed etiam temporis, quod insecutum est, experientia comprobatur. Quapropter Lutherus nihil antiquius habuit, quam ut principes urbesque ad scholas condendas incitaret: neque enim civitatis vires et salutem tantum in opibus colligendis, in aedificiis elegantibus, viis, pontibus, aggeribus magno sumptu constructis, in castellis moenibusque, in armamentariis telorum et tormentorum ac thoracum refertis, quibus copiis ubi mali aut stolidi homines uterentur, maior afferretur pernicies quam com-

modum, sed multo magis in civium bene educatorum honestate, prudentia, eruditione positas esse, quibus et parari divitiae et recte collocari possent: quod quum Romani intelligerent, pueros Graecis Latinisque litteris artibusque liberalibus ita instituendos curasse, ut magna seges virorum sollertissimorum variaque doctrina instructorum proveniret, atque in uno milite plus reperiretur litterarum, quam in cunctis Germaniae monachis, sacerdotibus, episcopis in unum collectis. Itaque quod ferendum nullo modo sit, ut res publica stipitibus caudicibusque pareat, in ea praesertim saeculi felicitate, qua iam effectum sit, ut decem et octo annorum adolescentuli eruditiores evadere possint, quam qui viginti vel quadraginta annos olim in disciplina coenobiorum aut universitatum cum summo morum detrimento consumpserint: studia liberalia, poetarum lectionem, historiae et linguarum cognitionem, Latinae Graecaeque et Hebraicae, commendat sapienter; quibus neglectis non modo evangelium amitti ac pessumdari, sed eo posse perveniri, ut nec Latine neque Germanice loquendi ac scribendi facultas supersit. Quod viri providentissimi iudicium aequalibus nostris in memoriam revocari eo magis necessarium videtur, quo plures nostra aetate sunt, qui antiquas litteras aut negligant aut contemnant, nec quidquam putent esse ineptius, quam siquis Latine vel dicat vel scribat. Enimvero quum Lutherus, homo vere Germanus, sibi istos omnino non probari diserte pronuntiet, qui uni tantum linguae censeant operam dandam: in hoc saeculum vereor ne eiusdem viri verba illa gravissima brevi casura sint, quandoquidem Latinus sermo his in terris iam nunc ita obsolescit, ut prope ad barbariem inclinari aevum videatur. Sed ut revertar eo, unde digressus sum, quoniam rerum sacrarum correctione acciderat, ut coenobiorum ab iis, qui ibi latuerant, relictorum immensae opes sine domino essent, ne tantae copiae piorum hominum benignitate olim legatae a principibus optimatibusque, qui eas appetebant, dissiparentur, iisque addicerentur, ad quos minime pertinerent: Lutherus voluit, ut partim egentibus heredibus eorum, qui illas donaverant, restiuerentur, partim inopiae civium sublevandae, partim sacris administrandis et praecipue scholis condendis instruendisque destinarentur: quo nihil aequius neque utilius fieri poterat. Cui consilio si omnibus et locis et temporibus esset religiose obtemperatum, non tam multae scholae tanta tenuitate laborarent. Id

vero Fridericum Guilelmum, Principem iustissimum, nuperrime fecisse, non sine laetitia commemoro.

At ne cui nimium agere laudatorem videar, non reticebo quae mala ex illo motu post Lutherum communem patriam invaserint. Vere loquar, auditores. Discidium opinionum causa bellorum atrocissimorum fuit, quibus Germania universa vastata est, litterae ipsae recens natae graviter afflictae sunt: simultates et inimicitiae inter cives unius rei publicae, unius urbis, oppidi exortae: damnum irreparabile imperio Germanorum illatum, qui ex illo tempore nunquam fere solida fide in consensum coaluerunt: exteris nationibus seu hostibus sive praetextu amicitiae terra nostra praedae data. Sed ubi rerum rationem sine ira et studio expenderis, non in Lutheri sectatores culpam coniicies, qui nullum in discordia civili commodum habebant: sed in Pontificum et Imperatorum pertinaciam, novam doctrinam ferro et igni funditus exstirpare nefario conatu molientium. Illi pro ara et focis pugnabant: his supervacaneum erat pro nimia potentia dimicare. Illi aequam omnibus libertatem postulabant: hi nihil de iniquissimis condicionibus remittebant. Etenim quamquam initio turbarum ipse Leo, qua fuit lenitate, Lutherum etiam laudaverat, postea omnes huius sectae proscripserunt et diris acerbissimis exsecrati sunt: nec quid temporibus dandum esset, quid novus ingeniorum habitus postularet, in animum inducentes, Germanos vero, quos Itali tum, ut nuper Galli, bestiarum loco habebant, contemnentes, resistere animi humani cursui, et vi prosternere obnitentes constituerunt. Sed isti magnopere falluntur, qui novarum rerum impetum suppliciis aut obiiciendis obstaculis eludendum putant: mollibus consultis magis retinetur. Hoc docet historia, optima prudentiae civilis magistra et vates veridica, modo ne ei, ut Apollo Cassandrae, libido et cupiditas hominum fidem demat. Sed haec tum ita acta nunc frustra est muliebri lamentatione deplorare, neque id iis, qui Brandenburgicae domui parent, convenit, cuius pars haud exigua inde a principio Lutheri coeptis eximie favit. Nam etsi is ipse, qui religionum reformatorem indulgentiis per Tezelium vendendis excitaverat, ex eadem hac familia fuit; etsi Ioachimus Primus Elector Lutheri doctrinae tam acriter adversabatur, ut eius coniux evangelicae disciplinae addicta capitis periculum exsilio devitare cogeretur: tamen qui in Franconia regnabant Brandenburgici cum Alberto Magistro equitum hanc sibi sectam

mature elegerunt, quorum exemplum Ioachimus Secundus Elector postea secutus est: neque humanitus, sed divino consilio videtur factum esse, ut imperium Brandenburgense ecclesiae emendatione maxime augeretur. Dicam aliquid pinguius, sed fortasse vero haud dissimile: non minora nomen Brandenburgicum Luthero et pontificii imperii in Germania labi debet, quam exercitibus ducibusque fortissimis, quum magna pars terrarum ipsi parentium in episcoporum olim aliorumque dominorum ecclesiae coniunctorum potestate fuerit; quum Borussia ipsa non multo post inchoatam rerum sacrarum instaurationem in principem Brandenburgensem cesserit, quum Halberstadiensis, Magdeburgensis, aliae plures diciones mature a sacerdotibus ad Electorem sint translatae: ne eas terras commemorem, quae nostra aetate comparatae sunt. Postremo quasi quodam fato loci prope omnes, quos Lutheri vita insignes reddidit, nunc nostri sunt: Islebia, ubi natus, Erfordia, ubi excultus est, Viteberga ipsa, ubi docuit, unde orbem terrarum luminibus clarissimis illustravit.

Hoc autem saeculo, postquam irae illae acerbissimae iamiam deferverunt, suspicionesque remotae sunt, quibus diversae sectae sese invicem persequebantur, Friderici Guilelmi imperio lenissimo utriusque religonis populi fraternis animis iuncti continentur. Qui quum re publica viribus armorum restituta res sacras cura potissima amplectatur, atque ipse pietatis exemplum ac specimen eximium sit, non haec, ut apud multos, lentitudo est, sed aequitas et ratio, quod neutros magis diligit, neutris maiorem fidem inesse censet, nec sensus animorum ullis vinculis constringit. Quid quod Pontificem ipsum demeruit, qui quantum Friderico Guilelmo tribueret, Palatinis copiis pristinae sedi reddendis sit haud obscure testificatus? Neque tamen Rex noster patitur, ut commoda ecclesiae emendatione parta dilabantur aut deminuantur, qui ceteris virtutibus suis hoc addit, quod litterarum studia artibus et disciplinis colendis, et omnis generis scholis partim condendis partim lautiore apparatu augendis excitat et confirmat. Cuius liberalitatis ad quosnam, quaeso, fructus maiores redundarunt, quam ad nostram eruditionis sedem? Igitur Friderici Guilelmi natalicia quamquam patriae universae sunt communia, tamen huic universitati quodammodo propria videri debent; neque unquam haec desinet parentis sui merita grata mente recolere laudesque disserere, sed quotannis hoc die laetissimo in Principis clementissimi verba et leges ab illo

nuperrime benigne datas sese religiosissime obstringet, atque ut Regis optimi, ut domus regiae, ut imperii Borussici saluti addat perpetuitatem, summum numen prece impensissima implorabit. Dixi.

VI.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXVIII. habita.

Recurrente hoc die exoptatisimo mihi et vobis omnibus, viri excellentissimi, illustres, generosi, collegae gravissimi, commilitones imprimis cari, nulli huius regni civitati quam nostrae doctrinarum scholae gratius accidere potest, quod hic dies totus sollemnibus dari et dicari solet, quibus Regem potentissimum nobis divinitus donatum summa cum laetitia celebremus, beneficia ab illo rei publicae collata praedicemus, postremo pia pro illius salute et futuro imperio vota suscipiamus: quia universitas nostra litterarum illius sapientissimis consiliis ante octo annos condita, ut saepe antea, sic hoc potissimum anno, summa regiae benignitatis, munificentiae, lenitatis documenta experta est. Etenim ne minora commemorem, quamquam in his quoque haud dubia benevolentiae significatio inest, quisquamne dubitabit, quin insignis haec Regis gratia fuerit, quod doctores complures universitati nostrae additi nuperrime sunt, iique partim ex aliis academiis huc vocati, ut munera non sine rerum nostrarum detrimento vacua occuparent? quod instituta nostra, medica praesertim, hoc ipso anno aucta et confirmata sunt? quod legibus superiore anno promulgatis Rex sapientissimus haec, quae nunc primum conspiciuntur, sceptra, potestatis nostrae insignia amplissima et splendidissima, summa cum liberalitate addidit? Iam vero quum hic annus rei publicae quum universae tum maxime litterariae mutatione ministrorum regiorum, qui summae rerum praepositi sunt, memorabilis fuerit, quis est quin intelligat, huic universitati Regem optime consuluisse, quod, quum ille nobis eriperetur, qui tot per annos res nostras bene, dili-

genter, strenue, integre curaverat, cui multa et praeclara iam debebamus, plura sine dubio debituri eramus, postremo quocum diuturno usu quandam quasi familiaritatem contraxeramus, quique in ipso abdicationis momento, quam ipsi cari essemus, candide declaravit, vir nobis praefectus est, quo neque digniorem consensus hominum monstrare, nec peritiorem eruditio comprobare, neque promptiorem, liberaliorem, humaniorem experientia edocti desiderare et expetere queant: vir inquam artibus eximiis et pari fama publice, denique omnibus animi ingeniique dotibus excellens, quas in principe litterarum rectore inesse non ut necessarium postules, sed ut egregium quodque contingere raro possit, exoptes. Quodnam enim ad florem doctrinarum maius esse commodum potest, quam praefectus eiusmodi, qui omnes vires omnemque curam intendere videatur, ut litterarum studia altius repetita alantur latiusque propagentur, eaque, quam merentur, dignitate et honore fruantur? Quae in ipso orationis exordio dico, non quo virum excellentissimum ita, ut par est, laudem: neque enim hic locus hoc argumentum capit: sed ut Regis clementissimi iudicium praedicem et extollam. Aliud superest, quod vel cum periculo offensionis si non explicandum, certe attingendum videtur. Nam ex initio honestissimo, ex memoria ecclesiae per Martinum Lutherum restitutae hoc anno academico ineunte a Germanicarum universitatum alumnis celebrata, quia in illis sollemnibus quaedam acciderant, quae in reprehensionem incurrerent, ingens universitatibus scholarum invidia concitata est, apud nos vero tumultu quodam aucta, qui Regis ipsius perspicacem animum adverterat. Tum vero qui in hac regia urbe vel adolescentium aliquot licentiam, quae facillimis remediis compesci potest, maius malum quam litteras bonum esse censebant, vel nescio quas ob causas non ferendam hanc eruditionis palaestram adhuc multis insuetam arbitrabantur, rumorem de transferenda vel delenda schola nostra studiosissime sparserunt, ne reverentia quidem, quae Principi debetur, observata, quum Regem constantissimum, dum eum de iis, quae anno ante sanxerat, rescindendis cogitare ementiuntur, manifestae inconstantiae insimularent. Sed in ea re, de qua dicere incepi, Principum optimus non tantum aequitatem lenitatemque consuetam comprobavit, sed etiam quam peritus adolescentium existimator esset, planissime ostendit, qui non tamquam in coniuratos animadvertendum, sed iuvenili ingeniorum ardori aliquid

remittendum et indulgendum censuerit. At putet aliquis, me in Rege laudando parum apte his rebus uti, quum maiora et ab omni invidiae suspicione remota proferri possint. Ego vero neque hoc minimum existimo, si princeps in militari praesertim imperio educatus et formatus inter tantos, quanti nunc vel sunt vel habentur, animorum motus leniter agit, ac mollioribus consultis componere et pacare mentes, quam vi domare simulque exacerbare mavult: nec de iis, quae non ad litterarum scholas, sed ad rem publicam universam pertinent, satis tutam disputationem censeo, propterea quod de maximis rebus, quia fere clam geruntur, non unicuique iudicium constat, et quidquid dixeris, aut assentationis aut obtrectationis crimini copiam feceris. Itaque ab hoc amplissimo campo me contineo, maloque quod summum est non consequi, quam in eo periclitari, cui me imparem sentio. Hodie in litteris consisto. Quae incredibile est quo studio quibusque curis post bella profligata in patria nostra alantur et adiuventur; quod ut in ceteris scholis emendandis et exornandis cernitur, ita in universitatum rationibus apertissime conspicitur. Nonne enim, ut Vratislaviensem, Regiomontanam, nostram ipsam nunc omittam, Halensem academiam, quae hostili odio bis exstincta erat, munifice restitutam et Vitebergensium coniunctione firmatam opibusque ditatam videmus? Nonne Gryphiswaldensis, cui multi extrema metuerant, conservatur et in meliorem statum adducitur? Quid quod Rheno flumini patriae nuperrime recuperato inter arces et praesidia militaria, quibus hostium impetus arceamus, litterarum quoque validissimum propugnaculum apponitur, quod non infirmius Germanorum libertati munimentum fore auguramur, quam Maguntiacum et castella Confluentium? Igitur in tanta bonarum artium stabiliendarum contentione iuvat cognoscere, quid sit potissimum quod litterarum studia rei publicae utilitatis afferant, et quamobrem maxime a sapientibus civitatium moderatoribus, inter quos Fridericus Guilelmus imprimis insignem locum tenet, impensiore cura ali et foveri videantur.

Nam etsi equidem ab iis non magnopere dissentio, qui in litteris utile omnino non spectandum, sed eas, ut optimum quidque et virtutem ipsam, sua causa esse colendas et exercendas dicunt; tamen si ab iis, quae vere bona sint, veram utilitatem segregari non posse considero, etiam litteras debere utiles esse haud aegre concedo. Neque vero hanc utilitatem appello, qua

doctrinae a nonnullis commendari solent, ut civitati ministros ad imperata recte facienda et negotia publica famulorum instar sine ratione aut aliquo affectu gerenda accommodatos praebeant, et opificia, quibus civium fortunae adiuventur, inventis suppeditandis augeant: quamquam ne hoc quidem spernendum est: sed prorsus contra iudico litteras neque illud praestare posse neque ad hoc dirigi debere. Etenim ei rei, quam primo loco posui, litteras non inservire, vel hinc intelligitur, quod scientiam quisque non extrinsecus addiscere, sed non nisi ex suo animo haurire et quasi explicare perito magistro duce potest, quodque scientiae et litterarum vis ac potestas non in rerum quotidianarum memoria et traditione, neque in quadam secundum leges praestitutas agendi facultate posita est, sed in liberali et interiore et ex ipsis principiis deducenda rerum divinarum et humanarum cognitione. Et certe disciplinae, si ad istum, quem dixi, imperantium usum natae comparataeque essent, ad maiorem in dies perfectionem evehi neque possent nec deberent; theologoque placita aetate sancita, iurisconsulto receptas leges medico praecepta vulgo comprobata ediscere sufficiebat; philosophia autem, quae se ad has angustias redigi nullo modo patitur, pellenda et proscribenda erat. Quid si sunt, qui hoc postulent? Immo per Orientem fere universum omnium doctrinarum fines istiusmodi limitibus et quasi moenibus Sinicis circumdatos esse novimus: nec sine successu: nempe perpetuitate disciplinae consopiti animi sunt, postremo torpore morti quam vitae similiore sepulti. Nec multum aberat, quin pontificia dominatione Europae populi in idem servitium ruerent, nisi intentior Occidentis vis et virtus mature illa vincula perrupisset. Sed ut eo redeam, unde vereor ne paullulum deflexisse videar, quoniam litterae recte cultae hunc rerum statum non modo abnuunt, sed tollere conantur, quippe quae non id, quod vulgo receptum sit, probent, sed quod rerum natura et recta ratio exposcere videatur; patet artes et disciplinas ad nullam rem minus aptas esse, quam ad illos, quos significavi, famulos formandos. Igitur quum hoc ii non ignorent, qui rem publicam ista ratione administrari, quam pro re nata prudenter emendari malunt, cordatos eruditionis et sapientiae magistros tanquam corruptores ingeniorum et civitatis incusant, qui quum rerum gerendarum imperiti ipsi sint, tamen pragmaticorum rationem reprehendere superciliosa censura audeant, iuvenesque a recta

scilicet consuetaque negotiorum via subtilitate disputandi inanibusque declamationibus avertere moliantur. Cuius rei non nunc primum coeptae, sed ab antiquissimis temporibus propagatae praeclarum exemplum res publica Atheniensis suppeditat. Quae quum popularis imperii licentia et effrenatioue praecepsdaretur, quam illi aetati aeque insitam fuisse constat, ac contrarium vitium nostrae; Socrates philosophus, qui etsi a rebus gerendis alienus earumque adeo nescius, ut civibus, quos in suffragium mittere vellet, risum excitaret, doctrina et admonitione id agebat, ut rei publicae forma in meliorem frugem converteretur et secundum praecepta sapientiae constitueretur ac gubernaretur, ab Anyto eiusque asseclis, plebeculae famulis, quibus ista rerum condicio optima videbatur, impietatis accusatus et supplicio affectus est: sera superveniente paenitentia, postquam intellectum est, Socratem unum omnium rei publicae labem habuisse optime perspectam, neque illum tam novis rebus studuisse, quam caritate patriae mederi publico malo voluisse.

Neque vero magis quam talium, quales dixi, ministrorum institutio litteris debet propositum esse, ut opes civium et civitatis ipsius artificiis sollerter excogitatis amplificentur. Nam ne commemorem haec commoda non nisi a mathematicis physicisque disciplinis exspectari posse; qui doctrinae praestantiam ex hoc communis vitae usu existimaverit, videat ne in facultatibus comparandis, in pecunia colligenda, in victus cultusque elegantia et iucunditate, denique in luxu et deliciis summum bonum reponat, quum summam animi contentionem, quae disciplinarum studio adhibetur, ad istum finem refert. Mihi vero vobisque, satis scio, universis illa omnia, quae vitam faciliorem gratioremque reddunt, non sua causa quaeri videntur, sed ut animus curis, quas naturae necessitas iniungit, exsolutus divinam indolem liberius sequi, hoc est virtutem colere altissimamque scientiam et eruditionem sibi comparare possit: quam quoniam a quaestu lucroque longissime remota est, priores homines artium liberalium nomine comprehendendam putarunt. Quod siquid ex litteris utilitatis in vitae commoda redundat: et redundat profecto plurimum: hoc quasi subsicivo fruamur, non tamquam debitum postulemus; multo minus autem eruditis officium praescribamus doctrinarum eo de industria dirigendarum: quod qui fieri vellet, ne communi quidem vitae consuleret, quia maximi cuiusque inventi ratio ita comparata est, ut qui et quanti illius fru-

ctus futuri sint, perspici initio nequeat, ac longo demum usu et experientia, saepe etiam casu reperiatur. At si vulgus litterarum praestantiam isto modulo metitur: quod iam Thaleti philosophiae auctori accidisse proditur, cui infructuosum sapientiae studium exprobratum est, donec officinis oleariis conductis, quid ex naturae cognitione lucelli possit percipi, argumento sane quam luculento comprobaret: hoc quidem facile feremus, neque id quod iniquum est postulabimus, ut homines imperiti de re sibi aliena accurate iudicent; quid autem dicemus, si qui eruditorum nomen usurpant, si rerum publicarum praesides et rectores, qui humanae naturae vires universas rerumque prope omnium fines habere perspectos debent, de litteris tam sordide statuunt? Quibus nihil aptius, ut mihi videtur, proponi potest, quam notissimum quidem illud, sed nihilo magis contemnendum Archimedis mathematici exemplum. Etenim quum Eudoxus et Archytas Pythagorei mechanicam mathematum demonstrandorum viam inissent, mechanicesque ipsius inchoassent fundamenta: postquam indigne ferens Plato eos vituperavit, quod geometriam a puris intellectus notionibus abductam ad corporeae naturae rationes et illiberale opificium converterent, mechanica ars a geometria et philosophia seiuncta est, et militaribus disciplinis addita: nec qui mathematicus haberi vellet, mechanicis inventis vel utilissimis maximeque mirandis excellere posse arbitratus est. Quapropter Archimedes, qui illa arte tantopere praestitit, ut terram se movere posse diceret, si alia ipsi terra, in qua consisteret, daretur, neque solum talia iactavit, sed in Syracusarum oppugnatione Marcellum et copias validissimas machinarum tormentorumque vi quasi centimanus Briareus vel Typhoeus ac supra humanas vires pollens profligavit; tamen instrumentis suis non multum tribuit, sed haec fere ludibundus egit, Hieroni regi gratificaturus, qui eum rogaverat, ut scientiae documenta ad plebis captum accommodata promeret: eaque liberalitate et animi magnificentia fuit, ut quibus rebus sapientiae non mortalis, sed prorsus divinae famam adeptus est, eas non sustineret dignas habere, quas scriptis mandaret, sed in perspicua et eleganti theorematum explicatione laudem praecipuam et apud posteros memoriam quaereret. Igitur non lupum, non gruem, non scorpium, non ullam machinam tormentumve, sed sphaeram cum cylindro tumulo insculpi iussit.

Sed postquam, quibus in rebus ea doctrinarum utilitas, ob

quam maxime coli a civitatibus debeant, reposita esse meo iudicio nequeat, paucis declaravi, auditores; ut quantum fieri oratione potest, qua non nisi capita quaedam decerpere, nihil copiose et subtiliter explicare suisque firmare argumentis licet, quaenam inter rem publicam litterasque coniunctio intercedat, recte consideremus, repetendum paullo altius videtur. Nam apud antiquissimos Orientis populos, qui tenuia litterarum primordia invenerunt, quidquid doctrinae erat, una cum rerum divinarum cura constat penes sacerdotes fuisse: documento locupleti, divinam esse eruditionis originem visam: quo tempore eruditio non tam a civitate recepta et alta est, quam in ipso civitatis prytaneo tamquam sacra Vestae flamma et vitalis rei publicae aura summa cum reverentia et religione collocata. Quam deinceps cultissima Graecorum natio ex illo adyto in lucem et conspectum hominum produxit, ex quo materiam a sacerdotibus ad poetas translatam excepere primi philosophi rerumque scriptores, qui fabulis inter se dispertitis alteri physices, alteri historiae initia inde elicuerunt. Ita factum est, ut doctrinae, quarum olim seminibus sacerdotum collegia rem publicam ipsam rexerant, imminuta sacerdotali auctoritate a deorum ministeriis segregatae quasi liberae vagarentur, nec quum divinarum rerum institutio universa in caerimoniis partim sacrificulorum partim familiarum curae traditis versaretur, publica vero disciplina solam musicen et corporis exercitationem comprehenderet, publicis impensis adiuvarentur: immo ut, quod superstitiones publice sancitas oppugnabant, impietatis subinde circumvenirentur crimine. Unde si nec civitates neque litterae detrimentum ceperunt, haec potissima causa est, quod artes bonae sua ipsarum praestantia amplissimum et clarissimum quemque, et qui apud suos plurimum valeret, ita allexerant, ut non modo doctis eximie faveret, neque ullis sumptibus in illis remunerandis parceret, sed doctissimus ipse esset, et quod ea omnino illius aetatis liberalitas erat, ut qui rebus gerendis excellere vellent, eruditionis elegantia et ubertate ceteris sese praestare debere arbitrarentur. Quod ubi dico, non Periclem, Alcibiadem, Critiam, Demosthenem appello, qui in re publica Atheniensi, omnis generis litterarum parente, summa assecuti sunt: sed apud ipsos Romanos, bellicosum populum, ex quo cultior eruditio disseminari coepta est, quis nescit prope neminem fuisse, qui rebus gerendis immortalitatem nominis consequi studeret,

quin eruditionis copia insignis fuerit? Quid quod vel Imperatores in litteris laudem quaerebant? Quis enim Iulio Caesare doctior? quis Octaviano Augusto litteratior? Ac ne de Tiberii studiis, de Claudii fatua sane eruditione dicam, quem Hadriani cum poetis litteratisque contentiones Principis modum excedentes fugiunt? quis non M. Antonini et Iuliani sapientiam admiratur? Igitur ut in hoc rerum habitu studiis liberalibus civitatis cura non opus erat: quamquam Imperatore Vespasiano eloquentiae doctores labante arte salariis augeri coeperunt: ita tum videtur perspectum esse, seiunctis quamvis a divina stirpe litteris res humanas bene gubernari non nisi ab iis posse, qui doctrina et scientia subactum ingenium afferrent, quaeque animo sapientiae praeceptis imbuto concepissent, in communem usum dicendi facultate promere didicissent. Mox ingruente atroci barbarie, quum potentes in solis armis gloriam, in luxu voluptatem quaererent, litterae unde profectae sunt redierunt, et in sacerdotii Christiani connubio requieverunt: nec doctrinarum scholae una cum ecclesia ob aliam causam potiorem publice privatimque opibus auctae et ditatae sunt, quam quod divinam mentis indolem excitare, alere, fovere, atque id efficere videbantur, ut de divinis humanisque rebus quam plurimi recte sentirent, virtutem vero acrius sectarentur.

Et haec quidem in eum finem disputavi, ut ex superiorum temporum memoria pateret, litteras neque quum sacris rebus coniunctae essent, ex illiberali aliqua sordidaque causa nutritas, neque ubi seiunctae a re publica et sibi commissae erant, a principibus civitatium neglectas, sed ab his maxime cultas esse. Utramvis autem illarum condicionem spectantibus statim hoc offertur, maiorem quandam eruditionis utilitatem prioribus esse hominibus obversatam, qui in scientia intellexerint rei publicae vitalem vim et quasi animam mentemque positam, quae corpus per se ignavum penetret ac moveat; et veluti ex Pythagoreorum commento mundi anima a medio igni Vestae focique locum tenente per universam rerum naturam protenditur et porrigitur, caeloque extrinsecus circumdata est, ita ex litterarum scholis per civitatem diffundi rationem cuncta continentem et luce sua collustrantem atque excitantem. Sed animis, ut Heraclitus physicus ait, nihil quiete infestius: itaque scientia, non omnis, sed quae hoc nomine digna sit, sua sponte in perfectionem nititur: quo fit, ut ea rem publicam, cui sese penitus in-

sinuaverit, ultro secum abreptam in melius promoveat. Iam quodnam, quaeso, rei publicae maius commodum conciliari potest? quippe quae, nisi provehatur, dum consistit, otio et languore corrumpatur. Attamen ea regna, quae mole sua firmius subnixa sunt, litteris carere si non impune, certe securius possunt: quae civitates ut Borussia, ut tota fere Germania, vicinarum impares viribus sunt, quod deest ad copias, ingeniorum alacritate suppleant necesse est. Quo deducta re possem iam finem facere de litterarum utilitate dicendo, nisi aequalium multos in philosophiam declamare diversa admodum ratione et diversis ex causis viderem: quibus tantum abest ut cedendum arbitrer, ut rei publicae nullam scientiae partem quam philosophiam utiliorem censeam. Nam etsi sola philosophia civitates regi nequeunt, quum multo rerum usu accurataque et populorum et omnium in civitate institutorum cognitione opus sit, quam historia suppeditat: tamen philosophia non solum mentes eximie acuit et exercet, mores emendat, rerum gravissimarum rationes explicat, animos superstitione ac praeceptis opinionibus liberat; verum etiam, quod maximum est, iis qui ad rem publicam accedunt, fines bonorum et malorum monstrat, et quo dirigendae civitates sint, siquis ei auscultare velit, haud obscure significat. Mihi profecto, quamquam harum fortasse rerum parum scitus arbiter habebor, nemo de optimo civitatis genere divinius scripsisse videtur, quam philosophiae academicae conditor; quem quod uterque Dionysius repugnante aulicorum et assentatorum turba imperii ut videtur firmandi causa arcessiverunt, potest documento esse, etiam rebus gerendis aptum eum esse iudicatum. Quid si exempla civitatium sunt a philosophis faustissimo successu administratarum? quis enim Magnam Graeciam, dum a Pythagoreis regitur, nescit fuisse felicissimam, iisdem pulsis continua seditione foede perturbatam? Quod utinam rerum publicarum rectores mallent philosophiae monita, quam nescio quas artes sequi: certe non tanta avaritia, invidia, ambitu, luxuria oppressas videremus civitates.

Iam litterarum et civilium rerum coniunctione, qualem mihi conformavi, demonstrata superest ut dicam, quid de litterarum ipsarum in re publica statu inde colligi videatur. Quippe si doctrinarum finis esset is, qui a nonnullis perhibetur, quemque esse non posse supra explanavi, civitati servire litterae debebant: sin ea eruditionis est gravitas atque dignitas, quam ipsi

proposuimus, liberae sint necesse est. Libertatem vero constat esse duplicem, alteram fere minoris pretii, quae in externis rebus versatur, alteram longe maiorem, quam ubi interiorem vocaveris, suo proprio nomine appellaris. Neque tamen prius libertatis genus in eo quaero, ut bonarum artium scholae ab omni principis eiusque magistratuum imperio immunes sese ipsae moderentur, atque adeo doctores publicos suis suffragiis legant et constituant: quae res ut potest aliquando utilis esse, si qui deligendi potestatem habent, procul ab ira et studio sunt, nec privata commoda quam publica magis spectant; ita mihi litterarum saluti melius provisum videtur, ubi scholae leni civitatis regimini parent, quod ne leges violentur, ne pulchre instituta socordia obsolescant, ne quod aliud detrimentum res litteraria faciat, prudenti et attenta cura caveat, quidquid autem disciplinarum studio conducit, maiore cum auctoritate suadeat, moneat, iubeat; tali inquam regimini, quale nostrae litterariae universitati contigisse laetamur, quod consilium in providendo, industriam in agendo, celeritatem in conficiendo cum comitate, facilitate, benevolentia coniungit. Sed praecipuum externae libertatis, sine qua ne maior quidem illa et interior conservari potest, indicium hoc habeo, ut unaquaeque scholarum universitas in collegii sive communis publicique corporis modum administretur, ac potentissimi cuiusque arbitrio, libidini, invidiae exempta legum et privilegiorum vi securitatem sanctitatemque habeat. In quo videte maiorum sapientiam, qui eruditionis scholas plane in municipiorum speciem condiderunt, iisque duas res maximas tribuerunt, quibus firmissime inniterentur, iurisdictionem in suos et fundorum vectigaliumque proprietatem. Quarum altera in Germaniae academiis prope omnibus, certe iis, quae in Protestantium terris sunt, per omnes rerum civilium vicissitudines variis modis quamvis limitata haesit, quod civitatium rectores perspiciebant, alio modo inter adolescentes studiosos, alio inter ceteros homines iudicia exercenda esse: nisi quod in paucis locis Gallorum dominatio aliquot per annos vetus institutum expulerat. Altera autem olim conditarum universitatum doctores variis quidem negotiis implicuit, cum artium et disciplinarum diligentiore cultu et reconditiore cognitione parum fortasse convenientibus: sed ut ecclesiam, sic scholas ei coniunctas ab avaritia et cupiditate maxima ex parte tutas praestitit, eamque illis firmitatem conciliavit, quae allicere et praeceptores et discipulos posset, quum contra incerta et la-

bantia deterreant; praeterea agrorum possessio litterariis collegiis inter legatos iura populi tuentes honestum et eruditione dignum locum assignavit; quodque publicae scholae suis opibus innixae sacrosanctae videbantur, privata quoque piorum litterisque faventium hominum incitata liberalitas est, eas ut donis et beneficiis augeret: donec potentes ostenderent sibi nec pudorem nec fidem nec religionem obstare, quo minus sacrilegium auderent. Quae ubi candide profiteor: historia enim vera esse evincit, nec huic loco vel meae personae congruum, fucatam et fallacem rebus faciem induere: haud vereor ne cui nostram civitatem calumniari videar, quae in tantis malis atque angustiis temperantissime egit, et quum maxime id agit, ut ecclesiae et litterarum flos honosque conservetur et crescat, a sordibus autem et avaritia tantum abest, ut benignissima et munificentissima merito habeatur. Nec de fundis et agris dicere incepi, ut, quae extrema sane impudentia foret, hoc ego cuiquam exprobrarem, quod nostra litterarum schola hoc perpetuitatis quasi pignore non fruitur; sed quo me orationis cursus detulit, id nolui anxie devitare. Immo in diversa plane condicione, qualis nostra est, haud exigua commoda video. In quibus est, quod quae scholae ita ab omni parte munitae sunt, ut nullo casu, nulla mediocri vi, nulla vel legitima vel certe probabili causa oppugnari aut exstingui posse videantur, facile inertia languescunt; dum in iis, quae plane ex rei publicae arbitrio pendent pro potentum consiliis institutisque vario, omnes ingeniorum vires acrius exercendae sunt, et quasi intenti paratique incedere universi debent, ne quid usquam soluti aut remissi appareat: praeterea quod hae ipsae facilius emendari, saeculi ingenio et necessitatibus accommodari, denique ad maiorem perfectionem adduci possunt; et quoniam earum salus magis in re publica aut principe posita est, impensius fere ab his coluntur, adiuvantur, foventur, quam quae maiore libertate praeditae sunt. Et sunt profecto duo pignora egregia, quibus confidere academiae possint, alterum in rei publicae, alterum in sua ipsarum virtute positum. Quodsi illius virtus perierit, cui custodiendae et intendendae disciplinae maxime inserviunt, concidant licet cum civitate litterae, ut apud Graecos et Romanos conciderunt: sin dignitatem suam tueri et sibi ipsae existimationem parare artium scholae iam sua ignavia nequeunt, decrepita corpora emori praestat quam precariam miseramque vitam ducere et ipsis civi-

tatibus perniciosissimam. Nam nihil me iudice rem publicam pestilentiore tabe inficit, quam universitas scholarum depravata et corrupta, quae pro doctis et sapientibus et integris viris mittat imperitos, stolidos, morum perversitate foedos: cui malo, ubi scholae altius et quod aiunt imis medullis infixum est, corrigendo aegre, excidio certissime medeare. Postremo rerum momenta prudenter pensitantibus gravius multo in litteris alterum libertatis genus videbitur, quam interiorem libertatem vocavi, et in docendi scribendique ratione nullis illiberalibus legibus constricta et impedita ponendam arbitror. Quae quum huic quoque scholae sanctissimis constitutionibus confirmata sit, super cetera autem commoda provisa cuncta videantur, ne vel nostra doctrina a recto scientiae fine aberret, vel eas, quas dixi, utilitates rei publicae praestare non possit: nunquam satis praedicari Friderici Guilelmi sapientia potest, qui eruditionis sedem in hac urbe, imperii capite, instituerit, ubi sparsa litterarum semina uberiores quam in minus illustri loco ferre fructus possint. Cuius vitae ut plurimos annos nobis et rei publicae universae faustos, felices prosperosque addat, Deum Optimum Maximum ex animi sententia atque cum summo et gratiae et pietatis Regi optimo debitae affectu hodie precamur.

VII.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXIX. habita.

In sollemnibus his sanctissimis, Friderici Guilelmi, litterarum statoris nomini dedicatis, de quo ego dicam, nihil simul et huic diei meaeque ac vestrae personae et his temporibus accommodatius offertur, auditores, quam ex ipsis litteris petitum argumentum qualecunque. Dum enim, quid mihi potissimum enarrandum sit, circumspicio, plurimam gratiam et iucunditatem orationem nostram habituram intelligo, ubi de civitate dixerim Principis potentissimi curis et occupationibus ex afflicto statu in hunc mediocrem felicitatis florem adducta, et de iis maxime rebus, quae hoc anno publice sint gestae et institutae; sin de academiae nostrae ratione, qualis proximis his temporibus fuerit, exposuerim, huic scholae honorificentissimam disputationem fore video: sed quae quotannis prospera vel adversa universitati acciderint, ea Rectori in muneris abdicatione verba facienti relinquenda sunt; rem publicam vero etsi non nunc primum devito, tamen ne de ea agam, flagrantior in dies invidia nunc etiam acrius quam antea dehortatur. Itaque missis rebus maximis, quae nos in publicae vitae campos eliciant, et ademptis procul splendentibus luminibus, quibus distinguere et illustrare verba possis, tenuem audietis disputationem, nec satis oratoriam ad audiendum, et quod hic locus subtiliorem doctrinam excludit, ad legendum paullo minus accuratam. Dicturus sum de homine ad humanitatem perfectam conformando, ita quidem ut rebus praesentibus subinde relictis ad remotiorem antiquitatem confugiam: in quo si a Regis laudibus longius discesserim, id mihi solatio esse aliquatenus potest, quod non modo, quum singulis annis in eadem mihi materia versandum sit, varietate argumenti incommoditas compensatur, verum etiam res, quam tractaturus sum, dignissima omnino videri debet, quae in Regis humanum civium suorum cultum et eruditionem eximie adiuvantis natali festo consideretur.

Igitur ubi quaeritis, ad quemnam homines cultum formandi atque educandi sint, duplicem esse respondeo: alterum singulis peculiarem et proprium, quo quisque ad artem aut opificium, quo victum quaerere studeat, aptus efficiatur; alterum, qui communis omnibus, quos et natura illis, quibus opus est, dotibus instruxerit, et fortuna eo loco collocaverit, iis ut adspirare ad elegantiorem eruditionem per rem familiarem liceat, non quaestus nec vitae sustentandae causa comparatur, sed suum in sese finem repositum habens haud aliud vel efficit vel efficere conatur, nisi ut vires uniuscuiusque universae quam perfectissime explicentur et exerceantur: quem aut liberalem ob id ipsum, quod diximus, aut quod praeter humanitatem nihil spectat, humanum appellare solent. Neque enim si humanam eruditionem dicimus, huius vocabuli significatione aut ab animali aut a divina natura dirimere humanam volumus: immo quum inter utramque interposita et utriusque particeps esse intelligatur, humani cultus ratio ita comparata est, ut tum quod divino cognatum in hominibus est, id spargendis religionis seminibus, divinaeque naturae, quatenus hanc cogitatione assequi possumus, cognitione excitanda, atque omnino animi et ingenii viribus fingendis corroborandisque excolatur; tum quam partem cum beluis communem habemus, corpoream naturam dico, ea ita formetur, ut et minime molesta animo sit et animi consiliis quam fieri potest optime obtemperet atque inserviat. Quae quum ita sint, neque mentis cultus omnino liberalis, nec corporis illiberalis habendus est; sed quamquam animi ingeniique formandi studium ut plurimum liberale vereque humanum est, tamen id quoque in quaestum verti posse constat: ut qui artes et doctrinas profitentur, ex his ipsis lucrum et capiunt et quaerere solent: et prorsus contra corporis viribus exercendis qui nihil nisi ipsam corporis perfectionem quaerit ab omnibus opificii sordibus remotam, eum liberalem operam praestare nemo erit qui dubitet. Attamen si liberales artes quaestum coniunctum habent, ab iis, qui eas recte tractant, non ob ipsum quaestum exercentur, sed quod illarum iucunditate et praestantia tenentur et delectantur, quod quae ipsis placent atque utilia videntur, latius disseminare summopere cupiunt, postremo quod nulla re quam cultu ingeniorum et humana eruditione universa maius mortalibus commodum afferri posse sibi persuaserunt: quidquid vero inde ad ipsos lucri pervenit, ea mente accipiunt,

non ut ex artium studio opes colligere constituerint, quibus paratis occupationibus illis exsolvantur, sed ut provisis quibus ipsi cum suis indigeant, vitam in litteris agant liberiorem securioremque.

Sed ut in eo nunc consistam, quod mihi tractandum proposui, omissis iis artibus et disciplinis vel potius negotiis, quae sibi exercenda singuli victus causa sumpserint: humanum et liberalem cultum Graeci eruditionis universae atque ipsius humanitatis magistri duabus rebus complexi sunt, musica et gymnastica, quarum altera corporis, altera ingenii exercitationem comprehendi nemo ignorat, quippe quum musicae nomine non solam vel fidibus vel tibia vel voce canendi facultatem, sed omnem a Musis profectum cultum appellare consueverint. Quod genus eruditionis quia omnibus recte educatis debet commune esse, sicut Aristoteles de musicae studio iudicavit, ita de omnibus fere liberalis institutionis partibus statuendum est, ut liberaliter eruditus, nisi artem factitare constituerit, in earum nulla iuxta quam qui illam disciplinam profiteatur, excellere ceterosque superare debeat, sed cunctis aequabili quodam modulo imbutus et ad laetum quendam pulchrumque animi et corporis virium universarum concentum formatus sit: quod qui assecutus fuerit, ad quamcunque postea, in qua sedem figat, aut vitae sectam aut doctrinam est transiturus, eam maiore cum fructu persequetur, neque ut opifices sellularias artes, aut famuli imperata ministeria, ad vulgarem vitae usum referet, sed in rebus omnibus sublimiorem et humanam rationem spectabit: quodque non unam tantum disciplinam, sed circuitum quendam notionum complexus est, ubi sese litteris dederit, non ut multi cum summo rectae eruditionis detrimento faciunt, prae sua arte ceteras omnes aut negliget aut spernet, sed aequi iudicis officio fungens suam cuique rei laudem tribuet.

Iam vero ut ad singula descendamus, musica educatio partim musicen ipsam partim litterarum institutionem a primis inde rudimentis usque ad poesim, oratoriam, philosophiam includebat: et ipsa musice quidem, praesertim antiqua illa et severa, quae non solum Spartae, sed etiam aliis in locis publice constituta et custodita erat, teneros animorum sensus ad numeri et concentus sonos legitimos formabat, modis magnificis ediscendis adolescentem subolem morum gravitati assuefaciebat; congruente illis motu corporis iucundum simul honestumque habitus et oris

decorem effingebat: litterae vero et maxime poesis limatos et emunctos omnium ingenii operum arbitros praestabant, atque una cum sapientiae et dicendi studio verborum ac sententiarum copia locupletabant, postremo eximia virtutis et scientiae praecepta, magna consilia mentibus proponebant: cui rei non modo contiones et iudicia palam exercita, sed ipsa etiam theatra inservisse scimus, in quibus antiquiore saltem aetate non ut hodie magna ex parte solet, inconditae rudium et Musis invisorum ineptorumque scriptorum facetiae incultam allicientes plebem auditae sunt vel frivolae saltationes spectatae, sed summa cum arte elaborata praestantissimorum poetarum carmina. At quemadmodum musica eruditione, fugata saevitia, atrocitate, imperitia, principales virtutes, temperantiam dico, prudentiam atque adeo iustitiam, insigniter excolebantur; ita corporis exercitatio fortitudinem et constantiam provocavit, mollitiem vero et ignaviam expulit: quo factum est, ut libertas, quam tueri sine audacia haud facile possis, eximie confirmaretur, Graecique a barbarorum aut sacerdotalibus praestigiis aut immanium dominorum impotentiae serviliter obedientium cultu prorsus inhumano mirum quantum distarent, et Persicae molis ingentes impetus generosissimis facinoribus reprimerent. Quid quod nullum eruditionis genus, quam liberale illud, quod apud Graecos usu receptum erat, ad excitandos libertatis sensus, et quoniam sine his viri probi exsistere nequeunt, ad virtutem universam explicandam accommodatius est? Nam primum litterae, nisi liberalibus studiis, sed eo fine colantur, ut ex parta inde vel docendi vel agendi facultate lucrum capiamus, ad munera publica perveniamus, honoribus augeamur, pravae potius cupidini et insanae ambitioni serviunt, quae homines in mancipiorum statum deiiciunt. Quippe quibus summa felicitas in opibus reposita est, ut hodie statuere permulti videntur, eos libertatis omnino incuriosos esse, et vel acerrimam dominationem aut diligere aut pati, neque ipsam dominorum mutationem aegre ferre vidimus, siquid modo ad ipsos inde lucelli redundare possit; ambitione vero nihil esse civitatibus perniciosius, et tantum abesse, ut ea, quod nonnulli suadent, variis honorum generibus inveniendis largiendisque alenda et intendenda sit, ut etiam his mores civium penitus corrumpantur et tabe insanabili inficiantur, rerum gestarum memoria, siquis auscultare historiae velit, satis diserte declarat. Denique nihil libertati, quam veteres summum bonum indica-

bant, aeque coniunctum erat ac corporis exercitatio, qua servis multo magis quam litteris interdixerant, ne illi unquam ad civium honestatem et virtutem pervenire possent: talisque erat Graecorum gymnica ars, ut prorsus liberalis esset neque ad ullum vitae usum aut certum aliquem finem praeter humanum cultum dirigeretur. Etenim quamquam corporis viribus exercendis iuvenes ad belli labores et arma tractanda reddebantur aptiores, tamen illa multum a militari discrepabat exercitatione ad singulare quoddam utilitatis genus comparata: quae ipsa, utcunque est necessaria, quoniam in militari imperio severitate disciplinae et obsequio opus est, ad liberalem eruditionem consequendam minime idonea habetur. Quapropter, ut ad superiora redeam, quae Graecorum res publicae civium libertatem maxime spectabant, eae humanam illam iuventutis educationem potissimum curaverunt: contra libertati adversantes civitates, qualia Orientis imperia si non ab initio fuerunt, certe temporum extitere decursu, eandem neglexerunt. Neque id iniuria: nulla enim gens iniquam tyrannidem fert facilius, quam bruta, barbara, effeminata.

Hucusque dixi de veteribus. At nostra aetate, etsi antiquitatem vix aequare, nedum superare possumus, quippe quae perfectissimam humanae eruditionis imaginem expresserit, tamen quia noster cultus universus partim Christiana fide, partim antiquarum litterarum studio subnixus est, alius artium et doctrinarum orbis humanae eruditionis partes complectitur. Nam ut in hoc utrumque aevum convenit, quod summa liberalis educationis in eo posita est, ut iuventus ad virtutem generi humano peculiarem formetur, quae cum rerum cognitione et scientia est coniunctissima, tamen illud nobis proprium, quod ab recto rerum divinarum Christo duce intellectu ingenii excolendi initium habemus. Iam quum Christiana tum religio tum philosophia libertatem animorum postulet cum civili libertate vinculis artissimis connexam, et cuilibet servitio sit adeo infensa, ut hac fide latius propagata atque imis pectoribus infixa servitutis iugum, quo apud veteres Graecos et Romanos magna pars mortalium cum naturae humanae opprobrio oppressa iacuerat, excussum sit, licet indigna condicio a barbaris nonnullis gentibus si non plane, certe aliqua ex parte retenta, immo in novo orbe terrarum per summam impietatem et avaritiam restituta sit: ipsis religionis nostrae sanctissimis praeceptis simul hoc continetur,

ut, qualicunque pareamus imperio, ad iustam homines instituantur libertatem: qua voce quamvis ambigua impune uti licebit. Sed litterarum, quae iam in tantam amplitudinem creverunt, nostro saeculo, postquam tot discendi et docendi subsidiis firmati sumus, magis varium et multiplex etiam ad liberalem eruditionem studium pertinet. In quibus rebus patrius sermo primo loco ponendus est. Etenim quamquam antiquissimis temporibus gens nostra haud contemnenda poemata protulit doctorum et patriae amantium aliquot virorum labore in celebriorem nuper notitiam protracta; quamquam ante hos trecentos annos per illum non modo Germaniae, sed Europae magistrum Lutherum vernacula oratio ita exculta est, ut nec perspicuitate neque facetiis nec succo viribusque careret: tamen quum bellorum atrocitate incipiens Germanicae eruditionis flos mox esset exstinctus, postea vero litterati aut inculto et barbaro stilo aut exterorum dictione in scribendo uterentur, et aulici elegantioresque homines Gallicis litteris invectis peregrino veneno nativam Germanorum simplicitatem infecissent: mascula Germanorum oratio diu neglecta est et sero in lucem litterarum adducta. Itaque superioribus saeculis vix ac ne vix quidem ad humanum cultum spectabat: nunc tamen ita splendet, ut in quovis fere genere et maxime in poesi haud pauca eximiae dictionis exempla habeantur: nisi quod in historia et eloquentia claudicamus, ex quibus illa liberiorem rerum statum postulat, quam ut apud nos perfici queat, haec autem, si a sacris contionibus discesseris, vix ullum hucusque, ubi vigere posset, solum concessum repperit. Quamobrem liberaliter educando ex vernaculis scriptoribus principes poetae maxime commendandi videntur, quibus ab humili hac et misera vitae condicione ad celsiora et laetiora evehatur, et generosis cogitationibus repletus ab hac vulgaris pravitatis contagione tutus praestetur. Quin etiam quae musicae apud veteres in educatione potestas fuit, eam, etsi musicen a liberali cultu neutiquam excludendam censeo, tamen nescio an nunc poesis magis teneat, quum praesertim antiquae atque hodiernae musicae dispar plane ratio sit, neque apud nostrorum hebetiores aures tanta videatur musicorum sonorum vis et efficacia esse, ut illi sese nostris pectoribus aeque ac veterum insinuent. Neque vero, licet oratoria ars apud nos vel maxime iaceat, dicendi facultatem in humanitatis studiis prorsus posthabendam iudico: sed quum nihil liberali homine sit dignius

quam fari quae sentiat posse, quo minus ad formandos disertos publica vita confert, eo plus operae et diligentiae in illa re ponendum videtur, ne ubi palam dicendum sit, balbutientes eos audias, qui maximas res clam gesserint. Praeterea hac tempestate a liberaliter erudito hoc postulatur, ut et mathematicae scientiae et historiae aliquam habeat notitiam. Mathemata namque, quorum immensus ad vitae commoda usus est, hunc multo praestantiorem fructum suppeditant, quod mentem acuunt et subtili rerum tractationi aptam efficiunt: unde iure mirari mihi videor, quid sit quod Socratem apud Xenophontem ad perversum istud de geometria dictum impulerit, eam ut ultra communem utilitatem non exercendam censeret: nisi potius Xenophontis hoc haud satis subacto iudicio tribuendum est, et ad magistri sententiam propius Plato accessit, cui mathematicarum disciplinarum studium philosophiae meditationem haberi affatim notum est: quippe quod recte 'cultum cogitationem ad notionum purarum intellectum praeparet. Rerum gestarum vero cognitio praeterquam quod ei, qui ad rem publicam accedere aut in ullo litterarum genere habitaré constituerit, omnino necessaria est, humano cultui eo est coniunctior, quod generis humani vicissitudines prosperaeque et adversae fortunae causas et origines ostendit, quod summa virtutis et vitiorum exempla docet, quod rectam rerum aestimationem, quidque bonum malumve iudicandum sit, experientia duce declarat, denique quod quidquid morum philosophia praeceptis complectitur, id latissimo rerum gestarum campo aperiendo quasi ante oculos propositum repraesentat. Quibus explicatis superest, ut de antiquarum litterarum et sapientiae studio dicam. Et de priori quidem etsi modestius disputare cupio, ne quis meam me artem laudibus cumulare velle arbitretur, non possum quin dicam, antiquitatis studia ab humana eruditione separari nullo modo posse. Primum enim quum recentiorum populorum universa prope eruditio ab Romanis, partim etiam a Graecis litteris profecta sit, quis nostra aetate vel mediocriter doctus esse potest, si fontes nostrae eruditionis prorsus ignorat? quis, quum omnes doctrinae hoc communi vinculo contineantur, neque ulla recte tractari queat, nisi Graece Latineque doctus sis, harum linguarum, horum populorum cognitionem ab humana litteratura excluserit, quo nomine antiquitatis studia imprimis celebrata sunt? Nempe quidquid non unius artis proprium est, sed universarum artium fundamentum, id in humanitatis disci-

plinis censendum est. Accedit ut, quo antiquae litterae a vulgari usu remotiores sunt, eo sint magis liberales habendae: si tamen tanta, quanta putatur, est earum praestantia. Sed cuius doctrinae, obsecro, maiores ad animi vires excitandas fructus sunt? quaenam disciplina in magnis rebus continentiae, in adversis constantiae, tum fortitudinis, patriae caritatis, aequitatis, gravitatis, denique cuiuslibet virtutis clariora exempla luculentius descripta proponit? Quibus quod non omnes, qui antiquis litteris operam dant, ita ut par est commoventur, atque ad illa mores suos formant et componunt, partim in certorum quorundam ingeniorum innata et insanabili perversitate causa quaerenda est, partim in eo, quod ratione non liberali utuntur, sed vel ad quaestum faciendum vel ad famam doctrina et acumine comparandam re praestantissima abutuntur, aut quod minuta quaedam et exilia huius disciplinae frustula decerpunt, aut omnino non ut homines, sed ut animalia condocefacta nullo animi affectu non nisi sollertiam aliquam sibi compararunt, nec quid agant considerant, quid didicerint perspiciunt. Praeterea quoniam Graeci et Romani eas potissimum artes excoluerunt, quibus summa humanitatis comprehenditur, atque imprimis perfectissimam orationis formam exemplis nunquam perituris docuere, his exemplaribus, ut ait poeta, nocturna diurnaque manu versandis hominem eximie formari quivis largietur. Quod non in eam sententiam dico, ut servilem veterum imitationem commendem: immo in Graecis quidem hoc me praecipue tenet, quod in his eruditionis nullo extrinsecus allato subsidio ex ipsa populi indole enatae imago omnibus numeris absoluta cernitur, quam non imitemur, sed quoad eius fieri pro nostra ratione potest, aemulemur. Et sane ex quo Germani, quorum sermo Graecorum orationi simillimus est, Graecis litteris maiorem dare operam coeperunt, illarum virtute spectata et ipsi profecimus, atque a Gallorum potissimum imitatione revocati sumus, qua simul cum patrio cultu caritas patriae potuit subverti. Nihil enim a pietate patriae debita magis alienare videtur, quam si alius nationis, non quae olim floruerit, sed quae nunc vigeat, litteris nimium simus dediti, et nostrorum bonorum pertaesi peregrina spectemus. Ceterum me non hoc velle, ut omnes in antiquitatis doctrina tam sint versati quam qui eius peculiariter studiosi sunt, ex iis, quae de liberali culto initio dixi, satis intelligitur: quippe qui magis postulem, ut ne quis eruditus nesciat, quod nescire turpe est, quam ut,

quae in quoque genere scire honorificum, penitus sciat. Postremo philosophia liberalem cultum absolvi, quum persuasum plurimis et olim fuerit et apud vos certe sit, non est quod multis exponam: de qua quidem, quae de antiquis litteris modo dixi, ea magna ex parte paucis verbis mutatis praedicare licet, et alia praeterea haud minora, quae argumenti ubertate exclusus nunc omitto.

Convertor ad corporis exercitationem, hoc est ad rem, quae hac tempestate acerrimis non modo contentionibus, sed odiis agitata est. Ego nullo partium studio ductus dicam, quod sentio, simpliciter. Nempe in hoc omnes, opinor, convenient, hodie non minus quam apud veteres corporis robur, agilitatem, celeritatem, postremo valetudinis prosperitatem maxime curandam esse, quod corpus ipsum tum sine his virtutibus multa minus commode aget, tum mentem, quam vel firmum corpus cupidinum inde manantium vi perturbat, imbecillitate etiam magis onerabit, nisi quis, quod paucorum est hominum neque omnino commendabile, corpori ita imperitare didicerit, ut id non tam subactum quam enectum teneat: praeterea quod, ut supra significavi, corporis exercitatio in tanto humanae naturae utriusque concentu etiam animi virtutes eas, quae ad fortitudinem pertinent, excitat, adiuvat, corroborat. Igitur ludos quosdam instituendos esse, quibus corpus optime exerceatur, vix mihi dubium videtur: quamquam quaeri potest, quas illi artes comprehendere debeant. Et primum saltationem, quae non nisi gratiam motuum efficiat, quamvis non sit reiicienda, tamen quam a corporis exercitatione postulamus, vim minime habet, sed partim magis ad musicam eruditionem accedit, partim si veteris philosophi verba huic rei aptare licet, minus ad gymnasticam quam ad comendi artem gymnicae simiam pertinere videtur: deinde equitatio et tractatio armorum, quas neutiquam contemno, nimium quidem militares sunt, nec tam corpus ipsum exercent, quam instrumentorum, quae corpus regit, usum docent. Relinquuntur eae exercitationes, quae a veteribus maxime excultae sunt, cursus, saltus, qui etiam maioribus nostris insigniter placuit, item lucta quaeque his similia: quibus membrorum sollertia et vires eximie augentur. Nec reprehendenda gymnica sodalicia sunt, quibus bene directis decor et modestia iuvenilis cum morum virili gravitate formatur: quae societates in modum collegiorum comparatae per veteres civitates patuerunt latissime.

Postremo non memini me apud veteres legere, quod ne nostris quidem temporibus mutata rerum omnium forma ex artium harum ratione recte videtur colligi posse, gymnicis ludis populare imperium adiuvari: sed apud illos gymnasiorum neglectio non solum mores corrumpere, verum etiam incultae plebis dominationem adducere, perfectus autem et corporis et animi cultus optimis tradere civitatis habenas videbatur. Sed et aliena gymnicis posse ludis admisceri, quae arcenda sint, concedo, nec luctatores et pugiles perfectos omnes liberaliter eruditos fieri volo, nec si mollitiem expellendam iudico, horridam suadeo cynicorum vivendi formam vel mitioris contemptum cultus.

Iam de homine ad perfectionem excolendo quae mihi dicenda proposueram, absolvi. Ei vero rei quum praeter scholasticam disciplinam universitates litterariae inserviant, nisi quod hae non solam humanam eruditionem, sed etiam ceteras doctrinas complectuntur, nos summa ope niti decet, ut in adolescentibus curae nostrae commissis liberalis cultus studium excitemus et confirmemus. Quo facto Regis sapientissimi consiliis optime obsequemur, quem nihil aliud quam civium humanitatem, virtutem, beatitatem spectare, nec servis imperare velle sed liberis hominibus certum est. Quam voluntatem ut ille consueta sua constantia perpetuo retineat, Deum humanorum rectorem animorum pia mente obsecramus: quibus precibus maximis has addimus, ut summum numen Principis consiliarios et universos huius imperii magistratus ad populi felicitatem augendam, ad aequitatem, iustitiam, oppressis auxilium ferendum dirigat, rei publicae ex variis ordinibus gentibusque compositae concordiam, ac rebus commotis tranquillitatem conservet, turbas componat, male consulta avertat: postremo ut Principis et universae domus Augustae incolumitatem tueatur quam diutissime.

VIII.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXX. habita.

In Friderici Guilelmi sollemnibus nataliciis orator quotannis constitutus, auditores, non id mihi munus iniunctum unice arbitror, ut Regis dilectissimi laudes haud semel a me expositas perpetuo et de industria celebrem, qui principum gloriam minus in aequalium assentatione et praedicatione repositam videam, quam in rerum gestarum memoria ad posteros propagata et in prudentium post aliquot aetates iudicio et existimatione; sed ea mihi huius negotii iucundissimi summa videtur, ut publico declaretur documento, publica laetitia, qua imperium Borussicum universum hodie personat, nos quoque insigniter perfundi. Quod quamquam vel sine hac sensuum nostrorum testificatione credi par est, quum conditorem non venerari impium merito habeatur, eum praesertim conditorem, qui in ipsa regni sede et in regio quodammodo domicilio, quo artes ipsi propiores essent, hanc litteris scholam instituerit; tamen ut id patefaciamus, et gratiae officium postulat et mos antiquitus traditus, quem omitti eo minus decet, quo antiqui in universitatibus litterariis mores iam magis magisque obsolescunt. Simul vero quum oratoris mihi officio fungendum sit, nihil prius devitandum censeo quam declamantis speciem, qui non ad certum aliquem finem et rerum rationem sermonem dirigat, sed aurium titillandarum causa vocabula componat et in argumento vel ficto vel alieno dicis gratia eloquentiam ostentet: id enim et vestra persona et diei huius sollemnitate indignum iudico: immo quoniam oratoris potissimum est consilia dare, et quid rectum, praestabile, utile sit, explicare, ad earum, quae nunc sunt, rerum statum accedendum est et aliquid eligendum, in quo si non vos, viri excellentissimi et amplissimi, qui talia multo quam ego melius tenetis, edocere, at certe unum et alterum de rerum nostrarum condicione admonere possimus. Itaque hoc die, qui conditoris nostri nomini sacer est, his temporibus, in hoc discrimine civitatium litterariarum, quum non solum varii generis hominum de illarum in-

dole diversissimae sententiae proferantur, sed etiam supremum Germaniae Principum concilium universitatibus emendandis et curatius regendis mentem studiose adverterit, singulisque suos procuratores praefecerit, qui et docentes et discentes observarent, imprimisque caverent, ne quid in iis radices ageret, quod harum scholarum consilio et ingenio, quale esse debeat, adversaretur: unice accommodatum videtur modeste exponere, quaenam ex mea sententia universitatum litterariarum vis, et qui docendi in illis finis sit. Ex mea, inquam, sententia: eandem tamen vestram, collegae carissimi, esse quum longo usu et familiaritate didicerim, si illam proposuerim, vobis fortasse haud ingratum fecero: Regis quin etiam sapientissimi illiusque ministrorum et consiliariorum, qui nobis praepositi sunt, non dispar iudicium esse inde certa via colligitur, quod vos potissimum illi delegerunt et convocarunt, quibus iuvenilis traderetur institutio.

Sed materiam amplissimam, ex qua, quod nihil ad nos magis pertinet, capita quaedam iam olim decerpsi, quum integram ac pro argumenti et dignitate et ubertate tractare in his temporis mihi concessi angustiis nequeam, omissis ceteris locis in hoc uno nunc consistam, de quo minime omnibus constare videtur, utrum quod nonnulli contendunt, universitates litterariae eo consilio conditae condendaeve sint, ut futuri rei publicae magistratus et ministri formentur, atque universa doctoris academici disciplina huic sit fini accommodanda, an illae non ad hunc civitatis usum, sed liberaliore aliqua ratione ad propagandam litterarum doctrinam factae et institutae sint: de quo nunc quum maxime ambigi non miror, quum nostra aetate res gravissimae quaeque partim oblivioni tradantur partim in dubitationem vocentur; quum ne de civitatis quidem ipsius, cuius tamen finibus omnes continemur, condicione et potestate consentiatur; postremo quum, quae universitatum vis et indoles esse debeat, non nisi ii videantur perspicere posse, qui et in litteris haud mediocriter versati sint et ex priorum temporum memoria didicerint, quales inde ab initio hae scholae fuerint. Mihi quidem vel academiarum origines vel praesentem eruditionis statum spectanti haud aliam liquet illarum rationem esse, nisi ut in iis adolescentes studiosi ipsam litterarum doctrinam peritis magistris ducibus perdiscant: quodsi hac re simul efficitur, ut sollertes civitatibus ministri praebeantur, hoc et illarum

scholarum utilitatem auget et civitati commodum insigne affert, neque tamen is summus et primarius academicae institutionis finis habendus est. Nam primum si in remotissima tempora redire et quae apud veteres, omnis humani cultus praeceptores sapientissimos, universitatum instituto aliqua ex parte similia fuerint, considerare licet, in Graecia philosophorum scholas non prorsus dispares fuisse reperimus; quod illi intellexerant, qui universitates litterarias et inferiora scholasticae iuventutis gymnasia illinc petitis nominibus academiarum et lyceorum vocari voluerunt. Philosophis naturam rerum morumque praecepta complexis accesserunt rhetores, qui quidvis facunde eloquendi facultatem docebant; additi sunt grammatici eruditionis liberalis orbem una cum philosophis et rhetoribus tradentes: mox plures artium doctores in una urbe constituti variae eruditionis comparandae copiam adolescentibus fecerunt; et Athenis quidem, Alexandriae, Apolloniae, in aliis urbibus pluribus tot paullatim homines studiorum causa confluxerunt, ut illi loci universitatibus litterariis haud male comparari posse videantur. Quamquam autem et sapientiae et eloquentiae studium ad rem publicam gerendam aptos reddebat, et sophistae disciplinam vel utramque vel alterutram profitentes sese effecturos id ipsum pollicebantur, ut discipuli publicis negotiis pares essent; tamen tantum abest, ut in hoc studiorum fuerit summa posita, ut etiam multi discipulos a re publica, qualis tum fuit, attingenda revocaverint, et ii potissimum, qui studia lucri vel vanae gloriolae causa tractarent, sophistae usum rei publicae praetexuerint, denique civitates ipsae nihil ad sese illas litteras pertinere arbitratae sint, nisi quod eruditionis splendore captae philosophos, rhetores, grammaticos reveritae sunt summisque honoribus dignos ut plurimum habuerunt, et longe rarius doctrinae lumina reformidantes, sapientes doctosque viros calumniis circumventos exsilio vel morte affecerunt, aut labante rei publicae flore, quod Athenis auctore Sophocle evenit, libertatem docendi sustulerunt. Deinde ne de Imperii Romani temporibus haud optimis dicam, vel ante instauratas in Occidente litteras universitates conditae ea aetate sunt, qua ille civilium ministrorum, qui nunc floret, ordo nondum constitutus erat; ut inde a principio illis formandis academias non inservisse facile appareat: quum neque iuris Romani scientia, quae in universitate Bononiensi effulsit, rerum publicarum magistratibus prorsus necessaria esset, etsi iuris doctores

et frequenter consulerentur et summa pollerent auctoritate; nec qui medicinam factitabant, civitatis ministri essent, in quo illi genere ne nunc quidem censentur, sed haud aliter ac ceteri artifices artem privatam exercerent; et ut de philosophis et magistris artium taceam, theologi et sacerdotes ecclesiae parerent imperio, quae illis temporibus civili potestati exempta propriam et peculiarem per universas Christianas terras civitatem constituebat. Itaque quum universitates litterariae hac civilium ministrorum classe late patente, quae proximis superioribus saeculis extitit, longe priores deprehendantur, si rerum origines spectes, in quibus uniuscuiusque instituti recta ratio solet maxime elucere, quod ea nullis additamentis quasi obumbratur; errare eos intelliges, qui summum et primitivum disciplinae academicae finem in publicis ministris erudiendis positum iudicant: quod non magis verum est, quam siquis scholas isto consilio institutas dixerit: quarum quum Carolus Magnus in regno suo fundamenta iaceret, quis eum putaverit de civitate sollertibus ministris instruenda cogitasse? Immo et scholas et universitates constat prioribus saeculis non civili illi commodo cetera haud spernendo, sed ut templa et monasteria vel unius principis vel civitatium pietati et litterarum, quas latius disseminari cuperent, amori acceptas referri. Praeterea vero si universitates litterariae publicis ministris erudiendis conditae essent, haud dubie illud institutum, quod ex antiquis cum aliis paucis superest, quodque solis universitatibus proprium etiamnunc habetur, honores academicos dico, longe diversis legibus fuisset temperandum; tum enim qui ad civile munus fungendum idonei viderentur, magistri et doctores creandi forent, non qui in aliqua doctrina ita probati essent, eam ut excolere, proferre, profiteri possent: quod quum vel ii, qui in rebus gerendis summa cum laude et sollertia versati sint, nisi litterarum insignior peritia accesserit, academicos honores ambire nullo modo queant, et contra qui negotiis publicis quamvis impares eruditione praestent, illis honoribus capessendis unice digni iudicentur, in artium et doctrinarum tractatione, non in hominibus ad negotia gerenda fingendis academicae disciplinae summam reponendam esse patet. Nec si principes et res publicae doctores et magistros in academiis creatos certis quibusdam praerogativis auxerunt et ornaverunt, eosque adeo quadam olim nobilitate splendidos *praestiterunt, ideo id* fecere, quod ministros suos in uni-

versitatibus institui viderent; sed quod eos, qui in his scholis usque ad hunc perfectionis gradum essent exculti, ut honorem academicum adepti essent, tanta censebant eruditione instructos esse, ut insignis quaedam eorum deberet apud omnes homines et in ipsa re publica auctoritas esse. Et illud quidem tantum beneficium antiquitus academiis collatum paullatim ita esse imminutum, ut praeter inania vocabula nullum prope pristinae dignitatis vestigium relictum sit, est profecto eo magis dolendum, quod non qui privilegiorum tantorum vim fregerunt, accusandi sunt, sed qui partim rem gravissimam olim visam leviter et negligenter curantes partim lucri cupidine ducti, imperitos et incultos homines ad honores academicos evexerunt. Postremo ubi universitates litterariae priscam indolem maxime retinuerunt, in Britannia apertissime conspicitur non publici ministerii peritia efficienda, sed artium liberalium doctrina et religionis doctoribus formandis illorum collegiorum finem contineri. Quod non ita dico, ut antiqua novis vel Angliae universitates vetustae rationis nimium fortasse tenaces Germanicis, quae multo perfectiores merito habentur, praeferam, sed ut hoc quoque argumento, quae universitatum origo fuerit, intelligatur: ceterum etsi non omnes ad eandem normam constitutas esse non ignoro, nullam tamen nisi litterarum propagandarum causa conditam scio.

Nunc quoniam diligentiorem huius rei tractationem, quae accuratioribus argumentis ex historiae penu promendis firmetur, orationis limites excludunt, ad praesentem litterarum statum et institutionis publicae condicionem convertor, ut quem locum universitates litterariae in ceteris huius generis institutis meo iudicio occupent, paucis exponam. Nam luminibus litterarum et religionis, praesertim inde ab ecclesiae in Germania emendatione et instauratione, ad omnium ordinum homines sensim diffusis, variae scholae et eruditorum collegia ad nostros usque dies nata sunt, quae mihi in quinque classes optime dividi videntur. Primum genus scholas, quas populares vocant, complectitur, in quibus infantilis et puerilis aetas primis litterarum elementis, quae unicuique homini ad usum vitae maxime necessaria sunt, item fidei Christianae et morum praeceptis, decerptisque ex orbe doctrinarum minutissimis quibusdam particulis iis, quas et neminem ignorare deceat et capere vel teneri vel inculti animi possint, imbuatur, et quasi lacte communium notionum alatur: quae scholae nisi in singulis prope pagis instru-

ctae essent, vix foret quo hominem et bestiam dignosceres: quo magis nostrae aetatis et nostrae civitatis studium laudandum est, quod in illos ludos condendos et emendandos confertur. Neque vero ab his magnopere diversos eos ludos iudico, quos nonnulli civicos nominarunt; nisi quod paullo plures res et in iis artes quasdam opificiis tractandis utiles comprehendere debent. Alterum genus est scholarum, quae dicuntur, eruditarum, gymnasiorum, lyceorum; in quibus et ii excoluntur, quos ad vitae communis negotia transire, sed elegantiore quodam cultu ab rudi multitudine distingui parentes voluerint, et ii potissimum, qui litteris et doctrinis de industria operam dare cupiant, atque in his etiam, qui ad rem publicam accedere et muneribus civilibus fungi magna ex parte quod superiore loco nati sunt, aut victus quaerendi causa, consilio immaturo nec illi aetati congruo conceperint: in quibus scholis institutionem universam ad liberalem eruditionem, qua mentes altioribus studiis capessendis aptae fiant, revocari prudentium consensu oportet. Tertio gradu succedunt universitates litterariae, ob immensam rerum copiam quattuor partibus distributae, eaeque nunc quidem ita comparatae, ut doctrinarum disciplinam in gymnasiis inchoatam studiosi persequi possint, et quamcunque artem elegerint, in ea ad aliquam perfectionem magistrorum institutione usi pervenire possint. Illa enim studia, quae in universitatibus tractantur, etsi etiam civitatis ministris formandis imprimis apta sunt, tamen ab ipsis rerum publicarum praesidibus ita instructa reperiuntur, ut instituti consilium etiamnunc non in illa re positum intelligas, sed in universa eruditione tradenda: unde etiam iis artibus doctores dati sunt, quae ab usu vulgari longissime remotae totae in rerum absconditarum et abstrusarum cognitione versantur, neque ullius doctrinae explicatio utilitatis publicae limitibus admodum angustis constricta est. Igitur ab inferioribus gymnasiis universitates nullo discrimine sepositae sunt, nisi quod et altiorem scientiam docent et latiorem doctrinarum orbem complectuntur, iis artibus additis, quas adolescentuli nondum firmati, qui in illis ludis erudiuntur, percipere recta via nequeant; in quo genere non solum rerum divinarum et iuris et medicinae interior cognitio, sed etiam variae philosophiae partes censentur: quae omnes in universitatibus ita addiscendae sunt, non ut ea sola, quae ad publici ministerii peritiam pertinent, decerpantur, sed quid in quaque disciplina verum aut falsum, quid generi humano

utile, quid damnosum sit, quid historia et recta ratio doceant, postremo quidquid sententiarum et praeceptorum et placitorum ingenii viribus et contentione extundere possis, pro captu discipulorum exponatur, etiamsi illa publicis negotiis gerendis in ea, quae obtineat, rerum condicione aptari nequeant. Quamquam haud aegre concesserim nullam disciplinam ita inutilem esse, quin possit aliquando etiam in civitatem et communem vitam aliquid inde fructus redundare. Itaque hae scholae, quibus olim universitatum nomen inditum est, quod certis iuribus et privilegiis praedita docentium et discentium corpora habebantur, qualia opificum collegia erant, nunc illam denominationem vel hinc merentur, quod universum litterarum campum ambitu latissimo neque ullis nisi honesti et probi et veri finibus circumscripto includunt: unde in nonnullis principum edictis superioribus iam saeculis Studia generalia appellantur. Quodsi alia universitatum ratio esset, in publicae institutionis ordine sapientissime adornato summus desideraretur gradus; quem siquis societates litterarias, quae etiam communi cum universitatibus nomine academiarum vocantur, occupare contenderit, me quidem non assentientem habebit. Etenim hae studiorum liberalitate universitatibus coniunctissimae quarto loco peculiarem constituunt eruditorum communionem ab universitatum indole eatenus discrepantem, quatenus illorum sodaliciorum non est adolescentes minus peritos edocere; sed socii sociis doctrina et ingenio paribus vel supparibus, quae quisque invenerit impertire, alter alterum sua intelligentia adiuvare et vicissim adiuvari, omnesque iunctis viribus ea in litteris efficere debent, quae a singulis doctis, aut quod plures plus vident, aut quod maiore, quam pro unius viri industria et copiis, apparatu opus est, perfici nequeant: praesertim ubi sodalium plurimis id fuerit otium concessum, ut aliis occupationibus et curis exsoluti aut certe haud ita multis onerati vel omne tempus vel maximam partem in amplificandis litteris collocare possint. Postremo recentissimis potissimum temporibus quintum accessit disciplinae institutum, quod exercitationibus, quae practicae vocari solent, vel totum vel magna ex parte dicatum est, idque pro artis et discipulorum ratione ac pro fine, quo tenditur, varium: quum alia huiusmodi instituta ecclesiasticis oratoribus et verbi divini ministris, alia scholarum vel plebeiarum vel altiorum magistris, iudicibus futuris alia, alia *medicis vel chirurgis,* praecipue militaribus, alia rei rusticae,

saltuariae, veterinariae, aliis huius generis negotiis destinata sint. Sed haec partim talia sunt, ut ad studia sublimiora consummanda necessaria videantur; quo magna pars medicae, theologicae, philologicae exercitationis pertinet, cui in ipsis universitatibus litterariis locus merito datus est: partim illis scholis empirici non ad liberalem et profundam scientiam germanamque eruditionem instituuntur, sed ad sollertiam quandam ex praeceptis quasi imperatis et experientia usu comparata sed rationibus ut plurimum destituta exercendam; qui institutionis modus inferior academicis scholis est: partim iis, quae significavi, institutis, iuvenes studiis in universitate rite absolutis ad negotia recte tractanda et munera curanda formantur; quo fine, ut exemplis ex nostra civitate petitis utar, in iudiciis et collegiis provinciarum administrationi praefectis candidati more utilissimo exercentur; quo fine apud nos scholasticorum magistrorum seminaria instructa sunt, et Vitebergae Rex sapientissimus ecclesiastarum seminarium insigni nuper pietate condidit. Quibus quamvis breviter explicitis vel me non monente patere arbitror, in sola hac quinta institutorum classe, neque in ea universa, sed in una tantum atque altera earum, quas descripsi, formarum publicos civitatis ministros ex proposito institui. Neque haec a me ex arbitrio, sed pro rerum veritate ita constituta esse, hinc quoque intelligas, quod ad universitatum ceterarumque scholarum beneficium omnes admittuntur, qui animum ad litteras applicare cupiant, ad illas vero, quas postremo loco dixi, exercitationum partes fere non nisi iis aditus patet, qui sese munera publica ambire professi fuerint.

Iam vero rectiorem de universitatum ratione sententiam quis est vestrum, auditores, qui non laetetur et Regi sapientissimo et illius consiliariis ita infixam esse, ut imperii Borussici academiae omnes ad eam, quam postulamus, formam attemperatae unice sint? Nam ne nunc a nostris rebus discedam, quis non intelligit magnificos hos apparatus et cuiusvis generis doctrinarum subsidia amplissima et splendidissima, quae non modo huic universitati litterariae, sed ipsi regiae urbi ornamento sunt, et quae Regis benignissimi munificentia et viri illius excellentissimi, qui institutioni publicae in hoc imperio praeest, prudenti et liberali cura magis in dies augentur, haec inquam non alio consilio comparata esse, nisi ut rerum optimarum disciplina non sordida aliqua de causa, sed ob insitam praestantiam pertractetur latiusque *et altius excolatur?* quis non in ipsis doctoribus, sive

eorum ingenia et eruditionem sive numerum spectaverit, deligendis eadem instituta servata esse et adhuc servari videat? Nam ubi primum isti, adversus quam disputavimus, opinioni esset locus datus, quod rei publicae necessitatibus satisfieri exiguis copiis posse videretur, et rerum illarum et horum hominum pars multo maxima tamquam supervacanea dissiparetur, et communi litterarum vinculo dissoluto, quo certe ad solos civitatis famulos formandos minime opus est, pro universitatibus litterariis separatae disciplinarum nonnullarum scholae instruerentur: qua re in eo qui nunc est litterarum statu, quum singulae doctrinae nimium iam disiunctae sint, nihil foret perniciosius. Deinde non solum discipuli, quorum multi vel nunc, ubi alius academicae institutionis finis habetur, ad munera publica properantes, magno et litterarum et ipsius rei publicae detrimento ab accurata eruditione et liberalibus studiis alieni sunt, etiam tenuiore et ieiuniore rerum notitia contenti forent; sed doctrinis quoque ipsis, universitatibus in aliam formam redigendis, extremum damnum daretur, quum praeter societates eruditas, quarum pro re nata non potest tanta quanta universitatum per omnes homines efficacitas esse, nulla scientiae sublimiori esset sedes relicta: nec tum viri eruditione insignes, sed periti pragmatici, qui nunc, nisi eximio ingenio et doctrina praediti sint, parum huic rei idonei censentur, essent cathedras occupaturi: postremo sublata libertate docendi, non quae recta et vera sunt, discentibus tradenda forent, sed quae potentibus, civitatium rectoribus, accepta et probata essent: quo quid hominibus litteratis potest indignius inveniri? At profecto alia causa est, quamobrem cultissima quaeque civitas et maxime nostra litterarum in universitatibus studia alit et in illa haud exiguos erogat sumptus; quippe eadem plane est causa, qua efficitur, ut ecclesia publicis impensis augeatur. Nam quum non modo genus humanum religionis luce haud illustratum pessumire, sed numinis divini sensum humanis animis ita insitum esse intelligatur, ut eo ne barbari quidem ulli, nisi prorsus bruti, careant: ut ea humani ingenii indoles excolatur et nutriatur, curat res publica, cuius est summis mortalium dotibus bonisque explicandis et proferendis facultatem facere, non ea eatenus vel tolerare vel fovere, quatenus ad subiectos regendos dominantibus utilia videantur. Atqui quum par sit litterarum ratio, his quoque, ne *privatorum arbitrio commissae* casu vel incuria hominum negli-

gerentur, civitas sua templa condidit: in quibus universitates litterariae principem prope locum obtinent. Et bene factum est, quod hae scholae in Germania potissimum ita per omnes provincias sparsae sunt, vix ut ulla sit litterarum celebritate orbata; sed optime Rex sapientissimus fecit, quod primarias regni urbes universitatibus ornavit, ubi ut cetera commoda taceam, litterae in varii ordinis homines vim gravissimam exercere commode possint. Nec sumptus anxie cum numero discipulorum, qui erudiantur, componendi sunt: quod quidam nuper nummularii magis vel argentarii quam eruditi more facere sustinuit: neque enim his litterariis collegiis reditus tributi sunt, ut disciplinae merces doctoribus persolveretur publice, sed ut studiorum flos et honos firmiter constitueretur. Denique res publica quum videret eos civitatem prudentissime regere, quorum ingenia eruditione probe subacta essent, et neque qui privata industria nec qui in aliis scholis exculti essent, tanta quanta universitatum alumnos litterarum solere peritia instructos esse; invaluit paullatim, ut prope nemini magistratus vel gravius aliquod publicum ministerium mandaretur, nisi per aliquot annos studiis in universitatibus operam dedisset, et qui parare sese ad civilia negotia vellent, universitatum disciplinam unice amplecterentur: unde nonnulli vana rerum specie delusi universitates publicis ministris formandis conditas esse arbitrantur. Ceterum honorificum illud de universitatum disciplina iudicium conducibile et rei publicae fuit et litteris: rei publicae, quod nihil illi potest utilius esse quam artium et doctrinarum lux in omnia civitatis membra quasi anima vitae effectrix et moderatrix permanans; litteris, quod qui earum vim ex bona institutione pernoverunt, ubi summae rerum praepositi fuerint, artium studia maiore benignitate et munificentia adiuvant: quum civitatium gubernatores litterarum vel imperiti vel primis tantum rudimentis imbuti, si praesertim, quod solet, arrogantia accesserit, eruditionem contemnant aut suspectam habeant. Atque inde simul intelligitur, quantopere civitatibus cavendum sit, ne quid universitates detrimenti capiant, neve illarum dignitas indignis dictis vel factis laedatur, neve intestinis vitiis corrumpatur; quae quum in tanta iuvenum multitudine subinde subnasci consentaneum sit, ne crescant, cautio est: sed sollers erit manus admovenda, ne vulnera exulcerentur; et praesentia mala sapientes medici ita curabunt, ne aut *pristina, quae* quamvis inveterata divino magis quam

humano consilio temporum opportunitas propemodum sustulit, acriore vi redeant, aut nova et mortifera oriantur. Quod nobis quidem minime metuendum est. Regis clementissimi benevolentia freti in portu navigamus; et Deus, qui ex pessimis optima praeter exspectationem provocat, praesentes componet turbas. Nos quid nostrum sit, scire nobis videmur, collegae: vos cohortor, commilitones, ne unquam obliviscamini, qui disciplinae academicae finis sit, quem in artium bonarum studiis summa assiduitate et diligentia colendis positum esse demonstravi; itaque ad illa animum appellite, et bona haec immortalia, quae Regis sapientissimi benignitas vobis offert, capessite alacriter. Res nostrae hoc anno si non accisae, certe fortuitis damnis quibusdam imminutae sunt: duos doctores praestantissimos et nobis dilectissimos eosque in flore aetatis constitutos mors absumpsit: sed nulla res publica litterarum damnis sarciendis prudentiorem felicioremque curam adhibet quam nostra Friderici Guilelmi auspiciis. Hunc regem pacis et belli virtutibus ornatum Deus Optimus Maximus nobis et rei publicae universae ad extremam servet senectutem; servet Augustam domum regiam tot probissimis fortissimisque iuvenibus subnixam. Hae non nostrae, sed civium cunctorum preces sunt; perpetuae, non hodiernae; sed hoc die tanto sanctiores, quanto hic dies sanctior habetur. Dixi.

IX.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXI. habita.

Magnum mihi etiam post crebram exercitationem, quod suscipio, videtur, auditores, de Rege, populi deliciis, eo die disserere, quo sibi illum divinitus datum universa laetetur civitas, hoc est eo die, quo, quod animi sensus verbis aequare difficile est, quantumvis dixeris, non modo audientibus sed ne tibi quidem ipsi satisfactum putaveris: maius id iudico, ubi, quum ampla oratori materia proposita sit, modus dicendi quaerendus et cavendum est, ne ita dicas, ut Regis ipsius modestiae plane singulari minus convenire oratio videatur; quippe quem non tam laudari quam facere laudabilia velle non ignoremus: maximum est de illo apud eos dicere, quos, siquid vel parum urbanum vel minus commode aut pinguius dictum exciderit, noveris acriter pungi et perstringi. Rursum vero in quibus rebus summa posita difficultas est, in iisdem solatium ac remedium inesse video. Nam primum quod coram iis verba facio, qui animis ad Regem venerandum promptissimis eximieque propensis accesserunt; si Friderici Guilelmi virtutes non pro sua ubertate exposuerim, sed quasi aliud agendo percucurrerim, quae levius significavero, ea apud vos in maius accipientur et in vestris foventium animis crescent: ut tenuis quasi scintilla vestris pectoribus iniecta ardentissimam caritatis et admirationis flammam sit suscitatura; deinde Regis modestia spectata importuni laudatoris speciem effugero; postremo inter eruditos vel eruditionis studiosos licet ex priorum rerum memoria talia admiscere, quae etsi videantur huc non pertinere, illi non tamquam aliena aspernentur, sed quibus sese etiam oblectent, dum quomodo variis temporibus et in diverso rerum statu eximii viri de genere humano bene mereantur, considerant et comparant. Hoc enim hominibus cordatis maximam fere voluptatem affert, non siquis ea narret, in quibus nihil ipsorum ingenio sit relictum, sed si largam inquirendi materiam proposueris, quam percensere, pensitare, *iudicare possint*, ex qua uberiores, quam quae verbis

dicentis continentur, cogitationes, sententias, sensus eliciant. Itaque hodie in remotiora tempora redire constitui et paucula dicere de viro olim maximo, cuius merita et famam, etsi ille rex non fuit, regum tamen vix ullus aequaverit: producam Periclem artium et litterarum statorem ita felicem, ut parem nulla tulerit aetas; sed ex tanti viri rebus ea potissimum delibabo, quae mihi huius diei sollemnitati accommodata esse videantur.

De Pericle igitur ut, priusquam ad eas res perveniam, quarum causa dicere de illo consilium est, nonnulla praemoneam, illum constat non hominem novum repente in rem publicam irrepsisse, sed nobilissimis esse parentibus ortum, quorum in civitate haud exiguae partes fuissent. Nam patre usus est Xanthippo, quo imperatore Persarum classem apud Mycalen vicerant Graeci; matrem habuit Agaristen Alcmaeonidem ex ea gente, quae a Nestore Nelei filio originem repeteret et regiae olim Athenis stirpi propinqua esset: avia matris filia Clisthenis Sicyoniorum tyranni: matris patruus Clisthenes Megaclis filius, Atheniensium legislator, quo potissimum duce Pisistratidarum imperium civitas excusserat. Sed magnos parentes aemulatus Pericles ipsis extitit maior: qui postquam optimatium partibus victis populi sibi gratiam conciliaverat, quum videret Atheniensium libertatem et potentiam non posse nisi navalibus copiis suffultam esse, Themistoclis insistens vestigiis, qui mari plurimum tribuerat, socios reditusque patriae tot tantosque partim servavit partim comparavit, ut nulla civitas Athenis esset firmior, ipsae autem omnium essent opulentissimae. Quod quum perficeret, si plura videtur admisisse, quae probari nequeant, cogitandum est eam fuisse rerum condicionem, ut acerbiora multa non sua sponte, sed invitus facere debuerit, quod perpetuis fere discordiis et Graecia universa et singulae civitates vexarentur, et Lacedaemoniorum potissimum, Atheniensibus ut plurimum infensorum, potentia esset reprimenda, qui principatus aeque atque Athenienses cupidi, tamen eidem retinendo impares erant. Sed ne in illis quidem rebus, quas iure vituperaveris, privata Pericles commoda secutus est, nec quidquam unquam sordidum aut contemptibile fecit: quaecunque gessit, magni animi documenta sunt: maiora fuerunt, quae molitus non perfecit: quem quidem haud obscurum sit vel commune omnium in Asia et Europa Graecorum foedus agitasse, quo praeter templorum a barbaris deletorum instaurationem et communia sacrorum sollemnia

celebranda pacis diuturnitas et libera ac secura navigatio praestaretur; quod foedus quo minus fieret, Lacedaemonii maxime impedimento fuerunt. Idem tamen, etsi nihil quod magnificum patriae esset omisit, quae fieri pro rerum statu possent vel non possent accurate dignoscens, singulari moderatione imperium partum tueri quam longi quas et periculosas expeditiones spectare maluit: et quum alii Aegyptum, Atheniensibus iam prius perniciosam, Siciliam, quae post Periclem Atticis copiis exitio fuit, Etruriam, Carthaginem affectandam arbitrarentur, noluit cives in discrimen dare, sed dux belli in ea potissimum re gloriam quaesivit, nihil ut nimis arduum aut anceps susciperet, militesque, quod ipse dicebat, quantum penes ipsum esset, possent immortales esse. At quum vel solis prudentibus in re publica regenda consiliis rebusque fortiter gestis, quibus Athenienses super ceteras Graeciae gentes cunctas extulit, magnum apud posteros meruerit nomen, tamen dubites, utrum ille patriae tantam voluerit potentiam comparare, ut artes litteraeque et cultus humanitatis universus foveri munificentius et efflorescere laetius possent, an his ipsis studuerit insignius, ut Athenarum laudem et splendorem augeret. De quo ego ita iudico, neutrum Periclem excluso altero egisse; sed quum videret Atticam civitatem non posse principem esse, nisi mercatura, opibus, exercitu, classibus praestaret, idem perspexit his ipsis copiis firmatam, nisi artium decus, litterarum lumen accessisset, rudem et inconditam molem fore: igitur non alterum alterius, sed sua utrumque causa bonum putavit comparandum. Nam ut in litteris et artibus nunc consistam, neque ostentationis causa neque ob vilia communis vitae commoda Pericles illas amplexus est, sed quod nihil iis neque honestius nec praeclarius esse intelligebat; quippe cuius ingenium non solum institutione puerili, sed etiam virili aetate eruditissimorum hominum disciplina et familiaritate formatum et politum esset ac potissimorum studiorum notitia instructum. Nam primum qua una tum arte civitates regebantur, eloquentiam ita tenuit, ut illius linguae fulmen inesse validissimum diceretur, Iovisque Olympii tonitribus conferretur imperatoria in foro vox: unde solus ille in contionibus regnavit, prudentiaeque et viribus, quibus in dicendo pollebat, nemo facile restitit. Sed orationem plenam, gravem, magnificam, acrem, strictam alebat ille doctrina philosophorum, quae insitam natura animi magnitudinem praeclaris praeceptis corroboravit. Ea vero

aetate quum duae maxime philosophorum sectae florerent, Eleatica et Ionica, utriusque principibus familiariter usus est. Etenim Zenonem Eleaten, magni Parmenidis discipulum amicumque, quum is Athenis versaretur, cum aliis nobilibus audivit: cuius dialectica et abstrusa philosophandi via, licet inde aliquid etiam ad bene dicendum peti potuerit, tamen maxime in rerum natura cognoscenda posita et a rebus adspectabilibus longissime remota potest argumento esse, Periclem non ea sola quaesivisse, quibus in suggestu uteretur, sed liberali et genuino esse sapientiae studio ductum. Profecto summa admiratione dignum illud saeculum, quo viri philosophia eruditi magnis rebus publicis et exercitibus imperitabant; dignum admiratione spectaculum, Pericles Zenonis Eleatici discipulus apud Samum classe dimicans cum Melisso Ithagenis filio, qui iisdem fere, quibus Zeno, temporibus libro de ente et natura conscripto inter Eleaticae sectae principes inclaruit. Neque huic uni placitorum generi addictus, quod in viro civitati praeposito maxime laudaveris, quem varias philosophandi rationes nosse et tolerare, non alteram prae alterius studio contemnere vel praecludere oportet, Pericles diversae plane disciplinae sapienti, Anaxagorae physico, ingentis animi viro, qui divino philosophandi impetu ductus domum agrosque reliquerat, imprimis deditus fuit eumque insigniter admiratus est. Eundem Protagora sophista esse usum atque cum eo diuturnas habuisse disputationes, easque de argumentis eiusmodi, in quibus haerere, ut filio Periclis visum est, ita etiam nobis ridiculum videatur, Plutarchus tradit: quod aut exercitationis animive causa fecisse censendus est, aut quod, quae levius consideranti nullius usus esse putentur, ob causam quandam, quae non est huius loci, curatius anquirere intererat. Iam vero ut de artificibus dicam, Damonem musicum Periclis sodalem fuisse auctoribus certis constat: qui quum et rerum civilium peritissimus tantaque in re publica auctoritate fuerit, ut testarum suffragiis patria expelleretur, et musica non manu tantum et voce exercuerit, sed philosophis et mathematicis rationibus numerorum modorumque vim et potestatem sit complexus, probabile est Periclem illum tam in civitatis rebus quam in carminibus musicisque et poetis iudicandis adiutorem et amicum consiliarium habuisse. Quidquid autem ad aedificia exstruenda ornandaque et ad sculpturam affinesque artes pertinebat, in eo nemo nescit Phidiam, immortalem virum, qui deorum maiestatem simulacris

ab ipso confectis non assecutus est sed auxit, Pericli affuisse non solum monitorem sèd etiam operum curatorem. Ita ille, quemadmodum civitatis rectorem decet, artium et litterarum orbem prope universum animo emensus est: utque ipse nullam earum partem neglexit, sic cunctae tum Athenas confluxerunt, ibique sedem fixerunt: non quod res publica Pericle suadente alendis omnibus sumptum impenderit, sed quod lauta et splendida civitatis administratio insignisque libertas litteris concessa honosque bonis artibus habitus praeclara ingenia prae aliis locis invitavit, et quod Atheniensium mentes ad optimum quodque studium ita erectae sunt, ut apud hos audiri, spectari, probari cultissimus quisque cuperet. Igitur ut a poesi incipiamus, inter epicos, quorum ars tum languescebat, qui solus putatur excelluisse, Choerilus Samius, Persicorum bellorum praeco praestantissimus, is Athenis maxime probatus et cultus videtur; lyrici autem carminis genus, quod ea aetate potissimum supererat, dithyrambicum cycliis Atheniensium choris maxime exercitatum est. Sed nulla poesis pars laetius tum florebat scenica, quae nusquam fere nisi Athenis formata et perfecta est; et tragoediam quidem post Aeschylum Pericle priorem et, quod antiquae disciplinae amator erat, magis ab eo alienum quam ei deditum, Sophocles consummavit, qui Antigona fabula data a populo Atheniensi Periclis in praetura Samia est collega creatus; successit Euripides, quem et ipsum Pericli insigniter addictum fuisse ex quodam colligo indicio. Et quum in lyricas tragicasque commissiones ingentes fierent impensae, ne comoedia quidem, principibus rei publicae quamvis infensa, neglecta est: quippe talis erat Pericles, qui invidorum multoque magis scurrilium et facetorum hominum contumelias et opprobria facile ferret, nec libertatem iocandi plebiscitis constringendam censeret: quodsi sub ipso veteris comoediae licentia plane immensa semel coercita est, ea lex non ultra quadriennium valuit. Rerum quoque scriptor tum inclaruit, quem parentem historiae vocare solent, Herodotus, qui et Athenis opus suum operisve partem recitasse fertur, et Pericli coniunctus sine dubio fuit, sive priusquam Thuriorum, in colonia ab illo condita, civis factus est seu postea; nec qui eius libros accuratius legerit, plura quum in Atheniensium tum in Periclis gratiam scripta esse negaverit. Ipse quin etiam Thucydides, quo praestantiorem historiarum auctorem non ullum tulit saeculum nec feret, illi aetati orationis vim civilemque

prudentiam debet. Quid dicam de eloquentia? quam quum Gorgias aliique sophistae et ex Atheniensibus Antiphon Rhamnusius in artis formam redigerent, Pericles ipse, etsi nihil praeter decreta scriptum reliquit, grande illud genus dicendi, cuius Thucydides exempla reddit, cum aequalibus perfecit; post quos Lysias, etsi aetate recentior, non tamen nisi Pericles fuisset, subtilem orationis formam Athenis excoluisset, quippe cuius patri Cephalo Syracusio Pericles, ut Athenas concederet, persuaserit. In philosophia autem praeter illas, quas supra dixi, scholas sophistae in Attica civitate tolerati et opulentorum hominum muneribus allecti de rebus omnibus in diversas partes disserendi studium excitarunt: in quibus disputationibus eminens Socrates dialectica illa criticaque inquirendi ratione et morum praeceptis sanctissimis Atticae philosophiae fundamenta iecit, cuius splendor ad nostra usque tempora fulget clarissime. Quum vero illo quoque aevo essent, qui vana superstitione subacti philosophiae lucem veluti bubones solem reformidarent, aut callida simulatione privatis vel utilitatibus vel inimicitiis religionem praetenderent, Pericles physica Anaxagorae disciplina anxiis istiusmodi curis exsolutus philosophos, quamdiu potuit, tutatus est; ac postquam valescentibus adversariorum partibus, ut ipsi potissimum molesti essent, Aspasiam et Anaxagoram, qui tamen de divinis rebus dignissime sentiens mentem omnia adornare et gubernare dixit, impietatis accusarunt, Periclis quidem auctoritate et prudentia est effectum, ut ipso superstite in neminem philosophorum acerbius animadverteretur: Aspasiam certe precibus, Anaxagoram clam dimissum periculo exemit: at postea improborum et fanaticorum hominum artibus non modo Protagoras eo redactus est, ut non nisi fuga exitium devitarit et eius libri sint publice cremati, sed ipse Socrates, philosophorum probissimus, tamquam numinis contemptor et corruptor iuventutis supplicio affectus est. Sed tantum, qui tum fuit, litterarum florem, si fieri potest, artes superarunt. Nam postquam satis prospectum opibus colligendis et aerario complendo erat, Pericles populum Atheniensem non ut avarum copiis insidere, nec aurum argentumque in aerario absconditum esse voluit, sed quantum sine publico detrimento posset, erogandum censuit, ut urbs et delubra deorum magnifice ornarentur, eaque plebis pars, quae laborem non aspernaretur, honesto aleretur quaestu: quum praeterea videret, Athenienses non ut Spartanos vel

Boeotos fructibus suis vivere agrisque quasi adscriptos esse posse, sed civitatem populari imperio maritimaque potentia utentem fabricae praestantia et celebritate auctaque inde mercatura excellere debere. Igitur ille populo persuasit, ut talia moliretur opera, quibus sempiternum civitati decus accederet omnesque artes manusque omnes moverentur, atque universa prope urbs ex se ipsa simul ornaretur et nutriretur; qui marmor, aes, aurum, ebur, cupressum, ebenum tractabant, omnis generis fabri, lapicidae, sculptores, aurifices, pictores, plumarii, tinctores, postremo qui navibus plaustrisve materiam apportabant, ita Periclis consilio exerciti sunt, ut summa tum Athenis officinarum et opificii industria esset. Quodque maxime mireris, brevissimo spatio non unum ille et alterum aedificium, sed plurima et imprimis ardua opera absolvit, Parthenonem, Eleusinium mystarum receptaculum, Odeum, longos muros, Propylaea, alia: non illa brevi casura, sed quae non dicam temporis iniuriam, sed immanium barbarorum vastationes superare potuerint. Nam qui populum aeque olim fortem atque ingeniosum, postquam variis casibus a maiorum virtute paullatim degeneraverat, in servitutem iniquissimam redegerunt, ex qua utinam nunc magnanimis contentionibus parentum fama dignis in perpetuum vindicetur, non potuerunt pristini splendoris monumenta prorsus delere; sed ut omnis per Europam elegantior cultus a Graecis profectus est, ita illa opera etiamnunc nostris artificibus exemplo sunt, et in hac ipsa urbe signorum in Parthenonis fastigiis servatorum reliquiae Regis nostri beneficio imaginibus expressae conspiciuntur. Iam vero ut ad alteram artium partem, quae in musicis praecipue versatur, transeam, sub Pericle in festis deorum scenicae actiones et omnis generis chori pompaeque sollemnes tanto apparatu, non rudi quidem et barbaro sed magnifico et eleganti celebratae sunt, his ut rebus plus sumptuum impensum putetur quam bellicis pro libertate et principatu expeditionibus: histrionesque et cantores et saltatores tibicinesque et fidicines Athenis clarissimi extiterunt: quorum perfectio etsi hodie oculis auribusque percipi nequit, tamen qui viris cultissimis, qui Pericli vel Sophocli placere potuerint, in sua quosque arte summos fuisse non nisi antiquitatis imperitus negare sustinuerit. Ita Periclis potissimum merito factum est, ut Athenienses ad pulcherrima quaeque unice probanda recteque aestimanda formarentur et eximia eruditio iudiciique elegantia et subtilitas in universos

propagaretur cives. Simul quoniam artes nondum in mollitiam inclinaverant, ingentium quae spectabantur rerum gravitate animi ad generosa consilia et magna facinora incitabantur. Idem tamen vir, qui in civitatem praeclaris decoribus quibusvis ornandam omne conferebat studium, in privata vita modestus, parcus, ab omni luxu tam alienus fuit, ut rem familiarem simplicissime instructam haberet, neque ad coenam invitatus unquam, nisi semel in Euryptolemi propinqui nuptiis, et ne tum quidem nisi usque ad incipientem compotationem convivio adesset: in hoc quoque prorsus dissimilis posteriorum rei publicae antistitum, qui quum civitas in viis, fontibus, tectorio pinnis inducendo occupata nullum fere maioribus dignum opus susciperet, ampliores quam res publica sibi domos exstruebant lautitiisque affluebant.

Sed nimium fortasse in Periclis contemplatione commoratus sum, auditores; neque tamen id perfeci, quod perfecturum me esse poterat aliquis exspectare: non ego exilibus verbis tantas res aequare possum, neque his limitibus circumscripto licet in singulas ita excurrere, ut satisfacere dicendo possit; denique Periclis non universam imaginem delineare nec de illo sua causa dicere institui, sed civitatis principem, qui litteras artesque eximie adiuvisset, proponere volui. In quo delegi eum, quem ut exemplar nitidissimum omnibusque numeris absolutum proposuisse non paeniteret; quem si verbis ornare tentasses, hoc unum assecutus esses, ut laude maior videretur. Quodsi prae illo de Mediceae stirpis principibus dixissem, reprehendi iure possem, quod maxima negligerem, minora captassem; quamquam hos summa praedicatione dignos esse ego minime negaverim: sin Ludovicum Gallorum regem, quem aequalium adulatio Magnum esse voluit, produxissem, vererer ne oratio mea contemneretur; Octavianum Augustum litteris sane benignum Periclem longo intervallo sequi intelligo: Aegypti reges Ptolemaeos, ut eruditionis studiosissimos, ita morum pravitate vel luxu foedos plerosque qua fronte in eum, qui hodie agitur, conventum adduxerim? Attamen haud aegre concedo, nostra tempora illis, quae modo significavi, multo esse similiora quam saeculo Periclis; utque illae aetates, ita haec nostra Pericleam aemulari, non consequi potest. Nam uniuscuiusque aevi cultus multarum variarumque causarum concursu provenit et absolvitur: nostrum *autem saeculum, siquod* aliud, longissimo spatio distat a Peri-

cleae aetatis nativa simplicitate ceterisque, quibus Graecia tum praestabat, virtutibus, quas exponere longum neque huic loco accommodatum est. Igitur qui hodie Pericles fieri vel maxime sibi proposuerit, quidvis tentando et largiendo non multum profecerit: quippe nemo suis consiliis eum rerum statum adducet, qui in universa populi natura et indole, in temporum priorum decursu, praesentium condicione, ut uno omnia verbo complectar, in gentis fato divinitus praestituto iacta fundamenta habeat; nec quantumvis Pericli tribuerit, quisquam infitias iverit, non Periclem illa ingenia provocasse omnia, sed illa fovisse et subsidiis instruxisse, illis liberaliter et munifice usum esse. Nostra quidem aetate constat rerum omnium faciem esse prorsus diversam; amplior quam olim litterarum campus: litterae ipsae multiplices: harum alia genera liberalia, alia in usum vitae aut conversa aut inventa: artium, quas pulchras vocant, usus minus late patens: aliae profecto aeque atque antiquitus celebres et pro nostrorum hominum iudicio, quod de musica potissimum censetur, perfectiores; aliae in multis etiam cultioris Europae terris post praeclara olim initia tantum non obsoletae. Numinis reverentia in mentibus, caerimoniae ut plurimum sine splendido apparatu: vulgus in quaestum intentus, nullo fere pulchritudinis sensu aut veneratione; nec eruditionem seponere ab utilitate didicerunt. Itaque hodie qui rei publicae praefectus artibus litterisque consulere constituerit, pro ea, quae nunc est, rerum indole saltem ex parte alia longe atque ille Pericles instituta sequi debebit: et certe Fridericus Guilelmus, rex sapientissimus, quod fieri potest, agit sedulo. Nam primum ut de iis artibus dicam, quae in signis statuisque elaborandis, in caelando et scalpendo, postremo in delineando et pingendo occupatae sunt, earum adiuvandarum munus, quod olim simplex fuit, si a scholarum institutione recesseris, quam hoc loco omittam, nunc duplex potissimum esse deprehenditur. Etenim postquam maxima ex parte Graeci, deinde etiam recentiorum ii, qui inde a litteris instauratis pictura praecipue inclaruerunt, rectam rationem exemplis eximiis docuere, diversaeque artificum extiterunt sectae, a quibus varia tentata et effecta sunt; quoniam exemplis, quae non ubivis inveniuntur, et artifices instituendi et spectantium animi formandi sunt, intellectum est colligenda monimenta et optima exemplaria proponenda esse, in quibus artium origines, progressus, labes, quidque praestabile, quid vitandum esset,

cognosceretur. Sed congerendis marmorum fragmentis tabulisque pictis quamvis praeclaris artes non recreantur, nisi ingeniis, quae nunquam plane desunt, digna et larga praebeatur materia, in qua quid ipsa valeant non semel atque iterum experiri, sed continuo usu et frequente exercitatione ad perfectionem pervenire possint. Utrumque subsidium Fridericus Guilelmus ex eo maxime tempore praestat, quo imperii potentia et dignitas ipsius consiliis prudentissimis et exercituum virtute restituta est. Qui postquam pretiosissimos operum elegantium thesauros ipsius maiorum liberali cura magnifice instructos ex hostium spoliis recuperavit, eosdem suo sumptu novis et insignibus copiis auxit et aucturus est; et quoniam sparsus per regias domos hic apparatus iis, quae desiderantur, commodis inservire non potest, iussit artibus museum condi, quod quando absolutum et adornatum erit, haud minorem, quam aliquot iam primariae urbes offerunt, studiosis oblectationem, artificibus utilitatem praebebit. Sed Fridericus Guilelmus in hoc se non continet. Nam quemadmodum etiam officinas et vulgaria opificia ad maiorem perfectionem adduci, ut exteros aemulari possemus, Borussiae reges voluerunt iamdudum; ita Fridericus Guilelmus, in cuius imperio insignes civitas artifices nacta est, architectis, sculptoribus, statuariis, pictoribus magnam suppeditat materiam operibus clarissimis suscipiendis, quae videntur aetatem ferre posse: ornat templa pius rex, condit monimenta, statuas ponit gratus erga populum, exercitus, duces imperator; theatrum flammis absumptum restituit princeps civilis et urbis delectationibus indulgens. Nec verear ea dicere, quae morosi ludicra putaverint, scenica et musica; quibus tanto impensior cura adhibenda est, quo magis, si venusta spectentur, quotidiana auditione civium finguntur animi, si prava aut minus decora, iudicium et mores corrumpuntur. Quis est enim qui Periclis severitati detractum putet, quod scenicis commissionibus patriam ornavit? quis non intelligit comis esse principis populi voluptatibus misceri? quis ignorat nulla re quam scenae disciplina ipsis quasi propria Athenienses esse cultiores factos, et ex universis Graecis litteris nihil ad nos pervenisse gravius aut magnificentius quam fabulas scenicas et carmina musicis ludis scripta? Igitur in his dignum hoc regno splendorem institui, id vero plane Pericleum est; eo magis quo simplicior Friderici Guilelmi privatus victus cultusque cernitur: ut videas illum non ostentationem et pompam sed publicum decus spectare. Sed his dimissis, ut ad

ea perveniam, quae nobis proxima sunt, litteris quoque alia atque antiquitus ratione succurrendum esse non est quod multis exponam. Quae quum olim solam fere a re publica securitatem et honorificam aestimationem expetendam haberent, quoniam qui illas sive scriptis seu voce docebant, aut ipsi re domestica satis erant instructi, aut ingentem a discipulis mercedem exigebant, diu est ex quo principum et civitatium cura indigent, scholisque condendis et stipendiis magistrorum augendae sunt. Qua in re qualem se Fridericus Guilelmus praestiterit, haec ipsa universitas litteraria, hic ipse conventus documento est, qui, nisi ab illo convocati essemus, non hoc loco ageretur. Neque vero ille uni generi scholarum aut uni disciplinae generi studio aliquo, ut principes solent, ductus favet, ceteras posthabet, sed quod longe optimum est, aequali quadam benignitate prosequitur omnes. Igitur ut de minoribus ludis taceam, in universo imperio Borussico gymnasia et lycea idoneis praeceptoribus instruuntur lautius; iis rebus, quae ad vitae communis et civitatis commoda pertinent, peculiares scholae instituuntur; universitates vero, in quibus altior doctrinarum scientia tradatur, nemo eorum, qui longo ex tempore fuerunt, principum munificentius et sapientius conservavit, instauravit, condidit. Quae dum quam brevissime percurro nec multis verbis exorno, nihilo minus id mihi perfecisse videor, ut non plane vacua neque ab his sollemnibus aliena Periclis iniecta mentio habeatur. Igitur sicuti illius aetas optimarum rerum largum tulit proventum, cuius reliquiis etiamnunc oblectamur et erudimur, ita Friderici Guilelmi principatus, precor, flore artium et litterarum magis in dies sit conspicuus et talia proferat, quibus etiam ad insequentia saecula similis transfundatur eruditionis fama et fructus: ut cuius nomini integritate vitae, bonitate imperii, rerum gestarum magnitudine satis ad posteros prospectum sit, idem illa quoque gloria mactetur. His artibus Fridericus Guilelmus civium caritatem et venerationem nactus est ac tuetur; et quod moriens Pericles, quum circumsistentium alii alia in eius vita praedicarent, fertur dixisse, haec etiam aliis contigisse sibique cum fortuna communia esse, illud sibi esse multo maximum et pulcherrimum, quod nemo Atheniensium per ipsum pullam vestem induisset, id Fridericus Guilelmus superat: quem cum fortuna colluctantem vidimus, per quem non modo nemo unquam pullam vestem induit, sed cuius in nataliciis cives sollemni et laeta utuntur veste. Talem igitur

regem Deus Optimus Maximus cum domo Augusta servet incolumem, illique et rei publicae, quam sapienter gubernat, tranquillum, felicem, ad bona quaevis et prospera procedentem deducat cursum.

X.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXII. habita.

Quotquot in aedibus nostris et in hac potissimum curia per annum conventus habentur, eorum nullus nec frequentior, nec praesentium nobilitate et dignitate illustrior, nec rerum, quae aguntur, gravitate sanctior est, auditores, quam haec sollemnia Friderici Guilelmi, Regis carissimi, nomini pie colendo quotannis instituta et posthac instituenda. Quod quo magis intelligo, eo minus mihi non modo in dicendo, sed in ipso argumento deligendo unquam satisfacio; et quum omnium fere rerum tractatio usu et exercitatione facilior reddatur, hoc unum munus, quo id saepius sustineo, eo clarius perspicio ita esse arduum, ut meas vires longe longeque superet. Accedit ceteris difficultatibus non minima haec, quod quum ea, quae in rege maxime insignia sunt, ad rem publicam pertineant, et materia illinc petita videatur dignissima, quam pro tali ac tanta contione explicemus, ego illam rem uberrimam vix attingere audeo; propterea quod animus a publicis negotiis alienus non nisi in litteris occupatus est: id quod Regis nostri sapientissimi voluntati unice consentaneum esse novimus. Igitur ereptis maximis quid superest, auditores, quam ut paullo longius a Regis laudes nec desiderantis nec postulantis praeconio recedens in argumento ex schola petito delitescam, ne in iis verser, quibus minus idoneus videar? Quod ubi mihi largiti fueritis, quoniam unumquemque de iis, in quibus habitat, si non optime, certe mediocriter dicturum probabile est, simul hoc dederitis, ut de antiquarum litterarum disciplina dicam. Sed nolite metuere, ne iis proponendis, quae mihi magis quam vobis, alii diei cuilibet magis

quam Regis meritissimi nataliciis convenire videantur, hodie vobis sim molestus futurus: non ita ineptus sum, ut aut illis litteris, quod nonnulli faciunt, immodice iactandis detrahere ceteris coner, illiberali et arroganti disputatione nihil aliud nisi nauseam audientibus facturus; neque eo usque exspatiabor, ut oratio mea reditum non inveniat: continebo me in iis, quae a nemine vestrum plane aliena esse putem, qui omnes hac publicae institutionis parte potissima instructi estis; et quoniam nulla res a civitatis ratione prorsus seiungi potest, commode perveniam etiam eo, quo me fortasse prius accessurum sperabatis, ut ex iis, quae in hoc imperio bene instituta sunt, domui regnatrici et Principi benignissimo laudem quaeram. Denique, ut vos mihi aequi iudices adsitis, non expeto, nisi me oratorem haud iniquum esse cognoscetis.

Nam, ut ab hoc exordiar, qui in aliquo genere diutius elaborarunt atque in id animum penitus abdiderunt, non ego indignum iudico, si eidem plurimum tribuunt: quod nisi maximi aestimarent, mirum foret si non totum relinquerent atque ad alia omnia studium et industriam transferrent: attamen siquis nondum intellexerit, prout quisque ingenio feratur, aliis rebus alios excellere, et in universo eruditionis orbe nullam provinciam esse imperantem, nullam paullo ampliorem servientem, nullam unice praestare, ut reliquarum coloni quasi capite censeantur; is sciat se parum profecisse, nec litteras iusta mensura, sed pusillae suae mentis angusto admodum modulo metiri. Scio fuisse et esse theologos, iuris peritos, medicos, philosophos, philologos, physicos, poetas, qui sese solos, quod operae pretium sit, scire, ceteros aut nihil aut nugatoria scire, et reliquas artes omnes flocci pendendas esse existiment: qui mihi hac ipsa iudicii superbia confiteri videntur, se plurima nescire: nam nisi quidquid ultra eius, quam amplexi sunt, disciplinae fines situm est plane ignorarent, vel externa illa leviter tantum attigissent et primoribus labris gustassent, singulis artibus cognovissent recte tractatis scientiam inesse profundissimam. Sed ut in iis scholis, in quibus una aut altera doctrina separatim traditur, hanc suo seorsum loco superbire patiamur; certe in universitate litteraria, ubi unicuique arti doctores eximii dati sunt, siquis forte docentium ceteras disciplinas contemnat, eo est minus ferendus, quo facilius ex collegarum consortione errorem corrigere, et quo damnosior discipulis fieri potest. Etenim qui so-

litarius vivit, quod aliena cum suis raro componit, frequentius eo adducetur, ut sua pluris, quam par est, habeat; contra nihil eruditum potest magis ad modestiam compellere, quam variarum artium quotidianus quasi adspectus: et qui discentes aliena obtrectando ab iis cognoscendis retrahit, earum rerum, quibus animum alant, magnam iis partem eripit. Quapropter de antiquitatis studio verba facturus id potissimum operam dabo, ut quod de illo in aliarum doctrinarum detrimentum praedicari falso solet, removeam diligenter, quum praesertim aliquid illi vulgo tribui intelligam, quod omnibus potius bonis artibus videatur commune esse. Etenim invaluit, ut quae hac disciplina comprehenduntur, studia humanitatis vocarentur: unde quidam profecti huic litterarum generi humanitatem putarunt propriam et peculiarem esse. Quod tantum abest, ut verum censeam, ut a nulla scientia, quae hoc nomine digna sit, humanitatem arbitrer abesse posse. Nam primum ubi humanitatem credas in elegantia morum, in comitate, lenitate, lepore positam esse; nemo non intelligit aliquid, sed aliquid tantum, ad haec litteras quaslibet conferre, quod omnibus mores emolliuntur et cupiditates temperantur: immo qui in antiquitatis cognitione occupati sunt, ad istam vocis potestatem comparatos haud reperiri semper humanissimos, multi conquesti sunt. Quamquam equidem severitatem ac suo loco ipsam acerbitatem cum genuina humanitate pugnare aegre concesserim; quis enim in omnibus rebus et erga omnes obsequium probet? quis non potius vitia, malitiam, corruptos mores summa vi persequendos et perstringendos iudicet? Nam profecto qui se omnibus obsequiosum praestet, eum non tam humanum quam ignavum aut vulpeculae instar versutum fictumque dixerim; et Ciceronem Demosthenemque, licet in adversarios magno impetu irruentes, nemo tamen negaverit homines fuisse cultissimos. At maius quiddam et gravius humanitate comprehendi iudico, facultatem dico recte et ex praeceptis virtutis agendi, notiones rerum universas, quas ideas appellant, mente concipiendi, postremo ea, quae sentias, apte explicandi: quae quum homini sint propria, unice videntur humanitatis vim continere. Iam vero quis tam stolidus est, ut in eo praesertim, qui nunc obtinet, eruditionis statu illa putet in solis antiquis litteris vel in his praecipue fundata esse? Ne enim de vita ad virtutem conformanda dicam, unicuique disciplinae insitas esse notiones purissimas, philosophiam autem his ipsis eminere, nisi

vanis commentis pessumdetur, non est quod demonstremus. Et quis theologiam secludere ab humanitate ausit, nisi qui deum ex homine exsulare iusserit? Iuris vero doctrina et medica ars, ut usui et experientiae, ita notionibus altissimis innixae sunt. Atque ut concedamus, perfectam philologiam potuisse nonnullis imprimis humanam videri, quae in ingenii operibus absolutissimis humani animi immensam profunditatem experiatur, et quidquid magnificum, generosum, dulce, suave est, quidquid hominum mentes commovet, percellit, componit, erigit, interiore cognitione comprehendat: tamen scriptae illae Musae non solae iucunditatem spirant; etiam florum calices corollasque inhabitat Venus et Gratia: Empedoclea illa principia, amor et odium, quibus homines ducuntur, etiam rerum naturam regunt, materias inanimas congregant et segregant, consociant, dissociant; et ratio per mundum universum diffusa in maximis minimisque divini fabricatoris operibus notionum formas et imagines menti ad illa intentae offundit. Nec si cuperem, dicere possem, quo iure quaestiones grammaticae subtilissimae possent magis humanae haberi quam physicorum observationes microscopicae. Quid quo universa antiquitatis studiorum materia, si linguas veteres exceperis, ipsis ceteris disciplinis continetur? quae nisi ad humanitatem pertinerent, non posset illud, quod inde compositum est, studium humanum vocari. Nisi forte humanitatem in eo quaesiveris, ut in philologorum litteris sola singularum rerum initia tenuia tradantur, abstrusiora negligantur: quemadmodum Aristoteles liberaliter educandos artibus non ita institui voluit, ut in iis perfecti, sed ut rudimentis imbuti essent: quod ut de educatione liberali non male dictum est, ita non debet ad doctrinarum rationem iudicandam transferri. Mihi quidem, ut satis significavi, humanitas imprimis in notionum videtur intelligentia cerni: quae ubi deficiunt, ibi incipere sellularium opificium arbitror; quo eorum ipsorum, qui antiquis litteris operam dant, teneri video haud paucos; omnes dico, qui maioribus impares, molem rerum et verborum rudem, inconditam, tenebricosam congerunt. Sed consideremus etiam illam humanitatis partem, quam in eo positam dixi, ut fari, quae sentias, possis. Ad quam non nego antiquarum litterarum studium prodesse eximie posse, quippe quod in scriptorum praestantissimorum exemplis perfectissimis verba, sententias, stilum, orationem spectet et examinet; attamen non tanta, quanta vulgo putatur,

haec est utilitas. Primum enim naturae maxime beneficio disertos fieri constat; sed accedere debet exercitatio, quae in antiquitatis studiosis solet perexigua esse. Dein critica et grammatica disciplina iudicium quidem format et fingit, sed a prompte disserendo magis revocat quam eam facultatem affert. Enimvero plurimos, qui in illo genere diligentius versantur (nec me excipio), non magnopere in dicendo exercitatos esse, sed accurata et subtili sermonis disquisitione eo redigi videmus, ut et copia sententiarum eos deficiat, et ipsa oratio, quod vitia acrius perspiciunt et formidolosius cavent, sibi quasi diffidens minus fluat: fere ut Aristarchus, grammaticorum parens, interrogatus ut videtur, cur non ipse carmen componeret, quum carminum vitia et virtutes optime cognitas haberet, fertur respondisse, neque se posse scribere, quemadmodum vellet, neque velle, quemadmodum posset. Alii optimis exemplaribus versandis hoc unum assecuti sunt, ut, quod Latinis maxime oratoribus exprobratur, multis verbis nihil dicant, vel ut Imperator Claudius eleganter sed inepte scribant. Postremo si aequabilem virium animi cultum, quem antiquarum litterarum studia praestare dicuntur, nec tamen multis praestiterunt, humanitatis nomine vocare velis, illa ipsa aequabilis eruditio magis ex ingenii bonitate pendet, eoque erit perfectior, quo plura probe subacta et digesta mens cogitatione complecti potuerit; in quo summi erunt philosophi, siqui, quam indolis magnitudinem in Aristotele et Leibnitio fuisse scimus, universum doctrinarum orbem permeaverint.

Quae quum ita sint, mitto eximium illum titulum litteris nostris impositum, et in eam, unde propagatus est, aetatem relego, qua Europae nationes ex barbariae inveteratae sordibus emergentes et in veterum auctorum contemplatione incalescentes hinc omnis melioris cultus semina petebant, qua summus poeta Dantes Aligherius Virgilium tamquam omnibus numeris absolutum artis suae specimen suspiciebat, Franciscus Petrarca de restituenda in communem usum Latina lingua cogitabat, qua in Platonis et Aristotelis libris unici sanioris philosophiae fontes scaturiebant; denique qua ad antiquorum scriptorum elegantiam Latino sermone aemulandam merito optima ingenia convertebantur: nunc adultis litteris aliter statuendum videtur. Itaque ubi, quae et qualis philologia meo iudicio sit, quaeritis, simplicissima ratione respondeo, si non latiore, quae in ipso

vocabulo inest, potestate accipitur, sed ut solet ad antiquas litteras refertur, esse eam universae antiquitatis cognitionem historicam et philosopham. Universae inquam antiquitatis: quo distat quodammodo ab historia res ex ordine temporum gestas potissimum docente, quum philologia omnem antiquorum populorum vitam comprehendat eamque per partes quasque cognoscere conetur: quamquam qui rem acrius spectaverit, nullam inveniet philologiae partem, quin historiae possit argumentum fieri. Magnopere igitur errare mihi videntur, qui huius disciplinae fines ad interpretis et critici artes restringunt, quibus manifestum est non summos doctrinae fines, sed veri inveniendi instrumenta contineri: quod non in illarum artium contemptum, sed quod res ipsa postulat, dico, qui potius in illis aliquid reconditius, quam plurimi vident, inesse intelligam, modo ne criticam in solis corrigendis librariorum mendis positam arbitrentur, dum divam vocant, illius scilicet divinitatem exili isto usu suo ultro irridentes et prostituentes. Nec minus turpe iudico, siquis rudem variarum rerum congeriem pro philologia venditet: cui ubi philosopham cognitionem tribuo, hoc significo, summas esse notiones indagandas veteribus nationibus natura insitas et in singulis antiqui cultus partibus velut in adspectabilibus imaginibus expressas: quae notiones non ex arbitrio constituendae, quomodo recta via inveniri possint, nunc non exponam. Iam ne in hac re sane magna, quod universae doctrinae caput dixerim, diutius immorer, ubi ad singulas partes perveneris, uniuscuiusque non modo bene digesta et idoneis testibus comprobata, sed summis illis notionibus congrua expositio reddenda est, ut, dum quaeque ante oculos panditur, non fortuito, sed interiore necessitate, quantum haec in rebus humanis inesse potest, ita conformatam et has decursu temporum vicissitudines expertam esse intelligamus. Ipsas autem partes, suis rursum articulis dividendas, tribus verbis indico: primam rerum publice gestarum, cum temporum et locorum notitia, et institutorum civilium, etiam iuris cognitionem; alteram privatarum rerum, tertiam religionum artiumque demonstrationem; quartam doctrinarum omnium, philosophiae, moralium et naturalium disciplinarum, stilorum ac litterariorum generum historiam, postremo linguae, cui primitiva gentis scientia innata est, perfectam explicationem: quas partes cunctam philologiae materiam complectentes cur ita composuerim et disiunxerim, ampliorem exposcit indaginem. Quodsi an-

tiquitatis studia in hunc modum delineaveris, non modo altissimam latissimamque illis eruditionem exerceri, sed ut plurimis artibus, ita etiam huic neminem unum sufficere concedes: immo qui in omnibus partibus perfectus fieri contenderit, eum in nulla summum assequi posse constat, quemadmodum, qui primus philologi nomine usus est, Eratosthenes in nulla re princeps, in omnibus secundus habitus est. Dividendis operis hic quoque plurimum proficietur, quoniam, ut Hesiodus ait, dimidium plus toto; sed in quaqua singuli particula insigniorem collocant industriam, potissimis universae disciplinae notionibus debent instructi esse, ne opificum occupent locum. Postremo quum certum esse videatur, ut Graeci cunctarum artium initia ad Homerum auctorem rettulerunt, ita omnes, quae nostris temporibus excultae sunt, artes in antiquitate radices habere; patet omnibus doctis communem esse philologiam, non iis, qui philologi appellantur, propriam, nec posse sine ceterarum disciplinarum adminiculo absolvi.

Perfecisse mihi videor, quod volebam, auditores, ut ostenderem, nolle mea me studia praeter modum verbis exornare, sed communem me omnium eruditorum rem agere, ut par est in tanta apud nos variarum disciplinarum concordia, quarum nullam ceteris aut potiorem aut utiliorem esse etiam viri illi amplissimi iudicant, quos Pater patriae summo nostro commodo nobis praepositos esse voluit; simul id ex mea disputatione opinor colligi posse, non indignam esse antiquitatis doctrinam, quae multorum doctorum studiis colatur; etsi ne haec quidem perfecta est, si quis nostrae aetatis artibus contemptis nihil nisi antiqua cognoverit. Sed quum de ipsa antiquitatis scientia hucusque dixerim, tanseo nunc ad id, quod ad publicam potissimum utilitatem referatur. Nam quum antiquis litteris, propagata ex priore aetate consuetudine, praecipuus in scholarum disciplina locus datus reperiatur; quaesitum est, rectene hoc institutum adhuc retineretur necne: quippe intellectum erat, quod supra exposui, etiam ceteras disciplinas humanitatis spargere semina. Sed ne ad argumenta, quibus utrinque certatum est, descendam, neve exponam, quomodo, qui aliquam linguam in pueritia recte addiscit, non solum animi vires acerrime exerceat, sed etiam immensam notionum copiam quasi insciens imbibat: quae antiquis litteris in educanda iuventute praerogativa tribuitur, hoc imprimis fundamento niti videtur, quod, quidquid recens aetas

protulit eximii, non desierunt veteres potissimum scriptores classici esse, tenerique animi iis, quae optima sunt, debent imbui, ut pulcherrimis formis repleantur. Video quidem, qui classici sint, dubitari posse; sed ut longam disquisitionem brevi praecidam, id dico classicum, quod quo magis consideres, eo magis placet, non classicum, quod etiamsi initio placuerit, assidua contemplatione evilescit. Nec de unius tantum hominis aut paucorum iudicio loquor: quod classicum est, succedentium aetatum consensu crescit senescens, si tamen quod semper viget senescit; ceterarum rerum gratiam ex novitate metimur. Tempus probat omnia; tempore veteres illi scriptores probati sunt; et saeculorum iudicium in iis praesertim, quae publice instituuntur, haud minimi faciendum est, nec quidquam temere novandum. At maiores nostros prudentissimos in antiquis auctoribus iuventuti tradendis etiam aliud spectasse, ex indiciis quibusdam coniicio. Nam licet rerum naturam scrutari merito eximium habeatur, humanae tamen res homini proximae sunt; inter humana vero nihil hominibus communius est, nihil debet carius esse, quam illa societas a natura ipsa constituta, quae omnia hominis bona continet, civitas uniuscuiusque patria. Atqui patriae caritas per universos prope veteres scriptores ita est diffusa, ut hunc antiquitatis quasi spiritum vitalem dixerim: evolve poetas, philosophos, oratores, rerum auctores; patriae, et sine qua patria esse nulla potest, libertatis amorem intimis omnium visceribus infixum esse reperies. Quod quum considero, nulla patriae historiae explicatione, in qua omnino claudicamus, quod praeclari ex hoc genere scriptores apud nostrates certas ob causas raro exsistunt, nulla legum et institutorum patriorum notitia, nullis publicis sollemnibus caritatem patriae et iustae libertatis sensus ita foveri ut veterum scriptorum lectione, puerosque illa disciplina recte instructos cum primis rudimentis, ipso Nepote legendo, praeclaris ali exemplis, haud cunctanter affirmo: quin etiam, quum praestantiores veteribus civilis prudentiae magistri inveniri nulli possint, non tantum pueri ex illis ad caritatem patriae, sed etiam viri ad res gerendas instituentur. Sed de hoc, quamquam summorum id hominum auctoritate et re ipsa comprobari potest, satius duco tacere, ne quod meae personae convenit, excedam: quod priore loco posui, conspicuis exemplis illustrare iuvat. Fridericus Magnus et Neapolio Imperator documento sunto. Quorum iste alter quum iniquae tyrannidi in-

festam veterum scriptorum tractationem esse pro sua perspicacitate intelligeret, illa ipsi magnopere displicuit; Friderico Magno, huius imperii statori praecipuo, ut omnia quae animum alere et servitio liberare possent, sic Graecos Latinosque auctores imprimis placuisse et institutioni scholasticae esse aptissimos visos, res est notissima. 'Qui in limine senectae, attritis corporis viribus sed mente integra, quum sibi optimos quosque scriptores Graecos assidue recitari iussisset, licet Gallicis potissimum litteris a Graecorum indole alienissimis esset excultus, ipsosque illos Graecos auctores vi sua fraudatos ex solis Gallicis interpretationibus nosceret; tamen illis egregie delectatus, et, ut in hoc uno consistam, in Demosthenis de corona oratione magnis sententiis et carissimo erga patriam affectu referta ingenii praestantiam admiratus est. Eundem scimus suis, non amicorum consiliis ductum iussisse, ut Graeci Latinique scriptores praecipui in scholis diligentissime legerentur, nec tantum verba adolescentulorum mandarentur memoriae, sed etiam rerum tractandarum ratio et res ipsae ac sententiae explicarentur. Ita Friderico Magno regnante in hoc imperio et in hac maxime urbe melioris disciplinae fundamenta certiora iacta sunt; quae instituta Fridericus Guilelmus, Rex noster sapientissimus, non modo retinuit sed firmavit; idem victo Europae communi hoste eam, quae ab isto imminebat, avertit barbariem. Quocirca non possum quin illud, de quo dixi, institutum praedicem: hoc enim pignus libertatis est. Quam qui ulla ex causa reformidarunt, ne scriptores illi iuventuti integri traderentur, caverunt; ut mutilarentur etiam animi, ne artus moveri possent: quamquam raro isti, quod cupiebant, assecuti sunt, quod, ut clarissimi scriptoris verba huic rei accommodem, praesenti potentia exstingui non potest sequentis aevi memoria. Neque vero quum adolescens progenies illis alimentis nutritur, rebus gerendis immiscetur, quibus veteres ipsi, suis huic rei annis constitutis, imparem habuerunt; sed a rerum praesentium contagione procul remota in aura pura versatur, quam spiritu ducere iuvenilis mens debet. Quare errasse mihi magnopere videntur, qui, quum genuinos Germanos fingere vellent, antiquarum litterarum studiis magna ex parte tantum non infensi, illa aut expellenda aut finibus angustissimis circumscribenda existimarunt.

Conservemus igitur hoc generis humani bonum commune, quo omnes aetates altae sunt: sed agamus etiam gratias Principi

clementissimo, quem tacite quidem semper, sed hodie palam veneramur, cuius auspiciis scholarum disciplina a viris illis praestantissimis, qui nobis quoque praefecti sunt, successu faustissimo adiuvatur. Ex quo intelligitur illos perspectum habere, quibus rebus vera populi salus fulta sit: nam ut ridiculum dicere videar, tamen dicam, non exercitus, non opes, non illustrissimos viros tanto esse civitati munimento, quanto bonos iuventutis magistros; inter quos nos quidem primi sumus, sed scholastici praeceptores, in quibus haud pauci ea doctrinae copia instructi sunt, ut etiam maioribus muneribus sufficiant, eo magis mihi remuneratione digni videntur, quo maior eorum molestia est et locus minus splendidus. In universitatibus litterariis copiosius instruendis civitatium rectores non semper ab ostentatione videntur alieni fuisse, quod tanta illarum auctoritas olim habita est ac partim etiamnunc habetur, ut una universitate gloriari universum regnum possit: scholarum instituta minus conspicua ubi eadem cura digna putantur, non vanam speciem, sed ipsam rerum veritatem unice spectari constat. Sed Fridericus Guilelmus utraque gloria ornatus est, et universitatum summa cum munificentia eaque omnis iactationis experte institutarum atque amplissima supellectile ornatarum, quam nos potissimum illi debemus, et vero etiam scholarum magis magisque auctarum. Nobis autem quum ceteri civitatis ministri tum scholastici et ecclesiastici doctores formandi sunt, qui satisfacere rei publicae necessitatibus, satisfacere Regis benignissimi desideriis possint: quod officium quantum sit, nemo vestrum non intelligit. Commovetur animus, auditores, ubi cogito, quantopere his praesertim temporibus, quibus omnium in nos oculi coniiciuntur, nobis allaborandum sit, ut conditoris nostri optimum quidque cupientis respondeamus votis: sed voluntatem nostram ubi viderit, quoniam nihil perfecti humanis viribus effici potest, iis quae infecta relinquuntur veniam dabit placide. Commovetur animus, ubi quanta illi debeamus, uno in conspectu video; occluditur os, dum quid primum, quid secundum, quid tertium dicam, haesito. Quapropter ut paucis haud pauca complectar, quidquid per tot annos de Rege carissimo hoc die et ex hoc ipso suggestu dixi: multa enim dixi, vobis testibus, quae non opinor a quoquam vestrum esse oblivioni tradita, quos scio mihi attentos semper auditores affuisse: quidquid igitur superioribus annis totiens dixi, id scitote omne in hoc temporis articulo mentem

meam implere; id animo repetite, atque inde coniecturam facite, quantum sit quod sentio. His sensibus vos quoque repleti mecum precamini Deum bonorum omnium auctorem et conservatorem, ut caput illud sanctissimum nobis et rei publicae servet in extremam senectutem, et regiam domum universam integram, salvam, incolumem praestet perpetuo.

XI.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. Aug. a. MDCCCXXIII. habita.

Quum ex eo inde tempore, auditores, quo nostra litterarum sedes a Friderico Guilelmo auspiciis faustissimis condita est, singulis annis semel et hoc ipso die ex hoc loco Regis dilectissimi laudes expositas audiveritis; hoc quem agimus anno academico insigni Dei munere contigit, ut hodiernis sollemnibus non primis sed secundis optimum veneremur Principem: postquam illum diem laetissimum vidimus, quo universa res publica Patri patriae quinque et viginti imperii annos per virtutes et beneficia exactos cum summo pietatis affectu gratulata nobiscum est. Convenerat tum corona sane splendida virorum illustrium in publicis negotiis versatorum, et in primo loco consederat Regis filius, heres regni, spes et deliciae populi: coram quibus summus magistratus noster, quum intelligeret sollemnibus singularibus, quae ne singularia maneant, precamur quum maxime, magnificentiorem uberioremque convenire orationem, quum praeterea ipse olim rem publicam gessisset, suaeque et illorum, qui aderant, personis aptum iudicasset argumentum magnam partem ex interiore rerum notitia petitum; haec, inquam, quum ita essent, sic tum dixit, ut quidquid a Friderico Guilelmo per tot lustra domi militiaeque egregie gestum est, quidquid prudens, pium, civile, generosum, copiose exponeret, denique Principem per omnes publicae et privatae vitae partes eximie dilaudaret, sibique, venia sit dicenti, quam successoribus benignior omnem materiam quantumvis largam secundario oratori apud memores aures prae-

riperet. Quapropter quod prioribus annis feci, ut non universa Regis merita dedita opera exponerem, sed rem aliquam quodammodo externam tractarem, eamque praesenti rerum statui accommodarem, et Regis inde laudem singularem repeterem, id mihi nunc unum relictum video. Quamquam ne sic quidem expeditam mihi dicendi viam esse intelligetis, si cogitabitis, decimam me hodie in his ipsis sollemnibus orationem habere; siquid ingenium meum vel in Regis nomine celebrando vel in argumento, quod huic diei et vobis conveniat, explicando valeat, id me omne dudum exhausisse; postremo, quum me et vobis indignum iudicem prius dicta repetere, materiam magis iamiam ex longinquo esse arcessendam; ut iniquus sit, qui quod condicionis meae incommodum est, mihi vitio verterit. Sed mihi reputanti, quotiens Friderici Guilelmi egregia de litteris merita praedicaverim, haec oblata cogitatio est, ut eximium sit in principe litteris succurrere, hac praesertim aetate, ubi doctrinae in suspicionem adductae sunt, saeculumque ad liberalem et profundam scientiam erectum obscurae quorundam contentiones reducere in tenebras conantur; tamen illam non absolutam regis laudem esse, quod multos principes constet et eruditionem et eruditorum studium cum summa morum improbitate et saeva impotentique dominatione coniunxisse: igitur illi erga artes benignitati non multum tribuendum esse, nisi ea ex animo ab omni pravitate alieno manaverit. Ad quam normam ubi Fridericum Guilelmum comparamus, quid in illo nos magis laetitia afficit, quam tantus ille virtutum concentus? Nam quum litteras et artes fovet, tum pius et religiosus est sine superstitione; quum divini numinis reverentiam et in suo pectore alit sanctissime et in civium animis propagat, tum strenuus exercitus dux est; et publicarum virtutum decora privatis moribus exaequans severitatem temperat comitate. Talis igitur quum Rex noster optimus non mea opinione sed omnium consensu sit, quid mirum si a doctis, ab iis praesertim, quibus ipse publicam disciplinam credidit, non solum eruditionem et sollertiam, verum etiam probitatem postulat? Unde consilium mihi, pauca nunc de iis disserere, in quibus eruditorum virtus cerni mihi videatur: ut quomodo agendo mea quidem sententia Regis sapientissimi exspectationi satisfaciamus rectissime, quantum exiguo hoc tempore fieri potest, aperiam. Cui rei etsi me suffecturum vix ac ne vix quidem spero, qui meae mihi tenuitatis conscius affatim

sim, tamen pro vestra vos indulgentia, quam totiens expertus sum, voluntati meae ignoscetis eo libentius, quod ego non virium fiducia, sed per muneris officium huc accessi.

At de eruditi virtute dicturum me interroget aliquis: num tu doctorum propriam quandam et peculiarem virtutem esse censes, a ceterorum mortalium moribus remotam? Minime vero, respondeo. Quae in omnibus hominibus bona et pulchra sunt, quae uniuscuiusque officia humana vel civilia, privata vel publica habentur, ea sunt etiam eruditorum: immo quanto hi animum magis excoluerunt, tanto communibus omnium virtutibus antecellere ceteros debent, ut ad ipsorum exempla conformari alii possint; contemnendusque vel eruditissimus, qui quod nonnulli olim potissimum fecerunt, sese iis, quae vulgo praescribuntur, honestae vitae praeceptis teneri neget. Attamen quum eruditi certum quoddam negotium sit, quo eius occupationes a ceteris hominibus differant, una generis humani virtus in eruditis, quatenus eruditi sunt, alia atque apud eos, qui in diverso vitae genere versantur, contineri re videtur: quippe scientiae finem, licet illa etiam rei publicae, privatae, domesticae, opificiis, artibus quaestuariis utilis sit, certum est non esse nisi in ipsa scientia repositum; et quum eruditus in scientia occupatus sit, propria eius virtus in hac sola spectanda est. Sed scientiae notio quum a veritate seiungi nequeat; nisi vera doctus cognitione potitus sit, sua orbatus virtute erit: itaque ut universa virtus de summi antiquitatis philosophi sententia cognitione comprehenditur, in doctorum virtutibus sapientiam rectamque rerum cognitionem censeo esse potissimam, tantumque eos a germana sua virtute descivisse, quanto pluribus gravioribusque impliciti erroribus sint: quod ubi pronuntio, non vereor eorum reprehensionem, qui virtutem ad solam voluntatem referunt. Nam quum voluntatem moveat intellectus, ex notionum vitiis prava subnascuntur consilia; erroribusque quibusvis voluntatis sinceritate excusandis virtutem ipsam sustuleris. Quodsi tamen plures de rebus maximis dissentiunt, non ideo alterutros arbitror pravos iudicandos, propterea quod diversissima haud raro placita ex eadem aeterna fluxerunt veritate, quam insita naturae nostrae imbecillitas obstat quo minus puram et intemeratam percipiamus, dum alius alia admiscendo divinam obumbrat speciem, et perfectam cognitionem sequitur ex intervallo. Sed eam ex longissimo intervallo sequetur, quisquis sapientiae studio sui

ipsius cognitionem non coniunxerit, qua sola quantum profecerit, quidve sciat, quid nesciat, intelligere potest; ut sibi temperans finibus sese contineat, neque alienis, quibus impar sit, immisceatur: cui rei contrarium arrogantiae vitium, quo premuntur nonnulli, etiam qui modesti videantur; eos dico, qui quas disciplinas ipsi non satis tenent, eas aliis tradendas suscipiunt: quo minus probanda mihi eorum opinio videtur, qui iuventutis institutionem non doctissimis sed probissimis viris committendam dicunt, quoniam qui in sese id recipiat, cuius nullo modo capax sit, non potest probissimus haberi. Iam vero ut ab iis, quae magis ad cognitionem pertinent, transeam ad id, quod voluntatis est, sicut corporis sanitas in absoluto omnium partium viriumque concentu posita videtur, ita mentis concordia et consensus iustum virum efficit, nec sine hac concordia virtus animi ulla est; quae vero maior potest discordia esse, quam siquis aliter sentiat, aliter dicat? At cupiditatum vis male coercitarum etiam eruditos falsos fieri subigit, et docet, ut ait ille, aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere. Inter quos rari sunt, sed sunt tamen, qui ubi praesertim aliquam sibi famam comparaverint, fastu ingenti sufflati ceteros omnes prae se contemnant, ac siquis alius excellat, ferre sine invidia non possint; qui persuadere aliis conentur sese omnia optime scire, et licet alios bene meritos esse ipsi intelligant, tamen iis obtrectent, detrahere eorum laudibus, obesse eorum inceptis cupiant; non alia sane ex causa, nisi quod quum soli sapientes haberi velint, alienum decus in sui fastigii deminutionem accipiunt. Quae gloriae cupido improba sicut nasci nisi ex mala mente non potest, sic qui ea tenetur, non iam verum quaerit, ut verum esse intelligatur, sed ad suum omnia nomen referens ipsam veritatem, ubi sua causa opus iudicaverit, aut impugnare aut involvere tenebris tentat. Mihi quidem, etsi multos scio aliter censere, ambitio non modo non magnum videtur virtutis momentum, sed et in re publica et in litteris malum perniciosissimum esse, neque id in eo, quod nunc ipsum exposui, vitio consistens, sed multo etiam latius grassans. Nam in iis disciplinis, quas nosse omnibus pretium est, qui rerum divinarum et humanarum notitiam a se non alienam putent, in philosophia praesertim historiaque rerumque civilium doctrina, postremo in theologorum scientia pro saeculorum ingenio alio tempore alia quum vulgo tum potentibus placent; quorum gratiam aucupaturi

ambitiosi docti placita sua iis, quibus probari cupiunt, accommodant, atque ita illorum animis adrepunt: igitur sententias huc illuc flectunt et torquent, ac primum alios, mox semet ipsos fallunt: iidem, prout commodum visum fuerit, mutant quod erant antea amplexi; quales viros Graeci cothurnos vocabant. Enimvero doctrinarum divinitas non patitur, ut quasi fercula popinonum palatis, patronorum illae aptentur opinionibus; nec si puro scientiae tramite incedere constituimus, quid quoque lustro cuique placiturum, quid displiciturum sit, possumus circumquaque dispicere. Quodsi pro variis dominantium institutis mutari deberent etiam litterae, aliae hae in populari imperio, aliae sub optimatibus, aliae in regnis forent: quum tamen ea illarum sit condicio, ut soli pareant rationi, quae una et simplex est. Ratio vero quum etiam per civitatis optimae cuiusque partes universas diffusa et disseminata sit, doctrinae recte tractatae cum re publica bene constituta pugnare non possunt: quae si inter se dissident, necesse est aut litterae aut civitates corruptae sint. Verum in litteris quum non paucorum omnia arbitratu gerantur, sed plurimorum doctorum ingeniis et laboribus consociatis, quum alius alium corrigat, errores emendet, veriora doceat, neque unius auctoritate et quasi tyrannide subigi tot eruditi queant, cogitandi libertati assueti et vero scrutando unice intenti; nisi forte ipsius civitatis culpa certa quaedam placita non optima fovebuntur, meliora prohibebuntur, universa litterarum res publica non facile potest in peius ruere: ubi singulos litteris abutendo peccasse civitatis gubernator probe excultus intellexerit, vix quisquam negaverit eam eius potestatem esse, ut istos coerceat; modo ne unius culpa transferatur in universos, et ob artificis errorem ars ipsa perniciosa habeatur, litterisque eripiatur libertas, quam ubi sustuleris, ne diligentissima quidem cura refoveri poterunt. Sed perditas civitates aut earum praesides doctrinis haud raro infensos fuisse, qui memoriam temporum replicaverit, inveniet. Neque enim ob fidei tantum confessionem religionemque pii homines ferrum et ignem experti sunt; sed quod iniustam potentiam taxare philosophia videretur, haec quoque habuit, a quibus vexaretur; ut Romae aliquando, quum Iunius Rusticus Paeti Thraseae et Helvidii Prisci laudes edidisset, appellassetque eos sanctissimos viros, eius criminis occasione philosophi omnes, sicut olim histriones et Chaldaei, senatusconsulto summoti atque urbe et Italia interdicti sunt. Quam

tum non philosophorum, inter quos erant viri probissimi et ipse Epictetus, sed Principis et Senatus culpam fuisse, omnes concedunt; et profecto qui eruditi ad talium dominorum consensum placita sua conformare sustinuerint, quis non istos tyrannorum putet impietatis participes fieri et in litteraria re publica esse loco parricidarum habendos? Igitur, ut redeam unde digressus sum, siqui doctrinam suam eo applicent, ut sive vulgo sive potentibus subblandiantur, quo sibi vel gratiam concilient vel honores comparent, eos non iuste doctos, sed sophistas dico: sophistae est enim non aeternae studere veritati germanaeque scientiae, sed philosophi speciem induendo eorum, quibus placere gestiat, inservire libidini, et mentem suam illorum opinionibus assuefacere, ne aliud, quam quod illi probent, cogitet et dicat, atque ut idem, quod illi, bonum malumve, pulchrum aut turpe iudicet: quippe ut gloriolam captet, ambitionem expleat, postremo lucrum auferat. Videtis me, auditores, in dicendo sponte ad vitium pervenire, quod in eruditis non minimum puto, ad lucri cupidinem. Neque enim pauci videntur esse, qui doctrinam opificii loco ducentes mercenariam illi operam impendant; quod et olim Graeci sophistae fecerunt et nostra aetate multi, maxime ex quo scriptoribus pretium dari coeptum est: quae non ita dico, ut negem remunerandos praemiis esse, qui omne suum otium in litteras conferant; quibus dum intenti sunt, non possunt, quae victui cultuique honeste tuendo necessaria sunt, alia via quaerere: sed doctrinarum studia ex animi ad bonas artes exercendas proclivis impetu et divino quasi instinctu enasci et ad verum propagandum dirigi debent, non ex opum conquirendarum cupiditate provenire aut in quaestum verti: quique inde percipiuntur fructus, vel secundo vel nullo loco habendi, et illorum causa aut nihil aut paucissima facienda sunt, quae nisi merces proposita fuerit, non feceris. Verum refero orationem a vitiis, quae pravarum cupidinum gignit imperium iustitiae infestum, et eius me recreo contemplatione virtutis, qua, quum singularis virtus nulla haberi sine reliquis possit, ceterae consummantur; animi dico fortitudinem. Quippe fortitudo non militaris tantum virtus est: quamquam omnes mortales in suo quisque genere quodammodo militamus: sed ubicunque sunt, quae hominem terreant, terricula superanda fortitudine sunt. Primum enim quibus difficultatibus septa sapientiae via, quam ardua, quam impedita sit, quot laboribus et vigiliis inte-

rior doctrinarum aperiatur aditus, nemo est in iis acrius versatus quin intelligat: igitur per segnitiam et torporem eruditus fieri nemo potest; etsi ignava quaedam ingenia sunt, quae solidam aspernantia scientiam indolisque, quam iactant, bonitate freta sibi quasi somniantibus altissimam revelari cognitionem opinantur. Immo siquid proficere velis, strenua opus contentione est, laborisque impatientia, desidia, virium diffidentia forti animo devincendae sunt. Deinde eruditus, quam disciplinam praecipiendam susceperit, in ea et penitus noscenda et diligenter tradenda viribus ne parcat: veritatem armis ingenii fortiter defendat, postremo ubi opus et necessarium fuerit, vel cum periculo offensionis profiteatur. Nam ut obsequium et modestiam, ni simulatio subsit, laudo; ut prudens silentium intempestivae licentiae dicendi praefero, neque eum, qui nulla cogente necessitate sese per abrupta in casum dederit, probabo: ita eruditum censeo eo adduci posse, ut nisi improbitatem vel simulationem in se admittere malit, nequeat discrimen subterfugere. Igitur siquis eo redactus fuerit, animus constans et obfirmatus eum retinebit, ne sententiam suam timidus deserat; et quid vere formidolosum sit, quid non metuendum, recte diiudicans, haud ita minas et terrores, quibus animus immortalis subigi non potest, pavebit, ut conscientiae stimulos acerrimos, qui sero urunt et pungunt. Nam, ut cum poeta loquar, iustum et tenacem propositi virum non civium prava iubentium ardor, non instantis tyranni vultus solida quatit mente; idem, quum non videri bonus sed esse velit, in summa iustitia speciem improbitatis non verebitur. Hac animi magnitudine inclaruit Socrates, hac Ioannes Hussius; haec Lutherum per tot casuum discrimina deduxit inconcussum: hac, si caelestem virum comparare mortalibus fas est, fidei nostrae auctor sanctissimus doctrinae suae divinitatem testatus est et consignavit; et quos aequalium vecordia condemnavit, absolvit iudicium saeculorum et ornat coronis.

Haec mihi summa virtutis eruditorum esse videtur, auditores, quam qui sequatur, tenebit etiam ceteras virtutes, quas exponere longum nec necessarium est. Nam quum virtus una sit, suis quamvis divisa partibus, non opus iudico ad secundarias particulas quasque descendere, quod qui potissimas tenet, reliquis omnibus potitus est: et vestra quoque mihi persona spectanda est, collegae carissimi, hoc est virorum in litteris eximiorum, qui quae ego pro meo captu exponere possim, vide-

mini etiam melius cognovisse. Iam vero qui eam, quam proposui, rationem inierit, in tranquillitate animi, in bonae mentis, in officii conscientia magnum momentum ad beate vivendum habebit, neque ei in limine senectae anxiae curae de aetate anteacta subibunt, sed in fortuna qualicunque cum bona vivet spe. Nos autem, quos Fridericus Guilelmus, princeps integerrimus, iuventutis instituendae causa convocavit, hoc imprimis agere debemus, ut et ipsi probi et integri simus, et alumnos disciplina nostra tales faciamus: qui si in litteris consueverint unice id, quod verum et rectum est, spectare et admirari, animumque a pravis cupidinibus, quae mortales transversos agunt, continere, etiam in ceteris vitae generibus ac negotiis et in ipsa civitate tales sese praebebunt, quales esse Fridericus Guilelmus postulat, morumque castitate, obedientia legum, fide, pietate praestabunt, et easdem artes per rem publicam universam latius latiusque disseminabunt. Nec in nostra civitate arbitror litteris quidquam metuendum esse, quum Fridericus Guilelmus non servitutem animorum, sed obsequium liberale postulet, neque in corrupta re publica vivamus, sed in ea, cuius cives caritate patriae factis comprobata insignes boni regis amor, firmissimum concordiae vinculum, in unam quasi familiam coniungat: ut situ terrarum, natura caeli, moribus, institutis dissimiles, tamen in rege amore et iudicio diligendo unice conspirent. Qui caritatis affectus ubi defecerit, civitas vel optime constituta verendum est ne affligatur aut dilabatur: quo maior regis laus est, qui iustitia, moderatione, clementia studia populi alliciat et foveat. Nam ut haec bonis artibus parantur et retinentur, ita ubi remiserint, haud facile possunt recuperari: et mutua principis populique fiducia sublata suspiciones, odia, factionum discordia, denique seditiones grassari occipiunt. Quibus quum tot regna vexata et lacerata sint et lacerentur adhuc, intelligi potest quantum Friderici Guilelmi temperantiae sapienti debeamus, tranquillum huic civitati statum civibusque felicitatem praestanti. Sed ad Principis carissimi laudes reversus, ut in exordio praedixi, non constitui actum agere et singulas quasque eius virtutes copiose disserendo explicare: tamen unum non tacebo, ad quod me orationis meae argumentum sponte deducit. Etenim, quod supra significavi, vir plane iustus omni genere ambitionis vacuus est, et ipsa ambitio, quum in cupiditatibus censenda sit, virtuti magis obest quam prodest. Verum multi principes

multa famae dant; in magnis rebus, in aula splendidam magis speciem quam rerum veritatem ostendente educati assuescere inanibus quibusdam magnificentiae, liberalitatis, gloriae imaginibus solent. Fridericus Guilelmus autem quid? Ille a vana specie alienus non videri bonus sed esse vult: virtutem virtutis causa exercet: aeternitatem nominis habebit quidem, sed non ambitiose quaerit. Et quoniam liberalitatis mentionem inieci, neminem sese litteris et artibus munificentiorem praebere quam Fridericum Guilelmum, uno ore omnes consentiunt: cuius laudis tot extant documenta, tot inchoata quidem, sed quod magna incepta brevi perfici non possunt, nondum absoluta olim extabunt, ut etiamsi ea enumerare vellem, tempus meum nunc quidem non esset suffecturum. Num tamen haec iactantur? num nominis sui causa haec Fridericus Guilelmus consilia suscepit? Immo tanta Regis in his quoque rebus gerendis modestia est, vix ut eas ipse praedicare audeam. Igitur Friderici Guilelmi erga litteras benignitas talis reperitur, qualem esse debere consentaneum est; quod grato agnoscens animo vos quoque cohortor, commilitones, ut optimo vos Principi gratos praestetis: quod ita fiet rectissime, ubi illius satisfacietis exspectationi. Quid vero a vobis exspectat et postulat? Nihil profecto aliud, nisi ut quum in reliquis vitae institutis tum in litterarum studiis probi et integri sitis: ut in suo quisque scientiae genere tam perfecti evadatis, quam humani animi imbecillitas et uniuscuiusque indoles patiatur; quod fieri sine assiduitate et industria non potest: denique ut eam nanciscamini virtutem, quam nisi doctus habeat, omnem laborum fructum perdidisse censendus est. Atqui illa etiam continentiam et temperantiam comprehendi docui, quae ne alienas res tractemus, admoneat: nihil vero a doctrinarum cognitione magis alienum videtur, quam societatum a legibus interdictarum, quales in academiis institui solent, consilia, quae haud paucos non solum a studiorum alacritate revocarunt, verum etiam maioribus implicuerunt malis, gravioribus futuris, nisi Regis clementia ignovisset lapsis. Igitur reputate, quo fine Fridericus Guilelmus hoc litterarum condiderit domicilium: ei fini ut satisfaciatis, date operam, et quidquid illius consiliis sapientibus adversum est, cavete sedulo: perpendite, quae ille munera in vos contulerit et conferat quotidie, tanta vobis discendi facultate oblata, quae copiis undique colligendis in dies augetur; animosque beneficiorum memores

testamini, nostrates pietate erga Patrem patriae, exteri recordatione disciplinae, qua ex illius instituto liberali fruimini, utrique reverentia legum et virtutis regiae. Nobis vero, collegae carissimi, quid faciendum sit, arrogans forem si dicere vellem; edocti sumus, satis tenemus. Confirmemus tamen in his sollemnibus sanctissimis sacramentum optimo Principi dictum: litterarum lucem, caritatem patriae, salutem imperii, pietatem, virtutem nos propagaturos esse exemplo et institutione, spondeamus. Postremo omnes, qui adsumus, divini numinis invocemus auxilium et benignitatem, ut Friderici Guilelmi vitae plurimos addat annos, ut illius et ministrorum et civium universorum bonas tueatur mentes, denique ut domum regnatricem, concordiam rei publicae, bona, quae nobis largitum est, carissima quaeque conservet perpetuo.

XII.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXIV. habita.

Friderici Guilelmi, Regis optimi, natalicia hoc anno celebraturus, auditores, non mihi videor ex ulla re gravius exordium petere posse, quam ex illius diei memoria, quo filio Regis imperii heredi et coniugi augustae connubium felix, faustum, prosperum universa civitas summis studiis apprecata est, et regiae sponsae introitum non solum tanto apparatu, quantum nos quidem in hac urbe antea non videramus, verum etiam eo animorum ardore insignem reddidit, qui certissimum praeberet intimi affectus documentum. Quidquid enim illo die filii venerationi datum est, eo constat, quantopere pater a civibus diligeretur, simul esse comprobatum. Neque vero hoc parvum est. Nam quae principibus offeruntur reverentiae et caritatis officia, haud raro, verane an ficta sint, aegre dignoscas: quippe ea est dominantium in summa fortuna infelicitas, ut reperiantur qui, quo illis propiores aut sint aut esse cupiant, eo soleant minus

sinceri, minus simplices et aperti esse, quin etiam eo intentius omnia et dicere et facere, quibus sibi illorum gratiam vel conservent vel comparent, privatae utilitatis causa servile obsequium simulatione voluntatis obtegentes: adrepit undique ambitio, et in magnis praesertim motibus, quo magis invisi qui obtrectant, facilior assentanti aditus. At ubi frequens populus, quae principali domui laeta eveniunt, sua non laetitia sed exsultatione comitatur, fidae propensionis impetus sine spe praemiorum erumpit; publicis gaudiis sua quisque lucra, damna, commoda, adversa remittit. Iam vero si, quae tantum populi fervorem excitent, inquirimus, quamquam non nego debita capiti rei publicae officia aliquid sibi ex illo vindicare, quod cives incorrupti atque ipsa plebs regem civitatis universae personam sustinere si non perspicit, certe sentit; tamen pars multo maxima virtutum, quae in principibus eminent, iustitiae, benignitatis, clementiae aestimationi tacitae atque imperii gloriose administrati memoriae tribuenda videtur: quibus sensibus quum etiam ii repleti inveniantur, quos nullo insigniori beneficio princeps cumulaverit, patet illa populi studia a privata utilitate esse remotissima. Quapropter nihil potest principi exoptatius contingere, quam pulcherrimum illud spectaculum publicae hilaritatis. Cuius quum nobis quoque imprimis participes fieri licuerit, amplior tum facultas data est voluntatis nostrae testificandae, quam quae quotannis hoc ipso die recurrit: quo die mea exili oratione identidem uti non sine vestro detrimento coacti videmini. Et magno tum nobis solatio tam Regis quam regii filii comitas fuit; et intellectum est, fidam principi suo iuventutem a nobis ali: quo quid nobis acceptius esse potuit his praesertim temporibus, ubi universitates litterariae, in decoribus Germaniae olim habitae, gravissimis obnoxiae criminibus sunt? Igitur gratias agamus Regi sapientissimo regiorumque consiliorum interpretibus, quod quae mala apud nos exstirpata sunt, eorum simul videmur culpa et suspicione liberari.

Profecto magnum est, collegae carissimi, iuventutis institutionem suscipere, magnum quovis tempore: nam praesentis aetatis disciplina posterae fingit fortunam: maius est in ancipiti rei publicae statu et discrimine ingenti, quale extera potentia ante aliquot lustra universae prope Europae conflavit; sed maximum mihi videtur, quando concussus orbis in plenam quietem nondum consedit. Nam litterae erigunt mentes, soporem pel-

lunt: aut certe, quum primum incipiunt somniculosos discipulos formare, valeant. Itaque fieri potest, ut animos per litteras excitatos in malam partem applicent, quibus proclivum in deterius ingenium: non tamen ea litterarum culpa est, siquis facultate litteris comparata abutatur. Mihi quidem vix praestantius summum numen mortalibus largiri donum videtur, quam vegetam et validam scientiam: pro qua ubi emortuam capiunt, tanto maius in hac damnum est, quo efficacior in illa salus. Sed quamnam dico vegetam validamque scientiam? Non illam, quae turbas concitet, novas res moliatur: quae ne scientia quidem est, neque a quoquam hoc nomine appellabitur: significo aliquid mente conceptum, cui, apud vos praesertim, diserte explicando vix me parem sentio. Veniam igitur mihi a vobis peto, si tanto incepto non responderit eventus. Nam ut animalibus singulis natura vitam a ceteris rebus aliquatenus separatam, viribusque propriis, quas nostri organicas vocant, praeditam dedit, eamque corporis et animae individuo comprehensam connubio, animae inquam, quae universam corporis compagem quasi penetrat, cum membris formam motumque communicat, dissociatas has et ignavas materiae particulas in unum consociat et vigore implet: ita vegeta scientia videtur comparata esse. Nimirum vitae suae principium in sese habet; atque etiamsi extrinsecus, maxime a re publica alitur, ceterarumque rerum humanarum rationibus connexa est, tamen non ab illis vim suam accipit neque illarum famula est, ideoque nisi corrumpere eius praestantiam et pulchritudinem velis, non eo potest fine excoli, ut alienis usibus vel victui quaerendo inserviat: sed divinis, qui in nobis sunt, igniculis incalescere et agitari debent, qui litteris operam navant. Quocirca civitatium rectores, qui bene litteris cupiunt, cavere debent et prospicere, ne publicas cathedras occupent homines, qui bonas artes nullo generosiore instinctu elati exercent, sed eas in vulgarium officiorum loco ut mercenarii tractant: quid enim discipulos inertiae facilius tradet, quam praeceptoris doctrinas non pro ipsarum dignitate neque eo, quo debet, ardore docentis quotidianus adspectus? Rursum ea sola scientia vitalis et valida erit, quam animi tui vi genitrice ipse extuderis: ut docendi facultas multo minus in tradendis placitis esse posita videatur, quam in mentibus excitandis, et ad ea, quae praeceptor demonstret, pro indolis habitu repraesentanda incitandis. Quod siquem ad ullam rem, a qua eius natura ab-

horreat, cognoscendam quasi manu iniecta cogere et adigere coneris, aut nihil aut hoc effeceris, ut, quoniam nihil reluctante ingenio in ullum transferri potest, non ille mente cognitionem, sed memoria notitiam capessat: ut Apollinis formam ex stipite feceris; ex animo hominis elici non poterunt, quorum semina in illo sita non sint. Iam, quum mortalium paucissimis tam benignam ingenii venam datam videamus, ut ad quamcunque rem animum appulerint, eam pari successu perficiant; Germaniae universitates magnum intelligitur. discentibus commodum praestare, quod in iis libera his varias disciplinas eligendi potestas relicta est, et exquirere ipsi experiendo possunt, in quibus vel invita Minerva vel propitia studium collocare possint: de qua re ita inter nos constat, ut, qui eam in dubitationem vocet, gravi torpore illigatus iudicetur. Sed mitto hoc; ut qui strictim percurrenda haec vulgaria censeam, ne vestra eruditio verba mea fastidiat. Ex illa vero mentis vi genitrice exuberant notiones, quibus materia regitur: sed ut haec sine illis indistincta et confusa est, sic illae sine hac corpore suo destitutae sunt; utraeque ut apte alterae alteri accommodentur, ut materiae ubertatem recte digerat mens, ut notionum formas expleat rerum copia, denique ut indissolubile inter utrasque vinculum sit, hoc agendum doctis est. Sed difficilius id perficitur, quam plurimi putant: quum eorum, qui notiones puras cognoscere summa vi contendunt, alii haud raro in id vitium incurrant, ut vacuorum locorum designationem sterilem vel formulas inanes pro ipsa scientia et habeant et venditent, immo his ipsis sufflati sese longe sapientissimos arbitrentur, alii nimium dividendo et distinguendo cognitionis elementa ita dissecent et concidant, ut nec succus nec sanguis, sed exilis quaedam doctrinae species et umbra vix ossibus haerens relinquatur. Contra fuerunt atque etiamnunc sunt, qui de rudi congerie coacervanda satagant, in qua, ut Anaxagoras dixit, omnia commixta sint, necdum molem permeaverit intelligentia: qui et ipsi subinde sibi soli eruditi videntur et ceteros omnes ut illitteratos prae se spernunt. Quorum vitiorum exempla ut in sua quisque disciplina inveniet, ita in meis studiis alios video eosque insigni acumine praeditos, sed eruditione sufficiente parum adiutos ipsa subtilitate peccare, aliis mole rerum aciem praestringi et praepediri, quod vires intellectus aut exiguas habent, aut quas habent, non excolunt. Etiamsi autem utraque ratio aliquid litteris emolumenti afferre potest,

tamen neutra vim scientiae vere vitalem contineri patet, sed ea in sola illa notionum rerumque congruentia spectatur. Eadem ubi quaeras quomodo in animis discentium optime excitari et explicari possit, nulla id via certius praestari respondeo, quam viva docentis voce: propterea quod, qui ex libris scientiam hauriat, iis quae ibi perscripta sunt, ipse quasi vitam et motum, quem perdiderint, reddere debet; quae verba de ore praeceptoris manant, si modo idoneus praeceptor sit, sua se alacritate in sollertium auditorum mentes facilius insinuant. Atqui vivam vocem non eam dixerim, quae quod ego ex more in sollemnibus orationibus recepto nunc ipsum facio, scripta recitet et scribenda domumque portanda tradat: sed quamquam in immenso litterarum apparatu, cui comprehendendo nemo unus sufficit, non minutissima quaevis mente et memoria teneri possunt, ut proinde aliquo in hac re temperamento opus sit; tamen mirum foret, ni vel mediocris praeceptor, dum docet, libero cogitationum ferretur cursu, et ea ipsa, quae meditatus erat, clarioribus distincta luminibus eloqueretur, quam quum in museo suo sederet. Ipsa etiam discentium praesentia disserenti stimulum addit et ingenii scintillas accendit; quin quod in proverbium abiit, docendo disci, id mihi huc potissimum referendum videtur, non in imperitorum magistrorum excusationem interpretandum. Itaque non quidem ornata et copiosa oratoris vel declamatoris dictio, quae ab accurata doctrina paullo alienior est, sed erecta et prompta et, ut ita dicam, animosa sententiarum expositio postulatur. Quod non eo consilio proposui, collegae dilectissimi, ut quid vobis faciendum esset, edoceremini: sed hac praesertim re quum Germaniae universitates plerasque omnes, tum vestras scholas (liceat enim a me vos laudari) excellere iudico: unde fit, ut disciplina haec iuvenes formet ut plurimum non lentos et torpidos, sed acerrima bonarum artium propagandarum cupidine accensos: quae ipsa, quo magis ea exardescant, potest illos ab alienis, et quae huic aetati non conveniant, rebus usurpandis revocare. Ita exculti adolescentes quam doctrinam didicerint, non sola memoria sed intellectu tenebunt. Ut enim sine memoria nihil, ne philosophia quidem, disci possit, quod qui illa careat, nec res nec notiones retinebit, sed ei omnia quasi ex vase perforato effluent; ut etiam magnum docto momentum afferat, memoriosum esse: tamen quae scientia non nisi memoriae et recordationis viribus fulta sit, non vitalis sed emortua est. Unde simul intelligitur litteras vigere non posse,

si certa quaedam et perpetua disciplina, quae memoriae potius quam menti tradatur, nedum si praescripta sequenda sit: quae ut ipsa magis in dies senescet, ita vel fervida ingenia, nisi insita vi renitantur, ad languorem dabit. Sane sunt constantes et aeternae animi humani notiones, quae, quod veritas immortalis est, nunquam abolentur neque oblitterantur; sed hae quoque libera cogitatione, non ex praescripto regenerantur: quae facienda sint, iubeas, quae vitanda, prohibeas; et siqua perniciosa placita propagantur (quamquam haec in civitate bonis moribus et institutis temperata raro latius serpent), ne quid res publica detrimenti capiat, aut lenioribus aut ubi opus fuerit etiam duris remediis cavendum est sine dubio: sed quod verum statuas, quod sentias, quod tibi persuadeas, non potest imperari. Igitur certis placitis praescribendis nihil profeceris, nisi ut et docentes et discentes hebetentur, immo bardi stupidique fiant, aut simulent alia, alia clausa pectore habeant. An litteras, quae finibus ex arbitrio circumscriptis constringantur, gliscere magis posse arbitremur, quam arborem, cui lumen obstructum, paries obductus sit? Ista nimirum vincula, quae litteris olim maxime iniecta sunt, nexuit potissimum superstitio, ne tenebris dispulsis liberarentur animi. Civitatium quidem praesides, quo sapientiores sunt, eo magis lucem litterarum diffundi cupiunt, quod quanto subiecti intelligentiores fiunt, tanto eorum industria, agilitas, quin etiam modestia et virtus universa intenditur: sic efflorescit res publica, et in media civium felicitate principum domus firmiter constituta est: contra ut imperita plebs, ita populi in servitute animorum habiti fortuito impulsu in novas res et scelera quaevis audenda praecipites ruunt; aliquando etiam ipsae civitates una cum litteris marcentibus tabe longa intereunt. Licet enim occulto fati divinitus constituti consilio alio tempore aliae gentes augeantur vel minuantur, tamen ipsae gentes fata accelerant: et decrepitae civitatis signum, et quasi praesagium imminentis casus, videtur litterarum, quae antea floruerint, neglectus esse. Atque is quidem non omnibus nec locis nec temporibus rei publicae culpa adductus est; immo privatorum desidia et ignavia maius potest litteris damnum afferre quam pravae civitatium leges et decreta, ubi morum praesertim corruptio et insana lucri cupido cum illiberalitate ingravescat. Etenim in Graecis potissimum rebus publicis, in quibus litterae et artes ad eum pervenerunt florem, qui ad hunc diem usque necdum restitutus usquam est, non publico instituto, sed insita genti

indole et privatorum studiis communibus nata est eruditio et incrementa cepit; ut si ex Graecis coniecturam facias, publicam opem litteris omnino non necessariam iudices: immo qua aetate pecunia a civitatibus in litteras erogari coepta est, labem litterae pridem traxerant. Igitur quorum virtus et ingenium doctrinas aluit, eorundem negligentia potest earum maturare interitum. Nihilo secius bonarum artium, qualis rei publicae condicio sit, interest plurimum. Nam ne dicam, quantum rerum humanarum et divinarum disquisitionem impediat, quanta mentes anxietate perturbet et frangat saeva tyrannorum dominatio, quod Romae hominum atrocissimorum et universo generi humano infensorum imperio comprobatum est; hoc igitur ut omittam, nonne quid ab iis, qui negotia publica tractaturi, qui leges exercituri, sacra administraturi sint, vel exspectetur vel postuletur, ingens in artium cultu momentum est? Num Periclis, num Demosthenis eloquentia in Graecia eminuisset, si Atheniensium contio rudem et incomptam orationem tolerasset, hominibusque incultis aeque ad rem publicam aditus patuisset, quam elegantissimis et eruditissimis? Num M. Tullius Cicero, C. Iulius Caesar, Octavianus Augustus, eam variae eruditionis copiam comparaturi erant, siquem in re publica insignem esse posse, qui litteris vix imbutus esset, aequalium censuissent prudentissimi? Quid quod veteres Graeci et Romani iis potissimum disciplinis excelluerunt, quae rei publicae gerendae aptissimos efficere viderentur? Igitur apud illos nulla liberalioris disciplinae pars oratione, qua nos maxime claudicamus, magis exculta est, quod vi dicendi regerentur cuncta: atque ut Graecos orationi fingendae natos fuisse concedamus, tamen nisi ea civitatis accessisset forma, quae huic facultati acrius exercendae faveret, non multum eos profecturos fuisse, Sparta docet, quae nullum unquam oratorem protulit. Neque vero philosophia a rerum publicarum ratione Graecis aliena visa; quo magis philosophia apud illos celebrata est: cuius locum Romae quodammodo iuris occupavit peritia. Quae quum ita fuerint, non miramur plurimos, qui apud veteres eruditione praestiterunt, non humili loco natos, non in umbra scholarum versatos, sed in suis quosque urbibus vel potentes vel illustres fuisse: quemadmodum inter ipsos Romanos, licet hi cum Graecis non comparandi sint, si poetas potissimum aliquot rhetoresque et grammaticos libertinos aut plebeios exceperis, optimi auctores prope omnes equites, senatores, praetorii, con-

sulares fuerunt. Et quamvis erectis ingeniis, quae in ipsa rustica plebe et inter sellularios tabernarum alumnos latitant, viam ad litteras praecludi iniquum indicetur merito; tamen nescio an in veteribus litteris magnam hoc vim habuerit, quod viri natalium nobilitate, opibus, honoribus splendidi litterarum ex bona educatione retentarum fama inclarescere studerent, neque eas tenuis condicionis homuncionibus vel fame pressis relinquerent: quo fieri non potest quin evilescant. Et videmus nostra quoque aetate et in nostra re publica principum virorum studia recreari: sed in diverso tamen nostrorum hominum habitu ad liberales artes minus propensorum, in eaque robigine, quam ex pristina barbarie retinuisse optimatium magna pars aeque ac vulgus videntur, quum, nisi res publica ludos omnis generis litterarios condidisset et tueretur, casurae mox litterae forent; civitati hoc onus egregium bonarum artium alendarum suscipiendum fuit, et susceptum est. Quod illa sustinebit optime, si non solum aedes et apparatum litteris, docentibusque victum praestabit, sed etiam iustam litteris libertatem concedet, ut vigere possint, et lasciviam quidem, immodestiam, ferociam coercebit, sed sentire quae velis, et dicere quae sentias permittet, atque adeo apertam sententiae professionem laudabit: postremo si ab iis, qui ad rem publicam et munera fungenda accedere voluerint, insigniorem litterarum peritiam et validam vegetamque scientiam postulabit, istos vero mercenarios, nec quidquam ex litteris praeter exiguam, quae vix officiis sufficeret, exercitationem et hanc ipsam panis causa quaerentes repudiabit. Quod nisi fiet, in peius ruent res et publicae et litterariae, ac frustra laborabitur, ut corpori emortuo producatur vita iam non vitalis. Sic quotquot ab Imperatoribus Romanis labente imperio scholae conditae, quotquot rhetoribus, grammaticis, philosophis, medicis, iuris professoribus salaria, partim multo quam nostro saeculo ampliora numerata, quotquot praerogativae et honores collati sunt; non potuerunt illa beneficia imminentem ruinam inhibere, propterea quod, fractis servitio animis, vigore perdito obtorpuerant litterae, et qui iis operam dabant, maximam partem non exquisitam et liberalem eruditionem, sed ex publicis muneribus reditus luculentos appetebant. Quid vero profuit medio aevo praescripta per septem artes disciplina? quibus rudimentis nutrivit mentem tristis et severa coenobiorum disciplina? Nimirum quo minus exacta eruditio clericis iniungi in barbaris regnis potuit, evenit, ut ne eam

quidem, quae iussa esset, exaequarent: ut beati praedicandi simus, quod non optima quaeque cultioris vitae monimenta absumpserit ista aetas, sed certe tradiderit posteris, in quibus incalescerent illi, qui ruptis vinculis sunt ipsi sapere ausi.

Verum refero me ab harum rerum contemplatione, quae me fortasse paullo longius abduxit; Regis carissimi spectemus consilia. Borussicum enim imperium ex longo tempore laude vegetae scientiae fruitur et intellectus per omnes partes rei publicae diffusi; huic, non moli, eius vim deberi. Haec fama praestantissima, donec his regibus paremus, non verendum videtur ne intereat. In nostrarum quidem rerum forma quidquid proximis his annis mutatum est, non eo est consilio factum, ut litteris detraheretur quidquam; nec detractum est. Quidni in posterum quoque freti simus Rege nihil immodicum tentante, et tot clementiae documentis clarissimis spectato? Quae augetur caritate, qua illum, ut dediti toto animo principibus suis Germani sunt, universus populus amplectitur: securum enim sese et dilectum haud minus quam pater familias inter bonos liberos sentit, suamque populique salutem eandem esse intelligit. Idem severus, strenuus, modestus, a luxu et deliciis alienus: sed privatam publicamque parsimoniam ea, qua decet, munificentia temperat. Munificentia autem etsi etiam in donando et remunerandis meritis cernitur, multo tamen praestantior et utilior ea est, quae in artes ingenuas litterasque opes erogat: unde mansura civitati decora parantur. Utrisque, et artibus et litteris, quantum Fridericus Guilelmus praestiterit, quum saepius alias tum singulari olim oratione Periclea praedicavi: nunc hoc unum addere liceat, iuventutis institutionem ac rem litterariam non eam Regi esse rei publicae partem visam, in qua parcendum sumptibus esset. Documento est illud tempus, quo regnum hoc plus quam dimidia parte finium multatum fuit, documento haec ipsa litteraria universitas, quae tum sit condita. Neque postea est quidquam remissum, sed perpetuam Regis benignitatem experti sumus. Denique quantum creverit publica huius generis universi cura, vel hinc intelligitur, quod id a ceteris interioris rei publicae negotiis separatum et peculiari administratione dignum visum est, viris et optimis et peritissimis demandata, ac si ex summi regiminis distributione iudicare licet, eandem sibi gravitatem vindicavit, quae redituum et vectigalium universorum militariumque rerum et externarum habetur. Quare, de quo supra dispu-

tavi, etiam ab iis, qui munera ambiunt, eruditionem haud mediocrem postulari videmus; nec solum litterae vigent, sed etiam, quidquid turbarum damnosa sodalicia dederunt, mores academici eximie emendati sunt, pristina vero ferocia certe apud nos ita expulsa est, vix ut reditura videatur. Quo quum orationis meae cursus deflexerit, verbo mihi monendi estis, commilitones, ut in hac modestia, in hoc obsequio liberali perseveretis, neve unquam obliviscamini, quum omnium universitatum civibus hoc decorum sit, tum vobis debere officium sanctius videri, qui non modo in regia urbe, sed in proxima regiae domus vicinia, immo in ipsis Regis oculis et prospectu versemini. Nec tantum, quod Fridericus Guilelmus morum vestrorum testis est, debet vobis incitamento virtutis esse; sed hoc quoque et vestrum et nostrum optimi Principis amorem incendit, quod ipsius utimur adspectu. Quippe quod vulgo principes dicuntur e longinquo prospicientibus maiores haberi, id verum quidem in iis iudices, qui splendore maiestatis caput involvant: qui splendor insuetos oculos percellit vehementius, quotidiana consuetudine desinit venerabilis esse. Sed Fridericus Guilelmus, rex popularis, quum eas virtutes habeat, quae quo propius accesseris, eo insigniores esse videantur, illum aeque quidem carum omnibus civibus esse intelligo, sed ab iis, qui proximi sunt, ita diligi pronuntio, ut simul, cur diligant, penitus sentiant et exactissime sciant. Vos igitur id, auditores, et sentitis et scitis optime, et meo quidem ore sed mentibus vestris Patri patriae summi numinis auxilium apprecamini. Deus propitius annuat precibus nostris, multosque et gloriosos et prosperos et ipsi et rei publicae annos pio suo addat cultori.

XIII.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXV. habita.

Quum quintus decimus hic annus sit, auditores, ex quo universitas haec litteraria Regis carissimi, cuius hodie natalem diem pie celebramus, consiliis sapientibus condita, nonus, ex quo eiusdem iussu ritu sollemni dedicata est; quamquam hoc temporis spatio per integrum fere annum remissa bellico tumultui studia artium sunt, positisque armis nostra schola quasi denuo coepta est, tamen haec, non nostris quidem meritis, sed Principis optimi beneficiis, brevi eo accrevit splendoris ac frequentiae, ut, ne quid arrogantius dicam, nulli Germaniae academiae cedat, plurimas longe longeque superet. Quod enim nos grata mente praedicámus posterique memores recolent, litterarum florem et omnis generis institutionem, qua cultior redderetur populus, nec maiorum quisquam nec principum aequalium aluit lautius quam Fridericus Guilelmus. Nec mirum in hac re maius quiddam praestitisse ipsum quam gloriosissimos, qui antea Borussiae imperitarunt, reges, maius quam Fridericum Primum, splendidum profecto universitatis Halensis conditorem, maius quam magnum illum Fridericum, aeternum Borussorum sidus; nec solum maius, verum etiam multis nominibus diversum a prioribus institutis. Quippe ad eandem formam cetera sunt. Considerate hunc imperii stàtum, componite pristinum: non modo fines prolatos, sed rei publicae condicionem ita reperietis immutatam, ut quemadmodum olim Magnus Elector, mox Fridericus Secundus statores regni fuerunt, sic id Fridericus Guilelmus quodammodo videatur instaurasse: tot huic debemus praeclare instituta, tot hic decoribus ornavit civitatem, tot bonis cumulavit populum. Sane ante lustra aliquot ingenti calamitate percussam et prostratam patriam vidimus: exsultabant tum invidi; maerebant, qui huius regni virtutes aestimare didicerant; tolerabant et sperabant cum Principe suo optimi et fortissimi: et cito Friderici Guilelmi faustis consiliis vis imperii vitalis, iamiam languescere quibusdam, iamiam exstingui visa, restituta est et exuberavit,

laetissimoque vigore permeans universum rei publicae corpus quid non fructuum edidit salubrium? Non ego is sum, qui singulis quibusque rei publicae partibus pensitandis, quomodo eae Friderico Guilelmo rege paullatim in melius mutatae sint, commonstrare exacte possim: quod sine summa rerum experientia fieri non potest: quae in omnium conspectu posita sunt, paucis commemoro. Nam alia atque olim inter supremos Regis ministros rerum gerendarum dispositio; alia provinciarum divisio et regiminis forma tam sacri quam profani; diversa urbanarum rerum constitutio et civibus gratissima; opificia collegiorum vinculis exsoluta; sublevata paganae multitudinis condicio, oneribus servilibus liberatae; ager ipse partitione cultior et fertilior; mutata militiae, redituum, vectigalium, commerciorum ratio. Exercitus olim non ignavus, immo victoriis immortalibus nobilitatus; sed magnam partem e mercenariis colligebatur, qui non magis custodiebant quam custodiebantur, aut conscribebatur e rusticis et plebeiis, qui multos annos apud vexilla retenti corruptiores et civilibus negotiis vix iam apti redibant ad suos, aut in militia consenescebant; opulentior et eruditior iuventus vacua stipendiorum et imbellis: unde rudior miles atrocibusque snppliciis coercendus, et a civibus alienior: denique pro iure militiae, quod veteribus honorificum habitum, molestissima servitus. Nunc cuncti armorum formantur exercitatione, sed maturius in hac civitate, quae tamen militaris appellari solet, quam in ulla alia dimissi, penatibus, agris, opificiis, artibus bonis redduntur; quin etiam, quod ad nos maxime pertinet, dum militant, in universitatibus litteris operam dant: quas res dissociabiles visas quotus quisque superiore aetate erat, qui coniungi posse arbitraretur? Hinc cohortes plenae adolescentibus liberaliter educatis, quos mitis disciplina, si tamen opus est, corrigit et ad modestiam componit; milites ipsi, remota superbia, honestissimi et temperantissimi: et militum minor numerus, sed maior bellatorum. Nec magis in militia quam in pacata re publica certus ordo ceteris praeponitur; liber ad altiores gradus aditus, meritisque quibusvis sua decora. Vectigalia et tributa si non levata, certe aequius distributa et commodius disposita: nullis iam impedimentis cohibetur intestinum commercium, quum olim singulae urbes ita septae clausaeque essent, ut qui ex alia in aliam proficisceretur, ad alius regni fines pervenisse sibi videretur, cunctique quotidie essent publicanis obnoxii: nunc semotis custodibus

noctu diuque perviae urbes, et multorum oppidorum dirutae portae, ne claudi possent, viisque sternendis aliisque utilibus institutis accelerantur commercia prius lentissima. Neque vero haec et alia, quae a priore forma discrepant, novandi ductus studio iussit Rex, qui, ut debet civitatis rector, antiquo mori retinendo, ubi bonus et utilis est, imprimis favet; sed intelligit novam aetatem novis temperandam legibus et institutis esse; rem publicam, ut cuncta mortalia, mobilem, ne deficiat, debere progredi; neve socordia languescat, recentes vegetosque affundendos succos esse. Nonne autem, licet ex plurimis paucissima delegerim, haec vel sola emolumenta tanta sunt, quanta non nisi optimi principes per multos imperii annos conferre in populos suos possint? Quodsi magni illi motus, qui orbem terrarum convellerunt, non mediocres attulerunt angustias, quibus etiamnunc laborant civitates, si mutata rerum permultarum condicio unam alteramve civium classem variis implicuit difficultatibus, si ipsa fecunditas et benignitàs soli affligit colonos: reputemus ne laudatissimorum quidem principum tempora, ne Antoninorum quidem saeculum caruisse miseriis, et calamitatibus ipsis a Rege clementissimo succurri munifice. Igitur fortuita mala aut inevitabilia, et siquid praeterea bonorum desiderari uni et alteri videtur, non nos deterrebunt, quo minus Friderici Guilelmi felicem praedicemus principatum, qui rem publicam gloriose restitutam prudenterque administratam, domi ius, aequitatem, concordiam, ab exteris securitatem praestet. Cuius felicitatis haud minima pars haec quoque est, quod mores publici privatique emendati videntur, partim quod casuum tristissimorum contemplatio divini numinis religione animos mortalium implevit et latius disseminato veri intellectu etiam probiores redduntur homines, partim quod ad regis exemplum componi ceterorum vita solet. Nam Fridericus Guilelmus cum regiis artibus copulat virtutes privati, pater familias optimus, victu cultuque modicus et ab aulae deliciis alienus, postremo in universa vita temperans et adeo modestus, ut post tot victorias ne lauream quidem comae inseri patiatur. Civitati vero quid probis moribus carius? Tolle hos: ut opibus, ut armis virisque abundet, tanto funestiore corruet strage, quanto maior fuerat species.

Sed redeo ad id, a quo orationem meam exorsus sum. Nam ut in ceteris rebus Fridericum Guilelmum novam videmus viam ingressum esse, ita in litterarum sedibus condendis nova

est consilia secutus. Non solum enim institutionis publicae cura universa magnopere intenta est, et inferiores omnis generis scholae eximie adiutae, partim etiam primum institutae sunt; non solum tenues ut plurimum veterum universitatum reditus mirum quantum sunt aucti, sed etiam novae conditae, veteres prorsus instauratae: nec quem hae antiquitus apparatum habuerant, cum ea supellectile, qua omnes instruxit Fridericus Guilelmus, comparari ullo modo potest; denique quod mutatam hoc rege rerum prope omnium faciem dixi, id in universitatibus litterariis conspicitur maxime. Testis haec urbs, sedes aulae, imperii, multorum castra exercitus numerorum; hanc etsi etiam prius artibus litterisque insignem, tamen novo modo Fridericus Guilelmus earundem ornavit decore. Vel ante Fridericum Magnum Berolinum doctrinarum et artium floruerat laude, habueratque ipsum Leibnitium ac societatem scientiae regiam: et ille rex, etsi peregrinis erat litteris deditus, tamen indigenarum incitavit studia: ac fuerunt tum in hac urbe ingenia elegantissima, quorum memoria non intercidet. Posthac etiam philosophia sublimior radices hic egit, docuitque urbanos praeter alios Fichtius, qui mox universitati datus est. Mixti erant virorum feminarumque ingenuarum coetus, quos illi homines eruditissimi docere solebant: adolescentium, qui in universitatibus litterariis formantur, licentiorem turbam undique confluentem ferri in regia urbe et in regia domo posse, vix erat qui conciperet animo. Sane incunabula universitatum primariae fuerant urbes, Lutetia Parisiorum et nobis propior Praga: sed postea, mutata vitae ratione, quae in magnis urbibus collocatae universitates sunt, minus fere clarae fuerunt, si Regiomontanam exceperis per aliquod tempus Kantii et aliorum luminibus illustratam. Igitur nova res fuit, quod Fridericus Guilelmus in hac urbe litterariam universitatem condere instituit: quam rem, quum anceps initio visa esset, probavit eventus. Quamquam enim Rex dilectissimus omnes artium scholas aequa fovet benignitate, tamen mirum foret, ni, quae illi proxima est, ita haberetur, ut urbe, capite gentis, imprimis videretur digna: quo fit, ut cunctis rebus augeatur eximie. Deinde pretiosissimos cuiusvis generis apparatus, partim a prioribus regibus collectos, partim a Friderico Guilelmo comparatos includit urbs, quibus studia nostra egregie adiuvantur. Regiam suam bibliothecam universitatis doctoribus et discipulis aperuit Rex; quae etsi non perfecta, tamen ita

copiosa est, ut praeter Gottingam nulla in Germania universitas thesauro tam ingenti instructa sit; eaque ex quo universitas est condita, magno sumptu quotannis aucta, melius adornata, communi usui accommodata est. Quidquid vero natura rerum gignit, quidquid montes tenebris occulunt, quidquid herbarum fruticumque et arborum vel remotissimae terrarum plagae alunt, quidquid animantium humi incedit, repit, volat, natat, musea et horti optime dispositi admirabili copia et venustate oculis propositum continent: interior etiam humani et animalis corporis fabrica, naturae normae et monstra, patent spectanti. Quae non afferrem, si vulgaria essent; sed ita comparata sunt, ut non modo universitati, sed urbi et regno sint ornamento. Quid dicam de medicis institutis multiplicibus et amplis? Nec desunt seminaria theologis et philologis formandis. Iam illud egregium, quod quum plurimae universitates litteris quidem praestent, sed artium, sculpturae potissimum et picturae opera vel pauca vel nulla ibi contemplari studiosi possint, his quoque haec urbs affluit: habemus iam nunc musea haud contemnenda, sed optimae res latent. At Regis eximia quaevis et prioribus non tentata aggredientis impensis ingentibus nunc ipsum surgunt aedes magnificae, quae ubi post aliquot annos absolutae fuerint, signa, tabulae, quarum ingens numerus et pretium, gemmae scalptae fama dudum celebratae, nummi, alia monimenta, nunc per palatia et domos complures sparsa, ita componentur, ut novus inde splendor huic urbi accedat, et pulcherrimarum imaginum quotidiano adspectu cum oculis erudiantur animi. Quid quod artifices nostri ipsi praeclara dederunt redivivae artis exempla, quibus aedes et viae urbis ornantur, disparia profecto superiorum saeculorum figmentis vulgaribus et portentosis? Ita iuvenes perfectiora opera spectantes generosioribus adsuescunt sensibus, quos me iudice magnifica simulacra haud minus quam admonitiones formant. Praeterea ipsa urbis amplitudo et rerum, quae in ea geruntur, gravitas ac varietas maiori mensurae assuefaciunt mentem; unde fit, ut doctores academici a litibus et simultatibus inter se invidiose exercendis, discipuli ab ea revocentur arrogantia, qua sibi, dum inanibus feruntur contentionibus, primi omnium hominum videantur. Postremo hi pro sordido isto ferocique habitu cultuque induunt elegantiam morum sine ineptia, et tacitum quendam urbanitatis trahunt colorem. Igitur mores academici in civitate nostra eximie emendati sunt; unde animadversiones

notaeque paucissimae, nec fere nisi in eos, qui corruptiores huc accesserant. Neve quis putet magnae urbis illecebris allectos iuvenes studiis minus operam dare: habent etiam parva oppida suas delicias lasciviaeque copiam; innocentibusque voluptatibus frui in ipsa urbe et sumptu et otii dispendio minori licet, quam ubi earum causa, ut solet, vicinae urbes petuntur: denique in maiore urbe cives academici, quo tutius latent, eo minus sodaliciorum obnoxii potentiae insolenti sunt, quae studiorum severitati insidias struunt longe perniciosissimas; nec, si idonea disciplina iuveniles animos discendi ardore implet, verendum est ne eos a litteris tractandis avocet aliarum rerum, quotquot urbis frequentia affert, adspectus. Postremo vos ipsi, commilitones carissimi, si ex tanto numero paucissimos excipimus, tantam studiorum alacritatem hucusque ostendistis, ut hoc quoque successu comprobatum Regis sapientissimi iudicium sit: eademque vos industria usuros posthac esse, priora spondent exempla. Quodsi natura huic loco minorem soli laetitiam, nec convallium amoenitatem largita est, consolemur nos Socratis dicto, qui hominem ab homine, non ab arboribus erudiri censebat: ipsarum Athenarum solum sterile et saxosum fuit; sed necessitas ipsa, mater artium, incitavit ingenia: et nostra urbs tot internis bonis praedita est, ut externa minus desiderentur. Itaque Friderici Guilelmi celebremus hoc institutum, quod in sua ipsius sede litteris alendis imprimis idonea nostram hanc condidit scholam, eamque omnibus instruxit dotibus, quae florem litterarum augere possint. Idem vero quum etiam ceteris huius regni universitatibus praestitum a Rege benignissimo sit, omnesque et doctoribus praestantissimis undique convocatis et subsidiis quibusvis sint ornatissimae; ut harum prospiciatur celebritati, non opus est alienarum usu civibus interdici: et hoc ipsum Fridericus Guilelmus nove et liberaliter constituit, ut quum olim nostrates in nostris universitatibus operam dare litteris debuerint, nunc iis omnes Germaniae scholae, nisi quid singulare obstare videatur, pateant promiscue, et unusquisque sibi deligere eam possit, quae ei aut pro studiorum aut pro rei familiaris ratione sit commodissima visa. Quae lex adeo firma est, ut ne illarum quidem civitatium universitates excludantur, quarum civibus nostras adire non licet, atque ut, siqua schola singularem ob causam excepta fuerit, quum primum cessaverit causa, cesset exceptio: id quod hoc ipso anno restituenda universitatis Ienensis adeundae liber-

tate commonstratum est. Nempe qui rerum venalium commercium vinculis, quibus constringebatur, liberaverit, cur ille animorum commercium finibus artioribus circumscribat? Nec Fridericus Guilelmus vult privatorum voluntates legibus ita coerceri, ut quidquid aggrediantur, impedimento sit lex: sed haec ille legum munia esse censet, ut improbos reprimant, bonos tutentur, et quantum sine rei publicae detrimento fieri potest, tantam unicuique facultatem praebeant secure et libere et ad suum arbitrium rem suam constituendi.

Verum ut redeam ad nostras res, quamquam eae dudum eo perfectionis adductae sunt, ut si nihil adderetur novi, sed pristinum statum tuerentur Regis minister excellentissimus et consiliarii eius prudentissimi, qui institutionem publicam cura strenua regunt, satisfactum votis et desideriis esset: tamen quotannis haud pauca accedunt bona, quae animos nostros, si modo augeri nostra pietas potest, Regi clementissimo magis magisque totos obstringant, et praefectorum, quibus summa cum fiducia freti sumus, benevolentiam testentur. Multa profecto hoc anno utiliter et splendide instituta sunt; quae ego referrem, nisi summi magistratus in munere abdicando orationi reservanda essent: tamen de uno regiae munificentiae et liberalis praefectorum curae documento ut disseram, hic ipse dies flagitat; praemia dico, quae hodie primum civibus academicis adiudicantur publice, et posthac, quotiens sollemnia haec faustissima redibunt, adiudicabuntur. Dicas, qui genuino litterarum studio flagret, nec stimulo industriae egere, neque ambitione aut lucro duci, sed materiae, in qua versetur, teneri praestantia, et divino aliquo impetu, nullis additis calcaribus, decurrere ad metam; ceteros ne praemiis quidem allectos operae pretium facturos. Quod ut minime negandum censeo, ita aemulatione litteras artesque ad summum pervenire constat: qua continetur, non tam ut gloriae vel aliam quamlibet cupidinem expleamus, quam ut, quod optimis videatur optimum, studeamus consequi. Quapropter apud Graecos ex antiquissima aetate cursus, luctae, pugilatus, aliarum corporis exercitationum, in quibus virtutem inesse arbitrabantur, praemia proposita sunt partim pecuniaria, partim coronaria, quorum maior auctoritas, quod praeter decus nulla eorum utilitas: pariterque omnis generis poetae, maxime lyrici, dithyrambici, scenici, item musici artifices atque ipsi histriones de palma inter se decertabant: et Corinthi ac Delphis etiam picturae

certamen institutum est. Recentiore vero aetate litterariae potissimum commissiones coeptae sunt, eaeque varii generis. Est quoddam certaminis litterarii genus, a iuvenibus, qui universitatum disciplina utuntur, paullo remotius: quo societates doctrinarum sive academiae efficere conantur, ut eruditorum studia et contentiones ad difficillimas convertantur quaestiones, quibus cum successu tractandis vel amplissima scientiae copia vel summa ingenii vis et subactum longo usu iudicium adhibendum sit: quarum argumenta ubi ita deliguntur, ut quod pro cuiusque doctrinae praesentibus desideriis aptissimum sit, proponatur, si in iis idonei elaborant auctores, fieri non potest, quin inde haud contemnendum litteris emolumentum accedat. Aliud commissionum genus diu est, ex quo in universitate nostra receptum est: quod quum tenuius sit nec cum priori comparandum, non referrem, nisi huius quoque utilitatem experti essemus. Quippe quum singulis fere annis semel atque iterum pecuniae quaedam summa esset Senatui tradita, qua adolescentium honestorum et industriorum succurreretur egestati; ex ea plures universitatis ordines praemia solverunt iis, qui idonea sollertiae suae obtulissent documenta. Unde intelligitur, haec praemia dignis quidem adiudicata esse, non tamen honoris causa, sed sublevandae inopiae. Quae quum ita sint, diversa et nova apud nos sunt honoraria haec praemia, ex Regis clementissimi donatione iis civium distribuenda, qui ex certaminibus universitatis litterariis superiores discesserint. Sed harum commissionum rationem quum in fascium translatione exposuerit huius scholae Prorector, non dicam, quomodo nunc institutae sint, sed cur prius non institutae, postquam ex universitate Gottingensi sunt in alias propagatae. Nam quantum memini me olim comperisse, quo tempore haec litterarum sedes a Friderico Guilelmo condita est, quum eam decoribus quibusvis ornatam vellet, hoc institutum ideo omissum est, quod vires adolescentium nondum confirmatae quaestionibus paullo abstrusioribus explicandis non videntur sufficere: unde metuas, ne praemiis elicias libellos parum utiles, quorum hac aetate librorum fertilissima non cara annona. Accedit, quod laudis consequendae cupido potest unum et alterum invitare ad tractationem argumenti, a quo si abstineret, melius consuleret suis studiis: alium ipse successus sufflare fastu eruditionis potest, quo illi nihil sit perniciosius. At haec incommoda facile vincuntur commodis: nec dimittenda bona, quod qui iis non recte

utetur, damnum faciet. Nam etsi ab adolescentibus absolutam doctarum quaestionum explicationem vix exspectaveris, tamen omni modo incitandi sunt, ut quid ipsi possint, periculum faciant et peritiorum iudicio discant: nec quantum quisque valeat, nisi expertus dixeris: et constat iuvenum ingeniosorum tirocinia vigore plena praestare haud raro partui serotino et senili. Denique noscenda ingenia sunt, et eximia in lucem provehenda: quod hoc instituto efficitur optime. Sed temperamento quodam adhibito apta iuvenili industriae et diligentiae materies deligenda est, in qua, qui aliquot annos in studiis academicis exegerit, possit cum fructu versari. Quo mihi id potissimum pertinere videtur, ut quoniam haec aetas media est inter eos, qui gymnasiorum disciplina formantur, atque eos, qui ad res gerendas accedunt, abstineamus ab eiusmodi argumentis, quae non solum doctrinae postulent copiam, sed etiam rerum experientiam pragmaticis propriam. Etenim quum in gymnasiis adolescentuli universo quodam et elementario eruditionis orbe ita excolantur, ut quamcunque scientiae partem amplexuri sint, ad eam accedant parati et necessaria praenotione imbuti: iam universitatum scholae singularum doctrinarum campos latissimos aperiunt, atque uniuscuiusque placita sublimiore et subtiliore disquisitione tradunt iis, qui sese ad eam toti applicuerint. Ad practicam autem exercitationem accedere, nisi plures per annos mentem scientia probe formaveris, non conducit; immo qui illam aggrediatur, priusquam doctrinas diuturno studio prorsus perceperit, is neque scientia praestabit, nec paullo insigniore non solum sollertia verum etiam peritia res geret vel artem faciet: nec videmus nisi eos, qui segni ad studia indole, nec sanctiore instinctu, sed panis causa litteris operam dant, spreta accuratiore cognitione festinantius sese ad ea conferre, quae usui vitae accommodata vel ipsi vel parum idonei monitores arbitrentur. Itaque harum commissionum rationi ea sola argumenta conveniunt, quae ex ipsa petita scientia sint: quum praesertim, quae ad negotia gerenda et exercendam artem pertinent, non possint nisi ab iis recte tractari, qui sint diutius in agendo versati. Iam vero quoniam liquet, neminem posse ab universitatum alumnis eam agendi peritiam exspectare, quae pragmaticis rebus distinctius exponendis sufficiat: intelligimus etiam iis, qui illorum hoc litterarium certamen instituerunt, summum, quod cives academici consequi et possint et debeant, non in rerum geren-

darum et negotiorum tractandorum facultate, sed in scientiae ipsius comparatione positum videri: id quod laetamur maxime. Quapropter Regi clementissimo gratia habenda est quum a nobis, quod instituto tam liberali hanc bonarum artium sedem et auxit et ornavit, tum a vobis, commilitones, quibus amplam copiam facit ingenii ostendendi et laudis adipiscendae. Nolite unquam oblivisci, Fridericum Guilelmum, siquem alium principem, prosperrima rei publicae constitutione Patris patriae nomen meritum, etiam iuventuti sese imprimis benignum et comem praebere, nec quidquam omittere, quo vestris commodis, vestrae saluti prospiciat; confirmate quotannis hoc die faustissimo foedus pietatis Regi optimo debitae; reverentia legum, integritate vitae, severitate studiorum declarate, Friderici Guilelmi consiliis et exspectationibus respondere vestros animos, et quid ille vobis praestiterit et praestet, sentire vestra pectora: postremo, nobiscum ad summum numen preces mittite sanctissimas, ut rei publicae, litteris, iuventuti beneficum Fridericum Guilelmum tueatur et conservet.

XIV.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXVI. habita.

In Friderici Guilelmi nataliciis hodie dicturo mihi quid aliud offeratur prius, auditores, quam illa bona prorsus divina, quae optimus Rex nobis effecit et efficit, publicae felicitatis, otii, concordiae? illa bona inquam, quae quum universam Germaniam tum Borussiam post multas bellici tumultus calamitates quum maxime recreant et litterarum artiumque fructus laetissimos in eximii Principis tutela positarum eliciunt? Qua cogitatione eo commoveor vehementius, quo magis aliquot regna, quae iisdem bellis concussa sunt, nondum posse ad quietem reverti video, quod immodicis et impotentibus hominum cupiditatibus inter se dimicantibus differuntur. Apud nos omnia tranquilla, moderata: et haec manent. Atque ipsa haec in nostra civitate moderatio, civilium commodorum summum, potissimum debetur Friderico Guilelmo, quem natura ipsa, quod de aequali suo M. Catone

Cicero dicit, ad honestatem, gravitatem, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem et excelsum finxit: quo nimirum ipse sibi temperamento imperat, eodem instruit rem publicam, idem in amicorum, in magistratuum, in civium animos, quantum fieri potest, transfert, et per imperium universum copiosis quasi rivis diffundit. Quod dici vix potest quantum prosit etiam litteris. Nam in civitate nullis cupiditatum tempestatibus commota rectum et purum scientiae tramitem quieto itinere emetitur animus: factionum sive in civilibus rebus sive in divinis, quae a re publica non alienae sunt, dissentientium studia et insaniae a vero deflectunt obnubilatas mentes; scientiam, qua nullum sanctius donum mortalibus largitum supremum numen est, hominum consiliis et voluntatibus servire cogunt; sophistas armant captiosis artibus, qui ipsarum tutentur utilitates. Praeterea quamquam litterae ad vitam regendam conferre multum et possunt et debent, tamen qui eas ad rerum praesentium statum fallacemque saepe speciem temere accommodet, fieri non potest quin gravissimis implicetur erroribus: quod quum in omnium auctoribus disciplinarum, tum in historicis et philosophis intelligere licet. Ut enim magna suppetente exemplorum copia in hoc uno consistam, quum utrique de saeculi ingenio, quod dicitur, disputare soleant; ad quae quisque animum magis intenderit, et quae pars rerum praesentium ipsis potissimum oblata fuerit, aut quas contentiones, quae consilia ipsi sectentur, in iis fere saeculi ingenium spectari putant: ut recte sapiens poeta dixerit, suam eos indolem pro aetatis venditare indole; quae vix satis videtur cognosci posse, nisi divinitus a saeculi contagione segregatus, velut ex alto, quae agantur cuncta, et quibus causis, et quo eventu, penitus perspexeris. Immo quam anceps, quam subiecta hominum studiis inter magnos praesertim motus sit tota haec de saeculi praesentis ingenio divinatio Etruscae haud dissimilis, nullo mihi videtur exemplo melius comprobari, quam summi inter Germanos rerum scriptoris, qui aliquamdiu etiam in hac habitavit urbe, eiusque et doctrinae elegantia et immensa eruditionis ubertate et candore animi in paucis insignis: qui primum Imperatoris Gallici adversarius acerrimus, mox illi comi alloquio conciliatus novum et fere aureum aevum adducturum illum auguratus est, cuius potentia altero lustro post non sine communi omnium mortalium exsultatione abolita ita est, vix

ut vestigia supersint. Quam rem in memoriam revoco, non ut eam viri egregii exprobrem manibus, sed ut ostendam, rerum motarum fluctibus correptos et perturbatos decipi etiam optimos eruditorum, et in tranquilla tantum civitatis condicione integrum de rebus maximis esse iudicium.

Iam vero si historia et sapientiae studium illis obnoxia discriminibus sunt, nonne idem de universa scientia et disciplinis omnibus dicere licebit? Nam hae omnes in philosophia et historia radices agunt; hae ex illis nutrimenta petunt, illis sublatis vel neglectis ipsae intereunt. Quod quamquam in hoc conventu virorum et splendidissimorum et doctissimorum exponere haud satis aptum videtur; tamen quod ab hac, quae mihi proxime assidet, illustriore corona non ea exspectari intelligo, quae vel sua novitate vel gravitate dicendi apta ipsi sint, sed quae monere commilitones si non necessarium certe opus sit, et quae simul ad rerum Friderici Guilelmi auspiciis institutarum laudem referri possint, quoniam in hac philosophiae et historiae cum ceteris disciplinis coniunctione explicanda utrumque inest commodum, de hac, non dialectico acumine, quod scholarum proprium, sed oratorio modo paucis exponere et deinceps eo, unde digressus sum, redire constitui. Igitur philosophia et historia cum partibus inde pendentibus, quibus non sine causa etiam scientia naturalis, mathematice, philologia annumerari solent, universam humanam scientiam contineri contendo, quae in sese ipsa summum habeat finem repositum: ex qua mature quidam doctrinae quasi rami separati et in certas disciplinas coniuncti sunt, easque historicam philosophamque scientiam in generis humani fructum longe saluberrimum convertentes. Et harum quidem disciplinarum una corporeae maxime hominum naturae succurrere et mederi, duae animos student legum iurisque praeceptis regere, sanctissimis religionibus emendare et erigere, civitatis et ecclesiae vinculis carissimis consociare, postremo meliore spe moriendi consolari. Easdem vero iis, quas significavi, historicis philosophisque doctrinis fulciri, et ipsas partim philosophando partim historica disquisitione comparari, qui est qui negaverit? Etenim ut a iuris prudentia incipiam, sicut omnes eius fontes sive domestici sive peregrini ad Romanos usque atque ultra hos non possunt nisi historica via aperiri et explicari, ita inde a Graecis omnium artium magistris principibus philosophia quoque et iuris et rerum civilium omnium tractationem suscepit;

atque ipsius legislationis ratio videtur ea esse, ut mista et composita sit ex historica philosophaque cognitione. Quid vero theologia? Anne ulla disciplina suapte natura historiae luce magis indiget quam illa? Quae namque revelata divinitus generi humano sunt, non ipsi experti sumus, sed tradita ex remotis temporibus accepimus; et in his, quae tradita sunt, religiosa acquiescit mens: nisi quod, quam sacra labem additamentis mortalium et maxime superstitione traxerunt, eam pura et genuina doctrinae forma restituenda, quod sine historica cognitione fieri non potest, exuere et robiginem inductam deterere studet; postquam depravatae sanctissimae caerimoniae sunt, remedium afferente divina providentia, et generosos excitante viros, qui obviam ire inveteratis erroribus audeant: id quod Lutherus fecit, quum Christianam dòctrinam ad sacrorum librorum revocavit fidem, in qua sola Regem nostrum pietate insignem et veritatem Christianam et animorum solatium ac salutem invenire quum pridem tum hoc potissimum anno documento singulari grati cognovimus. Rursum quod litterae divinae altissimas et gravissimas de iis rebus, quae mortalibus maximae sunt, sententias prodiderunt, in quibus ipsis etiam philosophia versatur, immo quod uniuscuiusque fere gentis religiones primitivam eius sapientiam veluti semine clausam continent; qui ad intima doctrinae penetralia adspirare audeat, placitorum sanctissimorum semina aperire et evolvere, elementa sparsa in unum disciplinae corpus coniungere, non id sine philosophi meditatione perficiet. Quid quod sacrarum et profanarum litterarum interior familiaritas ab institutionis publicae rectoribus et olim legibus confirmata est et nuperrime in hac re publica aucta, ex quo iis, qui disciplinas erudiendae scholasticae iuventuti inservientes amplectuntur, etiam theologici studii aliquot partes commendatae sunt: quae res prosperrimum habebit eventum, si in ea necessarium temperamentum servabitur, quod in civitate temperantissima exspectare secure licet, nec pietas, quod apud nos non verendum est, seu vera sive simulata accuratae eruditionis penuriam supplere posse videbitur, aut ea tollentur commoda, quae ex utriusque studii disiunctione in hoc ipso imperio ad scholas redundarunt haud dubie. Postremo medicinae studium sine scientia naturali nullum esse non est quod exponam; idque etiam usu et auctoritate ita evincitur, ut in pluribus academiis atque etiam apud nos aliquot medicinae professores ab arte salutari

factitanda procul remoti in sola rerum natura perscrutanda occupati sint, et nuperrime a viris excellentissimis et illustrissimis, quibus Fridericus Guilelmus hanc rei publicae partem mandavit, constitutum sapienter sit, ne quis ad summos in medicina honores capessendos admitteretur, nisi rerum naturalium cognitionem sufficientem peculiari tentamine in hunc finem subeundo probasset. Quis vero non hoc pulcherrime a medicis et medicorum alumnis institui intelligit, quod artis suae origines a remotissima aetate rimantur, quod non ea tantum, quae heri et nudius tertius proposita vel inventa sunt, suis curis digna censent, sed in singulorum morborum pertractatione docta per omnium aetatum spatia usque ad artis suae parentem Hippocratem ratione prorsus historica redeuntes, inde quidquid vel utile vel memorabile est repetunt strenue? Quis eosdem nescit et olim et nostra potissimum memoria studiosius quam ullam aliam eruditorum familiam philosophorum esse placita sectatos, ut naturae causas et vires vitales, quibus interior corporis fabrica continetur et agitatur, penitus cognoscerent? Itaque quum cunctas disciplinas partim ex philosophia et historia materiam petere, partim harum via et ratione in suis rebus inveniendis, explicandis, confirmandis uti constet, pauca liceat de antiquitatis addere studio. Ex quo quod renascentium litterarum aetate omnes propemodum doctrinae sua primordia habuerunt, merito illi in iuvenili institutione princeps est locus datus: adultis vero recentiorum populorum litteris non iam ea visa est Graecae Romanaeque antiquitatis dignitas esse, ut doctrinarum ex illa deducenda initia essent. Quapropter qui illa studia, ob eam quam dixi causam in scholis recepta, retinere in iisdem eorum capti praestantia cupiebant, quum docere vellent, quare id fieri oporteret, postquam prior illorum usus fructusque esset abolitus; acriter circumspicientes non potuerunt aliud reperire, quam formalis, quae dicitur, eruditionis causa Graecas Romanasque litteras et maxime linguas esse tractandas. Hoc ego tantum abest ut mihi persuadeam, qui praesertim non videam homines Graecam Latinamque grammaticam imprimis tenentes ceteris mortalibus animo bene conformato longe praestare, ut quamvis mentibus formandis idonea materia sit, expellendas ex scholis antiquas litteras censeam, et ingenia puerorum et adolescentium, veterum ipsorum exemplo in aliis rebus, quae nobis propiores sint, exercenda, nisi potior causa supersit, quamobrem

illae deligantur. Enimvero fallax est universa ista ratiocinatio, atque ideo excogitata, quod qua antiquae novaeque litterae ratione etiamnunc colligatae essent, non recte aestimatum est. Etiamnunc magna historiae pars ex antiquitatis haurienda monimentis est; etiamnunc nemo est paullo insignior philosophus, quin veterum philosophorum placita, quae examinet, dignissima habeat, quin magna Pythagorae, Platonis, Aristotelis ingenia admiretur: denique ne de poetis et scriptoribus absolutissimis dicam, si paucas aliquot naturalis potissimum scientiae particulas exceperis, omnium disciplinarum fontes ex antiquitate manant. Ubi Christiana fides originem et incrementa cepit? ubi ius perfectum aliquatenus est? qui medicus, nisi indoctus, veteres artis auctores spernit? postremo quae tandem haec sapientia est, qua, postquam veterum insistentes vestigiis modicam nacti eruditionem sumus, dirui fundamenta iubeas, quod in tecto aedificando occupatus sis? Quae quum ita sint, Graecis Latinisque litteris inde a pueritia instituimur, quod nostrae sine illis perdisci nequeunt, atque illae multiplicibus quasi traducibus nostram eruditionem permeant universam et per hanc diffusae sunt: quod quum in hac civitate, siqua alibi, qui summae rerum praesunt, intelligant optime, ab iis, qui studiis academicis absolutis ad negotia capessenda accedunt, etiam antiquarum litterarum aliqua postulatur cognitio: unde, quantum audio, iuris candidatis Latina examina in posterum constituentur; unde medicinae doctoribus futuris modicus scholasticae eruditionis gradus, qui magna ex parte antiquis litteris comparatur, necessarius iudicatus est; unde cavetur, ne qui scholarum litteras nimium neglexerint, ad academica studia admittantur imparati. Nam omnino in imperio Borussico et maxime Friderico Guilelmo rege publica disciplina sapientissimis temperata institutis et legibus est, quibus litterarum adiuvatur flos: et quod mihi non praetereundum videtur, liberali studemus doctrinae, non umbraticae; neque ita caecutimus, ut discipulos formemus Latine Graeceque loqui doctissimos, sed in ceteris rebus prope omnibus infantes, sed et alia in scholas introduximus litterarum genera, et maxime mathematum illas instruximus studio, quorum non minima in iuvenilibus animis exercendis merito habetur vis.

Haec hactenus. Intelligitis autem, auditores, dum singula eius argumenti capita, quod mihi tractandum sumpseram, stri-

ctim percurro, me in unoquoque fere ad ea digitum intendisse, quibus nostra civitas Regis sapientissimi voluntate gubernata hoc potissimum anno egregie instructa est, ut pro virium mearum modulo, exili quidem oratione sed sincera, prudentia de studiis litterarum regendis decreta continuo quodam filo quasi in corolla connecterem. Iam dixerit aliquis: At haec tenuia sunt; quidni effuso, quod praesto est, cornu copiae plurima et maxima Regis benignissimi de hoc imperio merita prompsisti? Ego vero Friderici Guilelmi laudibus ex hoc suggestu totiens perfunctus non ita ago, ut qui sterilem materiam verset; non singulis annis eadem repetenda censeo: modo, quod superiore anno feci, dedita opera, quid Fridericus Guilelmus universae rei publicae praestiterit, expono; modo pro temporum opportunitate potioribus mihi partibus selectis bellicam illius virtutem, vel artium vel litterarum patrocinium ab illo susceptum, ampliore disputatione celebro; postremo mihi non satisfacio, quod in magnis rebus magna Friderici Guilelmi consilia ostendi, nisi etiam in iis, quae minora videntur, providum ipsum, providos ipsius ministros demonstravero. Quamquam nescio an ea, in quibus constiti, non sint exigua. Num enim hoc exiguum est, instituta condere, leges scribere adornandis eorum studiis, ex quorum eruditione, sollertia, integritate litterarum honos, rei publicae salus, civium omnium bona, corpora, animi pendebunt? qui scientiae lumen non modo per universam spargent civitatem, sed a prioribus acceptum posterae tradent progeniei, ut parentes liberis ignem vitalem? Quod officium sanctissimum et docentibus et discentibus debet perpetuo ante oculos versari, ne in litteris unquam, vel lucro vel ambitione ducti, quidquam aliter ac salva conscientia statuant, neve sententias suas, ut eo revertar unde orsus sum, mobili saeculi ingenio, cupiditatibus hominum certo quodam tempore grassantibus, denique transiturae alicui intemperiei, quae ut in aëre et caelo, ita in humana vita cernitur, accommodent. Magnam rem et difficilem dico: neque ea omnibus probatur: sed mihi videtur scientia nulli servire debere, nec popularem auram nec principalem neque ullam aliam captare, sed id solum sectari, quod recta praescribat ratio. Neque tamen hoc semper fit: ut philosophia, ut historia, quam tamen nulli debere sectae addictam esse vetus clamat praeceptum, ita ceterae disciplinae cum illis connexae fortuitis vel externis impulsibus huc illuc feruntur; hos ipsa iuris

praecepta et res sacrae sequuntur haud raro. Quodsi, ut ex rectis Stoicorum placitis vetus ait scriptor, lex est summa ratio, insita in natura, quae iubet ea quae facienda sunt prohibetque contraria, eaque in hominis mente confirmata et confecta; ad illam rationem dirigi universum ius et civile et publicum debet: sed ad alia id omnia subinde deflexum videmus. Accepimus Octaviano Augusto principe duo pacis decora, Antistium Labeonem et Ateium Capitonem, diversas vias secutos alterum veteri libertati favisse, alterum miro obsequio et sententiis ad nutum torquendis ita adrepsisse dominis, ut, Tacito iudice, humani divinique iuris sciens, egregium publicum et bonas domi artes dehonestaret: quae tum coepta omnibus fere aetatibus in iis recurrunt rebus publicis, quae partium alunt studia: apud nos si nihil istiusmodi deprehenditur, gratia habenda est Regis optimi temperantiae, quae id efficit, ut factionibus in hoc imperio nulla idonea relinquatur materia, nec vis principatus astutis adminiculis sustentanda sit, quod, quanta huius sit salubritas, cives universi experiendo discunt quotidie. At miramini fortasse, auditores, quod in nostra re publica factionibus nullam relictam materiam contendo: nonne enim, dicet aliquis, funesta coniuratione vidimus in praeceps ruisse adolescentulos illos, universitatum potissimum alumnos, quos numero duodetriginta perduellionis tentatae prope omnes nuperrime damnavit supremum iudicium Vratislaviense, et acerrimis poenis affecit? Sane ista delicta, in quibus ne commorer, facit huius diei sanctitas et communis laetitia, nunquam satis poterunt deplorari; sed paucorum ille fuit instinctus et furor, neque e factione latius propagata natus, sed factionis efficiendae studiosus: atque insuper nefariae istae contentiones exstinctae fere totae in hoc imperio sunt: ipsi quin etiam, qui rebus nostris praesunt, viri excellentissimi et illustrissimi, qua sunt humanitate, volunt, ut hodie edicatur publice, quam hoc ipsis gratum sit et iucundum, quod a vecordibus istis iuvenum aliquot temerariorum conatibus abhorremus omnes et docentes et discentes, atque huius civitatis legibus Principique optimo dediti toto animo sumus. Haec quidem de publicis rebus. Etiam maius vero fortasse illud, quod divina religione ad consilia sua persequenda cupidi et ambitiosi homines abutuntur. Nam postquam ut olim prodigiis et portentis, sic nostra memoria magnis rerum vicissitudinibus ac malorum publicorum et privatorum mole ingenti commotae mentes

sola summi numinis reverentia et pietate terrestrium requietem curarum et portum, quo te recipere tuto queas, praestar intellexerunt: sunt sane qui tentent, an ea inclinatione callide usi novis servitii vinculis constringere populos possint, ut pauci dominentur licentius: quod si illis succederet, revocaretur superstitio perniciosissima, tabe inficerentur mentium medullae. At ab hoc imperio, quod diu est ex quo libertatem animorum insigni fovet tutela, defenditur istud virus; crescit pietas, leniter occurritur vitiis: Rex optimus exemplum pietatis eximium, sed nulli deditus superstitioni, denique harum quoque rerum longe maximarum, ut ceterarum omnium, columen firmissimum est. Non vos morabor amplius, auditores, urgetque commissionis litterariae renuntiatio, quae me quam soleo et cupio breviorem esse cogit: igitur paucis complectar, quod superest. Nimirum quocunque me converto (et in annorum decursu omnes prope rei publicae partes in optimi Regis praeconio occupatus permeavi cogitatione), quacunque inquam circumspecto, etsi nihil humanum perfectum est, tamen nostra civitas, Friderico Guilelmo moderatore ad tranquillitatem et concordiam composita, mihi videtur id, quod rectum bonumque est, appetere unice, idque non turbulenta via nec tumultuaria contentione consequi velle, sed lento quietoque progressu, qui a torpore et veterno longissime abest. Qua via quid iam bonorum assecuti simus, quum laeti agnoscunt cuncti cives, Principi dilectissimo uno animo et votis ardentissimis nobiscum obstricti, tum ego superiore anno hoc ipso die demonstravi: quae maturabit futurum tempus et novis incrementis augebit. Et haec debentur ac debebuntur primum Deo, summo imperiorum arbitro, deinde Friderico Guilelmo, quem Dei tueatur gratia. Dixi.

XV.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXVII. habita.

Ex quo mihi hoc munus et splendidissimum et gravissimum delatum est, ut quotannis in his sollemnibus coram vobis dicerem, auditores; nihil magis mihi devitandum intellexi, quam vani praeconii strepitum et adulatorium dedecus, quod istud genus orationis non modo a vestra meaque persona esset alienum, sed Friderici Guilelmi virtutibus non conveniret: assentatio enim principi adhibita quasi illius reprehensio est: ipsam quin etiam iustam laudationem contrahere consuevi, ut quae nimis esset ardua, eamque postularet eloquentiae copiam, eam iudicii maturitatem, quam non confidebam in me inesse; nec directo statim cursu ad Regem praedicandum accedens, hoc et illud argumentum paullo uberius tractavi, ex quo deinceps ea, quae vos desiderabatis, et quae huic essent diei accommodata, studebam elicere. Sed quo saepius apud vos verba facio, eo fio confidentior, partim quod vos me satis nosse iudico, partim quod ego vestram novi indulgentiam, quae mihi, siquid imprudentius exciderit, det veniam: itaque prope iam audeo Friderici Guilelmi laudem nullo alio argumento extrinsecus admisto dedita opera persequi; quod quanto diutius in hac re versatus sum, tanto concupivi ardentius, iterata identidem cogitatione altius introspiciens egregium Friderici Guilelmi animum, ut optimum quidque, quo magis spectatur et examinatur, eo magis delectat et commovet, dum, quae specioso tantum fulgore nitent, frequentius considerata evilescunt. Et videre mihi videor, etsi numquam non libentissime de solo Rege optimo me disserentem audituri eratis, tamen hoc potissimum anno aliorsum deflexurum me vos laturos aegerrime. Nemo est bonus non solum in hoc imperio, sed etiam apud exteros, quem non valetudo Friderici Guilelmi ex infausto casu afflicta reddiderit sollicitum, cui non doluerit, virum magnis prius publicis, magnis privatis calamitatibus, quasi aurum igni, probatum nunc senectuti propiorem hoc insuper fortuito, siquid fortuitum, malo circumveniri: quae vota

pro illius incolumitate suscepta sunt, qua vero laetitia cunctos affecit restitutus! Quid multa? Testatus est ipse Rex publico edicto, quantopere ipsi populi et omnium provinciarum placuissent studia; testatae urbes haud paucae sunt, non simulationes caritatis sed intimo affectu indictis ob dilectissimi Principis salutem diebus festis. In quibus sensibus declarandis ut fortasse recentissimi sumus, ita non vultis nos esse ultimos: quo minus hodie censeo a Friderici Guilelmi persona esse discedendum. Quodsi quaesiveris, quid sit quod Fridericus Guilelmus ab omnibus tam diligatur impense, non in privatis virtutibus, quae illi egregie supersunt, causam invenio: non enim ut privatum diligunt, sed ut principem; quamquam etiam domesticos mores et proximi et ex fama remotiores suspiciunt, ut ferme populus non ea sola spectat, quae civitatium rectores publice dicunt et agunt, sed privatam quoque vitam et consuetudinem, familiaritates, coniugia, habitationes, coenas, et iuxta cum seriis oblectationes percenset: nec quod ipsis natalibus rex est, id Friderico Guilelmo tantam propensionem conciliat, licet nati principes, quod solent mitiores esse et minore laedendi suos tenentur necessitate, traditumque a maioribus mutuae concordiae vinculum est, civibus ut plurimum sint cariores; non tamen ideo solum ille gratiosus suis est; nam eum diligunt etiam ii, quorum imperio est recens potitus: postremo ne haec quidem mihi videtur vera ratio esse, quod felices hoc rege sumus; nam etiam minus beati aeque illum amant, nec secundis demum rebus provocata populi studia sunt, sed ipsis adversis aucta eximie. Igitur ut tribus verbis comprehendam omnia, Fridericus Guilelmus carissimus est cunctis, quod regiam in illo inesse virtutem universam aut sentiunt aut intelligunt. Magnum dixi, auditores, et quod nescio an meum superet iudicium. Quid enim? egone is sum, qui regiam virtutem perspicere, ponderare, examinare queam? quid quod illam penitus cognoscere non potest nisi rex? Haud feremus opinor indoctum, qui iudicet de eruditis: reges diiudicare licebit cuivis, qui ne accesserit quidem ad publica negotia? Sane me possem adversus haec Nicolai Machiavelli tutari verbis, qui in Principis sui, ingeniosissimi libri, dedicatione ad Laurentium Medicem scripta contendit, quemadmodum regiones delineaturi ad montium et editorum locorum naturam considerandam in planitie aliqua solent consistere, ut vero humilia et depressa cognoscant, in montibus collocatur, ita quo

melius perspicias ingenium populorum, principem, quo principum rationem calleas, popularem te esse debere. At istius excusationi, quae ambitiosior est quam pro mea mediocritate, praeferenda videtur haec paullo modestior, non me profunda disputatione et digna homine rem publicam experto, a qua meo iure absum, qualem principem esse oporteat, explicaturum, sed populari via, ut qui, cur optimo Regi tantopere obstrictus sit populus, exponere nunc constituerim; denique ut de Rege dicam obligato mihi licebit vel imperito sic de eo dicere, quasi non sim imperitus.

Equidem regiam definiturus virtutem non recitabo vobis indicem omnium ingenii dotium, quae ut in aliis bonis viris, ita in principibus inesse debeant, sed duplici eam dico animi indole contineri, strenua fortitudine et miti sapientia, quae etiamsi possunt inter se contrariae videri, tamen in viro bono prorsus conspirant. Et fortitudine quidem opus est, ut princeps imperium suum ab hoste quovis, et extero et intestino defendat, non solum armorum viribus, sed etiam consiliorum audacia prompte et in tempore capessendorum, quae ubi metu vel discriminis declinatione differentur, opportunitas neglecta saepe ne per firmissimos quidem exercitus poterit restitui: deinde praeter bellum in ipsis pacatis rebus fortis et constans desideratur animus, ut in negotiis impeditis et acrem mentis intentionem postulantibus perseveres sedulo, atque obdurescas ad omnia, quibus possis frangi. Talis si rex est, accedentibus insuper ceteris bonis, de quibus statim dicam, tuto ei populus sese et fortunas suas omnes credet, quod nihil illum mollitie vel occupationum taedio neglecturum, cuncta acerrime gesturum scit: et tanto magis eum admirabuntur cives, quo procliviora ad delicias regna sunt, quo difficilius in rerum omnium affluentia perpetuo retinetur severitas principi necessaria; vix ut scopulos, ad quos suavissimae alliciant Sirenes, devitet nisi vir et optima praeditus natura et cum cura educatus ac formatus: in quibus qui haeserit, quamquam comitate potest acceptus esse, mox tamen eum desidia et ignavia in contemptum adducent. At fortitudine sola principis non absolvitur officium; facileque, nisi ut harmonici graves sonos temperant acutis et austera dulcibus, leniore virtute miscetur animosus pectoris impetus, iam ferocior ruit in stragem gentium, ubi praesertim ad solam sese militiam applicaverint principes, *quibus nimium* saepe decantatum est illud Etrusci

doctoris praeceptum, nihil aliud ob oculos habere imperantem debere, nullam aliam artem exercere, quam bellicam, quae una principalis sit, denique nihil aliud curare, quam militarem disciplinam, militaria instituta: quod tantum abest ut verum sit, ut vix dimidiatus videatur princeps esse, qui solum exercitum pensi habeat, neque intelligat exercitum ob rem publicam, non rem publicam exercitus causa comparari et haberi: ne dicam illius placiti auctores tyrannum potius quam principem instituisse, aut, quod etiam damnosius, alterum confudisse cum altero. Atqui id, quod dixi, temperamentum regiae menti praebet sapientia, ferociam depellens quamlibet, civilis ea potissimum regiminis moderans habenas: quemadmodum cognovimus celeberrimos et civibus suis beneficentissimos rerum publicarum statores et legislatores, ex quibus Solonem nominasse sufficiet, sapientiae fuisse laude insignes: illa vero, ut ego arbitror, comprehendit reliqua prope omnia, quae addenda fortitudini sint. Non dico umbraticam sapientiam scholarum et sectarum, qua regem carere impune posse negabit nemo: eruditionis quidem copia non formari bonos principes, exemplo suo cum aliis doctissimis Romanorum Imperatoribus commonstravit Tiberius; et nimia quodammodo Hadriani, cetera eximii principis, doctrina ut multis utilis fuerit, nocuit et ipsi et aliis haud paucis: ut M. Antoninus, ut Fridericus Magnus minus fuissent philosophi, minus ornati litterarum gloriola, non illi, insitis natura egregiis artibus, erant deterius regnaturi. Immo initium et summa sapientiae est conscientia divini numinis, quod ratione mundum contineat, providentia gubernet; sicuti ille ipse Antoninus Deum scribit esse mentem omnia permeantem et per omne aevum secundum orbes temporum ordinatos regentem universa: illa sapientia cui repletus animus sit, is religiose, quidquid acturus est, examinabit; is pius sine superstitione, quod malum in principibus longe funestissimum haud raro furore grassatum in populos est, vel saltem indigna iniecit animis vincula, ad divinum exemplar dirigere sua facta studebit; is Dei minister non a civibus haberi volet, ut maior ipsi auctoritas et servilis veneratio accedat, sed sua sibi habebitur aestimatione, qui ad curandam hominum salutem praepositus hominibus liberis sit. Neque rex in omnibus rei publicae gerendae partibus ea instructus prudentia esse necessario debet, quam ab iis poscimus, qui singulas quasque tractant partes, sed sicuti qui olim ingenii et eloquentiae viribus

plebem regebant oratores nec iuris nec militiae nec rationis redituum et vectigalium magnopere periti erant, sed tamen rem publicam gubernabant non sine magna sollertia, ita regia ars universam civitatem moderatur eatenus, ut singulis quidem rebus singulos praeficiat administros, quibus quasi instrumentis utatur, ipsa vero summam omnium, quas illi praeparaverint, rerum complectatur, quae singularum partium praefecti suppeditarint, diiudicet, potissima decernat, quae agenda sint iubeat et mandet. Sic, ut exemplo utar nobis proximo, litteras nosse aliquatenus et magni aestimare decorum etiam principi est, et litteraria certe civitatis instituta regere quodammodo ipse debet, et quae horum vis et indoles sit ac quomodo optime ordinentur, intelligere, non tamen, quemadmodum Dionysius Siciliae tyrannus cum poetis, Nero cum cantoribus, Hadrianus Imperator, Henricus Octavus et Iacobus Primus Angliae reges cum eruditis immodico certabant studio, laudem doctrinae affectare, ut scilicet in hoc quoque genere princeps habeatur. Denique non minima regiae sapientiae pars est temperantia, qua sibi ipse princeps modum imponat, modestia, qua audiat eos, quos peritos esse viderit, ab iisque sese patiatur edoceri. Enimvero in tanta potentia difficile est animo adhibere frena: nec tamen qui nesciat sibi imperare, recte alios reget; nec cuius mens non sit composita, componere subiectos poterit. Sed multi id putant regium esse, nemini obsequi, et obstinationem ac pervicaciam habent pro constantia, animum tyrannice comparatum pro regio; quin maximi principes eo praecipue peccarunt, quod sese nimium freti sunt; seroque intellexerunt, quantum praestitisset prudentibus obtemperasse monitis: sunt etiam qui aegre ferant consiliarios et vereantur rationem dominam agnoscere, quod iis, qui rectum demonstrant, parendo minui potestatem suam putant. In delectu autem amicorum et eorum usu quam cautus debeat princeps esse, nemo non intelligit: non modo enim ex iis, qui circum illum versantur, coniectura fit qualis ipse sit, sed imperii vis magna ex parte inde pendet, bonosne an malos elegerit, atque utrum illos foveat, hos coerceat, necne; utrum sese ab assentatoribus falli sinat, laudantibus etiam quae non sint laudabilia, vel falsa referentibus, quod ea illi grata iudicant, an libertatem oris honestam tolerare possit, iique illi etiam acceptiores sint, qui aperire vel iniucunda vel tristia quam tegere malint. Ad quae omnia acri opus est iudicio, quod penetret

hominum mentes, consilia, mores, et praecipue simplici quodam sensu veri, quo deligere optima et celeriter amplecti possit. His igitur artibus instructus, et fortitudinem animi cum sapientia coniungens, simul benevolus omnibus hominibus, aequus, iustus, fidus et suis et exteris princeps erit, et in cunctis rebus tenebit modum; severitatem temperabit lenitate, utrique suo loco quantum debet tribuens, nec mollibus consultis remittens ius, nec tristitia ingenii proclivis ad atrociora, neque aegritudine quadam pronus ad suspiciones; ratione parcus et rursum liberalis erit, quod neutrum nisi cum ratione rectum esse sciet: omnino nihil non cum ratione et iudicio peraget; et quidquid molietur, etsi bonam famam non negliget, tamen non faciet, ut nomen suum celebret, sed regiam virtutem exercebit virtutis causa: gloriae quidem insana cupiditas permultos optimae indolis principes, qui populis beandis videbantur nati esse, et his et sibi reddidit infestissimos. Postremo ita comparatus rex genuinae particeps felicitatis fiet. Sane principales domos, etsi in summo fastigio positas, haud raro carere beatitate videas, quae facilius contingit humilibus: quodsi ex veteri proverbio opulenti multa habent, quibus sese consolentur, tamen principibus haud pauca accedunt mala, a quibus securi minores. Quo maior locus, eo onera et curae maiores; vix requieti spatium relinquitur apud eum, qui prospicere omnibus debet: inferiores familiari uxoris et liberorum recreantur consortione; regibus, etiamsi non domestica turbentur calamitate, vel quod Octaviano Augusto accidit dedecore, raro ea est coniugii prosperitas, qua gaudere solent privati. Accedit quod quae universam civitatem vexant et affligunt, iis acerbius percutitur caput rei publicae. Sed regius animus in expletis omnibus officii partibus et in conscientia boni summam et dulcissimam inveniet laborum remunerationem; neque ex eventu sortem suam comparabit, qui obnoxius est fortunae, regibus non magis mancipatae quam iis, qui parent, sed obfirmatus et casibus humanis minime fractus feret quae ceciderint adversa.

Populariter, ut initio pollicitus sum, regiam adumbravi virtutem, quantum mea potui existimatione, neque omnia, ut fortasse oportebat, uberius pertractans, quod et infinitum argumentum est et breve mihi tempus constitutum; sed ad illa, quae summatim disputavi, animum intendentes intellexistis credo me non monente, quantopere virtuti regiae Fridericus Guilelmus respon-

deat: tamen non ingratum me facturum spero, si potiora certe descriptionis lineamenta iterabo. Itaque ut seriem institutam servem, Fridericus Guilelmus more maiorum suscepit curam exercitus, nec tamen in ea est nimius, nec posthabet ei civilia, militemque ita temperavit, ut cum paganis non ut olim pugnaret sed concordaret: ipse Rex acrem se militiae et fortem bellatorem comprobavit, fortem etiam virum in ferendis malis, quibus non occubuit, sed corroboratus ipsis est, maior emersus ex calamitate haud mediocri, sapientiae fructu collecto e fortunae vicibus, ut ex thymo, herba acerbissima et aridissima, apes mel dulcissimum comparant. Non amplius quidquam vero loquor, sed longe infra rerum gestarum molem, infra illa populi studia, quae Rex dilectissimus consiliis et facinoribus, post divinam opem ipsius virtute et civium fide perfectis sibi conciliavit, consisto invitus: meminerunt et aestimabunt illi, qui tum affuerunt. Quid vero dicam de Regis industria et laborum tolerantia? quis a deliciis, quibus vel fortes aliquando indulgent, quis ab omni luxu et mollitie alienior, quis frugalior? Nemo quidem civium nescit, quam exigua redituum pars in aulam erogetur, conversis prope omnibus in commoda publica. Simul Fridericus Guilelmus ita moderatur severitatem, ut quum severi principes metui soleant a subiectis, in hoc principe ne quaeri quidem possit, quod saepe quaesierunt harum rerum curiosi, metuine regem praestet an diligi: nam ea ipsa, quae solo metu putes perfici posse, caritas principis cum reverentia ipsi debita efficit, et vis legum, per quas imperat; firmiora profecto imperii subsidia et propugnacula, quam copiae et arces, quibus insuper sumus munitissimi. Pietatem vero, sapientiae fundamentum, Fridericus Guilelmus non in ore habet, sed in pectore; nec religionibus et caerimoniis, quod multi reges sibi faciendum putarunt, ducere populos et constringere ac quodammodo decipere vult, sed vera Dei cognitione emendare suos; neque eius pietas in vana dogmatum notitia posita est nec caecis superstitiosisque contaminata opinionibus, sed penetrat in ea, quae agit, et illustratur cogitatione multa. Iam quis sui modum melius tenet? Nonne modestiam privati consociat cum regia potestate et dignitate? Cuius rei magnum argumentum vel cum periculo offensionis afferam. Non habemus libertatem, quam dicunt, in charta scriptam; nec magna est in hoc imperio ordinum, quos vocant, *civilium auctoritas*: sed per universam rei publicae ad-

ministrationem diffusa est moderatio quaedam, quam Fridericus Guilelmus iussis et exemplo praeit; unde nihil usquam cupide, nihil violenter, nihil per factionem geritur, et sic liberiores sumus, quam qui videntur liberrimi. Considerate hanc universitatum litterariarum rationem: hae licet communi Germanici concilii decreto ante hos octo annos intentiori praefectorum ipsis datorum curae sint subiectae, num iustam vel docendi vel discendi perdiderunt libertatem? nonne liberiores sunt Britannicis et Gallicis, ex quibus hae potissimum illiberalibus turbari contentionibus videntur? Non distinctius dicam de Friderici Guilelmi in deligendis et consultandis ministris et amicis prudentia et diligentia; nec mihi decorum superstites nominare: documento sunt defuncti, qui ipsius auspiciis ante hos duodecim annos et prius maximas domi forisque res gesserunt et in ore animisque civium haerent recentes. Contra adulatorum natio universa exsulat ex hoc regno et ab hac aula. Sed sapientiam Principis dilectissimi consummat acer ille, quem supra dixi, veri sensus, qui ad rectum, honestum, utile in quavis re certo collineat iactu: quae indoles eximia quum cognita plerisque omnibus sit, nemo dubitat quin Rex, quaecunque ad ipsius pervenerint notitiam, sit recte diiudicaturus. Talis vir non potest non iustus, aequus, fidus, benignus omnibus, qui digni benignitate, sed simul severus in delinquentes esse: unde proba animadversionis vel lenitatis, munificentiae vel parcitatis mensura proficiscitur. Quae omnia in Friderico Guilelmo insigniter et ea qua debent ratione inesse, quamquam plurimis documentis comprobatum pridem est, tamen duo afferam, quae hic attulit annus, alterum iustitiae et aequitatis, alterum munificae liberalitatis. Quorum prius est eiusmodi, ut Friderico Guilelmo publice actae gratiae sint etiam ab exteris: quippe quum per multorum annorum spatium, quae regni olim Guestphalici creditoribus debentur, nulla voluisset civitas solvere, primus Rex noster ex sua parte iussit illis satisfieri certis condicionibus. Posterius vero ad nostras pertinet res. Nam etsi Fridericus Guilelmus ut ceteras huius regni litterarias universitates, ita nostram inde ab institutione eximie ditavit opibus easque identidem amplificavit, tamen stipendiis, quibus inopes sustentarentur adolescentes, certe eatenus eramus minus instructi, quatenus in tanta qua floremus civium academicorum frequentia, quantam longo ex tempore nulla in Germania artium schola habuit, consentaneum est esse permultos, qui sublevandi publice

sint: quibus non sufficiebant priores copiae, quamquam et ipsae paullatim auctae. Quapropter hoc anno Rex benevolentissimus instituit egregie, ut e fisco sportulae haud exiguae numerarentur et aliis et potissimum defunctorum ecclesiasticorum et scholasticorum filiis, qui apud nos studiis darent operam: et quoniam regis exemplum libentissime sequuntur privati, spes est fore, ut plura posthac accedant huiusmodi munera: quemadmodum eodem hoc academico anno duo generosae mentis mercatores donum haud mediocre in eundem finem obtulerunt universitati. His artibus Fridericus Guilelmus, quamquam nulla gloriae cupidine ductus, sed quod de Galba Tacitus dicit pulcherrime, famae neque incuriosus nec venditator, optimi regis nactus laudem est, et simul vera principis potitus felicitate. Non ille extrinsecus involutus est beatitatis specie, circumfusis armis equisque et exercitus apparatu, intus vero cupiditatum voces et conscientiae angor testimonium dicunt contra inanem istum splendorem, et clandestini civium gemitus omine infausto occinunt nominis claritudini: sed pectoris tranquillitas in frontis explicatur serenitate; qualiacunque dispensat fortuna, ea accipit temperanter, iis suum tribuit locum, ut neque adversis nimium contrahatur animus, nec secundis exsultet; denique in civium caritate, fide, studiis, et in regiae familiae amore et concordia requiescit securus. Effecisse mihi videor quod volui. Precemur igitur Deum Optimum Maximum, ut quem nobis nuperrime ex infirmitate restituit, principem patremque diu laetum apud nos retineat, domuique Augustae, quam gratissimo coniugio auctam hoc quoque anno gratulati sumus, postremo imperio huic potentissimo et florentissimo prospiciat et consulat propitius.

XVI.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXVIII. habita.

Quum permultae causae sint, auditores, quamobrem Friderici Guilelmi natalicia tanta nos quotannis celebritate obeamus, eaeque partim rei publicae universae communes, quod optimum Principem venerari, beneficia ab illo in civitatem collata pio animo recolere, Deo Optimo Maximo pro illius salute gratias agere et identidem vota facere pariter interest omnium, partim vero nobis propriae et peculiares, quod ille scholam hanc non solum condidit, sed etiam insigniore fovet cura, atque ita diligit, ut suo eam nomine ornaverit nuperrime: tum una mihi ita videtur singularis, ut omissis, quos prioribus annis persecutus sum, aliis locis, in hac hodie immorari constituerim. Rem simplicem dico, non cuiquam vestrum aut ignotam aut dubiam. Nam si nihil non modo ad singulorum populorum sed ad generis humani prosperitatem adiuvandam plus confert quam patriae caritas civium insita animis, quae nulla non aetate fructus tulit uberrimos et facinora pulcherrima genuit: quid iuventutis magistri debent antiquius habere, quam ut eos, quos formandos susceperint, illa ipsa virtute imbuant et incendant? Nimirum quos sensus puer et adolescens cum prima imbiberit disciplina, ii intimis mentis recessibus insinuati et quasi in medullis et visceribus haerentes et firmissime et diutissime retinentur: et nescio an veteres, praesertim Graeci, flammam illam sanctissimam, qua eos constat unice arsisse, nulla re magis aluerint, quam apta educatione et institutione gymnastica et musica, quae patriis moribus, patrio cultui, patriis litteris artibusque, spreto quovis peregrini coloris fuco, assuefaceret subolem. Atqui patriae caritatem et principis amorem officio satisfacientis ita consociata inter populos, qui regnantur, invenimus, ut qui patriam diligat, non possit non principem diligere, et quum principis persona universam in sese civitatem contineat velut adspectabili imagine expressam, sine gratissimo illo, quo caput rei publicae amplectimur, affectu ne patria quidem possit satis cara nostris pecto-

ribus esse. Sic eadem lege, formula, fide principi patriaeque obstringimur, non tamquam servi, quibus dominus, nulla patria, sed ut liberi, qui sicut domi patrem loco principis, ita publice regem parentis loco habent. Hi sensus, quibus apud nos optimus quisque Friderico Guilelmo devovetur, haec studia, laudatissimae illi antiquitati tantum non ignorata, ipsam patriae caritatem intendunt, nobilitant, mira dulcedine perfundunt; tantumque abest, ut quae patriae debentur, rapiat princeps, ut quidquid hic ad sese sinceri amoris vindicaverit, id vindicatum patriae sit. Nonne igitur in scholis tam superioribus quam inferioribus ad principis reverentiam et amorem dirigendi iuveniles animi sunt, et una cum litteris tradendis allaborandum est, ut illis sensibus penetrentur discipuli? Quod quamquam non hoc solo die agendum, sed quavis oblata occasione, sive disertis utendum verbis erit, sive sufficiet ea proponere, ex quibus recta consilia ultro colligere discentes possint; tamen hic dies, universo populo laetus et festus, simul est convenientissimus, quo collegium unumquodque litterarium testetur, sese gravissimi illius officii minime esse immemores. Et profecto vos, quotquot adestis, collegae suavissimi, confido vobis aeque atque ego mihi sum, probe esse conscios, quam impense Fridericum Guilelmum ob insitas ipsi divinitus virtutes, ob iustitiam et moderationem, pietatem et sapientiam, lenitatem et fortitudinem, diligatis ac suspiciatis. Intelligimus bona nostra, intelligimus quis eorum sit auctor: optimisque Friderici Guilelmi captos artibus summisque cumulatos beneficiis num quisquam nos putarit unquam commissuros, ut si vel praecipiendo vel cohortando efficere possimus, ut civium erga Regem dilectissimum amor, qui augeri vix videtur posse, confirmetur et propagetur, obliviscamur sacramenti Patri patriae dicti?

At hic iam quaerat aliquis: Quid id est tandem, quod, si nudam admonitionem exceperis, doctrina et iuvenilis institutio ad patriae et principis caritatem excitandam conferre possint? quid vero vos, qui in ipsa imperii sede collocati, cognitione propiore et quotidiano quasi usu huius regni praestantiam penitus debetis perspectam habere, praestatis, quo comprobetis id, quod vobis propositum dicitur? et quotus quisque est vestrum, qui musei parietibus inclusus et annosis incumbens voluminibus bene mereat de re publica, de patria? Quid quod litterae generi humano universo communes sunt? quod omnes fere populi

artium earundem vinculo inter se continentur? quod litterarum cultus homines retrahit ab agendo, retractos in aliena quasi terra et in imaginaria quadam notionum purarum dicione defigit, dum agricultura, mercatura, cetera negotia quaevis retinent in rationibus civitatis? Quin litteris ipsis nimium patriae studium nocet; quo quum populi haud pauci usque ad arrogantiam et superbiam efferantur, exterorum eruditione contemnenda suae praecidunt florem, contrario Germanis vitio, qui ad peregrina stupentes, popularibus obtrectant invidiose. Nonne vero philosophia, doctrinarum omnium mater et altrix, a vitae communis et a patriae commodis abhorrere videtur? Ut statim Thalen, a quo haec scientia fere initium cepit, et Anaxagoram similesque viros fuerunt iam inter veteres qui dicerent sapientes quidem fuisse sed neutiquam prudentes, et difficiles quidem admirabilesque et prorsus divinas res cognitas habuisse, sed inutiles, quod humana bona non quaererent. Neve hoc physicorum proprium esse dicas, qui primus philosophiam devocasse e caelo et in urbibus collocasse et in domos etiam introduxisse fertur, Socrates ille longe afuit a vulgari utilitate, et parum tribuens natali solo, quum cuias esset interrogaretur, est sese mundanum professus. Idem placuit Stoicis, qui tamen a morali disciplina non magis quam Socrates alieni fueruut. Et Plato eos, qui in iudiciis aliisque conventibus publicis inde ab adolescentia volutentur, ut servos dicit eductos videri, si cum eo comparentur, quem finxerit philosophia: huic ne via quidem in forum nota est, ait, neque scit, ubi curia vel aliud rei publicae sit concilium; et re vera eius corpus tantum in civitate positum est et peregrini loco degit, anima vero spretis his rebus omnibus, ea quae supra terram sunt et infra, atque universam rerum naturam pervestigat, ad proxima sese nequaquam demittens. Neque Aristoteles contemplativam vitam non praefert activae: et utramque coniungere dixeris arduum, quod et litterae otium postulant, et negotia strenuam industriam. Immo talia non soli philosophi praecipiunt: etiam Imperatores audivimus edicentes, non decere doctos de civitatis rebus ferre suffragia. Denique litterae putantur gratissimum aliquod refugium et recessum solatii plenum offerre, ubi publicae vitae fluctibus iactatus requiescas securus, ubi nemo circulos illos Archimedeos turbet, sed velut in claustris monasteriorum ab omni miseriarum contagione delitescas liberatus. Haec et plura huiusmodi, quae exponere supersedeo,

siquis doctus probarit, num eum putatis principi et patriae ex animo fidum et addictum fore, aut multo aliter affectum, atque Alexandrinos fortasse poetas et litteratores, ostentationis causa potissimum alitos et bene habitos a peregrinae stirpis regibus, qui metu et superstitione continebant populum in sua ipsius terra patriae expertem? Nae ista condicio mirum quantum distare a nostra mihi videtur; et quidvis prius concedendum censuerim, quam Friderico Guilelmo populoque Borussico ita alienos esse huius imperii eruditos, ut eorum doctrina a civitatis ratione plane sit segregata, neque obligatae mentes nostrae et Regi et rei publicae interiore pietatis coniunctione sint: qua pietate si careremus, ipsa haec huius diei sollemnitas non esset ultra gratiarum actionem aestimanda.

Nunc, quoniam potius artissima inter rem publicam et litteras coniunctio intercedere videtur, quam non dubito quin Rex sapientissimus, doctrinarum studiis tanta subveniens munificentia, non modo ipse perspexerit, sed ut docentes quoque et discentes ante oculos habeant, postulet: etsi vos haec fortasse melius quam ego cognita habetis, tamen quod meum est sententias vestras pro virili parte eloqui, triplici modo patriae commodis scientiam inservire moneo, ab illa nequaquam alienatam. Primum enim quae sapientes generi humano praestant, simul praestant civibus, iique simul mundi et certae rei publicae cives esse debent; deinde quum patria non tam solo quam communi sive populi sive civitatis ingenio definiatur, ad hoc excolendum plurimum confert eruditio; postremo vegeta doctrina in omnes transit rei publicae partes. Nam si vere praecepit Aristoteles, hominem esse animal civile, in civitate vita humana perficitur et absolvitur, et civitas ipsa nihil videtur aliud esse nisi naturalis generis humani condicio et status ad normam rationis formatus et compositus; itaque quisquis perfectionem mortalium et generis humani progressum adiuvare nititur, quod eruditi est sine dubio, is etiamsi nulli certae rei publicae curas suas impendat, sive mentibus illustrandis, sive moribus corrigendis, seu rebus utilibus inveniendis de omnibus hominibus bene merens simul populares promeretur. Eundem quum, si modo recte didicerit ratiocinari, non lateat ipsam hominis naturam poscere, ut genus humanum in plures divisum societates sit, ille sibi quoque quamvis mundano certam quandam civitatem debere patriam esse intelliget, ut certa cuique gens, certa familia est,

eamque sibi esse imprimis diligendam, sive natus illius civis erit sive eo iure donatus. Quid quod illi ipsi, qui sese primi mundanos dixerunt, minime negligebant patriam aut rem publicam? An Socrates Athenas reliquit unquam, nisi ut pro patria armis dimicaret, et semel Isthmiorum spectandorum causa? Nonne ille in clarissimo colloquio, quod cum Critone instituit in carcere, licet Spartam Cretamque laudet, tamen profitetur, non alius sese urbis quam Athenarum, non aliarum legum quam Atticarum unquam fuisse cupidum? secundum has vivere et civis officia exsequi, his parere constituisse? nonne haec consilia et vitá, ut philosophiae sic moribus institutisque civium emendandis dicatá, et ipsa morte comprobavit? nonne eum patria iniuste damnatum posthac luxit et aerea statua honoravit? Num vero Stoici, quod mundani esse voluerunt, vixerunt otiose? Immo horum adversarii Epicurei. Anne M. Antoninus, qui sibi ut homini mundum patriam et rem publicam esse affirmat, imperii onera detrectavit? Profecto haec exempla luculenter, siquid video, demonstrant, quae sapientia sectatores suos reddat mundanos, eam non officere patriae: ut mercatura hac in re litterarum simillima lucem per omnes orbis plagas spargentium, dum commercium gentium aperit, non videtur patriae vincula dissolvere; ut Christiana fides sanctissima, quae invisibilem et caelestem piis patriam esse vult, huius terrestris caritatem non imminuit, sed potius religione obligat et instinctu divino concitat, ut patriae et principi devoveamus vitam, et pro aris et focis profundamus sanguinem.

Sed patriam ab initio mortales, in cultus humani gradu infimo collocati, proximis et perangustis agri vel oppidi, ubi quisque natus esset atque adolevisset, circumscripsere finibus, ex sede soloque familiare et peregrinum comparantes; qui quidem essent cum arvis suis rivisque et collibus dulcissima consuetudine iuncti, notisque inde ab infantia locis delectarentur, quorum adspectus neminem paullo mitiorem non grata aetatis anteactae afficit recordatione. Mox homo magis arrectus et iam rebus altioribus mente concipiendis par, rem publicam legibus suae indoli congruis temperatam sibi intelligit patriam esse; tum non amplius quasi glebae adscriptus, nationis communione metitur patriam, et primum gentis suae minoris, deinde populi plures gentes origine propinquas complexi: sicut Graeci, qui *sero coeperunt communi* nomine appellari, etiam tardius et vix

unquam firmiter in unum coaluerunt corpus, licet patriam rem publicam quisque egregie haberet caram; sicut eorum, quae nunc sunt, regnorum provinciae paullatim nec sine turbis bellisque ita coierunt, ut diversarum provinciarum cives communem sibi agnoscerent patriam. Et rem publicam quidem cum libertate, quae ab illa separari non potest, Graeci potissimum esse patriam iudicarunt, quae quasi nullo loco inclusa etiam transferri posset: sic Phocaeenses ab Harpago obsessi et ad extrema compulsi patriam transtulerunt in Corsicam, et mox Veliam; sic Bias Prienensis Ionibus persuadere conatus est, ut relicta Ionia in Sardiniam navigarent ibique urbem constituerent, quo conservarent libertatem; sic Themistoclem Herodotus narrat de transferendis in Italiam Athenis cogitasse; sic quamcunque in diversissimis plagis terram occuparunt Graeci, Asianam, Libycam, Italicam, ea ipsis Graecia visa et nominata est. Et recte; siquidem civitas non fundis et tectis constat, sed legibus et institutis. Nimirum quando ad linguae et morum communionem, sine qua gentes in unam civitatem recte componi nunquam poterunt, accessit haec civilis iurium et officiorum, regiminis et obsequii, utilitatum et periculorum communicatio, et quaedam disciplinae publicae privataeque perpetuitas, qua naturalis confirmetur indoles; ad haec sese applicant civium studia, patriaeque caritas, quae antea solo, muto illi et inanimo adhaerebat, refertur iam ad hanc rei publicae formam, hoc populi ingenium, hanc vivam et immortalem animorum eundem agendi finem habentium in eademque consilia consentientium societatem, quae etsi ex cunctis conflatur civibus et potest etiam sine regia dignitate conservari aliquatenus, tamen optime et perfectissime uno continetur capite rei publicae, principe legitimo; et gliscit haec patriae caritas tanto magis, quanto proprium populi ingenium magis effingitur, quanto liberior subiectorum status, quanto certior civium et principis concentus. Nec vereor dicere, etiam quae bellorum eventibus et fortuita terrarum divisione alicui civitati accesserint gentes, posse his inter se vinculis conciliari, si modo aliqua, quae certe Germanicae stirpis nationibus inest universis, morum et indolis primitivae succurrat convenientia, et civitatis rectores textorium illud opus, quod iis Platonis Politicus imponit, disparia fila committendi calleant. Nonne, licet hoc regnum e variis gentibus fortuito quodammodo quasi elementorum concursu accreverit, vis imperii certum tenentis tem-

peramentum, et legum atque institutorum quaedam aequalitas, cui etiam paria litterarum et artium studia annumeranda sunt, et unus qui gubernat omnes, qui omnibus aequus est, Principis dilectissimi animus, Transrhenanum et Transvistulanum, Viadrique et Albis et Visurgis accolas et interiectas provincias cunctas non armis, sed voluntatum consensu, in hoc unum nomen Borussicum consociat? Etiam siqui sunt (vel nulli autem vel paucissimi sunt), qui leni regimini nondum satis assueverint, ii mox civitatis huius delinientur virtutibus; Friderici Guilelmi vero amore vel illos iam nunc captos iudico, qui prius a Borussia erant alienissimi. Illud igitur, quod dixi, populi et civitatis ingenium patet magna ex parte institutione publica formari, quum praesertim, qui rebus gerendis praeficiuntur, publicis scholis erudiantur fere omnes. Quapropter quamquam, in immensum aucta cultissimarum Europae terrarum coniunctione, litterae non possunt tantum quantum olim apud Graecos peculiarem nationis indolem retinere, tamen disciplina nostra concordare cum interiori populi et rei publicae ingenio debet, idque quantum fieri potest ad perfectionem adducere. Quod quomodo fiat, non nunc exponam: neque id nisi spectatis rei publicae institutis quibuslibet atque iis, quae ipsa per longam annorum seriem secuta sit, consiliis explicari poterit: sed neminem arbitror negaturum, certa quadam eaque egregia indole praeditum esse imperium Borussicum, quae regibus gloriosissimis ducibus tantas nacta vires sit, ut etiam exteros permultos, quos illud a Spartana peregrinorum reiectione longissime discedens minime excludit, allexerit et alliciat, atque ad naturam indigenarum quodammodo transformet. Quodsi ad illud rei publicae ingenium, cui libertatem animorum imprimis esse congruam si non omnes certe plurimi concedent, fingemus alumnos nobis commissos, et patriae et Friderico Guilelmo praestabimus officium.

Tertio loco vegetam doctrinam in omnes dixi rei publicae partes propagari; quod quum pervulgatum sit, non persequar nisi paucis. Theologiae quidem, iurisprudentiae, medicinae, naturalis scientiae, mathematum, politicae oeconomicaeque disciplinae publicis utilitatibus consideratis nemo quid velim non perspiciet. Philosophia vero et historia tum pluribus harum doctrinarum fundamento sunt, tum praecepta et exempla proponunt, ad quae audita posse etiam civitatis statum et instituta emendari non est dubium; imprimis vero illae deterrimis civi-

tatium malis, impotenti tyrannorum dominationi et superstitioni insanae, qua occupare mortalium imbecillitatem callidi homines solent, adversantur suo lumine; quae praecipua causa, quare illis et pravi principes et sacerdotes imperandi avidi nullo non tempore infesti fuerunt. Postremo haec, quae vocantur, humanitatis studia et ipsa ceteras adiuvant disciplinas, longoque usu comprobatum est et Principum quoque nostrorum iudicio approbatum, illa recte tractata et iustis liberalis institutionis finibus cohibita ad erudiendos eos, quibus civitas in negotiis gerendis utitur, esse maxime accommodata. Sciens me abstineo ab aliis laudibus, quae a proximo civitatis commodo paullo videantur remotiores esse; quamquam his quoque Cicero, publicarum rerum certe haud ignarus, ne in foro quidem veritus est bonas commendare artes. Ceterum iniquus sit, qui vulgaris usus limitibus constringere litteras velit. Non modo enim quid utile futurum sit, haud facile praevideas, sed litteris sua virtus etiam sine utilitate constat, et scientia divina humanaque omnia, rerum naturae animique intimos recessus et quidquid homines gesserunt et excogitaverunt, insito mentibus veri inveniendi impetu cognitionis ipsius causa rimatur. Quod siquis multiplicis illius apparatus doctrinarum eam tantum partem in civitate retinendam censuerit, quae ipsius convenire rationibus videatur, et fundamenta litterarum, abstrusa illa nec communi usui apta, labefactaverit, nec multo aliter egerit atque Cynici, qui quod ad recte vivendum hominem sibi sufficere arbitrabantur, fuste et pera ollaque et poculo, vel pro hoc etiam concava manu contenti, quidquid supellectilis et utensilium exornat vitam et iucundiorem reddit, feruntur sprevisse. Hoc unum concedendum iudico, esse quandam quasi emortuam eruditionem vel potius eruditionis speciem et imitationem, quae quantumvis sese iactet, prorsus illiberalis et umbratica neque ingenium exerceat nec iudicium acuat, nec notionibus impleat animum, neque doceat quidquam aut recreet et oblectet, sed inanes in horrea sua constipet paleas, et in solis habitans librorum voluminibus nihil mente comprehendat. Istam igitur ut patiemur e civitate exsulare, ita sublimem et profundam doctrinam a communi quamvis alienam usu, una cum poesi et ceteris huius generis artibus illi dicemus esse decus et ornamentum. Nec metuendum est, ne nos, qui publicis fungamur muneribus, nimium alienemur a re publica, aut in hac urbe fiamus umbratici: immo illud Friderici

Guilelmi institutum, primarias scholas in principibus potissimum urbibus collocandi, praeter cetera bona etiam hoc habere videtur, quod et docentes et discentes iustae earum rerum, quae extra eruditionem sunt, mensurae adsuescunt aliquanto facilius.

Strictim percurri, quae pollicitus eram, auditores, quod sententiis, quae de commissionibus litterariis latae sunt, publice recitandis iam aliquid reciditur temporis oratori prius concessi; quae autem dixi, etsi Principis dilectissimi laudes non de industria hodie praedicavi, tamen prope omnia ex illius apta persona esse quid est quod demonstrem? Fridericus Guilelmus quidem litteras rei publicae utiles esse et vult et intelligit, sed earum dignitatem non ex hoc comparat usu: non enim ulla opinor civitas liberiorem illis cursum praescripsit aut latiorem campum concessit, quam nostra huius regis auspiciis. Hic florem doctrinarum in hoc imperio ita auxit, ut earum in Borussia stator summo appelletur iure; hic accepta a prioribus regibus emendavit et amplificavit omnia; hic tot nova addidit decora, ut maiores longe post se reliquerit; denique huius regnum tria illa optima, verum, bonum, pulchrum inter sese, et pacis artes civilisque status prosperitates cum militari virtute et potentia coniungit, pietatemque et morum probitatem civibus exemplo praecipit rex. Neque illa sunt eiusmodi, ut huic tantum aetati conducant: quemadmodum quae Fridericus Magnus fecit egregie, ad posteros propagarunt fructum, sic Fridericus Guilelmus post se rei publicae profuturus est, dum, licet ingentem sumptum exigant praesentes necessitates priorum temporum iniquitate auctae, non desinit mansura condere instituta et futurae messis semina spargere. Itaque omnium votum, cuncta civitatis commoda complexum, est huius principis salus; hic bonis cuiusvis ordinis omnibus aequus et comis, hic miseris perfugium, hic unice popularis et civilis est; denique huic eadem quae civibus laeta et tristia. Quod utinam summum numen nostris annuat precibus, ut Fridericus Guilelmus felicitate, qua est dignissimus, fruatur perpetuo, atque illi viridis et longa contingat senectus, rerum institutarum videns successum; ut illi animi tranquillitati, qua veram est sapientis beatitudinem nactus, respondeat rei publicae quies et diuturna pax, et consilia ad recreandam civitatem capta secundet; postremo ut domus Augusta universa conservetur, augeatur, imperiique haec securitas et gloria confirmata in longissimum perduret aevum.

XVII.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXIX. habita.

Sapienter mihi videntur Persae, praestantissima olim gens, instituisse, auditores, ut lege ageretur in eum, qui quum posset gratiam referre bene merito, deprehenderetur ingratus, quod eundem etiam deos et parentes et patriam et amicos neglecturum arbitrantes, ingratum ab impio nihil distare iudicarent. Nam profecto animis piis, lenibus, teneris apprime dulcis est sanctissimus ille gratiarum affectus; nihil eosdem perstringit acrius, nihil in universa rerum natura atrocius et foedius est, quam homo beneficiorum immemor: ac, si modo licet gradus quosdam innoxiarum voluptatum constituere, suavissimum mihi videtur benefacere, suavissimo proximum pro benefactis gratum esse, tertium iucunditate beneficiis affici, denique hoc ipso minus gratiam persolutam accipere, quam quidem nemo repetat qui, quod iure praecipitur, quae bene aliis fecerit, obliviscatur continuo. Atqui ex his cum quarto primum idque longe maximum Patri patriae, quem semper quidem quum tacite tum diserte, sed hodie sollemnius veneramur, datum divinitus est; nobis secundum et tertium, haec quoque eximie bona, relicta sunt: ob quae, ne nostra desideretur pietas, merito nobis hic dies unice laetus, felix, festus habetur. Quis est enim beneficentior, quis dignior gratorum civium praedicatione, quam Fridericus Guilelmus, Princeps iuxta strenuus et mitis, rei publicae aeque pace ac bello restitutor, emendator morum, stator artium, aequus iustusque omnibus, liberalis in merentes, miseris afflictisque solatium? Sed ego hoc sollemni die non modo laudatione identidem prosecutus sum eum regem, quem laudanti occinas adeo illud, quod in sophistam Herculis praeconia recitaturum haud inficete Antalcidas Spartanus dixit, „Quis autem illum vituperat?“ verum etiam, qualis Fridericus Guilelmus sit, non in sola ipsius persona spectandum censeo: in civitatis statu, condicione, institutis, consiliis, maxime illucescit regis virtus,

quod ipse rem publicam fingit et ab illa fingitur vicissim; de qua dicturus sicuti effugiam ipsam speciem assentationis, quamquam mihi inter vos, ut Principi optimo sinceris animis obstrictos, ne metuendam quidem, ita non magis recedam a Friderici Guilelmi egregiis artibus exponendis, quam qui olim Athenis publice constituti erant, ut civium bello caesorum memoriam celebrarent, visi sunt ab argumento deflexisse, ubi patriae enarrabant bona, cui fortes illi bellatores et gloriam commodumque addiderant, et suam ipsi debebant virtutem, educatione et exemplis parentum clarissimis ad res praeclare gerendas formati atque excitati. Attamen quum considero, quam varias res ac multiplices haec concludat materia, quas ne summa quidem eruditio et peritia cum uberrimis eloquentiae copiis coniuncta exhaurire aliqua ex parte queat, tantum non deterreor ab incepto: et certe licebit in exigua aliqua particula hinc delibata consistere, quae neque ab re litteraria neque a temporibus esse aliena videatur. Tempora vero quae dico? Nimirum ex quo Europae regna ab imperio unius impotenti liberata sunt, si natas in civitatibus aliquot male compositis seditiones, atque inde exortas expeditiones magis quam bella et proelia exceperis, alta pace gavisa haec orbis pars est, coepitque recreari et florere: Occidens quidem etiamnunc misere commotus et oppressus; longinquum Orientem vastat bellum, ut servitus atrocissima tolleretur, susceptum; mediae gentes securae, et praeter leves suspiciones et nescio an dicam minas nihil audetur gravius, dum pacem continet principum sapientia. Hanc temporum condicionem mihi, qui in litteris occupatus sim, spectanti oblata cogitatio est, quae quum in qualibet re publica tum in nostra civitate inter bellicum et militarem statum atque inter disciplinas artium intercedat ratio: de qua pauca et exilia disputaturum me vestrae, auditores, aura benignitatis adiuvate.

Et primum quidem, quum regnum Borussicum vulgo militare dicatur (neque ipse veritus olim sum certa quadam ratione hoc pronuntiare), mireris hoc imperium artium cultu tantum praestare, quantum praestat sine dubio. Quamquam enim bello aliquando populorum vires et ingenia quasi ex somno excitantur, et quemadmodum tempestates aërem purgant et solum fecundant, sic illa morbis rei publicae, et imprimis luxuriae, negligentiae, ignaviae medentur, quo simul meliorem litterarum tractationem provocari posse non nego; tamen non quodlibet

bellum has affert prosperitates. Nam quae bella per solos, ut ita dicam, milites, nullis acrioribus populi studiis geruntur, ea populum aeque quidem atque alia bella affligunt, non aeque erigunt: quae nec libertatem, qua litterae imprimis crescunt, vindicent rei publicae, nec latiorem orbis terrarum cognitionem afferant, neque utilibus exterorum artibus augeant indigenas, aut quibus nimium vastentur terrae, ea quomodo possint gentibus conducere, non video. Itaque bellum Peloponnesiacum et quae Macedones adversus Graecos gesserunt, minus fausta fuerunt et civitatibus et litteris; nec Romanis civilia bella boni praestiterunt quidquam; nec Ludovici Quarti decimi arma eam, quae illo regnante fuit, Gallis litterarum laudem attulerunt; istud autem triginta annorum bellum sacrum longe perniciosissimum litteras Germaniae universas funditus exstirpavit; nec bellum septem annorum magnopere excitavit ingenia; Neapolionis vero expeditiones nec Galliarum nec gentium victarum profuere litteris. Sed Medica bella aucta libertate eruditionem Graecorum mirum quantum adiuverunt; Alexander Magnus, dum Orientem aperit, rerum et humanarum et divinarum amplificavit notitiam, et Graecas litteras in barbaris sparsit oris, similiterque expeditiones cruciatae aliquid certe utilitatis praestiterunt Occidenti; et Punico bello secundo Graecorum artibus Romam invectis Musa pinnato gradu, ut ait vetus poeta, intulit se in Romuli gentem feram et bellicosam; postremo nostra memoria bellum pro libertate susceptum non solum nobilissimorum carminum copia sane dignorum, quae cum Tyrtaeo et Alcaeo componantur, ditavit Germanos, verum etiam animos a frivolis rebus avocatos ad optimum quidque et vero ad litterarum studia nova alacritate capessenda impulit. Sane alia insuper via bellum ut ceterum civitatis apparatum, ita artes augere potest, ubi id victarum gentium divitias et tributa transfert ad victorem: qua via Pericles Athenas litteris quibusvis et splendidissimis implevit operibus: at nec reprehensione hoc caret neque iniuriae vindicta, quae Athenas, ut posthac Romam et nuper Galliam, consecuta est; nec bello istum Athenarum cultum deberi, sed insito natura Atheniensibus artium optimarum studio, inde colligas, quod nec Sparta nec Roma ex similibus maioribusque rapinis comparem percepere fructum. Iam vero quae de bello diximus, eadem videntur etiam pacatae civitatis ei convenire statui, qui unice ad bellum gerendum comparatus sit: nisi quod

domestica militia ne id quidem praestat, ut animis civium eos addat stimulos, quos iis bellum populi consensu coeptum admovet. Denique ut bellum excitet ingenia, pax ea maturare debet; pacisque artes litterae et sunt et vocantur: haec alma pax non solum, quod praedicat Bacchylides, opes dispensat, et dulciloquorum flores carminum gignit, iuvenesque ad gymnasia et tibias et comissationes convocat, verum etiam altiora illa disciplinarum et scientiae gymnasia et praestantissimam philosophiae musicen alit, otiumque et opes ut in mitiores conferre artes liceat, efficit. Nonne enim, ut summi poetae Britannici verbis utar, per bella, quemadmodum arva, prata, arbusta nostra vitiosa germinatione degenerant, sic iuventus artes dedocta efferatur? Num vero pecunia omni in belli necessitates conversa artibus principes tantam possunt curam impendere, quantam Rex optimus, postquam diuturnis bellis pax laetissima successit, in magnificis per universum imperium litterarum et artium institutis vel condendis vel instruendis posuit?

Enimvero imperium Borussicum, quod olim fortasse ob magnum mercenariorum numerum potuit militari potentia unice nixum videri, haud magis militare est, quam unumquodque esse debet, neque eatenus, quatenus id vitiosum habetur. Nam quum unamquamque civitatem paullo perfectiorem tres potissimum constituant ordines, qui ea quaerat, quae ad victum cultumque necessaria, commoda, iucunda sint, qui ceteros erudiat et doceat, qui armorum vi tueatur parta, et in horum concordia et concentu posita rei publicae salus sit; merito imperfecta et vitiosa videbitur ea civitas, in qua unus ex his ordinibus aut minus excultus sit aut prorsus neglectus vel oppressus iaceat, unusque reliquos ita vicerit, ut in hunc cuncta vergant, hic in reliquos dominetur. Ita civitas alia mercatoria, alia sacerdotalis, alia militaris iudicanda est, prout quaeque pars rei publicae nimium emineat: sic, ut militaris exempla absolutissima, qualia nostra aetate vix nisi inter barbaros reppereris, ex antiquis petam rebus publicis, quae licet tam exiguae fuerint, ut una essent urbe vel paucarum communione circumscriptae, tamen clarissimas variarum, quas civitas induit, formarum imagines offerunt, et ob hoc ipsum, quod simpliciores fuerunt, singula civitatis elementa exhibent distinctiora; sic inquam Sparta et Creta prope unice militares fuerunt, quod optimatium exercitus praepotens ceteris imperabat ut servis, agros colebant

clientes dure ut plurimum habiti, atque ut agriculturae opus quamvis utile et delectabile, sic mercatura, opificia, reliquus quaestus in nullo erant honore, litterae vero et artes, exceptis gymnicis et musica et siqua alia numinis colendi causa tractanda visa, nimium negligebantur, civesque, quod eximie perspexit Plato, non ad virtutem universam, cuius partibus omnibus perfusa esse res publica debet, sed ad solam fere fortitudinem formabantur; sic Roma labens, ex quo penes Praetorium vis fuit imperii, militaris regni specimen miserabile extitit. Sed nostra civitas numne paret militibus? num maior apud nos quam in aliis regnis pars redituum in exercitum impenditur? num reliquis rei publicae ordinibus obest exercitus aut numero aut auctoritate aut praerogativa sive sumpta sive concessa? Nonne rei rusticae optimis institutis, levanda agricolarum condicione, agrorumque imprimis divisione egregie provisum est? nonne opificia laxandis collegiorum vinculis, instituendis scholis, suo huic quoque ordini honore habendo, denique omni genere subsidiorum adiuvantur? nonne vectigalia et portoria ita constituta, ea cum exteris pacta conventa sunt, ut quantum fieri potest, etiam mercantibus et negotiatoribus prospiciatur? Quid quod tantum abest, ut solis armorum viribus locum tutari hoc regnum studeat, ut quum nullos proprios militiae socios habeamus, sed universorum Germanorum foederi adscripti ipsi simus, vectigalium tamen habeamus socios communi nobiscum utilitate libere coniunctos? Quid autem dicam de artibus et disciplinis? Num ulla est civitas non modo in Germania sed in universa Europa, quae in illas pro opum et finium amplitudine tantos sumptus fecerit et faciat quam nostra? quae pari cura et liberalitate omne scholarum genus, et ludos inferiores, qui paganae et plebeiae multitudini aliquatenus instituendae destinati sunt, et gymnasia sive lycea, in quibus ingenuae eruditionis rudimenta traduntur, et universitates litterarias, quae altioribus studiis initiant discentes, colit et fovet; quae divini numinis cultum non quo populus libentius serviat, sed quo ad pietatem, ad probitatem, ad lenitatem morum imbuatur, tuetur ita, ut sacerdotibus et verbi divini ministris nec detrahantur quae concedi fas est et aequum, nec damnosa concedatur potentia; quae quidquid ad formandas mentes, ad boni pulchrique sensum excolendum, ad eruditionem latius propagandam idoneum est, magnis impensis conquirit et communi usui proponit; quae iam nunc

Friderico Guilelmo efficiente elegantissimis artificum operibus est ornatissima et in dies fit ornatior. Sed haec quod aliquoties ex hoc suggestu dedita opera uberius persecutus sum, memor mei consilii tribus hodie verbis significasse satis habeo: illud vero admirabile, quod tantus iam apud nos bonarum artium flos subnatus est, ut sint qui metuant, ne nimium docti fiamus, nimium ingenuis tribuatur litteris, ac puerilis et iuvenilis institutio parum ad vitae dirigatur usus. Sane quidquid nimium est, recte dicitur in vitium verti: et quamquam populus nunquam videtur nimis erudiri posse, nec latius quam par est recta scientia disseminari; tamen sunt quae adversus nimium litterarum cultum, ubiubi provenerit (in hac enim re publica, opinor, nondum provenit), dici non inepte possint. Nam primum ut populum esse cultissimum longe praestat, ita litteratorum, qui artem factitent, ordo iustum numerum excedere haud minus quam militum potest, et plures quam pro civitatis commodo possunt ad litterarum studia deferri: quodsi nimium multi artes quaestuarias et negotia spernent, praestantissima ingenia otio litterario unice delectabuntur, etiam qui modico aut nullo ingenio praediti sint, in litteris vitam consumere, his victum parare constituent; dicas ab agendo nimium revocari cives, et veluti aliquam Indorum vel Aegyptiorum sacerdotalem stirpem contemplationi totam deditam reddi imbelles: quemadmodum videmus litteratores umbraticos rebus gerendis minime aptos, timidosque et non modo manu, verum ne lingua quidem, sed solo calamo promptos: ipsas quin etiam litteras in vilem dicas quaestum verti, et semidoctorum misere degentium nugis, ac voluminum digitis magis compositorum quam alta mente conceptorum mole corrumpi disciplinas. Deinde etsi in litteris nihil parvum est, ac ne minima quidem negligi sine periculo erroris possunt, tamen alia aliis sunt maiora; quodsi iis, quae minora sunt, plus tribuitur, quod haud raro accidit in tractandis litteris, hac quoque ex parte nimium fit, idque ita ut simul parum neque operae pretium efficiatur, quod summae res et notiones universae posthabentur minutiis, et plurimi in singulis quibusdam rebus unice occupati non iam ingentem disciplinae suae orbem illum, quantum fieri per mortalium imbecillitatem potest, magno comprehendere animo student: quin sunt, qui etiam in litteris, ut in opificum officinis, distributione operae praestandae plurimum doceant profici: quod ut concedam de colligenda

scientiae materia rectissime dici, ita dubito, an scientiae ipsi accommodari non possit: utut est, certe nimium dividi doctas operas posse quis est qui negaverit? Postremo in ipsa scholastica institutione iustus potest modus migrari. Quae quum, mea quidem sententia, eum sibi finem debeat propositum habere, ut discipulos non ad certam quandam sive negotiorum sive litterarum partem exercendam condocefaciat, sed liberali formet eruditione, aptosque reddat ei, quam quisque deinceps pro indolis ratione elegerit, disciplinae cum fructu capessendae, simul ut eos iis imbuat studiis, quae, ut ait Cicero, adolescentiam agunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium et solatium praebent: peccabit praeceptor, qui vel recondita doctrinae alicuius, in qua ipse studiose versetur, adyta recludere tironibus constituerit, ad quae penetrare illi nisi multis aliis rebus posthabitis nequeant, vel eos oneret eo apparatu iisque artis quasi instrumentis, quibus non opus sit ad liberalem institutionem, sed ad tractandam et factitandam artem ipsam. Sed haec nimia, ubi in corpore litterarum quasi succi plenissimo nata fuerint, facile reseces: difficilius succurreris macie et torpore languentibus. Neve deside vita enervetur populus, fortissimo cuique barbaro praeda, exercet illum militia nec sinit ignavum fieri. Itaque ut in veteribus rebus publicis, prudentissime in hac civitate institutum est, ut civis et miles idem sit, atque universi disciplina castrorum probe subigantur; ut, quae omnium mater est patria, eandem omnes defendere parati sint: quo fit, ut imperium hoc ea, qua debet, ratione militare sit: simul, qui copiis praeficiuntur, ita institutos doctrinis videas, ut quemadmodum docti adolescentes militant, sic militum duces haud pauci reperiantur eruditissimi, et perfecta sapientiae ac fortitudinis concordia simus insignes. Quodsi cum Demosthene civitatibus certam quandam et propriam fortunam tribuere licet, non abnuentibus credo philosophis, haec mihi huius rei publicae videtur bona prae aliis fortuna esse, ut modicis praedita opibus, aliena a luxu, ingenii et armorum excellat viribus: sed ut arva alternis annis frugibus aliis consita fertiliora sunt, sic illa per intervalla modo armis modo eruditione magis claruit, donec confirmata utriusque virtutis consortio est. Nam ut priores regiae domus principes omittam, Fridericum Guilelmum Magnum Electorem, etsi litteris quoque academia Tuiscoburgensi condenda benignus futi, tamen magis nobilitavit bellica gloria;

Fridericus Tertius, primus deinceps rex, splendidissime adiuvit bonas artes; huius filius exercitui deditus; at magnus ille Fridericus utramque cepit lauream: et Fridericus Guilelmus, quem nobis divinitus datum hodie grata profitemur mente, postquam adversam non huius imperii, sed orbis terrarum fortunam, quae hoc quoque pro rata parte corripuerat, superavit, et bello restituit regnum et pacis artibus exornavit egregie: ipse pariter militaris et civilis, fortis mitisque, ipse temperans et moderatus, et eodem temperamento variis rei publicae moderans partibus, parcusque simul nec luxuriae deditus, videtur mihi illam, quam dixi, imperii Borussici fortunam sibi totam demonstrare congenitam. Neque ille gloriae cupiditate quidquam facit; itaque quidquid artibus praestat, fit sine iactatione, qua haud pauci ducuntur principes. Quod ubi considero, vix audeo unum attingere, quod tamen mihi ad argumentum absolvendum superesse videtur, ex bellis an ex litteris maior civitati accedat fama. Et de hac quidem re non multum dubito. Nam rebus gestis et magnis facinoribus minora iudico et carmina et pictorum ac statuariorum opera et domestica doctorum studia inventaque quamvis eximia; nihil est generosius, quam fortis vir anima redimere victoriam promptus. Cui sententiae suffragatorem habeo Plutarchum, hominem in paucis eruditum eumque etiam in re publica aliquatenus spectatum. Quum enim nulla civitas artibus et disciplinis esset illustrior quam Athenae, simul illae ut commerciorum frequentia ita potentia militari sic instructae, ut ex tribus, quae supra diximus, vitae generibus essent aptissime mixtae; tamen quaerendum Chaeronensis philosophus putavit, bellone an sapientia clariores Athenienses essent, neque ille veritus est bellicae Atheniensium virtuti potiorem vindicare laudem, non ausus expeditionibus, proeliis, laboribus cum summa audacia et constantia toleratis, tropaeisque Marathoniis, Plataeensibus, Salaminiis praeferre signa marmorea, tabulas pictas, tragicas comicasque commissiones, dithyramborum furorem, philosophorum sermones, oratorum vim et elegantiam. Neque immerito in fine commentarioli sophisticam et minutiis adhibitam Isocratis curam spernere prae Chabria et Iphicrate videtur, quod is, dum hi victoriis Graeciam conciliant patriae, domi deses cincinnos orationis torqueret, et nonam longissimae vitae partem, ut ait Chaeronensis philosophus, hoc est prope tres Olympiades, quot annis Hecatompedum et Propylaea exstruxerit Pericles,

consumeret in retractandis Panegyrici verbis, magis quam miles sonum armorum et phalangum concursum et vulnera, metuens ille ne vocalem cum vocali collideret, vel membrum, quod dicunt, aequale una syllaba proferret brevius. Attamen litterae quoque et artes latissime splendent, diutissime perdurant; illis non minus quam armis capiuntur populi et quasi in dicionem rediguntur; et fluxa armorum gloria nec mansura, nisi suo illi praeconio scriptores, poetae, sculptores, pictores addiderint perennitatem. Non tanta esset veterum ducum claritas, nisi eorum facta egregii auctores exaequassent dictis; non Atheniensium urbs Spartae et ipsi Romae, quae per duces suos et copias multo gessit maiora, praeferretur, nisi illa orbis terrarum extitisset magistra; non Augusteum saeculum tantopere inclaruisset, nisi litterarum accessisset flos laetissimus; non Ptolemaeorum regnum celebrius esset Seleucidis aeque potentibus, nisi illi magis favissent doctis: Mediceae stirpi artes litteraeque maiorem laudem attulerunt quam res gestae; neque armis sed eruditione qualicunque inde a Ludovico Quarto decimo Galli vicerunt Europam: Graecique olim litteris subegerunt orbem, suamque linguam in Italiam et Gallias, ultra columnas Herculis et ad Cimmerium Bosporum, in Persidem, ad Syros, in Aegyptum et Libyam et Aethiopiam propagarunt, pridemque exstinctis eorum rebus publicis superfuerunt ingeniorum lumina, ex quibus optimorum studiorum facem accenderunt noviciae gentes; serisque illorum posteris, ut olim a Romanis, ita nunc quoque a bonis omnibus ob maiorum haec de nobis ipsis merita habetur honos, et optima quaeque apprecamur. Quin in Germania ipsa exigua urbs, quod summa patriarum potissimum litterarum decora eximia benevolentia et amicitia fovit principalis domus, haud mediocrem nacta famam est: quam domum inter cetera exempla promptiore nomino voluntate, quod ex illa duabus generosissimis matribus familias regia aucta gens est, quarum altera iam subolem peperit stirpi, altera egregiis civium studiis nuperrime hanc urbem intravit nova nupta. Et harum quidem matronarum avo contigerat raro fortunae beneficio, ut in eius aetatem incideret sublimium ingeniorum proventus, quae adolescentes Germanorum litteras maturarent et perficerent: quae quum Friderico Magno defuissent iuveni, senex demum futuras auguratus est vernaculae eruditionis virtutes. Fridericum Guilelmum vero optamus ut nunquam deficiant, qui domi militiaeque satisfacere magnanimis illius consiliis possint,

et ipsius auspiciis rem publicam optimis rebus augeant. Qui quum bello non delectetur quamvis strenuus, neque eo nisi ad tutandam utatur patriam, contingat illi grata pax, artibus et disciplinis florentissima, ut ille a prioribus requiescat aerumnis, et fruatur civium amore ac prosperitatibus, quarum auctor ipse est, fruatur domestica felicitate, qua illum imprimis beari scimus omnes, ac nuper, quum filia ex iuncti Occidentis et Orientis solio in natalem redux domum patri dilectissimo in aliquod redderetur tempus, non sine communi urbis laetitia vidimus. Denique faxit Deus Optimus Maximus, ut Friderico Guilelmo eveniant ea omnia, quae ipsius voluntati et civium votis et bonorum omnium precibus, postremo incrementis rei publicae et magnitudini domus Augustae respondeant maxime.

XVIII.

Oratio natalitiis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXX. habita.

Qui dies Regem optimum et nemini non carissimum huic rei publicae dedit, Princeps regni heres serenissime, auditores omnium ordinum ornatissimi, is dies festus eodem pietatis affectu a populo universo quotannis obitur, quo Fridericus Guilelmus eadem perpetuo caritate prosequitur cives, eadem constantia rei publicae salutem tuetur et confirmat, pacem bona quaelibet dispensantem, publicas domesticasque opes, vires exercitus, florem artium et litterarum, denique communes omnium, privatas singulorum utilitates quasvis. Ita Rex consiliis stabilibus, certa manu retinens habenas, rem Borussicam aequabili ducit cursu. Quodsi nihil magnopere novorum incrementorum accederet civitati, nihil singulare et prae ceteris eximium mentes nostras adverteret, ipse ordinarius regiae bonitatis tenor sufficeret alendis civium studiis. Verum illa, quam dixi, aequabilitas, Principis insita animo et ex Principe in rem publicam propagata, non habet quidquam ignavi: quietem comitatur motus: quo temperamento efficitur, ut seminibus paullatim auctis optimum quidque tranquillo maturetur profectu, maturatum sua praestantia in se prae

ceteris convertat oculos, novaque inde gratiarum Principi debitarum nutrimenta affundantur nostris pectoribus. Iam quo anno Friderici Guilelmi cura vel benignitate magnum opus si non perfectum, certe profligatum fuerit, quid magis nobis considerandum veniat quam illud ipsum? Nimirum ut unus vultus multis oppositus speculis in singulis apparet integer, ita Principis cuncta gubernantis virtus eadem in diversis rebus indivisa conspicitur; iuvabitque eam in ea potissimum re spectare, quae quoque tempore sit quasi praesentior. Sane artes et disciplinae etiam ante novissimam istam et funestam rei publicae stragem a Borussicis regibus praeclare altae: sed Fridericus Guilelmus maiora posthac molitus vix dum recreata patria in sua urbe litteras, prius in academia et gymnasiis latentiores, in universitatis huius lucem eduxit, et in palatio collocavit suae domui proximo; mox restituta regni potentia artibus thesaurum condidit, insigne illud Museum, arci regiae, sedi imperii, ex adverso. En litterae et artes inter principalis aulae decora splendidissime positae! Et nostrae quidem res pridem vigent; superarunt cum reliquis civitatis partibus atrocia et gloriosa bella, quorum nos fuisse participes testatur monimentum in hac curia conspicuum, et accreverunt in civium frequentiam ultra exspectationem: artibus vero etsi schola egregia iam pridem constituta est, praeclarisque illae operibus iam probatae sunt, tamen illis cumulum addit novum hoc institutum subsidiorum copia et varietate. Neque vero litterarum nihil interest florere artes; quippe utraeque ortu quasi consanguineae ad eundem fere pergunt ultimum finem via quamvis diversa, multumque alterae debent alteris: ut quae civitas alteris faveat, alteras negligat, satis consulere neutris videatur: utrisque demum coniungendis humanum consummaveris cultum. Quam utrarumque cognationem exponere quum neque ab huius diei sollemnitate, Rege utrasque paribus fovente curis, neque ab hoc loco nostraque persona alienum videatur, liceat mihi in hac re paullulum immorari, non ut splendidissimum argumentum subtili et quae philosopho sufficiat disputatione perquiram, sed ut maioribus quamvis impar, summa rerum non tam exhaurienda quam delibanda, oratorii memor officii aliquid conferam probabile.

Doctrinarum et artium, nisi inanes hos ingenii humani lusus dixeris, in corporea sensibusque subiecta rerum natura perlustranda et exprimenda unice occupati, non alium video ulti-

mum cardinem, quam divinum quiddam, ex quo proficiscantur, quod explicent, ad quod redeant. Nonne autem non solum apud Orientis nationes, incunabula eruditionis vix unquam egressas, verum etiam apud Graecos, qui purioris scientiae et politioris artis auctores extiterunt, et apud ipsos Christianos populos, quo tempore litteras artesque colere coeperunt, hae, veluti dea genitrix ex undis marinis, ex profundo illo, quem nullo metiare perpendiculo, religionum emerserunt fonte? Nonne etiamnunc singuli, qui ad litteras artesque recte accedunt, divino instinctu, sine quo nihil egregium inchoatur et perficitur, ut primo impelluntur momento? Hic est mirus ille rerum altissimarum, quas nondum noris, sed divinaveris, indefesso studio quaerendarum amor, veri pulchrique inveniendi, scientiae artisque dux et parens. Hoc ducta ratio mortalibus innata, quod primum non sine admiratione et laeto numinis horrore augurata est, cogitatione et notionum vinculis comprehendere nititur; ipsaque divinae particula aurae, quoniam simile simili cognoscitur, in universa natura et in rebus gestis summam mentem agnoscit cuncta permeantem, in qua sola inest verum. In quotquot vero partes scientia dispertitur et descendit, quidquid et qualecunque tractat, sive abstrusa universi principia, formas et vires rerum naturalium, validi vel aegroti corporis vitam et constitutionem, seu animi humani recessus legesque cogitandi et sentiendi, sive numeros et figuras spatio expressas, sive sermonis et linguarum causas reconditas, res sacras et publicas, moresque et iura, quaeque domi forisque gesta sunt, et quae sunt aliae res humanae: quarum rerum omnium orbem latissimum quum universitates litterariae complecti soleant, nostra praecipue, quam multiplices et variae disciplinae sint, docentium et scholarum, quas habent, numero monstrat vel minus attentis: denique quaecunque opera ab eruditis in rebus adspectabilibus, promiscuis et exilibus, et quae ad certas rationes adigi posse non videantur, cognoscendis ponitur sedulo: tamen omnia debemus ad mentis notiones revocare, atque etiam in iis, quae sub sensus cadunt, divini humanique intellectus impressa rimari vestigia, maiora quidem pluris aestimantes, sed ne minora quidem, quae saepe maioribus inexspectatam lucem afferunt, eo usque pertaesi, ut nolimus etiam litteras suos habere rhyparographos et catatexitechnos et minutissimorum opusculorum fabricatores, quales Myrmecides et Callicrates sculptores olim fuerunt, non sine auctore natura,

quae et ipsa sibi in subtilissimis rebus quibusque diligentissime struendis placet. Sed ne diutius in litteris immorer, artes quid efficere conantur? Simulacris, inquit, quae fingunt, pectora nostra movent. At non movent tantum; etiam erigunt et sensibus nobilissimis implent, qui nos ex his vitae quotidianae sordibus traducant ad aliquid, quod ultra humanum assurgit, supra mortalia collocatum est, idque illis ipsis simulacris adumbratum, revelatumque simul et tectum, materia quasi pellucida ad aeternum illud pulchrum, quod latet intus, aditum praebente iis, quorum visus non sola terrestrium rerum contemplatione hebetatus: quod impenetrabile rationibus nihilo minus concipitur mentis imaginatione. Perfectus quippe in quoque genere artifex, poetica pulchrum gignendi praeditus virtute, quam omnibus artibus communem esse et Plato praecepit, et Simonides Ceus pridem significarat, ubi picturam esse poesim silentem, et poesim picturam loquentem pronuntiavit, innatam cuique rei vitalem immortalemque speciem, ideam vocant philosophi, illa quam dixi imaginatione, vix ullo alio adiumento, comprehensam repraesentat opere, in quo anima mirabili modo cum iis, quae sensibus percipias, conflata est: sive is verbis et sententiis carmine contextis, sive sonorum numeris et concentu, motus figuris et gestibus, sive statuariae, sculpturae, caelaturae, aut lineamentorum luminisque et umbrae et colorum utitur subsidiis, ut animae induat corpus. Quae quidem anima, rerum naturae gubernatrix, nusquam apparet excellentius, quam in hominis forma et facie, divini numinis et aede et imagine; huius e vultu, quidquid divinae mentis per universitatem rerum diffusum est, resplendet collectum: igitur in humana potissimum forma exprimenda sculptura et pictura, quas pro consilii nostri ratione maxime spectare licebit, illud consequitur, quod propositum artibus. Atqui non naturales vulgaresque formas imitari serviliter propositum est, sed in praeclaris formis ostendere id, quo nihil praeclarius, animum et mentem, quae externam penetret speciem: mens namque est pulchrum ipsum, inhabitans et collustrans haec terrestria, quae pulchra vocantur, sicut animus corpus nostrum inhabitat; mens, inquam, est illud, quod Mantinensis Diotima adspectavit, admirabilis indolis pulchrum, cuius causa, qui pulchritudinis amore ductus est, priores huius cognoscendae labores omnes suscepit, quod neque fit neque interit, nec crescit nec tabe afficitur, sed perenne et sempiternum est, per se ipsum

cum semet ipso uniforme et simplex, purum et integrum, cuius communicatione pulchra sunt quaecunque pulchra videntur, sed ita, ut his nascentibus vel pereuntibus ipsum mortali contagione maneat intemeratum. Itaque scientia et ars, origine propinquae, quamquam diversis viribus, diversa actione et opera utentes, et in rebus specie diversissimis occupatae, tamen re vera suapte similes natura, ambae caeleste et aeternum in terrestribus et perituris exemplis intueri, ab illo haec repetere, illi immergere animos hominum student; quo studio ardentissimis succurrunt mortalium desideriis, et ipsius beatitatis ministrae ad summum perducunt bonum, quod in absoluta pulchri verique et modi seu mensurae coniunctione non sine causa quaerere philosophus videtur. Immo ne vires quidem, quibus utraque agit, ita sibi oppositae sunt, ut in scientia imaginationi, in arte rationi nullus sit locus; sed illa illi quoque necessaria est, ne formularum macie enicetur scientia, haec artibus, ut artifex, dum opus facit, simul quid et quomodo faciat, intelligat. Verum hic obloquatur aliquis: Tu quidem Platonicis imbutus praeceptis sublime quiddam artibus propositum dicis; anne oblitus, quantopere idem sapiens, qui notionum purissimarum scientiam unice amplexus est, artium reprehendat ingenium, quod totae contineantur imitatione, eaque rerum saepe non optimarum; quod simulacra simulacrorum, umbras umbrarum reddant: quod poetae quid fingant nescii, aliena vi quasi lapide Magnesio ducantur sine ratione? Nonne inveteratam et perpetuam philosophiae et poesis dissensionem iactat? divinum illum Homerum, Graeciae magistrum, cui ipse Phidias Iovis Olympii debuit imaginem, multas ob causas, et maxime quod animi motus nimios exemplis clarissimis, etiam deorum, commendatos insinuet hominibus, cum universa comoedia et tragoedia, qua tamen nihil magnificentius ars proferre potest, vituperat, coronisque ornatum et unguentis delibutum ex perfecta expellit civitate? Profecto vir in aestimando pulchro haud ultimus, ex quo ipse Winckelmannus pendet, haec et talia non iecit temere; et video Fridericum Schillerum, poetam quamvis egregium, aliquatenus similia, quamquam pro saeculi indole aliter adornata, monuisse olim in commentatione, quam scripsit de necessariis finibus usui formarum pulchrarum constituendis. Nam si artes solis sensibus, libidini, cupiditatibus adulandis, oblectandis oculis, titillandis auribus inserviunt, quod faciunt haud raro; opprimunt magis quam erigunt mentem: ne-

que ego infitias iverim, Homericam poesim, in rebus sub sensus cadentibus luculenter exhibendis animique motibus verissime describendis versantem, contulisse multum, ut Graecorum animi, qui eo sponte inclinarent, delectarentur externa specie magis magisque, et alerentur cupidines, quibus obnoxium mortale genus. Quo incommodo quum acrius affectus sit Plato, praesens mediusque inter illos; posteri mirantur iudicium, cuius causas temporibus et condicione ab illa aetate remotissimi iam non sentiunt ipsi: plane ut mirantur, quid sit, quod ille in civili disciplina faveat optimatibus, populari infensus imperio sit, quippe non iam pressi istis malis, quibus tum haud dubie afflictabantur optimi. Idem tamen consesserim haud gravate, sapientem in philosophia totum occupatum, et in pura illa et simplicia rerum exemplaria, qüae una ratione comprehendantur, intuenda conversum, quae nollet in aliis spectari imaginibus, nisi quas ipse universi genitor effinxisset, rigidiorem se artibus praebuisse censorem. Sed ille philosophus, qui altissimam cognitionem cum summa pietate et incomparabili venustate consociat, non Phidiae Iovem et Minervam spreverit; non sprevisset Virginis deiparae sanctitatem, ex Urbinatis mente in tabulam transfusae. Rursum, ut minus quam Plato iniquus artibus sis, in iis colendis et suspiciendis posse usque in vitium procedi, non neges. Nam qui imaginationi, artium matri et proli, plus tribuit quam rationi, in agendo facile ab recta aberrat via; ignava insuper simulacrorum veneratio iis potissimum caerimoniis adhaeret, quae scientiam auctoritati, veri quaerendi studium levi credulitati subiicere amant: ita ipsarum artium adminiculis superstitio animis obduxit nebulas. Nunc has dispulit ratio; cuius luce qui illustrati sunt, quidni praesentem in imaginibus Deum vereantur securi? Num revellenda et frangenda signa, quod fuerunt, qui iis abuterentur? Igitur etiam sapientia exsulare debebit, quod in sophisticen versa est. Nos laetemur potius, quod Princeps germana sanctimonia et pietate insignis horridam istam et taetricam tristitiam, cui religio est tabulam pictam intueri, aspernatur aeque ac barbarum, quod nonnullos invasit, qui sese ipsi pios appellant, scientiae fastidium, et templis quoque sua restituere ornamenta coepit. Unum hucusque locum transmisi, qui est de animi motibus. Quid enim? Quum illos ut poesis, ita omnis ars repraesentare imprimis debeat, quod indiget actione, atque in actione quavis animi plus minus commoventur, in com-

motione indoles naturae humanae universa intimique recessus aperiuntur: si ars in sola cupiditatum, et deteriorum potissimum, imitatione consistit, easque etiam in spectantium vel audientium praecordiis non minuit sed auget et intendit, quod fere sumpsit Plato; haerere istud opprobrium nec dilui posse videtur. At ne hoc quidem verum iudico; ars potius, dum excitatas et commotas exprimit cupiditates, partim aliquid in iis maius spectat, mentem sine dubio, quae illarum vi et virtute peculiari agat, partim delinit eas et mitigat in audiente vel spectante. Haec est, ni fallor, decantata illa animi perturbationum purgatio, quam poesi et musicae tribuit Aristoteles, Platonicis opinor placitis occurrens obscurioribus verbis: cuius rei uberiorem explanationem ab ipso promissam etsi nobis invidit fortuna, tamen ex eius Politicis intelligas, ex illius sententia, ut qui sacro furore agitentur, sacris item canticis usi sedantur et componuntur, medicinam et purgationem nacti, ita qui formidolosi vel misericordes, aut generatim animi perturbationibus sint obnoxii, gustatis spectando his commotionibus levari cum voluptate et purgari, iis aliqua ex parte exsolutos. Quod quamquam pluribus modis fieri potest, neque Aristoteles aliud spectasse videtur nisi remedium ex homoeopathia, quae proprie ad animi commotiones referatur: saltem concedetis, auditores, sive tragoediis seu pictura vel sculptura, quam posse ad tragoediam accedere proxime, Nioba et liberi monstrant, misericordiam movent ac metum, artifices perfectos simul efficere, ne miseratione et horrore spectantium opprimantur animi, sed ut, dum metuis, dum miseraris, idem sentias, nostrae huius misericordiae et timoris mollitie superiores esse illos, qui mala perpessi sunt, heroes, altaque mente et invicta tolerantes evasisse fluxae huius vitae casus, sicuti divinus generis humani servator, in quo fingendo iure suo multum elaborarunt artifices, mortis superavit dolores, nec cum cupiditatibus et per ipsas interisse nisi id, quod illi ex mortali traxerant contagio, divina aura eo reduce, unde erat profecta. Haec minimane perturbationum fuerit purgatio? Nonne potius hac quoque sua indole morali ars aemulatur scientiam, quae cupiditates moderans et compescens, quid appetendum aut fugiendum, quid ferendum aut miserandum sit, docet? Denique artis et scientiae dignitas est eadem, quod utraque in sese suum habet finem, neque ex vulgari aestimatur utilitate. Quod quum de artificum operibus nemo non concedat: quis enim postulavit

unquam vel postulat, ut Polycliti aut Lysippi statua, Raphaelis Sanctii vel Antonii Corrigini tabula alium usum praestet nisi ut pulchritudine sua placeat? tamen litteris saepe et ab iis potissimum, qui civitates regunt, hoc audimus summa iniuria exprobrari, quod nimium versentur in rebus, quae nullum vitae usum praebeant. At ego quod menti formandae et erigendae sua natura utile est, verum et pulchrum, id generi humano arbitror esse utilissimum: quodsi litterae et artes ingenuae simul vitae necessitatibus rectius et facilius comparandis, opificiis adiuvandis, rei publicae domesticaeque melius et lautius instruendae inserviunt commode; quod et ipsum quin praestent nemo dubitat: non hoc ab illis ut debitum exigendum esse iudico, sed sponte natum grato accipiendum animo; sicuti doctrinae et artes civitatibus, principibus, privatis, a quibus adiutae sunt, nunquam non studuerunt meritam referre gratiam. Haud aliter censere etiam excellentissimos viros, quos Friderici Guilelmi integrum iudicium rebus nostris praeposuit, quis est nostrum, qui non laetetur impense?

Iam artibus non minus laetamur eadem, vel quod magno pretio comparanda fuerunt subsidia et pulcherrimas res ornatissime collocari decet, etiam insigniore liberalitate ac splendore subventum esse a Rege munificentissimo. Hunc ubi nomino, maiorum laudibus nihil detractum volo; scimus partem supellectilis haud exiguam a prioribus domus Brandenburgicae principibus, Ioachimo Secundo, Friderico Guilelmo Magno Electore, Fridericis Primo et Secundo, et a Regis clementissimi patre, tribus prope saeculis privato collectam sumptu: quas res non enumero singillatim, quod oratoris munus distare a nomenclatura iudico: plurimas certe copias huic debemus Regi, cui hic dies sacer est; qui etiamsi non tot et tam praeclara addidisset opera, tamen palmam obtinere dicendus esset, quod sparsa palatiorum et villarum ornamenta composuit in unum, communi consulens usui privata facit publica. Quae dum congeruntur, intellectum est, domum quamvis spatiosam ne selecto quidem cum cura apparatui sufficere universo: unde praeter gypseas formas, egregium studiis adiumentum, aliaque separatim conservanda, Aegyptiae antiquitatis monimenta horto urbano haud procul adsito relicta sunt, ubi quidquid gens sollers et laboriosa domestico et quotidiano cultui adornando fabricata est, velut orco ereptum una cum vetustissimis deorum simulacris

conspicimus, nondum illis Graeco more absoluta humanae formae pulchritudine expressis, sed duris, rigidis, torvis, ut essent significantiora etiam monstruosis. Sed in campo militaribus olim exercitiis et paganorum turba conculcato, qui nunc arboribus consitus colitur in horti speciem, mox eum aqua saliente eximiae altitudinis irrigatura, ubi patera quoque illa grandis ex indigena saxo caesa et perpolita ponetur, solum flumini ereptum occupat magnifica artium domus, sublimi porticu duodeviginti columnarum ingentium surgens in altum, decoris conspicua etiam acroteriis. Ima pretiosam continebunt antiquam novamque monetam, quae plasticae artis universae decursum et vicissitudines suis refert imagunculis, dactyliothecam ectypis et descriptionibus, ac vel uno Ioannis Winckelmanni nomine celebratissimam; continent uberrimam vasorum pictorum admodum elegantium collectionem ex sepulcrorum tenebris luci redditorum; non dico de aereis et argillaceis varii generis sigillis, lucernis, aliis multiplicibus veterum utensilibus. Ubi ascenderis, tholum ingrediere audaci arcuatione superantem tectum, viginti cinctam columnis facticii lapidis, inter quas, utut lucent, marmorea deorum simulacra, situ vetustatis quamvis attrita, tamen sua fulgent praestantia; adiacent reliqua conclavia, versicoloribus suffulta columnis eiusdem materiae, deorum et heroum signa hominumque statuas ostentantia cum hermis et thoracibus, anaglyptis ad parietes apte dispositis: donec in recessu ad unum, quod illatum est, novicium perveneris opus, laureatum Europae victorem, qui nisi magnis Friderici Guilelmi consiliis, et nostris ac sociorum occubuisset armis, non staret haec domus, neque impleta esset decoribus, quae avexerat. Nunc antiquata ingentis viri potentia intolerabili, inter antiqua collocatus ipse. Haud vereor, ne obtrectasse videar Principum nostrorum meritis, si excellentes has copias, inter quas una iuvenis adorantis statua aerea magno numero aequiparanda est, cum Italiae opulentia conferri non posse dixero in transcursu: nedum ut populum illum deorum unquam aequemus, qui olim inhabitabat Graeciam. Mirabundi legimus, etiam Romanae dominationis aetate, imminuto pridem Graeciae flore, unas Athenas tria milia statuarum continuisse, totidem Olympiam, Delphos, Rhodum, quae vel colossis centum ornata erat; etiam ferociorem gentem Aetolos Thermi, ubi convenire solebant, tot habuisse signa, ut Macedones ibi duo milia statuarum subverterint. Et quid de Roma dicemus, orbis terrarum

capite? Quantum exteris nationibus devictis congessere Marcelli, Quinctii, Fulvii, Aemilii, Mummii, Sullae! Tria milia signorum M. Scaurus aedilis in temporario theatro proposuit; sexaginta milia Romanum solum reddidisse produnt ii, qui modicas inierunt rationes. Tot ornamentis Graeciam potissimum ditarant pietas, prisca parsimonia domi, publice munificentia, postremo diuturna officinarum exercitatio, quae quanta fuerit, inde coniicias, quod Lysippus solus mille et quingenta opera fecisse traditur, quod Demetrio Phalereo sexaginta et trecentae statuae, quarum plures erant equestres aut curribus vel bigis insistebant, positae ab Atheniensibus sunt, diebus minus quam trecentis confectae. Nos satis habeamus, si ex ingenti naufragio aliqua in septentrionalem hanc plagam allata exempla sunt, non rapta, sed bene parta, ut veterum sculptorum artis spectemus perfectionem, quam nostri iam aemulantur feliciter. Et quae possidemus, auget Regis benignitas, et augebit. At lumina quae et quanta panduntur ante oculos, ubi picturarum accesseris thesaurum amplissimum, qui redivivae artis illustria condit documenta, mitius Christiani cultus ingenium spirantia! Hic universus artis nobilissimae orbis, ab austeris Byzantii et Tuscanici penicilli initiis, propositis absolutorum in quoque genere artificum operibus, Italorum, Germanorum, Belgarum, non confusis diversarum aetatum ac scholarum tabulis, sed apte coniunctis quibusque, patet adspectui. Hic maiestas cohabitat cum Gratiis et venustatibus omnibus. Mox invenient haec, a quibus digne praedicentur; sunt inter vos callidissimi omnis elegantiae arbitri: ego obmutesco.

Saepe audimus in circulis hominum haud inficetorum regiae huic urbi exprobrari, quod nullam habeat antiquitatem. Profecto magnum decus in virtutis parentum monimentis; sed maius illud opprobrium: Olim fuere strenui Milesii. Sunt quibus nihil venerabile nisi parietinae; mihi medii aevi robigo, quam illi desiderant, non commode sedere huic rei publicae videtur. Nostra antiquitas est novicia; hoc regnum non pontificiae vel imperatoriae potentiae aetate, sed fracta utraque cepit incrementa, et superiori demum saeculo Friderici Magni virtute ita confirmatum est, ut viribus ingenii et reliquo suo robore locum tueri inter validiores civitates posset. Qui novam eo saeculo litteris et artibus vitam formamque dederunt, magnam partem in hoc imperio vel geniti vel recepti, Leibnitius, Christianus

Wolfius, Kantius, Fichtius, ille artium restitutor divinae plenus mentis Ioannes Winckelmannus. Augescunt aliae gentes, aliae minuuntur, ait ille; nobis nonne melius consultum, quod in diluculo orientis magnitudinis potius vivimus, quam in crepusculo vergentis? Igitur nostrum est non stupere ad antiqua: ac si antiquis est exemplis utendum (est vero sine dubio), non magis in nostris nos continebimus rebus vetustis, quam praeclari in ullo genere viri hac arcentur re publica, quod apud exteros nati sunt. Nostros iudicat Rex, quicunque intelligentes sunt; eos nobis conciliare, si fieri potest, studet: nostra est universa antiquitas, ex qua hauriamus, qua fruamur. Hanc artium studiosis Princeps sapientissimus proponit, ut excellentium operum adspectu erudiantur oculi et animi, ut stimulus addatur artificibus, non qui imitentur priora, sed qui discere a vetustis magistris velint, edocti suis viribus nova audere valeant: quemadmodum etiam doctrinae et ipsa philosophia non alia re magis excitatae ex veterno et emendatae sunt, quam repetitis, quae iacuerant, antiquis litteris. Ita sane posterior quaeque aetas lucem una cum vita a priore transmissam accipit, non ut iners acquiescat traditis, sed ut ex acceptis novos eliciat fructus. Neque enim, ubi nego in priscis nos debere quasi torpore defixos esse, impune dico contemni, quae priores aetates tulerunt egregia; documento sunt ipsae artes, quae superiori saeculo, relictis maiorum vestigiis, ita degeneraverant, ut principes cultissimos deficerent ingenia, quae elaborarent quod ferre aetatem posset. Nunc rectiorem viam ingressis Friderici Guilelmi studia magnanima succurrunt tempestive: qui quod nulla laude privatam esse Borussiam vult, omnibus et rei publicae et cultus humani partibus curam aequalem impendit indefessus. Hunc Deus, religiosum cultorem suum, praestet incolumem, servetque nobis quam diutissime. Huius incepta secundet ita, ut et ipse atque ii qui nunc vivunt consiliorum eius percipiant fructum, et quoniam optimi simul posteris prospiciunt, optime coeptorum praestantiam non praesens solum eventus probat, sed serus etiam successus et futurae progeniei iudicium, Friderici Guilelmi memoriam nepotes nostri aliquando aeque habeant sanctam caramque, ac nos diligimus et veneramur superstitem. Ita Deus has ratas habeat preces, ut sunt conceptae a nobis pie ac sincere.

XIX.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXXI. habita.

Superiore anno, auditores, quum die laetissimo Friderici Guilelmi natali in hoc conventu verba facerem, vix dum ad nos allatus erat primus nuntius ingentis istius motus, quo, postquam Borbonici regis sive error fatalis, sive quoquo vocabulo inceptum damnosissimum nominare libuerit, urbanae multitudinis aciem inconditam in praetorianos et reliquos milites concitavit, civitas Galliarum princeps caedibus et cruore polluta, ac paucorum dierum discrimine patrio regno exuta, patrio solo pulsa ea familia est, quam aliquot lustris ante nostri et sociorum exercitus atrocissimis proeliis multoque sanguine semel atque iterum constituerant et stabiliverant. Eo die, tranquillissimo etiamtum statu et summa pace, quotus quisque erat qui intelligeret, quantarum rerum in limine et vestibulo collocati essemus? At qualis interim commutatio Europam prope universam invasit! Quot casus, discordiae, seditiones, pugnae, clades infestarunt pacem, si haec dicenda pax est, quae quotidie minetur bellum! Concussum orbem terrarum dixeris et cardinibus excussum, emissas erebo omnes civilium armorum furias. Nam posteaquam Galli funesta caede semet vicerunt ipsi, furore incensa est turbulenta Belgarum plebes: Bruxellensi strage fractae Batavorum vires; deficiunt frequentissimae et opulentissimae Belgii urbes, arces validissimae et instructissimae, in quas magnos sumptus impenderant socii; denique rege, qui iustitiam suam, aequitatem, bonitatem probaverat optimo cuique, summa audacia spreto dirimuntur a Batavis Belgae, ut explerent iras et odium pridem conceptum et multa cum arte nutritum. Mox idem motus traxit Germaniae partem, principibus suis longo ex tempore fidissimae; pulsus a civibus Brunsvicensis dux, ipsa arce incensa; turbatum in Cattis, in Saxonibus. Iam vero dum Borussicum regnum intemeratum stat; (quis enim Aquisgranensem tumultum numeret ab ipsis civibus debellatum, aut nocturna ista in nostra urbe ludibria?) Orientem versus transiluit discordia: saevo et immenso

impetu exarserunt Poloni, mutuis iam nobilitati cladibus; late sparsa per Lithuaniam et ad extremam Sarmatiam seditio. Ne Helvetiae quidem civitates quieverunt; commotum etiam Hannoverae regnum, quo nullum unquam egerat innocentius, initio orto ex celeberrima eruditionis sede, quae plurima regibus beneficia debet; concitatae Italiae aliquot provinciae et statim ab exteris compositae. Ipsa Britannia, antiquis legibus et institutis secura visa, eo adacta turbis et factionibus est, ut de emendanda rei publicae forma ageretur. Quid dicam de Hispanis et Lusitanis, quos domestica discordia vexare nondum desinit? Graeciae iam obliti patroni sunt, propioribus et suis occupati malis. Inter quae universae prope Europae exercitus ingentibus impensis parati sunt, non quidem ad bellum suscipiendum, sed sustentandae paci. Et ne Europae populi tantum iis conflictentur calamitatibus, quarum auctores ipsi, urget natura divinitus laborans: taetris Asiae incunabulis prorupit dira pestilentia, exercituum et commerciorum itineribus propagata latius in dies ingruit, iam et nostros ingressa fines. Haec igitur tanta publicae privataeque fortunae decrementa quum hic attulerit annus, quibus nihil mirum si perturbentur vel constantissimi, utinam mea vox tam diserta esset, ut eo solatio, quod prope unum superest, quodque his sollemnibus sanctissimis unice accommodatum et quasi proprium, lenirem malorum tristem memoriam et exhilararem animos vestros hoc die, laetitiae mihi et vobis et universae patriae uberrimo fonte! Nam si reputamus, quid sit, quod patria nostra cum paucis terris saltem civilibus turbis libera et perfecte pacata manserit, licet novae aliquot provinciae, eaeque longissimis disiectae spatiis, non solum situ vicinae sed etiam cognatione naturali coniunctae iis populis sint, qui vel prorsus in rabiem prolapsi, vel non mediocriter affecti novarum rerum studio sunt: quid prius nobis offertur quam Friderici Guilelmi imago, quae veluti Castores tempestatem et fluctus, sua serenitate composuerit rem publicam? Quippe Fridericus Guilelmus quae dilabi potuerant, non tam viribus exercituum, quorum intuta in civili motu auxilia, quam iis artibus continuit, quas solas etiam ferventibus animis cum successu admoveris; tempestive, hoc est priusquam postulatum esset, levandis cuiusvis generis oneribus, tollendis iis rebus, quae invisae populis, succurrit suis; providit necessitatibus, ne sero pararetur medicina; benefactis obstrinxit et occupavit mentes, ut persuasum habue-

rint, nolle illum quidquam nisi civium beatitatem, nec sibi eum prospicere et suae potentiae, sed communi saluti: denique et rei publicae administratione et reliquis ipsius virtutibus, quibus sibi etiam exterorum admirationem et reverentiam comparavit, effecit, ut cives ipsum aeque diligerent, atque ab illo sese diligi et sentiebant et cognoscebant. Sane optimis quoque principibus accidit, ut iis non ea, quam merentur, gratia a populo referatur, sive quod factiosi homines variis stimulis cives principi infensos reddunt, seu quod diversae et insociabiles gentes sub uno domino imprudenter coniunctae sunt, eumque una ex iis aspernatur; nihilo minus nullum firmius certiusque tranquillitatis publicae pignus inveneris, quam principis id ingenium, quo mutuus dominantis et parentium amor concilietur. Hoc huic regno praeclara Friderici Guilelmi praestat indoles; hoc est illud solatium, quo quum maxime oblectamur, idque ita vestris insitum praecordiis, ut ego id non magis ex meo quam ex vestris proferam pectoribus; haec est felicitas Borussiae publica, qua fruetur, donec hi principes nobis imperabunt, populusque regum amantissimus integram et incorruptam servabit fidem. Haec, quaecunque mala prement, sola non interibit, neque annonae sterilitate aut caritate nec morbis nec bellis absumitur; immo leniet incommoda quaevis, dum princeps civibus, cives principi succurrunt: sicuti ante hos viginti circiter annos mutua concordia et constantia communi superavimus tempora rei publicae gravissima et bella confecimus maxima.

Placet rerum civilium peritis et imperiorum rectoribus ipsis, populos et regna contineri pactis. Profecto quum multa regna armorum vi coacta sint, arma vero et vis contraria iuri sint, nisi accesserit pactorum et sacramenti sanctitas, victores et victi nullo civili vinculo coalescent. At quibus pactis constituendis sola necessitas praesedit, ea ut iure firma sint, re tantum non irrita reperiuntur: itaque ea, quod quotidie videas, rursum alia premente necessitate, nova pactione mutantur, tolluntur. Sed amor, verus quidem et sapiens, non fictus et stultus, perennis est; quo regna multo fundantur certius. Sic familiae fundamentum et vinculum caritas est, non pactum: male certe coniugio, male parentibus et liberis consultum foret, si pacto continerentur, non caritate: atque utut civitas, cuius imaginem minutissima quasi forma expressam familia refert, ubi ex primitiva simplicitate in perfectiorem accreverit statum, familiae migrat faciem,

tamen ubi mutuus principis et civium amor perierit, enecta vis vitalis, exstinctum lumen civitatis est. Pactis res familiaris, pactis res publica ita ordinantur, ut tamen sine caritate iniucunda et tristis utriusque ratio sit. Quare ne Romani quidem, in tanta imperii mole, noluerunt principem patrem patriae vocari et cognomentum hoc honorificum mereri; ut is non sola potestate et arte et copiarum viribus, sed naturali patris familias caritate regere civitatem videretur: neque ea virtus, quae ad officia patriae praestanda refertur, ex pacti condicione deductum nomen qualecunque adepta est, sed caritas et amor patriae vocatur. Iam vero hoc amoris vinculum nationem cum eo potissimum principe artissime coniungit, cuius stirps patriis institutis et moribus imbuta, longa et benigna dominatione hereditaria cum populo contraxerit consuetudinem, non nuper demum illi benefica extiterit, sed a maioribus sibi tradita benefaciendi studia habeat, et rebus gestis rei publicae gentique nomen apud exteros et gloriam dederit. Vel hac ex causa quantopere Friderico Guilelmo dedita et obstricta maxima pars populi Borussici sit, non fugit quemquam, qui reputet, quid gloriosi illius maiores gesserint, quid ipse illorum insistens vestigiis. Quodsi aliquot provinciae nuper demum partae sunt, quibus non innatus ille amor, praeter insignem et manifestam Principis ipsius virtutem trahit has quoque plurimarum consensus, et ea huius imperii virtus exemplis clarissimis pridem comprobata, qua id efficit, ut institutorum utilitate, iustitia, aequitate alliciat etiam alienos faciatque suos. Ita fit, ut mutua caritas Principem non solum cum vetustis, sed etiam cum novis Borussis consociet, atque eum omnes patrem patriae iudicent et venerentur pie. Decantata olim a multis haec fabula est, Borussicam civitatem non nativam esse, sed artificialem: mihi ea civitas videtur prorsus nativa esse, cuius fundamentum sit caritas; quod in nostram cadit planissime. Nativa est enim ea potissimum habenda, quae familiae proxima sit, naturali civitatis imagini; quae pactis nitantur, eae sunt arte compositae: et plerumque pacta ex discordiis, turbato naturali statu, gignuntur. At naturalis civitas non perfecta est, ut homo naturalis est imperfectus. Audio: verum ne pacta quidem et constitutiones, utut ornant civitatem et fiduciam publicam adiuvant, perfectae sunt: et habet hoc quoque regnum aliqua securitatis publicae instrumenta: denique si tantum inter pacta sine caritate et caritatem sine pactis optio sit,

quis non praetulerit hanc? Accedit, quod beneficia a volente oblata praestant coactis: gratia non habetur necessitate extortis. Itaque, quamvis sint quae desiderentur, Fridericum Guilelmum eo impensius diligunt etiam nuper subiecti, quod beneficia iis contulit sponte, non alia obligatus lege nisi amoris, qua benefacere populo obligatur princeps. Est vero huius amoris, ut nec durius quidquam aut violentius statuatur, et sine fraude gerantur omnia: quo maxime confirmantur regna. Vi quidem haud diu retineri imperium posse rerum gestarum loquitur memoria; et artibus astutiisque qui circumvenire subiectos studeant, etiam in maius incurrunt odium. Tamen prava hac ratione multae gubernantur civitates, in quibus princeps praefectorum, magistratuum, officialium cohortibus stipatus est, non qui concordent cum subiectis, sed qui quasi hostilis exercitus astu et metu comprimant eos, quorum providere commodis debebant: nostram rem publicam mutuo innixam amori esse, etiam inde cognoscas, quod publici cuiusvis generis ministri mente et consiliis egregie cum iis conspirant, quos regunt, nec coguntur horum obesse desideriis: qui ministri ipsi in universitatibus litterariis non ad praescriptam a domino formulam, sed liberali instituuntur eruditione, nec principis mercenarii habentur, servilem praestantes operam et istam Thrasymacheam potentiorum utilitatem curantes, sed debito obsequio parentes principi id officium habent iniunctum, ut quod intelligunt regi et populo communiter optimum esse, studeant perficere. Intelligentes igitur praeesse rei publicae Fridericus Guilelmus vult; unde nulli civium classi aditus ad honores praeclusus: id quod mutuae caritati convenit unice. Nam ubi certus ordo rei publicae gerendae fruitur praerogativa, ceteri servi sunt vel servitio proximi; qui ut aliquamdiu obediant, certe non diligent imperantes: et offenduntur plurimi, si paucorum quasi hereditas res publica. Sunt tamen, qui populum servire perpetuo velint; qui quum nihil magis caveant, quam ne populus intelligens fiat, inter reliquas artes hanc pessimam sive artem seu vim adhibent animis, ut eos, quantum fieri potest, hebetes, stupidos, superstitiosos reddant, ne a sacris quidem abstinentes, quo minus his quoque ad perficienda consilia sua utantur, conatu eo magis nefario, quo longius absunt a caritate, quam simulant, atque insuper aeque stulto ac si pater desipere liberos velit, ut sint magis obsequiosi. Apud nos nihil istiusmodi; nostra scholarum et ecclesiae instituta erudiendis, illu-

strandis, consolandis mentibus inserviunt, paucisque exceptis lucifugis hominibus sinceram et simplicem et strenuam quaerimus pietatem, qua eminet Rex, non fictam et astutam vel nebulis involutam, vereque seu specie tristem. Iam ne de iure dicundo exponam, qua in re paternum Friderici Guilelmi imperium eatenus non desideratur, quatenus ius, sua natura severum et implacabile, admittit veniam, mitisque principis lenitati concedit locum: quis non videt vectigalium et redituum publicorum administrationem ad populi commoda dirigi universam? Neque enim in domus principalis aulaeque usum colligitur argentum, privatove Regis fisco replendo opera datur: non prodigae vitae agendae ministrantur opes populo ereptae, non firmandae iniquae potentiae; sed in publicas necessitates et utilitates erogatur quod pendunt subiecti, ac, siquid superest, in decus: ita redeunt pecuniae unde petitae sunt. Nec vectigalia eo modo imponuntur, ut quam plurima persolvantur, sed ut onera levissima sint, et commercia privatique quaestus impediantur minime: quid quod non sine vectigalium, quantum arbitror, temporario detrimento cum exteris societates initae sunt, tantum ut privatis maior et liberior quaerendi esset copia? Quamquam autem etiam res publica magis floret, si privati non inopes sunt, tamen his Rex non ideo succurrit, ut uberior inde fructus ad ipsum redundet, quemadmodum greges fovent domini vel pastores; sed illum aequitate et caritate duci gratus sentit populus. Postremo in nulla mihi parte rei publicae magis illucescere videtur mutuus, quo haec civitas continetur, amor, quam in re militari. Ubi namque illud vinculum principem ac populum complectitur, nullis opus est mercenariis militibus, nulla ex peregrinis collecta corporis custodia; cives regem tuebuntur optime. Quin antiquitus inter potissimas, quibus rex et tyrannus distinguerentur, res hoc habitum et vulgo et a philosophis est, quod ille a suis, hic a peregrinis mercede conductis custodiretur; illi enim adversus exteros, hi adversus cives custodire principem videntur. Sed legeris etiam ex indigenis custodes, qui nihilo magis civiles vel populares sint; facile certus quidam militum ordo, haud satis prudenter constitutus nec recte cohibitus, rei publicae bene ordinatae et paganae multitudini atque ipsis proceribus infestus fit: quod Imperatorum aevo accidit Romanis. Tali igitur exercitui qui sese concredere coactus sit rex, multum distat a nostro. Non sunt apud nos feroces mili-

tum cohortes, saepe molestiores suis quam hostibus formidabiles; ex universo populo, nullo loci, quo quisque natus, discrimine, iustissimo delectu instruuntur legiones, non quae domi regem tutentur, qui tutissimus apud suos, sed quae patriam defendant ab exteris; neque ut olim ad senectutem usque milites retinentur sub vexillis, ut percalleant et obdurescant ad obsequium sibimet ipsis invisum et ad omne genus saevitiae, sed post paucos annos probe subacti et exercitati legitima exauctoratione redduntur suis, ad regis iussum redire in manipulos semper parati. Quod quum olim nihil paganis perinde exosum fuerit ac stipendia mereri, nunc nemo nisi ignavissimi detrectat militiam hanc honestam, non inhumanam, non nimis onerosam. Anne hoc leve documentum est, carum civibus Principem, caram patriam esse, nec privatos suam utilitatem a Principis et patriae disiungere commodis?

Hucusque publica Friderici Guilelmi consilia spectavi, quibus mutua effecta caritas sit, civitatis Borussicae decus et robur. Sed ut princeps cunctis imperii muneribus sufficiat: si is privatus non aeque innocens est, ac non modo non melior, sed aliquanto deterior quam mediocris civis; si domi vel inhumanior vel ultra modum patiens et indulgens; prodigus, et ubi vacat, segnitiae, voluptatibus, deliciis deditus, vel rursus nimium parcus et tristis; si non bonus pater familias, si durus domesticis: emanabit aliquid etiam foras, atque eum aut mollities et secretae libidines contemptui tradent, aut intempestiva severitas minuent amorem populi. Suspiciosi civium animi, siquid rei publicae adversi acciderit, culpam transferent in dominum, quod qui domui suae male praesit, non videatur civitati recte praeesse posse, et privata vitia propagentur in rem publicam. Enimvero Fridericus Guilelmus privatis virtutibus haud minus quam publicis subiectorum sibi conciliat voluntates: qui regi iudicet non magis concedendam ullam morum licentiam esse quam privato cuivis; qui egregio temperamento patris familias et principis consociet officia; comis idem ac strenuus, splendidus et liberalis sine sumptuum profusione, sibi aeque ac rei publicae moderans. Denique ut hominum iudicium reveretur, quod quos diligit quisque, eos simul reveretur, sic divini numinis reverentia virtutem privati, quantum licet mortalibus, consummat. Itaque sive publicam seu privatam Friderici Guilelmi vitam consideramus, ipsum intelligimus eius esse caritatis fontem,

qua censui felicitatem Borussiae contineri. Quodsi tamen hoc rege haud immunes ingentium malorum fuimus et sumus, si bella primum adversa, mox secunda quidem sed tanto cruentiora gesta sunt, unde magna vis aeris alieni contrahenda rei publicae fuit, si in pace modo quaestus inopia et agrorum sterilitas urget, modo ipsa fertilitas et frugum copia indeque accidens vilitas annonae fundorum possessores et colonos premere, quin nonnullis etiam nimia populi frequentia, cui alendae vix sufficere agricultura, opificia, commercia queant, adducere discrimina videtur, si quum maxime belli metus et nata ex tot turbis communis animorum agitatio et morbi grassantis saevitia cum caeli intemperie angunt, magnasque in exercitus et tuendos imperii limites etiam adversus amicos postulant impensas: quid aliud colligas, nisi occulta lege fati seu divinae consilio providentiae mala et homines et naturam afferre, quae nulla mortalium prudentia, ac ne optimi quidem principis benignitas cavere vel sanare possit? Quod non nunc primum compertum et comprobatum, exemplo quamvis vetusto, tamen a nostris opinor rebus non alieno, illustrare licet. Nullus certe unquam princeps benevolentiore erga genus humanum animo, nullus tam clemens ac mitis fuit, quam M. Antoninus Philosophus, ita ille dilectus omnibus, ut ab aliis pater, ab aliis frater, ab aliis filius, ut cuiusque aetas ferebat, diceretur, et in eius funere universi certi essent, a diis eum commodatum redisse ad deos, unoque ore Senatus et Populus propitium eum deum vocarent. Profecto is, qui Platonis sententiam, felicem fore civitatem, si aut philosophi imperent, aut imperantes philosophentur, non modo in ore habuit, sed suo exemplo demonstrare conatus est, et qui quamvis sapiens non quod sibi, sed quod prudentissimis placeret, ratum esse voluit, profitens aequius esse, ut ipse tot et talium amicorum consilia sequeretur, quam ut tot et tales amici unius ipsius sequerentur voluntatem, is inquam non omisisse quidquam censendus est, quo civium adiuvaretur felicitas. At praevidit ipse et quo tempore in regnum adoptatus est disputavit, quae mala in se contineret imperium: in quibus illi haud minimum id accidisse arbitror, quod ipso principe maximis calamitatibus vexatus orbis est, atque, ut vetus ait scriptor, prope nihil, quo summopere angi mortales solent, dici seu cogitari potest, quod non illo imperante saevierit. Nusquam ab armis quies: Oriens, Illyricum, Italia, Gallia, Germania bellis

afflictae; terrae motu haustae et obrutae urbes; premebant inundationes fluminum, locustae agris infestae, fames gravissima, postremo summum malum, plures per annos repetito auctoque impetu irruens pestilentia. Nam postquam Romanus miles Avidio Cassio duce Seleuciam Babyloniae, urbem quadringentis, vel ut alii prodiderunt, sexcentis milibus hominum habitatam, inter Tigrim et Euphratem positam, contra ius fasque diripuit et incendit; in ea urbe, haud procul a Persici sinus recessu, unde is morbus, qui nunc Europam permeare coepit, Asiam occidentalem intravit, lues dicitur nata esse, labe primordiali, ut fama superstitiosa ferebat, reserato angusto foramine emissa ex adyto templi Apollinis vel ex arca aurea: mox spiritus pestilens per milites et fluminum commercia in Mesopotamiam et maxime Nisibin delatus est, atque inde Parthos et orbem terrarum complevit, L. Veri et Cassii exercitibus in omnes provincias, per quas redirent, spargente contagia, quae a Persarum finibus usque ad Rhenum et in Gallias cuncta polluerunt mortibus, militum prope omnes necarunt copias, Italiamque universam pervagata Romae quoque multa milia hominum nec paucos procerum consumpserunt. Et hic quidem imperii Romani status erat sub illis generis humani deliciis, M. Aurelio: de quo non coaetaneus, in quem suspicio cadat adulationis, sed posteriorum aliquis haud immerito dixit, divinitus hoc tributum videri, ut dum mundi lex seu naturae vel quidquid aliud hominibus incognitum ea mala gignit, principis consilia tamquam remedia lenimentum afferrent. Eandem sententiam quis vereatur Friderico Guilelmo accommodare? Nimirum quod vel bono principi accidit, ut crebro rerum adversarum usu curisque fessus remittat contentionem et diligentiam, Friderici Guilelmi constantia non patitur: non ille obduruit ad mala civium; quum primum qualiscunque calamitas ullam regni partem invaserit, non modo monitus sed sua sponte, non modo regii memor officii sed humano misericordiae affectu, alienam aerumnam tamquam suam ferens, ita cuique studet subvenire, ut pater liberis, frater fratri, filius parentibus. Quapropter ut Senatus Populusque Romanus M. Antoninum, ita nos Fridericum Guilelmum divinitus missum rei publicae esse quum pridem praedicavimus, tum praedicamus quum maxime, summoque numini habemus gratiam, quod, si nostra aetas et naturae mala insolita ferre, et videre eas res debuit, in quibus rebus immota stare civitas vix posset,

nisi is regnaret princeps, qui caritatis mutuae vinculo obstringeret suorum animos, rex nobis obtigit iustissimus, clementissimus, benignissimus, in cuius amore acquiesceret res publica. Postremo vota facimus Deo Optimo Maximo, ut Fridericus Guilelmus cum universa domo Augusta florentissima servetur incolumis, ut illo duce patria nostra firmioribus et liberalioribus in dies institutis augeatur, ut nulla neque imprudentia nec pravitate rumpatur sanctissimum caritatis vinculum, ut, si fieri potest, finis imponatur stragibus, quibus atteruntur gentes, atque ut pax, artium et litterarum nutrix, bonorum omnium mater confirmetur, communisque cesset metus et reddatur securitas.

XX.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXXII. habita.

Ut exacto civili anno, quae grata, quae adversa proximus solis cursus attulerit, iuvat recolere etiam prudentem, licet probe sciat, temporum his, quos figimus, terminis motum fluxumque rerum nec retineri neque interpellari, sed continuo illum et infinito impetu ad aeternam decurrere metam; ita nos, auditores, nos, quos pietas iubet ex Friderici Guilelmi faustissimo natali dinumerare annos, soliti sumus in hoc conventu agendo superioris potissimum anni cuiusque revocare memoriam, novamque ex rebus nuperrime gestis materiam gaudendi elicere, quae laeta undique affluebat ubertate. Abhinc annum, quando ex hoc loco verba feci, primum fere id mihi magis agendum fuit, ut Regis optimi virtutibus proponendis tristem calamitatis impendentis exspectationem dissiparem, quam ut loquerer prosperitates nostras: tot minitabantur mala, tot turbae auferebant securitatem. Quid iam de hoc anno dicam, auditores? Compositosne animos feroces, an nondum compositos iudicem? exterorum disseram victorias cladesque et civilia arma, quibus utercunque victor fuit, cogitur non hostes affligere, sed suos? Vel in nostris rebus ut consistam, morbum fatalem, quem appropinquare praevidebamus priore anno, exiguone superatum damno dicam an permagno? Certe exhausit opes publicas, certe magnos

regno duces, magnum nobis sapientem eripuit, ut ante quattuor prope lustra Fichtium absumpserat lues; certe scholae nostrae frequentiam minuit mediocriter. At reparantur damna fortuita, ubi vigor, virtus, prudentia, industria supersunt; sin mores corrupti, inscitia et stupor, barbara imperii iniquitas et duritia sensim paullatimque ad languorem dederint universos, tabe lenta emoritur populus. Adhuc quidem inter spem et metum suspensus orbis trepidat, quo evasurus hic rerum status sit: nostra res publica inter communem perturbationem, quae extremam vim adductura vel prudentibus videbatur, quasi igni probata, in Regis et populi mutua acquiescit caritate, quam fortasse meministis quando explicuerim uberius. Interim undique resonuit libertatis vocabulum, quae utinam facilius ferri posset quam parari: manere moderata, nocere nimia haud pauci obliti sunt, haud pauci libertatis specie et praetextu in extremam rabiem prolapsi. Quippe libertatem legibus ita temperare, ut teneatur modus, quem ipsa egredi non quidem sua natura, sed vitio cum ipsa coniuncto nititur, magnae est artis summaeque sapientiae: quum enim ea sit libertas, ut facere liceat, quod velle debeas, nec coactus sis facere, quod nolle aequum est, nulla non aetate populi non sibi liberi visi sunt, nisi facere liceret, quaecunque vellent, imitati ipsi eos, quos minime probant, impotentes animos, quibus non id placet, quod aequum iustumque est, sed aequum iustumque videtur, quod placet. Quodsi huius regni indolem considero: considero autem saepe et curiose, non quod mea me studia huc appellant, sed quod Friderici Guilelmi laudes mihi persequendae sunt, illique et Borussicae civitati deditus sum toto animo: videre mihi videor, maiore nos, quam quae praeferatur, frui libertate, dum multi, qui sibi liberrimi videntur, re vera serviunt. Nam iusta libertas in moribus et communi omnium bonorum consensu posita est; et, quod maioribus nostris tribuit Tacitus, plus apud nos boni mores valent quam alibi bonae leges. Hi ne ab alterutra parte excedatur modus, cavent; hi trahunt vel invitos, vim reprimunt quantamlibet; hi si depravati fuerint, si cives desueverint parere legibus et magistratibus, patria instituta cara habere, fidem et sacramentum servare, summi numinis religione obstringi, quid iam prodest nomen libertatis? Mores vero quibus potissimum rebus formari censetis? Neminem arbitror vestrum esse a me dissensurum, si multum ad eam rem conferre vitam principis dixero, et quae

per ipsum eiusque ministros gerantur publice. Non adumbrabo vobis Friderici Guilelmi imaginem, quam quotidiano quasi adspectu tenetis, quae pectoribus vestris inscripta est, quae a me plus semel descripta; hoc ante me saepe explicitum est, suo illum exemplo aeque emendasse mores, atque alii principes eos corruperunt. Et in re publica regenda nihil nimium, nihil iniquius, nihil atrox deprehendas: sua moderatione Rex mitigat imperium levatque onera quaelibet. Quibus de rebus quum haud semel prius dixerim, nunc tribus verbis complectar omnia. Nempe violentus dominatus pavore continet subiectos, nos regimur caritate et ratione: non timet principem populus, sed veneratur; non princeps metuit suos, sed diligit. Quod non omnibus omnia placent, humanum est; et de rebus, quae quoque tempore maxima contentione aguntur, praesentis aevi iudicium studio et assentatione, odio et ira corrumpitur: quid bonum, quid utile fuerit, voluntatibus causisque et eventibus ponderandis certa trutina pensitant posteri, qui tam fruuntur maiorum bene factis, ut in arborum umbra, quas parentes severint, quiescunt nepotes, quam imprudentiam ac delicta priorum luunt, ut aes alienum patrum saeculo contractum solvit futura progenies. Iam vero super ea, quae publice fiunt, mores finguntur institutione et disciplina. In qua primum locum tenent res divinae; de quibus quo praviores hominum sententiae sunt, quo superstitiosior obtinet anxietas, vel quo pronior ad impietatem levitas, tanto latius grassatur morum corruptio. Multum valent etiam hic exempla, et Friderici Guilelmi animum in hac quoque re temperamento excellere insigni consentitur; simul in nulla opinor civitate res sacrae sapientius ordinatae sunt quam in nostra, meliusque directae ad eum finem, ut imperitae mentes imbuantur iis, quae nosse omnium interest, ut quantum cognitionis capiant, tantum iis ministrent probi praeceptores, denique ut ne obligentur caerimoniis, sed interiore sensu et quoad fieri potest intellectu libero perducantur ad Deum. Atqui institutio publica si mores regit, scholae quoque omnis generis, quibus pueri et adolescentes erudiuntur, haud mediocria in eam rem gravissimam momenta habent; inter quas quum universitates litterariae imprimis conspicuae sint, prout hae comparatae fuerint, in meliorem vel deteriorem partem mutari aliquatenus mores possunt. Quid verbis opus est? Iure et a doctoribus et a discipulis morum postulatur integritas; iure alterutri, si vita parum honesta et dissoluta de-

decorant ordinem, incusantur; nec quod olim frequentius quam nunc, si non palam, at certe clanculum et per ambages dictum est, magnorum eruditorum privatam vitam non esse ad morum normas vulgo receptas examinandam, ullo modo ferendum est. An enim principibus hoc imponemus officium, ut probitatem consocient cum potentia, docto et ingenioso concedemus, ut prava exempla edat? Sed aliorsum me abripuit ardor ac quo tendebam. Mores dixi in hoc regno permultum valere, moribus inservire institutionem: itaque merito apud nos plurimum tribuitur institutioni publicae litterisque et artibus ingenuis propagandis, quibus inter cetera imperii instrumenta Rex clementissimus utitur et sapientissime et liberalissime: quod argumentum quum ad nos imprimis pertineat, date mihi hanc veniam, auditores, ut in eo paullulum immorer.

Tam vere quam facete vir elegans, qui nuper apud nos hospes vixit, Borussiam scholarum et castrorum terram vocavit. Et castrorum quidem nimia frequentia sine dubio premit populos: igitur rectius constituta re militari Fridericus Guilelmus stativos minuit exercitus: idem scholarum auxit numerum, qui haud facile iusto maior fieri potest; nunquam enim sub hoc caelo illud accidet, quod imprudentium verbi divini praeconum culpa legimus in Oceano Indico factum, ut plebeia et pagana multitudo, opificiis et agricultura relictis, tota in sacris formulis precibusque legendis et recitandis occupata novissimo pereat desidiae miseriaeque genere. Tum ipsum, quum prostrata extremis calamitatibus res publica iacebat, litteris vidimus quasi asyla condi, recreatisque patriae viribus prolatisque finibus mirifice increvit eruditio. Non ego is sum, qui aliena bona obtrectem, illisque spernendis laudem quaeram patriae: multa in Britannia esse egregie constituta et inventa, multa in Gallia, ultro confiteor, tantoque libentius, quod illorum eruditissimorum populorum docti nostra iam minime contemnunt, suisque partim etiam praeferunt: immo in quibusdam artibus, et in iis potissimum, quibus multo apparatu opus est, vel quarum subsidia immensi prope commercii adminiculis et longinquis peregrinationibus colligenda sunt, nostra paupertas in certamen descendere cum opulentioribus nequit; nec mirum, si maiorum regnorum principes urbes nostra multo frequentiores et copiis abundant ditissimis et clarissima nutrierunt ingenia: ipsius quin etiam Germaniae civitates aliquot Borussia inferiores habent sua decora, quibus gloriari merito possint, multumque ad litterarum artiumque florem contule-

runt et conferunt. Tamen exteri quoque imprimis celebrant eam curam, quae Friderici Guilelmi auspiciis publice impenditur alendis studiis; neque una et altera pars fovetur, aliae negliguntur, sed aequabiliter constanterque cunctis fere providetur desideriis. Magnarum academiarum splendor in aliis locis praestringit oculos, dum rustica multitudo pleraque ne elementa quidem litterarum dignoscere et pingere didicit: quis tantum numerum hominum utilissimorum, quorum robori innititur civitas, veluti pecudes prorsus incultum esse velit, ut scilicet promptius pareat? Igitur damus operam, ut hi quoque pro suo erudiantur captu: quae res quamquam maximis impedita difficultatibus est, tamen multum perficit voluntas cum consilio. Quid dicam urbanos omnis generis ludos, quibus puerilis formatur aetas; scholas, quae novo instituto eos edocendos susceperunt, qui non quidem profiteantur litteras, sed eas ad communis vitae usum fructumque transferant; gymnasia, quibus ad altiorem scientiam praeparentur adolescentuli; exercitationes technicas quasvis; academias, quas vocant, architecturae, picturae, sculpturae; postremo universitates nostras omnibus copiis instructas et ornatas? Verum etiam praeceptores, qui sufficerent muneribus, parandi fuerunt; igitur popularium et scholasticorum magistrorum seminaria condita sunt et alia quaedam, quae certarum aliquot disciplinarum cultui inservirent. Quot medicis et chirurgis, tam civilibus quam militaribus, doctrina et usu perfectius instituendis nuperrime fundatae palaestrae sunt! Ac ne quid usquam deesset supellectilis necessariae, quae in tanta mole praesentis eruditionis, ne exigua videatur, debet uberrima et prope dixerim immensa esse, bibliothecas amplissimas, musea operibus artium pretiosissimis et elegantissimis, naturalibus rebus ex toto orbe undique collectis referta, hortosque, et quae sunt huius generis alia, Regis munificentia suppeditavit, augetque ea quotidie. Quae beneficia etsi regno universo communia sunt, quod nulla eius provincia posthabetur ceteris, tamen nostra universitas hanc habet quasi praerogativam, quod quum in ipsa imperii sede collocata sit, in quam plurimae opes sponte confluunt, quamque omnibus ornamentis insignem esse par est, multis abundamus rebus, quas in minoribus urbibus haud facile reperias: quo maiorem nos Regi benignissimo debemus gratiam habere. Iam vero liceat paullo exspatiari latius, ut ex ipsarum quoque litterarum interiore condicione intelligamus, quod supra dixi, moribus iustam

contineri libertatem. Etenim quum litterae non possint recte tractari, nisi varia omnis generis colligatur materia, ad quam rem indefessa requiritur industria; quum multa memoria teneri, via cuique disciplinae propria et quasi forma artis diuturno usu et exercitatione disci debeant; multum operae et laboris in his rebus ponendum est: sed cavendum, ne doctrina onustae mentes formulisque quamvis eruditis constrictae perdant id, quod litterarum est praestare potissimum, lumen libertatemque animi. Non sufficit doctum esse: sapientia opus est; sapientem cum Stoicis liberum voco. Ut quodammodo perfectus grammaticus, perfectus physicus vel mathematicus sis, ut aliam quamlibet artem vel scientiam perdidiceris: si deerit hoc, quod postulo, summum deerit. Sine dubio etiam si praescriptis quibusdam legibus teneantur animi, formulisque adstricti sint praepositorum, quas migrare nefas sit, una et altera ars, quae iis minus illigatur, multo successu excoli potest; quod egregiis exemplis docuit Societas Iesu: prudentissimo enim instituto etiam litteris ista excellere constituerat, partim quod eas reverebatur et diligebat, partim quod gloriam potentiamque suam hinc augeri et firmari intelligebat: sed quo propior quaeque disciplina sapientiae est, quo magis in summis generis humani utilitatibus versatur, non quae ad victum quaestumque pertineant, sed quae in notionibus positae sint mentes illustrantibus, eo magis quaeque impeditur istiusmodi vinculis, donec vi sua, quam aegre domes, perrumpat carcerem animus. Ita philosophia, quoniam illas quas dixi, notiones imprimis extundit, sine libertate proficere non potest; nihilo minus huic potissimum omnibus prope aetatibus obstiterunt homines aeque imperiti ac potentes, nec tamen quod voluerunt consecuti sunt. Anaxagoram, qui primus mente adornari et gubernari universitatem rerum censebat, quasi impium accusarunt superstitiosi, damnarunt Athenienses, quamquam omnium Graecorum cultissimi, et animadvertissent in eum acerbius, nisi patronum habuisset Periclem, virum et patria civitate et aevo, quo vixit, longe superiorem: defuncto philosopho Lampsaceni aras condiderunt tamquam deo. Socrati quid acciderit, nemo nescit; iuventutem corrumpere visus est ille, qui mores eximie emendavit, qui a rebus externis et adspectabilibus ad semet ipsam revocavit mentem, ut sese ipsa cognosceret: illum postquam veneno interemerunt cives, mox paenituit publicae atrocitatis. Atque ut propius ad nostra tempora accedam, Iordanum

Brunum, qui sese iure philotheum vocavit, vivum cremarunt stolidi et cruenti inquisitores: afuisse illum ab impietate nostra concedit aetas, hos detestatur. Renatus Cartesius, qui atheus aliquot aequalibus religiosis habebatur, mox firmissima adversum atheos tela ministrasse visus est; in Benedictum Spinozam, qui libertatem hominis in Dei cognitione inesse, Dei cognitionem ad amorem Dei perducere, in amore Dei felicitatem mortalium repositam esse docuit, non sine furore invecti sunt permulti: hos obtegunt tenebrae, dum illius nomen manet et mansurum est, sanctissimumque illum et acutissimum fuisse etiam ii sapientes fatentur, qui ab eius abhorrent placitis. Quid quod superiori saeculo Christianum Wolfium ex hoc regno expulerunt turbulenti adversarii artes, qui sibi causam Dei et religionis naturalis adversus eum agere professus est? Sed illum honorifice revocavit Fridericus Rex, nec quisquam hodie dubitat, quin philosophia Wolfiana nihil sit innocentius. Denique nostra memoria Fichtius impietatis insimulatus est: perfugium ei praebuit haec civitas, piumque eum hominem fuisse novimus, qui cum eo viximus. Historiae quoque lucem non omnium tolerat visus: tamen haec quoque penetrat quidquid praetenditur caliginis. Nihil enim rerum vel absconditissimarum non rimatur curiosa priorum aetatum posteritas; nihil non aperit longum tempus, quod memoriae perpetuitate remuneratur virtutem et punit scelera. Ut lateant aliquamdiu delicta, ut probitatem obnubilet calumnia: superveniet mox dignus praeclarorum facinorum praeco, acer vitiorum insectator, qui ut ille Tacitus ingenii sui monimentis aeternitatem consecutus generis humani conscientiam ab oblivione vindicet. Sed quid loquor de historia? Ne mathesi quidem fuerunt qui parcerent. Quis crederet nostrum, Copernici et Galilaei astronomicis inventis a superstitione esse litem motam, nisi traditum a maioribus accepissemus? Quid, ne sanctissimae religionis incunabula humanis immisceam rebus, dicemus de Luthero iisque, qui ante illum et cum illo sacra emendare incepto audacissimo susceperunt? Quocunque oculos convertimus, praeiudicatis opinionibus defensos errores, veri cognitionem retardatam videmus: nec tamen id agitur, genus humanum progrediaturne an subsistat, sed qui progrediantur alacriter, qui fessi relinquantur. Enimvero sublata mentis libertate non modo profectus inhibentur, sed acceleratur ruina. Quod apud Dionysium Halicarnassensem legimus, Aristodemum Cumarum in Italia

tyrannum, ne in ullo cive generosus et masculus animus exsisteret, sublatis gymnasiis et armorum exercitationibus effeminare adolescentem prolem voluisse, iussisse pueros ut virgines comam alere floribusque ornare cincinnisque crispare et colligere in nodos, variegatas stolas ad talos demittere, a paedagogis mulieribus flabella et umbellas gestantibus in ludos saltatorios et ad tibicines et in balnea deduci, ubi unguentis perfusi comerentur ad speculum: id non tam corporibus labefactandis quam enervandis hebetandisque animis sensim perfectum labente Romano Imperio utroque est. Profecto ne illi quidem aetati decora defuerunt ingenia; sed ut invidiam evitarent, delituerunt domi non sine publico detrimento: interciderunt virtus et honos et quidquid supererat bonorum consiliorum; sed avaritia crevit et prava ambitio, valuerunt simulatorum et adulantium astutiae; postremo fracto robore imperii et nationum latissimi florentissimique Europae Asiaeque tractus in praedam cesserunt barbaris. Itaque quamvis licentiam minime ferendam, perniciososque conatus, qui rei publicae fundamenta evertant, omnino coercendos, et immane rerum novarum studium reprimendum esse intelligatur; et litteris quibusvis et ingeniis in qualibet disciplina elaborantibus, ne una cum viribus animorum attritis pereant regna, iusta conceditur libertas: quum praesertim quid verum sit, quid falsum, ratione et argumentis demonstrandum sit, non potentia et decretis constituendum. Et in hac re gravissima quid mores valeant, potest iam paucis dici. Nam quum olim etiam apud cultiores populos acerbissimis et capitalibus poenis esset in eos animadversum, quos deliquisse magistratus iudiciis saepe stolidissimis censuissent, quippe non modo haereticis et impietatis reis, cuius vindicta Deo potius ultori quam mortalibus committenda erat, sed incantatoribus et magis, qui nulli unquam fuerunt, ad ignem condemnatis: ita sensim disseminata humanitas et simplex quaedam sapientia est, ut moribus mollitis nefanda iam scelera vocarentur, quae olim erant aequorum iudicum sententiae visae. Minutus paullatim furiosorum istorum numerus est, qui in placita et opiniones vinculis et ferro grassandum, et quidquid alienarum de ulla re maioris momenti sententiarum ipsis displiceret, ad poenam trahendum iudicarent; denique haec communis prope universorum moderatio vicit leges et principes, qui veteribus arbitris vivae animataeque leges sunt. Sic moribus crevit libertas, quae vere Christiana est; non magis enim,

quam civile, aliud ullum servitium postulat religio nostra sanctissima. Hos mores, hanc temperantiam apud nos confirmavit ille, qui regnum confirmavit, Fridericus Magnus; hos non improbat Fridericus Guilelmus, sibi aeque ac suis imperans.

Graecarum Latinarumque litterarum admonet me immortale nomen. Constat Fridericum aetate provectum Graecos Latinosque auctores classicos, quorum ope restitutae doctrinae et artes erant, qui inde ab instaurato ingeniorum cultu scholasticae inserviebant institutioni, iussisse in gymnasiis diligentius atque ita potissimum tractari, ut scriptorum non solum vocabula mandarentur memoriae, sed etiam rebus, sententiis, doctrina, quae iis continetur, disserendi via et ratione, quam praeierunt insecutis saeculis, imbuerentur animi. Nempe ille quum libera cogitatione uti suos vellet, qua sola duce inveterati errores et prava generis cuiuslibet instituta corrigi possunt, rectissime haec antiqua et communia generi humano bona probavit, non modo quod imprimis perfecta sunt, sed quod, quid bonum, quid fugiendum sit, virtutes et vitia, populorum et principum res gestas, quibus illi magnitudinem et gloriam vel decrementa et postremo interitum sibi pararunt, integro ex illis iudicio cognoscere licet, non illo occupato praeceptis sententiis, intempestivis studiis, metu odiisque et cupiditatibus, quas praesens quoque aevo et in quaque civitate rerum status excitare solet. Quodsi hanc inde utilitatem percipere tenerae discipulorum mentes nequeunt, certe forma quaedam imprimitur vel inscientibus, et optimorum exemplarium praestantia allecti retinebunt viri, quae diligere pueri coeperunt, exercitamentaque adolescentulorum maturioris aetatis praeludent consiliis. Hoc quum sentiant viri prudentissimi, qui publicae institutioni hoc in regno praesunt, Friderici Guilelmi auspiciis floret vetustissimum disciplinae scholasticae institutum, licet id aboleri vel minui cupiant imperitiores, qui quamque rem ex pondere argenti rei publicae et privatis inde redundantis aestimant. Num vero universitatum litterariarum doctrinam censetis minus liberalem esse debere? At hae formandis publicis ministeriis conditae sunt, et in hunc usum aluntur. Audio, sed mihi non persuadeo. Nondum tum, quum nascebantur universitates, certus et a ceteris hominibus quodammodo separatus officialium ordo institutus erat; et iure quidem civitas postulare potest, ut disciplina nostra alumnos dimittat, qui sustinere aliquando munera rei publicae possint, quod ii huic negotio

pares erunt, qui intelligentes in quoque genere litterarum sint, et ratione atque intellectu gubernantur civitates: ceterum docti et sapientes quaerunt ac praecipiunt verum, quod simul bonum et utile est, et una cum hoc patriae inspirant caritatem, sine qua nihil in orbe integrum. Verum autem, quod quaerimus, unum est, error multiplex; non aliud opinor in Hispania, aliud in Britannia, aliud in Germania verum esse potest, sed tantum pro ingenio caeli et indole gentium alia natio ad aliam morum perversitatem aliosque errores certo aliquo saeculo est proclirior. His occurrere quorum fuerit si non eruditorum? Quod quo tutius efficiant, cavendum est, ne transituris fluctibus eventorum vel alia ulla vi patiantur sese abripi, sed ut bene munita teneant edita doctrinae templa, unde pateat quoquoversum prospectus. Hanc viam ubi sequi docentibus licet, ubi praeterea universitates litterariae, quae ipsum nomen inde traxerunt, quod collegia sive corpora sunt res suas certis legibus regentia non privantur iuribus, quae ipsis competunt, nec nimis vel iusto severius, sed moderate et benevole gubernantur ab iis, quos princeps curatores et quasi custodes addit, ibi vera mihi videtur libertas academica retineri. Qua comprehenditur etiam illud, quod, quum pares a paribus iudicandi sint, pares autem non quidem peritia et aetate, quibus praestare iudicem consentaneum est, sed loco et ordine studiosis adolescentibus praeceptores sint eruditione spectati, regimen morum et quae ad mores referuntur iudicia a docentibus exercentur. Nam illam libertatem non in commissationum et certaminum licentia, non in sodaliciorum tyrannide inesse, nostis et ipsi, commilitones dilectissimi, quorum modestia et integritas effecit, ut quamvis attendant magistratus, nullis prope animadversionibus longo ex tempore utendum fuerit. Quod iter si pergetis strenue, satisfacietis Regis optimi voluntatibus, gratiamque illi vos habere pro tantis, quae in nos omnes contulit, beneficiis, non modo verbis sed moribus demonstrabitis. Eandem gratiam universi et agimus et habemus Friderico Guilelmo, scholae nostrae statori et altori, qui non modo traditum a maioribus litterarum adiuvandarum studium retinet ac tuetur, sed illos longe superat munificentia et benignitate, ac per omnes provincias regni late propagati bonis artibus tam novas et florentissimas sedes condidit, quam vetustas lautius instruxit, neque institutionem publicam artioribus adstringit formulis, sed debitam tantum sacris legibusque reverentiam in-

iungit docentibus. Utinam quod Fridericus Guilelmus maxime exoptat, id contingat huic rei publicae, pax diuturna et tranquillitas, firmetque haec civitatem, non debilitet; utinam ea, qua sibi Fridericus Guilelmus venerationem et amorem conciliavit, regiminis lenitas, valente simul legum auctoritate integraque imperii vi, perficiat felicitatem populi, ad quam Rex benevolentissimus unice dirigere consilia consuevit, virtusque et fides, caritas et concordia, quae potentiores quavis potentia sunt, corroborent hoc regnum ab omnique vindicent discrimine. Denique vota nuncupamus sanctissima, ut Fridericus Guilelmus cum universa domo Augusta salvus, sospes, incolumis praestetur divinitus.

XXI.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXXIII. habita.

Convenistis vos mecum, auditores, ut, quemadmodum hodie non modo per universam hanc urbem, sed per omnes provincias et omnes imperii late patentis urbes, oppida, agros laeta a civibus aguntur sollemnia, ita hoc loco participes testesque essetis eius pietatis, qua res publica nostra litteraria, Friderici Guilelmi auspiciis et condita et florens, statorem et conservatorem suum prosequeretur. Nam profecto nos, siqui alii, non solum habere gratiam Principi benignissimo debemus, sed multae etiam causae sunt, quare, quibus perfusa sensibus pectora nostra sint, profiteamur publice. Inter quas haec non minima est, quod ex aliquot annis magis magisque alitur et disseminatur discordia, quae principum populorumque rumpere societatem iucundam et utilem minetur, et quod ea ipsa in universitatibus litterariis potissimum censetur radices egisse. Quodsi reputo, quantas vicissitudines inde ex eo viderimus tempore, quo schola nostra Friderici Guilelmi institutis praeclaris condita est; paucorum annorum spatium tantos videtur rerum fluctus eventusque et diversissimorum consiliorum ac voluntatum successiones adeo praecipites concludere, ut accelerato impetu moveri et currere orbem

credas, atque etiam qui nullo Epimenideo sopore pressus fuerit, non posse oviculam suam reperire; festinans aevum tot brevi rerum experientiam ministrat, ut quasi Cycni et Tarcones videamur cani nati. Qui primum civitatem vidimus funesto bello afflictam et quodammodo sub iugum missam: sed in summa calamitate optimum quemque consolabatur Regis dilectissimi constantia Principisque et populi consensus, qui una decreverant aut stare aut interire: nunquam mutua caritas acrioribus incensa stimulis est; nunquam firmioribus et fidei et amoris vinculis universa continebatur res publica; quo magis externo domino suspicionum pleno displicebant hae venerationis et pietatis voces optimo Regi dictae et acclamatae, tanto dici et acclamari lubentius et intentius. Mox corroboratis per res adversas animis viribusque vicit Rex cum sociis, nec tantum restituit imperium, sed auxit insuper; ex arvis sanguine tinctis laetissima provenit bonorum seges; gloriam secutae sunt securitas, opes, publica et privata prosperitas; nec nostra tantum civitas fruebatur tranquillitate et concordia, sed Germani consentiebant secum et nobiscum universi. Verum ut est genus humanum ad immodica proclive, mediocrem felicitatem non tulerunt diu omnes: ita ab iis, qui vana sectantur, incensae iactaeque turbarum faces; iam praesentis horae fructum non patitur nos sine curis percipere mala spes, dum undique, velut ensis super capite, impendet aliquis futuri metus. Attamen in hac conversione rerum, quae, etiamsi aliquamdiu vel sponte remiserit vel repressa fuerit morbi vis, nemini nisi improvido potest levis vel memoratu parum digna videri, salva constitit res publica Borussica, salva fides populi, caritas Principis: mutata tempora sunt, nos mutati in illis non sumus: et quo ardore in primis, quae Friderico Guilelmo in hac aula celebrata sunt, sollemnibus illius sumus nomen venerati, eodem ardore hodie summum precamur numen, ut egregiam animam omnibus iis impertiat bonis, quibus beari mortales, recreari mentes regnantium possunt. Haec vota ego pro vobis universis fundo, qui non tam orator, quam vestrorum sensuum interpres et praeco, quotannis in hoc suggestu publice constitutus, Friderici Guilelmi virtutes videor mihi interius perspexisse et multiplici esse cogitatione complexus.

Iam postquam in ipso limine orationis meae praecepi id, quod maxime a me exspectabatis, auditores, licebit paullulum digredi a rebus praesentibus, ut in fine eo redeam, unde exor-

sus sum. Nec tamen plane digrediar a proposito. Nimirum qua nunc discordia orbis terrarum vexatur, ea magis ex animorum commotione quam alia ulla ex causa paullo maiore nata est; malumque id est, sed malum a providentia admissum, quae ex ipsis malis adducit bona: quo uno solatio lenitur aegritudo, quam afferunt res minus faustae. Nihil dicam novum, nihil reconditum, nihil neque ubertate eruditionis nec sententiarum gravitate aut subtilitate insignius: quidquid egerunt et gesserunt mortales, per certamina actum gestumque magna ex parte esse, monet rerum prope universarum memoria. Nam ut Empedocli Agrigentino naturam rerum his duobus principiis, discordia et amicitia, moveri placuit, atque Heraclitus Ephesius rebus universis renitentem arcus lyraeque iuncturam tribuit et concentum ex dissonis, ac sine oppositis nulla fit compositio et generatio: ita humanas res agitat alitque contentio, ne per segnitiem et socordiam dilabantur, atque ita paratur eventus, qui divinitus constitutus est. Hoc imprimis adumbrat poesis, quam recte Aristoteles iudicat magis philosopham et praestantiorem historia esse, quod illa universa, haec singula proponit; illa igitur quum in tragoedia, severioris vitae speculo, non sine partium discordia, quae plurimis personas difficultatibus et discriminibus implicet, graviorem ullam actionem perficit et ad exitum perducit, ex quibus elementis conflata vita et sors humana sit, quamquam singulis fabulis tamen ostendit generatim. Et, quo eruditos prae ceteris attendere consentaneum est, animi vires quum in summo, quem natura finxit, concentu tamen in diversa abeant, et ad varias vitae ac studiorum sectas capessendas impellant eos, in quibus haec vel illa praevaleat vis; ipsa haec varia studia, licet ex eodem omnia proficiscantur fonte, diversisque formis unam et eandem exprimant divinam mentis humanae rationem, nihilo minus segregantur et dissociantur et inter se pugnant, ut postremo reconcilientur perfectius. Vetustissimae quidem animi humani cognitiones, quibus sane quam divinum quiddam suberat, in summi numinis versabantur conscientia, quam appellamus religionem; ex hac potissimum civilia manarunt instituta antiquissima; ex hac artes et doctrinae, quarum princeps philosophia. At religio quum ea formasset deorum nomina, figuras, ingenia, eaque illos fecisse et passos esse docuisset, quae placitis et narrationibus continentur mythologicis; supervenerunt mox philosophi, qui illis ipsis notionibus primi-

tivis imbuti atque ad altiora invenienda incitati erant: hi puriore usi ratione damnarunt mythologiam universam, atque ut Iuppiter patrem imperio privavit et vinxit, priscam vicerunt disciplinam, dum haec veluti Saturnus prolem devorans ethnicos illos haereticos suis invicem debellat armis. Quae discordia aeque est vetusta ac philosophiae incunabula. Sic Heraclitus et Xenophanes fabularum divinarum auctores Homerum et Hesiodum ob ea, quae de diis male dixissent, summa dignos ignominia iudicarunt; et Pythagoram ferunt prodidisse, Homerum sese et Hesiodum vidisse luentes apud inferos poenas earum, quas tradiderant, fabularum: sic Plato Homerum ex re publica sua perfectissima expellit, et universas istas de diis fabellas, vel in humanam commutatis formam vel more mortalium affectis, reiicit. Denique hoc discidium redit per singulas fere aetates, quod sacerdotalis disciplina consisti in traditis vult novaque aspernatur suo iure, scientia vero sapere ultra tradita et commune iudicium audet: donec post molestas multorum saeculorum controversias eo pervenerit utraque pars, ut neutrius praecepta alteri prorsus contraria esse intelligatur, sed et theologia placita sua ad scientiae revocet principia, et philosophia non modo concedat sed demonstret, formas, quibus divini numinis conscientia comprehensa in religionibus est, esse necessarias et ex ipsius mentis divinitate profectas: qui consensus inde a nostra aetate adduci paullatim videtur. Quid vero artes? Nonne divino instinctu statuarii et pictores ad exprimendum adspectabilibus simulacris illud unum et secretum impulsi sunt, quod maiores nostri sola videbant reverentia? Nonne ab initio universus artium chorus caerimoniis et cultui deorum inserviebat? Nonne musice quoque et poesis universa divino repletae spiritu sacra concelebrabant et ornabant inde a suis originibus? Verum quae antea conspirabant unice, religiones et artes, ita postea plus semel diremptae sunt, ut frangerentur imagines, nihilque simulacris et commissionibus scenicis videretur esse scelestius, postremo ut scenici quasi impii arcerentur a communione sacrorum et sepulturae. Nunc, quamquam haec et talia summa olim contentione agitata sunt, quotus quisque est sacerdotum vel theologorum, qui infensus tabulis pictis sit, aut qui theatra, vel in hoc scenicae poesis decremento, malorum daemonum censeat domicilia et officinas esse? Maiores etiam simultates inter sacrorum antistites civitatiumque rectores mature admodum natae

sunt. Etenim heroica iam Graecorum aetate, qua tamen religionis, qualiscunque fuit, nodis animi hominum obstringebantur toti, ac vix dum ulla paullo luculentior prudentia civilis emerserat, augurem rex ambitionis, mendacii, fraudis incusat, regem augur deorum contemptus, superbiae, tyrannidis: ac licet Christiana fides utriusque partis fines interioribus et certis videatur terminis constituisse, quo illa sanctior et quo potestas pontificia maior fuit, tanto vehementius exarsit certamen, quod ne bellis quidem usque ad internecionem gestis funditus exstinctum est, sed in multis Europae terris etiamnunc nutritur palam vel clanculum: quamquam sacrorum emendatio quarto saeculo superiori coepta nec sine sanguine effecta firmae praelusit paci, qua fruentur posteri. Praeterea civilis disciplina ut cum sacerdotibus, ita cum iis, qui reconditiori et abstrusiori philosophiae cognitioni operam dant, incidit in dissensum, quum tamen eadem illa ratio, quam quaerunt sapientiae studiosi, etiam civitatem permeare paullo perfectiorem videatur, siquidem, quod ipsis philosophis auctoribus profitetur vir rerum publicarum haud mediocriter peritus, M. Tullius, lex illa, qua reguntur civitates, est summa ratio insita in natura et in hominis mente confirmata et confecta, quae iubeat ea quae facienda sint, prohibeatque contraria. Atqui ut nihil dicam de cupiditatibus et partium studiis, quibus aliquando transversi aguntur potentes, sive illi principes sunt sive factionum duces: ut depravantur humana quaevis, lex haud raro ex commodo dominantium fertur, damnosumque istud sophistae cuiusdam placitum, iustum esse quod fortiori utile est, longa rerum confirmat experientia. Quod ut probaverit Machiavellus, prudentium neutiquam ultimus, ita nefas probare sapienti. Et qui negotia publica gerunt, necessario se immensis rerum singularum ingurgitant fluctibus, quibus iactati hebescunt fere ad notionum universarum contemplationem, quemadmodum ii eruditorum, qui in singulis potissimum rebus indagandis versantur, ab earundem notionum intelligentia avocari solent: contra philosophi in quavis re sectantur generale illud, quam appellant ideam, singularum rerum subinde minus quam debebant callidi. Itemque illi in eo, qui quoque tempore praesens est, rerum statu facile acquiescunt, studentque eum, quantum fieri potest, conservare vel lento progressu corrigere: hi saepe neglectis, quod Thaleti illi exprobratur, iis quae ante oculos posita sunt, futuram generis humani perfectio-

rem condicionem longius proiecta cogitatione occupant et quasi divinando praecipiunt. Iam satis est causarum, quare alteri reluctentur alteris. Igitur quod unum novimus absolutae inter philosophiam et politicen concordiae exemplum, societatis Pythagoricae in Italia potentiam, brevi transisse videmus, quod turbulenti homines plebem adversus viros sanctissimos et sapientissimos excitarant et Pythagoreorum concremaverant curias; Athenis vero quum primum disciplina morum subtilius tractari a philosophis coepta est, plebis dominationem imprudentem, inconstantem, tyrannicam reprehenderunt sapientes, atque his rursum infensi homines rem publicam gerentes, qualis ille Anytus fuit, iuventutem a philosophis corrumpi clamitabant, quippe quam a popularis imperii reverentia avocarent: neque alia ulla tam intima causa fuit, quare Atticae philosophiae dux et auctor condemnatus est, quam quod Critiam et Alcibiadem, novarum rerum studiosissimos, habuerat discipulos et sectatores. Mox Plato negotiorum publicorum et scientiae repugnantiam adeo exaggeravit, ut qui inde ab adolescentia in iudiciis et circa forum volutarentur, ad eos, qui in philosophia et huiusmodi studiis educati essent, quasi servos ad liberos comparatos esse diceret; ut hos ab ineunte aetate putaret ne viam quidem in forum nosse, neque ubi iudicium vel concilium vel alius publicus civitatis ageretur conventus; leges vero et decreta vel dicta vel scripta neque audivisse nec vidisse, atque de ambitu et coniurationibus ad creandos magistratus faciendis et sodaliciis ineundis ne per somnum quidem agitare, sed re vera eorum tantum corpora in civitate habitare, mentes vero ista omnia parva vel pro nihilo censentes in altioribus esse cogitationibus occupatas: at civiles istos et causidicos acerrimos, qui rideant philosophi imperitiam, ubi quis eos ad supera erigere tentasset, aut ipsi digrederentur a tali quaestione, „Quid tibi ego iniuriae feci aut tu mihi?“ ut inquirerent, quid esset iustitia et iniustitia ipsa, et quid hae a sese et ab aliis notionibus omnibus differrent, aut si a sententia hacce, „Beatus est rex multum possidens auri“, ad quaestiones de regni natura et de humana felicitate et miseria generatim considerandas transissent; his igitur de rebus ubi eos reddere rationem oporteret, corripi vertigine quasi in alta positos specula, unde prospicere non sint assueti, consiliique inopes et aegre ferentes barbaras proferre voces. Posthac, quod philosophi regium fere imperium, temperatum id quidem et liberale, probabant unice, multis illi

conflictati periculis sunt; post Alexandri Magni obitum ipse Aristoteles impietatis reus excessit urbe; Theophrastus eandem quidem causam, quum esset ab Hagnonide accusatus, egit felicius, sed postea is quoque ad breve tempus secedere coactus est, quum Sophocles Amphiclidae filius pertulisset legem, ut ne quis philosophorum scholae praeesset, nisi Senatui Populoque placuisset; qui secus fecisset, capitale esse: quo decreto omnes philosophi videntur Athenis pulsi esse, donec anno post abrogata lege Sophocleque multato reditus concederetur. Romae quoque comperimus sexto urbis saeculo exeunte, postquam verba facta sunt de philosophis et rhetoribus, ita censuisse Senatum, ut Praetor animadverteret curaretque, uti ei e re publica fideque sua videretur, ut Romae ne essent. Quid dicam Domitianum, qui sapientiae professores et philosophos omnes, ut olim Tiberius histriones, urbe Italiaque summovit, atque, ut ait Tacitus, omnem bonam artem in exsilium egit, idque ob solas laudes Paeto Thraseae et Prisco Helvidio ab Aruleno Rustico et Herennio Senecione tributas? Quid quod Iustiniano Imperatore philosophis ethnicis in Perside quaerendum perfugium fuit? Itaque videmus ex causis diversissimis, modo quod optimatium, modo quod regio imperio, modo quod priscis institutis et caerimoniis favebant, philosophos invisos fuisse dominantibus. At nostra aetate prope obsolevit haec discordia: paullatim multa, quae sapientes praeceperunt, in ipsas recepta leges sunt: scientiae luminibus illustrari civitatem debere consentitur; doctique intelligunt ipsorum disciplinam non debere oppositam publicae esse, sed utraque emendandos mores, levandam mortalium miseriam, pellendas erroris tenebras, denique perfectiorem generis humani statum esse adducendum. Quodsi nondum id assecuti sunt homines, quod Platone arbitro summum est, ut vel philosophi imperent vel imperantes philosophentur, non tamen utrique tanto etiamnunc separantur intervallo, quanto tum, quum illi difficile fuit satiram non scribere in rem publicam. At magis, quam quae hucusque exposui, mireris quod scientia ne cum artibus quidem perpetuum aluit consensum. Nae illud haud videtur fortuitum fuisse, quod qui primus fere mentem ab rerum naturalium contemplatione in semet direxit ipsam, sculptor fuit, Sileno quidem similis ipse, sed haud invisus Gratiis, quas fertur eximio fabricasse decore: at illum paenituit artis et Gratiarum marmore expressarum, quod in mentis humanae Gratias interiores intueri malebat.

Atque huius discipulus ingenio longe praestantissimus pari fere usus est sorte; qui quum natus quodammodo ad poesim, adolescens admodum prope omnia huius artis exercuisset genera, epicumque carmen, Homerum aemulatus, et melica et tragoedias composuisset, mox totum versuum suorum acervum igni cremasse dicitur, ut solam factitaret philosophiae musicen. Hos igitur videmus haud dissimilibus de causis ac postea Christianas aliquot sectas poesim et artes omnes imitatrices (nulla autem non imitatrix est) sprevisse, ut quae imaginum imagines, umbrarum umbras, non puras et absolutas rerum notiones et, si Ciceroniano vocabulo uti licebit, essentiam redderent et repraesentarent; ac si Aristoteles artibus minus iniquus fuit, quarum naturam ut reliquarum rerum omnium indagare conatus est, eas certe posthac philosophia si non disertis verbis tamen neglectione sua longum per tempus contempsit, donec quas aspernata erat florentes, superiori saeculo amplexa est senescentes et magna ex parte iacentes, novoque vocabulo quamvis incommodo novam formavit disciplinae suae partem, quae tota in artium versaretur principiis constituendis. Ita hoc quoque discidium sustulit aetas, atque intellectum est et artem et scientiam ad eundem tendere finem, ut in fluxis his et fragilibus rerum, quae sub sensum cadunt, formis divinae mentis noscantur vestigia. At vero quemadmodum mundi universi ratio in singulis eius partibus quasi minore aliqua mundi specie expressa videtur; ita quod discidium inter potissima, ad quae animus humanus applicatur, studiorum genera obtinuit atque aliqua ex parte etiamnunc obtinet, idem intra ipsos illorum studiorum fines repetitum videmus. Igitur in nulla disciplina non sunt innumerabiles sectae natae, quarum aliae historiae, aliae philosophiae, rursum aliae rationi, aliae fidei vel obscuro cuidam veri sensui, aliae experientiae plus tribuunt; ex quibus omnibus in manifesta dissensione occultus quidam conciliatur concentus: Ex omnibus unum et ex uno omnia. Postremo si ipsa mens natura sua descendere in has pugnas cogitur, quidni urgeant necessitates cupiditatesque, quibus populorum incenduntur bella tam extera quam domestica?

Haec hactenus: nunc paucis absolvam, quae videntur dicenda superesse. Quippe Deus liber est ab errore, malo, discordia: mortales oportet et mala perpeti et dolere, quod necesse est bono semper aliquid sit oppositum, commoveri perturbatio-

nibus, gaudia et aerumnas et imbecillitatem humanam experiri, ut probatiores et purgatiores prodeant ex discriminibus, errare, ut corrigatur error, discordare, ut concordiae desiderio capiantur tanto vehementiori. Et haec dissona in concentum cogenda sunt: quod quo magis perfecerint homines, eo magis assimilabuntur Deo. Neque vero tollendis et exstirpandis viribus oppositis conficitur harmonia, sed componendis et temperandis: nec frigido nec calido sublato fit caeli temperies, ac rursum neque humido nec sicco; ipsa musice, quae maxime studet consonantiae, miscet contraria, acutum et grave, celere et tardum, et admittit aliquando etiam dissona, quae solvat: tolle dissimilia, harmoniam ipsam sustuleris. Sed in re publica is, qui summae rerum praeest, unus omnium est aptissimus ad componenda contraria, idque eo perficere certius poterit, quo maiore fuerit potestate praeditus: qui si insuper minime cupidus erit, etiam cupiditates subiectorum sedabit, non accendet; si providus et benignus, consulet eorundem necessitatibus, ita ut novarum rerum molitoribus ne praetextus quidem relictus sit. Quis igitur exoptatior hac aetate rei publicae gubernator esse potest quam Fridericus Guilelmus? Hic populum conformavit ad consensum, in quo summa civitatis virtus posita est; hic ab omni superbia longissime abhorrens suo exemplo etiam cives assuefecit moderationi; hic providit commodis fortunisque subiectorum; hic in communi patria, quod de Pompeio et Traiano praedicat Plinius, auctoritate, consilio, fide reclusit vias, itinera terris reddidit, cognatasque gentes miscuit commercio nimium diu prohibito. Hic suum cuique tribuens etiam diversos illos orbes, in quibus mentis humanae studia versantur, ita in hoc regno compositos retinet, ut nullus in detrimentum reliquorum emineat. Non civilis potestas premit ecclesiam, non ecclesia rei publicae munia invadit; non negliguntur a civitate neque artes nec doctrinae, non praescribitur docentibus formula, nec scientiae magistri suos migrant fines; denique omnes artes et disciplinae cohabitant concordes. Dividant has eae civitates, in quibus divisa a re publica ecclesia, divisae ab utraque litterae: apud nos coaluerunt firmiter; nos non metuimus contagionem. Haec vero moderatio per universam rem publicam diffusa pignus est mansurae felicitatis; superbia suis perit ictibus, et quidquid sese nimium extollit, ex ordine et naturae et humanarum rerum divinitus constituto serius ocius deiicitur strage tanto funestiore. Qua superbia nunc correpti ambitiosi quidam partem iuventutis

traxerunt, quae mirari illicita solet et corruptoribus aurem praebere; quae oblita est etiam in liberrimis civitatibus antiquitus ita institutum esse, ut adolescentes quamvis liberaliter educati et habiti non tamen licenter immiscerentur rei publicae gerendae, sed essent sub cosmetis et gymnasiarchis et sophronistis; quae nescit, quod scriptor libertatis amantissimus praecepit, obsequium et modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis pervenire, quo alii per abrupta, sed in nullum rei publicae usum ambitiosa pernicie inclaruerint: quod quum ille de ea aetate dixerit, quae iniquissimos perpessa dominos esset, quanto verius dicetur de regnis aequissimis et iustissimis? Sed istum morbum quis defendat et propulset melioribus consultis et successu faustiore quam Friderici Guilelmi mens serena et temperans? Cui sine ulla assentationis suspicione acclamare cum poeta licet: Tu vero es medicus opportunissimus, Paeanque favet fortunae tuae! Itaque in Friderici Guilelmi benignitate, virtute, sapientia acquiescit haec res publica; ab illo optimisque illius consiliis bona quaevis, quae consequi in hac rerum condicione et pro huis regni opibus viribusque licet, habet atque exspectat. Huic eo amore, quo ipse suos amplectitur, ea pietate, quam in ipso inesse nostis universi, a divino numine iterum precamur prosperrimum inceptorum cursum, longamque et vegetam, et nullo malo, nulla aegritudine contristatam senectutem; huic nos, beneficiis etiam devincti, summa obligamur religione, atque ut in eius gratia et favore scholae huius ab ipso conditae perpetuum et firmissimum sit praesidium collocatum, exoptamus venerabundi et oramus etiam atque etiam.

XXII.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXXIV. habita.

Fuit anni millesimi octingentesimi noni mensis Augusti dies sextus decimus, minister Regis illustrissime, auditores omnium ordinum spectatissimi, quum Fridericus Guilelmus Regimontii, ubi tum sedem regni habebat, rescriberet ad plures ex ministris et consilariis, placere sibi et rata esse, quae illi de condendo Berolini studio generali, ut vocabant maiores, rettulissent, atque eam sibi rem adeo videri gravem tantoque momento futuram ad altiorem animorum eruditionem non solum in re publica Borussica verum etiam ultra huius fines latius disseminandam et propagandam, ad viros in quovis genere litterarum principes alliciendos et huic imperio conciliandos, postremo ad academiarum Berolinensium variorumque, quos haec urbs contineret, apparatuum et institutorum litteris inservientium quasi in unum corpus coniunctionem cum fructu perficiendam, ut nollet differre institutionem talis scholae, quae antiquo universitatis litterariae nuncupata nomine et iure honorum academicorum impertiendi instructa et ornata in hac urbe et in his, ubi nunc convenimus, collocaretur aedibus. Omitto quae addita sunt alia vel mox effecta, vel remissa temporibus et secundis commendata curis. Ille dies nobis haec fecit otia, collegae, studiis vestris providit, commilitones; ipse, quem Rex benignissimus huic domui inscribi iussit, titulus ad illum annum refert donationem plane regiam. Itaque quamquam anno post demum coepta munia nostra sunt, atque adeo octavo demum anno dedicata sollemni ritu haec schola est, ab illo anno et illo die vere natali repetemus et computabimus universitatis primordia: qua ex computatione iustissima quum in diebus paucis, quibus hunc conventum Friderici Guilelmi nataliciis celebrandis agimus, quinque lustra exactura sit universitas Friderica Guilelma, primum ac fortasse laboriosissimum contentionis stadium non sine decore opinor emensa; quidni in conditoris nataliciis auspicatissimis praecipiamus simul memoriam

nostrorum quasi natalium? Quippe haec memoria ad Friderici Guilelmi laudem revocanda unice est; ita ea simul minus ambitiosa erit, minus aliena ab huius temporis ratione, quae nunc quum maxime non sinit universitates de rebus suis gloriari et sibi magnopere gratulari, denique convenientior ei modestiae, qua modestia dedicationem quoque universitatis ante hos septendecim annos celebratam egregie praestitisse scimus qui affuimus. Sed mihi ut nunquam non acceptum fuit Friderico Guilelmo et vestro nomine, auditores, et ex mea ipsius persona agere gratias pro summis, quibus nos et universam civitatem beavit, commodis; ita quotannis hoc munus debet videri acceptius, quo diutius nos in Regis permansisse gratia singulorum adiectione annorum experimur identidem. Tamen est quo mihi haec turbetur iucunditas. Qui si ex animo meo comparabor, non hercle diffido futurum neminem, qui Regem praedicare possit intentius ac sincerius quam ego, et videri dignior esse hoc munere obeundo, quod ego hodie pro vobis universis sustineo. Sed animo sufficere opus est vires; quae quamquam crebra confirmari exercitatione putantur, tamen quis non intelligit, modicas facultates usu frequentiore exhauriri, et multum pugnando retundi mucronem ingenii, facileque doctis auribus fastidium afferre genus orationis multa auditione nimis iam cognitum, nisi quotiens verba facias, ea summa variaveris arte novisque distinxeris ornamentis. Quare mihi videor temeritatis culpa onerari posse, qui audeam argumentum idem quamvis nobile et magnificum una et vicesima nunc oratione illustrare. Anne igitur cedam loco? Nondum ne nunc quidem, donec vestra, auditores, supersit indulgentia, quam scio nec prius mihi defuisse nec defuturam hodie. Nam ipsi vobis potius, collegae carissimi, quam mihi meam istam imputabitis temeritatem, qui malitis me post tot stipendia retineri sub vexillo quam rude donari; et curam, quae subeat, ne digna iam Rege oratio mea futura sit, iis propello verbis, quibus magnus naturae mystes Plinius in simili utitur causa, Tito Vespasiani filio offerens opus suum: „Verum et diis“, inquit, „lacte rustici multaeque gentes supplicant, et mola tantum salsa litant, quia non habent tura.“ Et quid desideres tura, ubi opus laudat artificem? Abunde namque laudata fuerit Regis et sapientia et benignitas, ubi quibus ille consiliis, quam generosis et magnanimis, quam nova nullique antea tentata via, condiderit hanc artium sedem, adumbravero; abunde illius prudentia, ubi consiliis do-

cuero respondisse successum; abunde eius constantia, ubi nihil remissum per vicissitudines temporum esse demonstravero, sed perpetuo studio ac munificentia servatas et auctas res nostras a Friderico Guilelmo.

Nam si eam excipimus aetatem, qua universitates litterariae in magnis natae urbibus sunt, quod in has omnis, quae tum extra monasteria esset, confluebat eruditio, ac si iure nostro certas quasdam universitates, quae etiam hoc saeculo in principibus quibusdam superesse urbibus videntur, negamus universitates esse nisi nomine tenus; novum hoc inceptum fuit, auditores, quod in potioribus potissimum urbibus institui has scholas voluit Fridericus Guilelmus: quae ita tum distributae sunt, ut ex tribus regni partibus Borussia proprie dicta Regimontii, Silesia Vratislaviae, ceterae Germanicae provinciae, quae quidem supererant ex ingenti naufragio, Berolini suam haberent bonarum artium sedem. Ita videbatur fieri posse, ut, quoniam maiores urbes et sedes principatus lautiorem suppeditant apparatum, ab hac quidem parte plus praestaretur minore sumptu; ut, quod dominari adolescentium quamvis frequentium exigua manus in magno oppido non posset, civium academicorum mores fierent modestiores; praeterea ut scientiae sublimiori et subtiliori conciliarentur illa ipsa capita provinciarum, nec secundaria essent litteris, quae loco et ordine primas tenerent, atque ut litterati minus seiuncti essent a summi regiminis administris, sed doctrinae penetrarent quodammodo in civitatem, doctique rursum minus alieni a publicarum ratione rerum fierent, minusque quod aiunt umbratici. At novitas tum effecit, ut aleae plena haec videretur res: metuebatur corruptio iuventutis, insidiae voluptatum et luxuriae, quibus infectae magnae urbes essent: metuebatur etiam libertati illi academicae, quam maximi faciunt veteris disciplinae amatores. Quippe obliviscebantur plurimi, oppida etiam infrequentiora et ea potissimum, in quibus universitates litterariae constitutae sunt, habere secretas suas libidines; licentiores ibi haud raro compotationes celebrari et Bacchanalia vivi quam in ipsis primariis urbibus; et iustae libertati, si modo absit superbia et petulantia, non obesse urbis frequentiam, quae suo quemque sinat modo vivere; neque eam esse libertatem, ut liceat impune insultare civibus et innocentissimum quemque ludibrio habere. Ne multa: Friderici Guilelmi iudicium ita confirmavit eventus, ut, quod nec locorum amoenitas, nec vini

copia, nec venia insolentiae quemquam ut huc concederet allexit, nulla pars iuventutis egerit innocentius quam nostra haec cohors, nulla insignior fuerit studiorum alacritate, industria, severitate, immo ut iam fateantur plurimi, atque imprimis rerum publicarum praesides, nihil esse utilius hac universitatum in urbibus principibus habitatione tranquillissima. Quem quidem locum exponerem etiam uberius, nisi, dum in eo versor, recordarer eum iam olim a me esse de industria explicatum: cui enim non accidat, ut in eodem argumento tractando recurrat eadem subinde cogitatio vel sententia? Atque ultro vereor, ne, quamvis studeam omnem rerum nostrarum devitare ostentationem, imprudens videar obtrectare socias universitates communibusque nobiscum utilitatibus coniunctissimas, ac nostra commoda ex aliorum incommodis comparare: id quod nullo tempore quam nunc factum fuerit iniquius. Profecto enim pleraeque omnes de litteris merentur optime. Neque vero Fridericus Guilelmus in unam omnia formam redigenda censuit: retinuit universitates etiam eas, quibus alia oppida ornantur et augentur, et has ipsas longe instruxit luculentius, novamque insuper in oppido antiquissimo Rheni ad ripam condidit artium optimarum scholam, patrii ocellum fluminis, lucidam coronae Borussicae gemmam. Quam vere autem Rex sapientissimus auguratus est, universitatis nostrae magnam etiam in eo vim fore, ut litteraria omnis generis supellex, quae per hanc urbem erat sparsa, recte componeretur, amplificaretur, communi proponeretur usui. Nam hi thesauri ex eo inde tempore potissimum inclaruerunt, ex quo in universitatis fructum conversi sunt liberaliter: neque illi unquam tantam adepti copiam, utilitatem, dignitatem essent, tantumque ipsi urbi attulissent ornatum, nisi studia Berolinensia acrius incitasset universitas Friderica Guilelma. Haec est enim studiorum in Germania ratio, ut neque scholae quas vocant speciales, quarum tenuitas et languor nonnullis perplacet, neque academiae doctrinarum quamvis eruditae et splendidae, neque ulla alia instituta scholastica tantos mentibus stimulos adiiciant, tanto bonarum artium summa contentione colendarum ardore incendant iuveniles animos, quanto haec universitatum disciplina, sine qua, ut nunc quidem comparatus populorum Europae cultus est, litterae non videntur vigere et florere posse. Quod vero Princeps optimus sibi persuaserat fore, ut huius universitatis institutio plurimum ad mentes formandas valeret non solum in

terris ipsi subiectis sed etiam ultra fines imperii, id quantopere comprobatum eventu censetis? Etenim quum inde ab incunabulis ea fuerit civium frequentia, ut modicas universitates aequaverit nostra; tum, postquam calamitate faustissima accidit, ut generosam iuventutem in castra evocatam dimitteremus haud inviti, quae sese ea tempestate pro salute Regis et patriae devoverat sponte, cum populo universo libertatem nostram gloriamque Borussicam imperiique integritatem et cetera bona sanguine suo redemptura et recuperatura, non modo damnum huic scholae datum statim reparatum est, sed auctibus continuis ita mox increvit civium numerus, brevi ut reliquas universitates superaremus omnes; ne lues quidem, quae abhinc triennium permultos commilitones pepulit, multum imminuit res nostras; ita ex omnibus provinciis et ex reliqua Germania atque etiam ex peregrinis terris denuo affluxit flos iuventutis. Quippe quam eximiam hic adolescentibus studiorum palaestram Fridericus Guilelmus aperuerit, vident et populares et exteri. Nec vereor adeo, ne in peritorum reprehensionem incurram magnopere, ubi paullo fortasse ambitiosius dixero in transitu, hac scholae nostrae celebritate effici, ut regni Borussici virtus magis intelligatur, dum bonae iuvenes indolis undique huc affluentes propius cognoscunt huius rei publicae bona et commoda, et quod saepe sum expertus ipse, nominis Borussici existimatione sensim imbuuntur ac trahuntur vel nolentes et quodammodo inscientes. Quodsi Fridericus Magnus litterarum in suis et exteris terris incremento providere studuit academia doctrinarum munifice instruenda, quae illo rege viris in suo genere principibus, claris praecipue mathematicis et philosophis, floruit imprimis, Fridericus Guilelmus, ut eundem consequeretur finem, id praetulit institutum, quod vere Germanicum esse affirmant plerique omnes, et quod ad eam rem longe est efficacius; convocandisque qui in universitate docerent professoribus non modo eruditionem huius urbis aluit mirifice, sed augendae ex popularibus simul eius societatis quam Fridericus Magnus dilexerat unice, copiam fecit uberrimam.

Vetus hoc est regni Borussici decus, auditores, neque id ab indigenis ipsis vana magniloquentia iactatum, sed celebratum nationis eruditissimae cuiusque ore, quod non magis armis, quam animorum cultui illius innixa sit potentia. Id vero acrius perspectum est per illos annos, quibus clade funestissima afflicta iacuit res publica: quanto magis iuvat recolere illius temporis

memoriam, quo Friderici Guilelmi sapientia ita usa est, ut ex ipsis rebus adversis summas eliceret prosperitates. Tum nihil non factum est, quo latentes in pectoribus et ingeniis vires, quas nec tributis imperandis, nec praesidiis imponendis, neque ulla alia iniquitate exhaurias, nutrirentur ac foverentur cura diligentissima. Huic curae nos debemus vitam, collegae et commilitones, non quam natura dedit cum animalibus communem, sed qua vigent mentes nostrae: hanc curam quaelibet in hoc regno artium bonarum scholae expertae sunt. At pro dolor! tantum degeneravimus his quinque lustris, ut iam sint qui dicant, tum quum instaurarentur scholae, satam esse hanc perniciem, quae iam per universam serpat Germaniam, ut novas res moliatur iuventus audacissima: mira animorum inclinatione, quae hostibus olim invisa fuit Germanicarum scholarum indoles, ea nunc probatur exteris, displicet nostratium nonnullis, qui sibi patriae caritate duci videntur; olim illas ab externa calumnia defenderunt viri ingeniosissimi, inter quos fuerunt etiam huius scholae doctores imprimis conspicui; nunc de iis exarsit bellum quasi civile. Et quod maxime doleas, ne isti plane perfricuisse frontem tamquam delatores videantur, faciunt scelera et flagitia, quae aliqua veri specie imputentur et universitatibus et reliquis scholis. Enimvero plurimi istorum, qui quales scholae et universitates vel sint vel esse debeant, in diariis atque in ipsis ordinum civilium contionibus quibusdam iudicant, earum indolem ac rationem non melius habent cognitas, quam res publicas adolescentuli, quorum inconsiderata de his iudicia ipsi illi institutionis publicae taxatores aegre ferunt merito. Modo nobis invidetur et exprobratur haec umbra formae ac iuris collegiorum quod ex medio retinuisse aevo dicimur, priscorum institutorum nimium tenaces; modo prorsus contra, vetera aspernari, captare nova putamur, libertatique vel potius licentiae studere. At recte aestimantibus alterum altero iustissime temperatum videbitur: nam illa collegiorum vincula adeo laxata sunt, ut nihil relictum sit illiberalius; licentiam, quantum penes nos est, cohibemus: quam ubi non contigerit radicitus tollere, quid mirum nobis non contigisse, quod ne principes quidem fortissimi et potentissimi efficere potuerunt? libertatemque nobis eatenus vindicamus, ut censeamus nihil quemquam docere debere, quod non ipse probet: non imperari posse, quae docenda sint nec quomodo, sed quod quisque verum esse accurate inquirendo intellexerit, ab eo non

licere transversum unguem discedere: neque ideo docendum esse, ut quae tradantur, vel calamo vel memoria excipiat auditor, sed ut disciputi ipsi libera cogitatione penetrare litterarum adyta assuescant; neque hos certis quibusdam placitis ex praescripto ut servos condocefaciendos et imbuendos ad certa ministeria esse, quae deinde sine affectu obeant et exsequantur, sed ipsam rerum divinarum et humanarum interiorem rationem esse quantum valeamus explicandam, verique et boni et pulchri amore flagrantissimo implendos animos iuveniles. Quod quum vellet Rex, non dixit se universitatem condere, ut ad ministeria et officia publica formarentur adolescentes: quamquam eos ad haec quoque artium et doctrinarum recta institutione formari non dubium est: sed ut animorum cultui consuleret tam suis in terris quam ultra fines imperii. Ista vero paucorum flagitia non ab universitatum doctrina manasse luce clarius est; ac si ex nostra schola aestimare ceteras licet, ne disciplinae quidem academicae lenitate, quae non tanta est quanta putatur, effectum est, ut ea potuerint committi. Profecto alia momenta impulerunt Gallias, Italiam, Belgium, Poloniam, Hispaniam, Lusitaniam; iisdem motibus et communi aetatis labe, cuius origines indagare nostrum non est, tracti aliquot Germanici iuvenes sunt, ut novas molirentur res, non scholarum disciplina incitati. Sed ut barbaris saeculis ingruente pestilentia plebes superstitiosa et naturales rerum causas inquirendi nescia solebat Iudaeos incusare, ut qui puteos et fontes veneno infecissent: ita cultioribus aetatibus ingeniosi quidam sibi in eo placuerunt, ut maximarum quarumque turbarum semina esse a doctis sparsa demonstrarent credulis. Quis nescit, quaeso, quotiens decantata ista fabula sit, philosophiam, quam vocabant, philosophosque et encyclopaediae auctores adduxisse ingentem illam in Gallia rerum conversionem, qua orbis universus vehementius quam terrae motu concussus est? Nae isti philosophi si tantum efficere potuerunt, non desperabimus Germanicam philosophiam ex puris notionibus esse aliquando novum aliquem mundum procreaturam: quam illi facultatem hucusque non ausa est nisi comoedia tribuere. Quid quod nonnullis etiam hoc placuit, nec sine quorundam plausu acceptum est, quoniam quas de veterum civitatium condicione tenere nobis videamur notiones, ita imperfectae et falsae sint, ut ne prima quidem civilis Graecorum et Romanorum disciplinae elementa teneamus nisi confusa et erroribus turpissimis cor-

rupta; intelligi iam posse, quam recta et vera scriptorum veterum explicatio reddatur in scholis, quam firmis fundamentis nitatur cognitio libertatis veterum civilis, qua scholarum magistri imbuant discipulos: nempe et docentes et discentes pro claris et distinctis notionibus et sententiis obscuros aliquos et inconditos sensus aucupari, quibus animos suos ad perturbationem usque commoveant, pro modesta et proba confessione ignorantiae iudicium sibi arrogantes de institutis civilibus, quae ne viri quidem in negotiis publicis versatissimi potuerint hucusque pernoscere: igitur quaerendum esse, sitne rationi consentaneum, ut adolescens proles inde a pueris sumptu publico assuefiat, instituatur, erudiatur ad levem ac summis labris degustatam rerum publicarum aestimationem, et ad falsas, pravas, perniciosas de iis notiones concipiendas. Quod quum ex aliquot iam saeculis obtineat, nostro vero saeculo studiosius fiat quam unquam, non esse mirandum, si incredibili nunc festinatione iurium publicorum quorumvis postuletur abolitio et concedatur aequo animo, populique Europae, moribus hoc publicae institutionis vitio corruptis, inscientes ruant et revertantur in barbariem. Haec et talia qui iactant confidentissime, nonne scholarum nobis magistros tamquam aliquos Gracchos describunt? nonne Graecis Latinisque litteris tractandis turbas civiles quaslibet et ipsam barbariem adduci affirmant et vaticinantur? Attamen alii queruntur potius, quod grammaticorum subtilitate nimium exerceantur pueri; et certe grammaticis praeceptis plurimum tribuitur in scholis nostris et nunquam non tributum est: denique illi scholarum magistri, quibus tantopere diffiditur, partem multo maximam studiis severis et abstrusis ita occupati sunt, vix ut publicis rebus examinandis vacent, disciupli ita subiguntur omni genere eruditionis liberalis perdiscendo, vix ut alienis rebus agendis relinquatur otium. Sane antiquarum litterarum tractatione iustae libertatis amorem, iniquae tyrannidis odium ali non infitier; idque maiores nostri cum principe optimo quoque in potissimis horum studiorum utilitatibus habendum censuerunt: ceterum ex scholastica nostra disciplina legibus apte temperata et ex studiis antiquitatis non maiore praetextu saeculi repetas labem, quam siquis, quemadmodum Graeci harmoniis mollioribus et licentioribus discendis ignavos et intemperantes puerorum reddi animos sibi persuaserant, ita hanc aetatis quasi intemperiem a musicis nostris repetat, vel a theatris, in quibus sane

poetas clarissimos, Germaniae decora, civilem libertatem praedicantes audimus haud raro. Denique in Borussicis scholis quibusnam tandem perniciosa ista traduntur praecepta? Ac siquid eiusmodi ab uno vel altero fuerit traditum, num ideo scholae universae calumniandae sunt? Apage igitur istas criminationes: gratulemur potius Friderico Guilelmo, quod, ut est in veteri proverbio, non dubitavit serere, nec sevit draconis dentes, unde funesta et cruenta succrescat seges, sed laetum et innocentem studiorum optimorum rettulit proventum; fretique simus Principis optimi clementia et Borussicae civitatis indole, quae non patiuntur, ut in litteras quidquam statuatur iniquius. Huic namque civitati accommodare optimo iure illud licet, quo in Attica re publica usus est homo probissimus Isocrates, quum eodem quo olim Sophronisci filius esset crimine accusatus, quod institutione sua corrumperet adolescentes. Athenienses enim dicebat litteris praestare inter ceteras civitates omnes: igitur si vellent iis infensi esse, qui studerent aequales suos iisdem rebus superare, quibus Athenienses superarent reliquos universos, et qui ea uterentur eruditione, cuius Athenae duces et parentes fuissent, civitatem sua semet ipsam sententia condemnaturam, atque idem facturam, ac si Lacedaemonii animadverterent in artis militaris magistros, vel Thessali in eos, qui equitandi modos docerent.

Nunc ut eo redeam, unde paullulum fortasse deflexisse videar, quum saepe principes primo litterarum adiuvandarum fervore multum promiserint, mox defecerint sive per incuriam, seu taedio, sive exspectationibus non respondere docentium et discentium studia et mores rati; Fridericus Guilelmus, constantiae cum munificentia societatem naturae bonitate consecutus, non minore benevolentia conservavit et auxit universitatem quam condiderat. Non dicam de apparatuum incrementis longe amplissimis, nec persequar quae huc pertineant singula: haec enim quamvis necessaria et pretiosa, ut vita destituta sunt, ita vi et vigore carent, nisi magistrorum accesserint ingenia acria, prompta, strenua. In quo perpetua opus est et diligentia et benignitate, ut, quum breve sit hominis aevum, dignae et illustres sint successiones, neve, quam magna nomina celebraverint scholam, ea redeat paullatim ad minores, ut saepe excellentium virorum tituli et bona, non virtus, transferuntur in heredes. Quantum vero putatis collegarum numerum esse, quibus hoc paucorum

lustrorum spatio dandi successores fuerint? Viginti quinque professores ordinarii cum septem extraordinariis hanc aperuerunt scholam; ex illis quinque et viginti non plus quam decem supersumus. Etiam eorum qui posthac accesserunt ordinariorum octo obierunt, sex tantum discesserunt aliorsum; extraordinariorum tres fato functi; viginti duo, iuniores potissimum, mutarunt sedem. Et quanti illi fuerunt, immo fama et memoria hominum etiamnunc sunt, quorum dulcissimam familiaritatem invidit nobis fortuna! Natalicia hodie celebramus, auditores, non funebria: igitur absit luctus et lamentatio omnis: sed licuit tamen verbo significare, quanta Regi clementissimo damna fuerint sarcienda; ex quibus duo, et in his novissimum, tantum non sunt irreparabilia: quae reparari potuerunt, ita sunt reparata, ut simul numerus docentium tantum creverit quantum in nulla unquam Germaniae universitate litteraria. Hic Regis erga nos animus est; verum haud minus nobis, et vobis praesertim, commilitones, favet domus regia. Quamquam enim iis rebus, quae ad litteras pertinerent, nunquam non instructissima fuit haec universitas; tamen aliud defuit genus subsidiorum, levandae civium inopiae et egestati destinatum: quorum subsidiorum copia non solent nisi vetustiores scholae frui, quod prior aetas promptior ad pias largitiones fuit. Paullatim quidem huic quoque necessitati alimentis potissimum praebendis mediocriter provisum est a privatis: sed nihil insignius, nihil nobis exoptatius contingere quum maxime potuit, quam quod Princeps regni heres et reliqui domus Augustae Principes serenissimi et illorum coniuges serenissimae tantas nuperrime contulerunt symbolas, soli ut ceterorum omnium aequarent beneficia. Nec donum ob solam amplitudinem fuit gratissimum: etiam comitas donantium et fiducia, qua id Senatui administrandum commiserunt, ultro patrocinantur huic artium sedi. Nos quidem, collegae et commilitones, non possumus gratiam referre Friderico Guilelmo et stirpi regiae, ac ne agere quidem grates tantis dignas muneribus; sed possumus operam dare, ut nostra consilia, instituta, studia, vita ne displiceant Patri patriae: id quod nos acturos sedulo vestro nomine pro vobis spondeo universis: Deus vero Optimus Maximus summis bonis ac prosperitatibus Regem remuneretur dilectissimum, salvumque et incolumem praestet cum filio regni herede generoso et universa domo florentissima!

XXIII.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXXV. habita.

Apud gentes plerasque sicut apud nos, auditores, genitalem cuiusque diem parentes, propinqui, et quicunque parentibus ac recens nato bene volunt, felicem faustumque existimant, atque eum quotannis summa celebrant hilaritate ac festivitate sollemni. Bona spes laeto accipit augurio novam prolem; Deo grates agimus, preces fundimus et vota facimus pro tenero infante, quem ad aram apportamus lustrandum; gratulamur ortum novo sideri, immortali animae, quae veluti scintilla divino emicuerit igni et in mortale hoc penetraverit corpusculum: denique quamvis de salute illius solliciti, Deo favente illum exspectamus ad robustiorem perventurum aetatem, probitate, honestate, virtute praestaturum, suisque aliquando fore solatio. Paucae fuerunt eaeque incultiores nationes, quibus aliter visum est: id quod de Trausis memoriae prodidit Herodotus. Nam apud hos, severiorem nescio an molliorem et effeminatiorem, sed haud dubie tristiorem secutos morem, recens natum circumsidebant propinqui lamentantes et plangentes eius fortunam; at fato functum laetantes iocantesque condebant sepulcro et beatum praedicabant, qui tot et tanta evasisset mala. Neque hi prorsus sine ratione. Arduum quippe et salebrosum et praeceps vitae iter ingredimur; asperrimis iactamur fluctibus et procellis: denique nemo ante mortem beatus. Quotus quisque est, qui ex his, quibus undique circumvenimur, calamitatibus emergat integer et illaesus? Plurimi quidem excidunt ausis votisque; sunt qui nec suo neque ceterorum hominum nati videantur commodo: nec pauci contaminantur sceleribus et flagitiis, et vitiorum potius quam virtutum inclarescunt magnitudine: quorum quis non putet mortem quam vitam esse magis exoptandam? Atque haec quum in omnes cuiuslibet ordinis homines cadant, etiam qui humili sint loco nati, tum iis, qui ad regnum nascuntur, imprimis accommodata sunt, quod hi non sibi et patri matrique familias nascuntur solis, sed rei publicae et civibus universis, neque ad

privatam suam fortunam regendam, sed ad magnas imperii res gerendas ipsis sunt natalibus vocati. Itaque non modo a genitoribus et cognatis, sed a populo universo salutationibus gratulabundis et animorum exsultatione immensa accipiuntur: sentit enim et intelligit populus, quantum in perpetua legitimorum principum successione tranquillitatis et publicae securitatis collocatum pignus sit; intelligit imperii fortunam ex herede regni pendere, et prout geniturae sortes ceciderint, felicitatem rei publicae aut damna funestissima portendi. Verum obscura sunt omina: non manifestis liquet signis, utrum Gratiaè, comitas, lenitas, an atrocitas et Furiae adstiterint nascenti: eventus probat quemque. Sane hic eventus non penes nos est solos; potentioribus providentiae et fati divinitus constituti legibus parent res humanae: attamen hominibus, et in re publica quidem maxime regibus, in iis vero, quae ad mentis animique cultum et profectus pertinent, tum regibus iisdem tum ceteris, quos regnare in suo genere dixeris, ut vivis et sua liberaque voluntate agentibus instrumentis utitur divini numinis consilium; cui consilio quod instrumentum reluctatur, id priusquam perfectum opus sit, abiicitur ut inutile, irritumque fit quod ab eo effectum erat. Felicem dico, cui successerit ea communis operae pars, quam a summo rerum universarum opifice mandatam acceperit, hoc est eum, qui sua consilia ita norit dirigere, ut conspirent cum abscondito supremi numinis consilio. Hunc probavit eventus; ab huius natali Trausorum iste luctus taeter et inhumanus afuit merito. Felicem praedico Regem, cui post longam dominationem, post varias vicissitudines, quibus obnoxium genus humanum est, constanter toleratas, quotiens redeunt sanctissima haec natalicia, acclamare identidem licet: Deus tuas secundat curas, Deus, qui te destinavit, ut, quae bona huic populo, quas conferre prosperitates vult, earum tu esses dispensator; tu, qui providentiae consiliis, quantum humano aestimamus iudicio, aptare tua, neque obniti cursui rerum divinitus instituto videris, et prompta certaque manu tractare quod tibi commissum est! Tu quotannis auges felicitatem imperii; tu intelligis, non ira, sed amore summi numinis humanas gubernari res et per infinita aevorum stadia perfici: tu ad illius te exemplum, quoad patitur natura mortalium, comparans et componens, libertatem servitio, obquium ratione temperatum necessitati, lenitatem seseveritati truculentae anteponis. Te regem veneramur, te diligimus patrem!

Dixi reges et qui in quoque genere cultus humani eximia praecellant sapientia, regiaque quasi potestate imperent legesque scribant multitudini minus ingeniosae, minus perspicaci, esse instrumenta, quibus providentia utatur ad sua consilia exsequenda. At quaenam haec sunt consilia? Quis quaeso, etiamsi longe videatur sapientissimus, definire audeat, quae sint rationes et viae providentiae, unde haec proficiscatur et quo intendat, quos generi humano proposuerit fines, atque, ut cognoveris finem, quibus momentis impellat mortales, ut perveniant aliquando ad metam? Vatis quidem fuerit haec cognoscere et disserere: attamen si, qui rerum praeteritarum peritus sit, iure censetur vates retro conversus esse, hic ex iis vestigiis, quae impressa prioribus aetatibus sunt, divinaverit aliquantillum de rerum humanarum finibus; et quanquam ego mihi hoc, quod ille divinaverit, vix longo ex intervallo ac per nebulam videor conspicere, atque ita fit, ut quod ipsum exiguum et obscurum sit, id mihi obtusior acies repraesentet etiam minutius et hebetius, tamen iuvat vel incondita voce, quantum fieri per temporis angustiam potest, adumbrare quale id mihi obversetur ante oculos. Etenim si adspectabilis haec rerum natura, quae tamen plurimis videtur mentis expers esse, non fortuito movetur impetu, nec caeca aliqua volutatione circumaguntur sidera, sed massae, intervalla, spatia, tempora legitimo sunt ordine librata et descripta: mentem, quae sola potuit rudem materiam in mundi formam componere et adornare, sola moli universae legem condere, putabimusne quum primum generi humano insita est, sine lege agitari, vagari, ferri temere quocunque casus det praecipitem? an dicemus etiam humanis rebus praescriptas quidem esse suas vicissitudines, sed quemadmodum caelum ac stellae in orbem motae perpetuo, exacto quoque cursu redeunt ad eundem unde profectae sunt locum, ita humanas quoque res, caelestem imitantes ordinem, quasi turbinibus quibusdam in gyrum duci, et confecto quoque circulo, post tot aeva, tot et tantos mortalium labores, non promovisse pedem, sed esse ad initium cursus reiectas, ac pertusa genus humanum dolia Danaidum exercere, perpetuo ingerens aquam, quae perpetuo effluat? Profecto pervulgatum est, quae olim fuerunt, reverti identidem, nec quidquam sub sole accidere novi: at aeque verum est nunquam redire eadem, nec bis idem incedi flumen; immo dum in humanis rebus priora saecula quodammodo videntur repeti, tamen haec,

quae putes esse eadem, indolem mutarunt magnopere: qua mutatione lento quamvis motu progreditur et proficit genus humanum, sua sponte nitens in perfectionem. Ea est enim mentis indoles, ut, quum corpus, quod cum beluis commune habemus, regeneret tantum corpora nihilo praestantiora iis, ex quibus genita sunt, ratio menti insita successione aetatum crescat, quod posterior quisque a priore edoctus auget opes animi, prius cognita et inventa purgat, emendat, amplificat; corpus vero quum serviat, mens libera sit sibique ipsa imperet, dum crescunt vires mentis, crescit libertas, quam nemo me putabit cum licentia confundere: licentia enim specie tantum libertatis utitur, ut atrocissimam exerceat tyrannidem: iam aucta libertate sensim et pedetentim minus constringemur necessitatis vinculis, quod nobis moderamur ipsi, ac leniori in dies imperio regnabunt amor et clementia pro severitate et ultione. Haec est illa lex, quam rebus humanis praescriptam a providentia promulgat, nisi fallor, historia. Quod ubi audeo proponere, quamvis haud infitier, sicut naturae malo terrae motibus quatiuntur urbes et hiatu soli hauriuntur, fluctibusque vastantur fecundissimae regiones, et magnae stirpes absumuntur pestilentia; ita etiam animorum morbis invadi universas et gentes et aetates, multaque secus evenire atque illi, quam dixi, legi numinisque sapientiae et bonitati convenire arbitreris; remoras obiici mentis humanae cursui; ingruere aliquando barbariem; alias civitates augescere, alias imminui; torpore consopiri, ignavia senescere populos omni prius genere humanitatis ornatissimos, neque universum genus humanum simul pari gaudere flore, sed in vicem mutari sedes perfectioris cultus et eruditionis: tamen his rebus non conturbor magis, quam de providentia dubitabit quisquam paullo intelligentior, si optimorum hominum haud paucos morbis et inopia pressos, inclusos carcere et tormentis cruciatos et ignominia affectos viderit, quum interea alii, ut viri cuiusdam eloquentissimi verbis utar, omnibus flagitiis cooperti in summis deliciis vivant et in omnibus negotiis suis secundissima fortuna utantur; sed ex ipsis impedimentis incrementa capere genus humanum censeo, quod certamine nutriuntur vires et intenduntur nervi: et qui rationi iamiam victrici obnituntur, eos videmus plerumque quasi flumine raptos superari, quos ego ut instrumenta iam inutilia abiici dixi paullo ante, praeteriti aevi reliquias, non subsidia praesenti: denique eruditior cultus, utut mutat sedem

paullatim tamen latius latiusque propagatur, et radices agit altius, et confirmatur certius. Nunc liceat quod dixi paucis illustrare exemplis. Incunabula humanitatis constat esse in Oriente quaerenda. Ibi antiquitus, quae cuique tractanda essent, non sua cuiusque voluntas, non indoles et ingenium decreverunt, sed descriptis per stirpes negotiis, origo cuiusque de universa eius vita iecit aleam: quod nunc in hoc civitatium cultu ad solos restrictum principes est. Naturae igitur necessitati parebat humana mens; haec necessitas maximam partem hominum durissimo subiecerat servitio; nec fugae erat locus relictus, nec quisquam appetebat meliora: adeo placebat ipsa servitus. Matrimonia incerta, tantum non brutorum instar: ancillae potius quam matres familias: civitates prope nullae, sed dominatus ut plurimum iniquissimus. Artes haud neglectae; sed inconditae formae, quae nativo quodam impetu natae et effictae erant, sunt in perpetuum consecratae et permanserunt immotae, quod mens nondum adulta acquiescere traditis maluit, necdum par fuit novis inventis moliendis et perfectioribus tentandis operibus: quemadmodum sacerdotes apud Aegyptios quae ipsis probae videbantur figurae et cantilenae, eas sanxerunt diligentissime, et caverunt, ne quis sculptor aut pictor aut alius ullus faber praeter illas quidquam aliud fingeret aut inveniret; unde factum est, ut quae pluribus annorum milibus ante essent delineata vel sculpta, non differrent a recentissimis, neque essent aut pulchriora aut deformiora, sed eadem prorsus arte confecta. Litterae vero et disciplinae religionum fere continebantur finibus, non multum distantes a mythologia. At reclusit tamen quasi divinando sublimiorem iam rerum intellectum Indorum poesis et sapientia; et Iudaeorum natio, quamquam ne ipsa quidem superstitioso exsoluta metu, sanctiorem occupavit de summo numine sententiam. Iam Graeci liberiore ingeniorum motu fregerunt ista vincula, quibus Oriens constringebatur, et elapsi e custodia sunt; effulsit in re publica libertas, si non iustissimo temperata modo, at certe maximarum rerum, facinorum pulcherrimorum genitrix et dux; res privatae, etiam coniugia, quae Cecropem instituisse ferunt, ad rectioris rationis legem adornata; artes et litterae pinnato, ut ait ille, gradu incedunt; pulchri forma immortalis et aeterna, mentis aeternae simulacrum adspectabile, perfectissimis et quasi vivis et gradientibus exprimitur imaginibus: philosophia incipit naturae et animi adyta cogitatione alta penetrare. Manent

tamen priscae inhumanitatis et inclementiae vestigia: alii liberi sunt, alii servi; necdum muliebri sexui suus honos; necdum immensa superstitione liberata plebes, etsi sapientes vident verum. Et aliis insuper vitiis infecta Graecia fuit; haec potius illi attulerunt exitium quam Macedones et Romani. Non dicam de Persarum regno ab Alexandro Magno prostrato: quamquam etiam per hunc propagatum esse lumen mentis docet vel Aegyptium regnum et Alexandrinae eruditionis robur ac vis, quae maior fuit et utilior quam visum plerisque est. Mox Roma leges imposuit orbi terrarum; quae ut eruditione inferior fuit quam Graecia, ita non modo instituta vitae et res publicas ac domesticas melius adornavit, sed ipsa, quam Graecis acceptam referebat humanitatis partem, eam per barbaros olim populos late sparsit, ferasque pacavit gentes, quibus inter arma dedit simul iura, et solum paravit novae sementi. Hanc maximam sementem, ut ex minimis seminibus nascuntur ingentia, Christianae primordia religionis fecerunt. Nam quemadmodum Aeschylus priscis diis, severae isti et acri noctis aeternae suboli, successisse mitiores et intelligentiores et hominibus magis propitios deos statuit, primus ille, ut mihi videtur, mentis humanae profectus sensim increbrescere alto animo auguratus: ita Christiana religio, pristinis abolitis caerimoniis, mansuefecit orbem, nec solum Deo reconciliavit mortale genus, sed etiam hominem homini, populum populo, atque universos in gratiam et libertatem reconciliare studuit atque id efficere, ut, quod idem poeta egregius eximie pronuntiavit, iustus sine necessitate sis atque inde non expers beatae vitae, nunquam vero dispereas funditus. Struxerat quidem dudum providens numen initia meliori illi divinarum et humanarum rerum intellectui; nec vereor affirmare, pridem fuisse haud paucos, qui de iis dignissime iudicarent et dissererent; iam Plato quasi promulgavit purioris rationis imperium, et Socrates ac Stoici, etsi boni civis quoque officia praestanda esse non negarunt, humanitatem extulerunt supra civitatem: quam sententiam qui profitentur, tantum abest ut civitati afferant damnum, ut civiles res etiam emendaturi ad humanitatis leges sint; immo fuerunt, qui sensu vere Christiano ipsam humanitatem sola divinitatis similitudine aestimarent: sed obnitebantur tamen et sacerdotes et qui rem publicam gerebant, donec Christiana vinceret causa. Nolim tamen nimium irascamur excelsi ingenii viris, qui in prioris eruditionis praestantia defixi eiusque

splendore praestricti, luctu haud ignobili prosequebantur veteris disciplinae ruinam: quippe hi quoque sibi videbantur Deo repleti, necdum intelligebant ea bona, quae allatura esset nova quam vocabant superstitio; et excusat illos maior Christianorum fanaticorum furor, qui in dissentientes tanta saevierunt atrocitate, quanta furibundas fortasse Bellonae apud Comanos ministras deceret, non eos, qui essent caritatis praeceptis a divino instituti praeceptore. Enimvero postquam tantam generi humano lucem et emendationem attulit Christiana religio, et tot barbaras nationes miti subegit iugo, quae ex sedibus pristinis excitatae cultissimas Europae terras incursaverant et in dicionem redegerant; mox illa ipsa, non minus quam olim Graecorum et Romanorum res quasi senio fessae tabuerunt, variis est modis corrupta. Quae enim quum magna certe ex parte corpora, tum potissimum animos liberaverat, eosdem in novum duxit servitium, a quo sese ne philosophia quidem, quae tamen sua indole liberrima est, vindicare satis potuit: pontificia potestas etiam regna et principes imperio non aequissimo subiicere molita: clerici imperiti, bonarum litterarum expertes ut plurimum, mollitie et luxuria dissoluti, libidine, avaritia, perfidia, malis artibus quibuslibet magis quam olim gentilium deorum sacerdotes contaminati. Haec et alia mala haud sine providentia opinor medicatae sunt magnae res, quas inde e saeculo quinto decimo potissimum et paullo post mens gessit humana, non armorum usa sed ingenii viribus: quamquam posthac capta etiam arma sunt, quod ingenio vim inferre studuit potentia. Primum enim praestantissimorum hominum contentionibus acerrimis instauratae sunt litterae: quidquid ex antiquitate supererat, protractum ex tenebris est et summo studio in id conversum, ut discuteretur caligo, qua offusi essent animi, ut integrum de rebus divinis et humanis confirmaretur iudicium, abiicerentur praeceptae opiniones, quibus animi impeditur libertas, atque elegantior restitueretur ingeniorum cultus: et alacri huic motui ingens momentum attulit recens inventa typographia, quae non solum tam celeriter atque in spatia adeo immensa disseminat quidquid ei mandatum est, ut haec demum Daedalea fabrica videatur verba reddidisse vere aligera et volucria, sed simul etiam his volantibus dictis aeream praestat firmitatem et perennitatem, et efficit, ut iam nullius facile vi opprimi intelligentia communis queat. Accessit artium, picturae potissimum, novus flos, quae et ipsae, si poesis

pauca genera et certam quandam architecturae conformationem haud contemnendam exceperis, iacuerant post Graecam Romanamque antiquitatem abolitam. Iam quid magis desiderabatur quam rerum sacrarum rectior et sanctior constitutio et ecclesiae instauratio salutaris, ab uno quidem et altero etiam prius tentata, sed igni repressa per barbaram sacerdotalium tyrannorum saevitiam? Eam igitur sacrorum emendationem audaci incepto suscepit Lutherus et perfecit: quae maturius procul dubio laetiores tulisset fructus, nisi bella atrocissima intercepissent proventum. At pacato aliquatenus orbe, in pluribus Europae terris continuo successu creverunt litterae et disciplinae: potissimi populi linguas suas et maxime poesim ita excoluerunt, ut possent aemulari antiquitatem; historiae, naturae, mathematum studia assiduis doctorum innumerabilium laboribus longissime provecta sunt; philosophia vero per multos deinceps gradus, quos enumerare pro hac virorum litteratissimorum et adolescentium studiosorum contione supervacaneum videtur, quum praesertim aliquot ex iis, qui in philosophia eminuerunt, in ipso Borussico regno, partim in hac ipsa urbe et inter nos ipsos vixerint, ad altissimam et latissimam ascendit cognitionem. Non ego is sum, qui ad huius saeculi stupeam magnitudinem, et putem hanc nostram eruditionem esse perfectam et omnibus absolutam numeris; sed iniquus sit et in maiores haud minus, quorum benefactis fruimur, quam in praesentes ingratus, qui neget multum profecisse genus humanum, atque in dies meliorem et liberaliorem et mansuetiorem gliscere cultum, qui, postquam novus insuper orbis ante annos amplius trecentos quasi ex Oceano emersit, iam universum hunc terrestrem globum ambit et occupat, quum florentissimis Graeciae temporibus exiguo maris mediterranei circuitu terminatus sit. Iamiam incipiunt etiam barbari gustare et adamare eruditioris Europae artes, et qui populi inertia et torpore diuturno languerant, resurgere et recipere vires.

His igitur communibus generis humani utilitatibus augendis inservire debent et principes et populi, et anniti quisque pro virili parte, ut ei, in quo collocatus est, loco satisfaciat. Non revertitur vir quisquam in cunas, non fasciis sese vinciendum praebet; nec magis universi in Orientis vel Graecae antiquitatis, vel mediorum quae vocant saeculorum condicionem relabemur: attamen quum non cuncti populi, ut supra significavimus, simul pari moveantur gradu, neque aequa contentione promoveant

res humanas, alii per socordiam et stuporem diutius retinent statum deteriorem; alii alienum certe impetum mature sequuntur et patiuntur sese trahi; alii prae ceteris duces sunt ad meliora capessenda, maxime ubi excellentis alicuius viri ingenio incitati et impulsi fuerint; divisaeque aliquando etiam inter hos provinciae sunt, alio populo litteris vel artibus egregie tractandis, alio publicis aliisve vitae institutis rectius ordinandis optime merente. Qui vero populi ad meliora duces quaque aetate sunt, et qui non nimis sero subsequuntur, ii quamvis exigui soli fere in censum humanitatis veniunt; reliqui quasi proletarii nullo prope nisi capitum putantur numero. Ita parvae illae Athenae, a Pericle potissimum in summo collocatae fastigio, ocellus orbis et deliciae eruditissimi cuiusque fuerunt; regnum Persarum, per immensos Asiae tractus patens latissime, multo inferiore loco habent iusti rerum aestimatores, qui ex mentis virtute, non ex mancipiorum multitudine comparant nationes: Scythas vero et Sarmatas et Hunnos, quantumvis aliquando fortes et potentes, inter ultimos referas mortalium. Sed inter recentioris aevi civitates cultiores quantum ad mentis et rationis progressus contulerit et conferat hoc quod nunc Borussiae nomine vocatur regnum, paucissimis dico verbis. Principum nostrorum stirps cum gentibus, quae ipsi tum parebant, inter primos accessit rerum sacrarum emendationi; hodieque confessionis evangelicae dux et quodammodo defensor Fridericus Guilelmus habetur, idem partium olim dissidentium conciliator sapientissimus, caritate mutua omnes bonos debere coniunctos esse existimans, non ob placita quaedam vix et ne vix quidem intellecta odiis dissociari; tolerare eos, qui de rebus divinis aliud persuasum haberent, exemplo et lege docuit Fridericus Magnus, et concessit sentire quae velis, et dicere quae sentias. Abolita sunt barbara et atrocia instituta, ipsis olim legibus sancita. Litteras et artes eximie foverunt Borussici reges, sed nemo praeclarius quam Fridericus Guilelmus. Quo merito ut universae consuluit Germaniae, ita eidem et Europae universae facem praefert ad commerciorum societatem latius quotannis propagandam: quam et ipsam licebit in generis humani profectu numerare. Iam si nemo paullo prudentior non intelligit, multa etiamnunc deesse ad humanitatis perfectionem, et in rebus haud paucis eum qui nunc est statum adeo vinci a prioribus saeculis, et societatem hominum quamlibet, quum primum consistere coe-

perit, ferri retrorsum, animisque ut corporibus ad sanitatem tuendam opus esse motu frequente, ne stagnent succi et corrumpantur, neu subeat, ut ait Tacitus, etiam ipsius inertiae dulcedo, et invisa primo desidia postea ametur; si praeterea concedendum est, universas generis humani res una regi mente et ratione, ac proinde ex sola fere .divinarum et humanarum rerum cognitione et scientia instituta tam publica quam privata paullo meliora proficisci et pendere et proficere: id quod movisse videtur Ciceronem, virum plurimis eorum, qui eum contemnunt, longe sapientiorem, ut philosophiam diceret peperisse urbes, dissipatos homines in societatem vitae convocasse atque eos inter se primo domiciliis, deinde coniugiis, tum litterarum ac vocum communione iunxisse, fuisse inventricem legum, magistrum morum et disciplinae: illa igitur quae dixi si vera sunt, quicunque scientiae operam dant, eorum otio honestissimo hoc iniunctum est praeclarum negotium, ut praestent ea, quibus augeatur publica et privata salus. Quod primum fit conservanda optimarum rerum memoria, quas prior tulerit aetas: quam memoriam qui aboleat vel negligat, quod tollit eam cognitionem, cui nostra vitam debet, videtur mihi quasi parricida esse: dein solum illud, quod nobis heredibus reliquerunt parentes, novo labore est colendum et exercendum, ne fiat sterile, et ex eo nova generanda sunt. Harum rerum altera historicae in quoque genere eruditionis est, altera meditationis rationalis. Utraque vero nobis universitatum magistris ita commissa est, ut nostrae scientiam aetatis viri tradamus adolescentibus futurae aetatis doctoribus: nos iacimus semina; fructus maturos vix videmus. Sed si recte animati sumus, sic informabimus discipulos, ut progrediantur ultra quam profecimus ipsi: atque ut veteri utar verbo, quando fessi annis, quemadmodum apud Graecos in gymnasiorum ludis, taedas ardentes integro trademus cursori, quid mirum si ille novum ingressus curriculum velocius decurret quam nos defatigati? Spartani pueros suos iusserunt in publica sollemnitate polliceri carmine, fore sese aliquando multo fortiores iis, qui tum excellerent fortitudine: ita superari nos a succedentibus quidni patiamur haud inviti? Hac via mens et ratio emergit victrix, crescit virtus, formatur genus humanum ad finem sibi divinitus designatum. Haec via probatur Friderico Guilelmo, qui si noluisset hac incedi, non tantopere adiuvisset litteras et artes: hae enim non ad alium quam hunc de-

ducunt tramitem: non condidisset nostram hanc optimorum studiorum palaestram. Itaque quod mihi hodie initium dicendi fuit, idem finis esto. Oborta mihi totiens in his sollemnibus disserenti tanta lux regiae sapientiae, liberalitatis, humanitatis, mansuetudinis, ut, quum his virtutibus consummari arbitrer eum virum, qui sese aptissimum providentiae consiliis exsequendis instrumentum praebeat, Fridericum Guilelmum existimem tantum, quod ipsi mandatum est, munus ita explere, ut incrementis non modo rei publicae sed rerum humanarum inserviat successu secundissimo. Quapropter illum veneramur regem, diligimus patrem. Dixi.

XXIV.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXXVI. habita.

Duae res sunt, auditores, unde qui vel civitatem vel principem vel privatum praedicare constituerit, possit laudum materiam quaerere, fortuna et virtus. Et fortuna quidem, quamquam non est in nostra potestate, tamen et ipsa suos habet admiratores: partim iure et recte, quod, quemadmodum docet proverbialis sapientia, aliquid ad formandam suam quisque fortunam confert, ac summa prosperitas contingit beneficio naturae et numinis, cuius favorem in laudis numero ponere nemo dubitat; partim imprudentiore aestimatione, quam ferme sequitur vulgus, stupens ad splendorem natalium, opes, potentiam. Verum quis ignorat fragilitatem fortunae? quis non vidit, qui modo erat felicissimus visus, subita afflictum ruina et mersum fluctibus calamitatis? Itaque virtus sola est, quae sapientibus arbitris sit praeconio digna. Ego nunc de principe dicturus non iactabo felicitatis titulum, quo Roma non dedignata est Augustos suos per ineptam magis assentationem quam ex rei veritate ornare: in virtute consistam. Magnum sane hoc argumentum est, et quod magnum oratorem postulet: nam de felicitate declamare licet, de virtute non item: at vos, quae vestra est indulgentia, meam orationem non ex eo iudicabitis, quod effecerim, sed ex

eo, quod voluerim. Quodsi, quibus rebus principis virtus absolvatur et consummetur, quaeritis, quamvis videatur difficilis responsio, unam habeo et paratissimam et simplicissimam. Principem affirmo, quod et privati domini in familia sua munia explere universa debet, et publice non uno et altero singulari negotio occupatus tenetur, sed rerum summae praeest, omnesque partes rei publicae complectitur, non posse perfectum haberi, nisi omnibus, quibus potiri humana natura queat, instructus sit virtutibus. Cui rei quum nemo unus mortalium sufficere videatur, consummatam principis virtutem mente quidem dixeris concipi posse, non perfici re; igitur et miseram esse principis sortem, quippe qui, licet optimus sit, tamen nequeat summum consequi, et duram hominibus impositam necessitatem parendi iis, qui ne acerrima quidem contentione ad principalem virtutem universam pervenire queant, sed particulis quibusdam vel frustulis virtutis debeant contenti esse. Et profecto ea est generis humani imbecillitas, ut id nisi divina ope nihil possit absoluti efficere: tamen nego omnibus virtutibus humanis neminem esse consequendis parem; proinde ne principem quidem concedo non posse muneribus suis universis aliqua ex parte sufficere. Nam si ita comparatae essent virtutes, ut separatis quasi domiciliis habitarent neque in una sede morarentur concordes, et quo altera intrasset, inde sese proriperet ac subduceret altera, vel resisteret extra fores limenque; iure dubitares, num quisquam posset vel privatis vel publicis officiis suis omnibus satisfacere: sed aliter statuere video summos philosophos, quos sequi longe tutissimum est, in ea re, quae non possit nisi a philosophis recte diiudicari. Non enim, sicut os, nares, oculi, aures sunt distinctae et diversae faciei partes, ita singulae virtutes virtutis universae sunt particulae inter se divisae et distractae, neque ut, qui oculis privatus sit, retinet tamen aures et reliquas faciei partes, ita qui sapientia vel fortitudine careat, nihilo minus potest reliquis esse virtutibus ornatus: sed una est virtus, quae singulas complectatur quasvis, et singulae quaeque continent tam reliquas quam universam; nulla est, quae excludat ullam, nulla est ulli contraria. Ut de cardinalibus, quas vocant, virtutibus potissimum disputem, iustitia in se habet sapientiam, temperantiam, fortitudinem; et fortitudo, veram dico, non quae vulgo pro fortitudine censetur, audaciam caeco latam impetu, fortitudo inquam nulli competit, nisi qui et iustus et sapiens et

temperans sit; et similiter reliquae deinceps. Ut addam sanctitatem, num potest quisquam sanctus videri, qui non item sit intelligens, iustus et aequus, temperatis moderatisque moribus in vitae partibus quibuslibet, postremo ubi res postulaverit etiam forti animo? Igitur quoquo quisque loco constitutus est, universae debet virtutis particeps esse, ut recte suo fungatur munere; ac tantum abest, illius ut nequeat compos fieri, ut quisquis una virtute prorsus potitus sit, teneat universam: quo minus decet sollicite quaeri, num quis regiam virtutem adipisci possit universam. Haec quomodo in Rege nostro clementissimo insit, et omnes, qui ad illius venerationem huc convenistis, probe scitis, et ego saepe vel in transitu adumbravi vel dedita opera explicui: hodie in una singulari virtute spectanda me continebo. Nam etsi omnes virtutes summa cohabitant concordia, tamen aliae res, alia tempora, alii eventus postulant, ut alia virtus promatur potissimum. Fridericus Guilelmus quidem in eam incidit aetatem, quae aliam virtutem post aliam iusserit ostendi: constantiam animi et fortitudinem in magna calamitate et sua et civitatis atque in bellis atrocissimis gerendis, sapientiam et iustitiam in restituenda et ordinanda re publica, quam vidimus concussam et prostratam, temperantiam in componendis et mitigandis animis, qui diversis stimulis erant commoti vel exasperati. Est vero Fridericus Guilelmus temperantissimus, est ad conciliationem civium, gentium, populorum natus: qua nunc quum maxime opus est. Quippe sive in ipso civitatis sinu sive extra illam paullo maiores exorti motus fuerint, antequam sit ad arma perventum, nulla arte magis proficietur quam moderatione cum constantia, quae principes viros omnibus aequos partibus praestant neque illos patiuntur abripi cupiditatibus: ita fit, ut velut dii ex alto et sereno securi despiciant in turbam tumultuantem et transitura ut plurimum ac vana mobilis multitudinis studia. Hoc temperamento caventur, quantum fieri potest, et seditiones et bella, quae provocat et alit cupiditas ac superbia.

Quid vero? Nonne imperium ipsum sua natura modi videtur impatiens esse? nonne difficile est non superbos esse eos, qui inde a natalibus in summo sunt fastigio collocati? quibus nemo fere obloqui, quos nemo corrigere audet? qui in sua manu posita omnia, ad suum nutum geri omnia vident, divinitus destinati, ut deorum locum in terris obtineant? Sane bona

opus est indole, ne principes incurrant in id vitium, ad quod eos ipse locus, quo positi sunt, facile dat praecipites; sed princeps temperans nunquam obliviscitur, communem sibi cum humillimo quoque imbecillitatem humanam esse, et principem esse quidem legem vivam et animantem, sed quod principis voluntas pro lege est, ipsius voluntatem constituendam esse ad normam rationis, quae sola regere cuncta debet, non ad arbitrium et libidinem, et quamvis divinitus summae rerum praepositus sit, hominem se hominibus imperare; denique quo minus quisquam sanus sese cum eo comparare audeat, et quo maiori intervallo principis dignitas et maiestas dissita ab reliquis mortalibus omnibus sit, eo moderatius posse cum iis agi, qui ex ipso pendeant toti. Verum haec aliquis dicat obsoleta et vulgaria esse; desiderari reconditiora. Ego vero quamquam non defugienda vulgaria, modo ut vera sint, censeo, eaque mihi esse tutiora arbitror, quod qui de principatu velit reconditiora promere, debet in rebus gerendis multum versatus esse, a quibus nemo quam ego alienior est, quippe qui in umbra scholae delitescam haud invitus: tamen experiar paucis ea disserere, in quibus principis temperantia si non solis, certe magna ex parte ac praecipue videatur elucere. Quod argumentum in tres disponam locos, quorum duo pertinent ad domestica, tertius ad externa. Primum dico, ne princeps ullam in re publica vitae sectam nimio studio extollat supra reliquas, atque has posthabeat: quod siqua pars nimium alitur, reliquae vero marcent, manifesto illa his fit praegravis, aegrotatque civitas sublata singulorum artuum congruentia, concentu, iusta proportione, sicuti corpus non gaudet integra valetudine, ubi unum aliquod viscus turget nimium aliisque detrahit succos. Secundus locus est, ne factionum, quae in plurimis exoriuntur civitatibus, studiis et irae immisceatur princeps; tertius, ut exteris quoque nationibus aequus sit et procul abhorreat ab invidia et odiis, quibus alter populus alterum solet incessere. Nam primum quamquam privato non modo hanc damus veniam, ut ad unam aliquam rem animum appellat potissimum, sed hoc ipsum putamus utile ac necessarium esse, propterea quod singuli singulis quibusdam rebus vel artibus tractandis et suapte natura aptiores sunt et exercitatione fiunt etiam sollertiores, dum ii, qui in nulla arte habitant et perseverant, sed huc illuc volitantes, veluti apes ex floribus, variis ex disciplinis trahere aliquid nutrimenti et carpere fructus solent,

multa quidem conantur et aliqua imbuuntur incondita eruditione, sed nec perficiuntur ipsi nec quidquam fere perficiunt: tamen princeps, qui non in singulis rebus tractandis et singulari quodam officio obeundo versatur, sed tenet gubernacula, non debet ullam artem aut negotium ita habere carum, ut reliqua opinetur vel negligenda vel contemnenda, sed ut numen rerum moderans universitati cunctis providet huius mundi partibus, comprehendere omnia pari cura, omnia vitae genera pro ipsorum dignitate et gravitate acri aestimare iudicio, et sese his omnibus benignum praebere. Qua in re nemo negabit aliquando peccari. Etenim alii principes sola militaria cordi habent, alii civilia: aut artibus quaestuosis, opificiis, commerciis favent, liberalem eruditionem infructuosam esse censent nec publica dignam cura; aut nimium negligunt ea, quae ad opes parandas omnino necessaria sunt: quin ex his ipsis modo agricultura modo mercatura est principibus praestantior visa. Sunt qui faveant artibus, litteras parum curent; et ex litteris modo vidimus mathemata et disciplinas naturales esse ab illis neglecta, modo haec illis placuisse sola, quidquid autem ad generis humani cultum et rerum gestarum memoriam pertinet, displicuisse magnopere, philosophiamque fuisse imprimis invisam: rursum alii sacris et caerimoniis dediti et mancipati, profanarum rerum vel gravissimarum incuriosi; alii a sacris alieni aut iisdem adeo infensi. Fridericus Guilelmus quod temperamentum, quam sapiens, quam iustum, in his rebus omnibus tenuerit ac teneat, nemo est nostrum quin intelligat: perfectum fere, quantum natura hominum patitur, refert principem, nulli vitae vel negotiorum generi gravis, omnibus propitius, omnibus suum tribuens honorem. Iam ad alterum locum ut accedam, ubi magna ex commotione animorum civitati periculum instat, princeps temperans est quidem in vigilia et excubat pro salute universorum, ne quid res publica detrimenti capiat; exitiosis nefariisque conatibus obviam it mature, ne sero paretur medicina: nec tamen ullius partis servit studiis consiliisque, sive haec ex praeceptis doctrinae alicuius civilis nata sunt, quod nostra aetate subinde accidere videmus, sive ordinis alicuius vel classis civium commodis attemperata; non popularem captat auram, non gratiam optimatium. Facit quod sese fecisse praedicat Solo, sapientissimus et aequissimus legislatorum ac moderationis et continentiae exemplum praestantissimum: „Plebi tantum concessi potestatis“, inquit ille, „quantum satis

est, nec de honore ei detrahens quidquam neque addens nimium; qui vero potentia erant praediti et opibus valebant, his quoque providi, ne quid paterentur indignum: steti autem utrisque firmum circumdans clypeum, nec sivi alterutros vincere inique.“ Hac ratione fieri non potest quin princeps omnium sibi conciliet animos, etiam eorum, qui forte, quod nuper eius accesserint regno, cum novo domino nondum eo, quo ceteri subiecti, mutuo coaluerint caritatis vinculo. Ceterum quod neminem scit secum de summo loco certare, haud invitus aliquando descendet de fastigio, ut civium desiderata audiat et expertorum auscultet consiliis. Is demum vere supra omnes est, qui sese uniuscuiusque monitis salva auctoritate obtemperare posse intelligat, is vere legibus solutus, qui sese legi sponte obstrinxerit, nec putet ullam se lege observanda voluntati suae vim inferre. Etiam siqui deliquerint, licet punienda audacia et impia facinora sint, lenitatem ille et clementiam praeferet animadversioni severissimae et in partem humaniorem inclinabit, quantum patitur morum custodia et securitas imperii: quippe temperantia mater est clementiae, superbia parit atrocitatem. Quis neget hoc in bonis huius aevi potissimis censendum esse, quod desiimus in delictis vindicandis gaudere saevitia, et intelligimus plerique omnes, acerbissimas, quibus maiores nostri usi sunt frequentissime, poenas non convenire nisi rudibus saeculis moribusque et ingeniis incultis, quae sibi persuaserint immanitatem sceleris vel aequandam vel superandam esse immanitate supplicii, ut truces ferocesque homines deterrerentur crudelitate vindictae? Sunt iamdudum, qui putent ne fas quidem esse capitis damnare quemquam. Qua de re utut iudicabitur (ego enim quid censeam quum nihil referat, meum iudicium non interpono), in eo consentiunt humaniores omnes, indignum esse civitate exemplo suo praecipere atrocitatem idque nullo publico commodo. Tantum enim abest, ut hac re caveantur delicta, quae dum committit, nemo fere legum et animadversionum memor est, sed ira et odio et vesanis ducitur cupiditatibus, vel sperat se effugere poenam et latere vindicem posse, ut etiam provocari maleficia animadversione saeva videantur, quod improbi et audaces homines exemplo civitatis instituuntur ad crudelitatem. Lex ipsa monstravit haud raro et peperit scelus: ut Seneca, qui ea vixit aetate, qua quem fructum ferre acerrimae animadversiones possent, crebritas suppliciorum docere attentos poterat, de parri-

cidio dicens, „Summa prudentia“, inquit, „altissimi viri et rerum naturae peritissimi maluerunt incredibile scelus et ultra audaciam positum praeterire, quam dum vindicant, ostendere posse fieri: itaque parricidae cum lege coeperunt, et illis facinus poena monstravit.“ At ubi civitas ipsa mitioribus utitur legibus, civium universorum animi imbuuntur paullatim sensu mansuetudinis, quem etiam religio nostra Christiana flagitat, moresque emolliuntur; ac ne de solis dicam legibus et institutis sive scriptis seu inscriptis, princeps potissimum, qui ut supra diximus lex est viva atque animans, prout mansuetus aut ferox fuerit, exemplo suo aut ad humanitatem formabit imperitiorum multitudinem, quae magis exemplis quam praeceptis regitur, aut ad barbaram saevitiam. Quando vero communis motus acriores animis addit stimulos et tranquillitatem turbat, plerosque videas errore magis quam mala mente peccare: quibus si non ignoscendum, certe levior infligenda castigatio est, nec nisi deplorata et insanabilia ingenia, ne nocere denuo possint, acerbioribus poenis cohibenda. Quippe quo plures puniuntur, eo plures resurgunt hostes, ut Hydra singulis capitibus abscissis regeneravit bina. Ac si timore opus est (est autem sine dubio in eo quem dixi rerum statu, ne impunitas augeat audaciam), certe modicus adhibendus est, quod nimius homines reddit contumaciores. „Temperatus enim timor“, ut ait idem ille sapiens scriptor, quem modo produxi, „cohibet animos, assiduus vero et acer et extrema admovens in audaciam iacentes excitat et omnia experiri suadet.“ Nunc, ne diutius haeream in his, ad quae me series rerum et cursus orationis detulit, non huius regni indoles et ratio: haec enim, etiamsi Fridericus Guilelmus non esset natura mansuetissimus et lenissimus, patremque potius subiectorum referret quam dominum, tamen vix quemquam ad haec proponenda invitare posset, quod ex nostra civitate pridem exsulat fere omnis atrocitas: transeo ad tertium eorum, quae proposui, argumentorum. Nam quemadmodum in una eademque civitate et diversorum ordinum, ut ipsi quidem putant, diversae sunt utilitates ac proinde studia diversa, et praeterea pro suo quisque sensu vel placitis, quibus imbutus est, ac secundum praeceptas opiniones vel suas vel patronorum aliam rei publicae formam aliaque instituta arbitratur conducere: sic populi differunt moribus et ingeniis; alii civitati alia videntur aequa, iusta, utilia esse; aliae aliis utuntur legibus, quae confirmant eam discre-

pantiam, quam natura ipsa instituit. Ita fit, ut altera natio abalienetur ab altera: finitimae potissimum solent exercere offensiones, quod altera alterius commodis obstare videtur: et magnae praesertim civitates insita cupidine acquirendi student fines imperii proferre et vicinis potiri agris. Quodsi crebris bellis multisque invicem cladibus aucta invidia fuerit, acrius incenduntur odia, vix ut unquam videantur exstingui posse, atque intimis condita pectoribus oblata quaque occasione facile promuntur. Neminem arbitror esse apud nos seniorum, quin hoc odio arserit ipse, qua tempestate hostis superbus, postquam continuo lacessivit regem iustissimum et continentissimum ac postremo bellum gerere coegit, victo proeliis exercitu et discerpsit hoc regnum et Borussicas terras vexavit iniquissime; atque ultro fateor me in his ipsis orationibus, quibus Friderici Guilelmi laudes celebrabam, haud raro indulsisse animo irritatiori et obsecutum esse odiis, quae temporum iubebat ratio. Sed sublatis causis moderandum effectibus est; ut hominis est nimium iracundi odia usque ad finem vitae extendere, ita civitas, quam decet singulis temperantiorem esse, deponere inimicitias debet, quum primum fuerit reconciliationis copia facta. Igitur quoniam nulla aetate atque apud nullum populum desunt qui sibi in eo placeant, ut alant discordias et instigent ad simultates exercendas, ille princeps imprimis laudandus est, qui privatos superet moderatione, et munus sibi a Deo commissum esse hoc sentiat, non ut certaminum strage suos exterosque affligat, quod faciunt qui nulla alia causa nisi ambitionis et cupiditatis explendae suscipiunt bella, sed ut pace adiuvet genus humanum, cui merito exprobratum est, quod homini plurima ex homine sint mala, quum ne beluae quidem nisi in diversa genera saeviant ac ne leonum quidem feritas inter se dimicet. Certe magis magisque in dies intelligitur ad eum finem tendere genus humanum, ut communibus bonis securi fruantur populi, non solum qui eiusdem stirpis sint, ut Germani nunc nobiscum prope omnes coniunctissimi, sed etiam qui diversae, omnesque nationes in magnam generis universi coeant societatem. Atque ita comparatam esse Friderici Guilelmi mentem serenissimam, ut ad meliorem hunc statum adducendum nemo illo sit aptior, quum priora monstrarunt tempora tum haec novissima; itaque conditi et constricti gladii sunt, qui modo minitabantur pugnas, et profligati metus, quibus per aliquot annos suspensi tenebamur; denique Fridericus Guilelmus

non solum rei publicae, sed etiam pacis stator et conservator certissimus est. Ex qua illius moderatione possunt sibi exemplum sumere et populus et eruditi, ne domesticis nimium tribuentes iniquiores exteris sint. Tametsi enim decorum et pium est, patriam omnibus rebus cariorem habere et hanc ipsam eiusque instituta praeferre peregrinis, nisi haec sint manifesto meliora; unde quantum virium accedat civitati, egregie docent Lacedaemonii et Romani: tamen ut parentes stulto prolis vel potius sui amore etiam vitia liberorum diligunt et probant, ita saepe populi suis gaudent naevis atque adeo gloriantur, nec cupiunt corrigi, sed aspernantur atque oderunt medicum, qui latentem nuntiet morbum et curationem necessariam indicet, assentatoribus autem plaudunt, qui non modo sanum corpus, sed perfectissimum esse, et ceteris mortalibus omnibus praestare hanc nationem dictitant: quo fieri non potest quin ad socordiam et languorem detur paullatim populus. Simul hic, quod sibi solus placet, ut sibi placent Sinenses, superbia effertur super reliquas nationes, easque prae se contemnit ac spernit, et earum detrectat virtutes: quod quum olim insigniter facere Iudaei visi sint, odium iis generis humani exprobratum est, et ipsi in universorum incurrerunt odium. Quid quod invidia haec popularis aemulatione pravissima grassatur etiam in litteris? Quae quum omnibus nationibus sint communes, a nulla re quam ab illis debet remotior haberi iniquitas ista, quae non tam quid praestetur, quam a cuiate spectat, et angitur artibus bonis peregrinorum eorumque obtrectat meritis.

Longius discessisse a Friderici Guilelmi laudibus videbor fortasse, auditores, et magis generatim de principis temperantia dixisse, admistis insuper aliis sententiis, quae ne ad principalem virtutem quidem pertinerent: sed nolui repetere, quae haud semel de Friderici Guilelmi generosa mente a me exposita sunt, et potissimas tamen argumenti partes ad Regis dilectissimi personam revocavi. Iam si vellem, addere plura possem: nam in privata quoque vita, maxime in coniugio, et in universa re domestica et familiari, in deligendis et colendis amicis, in iusto liberalitatis et parsimoniae modo et in aliis rebus prope innumerabilibus Principis continentia et moderatio ita cernitur, ut nimium expeditum sit ex his quoque ut ex iis, quae publice gerit, Friderici Guilelmi demonstrare indolem temperantissimam. At omnino me finibus contineo angustioribus, quod moderato

principi ne placere quidem explicatiorem laudationem consentaneum est; et satis habeo unum et alterum significasse et ad praeclara illius instituta et consilia intendisse digitum. Verum si temperandum praeconio videtur, non tamen temperandum est caritatis, pietatis, gratae mentis sensibus, quibus Principem benignissimum huius universitatis litterariae cives universi prosequi debemus et prosequimur. Quamquam non multis opus est verbis: pressiore oratione verus affectus gratiarum absolvit actionem. Igitur quum, quae Fridericus Guilelmus per tot regni annos, quamvis bellorum tumultibus turbidos, litteris et artibus bene fecisset, quanta cura et quantis impensis omni generi scholarum providisset, non quod principes ambitiosi facere solent, tantum iis, ex quarum dignitate splendori imperii aliquid accedere videatur, imprimis vero quo studio, qua liberalitate, quam aequis legibus nostram hanc litterarum sedem condidisset, ornasset, fovisset, saepe ego disseruerim data opera: nunc vestro nomine Regi clementissimo gratias agam pro duabus rebus, quarum altera est moderationis, altera munificentiae. Postquam enim illa pestis prope insanabilis clandestinarum societatum, quam usque ad coniurationem et arma ingravescentem vidimus, foederi Germanico extorsit commune decretum, quo disciplina academica prudentiore constitueretur ratione; quod apud nos pleraque omnia recte et ad normam iuxta severam ac iustam ordinata erant, nihil detractum nostrae dignitati et auctoritati est, novaque accesserunt instituta paucissima, quae lubentissimo accepimus animo. Quod debet vobis quoque incitamento esse, commilitones, ut quam morum honestatem innocentiamque hucusque comprobastis prope omnes, eadem in posterum servanda Principis dilectissimi satisfaciatis voluntati. Qui gratissimo munere universitatem a se conditam nuperrime affecit hoc, quod quum aedes, quas nobis ante plus quam viginti quinque annos simul cum scholae huius institutione donavit liberalissime, etsi sunt amplissimae et magnificae, iam non sint sartae tectae, viri summi, qui regiae minister sapientiae et benignitatis universitatum et scholarum res eximie gubernat, obsecutus precibus sufficientem largitus est pecuniam, ex qua eae non modo instaurarentur, sed iis quae interim, aucto potissimum et docentium et audientium numero, accesserunt necessitatibus accommodarentur melius: quod opus aliquot successu annorum efficietur ita, ut ex eo nullum lectionibus habendis oboriatur impedimen-

tum. Et his quidem post tot alia beneficiis nos cumulavit Fridericus Guilelmus; nulli vero rei publicae parti non est aeque benignus. Quapropter utcunque priores reges de hoc imperio bene meruerunt, sicut potentia rex, ita felicitate populus videtur laetius quam unquam florere, quum praesertim pace diuturna aeque ac prudentibus et salubribus institutis publicae privataeque opes magis magisque recreentur et tranquillitas successerit turbis; spesque est fore, ut Fridericus Guilelmus, vegeta gaudens senectute, ut annis non fatigatus est, ita ne defatigetur benefaciendo, et simul cum vita civibus carissima producat civium felicitatem. Utinam igitur Deus Optimus Maximus annuat iis votis, quae semper quidem, sed natali hoc eius die sanctioribus caerimoniis omnes regni provinciae, civitates, collegia pro Friderici Guilelmi suscipiunt salute. Quodsi vota illa fuerint haud irrita, communis rata erit salus Borussorum.

XXV.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXXVII. habita.

Quod munus mihi demandatum est, auditores, hoc die faustissimo, quem Friderici Guilelmi nomini colendo civium pietas dedicavit publice et consecravit, ex loco hoc amplissimo dicendi, quamquam cum plerisque intelligo, ut honorificum illustrissimo cuique et mihi iucundum, ita propter rei dignitatem esse imprimis grave, argumentique gravitati magis responsuram orationem, ubi non ego solus hac splendida augear praerogativa, sed per vices alius quotannis alii orator succedat: tamen tantum abest, ut me defectum crebra repetitione confitear ac Friderici Guilelmi laudes pridem a me exhaustas censeam, ut etiam negem ullo anno verendum esse oratori, ne quae prius dixit iteret insciens et invitus, atque ita eos, qui forte priorum meminerint, aliquo afficiat taedio. Quod ubi pronuntio, nolim ita intelligi, ut novissimum quemque annum putem materiam pror-

sus novam afferre dicenti, qua sola uberius exponenda possis Principem dilectissimum celebrare sufficienter: potius ego hoc in bonis huius regni praecipuis numerem, quod non accidunt quotannis tot novae res. Rei publicae Romanae et Imperatoribus Romanis prope sine intermissione bella gerentibus raroque clausum habentibus Ianum singulis fere annis insignem aliquem successum gratulari orator potuerit; atque etiam in pace haud bene composita, quando huc illuc fluctuant res novisque in dies artibus et consultis opus est, ut contineatur imperium ruinam minitans identidem, quotannis novae leges et instituta conduntur, quae ad principis rettuleris laudem: at hoc regnum Friderici Guilelmi auspicia non solum pacatum ab exteris bellis longo ex tempore praestiterunt, sed etiam ad aequabilem quendam rerum deduxerunt statum, motu quidem haud carentem, sed motu gaudentem quieto, in quo, nisi quid acciderit singulare, nihil unum ita emineat, ut in maximis his et sanctissimis sollemnibus ad illud unice dirigi orationem, ex illo omnem peti laudis materiam fas esse videatur. Nec quae a Principe nostro insigniter geruntur, ipse videtur velle singillatim et impensius extolli; et quae arcano acta sunt, quamvis sint eximia nec plane incognita, non decet pertractari publice. Verum nova argumenta haud desidero: ita comparatus animus humanus est, vix ut quisquam in iis rebus illustrandis, quae libero cogitationis et verborum cursu explicantur, longiori aliquo intervallo in easdem plane sententias eadem serie inter se connexas eademque verba incidat: hoc interest inter liberam mentem et necessitatem naturae, quod rerum natura eadem quotannis tempestate easdem herbas et flores et fructus regenerat, humana mens quoque tempore aliis impellitur momentis, alias rationes et cogitationes extundit et in medium confert. Nec tamen fortuito impetu movetur animus: alia tempora aliarum rerum admonent. Me vero hic pacatissimus et felicissimus imperii Borussici status ad nullam nunc aliam cogitationem magis detulit quam ad contemplandam Friderici Guilelmi benevolentiam, quam communem praestat universis. Nobis enim bene est, quod ille nobis bene facit: bene facit autem, quod bene vult ex animo.

Benevolo Friderici Guilelmi animo potissimum hanc rei publicae felicitatem, hunc in re publica litterarum florem deberi affirmo: benevola enim principis mente nihil esse civitatibus salutarius. Quam sententiam illustraturo mihi exopto ut vestrae

quoque aura benevolentiae adsit, auditores, veniamque ultro a vobis peto, ut quoniam non in foro, non in curia, non apud populum loquor, sed pro corona eruditorum et eruditionis studiosorum, liceat hinc inde aliquid admiscere, quod scholae potius umbram redolere videatur quam contionis accommodatum luci esse. Quodsi quid sit benevolentia, quaerimus: ut constat alios natura ad tristitiam, severitatem, saevitiam propensos esse, ita benevolentiae affectus, quamquam ratione et usu excolitur, non comparatur arte, sed dono contingit naturae, et habitus est quidam nativus et constitutio animi, qua omnibus, quibuscum verseris, bona esse quam plurima cupias, eosque amore prosequaris. Princeps vero quum unus omnium civibus beandis natus sit eorumque debeat saluti et prosperitatibus cunctis providere; haec animi indoles vere principalis est civiliumque virtutum prope omnium mater et nutrix. Hac virtute Imperator Titus, quem vetus scriptor dicit natura benevolentissimum fuisse, pulcherrimam illam meruit laudem, ut amor et deliciae generis humani vocaretur; hac virtute princeps, quantum fieri per humanam imbecillitatem potest, summum aemulatur numen, cui ut pro viribus assimilentur, et reliquos decet mortales summa ope niti et vero principes, qui deorum locum in terris obtinere antiquitus visi sunt. Nam Deus, quod nostra potissimum religio praecepit, universum genus humanum immenso complectitur amore, bonorumque omnium benignissimus auctor et dispensator est: nec movetur invidia aut odio, quae duo vitia sunt benevolentiae contraria. Invidia enim insectatur eos, qui videntur felices esse, quod bonis virtutibusque aucti et ornati sint, invadit et deprimit splendidos, obscura extollens nomina, et angitur alienis rebus secundis, etiamsi nullum ex iis sibi detrimentum sentit invidus; odiumque ea est ratio mentis, quae facultatem male faciendi speculetur et captet cum voluptate, quod osores eum, quem oderunt, vel malum esse vel ipsorum utilitatibus obstare putant. Ex quibus rebus nihil in Deum cadit. Neque enim, quod scitis Herodoto potissimum placuisse, divina invidia prosterni quidquid nimis sese efferat, nec sini quidquam magnificum esse, tenuibus autem condicionibus parcere deum iram, id potest cum divinae mentis puritate et sinceritate conciliari: quamquam isti sententiae eatenus aliquid subest veri, qua siqui superbiores sunt, sua culpa solent eo graviore ruina cadere: sed multo rectius pridem statuit Plato mundi opificem ob id

ipsum, quod bonus est, remotum esse ab invidiae affectu, ideoque voluisse omnia sibi quam simillima efficere; neque odium fas videtur divinae naturae imputare et quae ex odio manat iram et vindictam, quam ne homo quidem bonus indulgeat ultioni, ac ne maleficus quidem ideo puniendus sit, ut mala patiatur et fiat deterior, sed ut corrigatur specie mali et expietur delictum. Iam haec eadem haud verear principi accommodare. Bonus princeps, sicut ipsi nemo invidet, quod ita supra omnes collocatus est, ut privatus nemo cum illo comparari possit, neque invidet cuiquam, nec rursum odio quemquam persequitur, ne noxium quidem: ac siqua animadversione opus est, ut publicae provideatur securitati, non animum explet supplicio, sed punit invitus et miseratur necessitatem puniendi. Enimvero istis motibus animi quod boni principes non perturbantur, sed benignitate ducuntur et benevolentia, merito sunt sereni et serenissimi vocati: atque his artibus quae regatur res publica, ea videtur ad perfectionem proxime accedere, non quae armorum vi et astutiis contineatur quamvis firmiter. Quis vero Rege nostro serenior, quis benignior in omnes? denique quis est quin intelligat, hac potissimum generosa Friderici Guilelmi indole, quam cives universi intimis sentiunt praecordiis, id esse effectum, ut regnum Borussicum post tot fortunae vicissitudines effloruerit laetissime, atque inter motus varios et acerrimos integra gavisum sit et gaudeat tranquillitate?

Haec quidem eo fine disputavi, auditores, ut quum reges divina auctoritate imperare merito videantur, ex ipsa divinae mentis indole, quantum hanc assequi mortales possumus, benevolentiam principibus iniunctam esse demonstrarem. Atqui benefacere non potest nisi qui ratione agit: igitur haec summa est benevolentiae principalis, ut qui regnet ducem sequatur rationem. Sed ratio, qua universam rerum naturam gubernat numen providens, in humanae vitae communione instituit legem, quae ut ait vetus poeta, mortalium et immortalium regina est: ex ratione igitur et quam ratio fert lege benevolus princeps administrabit rem publicam, non ex arbitrio et libidine. Is demum princeps divina auctoritate imperare vere dicetur, qui, quod Rex noster temperantissimus facit perpetuo, ratione, quae ipsum inhabitet, ac ne quid ipsi excidat inconsultius aut iniquius, custodiat, utitur in moderanda re publica: nisi forte quis haud veritus convicium dicere in Deum, etiam Neronem, Commodum,

Caracallam, similia monstra, quae natalibus vel hereditate ad imperium vocata sunt, divina auctoritate vexasse et afflixisse genus humanum, et quaecunque a saevissimis principibus acta sunt, recte acta esse affirmabit: quemadmodum olim Anaxarchus Abderites, qui propriam quandam philosophandi viam inierat et commune hominum aspernabatur iudicium, quum Alexandrum Magnum ob necem Clito illatam summo affectum maerore videret, reprehendit regem, quem universus suspiceret orbis, quod tamquam mancipium lacrimaret proiectus, hominum reverens instituta et metuens vituperia: non illum debere vanae opinioni servire; ipsum esse legem et iusti rectique normam; idcirco Iovi assidentes Iustitiam et Themin fingi, ut quidquid ab imperante gestum et factum sit, id habeatur iustum et fas. Exstinguitur potius quod in principe divinum est, quum primum is ab recto, iusto, pio penitus deflexit et contaminatur sceleribus. Ceterum princeps, qui omnia sua consilia ex ratione repetit, non ex libidine, per universam quoque civitatem rationem et intellectum diffundi ac disseminari cupiet, et quoniam ea bona, quae in hominum potestate sunt, scientia et virtus, antecellunt ceteris, nulla re potest civitati universae esse beneficentior quam litterarum studiis ita adiuvandis et regendis, ut litterae et floreant et in communem convertantur usum: convertentur autem maxime in communem utilitatem, ubi singulis rei publicae partibus praeficientur viri, qui praeter probitatem ac sollertiam ad negotia gerenda omnino necessariam accurata exculti doctrina sint, cuius fructum spargere suo quisque loco possint. Qui quum in universitatibus potissimum litterariis formentur, merito in his partim condendis partim emendandis et instaurandis summam curam collocavit Fridericus Guilelmus: neque vero, dum has ornat, reliquas neglexit scholas, sed pari benignitate adiuvat omnes, et plebeiae quoque ac paganae multitudini prospicit, haec ut eorum possit rudimentorum compos fieri, sine quibus vix queat ad humanitatem pervenire. Non tamen Rex sapientissimus litteris tantum eatenus subsidia praebuit, quoad utilitatem praestant rei publicae et usu remunerantur beneficium: quod ubi fieret, male consultum esset litteris, quae non possunt eadem qua acceperunt mensura reddere munera: sua causa Regi et dignis hoc Rege ministris adiuvandae litterae videntur. In quo perspicias germanum principalis benevolentiae affectum. Non enim benignitas est, quae velut in emptione computet quid

recipiat, minimeque regium est sed vernilis ignobilitatis, fructum beneficiorum spectare. Denique Fridericus Guilelmus non solum in litteris sed in quibuslibet civitatis partibus fovendis non sua spectat emolumenta, sed quod boni esse principis summus philosophus pridem docuit et Fridericus Magnus suo approbavit iudicio, civium suorum quaerit commodum, et ad hoc universa sua dirigit consilia: qua re ipsa efficitur, ut mutuo caritatis vinculo regia domus et populus coniuncti sint, atque ita cum hac re publica hoc coaluerit regnum, ut diduci non possint sine populi ipsius damno et pernicie.

Non una via est, auditores, qua benevolus principis animus civium adiuvet res. Primum solo affectu caritatis, sola comitate et popularitate, solo iudicio et assensu studia hominum alit, excitat, incendit. Si princeps nullum genus parentium parvi habet, si agricolam, opificem, negotiatorem, eruditum sibi caros esse ostendit, si alloquio dignatur, probat, laudat, ipso hoc benevolentiae documento sine munere est beneficus. Pericles, non ille quidem rex, sed auctoritate sua regibus par, quod Anaxagora, Damone, Phidia familiariter usus est, Scipio Aemilianus, quod Polybium et Panaetium in consortio habuit, idem ille Scipio et Laelius, quod Terentium coluerunt, iudicio suo aluerunt litteras artesque: Friderico Magno exprobratum est, quod vernaculos poetas et scriptores contemnendo et peregrinis posthabendo Germanorum obstiterit eruditioni; qui quamquam idoneam habet excusationem, quam referre nihil attinet, tamen inde intelligas, quantum nocuisse visum sit tanti principis iudicium. Sed maius et efficacius benevolentiae documentum princeps dat, qui tantam, quantam per salutem universorum licet, singulis in civitate generibus hominum in suis cuiusque negotiis exercendis libertatem concedit. Recte quidem bonum principem patrem patriae appellamus: in quo hoc inest, ut subiectis imperet non tamquam servis sed ut liberis: pater familias enim liberorum parens est, non mancipiorum; cui ut hac re similis sit princeps, ea vera videtur patriae potestatis vis esse, ex qua nonnulli regiam esse natam volunt. Enimvero ea res publica non potest libera haberi, in qua ad quodcunque te negotium contuleris, quamcunque artem exercebis, quodcunque opus suscipient cives, circumstant undique et impediunt leges, decreta, vectigalia, monopolia, vel aerarii causa vel prava ad rem publicam cuncta trahendi cupiditate nimiaque an-

xietate constituta: id quod in nonnullis rebus publicis, quae videntur liberrimae, haud raro constat accidere. Qua in re quam sapiens temperamentum tenuerit Fridericus Guilelmus, quantumque agrorum cultum, opificia, commercia prudentioribus legibus ac reddenda iusta libertate sublevaverit sine ullius detrimento, non est quod exponam scientibus. Iam vero litteris quid magis opus est quam libertas? Quarum quum aliae in naturalibus rebus scrutandis, aliae in rerum gestarum memoria, aliae in mathematis, aliae in philosophia vel naturali vel morali versentur et in politicis, quae morali philosophia comprehenduntur, aliae denique ex philosopho et historico vel physico genere mixtae sint, quo refero theologiam, iuris peritiam, medicinam; quamquam ex his nonnullae videntur etiam sine libertate florere posse, quod eas ne suspicacissimus quidem suspectas habet: quis enim ex arithmetica geometricaque disciplina, ex historia plantarum, ex grammatica et metrica doctrina vel archaeologia artium similibusque litteris metuet ne quid detrimenti capiat res publica? tamen nulla ex potissimis litterarum partibus, ne poesis quidem, quam quod ab universitatum studiis remotior est, prius non nominavi, potest ad florem pervenire, si iis aliae sequendae leges sunt atque eae, quae in artis ipsius natura et ingenio fundatae sunt: potissimisque illis corruptis, reliquae non multum conferent ad animi cultum. Nam ut paucis exemplis defungar, si philosopho non licet, quo eum altissima ferat meditatio, eo regere cursum mentis, sed certus aliquis philosophandi finis praescriptus est, quem aliorum constituerit praecepta opinio; si historico et politico non licet res gestas ut gestae sunt referre, sed cogitur alia reticere, alia fucare, et probare quae recta ratio non probet, vel quae haec probet non probare; si theologus et iuris peritus prohibentur in rerum divinarum et humanarum iustique et recti causas ultra inquirere quam hoc conducere potentibus videatur; si physico verendum est, ne quae naturam rerum perscrutando invenerit, quod contraria dogmatis quibusdam videantur, quae pro divinis posuerunt homines, tamquam impia damnentur publice: scientia, quae sua natura ad perfectionem nititur, quantum penes civitatem est sistet gradum, et cum scientia genus humanum, cuius progressum movet et metitur scientia et intellectus. Vituperantur discipuli, qui in verba magistri iurant; praeceptoresne volemus in placita iurare aliorum, qui ne magistrorum quidem loco haberi queant? Ita

fiet, ut docenti faucibus haereat vox: obmutescent cordati homines: veritas cedet simulationi. Ipsa scientia, quod rectum, bonum, pulchrum est, docet, atque eatenus est imperii impatiens, quatenus quod imperatur rationi non sit consentaneum. Et multis saepe saeculis anticipat scientia verum a multitudine non perspectum. Quid quod placita doctorum, quae ante aliquot saecula multitudini impia visa sunt, nunc ipsum vulgus probat, ridetque maiorum superstitionem, qui ea damnarint; et quae pia habuit prior aetas, intelligimus impia, saeva, scelesta esse? Ea est enim scientiae virtus, ut quidquid obiicitur impedimentorum, ut ferrum etiam et ignem superet. Est sane, est humanae menti cursus a providentia destinatus et divinitus praefinitus, quem ea, etiamsi aliquando paullulum intermittat, persequitur viribus integris: ipsa intervalla, ipsa obstacula novas addunt vires, ipsorumque errorum ambages et deverticula solent ad rectum stadium reducere decurrentem. Itaque nihil a litteris rei publicae timendum videtur; erroresque hominum litteratorum, quibus non nego etiam civitates aliquando perturbatas esse, quamquam illos nego vere eruditos esse, qui turbent res humanas, isti igitur errores convincentur argumentis: immodestia vero et procacitas, nisi praestet contemptus, castigandae, ferocesque animi coercendi sunt. Nos quidem ab his vitiis alienos Friderici Guilelmi benignitas et sapientia non sepsit acriore custodia: perfecta gaudemus libertate docendi et discendi; quae non ultima causa est, quare Friderico Guilelmo toto debeamus animo obstricti esse: et sentimus hoc omnes gratiamque habemus maximam. Sed praeter metum invidia quoque incessi litterae possunt, si quando foventur intentius et amplioribus splendidioribusque instruuntur copiis, doctique honoribus opibusque augentur, quum tamen invidis istis videantur inutiles esse et immerito praeferri hominibus utilioribus; prorsus ut saltatrici vel cantrici mimaeve invideri lautiora sua salaria saepe audivimus, ne hoc quidem recte, quod etiam delicatis artibus, quae movent et delectant cum oculis et auribus animos elegantiorum sensumque pulchri formant, aliquid tribuendum est apud cultiores populos, et quod, quae exsequi nemo alius potest, quia vocis et gestuum gratiae naturae bono obtingunt, si tamen ea audire et spectare operae pretium est, tanto sunt largius remuneranda, quanto plures reppereris viliore mercede, qui vulgaribus negotiis obeundis pares sint. Apud nos, opinor, obsolevit universum hoc genus

invidiae, quod doctos invasit hinc inde: immo id quum privatorum sit, nunc omnino non videtur commemorandum fuisse. Verum possunt etiam principes invidere eruditis: quo pertinet, quod aegre ferunt dissensum doctiorum et sapientiorum ac nolunt ab his vinci. Rarum sane huius rei exemplum tantoque illustrius est Imperator Hadrianus, ambiguae princeps famae, sed ingenii facultate immensa, et qui virtutibus et benefaciendo superasse vitia naturae haud exigua videtur, nec saepe oblitus esse quod pollicitus erat, ita se rem publicam gesturum, ut sciret populi rem esse, non suam: ille igitur quum inde a pueritia Graecis Latinisque litteris esset egregie imbutus, nec contemnendam operam in musica et pictura affinibusque artibus posuisset, in summa familiaritate quidem habuit grammaticos, rhetores, philosophos, geometras, musicos, pictores, architectos, et professores omnis generis honoravit opibusque ditavit, sed nimia ambitione, quod doctior videri omnibus volebat, irrisit, illusit, invidia pressit eruditissimum quemque, Apollodorum vero architectum, qui eius diagrammata liberius taxaverat, non solum in exsilium eiecit, sed postremo, qua erat saevitia, etiam occidit. Sub tali quoque principe, litterarum quamvis amantissimo, libertatem retinere litterae haud facile possunt; lepideque Favorinus Arelatensis, quum ab Hadriano reprehensus male cessisset Imperatori ideoque a familiaribus vituperaretur, respondit sibi patiendum esse, ut ille videretur doctior, qui haberet triginta legiones.

Diutius commoratus sum, auditores, in iis rebus illustrandis, in quibus etsi haud exigua principalis benevolentiae pars cernitur, tamen ea possit minus manifesta videri: nunc paucis absolvam ea, quae in promptu posita sunt. Benevolentiae est praemia conferre, quae potissimum honoraria sunt. Ambitione quidem, quae honorum est cupiditas, pariter fere ad prava atque ad recta compelluntur homines; et quae res publica nimium colat ambitionem civium, hos magis corrumpere quam ad virtutem erigere videtur, ultroque efficit, ut honores, quibus uti ad excitandos animos voluerat, evilescant paullatim neque amplius suum usum praestent: quod liquido perspicias in veteribus rebus publicis, ex quo, labente simul morum severitate et imminuta caritate patriae, honores illae et ornamenta non tam largiri quam profundere solebant. Attamen bonus princeps communem omnibus ordinibus benevolentiam suam demonstrabit, ubi nullum ordinem ab iis excludet ornamentis, quae moris est tribuere bene

merentibus. Pervenio ad ea, quibus solis plerique beneficia metienda censent, ad pecuniaria subsidia. His nullo non tempore indigent plurimi, et quoniam privatorum opes non sufficiunt, ut horum collatione consulatur necessitatibus egentium, confugitur ad rem publicam et rei publicae caput principem. Succurrendum est aegrotis, invalidis, viduis orbisque: modo urget sterilitas frugum, penuria alimentorum, quaestus inopia; modo vilitas annonae affligit aratores, ingruit pestis, subita inundatione merguntur praedia et campi, rapiuntur homines pecudesque; modo deficit res nummaria, auro argentoque signato in varios usus quasi obsorpto et attento, et aere alieno premitur populus. Harum calamitatum nullam non experta nostra aetas; omnibusque in suo regno providentissimam et benignissimam medelam attulit Fridericus Guilelmus vel remittendis aut sublevandis oneribus, vel pecunia credenda et donanda, vel bonis quibuslibet consultis et institutis. Verum etiam in summa rerum omnium integritate multa et praestantissima perfici nequeunt, nisi ex publico praebeantur sumptus; maxime vero artium liberalium et litterarum condicio nunc quidem ea est, ut magna ex parte publice alendae sint, propterea quod opera, quam praestant, maior est quam pro quaestu ex mercede, quae solvatur a privato, et quod apparatus multiplices atque amplissimos noster hic eruditionis status postulat, postremo quod otio opus est et artificibus et doctis, ut bona proferant opera, quae vix videntur absolvi posse, ubi quotidie instet et urgeat exactor. En pulcherrima materia regiae munificentiae proposita, quam ullumne regem dicemus perfectius complexum esse Friderico Guilelmo? Tantum de largitionibus: unum mihi superesse video, in quo benevolus regis animus maxime spectetur. Bonum quippe principem dixi poenas repetere invitum et miserari necessitatem puniendi: itaque, quantum patitur salus publica, unice propensus est ad ignoscendum. Titus patricios duos viros, qui in ipsa affectatione imperii convicti erant, non modo non punivit, sed monitos, ne quid ultra auderent, coenae familiari adhibuit, iisque promisit, siquid desiderarent, se tributurum: eosdem postridie, quum gladiatores spectaret, circa se collocavit, et oblata sibi pugnantium ferramenta iis porrexit inspicienda. Similiter olim Octavianus Augustus, postquam intellexit severitate se vix dum quidquam profecisse, cum L. Cinna, Gnaei Pompeii nepote, insidiatore suo egerat: verum Octaviano hoc vel sua vel quod memoriae proditum

est, Liviae uxoris prudentia ministravit; Tito certe non prudentia, ut illud faceret, persuasit, sed magnitudo animi et innata clementia: quamquam utiles rebus humanis et publicis ignoscentias esse ne severissimi quidem negabunt, ne acerrimus quidem ille Cato Censorius negavit, sed etiam oratione, quam in Senatu habuit pro Rhodiensibus, professus est publice. Non laudo impunitatem delictorum, nec spoponderim ignoscendo scelera prorsus caveri: sed magis tamen clementia exarmari ferocissimi animi quam animadversione videntur atroci.

Adumbravi, quantum brevi oratione potui, imaginem benevoli principis, auditores, plurimisque locis simul, quantum huic respondeat Fridericus Guilelmus, significavi: neque tamen vel illis locis vel in reliquis partibus quemquam arbitror hanc desiderasse significationem, quum universa Friderici Guilelmi vita omnibus testetur id, cuius causa hoc delegi argumentum, serenitatem et benevolentiam Regis, odii ignaram et invidiae. Ex qua animi indole generosissima quaecunque nascuntur bene facta, ea non solum nos, qui in litteris docendis et discendis versamur, experti sumus et experimur quotidie, sed res publica universa et permulti singillatim subiectorum, quos vel praemiis vel opibus vel ignoscendo et omnis generis gratia adiuvit et beavit; nec solum res publica et cives, sed etiam exteri, quod moderatus, mansuetus, immemor irarum et offensae, noluit simultates propagari et perpetuari, sed pacis extitit stator, conciliationis sincerae dux et auctor. Paucis dixi rem maximam. At quae in nos contulit et confert Rex clementissimus, nunquam excident nostris mentibus: haec vos imprimis, commilitones carissimi, qui ad litteras tractandas et munia rei publicae obeunda praeparamini in hac schola artium a Friderico Guilelmo condita, animo retinete diligenter, et date operam, ut probitate morum, studiorum alacritate, optimis quibusque consiliis iam nunc capessendis, denique egregii Principis amore, qui solus obsequii liberalis est parens, dignos vos praestetis ea benignitate, qua digni iudicati a Patre patriae estis. Postremo precor Deum Optimum Maximum, ut eius principis, cuius auspiciis Borussia per extrema olim discrimina traducta integra est, recreata atque aucta nunc floret, firma et immota stabit posthac, ut Friderici Guilelmi porro provideat saluti, faveatque et perpetuitatem addat beneficiis per illius manus in rem publicam collatis, atque una cum Rege dilectissimo domum Augustam servet incolumem.

XXVI.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi III. celebrandis d. III. m. Aug. a. MDCCCXXXIX. habita.

Quum in anniversariis his sollemnibus sanctissimis, quae Regi optimo civium dedicavit pietas, tantum non ab incunabulis scholae nostrae quotannis verba facere solitus, auditores, superiorem annum, quod publicis districtus muneribus eram, intermisissem invitus, et successisset in locum meum collega carissimus, quem tum summa cum voluptate audivimus Friderici Guilelmi laudes eleganter, copiose, graviter disserentem: sperabam fore, ut si forte me insciente vel affectae vel fatigatae crebra repetitione meae vires essent, hac recrearer quiete, et eximii oratoris exemplum incenderet non voluntatem meam, cuius totiens dedi documenta, sed ingenii aemulationem et ardorem. Verum praeter exspectationem cecidit res. Hucusque mecum me comparaveram; licebat mihi blandae acquiescere spei, non me infra me descensurum: nunc me in beatissima et affluentissima rerum copia frangit et affligit illud ipsum, quo mihi visus eram erigi posse, qui appropinquante iam senio et exhaustis eloquentiae telis, nec pondere sententiarum neque ubertate dicendi nec lateribus ita valeam, ut contendere possim cum fortioribus et integris, quibus cedere malim quam comparari. Quodsi mihi obrepserit languor, neque exaequavero priorum annorum alacritatem, transferatis rogo in hoc tempus aliquid eius studii, quo me olim videmini prosecuti esse dicentem, et patiamini pristinae facilitatis vestrae memoria refici meam mentem, quae non refecta sit quiescendo. Quid quod meo iure mihi videor indulgentiam vestram non modo precari sed postulare, quod quo vos prudentiores estis, auditores, eo magis intelligitis, in quantum discrimen committatur is, qui quod Regis laudibus saepissime et per omnes partes perfunctus est, cogatur aut iterandis iis, quae prius dixit, sibi non satisfacere, aut longius discedendo a proposito minus respondere huius diei dignitati et tantae vestrae exspectationi. Itaque vobis fretus aggredior ad

dicendum, hoc usurus temperamento, ut nec mea in Rege venerando desideretur pietas, nec verear aliquantum discedere a Principis dilectissimi praeconio. Nam ut hodie in litteris immorer, a nullo eorum qui nunc sunt principum, a nullo eorum qui antea hoc regnum tenuerunt, ne a Friderico Magno quidem, qui tamen optimis imbutus artibus atque ipse doctus et poeta et philosophus fuit, tanta et cura et munificentia adiutas litteras esse quanta a Friderico Guilelmo, non solum nos Borussi praedicamus, qui possimus rerum nostrarum venditatores haberi, sed etiam exteri omnes miro profitentur consensu. Idem nostram imprimis bonarum artium sedem florentissimam condidit, conservat, amplificat, ornat; nullis parcit impensis, ut nostris provideat necessitatibus; non desinit damna reparare, nova decora addere, eximios huc vocare professores, supellectilem et apparatum doctrinarum augere: id ipsum, quod insolito hodie loco convenire coacti sumus, testatur non fatigari Principis largitionem, qui aedes nostras prorsus regias, quas nobis ante hos triginta fere annos donavit, magnifice instauret sumptu aeque regio. Nec minora aliis universitatibus praestitit et praestat; denique per regnum universum omnis generis scholas et rem publicam litterariam admirabili tuetur benignitate. Ita Fridericus Guilelmus hanc meruit laudem, qua nulla potest principem magis ornare, ut litterarum in regno suo censeatur stator, altor, conservator promptissimus et felicissimus. At mihi consideranti, quantum Friderico Guilelmo debeant litterae, oblata est haec cogitatio, quid sit quod quoque tempore et in quoque rei publicae statu princeps conferre ad litterarum florem possit, quid ne summa quidem diligentia adhibita possit. Has igitur iustae rerum rationis expendendae potius quam vagae laudationis et huc illuc discurrentis partes nunc suscipiam: quo spero me id effecturum, ut pateat Fridericum Guilelmum, quae sint in principis potestate, perfecisse omnia.

Itaque ut ab iis exordiar, quae princeps efficere non potest, sunt haec ex duplici genere: alia enim effici omnino non possunt subveniendo et adiuvando, alia certis condicionibus non possunt. Quid enim quod dubitatum est, num litterae ullis praemiis, ullis subsidiis et adiumentis extrinsecus ministrandis provehi queant? quid quod summis studiis et munificentia parum effecisse Medicei visi sunt, Ludovicus Quartus decimus autem Galliarum rex aliquid etiam nocuisse? Quod iudicium ne quis imperitius esse putet, iuvat eius si non auctorem, certe adsti-

pulatorem dare Lessingium, earum rerum, quae ad litteras pertinent, omnium aestimatorem longe prudentissimum. Nimirum magna ingenia sponte nascuntur, non seminantur cultura: illa vero aperiunt litterarum vias nullius ante pedibus tritas, illi duces et antesignani reliquae manipulari doctorum multitudini sunt, suisque potius viribus quam alienis adminiculis moventur moventque alios. Nam ingenium ipsis impedimentis incitatur, et quo maiores vincendae difficultates sunt, eo magis confirmatur et eminet: id quod in poetis potissimum cernas, in nullo vero apertius quam in principe Britannorum poeta Shakespeario, qui humili loco natus et perexiguis instructus eruditionis instrumentis praemiisque vel nullis vel tenuissimis allectus ingenita virtute pervenit ad summum. Illius demum saeculi praedicaverim felicitatem, quod non solum principem tulerit litteras et artes foventem, sed etiam ea ingenia, quae talis principis sufficiant desideriis: ut et horum splendore illustretur illius regnum, et dignorum summis beneficiis ingeniorum portus sinusque sit princeps. Sed quaedam genera litterarum eaque nobilissima, poesis maxime et quae sunt poesi proxime cognata, quando virorum clarissimorum studiis ad perfectionem adducta sunt, solent fere gradum sistere et quasi super partis quiescere laureis; sicut apud Graecos post Aeschylum, Sophoclem, Euripidem non extitit, qui in tragoedia posset cum illis componi, et apud Germanos Schillerum et Goethium nondum quisquam superat aut aequat. Iniuriam faceres aequalibus, si per universam gentem diceres exolevisse indolis praestantiam: sed exemplis priorum premuntur qui succedunt, et lege ut videtur naturali summum in quoque genere quaeque natio non potest nisi semel consequi, donec singulari munere providentiae plane nova nascatur aetas redeatque quasi annus magnus gentium, quo aliud afferatur genitale ver, novus ingeniorum proventus surgat, denique novum cursum conficere recuperatis atque auctis insuper viribus properet humanum genus; quemadmodum arbor eodem anno semel tantum flores et fructus profert, sed eos vertente anno regenerat laetissime. Quod vero de poesi diximus, idem videre licet in philosophia, cuius historia universas fere mentis humanae vicissitudines continet. Quippe haec apud Graecos a Thalete inde usque ad Aristotelem continuo quodam gravissimarum cogitationum flumine effusa est, mox in rivos diducta, quorum unus et alter Stoam hortosque Epicuri irrigavit; tum quo diutius superfuit, eo magis, si divina quaedam

ingenia exceperis, consenuit: eadem medio aevo reducta est atque iterum defluxit; postremo interiectis multis magnorum virorum conaminibus a Kantio novis fundamentis firmata est, ac deinceps a Fichtio, Schellingio, Hegelio, ex quibus triumviris duo nostri et inter primos nostrorum fuerunt, tantis incrementis aucta atque eo usque evecta, ut exhausta haec quoque successio esse videatur et iam subsisti aliquantulum. Atque huc quum perventum est, simul eum studiorum fructum haud exiguum percipere gens solet, ut non pauci aliqui et insigniores viri litterarum custodes et dispensatores sint, sed auctis comparandae eruditionis subsidiis facilique ad eam aditu dato et vulgata per omnes artis cum aliquo successu tractandae via et ratione, quam invenerant et praeceperant ii, qui familiam duxerunt, eruditio latius sparsa et disseminata sit, multosque nec contemnendos auctores habeat, quorum nullus ita emineat, ut longiori reliquos intervallo superet. Ita fit, ut doctrinarum opibus, quae olim a paucis divitibus possidebantur, divisis inter multos, res publica litteraria, quam prius quodammodo tenuerant optimates, in popularem quasi statum mutetur. Quarum rerum omnium summa, siquid video, non pendet ex arbitrio principis: sed adducit eas mentis humanae cursus fatalis suis parens legibus et ordini sempiterno, qui ad finem destinatum rapit mortales invitos et obnitentes; praesidet iis numen, quod ingenia mittit et revocat, ac quum universo generi humano tum singulis populis sua cuique statuit et descripsit saecula certis quibusdam notis signata.

Dixi principem certis praeterea condicionibus non posse quaedam, quae ad litterarum florem pertinent, efficere. Ita sunt, ut his utar exemplis, aliquot litterarum genera, quae nequeant nisi in certo quodam statu rei publicae absolvi. Inter haec primum locum obtinet eloquentia, civilem dico, non sacram, non umbratilem scholarum, quae ut retineat colorem et speciem disertae orationis, perdiderit tamen succum et sanguinem. Veteris quidem Graecorum et Romanorum eruditionis nemo negat hanc eloquentiam fuisse partem non ultimam: haec vero ut vigeat, duabus opus est civitatis virtutibus. Nam debent cives et ita propensi ad artium elegantiorum et omnis humanitatis cultum esse, ut non solum patriam linguam summo studio excolant, sed etiam in eas res omnes, quae ad societatem hominum tuendam, ad iura legesque constituendas, conservandas, corrigendas referuntur, alacri inquirant animo, et ea frui libertate, quae copiam

faciat dicentibus ostendendi, quantum in re publica valeat eloquentia: quae duae res quum eximie convenissent in Atheniensium civitate, in ceteris civitatibus, quamquam haud plane rudibus artium, minus convenissent, illi inter Graecos fere propria extitit ars dicendi, pluribusque oratoribus una urbs Attica floruit quam reliqua Graecia universa. Quae ars quamquam dici vix potest quantum in rebus publicis momentum habeat, quod libertati parenti suae reddit nutricia, quod latentem civitatium labem aperit publicamque simulationem, quod de imminentibus monet periculis, quod providet, hortatur, incusat, ignaviam pellit, inertes rebusque gerendis impares deprimit et rei publicae gubernaculis admovet prudentissimos, fortissimos, promptissimos: tamen etiam in litteras magnam exercet vim. Nam dictionem una cum philosophis et poetis formant et fingunt oratores, eriguntque animos sententiarum gravitate, acuuntque sensum elegantiae, et erudiunt aures, et quod potissimum esse iudico, vim et robur linguae augent mirifice. Tolle oratores: multum linguae praecideris nervorum, multum ipsi poetae, philosopho, rerum scriptori eripueris alimenti salubri succo plenissimi; qui omnes quantum nutriantur eloquentia, potest ex Graecis litteris coniectura fieri. Sed eloquentia locum non habet in omni re publica: itaque ne Ptolemaei quidem, litterarum quamvis studiosi, potuerunt eloquentiam instaurare. Non contendo summam istam libertatem, quae artem oratoriam genuit et nutrivit, praeferendam esse stabili huic rerum condicioni et publicae securitati: immo si recte vetus sapientia praecepit dimidium plus toto esse, praestiterit forsitan semiliberum esse: illud interioribus rerum causis adductus affirmo, hoc litterarum genus excoli non posse in iis imperii formis, in quibus non aliter constet ratio quam si uni reddatur. Nec vereor idem aliqua ex parte transferre ad historiam, quae primum bene scribi nequit nisi ab eloquente et facundo, quae praeterea eandem fere quam eloquentia libertatem dicendi postulat, quod prima haec historiae lex est, ut non modo nihil falsi dicere audeas, sed quidquid verum est dicere, denique quam refugient et aggredi reformidabunt praeclara ingenia, quum primum perviderint reticenda et premenda esse non quae sibi ipsis, sed quae aliis quibuslibet displiceant iudicibus, et nullo fructu publico conflare sibi invidiam et offensiones, qui nolit vel simulare vel dissimulare. Quae incommoda etsi boni principis indulgentia tantum levabit, quantum impe-

rii patietur ratio, tamen haec gravioribus praesertim rei publicae temporibus et in magno motu quantum patiatur, nec constat omnibus nec facile est intellectu. De quo utut statuetur, qui quod me instituisse professus sum libere, iustam rerum expendat rationem, in eo de quo disserimus argumento tractando intelliget et tempora spectanda esse et eum, qui quaque tempestate obtineat, rei publicae statum et condicionem.

Convertor nunc ad laetiorem et iucundiorem earum rerum explicationem, quae, qualiscunque est civitatis status, pendeant ex principe. Qui etsi ingeniorum sator non est, tamen nata quaerere, agnoscere, fovere, in lucem producere, denique iis uti vario modo potest; rectus vero usus erit is, ut nolit eorum studia ipse regere iisque leges dare, sed ut eorum obtemperet cursui, qui sponte fertur ad id, quod praestantissimum est. Et quum rudiori cuiusque populi saeculo princeps potissimum cultioris vitae et omnis eruditionis fundamenta iacere possit scholis condendis atque instruendis, quod scimus olim fecisse Carolum Magnum, et nunc videmus in Graecia, quo inveterata pellatur barbaries, faciendum esse ac fieri: tum qui eruditionem per regnum suum iam disseminatam acceperit, ut accepit Fridericus Guilelmus, quod nova quaeque aetas nova sibi adminicula deposcit, nec quae prioris aetatis necessitatibus sufficere videbantur, sufficiunt praesenti, immensam habet litteris benefaciendi materiam, quae in eo posita est, ut suppleat quae maiores imperfecta reliquerunt, ut si praesertim prolati fines imperii fuerint, novas bonarum artium addat sedes, ut scholas quaslibet et cetera litterarum instituta ad eum, qui adductus sit, meliorem eruditionis et scientiae statum et ad communem utilitatem accommodet, denique ut nihil omittat, quo et conservari parta et ad bonam frugem praesentia converti, et nova artium incrementa parari, nova lumina elici latiusque spargi possint. Nunquam enim quiescit humana mens: quodsi, ut diximus, remittunt aliquando certa quaedam studia, tanto acrius incenduntur alia. Nae iste postulet ut operam ludamus, qui cupiat a me demonstrari, cunctis his litterarum desideriis neminem eorum qui nunc sunt et olim fuerunt principum Friderico Guilelmo satisfecisse et satisfacere prudentius, efficacius, munificentius, neminem tanta tam sincera animi benevolentia, sua sola voluntate benefaciendi adductum, nullo ambitionis stimulo, tam procul ab ostentatione ac profusione quam a parcitate et tenacitate intempestiva. Sed

liceat mihi paullo propius inspicere eas artes, quibus princeps principisque ministri in ea potissimum, quae nunc est, rei publicae litterariae condicione de litteris universis videantur optime merere. Nam quum ita iam creverit eruditio, ut in quovis fere genere uberrimus suppetat numerus eorum, qui probabili sint scientiae colore imbuti, nec tantum hoc imbuti colore, sed etiam iis instructi doctrinae praesidiis, quae ad instituendam iuventutem videantur aptos reddere; quo amplior est copia competitorum, tanto est facilior delectus, et rursum difficilior: facilior, si satis habetur haud indignum in cathedra collocasse; difficilior, si quaeritur dignissimus. Est vero dignissimus quaerendus: quae res per se ardua saepe ultro turbatur ambitu et gratia, aliquando etiam invidia, quae invadit summos, minorum incuriosa. Laudo auream mediocritatem, modo ne in fastigio collocetur: evilescunt praemia, honores, magistratus, officia, munera quaelibet, nisi conferuntur dignissimis. Atqui inter tantas imperii curas quotus quisque est principum, qui possit huc descendere, ut ipse deligat professores et omnis generis magistros? Itaque ad quamcunque perfectionem litterae pervenire sua virtute sine perito moderatore poterunt, plurimum interest litterarum, qualibus viris publicae institutionis curam et regimen tradat rex. Haec enim provincia siqua alia virum postulat ut reliquis virtutibus instructum, ita liberali potissimum praeditum animo, ac litterarum universarum et eruditorum et studiosorum amantem, atque orbe quodam doctrinarum omnium ita institutum, ut norit harum singulas partes quasque, et quid in quoque genere sit praestabile, acri dignoscat iudicio; virum ingenio non mediocri sed eximio, ne, quod pares fere paribus delectantur, mediocribus magis quam excellentibus faveat doctis; callidum ingeniorum existimatorem et opportunitatum observantissimum, ut quos probaverit conciliet; postremo magnorum capacem consiliorum, ne contentus sit tenuibus et maxime necessariis eruditionis copiis comparandis, neve tuendis rebus praesentibus acquiescat, sed ut aliquid moliatur magnificentius, aliquid tanto dignum imperio, tanto principe. Non ab re fuerit nec vobis opinor molestum, auditores, si quemadmodum Graecorum lyrici tragicique poetae priscorum heroum personis ita usi sunt, ut eorum describendis moribus, rebus gestis, fortuna prospera vel adversa, clarorum qui tum florebant hominum virtutes exprimerent vel rerum praesentium significarent condicionem, non quae res, qui viri essent,

ad quos haec referri vellent, pronuntiantes, quod modo poesis ratio non patiebatur modo alia causa dissuadebat, sed relicta audientibus interpretatione, quibus tamquam in speculum inspicientibus ultro offerretur vel viri descripti vel rei significatae imago: haud inquam vos pigebit, si ego nunc prope ad eundem modum huc advocavero memoriam immortalis viri, qui non in hac nobis propria, sed in communi tamen patria Germania superiori saeculo de litteris egregie meruit. Münchhusium dico, qui Georgii Secundi regis Britanniarum auspiciis universitatem Georgiam Augustam condidit et per annos amplius triginta diligentia indefessa rexit atque amore paterno amplexus est: quem defunctum fleverunt Gottingenses, ut patrem lugent liberi, quod ei omnia sua bona et tantum quantum suis quisque parentibus debere intelligebant; quem, ut Heynii verbis utar, auctoris locupletissimi, non dominum quamvis mansuetum ac bene merentem verebantur, sed patronum, adiutorem, amicum optimum, rerum suarum studiosissimum compellabant et diligebant omnes; ad quem curas suas, optata, desideria deferebant libere; qui consilio, auctoritate, re difficultates eorum expediebat vel levabat, aut si, quod petebatur, negandum erat, fronte placida, blandis verbis, benigna appellatione ut pater indulgens liberis negabat. Quae quum ego nunc repeto apud vos, collegae carissimi, eadem expertos et experientes quotidie, numquid, obsecro, desideratis interpretem? Et inerant in Münchhusio pleraque omnia, quae ad regendas litteras redderent etiam in ampliori regno aptissimum: informatam animo habebat universarum disciplinarum adumbrationem, norat singularum dignitatem, necessitatem, usum, incrementa, detrimenta, omnium inter se coniunctionem; saeculi callebat ingenium; neque erat impar animus novo incepto quamvis arduo. Enimvero nulli defuit litterarum generi, nisi quod a philosophia, cuius tum facies haud laetissima erat, paullo fuit alienior; et primus fere omnia studiorum genera, quorum magna pars prius extra universitatum fines colebatur, in hoc amplissimum disciplinae academicae corpus coegit: in qua re quanto tamen intervallo nostra aetate et in nostra re publica Friderico Guilelmo auspice relictus sit, non est quod exponam. In doctorum vero hominum delectu, quam alteram rei publicae academicae ancoram rectissime appellat Heynius, mirum quam felicem sese praestitit ingeniorum exploratorem, nullamque refugit curae molestiam: mitto quantos

conquisiverit apparatus, quantum in bibliothecam universitatis potissimum, copiosissimam illam lectissimamque, instruendam laboris et assiduitatis ipse impenderit. Sed nulli parti laudum Heynius, imprimis ille gnarus regiminis academici, in quo ipse posthac magna auctoritate fuit, ea oratione, qua ante hos prope septuaginta annos iusta persolvit Münchhusio, immoratur longius, in nullam incumbit contentius, quam quod Münchhusius, quum litteras quasi ex cellis monasteriorum in campum et pulverem vitae civilis educeret, simul sciverit libertatem cogitandi, sentiendi, scribendi: hanc aegidem, hoc Palladium universitatis esse: quod siqua mala fraus hominis eripuerit, tum tandem se habiturum arbitratur, quare de fortuna universitatis metueret: hac re Münchhusium praedicat in quaslibet fere disciplinas, in historicas imprimis et iuris publici disciplinam, quam principum et civitatium permagni refert integram et intemeratam tradi, lucem intulisse novam lateque omnia collustrasse. Talis igitur fuit ille Münchhusius: in quem ego intuens commoveor animo quum sua ipsius causa, tum propter Regis nostri sapientissimi, benignissimi, iustissimi in deligendo suo magnificorum consiliorum administro iudicium admirabile rebusque nostris utilissimum.

Dum haec expono, auditores, magnam implicite occupavi materiam, qua pandenda et explicanda poteram Friderici Guilelmi laudes prosequi disertius. Sed quid exponam, quae nemo non quotidiano regiae beneficentiae usu videt, sentit, intelligit? Ne quis tamen in deteriorem partem dicta accipiat, quae de iis litteris disputavi, quas princeps non possit in quovis rei publicae statu adiuvare: quamquam et a vobis omnem malignitatem abesse scio, et confirmat me voluntatis meae conscientia Regi optimo devotissimae: libertatem illam, sine qua universitatum vita non vitalis est, qua summum litterarum decus et ornamentum continetur, ultro affirmo apud nos sartam tectamque superesse. Recordamini maiores natu, quotquot inde ab initio huius scholae a Friderico Guilelmo magnam tum partem ex aliis artium sedibus huc convocati mecum hic affuistis, recordamini eius quae tum in aliis universitatibus et in nostra potissimum fuit condicionis, cuius neminem nostrum tum paenitebat, et cum illa comparate hanc, qua nunc fruimur. Quid, vestram fidem, nos perdidimus? quantillum sex his lustris, gravissimis his universitatum temporibus, apud nos mutatum est? Non enim Fridericus Guilelmus istos probat, qui mentis luminibus obstruere conantur:

haec arx, hoc praesidium libertatis nostrae, quamdiu nobis non deerimus ipsi. Quod ne ipsi nobis desimus, tum scientiae facit dignitas, tum quaedam perpetuitas disciplinae ac propositorum pridem confirmata. Hoc enim sapientissime maiores nostri instituerunt, quod haec eruditorum condiderunt collegia, quae non quod universum litterarum orbem complectuntur, sed quod suis iuribus praedita et in speciem rei publicae composita corpora sunt, universitatum nomine vocantur: in quibus, nisi malis artibus hominum ambitiosorum corrumpuntur, egregia consilia a maioribus ad posteros constanti propagatione traduntur. In hanc collegii formam quod nostra quoque schola ea aetate redacta est, qua ruinosas scilicet has barbari aevi reliquias prorsus amovendas esse permulti censebant, id inter Friderici Guilelmi beneficia in nos collata mirumne videbitur commemorari? Est profecto, est permagna vis in hac studiorum, institutorum, necessitatum, utilitatum communione ac societate: qui singuli fuerant invalidi, iis robur addit coniunctio; placitorum dissensiones, fortuitae discordiae, privatae simultates cedunt publico bono, et sumus quasi unius familiae liberi sub Rege patrono. Documento est ille maeror et luctus pariter domesticus ac publicus, siquis nostrum morte nobis et litteris ereptus est. O utinam ne nuperrime deplorandus fuisset collega praestantissimis quibusque praeditus animi ingeniique dotibus, quo nemo omnia universitatis commoda et incommoda magis ad sese pertinere arbitratus est, nemo amicus certior et sincerior, nemo commilitonibus benevolentior fuit: quem ego religioni habeo in his sollemnibus non commemorare, quibus sollemnibus nunquam non affuit ad Regem venerandum; quem ratio ipsa huius meae orationis flagitat ut non magis sua quam civitatis laudandae causa commemorem, quod in illo patefactum est, quantum ferre libertatis hoc imperium possit. Huic viro ut desperamus suffici parem posse, ita optamus ne succedat plane dispar. Haec ut ego nunc tribus verbis profiterer, movit me pietas, quae virtutum omnium mater est, non illa formulis et caerimoniis constans, sed pectora hominum inhabitans, non illa odiorum et discordiarum foeda nutrix, quibus tranquillissimae huius civitatis securitatem turbavit seditio sacerdotalis et curiae Romanae pervicacia, sed magistra caritatis et amoris, quo Fridericus Guilelmus populum suum amplectitur. Quid vero pietas et sine gratia beneficiorum memori? Quis non eos, qui bene de se meritos malefactis remune-

rantur, non modo inhumanos sed immanes et feros appellet, quum ne beluae quidem mansuetiores omni sensu gratiae careant? Quod nisi nos reliqua Friderici Guilelmi virtus universis benefica et sacramenti sanctitas obstringeret, ut nos ei devoveremus, tamen beneficiorum, quibus hanc universitatem cumulavit, recordatio efficere deberet, ut quidquid ille a nobis exspectat (neque enim quidquam exspectat, quod salva religione praestari non liceat), id studeremus diligenter ac strenue praestare. Quo loco vos mihi cohortandi estis, commilitones, ut vos quoque Regi clementissimo, qui vestris prosperitatibus eximie consulit, iis artibus, quibus potestis, referatis gratiam: dico amorem Principis et caritatem patriae, studiorum industriam, reverentiam legum, morum modestiam et severitatem. Quamquam quod ego gratiam optimo Principi habendam esse moneo, non quo mihi necessaria nunc haec admonitio esse videatur facio, sed ut animo meo indulgeam. Nam quo ingratiores adversus Regem istos vidimus, quorum ipse solus potestatem, dignitatem, facultates restituit, eo impensius Fridericum Guilelmum diligunt omnes boni, et gratulantur illi constantiam propositorum, et sperant illum populo suo vindicem et conservatorem summorum animi bonorum fore, nec cessurum superstitioni, quae passim ingravescit, clanculumque et palam, fallaciis et auctoritate alitur, tristissimamque minitatur servitutem. Hoc malum precor te, Deus Optime Maxime, ut defendas averruncesque a nostra civitate; precor, ut Friderico Guilelmo senectam praestes validam et ab omni aerumna liberam, ut consilia eius ad firmandam suorum dirigas salutem, ut familiae regnatricis et populi concordiam caritatemque mutuam conserves, postremo ut Principem regni heredem magnanimum, in quo proxima spes patriae reposita est, cum coniuge augusta tuo favore nobis restituta, et universam domum regiam praestes incolumem.

XXVII.

Friderici Guilelmi III. laudatio d. XXVII m. Iunii a. MDCCCXL dicta.

Qui inde ab adolescentia, multorum successu annorum continuo, laetissimam eius diei sollemnitatem, quo patriae beandae natus Fridericus Guilelmus est, oratione mea celebravi, viri illustrissimi, doctissimi, commilitones ornatissimi, nunc ultimo officio Patris patriae manibus iusta persoluturum quo me sensu affectum, qua fiducia instructum aggredi putatis ad tantam rem, tam gravem et arduam, tam tristem et lugubrem? Sensum quidem animi mei ex vestro quisque, quotquot adestis, animo, ex communi universorum maerore et desiderio comparare potestis, quum de Regis obitu doleamus tam dilecti, ut vitam illius optimus quisque, si fieri potuisset, sua morte redempturus fuerit; fiducia quantum me deficiat et merito deficiat, vereor ne pauci satis existiment. Nam quum multa sint, quae superstitis domini laudationem reddant difficilem et ancipitem, tamen in eo munere fungendo haud paucis rebus erigitur animus et confirmatur: observatur dicenti serena principis florentis imago, quae hilaritate perfundat oratorem; gratissimis et dulcissimis affectibus movetur animus dicentis, quum bono regi secundas congratulatur res et pro illius salute vota facit; laeti audientium vultus tenuitati virium addunt nervos atque etiam tardo calcaria. Verum in his funestissimis sollemnibus ad perturbandum et confundendum animum comparata omnia sunt, maesta loci facies, vestra tristitia, rei publicae luctus, denique meus ipsius maeror et aegritudo, quae frangat etiam validiorem, os occludat disertis. Ne multa: siquam ex frequentibus Regis superstitis laudationibus meis bonam de me existimationem vestra concepit facilitas, ea mihi cum optimi Regis obitu videtur exstincta esse ipsa. Nimirum qui me abdere potius in solitudinem et tacitus mecum reputare Principis defuncti virtutes, tacitus dolere acerbum casum cupiveram, aliquo quidem ad colligendum animum tempore concesso protrahor in lucem, quam ferre non possim, tamquam

aegrotum, cui tenebrae lenimentum afferant, fulgori solis tolerando exposueris. Abiectus igitur animus est; despero de tanto munere explendo, quantum mihi a vobis, collegae carissimi, mea non tam sollertia quam voluntate nimium fretis hodie mandatum est. Dicam tamen ut potero, quando non possum ut volo. Denique ut tantum me confirmem quantum fieri potest, non indulgebo lacrimis, sed temperabo lamentationi vocibusque flebilibus, quae ne decere quidem viri fortis parentalia videntur: revocare aliquatenus a luctus acerbitate et memet ipsum et vos conabor et erigere mentes Regis dilectissimi non tam morte, qua perculsi sumus, quam vita, quae civibus, regno Borussico, Europae universae salutaris fuit et est, quoad vires meae sufficiunt, contemplanda.

Vitam ubi dico, magnum dico et maius quiddam fortasse quam videor. Non enim haec sola vita est, quam vivunt corpora nostra et in corpore anima, sed futura vita sequitur hanc in terris actam, constans illa et perpetua hanc fluxam et fragilem. Profecto siquid est, quod nobis meliorem spem moriendi offerat, quod consolari eos, qui lugentes relinquuntur, de obitu cari hominis possit, quodnam solatium est efficacius, quod et philosopho et homine Christiano dignius, quam quod non modo speramus et credimus, sed scimus corporis his vinculis solutis et effracto carcere animam, divinae particulam aurae, liberatam redire ad cognatos unde profecta est superos: quam nunc agimus vitam esse peregrinationem, gratam rerum variarum adspectu et perlustratione, iucundam secundarum affluentia rerum, dulcem voluptatibus; eandem curis turbisque molestam, salebris periculisque impeditam, miseriis malisque refertam, quae ne ille quidem effugere possit, qui in summo sit fastigio collocatus, tanto ille gravioribus obnoxius casibus maioribusque detrimentis, quanto ampliora bona sunt locusque excelsior. Emenso hoc itinere terrestri quae supervenit mors, sublimioris vitae initium est, egregieque veteres sapientes, divinis nostrae fidei praeludentes praeceptis, quam nos vitam appellamus, eam mortem esse augurati sunt, quam mortem dicimus, esse vitam. Itaque mors quum veram vitam exordiri videatur, haec quam nunc agimus vita commentatio mortis est: quam vitam qui iuste sancteque peregerit, qui in summa fortuna nunquam oblitus mortalem se esse ita vixerit, ut sciret animas humanas omni aliquando pompa et apparatu exutas et nudatas supremo iudici rationem reddituras earum rerum omnium, quas in terrestri hac

provincia administrassent, iis divinamus et credimus beatiorem futuram illam vitam fore ad summum numen reducibus: prorsus ut nescias, sitne probis gratulanda potius mors, quam ipsi quidem praeter communem hominum imbecillitatem nullius sibi delicti conscii cum bona obeunt spe, dum eadem terret improbos et scelestos. Non igitur occidit Pater patriae, sed est in beatiorem sedem evectus, quae ipso quod obtinuerat regio solio firmior est ac sublimior; non igitur ille deplorandus est: at nos qui relicti sumus, ex desiderio nostro, non ex beatissima caelestis animae condicione metientes luctum iure tamen maesti adstamus funeri. Hanc immortalitatem, quae divinae hominis parti reapse contingit, non errare mihi videor si divinam nomino; sed est etiam alia immortalitas humana, quae non ultimo loco censenda est, eaque non simplex sed per duas divisa partes. Etenim proxima illi divinae et secunda est immortalitas nominis, quae memoria rerum gestarum continetur et monimentis ingenii, virtutis, benignitatis, quae quisque post se reliquerit: in quo magna principibus praerogativa data est. Nascimur enim et morimur promiscue omnes, et aequo pede mors, ut verbo utar pervulgato, regum turres pulsat et pauperum tabernas; neque extremo spiritu diversus a mendico opulentissimus, a privato aut servo rex: sed vitae commodis et incommodis, rerum suarum subsidiis et eventu distant. Principi quippe natalibus ipsis immensa obtingit magnorum facinorum et generi humano benefaciendi copia et facultas, ac rursum ignaviae, luxuriae, saevitiae, malarum artium quarumlibet licentia, quas plerumque videmus impune ferri. Sane tam vitii insignis quam virtutis memoria propagatur ad posteros: sed immortalitatem nominis non tribuimus nisi virtuti. Haec est altera Friderici Guilelmi immortalitas, quod eius virtutem non modo nos admirati sumus et admiramur, sed futura praedicabunt saecula; quod quae domi militiaeque egregie gessit, haud minus quam Friderici Magni ingentia facinora vigebunt in memoria hominum et ab rerum auctoribus summa cum laude tradentur perpetuo, donec bonae artes, quas tanto fovit studio, non obsolescent; quod mansura reliquit populo suo, Germaniae, Europae universae optimorum consiliorum documenta et urgentibus quamvis praesentis temporis necessitatibus beneficia eiusmodi, quibus non solum aequalibus prodesset, sed etiam posteris, qui requiescent sub umbra arborum, quas sevit, colligentque messem, quam

seminavit. Tertio immortalitatis gradu quidni aestimemus aeternitatem stirpis et generis, quo ipsum quod mortale est propagatur? Vivit et viget Friderici Guilelmi progenies florentissima, filii et nepotes, illi iam nunc subsidia imperii, hi olim patrum secuturi vestigia; regnum suscepit par patri filius, quem nunc dominum nostrum serenissimum haud minore quam patrem beatissimum pietate veneramur: qui virtute insita tutabitur rem publicam, comitate iam ante principatum universorum sibi animos conciliavit, prudentia et benignitate omnibus populi sui prosperitatibus strenue providebit. Sane quam magnum hoc tantae iacturae solatium et levamen doloris est, quod Principi unice dilecto successit Rex aetate firmissima, pulcherrimis animi ingeniique dotibus insignis, optimis instructus artibus, cuius publicas privatasque virtutes usu et experientia et beneficiis in nos collatis habemus cognitas, cuius praeclaram indolem non vererer iam nunc uberius celebrare, nisi intempestivum Principis incipientis praeconium in hac communi et summa tristitia esse videretur. Sed quam alteram dixi immortalitatem nominis, eam quum non una via consequi principes viri possint, et maxime aut bellica laude aut pacis artibus, Borussiae haec longo ex tempore felicitas est, quod eius reges utraque gloria excellunt. Sed alius tamen aliam iniit viam rerum praeclare gerendarum; beatissimus Pater patriae quibus moribus, quibus rebus gestis, quibus institutis, quibus fortunae vicissitudinibus, denique quo successu hanc aeternitatem nominis meruerit, nemo vestrum est, auditores, quin nunc devitatis quibuslibet orationis deverticulis unice mihi disserendum esse intelligat, unice audire cupiat. Quas res quum singillatim et disperse integrae prope aetatis decursu summo studio et regiae virtutis admiratione exposuerim, nunc earum rerum brevissimam quasi summam faciam. Simplicia verba loquar; verus affectus non excurrit in luxuriantem exsultantemque orationem. Quid quod etiam qui uberrimam dicendi copiam panderet, non posset non longe infra rerum dignitatem et magnitudinem consistere?

Friderici Guilelmi indolem considerans non dubito multarum seriem virtutum deducere, quod et ipse scio has in eo fuisse omnes, et male iudicarem de pietate vestra, si quemquam vestrum putarem aliter statuere. Cur enim ille tam carus omnibus fuit, cur omnibus obiit flebilis, cur tam desideratus est, nisi ob virtutes quae in eo eminebant plurimas? Fuit profecto ad-

mirabilis in illo bonarum artium coniunctio et concordia: hanc vero, ut acuti gravesque soni temperantur in concentum, ita in hominis animo efficit moderatio et temperantia, quae mihi videtur ea Patris patriae beatissimi virtus fuisse, ex qua manarunt reliquae prope omnes, qua veluti vinculo firmissimo continebantur. Hanc publice privatimque nunquam non retinuit. Non enim Fridericus Guilelmus bonus quidem princeps fuit, sed privatim famae ambiguae; non domi bonus, sed rei publicae gerendae impar: quae in tanta fortuna nec coniungi facile posse videntur nec dissociari, privatae publicaeque virtutes pariter in illo fuerunt conspicuae. Maritus fidissimus et amantissimus, optimus pater familias, lenis comisque erga domestica ministeria, ab aulae luxu ita alienus, ut victu cultuque quotidiano vix privati paullo opulentioris splendorem aequaret, priscam rettulit morum simplicitatem severitatemque utilissimo civibus exemplo. Iam quum perfectus princeps et fortitudine praestare debeat et clementia sapientiaque, Fridericus Guilelmus sese non solum exercitu ducendo et militari gloria et laboribus tolerandis fortem comprobavit, sed etiam constantia animi in calamitatibus quibuslibet perferendis: idem haud minus quam Fridericus Magnus cum illa fortitudine animi coniunxit sapientiam et lenitatem, germanam dico mentis sapientiam, quae nec doctrinae multiplicis laudem affectaret, et multum distaret ab astutiis et fraudibus, quibus ut multi regendos populos arbitrantur, ita Fridericus Guilelmus, vir integerrimus et probissimus, nihil per istas artes gerendum censuit, sed per fidem et sinceritatem; et severus ubi res exigebat, quotiens fieri sine publico detrimento posset, nunquam non locum dedit mollioribus consultis, prudentis humanique medici instar mitiora remedia igni et ferro praeferens. Aequus iustusque omnibus non solum cavit religiosissime, ne cui fieret iniuria, sed reparare iniuriam quamlibet studuit. Ipse quo animo in eos fuerit, a quibus esset iniuria affectus, quis non in voluntate illius ante hos tredecim annos condita, qua promulganda Fridericus Guilelmus Quartus acta imperii egregie auspicatus est, cum summa commotione, obortis ultro lacrimis legit? Nae istius cor ne minimo quidem humanitatis sensu imbutum siliceque et adamante durius fuerit, cuius cor illa regia voluntas non tetigerit! Quid dicam de Regis beatissimi pietate et sanctitate, qua divinum numen coluit et reveritus est, quae nunquam passa est, ut a recta conscientia trans-

versum unguem discederet? Quam egregio autem temperamento cum parsimonia sociavit liberalitatem et munificentiam, nec tenax opum nec profusus, multis sumptibus in litterarum artiumque florem et in ecclesiae necessitates erogatis, multis impensis ut succurreret provinciis vel fame vel pestilentia vel annonae vilitate vel fluminum exundatione afflictis, haud exiguas insuper pecunias ex privato fisco largitus, ut singulorum, qui ad ipsum confugissent, levaret inopiam et angustiam rerum! Non ille unquam obduruit ad cuiusquam miseriam, sed inter ipsas imperii curas, quae triplici aere condi pectus iubeant, humanam retinuit misericordiam. Nec quidquam fecit in iactationem et ostentationem Princeps omnium quos novimus modestissimus, famaeque si non incuriosus, at certe non appetens cupide aut ambitiose. Immo quas dixi in eo conspicuas virtutes fuisse, noluit ipse esse conspicuas. Nullo ille partium studio tractus, nulli civium ordini prae ceteris favens, nullis nec famulorum, ut Romani olim Imperatores libertorum, nec familiarium, si tamen familiares princeps habet, nec delatorum aut exploratorum vocibus et insusurrationi et stimulis obnoxius, ut ille M. Antoninus suos semper mores tenuit constantissime. Haec fere omnia coniunctissima sunt cum continentia et moderatione, quam Regi beatissimo quasi propriam fuisse significavi: qui summum tantae civitatis imperium teneret, nihil prius neque antiquius habuit, quam ut mente composita sibi imperaret ipse, procul habens odia, iras, cupiditates motusque animi quoslibet nimium perturbantes. Quid mirum igitur, si quo ipse temperamento in universa vita usus est, idem communicavit cum re publica? Per omnes enim rei publicae partes, per Regis amicorum et ministrorum, magistratuum, militum, civium mentes propagata ex summo loco haec moderatio est, quae sola mansuram populo felicitatem pollicetur; hinc nata tranquillitas publica, aequabilis quidam regni status, quietus rerum cursus et progressus, nec praeceps et sine ignavia. Quo quum accederet singularis illa erga omnes subiectos voluntas intimusque sensus benevolentiae comitasque et cum maiestate popularitas, quum in imperio administrando non suum commodum sed populi salutem quaereret, quam sibi divinitus commissam arbitrabatur, quum praeterea non suo solius iudicio gerere omnia vellet, sed haud invitus eos audiret, qui in quoque genere essent spectati, eorumque obtemperaret desideriis: id quod in tanta potentia aegre a sese

impetrat princeps nisi qui uni rationi obsequi constituerit apud se firmissime: effecit, ut non modo facile ferretur dominatio nullis fere pactis, nullis nisi quas ipse solus Rex dedisset legibus circumscripta, sed ut summa exsisteret rei publicae universae concordia, non unquam nisi fortuitis et quasi ludicris urbanae multitudinis concursibus turbata, et mutua Regis populique caritas, qua regnum multo firmius continetur quam viribus exercituum; ut sentiret atque intelligeret populus suam salutem a Regis salute dividi non posse; ut Rex tam securus inter populum iusta libertate fruentem degeret quam pater familias inter bonos liberos, denique ut ipsas eas provincias, quae eventu bellorum recens accesserant, in eundem illum traheret voluntatum consensum regiaeque virtutis amorem, reverentiam, admirationem. His artibus gestum est quidquid per tres et quadraginta regni annos gessit Pater patriae gloriosissimus.

Fridericus Guilelmus Tertius quo statu paternum regnum acceperit, nemini nec seniorum nec iuniorum ignotum est. Postquam summae rerum potitus est Rex, cuius praeclaram indolem Fridericum Magnum esse auguratum constat, mores correxit, vires aerarii bello, cuius ipse adolescens testis fuerat, et largitionibus exhaustas restituit, vim legum, libertatem sentiendi et dicendi, a Friderico Magno sancitam, vel reduxit vel confirmavit, operamque enixe dedit, ut sustentaret pacem. Primi imperii anni placido defluxerunt cursu; quamquam fuerunt, quibus pax, quae tum habebatur, paullo videretur languidior et remissior fuisse. Interim pactione Lunaevillensi fines regni sine sanguine promoti sunt, ampliore terra recepta quam quae amissa erat. Mox tristis successit rerum omnium conversio. Mortales namque oportet secunda et adversa experiri, laetari et dolere; regesque ut deorum in terris locum obtineant, eatenus tamen non exempti sunt sorte hominum, ut fortunae circumveniantur vicissitudine et iniquitate. Nimirum Rex optimus incidit nobiscum in eam aetatem, quam immensa unius viri potentia orbem terrarum continuis quassavit motibus: hac communi generis humani strage tractus Fridericus Guilelmus malaque tanta perpessus est, quanta ferre non posset nisi vir constantissimus et fortissimus. Voluerat Deus pium suum cultorem quasi aurum igni probari, ut tanto exsplendesceret clarius: et Dei fretus auxilio superavit mala, quantacunque fuerunt. Princeps iustissimus et religiosissimus non dicam quibus tum difficultatibus implicatus,

quibus insidiis petitus, quibus iniuriis et contumeliis lacessitus et provocatus ad bellum sit, quod declinare unice studuerat: haud iuvat veteres renovare iras et perpetuare simultates vix dum aliquatenus exstinctas. Quid multa? Unus dies funestissimus delevit exercitum validissimum et instructissimum, prostravit regnum universum, populum Borussicum extremis afflixit calamitatibus amplius sex annos tolerandis. Victus Rex est, sed victus a quo? Nempe ab illo, qui omnes vicit, donec omnium vinceretur viribus coniunctis non sine adiutore Deo. Bellum finitum est pace, quae bello ipso esset damnosior: regnum maiore parte finium multatum; invitae ab Rege invito dimissae sunt tot fidissimae gentes; terris, quas Fridericus Guilelmus retinebat, durissimae impositae condiciones sunt. Accessit Regi cumulus doloris acerbissimus, abrepta morte immatura coniux carissima, tot liberorum mater, tantorum socia malorum, et quum florebat et postquam obiit populi deliciae. Nec tamen undis tantae tempestatis haustus Fridericus Guilelmus est, sed emersit generosior et confirmatior et ipse sese maior. Nam quo maius finium damnum fuit, tanto impensiore cura aluit vires regni, quod relictum erat. Ut hoc loco cetera praetercam, etsi Fridericus Guilelmus etiam florente regno Borussico litteris faverat eximie, multaque beneficia imprimis in universitates litterarias contulerat, in Halensem potissimum et Erlangensem, tamen fracto robore armorum acrius intellexit excitandas et confirmandas vires animorum esse, quae ipsis armis validiores sunt; id vero sapientissime vidit litteris potissimum adiuvandis effici. Itaque in has alendas ampliores tum in summis aerarii angustiis impensae factae sunt quam unquam antea. Sed revoco me ab hac uberrima laudis materie, ad quam mihi posthac redeundum video. Properandum est enim ad laetissimam illius temporis memoriam, quo Fridericus Guilelmus consiliis magnanimis et facinoribus maximis Borussiam suam et Germaniam universam una cum sociis in libertatem vindicavit, quantae molis capax esset, quantis par inceptis, Europae tum universae et futuris saeculis documentis immortalibus testatus. Tum quid mutua illa caritas et concordia posset, exemplo clarissimo demonstratum est, quum Fridericus Guilelmus populum suum ad supremum vocaret certamen, quo Rex cum populo, populus cum Rege una aut vincerent aut perirent; quum eius voce excitati per medios hostes in eius castra convolarent non modo qui viribus corporis vale-

bant sed vel infirmiores ac tolerandae militiae vix dum pares; quum pecunias, arma, supellectilem militarem quamlibet conferrent non modo qui opibus pollebant, sed vel inopes, quantulumcumque quisque habebat, afferrent Regi patriaeque. Commoveor animo, ubi illorum recordor temporum; sed enim horae brevitas, quae mihi dicenti concessa est, cogit praecidere non solum verba mea sed etiam ipsos sensus. Nec praedicabo tot victorias nobilissimas: unam non omitto Culmensem victoriam, cuius magnam partem ipsius Regis consilio et fortitudini debitam esse constat. Par illius in Gallia virtus extitit, nec minor moderatio victoris. Victoriarum utriusque belli partarum hoc est praemium, quod nunc Friderico Guilelmo Quarto, Domino nostro serenissimo, amplius reliquit imperium quam quod acceperat: quod vero non solum amplius reliquit, sed etiam firmius florentiusque, id sapientiae illius debemus, qua post superata pericula et toleratos labores pacis artibus restituit rem publicam, quae ne tum quidem perturbata est, quum novo motu Europa universa contremisceret. Quum enim ante hos decem annos tot novae res, discordiae, seditiones, civilia arma finitimas infestarent nationes, pacata et immota stetit civitas Borussica, non tam quod arte et armis contineretur, quam quod Friderici Guilelmi beneficiis obstricti et obligati animi erant, et quamvis essent quae desiderarentur, mutua imperantis et parentium caritas compensabat ea pacta et iura, quae tum extorquere populi cupiebant. Quid quod Rex beatissimus et in illo metu ac discrimine et posthac sua moderatione composuit simultates et odia, atque effecit, ut minitantes conderentur gladii, reconciliarentur inter sese principes et una cum principibus nationes?

Dies me deficeret, auditores, si quae Pater patriae beatissimus per tot regni annos in re publica ordinanda egregie instituit, ea vellem omnia vel magna ex parte quamvis breviter enumerare: tamen postulat pietas, ut strictim percurram eas rei publicae partes, quas ille potissimum ad meliorem statum adduxit. Dixi eum omnibus ordinibus aequum fuisse; idem omnes fere rei publicae partes aequa amplexus cura est. Mutata universi regni partitio, universa provinciarum administrandarum ratio et forma; urbes et oppida novis constitutionibus aucta, ut res suas commodius, utilius, liberius cives gererent per suos magistratus et decuriones; opificum collegia non plane quidem sublata, sed ita laxata, ut aditus ad opus faciendum ne nimis prae-

cluderetur; agricolae ex servis liberi, agri ipsi divisione instituta fertiliores; ubi olim sabula immensa, nunc viae egregie stratae; vectigalia novo modo ita constituta, non ut quam plurima exigantur sed ut aequissima sint; oppida publicanorum olim custodiis clausa, nunc noctu diuque pervia; commercia olim multis modis impedita, nunc promptissima ac liberrima, postquam cum plurimis Germaniae civitatibus, non lucri causa sed ut civium opes crescerent quaerendique copia esset amplior et facilior, de vectigalium communione foedus convenit saluberrimum exterisque aeque ac nostratibus acceptissimum. Iam vero rem militarem, quae tamen videbatur sub prioribus regibus optime instructa esse, novo instituto ita ordinavit Fridericus Guilelmus, ut quum prius milites magna ex parte mercenarii essent, aegre isti poenis suppliciisque atrocissimis cohibiti, ceteri vero ex inferioribus subiectorum classibus conscriberentur, et per multos annos continuos retinerentur in manipulis, nunc stipendia honestissima facili obsequio mereantur cives universi, seu sponte sumpta militia sive iusto delectu, et illi post annum, hi post triennii spatium exauctorentur, temporaria posthac militia non nimium molesta quotannis exercitandi, civesque et milites non ut antea alteri ab alteris alienati sint, sed in unum quasi coaluerint corpus. Fuit, quum Borussiae vitio daretur, quod nimium militaris esset: sed ultimi beatissimi Regis anni in parte rei publicae valde diversa variis obnoxii iudiciis fuerunt. Quippe pridem illi cordi fuerat certum quendam ordinem sacrorum constituere, non quo deditus caerimoniis esset aut superstitione alenda vellet imperium confirmare: vera enim pietate quin imbutus fuerit eamque in civium animos exemplo suo propagarit, nemo est qui dubitet: sed, ni fallor, quod iudicabat his in rebus non nimium relinquendum arbitrio singulorum esse. Mihi quidem, etsi de rebus divinis suum cuique constare iudicium debere censeo (neque aliter censuit Fridericus Guilelmus), hoc egregie fecisse Rex beatissimus videtur, quod Protestantium confessionem utramque conciliare studuit et conciliavit. Quod siquid in hac re acrius actum esse clamant, quorum haec culpa fuerit, sit penes alios iudicium. Fridericum Guilelmum quidem uno ore Germani evangelicae fidei ducem et defensorem pridem praedicaverunt; meruitque eam, quae contigit, huius studii sui remunerationem, ut bina illi celebrare liceret sacrorum emendationis sollemnia saecularia, altera ecclesiae a Luthero restitu-

tae, altera receptae a maioribus in terra Brandenburgica doctrinae evangelicae. Idem tamen pro aequitate sua catholicam in regno suo ecclesiam strenue tutatus est. Pontifex Romanus ipse quis nescit quantum illi debuerit, quum in dicionem suam restitueretur? quis nescit regia munificentia redditam in hoc regno ecclesiae catholicae dignitatem et splendorem esse? Quo magis dolendum est, quod quum regia mens sacerdotalem pervicaciam ferre non sustineret, difficultatibus turbisque, quae inde natae sunt, Regis pientissimi senectus si non afflicta, at certe contristata est. Transeo ad alia Friderici Guilelmi studia, pro quibus illi maior gratia habita est et habetur. Nam litteris et artibus tam munificus fuit, ut et maiores universos et reges plurimos numero et magnitudine beneficiorum superaret; nec tantum largiendo adiuvit litteras, sed etiam, licet hac aetate aliqua pars studiorum et doctorum et eruditionis studiosorum magnopere suspecta esset, tamen nos liberalissime ac lenissime habuit. Libertatem dicendi et docendi retinuimus; scribendi sive libertas sive licentiam potius dixeritis quod imminuenda visa est, non tam regiae voluntati quam communi huius saeculi tribuendum labi. Non paenitet hoc loco referre, quanta comitate cum eruditis egerit vir ille magnanimus, cui postremo summam institutionis publicae curam demandaverat Rex sapientissimus; ex quo intelligi potest, qualibus viris, quo ingenio, qua rei litterariae peritia, quo candore animi praeditis, denique quam civilibus indulgentibusque hanc provinciam tradendam esse Rex beatissimus censuerit. Sed huius quoque viri praestantissimi funus nuperrime duximus non sine lacrimis. Friderici Guilelmi autem auspiciis academia utraque, et doctrinarum et artium, melius constituta est; apparatus omnis generis, disciplinis tractandis necessarii, lectissimi copiosissimique comparati; universitates litterariae et veteres restitutae meliusque instructae, et novae ac celeberrimae magno sumptu conditae; novo fere ac saluberrimo instituto Rex in ipsa regni sede nostram collocavit universitatem, nec loco minus conspicuo, sed in vico urbis celeberrimo et ornatissimo, sed in proxima domus suae vicinia et in suo ipsius prospectu, sed in aedibus his regiis, quas splendide instaurare proximis superioribus annis inchoavit: atque ut summae, qua litteras amplexus est, caritatis documenta essent, et nostram universitatem et almam Rhenanam sui voluit esse cognomines. Itaque ut Graecae olim civitates conditores suos heroicis

coluerunt honoribus, quae religio, quae pietas, quae veneratio nostra potest tanta esse, quin parum respondeat Friderici Guilelmi, herois nostri, animae beatissimae gratibus persolvendis? Gymnasia quoque et scholas his inferiores subsidiis auxit haud exiguis, et populares paganosque ludos condi iussit plurimos, in quibus plebeia et rustica multitudo Christianae fidei praeceptis primisque litterarum rudimentis institueretur, non ille homines quo imperitiores essent, sed quo cultiores, facilius regi arbitratus. Artium autem cultus quantopere hoc Rege creverit et profecerit, in promptu est; Pericleo prorsus studio excitavit sculptores, pictores, architectos, musicos, scenicos, thymelicos, Octaviani Augusti exemplo civile ratus populi voluptates participare: magnificum illum artibus thesaurum condidit, et operibus elegantissimis implevit, et aditu liberrimo omnibus aperuit, ut artifices exempla haberent quae sequerentur, et mentes oculique universorum delectarentur atque erudirentur; urbis faciem ita immutavit, ut prope quocunque oculos coniiciamus, regiae magnificentiae documenta conspiciamus. Quod unum deesse videbatur, Friderici Magni monimentum, iamiam prope moribundus fundari iussit. O laetum illud ac simul triste spectaculum, quum heres regni patris iussu summisque populi studiis sua manu illud auspicaretur opus, nihil in optimis his auspiciis desiderante cum proceribus magistratibusque immensa quae aderat multitudine nisi praesentiam Patris patriae, de quo iam tum anxie solliciti eramus! O felicem Borussiam, cuius decus et gloriam Fridericus Guilelmus ad extremum usque spiritum cordi habuerit! Felicem praedico Regis beatissimi principatum, qui principatus, quum non liber a gravissimis malis esset, ex ipsis malis elicuerit prosperitatem, tam salubrem illis medelam afferens, ut Fridericus Guilelmus visus sit divinitus missus esse, qui populi sui nixus caritate rei publicae Borussicae bello et pace evaderet restitutor et instaurator. Felix ipse etiam obiit. Nam quum illo imperante universus prope orbis terrarum mutatus sit, mutua apud nos Regis et populi caritas mutata non est: testis hic universorum maeror, lugubris ille velut urbis captae adspectus: non enim, licet mutatio principis inter spem metumque suspensos tenere animos soleat, ulli apud nos metui locus est, quum Fridericus Guilelmus Quartus summa populi spe et fiducia rerum potitus sit, sed quae proruperunt lacrimae, eas non elicuit nisi illa caritas. Decessit Rex circumfuso non custo-

dibus sed maestis civium catervis palatio, adstante ipsi universa familia Augusta: advolaverat ex Orientis solio Imperatrix filia dilectissima; moriens Rex valedixit genero Imperatori. Reliquit regnum filio augustissimo, quem sciebat sua secuturum vestigia. Gratias igitur agimus tibi, Deus Optime Maxime, quod postquam noluisti Patrem patriae diutius inter nos vivere, sed virum sanctissimum die sanctissimo, quo spiritus tui effusionem celebramus, sinu tuo recepisti, Fridericum Guilelmum Quartum, Dominum nostrum clementissimum, dedisti successorem regni, quem confidimus rata habiturum, quaecunque de eo optimus quisque exspectat, cumulumque additurum summis, quae pater beatissimus in patriam contulit, beneficiis, egregie illum perspicientem, quid novus principatus, nova tempora exigant. Serva, precor, et salvum fac Regem augustissimum cum coniuge Regina augustissima et universa domo Augusta, optimorumque illius mentem generosissimam imple consiliorum, quibus concordiam rei publicae a patre traditam confirmet, populo fidissimo commoda et utilitates quasvis comparet, Borussici nominis decus et gloriam regnique salutem, incolumitatem, maiestatem tueatur et augeat. Ita nos adiuvet Deus, ut haec a nobis vota religiose nuncupata sunt. Dixi.

XXVIII.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi IV. celebrandis d. XV. m. Octobris a. MDCCCXXXXI. habita.

In conventu hoc laetissimo, quem primum hodie agimus, auditores, ut Regis dilectissimi natalicia rite pieque celebremus, non mihi videtur fas esse aliud dicendi exordium sumere nisi ex gratibus Deo Optimo Maximo agendis meo nomine vestroque et rei publicae universae, quod postquam non licet superstitem colere eum principem, ad cuius venerationem totiens nos in hanc curiam convocaverat communis gratulatio et veluti patris caritas, sanctissimo legitimae successionis iure voluerit imperium transferri in Dominum hunc clementissimum, quem difficilius sit non diligere, non laudare, quam intimo affectu diligere, verissima oratione laudare. Nam quum et fragile sit, quidquid humanum est, plurimisque obnoxium vicissitudinibus, et regnis sollicitudinem afferat principis mutatio, post longam imprimis dominationem, cuius tantam experti benignitatem cives sint, ut meliora sperari vix posse videantur, sed quia nihil solet diu eodem statu permanere, metui posse detrimenta: quid a Deo donatum animis accipi devotioribus potest, quam quod maxime expetitum votis universorum erat, ut manerent bona praestantissima, quae beatissimus Pater patriae largitus rei publicae erat, ut semina ab illo iacta aleret heres imperii et nova spargeret uberrimam laetissimamque iamiam datura messem? Adhuc resonant et resonabunt perpetuo non tam auribus nostris quam mentibus illae Regis voces gravissimae, ex commoto effusae pectore egregiorumque testes consiliorum, illae legatorum et populi acclamationes nulla simulationis aut assentationis suspicione notatae, quibus mutua illa caritas, quae patrem beatissimum cum populo suo coniunxerat, confirmata inter successorem atque universas regni provincias omnesque ordines rei publicae, et documentis certissimis ita declarata est, ut orbem terrarum pervagaretur fama praeclarae huius et quae fere sine

exemplo est concordiae, ut ad novi sideris ortum omnes gentes converterent oculos, Borussiaeque fidem, felicitatem, robur perspecta haberent etiam increduli, metuerent etiam audaciores: nec si subitus ille calor vel potius ardor et impetus amoris continuari palam non potuit, quidquam remisit amor ipse, sed veluti amnis, qui exundaverat, alveo redditus ripisque inclusus et cohibitus, temperatum ille tenet cursum et aequabili temperamento pollicetur perpetuitatem. Insistit Rex paternis vestigiis, paternis monitis, nec novarum rerum nimis cupidus, nec prioris status nimium tenax: itaque leni nec praecipiti gradu ad meliora adducitur res publica, ac licet nondum praeterierit biennium, ex quo Fridericus Guilelmus Quartus summae rerum potitus est, multas res vidimus et audivimus, quae antea inauditae fuerunt; incitati, erecti, incensi sunt civium animi, non turbido motu, sed interiore impulsu et instinctu, qui ab Rege proficiscitur, cui Rex moderatur. Sed quod ego dixi promptissimas huius Regis laudes esse, nolo ita dictum accipi, ut digne a me putem laudari Regem posse. Ut verum fatear, quod in funebri oratione, qua Regis beatissimi manes veneratus sum, una cum huius obitu dixi exstinctum mihi videri siquid in me esset facundiae, quae quam exigua fuerit probe intelligo, id iam sentio plane evenisse. Nimirum qui me per triginta prope annos Friderici Guilelmi Tertii vita, moribus, institutis, rebus gestis identidem considerandis et explicandis quasi assuefeceram illius indoli et meum ad illius ingenium conformaveram: non enim, nisi te in eius, quem laudare cupias, indolem prorsus insinuaveris, incepto respondebit successus: nunc quod Dominus noster clementissimus, etsi patrem regeneravit proxime, tamen propria et peculiari indole mirum quam egregia praeditus est, aliud dicenti ingenium induendum, aliam quasi personam sustinendam video, neque hanc animi excelsitatem a me confido exaequari dictis posse, nec deflorescentem iam et senescentem orationem meam ad novi huius imperii vim, vigorem, fervorem comparatam esse: quod imperium sunt praeterea qui ut vere Germanicum et populare non hac censeant sive docta sive emortua et peregrina lingua, quam ultro fastidiunt, esse praedicandum, sed patria et communi intellectui patente, qua et ipsum me fateor uti alias libenter. Attamen viribus me quamvis defectum erigit et confirmat haec cogitatio, quod quemadmodum in Patris patriae beatissimi nataliciis de magnitudine muneris mei id remitti et concedi solebat, ut a Regis laudi-

bus paullulum digrederer ad alia, quae cum rebus nostris coniuncta essent, sic etiam hodie suffecisse aliquatenus videbor vel certe veniam impetrabo, si tantum de Rege dilectissimo dixero, ut nemo pietatem nostram desideret, nemo non quantopere Domino clementissimo obstricti et devoti simus, intelligat, sed simul id mihi sumpsero, ut dum de regia virtute expono, haud verear aliquid de litterarum ratione admiscere, de quibus coram vobis, qui in his occupati estis, et in sollemnibus Principi litterarum amantissimo dicatis disputantem quis est paullo cultior qui arbitraturus sit in re versari ab instituto aliena aut longe repetita?

Humanarum rerum omnium regia potestas maxima est et gravissima, plurimisque circumdata curis et immensam requirens perspicacitatem ingenii, bonitatem, industriam, diligentiam, ut rei publicae provideatur commodis et prospiciatur saluti populi ad summam perventuri prosperitatem, ubi rex, cuius ex nutu pendent omnia, sapienter, benigne, strenue, prompte geret res, perituri vel certe magnis laboraturi calamitatibus, si imprudenti, atroci, ignavo, negligenti parebit domino. Quae generatim dicta vix quidem audeo ad Regis nostri laudem diserte accommodare et explicare; tamen quae et verissima sunt et manifesta, non videntur hoc loco plane reticenda esse. Itaque non reticebo, nullum facile principem inveniri posse, qui rerum quae ad rem publicam gerendam pertinent omnium, patriorum peregrinorumque institutorum, necessitatum populi et consiliorum, quibus civitas regenda sit, peritior, litterisque et bonis artibus instructior, et dicendo promptior, pulchrique et boni et veri sensu acriore praeditus, et sacrorum reverentior sit sine superstitione: quibus rebus summam sapientiae partem contineri arbitror: rursus nullum, qui mitiore et clementiore mente sit, qui ad auxilium ferendum et beneficia conferenda proclivior: quam vero tolerans negotiorum sit ac prope supra vires impiger et laboriosus, non sine aliqua sollicitudine comperimus qui eum impense amamus. Iam in regia vita hoc difficillimum, quod quum eos, quibus rex administris et consiliariis utitur, plerosque omnes non oporteat nisi in singulis generibus excellere et exercitatos esse, rex, qui velit oneri humeris imposito prorsus sufficere, omnes debet rei publicae partes ingenti animo complecti, diversissimarum rerum si non minutissima quaeque, at certe summam tenere, denique haec diversa mente sua ita coniungere et miscere, inde ut veluti ex sonorum varietatibus unus efficiatur concentus. Et diversis-

sima quidem sunt pax et bellum: utriusque artibus saltem in hac, qua utimur Borussi, rei publicae forma et condicione rex praestare debet. Hac igitur ut non modo in re publica sed in ipso regis animo iusta temperentur ratione, eximia opus est animi magnitudine, quae raro obtingit mortali: uni obtigerat superiori saeculo Borussiae et Germaniae, quin Europae universae lumini et principi viro, Friderico Magno. Fridericus Guilelmus Quartus, quam viam secuturus esset, ipso imperii initio voce gravissima edixit: pronuntiavit sese pacem servaturum sua aetate esse, nisi provocaretur ad bellum; bellum vero gesturum confidere populi sui amori et virtuti et illi communi omnium ardori, quo pater vicerat. Non minitatus bellum est, ut pacem retineret; retinuit pacem, quod se hanc malle declaravit nec tamen reformidare bellum, cui Borussia in ipsa pace nunquam non parata est. Ita neque arroganter nec summisse agendo profligata discrimina sunt, quae ante annum metuebantur, et restituta securitas est. Interim licet nolit omnes rei publicae vires ad militiam converti, rei militari providet egregie, ac siquid emendationem desiderare videtur in eximio hoc et tantum non omnibus numeris absoluto militiae apparatu, quem pater instituit, id corrigere studet sedulo. Sed in domesticis rei publicae rebus quae nostra aetate et in hoc quidem regno agenda sint, et arduum est perspicere, nec mei muneris aut facultatis exponere; nisi quod nonnulla, quae non ex interiore ac negotiali rerum civilium cognitione petita sed communis et popularis iudicii sunt, fundere quasi per saturam licebit. Nam quum nationes pleraeque omnes ad id evectae sint fastigium, ut non gregum instar ratione destitutorum, sicuti ex Platonis sententia Saturnio aevo a diis, ab rectoribus civitatium velut pastoribus ducantur, sed populus cum iis, qui gubernacula imperii tenent, per legatos suos de rebus gravissimis vel deliberet vel constituat: ne regnum hoc ab aliis vinceretur institutorum praestantia populique vigore et civili sollertia, neve civium animi languescerent et hebetarentur, somnoque et inertia pressi in periculis destituerent civitatem, intellectum est in hac quoque re publica, quae robur armorum viribus ingenii et alacritate animorum augeat, commovendos cives esse, ut ad publicas res appellant animos; simul tamen retinendam esse vim imperii integram et indivisam, retinendam tranquillitatem, quam facile turbant commotiores animi. Quae quam aegre inter se concilientur, non opus est explicare:

qui conciliaverit, praeclaram illam, quae Imperatori Nervae a Tacito tribuitur, iure merebitur laudem, quod res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem. Hoc ipsum vero propositum Regi sapientissimo esse, satis erit verbo significasse. In qua re difficillima plurimum proficiet princeps, quem natura ita finxerit, ut studia hominum alliciat humanitate et comitate, nec vereatur sese submittere et cum populo versari; quod nullo dignitatis dispendio facere ille potest, qui tam longe supra omnes positus sit, ut nemo sese cum illo comparare audeat: placebit etiam lepor et festivitas, modo ne ille laedat dicteriis, quae privato facile, principi nunquam condonantur. Eximet bonis metum, amotis exploratoribus delatoribusque; ne malis quidem poenas ipse irrogabit, sed crimina quaelibet integris imperterritisque iudicibus ex legibus, quae universis communes et aequae sint, iudicanda relinquet; probitate et prudentia efficiet, ut omnes persuasum habeant, et velle ipsum civium utilitatibus ac saluti consulere, et quae salutaria, quae damnosa sint, ac quibus artibus illa comparentur, haec declinentur, optime intelligere. Nolet uni alicui ordini favere, hunc unum in consilium vocare, ceteros posthabere: quod ubi fiet, invidia concitabitur ei ordini, cui data praerogativa fuerit, etiamsi haec ipsa iis, qui posthabentur, nullum onus imponat, et dissolvetur concordia rei publicae. Plebi, ut Solonis verbis utar, tantum dabit quantum sufficiet, potentesque et opulenti curabit ne quid iniqui habeant. Fisco et aerario non magis providebit quam subiectorum rei familiari, quod qui pauperibus imperat, ne ipse quidem dives est, bonusque princeps tantum ipse quantum omnes habet; agrorum cultum, opificia, commercia alet; vectigalia et tributa, quantum licet per necessitates rei publicae, minuet atque ita ordinabit, ut minime molesta ipsa sint et exactio. Munificentiam exhibebit non in rebus cito perituris, sed in iis, quae perpetuo civitati ornamento sint et mansura afferant commoda. Non eos solos sibi fidos esse arbitrabitur, qui laudent quidquid ipse dixerit et fecerit, sed fiduciam addet iis, qui integro constantique animo fretique conscientia optimae mentis et officii, quae ipsis recta visa sint, profiteantur candide et modeste. Maiestatis iudicia quantum fieri sine publico detrimento potest coercebit, maior obtrectatione et levis iniuriae contemptor potius quam ultor, nec suppliciis laetus sed amore civium. Sibi imperabit aeque ac civibus, nec dum illos non

vult cupiditatibus regi, his regetur ipse. Ita verus et sincerus erit, ut verbum eius sit certius quam aliorum iusiurandum. His universe propositis, numquis vestrum postulabit, auditores, ut quomodo Regis nostri clementissimi ingenium respondeat, dedita opera explicem? Nimirum si apud eos verba facerem, qui illum non nossent, dicat aliquis recensendas mihi et describendas singulas eius virtutes esse; sed vos, sicut in tabula picta Regis vultum agnoscitis, licet nomen non subscriptum sit, ita iis, quae proposui, non quidem omnes Friderici Guilelmi dotes eximias, quas persequi longum est, nec perfectam eius imaginem, sed tamen lineamenta quaedam recognoscetis quasi adumbrata.

Nondum attigi ea, collegae et commilitones, quae ad nos potissimum pertinent. Nam quum ex Friderici Guilelmi Quarti ingenio pridem pulcherrimum augurium captum esset futuri artium et litterarum floris viridissimi, quae tamen a Friderico Guilelmo Tertio ita alitae erant, ut satis habendum esse videretur, si nihil damni facerent; Rex clementissimus iam nunc vel summam superasse spem videtur: qui non modo in ipso principio imperii, acceptis gratiosissime quae a primis litterarum et artium collegiis mittebantur legationibus, quam propitius bonis studiis esset, ostendit, et quod longe gratissimum beneficia accipientibus est, ne exspectans quidem donec rogaretur, huius potissimum universitatis reditus lautissime auxit, sed illustrissima Germaniae decora, salariis annuis liberaliter constitutis, huc vocavit, non solum ut suam quisque artem apud nos faceret et doceret, sed etiam ut ipse eorum uteretur praesentia. Diligit enim litteratos litterarum causa, litteras vero et artes non quod commodum usumve, qualiscunque est, imperanti praebeant, sed ut earum existimator peritissimus et elegantissimus ob insitam ipsis praestantiam, hoc est ob verum et pulchrum. Ab his autem non seiunctum bonum est, quod cum vero et pulchro ex communi fonte divino manat, tria haec optima continente indiscreta; sed in humanis tamen rebus, non plane quidem sed aliquatenus, ita separata cernuntur, ut verum inquirat scientia, pulchrum efficere conetur ars, bonum propositum sit civitati institutisque vitae publicae et privatae divinitus conditis. Verum scientia, in qua nunc sola consistam, versatur partim in notionum purarum cognitione, quam vocamus philosophiam, partim in mathematis quantitatem demonstrantibus, partim in natura-

lium rerum legumque observatione ac descriptione, partim in generis humani earumque rerum omnium, quas ratio humana excogitavit et condidit, civitatium, morum atque institutorum tam sacrorum quam profanorum, linguarum, litterarum et artium historia explicanda. Atque ex his scientiae partibus eae quoque disciplinae vel pendent vel mixtae sunt, quae in peculiaria tria universitatum litterariarum corpora more antiquo coniunctae reperiuntur; et quum scientia, quae quidem vere scientia sit, non possit scientiae contraria esse, quia verum non potest vero, hoc est sibi, contrarium et falsum esse, omnes illae partes cognitionis necesse est inter se consentiant. Sunt sane diversae: sed veluti in naturali rerum universitate sidera suum quodque locum occupant, omniumque concentu continetur et movetur mundus; ita omnes disciplinae quasi totidem mentis humanae lumina et sidera in hac hominum rationali et litteraria universitate coniunctae inter se et congruae sunt. Communis omnium finis est veritas, quod omnes in scientia occupatae sunt, non utilitas, non voluptas; habent tamen etiam utilitatem, ut habent voluptatem. At nostro saeculo multi vim finemque scientiae sordide ac verniliter ita pervertunt, ut quod cum illa connexum est utile, ad id unice dirigendam ipsam esse censeant; quibus si obsequemur, verendum est ne summa intercidat scientiae et litterarum utilitas, quod qui omnium rerum dignitatem ex utilitate aestimant, non solent quae maximae et purissimae utilitates sint perspicere, pingui iudicio utile in pane potissimum et nummis et vitae commoditatibus ac deliciis ponentes, quemadmodum qui voluptarii sunt, non purissimas animi voluptates sectantur, sed luxuriosas et libidinosas. Summam vero utilitatem eam dico, quae coniunctissima sit cum fine, qui generi humano propositus est. Quum autem cuiusque rei finis in eius notione positus sit, humanitatem arbitror generis humani finem esse: non quo negem mortales debere operam dare, ut Deo assimilentur, nec quo negem unumquemque patriae et civitati, non sibi soli et parentibus natum esse; sed utrumque ipsa humanitate comprehendi censeo, siquidem verum est hominem ad imaginem Dei creatum esse hominisque rationem a divina profectam, ac sua natura, quod praecipit Aristoteles, hominem esse animal civile. Ad humanitatem igitur educandi et instituendi homines sunt; quae sola liberalis et perfecta educatio est. Quodsi ad aliud quidvis homines formantur, institutio aut ad necessitates

vitae, hoc est corporis restringitur, aut neglecto summo fine dirigitur ad aliquid fortuitum. Fac, quod fuit qui diceret, ita instituendos homines esse, ut quisque eius, in qua natus sit, civitatis formae maxime respondeat; instabilis norma erit et humanitati perniciosa, quod apud easdem nationes alias aliae rei publicae formae obtinent, et genus humanum ad meliorem frugem adduci nequit, nisi instituta publica, prout magis excultae civium mentes fuerint, ratione duce corrigentur: excolit autem mentes et rationem institutio. Nonne vero mirum praeciperet, qui scientiam (hac enim continetur fere universa institutio, et huius causa haec incepi disputare), qui scientiam inquam, et quod consequens est, verum aliud vellet esse in populari, aliud in optimatium imperio, aliud apud gentes quae regnantur? Immo civitati, quaecunque eius forma est, recte sese attemperabit et accommodabit is, cuius animus probe ad humanitatem excultus sit. Quid dicam de institutione pro diversis civium ordinibus aliter ordinanda? Quippe rustica et urbana plebs primis tantum litterarum elementis et praeceptis morum et doctrinae sacrae rudimentis imbuitur, ut eatenus compos humanitatis fiat, quatenus licet iis, quibus inopia et labor non relinquit otium: ex quo intelligitur hos quoque eodem quo ceteros fine quamvis imperfecte erudiri: nobilibus vero tantum abest ut divisa ab reliquis hominibus et ab humanitate institutio conveniat, ut si peculiari disciplina formentur, magis ad superbiam et vanam quandam elegantiam et ad perpetuanda quaedam commenta opinionum, quam ad virtutem et sapientiam institui videantur; quos potius decet bonis artibus quibuslibet corpus et animum diligentissime omnium exercere ac fingere, ne verbo tenus nobiles sint. Postremo prout quisque certo negotio tractando destinatur, alia sane aliis discenda sunt; sed communiter omnes sunt, quantum fieri potest, ad humanitatem formandi, et quo quisque maiore loco natus sit atque altiora appetat, eo debet impensiorem operam dare, ut cum negotiali peritia sollertiaque, qua omnino opus est, humanam coniungat eruditionem. Sunt certe, sunt praeclara animi bona, ab omni negotiorum usu remota, quae si partim retineantur partim augeantur, proficit humanum genus, si aboleantur vel minuantur, ruit in deterius: in his praeter pietatem et bonos mores numero poesim et reliquas artes elegantes, ac liberalem ingenii cultum cum libertate animi coniunctum. Hic nulli parti scientiae mancipatus est, sed com-

munis omnibus litteris; sed aliquot disciplinae simul magis quam ceterae ad vulgarem usum referuntur. Itaque qui ex hoc solo scientiae dignitatem aestimant, calumniantur unam et alteram disciplinam, cuius ut Strepsiades ille Aristophaneus, rusticus sane homo et rudis bonarum artium, nullum in vulgus aut victui parando usum videant. Et nostro quidem saeculo duae imprimis disciplinae, quae multum conferre ad humanitatem videntur, acerrimos obtrectatores et adversarios habent, philosophia et studia antiquitatis. Matri doctrinarum omnium obstrepunt redivivi quidam Anyti et Meleti, infestam religioni, infestam civitati esse clamantes; mihi mentis humanae ratio, quam philosophia explicat, non videtur pugnare posse nec cum religione nec cum civitate, sed illam purgare a superstitione, hanc ab institutorum perversitate. Aliquid errent licet philosophi; nihilne erraruut legum latores et disciplinae sacrae magistri? Scio, quod nuper audivimus, non ut Platoni ethnico scilicet et impio homini visum, ex philosophiae praeceptis instrui has nostras civitates posse: at philosophia sensim erudit et illustrat mentes, atque has dum illustrat, corrigit paullatim leges et instituta, non quae ad agros et flumina et saltus pertinent, sed quibus summae generis humani rationes continentur. Adhuc cremaremus aniculas innocentissimas, nisi philosophia monente abrogatae leges immanissimae et stolidissimae essent. Quanto igitur humanius Cicero, rerum experientia multo magis quam scholarum subtilitate formatus et in maximae omnium civitatis pulvere et palaestra exercitatus, philosophiam illam generi humano innatam, quam perficere sapientiae studiosi conantur, vitae ducem vocat, virtutis indagatricem expultricemque vitiorum, eamque dicit urbes peperisse et inventricem legum, magistram morum et disciplinae fuisse. Itaque recte Borussia nostra summos philosophos inde a Leibnitio usque ad hos, quos praesens tulit aetas, allexit ac fovit. Iam de litteris antiquitatis nolo uberius disserere, ne me iactare in meis studiis videar: tantum meminerint velim, qui aliis rebus et technicis potissimum teneras puerorum et adolescentulorum mentes nutriri in scholis cupiunt, non id solum agi, ut ex Graecis Latinisque litteris futuri theologi et iurisconsulti tantum delibent, quantum ad disciplinae suae fontes mediocriter cognoscendos maxime necessarium sit, neque ut medici futuri artis suae vocabula discant, sed ut omnes, qui ad scientiam quamlibet accessuri sunt, opulentissima, quam priores gentes

cultissimae succedentibus reliquerunt saeculis, perfruantur hereditate, atque ut optimis formentur exemplaribus, quibus plerique omnes, qui litteris inclaruerunt, formati sunt, quibus ipse Fridericus Magnus, qui tamen Gallicis potissimum litteris instructus erat, gymnasiorum alumnos institui voluit, non ille ratus aliis artibus aut noviciarum linguarum et librorum usu compensari illa studia posse; meminerint velim, qui Christianae fidei ex antiquis litteris detrimentum metuunt, Imperatorem Iulianum interdixisse Christianis, ne rhetorices et litterarum scholas aperirent, quo fierent incultiores, atque illum hoc nomine reprehensum a Gregorio, viro sanctissimo esse, quod Christianis invidisset ea bona, quae omnibus hominibus communia essent. Quodsi litterae tantum eatenus videbuntur magni habendae esse, quatenus vulgaribus vitae utilitatibus et commodis inservire videntur, non mentis luminibus alendis, spernenda sane et philosophia et studia antiquitatis atque una cum his magna reliquae historiae pars ac nescio an aliqua etiam physicarum et mathematicarum disciplinarum erunt: ita vero summa, quam dixi, scientiae peribit utilitas ac simul libertas animi, quam retinere non possunt, qui omnia ad quaestum lucrumque referunt. Quin verendum est, ne rei publicae quoque libertas periclitetur, si unice istud, quod dixi, utile cives appetent ac sectabuntur: quippe tum, quo quis eos pinguiore nutriet sagina, eo libentius quemque accipient dominum, et in placida acquiescent servitute. Sed generosi cives et maius quiddam quam lucrum et vitae delicias spectare edocti pro patria et libertate et principe legitimo devovent non modo bona sua omnia sed vitam ipsam. Hac arte crevit Borussia; haec consilia placuerunt prioribus regibus. Quid vero Fridericus Guilelmus Quartus? Providet opibus civium; saluberrimis institutis, adhibitis in consilium legatis populi, quidquid prosperitatibus non singulorum sed universorum conducere videtur, studet efficere; sed alta mente perspicit non in solis vitae commoditatibus rei publicae salutem positam esse, sed summis illis animi bonis eos beandos, quos ipsius curae mandavit providentia. Nimirum ut redeam tandem eo, unde videbor digressus esse, Dominus noster clementissimus suopte ingenio ita comparatus est, ut veri pulchrique amore quasi divino afflatu repletus sit, litterasque et artes non sordidi alicuius commodi sed ipsarum causa diligat, ac siquam ab illis utilitatem requirat, spectet potissimum illam liberalem et praestantissimam, quam studui explicare.

Absolvi quod mihi dicendum proposueram, auditores, liberalissimum descripturus Friderici Guilelmi ingenium. Atqui quum principis animo assimilari subiectorum animi soleant, non timeo ne unquam in hoc regno florentissimo ea vincant consilia et voluntates, quae dedeceant ingenuos; operamque dabitis vos potissimum, commilitones carissimi, quos Patre patriae beatissimo superstite parentes educarunt in spem libertatis et securitatis iucundissimam, quam Fridericus Guilelmus Quartus ratam facit, vos inquam dabitis operam, ut liberale Regis sapientissimi ingenium, quantum potest privatus principem, aemulemini studiose. Quo comprehenditur etiam hoc, ut Regi, qui imperio liberali gubernat suos, nobiscum et nunc et posthac in officiis liberale praestetis obsequium: non enim ille postulat servile. Praeteriit tempus, quo monendi et dehortandi eratis, ne traheremini ea audacia, cuius veniam Friderici Guilelmi Quarti clementia nuper impertivit damnatis; cohortandi estis ad id, quod facillimum esse in exordio meae orationis dixi, ad amandum illum, a quo amamur. Qua cohortatione etsi non opus est, tamen eam addidi, ut animo meo indulgerem meoque amori. Intelligimus omnes bona nostra; annitendum est, ut digni eorum usu videamur. Novum hoc, quod surgit Borussiae, saeculum intremus seniores laeti, quod nobis id contigerit videre, quo nullum condi potuerit felicius maturandis fructibus, quos prior sevit aetas; vos iuniores et viribus pollentes recentioribus accingimini, ut Friderici Guilelmi Quarti sequamini ardorem eiusque respondeatis exspectationi. Denique quidquid hic molitur magni et egregii, adiuvet Deus, sine quo nihil perfici mansurum potest, servetque ei animum, quem dedit, atque in cuius salutem collata omnium vota sunt, eum in salutem publicam cum coniuge Regina augustissima per longissimum temporis spatium tueatur integrum atque incolumem. Dixi.

XXIX.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi IV. celebrandis d. XV. m. Octobris a. MDCCCXXXXII. habita.

Etsi munus hoc, quod ego pro vobis omnibus quotannis sustineo, auditores, in sollemnibus sanctissimis Principi longe optimo dedicatis verba faciendi, esse difficillimum persentio, tamen id mihi ut honorificum, ita gratum et iucundum est. Quum enim possit videri molestum eodem die singulis annis in eodem argumento versari, videri adulatorium eundem principem impensa laude quamvis dignum vel iisdem identidem praeconiis vel nove excogitatis stato die quasi ex imperato praedicare: eximit hos scrupulos ea cogitatio, quod nemo fere vel exspectat vel postulat, hodie ut nihil praeter Regis laudes disseramus, sed oratori, dummodo et suae et vestrae pietati satisfacere conetur, remittitur aliquid de oneris magnitudine, et permittitur tractare singularem aliquam materiam, talem certe, quae non ita aliena ab huius diei sanctitate et celebritate sit, ea ut neque ad Principis personam, ad Principis amorem et laudationem referri possit, neque animis vestris, qui ad Regem venerandum conveneritis, accommodata aliquatenus haberi. Itaque quum apud me reputarem, postquam superiore anno de Regis dilectissimi virtutibus dedita opera uberius dixi, neminem hoc mihi vitio daturum, si, quod in beati Patris patriae nataliciis saepe vobis haud invitis feci, varietatis causa deligerem illiusmodi rem, non quam philosophorum subtilitate explicarem atque absolverem et perficerem, sed in qua oratoria potius ratione vagarer paullo liberius: proposui mihi quaestionem instituere de ipso amore patriae ac principis, qua concedetis nullam his sollemnibus magis esse congruam et convenientem. Namque ut ab hoc exordiar, in quo consentiunt universi, Regem benignissimum amamus omnes, atque huius amoris publice testandi causa hoc loco convenimus: etiam magni facimus Regem ob virtutes, et reveremur ob maiestatem, sed potior est amor et caritas iudicio ac reverentia. Neque vero hoc Regem amore prosequuntur tantum ii, quos ille beneficio affecit, sed civibus carus est universis,

etiam qui eum non viderint, qui de eo tantum fando audiverint: denique principis amor, ut patriae, est maius quiddam, quod privati modum commodi gratique sensum animi longe excedat; est pietas quaedam, quam, si fas Christianis hominibus esset mortalem ullum Deo Optimo Maximo comparare, conferendam diceres cum pietate, quae huius debetur numini. Sed pietas, qua rex amatur, ut mihi non ex divina regni auctoritate manare videtur, quod etsi imperium quodvis a Deo profectum haberi potest, tamen ingenti intervallo distant Deus et princeps: ita non dubito illam proxime cognatam ei pietati dicere, qua suos quisque parentes colunt. Quod quum intelligerent Romani, bonos principes, vilique assentatione aliquando etiam malos, publice et ex decreto decorarunt titulo patris patriae, qui maiorem habet affectum caritatis, quam vocabulum parentis; Germani principibus suis non sollemne quidem hoc nomen conferunt, sed ex animi sententia et voluntate sponte tribuunt: ac rursum qui regi parent, ii liberi civitatis ac proinde principis esse censentur. Quamobrem Fridericus Magnus, quem haud vereor publicae domesticaeque regum nostrorum disciplinae auctorem potissimum nominare, regnum bene gubernatum dicit debere tamquam familiam esse, cuius pater sit princeps, cives vero liberi: cives enim dicit, non quod multi reges libentius audiunt, subiectos: bonaque et mala inter eos communia esse; neque enim principem posse felicitate gaudere, ubi populus laboret miseria. Atque hinc meo quidem iudicio colligitur non posse principis amorem a patriae caritate seiungi: quod enim ille pater patriae est, ideo illum diligunt, qui recte diligunt. Quid vero potest iucundius esse quam dicere simul de patria et de principe, et de amoris, quo et illam et hunc colamus, coniunctione artissima? Quod argumentum quum ad huius diei celebritatem unice comparatum sit, intelligi iam potest haud immerito me hoc, quod hodie sustineo, munus iucundum dixisse. Nec tamen mihi licebit integram hanc iucunditatem percipere, nisi vela orationis meae aura vestrae benignitatis implebit, viriumque mearum tenuitati, cuius mihi probe conscius sum, audientium respondebit indulgentia, quam exorarem a vobis instantius, nisi eam pridem saepe essem expertus. Hac igitur fretus etiamnunc, qualiacunque dicturus sum, dicam cum fiducia.

Sed de patria aliquid praefaturo mihi vix monendum videtur, licet quisque loco, ubi natus et educatus sit, imprimis as-

suescat et in memoria earum rerum, quae ibi eius infantiam et pueritiam circumdederint, libentissime acquiescat, tamen loci illius finibus angustis non posse patriam contineri; immo, etsi patria cuiusque cum certa quadam regione coniuncta sit, tamen non hac superficie, his arvis, his montibus silvisque, fluminibus lacubusque, his domibus et tignis atque hoc congestu lapidum, mutis istis et inanimis, quae, ut ait Tacitus, intercidere et reparari promiscua sunt, constitui patriam, sed potius hac societate hominum, in qua nati sumus, individua et quodammodo aeterna, sive eam nationem seu rem publicam vocare placet. Quam societatem non quasi glebae adscriptam esse, sed transferri ex alio loco in alium et proferri atque amplificari posse, Graeci potissimum, summo patriae amore flagrantes, et statuerunt et comprobarunt exemplis: ac nostra quoque aetate quis neget veram Germaniam non certam quandam terram esse, quam hoc nomine vocent geographi, sed eam, in qua Germanorum nationis societas constituta sit et floreat, Borussiam et Borussorum patriam non has solas provincias, quae vel superiori saeculo vel prius hoc comprehensae nomine sint, sed universam hanc communionem gentium, quae regum nostrorum virtute et auspiciis in unum coaluerunt corpus validissimum; denique quis non dixerit, siquis populus sedibus suis pulsus in aliena terra instauraverit rem publicam suam, ab eo solum quidem esse mutatum, sed patriam translatam potius quam amissam? Itaque patriae fines populi metimur finibus; lingua populi litteraeque, mores et consuetudines, communia instituta et privata et publica, quae confirmantur educatione ac legibus, postremo memoria maiorum et gloria egregiorum facinorum, quae ab illis ad posteros propagatur, haec mihi videntur firmissima patriae quasi vincula esse. Quibus rebus omnibus quidem laetamur etiam Borussiae terras certe plurimas contineri; nullum vero universi orbis terrarum regnum nec civitas ulla clariora maiorum exempla habet: et haec quidem ipsa quum regia potissimum stirps exhibuerit, non possum quin verbo moneam, hoc, quod in memoria priorum temporum positum est, vinculo efficacissimo neutiquam gavisuram fuisse Borussiam, nisi tanta principum nostrorum eminuisset magnitudo. Vna huic rei publicae non obtigit felicitas, quae in communione religionum collocata est: religio enim, et Christiana praesertim, qua mortales debent in fraternum coniungi amorem, quo maiora magisque perniciosa discidia olim

excitavit et excitare nostra quoque aetate poterit, si fanaticus furor, ad quem nonnulli proclives sunt, aletur studiose ac sollerter; tanto mihi beatior ea videtur civitas esse, in qua aut plerique omnes eandem profiteantur fidem, aut siqua obtineat sectarum diversitas, alteri alteros mitibus ferant animis, nulla vero secta peregrino pareat domino. Sed si patriae fines, ut dixi, ex populi finibus comparandi sunt, ac non tam solo quam societate hominum et civitate constat patria, concedendum est multos duplicem habere patriam, alteram artiorem, alteram latiorem, quia unus ille populus in plures gentes, et quod maius esse videtur, in plures civitates divisus est, sive eas prorsus disiunctas seu foedere coniunctas, atque aut rei publicae forma diversas aut, quod longe praestat, iisdem instructas institutis et legibus: non enim unquam bene coalescent civitates, quae utantur legibus valde disparibus, sed suspectae alterae alteris erunt, tum quod eius, quae liberius constituta sit, cives diffident iis, quibus minus libera paret, et ab his libertati suae periculum imminere haud immerito iudicabunt, tum quod minus liberae huius rei publicae domini metuent, ne ex illa liberiore amor libertatis disseminetur ac propagetur in ipsorum subiectos atque hos reddat impatientiores imperii. Nobis autem Borussis quod ut reliquis Germanis duplex est patria quasi divinitus data, morosus fuerit qui putet dolendum esse; praedicanda potius regum nostrorum et maxime Friderici Guilelmi Quarti magnanimitas est, qui licet nostrae rei publicae instituta differant aliquantum a plurimis Germanis ac videantur minus popularia esse, noluerint ipsi non Germani, noluerint Borussos suos non Germanos esse. Itaque Fridericus Guilelmus Tertius non satis habens accessisse foederi, quo nomen Germanicum universum continetur, utili illi quidem ut videtur maxime adversus exteros, utiliorem instituit hanc, qua certe maxima Germanorum pars nunc coniuncta est, societatem commercii ac vectigaliorum; Fridericus Guilelmus Quartus vero, Rex noster dilectissimus, et in tristibus rebus et in laetis declarat et hoc ipso anno declaravit communem nostram patriam esse Germaniam: qui, quum miseranda illa calamitate afflicti Hamburgenses essent, primus omnium principum edixit commune hoc Germanis accidisse malum, a nobis pro virili parte sarciendum; et paullo post quum vellet litteris, quibus Germani maxime inter se conciliantur, et artibus honorem habere, hac in re a Borussia distinctam esse reliquam Germaniam noluit;

nuperrimeque, quum sollemnia illa Agrippinensia sane magnifica celebraret, concordiam Germanorum quanti faceret, solita sua facundia significavit luculenter: denique nulla est Germaniae terra, quae Germanos alienigenas facilius libentiusque quam Borussia nostra recipiat ut suos, non ut peregrinos. Iam vero hanc patriam, et latiorem et strictiorem, ut diligamus, non pacto, quod fuerunt qui dicerent, obligamur: ex pacto enim nemo amat: sed ut amoris cuiuslibet fons est animorum interior concentus, ita patriam diligimus, quod indoles nostra cum ingenio universi populi et civitatis congruit; augetur autem hic amor recordatione beneficiorum patriae debitorum, quae nos et educaverit et tutata sit bonisque animi et corporis omnibus instruxerit et quotidie instruat: quo fit, ut facilius et vehementius ametur patria, quae id sibi propositum habeat, quod Borussiae principes sibi proposuerunt, ut bonis quibuslibet et externis et internis mactent, quantum fieri potest, suos cives. Quibus vero rebus demonstramus patriae nos amore teneri? Virtute civili opinor. Sed virtus civilis qua in re sita est? In hoc opinor, ut bonus sis civis. Sed bonus civis quis est? Respondet Fridericus Magnus: „Bonus civis", inquit, „est is, qui hanc legem sequitur immutabilem, ut tantum, quantum penes ipsum est, utilis sit ei societati, cui adscriptus sit." Quapropter a quo volumus amari patriam, is debet civis ac proinde liber esse. Nam qui supra civem est, dominationis amans erit, non patriae; qui infra civem, non habet patriam. Ita inter veteres nationes in orientalibus regnis tyrannice regnatis nullam deprehendas caritatem patriae, quod nulli in iis cives fuerunt, sed tantum domini ac servi; medioque quod vocant aevo, si liberas civitates exceperis, non caritas patriae ad magnas res gerendas impulit, sed instinctus religionum et quae tum pro amore patriae fuisse videtur fidelitas erga dominos. Quid vero dicam de libertate? Qui enim liber non est, ne populi quidem pars est, ne persona quidem, sed res possessa; faceteque vetus auctor dixit: „Quindecim liberi homines populus est, totidem servi familia, totidem vincti ergastulum." Quid mirum igitur, quod qui genuino patriae amore perfusi sunt, libertatis sunt studiosissimi, et quod virtus civilis et amor libertatis fere idem esse censetur? Documento est, quod de Atheniensibus dicit Demosthenes. „Quis enim nescit Graecorum, quis barbarorum", inquit, „et a Thebanis et ab iis, qui prius potentia valuerant,

Lacedaemoniis et a rege Persarum Athenienses facillime et multa cum gratia impetraturos fuisse, ut accepto quidquid vellent rebusque suis retentis imperata facerent et alium paterentur Graecis praeesse? Enimvero istud illis non erat patrium, non tolerabile, non natura insitum: non enim quaerebant tum oratorem vel praetorem, cuius opera feliciter servirent, sed ne vivendum quidem sibi, nisi liceret cum libertate, censebant: quippe putabat sese eorum unusquisque non patri solum ac matri natum esse, sed etiam patriae: qui vero se parentibus solis natum putat, is mortem fato destinatam et sponte venientem exspectabit; qui patriae quoque, mori volet, ne hanc servientem videat, et magis quam mortem reformidabit ignominiam et contumelias, quas in oppressa patria necesse est perferri.“ Haec ille. Optimo igitur libertatis usu, non optime serviendo, patriae continetur caritas: servitii vero pars haud exigua quum sit adulatio et assentatio, pessima ista generis humani pestis, non qui probet, laudet, praedicet quidquid in sua civitate agitur, diligere patriam censendus est, sed qui latentia civitatis mala aperiat, aperta castiget, imprudentia et prava consilia impugnet, si sufficiat, modeste ac summisse, sin opus fuerit, etiam acriter et severe. Hac arte Demosthenes et Cicero patriam demeriti sunt; hac arte apud veteres ipsa comoedia utilis rei publicae fuit, quae, quod multi nostra aetate ferre non possunt, ridendo verum dicebat liberrime. Profecto aliqua acerbitas, quamvis molesta iis, qui libertati dicendi nondum assueverint, praestat ignavae patientiae, qua qui consenuerit, is non multum differt ab eo, quem Solon ille legum lator sapientissimus acri dignum animadversione iudicavit, eum dico, qui in discordia et seditione populi noluerit alteriusutrius partis esse, sed solitarius ac separatus a communi malo civitatis secesserit. Hic enim fieri non potest ut patriae amore teneatur, quippe sibi vivens, non civitati, neque huius motus commodis aut incommodis, sed privata ductus utilitate et fere secundum Epicuri disciplinam segni indulgens otio publicaeque incuriosus salutis, ac si non proditor patriae, certe proximus proditori.

Dum de patria dico, non de principe, auditores, nihilo minus et ipsa res et hoc tempus et mea me pietas impulerunt, simul ut quum de prioribus Borussorum regibus tum de Friderici Guilelmi Quarti consiliis magnanimis facerem mentionem: nunc ad id pervenio, ad quod me fortasse etiam prius exspectavera-

tis transiturum esse, ut quaenam inter patriam et principem, inter patriae caritatem et amorem principis ratio intercedat, considerem. Quam rem ante hos duos annos, paullo post quam Fridericus Guilelmus Quartus imperium adeptus est, memini me in alio sollemni conventu attingere; sed quemadmodum Thebanus poeta copiosissimus in carminibus, quibus victores ludorum celebravit, haud devitavit Herculis et Achillis atque Aeacidarum res diversis disserere vicibus, ita tamen ut alibi aliter de iis exponeret, sic me nunc de eadem re non plane idem dicturum spero. Videmus quaesitum esse, patriae amor liberis civitatibus esset proprius, in quibus, apud veteres certe, imprimis eminuit, an locum haberet etiam in regnis. Sane quod diximus paullo ante, qui supra civem sit, dominationis amantem esse, non patriae, id aliquis eo detorserit, ut ipsi principi patria non possit cara esse, sed solus ipse sibi carus, quippe qui ut Ludovicus Quartus decimus Galliarum rex ipse solus sibi videatur civitas esse. Quo magis pretium est afferre, Athenienses, qui tamen libertati ac populari imperio unice studebant, clarissima amoris patriae exempla a priscis suis regibus edita statuisse, ab Erechtheo, qui filiam pro patria immolasset, a Codro, qui ne Athenae hosti succumberent, certae sese caedi obtulisset. Et profecto, dum princeps ne ignoret, quod constat non ignorasse Fridericum Magnum, non ignorare Dominum nostrum clementissimum, se quoque civem esse, quis maiore poterit amore patriae incensus esse quam caput rei publicae, ex quo potissimum patriae pendeat salus? At quid de iis dicemus, qui subiecti regibus sunt? Iuvat referre, quid de hac re statuerit idem ille Fridericus Magnus. Qui ubi de patriae amore disputat, postquam negavit non esse in regnis cives, regna bene constituta, utpote quorum administratio sapiens sit ac plena benignitatis, sua aetate dicit ad paucorum imperium propius accedere quam ad tyrannidem, solasque in iis leges regnare: quas quum Graeci etiam in populari imperio regnare dicant, intelligi licet, si tamen utrumque verum est, bene institutas civitates, qualiscunque earum forma sit, pariter aequas iustasque esse. Ad singula vero descendens Fridericus omnes ait, qui in consilia adhibeantur, qui in iure dicundo occupati sint, qui reditus ac vectigalia et commercia curent, qui legationes obeant, qui exercitibus praesint, qui domi securitati publicae provideant, praeterea qui in singularum rebus provinciarum suffragia ferant, hos

omnes, quotquot sunt, supremae potestatis esse in regnis participes: proinde principem non tyrannum esse, qui nullam nisi voluntatem suam (ne dicam libidinem) legem habeat, sed esse eum quasi centrum orbis, in quo omnes de circumferentia lineae concurrant: siquod in Europa regnum sit, in quod haec non apte quadrent, esse id imperium Turcicum unumque et alterum, quod verae suae utilitatis nescium privatorum commoda cum commodis dominantium perfecte consociare nondum didicerit. Addit, quod ex eo paullo ante attuli, regnum bene gubernatum familiae simile esse, bonaque regnantibus et parentibus communia: quae communitas et concordia ubi bene conglutinata sit, grati animi affectum efficere, ut boni exsistant cives ita cum re publica coniuncti, ut ab ea sese nequeant separare; si enim separentur, perdituros eos omnia nec lucraturos quidquam. His a magno viro disputatis egregie conveniunt ea, quae de patriae amore generatim dixi: nempe in regnis quoque patriae amor locum habebit, si regnum simul erit civitas et in hac civitate libertas. Sed alia tamen in populari et optimatium imperio, alia in regno patriae caritas est, quatenus regni gentisque regnatae salus aegre dividi a principis incolumitate potest, eversaque principali domo rei publicae status raro intactus manet, atque in regno ipsius patriae caritas una transfertur in personam principis utpote patris liberorum. Tantum enim abest, ut libertas amorem principis imminuat et frangat, ut non possit diligi princeps nisi a liberis, a servis vero potius metui videatur, atque ut, quo liberius constitutum regnum sit, eo sincerius et vehementius amari princeps soleat, praesertim ubi, ut nostra aetate in Britannia, confirmata longinquitate temporis potentia, non nuper demum, neque invita magna civium multitudine, parta sit, et maxime ubi princeps ipse instituerit libertatem sua sponte, neque exspectaverit, donec ea vel vi vel rerum adversarum opportunitate importuna extorqueretur. Proinde quum patriae caritas principisque amor egregie conspirent, hic fere iisdem quibus illa artibus comprobabitur, hoc est non servitio illiberali, sed boni civis virtute, qualem supra significavimus, rectoque usu libertatis, quem nobis non invidet Fridericus Guilelmus Quartus, sed adiuvat atque auget. Verum hac de re longum est dicere; exponam nunc aliud, quod supra, ubi de patria et caritate patriae dixi, omisi de industria. Etenim quum regna haud pauca ex pluribus composita nationibus sint, iisque diversis

lingua et moribus, quum praeterea eiusdem regni provinciae, etsi habitatorum ingenia non tantum differant, ut ii videantur diversarum esse stirpium, tamen quod ex longo tempore plane separatae fuerant, soleant alia ab aliis plus minusve alienatae esse, earumque incolae degeneri cuidam patriae caritati, qui amor provinciae est, indulgere; qui talibus rebus publicis praesunt, aut operam dant, ut illa nationum provinciarumque diversitas tollatur: id quod tum potissimum effectum dabitur, ubi universa imperii vis in urbe regni sede collocabitur, tantum non sicuti veteres una urbe universam comprehenderunt civitatem, Atticam Athenis, Laconicam Sparta, Megalopoli Arcadicam, Roma orbis domina immensam illam Romanam: aut nationes illas uni principi subiectas in diversa distrahunt regna, atque istis provinciarum discriminibus mirifice delectati haec ipsa conservare et augere student. Vtraque ratio quibus difficultatibus impedita sit, quibus laboret incommodis, non meum est nunc explicare: illud manifestum videtur, diversas nationes, atque etiam quae provinciae nimium a sese invicem alienatae sint, firmiter coniungi in unam rem publicam non posse, nisi intelligant hac coniunctione communes ipsarum utilitates contineri, et quum primum haec societas dissoluta fuerit, singularum periclitaturam salutem, partesque iam invalidas hosti potentiori cessuras in praedam. Atqui hanc societatem, quae sola nitatur utilitate, magnopere confirmabit amor principis, qui sibi omnes regni ex his quasi elementis conflati partes beneficiorum magnitudine obligarit ac devinxerit. Quae quis est vestrum, auditores, quin videat ne monitus quidem, quamobrem nunc a me commemorentur? quis non perspicit, ut olim Friderici Guilelmi Tertii, ita nunc Friderici Guilelmi Quarti benignitate et clementia discretas non solum lingua et moribus sed etiam casibus fortunae et desideriis atque exspectationibus nationes, quae imperio Borussico parent, in unum corpus quantum fieri potest copulari, atque illas si non in rebus omnibus, at certe in Regis optimi amore, unanimo conspirare affectu?

Huius igitur concordiae munere, auditores, in amore Principis carissimi positae, validam ac felicem esse Borussiam iudico: validam non solum secundis rebus, verum etiam adversis, si quando acciderint, nec tantum contra exteros hostes, sed etiam adversus intestinas dissensiones; felicem non opum affluentia et luxu, sed civium virtute, qui patriae Principique devoti quidvis prius perpessuri sint quam fidem violaturi, agno-

scantque omnes praeclaram Regis voluntatem cum sapientia coniunctam. Nemini enim Rex vult auctor mali, omnibus auctor omnium bonorum esse; nec vereor ne me quis gratiam aucupari assentatiuncula censeat, si illius ingenium mitissimum, lenitatem, comitatem cum Tito comparavero. Et nulli quidem deest parti rei publicae, sed aequa omnes cura complectitur, quemadmodum decet eum, qui clavum universi imperii teneat; attamen litteris et artibus rebusque omnibus, quae ad animorum cultum pertinent, ita favet, ut nisi scires, quantam operam navet rei militari instruendae, iuri condendo et emendando, agriculturae, opificiis, commerciis adiuvandis, crediturus fueris totum illum in liberalibus studiis habitare. Nec vero recte litteris favere potest, qui eas ita regendas censeat, ut dominationi firmandae aut certis quibusdam opinionibus tuendis inserviant: non possunt litterae vigere nisi liberae. Igitur princeps, qui earum florem augeri cupiat, nihil prius neque antiquius habebit, quam ut concedat sentire quae velis et fari quae sentias: quod Dominum nostrum clementissimum velle in universum documentis constat certissimis: eos autem, qui torqueant os ad ipsius nutum, contemnet potius quam diliget. Nam quum servitio evilescant omnia, tum litteris servientibus nihil abiectius est; genuina vero scientia, quae notiones universas, necessarias, immutabiles quaerit, quae ex se ipsa, non ex rebus, consiliis, eventibus fortuitis pendet, quae finem suum in semet positum habet, denique quae impatiens auctoritatis cuiuslibet, sive pontificiae sive principalis sive academicae est, recta via persequitur cursum, quem demonstrat et praescribit ratio, nec circumspectat sollicite, quid cuique placeat adstantium. Hanc esse scientiae naturam et indolem, nostra interest vel maxime ut rectores civitatium persuasum habeant: habet autem persuasum Fridericus Guilelmus Quartus, liberalissimi rex ingenii. Numquis igitur putabit, auditores, qua in re publica litterae et maxime hae litterariae universitates libertatem suam retinuissent ea aetate, qua aetate viri praepotentis ac tantum non omnipotentis iniquissima tyrannis, quod sibi a libero animorum motu periculum metuebat, infensissima litteris et huic potissimum universitatum disciplinae erat; ea deinceps aetate, qua propter temeraria adolescentium aliquot incepta universitates Germanicae in tantam essent suspicionem adductae, ut videremur novis legibus et institutis publice coercendi et custodiendi esse: in ea igitur re publica nunc, Friderico Guilelmo Quarto guberna-

cula imperii tractante, ullum libertatis detrimentum capturas esse litteras et litterarum scholas, donec ipsae res suas tueantur strenue? Non hercle hoc putabit quisquam. Potius gratiam habeamus Patri patriae benignissimo, quod litteras non modo salariis pendendis, apparatu ministrando, sumptu omnis generis praebendo aliisque conferendis beneficiis adiuvat, sed eam docentibus discentibusque impertit libertatem, quam litterarum esse animam ac vim vitalem consentiunt prudentissimi et nulla non aetate consenserunt; gratiam habeamus Patri patriae, quod universam rem publicam ad eundem modum temperat institutis liberalibus, bonis, sapientibus: gratiam habeamus Deo Optimo Maximo, quod ita finxerit Friderici Guilelmi animum, ut nemo sit quin intelligat, neque exoptari a civibus nec dari a summo numine meliorem regem potuisse. Denique ad summum numen preces mittimus sanctissimas, ut Friderici Guilelmi saluti prospiciat et consilia adiuvet, ipsumque cum coniuge Regina augustissima et domo Augusta universa conservet rei publicae, cuius flos ac felicitas ab regiae familiae incolumitate disiungi non potest, imperiique vires ac civium virtutem et concordiam confirmet corroboretque.

XXX.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi IV. celebrandis d. XV. m. Octobris a. MDCCCXXXXIII. habita.

Quae sollemnia memoriae illius diei colendae consecrata sunt, quo die summum numen voluit Fridericum Guilelmum in spem successionis nasci, ut imperii huius incolumitati et dignitati civiumque consuleretur saluti atque opportunitatibus, iis sollemnibus neminem esse vestrum arbitror, auditores omnium ordinum illustrissimi, ornatissimi, quin iudicet nihil esse accommodatius, nihil magis proprium, quam gratiarum actionem, quas Principi clementissimo quum res publica universa, tum haec nostra, quae me oratorem destinavit, litteraria universitas una cum reliquis bonarum artium in hoc regno scholis debet maximas. Quod quum reputo ad officium hoc exsequendum duas praecipue iniri vias posse, alteram, ut quaecunque Rex vel inde a capessito imperio, vel uno hoc, qui a proximis superioribus his sollemnibus effluxit, anno egregie fecerit, enumerentur singillatim ac perpendantur, et quantum hinc bonorum in partes rei publicae quaslibet redundarit, data opera explicetur; alteram, ut in delecto aliquo argumento singulari, quod licet a Regis persona vel ab hac regia stirpe generosissima haud alienum sit, tamen ad litterarum potissimum condicionem pertineat, quasi in speculo adumbrata repraesentetur pars quaedam eius virtutis, qua eminet Rex optimus: priori quidem viae ineundae ego me vix ac ne vix quidem esse parem sentio, neque opinor vobis et maxime collegis meis doctissimis, qui et tenuitatem meam norunt et multo me prudentiores ipsi sunt, tantae ego provinciae suscipiendae satis esse aptus videbor, ego inquam, qui eam vitae sectam constanter tenuerim, quae me a re publica et rerum praesentium contemplatione procul remotum abdiderit umbra scholae et secessu litterarum; ei vero, quam secundo loco dixi, rationi ut non sufficiam, at certe illam, quod scholasticae eruditioni propior est quam rerum civilium publicarumque tractationi, aliquo forsitan iure videbor vindicare mihi posse. Quid quod, siquid aliud et maius ab hoc oratore vel postularetur vel exspe-

ctaretur, nec me neque alium quemquam ex ea, in qua ego censeor, familia umbraticorum in hoc videretis suggestu collocatum, sed potius aliquem ex iureconsultis, qui rerum publicarum, uti communis sententia fert, solent apprime periti esse, aut saltem philosophum vel politicae doctrinae professorem? Adest vir summus, huius universitatis Rector, qui proxime magistratum felicissime gestum depositurus est, et in re publica ille olim egregie versatus, et rerum inde ab ultima antiquitate hucusque gestarum cognitione, subtilitate atque aequitate iudicii, elegantia ingenii, denique facundia et libertate oris ita spectatus, ut amplius illud et gravius sustinere munus nemo quam hic maiore successu possit. Quare ego ita existimo, auditores, quod ego fere solus ex hoc amplissimo professorum collegio constitutus sum, qui verba facerem pro universis, id hanc habere vim, ut liceat hoc loco aliquid proponere eiusmodi, quale paullo ante significavi, ita tamen id explicandum, ut totum illud argumentum, qualecunque est, ad sensum gratiae Domino nostro clementissimo debitae revocetur, isque sensus, veluti anima corpus, permeet quae dicimus. In qua ratione praeter diserta praeconia locum habet quaedam etiam tacita laudatio, modestior illa quidem et interior ac sincerior, quam quae multas iactet grandiloquorum ampullas verborum. Dicam igitur hodie de litteris, nec tamen de litteris generatim, sed quatenus de iis bene mereri principes possunt, ac ne hanc quidem rem tractabo integram, sed praemissa una et altera sententia magis generali continebo me posthac in ea quaestione, quid principis de singulis litterarum partibus iudicia conferre ad doctrinarum florem vel queant vel nequeant, eamque magno Friderici Magni exemplo illustrabo, quo uti tanto mihi videtur aptius esse, quanto Fridericus Guilelmus Quartus, quod ex veteri praecepto simile non cognoscitur nisi a simili, illius herois magis agnoscit ingenium, idque etiam ab aequalibus suis posterisque vult agnosci, quippe qui digna et illius et suo nomine monimenta a patre beatissimo vix inchoata condere praeclaro consilio summisque studiis instituerit. Quodsi his rebus exponendis diffido me id effecturum, ut oratio mea placeat ac probetur, certe cupio ut voluntatem meam ne desideretis, et tam pro iis, quae dixero, quam pro iis, quae omisero, veniam a vobis petitam impetratamque volo. Quid quod etiam alia mihi hodie excusanda esse videntur? Dico Latinae linguae usum, quem iam abolitum a nostra uni-

versitate esse fama nuntiavit, et, quod maius est, infrequentiam civium academicorum. Sed illum, si tamen excusatione opus, excusat lex, qua siquis solutus est, personae hoc datum, non rei videtur: haec vero circa nos solitudo est, non quo quid remiserit pietas, sed quod legitimis feriis parum opportunis procul ab urbe detinentur illae nostrae cohortes commilitonum, quae celebrare alias hunc coetum sanctissimum solebant.

Exordium sumo ab ea partitione, quam memini me uberius explicare ultima, qua Fridericum Guilelmum Tertium, Patrem patriae beatissimum, etiamtum superstitem laudavi, oratione coram vobis habita. Distinguebam tum, quae princeps ad litterarum florem conferre posset, quae ne summa quidem cura diligentiaque adhibita posset: et quae non posset, ea esse ex duplici genere: haec enim aut omnino non esse in principis potestate sita, aut certis condicionibus non esse. Non potest princeps efficere, ut nascantur magna ingenia, quae sua sponte profert natura vel numinis beneficium; fatalique ordine quodam et saeculorum cursu divinitus descripto ut populi ipsi, ita apud quemque populum artes et disciplinae capiunt initia, incrementa, ac rursum senescunt languore. Sane Fridericus Magnus in ea commentatione, ex qua plura referam paullo post, Germanorum litteris futurum augurans decus, ubi Mediceos habituri simus, sperat fore ut efflorescant ingenia; Augustos effecturos, ut sint Virgilii; Germania quum viros ferat laboriosissimis pares disquisitionibus et philosophos et alios homines ingeniosissimos et quae requiras omnia, non desiderari nisi Prometheum, qui ignem caelestem rapiat, quo eos incendat: sed potius quandocunque litterae et artes viguerunt laetius, felicitate quadam temporum idem aevum et poetas, doctos, artifices praeclaros tulit, qui parata iam prius via progrederentur longius, et principes viros opibus atque auctoritate pollentes, qui faverent litteris artibusque; nec facile dixeris, utri ab utris provocati sint. Vtut est, nemo non concedet, nisi saeculi ipsius indoles ad perfectiorem artium ac disciplinarum inclinet statum, hunc ne principum quidem munificentia neque ullis praemiis proponendis adduci posse, neque, ut hoc exemplo utar, saeculo septimo decimo Germanicos poetas, quales postea fuerunt Goethius et Schillerus, emersuros fuisse, etiamsi tum dux aliquis Saxonicus poetas ita coluisset, uti nuper eos coluit generosa domus principum Vimariensium. Iam ut tribus verbis attingam eas litteras, quae certis rei pu-

blicae condicionibus non possint provehi, exemplo olim usus sum eloquentiae, quae nequeat excoli, nisi remota formidine libertatem dicendi dederis, nec tantum libertatem, sed etiam locos et res, in quibus ostendi eloquentia possit; nec diversa est ratio historiae scribendae, qua Germani maxime claudicamus. Quis autem non intelligit, philosophiae et iis disciplinis, quae illi proxime cognatae sunt, in sacerdotali seu pontificia dominatione, quam vulgo vocant hierarchiam, non licere ultra puerilis aetatis tirocinia sapere? Haec et talia consideranti mihi, ut Rex noster clementissimus egregius omnis elegantiae iudex et artium ac litterarum amantissimus est, novitque quidquid ingeniosum, pulchrum, magnificum est, dignoscere a promiscuo et vulgari, atque eos, qui optima praestant, requirit, invitat, ad sese perducit, imprimis optandum hoc videtur, illum ut largus ingeniorum proventus ne deficiat, quibus possit succurrere munifice, atque ut illi ipsius saeculi indoles et status civitatis copiam faciant bonas artes quaslibet adiuvandi cum fructu, magnanimisque eius consiliis et exspectationi respondeat eventus. Namque hac aetate, ni fallor, plerique omnes aut ad utilitates et commoda vitae intenti unice reperiuntur, quae duce scientia ipsa tantis nuperrime aucta inventis sunt, quanta qui futura aliquando praedixisset superioribus saeculis, visus esset insanire; aut ad publicarum condicionem rerum examinandam non sine cupiditate partiumque studio convertuntur, ad quam metam ipsa poesis fertur impetu haud mediocri; aut de iis rebus, quae ad religionem pertinere videntur, agitare controversias incipiunt atque adeo motus quosdam cum hac re coniunctos ciere vel alere, sacraque publicis miscere: ex quibus animorum inclinationibus ut providens numen elicere magna emolumenta potest, ita quantum inde artibus liberalibus vel immineat discriminis vel profecturum sit incrementi, mihi, qui augur non sim, haud placet divinare. Sed multa sine dubio atque eximia, quibus bonae artes adiuventur, in quolibet civitatis statu ex principis pendent voluntate: ut ingenia, quae nata fuerint, producat in lucem; ut tradita a maioribus eruditionis instrumenta et subsidia conservet, augeat, populo scholis omnis generis instituendis facultatem det discendi, sumptusque ministret non modo maxime necessarios sed sufficientes et largos; ut litteras sese magni habere patefaciat, et litteratos non minoribus afficiat honoribus quam eos, qui muneribus publicis funguntur; ut salubribus liberali-

busque legibus et institutis ordinet ac temperet quum universam rem litterariam, tum ludos litterarios tam inferiores quam superiores et collegia doctrinis vel tradendis vel colendis destinata. Haec ut effecta dentur, multa cura, opera, diligentia adhibenda est. Quidquid vero ad haec facto opus erat, providit atque administravit Pater patriae beatissimus: a quo acceptam bene de litteris merendi provinciam Fridericus Guilelmus Quartus tutatur ita, ut pro eximia sua bonitate prioribus nova identidem addat decora. Longum est haec persequi; neque id necessarium videtur, quum praesertim his de rebus dicere non nunc primum instituerim. Igitur pergo ad id, cui me potissimum explicando esse immoraturum professus paullo ante sum. Fridericum Magnum nemo est qui nesciat Germanorum litteras, quales ipsi sua aetate esse visae sunt, tantum non plane contempsisse, vel certe modicam admodum de iis concepisse opinionem; et ille commentariolo peculiari, quod de litteratura Germanica inscripsit, non solum causas aperire conatus est, quibus Germani, quamquam optima indole praediti, essent impediti, quo minus reliquas gentes eruditiores litterarum artiumque elegantium cultu aequarent, verum etiam exquisivit remedia et dedit consilia, quibus efficeretur, ut patria nostra lingua et litterae et doctrinae quaelibet emendarentur et horrida effricaretur robigo animorum. Non ego is sum, qui mihi videar tanto viro prudentius de rebus maximis iudicare posse; tamen ut fatear, quod sentio, quemadmodum ille ait quandoque bonum dormitare Homerum, ita non multos mihi videor esse adversarios habiturus, ubi libellum istum, quem a Friderico arbitror ex tempore fusum, non cum cura atque diligentia compositum esse, inter leviora regis philosophi opuscula rettulero, neque ordine rerum nec gravitate sententiarum admodum conspicuum. Quod ubi dico, neutiquam nego egregie dicta huic quoque commentationi inesse atque adeo fatidica verba; nec mihi pretium foret ex ea quidquam referre, si parum videretur digna esse, quam cognosceremus. Atque ut primum paucis exponam, quibus rebus Germanorum in elegantiore eruditione profectus retardati et quasi vinculis cohibiti esse Friderico Magno visi sint; dum Italia bonis artibus expolita est, Germaniam dicit a theologis agitatam esse et in duas factiones distractam, insignes fanatico instinctu et odio atque invidia alteram alterius incensas: mox quum in Gallia repetita essent consilia a Francisco Primo olim capta studiorum humanitatis instaurandi, ac

Ludovico Quarto decimo rege esset effectum, ut Parisii iam non cederent Romae Florentiaeque a Mediceis artium et doctrinarum illustratae luminibus, Germaniam afflictam confectamque esse belli tricennalis strage funestissima, viginti exercitibus, nunc victoribus nunc victis, alio post alium depopulationem, solitudinem, vastitatem tantam inferentibus, ut agros vicosque relinquerent aratores, oppida habitatores, deserta, inculta, squalida iacerent omnia: nec pace Guestphalica composita recreatam continuo Germaniam esse, sed tum a Turcis ingenti omnia terrore complentibus defendendam fuisse, tum ab armis Gallorum, qui Germanicas intraverant provincias, ut fines suos proferrent; dum obsidetur Vindobona caput imperii, dum ferro et igni delentur pagi, oppida, arces Palatinatus cum ipsis principum sepulcris, non potuisse ibi carminibus ludi. Fortunae igitur casus et continua bella, quae patriae opes virosque exhaurirent, non penuriam ingeniorum, obstitisse tum Germanis, ne idem quod aliae nationes consequerentur; ista damna prius reparanda fuisse agris colendis, aedificiis restituendis, sobole propaganda, opificum industria alenda commerciisque augendis: quibus rebus postea crevisse opulentiam non sine luxu; simul revocatum esse amorem litterarum. Superesse tamen, ut Horatiano vocabulo utar, vestigia ruris: quae ut exstinguantur atque ut omnis generis litterae emendentur et perficiantur, multa praecipit singillatim et ad gymnasiorum disciplinam regendam pertinentia et ad scholas universitatum: ex qua disputatione nonnulla delibabo, nec tamen ordine rerum nec divisionibus, quibus ipse usus est, plane servatis. Nam quod Germanorum stilus nec perspicuus neque exactus sit, bonorum studiorum tribuit neglectioni: hanc vero inde natam esse, quod quum Germanorum docti in minutiis et morosa putidaque eruditione haerere viderentur, multi, quo istius notae maculam eluerent, Graecas Latinasque litteras missas fecerint, ex quarum fontibus abundantissimis hausissent, ad quarum praeclara exempla formati essent Itali, Francogalli, Britanni. Thucydidem tractandum esse et Xenophontem, ut robur et gratia concilietur verbis; reddendam esse vehementiam Demosthenis; Sallustium, Iulium Caesarem, Tacitum, M. Antoninum legendos, ut brevis, sententiosa, gravis oratio effingatur; addit poeticen Aristotelis et Horatii epistolam ad Pisones atque unum et alterum librum Gallicum. Veterum ac recentiorum auctores classicos Germanice vertendos esse, ut et lingua nostra

procudatur, et latius spargatur rerum optimarum cognitio: vernacula lingua uti doctos oportere; quod quum apud Italos, Gallos, Anglos fecissent principes scriptores eorumque successores, horum libros a popularibus devoratos esse ac per universam gentem propagata studia. At nobis ex controversiis litibusque de religione susceptis redundasse copiam hominum contentiosorum, qui de rebus, quae intelligi nequeant, abstruse dissererent, argumenta eadem defenderent atque impugnarent, fallaciisque sophistarum miscerent convicia. Primos nostros doctos ait, ut apud omnes gentes, fuisse homines, qui aliis rebus super alias coacervatis implerent memoriam suam, umbraticos iudicio destitutos, Lipsios, Freinshemios, Gronovios, Graevios: quorum quidem nomina Germaniae vix propria Gallus aliquis, ut arbitror, ex cohorte amicorum suppeditarat patrono augustissimo hunc libellum scripturo: hos tardigrados instauratores locutionum aliquot obscurarum, quae in veteribus libris manuscriptis reperiantur, operam navasse utilem quidem aliquatenus, nec tamen omnem debuisse industriam et diligentiam consumi in istis rebus minimis ac proinde exigui momenti: sed nihilo minus, id quod dolendum maxime sit, universae illos Europae plausum tulisse, quippe qui scriberent Latine, ut iactarent Latinitatem suam atque etiam peregrinorum eiusdem farinae doctorum admirationem reportarent. Mitto quo iure vir maximus taxaverit hos doctos, quos sine dubio parum noverat: sed gratiam illi habemus, quod antiquarum litterarum dignitatem vindicavit: nisi forte haec potius accusatio quam vindicatio est, quod eas defenderit Fridericus Magnus. Verum eas obtrectent licet et illi, qui Friderico Magno obtrectant, et illi, qui hunc laudant, atque eas pellere conantur; expulsae usque redibunt, sicuti redierunt ea aetate, qua renatae litterae sunt, et immortales atque aeternae superabunt obscurorum memoriam adversariorum. Nunc ad ea convertor, quae de singulis disciplinis proponit rex litteratissimus, partim reprehendens solitam illarum tradendarum rationem, partim eam describens viam, quae ipsi esse optima videatur: omittit tamen mathematica, quod haec sola non differantur sectis, quod nihil addi eorum evidentiae possit, unaque omnibus in terris haec docendi forma obtineat; omittit verecundo silentio theologiam ob certas causas, quas referre nihil attinet. In ceteris vero disciplinis quod tantum una docendi discendique ratio possit recta esse atque haec sequenda sit,

certam vult unicuique professori normam praescribi: quapropter orationem dirigit ad singularum deinceps doctrinarum magistros, nominatim ad philosophiae, ad medicinae, ad iuris, ad historiae professores. Exempli causa ex iis, quae de philosophia tradenda disputat, refero aliquot sententias. Non exspectat a philosopho, ut ad formandam et perpoliendam linguam quidquam conferat: hoc esse poetae et oratoris; philosophi provinciam esse errorum refutationem, veri explorationem atque inventionem. Hunc non, ut vulgo fit, certae alicui placitorum compagi, quod systema vocant, debere totum addictum et emancipatum esse; ex talis enim philosophi institutione profecturos discipulos praeceptis opinionibus usquequaque repletos et qui tantum exiguam partem placitorum ab hominibus excogitatorum neque omnes errores et absurda commenta cognorint: incipiendum esse philosophiam tradituro ab exacta huius disciplinae definitione, dein varia systemata inde a remotissima aetate ex ordine temporum explicanda et diiudicanda vel refutanda. Addit exempla ex Stoicorum et Epicureorum sententiis petita; veluti, si Stoici dicunt animam humanam esse divinae particulam aurae, professoris esse ut doceat, hoc enuntiato contineri contradictionem, propterea quod, homo si esset particula Dei, necesse foret homo infinita praeditus scientia esset, et quod, si Deus inhabitaret homines, eventurum esset, ut Deus Britannicus dimicaret cum Deo Francogallico Deove Hispanico, et quod ex illo placito consectarium foret, scelera hominum quaelibet patrari a Deo. Iam posteaquam de aliis quibusdam veteribus philosophis dixit, postulat ut magister philosophiae Galilaei placita distincte exponat, et in his explicandis ne omittat cleri Romani stuporem castigare, nolentis terram moveri et in antipodes rebellantis; dicendum esse de Copernico, Tychone, quos sero nominat, de Cartesio, Neutono, Leibnitio: huius affert monades et harmoniam praestabilitam: hanc esse fabulam ab ingeniosissimo homine excogitatam; id quod a professore demonstrandum sit. Spinozam, inquit, nullo negotio refutabit professor eodem quo Stoicos modo; sin idem ille summum numen negare videbitur, nihil facilius magistro erit quam illum conterere in cinerem, praesertim ubi professor noster finem cuiusque rei, ad quem destinata sit, demonstret: universam enim naturam rerum, a minima re usque ad hominem, dicere testimonium de divinitate. Vt mittam alia, professorem, qui sensu communi praeditus sit, dicit non oblitu-

rum esse sapientis Lockii, unius illius inter metaphysicos, qui sanam amplexus rationem, reiecerit somnia imaginationum, qui experientiam secutus sit, quousque ea ducere possit, ac prudenter substiterit, ubi hac destitui coeperit duce itineris. Denique ubi de moribus agatur, professorem aliquot verba dicturum de Socrate, debitam laudem impertiturum M. Antonino, uberiusque exspatiaturum in proponendo Ciceronis de officiis opere, optimo omnium, quotquot de moribus scripta sint et scribi possint. Haec fere summa brevissima est regularum, ad quas dirigi philosophorum scholas vult tantus ille vir: quodnisi hora urgeret, ac ni vererer, ne, dum ipse non defetigor, vestram fatigarem patientiam, et haec rettulissem enucleatius, et addidissem ea, quae similem in modum reliquis praecipit magistris. Profecto qui ea omnia consideraverit, his quoque in rebus magni principis admirabitur ingenium, varia multiplicique eruditione instructum atque ornatum; admirabitur, quod rex inter maximas gravissimasque occupationes non modo litteras ipse tractaverit, sed partem otii posuerit in via et ratione examinanda, qua docendae litterae essent. Attamen mixta in illa disputatione eximia iudicia levioribus deprehendas: et effecit reverentia summo viro debita, ut omitterem quaedam ultro, quae illi satis superque exprobrata ab reprehensoribus sunt. Nimirum fieri non potuit, quin homo omnibus animi dotibus quamvis praeditus, quando sese nolebat in generalibus continere notionibus, sed ad singulas disciplinarum prope omnium partes descendebat, quibus non potuit nisi leviorem operam navare, minus saperet quam ii, qui in singulis his partibus habitant toti. Atque hoc arbitror pro sua sapientia tacite concessisse Fridericum Magnum. Namque etsi non dubitavit sententiam suam privatus dicere de rebus, de quibus vel homines nulla neque ingenii vi nec copia doctrinae antecellentes iudicare et olim soliti sunt et quum maxime solent, tamen, ut imprimis regium est sibi diffidere in multis et audire eos, qui in quaque arte praestent, ea, quae ipsi videbantur de tradendis litteris, nequaquam exsecutus est. Ipse quidem, ubi suadet, ut in Germanicarum vocum formatione aliquid mutetur, quo magis fiant suaves ac sonorae, facete dicit, si Imperator et octo Electores in comitiis Imperii sollemnibus de ea re leges ferrent, animosos Teutonicae barbariei sectatores risu excepturos haec decreta esse et obstrepituros illud: „Caesar non est super grammaticos.“ Atqui si Caesar non est

supra grammaticos, viderit quo iure Caesar sit supra philosophos vel supra rhetores vel supra auctores historiae. Imperator Quintilianum professorem eloquentiae constituit; praecepta eloquentiae constituit non Imperator, sed Quintilianus. Quantulum vero est, quod proficere litteras in iis regnis videmus, ubi certa quaedam placita certa quadam ratione docenda a magistris sunt, et secundum compendia quaedam publice probata erudiendi discipuli, atque ipsi adeo manuscripti docentium commentarii explorationi censorum subiiciuntur? Quid, ut exemplo luculentissimo utar, praestaturus Kantius erat, si ad Friderici Secundi, domini sui quamvis magni, praecepta ista docere philosophiam coactus esset? Vnde mihi colligere recte videor, principum de singulis litterarum partibus iudicia, praesertim quantum ea ad viam et rationem disciplinarum tradendarum pertinent, non multum conferre posse ad doctrinarum perfectionem adducendam. Non nego civitatem, quae sinu suo foveat alatque scientiam, debere leges condere, quibus regatur publica iuventutis institutio; sed hae leges qualescunque sunt: de his enim meum non est decernere: dum cautio erit, ne summa res perniciosis corrumpatur placitis, nihilo magis suum de singulis disciplinis iudicium bonarum artium magistris sapiens obtrudet princeps. Sed si princeps diligit litteras, si ita diligit, ut nulli earum parti non faveat, ut omnibus aeque benignus sit, omnes ad communem generis humani prosperitatem suapte natura tendere persuasum habeat, quid potest hoc principis iudicio cursum litterarum magis secundare? Fuit vero atque est haec rei publicae Borussicae felicitas haud exigua, quod eius principes prope omnes hanc de litteris sententiam conceperunt: Fridericus Guilelmus Quartus autem, Dominus noster clementissimus, et antequam summae rerum potiretur, et deinceps postquam imperium adeptus est, studium bonarum artium ardentissimum documentis testatus est tam manifestis, ut statim ab initio nemo dubitaret, quin ab hoc rege, quantum penes principem est, novum planeque aureum litterarum esset saeculum processurum. Quid igitur censetis, auditores? hunccine regem magis quam Fridericum Magnum velle universitatum doctoribus iniquas leges imponere, et quid et quomodo docendum sit, ex arbitrio imperare? Immo vero id ipsum, quod a me nunc expositum est, persuasum habere sapientissimum Regem, vir illustrissimus, cui ille institutionis publicae curam commisit, planissime et certissime declaravit, quum

oratione apud Bonnenses nuperrime habita exponeret, nolle Regem ad novum et meliorem, quem adducturus sit, statum adducendum suo iussu et imperio uti, neque eum de hac re mittere mandata ad ministros suos nec decreta facere, sed cupere tantum atque exoptare, ut multa ingenia et vires excitentur, quae agant sua sponte. Hoc nimirum est principis, qui litteras magni faciat, litteras diligat. Sed vetus est verbum, non diligi a quoquam posse nisi quae norit; quae quis ignoret, solere ei invisa esse. Itaque qui bonarum rudes artium sunt, ii his solent infesti esse, et quo quisque princeps ipse cultior, eo diligentius providet litteris. Hoc igitur patriae nostrae Deus beneficium largitus est, ut Fridericum Guilelmum Quartum tantis ornaret ingenii dotibus, ut alta mente comprehenderet optimarum orbem artium. Nec tamen quod modo dixi, ita dictum velim, ut scientiam diligat tantum is, qui eam norit perfecte; sed quemadmodum Plato censet neminem deorum philosophari nec cupere sapientem fieri, propterea quod iam sit sapiens, neque omnino quemquam sapientem philosophari; ac rursum qui scientia plane destituti sint, minime cupere sapientes fieri, quod hoc pessimum habeat ignorantia, ut qui non sit bonus atque intelligens, videatur sibi virtute et scientia sufficienter esse instructus: ita litteras diligere eum censemus, non qui sese refertum omni sapientia esse arbitretur, sed qui veluti ille Amor Platonicus medius inter scientiam atque inscitiam sit et esse sibi videatur, ideoque philosophetur, hoc est studeat sapientiae. Idem vero intelligit, sicuti nemo unus unquam perfecte sapiens est, et quo quisque est sapientior, eo acrius perspicit quantum sit quod nesciat, ita genus humanum nulla aetate ad id scientiae fastigium pervenisse, ut iam consisti posset nec quidquam addendum inventis esset, sed acquiescendum in tradendis iis, quae sancita prius sint. Sane praeteritis continentur futura, ut arbor continetur nucleo: sed semina mandantur terrae matri, ut ex iis herbescens eliciatur viriditas, non condiuntur instar mortuorum. Fridericum autem Magnum haud aliter ac nos iudicasse satis constat: qui ea via, quae ab ipso descripta est, non praescripta, putabat effici id ipsum posse, ut novus Germanorum litteris nasceretur ordo saeculorum. Et natus est sua sponte. Praeviderat animo rex maximus appropinquare optima patriarum litterarum tempora, quibus eruditioni nostrae per Europam prope universam constaturus honos esset, atque ut ipsius verbis utar,

veluti Moses terram promissam prospiciebat e longinquo, non tamen intraturus: nisi quod aliquatenus iamiam intraverat insciens. Horum temporum bonam fortunam adiuvit Friderici Guilelmi Tertii diligentia et benignitas, quae nunquam excidet ex memoria hominum; haec fortuna, precamur summum numen, ut ne deficiat patriam. Dedit nobis divina providentia Fridericum Guilelmum Quartum, Principem clementissimum, optimum, sapientissimum, qui non solum, quae tradita accepit, bona conservat, verum etiam novis consultis novaque liberalitate inexhausta quum reliquis partibus rei publicae, tum studiis optimis quibusque succurrit egregie. Pro quibus beneficiis gratiam habemus et agimus universi primum Deo Optimo Maximo, regi regum, domino dominorum, ex cuius nutu pendent omnia, dein Principi augustissimo, cuius ductu, imperio, auspicio regnum Borussicum augetur atque ornatur. Postremo votum facio sanctissimum, quod unum cunctas complectitur prosperitates nostras, uti Deus Optimus Maximus Friderico Guilelmo et coniugi Reginae augustissimae cum regia domo universa perpetuam duit salutem atque incolumitatem.

XXXI.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi IV. celebrandis d. XV. m. Octobris a. MDCCCXXXXV. habita.

Quum mihi nunquam non imprimis arduum visum sit, auditores omnium ordinum illustrissimi, ornatissimi, hoc die ex hoc loco pro hac vestra contione non meo unius nomine, sed magnae universitatis ex variis et amplissimis hominum doctissimorum corporibus compositae, verba facere de summo tantae rei publicae rectore, de quo ut optima et maxime praeclara praedicaveris, tamen ab illius magnificentia et bonitate factis comprobata longo intervallo distare dicta intelligas; tum praesentia tempora cum superioribus, quae adolescentiam meam nutriverunt, virilem aetatem corroboraverunt et exercuerunt, compa-

ranti mihi ipsius, quo nunc utimur, status sive felicitatem appellare oportet seu mixtam cum felicitate difficultatem, plurimum officere oratori videtur. Nam siquid est quo muneris huius magnitudinem minuere suo compendio orator possit, in ea id licentia positum esse arbitror, quae nulli non concedi solet, ut a summa rei paullulum digressus versetur in alio quopiam argumento non nimis levi, cui vires suas vel pares vel certe minus impares esse sentiat: hoc igitur compendium, quo sibi subvenire aliqua ex parte ingenium mediocre potuit, magnopere vereor ne nobis e manibus excussum sit. Nimirum quum deceat eum, qui collegii nomine atque ex publico mandato verba facturus sit, operam dare sollicitequc curare, ut quasi redemptor locatori, opus suum quam plurimis approbet et communem ferat assensum; fuit quidem rerum condicio placida et tranquilla, in qua id adhibita aliqua diligentia consequereris: nunc animi commotiores sunt: in hoc autem motu ut non infructuoso ita incommodo, in hac distractione partium dissona et turbulenta quota quaeque res est, in qua consentiant plurimi? Quocunque te verteris, paratior et certior offensa quam gratia: crederes oratorem, etiam qui procul ab ira et studio, remotusque ab ea, quae multos transversos agit, ambitione in solis litteris habitet, potius militare quam pacis artem exercere: dum cupit ac studet si non placere omnibus, quod in nulla re expeditum est, at certe effugere offensionem, culpantur quae dixerit, quae non dixerit; et suspicax invidia abditos ultro solita odorari sensus tantum non eo adigit dicentem, ut quemadmodum Graeci poetae comici actores suos aliquando personis deformarunt diductum praeter naturam humanam os et portentosa supercilia habentibus, ne siqua eae fortuitam Macedonis cuiuspiam potentis similitudinem referrent, is ab ipsis consulto irrisus esse videretur, ita prorsus absona componat atque a vitae rationibus quibuslibet abhorrentia. Sed in tantis tamen discidiis una suppetit res maxima, spes et ancora salutis publicae, in qua consentiunt universi, amorem dico Principis optimi, cuius veneratio hodie huc vos advocavit, auditores illustrissimi, ornatissimi, ut quo sensu haec nostra bonarum artium schola affecta erga Patrem patriae esset, me interprete, utcunque ego comparatus sum, cognosceretis. Sextus hic annus agitur, auditores, ex quo patri suo beatissimo, qui populi quoque pater amantissimus fuit, successit Fridericus Guilelmus Quartus. Multa interim evene-

runt laeta, fausta, egregia, alia tristia, funesta; struique iam causae futuris vicissitudinibus videntur, quae dubites quo evasurae sint: sed per res tam tristes et adversas quam laetas ac secundas rata mansit caritas Principis. Qui vero huius caritatis fons est? Respondeo brevissime: ingenium Principis. Caritatem enim gignit benignitas: quae quoniam nec fingi potest neque arte comparari, sed bonum est natura insitum, nisi princeps natura propensus ad benevolentiam est, suorum sibi amorem conciliare nequit, quo fere solo vinculo gentes, quae regnantur, contineri firmiter possunt. Borussico igitur regno quid potuit felicius contingere, quam quod principem nactum est natura comem, mitem, benevolum, benignum, qui ipso suo ingenio amorem populi provocet? argumentum vero quodnam potest his sollemnibus accommodatius, quodnam iucundius, denique quodnam ad personam Regis dilectissimi magis comparatum esse quam benignitas principalis? Quodsi principis benevoli imagine adumbranda constat simul Friderici Guilelmi indolem adumbratam proponi; gratum facio mihi, qui et ipse Regis augustissimi favorem expertus atque illi toto animo devotus sim, gratum facere vobis pari illum pietate colentibus arbitror, ubi qualis sit principalis benignitas et quam vim habeat, tam probatissimorum in hoc genere auctorum sententias vel tacite usurpans quam meas ipsius explicans rationes describo primis lineis et quantum patiuntur temporis angustiae reliquis, quae hodie habendae sunt, collegarum magnificorum orationibus magis quam prius coartati. Est quidem, haud diffiteor, hoc quod nunc instituo genus dicendi morali disputationi quam sollemni orationi propius; sed quo magis sentio usu detritam senioque et valetudine exstinctam esse, siqua unquam in me fuit, facundiam vel facundiae speciem, diutiusque me quam famae meae atque huius potissimum sollemnitatis sanctissimae dignitati conducat, in hoc officio retineri, eo id videtur meae aptius condicioni.

Igitur ut ab eo incipiam, quid sit illud, de quo acturus sum, benignitatem dico inclinationem animi ad benefaciendum iis, qui egeant bono: quae non potest esse sine lenitate ac mansuetudine, coniunctamque habet misericordiam et clementiam, nisi quod misericordia ita afficimur, ut una cum miseris affligamur animo, dum purior et iucundior affectus benignitatis est, et quod clementia in remittendis peccatis vel poenis suppliciisque noxiorum constat, benignitas autem innocentibus impertit com-

moda. Et superat benignitas iustitiam atque aequitatem: nam qui iustus et aequus est, tantum cuique tribuit quantum debet, soli legi ac rationi obsequens; qui benignus, etiam quae non debeat tribuit, vel plus quam debeat, ac licet rationem et iudicium in usum vocet, tamen aliquid indulget-animo, ut suae ad benefaciendum propensioni satisfaciat; tum vero iustitia sese ad leges ab hominibus positas componit, benignitas obtemperat divino eidemque vere humano, quod Christus promulgavit, amoris praecepto. Iam etsi haec communis omnium hominum virtus est, quis tamen potest magis benignus esse quam princeps? Principe enim nemo ampliorem habet facultatem benefaciendi, non solum quod maximis omnium opibus pollet, verum etiam quod ipsa sola eius voluntas, etsi nihil inde ad te utilitatis redundarit, dono pretium et dignitatem addens ita est pro beneficio, ut ille iis rebus ostendere benignitatem possit, quae solent honorum vocabulo nominari: in quibus non quid detur refert, sed qua mente et consilio detur, et quas non argento aestimes nec ponderes trutina, sed metiaris animo. Et tanta illi est copia hominum, quibus benefacere possit, quanta nemini: ut taceam exteros, taceam afflictos, universus cui imperat populus singulique omnes, summi, medii, infimi civium, sese et sua omnia ipsius fidei et voluntati commiserunt, possuntque eius favorem non postulare sed experiri: privatus uni et alteri egentium succurrit; ex principis nutu urbium et populorum fortuna pendet, principis aut gratia et serenitas universos exhilarat, aut irae universos metu tristitiaque percellunt. Rursum quem magis deceat benignitas quam principem? Nam si rex, quod quibusdam placet, divina auctoritate regnat, atque in regno ipso divinum quiddam inest, id quod probo eatenus, ut bonum principem tanto ad divinitatem propius accedere arbitrer, quanto malus infra humanitatem depressus est; erit rex simulacrum aliquod et vicarius inter mortales numinis divini, et exemplo suo respondere non magis potentia debebit quam bonitate, quae in Deo tanta habetur, ut ille nobis mera gratia optima quaeque largiatur nihil meritis: sive commissam ab hominibus potestatem exercet princeps, haec illi commissa est, ut iis, qui parent, bene sit. Accedit quod regi saltem Christiano nihil carius esse potest quam felicitas populi; et quum in principe non mediocritas privati sed summa requiratur et absoluta virtus, aegre in illo desideres caritatem, ex qua manat benignitas, hoc est eam

virtutem, quae Christianis iure videtur potissima. Contrarium quidem benignitati vitium minime convenit summo rei publicae rectori, sed come et lene et mite ingenium humanaeque sibi naturae conscium, ne altissimo loco collocatus nimium insurgat; acre vero et concitatum bellis administrandis quam rei publicae regendae aptius, cupidum autem et iracundum et atrox nec domi nec foris rebus gerendis idoneum.

Nunc ut rem in clariore luce ponam, liceat paucis exponere, quae beneficia rex benignus conferat, et quibus, et quomodo. Ad primam quaestionem respondeo verbo veteri: Omnia debet patria bono principi. Itaque quot genera bonorum sunt, tot partes sunt benignitatis regiae: sunt vero alia bona animi et interna, alia fortunae et externa. Haec igitur externa licet partim natura donet, partim parent ingenium, labor, industria, tamen quantum in his rebus pendeat ex imperantium vel bonitate et sapientia vel duritie atque imprudentia, vix ullum regnum declarat luculentius quam hoc Borussicum, in tanta multorum fundorum sterilitate atque inter insolitas calamitates Friderici Guilelmi curis impensis atque indefessis florentissimum, dum aliae civitates solo fertilissimo caelique temperie saluberrima beatae languescunt per pravitatem legum et institutorum. Boni enim principis benignitas prudentibus recta consiliis quaestui omnis generis honesto vias aperit, agricolas, opifices, commercia liberat vinculis molestissimis legibusque iniquis, quibus ita constringi possunt, vix ut moveri artus queant: in vectigalium ratione, modo, exactione bonus princeps cavet, ne opes civium minuantur neve opprimantur tenuiores; non fisci lucrum quaerit, sed rei publicae necessitatibus providet: denique novit tantum habere principem quantum cives universos, et quotiens res postulaverit plus collaturos esse volentes quam extorqueri possit invitis. Et quoniam largitio in tempore honesta, necessaria, aliquando etiam ipsi civitati utilis est, damna resarcit vel fortuita vel divinitus immissa, inopiaeque et miseriae hominum sua munificentia medetur propitius. Iam vero etsi non possumus sine externorum possessione bonorum vitam bene sustentare, tantum me iudice abest, ut prava ista, quae hac aetate permultos invasit et variis de causis magnopere commendatur, opinio probanda sit, ex qua vel primus huic generi bonorum locus tribuitur, vel ea omissis reliquis prope omnibus unice spectanda sunt, nec quidquam praeter externorum

bonorum curam a principe exspectandum et exoptandum, et qui hac re satisfecerit, principalibus satisfecisse officiis videtur; ut arbitrer, si hic error mentes hominum plane occuparit atque imis medullis haeserit, civitates pessima turpissimaque ignavia corrumpi genusque humanum esse pessum iturum. Nimirum qui solo illorum fructu bonorum dignitatem vitae aestimant, fieri non potest quin quotidiana victus facilitate deliniti et huius scilicet felicitatis suae illecebris capti nihil iam pro retinendis, defendendis, recuperandis summis animi bonis audeant, satisque habeant, si ipsis liceat securis ac tutis etiam cum contumelia imperata et facere et sentire, ac servitutem servire indignissimam. Quapropter bonus princeps animi potissimum bona, quantum penes ipsum est, praestare civibus conatur: quo pertinet, ut numinis imbuantur reverentia et pietate, non ut superstitione inficiantur et obligentur, quae nutriat discordias et distrahat eos, quos coniungere caritas debebat; ut boni mores propagentur; postremo ut, qui fons est verae pietatis vitaeque honestae, excolatur ratio et intellectus, non tantum ambitiose iactetur. Huc quum artium liberalium et philosophiae et historiae et rerum naturae cognitio atque universus omnis generis disciplinarum orbis amplissimus referatur, quid scientiae ac litterarum patrocinio suscipiendo efficere benigni reges possent, Borussicum imperium, ut priores taceam, inde a Friderico Magno usque ad Fridericum Guilelmum Quartum, liberalissimum bonarum artium cultorem vindicemque, egregie commonstravit: horum enim favore ita in his terris confirmatae litterae sunt, ut nulli nationi cedamus eruditione, plurimas etiam superemus; simul his studiis propulsata aliquatenus superstitio est. Quod quum superiore anno in sollemnibus Regi dilectissimo alio loco actis monuissem magna ex parte naturali scientiae deberi, et exempli causa dixissem iam neminem solis ac lunae defectionibus terreri, quibus olim perculsae imperitae mentes essent; vir ingenio, virtute, auctoritate spectatissimus, qui Lipsiae eandem quam ego in hac urbe artem profitetur, nescio an illis verbis provocatus concessit quidem solis defectionibus, quas oculis cernimus, hodie neminem terreri, sed alias dixit easque perniciosissimas conduplicari tenebras et occaecare noctis ac nimbum nigrorem, qui eo tantum a deficiente sole differat, quod solis orbem quando relictura sit umbra sciamus, ex istis autem tenebris nec quando neque an lux ac non potius crassa caligo sit emersura, sit cui-

quam cognitum. At istae mihi tenebrae tamen minus habere discriminis videntur, quod non tam ut olim nativae sunt, quae ex saeculi indole proveniant, quam fumi in singularibus quibusdam notissimisque culinis arte facti, quos ventorum dissipant flatus. Non istis obumbrabitur hoc regnum, non Regis sapientissimi serenitas, qui pius ac religiosus, non fanaticus, ex sanctissimo rei publicae Borussicae instituto suum cuique de rebus, quas non scimus, sed credimus, permittet sensum et iudicium. Denique pretiosissimum animi bonum libertas est rationi coniunctissima, hominis inter cetera animalia praerogativa. Itaque benignus princeps, ut homo hominibus, liber liberis imperat; Christianus vero potissimum princeps novit servitium et corporis et animi Christi praeceptis abolitum esse, licet id immodica dominandi libido vel retinuerit vel reduxerit; et quod Fridericus Guilelmus Quartus in ipsis imperii initiis egregie edixit velle sese Christianum regem esse, id universa rei publicae administratio testatur ita dictum esse, ut vellet caritate regere liberos ac ratione ad obedientiam aequis legibus praestandam traducere, non vi coercere servos. Quid quod hac via plane regia ipsi imperii dignitati praeclare consulitur? Hoc est enim tanto praestantius, quanto praestantiores sunt qui parent: igitur qui civibus utitur tamquam mancipiis, deterius reddit imperium, quo deteriores servi liberis sunt, quamvis plus ei iuris in mancipia quam in liberos sit, recteque pridem dictum est servorum dominum non multo esse supra pecudum possessorem. Iusta quidem libertas, quae non nescia sit obediendi legibus, magistratibus, principi, cito auget vires, opes, famam imperii, ac rursum una cum illa intereunt reliqua bona; sed licentia comprimenda est, verissimeque hactenus Galba praecepit Pisoni: „Imperaturus es hominibus, qui nec totam servitutem pati possunt nec totam libertatem.“ Et haec quidem mihi genera beneficiorum potissima esse videntur; ea vero si quaerimus quibus det bonus princeps, expedita responsio est: dignis et indigentibus. Virtuti enim debet praemium persolvi, etiam si minus gratus sit, qui virtute excellat; ignoscit principis benignitas etiam liberioribus, quos bene animatos videat, neque apud eum illud valet: „Obsequium amicos, veritas odium parit“; assentatores autem, qui in perniciem principum ac civitatium nati sunt, procul habet. Tum sicuti ius legesque, licet pauperi et diviti, nobili ac plebeio debeant aequae esse et cavere neutris ut in-

iuria fiat, tamen videntur ita instituendae esse, ut iis potissimum, qui ob humilitatem superbiae magis expositi et obnoxii sunt, praestetur securitas, vel eam ob causam, quod damna et mala tenuioribus et obscuris data sine vindice latent facilius, sin cui illustriori facta iniuria sit, totus reclamat orbis: ita benignitas principalis non bona universorum eo convertit, ut opulentos atque optimates et qui affatim praesidii in suis et propinquorum atque amicorum copiis habent, etiam ditiores reddat largiusque et lautius saginet; sed succurrit pagano sterilitate agrorum, exundatione fluminum afflicto, oppidis incendio vastatis, orbis, viduis, invalidis, quibus angustior res familiaris sit, providet pueris puellisque alimentariis, et quae sunt alia huiusmodi: in quo genere non est quod exponam qualis sit Rex noster clementissimus cum Regina dilectissima, qui quidem non satis habentes praefectorum de statu provinciarum et condicione hominum nuntios accepisse, relictis palatiorum splendore ac deliciis casas squalidas et tuguria obsoleta ipsi invisunt, ut cognoscant miseriam mortalium auxiliumque miseris ferant. Et in hac potissimum re videte, auditores, quanto praestabilius commendatiusque regnum sit dominatione plebis vel paucorum. Nam ubi turbida multitudo civitati praeest: quamquam ea hac aetate certe in Europa nulli fere praeest: divitum bona diripiuntur et dividuntur, quibus avida alatur plebes; optimatium vero imperio nihil plebi infensius: hi sibi solis consulunt dispendio minorum; hi leges ferunt sibi utiles, ceteris calamitosas; his nulla inferiorum cura, nulla misericordia, sed ex illorum fere incommodo sua commoda comparant; quemadmodum Aristoteles tradit in quibusdam civitatibus paucorum arbitrio gubernatis ipsos magistratus imperium capessituros tali esse formula sollemniter obstrictos: „Plebi infestus ero, et quantum potero dabo operam, ut eius misera condicio sit.“ Sed rex sapiens ac benignus tantum utrisque tribuit quantum decet: locupletibus firmam certamque bonorum possessionem praestat; plebem fovet et recreat quantum fieri potest; conciliare pacem et concordiam inter diversas rei publicae partes, genera vitae, civium ordines novit studetque. Neque vero ille ea tantum beneficentiae parte, quae in externis bonis posita est, inferiores incolarum classes impertit, sed quoniam, quo amplior divitibus facultas est liberos omni genere eruditionis et elegantioris doctrinae instruendi, eo neglectior solet rusticae et in frequentibus potissimum urbibus

operariae multitudinis educatio atque institutio esse, curabit, ut haec quoque eius disciplinae particeps fiat, sine qua hominum vita ne humana quidem esse videatur, neve litteris et artibus laetissime florentibus, ut floruerunt in Aegypto regnantibus Macedonicae stirpis regibus et in Italia Mediceis aliisque principibus munificentissimis, nihilo minus vulgus, quod iisdem temporibus factum videmus, misere ac serviliter derelinquatur incultum. Tantum de sublevandis indigentibus. Quid dicam de noxiis? quibus etsi benignus princeps clementiam in promptu habebit poenarumque ac suppliciorum moderabitur atrocitati, tamen nemo negabit exercendas leges esse, ac debere sontibus, et his quidem solis, formidabile caput rei publicae esse, nec prava indulgentia, quae longe differt a benignitate, corrumpi iura, iudicia, mores civitatis. Denique ne ex iis, quas supra proposui, quaestionibus tertiam plane omittam, ita constat principem benignum et sapientem tribuere beneficia, primum ut adhibito iudicio benignitatem suam contineat, nec beneficia magis proiiciat quam det, nec gratiam corrumpat profusione gratiae, praemiorum diminuens pretium; praeterea ut, quae ipse intellexerit salutaria civibus fore, ea certe si gentibus paullo cultioribus imperet, ne obtrudat nolentibus, sed potius studeat populares ad meliorem, qua ipse polleat, boni malique aestimationem traducere formandis eorum animis pravisque opinionibus exstirpandis. Quo quum delatus sim, facere non possum quin Fichtii sententiam quandam commemorem, quae universae huic, quam de principali benignitate instituimus, disputationi adversa fronte videatur opposita esse nostraque funditus evertere. Etenim vir magnus, sapientiae et virtutis et libertatis exemplum, huius universitatis olim decus in paucis insigne, quem maiores natu vidimus ex hoc ipso suggestu fulmina eloquentiae torquentem, in luculenta quadam commentatione hortatur omnes, qui tantae rei pares sint, „ut bellum internecivum indicant primo isti errori, omnium malorum nostrorum ac miseriae fonti venenato, principis esse felicitati nostrae providere, atque ut eum errorem per omnes latebras, per universum scientiae nostrae orbem persequantur, ubiubi delituerit, donec deletus fuerit ex orbe terrarum et in Tartarum reversus, unde emerserit." „Nescimus", inquit, „quibus rebus felicitas nostra adiuvetur; sin id princeps scit principisque est ad eam nos adducere, hunc clausis oculis sequamur oportet, facitque nobis ille quidquid libet, quaerentibusque data

fide respondet, hoc ad felicitatem nostram necessarium esse; laqueo illigat collum generis humani, atque acclamat: Sile, sile; haec omnia tui commodi causa fiunt. Non tu, princeps, Deus noster es: a Deo exspectamus felicitatem, a te custodiam iurium nostrorum; nolumus te nobis benignum esse, volumus iustum esse.“ Haec ille, ut erat natura acer, paullo durius, praefractius, contumacius: nobis hodie dicentibus licebit retundere hos aculeos, quos priorum temporum iniuria exacuerat. Nimirum dempta acrimonia molliorem ex immortalis collegae verbis elicimus hanc sententiam: a bono principe, qualem nos describimus, non obtorto collo populum ad felicitatem rapi nec vi beatum reddi, sed ratione magistra Suadelaque dea dulciloqua adiutrice ita fingi, ut recte iudicare de felicitate sua discat.

Haec postquam exposui paullo uberius, licet, auditores, quae vis regiae huius benignitatis sit, summatim complecti. Primum enim etiamsi nulla inde ad principem redundet utilitas atque illi ne gratia quidem referatur, ipse benignitatis sensus beatum ipsum reddit, quod summa voluptas est benefaciendi, recteque factorum dulcissimus fructus est fecisse: qui sanguine multo orbem terrarum perdomuerit, magnus a plerisque habebitur, nec tamen facinoribus suis oblectare animum potest; qui innocentibus virtutibus meruerit de re publica, is demum fama sui fruetur suavissime: ac si aequalium iudicia ira et studio, calumnia et adulatione corrumpuntur, futurorum memoria saeculorum, quae sola est certissima veri testis et arbitra, neque aboleri ullis interdictis nec forficula nec tudicula neque igni potest, aequa lance pensitat voluntates, consilia, res gestas. „Non moritur“, inquit poeta, „Croesi benevola virtus; sed Phalarin, aereo tauro ustorem immisericordem, infesta ubique consectatur fama.“ Tum qui benefaciendo monstret se amare, redamatur: mutua vero regis et civium caritas fons est felicitatis publicae limpidissimus atque unum imperii inexpugnabile munimentum. Hinc ut iucundius et principi et civibus, ita quietius, stabilius, diuturnius benigni principis imperium est: nam remissius imperanti, ut ait Seneca, melius paretur, quod natura contumax est humanus animus et in contrarium atque arduum nitens, sequiturque facilius quam ducitur: ita fit, ut minore opera potestatem exerceat et potentiam retineat, qui approbare iussa civibus norit, quam qui vi perficere omnia constituerit. Denique quum sagacissimo prudentiae civilis auctore Aristotele duae potissimum res sint, qui-

bus subvertantur regna, odium et contemptus; contemptus quidem sequitur ignaviam, levitatem, temeritatem, imperitiam, imprudentiam, ne vero, qui potestatem habent, contemnantur, efficiunt sapientia et strenuitas, quae conciliant auctoritatem: odium autem contrahitur iniquitate, iniuriis, superbia, crudelitate, et quae sunt hoc genus reliqua, ac rursum ne exosus sit vel dominus vel princeps, facit benignitas; proinde dimidiam partem imperii recte retinendi videas in benignitate positam esse, quam nisi a principe experiatur populus, verendum est ne inter se disiungantur. Quippe rex his maxime artibus longe distat a tyranno, quod ille, qualem instituerunt Isocrates, Seneca, Erasmus Roterodamus, Fridericus Magnus, utpote consensu universorum rem publicam gubernans, liberos regit caritate, beneficentia, fide, veritate, sinceritate; tyrannus, qualem instruxit Machiavellus, in promptu habens istud „Oderint dum metuant", hoc pessimo custode metu ac vi delatorumque et corycaeorum laqueis continet servos, ducitque fraudibus, mendacio, simulatione ac dissimulatione: regem et populum copulant mutua fiducia et communis utilitas; tyrannus timet ac timetur, metuique cupit et timet metui, neque ex eo, quod subiectis expediat, sed ex privata sua potentia metitur commoda. Numquis igitur reprehendet, si benignitate potissimum, sicuti supra significavi, Christiani regis dixero munus expleri? Quin Erasmus in libro bonae frugis plenissimo, quem de institutione principis Christiani scripsit ad Carolum Maximiliani nepotem, qui paullo post Imperator creatus est, haud veritus est eo progredi, ut spreto more in principum titulis prudenter ac decore ut mea opinio fert recepto dominium, imperium, regnum, maiestatem, potentiam ethnicorum esse vocabula affirmaret, Christianumque imperium profiteretur nihil aliud esse quam administrationem, quam custodiam, quam beneficentiam.

Sed video mihi ad finem properandum esse, ne tempus praecidam summis universitatis magistratibus, qui post me verba facturi sunt. Neque occupanda materia videtur, quam in peroratione semel atque iterum olim tractavi, ut vos, commilitones ornatissimi, admoneam de rebus vestris, et quid Regi carissimo debeatis, quae vos praestare, quae omittere par sit, quo Patris patriae respondeatis consiliis sapientissimis, data opera exponam: quam provinciam nunc quidem suo iure deposcent, quibus commissa disciplina morum est. Paucis absolvam quae,

mihi, postquam de regia benignitate disputavi, superesse videntur, et reflectam pedem eo, unde exorsus sum. Nam Fridericus Guilelmus sine dubio is est princeps, qui sibi diem perisse existimet, quo non aliquem beneficio affecerit; is princeps, qui non suam, sed eorum, quos Deus ipsi tutandos mandavit, utilitatem spectet; qui suam praesentiam sentiri benefaciendo, non terroribus velit, uniceque cupiat, ut optime sit universis; qui comi alloquio studia civium alliciat, neque audiat tantum serenissimus, sed serena fronte placidaque mente recreet, quibuscunque contigerit cum eo versari. Hic uti nunc votis cunctorum viget floretque, ita optamus, ut eius felicitas, quae ab imperii Borussici prosperitate seiungi non potest, firma et imperturbata permaneat, ut generosus eius animus nunquam rebus adversis contristetur, atque ut, quo candore, qua fide, qua caritate suorum ille commodis providet, eodem candore, fide, caritate illius virtutem, quoad summo rei publicae moderatori gratiam referre inferiores possunt, remuneretur populus universus. Deus Optimus Maximus servet Regem augustissimum cum coniuge Regina optima, rerum quarumlibet, quae Regis menti vel voluptatem afferant, vel afferre sollicitudinem possint, socia fidissima, atque illos in huius regni salutem salvos, securos, incolumes praestet perpetuo. Dixi.

XXXII.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi IV. celebrandis d. XV. m. Octobris a. MDCCCXXXXVI. habita.

Ad sollemnia haec sanctissima, quae Principi optimo dedicata sunt, rite concelebranda quotquot adestis, auditores omnium ordinum suo quisque loco honorandi, facile sentitis universi maius quiddam hoc conventu agi quam simplicem de unius hominis quamvis excellentis die natali gratulationem habendam. Nam quum princeps et patria ita quasi uno corpore coniuncti sint, ut neque ille salvus sit nisi salva re publica, nec patria prosperitate frui possit sine salute et incolumitate principis; licet rei publicae aeternitas manere posse inter regum vices quaslibet videatur, tamen cum nascente rege renasci et regenerari rem publicam iudico, aduasci principe nascente fata fortunamque civitati, prout illius geniturae Parcae propitiae aut iratae adstiterint, aut secundam aut sinistram futuram. Ita principis natalis dies patriae natalis est. Haec sententia, exceptis iis civitatibus, in quibus principatus non hereditario iure sed electione traditur, in reliquis omnibus valet ac valitura est, quaecunque regni forma principisque est potestas: sive hic solus cum ministris suis imperii habenas tenet, sive populus ac plebes legum ferendarum, vectigalium imponendorum, tributorum imperandorum per legatos particeps est; ac rursum sive civium animi torpore languentes et privatis ipsorum rebus unice intenti publica nihil curant, sive quidquid ad rem publicam pertinet, ad sese pertinere intelligunt, atque ad noscendas, iudicandas, quantumque licet tractandas civitatis res fervore summo feruntur. Quod ubi rex universa civitatis munia sui muneris facit, populusque rei publicae incuriosus principem sequitur ut grex pastorem, quod regimen quidam patrium et patriarchicum vocant; sive princeps populi necessitatibus providet suamque utilitatem civiumque commoda non dissociata esse sibi persuasit, sive opibus corporibusque suorum ad suas cupiditates explendas ex libidine vel ambitione utitur, quis non videt fata populi congenita fato principis esse, quae principi prospere evenerint, earum

rerum aliquam partem in ipsum populum cadere, imprudentium autem ducis consiliorum poenas dare Achivos, dominique malis etiam acerbius circumveniri et conflictari subiectos? Sin bruti istius stupidique servitii loco cives sese coeperint ad communium rerum curam, praesertim oppidani ad regendas in modum municipiorum exiguas suas res publicas applicare, atque in partem administrationis publicae venire; quantum interest, quale principis ingenium sit, utrum atrox an mite, triste an come, austerum et asperum an lene ac benignum, suspicax et optimo cuique diffidens an laetae plenum fiduciae, auctoritatis suae potentiaeque nimium tenax et quantulacunque praerogativa cives potiti sint eam in deminutionem sui accipiens, an pronum ad remittendum aliquid de potestate sua et quoad eius fieri sine damno publico potest collegiis ordinibusque civilibus concedendum! Quae ut in universum dico, ita haec Friderici Guilelmi Quarti, regis benignissimi, personae, moribus, consiliis, institutis accommodata imprimis sunt. Licet enim regnum Borussicum non ad liberrimam eam formam constitutum sit, qua, postquam victores fuimus, et victi et populi aliquot, qui socii bellorum et victoriarum fuerant, compositi sunt, tamen ista inertia et ignavia, quae superioribus aetatibus quum Germanos tantum non universos, tum has terras tenuerat, lentam vitam, quae mortis instar est, trahentes, propulsata est: et quum Fridericus Guilelmus Tertius, Pater patriae beatissimus, quamquam instaurandam intellexerat rem publicam, novoque modo novisque consultis emendandam atque exornandam, tamen qua erat continentia et temperantia, maxime id studeret, ut aequabili tranquillitate aevum traduceret civitas, atque ut hanc magis instrueret viribus, quam post tot turbas, tot rerum conversiones, tot toleratos labores moveri has novas vires vellet; Friderici Guilelmi Quarti vigor laetissimus suscitavit atque ultro impulit mentes diuturna quiete prope consopitas, laxavitque frena imperii, et magnanimo consilio populum quasi ex carceribus in amplissimum emisit campum, in quo decurrere ad metam propositam posset. En fata rei publicae genio principis congrua et congenita! Hic rebus prope omnibus novam faciem speciemque et pulchriorem dedit, ut qui ante hos septem annos somno Epimenideo oppressus esset, hodie redux vix agniturus patriam fuerit; hic nobis multorum et magnorum auctor bonorum extitit: quibus si admixta mala videntur, non nova haec sunt, sed la-

tuere pridem sub cicatricibus obductis male operta. Enimvero nihil periculosius ulcere, quod occulte serpat et partes corporis praestantissimas arrodat; multumque profecit, qui intelligat quantum desit, quantum supersit. Sunt qui doleant, quod perfecta libertate dicendi ac scribendi nondum utamur; at optimi Regis beneficio concessum est, ut liceat conqueri propalam, quod ea non utamur: iam haec ipsa quaeso nonne egregia libertas est, et cui non multum desit ad plenam libertatem? Sane felices mortales, sua qui bona norint; sed nescio an principium felicitatis sit sua mala nosse, quae sanari nequeunt nisi cognita. Fuit quum haud sine fastu iactaretur sapientia nostra; sed intelligimus esse etiam alios qui sapiant. Nae isti male consulunt patriae, male patriae caritatem interpretantur, qui sicut olim Spartani, fortissimi quidem et cetera non imprudentes viri, sed exterarum rerum nimium ignari, nihil nisi suum collaudant atque ipsi sibi unice placent; rectissimeque Sophocleus Haemo praecipit, qui soli sibi sapere videantur linguamque vel mentem quam nemo alius habere, eos, si explicati fuerint, inanes vanosque reperiri. Quod quum in singulis hominibus manifestum sit, tum universos populos videmus, ubi primum ob nimiam, quam de sua virtute, sua prudentia conceperint, opinionem partis acquiescere bonis quam nova quaerere maluerint, brevi de comparata a magnis viris et per magna facinora dignitate deiici, et perdere ipsa quae habuerant bona, et vinci a minoribus, qui in altiora enitantur strenue. Nos vero Friderico Guilelmo Quarto non solum commoda maxima debemus sed etiam incommodorum scientiam. Quae postquam in lucem protracta sunt, sane vitam, quae antea facilis videbatur, paullo minus commodam vivimus, et impeditiori pergimus itinere et hic illic pedem offendimus; sed praeclarae meminimus tesserae: „Per aspera ad astra." Et hoc motu quidem animorum omnes civitatis partes corripiuntur: accedunt alia rerum momenta ex aliis causis neque iis fortuitis manantia, quibus haec rei publicae tempora insolito modo vel difficiliora reddantur vel saltem prae aliis memorabilia. Nec tamen meum est haec explicare: non ego dicam de iis, quae hoc anno fausta aut adversa evenerunt, non de tumultu Polonico mature compresso, non de mutata aliqua ex parte iudiciorum forma, non de motibus ecclesiarum multiplicibus et de binis, qui cum his coniuncti sunt, conventibus a pio Rege convocatis et in nostra urbe actis, non de subita quae

ingruerat pecuniaria calamitate, eranistarum augustiis, mensa publica ad novam rationem instituta, non de portoriorum vectigaliumque modo constituendo natisque hinc et domesticis et civitatium foederatarum contentionibus: haec omnia et quae sunt plura huiusmodi omitto utpote a mea persona atque a meis studiis aliena; nisi quod dicendum est, quantum ego perspicio, multa in his rebus a Rege optimo esse providenter, caute, leniter, benigne acta, nihil quidquam durius, nihil superbum, nihil praeceps, nihil nimium. Nobis litterae propiores et proximae sunt; quas et ipsas hoc rerum quasi turbine aut correptas esse aut posse corripi quis est vestrum, auditores, quin intelligat? In his mihi liceat paullulum immorari.

Litterarum igitur condicionem non negarim nostra memoria communium vicissitudinum fortunam esse aliquantulum expertam. Quae quo tempore haec nostra universitas litteraria condita et lautissime instructa est, et satis confirmatae priorum aetatum studiis erant, et laetius in dies in regno praesertim Borussico quantumvis afflicto efflorescebant, et videbantur tum inter praecipua subsidia esse, quibus concussae instauratio rei publicae posset perfici; magni aestimabantur litterae et diligebantur ab ipsis rei publicae instauratoribus, quorum unus et alter longe doctissimus fuit; confidebatur litteratis, acribus illis atque imperterritis adversus communem hostem propugnatoribus hostique callidissimo magnopere invisis; optime collocatum iudicabatur, quidquid sumptuum in doctrinas quaslibet stabiliendas erogatum esset: denique summa concordia erat rei publicae et litterarum. Mox harum ea potissimum pars, quae ad bellum gerendum evocata erat, visa est arma in hostem accepta vertisse in rem publicam. Nec tamen quidquam tum remisit publica litterarum adiuvandarum cura, nec consiliis de ea capiendis admixtum quidquam est, quod a litteris esset alienum. Fridericus Guilelmus Quartus autem vel antequam summam rerum capesseret, eximium bonarum artium amorem documentis illustribus patefecit, et postquam patri successit, superavit eam, quam moverat, exspectationem. Interim longa pax orbem terrarum universum aperuerat; et studia eruditorum incenderat; hinc aucti eruditionis apparatus, auctae litterarum necessitates; crescente in immensum scientia crevit hominum doctorum numerus, qui honestum sibi suisque studiis locum quaererent, atque eo usque crevit, ut copia potius laboremus quam inopia, et ingrata iam

ac molesta videantur, quae aliis temporibus fuerant acceptissima futura. Sed duae mihi res nunc quum maxime videntur aliquam litteris difficultatem afferre, non eae quidem novae sed nova vi repetitae, altera quod postulant permulti, ut litterae in communem vitae usum convertantur, altera quod pii quidam viri et clerici aliquot nihil putant verum esse nec tolerandum, nisi quod suis de verbo divino sententiis vel opinionibus conveniat. Vtrumque iis maxime studiis obstat, quae solent liberalia vocari, antiquitatis et philosophiae. Antiquae quidem litterae et iis invisae sunt, qui omnem scientiam ac studia scientiae ad vulgarem utilitatem referunt, et iis, qui eruditionem finibus Christianae fidei contineri volunt: neutros tamen iudico calumniandis illis studiis suae rei, nedum probae generis humani educationi, prudenter consulere. Sed quod ego, etiamsi non tam umbratilis eruditionis opprobrio, quam immerita contrarii vitii suspicione premor, antiquitatis litteras defendendo videbor mea vel defendere vel iactare velle, hac parte orationis meae defungar quam paucissimis. Nam qui flagitant, ut litterae in communem usum promantur, noluntque eas in umbra scholae latitare, sed ad tractandas eas potissimum quaestiones accedere, quae hac aetate maxime agitentur; quod gravissimae de iusta et animorum libertate et libertate civili quaestiones nunc aguntur, suas aras, suos focos vastare videntur, ubi expelli ex iuvenili disciplina antiquas litteras volunt, iustae illius libertatis altrices fidelissimas, quod humanitatis altrices sunt: quamquam concedo, qui has litteras docent, aliquid harum genuinae utilitati detraxisse, quod sapientis monitoris Aristotelis obliti, qui ne musicis quidem usque eo erudiri pueros liberaliter educandos vult, quo usque eum, qui ad artem musicam factitandam instituatur, discipulos coeperunt magis subtilioribus artis praeceptis imbuere, quae grammaticis futuris necessaria sunt, quam veterum auctorum lectione ad humanitatem fingere animos. Est vero aliqua huius humanitatis pars oratio culta, quam principes novarum litterarum auctores, si paucos exceperis sola natura doctos, ad Graeca et Romana exemplaria conformaverunt: et mascula potissimum Romanorum oratio, quae virium robore ipsam Graecam superat, etiamnunc mihi videtur optima stili dilucidi, elegantis, exacti, gravis, magistra esse. Quod non eo consilio dico, ut huic Latine dicendi consuetudini a maioribus transmissae patrociner: mea enim, quum praesertim patriae

linguae amantissimus sim, non multum refert, utra lingua dicatur, modo ut bene dicatur, atque ultro laetabor, ubi dura hac Latino ore dicendi, cui nunc plerique aurem aegre praebent, exsolutus necessitate fuero, consimili illa Laberii condicioni, qui eques Romanus anno aetatis sexagesimo mimos agere in ludis coactus est: non eo, inquam, consilio hoc dico, sed quod cum iis dissentio, qui quantum industriae adolescentuli Latinae linguae perdiscendae impenderint, id eos maiore cum fructu in patrio vel Gallico sermone collocaturos fuisse arbitrantur. Iam qui ex gentilium litteris fidei discrimen metuunt, etsi diffido hos meis rationibus vinci vel placari posse, tamen monitos velim, Imperatorem Iulianum Christianis, quo eos affligeret, interdixisse ethnica illa disciplina et institutione, et qui sacra nostra saeculo sexto decimo emendarunt, nulla re magis adiutos esse quam renatis antiquitatis studiis, et qui viri ecclesiae emendationi maxime faverunt atque opitulati sunt, eos fuisse antiquis litteris instructissimos ac politissimos. Meliori exemplo, subactiori iudicio Rex sapientissimus nobis prodest: hic quidquid pulchrum bonumque est, quidquid dignum quod cognoscatur, sive id veteribus Athenis, sive in Aegypto, sive in Gallia vel Britannia, remotissimis temporibus seu mediis saeculis seu nuperrime natum est, mente liberalissima amplectitur, diligit, nobis proponit. Num vero Germani patientur, ut tristis paucorum morositas in neglectum adducat litteras in Germania longo ex tempore imprimis cultas, quae adolescentiam alunt, virilem aetatem confirmant, senectutem oblectant? ut Graecae Latinaeque Musae cogantur perfugium quaerere apud Gallos, ubi iam nunc Henricus Stephanus redivivus maiora in hoc genere molitur quam Germanorum quisquam potest; vel apud Italos, quibus nuperrime Paris Zaiottus Tridentinus, vir et in re publica versatus et optimorum, quae recentior aetas apud quoslibet Europae populos tulit, operum cognitione instructus, libro elegantissimo multosque paedagogicos nostrorum libellos aequiparante, quem de litteratura iuvenili scripsit, veteres auctores eximie commendavit; denique apud ipsos Patres Societatis Iesu Romanos, qui studia haec antiquitatis non sine successu repetunt et ab adversariis tuentur? Porro philosophiae, quam iuxta cum Platone iudico summum bonum esse a Deo mortalibus donatum, monui adversa esse, quae hoc saeculo a litteris postulari soleant. Philosophiam ubi dico, non solum eam dico, cui hoc nomen

proprium est, verum etiam latissimum illum doctrinarum campum, in quo hic ordo, quem philosophorum vocant, exercetur: et horum studiorum etiam reliqui ordines sunt participes, si, quod olim in laude ponebatur, philosopha ut aiunt mente disciplinas suas tractant. Hae doctrinae, si artis vocabulis uti oratorem in hoc quidem conventu hominum doctissimorum licet, partim empiricae sunt, quae in naturae rerum formis, elementis, viribus, legibus sensuum atque instrumentorum ope observando experiendoque inveniendis et constituendis occupatae sunt; partim historicae, quae res gestas et quidquid ab hominibus conditum et effectum est, ex traditis fontibus adhibita interpretatione et critica arte indagant, digerunt, componunt, ad causas suas eadem via inveniendas revocant; ex quo genere est etiam universa philologorum et grammaticorum eruditio sane quam varia: partim mathematicae, quae quantitatem puram animo metiuntur eiusque leges subtili scrutantur inquisitione; partim speculativae, quae principia rerum divina humanaque, purissimas notiones in natura rerum expressas et in mente hominum fundatas, universae vitae civilis ac moralis rationes, causas, fines alta mente complectuntur. Ex quibus disciplinis omnibus etsi egregii fructus in res humanas manant, tamen qui illarum modum usu vitae quotidianae terminari velit, et illas mutilaturum turpiter sordideque, et ipsos quos requirat fructus praecisurum esse non est quod exponam peritis. Non possunt hae disciplinae florere, nisi et unde incipiant, et quo tendant, et quo usque progredi vel liceat vel conducat, ex ipsarum rationibus ipsae constituant. Tollit philosophiam, qui eam lege finiat, quam sibi non ipsa tulerit. At philosophiae officium haud aliud est, inquit, quam quae data sint explicare; hoc est, ut quibusdam placere videtur, ita eorum rationem reddere, ut ea vera et recta esse comprobetur. Audio. Scilicet si superstitio data est, philosophia superstitionem explicabit et magicis theurgicisque placitis et artibus, sicut a divino Iamblicho, exornabitur; si servitus data est, philosophiae est, quod Aristoteles fecit, servitutem explicare, et diversa sunt philosophiae genera, aliud iis temporibus locisque, ubi servitute oppressa magna pars hominum est, aliud, ubi liberi universi sunt. Immo haec est adulterina philosophia, quae nebulis obscuretur rerum quaque aetate praesentium, quae temporibus serviat vel insciens vel de industria, nec quod debeat quaerat, sed fuco mala occulat, nec quod de philosophia pul-

cherrime Cicero praedicat, virtutis sit indagatrix et expultrix vitiorum, sed vitia confirmet ac perpetuet. Neque magis, quod satis superbe olim propositum est, theologiae ancillatur philosophia. Quo quum delatus sim, subit nostra aetate a nonnullis plurimum tribui iis rebus, quas solent positivas appellare, illo autem disciplinarum orbe universo, quem philosophi amplectuntur, non doceri positiva: unde fieri posse, ut si nihil aliud, certe in contemptum adducantur philosophorum disciplinae. Subit vero simul, persaepe nos mortales non rebus duci sed rerum simulacris vocabulis: quo gravior videtur grammatici provincia esse, qui versetur in verborum significatione definienda: profecto enim res probe perspici nequeunt nisi verbis perspectis. Quippe multi, qui tantopere moventur isto vocabulo, imperitiores illi quidem, fateor, sed nihilo minus haud pauci, imprimis ea de causa nihil laudare velle nisi positiva videntur, quod quidquid non est positivum, id censeant negativum esse, cum positione confundentes affirmationem. Valet illa contrarietas in mathematicis et in quibusdam partibus physices, ut in doctrina de electricitate: in rebus humanis, de quibus nos nunc agimus, non negativum contrarium est positivo; sed inde a Graecis, a quibus Latina lingua haec artis vocabula mutuata est, positivum vocatur, quod positum ab hominibus et conventione quadam hominum stabilitum vel sancitum est, contrariumque positivo est, quod ex ipsa rei natura et ratione manat et constat, suaque natura valet. Itaque ut philologus a philologis exemplis exordiar, quae fastidiosis auribus nimium vulgaria et fortasse deridicula esse videbuntur, grammatici syllabis natura longis oppositas fecerunt syllabas positione sive canone longas: et qui voces linguae ex libidine, arbitrio, conventione hominum fortuita fictas censebant, sicuti Democritus et Aristoteles, facticia haec vocabula dixerunt positiva esse; sed qui cum Platone iudicabant voces nativa quadam ratione cum notionibus coniunctas esse, necessitate naturae ac mentis procusas vel potius sponte natas, positivam esse linguam negarunt; similiterque Strabo instituta gentibus alia dicit natura contingere, alia positione et exercitatione atque usu: et tam lex quam religio alia est positiva, quae tradita scriptis esse solet, alia naturalis, non litteris tabulisque perscripta, sed mentibus pectoribusque hominum inscripta sine litteris. Haec positiva igitur nituntur auctoritate: qua auctoritate omnino opus est ad regendos homines et in do-

mesticis rebus et in publicis, quum in pacato civitatis statu tum in commoto ac turbido, praesertim inter arma: quapropter ne liberrimi quidem iidemque cultissimi populi in discriminibus dubitaverunt ad dictaturam confugere, cuius durae necessitati nos eximit summa regiae potestatis auctoritas longe probatissima. Sed scientiae instrumentum est ratio et intellectus; itaque in scientia nullus auctoritati locus est. Quam ut aspernantur philosophi, ita probabunt positiva, quae vera et recta deprehenderint; falsa vero et prava ut laudet, quis est qui cuiquam sustineat praescribere? Quamquam haec ipsa, quamdiu consensum plurimorum ferunt, nisi nimium damnosa sint, cum verecundia respiciet philosophus, ut prisci sapientes, imprimis Socrates, licet de rebus divinis rectius quam vulgus sentirent, tamen deos publice receptos supplicatione et caerimoniis et sacrificiis venerati sunt, atque eas tantum fabulas palam reiecerunt, quae non possent cum maiestate et perfectione divini numinis conciliari: quas ubi negarunt veras esse, non negarunt divinitatem, non sustulerunt pietatem, sed hanc stabiliverunt, de illa statuerunt dignius. Ceterum in rebus, quae ad scientiam pertinent, auctoritatem non sequuntur nisi mentes hebetes, ignavae, ad cogitandum tardae et imbecillae: expeditum est enim in aliena verba iurare; intelligendi via vel potius semita est difficilis et aspera et multae dubitationis sentibus obsita, recteque pridem dictum est nervos atque artus sapientiae esse non temere credere. Quid vero quod litterae universae, etiamsi nolint rerum quotidianarum gurgiti immergi, tamen multas res tractare debent, de quibus positiva auctoritas statuat vel rei publicae vel ecclesiae? Nonne hic iam ad incitas redactam scientiam dixeris? Sed habemus, ni fallor, etiam in hoc discrimine, quo nos consolemur. Vtut namque tenax rerum traditarum genus humanum est, et recte quidem, ne subito momentorum quorumlibet impetu praeceps ruat; tamen quod ii, qui publici et sacri regiminis gubernacula tenent, litteris ipsi excoluntur et ad res gerendas instituuntur, iussa et placita positiva ex praeceptis scientiae paullatim colorem ducunt, et communis gentium censensus, postquam longo temporis spatio quae sanxerat prava vel certe minus probabilia secutus est, multisque parricidiis in homines sapientissimos et innocentissimos commissis inquinati sunt iudices fanatici, ad meliorem frugem convertitur duce ratione victrice, quam a Deo, ratione summa et absoluta, nobis insitam impie ingratus

fuerit qui calumnietur. Habet igitur quidquid positivum est sua quasi ex Tusca disciplina saecula, suos decursus et profectus, non sine providenti numine; et quaeque gens, quae quidem sapere audeat, quoque saeculo ea sibi per duces suos communiter cum populo eruditos positiva instituta condit, quae quoque saeculo gentis intellectui maxime respondeant. Ita, nisi ad interitum vergant fata populi, efficitur, ut bonis maiorum conservatis iniquitates et mala priorum temporum removeantur. Denique quamquam aliae nationes praecurrunt, aliae relinquuntur, tamen humanum genus universum videtur eo tendere, ut magis magisque obsolescat antiquus iste positionis et naturae sive rationis dissensus: profecto enim, quum ea lex aequissima et iustissima sit, quae minime ad arbitrium et libidinem ficta ipsam rerum quae lege continentur naturam et rationem verbis expressam proponat, aequa et iusta lex non potest cum ratione pugnare, verissimeque Stoici Cicerone interprete statuerunt, legem esse rationem summam insitam in natura, quae iubeat ea, quae facienda sint, prohibeatque contraria, eamque in hominis mente confirmatam et confectam. Quae si recte disputavi, nonne censetis, auditores, magnam litterarum, etiam quae delitescant domi neque in foro declament, ad rerum condicionem corrigendam esse vim et usum? Cur autem in humanarum rerum nulla fere parte inter diversa illa, quae diximus, et quasi hostilia tam difficulter pax concilietur quam in rebus divinis, quae tamen ad pacandum orbem terrarum profanis distractum odiis unice comparatae esse debent, meum non est examinare, qui non sim theologus: unum hoc liceat referre, quod accipi etiam meo ore dictum possit. Luximus nuperrime plures collegas multis nostrum longo usu coniunctissimos et imprimis caros, in his duos theologos: quorum qui prior decessit, positivis fidei sanctissimae placitis haud dubie addictus fuit, sed idem philosopha contemplatione in theologicis uti haud veritus est, magnoque molimine videtur propositum habuisse, ut quantum penes ipsum esset, tolleretur istud triste inter philosophiam et theologiam discidium. Discordia vero quid perniciosius et molestius, quid concordia iucundius atque utilius? Vtinam igitur universi operam demus, collegae et commilitones, ut ea, qua schola nostra olim crevit, concordia tum omnium ordinum, qui quod omnes litterarum partes interiori vinculo nexae sunt, antiquo et probato more in unum hoc atque individuum universitatis corpus coniuncti sunt,

tum docentium et discentium, tum rei publicae civilis et litterrariae, maneat et confirmetur, omnesque remoti ab ambitione et cupiditate qualibet verum bonumque et pulchrum appetamus, sectemur, disciplina et moribus exprimamus! Quod ubi facimus, quid aliud quam Friderici Guilelmi Quarti, regis humanissimi, exemplum nobilissimum imitamur? Hunc regem ex quo mihi copia fuit quum in aliis conventibus publicis tum ex hoc suggestu orationibus quotannis celebrandi ac venerandi, nunquam non praedicavi illius ingenium optimis artibus et litteris deditum, et non solum eruditionis, sed etiam, quod rarius in principe, eruditorum amorem, denique studia a vulgaribus deliciis et voluptatibus prorsus remota, ad egregium quidvis et honestum et grave et sublime conversa, quibus sicut ipse excellit, ita populos suos eo perfectionis atque laudis evehi cupiat, ut digni populi rege magnanimo, dignus rex populis cultissimis et fidissimis merito habeatur. Videmus igitur, ut in eo desinam, unde exorsus sum, congenitam principi nostro fortunam nostram faustissima genitura esse. Ex regibus, quibus longum contigerit imperium, saecula populorum ducuntur et numerantur: felicissimum vero iudico hoc Borussiae saeculum, si Deus propitius annuat, etiam inter temporum difficultates esse ac posthac fore duce atque auspice Friderico Guilelmo Quarto. Cuius vita ut ad salutem rei publicae et bonarum artium quam diutissime propagetur, atque ut cum Regina augusta et cum domo regia universa prosperitate summa ac perpetua floreat Rex dilectissimus, hoc die laetanti patriae sacro piis votis et supplicationibus precamur Deum Optimum Maximum. Dixi.

XXXIII.

Oratio nataliciis Friderici Guilelmi IV. celebrandis d. XV. m. Octobris a. MDCCCXXXXVII. habita.

Quum plurimis ex causis difficile uni viro sit, auditores, in iisdem sollemnibus, eodem loco, eodem hominum doctissimorum conventu, eiusdem collegii nomine, eiusdem principis quamvis praeclari laudes quotannis celebrare; tum quod varietas, quam contio elegantissima requirit et cupit orator, ne et semet ipsum et audientes taedio afficiat, non potest fere nisi ex argumento peti, summam difficultatem arbitror in argumenti esse delectione positam. Quodsi, quando de Friderico Guilelmo Quarto rege imprimis strenuo disserendum est, oratorem nunquam deficere potest copia rerum affluentissima, tamen nescio an ipsa illa abundantia magis quam penuria hunc impediat delectum. Quid igitur potest dicturo gratius, quid exoptatius esse quam is status, ea condicio rerum, quae nullum optioni locum relinquat? Enimvero haec mihi hodie obtingit commoditas, auditores. Tot enim hoc anno insignia in re publica gessit Fridericus Guilelmus, ut qui in his sollemnibus ipsius nomini dedicatis constituerit alia atque haec publica tractare, debeat ineptus videri, atque ut ne eruditus quidem, licet parum versatus in re publica sit, nisi velit doctor plane umbraticus videri, devitare illa possit, quae universorum non modo civium sed hominum animos adverterunt et commoverunt, denique ut ne hoc quidem verendum sit, ne qui de re publica coram adolescentibus dicat, incurrat in reprehensionem. Transiit namque illud tempus, quo de re publica non posse nisi principum ministri et officiales iudicare videbantur; quo aegre ferebatur, siquis alius de huiusmodi rebus sententiam proferret, quo docti praesertim ad solas suas doctrinas relegabantur, ab iis, quae ad civitatem pertinerent, vel arcebantur vel deterrebantur, et coacti erant, siquando de publicis rebus monendum esset, tegere multa et transire vel magna cum cautione et quasi ex intervallo significare. Intelligitur aliquando, falsum esse Creontis Sophoclei et

Ludovici Quarti decimi Galliarum regis dictum, quod regem pro civitate venditat; intelligitur rem publicam, ut est ex populo appellata, civitatem, ut a civibus nomen habet, ita esse civium et populi, hoc est coetus hominum si non originis ac stirpis communione, quod multo praestabilius est, at certe iuris et legum et utilitatis congregati et coniuncti. Sane Plato recte praecipit, iustum esse ut sua quisque agat, neque infitior aliorum esse imperare et publica negotia gerere, aliorum militare, aliorum opus facere, aliorum sacra curare et litteras artesque liberales exercere atque docere: sed quod res publicae communes universorum sunt, non aliena sed sua agit, qui eas ad sese pertinere putat, neque haec communia ab ulla parte civium sine damno communi negliguntur, ac nemo paullo prudentior, quoquo collocatus loco est, debet huius curae plane expers esse. Quid vero dicam de adolescentibus litterarum studiosis, ex quibus magna pars huius coronae composita est? Hi ut superiore aetate nimis sese rebus civilibus immiscuerint, quod eos non tam sua culpa quam temporum fecisse nuper exposui, ut consiliis et deliberationi et prudenter agendo impares sint atque ad novanda, quae nondum satis cognoverint, civitatis instituta praecipites ac proinde commotis praesertim temporibus magis retinendi quam impellendi; tamen patriae caritate debent imbuti esse et hac flamma eo magis incensi, quo vehementiore ardore ad studia quaevis iuveniles animi feruntur, oportetque eos earum rerum, quae civitati prosperae aut adversae sint, minime incuriosos esse atque imprimis operam dare, ut civili doctrina via tam philosopha quam historica instituantur et recte iudicare de rebus publicis discant. Quapropter non dubito id attingere argumentum, quod hodie unum omnibus sponte offertur et obiicitur, rebusque civitatis nostrae praesentibus accommodare orationem meam, non quo singulas res quaslibet enumerem, sed ut capita aliquot potiora complecti et, quod imprimis scientiae est, ad unum quoddam principium studeam revocare.

Itaque ut ab hoc principio exordiar, non novum aliquid mihi dicendum sumpsi, auditores, sed a plerisque pridem intellectum et a me ipso aliqua ex parte anno superiore propositum. Quippe quum in priori imperio post tot calamitates bellis externis rei publicae illatas ad quietem omnia essent componenda visa; Fridericus Guilelmus Quartus compositum hunc statum moveri voluit: atque effecit et identidem efficit quod con-

stituit. Movetur autem civitas duobus maxime modis, aut bello aut in pace. Et priorem quidem motum mireris quod Socrates ille Platonicus prope solum agnoscat: qui postquam optimam rem publicam descripsit, dicit sibi in ea consideranda idem fere accidisse, quod in spectanda imagine pulchra sive picta sive sculpta utpote immota accidere intuenti soleat, ut cupido eum incedat motam videndi et certamen aliquod eorum, quae corpori conveniant, subeuntem: ita sese libenter aliquem auditurum esse narrantem, quomodo perfecta illa res publica adversus alias civitates dimicatura bello sit et belligerando ea praestatura, quae receptae in praeclara illa civitate educationi et eruditioni conveniant tam in proeliis conserendis quam oratione per legatos cum aliis civitatibus agendo. Sed quod ille civitatem suam solo fere bello motam spectare voluit, nihil mirum est: de perfecta enim civitate dicit, quae nusquam gentium extitit neque extat neque opinor ob mores hominum condi unquam poterit: ea vero quum inde a natalibus summum consecuta sit, perpetua fruitur ac paene divina tranquillitate et stabilitate, nec corrumpitur nec melior fit, motuque caret interno. Alium atque illum, de quo Plato disputat, motum Fridericus Guilelmus excitavit; neque enim perfectam rem publicam traditam accepit, et pacem sese suo saeculo, si licuerit, servaturum in auspicando regno pollicitus est: nec vero segni atque inerti quiete obsolescere per pacem rem publicam vult, sed moveri et promoveri ipsa rei publicae instituta: qui motus si probe regitur, multo salubrior bellico est. Nimirum quum superioribus saeculis res politica ad sola fere externa, ad regnorum inter sese amicitias et inimicitias, ad foedera et pacem et bellum, ad finium propagationem atque acquirendas vel armis vel pactis vel nuptiis terras referretur, atque in scientia hac optimus videretur, qui esset ad fingendum et fallendum sollertissimus et callidissimus, non arte utens sed artibus, iusta vero politices notio, quam Graeci instituerant et praestantissimi quique recentiores auctores excoluerant, in plurimis civitatibus et maxime in Germania esset iamiam prope oblivioni tradita; nostra demum aetate rursum acrius perspectum est, primariam viri politici provinciam ad res civitatis domesticas, ad constituendam et ordinandam rem publicam, ad iura et munia imperii, magistratuum, civium, ordinum pertinere: quam artem in hoc quidem regno Fridericus Guilelmus Quartus potissimum quasi exsulem revocavit atque instau-

ravit. Ita interiorem motum dedit civitati, eumque togatum, non sagatum. Iam hic civitatium motus quam sit multiplex et varius, nemo est quin videat: itaque de eo dicturus immensum ingredior campum disputationis, qua ne longe lateque ferar, pauca tantum ex proxima delibabo generatim. Non dicam alium motum esse procedentium, alium retrogradum: nam hunc, qui nihil promoveat, non potest ullus vir politicus adducere de industria velle, quod rem publicam conservari vult, retrogrado autem motu haec ad interitum vergit et labitur in perniciem: ac siquando probus civitatis rector inhibet cursum aut retro vertit, hoc non facit, ne progrèdiatur res publica, sed ne vehementiore impetu praeceps detur; quemadmodum cautus imperator receptui canit, ne pereant qui longius processerint, atque ut opportuno deinceps loco et tempore tutius progrediantur revocati. Sed operae pretium est paucis describere naturalem quendam et quasi legitimum civitatium motum et conversionem, quam in veterum rerum publicarum fortunis, quo simpliciores illarum rationes fuerunt, eo distinctius perspicere licet; et videtur mihi ex priscarum illarum rerum memoria etiam ad nostras iudicandas aliquid profici in illas tamquam in speculum introspiciendo. Nam quum homo natura sit animal civile, non solivagum, nec quod singuli sibi viderentur imbecilliores, pacto, nec quod praepotentior aliquis reliquos subegisset, vi et armis, in civitatem coacti homines sunt, sed haec communio hominum naturali instinctu nata potius quodammodo quam condita est, et ex sponte coeuntibus stirpibus cognatis conflati populi sunt aliquatenus sibi sufficientes, et ex vicis contractae urbes: tum ad familiarum imaginem regnum quod vocant patriarchicum extitit, in quo rex esset patris loco, idem copiarum dux, sacerdos, iudex. Hi reges ea aetate, qua deos ad homines descendisse et ex hominibus deos factos esse credula sibi multitudo facile persuasit, sunt deorum filii, maxime Iovis, quod Iuppiter rex deorum esset, non solum apud Graecos sed etiam a barbaris habiti. Quid quod ipsum Vetus Testamentum gigantes praepotentes tradit prognatos ex filiis dei angelis, sive ut Graeci auctores Christiani appellant, ex Vigilibus, qui cum hominum filiabus consueverint? Itaque ex diis orti reges visi divina regnabant auctoritate atque unus et alter scilicet divinis adeo consiliis, sicut ille Minos magni Iovis contubernalis, et Numa Egeriae nymphae tori consors. Admixtum igitur regno theocraticum

quiddam erat: nam ubi deus regnare dicitur, regnat sacerdos vel sacerdotalibus et auguralibus auspiciis praeditus princeps quilibet. In hac naturali monarchia parebat populus haud invitus, ut reginam sequuntur apes, ut grex pastorem; dominantis arbitratu et patriis institutis sine legibus administrabatur civitas, si tamen haec administratio vocanda est: nisi quod iam apud Homerum legimus reges deliberare cum senatu nobilium sive heroum, qui et ipsi reges vocantur, et quod in contionem convocatur plebes, ut cum hac consilia communicet rex. Etiamtum ignotum tyrannidis cum notione nomen erat, quod nulla certa nota rex et tyrannus distinguebantur. Atqui ista imperii forma retineri diutius non potuit quam fides esset dominantium divinae origini et divino iuri, quod cultior politice, qualis est Aristotelea, ignorat: eam vero fidem mox sustulerunt flagitia dominorum et gliscens hominum intellectus. Hinc triplex, ut ego arbitror, extitit rerum conversio: aut enim patriarchica dominatio in tyrannidem hereditariam transiit vi et astu omnia gerentem, aut in regnum arte et legibus constitutum, aut in nobilium dominationem. Huius tyrannidis exempla sunt regna Orientis, qualia fuerunt Assyriorum, Persarum, Aegyptiorum, quamquam ne haec quidem sine aliquo legum temperamento: certe Persis habuit suos regios iudices perpetuos, qui non potuerunt removeri nisi ob delictum, interpretes illos legum et institutorum et in hac re ipsius regis arbitrio superiores; et Aegyptiorum regibus nec iudicare nec quemquam punire prout libido esset licebat, sed prout leges de quoque crimine iussissent, iique sese beatos praedicabant, quod hoc instituto cautum esset, ne imprudentia aut cupiditate ab officio aberrarent: iudices quin etiam proditum est a regibus Aegypti sacramento adactos esse, ut ne iussu quidem regis iniquam sententiam ferrent. Apud Graecos vero patrii illi reges paullatim sunt legibus adstricti; ac ne sic quidem, si Spartanorum regnum inter duos divisum et paucas Spartae colonias exceperis, diu permanserunt, et Laconicorum regum potestas ita imminuta est, vix ut regiam agnoscas. Nam in civitatibus plerisque omnibus regia dignitas abolita est, partim quod abusi reges potentia erant, partim quod optimates potissimum, plebis viribus nondum confirmatis, aegre ferebant rem publicam ab uno regi: successit igitur regno paucorum dominatus, et proxime nobilium, hoc est, ut definitione Aristotelis et Friderici Secundi, magni Imperatoris Germanorum utar, eorum,

qui vetusta maiorum virtute et vetustis familiarum opibus, imprimis latifundiorum possessione valerent: quam imperii formam comitari servitus publica solet, sive hos servos agricolas Helotum, sive Penestarum, sive clientium, sive glebae adscriptorum, seu quovis alio nomine appellare placuit. Tum postquam vel magna pars nobilium desiit opulenta esse, vel nobiles deseruit virtus, multi vero, qui mediocri aut obscuro loco nati essent, coeperunt opibus, partim etiam virtute pollere, imperium ad locupletes translatum est, et iura civium ex censu et classibus descripta sunt: cui rei publicae proprium nomen est timocratiae, in qua fere plurimum valuerunt equites: donec non sine seditionibus factionum, sublatis prope omnibus classium praerogativis, summa potestas cederet in plebem, civesque universi, nullo nec generis neque opum discrimine, aequo censerentur iure. Accidit etiam, ut inter optimorum et plebis contentiones insurgeret homo praepotens, qui specie tuendae plebis potiretur tyrannide iniusta quidem illa sed haud raro fructuosa: in Graecia tamen paucae eaeque mitissimae tyrannides diuturnae fuerunt; Romae sero, fessa armis civilibus re publica, principatus nomine tyrannis militari imperio confirmata est. Absoluta vero illa libertas, qua cuiusvis fortunae cives aequales habentur, non solet nisi aucta incolarum, opificum maxime, frequentia et per magnos motus adduci, bellis potissimum, quibus plebeia multitudo de salute civitatis egregie meruerit, quibus universorum incendantur animi, universorum augeantur vires, et intendatur ambitio pro praemio virtutis honorum postulans communicationem; sicut Athenis democratiam maturarunt bella Persica: ac siqua civitas libertatis signum sustulit, cito sequuntur aliae; ut eodem fere tempore Athenis expulsis Pisistratidis liberiorem rei publicae statum instituit Clisthenes, et Pythagoreorum in Italia concilia aristocratica deleta, et Roma reges expulsi sunt, et mox Iones in Persas rebellarunt. Iam populare hoc imperium, cui veteres philosophi vehementer irati sunt, Plato quidem unum censet, nec quemquam ei dicit diversa nomina tribuere, sive violenter sive temperate opulentis imperet vulgus, ac rursum sive leges diligenter servet sive negligat: plerique tamen democratiam eam popularem civitatem appellant, in qua leges valeant legibusque et magistratibus et bonis moribus honos sit, ochlocratiam vero, in qua ex plebiscitis geratur res publica et plebs decernat quidquid libuerit. Nec diu perstare moderata populi dominatio potest;

solet enim plebs insolenter lascivire et legum contemptu ad iniurias quasvis prolabi tyrannicamque exercere potentiam: adsunt ut tyranno adulatores, ita plebi duces, quos demagogos vocarunt, vulgi blandientes cupiditatibus et servientes iniquitati, a legibus et magistratibus cuncta ad turbulentae revocantes multitudinis libidinem: ex qua plebis tyrannide proclivis ad tyrannidem singulorum transitus est. Ita nimia libertas non solum populum, dum sibi liber videtur, servitute indigna afficit, quod vulgi eiusque ducum effrenatae licentiae ac furori paret, sed omnis etiam libertatis interitum adducit. Hi fere apud veteres, ut cum Polybio et Cicerone loquar, orbes et circuitus in rebus publicis commutationum et vicissitudinum fuerunt, hic naturae ordo, secundum quem earum status mutatus est ac rursus eodem revolutus. Sunt quidem qui negent, nostrae aetatis civitates posse iis, quae veteres statuerunt, rei publicae generibus comprehendi; sed ego cum aliis viris prudentissimis recentiorum quoque civitatium rationes censeo ad illas formas commode comparari posse, quae si nunc non solent purae reperiri, etiam apud veteres haud uno modo mixtae et compositae erant: proinde ne conversiones quidem recentiorum civitatium arbitror ab illis, quos descripsi, orbibus magnopere diversas esse, nisi quod novo fere instituto, ad quod mox pervenero, recentiora regna eximie confirmata sunt.

Nunc quo fine haec proposuerim, explicandum est, auditores. Nam quum hi motus et conversiones partim necessariae atque utiles sint, partim naturales quidem sed damnosae neque tamen inevitabiles, summum rei publicae rectorem oportet providere, ut necessarias, quum primum earum opportunitas venerit, ne sero vi extorqueantur, via quam tranquillissima et expeditissima adducat, damnosae vero arceantur et propellantur; deinde ut singula civitatis elementa, quae in singulis illis formis praevalent, ita inter sese connectantur, ut quaeque forma quamque contineat et concludat; denique ut harum formarum coniunctione quantum fieri potest perfecta et firma efficiatur civitas, neque haec quiescendo languescat, sed salubri vigeat motu. Haec sibi consilia Fridericus Guilelmus Quartus, quantum video, proposita habet; hunc cursum in illo, quem excitavit, motu teneri vult. Ex illis autem, quas dixi, formis aliquot non possunt pro rebus publicis haberi, sed sunt iustarum formarum degeneres, et morum perversitate, animi impotentia luxu-

que et avaritia et ambitione corruptae: sic tyrannis regni depravâtio est modum excedens; timocratia sive plutocratia et oligarchia quaevis sunt imperfecta vel vitiosa verae aristocratiae imitamenta, hoc est principatus probatissimorum et sapientissimorum hominum lectione constitutorum, quem supra de industria omisi; denique ochlocratia est pessima popularis imperii egressio. Praeterea etsi regnum et optimorum dominatus et populare imperium iustae formae rei publicae plurimis videntur, tamen inter has ipsis veteribus philosophis, qui in popularibus civitatibus educati et formati erant, si singula genera cum singulis comparentur unumque per se separatim probandum sit, regnum legitimum est optimum visum. Postremo et veteres sapientes et recentiorum prudentissimi praeter aliquot nimiae aut principum aut plebis potentiae laudatores eo pervenerunt, ut quartum genus maxime probarent, quod conflatum et temperatum ex illis tribus esset. Huius constitutionis semina quaedam et germina admodum imperfecta in Laconica civitate videas, etiam imperfectiora in aliis veteribus; hac nostra aetas superavit antiquitatem, quae hoc genus invenit cogitando, sed parum excoluit experiendo. Haec una aequissima et firmissima est, et firmissima quidem, quod licet vel maxime commota sit, non movetur in aliud transeundo, sed motum habet caelestium globorum instar quasi orbiculatim in sese redeuntem atque in uno constantique centro gravitatis defixum. Haec regiae auspiciis auctoritatis singulorum generum comprehendit commoda, devitat mala et pronum ad finitima vitia lapsum; quin ex ipsis istis pravioribus formis, si ochlocratiam exceperis, potest quandoque aliquid recipere, quod bonis permixtum salutare sit, quemadmodum venena innoxiae admixtione speciei moderata efficacissimam medicinam afferunt. Fridericus Guilelmus Quartus igitur quum rem publicam accepisset prudenter administratam, valido instructam exercitu ex ipsis civibus conscripto, agricolarum et opificum industria, commerciis, vectigalibus, litteris artibusque florentem, quod noluit omnia pro populo, ut aiunt, nihil per populum fieri, post tenuia patris beatissimi initia institutorum vere politicorum fundamenta iecit: puberem populum et adultum iudicans produxit in lucem et in palaestram deduxit; sed quod usu rerum et experientia opus est neque omnia uno tempore prospici ne a prudentissimorum quidem hominum concilio possunt, non immotis rem publicam institutis componere decrevit,

sed haec ipsa vult arboris instar ex surculo adolescentis et confirmata stirpe ramos pandentis paullatim crescere et explicari. Hic Borussiae regum primus, ut omnes rei publicae partes coniunctim agerent, magna illa omnium provinciarum atque ordinum comitia in sua urbe et in suo palatio habuit, ad quae cives atque exteri omnes converterunt oculos: vidimus et audivimus Regem non sua tegentem consilia, sed summa qua pollet facundia sincerissime aperientem; et liberrima dicendi facultate data secuta sunt paria legatorum populi studia, fervor, cum temperantia et moderatione strenuitas et ingenua audacia oris. His contentionibus legitimis salubriter movetur civitas, ut aer flatu ventorum; corroborantur vires et concordia potius conciliatur quam alitur discordia, sicut diversi soni, graves et acuti, miscentur ad concentum; et minuitur difficultas ineundi consilii et cavetur temeritas decernendi. Non gignitur quidquam nisi ex contrariis. Sed retinendas ob rei publicae securitatem et potentiam habenas imperii esse omnes consentiunt: et quod in patriarchico regno religione aliqua principi tributum est, ut divino iure regnare videretur, id in optima civitatis forma recta ratione eatenus retinetur, ut regia maiestas supra partium certamina quaelibet collocata neminique obnoxia et sacrosancta sit; nec quod in eadem illa patria dominatione rex parentis loco habitus est, hoc quem ingressi sumus rei publicae statu debet indignum videri, sed veteri instituto rex etiamnunc pater patriae iudicandus et dulcissimo affectu caritatis ac pietatis ut pater a liberis diligendus est atque apud nos diligitur. Iam quantum Fridericus Guilelmus nobilibus et ceteris populi legatis concesserit, quo res publica ad eam, quae ex tribus illis generibus temperata est, propius accederet, non est huius loci singillatim commemorare et examinare: satis habeo memorasse esse aliquid de summa potentia remissum et iis concessum, qui clari vetustate familiarum et qui opibus instructiores sunt: et timocratico elemento ultro admixtum quiddam ex iustissima aristocratia est, quod non ditissimi propter maximas opes ad munus legationis vocantur, sed delecti a civibus locupletium probatissimi. Quod siquibus placet, opulentiam non ex solis fundis sed etiam ex mobilibus pecuniis, qui nunc quum maxime nervi rerum sunt, censendam atque insuper primoribus ecclesiae et litteratorum collegiorum legatis aditum ad summum civitatis concilium dandum esse, quoniam de his rebus in utramque partem disputari

potest, futuri eas temporis iudicio relinquimus. Vtut est, iuxta cum prudentissimis Regis sapientia iudicat non omnes esse gradus ex re publica tollendos nec parem honorem tribuendum summis et infimis, et aequanda quidem iura esse sed secundum dignitatem et proportionem, non secundum numeros, ne aequitas ipsa sit iniquissima. Denique mihi nec ridiculus nec temerarius videor, si vel populare aliquid huic regno inesse dico. Nonne enim hoc popularis regni est, allevari onera et miseriam pauperum, non bonis divitum diripiendis, sed quod Rex agitaverat, tributa in locupletes potissimum transferendo et quaerendo paupertatis ingravescentis latiusque in dies grassantis remedio? Nonne populare est urbanis collegiis, quae liberis civium universorum suffragiis constituuntur, permulta committi, quae olim per principum officiales imperata sunt? Quo simul fit, ut amplus civibus aperiatur campus, in quo sua et minora tractando periculum faciant prudentiae civilis, paratiores mox accessuri ad publica et maiora. Quid si illud populare est, quod qui artem quaestuosam faciunt, admittuntur ad legationem comitialem? Qui enim plebi infensiores sunt, prohibent hos a re publica gerenda; quemadmodum Thebis olim lege cautum erat, ne cuiquam liceret magistratum capere, nisi decem per annos a foro rerum venalium et ab arte quaestuosa vacasset. Imprimis vero populare iudico, quod in hoc regno Friderici Guilelmi beneficio iam coeptae sunt res maximae palam agi: nam regnum nullis aliis temperatum formis et optimatium imperium tegere cuncta tenebris amant, quod rationem imperandi censent constare non posse, si universis reddatur: et clandestina iudicia potissimum iniquae saepe potentiae instrumenta fuerunt. Vidimus acta comitiorum celerrime et plenissime et exactissime cum omnibus quotidie communicata; scimus oppidorum collegiis concessum esse, ut coram civibus res suas municipales tractent; videmus in hac urbe regni sede iudicia quaevis et maxime publica longe gravissima, ubi de proditione et perduellione agitur, apertis foribus haberi, concessa simul tanta reorum et patronorum libertate defensionis, ut mirentur et stupeant rerum publicarum quae sibi liberrimae videantur cives, et agnoscant, quantum in hoc regno distemus a servitute, qua nos oppressos esse olim clamitabant obtrectatores. Nimirum tam securum, tam firmiter suffultum caritate subiectorum Regis clementissimi imperium est, ut ferre possit, quae in aliis regnis videantur esse intolerabilia.

Hoc uno palam agendi instituto acceptissimo haud dubie plurimum profecimus: hoc iustae pignus libertatis est; hoc motu prosperrimo auget atque ornat rem publicam. Locus tandem in civitate datus etiam eloquentiae, quae prius sacerdotum homiliis relinquebatur. Nec vereor pronuntiare, etiam scribendi libertatem atque ipsarum ephemeridum magnopere auctam hoc Rege esse, censori quamquam nondum exemptam. Quippe novit enim Rex sapientissimus, post divinam providentiam mente et cogitatione res humanas moveri et gubernari; mentis autem cogitatio libere fertur, neque eius cursus, quum primum saeculi ingenio confirmatus fuerit, ulla vi inhiberi potest, sed temere obnixos secum rapit prostratos: vitia tantum, quae vel bonis adhaerere inceptis solent, corrigenda nimiique impetus moderandi et reprimendi sunt. Hac via Fridericus Guilelmus cives format et impellit ad communem salutem adiuvandam otiique inertis et voluptatum blandimenta superanda, atque efficit, ut qui antea, quod in regnis potissimum fit, rei publicae incuriosi erant et virtutem in remotissima ab huiusmodi curis vita quaerebant, iam virtutem in usum publicum convertant et in occupationibus exerceant, studeantque cives suo quisque loco consiliis ac laboribus suis civitatem reddere tutiorem et praestantiorem.

Sed contrahenda iam vela sunt, auditores, nec licet latius exspatiari, quum praesertim post regii nominis venerationem longe gratissimam, quae communis universorum est, et mihi et successori meo ea dicenda et agenda supersint, quae proprie ad hanc litterarum scholam pertinent. Et effecisse mihi videor quod volebam; uniceque exopto meae mihi tenuitatis probe conscius, ut quae dixi videantur vobis esse probabiliter atque ad tempus et ad rerum dignitatem apte disputata. Ingratus certe fuerit, qui non agnoscat, quam sint multa et magna, quae Friderici Guilelmi Quarti debeamus sapientiae, benignitati, industriae, optimum quidque in re publica perficiendi studiis curisque indefessis, et qui haec ex suis potius vel alius cuiuslibet consiliis ac desideriis singularibus aestimet, quam ex iis quae Rex optimus reapse perfecit. Demus igitur operam, auditores omnium ordinum suo quisque loco ornatissimi, ut Friderico Guilelmo Quarto debitam pro beneficiis in civitatem universam et in singulos quosque collatis gratiam et habeamus et quoad eius fieri a minoribus potest referamus, atque ut rei publicae concordia et salus regnique maiestas, splendor, potentia perpetue-

tur et confirmetur. Postremo mecum precamini Deum Optimum Maximum, ut cultorem suum religiosissimum pieque devotum, tot et tantis ornatum virtutibus tantorumque nobis auctorem bonorum Regem clementissimum cum Regina augusta et universa domo regia tueatur ac servet quam diutissime. Dixi.

AUGUST BOECKH'S

GESAMMELTE

KLEINE SCHRIFTEN.

ZWEITER BAND:

REDEN.

LEIPZIG,

DRUCK UND VERLAG VON B. G. TEUBNER.

1859.

AUGUST BOECKH'S

REDEN

GEHALTEN AUF DER UNIVERSITÄT UND IN DER AKADEMIE
DER WISSENSCHAFTEN ZU BERLIN.

HERAUSGEGEBEN

VON

FERDINAND ASCHERSON.

LEIPZIG,
DRUCK UND VERLAG VON B. G. TEUBNER.
1859.

VORWORT.

Den im ersten Bande dieser Sammlung enthaltenen Lateinischen Reden August Boeckh's folgen in diesem Bande die Deutschen Reden. Es sind diese zunächst eilf Universitätsreden (im Anschlufs an die Lateinischen); von diesen ist eine die Rectoratsrede zur Gedächtnifsfeier des hochseligen Königs Friedrich Wilhelm III. (1847), die andern sind Festreden zur Geburtsfeier Seiner Majestät des Königs Friedrich Wilhelm IV. (1848 — 1858). Hierauf folgt die zur Eröffnung der eilften Versammlung Deutscher Philologen, Schulmänner und Orientalisten (1850) in der Aula der Universität gehaltene Rede. Die übrigen sechsundzwanzig Reden sind von dem Verfasser als beständigem Sekretar der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften in den öffentlichen Sitzungen derselben vorgetragen (1835 — 1858), und zwar als Einleitungsreden zur Feier des Jahrestages Friedrichs des Grofsen (6), zur Geburtsfeier des hochseligen Königs (1) und Seiner Majestät des Königs Friedrich Wilhelm IV. (4), zur Feier des Leibnizischen Jahrestages (6), und als kürzere Vorträge bei verschiedenen Anlässen (9).

Die Reden I — V, VII, VIII, X, XI sind ihrer Zeit von Universitätswegen gedruckt worden (Rede III erschien auch in Commission bei F. Dümmler in Berlin); Rede VI in Prutz's Deutschem Museum (Leipzig, F. A. Brockhaus) 1854 No. 9; in No. 14 desselben Jahrganges erschien Rede XXXIII, auch Rede VII ist in derselben Zeitschrift wieder gedruckt, 1855 No. 2; Rede IX er-

schien in der Sammlung: 'Für den Friedhof der evangelischen Gemeinde in Gratz in Steiermark' (Braunschweig, Vieweg u. Sohn, 1857); Rede XII in den Verhandlungen der eilften Deutschen Philologenversammlung zu Berlin (bei F. Dümmler), auch im Deutschen Museum 1851 Heft 1 (Leipzig, J. C. Hinrichs); Rede XIII und XIV im Litterarischen Zodiacus von Th. Mundt, August und September 1835 (Leipzig, Gebr. Reichenbach); die Reden XV, XVI, XVIII, XIX, XXVI und XXXVI erscheinen hier zum ersten Male im Druck; Rede XVII, XXIV, XXV erschienen einzeln bei Veit u. Co., die Reden XX bei W. Besser, XXI in Kletke's Berliner Taschenbuch (1843) bei A. Duncker, XXII bei Duncker u. Humblot, sämmtlich in Berlin; Rede XXIII erschien in F. v. Raumer's historischem Taschenbuch (Neue Folge. Fünfter Jahrgang 1844. Leipzig, F. A. Brockhaus); die Reden XXVII—XXXII, XXXIV, XXXV, XXXVII, XXXVIII in den Monatsberichten der Berliner Akademie, Rede XXX ist aufserdem abgedruckt im Phoenix von J. L. Klein 1854 No. 32 u. 33 (Berlin, C. David) und im Lesegarten Bd. I. (Berlin, Stubenrauch u. Co.) 1855. Die Herrn Verleger oder deren Rechtsnachfolger haben die Aufnahme der bei ihnen erschienenen Reden in die vorliegende Sammlung bereitwillig gestattet.

Die Anordnung der Reden ist in diesem Bande nicht nach der Zeitfolge gemacht, sondern nach den Gattungen der Rede, die hier vertreten sind. Ueber den Unterschied der Festreden auf der Universität und der Reden in der Akademie hat der Verfasser selbst S. 323 (vgl. S. 221) eine Andeutung gegeben; die Eröffnungsrede der Philologenversammlung zu Berlin steht zwischen diesen beiden Gattungen in der Mitte. Den Ueberblick der Zeitfolge der Reden gewährt die angehängte chronologische Uebersicht.

Für die Deutschen Reden mufs, wie für die Lateinischen, bemerkt werden, dafs vieles in denselben, auch in Ton und Stimmung, aus den jedesmaligen Zeitumständen zu verstehen und zu

beurtheilen ist, und nicht alles in denselben auf Allgemeingültigkeit Anspruch macht. Aenderungen zu machen, weil die Verhältnisse sich geändert haben, erschien dem Verfasser weder anständig noch mit der geschichtlichen Treue vereinbar. Ferner brachte es, wie der Verfasser einigemal z. B. S. 82 f., 131 f., 145, 166 f. selbst bemerkt und gerechtfertigt hat, der wiederkehrende gleiche Anlafs der Reden mitsich, dafs in denselben einiges wiederholt gesagt werden mufste. Indessen wird in der Regel dieselbe Sache an verschiedenen Stellen von verschiedenen Seiten betrachtet oder auf verschiedene Weise besprochen, und die Wiederholungen sind meist unabsichtlich. Sie sind weder gesucht, noch ängstlich vermieden. Daher hat der Verfasser z. B. S. 400 eine Stelle aus einer Rede eines anderen Sekretars der Akademie erwähnt, während derselbe auf seine eigene Aeufserung S. 212 sich berufen konnte, welche älter ist, als jene andere an der gedachten Stelle angeführte.

Den Anmerkungen der Reden XXV und XXXV habe ich die Citate der nach Haltung dieser Reden erschienenen Gesammtausgaben der Werke Friedrichs des Grofsen und Schellings in eckigen Klammern hinzugefügt.

Endlich habe ich, wie beim I. Bande, eine Uebersicht des Hauptinhaltes der Reden beigegeben.

Berlin, 15. Februar 1859.

Der Herausgeber.

ÜBERSICHT

DES

HAUPTINHALTES DER REDEN.

CHRONOLOGISCHE ÜBERSICHT

DER

IN BAND I. UND II. ENTHALTENEN REDEN.

I.

:ectoratsrede zur Feier des Jahrestages Seiner [ajestät des hochseligen Königs Friedrich Wilelms III. gehalten auf der Universität zu Berlin am 3. August 1847.

Dieser Tag, verehrte Zuhörer, an welchem wir das Andenken es Gründers unserer hohen Schule in dankbarer Rückerinnerung egehen, ist seit dem Beginn dieser seiner Schöpfung den ältern nter uns eine lange Reihe von Jahren hindurch ein festlicher nd froher Tag gewesen, und sein Gedächtnifs hat uns allen sich ef eingeprägt. Doch wem könnte es sich tiefer eingeprägt haben s mir, der ich an jenem Tage fünfundzwanzigmal als Festredner ıfgetreten bin, um im Namen unserer Körperschaft den Ausruck der Verehrung, des Dankes, der Liebe für Friedrich Wilelm III. darzubringen, der ich also den Anlafs und die Pflicht atte, die Handlungen desselben, wenigstens inwiefern sie unmitlbar oder mittelbar unsere Universität berührten, Jahr für Jahr ı betrachten, und dem Eindrucke der Eräugnisse folgend die in rgebenheit gegen den König sich stets gleichen, aber nach den mständen und Verhältnissen dennoch wechselnden Stimmungen er Gemüther aufzufassen und soweit auszusprechen, als meine ähigkeit, meine Stellung und die Grenzen es erlaubten, welche em öffentlichen Redner durch die bald glücklichen und heitern, ıld bedenklichen und umwölkten Zeitläufte und durch die Beimmung der Feier selbst gesteckt wurden! Dieser Tag, der uns ımals ein festlicher und froher war, ist es jetzo noch; aber nicht ›wohl wie sonst durch die Empfindung des Gegenwärtigen, als elmehr indem wir in die Vergangenheit zurückgehen: und nur o wir Früchte dessen ernten was Friedrich Wilhelm III. gepflanzt ıt, knüpft sich in seinem Gedächtnifs die Vergangenheit mit der egenwart, ja selbst mit der Zukunft zusammen. Aber in dem

Mafse wie jeder das Andenken desselben treu bewahrt, mischt dem Gefühl der Freude, welches davon erregt wird, sich die Wehmuth bei; und empfänden wir diese nicht, wäre er dann wirklich noch eines festlichen Gedächnifstages werth? Niemand kann es mehr und inniger als ich anerkennen, was wir dem erhabenen Erben seines Thrones verdanken, was wir durch diesen gewonnen haben, durch diesen geworden sind; aber die Trauer um den, welcher uns entrissen worden, hat auch nach sieben Jahren, in welchen sich der Sinn der Völker, die geistige Stimmung des Vaterlandes beinahe ganz umgewandelt hat, ihr volles Recht für die ältern, welche Zeugen der Regierung Friedrich Wilhelms III. waren, und von den jüngern werden diese Zeugen nicht ungern gehört werden. Diese haben Preufsen in den Zeiten gekannt, welche seiner tiefsten Erniedrigung zunächst vorhergingen, in den Zeiten, wo es bei einer schwankenden und in den letzten Folgen unheilvollen Politik nach aufsen, im Innern wie fast alle Deutschen Länder gar keine politische Regung noch Geltung hatte, sondern im Genufs der Segnungen des Friedens und in voller Zufriedenheit einer willigen Bevölkerung, auf der Kraft seiner Verwaltung und auf einer scheinbar furchtbaren Heeresmacht beruhte, die dennoch sich überlebt hatte; auf der Kraft einer Verwaltung, die bei manchen, der Zeit eigenen Mängeln, doch ausgezeichnet war durch das, was unsern Stand zunächst betrifft, dafs sie die Wissenschaften ehrte und förderte und die Freiheit des Denkens schützte. Sie haben Preufsen in den sechs Jahren der Demüthigung eines gerechten, aber keine Liebe erweckenden Stolzes gekannt, in welchen es, je stärker der Druck war, desto gröfsere Spannkraft gewann, in welchen die Regierenden durch alle Mittel die Kraft des Volkes zu wecken und zu erhöhen strebten, und das Volk mit dem König durch das engste Band, das Band der Leiden, innig verschlungen war. Sie haben die rasch verflogenen Jahre der Begeisterung, des höchsten Aufschwunges der Volksgefühle, des gröfsten Waffenruhmes erlebt, welchen Friedrich Wilhelm mit einem treuen, jeglicher Aufopferung fähigen Volke errang, und haben miterlebt, wie diese heilige Flamme, aus Besorgnifs sie möchte das ganze Staatsgebäude verzehren, gedämpft wurde, bis nur noch der Funke unter der Asche glimmte: hier die Meinung, erregte Hoffnungen und Verheifsungen würden nicht erfüllt, ungeduldige Erwartungen, jugendliche Verirrungen und einzeln sogar

Verbrechen; dort Furcht vor Neuerungen, Verdächtigung selbst der Edlern; allmälig wieder fast allgemeine Ruhe und Wiederkehr der alten Gleichgültigkeit; gegen Ende des theuren Lebens religiöse Aufregungen, um die Stelle der beschwichtigten politischen zu vertreten, und unter allem Wechsel der Ansichten und Empfindungen dieselbe Güte, Bürgerfreundlichkeit, Mäfsigung und Würde des greisen Königs, dieselbe Verehrung und Liebe für ihn unter allen Ständen des Volks! Es ist nicht das Geschäft des Redners zu erzählen wie ein Geschichtschreiber; und wie könnte ich Friedrich Wilhelms III. Leben, seine Erfahrungen und harten Prüfungen, seine Handlungen im Frieden und im Kriege, in ihrer Verwickelung mit den gröfsten Europäischen Angelegenheiten und mit den denkwürdigsten Begebenheiten des Jahrhunderts, in dem mir zugemessenen Mafse der Zeit darstellen? Auch will ich nicht, wie einige Philosophen zu thun pflegen, nach einem sogenannten Princip der geistigen Persönlichkeit des edlen Königs forschen, welches aus ihren mannigfachen Aeufserungen, die vielfältig durch Verhältnisse und Eräugnisse bedingt sind, nicht ohne Gefahr der Täuschung herausgefunden werden kann, weil die besondere Persönlichkeit nicht begrifflich bestimmbar ist, sondern wie das Kunstwerk nur in der unmittelbaren Anschauung ergriffen wird. Möge es vielmehr Ihnen, verehrte Zuhörer, wie mir genügen, wenn ich mich auf einen innerhalb des Kreises meiner eigenen Erfahrung liegenden Gegenstand beschränke, der, wie mir scheint, unserer Feier der angemessenste ist: wenn ich die Lage und Verhältnisse der Preufsischen Universitäten, und vorzüglich der unsrigen, während der Regierung Friedrich Wilhelms III. betrachte, den Blick jedoch mehr auf den Sinn und Geist, in welchem sie geleitet wurden, auf ihre Stellung zu den bewegenden Kräften der Zeit, auf die Stimmung der Gemüther gerichtet, als auf die Leistungen in der Fachgelehrsamkeit, oder auf Zahlen und Namen und auf das ganze äufsere Gerüste und Gerippe unseres kleinen Gemeinwesens, endlich ohne dafs diese auf Thatsächliches gegründeten Bemerkungen in dem engen Rahmen einer Rede auch nur das Wichtigste hiervon umfassen sollten. Ich werde offen sprechen, wie man von der Vergangenheit zu sprechen berechtigt ist; ich werde mit Theilnahme sprechen, aber ohne Leidenschaft, ohne ungebührliche Vorliebe oder Abneigung.

Friedrich Wilhelm III. fand beim Antritt seiner Regierung, um geringere Anstalten nicht in Betracht zu ziehen, die Universitäten zu Halle, Königsberg, Frankfurt a. d. O. und Erlangen vor. Unter diesen hatten Halle und Königsberg den bedeutendsten Einflufs auf die Deutsche Bildung ausgeübt. In Halle war frühzeitig eine freiere Entwickelung der Philosophie, bald auch der Kritik vorherrschend, und dies verfehlte seinen Einflufs auf die Theologie nicht. Christian Thomasius, welcher den rohesten Ueberrest alter Barbarei und des alten Aberglaubens, die Hexenprozesse ausrottete, und der Muttersprache Eingang in den Vorlesungen der Universitäten erwarb, fand dort vor den Verfolgungen zu Leipzig eine Zuflucht; Christian Wolf beherrschte von dort aus eine Zeit lang Deutschland als Philosoph; von frömmelnden Gegnern vertrieben, wurde er durch Friedrich den Grofsen wieder auf seinen Lehrstuhl gesetzt. Die Theologie erhielt daselbst vorzüglich durch Semler eine freiere Richtung, deren Vertreter in der ersten Regierungszeit Friedrich Wilhelms III. vorzüglich noch Nösselt war. In Königsberg, hervorragend durch einen schönen Verein geistiger Kräfte, die zu allen Zeiten muthvoll und unerschrocken in die Schranken traten, wurde Kant der Lehrer zunächst des gesammten Deutschlands, und bereitete eine Verjüngung nicht blofs der Philosophie, sondern fast aller Wissenschaften, namentlich der Rechtslehre und der Theologie. Ehe Friedrich Wilhelm III. den Thron bestieg, war die Lehrfreiheit der Hallischen Theologen und des grofsen Kant durch Wöllner und seine Gehülfen angefochten worden; Friedrich Wilhelm III. beseitigte diese Anfechtungen mit ihren Urhebern, und stellte die Freiheit der Lehre wieder her, indem er gleichzeitig die Freiheit der Mittheilung durch die Presse begünstigte. Man erkennt schon hieraus, dafs er die Universitäten nicht als Anstalten für die Zurichtung von Dienern auf vorgeschriebene Lehrsätze ansah, sondern als Pflanzschulen einer freien Erkenntnifs, welche auch auf die für den Staat zu bildenden Diener einwirken soll; aber noch deutlicher hat er dies in den letzten Jahren vor dem verhängnifsvollen Tage von Jena bewiesen. Jena war kurz vorher der Hauptsitz der Deutschen Philosophie gewesen; der kühnste und freiste Denker der neuern Zeit, Fichte, von Kursachsen der Gottesläugnung angeklagt, wie seit Anaxagoras so viele edle Forscher, verliefs Jena, und fand

ı Preufsen Zuflucht und Schutz; er lehrte halbjährig wechselnd ı Erlangen und Berlin, hier zuerst in freigebildeten Kreisen Wifsegieriger, da in dieser Hauptstadt damals Achtung und Liebe ir die Philosophie unter den Edlern verbreitet war, späterhin ls eine der ersten und schönsten Zierden der jungen Universität: ıgleich griff er mächtig ein in das Leben, und wirkte zur Erreckung des Deutschen Volksgefühles und freisinniger Ansichten ıit seinem gedankenreichen, urkräftigen, scharfen Wort. Hier eigte sich von Neuem, was jederzeit sich bewährt hat, dafs die reiheit des Gedankens, wenn sie an einer Stelle und für kurze eit gehemmt wird, anderwärts, bisweilen freilich erst später, nur esto glänzender hervorbricht; fast ohne Ausnahme alle, die vorehmer und gelehrter oder niedriger und unwissender Pöbel ihrer eit als gottlose angeklagt hat, sei es weil sie herrschenden Aberlauben bekämpften, sei es dafs sie wie Aristarch von Samos nd Copernicus und Galilei nur einzelne von der Religion ganz nabhängige Lehren aufstellten, welche den befangenen Zeitgenosen religionswidrig schienen, sind von der Nachwelt freigesprochen nd als Verkündiger der Wahrheit hoch gepriesen worden: die nterdrückung selbst giebt der Wahrheit die stärkere Kraft der egenwirkung. Auch für Halle wurde die Verminderung des Glanes der Universität Jena benutzt, um der vaterländischen neue ierden zu geben; mehrere Professoren wurden von Jena dorthin erufen, und um daselbst einen neuen Mittelpunkt wissenschaftcher Thätigkeit zu gründen, die damals sehr einflufsreiche allemeine Litteraturzeitung, gleichviel mit welchem Erfolge für den 'sten Anfang, nicht ohne Aufopferungen von Jena nach Halle erübergezogen; ohne Scheu vor den neuen Ideen, welche den ɔn Kant unterwühlten Grund der alten Vorstellungen noch einıal unterwühlten, verpflanzte man dahin, wenn auch nicht unıittelbar von Jena aus, die neuen Ansichten: ich nenne nur Schleierıacher, der, ein erklärter Verehrer des heidnischen Platon und es verrufenen Spinoza, als Lehrer der Philosophie und Theologie ngesetzt wurde, und Steffens, der die gleichfalls viel verleumdete aturphilosophie, die sich erst später unschädlich erwies, in Halle ertreten sollte. Obgleich nicht alle Spuren der alten Roheit erschwunden waren, herrschte doch in Halle, welches damals ie Göttingen eine bedeutende Anzahl von Ausländern anzog, ein

durch die alten Kräfte, unter denen Fr. Aug. Wolf die wirksamste war, und gleich oder mehr noch durch die jüngern angeregter ächt wissenschaftlicher Sinn voll jugendlicher Begeisterung. Der Kampf gegen Napoleon hatte schon in jenen Jahren, wie es der Blüthe der vaterländischen Jugend ansteht, die übrigens politisch noch nicht aufgeregten Studirenden zu vaterländischen Gefühlen erweckt: der freie Geist der Deutschen Universitäten war dem Weltherrscher längst verhafst; dieser Geist schien bereits damals so furchtbar, dass der Kaiser gleich bei seiner Ankunft die Universität Halle auflöste, und alle Studirenden, die ärmeren mit einem Thaler Reisegeld, aus der Stadt vertrieb. Wie die niederschlagende Verringerung des Umfanges und der Macht des Staates nur eine Verjüngung und Wiedergeburt des ihm Verbliebenen in allen Zweigen hervorrief, so auch in den Universitäten: auch für sie finden wir hier den Wendepunkt zum Bessern in den wesentlichsten Beziehungen. Was an physischen Kräften verloren war, sollte durch geistige ersetzt werden, die schon früher den Staat gehoben hatten, und die sicherste Grundlage der Erneuerung der Staaten sind: denn die physische Kraft ist die beschränkte der Masse, der Masse, die einfürallemal dieselbe ist und nur durch Hinzufügung anderer Masse vermehrt werden kann; die geistige Kraft ist in sich selbst unendlich und ohne äufsere Hinzufügung aus eigener Spannung einer unermefslichen Steigerung und Vervielfachung fähig. Dabei liefs sich nicht verkennen, dafs junge Kräfte gebildet werden mufsten; Bildung und Erziehung der Jugend war neben der Befreiung des Volkes aus alten Fesseln und einer volksmäfsigern Heeresordnung dasjenige, worauf der neue Staat mufste gegründet werden. Kein Wunder also, dafs gerade in der drückendsten Noth und Bedrängnifs eine so hohe Summe wie früher niemals, zur Verbesserung und Gründung der wissenschaftlichen Anstalten der Hauptstadt ausgeworfen wurde; der gröfste Theil dieser Summe fiel auf die neue Universität, die zwar zunächst an die Stelle der verlorenen Hallischen trat und von ihr schöne Erwerbungen machte, aber nicht etwa eine Provinzialanstalt, sondern eine allgemeine Deutsche, ja eine Europäische werden sollte. Noch war in neuern Zeiten keine protestantische Universität in dem Sitze eines Fürstenhauses errichtet worden; ja das freiere Leben der Studirenden schien mit der Nähe eines Hofes

unvereinbar: es bewies eine vorzügliche Liebe zu den Wissenschaften, dafs man dieses Vorurtheil überwand, dafs man eine Universität als Zierde der Hauptstadt ansah und von ihr gerade an dieser Stelle eine erspriefsliche Wirksamkeit erwartete; und Berlin mufste dafür wegen der mannigfachen wissenschaftlichen Hülfsmittel, die hier schon vereinigt waren und leicht vermehrt werden konnten, nicht minder wegen der schon anwesenden Gelehrten und wegen der Neigung der Einwohner zu wissenschaftlicher Bildung, besonders geeignet scheinen. Man fafste gleichzeitig den Grundsatz, die Universitäten vorzugsweise in die Hauptstädte zu legen; und hierdurch ist unstreitig der Gesichtskreis der Lehrer erweitert, kleinlichen Reibungen unter diesen vorgebeugt und mancher thörichte und schädliche Brauch unter den Studirenden vertilgt oder gemildert worden. Die Universität zu Frankfurt wurde zwar Anfangs durch treffliche neue Lehrer verstärkt, würde aber schwerlich zu bedeutender Blüthe gelangt sein, und litt besonders an der Unsitte des alten Tons; ihre Uebertragung nach Breslau und Verbindung mit der dortigen katholischen Universität ging aus demselben Grundsatze wie die Errichtung der hiesigen hervor. Die Hallische wurde nach der Herstellung des Reiches durch die Ueberreste der Wittenberger in zweckmäfsiger Vereinigung verstärkt, die Königsberger und die neuzugefallene Greifswalder nach den Umständen gehoben; acht Jahre nach der Stiftung der hiesigen wurde die Bonner gegründet und blühte schnell auf. Hier scheint die Regierung den Grundsatz, der selbst für Dresden, wenn es an Preufsen käme, hatte Anwendung finden sollen, verlassen zu haben, die Universitäten den bedeutendsten Städten des Landes zu verleihen; wirkten dazu auch äufsere Gründe mit, der alte Anspruch des Ortes, wo Maximilian Friedrich der Erzbischof von Köln eine Universität errichtet hatte, die Freundlichkeit der Stadt, grofse zur Aufnahme einer wissenschaftlichen Anstalt wohl geeignete Schlofsgebäude, so ist mir aus dem Munde derer, welche damals diese Angelegenheiten leiteten, nicht minder bekannt, dafs man besorgte, in dem ehrwürdigen alten Sitze des Erzbisthums würde die neue Stiftung geistlichen und hierarchischen Einflüssen ausgesetzt sein. So erhielt allmälig, die Akademie zu Münster eingerechnet, jede Deutsche Provinz des Reiches eine hohe Schule. Doch ich gehe zurück in die ersten Jahre der uns-

rigen. Diese war unter der lebhaftesten Theilnahme und Erwartung von ganz Deutschland ins Leben gerufen; sie war von Anbeginn an wohl eingerichtet, umsichtig geleitet, ohne zu grofse Einmischung der Regierung in ihre inneren Angelegenheiten; daher der schönste Gemeingeist unter den Lehrern, höchste Freudigkeit im Amte selbst unter unsichern und drohenden Aussichten; jener wurde nicht wenig gekräftigt durch zwei Männer, welche jetzt Minister Sr. Majestät sind: ich meine den Mann, dem jetzt die oberste Leitung der wissenschaftlichen und kirchlichen Angelegenheiten des ganzen Staates anvertraut ist, als damaligen Syndikus der Universität, und den, welcher den Rechts-Studien eine Hauptrichtung anwies, die Blüthe derselben auf unserer hohen Schule begründete und vorzüglich hier zahlreiche Schüler bildete, als dritten Rector der Universität. So übte diese eine stille aber rege Wirksamkeit in jugendlicher Frische, und zog schon zahlreiche Zuhörer herbei, bis im dritten Jahre ihres Bestehens der schwer geprüfte König zu den Waffen rief. Sein Ruf zur Erhebung des Volkes, zur Befreiung des Landes von der Fremdherrschaft, hatte auf den Universitäten grofsen Eindruck gemacht; auf der hiesigen blieben nur wenige des Dienstes unfähige oder ausländische Studirende zurück, während auch die Lehrer, deren einige selbst zu Felde gingen, sich mit Bewaffnungs- und Kriegesanstalten beschäftigten: vom Frühling des Jahres 1813 an hörten für etliche halbe Jahre die Vorlesungen bis auf wenige, mit der allergeringsten Zuhörerzahl besetzte auf. Früher waren die, welche sich den Studien widmen durften, von den waffenpflichtigen Mannschaften fast gänzlich unterschieden; nur wer von Dienstpflicht frei war, konnte sich mit Sicherheit den Wissenschaften widmen, und mancher gute Kopf wurde, wenn er zumal das Unglück hatte auf einem langen und starken Körper zu sitzen, plötzlich und auf immer aus seiner Laufbahn herausgerissen, um in jene Knechtschaft gebracht zu werden, aus welcher Heldenthum entspringen sollte, und früher allerdings unter einem grofsen Heldenkönig auch entsprungen war. Aber jetzt sehen wir die gebildete Jugend in besondern Heerhaufen auf dem Kampfplatze, und haben ihre Tapferkeit gleich in den ersten Schlachten bewundert; mit der Veränderung der ganzen Heeresverfassung verschwand der schneidende Gegensatz zwischen den Bürgern und Soldaten, und damit

zugleich die beständigen Zwistigkeiten zwischen beiden, und besonders auf den Universitäten zwischen den Studirenden und den jüngern Officieren: beide Eigenschaften hatten sich nunmehr häufig in einer und derselben Person vereinigt. Fortan wurde niemand mehr durch Soldatendienst von den Studien und der Laufbahn des Friedens unwiderruflich ausgeschlossen; jeder erfüllt die Pflicht sich zum Vertheidiger des Vaterlandes zu bilden. Kunst und Wissenschaft, obwohl die edelsten Güter der Menschheit, können dennoch, einseitig gepflegt, weichlich und thatenlos machen; durch Abhärtung des Körpers und Waffenübung, die wieder einseitig und wie in einer Kaste gepflegt, zu den entgegengesetzten Fehlern führt, stellt sich in Verbindung mit jenen das richtige Gleichgewicht her und die volle Gesundheit des Leibes und der Seele. Nachdem der Staat dieses Gleichgewicht in sich verwirklicht hat, können wir uns des schönsten Lobspruches rühmen, den der grofse Perikles den Athenern gab: „Wir lieben das Schöne ohne schwelgenden Aufwand, und lieben die Weisheit ohne Weichlichkeit." Mit der neuen Heeresordnung, welche ein unsterbliches Verdienst des in Gott ruhenden Königs und ihm um so höher anzurechnen ist, jemehr seine von Jugend auf eingesogenen Meinungen und lange Gewohnheit ihr widerstrebten, ist die Stellung der akademischen Jugend im Staat wesentlich verändert worden. Es wäre unbegreiflich, wenn die Begeisterung jener Zeit des Kampfes nicht auch in den Körperschaften der Universität den Wunsch erregt hätte, den ersten Helden des grofsen Kampfes ihre Verehrung zu beweisen; deren Erwähnung ich umsoweniger für kleinlich halten darf, als auch mein Vorgänger im Amte sie nicht verschmäht hat: als am 3. August des Jahres 1814, nach der von mir als verordnetem Sprecher der ganzen Universität gehaltenen Festrede über die Grofsthaten des Königs und Volkes, Solger als Decan der philosophischen Facultät aufser dem Fürsten Staatskanzler die obersten Heerführer zu Doctoren ernannte, schien diese eigenthümliche Feier weder unziemlich noch pedantisch. Die Erwartungen, welche man an die glorreichen Erfolge der Kämpfe knüpfte, ergriffen nicht am wenigsten die, denen vorzüglich die geistige Entwickelung am Herzen lag; denn diese ist nicht unabhängig von der politischen. Was fast alle damals zur Verbesserung der politischen Zustände hofften, war eine Verfassung: dass dieser Wunsch

auch der Universität nicht fremd blieb, zeigt ein anderes rednerisches Denkmal aus jener Zeit und von demselben Manne, den ich so eben genannt habe. Solger hielt im Jahre 1815 die Festrede vom 3. August; er hob die verheifsene Einführung der Stände heraus, von welcher später an dieser Stelle nicht mehr gesprochen wurde, weil, um von der Zeit der Erwartung zu schweigen, die einstweilige Erledigung dieser grofsen Angelegenheit durch den verewigten König, die nur wenigen befriedigend schien, gegen einflufsreichere Staatshandlungen zurücktrat. Der Redner vermifste an dem um seiner Freiheit willen gefeierten Alterthum, dafs ihm die vorzüglichste aller Staatsformen fremd geblieben, in welcher unter den Auspicien der königlichen Majestät Versammlungen erlesener Männer, der Vertreter des ganzen Volkes, über die Gesetze und öffentlichen Lasten berathschlagen; in der Geschichte der neueren, zumal der Germanischen Völker, erinnerte er, lägen viele Anfänge und Fortbildungen dieser besten Form, aber die Germanische Ständeverfassung habe den Einzelnen und ihren besondern Vortheilen zuviel eingeräumt; in der von ihm gerühmten Staatsform würden nicht Einzelner Stimmen gehört, die über ihre Rechte und Befugnisse streiten, sondern die Stimme des Volkes, die nichts anderes als der König wollen könne: denn der König wolle den Vortheil des Volkes, ihm also müsse daran gelegen sein, dafs er mit dem Volke handle, nicht mit Einzelnen. Es seien also Versammlungen zu bestellen, die nicht Einzelner oder eines Standes, sondern des ganzen Volkes Stelle verträten und mit dem König dahin wirkten, dafs der Staat das möglichst vollkommene Bild der Gerechtigkeit darstelle. Freilich liefsen sich solche Versammlungen auch so zusammensetzen, dafs sie nur den Schein des Rechtes hätten und der Gewaltherrschaft eine Schminke gäben, wie unter Napoleon und seiner Brüder einem; wir aber seien soweit gekommen, dafs jene schönste Staatsordnung, die sonst nur aus vielen Zwistigkeiten und Drangsalen hervorgehe, bei uns in wechselseitigem Vertrauen und Liebe zwischen König und Unterthanen festgestellt werden solle, und jeder werde sich auch hier des Königlichen Wortes erinnern: „Die Sache, die ich führe, ist mir mit meinem Volke gemein." So sprach damals ein Mann, den niemand den Aufwieglern beizählen konnte, ein Mann, der seinen Ruhm durch speculativen Tiefsinn und eine

edle und feine ästhetische Bildung gewonnen hat. Sein Andenken heute zu erneuern, gebietet mir die schöne Sitte, dafs an diesem Tage, der uns gewissermafseu ein Todtenfest ist, die zur Zierde unseres Saales neuhinzugekommenen Brustbilder der verstorbenen Lehrer aufgestellt werden sollen, und statt anhangsweise von ihm besonders zu reden, zeige ich ihn lieber im Zusammenhange mit den Zeitbegebenheiten, wie er vor nunmehr zweiunddreifsig Jahren an demselben Tage und an dieser Stelle auftrat, um nicht etwa die eigennützigen Hoffnungen unserer Körperschaft auszusprechen, sondern die gemeinsamen des Vaterlandes, in welchem wir die Wurzel unseres Lebens haben. Wenn nun in den nächsten Jahren nach dem Kampfe um die äufsere Unabhängigkeit Deutschlands sich auf den Universitäten neben eifriger Wissenschaftlichkeit und einer sehr bedeutenden Verbesserung der Sitten, eine durch geheime Gesellschaften genährte politische Richtung der Jugend bildete, so ist diese Jugend weniger durch einzelne Wortführer hierzu verleitet, als durch den früheren, begünstigten Geist hineingestofsen worden: wie konnte man erwarten, dafs die Bewegung an einem willkürlich gesteckten Ziele stehen bleiben oder sich umbeugen werde? War sie doch eine nothwendige Folge der Begebenheiten, des Antheils der studirenden Jugend an den Kriegen, aus denen sie ernst und mit frühen Lebenserfahrungen heimgekehrt war, bald auch des Zwiespaltes zwischen der innern, schon in den Grundlagen der heiligen Allianz angedeuteten Politik und einem allgemein verbreiteten Zeitgeiste. Seit Napoleons den Universitäten feindseliger Macht in Deutschland, ist diesen das Jahr 1819 das drohendste gewesen; doch ging es unter besonnenen und milden Herrschern; für uns unter Friedrich Wilhelm III. ohne weitgreifende Nachtheile vorüber. Schon im Januar erregte eine gegen die Professoren erfolgte Androhung bange Besorgnisse, und veranlafste unsern Senat, eine nähere Erklärung der Königlichen Willensmeinung zu erbitten, welche die Sicherheit gewähre, dafs in allen Fällen, wo nicht schon die Billigung des Censors den Schriftsteller gegen alle Ansprüche sichere, kein öffentlicher Lehrer wegen angeblicher Prefsvergehen ohne Urtheil und Recht werde entfernt werden. Zunächst veranlafste dann jener an einem weltbekannten, damals als Gast in Deutschland lebenden Manne verübte fanatische Frevel den Verlust eines theuren Amtsgenossen;

hat auch die Zeit darüber ihren Schleier gezogen, so mag doch die Theilnahme enthüllt werden, welche wir in natürlichem Gemeinsinn seinem Geschick zollten. Wenn der König sich durch sein Gewissen gedrungen fand, diesen Mann zu entsetzen, fühlte der Senat sich nicht minder gedrungen, für ihn sich unmittelbar an den Thron wendend auszusprechen, dafs wir diesen Mann ebensosehr wegen des Ernstes, der Redlichkeit und der Offenheit seines Charakters als wegen seiner Kenntnisse und seines Lehreifers hochzuschätzen Ursache gefunden haben, und zu bitten, es möge über die Art, wie er in seinem Lehramte gewirkt, und über die Grundsätze, die er darin verbreitet habe, die strengste Untersuchung durch die vorgesetzte Behörde angeordnet, und bis zu deren Beendigung der bereits verfügten Entlassung Anstand gegeben werden. Nachdem diese Bitte sowohl als ein darauf folgender Antrag des Senats fruchtlos gewesen, dem ohne vorhergegangene Untersuchung und Urtheil entsetzten sein Gehalt zu belassen, sicherte man, was damals nur insgeheim geschehen konnte, dem Ausgeschiedenen bis auf bessere Zeiten den Betrag seines Gehaltes, und hierzu trugen nicht blofs Freunde, sondern auch Gegner bei. Mittlerweile hatte der Bund die Beschlüsse gegen die Universitäten gefafst, die nicht sowohl diesen zum Schaden gereichten, als zur Herabsetzung von Männern, die eine ehrenvolle Stellung gewohnt waren. Es wird gestattet sein, nach achtundzwanzig Jahren, als Beitrag zur Würdigung unserer Körperschaft in jener Zeit, was damals verborgen blieb zu veröffentlichen. An demselben Tage, da die letzte Verwendung für den entlassenen Amtsgenossen beschlossen worden, schrieben Rector und Senat im Gefühle erfüllter Pflicht und erlittener Kränkung: „In der Einleitung zu den Gesetzentwürfen, welche von der Kaiserl. Oesterreichischen Bundesgesandtschaft der hohen Bundesversammlung vom 20. September 1819 vorgelegt worden, seien gegen die Deutschen Universitäten im Allgemeinen und die an denselben wirkenden Lehrer die härtesten und die Ehre derselben auf das Empfindlichste kränkenden Beschuldigungen ausgesprochen worden: nicht allein dafs einem grofsen Theile der akademischen Lehrer zur Last gelegt werde, die wahre und ursprüngliche Bestimmung der Universitäten verkannt, ihr eine willkürliche und oft verderbliche untergeschoben, und anstatt die Jünglinge für den Dienst des

Staates und zum Besten des Vaterlandes zu bilden, sie mit leeren Träumen und mit Widerwillen gegen die bestehende gesetzliche Ordnung angefüllt zu haben, so werde sogar eine gefahrvolle Ausartung der Deutschen hohen Schulen, und zwar in einer durch einige unbestimmt gelassene Ausnahmen wenig beschränkten Allgemeinheit behauptet, und in gleicher Allgemeinheit selbst von bestimmten Feindseligkeiten gesprochen, welche von dieser Seite her gegen die Grundsätze und die Ordnung ausgegangen seien, auf welchen die bestehende Verfassung und der innere Friede Deutschlands beruhe. Dagegen glaubten wir es der Würde unserer Anstalt und den Verpflichtungen gegen dieselbe schuldig zu sein, ohne alle Anführung von Thatsachen hingestellte Anklagen nicht mit Stillschweigen zu übergehen. Hätten einzelne akademische Lehrer sich vergangen, worüber uns das Urtheil nicht zustehe, so möchten diese als Einzelne von den Mafsregeln, welche den Regierungen zu Gebote ständen, betroffen werden; dafs aber bei Weitem auf die Mehrzahl der Lehrer auch nicht der leiseste Verdacht einer solchen Schuld falle, darüber dürften wir uns getrost auf das Urtheil der Welt berufen. Sei ein grofser Theil der Jugend Deutschlands von einem gefährlichen Dünkel ergriffen, so werde jede unparteiische Nachforschung ergeben, dafs dieses Uebel nicht sowohl den Universitäten als vielmehr anderen von aufsen auch auf sie nachtheilig einwirkenden Ursachen zuzuschreiben sei. Wenn endlich diesem Uebel nicht anders als durch strenge Wissenschaftlichkeit in den Lehrvorträgen und eine ernste akademische Disciplin gesteuert werden könne, so müfsten diese beiden allein zum Ziele führenden Mittel ihre Wirksamkeit verlieren, wenn die akademischen Obrigkeiten und Lehrer selbst in den Augen ihrer Pflegebefohlenen und Schüler öffentlich herabgesetzt würden. Wir hätten das beruhigende Bewufstsein, dafs unsere Universität ihrem wohlerkannten wissenschaftlichen Berufe treu geblieben sei, und dafs sie, selbst in diesen allerdings bedenklichen Zeiten, gestrebt habe, sich stets ihrer wahren Bestimmung würdig zu erhalten, und wir dürften uns wegen der Führung unseres Lehramtes, der Verwaltung der uns anvertrauten Disciplin, des Geistes und Verhaltens der grofsen Mehrzahl unserer Studirenden, vertrauensvoll auf das Zeugnifs unserer vorgesetzten Behörde berufen. In diesem Bewufstsein und in der Ueberzeugung, dafs ein Glei-

ches von den Deutschen Universitäten im Allgemeinen und von der bei Weitem gröfseren Zahl ihrer Lehrer gelte, fühlten wir uns, jemehr wir das uns zur Last gelegte Benehmen verabscheuten und dessen unbedingte Strafbarkeit anerkännten, umsomehr verpflichtet, die Deutschen Universitäten und die unsrige insbesondere gegen die oben erwähnten Anklagen, in der Allgemeinheit genommen, wie sie ausgesprochen worden, auf das Feierlichste zu verwahren." Der jederzeit höchst wohlwollende Minister von Altenstein, ersucht „diese unsere Protestation an die hohe Bundesversammlung befördern zu wollen", übersandte sie bereitwillig an den Fürsten Staatskanzler. Als hiernächst die Versammlung der Minister zu Wien eröffnet worden, übersandten Rector und Senat auch noch eine Abschrift ihrer Verwahrung an den Staatskanzler, damit sie jener Conferenz vorgelegt würde. Der Fürst behielt Urschrift und Abschrift zurück, und benachrichtigte uns hiervon mit der Milde, welche, wie den König, so seinen ersten Diener zierte. Die vermöge jener Beschlüsse eingeführte Unterordnung der Universität unter einen Königlichen ausserordentlichen Bevollmächtigten führte gleich Anfangs Zerwürfnisse nach allen Seiten herbei; bald trat das vorgesetzte Ministerium, in Gesinnung und Grundsätzen mit der Universität übereinstimmend, wieder mit dieser in unmittelbare Verbindung, bis der erste Bevollmächtigte entlassen wurde. Von seinem Nachfolger hat sie nur Wohlwollen erfahren, und bedauerte seine plötzliche Entlassung aufrichtig. Seit dieser bestand nur eine Stellvertretung dieser Aufsichtsbehörde aus der Mitte unserer Körperschaft selbst, bald ausschliefslich durch den erwählten Rector mit Beiordnung des Richters. Ohne beengende Formen war alles doch wohl geordnet; selbst unter bedenklichen Umständen, die von Zeit zu Zeit sich erneuerten, entstand nach keiner Seite Anstofs oder Verlegenheit: die Universität erreichte bald die höchste Zahl der Zuhörer; zwar kein Beweis der Vollkommenheit, aber doch eines weitverbreiteten Rufes und des öffentlichen Zutrauens. Im Winter 1833—1834 zählte sie 2001 eingeschriebene Studirende, und mit den übrigen zum Hören der Vorlesungen Berechtigten 2561 Zuhörer; eine Zahl, wie sie keine Deutsche Universität in der neuern Zeit aufzuweisen hatte. Und was das Erfreulichste war, wir genossen wieder das ganze Vertrauen einer die Wissenschaft liebenden Regierung und

eines für den Ausdruck der Liebe und Verehrung, den ihm auch die akademische Jugend bezeigte, empfänglichen Königs. Er erkannte den innern Werth dieser hohen Schulen, und sie überlebten die Zeiten einer auch über ihr Gebiet weit hinaus greifenden Verdächtigung, die, ich darf es leider nicht verschweigen, von einem Mitgliede unserer Universität, einem sonst wohlwollenden und liebenswürdigen Amtsgenossen, welcher der erste Rector dieser Universität gewesen, fast zuerst ausgegangen war. Es ist, ich sage es im Vollgefühle der Wahrheit, nach vierzigjähriger Amtsführung, es ist eine unvertilgbare Lebenskraft, ein unverwüstlicher Gesundheitskern in diesen protestantischen Universitäten Deutschlands, solange sie sich selber treu bleiben; und die, welche im Drang alles umzugestalten auch diesen Ueberrest alter Zeiten noch vernichten möchten, wissen nicht, dafs sie ein edles und heiliges Erbtheil, ein Palladium Deutscher geistiger Freiheit und Einheit antasten, welches von Geschlecht zu Geschlecht, von den Eltern auf die Kinder überliefert wird wie das Licht des Lebens. Ich habe von dem Zusammenstofs der Universitäten mit der Politik gesprochen, welcher sie nach früheren Grundsätzen fern bleiben sollten: ihr Verhältnifs zu der Kirche ist in allen Zeiten ein nicht minder bedenkliches gewesen. Aber unter Friedrich Wilhelm III. nahmen, abgerechnet jene die protestantischen Universitäten kaum berührende hierarchische Bewegung gegen das Ende seiner Regierung, diese Angelegenheiten einen ruhigen Verlauf. Er hatte sich den meines Erachtens schönen Zweck vorgesetzt, eine kirchliche Vereinigung der Protestanten zu bewerkstelligen, welche, um mit seinen eigenen Worten zu reden, noch durch angeerbte Formen, durch herkömmliche geheiligte Worte, durch den todten Buchstaben des Bekenntnisses getrennt waren. Er hatte hierin unstreitig Geist und Stimmung der Mehrzahl auf seiner Seite; mit wenigen Ausnahmen strebten alle Protestanten Deutschlands dahin. Er fand weniger Widerspruch in dieser Vereinigung als in der Festsetzung neuer, wenn auch milder Formen; er hat dabei gegen das Volk wenigen Zwang geübt, über dessen Angemessenheit man rechten mag; mehr hat er sich über die Theologen beklagt. Doch vorübergehende Verwickelungen einzelner Professoren ausgenommen, sind die Universitäten hiervon wenig berührt, geschweige denn bedrängt oder beunruhigt worden.

Der Fürsten Liebe zu den Wissenschaften entspringt aus sehr verschiedenen Quellen und ist von sehr verschiedener Art. Unlautere Quellen verschweige ich; die edleren sind vorzüglich zweierlei. Die eine entspringt aus dem Verstande des Herrschers: er erkennt, dafs des Volkes edelstes Gut das Wissen ist, der Staat nur von Wissenden wohl regiert werden kann, der Staat veredelt und gehoben wird, wenn die Erkenntnifs allmälig alle seine Theile durchdringt. Ein Fürst, der diese Ueberzeugung hat, kann selbst ohne eigentlich persönliche Liebe zu den Wissenschaften als Staatsmann sie fördern, weil er sie als ein nothwendiges Lebenselement ansieht; wie ein Fürst, ohne kriegerische Neigung, der Heeresmacht alle erforderliche Sorge widmen kann: es ist nicht Eigennutz, nicht Selbstsucht, sondern richtige Werthschätzung, die ihn zur Begünstigung der Wissenschaften führt. So, scheint mir, hat Friedrich Wilhelm III. die Wissenschaften gefördert und geliebt; gebildet und unterrichtet, hatte er wie der ächte Staatsmann eine volle Uebersicht aller Zweige des Staats und liefs allen ihr Recht angedeihen; als Muster nicht blofs königlicher, sondern menschlicher Besonnenheit und Bescheidenheit hörte er zugleich gern die Verständigsten. So hat er in seinen Landen für die Wissenschaften Aufserordentliches gethan, planmäfsig und gleichmäfsig, ohne Begünstigung der einen und Vernachlässigung der andern, gerecht und freigebig gegen alle. Die andere Art der Liebe der Fürsten zu den Wissenschaften beruht auf einem eingebornen, unüberwindlichen Triebe zum Wissen selbst, der den Königssohn vielleicht zum Gelehrten bestimmt hätte, wäre er nicht zum König bestimmt gewesen: nicht nothwendig jedoch sind gerade solche die wirksamsten Förderer der Wissenschaften in ihrem Staat; doch werden sie mehr den Umgang mit Gelehrten lieben. Friedrich der Grofse hatte diese Stimmung und Richtung. Wenn ich es gewagt habe, soweit auf das Persönliche einzugehen in dem Urtheil über verehrte und bewunderte Könige unseres Herrscherhauses, so sei es, obgleich persönliche Vergleichungen leicht ungerecht oder ungeziemend werden, ferner gewagt, mit zwei Strichen auch Friedrich Wilhelms IV. Stellung zu den Wissenschaften anzudeuten, ohne von denen, die ihn kennen, zu besorgen, dafs sie mich der Schmeichelei zeihen. Friedrich Wilhelm IV. verbindet des erhabenen Vaters allseitige Beförderung der Wissenschaft und Kunst als einer

gelegenheit mit Friedrich des Grofsen persönlicher Liebe
elben und zu ihren Vertretern: und hierin liegt ein Fort-
sowie die Zeiten auch im Uebrigen fortgeschritten sind.
ies besonders auch Ihnen, theure jüngere Bürger unseres
nstaates, ein Sporn sein der Liebe zu dem huldreichen
er, der Anhänglichkeit nicht allein an das Vaterland, son-
ch an die geheiligte Person dessen, in welchem das Vater-
ne sichtbare Einheit hat; nicht minder möge es Ihnen ein
r Antrieb sein zu ächter Wissenschaftlichkeit und Sittlich-
loch der heutige Tag gilt dem Vater, dem edlen, tugend-
ruhmgekrönten König! Wie auch die Welt sich umge-
mag, sein Gedächtnifs bleibt in Ehren!

II.

Festrede gehalten auf der Universität zu Berlin am 15. October 1848.

Wenn ich heute, hochgeehrte Versammlung, an demselben Festtage spreche, an welchem ich seit Friedrich Wilhelms des Vierten Thronbesteigung gerade hier alljährlich aufgetreten bin, kann ich, wie unpassend dies auch scheinen mag, der Stimmung und Empfindung meines Gemüthes folgend gleich im Eingange die tiefe Bekümmernifs nicht unterdrücken, dafs dieser Tag nicht mehr wie früher ein Tag der ungetrübten Freude ist. Dieses verhängnifsvolle Jahr hat lange vorbereitete und durch den Widerstand einer zu spät enttäuschten Regierungskunst genährte und gezeitigte mächtige Gedanken, Gefühle und Entwürfe beinahe in ganz Europa zu Thaten gestaltet, von welchen besonders Frankreich, Italien und Deutschland erschüttert worden sind: wie grofsartig und in ihren weiteren Folgen hoffentlich erspriefslich diese auch sein mögen, so sind dadurch Kämpfe, Spaltungen und Zerwürfnisse entstanden, die eine tiefe und weite und kaum mehr auszufüllende Kluft gesprengt haben zwischen Fürsten und Völkern, welche früher durch ein wechselseitiges Band der Pietät verbunden waren oder verbunden schienen. Das Fest aber, zu welchem wir versammelt sind, ist ein Fest eben dieser Pietät, die zart und milde, berechnungslos und gleichsam unbewufst, weder im Verstande ihren Sitz hat noch wie die Begeisterung in der Einbildungskraft, sondern eine zunächst der Dankbarkeit und dem religiösen Gefühl verwandte geheime Regung des Herzens ist: unter den grofsen Bewegungen der Zeit, den gewaltigen Bestrebungen der entfesselten Geister, der leidenschaftlichen Entrüstung der Parteien, der scharfen und zersetzenden Kritik, der unermüdlich regen Sophistik, dem selten harmlosen, meist schneidenden und frechen Witz und Spott, erstirbt allmälig dieses Gefühl der Pietät fast in allen ihren Richtungen und Anwendungen. In der That, wie sollte sie in einer politischen Umwälzung lebendig bleiben, da selbst auf dem reli-

giösen Gebiete, wo sie recht eigentlich zu Hause sein müfste, das beinahe nothwendige Uebermafs, welches mit jeder Neubildung verbunden ist, alle jene Gefühle so weit vernichtet, dafs selbst der Stifter des Christenthums dem Jünger, welcher, ehe er ihm folgte, zur Erfüllung der dem natürlichen Menschen heiligsten Pflicht seinen Vater beerdigen wollte, das harte Wort zurief: „Lafs die Todten ihre Todten begraben"; dafs derselbe Bote der Liebe, des göttlichen Friedens und des göttlichen Reiches sagen konnte, er sei nicht gekommen Frieden zu senden auf Erden, sondern das Schwert, den Sohn zu erregen wider den Vater, die Tochter wider die Mutter, die Schnur wider ihre Schwieger; der Menschen Feinde würden ihre eigenen Hausgenossen sein; wer Vater und Mutter, wer den Sohn oder die Tochter mehr liebe als ihn, sei nicht seiner werth! Jede soll ich sagen fanatische oder dämonische Aufregung, sei sie religiöser oder politischer oder irgend welcher Art, und in ihrem Ursprunge noch so edel und erhaben, in ihren Anlässen noch so sehr berechtigt, in ihren Wirkungen noch so wohlthätig, verschlingt wie ein Grab für die Zeit der Gährung alle anderen geistigen Regungen und alle anderen Seelenthätigkeiten, und bringt sich die menschlicheren Empfindungen, von welchen im stillen und ruhigen Flusse des Lebens das Herz sanft bewegt wird, zum blutigen Opfer. Ja da die Pietät ihrer Natur nach die Zurückgezogenheit liebt und selten mit starker Thatkraft gepaart ist, wagt sie kaum, wo sie auch noch vorhanden ist, anders gesinnten gegenüber entschieden hervorzutreten und sich offen auszusprechen, und scheint also dann sogar noch weniger lebendig zu sein als sie wirklich ist: selten finden wir den gerechten und auf seinen Grundsätzen beharrlichen Mann, den nach des Dichters Ausspruch „nicht der Schlechtes gebietenden Bürger Wuth, nicht des drohenden Tyrannen Antlitz im festen Sinn erschüttert". Die reinste und reichste Quelle des menschlichen Wohlergehens, die leidenschaftlose Besonnenheit, welche die Dinge mit richtigem Gewicht abwägt und das Mögliche und Nützliche der äufsersten, unerreichbaren oder gefährlichen Folgerichtigkeit vorzieht, trifft in solchen Zeiten der Vorwurf der Halbheit: und doch hat schon die älteste und einfachste Weisheit des Askräischen Sängers gewufst, dafs die Hälfte mehr als das Ganze ist. Heute und an dieser Stelle kann ich nur unter der erfreu-

lichen Voraussetzung sprechen, dafs in Ihren Herzen, verehrte Zuhörer, welche zu dieser Feier zusammengekommen sind, die Pietät noch nicht erloschen sei, und dafs die Freunde, Lehrer und Jünger der Wissenschaft, welcher Farbe auch jeder Einzelne angehören mag, der Besonnenheit nicht entbehren. Doch zähle ich nicht auf Beifall; denn ich habe selbst in Zeiten, in welchen ruhigere Erwägung zu erwarten war, und obwohl ich viele Jahre hindurch mich der Verbreitung freisinniger Ansichten, zwar mit Mäfsigung, aber nicht ohne Gefahr gewidmet hatte, dennoch die Erfahrung gemacht, dafs selbst die beste Meinung und Absicht dieses oder jenes nicht ängstlich abgewogenen mifsfälligen Wortes wegen falscher Auslegung und unverständiger Verkennung, und zwar nach beiden Seiten hin, preisgegeben war. Gewohnt indefs, nicht in meinem Namen zu sprechen, sondern als Vertreter einer Körperschaft, und in den Geist der Mehrheit derer mich zu versenken, welche ich vertreten soll, werde ich mich bemühen, wo nicht diesem Geiste, soweit ich ihn kenne, einen Ausdruck zu geben, doch wenigstens meine eigenthümliche Auffassung mit jenem nach Möglichkeit zu verschmelzen.

Wir sind hier feierlich versammelt, verehrte Herrn, um das Geburtsfest des Königs zu begehen. Wir genügen nur unserer Pietät, in voller Uebereinstimmung mit der Wahrheit, wenn wir seiner gemüthvollen Herzensgüte, seiner Begeisterung für alles Edle und Schöne, seines offenen und lebendigen Sinnes für Wissenschaft und Kunst, seiner aufopfernden Selbstentäufserung gedenken. Wir genügen nur der Wahrhaftigkeit, wenn wir anerkennen, dafs er zuerst der freieren Staatsentwickelung dieses Reiches die Bahn geöffnet hat; ist jene auf anderem Wege und in anderer Form weiter erfolgt und verwirklicht, so gebietet nicht allein mehr die Pietät, sondern sogar die politische Weisheit, die gröfser ist in der Aufhebung und Versöhnung der Gegensätze als in ihrer Verewigung, über die Vergangenheit nicht zu rechten; noch weniger steht es edleren Gemüthern an, die Männer, welche sonst mächtig waren, nachdem sie ohnmächtig geworden, zu schmähen oder zu schelten. Das Geschehene kann nicht ungeschehen werden: wir können nur daraus lernen, um besser zu machen, was schlecht gemacht war, obgleich man daraus bekanntlich wegen Eigenwillens und Dünkels nichts zu lernen pflegt; und wenn bessere Zustände

das Volk beglücken, mag man die früheren Irrsale vergessen, wem immer auch die Schuld derselben zur Last fallen mag. Gedenken wir vielmehr des Guten! Und wahrlich, wir haben viele und groſse Ursachen gehabt, selbst viele der unumschränkten Fürsten dieses Landes anzuerkennen und zu preisen: denn sie haben seine Blüthe, seine Gröſse, seinen Ruhm gegründet: aber Friedrich Wilhelm der Vierte ist der erste verfassungsmäſsige, und sonach in Wahrheit also ganz gesetzmäſsige König dieses Landes, und in dem Maſse, als ein solcher zum Ersatze der Macht der Liebe des Volkes mehr bedarf, in demselben Maſse hat er darauf einen höhern Anspruch. Daſs solche rein menschliche Dankbarkeit und Liebe sogar gegen einen unumschränkten Herrscher, um wie viel mehr für den verfassungsmäſsigen, von knechtischem Sinne weit entfernt sei, habe ich von demjenigen Volke gelernt, welchem ich den gröſsten Theil meiner Bildung verdanke, aber nicht allein ich, sondern die ganze gebildete Welt, von dem Hellenischen Volke, welches erst im Leben und demnächst auch wissenschaftlich die politische Freiheit zuerst unter allen Völkern, und wenn wir die von ihm nicht erreichte groſse Form des constitutionellen Königthums und das von ihm nicht überwundene Verhältniſs der Sklaverei ausnehmen, an der ja selbst der heutige Musterstaat der Freiheit noch krankt, am vollständigsten und edelsten ausgeprägt hat. Theron, der mächtige Tyrann, um nur dieses eine Beispiel anzuführen, hatte mit List und Gewalt eine völlig unberechtigte Alleinherrschaft erlangt; doch der Dank für seine Milde und Gröſse, für seine Verdienste um das Vaterland, da er in Gemeinschaft mit den Fürsten von Syrakus Sicilien aus der Hand der Karthager errettet hatte, schien mit der wieder errungenen Freiheit der Akragantiner so wenig unvereinbar, daſs sie ihn nach seinem Tode als Heros verehrten, wie er bei seinem Leben in ganz Sicilien geliebt worden war. Friedrich Wilhelm der Vierte ist aber nicht allein der erste verfassungsmäſsige König dieses Landes; er hat auch zuerst, eben mit jener ihm eigenen Begeisterung, die Sache der Deutschen ergriffen, nicht bloſs mit Worten, sondern mit der That, nicht auf anderer Kosten, sondern mit schweren Opfern dieses Landes, und dazu noch ohne Dank. Alles Andere, verehrte Zuhörer, überlasse ich Ihrem eigenen Herzen, Ihrer eigenen Erwägung; am wenigsten beabsichtige ich eine

rein politische Rede, da solche überall und in der nächsten Nähe, aus eigenem oder öffentlichem Berufe und in der geeignetern freien Form der augenblicklichen Erzeugung, nicht wie es uns die übrigens wohl berechtigte Sitte dieser Feierlichkeiten gebietet, vom Blatte gehalten werden. Vielmehr wende ich mich zu einem besonderen Gegenstande, der nur insofern politischer Natur ist, als früher oft und auch heutzutage in Zweifel gestellt worden, ob und wie weit er dem Staat anheim falle, zu einem Gegenstande, der zuallernächst uns und freilich auch unser Verhältnifs zum Gemeinwesen betrifft: ich meine den öffentlichen Unterricht.

Gehen wir von dem sogenannten Rechts-Staate aus, welcher ohne Beziehung auf die Sittlichkeit der Handlungen die natürliche Freiheit oder Willkür nur so weit beschränken kann, dafs durch sie nicht die Freiheit oder Willkür der anderen verletzt wird, so folgt daraus unmittelbar die unbeschränkteste Freiheit Unterricht zu geben und zu nehmen: denn es wird keines Menschen Freiheit dadurch unmittelbar verletzt oder beschränkt, dafs ich unbedingte Freiheit habe zu unterrichten und mich unterrichten zu lassen oder auch nicht unterrichten zu lassen; es wird daher jedem freistehen, sich mit einem anderen über den Unterricht zu vertragen, und das Recht wird nur darüber zu entscheiden haben, ob der Vertrag ein gültiger sei und ob er gehalten worden oder nicht. Indessen schliefst die Frage, ob der Vertrag ein gültiger sei, schon den Gedanken ein, der Inhalt der Lehre oder die Grundsätze, auf welchen sie beruhe, könne von der Art sein, dafs durch die Freiheit zu lehren und zu lernen die Freiheit anderer mittelbar beeinträchtigt werde, wie etwa wenn einer in der Diebes- oder Räuberkunst, oder in der Unsittlichkeit überhaupt, oder in Lehren, die gangbarer Ueberzeugung nach für gemeinschädlich gelten, zum Beispiel im Atheismus, Unterricht ertheilen wollte; doch wird der folgerichtige Denker hierauf erwiedern, so lange dergleichen theoretisch gelehrt werde und nicht in verbrecherische Thaten übergegangen sei, gehörten vorbeugende Mafsregeln dagegen nicht dem Rechts-Staate, sondern dem verwerflichen Polizei-Staate an, und es sei ja, um bei den angeführten Punkten stehen zu bleiben, erst noch von der Wissenschaft auszumitteln, was sittlich sei oder nicht, was Atheismus sei oder manchen nur scheine, ja wer Recht habe, der Gottesverehrer oder der Gottesläugner, und wessen Lehre zuträglicher für die

Menschheit sei, und ob das Eigenthum ein wirkliches Recht sei und nicht vielmehr, wie man schon gehört hat, die härteste Ungerechtigkeit und Verletzung der natürlichen Freiheit. Der Rechts-Staat wird daher bei völliger Folgerichtigkeit nicht allein die persönliche Freiheit des Unterrichtes, sondern auch die völlige Freiheit der Lehre nach ihrem Inhalte gewähren müssen, selbst auf die Gefahr seiner eigenen Auflösung: er hat keine Veranlassung Unterrichtsanstalten zu gründen oder auch nur die Lehre zu beaufsichtigen. Ganz anders stellt sich die Sache, wenn wir den Staat, als etwas Positiveres und Inhaltvolleres, als die von den Menschen gegründete Anstalt betrachten, in welcher die Vernunft und Sittlichkeit des Geschlechtes verwirklicht werden soll, also allerdings auch die Freiheit, weil die Freiheit in der Herrschaft der Vernunft und Sittlichkeit besteht. Die Vernunft und Sittlichkeit, letztere auf ihrer höchsten Stufe, als bewufste Tugend genommen, beruht aber in der Erkenntnifs, und das Mittel zur Erkenntnifs zu gelangen ist aufser den seltenen Fällen, dafs ausgezeichnete Geister auf dem Wege vollkommen unabhängiger Selbstbelehrung zu einer nicht geringen Bildung gelangen, unter Hinzutreten der eigenen Selbstthätigkeit der Unterricht. Von diesem Standpunkte aus, zu welchem ich mich bekenne, ohne ihn dem ersteren gegenüber hier in dem Umfange dieses Vortrages rechtfertigen zu können, ist der Staat nicht blofs berechtigt sondern verpflichtet, das Unterrichtswesen oder die gesammte Schule in seine Hand zu nehmen; wer jedoch diesen Standpunkt mit seinen Folgerungen für die Schule zugiebt, mufs beiläufig gesagt ebensowohl zugeben, dafs auch die Kirche in das Gebiet des Staates falle, oder er müfste die Kirche, die doch nichts anderes ist als die zur Verwirklichung des religiösen Lebens der Menschheit gestiftete Anstalt, und mit der Kirche die Religion selbst von dem Gebiete der Vernunft und Sittlichkeit und Erkenntnifs ausschliefsen und sie auf das todte Bekenntnifs eines unverstandenen Dogma's und die damit verbundenen symbolischen Gebräuche beschränken, während doch die Kirche den Anspruch macht, dafs in dem Glauben, welchen sie bekennt, die höchste und über alle menschliche Wissenschaft erhabene Weisheit enthalten sei, die von ihr nicht selten sogar als mafsgebend für alle Wissenschaft geltend gemacht worden ist, und während man gleichmäfsig an die Kirche den Anspruch macht,

dafs sie, sei es durch Belehrung oder durch Einwirkung auf Gefühl und Herz und Gewissen, die allgemeine Sittlichkeit verbreite und befestige. Will nun der Staat sein Recht und seine Pflicht den Unterricht zu leiten in der gröfsten Ausdehnung üben, so werden alle Mittel und Anstalten des Unterrichtes durch die Staatsgewalt geliefert und beaufsichtigt werden; wir erhalten dann, indem sich der Staat selber fast in eine Erziehungsanstalt verwandelt, eine ausschliefsliche allerdings sehr volksthümliche Staatserziehung, welche der Spartanischen gleich bei aller ihrer Schönheit und allen den damit verbundenen Vortheilen leicht zu Chinesischer oder Aegyptischer Abrichtung, Einförmigkeit und strenger Abgeschlossenheit führt, und deren einschnürender Zwang dem freien Entwickelungsgange der Europäischen Bildung und dieses Zeitalters nicht zusagt. Zum Heile des menschlichen Geschlechtes ist solche Folgerichtigkeit selten: wenige Staaten sind ganz nach Theorien aufgebaut worden, und am wenigsten ist heutzutage einem theoretischen Bau der Art einige Dauer zu versprechen; vielmehr bewährt sich auch hier, dafs das Halbe mehr als das Ganze ist: Zweckmäfsigkeit und Bedürfnifs rathen von der Strenge des Systems nachzulassen, und gleichsam nur die Gruudpfeiler und Mauern des Erkenntnifsbaues von Staatswegen aufzurichten, manche Zuthat und Ausschmückung aber von Einzelnen zu erwarten, inwiefern der Staat auf sie rechnen kann. Am wenigsten kann er aber darauf bei denen rechnen, die das Bedürfnifs des Unterrichtes am wenigsten fühlen und der Mittel dazu am meisten entbehren: seine heiligste Pflicht ist es also, den Aermeren und Geringern die Möglichkeit des Unterrichtes zu geben, und diese erhalten sie nur mittelst unentgeltlicher Belehrung in öffentlichen Schulen. Die verschiedenen höheren Lehranstalten mufs der Staat um so mehr gründen, je bedeutendern Aufwand sie in einem Zeitalter erfordern, in welchem die Wissenschaften sich mannigfach verzweigt und eine unendliche Ausdehnung gewonnen haben, und je weniger eine umfassende und planmäfsige Anlegung jener Anstalten von der Privatvereinigung Einzelner gehofft werden kann. Die Spitze dieser höheren Schulen sind die Universitäten; ihr Beruf ist demnach das Lehren der Wissenschaft selbst für alle, welche sich dieser als ihrem besonderen Lebenszwecke widmen, nicht aber, wie von untergeordnetem Standpunkt aus oft behauptet worden, die Zu-

richtung zum Staatsdienste; wohl aber werden die Diener des Staates durch die Wissenschaft und also vorzüglich hier zu bilden und vorzubereiten sein, weil, wenn der Staat die Verwirklichung des Vernunftlebens sein soll, zuallererst diejenigen durch Wissenschaft gebildet werden müssen, welche dem Staate dienen, das heifst in irgend einem Kreise an der Regierung desselben theilnehmen sollen. Uebernimmt jedoch der Staat die Sorge für die höheren Unterrichtsanstalten, so folgt daraus noch nicht, dafs er alle Kosten auch dieses Unterrichtes zu übernehmen habe: es ist genug und übergenug, wenn er die Mittel des Unterrichtes bis auf den Grad herstellt, dafs der wohlhabende Jünger der Wissenschaft, so lange es noch Wohlhabende giebt, einen nicht drückenden persönlichen Beitrag für seine persönliche Ausbildung leiste, und dies, wie die Benennung dieses Beitrages anzeigt, als eine Ehrensache betrachte. Nicht minder würde es tief zu beklagen sein, wenn die Sorge des Staates für Wissenschaft und Unterricht jegliche private Mitwirkung dazu ausschliefsen wollte. Ist doch im klassischen Alterthum, welches eine hohe Stufe der Bildung erreicht hat, aufser der Gymnastik und Musik fast der ganze Unterricht mit wenigen Ausnahmen der Privatsorge überlassen worden: in späteren Zeiten hat die Mildthätigkeit von Privatpersonen den Wissenschaften grofse Unterstützungen zugewandt, und Privatschulen können als willkommene Beihülfe zur Erreichung der allgemeinen und besonderen Zwecke des Ganzen nur mit Dank angenommen, und in einem freien Staate eben so wenig als kirchliche oder religiöse Privatgesellschaften angefochten werden. Wie steht es nun aber in dem Staate der Vernunft und Sittlichkeit mit der Freiheit des Lehrens und der Lehre? Gewifs nicht schlimmer als in dem Rechts-Staate: denn die Freiheit ist erste Bedingung der Vernunft und Sittlichkeit: nicht freie Vernunft, nicht freie Sittlichkeit ist nicht mehr Vernunft und Sittlichkeit. Um nur mit wenigen Sätzen weiter ins Einzelne zu gehen, so entbehrt, da jeder in seinem Hause und in seiner Familie Herr ist, irgend eine Beschränkung des häuslichen Unterrichtes auf besonders berechtigte Personen, die man anderwärts und auch bei uns versucht hat, einer genügenden Begründung; tritt aber der Unterricht ins Oeffentliche hervor, was er selbst in der Privatschule thut, so sind Vernunft und Sittlichkeit nothwendige Voraussetzungen zur Berechtigung des

Lehrenden, und da beide Eigenschaften nicht allen Personen einwohnen, so ist eine Ausschliefsung von dem Rechte zu lehren allerdings nicht unbegründet, wie schwierig auch diese in der Ausübung sein mag, wenn die Freiheit nicht gefährdet werden soll. Dafs die Lehre selbst frei sein müsse, folgt aus dem Gesagten ohne Weiteres; habe ich zu anderer Zeit oft für Lehrfreiheit gesprochen, so bedarf sie jetzt keiner Befürwortung, und als Vertreter der Universität brauche ich nicht erst kundzugeben, dafs diese ihr mit ganzer Seele zugethan ist, da gerade sie die Freiheit der Lehre, soweit es in ihren Kräften stand, vertheidigt und geschützt hat, freilich ohne die Anerkennung, die sie verdiente. Die mündliche Lehre kann jedoch eine gröfsere Freiheit oder vielmehr Straflosigkeit nicht in Anspruch nehmen als die Presse; wenn also Frevel der letzteren der Ahndung auch in denjenigen Staaten unterliegen, in welchen die politische Freiheit im vollsten Mafse verwirklicht ist, so kann auch der, welcher sich dagegen sträubt, nicht in Abrede stellen, dafs Gleiches den öffentlichen Lehrer treffen könne und ihm ein besonderes Vorrecht nicht zustehe. Die Freiheit der Lehre wird nur dann verletzt, wenn gegen die letztere auf anderem Wege und nach anderen Bestimmungen, als wonach alle Bürger gerichtet werden, auf dem Wege willkürlicher Unterdrückung, nicht durch Urtheil und Recht, nach beliebigen Verordnungen und Ausnahmegesetzen, wie sie gegen die Lehrer gemacht worden sind, nicht nach den allgemeingültigen Gesetzen verfahren wird, welche der freie Staat so geben mufs, wie sie einem freien Volke angemessen sind; sie wird nur dann verletzt, wenn die Staatsgewalt dem Schwunge des Geistes die Fittige beschneiden, den Gedanken durch vorgeschriebene Zauberformeln der Macht bannen und fesseln will.

Obgleich diese Ansichten über das Verhältnifs des Staates zum Unterrichtswesen keinen idealen und unerreichbaren Zustand der Gesellschaft, wie etwa einen Platonischen Staat, voraussetzen, so kann doch der bestehende Staat auch hinter denjenigen Voraussetzungen weit zurückbleiben, unter welchen das Gesagte seine Geltung hat. Denn obgleich wir an den Staat die Forderung stellen, die Verwirklichung der Vernunft und Sittlichkeit zu sein, so nähert sich der erscheinende Staat diesem Gedanken nur, und zwar mehr oder weniger je nach der Verschiedenheit der Verfas-

ungen und der Abweichungen von diesen, die gemeinhin nichts desto weniger auch Verfassungen heifsen. Alle diese werden gewöhnlich nach der herrschenden Macht bestimmt. So philosophisch falsch, so thatsächlich wahr ist aber leider immer noch, was vor mehr als zweitausend Jahren Thrasymachos der Sophist mit sicherer Auffassung der gegebenen Zustände gesagt hat, das Gerechte sei das Zuträgliche des Stärkern, oder genauer das was der Stärkere, wenn auch wohl in grofsem Irrthum befangen, sich zuträglich erachtet: der Ausdruck des Rechtes ist das Gesetz, und der Inbegriff des öffentlichen Rechtes und Gesetzes die Verfassung, so dafs also nach jener Lehre die Verfassung der Inbegriff dessen ist, was der Stärkere in dem Staatsverhältnifs als das für ihn Zuträgliche erachtet. Hiernach wird die Stellung des Unterrichtes und der Wissenschaft zum wirklichen Staate sehr verschieden. Es sei erlaubt, einige Beispiele zu geben. In der Theokratie oder vielmehr Hierarchie herrscht der Priester vermöge der Anerkennung, welche seinen Satzungen zutheilgeworden, und der feste Glaube an deren Göttlichkeit mit der daraus entspringenden Unterwürfigkeit der Gewissen ist die Gewähr dieser Herrschaft: eine freie Entwickelung der Wissenschaft, ein vorurtheilsfreier Unterricht ist daher einer solchen Staatsgewalt nicht zuträglich und mit dem folgerechten Geiste derselben im Widerspruch; fast jeder Fortschritt der Erkenntnifs würde also unter derselben unmöglich sein, wenn nicht einerseits die Klugheit des Priesterthums Manches ertrüge, was mit den Satzungen nicht übereinstimmt, indem es diesem den Schein der Verträglichkeit damit oder der Gleichgültigkeit dagegen abgewinnt, anderseits der menschliche Geist selbst gegen Kerker und Feuer und Schwert die gesetzten Schranken durchbräche: wozu die Beläge zu bekannt sind um hier angeführt zu werden. So lange jedoch das Volk auf einer niedrigen Bildungsstufe steht, ist die Priesterschaft eine taugliche Erhalterin überlieferter Bildungsmittel, und Kirche und Klöster haben durch diese Erhaltung sich verdient gemacht. Die strenge, das heifst durch keine mitwirkende Gewalt eines anderen Standes gemäfsigte Aristokratie eines kastenartigen Geschlechteradels beruht wesentlich auf seiner Absonderung von den Geringern, damit das edle Metall nicht durch Beimischung des gemeinen Erzes verfälscht werde; sie mufs daher der Heranbildung der Beherrschten abhold

sein, damit diese nicht durch ihre Bildung den Schein oder Anspruch der Ebenbürtigkeit gewinnen, und da die Bildung selbst eine Macht ist, der Aristokratie gefährlich werden: wie oft hört man von dieser Seite, das geringe Volk lasse sich leichter beherrschen, wenn es in der Unwissenheit bleibe, und es verliere an Glück, was es an Aufklärung gewinne! Die hochgebildeten Dreissigmänner zu Athen verboten die Kunst der Rede zu lehren, und dem Sokrates insbesondere mit Schustern und Bauleuten und Metallarbeitern zu verkehren, die er schon gehörig zugerichtet habe. Es kann also in einer solchen Aristokratie die Bildung nicht weit herabsteigen, und obendrein geht sie selbst in den höheren Kreisen nur zu leicht in Scheinbildung über. Die unumschränkte Alleinherrschaft, mag man sie Despotie oder Tyrannis oder absolute Monarchie nennen, übt je nach dem Geiste des Herrschenden oder gewichtiger Rathgeber, wovon in ihr die Art des Wirkens allein abhängt, einen sehr verschiedenen Einfluſs auf Wissenschaft und Unterricht, und aus sehr verschiedenen Beweggründen. Dem eigentlichen Wesen nach ist die Wissenschaft der ungemäſsigten Alleinherrschaft nicht zuträglich, weil Freiheit das Ziel und die Lebensluft der Wissenschaft ist; und umgekehrt tödtet ein durch viele Zeitalter fortgesetzter tyrannischer Druck, zumal im Bunde mit einer verderbten Hierarchie, wie im Byzantinischen Reiche, den Geist unfehlbar: aber es giebt so zu sagen stille und zurückgezogene Wissenschaften, die gering oder langsam auf das Leben wirken, nicht aufregen, nicht beunruhigen; es giebt ein gelehrtes Handwerk, welches ohne allen Einfluſs auf die geistige Stimmung des Volkes ist: diese Art der Gelehrsamkeit kann auch der Staatsmann von den absolutesten Grundsätzen beliebigem Betriebe gleichgültig überlassen, oder nach Befinden auch fördern, weil sie die darin Thätigen mehr lähmt als erweckt. Ferner ziehen auch tiefere Wissenschaft und die Kunst von dem bewegten Staatsleben ab, und können deſshalb von der unumschränkten Herrschaft als Beruhigungs- und Zerstreuungsmittel, als Spielzeug und zur Ergetzung wie Theater und andere Lustbarkeiten angewandt werden: wovon ich früher bei anderer Gelegenheit gehandelt habe: beide verbreiten ferner einen Glanz um den Thron, und heben den Staat in der öffentlichen Meinung. Aus diesen und ähnlichen Gründen und gröſstentheils auch aus eigener Kunstliebe und Lern-

begierde sind entweder Kunst oder Wissenschaft oder beide schon von den Pisistratiden und dem Samischen Polykrates, von den Ptolemäern und den Pergamenischen Fürsten, von Augustus und den Mediceern, von den Französischen Königen Karl dem Weisen und Franz dem Ersten und Ludwig dem Vierzehnten, nicht ohne glänzenden und wohlthätigen Erfolg gepflegt worden; und erkennen wir schon bei diesen Achtung und Liebe für Kunst und Wissenschaft an, so verdienen gewifs unsere Könige in gleichem Grade den Ruhm dieser und anderer edler Gründe ihrer Förderung derselben. Von diesen edlen Gründen hebe ich noch zwei heraus, die auch unumschränkte Herrscher bestimmt haben: den einen, welchen Friedrich der Grofse geltend macht, es sei leichter von gerechten Dingen ein Volk zu überzeugen, welches hinlängliche Bildung habe um Vernunft anzunehmen, als ein in seiner Unwissenheit eigensinniges und widerspenstiges; den andern, dafs der wohlgesinnte und gemäfsigte Selbstherrscher sein Volk allerdings alles Guten theilhaftig machen will und wohl weifs, des Volkes theuerstes Gut sei die Erkenntnifs: indem er aber diesen Grundsatz ins Leben setzt, läfst er selber die Zügel der blofsen Gewalt nach und bereitet der Auflösung dieser Staatsform den Weg. Die Demokratie endlich scheint der Pflege der Wissenschaften und Künste und des Unterrichtes besonders günstig, weil sie der Idee nach die volle Freiheit des Gedankens gewährt, obwohl sie dies an Anaxagoras und Sokrates, an Protagoras und Diagoras nicht bestätigt hat, weil sie ferner den Geist des Volkes erregt und beflügelt, und weil es ihr zuträglich ist, dafs die Erkenntnifs sich durch alle Klassen der Bevölkerung verbreite; auch führt man wohl aus der Blüthe der Künste und aller freien Bildung im demokratischen Hellenenthum den geschichtlichen Nachweis dieses Satzes. In der That kann nur das Alterthum, aus welchem uns die Erfahrung vieler Jahrhunderte in der Geschichte vieler und ausgezeichneter Staaten vorliegt, über Demokratie und ihre Folgen gröfsere Belehrung geben, und es wäre thörichte Anmafsung, vor diesem hellen Spiegel der Selbsterkenntnifs die Augen zu verschliefsen, so altväterischer Weisheit sich entwachsen zu dünken, oder auch nur zu meinen, unsere Zustände seien von jenen zu verschieden, um beide mit einerlei Mafs zu messen. Lassen wir den Platon bei Seite, der allen Unterschied zwischen Demokratie

und Demokratie verneint und sie insgesammt verwirft, und halten uns daran, die gemäfsigte Demokratie sei wirklich eine Verfassung, die ungemäfsigte aber oder die Ochlokratie eine Ueberschreitung, und wir werden finden, dafs jene der Kunst und Wissenschaft unter begünstigenden Nebenumständen erspriefslich, diese ihnen unbedingt tödlich ist. Um zuerst von der gemäfsigten zu reden, so war der höchste Beweis der Mäfsigung jenes in politischen Dingen viel geübten demokratisch gesinnten Volkes das Mifstrauen in seine eigene Einsicht und das Vertrauen auf eine höhere: so legte Athen in der Zeit grofser Wirren seine ganze Verfassungsangelegenheit in die Hand des einen Solon, und Kyrene liefs sich ebenfalls den gesammten Staat von einem dazu erbetenen fremden Ordner, dem Mantineer Demonax einrichten: niemand dachte daran gegen irgend eine Anordnung derselben den geringsten Einspruch zu thun. Ich übergehe viele andere Beispiele. Die Grundlage der gemäfsigten Demokratie zu Athen war eben jene Verfassung des edlen Solon; nachdem er den Druck vom Volke genommen hatte, gab er der Demokratie die sicherste Mäfsigung durch einen timokratischen Zusatz und durch die damit verknüpfte Aristokratie bewährter Tüchtigkeit und Einsicht in dem hohen Rathe des Areopagos, dem Anker des Staates und wie Aeschylos ihn nennt dem rettenden Bollwerk für Land und Stadt. So verband er die entgegengesetzten Parteien, wie er selber sagt in seinen einfach schönen Worten:

„Denn dem Volke verlieh ich so viele Gewalt ihm genüget,
Kürzte die Ehr' ihm nicht, steigerte nicht sie zu hoch;
Denen zugleich, die Macht auszeichnete und das Besitzthum,
Auch für diese bedacht, gab ich nach ihrer Gebühr.
Beide mit mächtigem Schild umfangend stand ich, und keine
Siegen von beiden Partei'n liefs ich zuwider dem Recht."

So erwarb er sich für alle Zeiten den doppelten Ruhm des Weisen und eines ächten Volksfreundes. Als im Drange der Verhältnisse die Abgrenzung der Regierungsrechte nach der Schatzung unhaltbar geworden war und auch der Areopag eine Schwächung erlitten hatte, verschwand doch keineswegs jeder Einflufs der Besitzenden und noch weniger der Einsicht; letzterer übertrug sich besonders auf den überragenden Geist des Perikles, der mit der Allmacht einer besonnenen und künstlerisch gebildeten Rede in Volksversammlungen, die durch religiöse Feier geweiht, nur

er dem Vorsitze der Staatsbehörden gehalten wurden, ein für :ht und Ruhm des Staates jeder Aufopferung fähiges Volk im eg und Frieden lenkte, und es bestand, wie Thukydides sagt, ır dem Worte nach eine Demokratie, aber in der Sache Alleinrschaft des ersten Mannes durch einen Zeitraum von ohngefähr zig Jahren. Was Polybios von der wahren Demokratie ankt, es sei nicht die, worin das Volk thun könne, was ihm esmal beliebe, sondern worin es alte Sitte und Gewohnheit ist, Götter zu scheuen, seine Eltern zu verehren, dem Alter Achg zu erweisen, den Gesetzen zu gehorchen, das war der Geist er Demokratie; noch in viel verderbteren Zeiten erging vor icher Berathung zuerst der Heroldsruf: „Wer will sprechen denen, die über funfzig Jahr alt sind?" Die edle Jugend, ch die Strenge der Gymnasien und taktische Uebung an Zucht l Maſs gewöhnt, war, wie viele der unsrigen, so weit sie zum npfe geführt wurde, die tapfere Ausrichterin des Beschlossenen l wurde von der Rednerbühne zurückgehalten; der Waffendienst h der Schatzung geregelt; die Behörden hochgeachtet und in er Befugniſs von keinem Volkswillen gehemmt; die Gesetze nur er sehr erschwerenden Bestimmungen einer Aenderung unterfen. Und vor Allem zeichnete jenes Zeitalter der unbedingte ıorsam gegen das bestehende Gesetz aus; dieses hielt alle Leischaften im Zaum, und kein Volksbeschluſs war gültiger als Gesetz. Derselbe Sophokles, welcher den Wahlspruch der nokratie verkündet,

„Der Staat, der Einem eigen, nicht mehr ist er Staat",

te seinen Mitbürgern in derselben Tragödie:

„Der Uebel gröſstes ist Gehorsamlosigkeit.
Sie untergräbt die Staaten, sie bewirkt den Sturz
Der edlen Häuser; in dem Kampf der Speere bricht
Sie Flucht ein in die Reihen: stehn geordnet sie,
Bewahrt Gehorsam viele vor dem Untergang."

l zum Lohne für den Ausdruck solcher Grundsätze und einer en Scheu vor dem Göttlichen hat jenes Volk ihn mit Perikles die Spitze einer Heeresmacht gestellt. Was Wunder, daſs se Demokratie, unter der festen Leitung des gröſsten Mannes ıer Zeit, bei einem hochbegabten und gewerbfleiſsigen Volke, ragen von einer ausgedehnten Macht, auf freigebige Leistungen ılhabender Bürger gestützt, und über den Tribut von vielleicht

tausend Städten gebietend, die höchsten Blüthen des Geistes und die ganze Schönheit der menschlichen Natur entfaltete? Aber dasselbe Alterthum erfuhr auch und gestand sich unverholen das schlimmste seiner Uebel im Staate, die Ochlokratie, in welcher eine stürmische Menge die Rolle des Tyrannen übernimmt, nicht mehr nach dem Gesetze herrschend, sondern nach der Willkür von Volksbeschlüssen, mit Auflösung der Macht der Behörden, an deren Stelle nicht etwa grofse Demagogen treten, wie Themistokles, Kimon, Perikles gewesen, sondern solche wie Kleon und Hyperbolos. Solche sind, wie Aristoteles sagt, dasselbe beim Volk, was die Schmeichler beim Tyrannen, und sowie diesen diese, lehren jene jenes, es stehe ihm frei alles zu thun was ihm beliebe, also alles was es sich für zuträglich halte. Es hielt sich aber in seinem Wahne für zuträglich, das Vermögen der Reichen zu vertheilen; und dieses gilt ihm, sagt derselbe Aristoteles, sogar für recht: der sicherste Weg dazu, dafs Alle verarmen. Hiermit verband sich, als schroffester Ausdruck des demokratischen Neides, ein Ostracismus der Intelligenz und jeglicher Auszeichnung: „Unter uns soll keiner der Beste sein", sagten die Epheser in dem Volksbeschlufs, als sie ihren besten Mann vertrieben. Die Unvernunft und die Gewalt werden also auf den Thron erhoben. Wie kann man noch glauben, dafs in einem solchen Zustande Künste und Wissenschaften, ausgenommen vielleicht die allermateriellsten, für ein Zuträgliches könnten gehalten, geehrt, gepflegt, ja auch nur geduldet werden? Gesetzt auch, das Volk bliebe noch arbeitsam und würde nicht wie im Alterthum faul in der faulen Ochlokratie, so wird doch das Geistige vom Sinnlichen, das Ideale vom Irdischen niedergedrückt werden; die edle Bildung, welche in der Harmonie jener beiden Elemente lebt, Einbildungskraft und Poesie, Forschung und Philosophie werden ersterben. Wenn die Despotie des Selbstherrschers bis auf einen gewissen Grad Kunst und Wissenschaft noch verträgt, ja sogar fördern mag, so gehen in der ochlokratischen Despotie beide nothwendig unter, falls diese nicht, wie zu geschehen pflegt, bald wieder in jene umschlägt.

Wenn ich heute vor einem Jahr, an eben dieser Stelle, in Uebereinstimmung mit dem Urtheile der kenntnifsreichsten, erfahrensten und besonnensten Lehrer der Staatsweisheit alter und neuer Zeiten, selbst derer von Hellas und Rom, welche die

Republik thatsächlich erprobt hatten, die gemischte Staatsform, welche sich in einem richtig zusammengesetzten constitutionellen Königthum vollendet, für die beste und alle Bedürfnisse der Gesellschaft dauernd befriedigende erklärt habe, so füge ich meiner Ueberzeugung getreu jetzo hinzu, dafs sie auch den Wissenschaften und Künsten die zuträglichste ist, weil sie, ohne drückende Ueberwachung oder Bevormundung, ohne Begünstigung jener Richtungen zum Rückschritt wie im Staate so in der Wissenschaft, überhaupt ohne willkürliche Gunst oder Ungunst, dem freien Aufschwunge des Genius keine Fessel anlegt und zugleich alle Hülfsmittel zu leisten vermag, deren der Unterricht und die Uebung der Wissenschaften und Künste bedürfen. Werden in der allgemeinen Verwirrung der Gedanken Weisheit, Mäfsigung und Eintracht uns das neue Gut zu wahren im Stande sein, so gehen wir einer heitern Zukunft mit dem angestammten Fürsten entgegen. Gott erhalte den König und sein Haus!

III.

Festrede gehalten auf der Universität zu Berlin am 15. October 1849.

Wir sind heute versammelt, hochgeehrte Zuhörer, zunächst um in dem engern Kreise dieser Hochschule ein Fest zu begehen, an welchem das gesammte Vaterland theilnimmt; sodann um einer Handlung beizuwohnen, welche zwar diese Körperschaft allein betrifft, aber mit Recht an jene allgemeine angeknüpft wird, nicht blofs weil jene und diese zufällig an denselben Tag gebunden sind, sondern weil der Bestand unserer Körperschaft wesentlich in der Gesammtheit des Vaterlandes wurzelt, und ein Ausflufs der Achtung und Liebe des Königshauses für Wissenschaft und Volksbildung ist. Haben die, welche letztere Handlung vollziehen, in dem Amte, welches der eine niederlegt, der andere antritt, einen gegebenen Gegenstand; so ist demjenigen, welcher gleichfalls von Amtswegen und also nicht wie im Hellenischen Alterthum die Redner in irgend einer Panegyris durch besonderes Zutrauen der Gemeinde für erstere zum Sprecher bestellt ist, in dem erfreulichen Anlafs nur die Gattung der Rede, und zwar die panegyrische vorgezeichnet, für den Gegenstand aber, wenn er nur irgend Beziehung auf den Gefeierten hat, ein weiter Spielraum offen gelassen. Denn unter den drei Arten der Rede, welche von den Alten, den einzigen Mustern und Lehrern der Beredtsamkeit, aufgestellt worden, haben die berathende und gerichtliche, weil sie auf eine beabsichtigte Entschliefsung oder Handlung hinarbeiten, eine durch die jedesmaligen Verhältnisse bestimmte Richtung, die bei einiger Uebung nicht leicht verfehlt wird, und sind daher auch allein zur freien Erzeugung aus dem Stegreife, unter Anwendung aller Mittel zu überreden, auch der Leidenschaft und des mannigfachen Spieles der sogenannten körperlichen Beredtsamkeit, geeignet: die dritte, von den Alten die aufzeigende genannt, zu welcher die panegyrische gehört, hat weit entfernt von solchem Wirken und Kämpfen und nur im Pompgepränge aufziehend, ihr

Wesen in allgemeiner Betrachtung, und folglich für ihren Gegenstand, ihren Ausgangspunkt, ihr Ziel eine grofse Unbestimmtheit; sie bedarf Isokratisch überlegter Wahl, ist, wie Aristoteles lehrt, von allen zumeist auf schriftliche Abfassung hingewiesen, und ihr Werk, sagt ebenderselbe, ist die Lesung. Wollte man sagen, auch die panegyrische Rede habe ja ihren sicher vorgezeichneten Zweck, den Gegenstand des Festes zu feiern und zu preisen; so erwiedere ich, dafs durch eine Ungezogenheit des Sprachgebrauches, wie er sich in schmeichlerischen Zeiten umgestaltet und befestigt hat, der panegyrischen Rede die Bedeutung einer Lobrede untergeschoben worden ist, dafs die anerkannte und ausgesprochene Absicht zumal einem Einzelnen Lob zu spenden, dem Sprecher die Würde und dem Lobe den Werth nimmt, dafs endlich die panegyrische Rede, hierin der kirchlichen einigermafsen verwandt, im ursprünglichen und richtigen Sinne nur den Zweck hatte, eine feierlich versammelte Menge durch edle und den Umständen angepafste Worte und Gedanken, die nicht mit unabänderlicher Nothwendigkeit gegeben sind, in eine der Feier angemessene Stimmung zu versetzen, und dafs das Lob dessen, welchem die Feier gilt, hierzu freilich ein sehr geeignetes Mittel ist, jeder Tadel desselben aber ein Mifsklang in der Festharmonie sein würde. Im Sturm und Strudel einer vielbewegten Zeit, wo die Stimmung auf und ab wogt, kann bei periodischer Wiederkehr einer und derselben Festlichkeit schon nach Ablauf eines Jahres nicht mehr die gleiche Stimmung weder der Sprechenden noch der Hörenden vorausgesetzt werden oder der Feier angemessen scheinen, nicht etwa blofs, weil wir mit den Zeiten auch uns selber ändern, sondern weil selbst derjenige, welcher im Wechsel der Dinge um ihn her fest in seinem Wesen und auf seinen Grundsätzen verharrt, gegen dieses Wechselnde in eine andere Stellung kommt und von demselben anders berührt wird. Glückselig der Gefeierte, glückselig seine Verehrer, wenn die Stimmung aus einer wehmüthigen und gedrückten sich in eine heitere und fröhliche verwandelt hat! Dieses Glück müssen heute der König und seine Getreuen, zu denen ich mich zähle, besonders dann lebhaft empfinden, wenn sie sich zu dem gleichnamigen Tage des vorigen Jahres zurückversetzen. Damals konnte ich an derselben Stelle, an welcher ich heute spreche, gleich im Eingange der Rede die tiefe Be-

kümmernifs nicht unterdrücken, dafs dieser Tag nicht mehr wie früher ein Tag der ungetrübten Freude sei; ich mufste hineinblicken in die gähnende Kluft, welche aufgerissen war zwischen Fürst und Volk; ich mufste den Untergang des sinnigsten Gefühles edler Gemüther, des Gefühles der Pietät betrauern, und den Zwang beklagen, unter welchem die meisten selbst derer, in denen dieses Gefühl noch nicht erloschen war, ebendieses aus Mangel an Kraft und Muth in sich verschlossen und es verstummen liefsen. Diese trübe Stimmung hätte gemäfsigt werden können durch frohe Hoffnungen, wenn schon damals erkennbar gewesen wäre, der Umschwung ins Gegentheil liege ganz nahe; aber wie beweglich und springend auch die Menge in ihren Neigungen, in Gunst und Ungunst ist, wie klar die Geschichte auch lehrt, das Mafslose habe keine Dauer, wie rasch auch in diesem Zeitalter, sowie die Räume, ebenso die Veränderungen und Begebenheiten, die sonst Menschenalter erforderten, dicht zusammengedrängt durchmessen werden, liefs sich diese Schnelligkeit des Umschlages kaum erwarten. Dennoch, und vielleicht eben dieser Schnelligkeit wegen, fehlt uns noch vieles zu voller Beruhigung, weil noch vieles zu unserer Eintracht fehlt. Denn gleichwie der einzelne Geist nur in Ruhe ist, wenn alle seine Seelenkräfte harmonisch zusammenstimmen, ihre Zwietracht dagegen ihn aufreibt; so ist die Einheit und Eintracht der lauterste Quell auch des öffentlichen Wohles, die Zwietracht sein Untergang: und obgleich in allen natürlichen und menschlichen Dingen Verschiedenheit und Gegensatz erforderlich sind, damit Leben entstehe, mufs doch, wenn das Leben nicht in ewigem Streite zerstört werden und alle Gebilde in ihre verschiedenen Bestandtheile aufgelöst zerfallen sollen, das Entgegengesetzte sich zur Einheit verbinden.

Das menschliche Geschlecht hat, getrieben von seiner ursprünglichen Bestimmung, im Staate, dem gröfsten Bauwerke des Menschengeistes, sich diese Einheit erschaffen, in welcher alle verschiedenen Bestrebungen aufgehen, ohne vernichtet zu werden; in ihm mufs selbst die Kirche aufgehen, wenn sie nicht einen Staat im Staate bilden soll: das Bestreben den Staat aufzulösen, um eine noch höhere Bildungsstufe zu gewinnen, ist gigantische Ueberhebung über die menschliche Natur und zugleich ein Aberwitz. Um die gröfstmögliche Einheit zu erreichen, ist in den

ältesten Zeiten die höchste Macht den Händen eines einzigen Mannes anvertraut worden, weil Vielherrschaft nicht frommе, und da Einheit ohne Stetigkeit nicht möglich ist, knüpfte man die Alleinherrschaft an das Recht der Erbfolge. Als dem aufstrebenden Volke dies nicht mehr erträglich schien, beseitigte man vieler Orten die Alleinherrschaft nach Geburtsrecht, und bildete Freistaaten von allerlei Art und Form. Diese bewährten sich, solange sie auf der Tugend der Bürger ruhten, meist jedoch wieder von einem hervorragenden Geiste als thatsächlichem Herrscher gelenkt, und solange die Verhältnisse klein, einfach und leicht zu überschauen waren. Je mannigfacher und verwickelter diese, und je gröſser die Staaten wurden, desto nothwendiger war es, gegenüber der gröſseren Mannigfaltigkeit und Vielheit eine festere Einheit zu gestalten, und fast alle umfangreicheren und zugleich in der Entwickelung weiter fortgeschrittenen Staaten fanden daher mit kurzen und meistens sehr bewegten Unterbrechungen ihre Befriedigung in dem Königthum, für dessen richtigste Form mit Recht die constitutionelle gilt, wenn sie nicht Schein ist, der alles tödtet, sondern Wahrheit, die allein Lebenskraft hat. In diese Form ist unser Staat gegenwärtig aus der absoluten Monarchie eingelenkt. Unstreitig hat ihm die letztere in vollem Maſse die Einheit und Stetigkeit gegeben, durch welche das Königthum den Völkern zuträglich ist: es wäre mehr Verlust als Gewinn, wenn die neue Umwandelung das Königthum untauglich machte, das zu wirken, wozu es vorzüglich berufen scheint. Aber so ist es nicht! Weit entfernt, daſs ein durch weise Gesetze gemäſsigtes und beschränktes Königthum die Einheit und Festigkeit des Staates zu erhalten minder fähig wäre, erhält es sie vielmehr auf eine edlere Weise als ein unumschränktes. Denn der unumschränkte Herr erreicht sie nur dadurch, daſs er die ganze Gewalt an sich genommen hat und mit dem ganzen Gewicht derselben das Volk niederhält: der verfassungsmäſsige läſst dem Volke in seinen Vertretern, und zwar in einer verständigen Verfassung nach dem Maſse der Würdigkeit, oder wie ein Alter sich ausdrückt nach geometrischer, nicht nach arithmetischer Gleichheit, und dennoch ohne irgend eine Klasse auszuschlieſsen, den gebührenden Einfluſs auf die Gesetzgebung, welcher es gehorchen soll, und auf die Regelung der Steuern, welche es zahlen soll; er behält aber den schön-

sten Vorzug, jene Gewalten durch seine erforderliche Zustimmung zu mäſsigen, dadurch alle Elemente, mögen sie demokratische oder aristokratische oder welche immer sein oder genannt werden, zu einigen, und in ungetrübter Unbefangenheit über dem Wechsel der Personen und Meinungen, den Gegensätzen und Parteien zu schweben, gleich dem ewig Einen und Seienden über dem Vielen und Werdenden. So hat schon Platon, die königliche Kunst halb scherzhaft und dennoch mit tiefem Ernst der Webekunst vergleichend, ihr Geschäft in die Verkettung und Verflechtung der verschiedenen, weichen und harten, milden und heftigen Naturen gesetzt. Sodann wird in der beschränkten Herrschaft, wenn sie nur erst völlig geordnet ist, die Stetigkeit dadurch vermehrt, daſs die Veränderung der Gesetze erschwert wird, weil sie nicht mehr von einzelnem Belieben abhängt: wenn anders nicht die Volksvertretung nach Art der Ochlokratie auch gegen das bestehende Gesetz bindende Beschlüsse fassen zu können vermeint. Ferner kann sogar der unumschränkte Fürst den Staat nicht einig und fest gestalten, wenn nicht zwischen dem herrschenden Geschlecht und den Beherrschten eine so lebendige Wechselwirkung stattfindet oder als vorhanden angenommen wird, daſs der Fürst für den Träger der Grundgedanken seines Volkes gilt, und dieses in ihm den in Einer Person verkörperten Ausdruck der Volkseigenthümlichkeit voraussetzt: wie viel inniger ist aber diese Wechselwirkung zwischen dem verfassungsmäſsig regierenden König und dem Volke, da sie in allen Staatshandlungen verwirklicht vor Augen liegt! Endlich erhält in der erblichen Monarchie die Einheit und Dauer des Staates noch eine besondere Gewähr dadurch, daſs seine geringeren Mitglieder, welche nicht alle des Grades politischer Tugend fähig sind, der dem Bürger des Freistaates nothwendig ist, wenn dieser einen glücklichen Bestand haben soll, eine gemüthliche Zuneigung zu dem erblichen Oberhaupte des Reiches fassen, und auch die, welche in den weitesten und äuſsersten Umkreisen des politischen Lebens stehen, durch geistige Anziehung und gleichsam nach dem Naturgesetz der Schwere, welches sich auf dem sittlichen Gebiete abspiegelt, zu dem Einen Mittelpunkt hingezogen werden. Wenn in den Freistaaten, wenigstens des Alterthums, die Vaterlandsliebe zu den bewundernswürdigsten Thaten und Opfern angespornt hat, so wird diese heilige Flamme durch die angestammte Liebe zu einem

gütigen und bürgerfreundlichen König, durch die ihm gewidmete seelenvolle Ergebenheit und Treue noch reichlicher genährt und lebendiger entzündet: seinem Rufe folgen alle wie die Krieger dem Schlachtrufe des Feldherrn; und wenn der Gedanke, dieser gewaltige Hebel der Thaten, nicht mehr ausreicht für das Werk, birgt das Gefühl für die Person noch mächtige Triebkräfte der Begeisterung. Man hat bemerkt, dafs selbst in der unumschränkten Alleinherrschaft, wenn sie nur irgend Mafs hält, das Volk den guten und der Ehrfurcht vor dem Throne angemessenen Glauben hegt, von dem, was ihm an den Regierungshandlungen unbillig oder drückend erscheint, wisse der Fürst nichts; sonst würde es längst abgestellt sein: und da auch der umsichtigste und thätigste Fürst nicht in alle Einzelheiten eingehen, noch weniger sie durchdringen kann, was selbst Friedrich dem Grofsen bei seinem Streben darnach nicht immer gelungen ist, so ist jener Glaube nicht ohne alle Berechtigung. Der Grundsatz des verfassungsmäfsigen Königthums aber, welcher alle Verantwortlichkeit den Dienern der Krone auflegt, wird anstatt jenes Glaubens die Ueberzeugung setzen, was drückend scheint, sei nicht mit willkürlicher Gewalt, sondern nach reiflicher Ueberlegung und mit Beistimmung der Volksvertreter vom König gutgeheifsen, und wenn dabei ein Irrthum stattgefunden, liege sein Ursprung nicht in dem Willen oder Urtheil des Herrschers; aufserdem bleiben diesem auch in der beschränkten Monarchie unzählige Gelegenheiten sich die Liebe des Volkes zu erwerben und seiner Anhänglichkeit sich zu versichern. Diese Anhänglichkeit ist, nachdem die leidenschaftlichen Bewegungen des vergangenen Jahres überwunden worden, auch in diesem Lande wieder so mächtig erwacht, dafs wir uns heute ganz der Stimmung hingeben können, welche diesem Tage einzig angemessen ist, der Freude über die Herrschaft dieses Königshauses, der Freude über das wiederhergestellte Glück eines Fürsten, dessen Herzensgüte und Fülle der Liebe zu seinem Volke und tiefe Begeisterung für alles Gute und Edle von keiner Schmähung hat verdunkelt werden können. Wandeln wir auch noch nicht auf völlig geebnetem Boden, glimmt auch noch hier und da ein Funke unter unsern Sohlen; so dürfen wir doch hoffen, dafs diese Stimmung in unserem Vaterlande mehr und mehr alle Gemüther zu der alten Eintracht zurückführen, die Zwietracht aber,

diese Tochter der Nacht und Mutter der Armuth, verbannen und nur noch jenem gemäfsigten Widerspruche Raum geben werde, welcher anerkannt nothwendig für ein gesundes Staatsleben ist.

Im Alterthum finden wir unter der Hülle des bildlichen Ausdruckes, gut sei es in stürmischer Nacht zwei Anker aus dem Schiffe in den Meeresgrund gesenkt zu haben, den Grundsatz ausgesprochen, dafs der Einzelne einer gröfsern Sicherheit theilhaftig werde, wenn er ein doppeltes Vaterland habe, Bürger mehrerer Staaten sei. Der Deutsche hat sogar ohne dieses schon ein doppeltes Vaterland, das Deutsche und das besondere seines besondern Landes: aber es ist zweifelhaft, ob dies dem Einzelnen, und noch mehr ob dem Ganzen, einen solchen Vortheil gewähre. Dem Ganzen und folglich auch der Mehrheit der Einzelnen gewifs nicht, solange aus der Vielheit der Staaten Zwietracht entspringt, solange die Einheit des Vielen noch nicht gefunden ist; auch hier, ich wiederhole was ich gesagt habe, fehlt uns noch vieles zur vollen Beruhigung. Obwohl ich die Stelle, von welcher herab ich hier spreche, sehr wohl von der politischen Rednerbühne zu unterscheiden weifs und im Eingange meines Vortrages schon unterschieden habe, obwohl ich ferner weifs, dafs die Solonische Forderung, in bürgerlichen Zwistigkeiten solle jeder Partei ergreifen, leicht überwogen werden kann durch seines Abkömmlings Lehre, unter gewissen Umständen und Verhältnissen enthalte sich der Philosoph am besten der Theilnahme an dem bestehenden Staat, und dafs bei der Unmöglichkeit zu helfen viele auf den als Widerspenstigkeit gegen die herrschende Macht aufgenommenen Grundsatz des Asinius Pollio geführt werden mögen, dem Sieger zur Beute sein zu wollen; so scheint mir doch die Stellung, welche die Universitäten seit langer Zeit in Deutschland eingenommen haben, nicht nur zu berechtigen sondern zu erfordern, dafs sie nicht verstummen, wenn vom Deutschen Vaterlande die Rede ist. Sollte auch einer und der andere unter uns nicht mit einstimmen, so wird er doch in diesem seltenen Unglück der Zeiten gestatten, was Tacitus ein seltenes Glück der Zeiten genannt hat, Freiheit zu denken was man will, und zu sagen was man denkt; ja so unmöglich es bei wichtigen Dingen ist jedem zu gefallen, darf ich sogar hoffen, mit der Stimmung, welche dem heutigen Königsfeste angemessen ist, sei es im Einklang, vom Deutschen Vater-

lande zu reden, weil es im Einklang mit dem innersten Gefühle, der erklärten Richtung, dem ernsten Streben des Königs ist, welches bereits vor der verhängnifsvollen Erschütterung Deutschlands durch unzweideutige Zeichen angedeutet worden. Die Deutschen Universitäten sind schon lange als ein gemeinsames Gut und Kleinod des Gesammtvaterlandes angesehen worden: Kaiser und Reich haben ihnen Vorrechte verliehen und in erforderlichen Fällen Gesetze vorgeschrieben, und der an Kaisers und Reiches Statt errichtete Bundestag hat diese Gesetzgebung, gleichviel in welcher Richtung, fortgesetzt; auch der Kriegsfeind der Deutschen hat sie insgesammt als seine Feinde erkannt. Denn alle Deutschen Universitäten mit alleiniger Ausnahme der Oesterreichischen und früher auch der Bayrischen hat ein gemeinsames Band umschlungen, alle haben in Lehrern und Schülern die innigste Wechselwirkung auf einander geübt. Was Wunder, dafs auf ihnen der Gedanke an Deutsche Einheit besonders Wurzel gefafst hat, und dafs von ihnen, nachdem die den Gelehrten und Lehrern so häufig vorgerückte Weltbürgerlichkeit und Gleichgültigkeit gegen das Vaterländische, zu welcher sie durch die eben so häufigen Mahnungen sich nur mit Wissenschaft und Gelehrsamkeit zu beschäftigen einigermafsen befugt waren, auch in diesen den Regungen des Volksgeistes gewichen war, dafs von ihnen, sage ich, Bestrebungen ausgegangen sind, die von jugendlichen Gemüthern ergriffen in ihrer Unzeitigkeit, Unreife und Mafslosigkeit von der rechten Bahn abirrten und dem Gesetze verfielen! Und dennoch, es ist eine Thatsache, die sich nicht wegläugnen läfst, mag sie wohlgefällig oder mifsfällig sein, hat was in jener Richtung Aechtes lag, ja sogar manches Unächte davon, nach dem Verlaufe kaum eines Menschenalters gesiegt, und es ist bis auf die äufseren Zeichen die Ahnung in Erfüllung gegangen, die, wie ich mich erinnere, von einem längst entschlafenen grofsen Lehrer dieser Universität in feierlicher Rede gerade in dieser Beziehung ausgesprochen worden, die Zukunft dürfte vieles von dem verwirklichen, was damals kaum erlaubt war zu äufsern. Wie viele auch an Deutscher Einigkeit und Einheit irre geworden sein mögen, den Universitäten geziemt es am wenigsten, dem Deutschen Vaterlande untreu zu werden; und diese Universität, deren Sprecher zu sein ich die Ehre habe, ist, denke ich, hiervon eben soweit entfernt, wie sie im vorigen Jahre

davon entfernt war auch nur den Schein gegen sich aufkommen zu lassen, als werfe sie ihren Blick nach einer aufser dem Preufsischen Vaterlande stehenden Macht: denn sie wufste, dafs sie von ihrer obgleich damals schwer bedrängten Regierung in der Erfahrung der Vergangenheit ein sicheres Unterpfand treuer Fürsorge und Pflege für die Zukunft habe. So sind wir Preufsen mit ganzer Seele: aber wir wollen nicht aufhören Deutsche zu sein und alles dasjenige zu beklagen, was der Zwietracht des gemeinsamen Vaterlandes Nahrungsstoffe giebt, einer Zwietracht, welche leider ein eben so alter Schimpf des Germanischen Namens ist als sein Gedächtnifs zurückreicht, und sich fast durch alle Jahrhunderte bis in unsere Tage herabzieht. Dort am Teutoburger Walde richten sie dem Cheruskerfürsten einen Kolofs auf, dem sieggekrönten unglücklichen Helden, in dessen Geschick die Zukunft seines Volkes schon vorgebildet ist, ihm, der in der Blüthe des Mannesalters ein Opfer dynastischer Zwietracht, des persönlichen Hochmuthes, des Neides, welcher alles Hervorragende trifft, endlich der von seinem Volke mifsverstandenen Freiheit wurde: ihm steht der eigene Bruder gegenüber in den Reihen der Römer, ihm der Schwäher Segestes aus alter Privatfeindschaft, der Oheim Inguiomer, weil er ein Greis dem jugendlichen Neffen zu gehorchen unwürdig findet, der Suevenkönig Marbod, weil Hermanns Ruhm den seinigen zu verdunkeln droht; und nachdem die Römer das Gift verweigert, womit ein stammverwandter Fürst ihn zu tödten unternommen, fällt er unter der Nachstellung der eigenen Blutsfreunde, weil er die Macht und Herrschaft erstrebte, durch welche allein er der Befreier der Deutschen werden konnte. Diesem Heros der Germanen stiften sie ein Denkmal, und tödten ihn von neuem, wenn sie den Zwiespalt verewigen, der ihm den Untergang brachte. Wir sehen, dafs ein benachbartes Volk durch fortgesetzten innern Zwist eine Beute der angrenzenden Reiche geworden, und landflüchtig, die Messenier unserer Zeit, die Brandfackel, soll ich sagen der Eris oder der Nemesis, durch Europa trägt: und dennoch widerstreben viele der Deutschen unserer Einigkeit! Sind denn die Gegensätze im Deutschen Volke wirklich so tief gewurzelt und unüberwindlich, wie sie von einigen, zum Theil in guter Meinung, uns dargestellt werden? Freilich sind der Uebel, welche Deutschland zerrütten, nicht wenige, und unter

diesen ist der Kampf der Armen und der Besitzenden, der Aristokratie oder Oligarchie oder Timokratie mit der Demokratie und allen ihren abenteuerlichen und wuchernden Spielarten und Auswüchsen, nebst dem Nothstande einzelner Klassen der Bevölkerung das gefährlichste: aber jener Kampf trennt, mit wenigen vorübergehenden Ausnahmen, nicht Staat von Staat, sondern unterwühlt das Innere der besonderen Staaten. Was die Einheit der Deutschen zu einem Hirngespinste machen soll, ist, wie dieser und jener erörtert hat, die Verschiedenheit der Sprache, des Volkscharakters, der Sitten, der Religion, der materiellen Vortheile. Treten wir näher heran zu diesen Behauptungen! Als Deutschland unter Napoleons Joch ganz auseinander gerissen war, schien es ein Trost, dafs seine Sprache und was damit eng zusammenhängt seine Wissenschaft noch ein festes Band seiner Volkseinheit sei: jetzt, da uns diese nahe gerückt worden, wird uns auch dieser letzte Nothanker abgeschnitten, und wir vernehmen mit Beschämung, die Sprache trenne die Deutschen Stämme! Als ob es sich in Deutschland darum handle, Germanen und Slaven aller Art und Magyaren und Italiener zu einer Einheit zusammenzuzwingen; als ob nicht andere Staaten, wie Frankreich und Grofsbritannien, wo es zeitig gelang die Vielherrschaft zu überwinden, bei der festesten Vereinigung ihrer Ländertheile viele sehr verschiedene Mundarten aufwiesen; als ob es Zwiespalt erzeuge oder rechtfertige, wenn der eine diese, der andere jene Wortform gebraucht, einen Buchstab, eine Silbe, eine Endung so oder so ausspricht oder seine Rede so oder so betont und modulirt! Wer hierdurch eine politische Trennung begründen wollte, müfste auch die Städter und das Landvolk in verschiedene Staaten absondern, und alle fünf oder sechs Meilen einen andern Staat anfangen lassen, wie es auch ehemals in Deutschlands Gauen zum Theil war: denn um einen ergetzlichen Ausdruck des sogenannten Deutschen Philosophen von Görlitz anzuwenden, „verdrehen sich die Hauptsprachen im Munde des gemeinen Volkes alle fünf oder sechs Meilen nach der Eigenschaft der Luft in ihrem inherrschenden Gestirn“! Was von der Sprache, gilt auch von dem Volkscharakter und den Sitten; ihre Verschiedenheit ist nicht so grofs, dafs die Deutschen dadurch aufhörten Ein Volk zu sein. Der Unterschied des Ostens und des Westens ist in dieser Beziehung nicht geringer als der des Nordens

und des Südens; und doch sehen wir den äufsersten Osten mit dem äufsersten Westen nicht etwa nur zu einer Bundeseinheit, sondern unter Friedrich Wilhelms mildem Zepter zu einer vollen Staatseinheit verbunden, deren Möglichkeit also durch die Wirklichkeit bewiesen ist, wenigstens wo keine dynastische Hemmung eintritt: ja wir haben diese äufsersten Preufsischen Lande sogar in gleicher politischer Richtung verbündet gesehen. Redet man von der Lebhaftigkeit, Einbildungskraft, Gemüthlichkeit des Deutschen Südens, von der Ruhe und kalten Verständigkeit des Nordens, so wird auch hier übertrieben: die Berliner Zunge ist rascher als die Schwäbische, und auch das Handeln hat sich im Norden nicht minder rasch und sogar unüberlegt gezeigt als im Süden; auch auf Märkischer Sandflur ist phantasiereiche Dichtung gewachsen, und die Anwohner der Ost- und Nordsee sind ebenso gemüthlich als die Nachbarn der Alpen. In dem Zeitalter Friedrichs des Grofsen blickten die Gebildetern unter den Süddeutschen mit Liebe und Bewunderung nach dem Norden; erst später haben romantische Geister die Bildung des Deutschen Nordens herabzusetzen unternommen, und unter der Napoleonischen Herrschaft ist von einem gewissen Punkte aus der Gegensatz des Nordens und des Südens mit besonderem Eifer und selbstsüchtiger Leidenschaft geltend gemacht worden. Bedenklicher könnte der Unterschied der Religion sein, welcher von Anstiftern der Uneinigkeit mit dem meisten Erfolg ausgebeutet wird: denn zu allen Zeiten hat man die Religion für politische Zwecke gemifsbraucht, denen sie nach der Lehre des göttlichen Stifters der unsrigen ganz fremd ist; ja man spricht sogar unverhohlen von einer katholischen Politik, wie man vor etlichen Jahren von katholischer Philosophie fabelte. Leider hat freilich die Religion der Liebe und des Friedens, ihren Ursprung weniger als ihren Beruf verläugnend, jene Unduldsamkeit, welche im Alterthum nur die ungebildetern Völker, besonders die morgenländischen, Perser, Aegypter, Juden, in stärkerem Mafse und gegen andere übten, auf das Europäische Gebiet und in das Herz der Völker und Staaten verpflanzt, gewifs mit geringerer Berechtigung, da die Religionen des Alterthums enger mit der Volksthümlichkeit verwachsen waren und der fanatische Kampf der einen gegen die andern zugleich auf der Abstofsung der Volkscharaktere beruhte: ich stelle aber in Abrede, dafs in

Deutschland, um bei diesem allein zu verweilen, der Unterschied der Bekenntnisse mit einer volksthümlichen Verschiedenheit, namentlich des Nordens und des Südens, zusammenhänge. Erlauben Sie mir, hochgeehrte Zuhörer, an wenigen Beispielen zu betrachten, wie die Bekenntnifse örtlich abgegrenzt, und wie diese Abgrenzungen entstanden sind. Der gröfste Theil des Nordens ist allerdings protestantisch; aber ich brauche nur Westphalen, Hildesheim, das Eichsfeld und das im fernen Osten von protestantischem Gebiete ganz umschlossene Ermeland zu nennen, um zu erinnern, dafs der Katholicismus, und zwar ein sehr entschiedener, auch dem Norden nicht fremd ist. Der Süden ist meist katholisch, und dieses Bekenntnifs rückt bis an Sachsen heran; aber im Südwesten, in dem ehemaligen Schwäbischen Kreise und den benachbarten Strichen sind protestantische und katholische Landschaften durcheinander gewürfelt: Würtemberg und die Gebiete des ehemaligen Markgrafthums Baden-Durlach evangelisch, die des ehemaligen Markgrafthums Baden-Baden katholisch, ganz streng nach den früheren Grenzscheiden dieser kleinen Staaten; daneben, dazwischen, theils mitten inne in den protestantischen Landschaften der Breisgau, dieser alte Besitz Oesterreichs, Hohenzollern, viele ehemalige Besitzthümer geistlicher Herren und ein Theil der früheren Reichstädte gleichfalls katholisch. Aehnliche Abgrenzung zeigt sich in den verschiedenen alten Gebieten des Fränkischen Kreises. Dieses Nebeneinander, Durcheinander und Ineinander der Landschaften von verschiedenem Bekenntnifs zeigt deutlich, was überdies die Geschichte lehrt, dafs weder im Süden noch im Norden der Volksgeist bei der Trennung des Bekenntnisses wirksam gewesen, da vielmehr Länder und Ländchen, deren Bevölkerung von demselben Stamme ist, blofs nach den ehemaligen politischen Grenzen sich in verschiedene Bekenntnisse theilen, und dafs nur dynastische Gewalt die verschiedenen Religionsformen in den Zeiten des Kampfes um letztere aufgedrungen hat, vorzüglich dem Süden den Katholicismus; denn hätte nicht das Habsburgische Haus unter Leitung der Jesuiten und mit Hülfe der Wittelsbacher dem Protestantismus entgegengewirkt, und ihn in Böhmen und dem eigentlichen Oesterreich, wo er schon bedeutend Boden gewonnen hatte, gewaltsam ausgerottet, so würde er im Süden ebenso verbreitet wie im Norden sein. Die Verschiedenheit der Bekenntnisse in

Deutschland ist also eine Folge der dynastischen Trennung, nicht ein Ergebnifs verschiedener Volkscharaktere. Aber, wird man sagen, jetzt ist die Religionstrennung doch vorhanden und tritt der Einigung hemmend entgegen. Allerdings, wenn die Zwistigkeiten absichtlich erzeugt und schlau genährt werden, wenn emsig geschürt und angefacht wird, wie schon unter dem hochseligen König auch in diesem Reiche versucht worden. Gewifs ist Gleichheit der Religion für die Ruhe eines Staates erspriefslicher: aber dafs verschiedene Religionsparteien, wenn sie nur nicht künstlich aufgeregt werden, in einem und demselben Staate, wie viel mehr also in einem Bundesstaate, nebeneinander bestehen können, lehrt das Beispiel unseres eigenen Landes und Bayerns und anderer Deutschen Staaten, die im Wechsel der Gebietsvertheilungen aus mehreren früher dynastisch und religiös getrennt gewesenen Gebieten zusammengewachsen sind. Was endlich die Verschiedenheit der materiellen Vortheile betrifft, so spricht diese vielmehr für als gegen die Einheit. Denn die gröfsere und innigere Verbindung der Stammverwandten giebt zumal fremden Ländern gegenüber gerade die Möglichkeit wechselseitiger Ergänzung, der leichteren Befriedigung der Bedürfnisse der einen durch die Erzeugnisse der andern, und des Absatzes dessen, was der eine im Ueberflufs hat, der andere bedarf: der Handeltreibende kommt dem Ackerbauenden, der Küstenbewohner und Seefahrer dem Binnenvolke zu Hülfe. Einzelne Mifsverhältnisse und Leiden der verschiedenen Zweige der Erwerbsthätigkeit sind vorübergehend und gleichen sich mit der Zeit, und zwar leichter in einem gröfseren und engeren Verbande aus; die meisten Deutschen Staaten haben den Nutzen solcher Verbindung selbst gefühlt, indem sie dem von Preufsen gestifteten Zollvereine beigetreten sind. Fort also mit jenen Beschönigungen der Eigensucht und der Sondergelüste, welche schon mehr als einmal das Gesammtvaterland in Verderben gestürzt, Deutschlands Boden zum Kampfplatze der Europäischen Völker, und sogar Deutsche zu Bundesgenossen der Fremden gegen Deutsche gemacht haben. Was kann man gegen die Vortheile der Einheit in die Waagschale legen? Etwa dafs bei jener Trennung der in einem Staate ungerecht verfolgte Schutz und Zuflucht in einem andern finde? Wir hoffen doch vielmehr, dafs solche Verfolgungen, die besonders gegen Gelehrte früher vorgekommen,

mit der verfassungsmäfsigen Freiheit ihre Endschaft erreicht haben werden. Aber wie oft hat man gehört, Deutschland verdanke wie Hellas seiner Zersplitterung die mannigfache Blüthe der Wissenschaften und Künste; durch engere Einheit werde, wie in Frankreich, alles Bedeutende in Einen Mittelpunkt zusammengezogen und verschlungen, und dadurch der schönste Ruhm des Vaterlandes geschmälert werden! Dafs diese Befürchtung ungegründet sei, zeigt der Preufsische Staat: auch er ist schon eine grofse Einheit vieler, und dennoch ist nicht alles Bedeutende von der Hauptstadt verschlungen, sondern es giebt in ihm der Lichtpunkte nicht wenige und wird sie unter einer milden und verständigen Regierung immer geben. Und die Besonderheiten sollen ja nicht vertilgt, sondern geeinigt werden; auch die edle Anhänglichkeit an angestammte Herrscherfamilien ist mit dieser Einigung nicht unverträglich. Uebrigens ist eine grofse Hauptstadt, in welcher viele Hülfsquellen zusammengedrängt sind, ein Schwerpunkt der Macht, dessen Wichtigkeit selbst vom Alterthum, bei aller Vorliebe für Vereinzelung, mit richtigem politischen Blick erkannt worden. Hat man jene Erspriefslichkeit vielfacher Sonderung so oft und nachdrücklich hervorgehoben; so gebe ich der Ueberlegung anheim, ob man nicht in liebenswürdiger Selbsttäuschung und zur Tröstung in dem Uebel doch noch etwas Gutes zu entdecken gesucht habe. Und wahrlich, es wäre schlimmer als schlimm, wenn grofses Uebel nicht doch einige Atome des Guten in sich schlösse!

Hochgeehrte Versammlung, ohne Einheit keine Macht! Als unsere Stadt, unser Land der Hydra des Zwiespaltes preisgegeben waren, zitterten wir für den Thron: die Wiederkehr der Eintracht hat dem Reiche seine alte, und soweit menschliches Werk der Zeit trotzen kann, der auch die grofse Roma erlag, unverwüstliche Lebenskraft wiedergegeben und seine Heere bis an die äufsersten Marken Germaniens zum Siege geführt. Hat der König, hat das Land schwere Opfer gebracht, so theilen wir den Ruhm, welchen im Alterthum das herrliche Athen erstrebte und errang. Auch diesem warf einheimischer Particularismus vor, es vergeude seine Kräfte, um den Hellenen Hülfe zu leisten, die selber wenig oder nichts thäten: aber der grofsherzige Demosthenes, der wahre Vaterlandsfreund, erkennt Athens Gröfse eben darin, dafs es für

Ehre und Ruhm, für den ersten Preis der Tugend, für den gemeinsamen Vortheil der Hellenen mehr Geld und Mannschaft aufgewandt habe als die andern für sich selber, nicht es sich verdriefsen liefs, nicht sich im Nachtheile zu befinden glaubte, wenn es doppelt so viel Schiffe als alle andern zusammen stellte, sondern den Göttern dafür Dank wufste, dafs es in der gemeinsamen Gefahr der Hellenen mehr als die andern leisten konnte. Diese Gesinnung hatte den Staat zum ersten der Hellenischen gemacht: es war der Höhenpunkt des Hellenischen Lebens, als unter der thatsächlichen Alleinherrschaft eines Perikles Athen über den gröfsten Theil der Hellenischen Geldmacht und Kriegesmacht gebot. Aber der Uebermuth im Glück, die Mafslosigkeit auch der gesittetsten Volksgemeinde gegen die stammverwandten Bundesgenossen, zumal nach Besiegung abgefallener Brüder, erregten Hafs und bereiteten den Fall des stärksten Pfeilers des Hellenenthums. Die Zweiheit in Hellas, dargestellt in Sparta und Athen wie in der Aristokratie und Demokratie, verzehrte die edelsten Kräfte: als vollends durch die Ansprüche des an Bildung des Geistes und Gefühles zurückgebliebenen Boeotismus dreiköpfige Herrschaft entstanden war, unterlag Hellas den Macedoniern, und später unter ähnlichen Zerwürfnissen den Römern. Mögen die Lehren der Geschichte endlich einmal nicht überhört werden! Das Naturgesetz der Massenanziehung weiset auch im Leben der Menschen unter Stammverwandten dem Herrscher des Staates die Anführung zu, welcher an Waffenmacht und geistiger Kraft überwiegt. Möchte Friedrich Wilhelm dem Vierten, dem edel gesinnten, wohlwollenden, an Geist und Gemüth reichen, theuersten König, nachdem er sein Land und die Länder seiner Bundesgenossen beruhigt hat, auch die erhabene Sendung gelingen, auf dem Wege, wie er jetzt vorgezeichnet ist, Deutschlands Einigkeit dauernd zu begründen; möchte das Geschlecht der Hohenzollern den Deutschen Süden, welchem es entstammt, und den Norden, wo es durch Tapferkeit, Weisheit, Gerechtigkeit und Milde seine Macht erworben hat, die Herzen gewinnend versöhnen, und mit gleichem Ruhm und glücklicherem Geschick als das begabte Haus seiner alten Burgnachbarn, der Hohenstaufen, wie des Preufsischen so des Germanischen Namens Glanz verbreiten! Wenn aber dieses

nicht möglich ist, wenn Eigensucht und Anmafsung oder irgend welcher Einflufs die Erfolge der Anstrengungen vereitelt und die Erfüllung der Deutschen Hoffnungen auf eine unbestimmte Zukunft vertagt; dann möge wenigstens dieses Land fortblühen unter diesem Königshause, und auch in einer ungünstigeren Stellung immerdar Deutschlands Schutz und Schirm wider alle inneren und äufseren Feinde bleiben! Gott segne den König und sein Haus!

IV.

Festrede gehalten auf der Universität zu Berlin am 15. October 1850.

Unter den mannigfachen Betrachtungen, welche bei einiger Aufmerksamkeit auf das Leben der Sterblichen sich darbieten, hochgeehrte Zuhörer, ist eine der ältesten und bedeutungsvollsten diese, dafs kein grofses Glück lange Bestand zu haben pflege, dafs je höher der Einzelne gestellt ist, desto härteren Schlägen des Schicksals er unterworfen, desto empfindlicheren Angriffen er ausgesetzt sei, dafs die Geschicke der Menschen, wie die Strömungen der Lüfte in unverhofftem und raschem Wechsel sich umsetzen, und in vielfältigen Schwingungen aus dem Erfreulichen zum Unheil, aus dem Uebel zum Guten sprungweise sich hinüber bewegen. Eben diesen Schwankungen, ja in gewissen Entwickelungsperioden einer fast rhythmisch geregelten Ebbe und Fluth unterliegen auch die grofsen Gemeinschaften der Menschen, die Staaten; und je schneller der Gang unserer Zeiten ist, um so mehr bewährt sich in ihnen die Wahrheit dieser uralten Lebensansicht. So hatten wir an dem Tage, welcher der freudigen Geburtsfeier des huldreichsten Königs gewidmet ist, vor zwei Jahren schmerzlich zu beklagen, dafs in den verhängnifsvollen Umwälzungen der meisten Reiche des Europäischen Festlandes fast alle Pietät gegen die Fürsten der Völker und ihre Häuser erloschen sei, auch die Pietät eines nicht unbedeutenden Theiles unseres Volks gegen das Königshaus, durch welches Preufsens Ruhm und Glanz und Macht gegründet und fort und fort gemehrt worden: die kraftvolle und glückliche Ueberwindung der gefahrvollsten inneren Zustände warf bald hernach Strahlen der Hoffnung auf dieses Land herab, und ich konnte heute vor einem Jahre froh anerkennen und verkünden, jene Anhänglichkeit an den König und sein Haus, auf der die innere Eintracht beruht und welche in den früheren Regierungsjahren Friedrich Wilhelms des Vierten und seiner nächsten Vorfahren das schönste Band zwischen Thron

und Volk gewesen war, sei wieder mächtig erwacht und das Glück des edlen Herrschers wieder hergestellt. Ich will nicht sagen, dafs in dem laufenden Jahre dieses wiedergewonnene Gut Abbruch erlitten habe: aber der frevelhafte und verabscheuungswürdige Angriff auf die geheiligte Person des angestammten Landesvaters, obwohl geeignet die Herzen aller Guten, ja selbst derer, welche nicht mit ganzer und vollster Seele an ihm hingen und festgehalten hatten, dem schwer bedrohten und gekränkten König nur um so sicherer zu gewinnen und inniger zu verbinden, dieser verruchte Anfall, sage ich, weist eben wieder auf die Unstetigkeit und Wandelbarkeit des menschlichen Glückes hin und auf die höchsten Gefahren, die mit der höchsten Stellung verknüpft sind; Gefahren, die von einer minder reinen Vorstellung des Alterthums aus dem Neide der Götter abgeleitet werden, deren Blitz die hohen Bäume und die Paläste treffe, während wir nach der würdigeren Schätzung der christlichen Lehre Prüfungen der Vorsehung darin erkennen, aus welchen der hart betroffene, wie das edle Metall aus dem Feuer, geläuterter und lichter hervorgeht, wenn Gottes gnädige Hand den Leidenden vor dem Aeufsersten beschirmt hat, wie sie den theuersten König wiederholt beschirmte. Dank und Preis dem Geber alles Guten, dem Lenker aller Schicksale für den Schutz, welchen er ihm angedeihen liefs, inbrünstiges Gebet und Flehen zu dem Allerhöchsten, dafs er fernere Gefährdungen von dem geliebten Haupte abwende, und auch die Keime jeder bösen und unheilschwangern Regung in verbrecherisch entsittlichten oder sinnverwirrten Gemüthern ersticke! Möge die Vorsehung auch dem Deutschen und Preufsischen Vaterlande ihre Hülfe nicht entziehen, und dasselbe auf den unerforschlichen Wegen, die sie den Völkern vorgezeichnet hat, zu einem erspriefslichen Ziele leiten! Denn auch seine Thaten und Leiden, zumal in den letzten Jahren, geben uns ein trauriges Beispiel von Wechseln und Schwankungen, welche eine die andere vernichtend auf einander folgten. Friedrich Wilhelm der Vierte war der erste Fürst, welcher den grofsen Gedanken fafste, an die Stelle des ebenso verachteten als verhafsten Bundestages eine wirksamere Vereinigung der Deutschen Stämme und Staaten zu setzen, wie die Würde des Deutschen Volkes, das Bewufstsein seiner inneren Einheit und das Bedürfnifs und der Drang der

Zeiten sie erheischte. Als er zuerst mit Preufsen, ohne irgend einen der anderen Mitfürsten beeinträchtigen zu wollen, den Entschlufs erklärt hatte, sich an die Spitze dieses Unternehmens zu stellen, wurde er und Preufsen verschmäht und zurückgestofsen; nicht lange, und dieselbe Versammlung, welche sich von ihm ab nach einer anderen Seite hingewandt hatte, trug ihm die Kaiserkrone an. Grofsmüthig eine vom Volk ihm dargebotene Macht und Würde verschmähend, mit welcher die gröfseren unter den Deutschen Fürsten nicht einverstanden waren, entwarf er den Plan eines neuen Bundes, und sah sich bald zum Dank für seine Grofsmuth mit neuem Widerstand, ja sogar mit Abfall selbst von solchen belohnt, deren Retter er gewesen war: doch blieb dem Deutschen Volke ein letzter Strahl der Hoffnung, von welcher auch ich beseelt im vorigen Jahre bei derselbigen Festfeier und an eben dieser Stelle von der Deutschen Einheit gehandelt und den sehnlichen Wunsch ausgesprochen habe, es möge dem vielgeliebten an Geist und Gemüth reichen König die erhabene Sendung noch gelingen, Germaniens Einigkeit dauernd zu begründen. Aber fort und fort sind dem edlen Werke so grofse Schwierigkeiten und Hemmnisse in den Weg gelegt worden, dafs vielen zu Deutschlands tiefster Erniedrigung, mit Scham und Betrübnifs, alle unsere Hoffnungen zu Grabe getragen scheinen. Doch verzweifeln wir noch nicht, dafs ein neuer Wechsel, und dieser aus dem Schlimmen zum Guten, das Vaterland wieder erheben werde: nur verzeihe man mir, der ich sonst gern an diesem Tage die wichtigsten Erscheinungen der Gegenwart ergreife, um in Verbindung mit denselben den Geist und Sinn des gefeierten Königs ins Licht zu setzen, nur verzeihe man mir, wenn ich mich jetzt von diesen widerwärtigen Wirren entferne und vielmehr einen Gegenstand der Betrachtung wähle, welcher, indem er unsere Körperschaft unmittelbar berührt, zugleich nicht ohne alle Beziehung auf die Zeitverhältnisse und auf das gemeinsame Deutsche Vaterland, und gewifs vollkommen geeignet ist, an Friedrich Wilhelms des Vierten Geburtsfeier besprochen zu werden. Friedrich Wilhelm ist der grofsherzigste und freigebigste Beschützer der Wissenschaften, als deren Träger in Deutschland mit Recht vorzüglich die Universitäten gelten; diese sind ein gemeinsames Gut des gemeinsamen Vaterlandes, und eben darum sind sie in die Bewegung

desselben mit hineingezogen und es ist bei der versuchten Umgestaltung aller Verhältnisse der Deutschen Staaten auch eine Umbildung oder Verbesserung der Universitäten beabsichtigt und in Aussicht gestellt worden. Erlauben Sie mir daher, hochgeehrte Zuhörer, bei diesem Gegenstande zu verweilen, ohne dafs ich den Anspruch mache, mehr als einige flüchtige Bemerkungen zu geben, da die mir zugemessene Zeit eine volle und ausführliche Erörterung auch nur der wichtigsten Punkte nicht erlaubt.

Wie jedes organische Gewächs schon im Keime vorgebildet und mit seiner vollen Bestimmung enthalten ist, so ist auch für die Geschichte menschlicher Einrichtungen und Anstalten ihr Ursprung von grofser Wichtigkeit, und wollte man sagen, es komme dabei nicht sowohl auf ihren ersten Anfang als auf ihre höchste Vollendung, nicht auf das unmündige Kindesalter, sondern auf die männliche Reife an, so erwiedere ich, dafs in der naturgemäfsen und selbständigen Fortbildung, die nicht von äufseren Umständen gestört ist, das Spätere mit dem Früheren nicht in Widerspruch sein kann, obwohl veränderte Bedingungen, Lagen und Umgebungen eine Anstalt im Laufe der Zeiten von ihrer ursprünglichen Form einigermafsen ablenken mögen, gleichwie die Pflanze in einem anderen Klima und anderen Boden sich anders entwickelt oder auch wohl verkümmert. Bereits im Hellenischen Alterthum hatten sich in manchen durch Gelehrsamkeit und Wissenschaft ausgezeichneten Städten, wie zu Athen, Rhodos, Apollonia in Epirus, zu Alexandrien, zu Tarsos in Cilicien, wo vorzüglich die Einheimischen selbst den Studien ergeben waren, viele Lehrer verschiedener Schulen, zumal Philosophen und Rhetoren zusammen gefunden; ohne dafs diese durch ein gemeinsames Band zu einer Körperschaft verbunden gewesen, und noch ehe Staaten oder Fürsten ihnen Besoldungen ausgesetzt hatten, erscheint in der Versammlung dieser Lehrer dennoch eine Aehnlichkeit mit den Universitäten der späteren Zeit, ungeachtet letztere nicht bewufst jene sich zum Vorbild genommen hatten: und als Grundcharakter derselben stellt sich die äufsere und innere Freiheit heraus, das heifst die Freiheit der Lehrer in Rücksicht der für ihren Unterricht zu treffenden Einrichtungen, und die Freiheit der Lehre selbst, welche in Hellas nur selten und kurz vorübergehend Be-

schränkungen erfuhr, und auch in Rom theils in der Zeit des Freistaates nur erfolglos angefochten wurde, als man in altväterlicher Einfalt noch glaubte, dem Umsichgreifen Hellenischer Bildung einen Damm entgegensetzen zu können, theils später nur von tyrannischen Kaisern, wie von Domitian durch gänzliche Vertreibung der Philosophen aus Italien, für etliche Jahre einen harten Stofs erlitt. Nicht anders verhält es sich mit der Entstehung der Universitäten im Mittelalter. Die bedeutenden Gelehrten, welche im zwölften Jahrhundert in verschiedenen Städten die Wissenschaften, selbst die Theologie vortrugen, waren unabhängige, durch kein geistliches Gelübde gebundene Männer; sie verliefsen, inwiefern sie sich nicht freiwillig der Stadt durch einen Eid verpflichtet hatten, den Ort, wo sie als Lehrer aufgetreten waren, nach Belieben, und wurden von ihren Schülern gefolgt. Lehrer und Schüler machten sich selbst die Verfassung und Gesetze, wonach die Universitätsgemeinschaft geordnet wurde, und wählten ihre Oberen völlig frei, beides ohne Zuthun der städtischen Obrigkeiten und ohne von diesen darin gehemmt zu werden. Die hohen Schulen waren also thatsächlich anerkannte Körperschaften, und zwar lange vorher, ehe ihnen Stiftungsbriefe oder Privilegien verliehen wurden; welche Verleihung anfänglich meist nur eine Bestätigung der früher herkömmlich und stillschweigend erworbenen und besessenen Rechte war und daher gewöhnlich erst dann stattfand, wenn diese Rechte, wie namentlich das der eigenen Gerichtsbarkeit, waren verletzt oder bestritten worden. Zur Gültigkeit einer Universität schien eine von einer Staatsgewalt ausgefertigte Urkunde keineswegs erforderlich. „Weil die Entstehung der hohen Schule zu Padua", sagt Meiners auf gute Quellen gegründet, „und ihrer Verfassung und Vorrechte über alle Geschichte hinausging, so warfen schon mehrere der ältesten Rechtsgelehrten die Frage auf, ob eine hohe Schule, die, wie die Universität von Padua, von keinem Papste oder Kaiser gestiftet oder bestätigt worden, die also auch keine Errichtungs- oder Bestätigungsbriefe aufweisen könne, für eine wahre privilegirte hohe Schule zu halten sei, und die Rechtsgelehrten beantworteten diese Frage mit Ja, weil der Brauch ebensowohl eine Quelle von gültigen Vorrechten sei als die Gnade und Gnadenbriefe von Fürsten, und weil einige hohe Schulen ganz

allein durch die Privilegien von Fürsten, andere blos durch sich selbst oder durch vieljährigen Brauch, noch andere durch Brauch sowohl als durch die Privilegien von Fürsten entstanden wären." Alles dieses betrifft nur die äufsere Freiheit: für den Inhalt der Lehre selbst bestand zwar eine eigentliche Aufsicht der Oberen nicht; Anklagen wegen Ketzerei von Seiten kirchlicher Stellen waren dagegen freilich sehr häufig, und die Form des Lehrens eben keine sehr freie, da man meist dictirte: erst gegen die Zeit der Kirchenverbesserung hin und nach der Erfindung der Buchdruckerkunst wurden freie Vorträge gewöhnlicher, und die in Deutschland vorzüglich durch Reuchlin und seine Anhänger verbreiteten Studien der alten Litteratur wirkten mächtig zur Erweckung eines freieren Sinnes, einer unbefangenern Forschung und eines gebildetern Geschmacks; doch war dies junge und regsamere Leben den Verfolgungen einer Gegenpartei und vorzüglich der Kölnischen Theologen ausgesetzt, welche die alten Wahrheiten, wie sie sie nannten, aufrecht zu erhalten und die neuen Irrthümer zu vertilgen suchten. Wie mannigfacher Beschränkung und Beaufsichtigung die hohen Schulen später und bis auf unsere Zeit herab unterworfen worden sein mögen, ist doch jener Geist der Freiheit das unvertilgbare Lebensprincip derselben, und vorzüglich der protestantischen Universitäten geblieben. Dafs hiermit manche Ausschreitungen, an denen es in den mittelalterlichen Zeiten noch weniger fehlte, verbunden gewesen, läfst sich nicht in Abrede stellen; und indem man, was Einzelne verschuldet, dem Ganzen zur Last legte oder auch Schuldloses zur Schuld stempelte, sind die Universitäten durch die schon früher an dieser Stelle von mir beklagten harten Mafsregeln des Deutschen Bundes betroffen worden, welche besonders Friedrich Wilhelms des Vierten Milde und Hochschätzung der Wissenschaften schon viele Jahre vor der Auflösung des Bundestages auf ein richtigeres und geringeres Mafs zurückgeführt hat. Der den hohen Schulen eingeborene Freiheitssinn, verbunden mit dem früheren Druck, erzeugte nothwendig eine Gegenwirkung, und es ist daher nicht zu verwundern, wenn auch sie von den Bewegungen des Jahres 1848 ergriffen wurden; aber wir dürfen es zu ihrem Ruhme sagen, dafs gerade diejenigen Universitäten, welche bis dahin eine gröfsere Freiheit genossen hatten, dafs insonderheit die Preufsischen Universitäten,

die Vergehen Einzelner abgerechnet und als Körperschaften, der gesetzmäfsigen Macht und dem gesetzmäfsigen huldvollen König die volle Treue bewahrt, den Grundsätzen der Erhaltung, einer alles niederstürzenden wilden Gewalt gegenüber gehuldigt, und eben dadurch auch selber jenen Wechsel der menschlichen Dinge erfahren haben, indem sie, noch vor Kurzem als Vorfechter freier Gesinnung gepriesen, nunmehr als verrottete Ueberreste mittelalterlicher gelehrter Gilden angefeindet und geschmäht wurden. Nichts desto weniger gab auch ihnen jene allgemeine Bewegung den Anreiz und den Anstofs zu wahren oder vermeintlichen Verbesserungen: wie sich in allen Ständen und Klassen des Volkes berathende Vereine bildeten, so wurden theils von den Studirenden theils von den Lehrern sämmtlicher Deutschen Universitäten Versammlungen gehalten, weil alle Deutschen Hochschulen von dem Bewufstsein durchdrungen sind, dem Gesammtvaterlande anzugehören; aber zugleich bildeten sich auf einzelnen Universitäten besondere berathende Versammlungen, zum Theil auf einer und eben derselben entgegengesetzte der jüngeren und der älteren Lehrer. Mit gutem Vorbedacht nahm die höchste Staatsbehörde diese Angelegenheit zeitig in ihre Hand, und von ihr aufgefordert beriethen gesetzlich berufene Versammlungen auf jeder Preufsischen Universität über zeitgemäfse Umänderungen ihrer Verfassung, bis der Königl. Herr Minister, den wir mit Freuden und dankbarer Anerkennung seiner freundlichen, wohlwollenden und weisen Leitung jetzt an der Spitze dieses Verwaltungszweiges sehen, gewählte Abgeordnete aller Preufsischen hohen Schulen zu gemeinsamer Berathung dieser Gegenstände hierher berief. Man könnte der hiesigen Universität und anderen Preufsischen einen Vorwurf daraus machen, dafs sie sich an der allgemeinen Zusammenkunft von Abgeordneten der Deutschen Universitäten nicht betheiligt haben: aber weit entfernt dafs diese Ablehnungen in dem verderblichen Gelüste der Aussonderung aus der Einheit des Germanischen Volks ihren Grund gehabt, oder dafs wir nicht erkannt hätten, die Träger der Deutschen Wissenschaft müfsten vor allem auch die Träger der Deutschen Einheit sein und alle Deutschen Universitäten müfsten sich als Ein grofses Ganzes fühlen; so wäre es ein innerer Widerspruch und eitel Ueberflufs gewesen, wenn die Preufsischen Universitäten fast gleichzeitig an

ihre eigene Regierung berichtet hätten und zu gemeinsamen Beschlüssen von Abgeordneten sämmtlicher Deutschen Hochschulen hätten mitwirken wollen, und zwar zu einer Zeit, da die allgemeine Verwirrung Deutschlands und die Zerwürfnisse zwischen den einzelnen Staaten nicht den mindesten Erfolg solcher für das Gesammtvaterland zu fassenden rathgebenden Beschlüsse und Anträge erwarten liefsen.

Die Wissenschaft war für frei erklärt worden. An diesen Gedanken heften sich fast alle Versuche und Vorschläge zur Verbesserung des Universitätswesens. Jene Freiheit ist, wie schon gesagt, theils eine innere theils eine äufsere. Unter der inneren verstehen wir die Freiheit der Lehre, welche darin besteht, dafs das, was schriftlich oder mündlich vorgetragen wird, nur von dem wissenschaftlichen Manne aus wissenschaftlichen Gründen seine Bestimmung erhalte, nicht durch eine aufser der Wissenschaft liegende fremde Vorschrift oder Gesetz, wodurch der Ueberzeugung des Lehrenden Zwang angethan wird. Wer wollte erst noch einen Beweis dafür verlangen, dafs diese Freiheit nothwendig sei, wenn irgend ein Fortschritt im Erkennen stattfinden soll, und wer wird nicht zugeben, dafs Lehren, welche nicht frei erzeugt und innerlich begründet, sondern äufserlich vorgeschrieben sind, die Natur vielmehr von Glaubensartikeln als von wissenschaftlichen Sätzen haben? Jà mindestens eben so gut als man die Unabhängigkeit der Kirche vom Staate verlangt, kann man die Unabhängigkeit der Wissenschaft von Staat und Kirche verlangen, obgleich ich, offen gestanden, bei aller Freiheit, die ich für die Wissenschaft in Anspruch nehme, ihre Aussonderung aus dem Staatsverbande dennoch nicht für richtig halte; aber um diesen letzteren Punkt, sowohl in Bezug auf die Wissenschaft als auf die Kirche, jetzt bei Seite liegen zu lassen, so ist die Forderung, Wissenschaft und Lehre sollen frei sein, eben so einfach als wohl unterstützt, die Anwendung jedoch und die Ausführung derselben unterliegt im Verhältnifs zum Staat und zur Kirche fast unüberwindlichen Schwierigkeiten, die sich in allen Zeiten zum Theil auf die abenteuerlichste und schaudervollste Weise herausgestellt haben, indem staatliche oder kirchliche Gewalten Lehren für frevelhaft oder gottlos erklärt und mit den äufsersten Strafen bedroht oder geahndet haben, die im weiteren Fortschritt

der menschlichen und gelehrten Bildung nicht nur als vollkommen unschädlich und unschuldig, sondern auch als einzig wahr allgemein anerkannt worden sind: wogegen sich freilich nicht läugnen läfst, dafs auch wirklich verderbliche und die Grundfesten der Sittlichkeit und der bürgerlichen Gesellschaft untergrabende Lehren auftauchen können, über deren Duldung, zumal im Schoofse einer vom Staat gesetzten oder zugelassenen Körperschaft, wenigstens grofser Zweifel obwalten kann. Viele Zweige des Wissens sind freilich ganz unverdächtig: niemand wird von der Grammatik oder der Zoologie oder Botanik, der Anatomie oder Chemie oder der reinen Mathematik eine Gefahr für Kirche oder Staat erwarten; aber wer sollte es glauben, wenn es nicht thatsächlich feststände, dafs schon Staatsmänner der Römischen Republik sich vor der Griechischen Rhetorik fürchteten? wer weifs nicht, dafs die Kirche den Lehren der Astronomie willkürliche Grenzen setzen wollte, dafs die Studien des klassischen Alterthums von politischer und religiöser Seite verdächtigt worden, dafs die politische Wissenschaft, die Darstellung der Geschichte, die Philosophie mit der Staats- und Kirchengewalt häufig in Zusammenstofs gerathen sind? Und in der That kann es der Monarchie nicht gleichgültig sein, wenn republikanische, der Republik nicht, wenn monarchische Grundsätze durch die Lehrer der Wissenschaft verbreitet werden: die demokratische Staatsgewalt wird aristokratische, die aristokratische Staatsgewalt demokratische Lehren als gefährlich ansehen müssen, und jede Staatsgemeinschaft wird diejenigen als ihre Feinde betrachten, deren Theorien an die Stelle des Staates irgend eine andere Verbindung wie eine höhere und angeblich sittlichere setzen. Kann man es ferner der Kirche von ihrem Standpunkt aus verargen, wenn sie keinen Gefallen an den Lehren hat, wodurch ihre Dogmen wankend gemacht werden? Aber soll wiederum nichts gelehrt werden, als was der herrschenden Macht genehm ist? soll die Wahrheit in jedem Staat und in jeder Kirchengemeinschaft eine verschiedene und für alle Ewigkeit vorausbestimmte sein? In diesen wenigen Sätzen, die sich leicht erweitern und vermehren lassen, liegen die Schwierigkeiten und Widersprüche zu Tage, in welche der an sich herrliche Grundsatz von der freien Wissenschaft verwickelt, und es dürfte sich auch in dieser Beziehung bewähren, was Tacitus dem Galba in

den Mund legt, dafs die nicht völlig geknechteten Menschen weder die ganze Freiheit noch die ganze Knechtschaft ertragen können. Sollen jene Schwierigkeiten dadurch gelöst werden, dafs man jede Lehre, wie misfällig sie auch der herrschenden Macht sein mag, so lange sie nicht in Thaten übergeht oder zu Thaten auffordert oder anreizt, gewähren lasse, in der bekannten Voraussetzung, dafs das Falsche in sich selbst zerfalle und durch die unbesiegliche Wahrheit jederzeit werde überwunden werden? oder sollen verderbliche Lehren der richterlichen und disciplinarischen Ahndung unterliegen? Soll die Freiheit der Wissenschaft, in der doch allerdings nicht eine unbedingte Straflosigkeit enthalten sein kann, mit solcher Ahndung vereinbar sein, so müssen freisinnige Staatsgesetze und Rechtsgewohnheiten, und Richter von hohem Sinn, tiefer Einsicht in das innerste Wesen der Wissenschaft und unbefangenem hellen Blicke vorausgesetzt werden, wenn nicht ähnliche Urtheile erfolgen sollen, wie sie gegen Sokrates, Johannes Hufs, Jordanus Brunus, Galilei und unzählige andere erfolgt sind, wo nicht eben gerade blutige und grausame, die unsere fortgeschrittene Bildung nicht mehr verträgt, aber doch dem Geiste nach gleich unrichtige und verwerfliche. Wollte man etwa sagen, damit sich die Wissenschaft ganz frei in sich selbst bewege, möge sie sich der Berührung alles dessen enthalten, wobei sie mit dem Staat oder der Kirche zusammenstofsen könne, wie Platon, der zuerst und im ganzen Umfange den Widerstreit der damals herrschenden Staatskunst und der Philosophie erkannt und mit kräftigen Zügen gezeichnet hat, dem Philosophen anräth, sich mit der Staatsverwaltung überhaupt nicht zu befassen; so ist dagegen zu erwiedern, eine solche Ausübung der wissenschaftlichen Freiheit sei vielmehr eine Ergebung in die Knechtschaft: die Wissenschaft verzichte dadurch auf die Behandlung der wichtigsten Aufgaben der praktischen Vernunft, eine Verzichtleistung, wovon selbst Platon so weit entfernt war, dafs er vielmehr theoretisch sich den zu seiner Zeit verwirklichten politischen Ansichten unverhohlen entgegensetzte; ferner gebe sich die Wissenschaft dann dem so oft gehörten Vorwurfe preis, dafs sie eine todte, und allem, was den Geist des Volkes und der Zeit bewege, entfremdet sei: endlich haben namentlich die Universitäten, aufser der allgemeinen Bildung zur Wissenschaft den besonderen Beruf zu-

gewiesen erhalten, ihre Zuhörer zum Eintritt in die verschiedenen Zweige des höheren Staats- und Kirchendienstes tüchtig zu machen, und können sich folglich der wissenschaftlichen Betrachtung des Politischen und Kirchlichen keineswegs entschlagen, des letzteren wenigstens so lange nicht, als auch die positive Religion, wie im Protestantismus geschieht, als Gegenstand der Wissenschaft anerkannt wird.

Ich wende mich nun zur äufseren Freiheit, welche darin liegt, dafs die wissenschaftlichen Anstalten, besonders also auch die Universitäten, durch ihre Verfassung wie möglichst freie Gemeinden hingestellt und mit solchen Befugnissen ausgestattet werden, dafs sie sich, vorbehaltlich einer Oberaufsicht der vorgeordneten Staatsbehörde und einer Verantwortlichkeit gegen diese, selbst regieren, was vorzüglich im Jahr 1848 theils von oben herab theils im Schoofse der hohen Schulen beabsichtigt wurde; man wollte die obersten Universitätsbehörden gegen die Staatsbehörde unabhängiger stellen, der Gesammtheit der Lehrer im Gegensatze gegen bevorzugte Klassen derselben nach dem demokratischen Grundsatz gleicher Berechtigung (Isonomie und Isegorie) und zur Erhöhung des Gemeingeistes einen gröfseren Einflufs auf die Verwaltung geben, und die Unterschiede der verschiedenen Arten der Lehrer, namentlich der ordentlichen und aufserordentlichen Professoren und der Privatdocenten, wo nicht aufheben, doch minder fühlbar machen, und es konnte nicht ausbleiben, dafs auch die Studirenden den Lehrern gegenüber mehr Freiheit und sogar eine Mitwirkung bei den Universitätsangelegenheiten verlangten. Obgleich niemals dürfte verkannt worden sein, dafs die Macht der Regierung über die Universitäten aufrecht zu erhalten sei, und die völlige Befreiung der letzteren eher zu ihrem Verderben als zu ihrem Vortheil gereichen würde; so hielt man doch die Selbstverwaltung den Universitäten für angemessen und zuträglich, und insbesondere erwarteten die meisten eine wesentliche Verbesserung von der Entfernung jener zwischen dem vorgeordneten Minister und den Universitäten gestellten Mittelbehörde der Curatoren, welche, ohnehin schon ein sprechender Ausdruck der Unselbständigkeit und Unmündigkeit der Universitäten, vollends um so lästiger erschienen, seitdem sie als aufserordentliche Regierungsbevollmächtigte mit der ganzen Schwere der nach den

Bundesbeschlüssen diesen zugetheilten Befugnisse auf die Universitäten gedrückt hatten, selbst wenn an einigen Orten, und namentlich an der hiesigen hohen Schule, jene Bundesgesetze niemals zur völligen Gültigkeit gelangt und durch die Huld unseres erhabenen Königs wesentlich gemildert worden waren. Gehen wir in die frühere Geschichte der Universitäten zurück, so finden wir unter den Behörden, welche den Curatoren ähnlich sind, zuerst päpstliche oder landesherrliche Conservatoren; aber die Einsetzung derselben hatte nicht den Zweck die Universitäten zu beschränken, welche vielmehr von ihren mit grofsem Ansehen ausgestatteten Rectoren und von den Oberen der Nationen und der Facultäten regiert wurden, sondern der Schwäche und Hülflosigkeit der Universitäten zu Hülfe zu kommen, sie gegen Mächtige in ihren Privilegien und Freiheiten zu schützen, und die Verletzer derselben zur Rechenschaft zu ziehen und zu bestrafen: so mufsten im vierzehnten Jahrhundert der Vogt von Paris als Conservator der hohen Schule nach königlicher Verordnung, und ebenso der päpstliche Conservator schwören, dafs sie die Vorrechte der Pariser Universität standhaft vertheidigen wollten. Die alten Deutschen Universitäten hatten, wie man glaubt, alle von Anbeginn solche oder ähnliche Conservatoren ihrer Rechte. Indessen blieb man nicht dabei stehen Beschützer zu ernennen; es zeigte sich bald, dafs die Mitglieder der hohen Schulen nicht immer ihre Gesetze beobachteten, und dafs sie zu dieser Beobachtung müfsten angehalten werden, wozu man Visitatoren, Kanzler, Superintendenten, Directoren und dergleichen einführte: in welchem Grade die Vollmacht solcher Visitatoren die unserer Regierungsbevollmächtigten bisweilen übertraf, zeigt das Beispiel der königlichen Visitatoren der Universität Oxford vom Jahre 1549, welche unumschränkte Macht hatten, die Universitätsbehörden, Lehrer, Beamten, Mitglieder und anderen Angehörigen der hohen Schule zu verändern, zu entfernen oder sonst zu bestrafen, die Collegien und andere Stiftungen und Anstalten aufzuheben und zu erneuern und die Statuten zu verändern. Die Erzherzoge von Oesterreich waren zwar verpflichtet, die Privilegien und Statuten ihrer Universität in Wien zu halten; aber indem sie auf ihre Obergewalt über dieselbe nicht verzichtet hatten, bestellten sie sehr bald zur Wahrung der Gesetze einen sogenannten Superin-

tendenten des Fürsten, welcher den dritten Rang, nämlich nach dem Rector und Kanzler hatte. Später ernannte die hohe Schule selbst einen, nachher zwei Erhalter der Gesetze unter dem Namen von Superintendenten der Universität. Seit dem funfzehnten Jahrhundert wurde die Erhaltung der Gesetze Kanzlern übertragen, ohne dafs diese Würde in der Folgezeit auf allen Universitäten wäre eingeführt worden. Als etwas ganz neues bezeichnet es Meiners, der über die Geschichte des akademischen Kanzleramtes die ausführlichsten Untersuchungen angestellt hat, dafs der Kaiser Leopold es dem Kurfürsten Friedrich bei Stiftung der Universität Halle freistellte, ob er die Würde eines Rectors und Kanzlers sich selbst und seinen Nachkommen vorbehalten, oder der Universität, und zwar nicht blofs den Lehrern sondern auch den Studirenden, die Gewalt übergeben wolle, Rectoren und Kanzler zu ernennen; dasselbe gestattete der Kaiser Karl VI. dem Stifter der Universität Göttingen, und Karl VII. dem Markgrafen Friedrich bei der Gründung der Erlanger Universität. Unstreitig würde es jede Universität als ein Glück ansehen, einen Curator im Sinne der ursprünglichen Conservatoren zu haben; und in der That sind die ausgezeichnetsten Curatoren Deutscher Hochschulen, deren Andenken nie erlöschen wird, ein Münchhausen für Göttingen, ein Fürstenberg für Münster, ein Reizenstein für Heidelberg, solche Pfleger und Beschützer voll Liebe und Begeisterung für die Wissenschaft und für die ihnen anvertrauten Anstalten, aber auch durch ihre hohe Stellung als Minister zu dieser Beschirmung vorzüglich geeignet gewesen, wie ehemals auch mehrere Preufsische Minister, die in derselben Eigenschaft Universitäten vorstanden; aber ob untergeordnete Curatoren den Universitäten gleiche Vortheile gewähren, und gröfsere als die unmittelbare Aufsicht eines freisinnigen und wohlwollenden Unterrichtsministers, und ob die Wahrung der Gesetze nebst der Vermögensverwaltung nicht eben so gut durch einen wohleingerichteten Organismus der Universitätsbehörden und Beamten erreichbar sei als durch Vorgesetzte die nicht zur Universität gehören, lasse ich, obgleich für die freiere und zugleich ehrenvollere Stellung der hohen Schulen längst entschieden, an dieser Stelle mit Vorbedacht höherer Ueberlegung anheimgegeben.

Je nach der verschiedenen Verfassung der einzelnen Uni-

versitäten haben schon bisher mehr oder weniger Lehrer an der Leitung oder Verwaltung derselben Theil genommen; bei den neuesten Verbesserungsbestrebungen arbeitete man, wie schon bemerkt worden, von verschiedenen Seiten dahin, allen Lehrern einen gewissen Einflufs auf die allgemeinen Angelegenheiten zu geben, und aus den Berathungen der hierselbst abgehaltenen Conferenz der Abgeordneten ist der Antrag hervorgegangen, es möge gleichmäfsig auf allen Preufsischen Hochschulen ein engerer Ausschufs, welcher gewöhnlich Senat genannt wird, eingesetzt werden, und neben demselben ein Generalconcil, in welchem alle ordentlichen Professoren und auch eine gewählte Anzahl der aufserordentlichen Sitz und Stimme hätten. Die wenigen älteren Mitglieder dieser Universität, welche noch aus den ersten Jahren derselben übrig sind, werden sich erinnern, dafs hierselbst ursprünglich alle ordentlichen Lehrer den Senat bildeten, dafs diese Einrichtung aber sich bald als unzweckmäfsig herausstellte und eben defswegen aufgehoben wurde: wogegen sich, wie wir hoffen, das Nebeneinanderbestehen einer engeren und weiteren Versammlung mit verschiedenen Befugnissen wohl bewähren dürfte. Die Theilnahme der aufserordentlichen Professoren an diesen Versammlungen ist zwar, wie verschieden auch auf den ältesten Universitäten, besonders auf den Italienischen, die Stellung der ordentlichen und aufserordentlichen Lehrer war, von denen die letzteren, wenigstens in manchen Beziehungen, gegen die ersteren keineswegs zurückstanden, im Allgemeinen den strengen Begriffen zuwider, indem das Wesen der aufserordentlichen Professoren sich eben dahin bestimmt hat, dafs sie als jüngere Lehrer oder als solche, für welche das Lehren an der Universität nur ein Nebengeschäft neben einem anderen Hauptamte ist, in die Vertretung der Universität nicht hineingezogen werden sollten; aber man hat, zumal bei der an manchen Universitäten sehr gestiegenen Anzahl der aufserordentlichen Lehrer und der hieraus entsprungenen Unmöglichkeit, ihren Verdiensten durch zeitiges Einrücken in ordentliche Stellen gerecht zu werden, mit vollem Grunde geltend gemacht, „die Verhältnisse hätten sich allmälig so umgestaltet, dafs die aufserordentlichen Professoren auch in dieser Hinsicht Ansprüche machen könnten, um hinter den ordentlichen nicht zu weit zurück zu stehen, namentlich in Beziehung auf

Bestellung der akademischen Aemter und diese Aemter selbst", und es hat daher zweckmäſsig geschienen, dem natürlichen Verlangen derselben nachgebend, ihnen eine verhältniſsmäſsige Mitwirkung in der Vertretung der Universitäten einzuräumen. Wenn für die Privatdocenten nicht dasselbe beschlossen worden, so ist dabei der Gedanke maſsgebend gewesen, daſs sie der Universität völlig frei verbunden sind, ihre Thätigkeit ganz von ihrem Willen abhängt und sie nicht einmal die Pflicht sondern nur das Recht zu lehren haben, dessen Ausübung ihrem Belieben überlassen ist: übrigens ist die groſse Bedeutung derselben für die Universitäten, die gerade ihnen den Ursprung verdanken und in ihnen den sichersten und gedeihlichsten Nachwuchs ihrer Lehrer haben, nicht verkannt, und die Aufhebung einiger ungerechtfertigten oder unbilligen Beschränkungen ihrer Lehrthätigkeit vorgeschlagen worden. Was die Studirenden betrifft, so sind von diesen auf der Wartburg allerdings Beschlüsse gefaſst und Anträge gestellt worden, deren Maſslosigkeit selbst einem groſsen Theil derselben bald einleuchtete. Die Studirenden der hiesigen Universität, weit entfernt gröſsere Rechte zu verlangen, haben sich groſsentheils darauf beschränkt, ihrem privilegirten Gerichtsstande entsagen zu wollen, und die Conferenz konnte sich nicht veranlaſst finden, die ihr vorgelegte Frage, ob die Studirenden an den Wahlen zu akademischen Aemtern, insbesondere an der Rectorwahl Theil nehmen sollten, bejahend zu beantworten, weil kein Studirender bei der Flüchtigkeit seines Aufenthaltes auf einer bestimmten Universität, und bei dem Mangel aller Verantwortlichkeit ein Recht zum Einflusse auf die Verwaltung haben könne. Wenn im Mittelalter den Studirenden viel gröſsere Rechte zustanden, so müssen wir, ohne unserer edlen Jugend zu nahe treten zu wollen, daran erinnern, daſs damals die Studirenden groſsentheils reife Männer, sogar Domherren und Beamte reicher Stifter waren.

Hochgeehrte Versammlung! Aus dem reichen Stoffe, welchen der von mir besprochene Gegenstand darbietet, habe ich einige wenige Punkte ausgewählt, auf deren Erörterung mich die in den letzten Jahren beabsichtigten Verbesserungen des Universitätswesens geführt haben: wie gesagt, gingen diese Versuche alle von dem Streben nach gröſserer Freiheit aus, welches durch die politischen

Bewegungen der Zeit seine Schwungkraft erhalten hatte. So wie Anfangs das Mafs der politischen Freiheit überschritten wurde, so waren auch die Plane der Verbesserer des Unterrichtswesens und namentlich der hohen Schulen zuerst zum Theil ausschweifend, haben aber mit der Zeit bei wiedergewonnener Besonnenheit die richtige Mitte gefunden; und es ist eben so wenig zu befürchten, dafs jetzt Aenderungen zur Zerstörung führen, als dafs die auf dem Boden des Unterrichtswesens entstandene Bewegung spurlos verschwinde. Noch vieles andere, die gröfsere Freiheit der Universitäten Betreffende, hat man zur Sprache gebracht, namentlich die den verschiedenen Universitätsbehörden beizulegenden Befugnisse im Verhältnifs sowohl zu einander als zu der Oberaufsichtsbehörde: dieses und Aehnliches übergehe ich, weil es mir unangemessen scheint, an diesem Orte so weit zu besonderen Einzelheiten hinabzusteigen, wenn auch manche derselben nicht unwichtig sind. Man hat ferner manche Mifsbräuche gerügt und ihre Abstellung empfohlen, manche Gewohnheiten der Beurtheilung unterworfen, die der gegenwärtigen Entwickelungsstufe der Wissenschaft nicht mehr angemessen sind oder scheinen: es wird genügen, wenn ich von ersteren die leichtfertige Ertheilung der akademischen Grade, von letzteren den Gebrauch der Lateinischen Sprache, vorzüglich bei öffentlichen Feierlichkeiten nenne, welchen wir jedoch, unbeschadet der Deutschen Volksthümlichkeit, aus sehr bedeutenden Gründen keinesweges ganz beseitigt, sondern nur auf die eigentlich gelehrten Acte beschränkt wissen wollen. Wir dürfen hoffen, dafs unter den Auspicien und der Sanction des Königs und der Mitwirkung der Volksvertreter aus den vielfachen Begutachtungen der wichtigsten auf das Universitätswesen bezüglichen Fragen ein weises und freisinniges Unterrichtsgesetz und darauf gegründete Verbesserungen der Statuten hervorgehen werden; Veränderungen, welche nicht nur auf milderem Wege bewirkt seien als jene der Visitatoren zu Oxford, sondern sogar auf eine wenn nicht eben so freie doch ähnliche Weise wie die Gesetze der ältesten Universitäten entstanden sind, und ganz auf dieselbe Weise wie die bisher gültigen Statuten der hiesigen Universität und ihrer Facultäten, deren Abfassung aus der Mitte dieser Körperschaft selbst hervorgegangen und von der Staatsbehörde nur einer prüfenden Durch-

sicht unterworfen worden ist. Mögen jene Verbesserungen zugleich durch die in Aussicht stehende gröfsere Gemeinschaft der Lehrer eine Erhöhung des Gemeingeistes anbahnen, welcher die sicherste Bürgschaft für das Heil jeder Verbindung ist! Wenn der Umsturz sämmtlicher Verhältnisse, den eine zügellose und wilde Ochlokratie herbeizuführen geeignet war, auch die Wissenschaften und die zu ihrer Förderung eingesetzten Anstalten in dem Strudel des Unterganges begraben haben würde, weil jene Art der Herrschaft der edleren und nicht blofs auf den gemeinen Nutzen berechneten Bildung noch mehr abhold ist als selbst die Despotie, die wenigstens gern die Blüthen der Kunst und Wissenschaft in ihren Siegerkranz einflicht; so werden wir dagegen auf dem Wege einer gemäfsigten und besonnenen Reform die Vortheile der Freiheit zugleich und der Ordnung erlangen, und so am sichersten den wissenschaftlichen Geist und ein reges wissenschaftliches Leben erhalten, welches gegenwärtig um so nothwendiger ist, da einerseits ernste Studien und reife Erkenntnifs, seltene Ausnahmen abgerechnet, neben der Pflege des Sinnes für die wahre Freiheit auch die politischen Leidenschaften zügeln, an welchen das Zeitalter krankt, und da auf der anderen Seite in dieser trüben Lage des gemeinsamen Vaterlandes die Deutsche Wissenschaft wie oft so auch gegenwärtig noch einmal die Rolle übernehmen mufs, aushülfsweise in sich die Germanische Einheit darzustellen, welche politisch nicht hat verwirklicht werden können. Gerade auf der Wiederherstellung der Ordnung ruht der sichere Bestand unserer Hochschulen, und somit auf der Herstellung der gesetzlichen Macht des geliebten Königs. Mögen wir, die Lehrer, mögen Sie, unsere theuren Zuhörer, dies niemals vergessen, und dessen bewufst beide an ihrer Stelle jetzt und in Zukunft in diesem Geiste der Ordnung und Mäfsigung wirken! Vereinigen endlich wir alle, die wir hier versammelt sind, uns wiederholt in dem Gebet zu dem allmächtigen und allgütigen Vater, dafs er den König und das Königliche Haus mit seinem Schirm und Schilde decken, und ihn und die Berather der Krone in der Lenkung des Staates ganz mit Weisheit und Thatkraft erfüllen, und des Volkes Treue und die Eintracht des Herrschenden und der Beherrschten unerschütterlich befestigen möge. Heil dem König und seinem Hause!

V.

Festrede gehalten auf der Universität zu Berlin am 15. October 1852.

Bei der Jahresfeier der Geburt eines ausgezeichneten Herrschers, wie wir heute sie begehen, hochgeehrte Zuhörer, drängt sich dem, welcher zum Sprecher bestellt ist, eine Fluth der mannigfachsten Gefühle und Gedanken, erfreulicher wie ernster zu, die ihn der Gefahr aussetzt, von ihr fortgerissen in einer chaotischen Masse von Empfindungen oder Betrachtungen unterzugehen, wenn er nicht den gröfsten Theil des heranwogenden Stoffes von sich abzuwehren versteht und sich an einem frei gewählten Gesichtspunkt gleichsam vor Anker legt. Vor seinem Blicke steht das ganze Leben des gefeierten und zu feiernden Fürsten, sein eigenthümliches Wesen, seine Erfolge und Schicksale, und zumal die letzten Zeiten seiner Herrschaft, die wer bei dieser Feier wiederholt als Redner auftritt, zunächst ins Auge zu fassen veranlafst sein wird; und zählt der Herrscher eine lange Reihe von Ahnen auf dem Throne, zu welchem er durch die Geburt und Erbrecht berufen ist, so wird der Betrachtende auch auf die Dynastie, auf frühere Gröfse und Hoheit des Hauses hingewiesen. Ist ferner das Herrscherhaus dem Volke nicht entfremdet, wirkt es mit diesem, durch dieses, für dieses, wie sollte man dann des Vaterlandes vergessen können, wenn man vom Vater des Vaterlandes spricht? wie sollte bei solcher Feier nicht auch das Leben und Wesen des Volkes und Staates, sein Glück und Unglück, seine mit den Geschicken der Fürsten zugleich wechselnden Geschicke, ja seine ganze Stellung und Bestimmung in der Gliederung der Völker und Stämme und in der grofsen Kette der Entwickelung des menschlichen Geschlechtes uns vor der Seele schweben? So eröffnet sich uns ein unendliches Feld der Betrachtung für eine spärlich zugemessene Zeit, und zwar einer Betrachtung, die besonders in bewegten Zeitläuften und in einem unklaren oder nicht von allen Seiten befestigten Zustande der

Dinge der genauesten Kenntnifs der Weltverhältnisse, der höchsten Reife und Besonnenheit des Urtheils bedarf und würdig nur von dem angestellt werden kann, der nicht in einzelne kleinere Zweige des Wissens vertieft, seine ganze Aufmerksamkeit auf den Gang der Weltbegebenheiten in der Vergangenheit und Gegenwart gerichtet hat. Wenn ich, obwohl mir bewufst dieser Forderung nicht zu entsprechen, dennoch mich auch jetzt noch mit vernutzter oder erschöpfter Kraft dem ehrenvollen Auftrage unterwerfe an dem heutigen Tage vor Ihnen als Redner aufzutreten, so wage ich dies eben nur in der Voraussetzung, es sei gestattet, wie ich gesagt habe, einen freigewählten Gesichtspunkt zu fassen, welcher erlaubt, dafs vieles bei Seite liegen bleibe, was hier seine gute Stelle fände, und dafs wir, entfernt von allen Fragen des Tages und des Jahres und unbekümmert darum, ob wir in den Vorwurf und Tadel einer sich im Allgemeinen ergehenden Schulweisheit verfallen, einige Gedanken zusammenreihen, die ausgeschieden aus der Masse aller übrigen, welche sich an einem solchen feierlichen Tage dem denkenden Geiste darbieten, zur Einheit einer Betrachtung sich fügen und gestalten mögen.

Für Staaten, in denen der Herrscher durch erbliche Nachfolge bestimmt wird, ist, wie auch die Verfassung dessen Rechte erweitern oder beschränken mag, die Geburt des Thronfolgers von entscheidender Wichtigkeit: denn das ganze Staatsleben in seiner ganzen Entwickelung ist mehr oder minder an die Person des Herrschers gebunden, die ja sogar die Beschränkungen, welche ihr auferlegt sind um den Staat von ihr unabhängiger zu machen, durchbrechen kann; jenes mufs ganz anders verlaufen, je nachdem diese oder jene Persönlichkeit den Thron einnimmt, und die Persönlichkeit selbst, wenn sie auch durch Erziehung und Bildung näher bestimmt wird, ist doch zunächst und zumeist von der natürlichen und angeborenen Anlage bedingt. Diese Wahrheit scheint für das Staatsleben wenig tröstlich: denn des Staates Glück und Unglück scheint hiernach von dem Zufalle der Geburt abhängig. Diese Abhängigkeit vom Zufälligen steigert sich für die Betrachtung noch mehr, wenn man sich der nicht ungangbaren und durch manche Erfahrungen dargebotenen Vorstellung hingiebt, dafs über dem einen und dem anderen ein gleichsam angeborenes günstiges oder ungünstiges Geschick, ein Glückstern

oder Unstern walte, dem einen alles was er unternimmt gelinge, der andere alles was er angreift verderbe: denn je nachdem der Herrscher oder seine einflufsreichen Rathgeber ein gutes Glück oder ein dämonisches Mifsgeschick haben, würde nach dieser Vorstellung das ganze Land und Volk in dasselbe hineingezogen werden. Doch könnte, wer einer solchen Ansicht folgte, sich auch einer andern tröstlichern nicht entziehen, die nicht in der Schule ausgedacht, sondern aus dem Munde eines der gröfsten Staatsmänner geflossen ist. Denn wollte man dem einzelnen Menschen einen solchen Stern oder Unstern beilegen, so müfste man, auch ohne untersucht zu haben, ob dieser Annahme etwas Wahres zu Grunde liege, Gleiches auch für Staaten und Völker voraussetzen: die Bestimmung der Völker ist aber eine höhere als die des Einzelnen, und ihr Geschick, das mächtigere, wird siegen über das des Einzelnen. So, als Aeschines die Athener warnte, sich zu hüten vor dem Dämon, der Tyche, welche den Demosthenes begleite, weil kein Staat, kein Privatmann glücklich weggekommen, der dem Rathe des Demosthenes gefolgt sei; erwiederte dieser seinem Gegner ohngefähr mit folgenden Worten: „Ich halte das Geschick des Staates für ein gutes, und ich sehe, dafs dieses auch der Dodonäische Zeus und der Pythische Apoll weissagen, aber das Geschick der gesammten Menschheit, welches jetzt obwaltet, für ein schweres und hartes; denn wer der Hellenen oder wer der Barbaren hat in der gegenwärtigen Zeit nicht viele und grofse Uebel erfahren? Dafs der Staat edle Entschliefsungen fafste und besser davon gekommen als die meisten anderen Hellenen, die da glaubten, wenn sie uns verliefsen, würden sie glücklicher sein, das rechne ich auf das gute Glück des Staates; dafs wir aber einen Stofs erlitten haben und nicht alles ging wie wir wollten, das halte ich für den auf unsern Staat fallenden Antheil an dem Geschick aller Menschen. Der Gegner aber sagt, mein eigenes Geschick sei wirksamer als das gemeinsame des Staates, das kleine und geringe als das gute und grofse: wie sollte dieses möglich sein?“ Aber es drängt sich hier die viel wichtigere Frage auf, was denn dieses Glück oder Geschick sei. Ist es wirklich der Zufall, wie wir zu sagen scheinen? Lenkt also der Zufall den Lauf der Staaten und aller menschlichen Begebenheiten? „Glück lenkt der Menschen Leben, nicht der weise

Rath", sagt ein alter Dichter, und die Thaten und Erfolge der gröfsten Männer und folglich auch die Gröfse und Bedeutung der Staaten, die von ihnen gehoben worden, hat man häufig auf Rechnung des Zufälligen oder des ihm gleichbedeutenden Glückes gesetzt, nicht der Tugend und Weisheit. Hat man doch schon im Alterthum untersucht, ob der gröfste Mann desselben, ob Alexander Philipps Sohn durch Glück oder durch Tugend seine Höhe erstiegen habe, und um ein uns ganz nahe liegendes Beispiel anzuführen, so nennt Friedrich der Grofse die Welt das Reich des Zufalls; wie jener Bote bei Sophokles meint er, der Zufall hebe, der Zufall zerstöre, und gerade in Anwendung auf das, wovon wir ausgegangen sind, sagt er: „Ein König stirbt, der Sohn ersetzt ihn und die politische Welt gewinnt eine andere Gestalt; er läfst sich durch andere Leidenschaften beherrschen, regiert nach einem anderen Plan; neue Irrthümer vertreiben die alten und ändern die Beweggründe der Gunst oder des Hasses"; ja er geht so weit, von sich selber zu behaupten, als er in jungen Jahren in die Welt eingetreten, habe er alles dem Zufall, nichts der Vernunft verdankt; erst unter dem Schutz des Glückes habe er gelernt, bis ihn dies verlassen habe. Aber hatten beide vom Vater her das für sie zufällige Glück eine wohlgeordnete Heeresmacht zu besitzen, so war dies nur Mittel ihrer Gröfse, nicht Ursache derselben. Mit Recht stellt in Bezug auf Alexander der geistvolle Plutarch die Frage: wenn eine grofse Bildsäule nicht ohne Kunst blofs dadurch entstehen könne, dafs Zufall oder Glück Gold und Erz und Elfenbein und vielen und reichen Stoff herabgiefse und herumlege, ob dann es möglich sei, dafs der grofse Mann, ja der gröfste aller, die gelebt haben, ohne Tugend durch das Glück vollendet worden, indem es ihn mit Waffen und Rossen und Geld und Städten ausrüstete, welche für den, der sie nicht zu gebrauchen weifs, eine Gefahr, nicht eine Macht seien, und nicht ein Schmuck, sondern ein Vorwurf der Schwäche und Kleinheit. Und unseres Friedrichs eigene Geschichte lehrt, dafs er nicht vom Glücke gehoben wurde, dessen Abfall er selber beklagt: vielmehr verfolgte ihn das Mifsgeschick in dem Grade, dafs ihm die ganze Gröfse seines Geistes nöthig war, um nicht der Verzweiflung zu erliegen. Ferner ist es in sich widersprechend, dafs irgend wer, Mensch oder Staat, ein bestimmtes Glück habe

und dies dennoch ein zufälliges sei: ist es ein bestimmtes und ursprüngliches, so ist es ein nothwendiges, mag man diese Bestimmung als Nothwendigkeit der Natur oder als Gabe der Vorsehung bezeichnen. Spricht der grofse Friedrich dem Zufall das Reich der Welt zu, so verstand er unter dem Zufälligen keineswegs ein Willkürliches, wovon ohne weiteres auch das Gegentheil eintreffen konnte; Zufall ist ihm die Folge der zweiten Ursachen, die in tiefes Dunkel gehüllt unserer Einsicht entgehen: und wenn Demosthenes das gute Glück Athens rühmt, so ist er darum weit entfernt dasselbe für zufällig zu halten, sondern er hat vielmehr, freilich nicht mit philosophischer Dialektik, wohl aber mit dem gesunden Verstande und dem richtigen Takt, welcher das Organ der staatsmännischen Weisheit ist, den tiefen Gedanken erfafst und angedeutet, dafs ein bedeutender Staat eine eigenthümliche Bestimmung habe, welche zu erreichen in der geschichtlichen Entwickelung ihm vergönnt ist. Und hierin liegt die weltgeschichtliche Bedeutung eines Staates: hat er eine solche Bestimmung nicht, so zählt er nur als Trabant oder Vasall eines anderen, der ihn in seinem Schlepptau mit sich führt und als Mittel zur Erreichung des eigenen Zweckes verwendet. Oder sollte selbst das, was wir als weltgeschichtliche Bedeutung eines Staates erkennen, und der gesammte Gang der Weltgeschichte auch wieder nur zufällig sein? Betrachtet man die unerwartete Unbeständigkeit der Geschicke, den unvorhergesehenen Untergang der gröfsten und wie es schien felsenfest gegründeten Reiche, denen man eine weltgeschichtliche Rolle nicht absprechen kann, so möchte man auch hier dem Zufall das Wort reden. So sagte Demetrios der Phalerer in seiner Schrift über die Tyche, aus dem Vergangenen das Zukünftige vorahnend: „Wenn ihr nicht etwa eine unendliche Zeit noch auch viele Geschlechter nehmet, sondern nur diese funfzig Jahre vor uns, so werdet ihr die Härte der Tyche erkennen: denn meint ihr, dafs vor funfzig Jahren die Perser oder die Könige der Perser, oder die Makedoner oder die Könige der Makedoner, wenn einer der Götter ihnen das Zukünftige vorausgesagt hätte, würden geglaubt haben, dafs zu dieser Zeit nicht einmal der Name der Perser übrig sein werde, die fast die ganze bewohnte Erde beherrschten, und dagegen die Makedoner die Gewalt über den Erdkreis haben würden, deren

Name früher kaum bekannt war? Und dennoch zeigt das für unser Leben unstete Glück, welches gegen unser Denken alles ins Neue gestaltet und seine Macht in den unerwarteten Dingen erweiset, allen Menschen, dafs es, indem es die Makedoner in die Herrlichkeit der Perser eingesetzt, auch jenen diese Güter nur geliehen hat, bis es einen andern Rathschlufs über dieselben werde gefafst haben": ein Gedanke, der diejenigen aus ihren behaglichen und zuversichtlichen Träumen zu wecken geeignet ist, welche ich will nicht sagen auf ewige Dauer eines Staates, sondern auch nur auf sein Bestehen für hundert oder funfzig Jahre weiter hinaus sorglos rechnen. Doch auch dieser rasche Glückeswechsel darf uns nicht überzeugen, dafs die menschlichen Angelegenheiten vom Zufall beherrscht werden. Wie unvollkommen auch unsere Einsicht in den Lauf der Weltgeschichte ist, welchen zu begreifen eine noch junge, kaum in den Besitz der ersten Anfangsgründe gelangte Wissenschaft, die man Philosophie der Geschichte genannt hat, sich zur Aufgabe stellt; so ahnen wir doch und erkennen zum Theil, wie die Natur, das Reich der Nothwendigkeit, ewigen und unwandelbaren Gesetzen unterworfen ist, also sei auch das geistige Reich der Freiheit, die Menschengeschichte, nicht ein Reich der Willkür; was unser Geschlecht vor Jahrtausenden bewegt, was vor Jahrtausenden von ihm gedacht und geschaffen worden, habe nicht ebenso gut in spätere Zeitalter fallen und umgekehrt die jüngere Bildungsstufe die frühere werden, noch auch die morgenländische im Abendlande und umgekehrt erreicht werden können: vielmehr seien in den grofsen geschichtlichen Massen und Zeiträumen, die wir Völker und Zeitalter nennen, bestimmte Entwickelungsformen ausgeprägt und in einer gesetzmäfsigen Folge durchlaufen worden; in den Thatsachen liege ein idealer Gedankeninhalt als treibende und gestaltende Ursache, als Wesen der Formen; die Geschichte sei die im sittlichen und erkennenden Leben der Menschheit entfaltete Ordnung des vernünftigen Geistes, die weltgeschichtlichen Völker oder Staaten seien die Träger der verschiedenen Formen dieser Entwickelung. Gestatten Sie mir, hochgeehrte Zuhörer, hierüber einige Bemerkungen, die mich zu dem Ziele führen sollen, welches ich mir vorgesteckt habe. Wer fähig ist durch die Hülle der Erscheinungen die Idee zu schauen, erkennt den Gegensatz des gesammten antiken Lebens

und des gesammten modernen als der zwei höchsten und allgemeinsten Bildungsformen des menschlichen Geschlechtes, welche bis jetzt abgewickelt sind. Im Alterthum aber erscheint als die früheste Stufe der Bildung die morgenländische oder Asiatische, auf welcher der Geist noch überwiegend gebunden ist durch ein Naturprincip, vermöge dessen sogar die ganze Thätigkeit der Einzelnen unabänderlich durch die Geburt bestimmt wurde: aus dieser Gebundenheit ging auch der Despotismus hervor; es fehlte nicht an Kunst und Sinn, wohl aber an Freiheit, während die abendländischen Barbaren, die für die Entwickelung des menschlichen Geistes nicht zählen, wohl frei oder vielmehr ungebunden waren, aber der Kunst und des bildenden Sinnes entbehrten. Mit welchen Eigenthümlichkeiten sich jene erste allgemeine Bildungsform in den verschiedenen Reichen oder Staaten ausprägte, in dem Assyrischen und Chaldäischen Reich, in dem starren, aber in seiner eigensinnigen Weise hochgebildeten Aegypten, in den kleinern Semitischen Staaten der Phöniker und Hebräer, die wie Phrygien und Lydien allerdings schon einen Uebergang in einen andern Bildungskreis zeigen, bleibe hier unberührt: alle verschlang zuletzt das Medisch-Persische Reich, welches der Gipfel jener Entwickelung ist, um nach der Erreichung dieses Weltzweckes dem Hellenischen Geiste zu unterliegen. Ich übergehe die ferneren Länder Asiens, die in sich abgeschlossen keinen bedeutenden Einfluſs auf den Westen ausübten. Der Hellenische Geist war es, der zuerst aus jener Gebundenheit aufstrebte zum individuellen Bewuſstsein und zur Freiheit, die er zunächst als politische verwirklichte: ihm ist es gelungen, Seele und Leib in edler Harmonie und Schönheit auszubilden, den Grund der Künste und Wissenschaften, zumal der Philosophie als der Wissenschaft der Wissenschaften zu legen, dieselben soweit seine Eigenthümlichkeit es zulieſs und nach dieser Eigenthümlichkeit, ja zum Theil sogar unbedingt zu vollenden, das Hellenische Volk, für lange Zeit und fast den ganzen damals bekannten Erdkreis, zum Normalvolk zu machen und unvergängliche Muster auch für alle folgenden Zeiten zu hinterlassen. Doch hat auch in dieser Bildung der alte Naturgeist sein Recht noch nicht verloren; sie hat sogar gegen die moderne verhältniſsmäſsig eine Einseitigkeit und Beschränkung, ohne welche sie nicht einmal erreichbar gewesen wäre, selbst

einen Mangel an Freiheit, der besonders in dem Verhältnifs der Sklaverei und in der grofsen Unterordnung des schwächeren Geschlechts massenhaft hervortritt. Als die Hellenische Welt mit ihren Idealen sich vollendet hatte, erlag auch sie, wie früher ihr das Morgenland; dem praktischen Geiste der Römer; Italien wurde der Mittelpunkt einer Weltherrschaft, die nicht vom Zufall geschaffen sein kann. Aber auch diese wich einer neuen Weltordnung, die in der alten wurzelte, weil der antike Charakter selbst, nach der Vollendung seines eigenthümlichen Wesens sich überbietend und überspringend und selber an seiner Vernichtung arbeitend, die Keime neuer Bildungsformen hervortrieb: so baute sich jene auf über den Trümmern der alten Welt, und indem sie vieles Edle und Grofse, was niemals wieder mit gleicher Kraft und Klarheit zur Erscheinung kommen sollte, im Schutt begrub, fand sie dennoch Nahrung an den unvergänglichen Früchten der älteren abgestorbenen Zeit, die auch unsere Jugend noch nähren werden, so lange nicht eine kaum zu fürchtende Barbarei die Schätze des Alterthums im thörichten Wahne sich selbst zu genügen verächtlich bei Seite werfen wird. Aus kleinen Anfängen, unter einem geknechteten und verachteten Volke, welches nach der Zerstörung seiner Hauptstadt der Zerstreuung anheim fallen sollte, erwuchs die Weltreligion des Christenthums, dem die Römischen Kaiserreiche selber dienstbar wurden und später die Germanischen Völker, welche durch das Christenthum gesänftigt zur Neugestaltung der Weltgeschichte berufen waren, wenn auch der Orient dem neuen Princip bis auf den heutigen Tag einen schwer zu besiegenden Widerstand entgegensetzt. Sollen wir die Völkerwanderung, die ganze Geschichte des Mittelalters, die Fränkische Monarchie Karls des Grofsen, die Macht und Herrschaft des Papstthums, das Deutsche Kaiserthum und die Kämpfe beider gegen einander, den neuen Kampf des Abendlandes und des Morgenlandes, die Bildung neuer Reiche und Staaten für Werk oder Spiel eines blinden Zufalls halten? Bald entzündete sich in Europa eine neue Regung und Bewegung des Geistes, die an den Resten des Alterthums gewonnene Wiederherstellung der Wissenschaften und in ihrer Folge die aus Deutschem Sinn hervorgegangene Reformation: sie warfen zugleich einen Gährungstoff für viele Jahrhunderte hin, der immer und immer fortwirkt und von

keiner Zauberformel gebannt werden kann. Zu einiger Beschwichtigung der Bewegungen bildete sich allmälig ein Europäisches Staatensystem, in welches auch das grofse Slavenreich im Osten eingereiht wurde, und ein durch mannigfache Schwankungen und Uebergewichte oft gestörtes sogenanntes Europäisches Gleichgewicht zur Gewährleistung des Bestehens aller und jeder; und in dem kurz vor der Reformation entdeckten neuen Welttheile ist eine neue Geschichte in der Bildung begriffen und verspricht eine grofse Zukunft. Erst in dem neuen Staatensystem ist der Staat, welchem wir angehören, zu gröfserer Geltung gelangt: seine Wurzeln reichen zwar jenseits der Reformation zurück, aber sein Wachsthum war auf diese gegründet, und sie bereitete seinen Eintritt in die Staaten von weltgeschichtlicher Bedeutung vor. Ein solcher Eintritt pflegt durch einen Heros angekündigt zu werden, der die Geschicke zu ergreifen weifs und mit unbesiegbarem Muthe und unbeugsamer Festigkeit sein Leben für den Gedanken einsetzt: dieser Heros war für Preufsen Friedrich, dem die Stimme der Welt den Namen des Grofsen zugesprochen hat. Aber es bedarf fortgesetzter Festhaltung erhabener Grundsätze und Entschliefsungen, wenn der Glanz, welcher von dem Heros strahlt, nicht rasch wieder erlöschen soll, wie Theben von Pelopidas und Epaminondas zur Hegemonie erhoben mit ihrem Tode wieder zusammensank. Freilich ist auch ein Staat von dauernder weltgeschichtlicher Bedeutung Schwankungen und Wechselfällen, ja sogar einer innern Fäulnifs unterworfen, die ihn bis an den Rand des Verderbens führen können: doch können diese für ihn auch ein nothwendiges Heilmittel sein. Was der verbannte Themistokles, von dem Perserkönig mit den reichen Einkünften dreier Städte ausgestattet, zu den Seinigen sagte: „O Kinder, wir wären zu Grunde gegangen, wenn wir nicht zu Grunde gegangen wären", erweiset sich an den Staaten als eine grofse Wahrheit, so lange ihre Lebenskraft nicht erschöpft ist, welche in der Volkskraft liegt: denn durch die Schule des Unglücks gegangen, heben sie sich dann aus der Erniedrigung wie der Phönix aus der Asche verjüngt wieder empor. Diese Probe hat auch dieses Reich bestanden. Was aber jedes Landes weltgeschichtliche Bedeutung sei, kann sich allerdings erst dann erkennbarer herausstellen, wenn sein Schicksal vollendet ist: aber der Heros, der den Eintritt in die Reihe an-

kündigte, und das Fortleben in seinem Geiste läfst doch schon während der Entwickelung des Staates einen schwachen Einblick in jene Bestimmung thun; und so hat sich, wie mir scheint mit Recht, das ziemlich allgemeine Urtheil der Verständigen und wie ich glaube besonders der ächten Freunde des Staates und seines Königshauses längst dahin entschieden, es sei Preufsens Bestimmung, wie durch Heeresmacht und kriegerischen Sinn, so durch die freie Kraft des Geistes ein Schirm und Hort des Deutschen Vaterlandes, dessen weltgeschichtliche Stellung vorausgesetzt werden darf, und somit auch der Deutschen Intelligenz zu sein, wenn wir auch hiermit nicht sagen wollen, dafs diese bei uns allein wohne, was nur thörichte Ueberhebung sein würde.

Möge es nicht scheinen, hochgeehrte Zuhörer, als glaubte ich mit diesen flüchtigen und lückenhaften Andeutungen den Gang der Weltgeschichte wie man sagt construirt zu haben: wollte ich doch nur einige Töne anschlagen aus der Harmonie der Geschichte der Menschheit, in welche freilich auch viele Mifsklänge eingemischt sind, die der Auflösung bedürfen: wie aufmerksam auch das geistige Ohr diesem aus den mannigfachsten Elementen zusammengesetzten Kunstgebilde lauschen mag, wir werden niemals alle die Fügungen ergründen, wodurch es entstanden ist und fortwährend entsteht; aber wir mögen doch aus dem, was sich begeben hat, herausfühlen, dafs darin nicht Zufall oder Glück walte, dafs vielmehr ein Weltplan durch die Geschicke der Völker gehe, oder was einerlei ist, die Vorsehung die Lenkerin der Weltgeschichte sei, und Völker und Staaten ihr als vollbringende Werkzeuge dienen, vorzüglich aber die Führer der Staaten, die Fürsten. So stellt sich der untröstliche Satz, den ich im Beginne dieser Betrachtung erwähnt habe, in sein trostreiches Gegentheil um. Dies ist nicht Schmeichelei, welche mir fremd ist; es ist mir die Wahrheit der Sache, die schon dem Gefühle, noch mehr dem Gedanken sich aufdrängt. Aber, wird man sagen, ist denn diese Auffassung wirklich tröstlicher? Sind wir gebessert dadurch, dafs wir von dem einen Aeufsersten auf das andere überspringen, statt des Zufalles die Vorsehung hinstellen, die wenn auch in milderem Ausdruck nichts anderes als ein unabänderliches Verhängnifs ist? Werden nicht die Handlungen der Menschen hierdurch ganz gleichgültig, weil wie diese immer beschaffen sein mögen, das im Rathe

ler Vorsehung Beschlossene geschieht? Was helfen alle unsere ›orgen und Mühen, wenn die Weltgeschichte zu einem voraus- ›estimmten Ziele nach den Gesetzen einer providentiellen Mechanik ıbrollt, und wie Ursprung und Wachsthum der Bildungsformen ınd der Staaten so auch ihr Untergang unwiderruflich festgesetzt st, und nur ein Volk und Staat das Licht des Geistes dem andern ıbergeben, selber aber, nachdem es seine Rolle in dem groſsen Drama ausgespielt, hinsterben soll wie die Einzelnen nach ein- ınder hinsterben, alles unabhängig von ihrem Willen und ihren Handlungsweisen? Und sollen wir auch die ganzen Reihen mensch- licher und politischer Ungeheuer, monarchischer oder ochlokra- ıscher, als Gaben der Vorsehung hinnehmen? Ich habe schon ıngedeutet, daſs ich mir nicht anmaſse, die Miſsklänge in der Harmonie der Weltgeschichte auflösen zu können; wenn jedoch der Glaube an eine Vorsehung, welche während der Mensch denkt, die Erfolge lenkt, ohne welche nach dem Worte der Schrift kein Haar von unserem Haupte fällt, fatalistisch erscheint, so ist er venigstens nicht ein Fatalismus des unvernünftigen Zufalles, son- lern ein Fatalismus der Vernunft und des Gesetzes, mag man lieses mit Leibniz als prästabilirte Harmonie oder in welcher andern Form auffassen. Aber es ist überhaupt zu bestreiten, daſs diese Ansicht die Freiheit des menschlichen Handelns und dessen Ver- ıntwortlichkeit oder Zurechnungsfähigkeit aufhebe. Die höchste Nothwendigkeit ist zugleich die höchste Freiheit, die Nothwendig- ¿eit und Freiheit der Vernunft und Sittlichkeit, und für ihr Ge- ;entheil ist das vernunftbegabte und bewuſste Wesen der Vernunft ınd Sittlichkeit gegenüber verantwortlich. Ist der Weltplan ein ernünftiger und sittlicher, so kann er nicht durch Unvernunft ınd Unsittlichkeit und also auch nicht durch Unfreiheit verwirk- icht werden, sondern nur durch die freie Entschlieſsung derer, velche die Werkzeuge der Vorsehung sind, wie in der alten Tra- ;ödie, welche tiefe Weltansichten unter ihrer Maske birgt, das Schicksal nicht die handelnden Heroen mit magischen Kräften zu hren Handlungen zwingt, sondern die Handelnden dem Geschick reiwillig mit freier That entgegenkommen: bringen dennoch ver- lerbliche Mächte herzzerreiſsendes Unheil über die Menschheit, o mögen wir dieses, bis wir eine bessere Erklärung haben, als lie vergeltende Nemesis für Thorheit, Uebermuth und Laster

bezeichnen, eine Nemesis, die nach den der Geschichte eingeprägten Spuren allerdings durch die Völker zu wandeln scheint, wie schon Tacitus sie an Rom erkannte. Durch Vernunft und Sittlichkeit legen die Völker den Grund zu ihrem Glücke, durch Thorheit und Laster zu ihrem Untergang, und die wahre Staatskunst besteht darin, durch die Herrschaft jener das Glück der Völker herbeizuführen; „Kunst pflegt das Glück zu lieben und das Glück die Kunst", sagte nicht mit Unrecht ein spitzfindelnder Dichter. Das Glück besteht aber nicht in dem Reichthum und Luxus, der vielmehr ein krankhafter Zustand und die Quelle der Erschlaffung und des Verderbnisses ist: aber Wohlhabenheit und Thätigkeit sind seine Grundlage, weil Trägheit des Lasters Anfang ist und Armuth zur Armseligkeit führt. Und vor allem ist Tugend wie des Volkes so der Herrschenden vonnöthen, ihre Weisheit, Besonnenheit, Gerechtigkeit, Tapferkeit, die frei wirkend zugleich der Vorsehung dienen. Der Weisheit Anfang ist die tiefe Scheu vor dem Göttlichen, nicht aber der Aberglaube, der den Geist verdumpft, nicht die Deisidaemonie, welche die Thatkraft lähmt, nicht der Fanatismus, der Hafs und Zwietracht und Verfolgung statt des göttlichen Friedens bringt. Die Weisheit sieht nach innen vor, dafs der Staat seine Kräfte nicht durch innerliche Zersetzung und Auflösung verliere, nach aufsen, dafs er nicht seine Unabhängigkeit und Selbstbestimmung einbüfse: aber der falsche Staatsmann, der gefährlichste aller Sophisten, ergreift statt ihrer den Schein, List, Täuschung und Trug, und arbeitet ohne Voraussicht auf augenblickliche Erfolge, mag auch nach ihm, wie sie sagen, die Sintfluth einbrechen. Die Besonnenheit erhebt die Lenker der Staaten über die Leidenschaften der Parteien, mäfsigt die Entwürfe und Entschliefsungen durch Selbstbesiegung, hütet vor Hoffart und Uebermuth, der ins Verderben stürzt, lehrt Milde, Versöhnung, Verzeihung: aus ihr entspringt die Einheit des Sinnes der Herrschenden und der Beherrschten, die sicherste Gewähr des Bestehens in guten und schlimmen Zeitläuften. Ferner ist die Grundbedingung aller Herrschaft die Gerechtigkeit, deren Verwirklichung eben der Staat sein soll: ihr Ausdruck ist das Gesetz; ihr Gegentheil Willkür und Gewalt, die sich in den entgegengesetztesten Entartungen des Staates, in der Ochlokratie wie in der Despotie, in die Stelle des Gesetzes ein-

drängen, den Machtspruch oder das Plebiscit als sogenannten Volkswillen über das Gesetz erhebend. Mag immerhin, wie Aristoteles sagt, der grofse Mann gleich einem Gott sein unter den Menschen, und es für solche kein Gesetz geben, weil sie selber Gesetz seien; mögen immerhin diese mit ihrem eigenen, nicht mit unserem pygmäischen Mafsstabe zu messen sein: dennoch werden auch diese weltgeschichtlichen Heroen nicht durch Ungerechtigkeit und Verbrechen, nur durch Recht und Tugenden herrschen können. Was ist endlich alle Trefflichkeit des Geistes und Gemüthes ohne Tapferkeit? Wenn Knechtsinn der Beherrschten und die daraus entspringende Heuchelei und Schmeichelei das schlimmste Gift der Staaten sind, so ist das Hochgefühl der Fürsten und Völker der edelste Sporn zur Gröfse: dieses giebt die würdigsten Vorsätze ein und befähigt in denselben zu beharren, bietet auch wenn das Glück sich verhüllt, den Gefahren Trotz, bebt nicht zurück vor dem Schrecknifs des Augenblicks, setzt Gut und Blut an die wahre Ehre, während Kleinmuth und feiger Sinn sich der Verachtung preisgiebt und aus Furcht unterzugehen untergeht.

Hochansehnliche Versammlung! Wenn ich mir erlaubt habe, an dem heutigen Tage diese Weltansicht, wie ich sie nun einmal habe, in aller Bescheidenheit vorzutragen, weifs ich wohl, dafs sie weder allgemeine Beistimmung finden wird, noch auch die, welche sie mit mir theilen, diese meine Begründung gelungen finden dürften, da ich nur Gewöhnliches und oft Gesagtes wiederhole. Aber die mir beistimmen, werden auch die Schlufsfolgerungen billigen, um deren willen ich in diese Betrachtungen eingegangen bin, und die ich jetzt, ohne weiten Umschweif, in kurzen Worten zusammenfasse. Sie werden mit mir des Glaubens und der Ueberzeugung leben, dafs dieses Land und Reich eine erhabene und weltgeschichtliche Bestimmung erhalten, und nicht der Zufall diesem Volke dieses Herrscherhaus der Hohenzollern zugeloost, sondern die Vorsehung es ihm zugetheilt habe, damit es in der Gegenwart und Zukunft durch grofse Tugenden die geschichtliche Aufgabe löse, die nach den Thaten und Geschicken einer grofsen Vergangenheit wir als die Aufgabe dieses Landes und Reiches erkennen. Sie werden mit mir die heutige Festfeier als Feier nicht eines zufälligen Eräugnisses begehen, sondern einer

Gabe der Vorsehung, die den edlen und hochherzigen König zu diesem Throne berufen. Sie werden hoffen und vertrauen, unter seiner Herrschaft werde sich das Glück des Staates als ein gutes erhalten und mehren, und es werde sich, wie Demosthenes von Athen sagte, dies auch dadurch bestätigen, dafs dieses Land, getragen von den weisen und würdigen Entschliefsungen des Beherrschers, sich gegen die schwere und harte Zeit mit geringeren Opfern abfinde als andere, welche geglaubt hatten sie würden glücklicher sein, wenn sie ihren Vortheil von dem unsrigen trennten. Mögen alle Theile des Volkes in Eintracht mit dem hochsinnigen König und mit ihm gemeinsam, jegliche an ihrer Stelle ohne Eigennutz und Selbstsucht, muthig und tapfer auf der Bahn vorwärts gehen, welche ruhmvolle Vorfahren unzweideutig uns vorgezeichnet haben. Gott erhalte und segne den König und sein Haus!

VI.

Festrede gehalten auf der Universität zu Berlin am 15. October 1853.

Wir sind heute hier versammelt, ein Verein von Männern und Jünglingen, Lehrern und Zuhörern, um unter uns und vor Ihnen, hochverehrte Eingeladene, die unsern Angelegenheiten mit wohlwollender Theilnahme zugethan sind, ein Bekenntnifs abzulegen der Ehrfurcht und Liebe für den König unsern Herrn, der Dankbarkeit für die Wohlthaten, die wir mit dem ganzen Lande von ihm wie früher von den Fürsten seinen glorreichen Vorfahren empfangen haben, der Freudigkeit, womit wir diesen Tag begrüfsen, an welchem die Feier seines Eintrittes in das Leben wiederkehrt. Was immer das jedesmal verflossene Jahr aus dem Schoofse der Zeiten und Geschicke Frohes und Trübes, Gedeihliches und Erspriefsliches oder Bedenkliches und Unerwünschtes gebracht, welche Hoffnungen oder Befürchtungen es erregt haben mag: in allem Wechsel der Dinge, dem unaufhaltsamen Umschwunge der Begebenheiten bleibt uns gleich dem himmlischen Pol in unserm Innern Eines fest und beständig, das Gefühl der Huldigung für den in Glück und Leid bewährten Vater des Vaterlandes. Auf diesen unwandelbaren Grund tragen wir die Gedanken auf, die mit den Jahren wechseln, weil andere Umstände und Verhältnisse andere Betrachtungen erzeugen, wenn man es nicht etwa vorziehen will, gerade das nicht zu sagen, wozu die nächste Veranlassung gegeben ist. Allerdings giebt es Zeiten, in denen man dieses vorziehen mag, um nicht in den Strudel der Parteiansichten hineingerissen zu werden: zu diesen bedenklichen Zeiten rechne ich die gegenwärtige nicht, und ich wüfste nichts, was ich von meinem Standpunkt aus zu sagen veranlafst sein könnte und doch nicht sagen möchte. Für heute ladet mich die eingetretene innere Ruhe und Stille ein, den Blick dahin zu werfen, wovon die hochgehenden Wogen eines erregteren Volkslebens meist abziehen, dahin, wohin der Geist aus sturmbewegten Kreisen gern sich flüchtet, um in sich ungetrübte Ruhe und Hei-

terkeit zu finden, auf die Wissenschaft. Liegt ohnehin dieser Gegenstand uns am nächsten, so leitet mich überdies des gefeierten Königs uneigennützige und von jeder Nebenrücksicht unabhängige Liebe zu der Wissenschaft darauf hin, an diesem Tage das Wissen unter Abstreifung der beengenden Nebenrücksichten zu betrachten, die ihm von manchen Seiten zugemuthet werden. Sollte sich mir hierbei unbewufst und unwillkürlich mancher Gedanke wieder darbieten, der auch früher schon von dieser Rednerbühne herab geäufsert worden, so finde ich, weit entfernt dies als einen Fehler anzusehen, den wiederholten Ausdruck bestimmter Grundsätze durch die Stellung dessen, der an diesem Tage hier spricht, vollkommen gerechtfertigt. Denn wie ich diese auffasse, und wie sie auch in der öffentlichen Ankündigung unserer Feier bezeichnet wird, ist dieser Redner weniger darauf angewiesen, aus eigener Person zu sprechen, als dafs er ein Dolmetscher des Gefühles und Sinnes der Körperschaft sein soll: er kann zwar mit gutem Gewissen nichts sagen, was nicht aus seinem eigenen Denken hervorginge, nicht seine Ueberzeugung wäre: aber diese mufs zugleich die Ueberzeugung der Körperschaft sein; er mufs sich in die letztere hineingelebt haben, mit ihr Ein Herz und Eine Seele sein und aus ihr heraus sprechen. Was wir aber Körperschaft nennen oder mit fremder Zunge Universität, das besteht zwar aus aber nicht in den vereinzelten Bestandtheilen; sein Wesen ist die Allgemeinheit und Einheit, die durch die besonderen Glieder durchgeht und diese zu einem Ganzen gestaltet, welches vor den Theilen ist, nicht die Theile vor dem Ganzen, und dieses Ganze ist ein Bleibendes, wie auch die Glieder sich verändern mögen, gleichwie der organische Körper derselbe bleibt, während er doch beständig seine Stoffe wechselt und für die ausgeschiedenen oder absterbenden neue aufnimmt und in sein eigenes Blut und Fleisch verwandelt. Wie des Körpers Einheit in der Seele liegt, die ihm von seiner Entstehung an als eine bestimmte einwohnt und unbeschadet ihrer fortschreitenden Entwickelung eine und dieselbe bleibt, so hat die wahre Körperschaft als ihre stetige Einheit und ihr Lebensprincip einen bestimmten Geist: seine Beständigkeit giebt ihr selber Bestand, dafs sie nicht, von den wechselnden Strömungen der Lüfte wie ein Rohr hin und her getrieben, bald dieser bald jener Richtung folge, und in dem Festhalten desselben

beruht das Erhaltende, welches man den Körperschaften zuschreibt. Denn mit der Entstehung der Gemeinschaft selber gebildet, pflanzt er sich durch innere Ueberlieferung fort; nicht als ob nicht auch ihrem Wesen Fremdes darin auftauchen könnte, aber so lange sie lebenskräftig ist, wird dieses nicht tief einwurzeln. Unserer Körperschaft, deren Mitglied nur noch mit wenigen fast von ihrer ersten Einsetzung an zu sein ich das Glück habe, ist sicherlich bei ihrer Stiftung ein solcher Geist mitgeboren durch den Geist der grofsherzigen Stifter und der unsterblichen Heroen der Wissenschaft, welche sie damals zu den Ihrigen zählte, und er ist von ihr in fortwährender Ausübung befestigt und gekräftigt worden. Aus ihm mufs, wer ihr Vertreter sein soll, seine Grundsätze gesogen haben; und bin ich als solcher für diese Feier bestellt, mufs ich mir schon anmafsen, von diesem Geiste erfüllt zu sein, um ihm einen Ausdruck geben zu können: ist aber dieser Geist ein alter, so kann sein Ausdruck nicht auf den Reiz der Neuheit Anspruch machen. Freilich bleibt dem Zweifel Raum, ob ich jenen Geist erfafst habe; aber um mich einer Demosthenischen Wendung zu bedienen, ich habe die Ueberzeugung von mir, vielleicht aus Mangel an richtigem Gefühl, aber ich habe einmal die Ueberzeugung, ohne die ich überhaupt hier nicht auftreten könnte, von Anbeginn und durch eine lange Reihe von Jahren dahin gestrebt zu haben, dafs meine Worte jenem Sinn entsprächen.

Das Erkennen ist ein Gemeingut aller Menschen, die ihres Geistes mächtig sind; durch dasselbe und den darauf gegründeten Willen unterscheiden sie sich von den Thieren. Aber in dem Mafse als das körperliche oder das geistige Leben im Menschen überwiegt, und letzteres zu geringerem oder höherem Bewufstsein gelangt ist, steigert sich die Erkenntnifsfähigkeit von einem Geringsten durch unzählige Grade bis zu unbestimmbarer Höhe und Tiefe. Erlauben Sie mir, hochverehrte Zuhörer, wenige für die Betrachtung nothwendige Worte über die Quellen und den Zweck der Erkenntnifs, nur zur Erinnerung daran, nicht zur Belehrung oder Beweisführung in strengster Form. Ein grofser Theil unseres Erkennens entspringt aus der Erfahrung: durch die Sinne vermittelte Eindrücke der dem Geiste gegenüberstehenden Welt geben der Seele Wahrnehmungen, aus welchen sich Vorstellungen vom Einzelnen bilden; die Induction führt zum Bewufstsein des

Gemeinsamen und läfst dieses in der Einheit des Begriffes und des Gesetzes erkennen. Dies ist der Gang nicht allein der Naturforschung, sondern auch der geschichtlichen und philologischen Forschung, nur dafs jener die Wahrnehmung durch Beobachtung, dieser meist durch Ueberlieferung zukommt, zu deren Prüfung sie besonderer Thätigkeiten bedarf. Aber alles Allgemeine und alle Einheit kommt vom Geiste, sinnlich wahrgenommen wird nur das Einzelne; also auch in der durch die Erfahrung vermittelten Erkenntnifs ist es der Geist, der das Erkennen als denkender nach unwandelbaren Gesetzen vollzieht. Wenige, wenn ich nicht irre, halten diese Erfahrung noch für die einzige Quelle der Erkenntnifs: die mathematischen Begriffe, die reinen Denkbestimmungen, die sittlichen Ideen liegen in dem Geiste selber und sind nicht aus den sinnlichen Wahrnehmungen gebildet. Mag nun das Erkennen von reinen Vernunftbegriffen herabsteigen zu dem sinnlich Wahrnehmbaren, oder von diesem zu Begriffen aufsteigen, so müssen beide Wege, bei richtigem Gang und soweit jeder von beiden führt, von den entgegengesetzten Ausgangspunkten aus dieselben Ergebnisse liefern. Was aber der Zweck des Erkennens sei, darüber sind wiederum nicht alle einig. Aristoteles, der nächst seinem Lehrer Platon die Erkenntnifs selber mit ächt wissenschaftlichem Geiste der Betrachtung unterwarf, hat das Erkennen selbst für das Ziel und den Zweck des Erkennens erklärt. Alle Menschen, sagt er, streben von Natur nach dem Wissen: ein Beweis dafür ist die Liebe zu den Wahrnehmungen; denn diese werden auch ohne Bedürfnifs oder Gebrauch um ihrer selbst willen geliebt, vorzüglich die Wahrnehmung durch die Augen: nicht allein um zu handeln, sondern auch wenn wir nichts handeln wollen, ziehen wir das Sehen fast allem andern vor, und zwar weil diese Art der Wahrnehmung uns am meisten etwas kenntlich macht und viele Unterschiede offenbart. Indem er untersucht, auf welche Ursachen und Principien sich das beziehe, was Weisheit ist, erklärt er, von den Wissenschaften sei die, welche um ihrer selbst, um des Wissens willen, ergriffen werde, mehr Weisheit als die um der Folgen willen gesuchte: am meisten wissenswerth seien die Principien und Ursachen, weil durch sie und aus ihnen das andere erkannt werde, nicht aber umgekehrt, und dieser Erkenntnifs komme es auch am meisten zu, dafs sie um

ihrer selbst willen erkenne und wisse. Die Menschen hätten angefangen und fiengen noch an zu philosophiren, weil sie sich verwunderten über die Dinge und unsicher waren: die aber unsicher sind und sich verwundern, glauben nicht zu wissen; philosophirten sie also um der Unwissenheit zu entgehen, so folge, dafs sie um des Wissens willen philosophirten, nicht wegen irgend eines Gebrauches; und erst als man schon im Besitze des zu behaglicher Lebensführung Nöthigen gewesen, sei die höhere Wissenschaft entstanden, folglich nicht für irgend einen andern Gebrauch derselben, sondern wie derjenige Mensch frei sei, der um seiner willen ist und nicht um eines andern, so sei auch die höchste Wissenschaft allein frei unter den Wissenschaften, weil sie allein um ihrer selbst willen ist. Diese, sagt er, ist auch die am meisten herrschende der Wissenschaften, weil sie erkennt, um wessen willen jegliches zu thun sei: dieses ist nämlich das Gute in jeglichem Ding, im Ganzen aber das Beste in der gesammten Natur, und auch das Gute und das „um wessen willen“ ist eine der letzten Ursachen. So begründet der Philosoph die Freiheit, Selbständigkeit und Unabhängigkeit des Wissens, wenngleich verhältnifsmäfsig, indem je reiner und höher die Erkenntnifs, desto mehr sie ihm Selbstzweck ist; und gewifs hat das reinste und höchste Wissen keinen andern Zweck als in sich. Aber wenn dieses wahr ist, sind wir berechtigt, den Selbstzweck des Erkennens auf alles Wissen auszudehnen. Denn wird irgend einem geringeren Erkennen noch ein anderer Zweck aufser dem Selbstzweck beigelegt, während dem höchsten nur dieser letztere zukommt, so kann jener andere nur aus etwas stammen, was an dem Wissen nicht mehr Wissen ist. Ob nun die so bestimmte Wissenschaft zu achten oder zu verachten sei, wird jeder nach der Stimmung und Richtung seines Sinnes beurtheilen müssen: wir sagen nur, jenes werde der thun, welcher in der Erkenntnifs der Natur und des Geistes an sich die Entfaltung des bewufsten menschlichen Geistes überhaupt oder der Vernunft, und in der Vernunft ein dem Menschen einwohnendes Göttliches erkennt, und in dem Sein und Leben des Geistes in sich selbst die höchste Befriedigung findet; es gebe aber auch eine Sinnesart, für welche die Erkenntnifs nur ein Mittel zur Erreichung anderer Zwecke ist, eine Sinnesart, die von den Gebildetern aller Zeiten als ba-

nausisch bezeichnet wird und des freisinnigen und hochbegabten Menschen unwürdig: weſshalb auch derjenige Theil der studirenden Jugend, welcher das Erkennen um seiner selbst willen anstrebt, als der edlere angesehen und nur ihm wissenschaftlicher Sinn beigelegt wird. Jene andern Zwecke sind allerdings sehr verschiedenartig; der äuſserlichste und geisttödtendste aber ist unter ihnen der, vermöge dessen die Wissenschaft dem Jünger sogenanntes Brotstudium wird, für welches sie eine beschränktere Gestaltung annehmen muſs und sich bisweilen je nach den Umständen einer Anbequemung unterwirft, die vortheilhaftere Aussichten verspricht. Doch ist auch diese Sinnesart uralt; ihr Vorbild hat schon die Aristophanische Komödie in ihrem tölpischen Strepsiades dargestellt, wenn sie ihm bei einem Gegenstande, der ihm zum Lernen vorgelegt wird, die Frage in den Mund legt, was ihm dieses für das Brot nütze.

Aber verwirft man auch diese ganz unfreie Beziehung der Wissenschaft auf den Vortheil und Erwerb der einzelnen Person, so hat man doch oft, wohl auch vom Throne herab, die Forderung gehört, die Wissenschaft solle sich praktisch machen; die Theorie, also das Erkennen um seiner selbst willen, sei unnütz. Theorie und Praxis sind zwei allgemein gangbare Wörter, die jeder leichthin im Munde führt, wie die Münze in der Tasche; solche Wörter nutzen im Laufe der Zeiten ihr Gepräge bis zur Unkenntlichkeit ab, und es hängen sich daran dunkle Nebenvorstellungen, die den wahren Sinn verdecken und kaum noch einen festen Begriff damit zu verbinden erlauben: um die ächte Bedeutung der zwei Wörter zu finden, werden wir schon dahin zurückgehen müssen, wo sie entstanden oder gestempelt worden sind und woher wir sie überkommen haben. Derselbe Meister des Denkens, dem ich soeben nachging, unterscheidet eine dreifache Seelenthätigkeit, die theoretische oder erkennende, die praktische oder wirkende, die poetische oder machende, und zwar je nach einer jeglichen Princip und Zweck. Das Princip der theoretischen Thätigkeit sind ihm die Gegenstände der Erkenntniſs, die Dinge selbst in ihrer Unterschiedenheit von dem Subject, und ihr Zweck ist die Erkenntniſs, das Theorem selbst, oder was einerlei ist, das Wahre; die praktische Thätigkeit hat ihr Princip in dem Subject, in dem Willen desselben, und ihr Zweck ist das, was

zu thun ist, die Handlung abgesehen vom Werke, die Verwirklichung des Guten oder die Eupraxie; die machende Thätigkeit hat Geist, Kunst oder ein Vermögen des Subjectes zum Grunde und zum Zwecke das Werk. Hiernach entscheidet er namentlich darüber, wohin die Physik zu rechnen sei, und erklärt sie für theoretisch. Er hält jedoch diese begründete Dreiheit nicht überall fest, sondern begnügt sich öfter mit dem Gegensatze des Theoretischen und des Praktischen, wie mir scheint mit Recht. Denn die machende Thätigkeit hat, inwiefern sie sich als schöne Kunst eben auf die Gestaltung des Schönen, das heifst der in dem Sinnlichen verkörperten und versenkten Idee bezieht, mit der Theorie die ideale innere Vision gemein, und ein Hauptzweig derselben, die vorzugsweise so genannte Poesie, stellt sogar in demselben Stoffe dar, dessen sich das Erkennen bedienen mufs, in der Sprache; und die schönen Künste haben wieder auch keinen andern Zweck als die Darstellung jener innern Vision, die der Erkenntnifs wo nicht gleich, doch als ihr Bild sehr ähnlich ist; sodafs dieser Theil der Künste der Erkenntnifs verwandter ist als dem Handeln: die übrige machende Thätigkeit dagegen ist dem Handeln verwandter, indem sie fast ganz in Thun und Arbeit aufgeht und dem Zwecke des Gebrauches dient: wefshalb denn die ganze machende Thätigkeit unter die theoretische und die praktische vertheilt werden kann. Aber auch dieser letztere Gegensatz ist kein ausschliefsender: denn das Erkennen selber kommt nicht ohne Willen und Vorsatz zu Stande, und ist auch ein Gut, und ein sehr hohes, die theoretische Thätigkeit also der praktischen nicht schlechthin entgegengesetzt; und umgekehrt, ist der Wille ein vernünftiger, vom blinden Triebe, den auch das Thier hat, verschiedener, so wird er durch das Erkennen bestimmt, und darum hat der tiefsinnige Platon, das Theoretische und Praktische minder auseinanderreifsend, die Tugend als Erkenntnifs bezeichnet: ja die gesammte praktische Seelenthätigkeit ist der theoretischen dadurch untergeordnet, dafs das Ziel der erstern, das Gute, ein Princip ist, welches nur durch Erkenntnifs vollkommen ergriffen werden kann, wenn es auch, aber unbewufst, im Gefühl und Glauben gegeben ist; so wird das Praktische selber Gegenstand der Theorie, und weil das Wahre und das Gute sich nicht widersprechen können, ist ein

nausisch bezeichnet wird und des freisinnigen und hochbegabten Menschen unwürdig: wefshalb auch derjenige Theil der studirenden Jugend, welcher das Erkennen um seiner selbst willen anstrebt, als der edlere angesehen und nur ihm wissenschaftlicher Sinn beigelegt wird. Jene andern Zwecke sind allerdings sehr verschiedenartig; der äufserlichste und geisttödtendste aber ist unter ihnen der, vermöge dessen die Wissenschaft dem Jünger sogenanntes Brotstudium wird, für welches sie eine beschränktere Gestaltung annehmen mufs und sich bisweilen je nach den Umständen einer Anbequemung unterwirft, die vortheilhaftere Aussichten verspricht. Doch ist auch diese Sinnesart uralt; ihr Vorbild hat schon die Aristophanische Komödie in ihrem tölpischen Strepsiades dargestellt, wenn sie ihm bei einem Gegenstande, der ihm zum Lernen vorgelegt wird, die Frage in den Mund legt, was ihm dieses für das Brot nütze.

Aber verwirft man auch diese ganz unfreie Beziehung der Wissenschaft auf den Vortheil und Erwerb der einzelnen Person, so hat man doch oft, wohl auch vom Throne herab, die Forderung gehört, die Wissenschaft solle sich praktisch machen; die Theorie, also das Erkennen um seiner selbst willen, sei unnütz. Theorie und Praxis sind zwei allgemein gangbare Wörter, die jeder leichthin im Munde führt, wie die Münze in der Tasche; solche Wörter nutzen im Laufe der Zeiten ihr Gepräge bis zur Unkenntlichkeit ab, und es hängen sich daran dunkle Nebenvorstellungen, die den wahren Sinn verdecken und kaum noch einen festen Begriff damit zu verbinden erlauben: um die ächte Bedeutung der zwei Wörter zu finden, werden wir schon dahin zurückgehen müssen, wo sie entstanden oder gestempelt worden sind und woher wir sie überkommen haben. Derselbe Meister des Denkens, dem ich soeben nachging, unterscheidet eine dreifach[e] Seelenthätigkeit, die theoretische oder erkennende, die praktisch[e] oder wirkende, die poetische oder machende, und zwar je nac[h] einer jeglichen Princip und Zweck. Das Princip der theoretisch[en] Thätigkeit sind ihm die Gegenstände der Erkenntnifs, die Din[ge] selbst in ihrer Unterschiedenheit von dem Subject, und ih[r] ... ist die Erkenntnifs, das Theorem selbst, oder was ... das Wahre; die praktische Thätigkeit hat ihr ... Subject, in dem Willen desselben, und ihr ...

zu thun ist, die Handlung abgesehen vom Werke, die Verwirklichung des Guten oder die Eupraxie; die machende Thätigkeit hat Geist, Kunst oder ein Vermögen des Subjects zum Grunde und zum Zwecke das Werk. Hiernach entscheidet er namentlich darüber, wohin die Physik zu rechnen sei, und erklärt sie für theoretisch. Er hält jedoch diese begründete Dreiheit nicht immer fest, sondern begnügt sich öfter mit dem Gegensatze des Theoretischen und des Praktischen, wie mir scheint mit Recht. Denn die machende Thätigkeit hat, inwiefern sie sich als schöne Kunst [illegible] auf die Gestaltung des Schönen, das heifst der in den Sinnendingen verkörperten und versenkten Idee bezieht, mit der Theorie die ideale innere Vision gemein, und ein Hauptzweig derselben, die vorzugsweise so genannte Poesie, stellt sogar [illegible] dar, dessen sich das Erkennen bedienen muſs [illegible] und die schönen Künste haben wieder auch keinen andern Zweck als die Darstellung jener innern Vision, die der Erkenntnifs [illegible] nicht gleich, doch als ihr Bild sehr ähnlich ist. [illegible] Theil der Künste der Erkenntnifs verwandter [illegible] Handeln: die übrige machende Thätigkeit dagegen ist dem Handeln verwandter, indem sie fast ganz in Thun und Arbeit aufgeht und dem Zwecke des Gebrauches dient [illegible] die ganze machende Thätigkeit unter die theoretische und die praktische vertheilt werden kann. Aber auch dieser [illegible] Gegensatz ist kein ausschliefsender: denn das Erkennen [illegible] kommt nicht ohne Willen und Vorsatz [illegible] auch ein Gut, und ein sehr hohes, [illegible] tigkeit also der praktischen nicht [illegible] umgekehrt, ist der Wille ein vernünftiger, [illegible] den auch das Thier hat, [illegible] Erkennen bestimmt, und daraus [illegible] Theoretische und Praktische [illegible] gend als Erkenntnifs bez[illegible] [illegible]enthätigkeit ist der [illegible] das Ziel der ersteren [illegible] durch Erkenntnifs [illegible] [illegible]ch, aber unbew[illegible] [illegible]d das Praktisch[illegible] [illegible] und das [illegible]

Widerspruch zwischen der ächten Theorie und der ächten Praxis unmöglich. Dennoch bleiben beide Richtungen, auch in ihrer nachgewiesenen Einheit, zwei verschiedene; und um nicht geltend machen zu wollen, dafs fast dieselben, welche verlangen, die Wissenschaft solle sich praktisch machen, wieder ganz im Gegentheil die Männer der Wissenschaft vom Handeln ausschliefsen wollen, damit durch ihre Theorien nicht die praktischen Kreise gestört würden, ist die Sonderung schon als Theilung der Arbeit gerechtfertigt, weil wenige mit gleicher Kraft beide Richtungen verfolgen können, wie, um nur aus dem Alterthum Beispiele herzunehmen, dessen Verhältnisse doch gegen die unsrigen viel einfacher waren, Perikles und Demosthenes nicht die grofsen Staatsmänner geworden wären, wenn sie zugleich die wissenschaftliche Höhe des Platon und Aristoteles erstrebt hätten, noch diese die grofsen Philosophen und Herrscher im Reiche der Theorie, wenn sie zugleich die Lorbeern jener hätten erringen wollen. Doch die Forderung ist wohl vielleicht diese: die Wissenschaft solle sich nicht auf das Sein und Werden der Dinge überhaupt, sondern auf menschliche Zwecke als eine Theorie des Handelns selber beziehen, dieses in dem vorher bezeichneten Gegensatze genommen, ohngefähr wie von Sokrates gesagt worden, er habe die Philosophie vom Himmel auf die Erde herabgerufen und in die Städte und Häuser eingeführt, und sie gezwungen über das Leben und die Sitten, die Güter und die Uebel Untersuchungen anzustellen. Also nicht mehr das Wahre sollte Gegenstand des Wissens sein, sondern nur das Gute: aber das Gute selber läfst sich nicht erkennen ohne die Erkenntnifs der Natur und des Geistes, und mit der Ertödtung der einen Seite der Seelenthätigkeit erstirbt auch die andere. Endlich ist die Forderung, die Wissenschaft solle praktisch werden, selten auch nur so gemeint, dafs sie das Gute erkennen solle; sondern während es verschiedene Güter giebt, geistige und leibliche, beide wünschenswerth, weil die volle Tüchtigkeit des Menschen in der Gesundheit und Tüchtigkeit des Leibes und der Seele besteht, und weil das Vorzüglichere, der Geist, desto unabhängiger wird, je mehr die Beschränktheit des leiblichen Daseins und die Unbequemlichkeiten und Uebel des körperlichen Lebens aufgehoben werden, wozu der Besitz der äufseren Güter vieles beiträgt, so wird der Begriff des Praktischen meist auf den Erwerb der leib-

lichen und sinnlichen Güter, die Erreichung der sinnlichen Eupraxie herabgesetzt, und wird er ja noch zugleich auf die sittlichen und geistigen Güter bezogen, so werden diese in der beschränkten Form gegebener oder positiver Zustände gefafst und in der Wirkung innerhalb derselben das Praktische gefunden. Dieser Sinnesweise ist vor allem das Speculative zuwider, und nicht blofs als unnütz, sondern in gewissen Fällen auch als gefährlich, weil es unabhängig von den gangbaren Meinungen auf die Principien zurückgeht, wohl auch überdies als unmöglich, weil die Versunkenheit in dieser Art der Praxis gewöhnlich den Skepticismus zum Gefährten hat: minder verhafst ist solchen die Empirie, aber mit Unrecht, da ein grofser Theil derselben ihnen gleich unnütz und gleich gefährlich scheinen müfste. Uebrigens würde diese Richtung auf das allein, was einer sogenannten praktischen Anwendung fähig ist, folgerecht durchgeführt sich selber entgegenarbeiten. Denn rechnet man die Fälle ab, wo die Praxis der Theorie vorangegangen, diese erst aus jener entstanden ist, so kann man eine Erkenntnifs nicht anwenden, ehe sie an sich, ohne Anwendung, gewonnen ist, und es läfst sich nicht im voraus bestimmen, ob etwas anwendbar ist und wozu, oder nicht. Man hat treffend bemerkt, dafs Kepler nicht hätte finden können, die Planetenbahnen seien elliptisch, hätten nicht die Hellenischen Mathematiker aus reinem Wohlgefallen an den Theoremen, die ihnen mehr werth waren als die Anwendung, weil sie idealer und darum schöner sind, die Theorie der Kegelschnitte ausgebildet; oder wenn dieses Beispiel von Anwendung hierher nicht ganz passen sollte, weil es für unser Wohlbehagen gleichgültig ist, in was für Bahnen die Weltkörper laufen, so wird man zugestehen, dafs die Anwendung der Lehre von den Kegelschnitten auf die Geschütze ebensowenig vorausgesehen war. Ich übergehe andere Beispiele, weil sie zu nahe liegen. Die Theorie ist die edle ambrosisch duftende Blüthe, die Anwendung ist die langsam reifende Frucht; wer die Frucht will, mufs der Blüthe warten.

Beharren wir unbeirrt von diesem nicht mafsgebenden Bilde dabei, das Erkennen sei sich selbst Zweck, so kann die Wissenschaft nicht durch ein anderes aufser ihr bestimmt werden; sie ist vermöge ihres eigensten Wesens frei wie der Geist, in welchem sie geboren ist. Ich will noch nicht sagen, dafs hierin zu-

gleich die Anforderung des Fortschrittes an sie enthalten sei; denn ihre Freiheit könnte sich auch dadurch bewähren, dafs sie an dem Alten festhielte oder zu Früherem zurückkehrte: aber das liegt in ihrer Freiheit, dafs sie, wenn sie selber in sich zum Fortschritte drängt, keine äufsere Hemmung desselben ertragen kann. Indessen stellt sich auch ohne weitere Begründung, die ich Ihnen ersparen darf, die Aufgabe der Wissenschaft als eine unendliche Arbeit des Geistes heraus; sie ist also allerdings auf einen unendlichen Fortschritt angewiesen, obgleich für sie wie für das gesammte Leben die entgegengesetzten Ansichten gelten, dafs nichts Neues unter der Sonne geschehe, und wiederum dafs der Fufs nicht zweimal durch denselben Flufs wandle. Das Erkennen des menschlichen Geschlechts ist eine zusammenhängende Kette geistiger Thätigkeiten, in welcher Altes und Neues untrennbar verschlungen sind; dieses wurzelt in jenem, aber aus der alten Wurzel treiben neue Sprossen, und so ist dieselbe Wahrheit zugleich alt und neu, und in der entwickeltern Wiedererzeugung liegt ein Fortschritt, nur nicht eben ein geradliniger, sondern er ist einer Schraubenlinie vergleichbar, in welcher die Bewegung in Kreisform umkehrend dennoch niemals wieder zu dem Ausgangspunkte zurückkommt, sondern in einer alle Kreise schneidenden Richtung, oft freilich unter mannigfachen Abirrungen auch von diesem Pfade, weiter und weiter auf andere Punkte vorrückt. Auch ist dieser Fortschritt nach der Natur der Gegenstände sehr verschieden; wie ich anderwärts dargethan zu haben glaube, ist er in dem Grade langsamer und unmerklicher, je unsinnlicher, innerlicher und geistiger die Dinge sind, auf welche sich das Wissen bezieht, weil die Tiefe der geistigen Anschauung nicht mit den Zeiten wächst und gerade im entfernten Alterthum die hochbegabten Naturen erfüllt waren von der schöpferischen übersinnlichen Geisteskraft, mit welcher sie die ewigen Ideen des menschlichen Geschlechts, nicht zerstreut durch die später bis ins Unendliche angewachsene Mannigfaltigkeit der Eindrücke und Verhältnisse, in mächtiger Concentration und jugendlicher Frische so erfafst und ausgeprägt haben, dafs die späteren Geschlechter an diesen lebensvollen Erzeugnissen sich erwärmen, aus ihnen sich nähren und stärken können: dagegen häuft die lange Zeit die Summe der Erfahrungen, und indem diese von dem Geiste

verarbeitet und auf das Geistige zurückbezogen werden, müssen zuletzt auch jene unvergänglichen Uranschauungen in ein reineres Licht treten. Dieser und aller übrige Fortschritt des Erkennens wird gehemmt, wenn ihm von einem andern als ihm selber Anfang und Ausgangspunkt, Zweck und Ziel bestimmt wird. Dieses andere ist das Positive, nicht das, dessen Gegensatz das Negative ist: denn die Wissenschaft ist nicht das Verneinende: sondern das Positive in seiner ursprünglichsten Bedeutung, das heifst im Gegensatze des Natürlichen, welches in der Natur der Dinge und im vernünftigen Erkennen gegeben ist; denn das Princip des Positiven ist nicht dasselbe wie die Quellen des Wissens, sondern die Autorität, welche in der Wissenschaft geltungslos ist, und sein Ziel ist nicht das freie Erkennen, sondern die Unterwerfung unter das Gesetzte. Vergebens wird man das Vorhandensein dieses Gegensatzes in Abrede stellen, wenngleich er nicht unauflöslich ist. Freilich hat man das Positive für ein Objectives, als die von den Vorfahren ererbte Sitte und Herkommen der subjectiven Meinung gegenüber und für das Stetige und Unwandelbare erklärt, und da das Erkennen nichts anderes sucht als das Objective und Stetssichgleichbleibende, weil es das Wahre sucht, so scheint denn in dem Positiven das Ziel des Erkennens bereits erreicht zu sein. So ist es aber keinesweges. Denn erkennen wir auch an, das Positive sei nicht ein von der herrschenden Gewalt willkürlich Gesetztes, nicht, wie der Platonische Thrasymachos lehrt, das Zuträgliche des Stärkern, sondern etwas Besseres, das, was das Gefühl oder sogar das Bewufstsein jedes Volks oder der Einsichtigern darunter in jedesmaliger Zeit als das Richtigere erkannt und darum für Gegenwart und Zukunft gesetzt habe, so ist es defshalb nicht objectiv, sondern häufig nur der erstarrte Ausdruck einer früheren Subjectivität: unwandelbar aber ist es nur in dem Mafse, als der Volksgeist zum Stillstande geneigt ist, wie Aegypter und Sinesen und im Verhältnifs gegen die freien Bewohner des Abendlandes das seit undenklichen Zeiten an Knechtschaft gewöhnte Morgenland überhaupt; übrigens wird es, da es allerdings oft nur auf der herrschenden Macht beruht, zu manchen Zeiten in rascher Aufeinanderfolge gesetzt und umgesetzt und abermals umgesetzt, und sogar Sitte und Herkommen sind nicht unveränderlich, bewegen sich vielmehr im Laufe der Geschichte mit dem gesammten

Bildungszustande. Unläugbar jedoch bewegt sich das Positive langsamer als die Wissenschaft und bleibt also hinter dieser zurück: setzt jenes dieser Schranken und muthet ihr Nebenrücksichten zu, so tritt der Widerstreit beider ans Licht, der so alt ist als die Wissenschaft selbst, aber zum erstenmal ist er in dem gebildetsten Staate der Welt und auf dem Höhenpunkte der Bildung desselben von dem geistreichsten Manne seiner Zeit in voller Tiefe empfunden und ausgesprochen worden, als dieser Staat die angebliche Verletzung des Positiven durch die Wissenschaft mit dem Tode zu rächen sich von der Demagogie hatte verführen lassen, ein ewig denkwürdiges Beispiel zu spät bereuter Verblendung, und doch nicht genug beherzigt von der Nachwelt! Legen wir von diesem Widerstreite nicht die ganze Schuld dem Positiven zur Last, wenn es seine Gewalt nicht mifsbraucht! Denn wenn es wahr ist, dafs grofse und heilige Anschauungen von tiefem Inhalt in frühen Zeiten lebenskräftig ausgeprägt worden, und wenn, was ebensowenig zu bezweifeln, hiervon vieles in das Positive der gebildeten Völker übergegangen, darin befestigt und den Herzen und Gemüthern theuer geworden ist, soll man nicht leichtsinnig und übermüthig an dem Positiven rütteln: verschmäht man die Autorität, so hat man damit noch nicht die Wahrheit an die Stelle eines Irrthums gesetzt, sondern der Inhalt des eigenen Dafürhaltens kann unrichtiger oder flacher sein als der Inhalt des Autoritätglaubens, während jenes Dafürhalten oft noch obendrein mit eitler Ueberhebung verknüpft ist. Wenn Aristoteles sagt, der Philosoph sei philomythisch, weil das Philosophiren von Verwunderung beginne und der Mythos aus Wunderbarem bestehe, so mag hinzugesetzt werden, er liebe den Mythos auch darum, weil dieser in seiner wunderbaren und mystischen Hülle einen edlen Kern oder Keim des Wissens berge; und sollten es auch nur halbwache Träume sein, sind es heilige und ahnungsvolle Träume. Ueberhaupt wird der Mann der Wissenschaft dem Positiven die höchste Rücksicht, Achtung und gewissenhafte Scheu durch Lehre und Leben erweisen, mit vorzüglicher Ehrfurcht dem, was am meisten positiv ist, den religiösen Satzungen über die hochheiligen göttlichen Dinge, inwiefern dieselben gegründet sind auf einer in das menschliche Geschlecht eingehenden typischen und symbolischen Offenbarung des göttlichen Geistes, wenn diese auch in der menschlichen Fas-

sung getrübt erscheint. Es giebt aber noch eine andere Weise, wie die Wissenschaft dem Positiven förderlich ist. Wir finden eine weltliche und eine geistliche Autorität: jene setzt die staatlichen und rechtlichen Verhältnisse, diese den Glauben, inwiefern er zum Dogma formulirt ist. Beide sind ohne weiteres, jene für das Oeffentliche, diese für das Kirchliche, wie es vom Staat anerkannt ist, positiv gültig und bindend: weil aber theils nicht aufser Zweifel steht, was diese Autoritäten wirklich gesetzt haben, theils selbst in den Fällen, in welchen hierüber kein Zweifel obwaltet, noch nicht unmittelbar klar ist, wie viel die Satzung enthalte und was daraus folge oder nicht, so wird das Positive, ohne seine im Glauben und Gehorsam befestigte Werthgeltung dem Urtheil des Erkennens zu unterwerfen, Gegenstand geschichtlicher Forschung, kunstmäfsiger Auslegung und begrifflicher Analyse für Wissenschaften, welche wir, weil ihre letzte Quelle die Autorität ist, positive Wissenschaften nennen, ein Ausdruck, der freilich mit einem Widerspruch behaftet scheint, den wir für jetzt auf sich beruhen lassen. Dies sind die weiten Felder der positiven Staats- und Rechtslehre und der positiven Theologie, vorzugsweise der protestantischen, die einen weitern Spielraum der Untersuchung für sich in Anspruch nimmt: diese werden auch in ihrer Gebundenheit vieles beitragen können zur Läuterung des Staatlichen und Religiösen auf dem Wege des Erkennens, indem sie, was zufällig und irrthümlich der Satzung als Inhalt oder Folgerung angehangen worden, davon abscheiden, dieselbe auf ihre wesentlichen Bestimmungen und Bestandtheile zurückführen und sie in möglichen Fällen sogar begründen, und so Gebot und Glauben in das Wissen aufnehmen. Wenn so die Wissenschaft der Autorität ihren Tribut zollt, so mag ihr billig auch die Wiedervergeltung angedeihen, welche darin liegt, dafs man den Geist mit dem Geiste bekämpfe, nicht mit der Gewalt: dafs selbst die äufsersten Gewaltmittel, geschweige denn geringere, dafs Vertilgen, Verbrennen, Tödten den Gedanken und die Wissenschaft nicht überwinden, dafs auch das im Mittelalter vielbeliebte, unstreitig bei übriger Roheit lobenswerth milde und gelinde Auskunftsmittel des Widerrufes angeblicher Häresie nur einen scheinbaren Sieg der Autorität über das Erkennen gewährte, ist durch eine lange Reihe von Erfahrungen erwiesen, da jedesmal doch die bessere Erkenntnifs

aus der Vernichtung des Leiblichen sich in das Reich der Wahrheit hinübergerettet hat, die Verfolger aber der Verachtung und dem Abscheu der Nachwelt anheimgefallen sind, und wenn aus Furchtsamkeit und Schwäche, die unverständiger und grausamer Gewalt gegenüber Entschuldigung verdient, mit abgedrungener Heuchelei widerrufen worden, auch der Widerruf widerrufen wurde, sobald die Furcht verschwunden war. In der Wahrheit ist Mafs und Besonnenheit; die Verfolgung ist das Werk fanatischer Leidenschaft, die einmal losgelassen keine Grenze mehr kennt. Dafs ich unter der Wissenschaft nicht auch frevelhafte Grundsätze einbegreife, deren zu Thaten anreizende Verbreitung vernünftigerweise der Ahndung verfällt, brauche ich nicht zu erinnern; wenn aber das freie Gewährenlassen der Wissenschaft aufserdem unter gewissen Umständen grofsen Bedenken und Schwierigkeiten unterliegt, die ich früher an eben dieser Stelle angedeutet habe, so möchten diese in einem krankhaften Zustande der Gesellschaft ihren Grund haben, nicht in der Wissenschaft, die gegen ihre eigenen krankhaften Auswüchse und Verirrungen ihre Heilung in sich selbst durch die Widerlegung hat und deren Ausschweifungen ganz ungefährlich sind, wenn nicht die Gesellschaft bereits vorher durch andere Uebel in ihren Grundfesten erschüttert worden. Und ohne Zweifel ist der Anspruch gerechtfertigt, dafs Staat und Kirche weder den positiven Wissenschaften den Spielraum beschränken, den ich für sie soeben abgegrenzt habe, noch auf die Gebiete übergreifen, auf welchen die Autorität keine Gültigkeit haben kann. Gehen die Satzung und das freie Erkennen noch nicht immer miteinander, so ist dies zeitweilig als eine menschliche Unvollkommenheit zu ertragen, bis sie bei weiterer Entwickelung, wie zu hoffen, in der Einheit aufgehen werden, da der Inhalt beider nicht nothwendig verschieden ist: beider Anfang und Ende ist Gott und das Gute! Dagegen geschieht der Wissenschaft ein wesentlicher Eintrag, wenn ihr Kategorien aufgedrungen werden, welche dem Positiven entnommen sind. Es ist bereits darauf hingewiesen, dafs letzteres keinesweges ein Unwandelbares und Stetssichgleichbleibendes sei: vielmehr finden wir nicht allein in verschiedenen Zeitaltern, sondern gleichzeitig viele einander abstofsende und ausschliefsende Formen desselben. Welcher von ihnen soll sich nun Erkenntnifs und Wissenschaft anbequemen? Mag sie mit

em Allgemeinsten fast aller sich vertragen, wird sie doch mit
en Besonderheiten weniger übereinstimmen. Soll sie in den Skla-
:nstaaten von Nordamerika die Sklaverei etwa Aristotelisch als
n in der Natur gegründetes Verhältnifs erkennen, in den ande-
·n als ein die Menschheit schändendes? soll sie hier monarchisch,
ort republicanisch, und wieder absolutistisch oder constitutionell,
ristokratisch oder demokratisch sein, und alles dieses heuchlerisch
nd sophistisch je nach dem Wechsel heute und wieder anders
iorgen? Selbst ihre Verschiedenheit nach dem Volksthümlichen
nd den allgemeinsten religiösen Unterschieden ist eine Unvoll-
ommenheit: denn die Wahrheit kann nur Eine sein. Doch will
ıan noch engere Kategorien in die Wissenschaft hineintragen:
ıan will dem Protestantismus gegenüber eine katholische Philo-
ophie, eine katholische Geschichte, und ich sehe nicht ein
arum nicht folgerecht auch eine katholische Physik, die, wer
ie Leibnizischen jetzt verschollenen Anbequemungen kennt, sogar
her für gerechtfertigt halten könnte. Giebt denn aber ein an-
eres Bekenntnifs andere wissenschaftliche Erkenntnifsgründe an
ie Hand? sind je nach diesem die Wahrnehmungen und die Denk-
estimmungen, die Begriffsbildung und die Formen des Urtheils
nd des Schlusses verschieden? werden die Naturbeobachtungen
nter der einen oder andern Voraussetzung anders angestellt? und
leibt nicht die geschichtliche Wahrheit dem unbefangenen und
ewissenhaften Forscher dieselbe, welches Glaubens er auch sein
ıag? Auch hier muthet man dem Erkennen Nebenrücksichten
u: dies ist die verwerflichste Vermischung der verschiedenen Ge-
iete, nicht ungefährlich da, wo die Anmafsung der geistlichen
ewalt, im Andenken an ihre alte Weltmacht, über Staat und
Vissenschaft sich zu erheben droht. Es kommt hinzu, dafs man
ir Positives ausgiebt, was es nicht ist. Dafs die Erde still stehe
nd die Sonne und das Weltall um sie kreisen, und ähnliches,
omit die physische Wissenschaft sich nicht vertragen kann, ist
ein Dogma weder des Judenthums noch des Christenthums, und
nsere Religion bezieht sich nicht auf solche Dinge, welche für
as Seelenheil gleichgültig sind: nur der Unverstand der Men-
:hen hat auch dergleichen wie zu Glaubensartikeln gestempelt
nd nur mit der Zeit weicht er zurück, wenn er seine Stellung
icht mehr haltbar findet. Preisen wir uns glücklich, in einem

Staate zu leben, in welchem solche Nebenrücksichten nicht von oben herab gefordert oder begünstigt werden; preisen wir uns glücklich, dafs wir einen König haben, der die Gebiete, von welchen ich rede, wohl zu trennen weifs: ich würde hiervon entscheidende Beweise geben, wenn ich es nicht für ehrerbietiger hielte, dieses Ihrem eigenen Bewufstsein zu überlassen.

Ich eile zum Schlufs, hochgeehrte Versammlung! Die Freiheit und Selbstbestimmung der Wissenschaft wird sowenig als die kirchliche Freiheit der Begründung bedürfen, wenn der Staat nur als eine Anstalt zum Schutze seiner Mitglieder in ihrer Thätigkeit und ihren Gütern angesehen wird, im Uebrigen aber sich gegen diese Thätigkeit und diese Güter gleichgültig verhalten soll. Ist aber der Staat die Verwirklichung des gesammten Guten durch die menschliche Thätigkeit, zu welchem Guten auch das Erkennen gehört, so verhält er sich auch zu dem Erkennen nicht gleichgültig, sondern setzt es selber in sich ein; es folgt jedoch daraus nicht, dafs er dadurch dessen Freiheit und Selbstbestimmung aufhebe: vielmehr, höbe er diese mittelst seiner Einsetzung auf, so höbe er das Erkennen selber auf, während er es einsetzen will. Er mufs es also als ein freies in sich aufnehmen, wie er in den von ihm umschlossenen religiösen Gemeinschaften die Freiheit der Gewissen anerkennt. So, denke ich, hat unser Staat die Wissenschaft in sich eingesetzt: zum Beweise dienen die Statuten der höchsten wissenschaftlichen Anstalten dieser Hauptstadt, von welchen der einen die Förderung und Erweiterung der allgemeinen Wissenschaften ohne besonderen Lehrzweck, der anderen die allgemeine und besondere wissenschaftliche Bildung gehörig vorbereiteter Jünglinge als Ziel vorgesteckt ist, beides ohne einschränkende Bestimmungen, man müfste denn eine solche in der für die zweite hinzugefügten Aufgabe finden, die Jünglinge „zum Eintritt in die verschiedenen Zweige des höhern Staats- und Kirchendienstes vorzubereiten", worauf ich sogleich zurückkommen werde. Ja die Freiheit der Wissenschaft wie der Gewissen ist ein Hauptgrundsatz dieses Staates, ein Grundsatz, welchen Friedrich der Grofse, der, wie man ihn auch herabziehen mag, stets Preufsens Heros bleiben wird, mit der unvertilgbaren Schrift des Geistes tief in das Herz des Staates eingegraben hat. Hiermit ist sowohl die einseitige Beziehung auf die gemeine Praxis als die Hemmung durch

das Vermischen der verschiedenen Gebiete entfernt. Und um in den Anfang meiner Rede zurückzukehren und nicht zu wiederholen, was ich bei dem zuletzt erwähnten Punkte schon vorweggenommen habe, wer erkennt nicht, dafs Friedrich Wilhelms des Vierten ebenso erhabener als feingebildeter, mit Einem Wort idealer Sinn die Wissenschaft um ihrer selbst willen liebt und ehrt? Wer hat von seinem Throne herab jemals jene banausische Mahnung für sie an das Praktische vernommen? Wenn nun freilich die soeben angeführte Bestimmung der Universitäten, zum Eintritt in die verschiedenen Zweige des höheren Staats- und Kirchendienstes vorzubereiten, in dem Positiven wurzelt, so ist diese doch nur als die zweite, nicht als erste hingestellt, und ich habe schon bemerkt, wie die Wissenschaft auch an dem Positiven sich unter Anerkennung desselben betheilige; auf keinen Fall ist doch unter dieser Vorbereitung eine Zurichtung oder Abrichtung verstanden, die weit unter dem richtigen Mafse einer Vorbereitung steht, wohl aber kann damit sehr Grofses gemeint sein. Denn nicht der ist der tüchtige, zumal höhere Diener, der sich in dem gegebenen Zustande gut zu bewegen weifs, sondern der von der göttlichen Idee des Guten erfüllt, dieses, soweit es jedesmal erreichbar scheint, zu verwirklichen strebt, um eine bessere Zukunft herbeizuführen, da das Positive selber vielfacher Reinigung und Verbesserung bedarf. Zu diesem wahrhaft höheren Dienste bildet die Wissenschaft die heran, welche zum Handeln, das heifst zum Umsetzen des gereifteren Wissens in die That bestimmt sind: so wirkt die Theorie an sich und durch die von ihr erleuchteten Lenker und Diener des gemeinen Wesens, alle seine Theile durchdringend, allmälig auf die Verhältnisse des Lebens; und wenn Tausende und abermals Tausende auf sie schmähen, sie ist und bleibt es dennoch, von der das Handeln beherrscht und die Menschheit vorwärts bewegt wird, weil der Geist die Masse beherrscht und bewegt. Wie dieser Geist seit der Wiederherstellung der Wissenschaften und der nachgefolgten Kirchenverbesserung, freilich nur langsam und nicht ohne den Widerstand und die Nachwirkung der alten Barbarei, erspriefslich auf das öffentliche und gesellschaftliche Leben eingewirkt habe, darüber wäre viel zu sagen, wenn ich nicht, getrieben vom Gedankengange, bereits länger gesprochen hätte als ich beabsichtigte: ich breche ab, um noch einige

Worte über die Deutschen Universitäten hinzuzufügen. Diese haben lange Zeit als die Träger der wissenschaftlichen Freiheit gegolten, und unsere Universität hat sich schon in ihrer Jugendblüthe dieses Ruhmes erfreut: sie sind darum auch, obgleich nicht darum allein, verdächtigt, angefeindet, angefochten worden, besonders in der Zeit einer drückenden Fremdherrschaft, die das Bestehen derselben fast in Frage stellte. Jetzt aber reden viele von dem Verfall der Universitäten: sie seien nicht mehr lebenskräftig, nur verrottete gelehrte Körperschaften, die ihrem Sturz entgegengingen, weil sie von der aufser ihnen stehenden freien Forschung überboten würden. Dafs sich Mifsbräuche in sie eingeschlichen haben, ist von ihnen selber anerkannt und das Bessere gewünscht worden; aber ihre Lebenskraft ist nicht erschöpft, solange sie die Freiheit nicht verlieren oder aufgeben, deren Pflegerinnen sie gewesen sind: sie werden, so hoffen wir, mächtige Stämme, noch lange ihre frischbelaubten Kronen erheben und den Stürmen trotzen, und wer die Axt an ihre Wurzel legen sollte, wird zu spät erkennen, dafs er die Wissenschaft getödtet habe, um sie zu beleben. Eine Gewährleistung ihrer Dauer und ihrer Freiheit ist gerade ihr vielen so anstöfsiger körperschaftlicher Verband, wenn er, was ich im Eingange berührte, in ächtem Geiste empfangen und geboren ist und diesen zu erhalten weifs. Und jetzt nur noch Eines! Die Wissenschaft ist ihrer Natur nach weltbürgerlich; aber diese Eigenschaft ist mit der Vaterlandsliebe nicht unvereinbar, und darum, dafs wir Männer der Wissenschaft sind, hören wir nicht auf Bürger eines Staates zu sein. Doch empfindet sich diese Verknüpfung mit dem Staate stärker und inniger in der Körperschaft, zu welcher wir verbunden sind, weil diese ein organisches Glied des Staates, ihr Leben von dem Gesammtleben des Staates untrennbar ist. Und so begehen wir heute in der Versammlung einträchtiger Genossen dieses wissenschaftlichen Ganzen mit gröfserer Erhebung und feierlicher als jeder von uns in anderen ihm nahen Kreisen könnte, das Fest des Königs, der unser Hort ist, und flehen zu dem König der Könige, dafs er den huldvollen Herrscher und sein Haus dem Vaterland und der Wissenschaft zum Segen und Gedeihen erhalte, und ihm vergönne ein langes Leben zu führen in der Fülle des ungetrübten Glücks, dessen seine edle Seele würdig ist.

VII.

·Festrede gehalten auf der Universität zu Berlin am 15. October 1854.

Unter den mannigfachen Festlichkeiten, womit Lebenden gedigt wird, ist keine bedeutsamer als die, zu welcher wir, chgeehrte Versammlung, heute an dieser Stelle vereinigt sind. ine ist bedeutsamer, nicht etwa blofs weil der König, dem se Feier gilt, alle übrigen Glieder und Genossen des Staates erreichbar hoch überragt, sondern weit mehr darum, weil unter n Festen, die Sterblichen geweiht sind, dieses auf dem erenensten und erhebendsten Gedanken beruht, dem Gedanken, 's Millionen getreuer Herzen an diesem Tage ihr Flehen zu dem erhöchsten richten, er möge den Fürsten erhalten und segnen, welchem alle, was auch sonst sie von einander scheiden sollte, e innigste Verbindung und Verbrüderung haben und empfinden. wifs ist dieses Bewufstsein in demselben Mafse das erhebendste, welchem es das niederdrückendste sein mufs, wenn an einem chen Feste, welches dann freilich nur zu schmeichlerischem iein oder aus Herkommen veranstaltet wäre, das Gefühl vorrscht, der Gefeierte sei nicht der Mittelpunkt jener Eintracht r, Fürst und Volk seien vielmehr in einem tiefen Zerwürfnifs Sinnes, nur durch die Bande des von der Macht ausgeübten anges und eines widerwilligen Gehorsams, oder wenigstens nur ch die unbestreitbare politische Pflicht, der zu Recht bestehen- Gewalt Folge zu leisten, äufserlich mit einander verkettet. voller Würdigkeit wird ein solches Fest begangen, wenn der rrscher, dem es gewidmet ist, die ganze Bedeutung des Staain sich aufgenommen hat, sein Geist der lebendige Hauch und Seele des Staatskörpers ist, die alle Glieder desselben durchngt, und wenn die Untergebenen nicht gezwungen sondern innerer Nothwendigkeit, welche ich der Freiheit gleich setze, n Herrscher entgegenkommen, wie er ihnen entgegenkommt, l für die bedeutendsten und entscheidendsten Dinge und Lagen, Freuden und Leiden, Hoffnungen und Befürchtungen, jeder

an seiner Stelle und in seinem Kreise, den keiner zu überschreiten berechtigt ist, sich mit ihm eins fühlen, soweit persönlich getrennte Naturen, die niemals völlig dasselbe empfinden und denken, weil jegliche ihre Besonderheit hat, einer solchen Uebereinstimmung fähig sind. Mag es auch wahr sein, dafs der Streit der Vater der Dinge ist, dafs aus dem Kampf der Gegensätze die wichtigsten Bildungen und Entwickelungen entspringen, so ist doch nicht der Gegensatz selber das Hervorbringende, sondern seine Aufhebung in einer höheren Einheit, und der Staat insonderheit ist nicht dazu eingesetzt, dafs die oder jene Theile desselben im Kampfe aufgerieben würden und die anderen als Sieger übrig blieben, sondern zur Vermittelung des Friedens zwischen den verschiedenen, allerdings einander widerstrebenden Elementen, welche in ihm verbunden sind. Das ist der grofse Segen der Monarchie, dafs sie, wenn irgend eine Staatsverfassung, diesen Frieden zu vermitteln geeignet ist, und zwar in der Person des Fürsten, in welcher die Gegensätze aufgehoben sind, soweit sie sich überhaupt aufheben lassen; wenn anders die Untergebenen mit ihm in der Eintracht stehen, die ich soeben bezeichnet habe. Eine lange Zeit hat bewiesen, dafs in unserem Vaterlande diese Eintracht tiefe Wurzeln geschlagen; haben Stürme die Wipfel dieses Baumes bewegt und an ihm gerüttelt, so hat sich nur desto sicherer bewährt, dafs sie ihn nicht umzureifsen vermögen. Diese mächtige Eiche hat ihre Kraft in der Eintracht, deren Zeuge uns der heutige Tag ist. Wir feiern ihn in dieser unbeirrten Zuversicht, die allein in den Wirren der Zeit uns Beruhigung gewähren kann; wir feiern ihn mit dem doppelten Gebete zu dem Lenker der Geschicke, dafs er die Segnungen, die er bisher über den König unsern Herrn ausgegossen, diesem und durch ihn dem Lande ferner spende, sodann dafs er das, worauf das Heil des Staates vor allem anderen gegründet ist, jene Einheit des Sinnes erhalten und kräftigen möge, auf dafs König und Volk in gegenseitigem Vertrauen denselben Weg wandelnd die Blüthe und das Wachsthum des Reiches mehren, und das Reich an seinem Theile und mit den ihm zu Gebote stehenden Mitteln zugleich den Gesammtfortschritt des menschlichen Geschlechts fördere und seinem wenn auch fernen oder unendlichen Ziele nach Kräften näher und näher führe.

Die Uebereinstimmung der Herrschenden und der Beherrsch-

ten ist ein Gemeinplatz, den man leichthin ausspricht und anwendet: schwieriger ist es zu sagen, worin sie bestehe und wie sie erreicht werde, da sie auf mehrfache Weise denkbar ist, viele sehr verschiedene Grade hat und je nach den Bildungstufen und Verhältnissen auf sehr verschiedenen Grundlagen beruht. Hierüber heute vor Ihnen einige Erwägungen anzustellen, dazu veranlafst mich gerade der Grundgedanke dessen, womit ich meine Rede eingeleitet habe, in Verbindung damit, dafs der für diesen Tag bestimmte Sprecher, obwohl ihm nach öfterem Auftreten an demselben in der Wahl seines Gegenstandes einige Freiheit vergönnt sein mufs, es dennoch vorziehen wird, der Festlichkeit selbst näher liegendes ins Auge zu fassen. Gehen wir zurück bis auf die Anfänge, so dürfte es geschichtlich begründet sein, dafs die allererste Herrschaft in kleinen Gemeinschaften der Menschen die väterliche gewesen; diese folgten der Natur gemäfs dem Aeltesten oder Stammhaupte wie Heerden bewufstlos; in diesen kleinen Gemeinden war durch die Gemeinsamkeit des Stammgefühles die Uebereinstimmung der Befehlenden und der Gehorchenden durch die Natur gegeben, wie zwischen Eltern und Kindern, und da das Stammhaupt zugleich im Besitze der Heiligthümer, zugleich Stammpriester war, wie in der Familie der Vater, wurde sie verstärkt durch die Bande des religiösen Gefühles. Dieser erste und kleinste Staat, wenn man ihn so nennen darf, ist ein Naturstaat, ein Erzeugnifs des natürlichen Triebes, weil der Mensch ein politisches Thier ist, nicht eines mit Freiheit gewählten und verfolgten Zweckes, wenig verschieden von einer Gesellschaft von Ameisen, Bienen oder Bibern oder anderer gesellig lebender Thiere; die in ihm gegebene Uebereinstimmung der Herrscher und der Beherrschten ist also eine unwillkürliche und soweit Bewufstlosigkeit im Menschen gedenkbar ist bewufstlose. Diese Herrschaft hat ein alter Weiser als das gerechteste Königthum bezeichnet, und inwiefern diese väterliche oder patriarchalische Monarchie die ursprünglichste Staatsform ist, sind wir berechtigt zu behaupten, dafs der Staat weder durch Usurpation noch durch Vertrag entstanden sei. Dies stellt sich auch noch in den Ursprüngen der kleinen Hellenischen Königthümer dar: nicht mit Gewalt, noch mittelst förmlichen Vertrages, wohl aber mit dem Willen der Beherrschten sollen die Pelopiden, die mächtigsten der Griechischen

Könige, ihre Herrschaft erlangt haben, und weit entfernt dafs den Hellenen die Tyrannis, das heifst die Gewaltherrschaft eines Einzelnen, als die ursprüngliche Staatsform gegolten hätte, ist selbst der Name des Tyrannen erst spät bei ihnen aufgekommen, und konnte erst spät aufkommen, weil er ein politisches Bewufstsein voraussetzt, welches sich erst auf einer höheren Bildungstufe entwickelt. Dagegen hat sich an jenes natürliche Recht der Herrschaft schon in den ältesten Zeiten eine Vorstellung geknüpft, die selbst jetzt noch nicht ganz verschwunden ist, obgleich schon der eigentliche Begründer der politischen Wissenschaft, Aristoteles, sonst dem Königthum nichts weniger als abhold, daran nicht mehr gedacht hat, weil er das Wesen der Dinge mit Abstreifung alles mythischen Glaubens zu erfassen bestrebt war. Was durch die Natur eingesetzt ist, das ist von Gott eingesetzt, der die Natur geordnet hat: die väterliche Herrschaft ist also ebensowohl dem göttlichen Gebote als dem Gebote der Natur gemäfs. Jene väterliche Herrschaft, und darum sogar die tyrannische, welche sich in deren Maske gekleidet hat, erschien daher, und zwar jene im Anfang ganz richtig, als gegründet auf göttliches Recht: die Monarchie war zugleich Theokratie. Die Götter selber haben den Königen die Macht gegeben, ja die Könige sind Abkömmlinge der Götter, von Zeus entsprossen und genährt, somit die Götter unter den Menschen und zugleich die geborenen Priester ihrer göttlichen Ahnherrn. Die bedeutendsten Griechischen Königsfamilien, die Pelopiden, die Herakliden, die Kretische Dynastie und andere stammen insgesammt von den Göttern und vorzüglich von dem König der Götter, dem Zeus; auch die Könige der Barbaren, die Achämeniden der Perser, die ältere Dynastie der Lyder, die Macedonischen Könige sind Spröfslinge des höchsten Gottes: Zeus selber hat durch Hermes dem Pelops das Zepter gegeben, welches sich auf seine Nachkommen vererbt; es ist das Zepter des Zeus selber, mit welchem Minos mächtig herrscht. Wer erkennt nicht, dafs durch solchen Glauben die Uebereinstimmung der Beherrschten mit dem Herrscher auf das wirksamste gefördert wurde, dafs hierdurch sogar die entschiedenste Gewaltherrschaft eine Rechtfertigung erhielt, jeder Widerspruch aber und jede Abweichung von dem Willen des göttlichen Machthabers in den Keimen erstickt wurde? Wenn nicht solche Vorstellungen, die im Laufe der Geschichte ihre Gültigkeit soweit

verlieren, dafs nur noch die allgemeine Wahrheit übrig bleibt, alle Obrigkeit wie alle Macht sei von Gott, dem Gewaltherrscher einen Ersatz für das ihm mangelnde wirkliche Recht geben, so ist in der Tyrannis nur dann, wo nicht Uebereinstimmung mit dem Herrscher, doch wenigstens etwas ihr ähnliches möglich, wenn die Masse, erkennend, dafs ihr wegen innerer Verderbnifs und Fäulnifs oder wegen der Zwietracht der Parteien die Freiheit unmöglich, die Gewaltherrschaft nothwendig geworden, sich geduldig einem Usurpator unterwirft, der so zu sagen sein eigenes Gewissen der Rettung des Ganzen zum Opfer gebracht, und der Bevölkerung Ruhe und eine gewisse Behaglichkeit des Lebens gewährt, die ihr freilich bald höher als die höchsten Güter gilt, oder wenn der Usurpator oder seine Vorfahren durch eigene Kraft das Land nach aufsen geschirmt und von noch schmählicherer Knechtschaft errettet und ihm fortdauernd Wohlthaten erwiesen haben: so wird das Volk, den Ursprung der Herrschaft vergessend, sich mit ihr aussöhnen und eine gewisse durch Gewohnheit befestigte Anhänglichkeit an sie gewinnen. So hat Octavianus Augustus das gesammte Römische Reich, nachdem es durch die bürgerlichen Kriege erschöpft war, seiner Alleinherrschaft unterworfen, ohne dafs das Volk oder die Provinzen dem neuen Zustande der Dinge abgeneigt gewesen wären: ja er erschien sogar vermöge seiner tribunicischen Gewalt als der Beschützer des Volks gegen eine übermüthige Oligarchie, welche früher drückend auf den Gemeinen lastete und sich sogar, wie jene Claudia, nicht entblödete zu wünschen, dafs das Volk in verlorenen Schlachten zu Grunde ginge, damit die Strafsen für ihr Fuhrwerk freier würden; so hatte früher Pisistratos unter dem Scheine ein Volksfreund zu sein die Tyrannis erlangt und sich ihrer nicht mäfslos bedient, wogegen die späteren Aristokraten, zur Zeit der Dreifsigmänner, sich nicht scheuten, den Demos von Athen den verfluchten zu nennen; so wurde Theron der Sikelische Tyrann Retter und Wohlthäter seines Staates, und seine Usurpation hielt das wieder frei gewordene Volk nicht ab, ihn nach seinem Tode wie einen Heros zu verehren. Dagegen wüfste ich nicht, wie eine auf erträglicher Grundlage beruhende Uebereinstimmung des Herrschenden und der Beherrschten in der Monarchie eines Nebukadnezzar oder Xerxes sich denken liefse; wenn auch die Merkzeichen der Des-

potie, das ungebundene und leidenschaftliche Machtgebot des Herrn auf der einen Seite, und die sklavische Furcht auf der andern, sich zusammenstimmend entsprechen: und es giebt allerdings Seelen, die zu Knechten geschaffen scheinen, weil sie ein Vergnügen in der Knechtschaft finden, wenigstens wenn es ihnen verstattet ist wieder auf andere zu drücken wie der Satrap; aber in Wahrheit suchen diese nur den eigenen Vortheil, nicht den Vortheil des Herrn, und der edlere Herrscher verachtet sie, weil er nicht Sklaven gebieten will. Selbst die Ueberlegenheit des Geistes, durch die ein Monarch mächtig wirken kann, giebt nicht sowohl Uebereinstimmung als Vertrauen, welches alsbald schwindet, wenn die Erfolge nicht mehr den Erwartungen entsprechen. Aber auch die vorhin beschriebenen Arten der Uebereinstimmung sind für uns nicht die wahren, da die eine kaum eine bewufste, die andere kaum eine sittliche ist. Unsere Zeit drängt überall zum Bewufstsein, zum Denken und Erkennen, wenigstens in den Gebildetern, die im Lichte des Gedankens leben wollen, und dunkle und schwimmende Gefühle haben nirgends weniger ihre Stelle als in den Staatsverhältnissen. Geben wir auch zu, dafs nicht jeder sich zur Klarheit des Gedankens erheben könne, ja sogar, dafs wie der Dichter sagt, was kein Verstand der Verständigen sieht, ein kindliches Gemüth in Einfalt übe, so hat doch der Inhalt dieses gemüthlichen Fühlens erst dann seine Berechtigung, wenn er vor dem Gerichte des Verstandes und der Vernunft bestehen kann: wir müssen das Gefühl durch das Denken begreifen, und um mich eines glücklichen fremden Ausdruckes zu bedienen, gleichsam dem blinden Triebe Augen einsetzen durch den Begriff. Die Einheit der Herrschenden und der Beherrschten mufs daher auf anderem als dem bisher gesagten beruhen, wenn sie die ächte und wahre, eine sittliche und bewufste sein soll.

Wenn der uranfängliche Staat, von welchem ich ausgegangen bin, ein unmittelbares Naturgewächs und somit ein kunstloser ist, so ist der Staat, wie er sich auf der Stufe einer höheren Entwickelung der Menschheit ausbildet, ein Kunstwerk der Vernunft; die Form dieses Kunstwerks, der Ausdruck der staatlichen Vernunft, ist das Gesetz. Nicht als ob zwischen beiden Stufen ein ausschliefsender Gegensatz bestände: denn in jenem Naturstaate ist auch ein Gesetz, der Herrscher selbst als das beseelte, lebendige Ge-

setz, die Vernunft dargestellt in Einer Person; und der Vernunftstaat auf der anderen Seite wäre übel bestellt, wenn in ihm die Natur untergegangen wäre: vielmehr wie die Werke der bildenden Kunst und alle Poesie nur dann für vollkommen gelten, wenn sie unbeschadet ihrer Idealität zugleich ganz natürlich sind, so drückt das vernünftige Staatsgesetz nur die wahre Natur der sittlichen Dinge aus, die der ächte Gesetzgeber einzig und allein im Auge hat, während der falsche sich von Nebenrücksichten leiten läfst oder dem Eigennutze und Parteileidenschaften dient. Das Gesetz aber theilt jedem das Seine zu; dies hat der tiefe Sinn der Hellenen selbst in dem Worte ausgedrückt, womit sie das Gesetz bezeichnet haben, und unser erhabenes Königshaus hat mit ächt politischem Sinne den Wahlspruch erwählt: „Jedem das Seine". Wo das Gesetz, ich meine das vernünftige, nicht das von der Leidenschaft eingegebene, den ganzen Staat durchdringt, wo jedem also das Seine zukommt, sind nothwendig alle Theile des Staates in Harmonie, weil keiner über das Seine hinausgreift; da wird auch zwischen den beiden Haupttheilen des Staates, den Herrschenden und den Beherrschten, die vollste Uebereinstimmung sein. Gerechtigkeit und Gesetzmäfsigkeit ist die sicherste Grundlage der Eintracht. Dies ist so gewifs, dafs durch das vernünftige Gesetz und die Gerechtigkeit sogar die widersprechendsten Elemente verbunden werden können. Man hat oft gesagt, für die Eintracht des Herrschers und der Beherrschten sei nichts förderlicher als die Stammeinheit oder gleiche Volksthümlichkeit beider, weil nur bei dieser ein gleiches Gefühl und gleiches Bewufstsein über die wichtigsten Dinge möglich sei; aber besonders die Geschichte der neueren Staaten zeigt, dafs man es oft vorgezogen hat einen Fremden auf den Thron zu berufen, weil er aufser dem Bereiche der Parteien steht, und dafs verschiedene Stämme unter Einem Herrscher verbunden sein und mit einander in Freundschaft leben können, nur vorausgesetzt, dafs vernünftiges Gesetz und Gerechtigkeit sie zusammenhalte, nicht aber ein Stamm unterdrückt sei. Ist es auch naturgemäfs, dafs der Herrschende von demselben Volkstamme sei wie seine Unterthanen, Ein Volk Einen Staat bilde, Ein Staat einerlei Volksthum habe; so verwachsen doch auch fremde Herrscherfamilien, dem Gesetz und der Sitte des Volkes sich anbequemend, mit dem Volke bald so innig, dafs sie nur ihr neues

Land als ihr Vaterland anerkennen, und fast alle Staaten des Alterthums und der neueren Zeit, ja die Völker selbst sind aus verschiedenen allmälig vermischten Stämmen zusammengewachsen und dadurch sogar kräftiger und tüchtiger geworden, weil der eine den andern gestärkt und gleichsam befruchtet hat. Gehorchen die verschiedenen Volkstämme einem und demselben Oberhaupt, so wird ihr Zusammenwachsen dadurch noch mehr begünstigt, ohne dafs man freilich behaupten könnte, die Uebereinstimmung mit dem Herrscher werde, wie manche glauben, selber schon dadurch erzeugt, dafs verschiedene Stämme nur durch die Person des gemeinsamen Fürsten zu einem Gesammtstaat verbunden seien. Denn ist diese Uebereinstimmung nicht schon in den einzelnen Stämmen unabhängig von solchem Zusammensein aus irgend welchen Gründen vorhanden, so kann sie nicht unmittelbar daraus entstehen, dafs sie in Einen Staat zusammengeworfen werden; es mufs vielmehr hinzukommen, dafs sie dieses Zusammensein für sich erspriefslich finden. Erkennen sie nämlich einen Vortheil in dieser Verbindung, so wird durch diese Erkenntnifs, weil dieser Vortheil ihnen allein durch die Gemeinsamkeit der Herrschaft zutheil wird, allerdings eine bewufste Neigung zu dem herrschenden Hause und also Uebereinstimmung mit ihm begründet. Dies leitet mich auf die zweite Grundlage der wahren Eintracht der Herrscher und der Gehorchenden, den gemeinsamen Vortheil. Ist der Vortheil der einen und der anderen ein verschiedener, ist etwa gar das Gesetz, als ein unrichtiges, nur auf das Zuträgliche des Stärkeren berechnet, sind die Staatsangehörigen, wie sich Galba misbilligend ausdrückte, nur gleichsam die Erbschaft einer Familie, so ist eine ächte Uebereinstimmung der Unterthanen mit der Regierung nicht denkbar: Macht und Ehre des Herrscherhauses mufs auf der Macht und Ehre des Volkes beruhen, die geistige und äufsere Wohlfahrt des Volkes mit dem Wohlbestehen des Herrscherhauses an sich und im Bewufstsein beider verbunden sein, und beide müssen sich ausschliefslich auf einander stützen, nicht auf verschiedene oder gar auf fremde Elemente. Freilich wird hierbei vorausgesetzt, dafs das Volk in sich selber einig sei: ist es durch Parteien zerrissen, so überträgt sich der Zwiespalt dieser leicht auch nach der einen Seite hin auf die Person oder das Haus der Herrschenden, wenn diese selbst Partei ergreifen. Ab-

gesehen von ganz verderbten Reichen, wie das Byzantinische, wo die Parteien des Circus, die Blauen und die Grünen, in Verbindung mit dogmatischem Fanatismus und Entsittlichung den Staat zerrütteten, bleiben für alle Zeiten die hauptsächlichsten politischen Parteien die Aristokratie und die Demokratie: wo der Adel übermächtig, pflegte die Monarchie sich dem Volke zuzuneigen; wo dieses das Mafs seiner natürlichen Befugnisse in stürmischem Drange überspringend die Zügel der Herrschaft an sich zu reifsen drohte, stützte sie sich auf den Adel. Unstreitig ist es in bedenklichen Zeitläuften schwierig für die Monarchie, sich in der richtigen Mitte zu halten, am schwierigsten dann, wenn die Parteien zugleich nach aufsen schauen und, wie ich sagte, sich auf fremde Elemente stützen; aber es ist das schönste Vorrecht der Monarchie, in ungetrübter und wir dürfen sagen gottähnlicher Ruhe und Heiterkeit über den Parteien zu schweben, sie zu zügeln, sie zu vermitteln, und gewifs gelingt es ihr so, unterstützt von einer parteilosen und unverfälschten öffentlichen Meinung das Richtige zu treffen und selbst die schroffsten Parteiunterschiede zuletzt unter dem Banner der dem Fürsten und den Unterthanen gemeinsamen bewufsten Vaterlandsliebe zu vereinigen, wenn diese nicht durch Eigennutz und Eigenwillen von Grund aus ertödtet ist, was solange der Staat noch Lebenskräfte hat, nicht vorausgesetzt werden kann; es gelingt ihr so, die unter sich getrennten Parteien zu gleichmäfsiger Uebereinstimmung mit dem Herrscher zurückzuführen, in der Unterordnung und dem Gehorsam, ohne welchen kein Staatsleben möglich ist, zu erhalten, ja zur Hingebung und Selbstaufopferung, nicht in knechtischem sondern in freiem Dienste, zu begeistern. Nur eines ist schwer zu überwinden, die Verbrüderung politischer Factionen mit religiösen. Es ist daher ein grofses Gut eines Staates, wenn in ihm keine verschiedene Religionsbekenntnisse vorkommen und wenn das Herrscherhaus und das Volk ein und dasselbe Bekenntnifs haben; erfreut der Staat sich dieses Glückes nicht, so mufs es durch Duldung und Gleichberechtigung der Bekenntnisse möglichst ersetzt werden und der Herrscher die Mittel finden, die Anschürer des religiösen Zwistes und ihren Einflufs auf den Staat niederzuhalten und unschädlich zu machen.

Wie in aller Entwickelung, so ist im Staatsleben Stillstand der Anfang des Rückganges. Ist ein Volk oder Staat nicht so zu

sagen ein Zufälliges und Gleichgültiges, sondern hat einen Beruf in der Weltgeschichte, so mufs der Staat von Stufe zu Stufe bis zur Erfüllung dieses Berufes fortschreiten. Vollenden diesen Fortschritt nur die Herrschenden oder nur die Völker oder beide, sei es in Uebereinstimmung oder in Widerspruch? Man kann zuerst dem Volke oder Staate eine Bestimmung zuschreiben, die wie die Bestimmung der bewufstlosen Geschöpfe aus höherer Nothwendigkeit sich erfülle, was auch der Fürst und jeder Einzelne thun oder lassen möge; eine Vorstellung, die eine grofse Bestätigung durch jene Ironie der Weltgeschichte erhalten könnte, deren künstlerische Nachahmung die Ironie der Tragödie ist, dafs gerade die Absicht, Hoffnung und Zuversicht etwas zu fördern und zu erreichen oder zu vermeiden und zu hintertreiben, und die dafür in Thätigkeit gesetzten Mittel nicht selten das Gegentheil des Beabsichtigten und Erwarteten herbeiführen oder beschleunigen. Alle menschliche Klugheit und Kraft scheitert an der letzten Entscheidung der Vorsehung. Doch nicht ohne die Schuld der Sterblichen! Die ihren Standpunkt richtig genommen, ihr Geschick erkannt haben, werden nicht in die Speichen des Weltrades eingreifen, um es zu hemmen, sondern sie bewegen es selber mit in dem richtigen Laufe: der Mensch vollbringt aus selbsteigener Entschliefsung die Geschicke, der Fortschritt der Entwickelung der Völker und Staaten entspringt aus ihrer eigenen Thätigkeit und mehr oder minder nach ihrem Willen und mit Bewufstsein der Handelnden. Es mufs ein Treibendes in ihnen selber sein, wovon sie vorwärts bewegt werden, sowie ihr Rückgang von eigener Trägheit, Erschlaffung und Unverstand verschuldet wird: bedarf es hierzu des Beweises, so liefern ihn die weltgeschichtlichen Völker und Staaten des Alterthums, deren Geschichte, weil sie abgeschlossen vor uns liegt und von Anfang bis zu Ende sich überschauen läfst, ein sicheres Urtheil erlaubt, Persien und Hellas, die Macedonischen Dynastien und die weltherrschenden Römer in ihrem Wachsthum und in dem stufenweisen Verfall. Jene treibende Kraft mufs nun allerdings zu grofsem Theile im Volke liegen, weil mit diesem auch der beste Führer nichts vollbringen kann, wenn seinem Drange und Plane der Drang des Volkes nicht entsprechend begegnet; ja in Staaten, in welchen der Herrscher durch die Verfassung bedeutend beschränkt ist, wird die Trieb-

kraft des Volkes so überwiegen, dafs die Regierung ihr mehr folgt als sie leitet. Umgekehrt geht in anderen der wirksamste Anstofs vom Herrscher aus; aber ich habe soeben bemerkt, dafs dieser dennoch wenig Erfolg verspricht, wenn der Trieb des Volkes nicht dieselbe Richtung hat. Nur die Einigkeit giebt Kraft. So werden wir auch für den Fortschritt der Völker und Staaten wieder auf die Uebereinstimmung des Herrschenden und des Volkes hingewiesen, ohne welche eine Mehrung des Gedeihens schwer oder unmöglich ist: wo dagegen jene vorhanden ist, drängt sich die ganze Triebkraft des Volkes in seinem Oberhaupt und Lenker wie die Strahlen in Einem Brennpunkt zusammen, und wiederum strömen von diesem aus Licht und Wärme erleuchtend und belebend dem ganzen Volke zu. Allerdings kann der Fürst oder das Volk dem anderen Theile voranschreiten oder gar voraneilen und einer von beiden zurückbleiben: mit anderen Worten, die Regierung kann besser sein als das Volk oder das Volk besser als seine Regierung. Der Genius eilt jederzeit den geringeren Geistern voran; und wir finden auch hier wieder ein edles und erhabenes Vorrecht der Monarchie, dafs der geniale und grofse Herrscher seinem Volke kühn, wenn auch eben darum nicht immer gefahrlos, weit vorauseilen und an den goldenen Fäden des Geistes dasselbe zu der Höhe des eigenen Sinnes hinaufziehen kann. Dieses Voranschreiten und Zurückbleiben findet endlich nicht blofs zwischen den Herrschenden und den Gehorchenden statt, sondern auch zwischen Staaten und Staaten im Verhältnifs zu der Entwickelung des gesammten menschlichen Geschlechtes, in welche jeder bedeutende Staat verflochten ist. Glücklich das Volk, welches auf dieser allen Völkern gemeinschaftlichen Bahn nicht zurückbleibt und auf ihr eben mit seinen Fürsten in Eintracht und Harmonie vorangeht! Indem ich im Begriff bin, hochansehnliche Versammlung, Sie bei diesem grofsen Gegenstande, den mit wenigen eigenen Worten zu besprechen ich keinesweges mich befähigt fühle, einige Augenblicke festzuhalten, tritt mir unwillkürlich vor den Geist, dafs ich heute vor einem Jahre an dieser Stelle die grofsen Heroen der Wissenschaft, welche diese Universität zunächst nach ihrer Stiftung zu den Ihrigen zählte, gleichsam als Zeugen für meine Worte aus dem Grabe heraufbeschworen habe; denn unter ihnen ist einer, dessen Seele ganz durchglüht

war von dem Feuereifer für den Fortschritt des menschlichen Geschlechtes, ein Mann, dergleichen dieses Jahrhundert noch keinen wieder gesehen hat — es ist unter ihnen Johann Gottlieb Fichte, der zweite Rector dieser Universität, den nur wenige von uns noch näher gekannt haben. Ich bin keinesweges ein Anhänger seiner Lehre noch durch sie oder von ihm gebildet: ja unsere besonderen Studien berühren sich näher fast nur in seiner Hochschätzung des klassichen Alterthums, da er gemäfs der Idealität seines Sinnes und seiner Zeit, die in reinem und unbefangenem jugendfrischen Streben nach dem Idealen die gegenwärtige zu übertreffen scheint, die Ueberzeugung hatte, es sei dem aufkeimenden Geiste räthlicher in dem heiteren Wehen der Schriftsteller des Alterthums als in der geprefsten Luft der modernen Denkart zu athmen, und nur durch das Studium der alten Sprachen komme die Jugend aus der Nebelwelt halbverstandener, nie bis auf den Kern untersuchter Vorstellungen heraus, in der das gewöhnliche Bewufstsein auch der sogenannten Gebildeten lebe: aber wer der ihn noch wirken sah oder seine Wirksamkeit aus Ueberlieferung kennt oder seine Schriften gelesen hat, weifs nicht, welchen Einflufs er auf seine Zeit und besonders auf seine nächste Umgebung als Mensch und Bürger, als Lehrer und Schriftsteller geübt hat? und wer dies weifs, wie könnte er sich wundern, wenn ich an diesem Tage und bei dieser Feier, die für uns alle eine Stärkung und Erhebung sein soll, an seinem Vorbilde mich stärke und erhebe? Er war gleich ausgezeichnet im Leben durch seine Catonische Strenge, Pflichttreue, Geradheit, Uneigennützigkeit, Unerschütterlichkeit und Unerschrockenheit selbst dem unerbittlichsten Feinde des Vaterlandes gegenüber, wie in der Wissenschaft durch die Einheit, Festigkeit, Folgerichtigkeit und Objectivität seines Denkens, welches den Gegenstand scharf ins Auge fafst, und ohne die Schlangenwege der Sophistik unverwandt und unbeirrt von Aeufserem und Zufälligem, in sich allein vertieft auf das Ziel losgeht. In ihm war die reine Sittlichkeit und tiefe Frömmigkeit mit der kühnsten Freiheit des Geistes vereint, die auch der Verfolgung nicht entging; die abgezogenste Theorie mit beständiger Hinsicht auf das sittliche Handeln, durch welche er auf ausgezeichnete Staatsmänner dieses Landes fruchtbar belebend eingewirkt hat; Entrüstung über die Mängel und Gebrechen der Gegenwart

mit einer seltenen Voraussicht in die Zukunft; die Vaterlandsliebe, die er durch Gefahren erprobt, mit dem Weltbürgerthum; der philosophische Gedanke mit der Gabe der Gemeinverständlichkeit, wenn es galt das Volk, wenigstens das gebildete, zu belehren. Seine Zunge ist ein flammendes Schwert, die Kraft seiner Rede zwingend, ihre Wucht erdrückend und zermalmend. Dieser Mann, mit diesen Eigenschaften gerüstet, kämpfte, wie ich soeben sagte, begeistert für den Fortschritt des Menschengeschlechtes. Hören wir, was ihm das letzte Ziel dieser Entwickelung ist. Wie ich oben, gestützt auf Thatsachen und unabhängig von ihm, das erste Staatsleben theokratisch nannte, sagt auch er: „Die Welt geht aus von einer g e g l a u b t e n, und endet“, fährt er fort, „in einer durchaus v e r s t a n d e n e n Theokratie. Gott wird wirklich allgemein herrschen, und er allein, ohne andere die Welt in Bewegung setzende Kräfte: nicht blofs mehr als Lehrer, sondern als lebendige und lebendig machende Kraft“. Wahrlich der erhabenste Gedanke, und ausgesprochen von einem Manne, den die Staats- oder Kirchenbehörde des Landes, worin Luther aufgestanden war, der Gottlosigkeit angeklagt hatte! Aber wodurch glaubte er werde dies erreicht und verwirklicht werden? Es mufs eine Zeit kommen, meint er, wo die Kirche aufhört, etwas für sich zu sein, und aufgenommen wird in den Staat, was von der Reformation schon begonnen haben möge, das Reich aber müsse im Sittengesetze bestehen und zu irgend einer Zeit sich den Christen die Aufgabe stellen der Gründung eines Staates nach dem Sittengesetze. Eine Vorbereitung für den vollkommenen Zustand ist es ihm, dafs „unser Geschlecht sich zu einem einigen in allen seinen Theilen durchgängig mit sich selbst bekannten, und allenthalben auf die gleiche Weise ausgebildeten Körper vereinige“. „Nachdem jenes erste Ziel erreicht sein wird, nachdem alles Nützliche, was an einem Ende der Erde gefunden worden, sogleich allen bekannt und mitgetheilt werden wird, dann wird ununterbrochen, ohne Stillstand und Rückgang, mit gemeinschaftlicher Kraft, und mit Einem Schritte die Menschheit zu einer Bildung sich erheben, für welche es uns an Begriffen mangelt.“ Durch die Errichtung eines in sich wahrhaft einigen Staates, in welchem kein Stand unterdrückt ist, werde der innerliche Friede fest begründet werden; leider fand er sich gedrungen zu sagen, den Fortschritt

zu diesem einzig wahren Staate könne man den Leidenschaften und der Verblendung der herrschenden Stände, auch wenn sie gewarnt würden, sehr ruhig überlassen. Sei nun jener wahre Staat erst entstanden, so sei zugleich der auswärtige Krieg, wenigstens mit wahren Staaten, seiner Möglichkeit nach abgeschnitten: nur ein Staat, der in seinem Innern ungerecht ist, kann auf Beraubung der Nachbarn ausgehen; und nachdem nur einige wahrhaft freie Staaten entstanden, müfsten diese um ihrer eigenen Sicherheit willen alles um sich herum gleichfalls in freie Staaten umschaffen, sodafs das Gebiet der Cultur und der Freiheit und mit ihm des allgemeinen Friedens allmälig den ganzen Erdball umschlingen werde. Dafs dieser Zustand des allgemeinen Friedens durch alle, als eine grofse freie moralische Gemeinde, hervorgebracht werde, erscheint ihm als der Endzweck der gegenwärtigen Welt. So schlofs er sich an Kant an, dessen philosophischer Entwurf zu einem ewigen Frieden keinesweges ein Entwurf zu einem Unding ist, sondern sehr wesenhafte und der Beherzigung werthe Dinge schon in den Präliminarien enthält, wovon ich nur beispielsweise den ersten Artikel anführen will, es solle kein Friedensschlufs wirklich dafür gelten, „der mit dem geheimen Vorbehalt des Stoffes zu einem künftigen Kriege gemacht worden". In wie weiter Ferne nun auch die Erfüllung dieser der Menschheit gestellten Aussichten liegen mag, so läfst sich doch ein anderes irdisches Ziel unseres Geschlechtes nicht denken als jenes von unserem Kämpfer für Wahrheit, Recht und Sittlichkeit bezeichnete, wenn das Geschlecht überhaupt einen solchen Endzweck oder Endziel haben soll. Zu dieser Verwirklichung des höchsten Gutes auf Erden, welche ohne die Verbindung der geistigen Freiheit mit der politischen unmöglich ist, und somit zu dem Fortschritt der Menschheit ist auch ihm eines der wichtigsten Mittel die Wissenschaft: denn wie er in den denkwürdigen Tagen kurz vor dem Ausbruche des Krieges, welchem er ein Opfer fiel, in der Rede, womit er seine Vorlesungen abbrach, zu seinen Zuhörern sagte, war er „durchdrungen von der Ueberzeugung, dafs dem Reiche des alten Erbfeindes der Menschheit, dem Bösen überhaupt, welcher Feind in verschiedenen Zeitaltern in den verschiedensten Gestaltungen erscheint, durch nichts so sicherer und gröfserer Abbruch geschieht als durch die Ausbildung der Wissenschaft im Menschengeschlechte".

Das Preufsische Volk, obwohl aus verschiedenen Stämmen bestehend, hat dennoch einen gemeinsamen und bestimmten Volksgeist, der in dem Germanischen Volksgeiste wurzelt. Seine Könige haben diesen Volksgeist erfafst, und dieser hat eingreifend in die verschiedenen Phasen der fortschreitenden Bildung des menschlichen Geschlechtes, welche durch den jedesmaligen Zeitgeist bezeichnet sind, inwiefern derselbe überhaupt einen Fortschritt darstellt, sich fortwährend entwickelt. Ist in dieser Entwickelung eine Uebereinstimmung des Volksgeistes und der Fürsten vorhanden, so wird jede der auf einander folgenden längeren Regierungen einer Stufe der Entwickelung entsprechen; welches aber diese Stufe sei, läfst sich erst nach dem Ablaufe nicht etwa schon einer einzelnen Entwickelungsperiode, sondern mehrerer mit einiger Bestimmtheit erkennen, weil der Charakter einer jeden erst lange nach ihrer Vollendung aus ihren Folgen und durch Vergleichung mit anderen, besonders den späteren, in ihrer Verschiedenheit von diesen und von den früheren sich herausstellen wird: die künftigen Zeiten sind die weisesten Zeugen und die Nachwelt richtet am sichersten. Dieser vorzugreifen kann niemand sich anmafsen: ist doch selbst für diese die Auffassung und Bestimmung jener Charaktere noch immer eine schwierige Aufgabe und vielen Irrthümern unterworfen. Gehen wir nur etwas über ein Jahrhundert in der Geschichte unseres Staates zurück, so finden wir in diesem Zeitraume zwei denkwürdige lange Regierungen, die nicht allein für Preufsen und Deutschland, sondern mit anderer Völker Bestrebungen zusammen für die Entwickelung der gebildeten Welt von Bedeutung gewesen zu sein scheinen, die Regierungen Friedrichs des Grofsen und Friedrich Wilhelms des Dritten: was aber ihr Charakter war und ihre Bedeutung innerhalb des Staates und über ihn hinaus, darüber ist selbst jetzo das Urtheil noch nicht völlig entschieden und abgeschlossen, sondern schwankt je nach der Geistesrichtung der Urtheilenden und wir dürfen sagen nach ihrer Parteistellung. Wie könnte man über die Gegenwart volle Verständigung aller erwarten? Aber gewifs ist mit Friedrich Wilhelms des Vierten, des huldreichsten Königs, Thronbesteigung eine neue Epoche dieses Staates eingetreten, und dessen politische Entwickelung hat seit diesem Zeitpunkte eine andere, vorwärts treibende Gestalt gewonnen, die freilich, zumal in der unvermeidlichen Verkettung mit den

übrigen Bewegungen des Zeitalters, nicht ohne Stürme und Schwankungen bleiben konnte: in Uebereinstimmung mit den Fortschritten des ganzen gebildetern Theils der Menschheit hat unter der Regierung dieses Königs, der an Erhebung des Geistes und edler Bildung von keinem übertroffen wird, die Weltstellung des Staates schon darum sich wesentlich verändert, weil wir immer näher und näher jenem ersten Ziele des Geschlechtes entgegengehen, dafs alles Nützliche, was an einem Ende der Erde gefunden worden, sogleich allen bekannt und mitgetheilt wird; unseres Herrschers erhabenem Sinne wohnt eine Idealität ein, welche uns Gewähr dafür leistet, diese werde auch im Volke nicht durch die stark hervortretenden materiellen Bestrebungen in den Hintergrund gedrängt werden; endlich erregt seine Richtung auf die Künste des Friedens, denen er aus reinem inneren Triebe um ihrer selbst willen, nicht aus äufseren oder eigennützigen Gründen hold ist, und sein milder, allen Klassen des Volkes gerechter Sinn unsere Seelen zu der trostreichen Vorahnung einer besseren Zukunft des Geschlechts. Aufser der allgemeinen Liebe zu dem erlauchten Königshause und der allgemeinen Anhänglichkeit an die Person des Landesvaters, die wir mit den übrigen Gliedern des Staates theilen, sind die Meister und Jünger der Wissenschaft, da gerade sie auf das Ideale und dessen Einpflanzung in den Staat, oder nach den Worten meines Gewährsmannes auf „die Verwandlung des Wissens, der Vernunft, der Weisheit, in das Leben selbst und in dessen höchsten Quell und Antrieb“ hingewiesen sind, mit unserem König und Herrn wo möglich noch inniger verknüpft. Mögen wir dessen alle stets eingedenk sein! In diesem Wunsche vereinigt sich alles Gute, was wir uns selber wünschen dürften; und alles, was wir für Volk und Staat erflehen können, vereinigt sich in der Volkstimme, die zum Himmel steigt: Gott segne den König und sein Haus!

VIII.

Festrede gehalten auf der Universität zu Berlin am 15. October 1855.

Der heutige Tag, diesem Lande ein Tag der allgemeinen heitersten Festlichkeit, hochansehnliche Zuhörer, ist den edlen Gefühlen der Verehrung und des Dankes gewidmet, welche wir dem Gefeierten schulden. Sind beide Gefühle nicht nothwendig mit einander verbunden, weil wir auch ohne empfangene Wohlthaten grofse Eigenschaften um ihrer selbst willen verehren, und weil wir für Wohlthaten auch derer dankbar sein müssen, die weder vermöge eines Bandes der Natur noch durch ihre erhabene Stellung noch wegen hervorragender Trefflichkeit unsere Verehrung in Anspruch nehmen; so ranken sich diese Gefühle doch untrennbar verflochten aus den Herzen empor zu einem Fürsten, dem eine solche Feier würdig begangen wird. Wir sind alle Kinder Eines Vaterlandes, welches nach uralter Anschauung denselben Dank und dieselbe Verehrung wie die Eltern von uns zu fordern berechtigt ist; diese Pflicht überträgt sich von jener unpersönlichen Gemeinschaft auf den persönlichen Inbegriff der staatlichen Gesammtheit, den König. Wir stehen alle ohne Unterschied in weiter Entfernung unter dem geheiligten Haupt, von welchem die meisten Wohlthaten, die das Vaterland gewährt, uns zufliefsen; auch darum treffen Verehrung und Dank gegen den König in Eins zusammen. Und wer erkennt nicht klar oder fühlt nicht tief, dafs dieses Königs nur von Wohlwollen beseeltes Herz und sein erhabener Sinn jede Scheidung jener Gefühle in uns ausschliefsen? Beide, Dankbarkeit und Verehrung, erweisen sich in Wort und That: überall aber ist dem Worte die That vorzuziehen, inwiefern von uns, den Lehrern und Schülern der Wissenschaft, eine That überhaupt geleistet werden kann. Denn unser Thun besteht im Erkennen und in dessen Mittheilung und Verbreitung: dafür ist uns der Platz angewiesen in dieser Vereinigung der Menschen zur Erreichung aller Zwecke des Geschlechts, welche wir Staat

nennen. Der König aber ist in einem reineren Sinn, als worin dieses Wort vor Zeiten ausgesprochen worden, der Staat: denn in ihm als dem Mittelpunkte vereinigen sich alle peripherischen Thätigkeiten des Staatslebens, die er mit seiner Weisheit central umfafst, ohne selber in die Peripherie zu treten. Das Vaterland nun ehren wir und sind ihm dankbar, wenn jeder im Staat an seiner Stelle nach bestem Wissen und Gewissen das Seine thut: eben dadurch also wird jeder sich dem Träger der Gesammtheit, dem Fürsten, als dankbarer Verehrer thätig erweisen. Dafs Friedrich Wilhelms des Vierten umfassender Geist gewachsen sei der atlantischen Bürde den gesammten Staat zu tragen, läfst sich nicht nach allen Beziehungen auseinanderlegen, ohne das Gebiet des Panegyrischen zu betreten, welches man in dem Mafse zu vermeiden sucht, in welchem man wahrhaft und tief empfindet, und uns geht zunächst seine Beziehung zur Wissenschaft an, deren Werth nur wenige Fürsten so erkannt haben wie er. Darum darf ich kein Bedenken tragen, in dieser feierlichen Stunde dabei zu verweilen, wodurch nach meinem Ermessen die Männer der Wissenschaft der bisherigen Entwickelung und dem gegenwärtigen Standpunkte derselben gemäfs das Ihrige thun und somit wie dem Vaterlande und dem Staat so dem erhabenen Fürsten thätig die Pflichten erfüllen, die jenen vereinten Gefühlen des Herzens entsprechen. Indem ich dies unternehme, fühle ich sehr wohl, dafs weder die Redeform, auf welche ich angewiesen bin, und die gewissermafsen herkömmlich zugemessene Zeit der Ausführung günstig ist, noch mein Gesichtskreis dem grofsen Ueberblick genügt, der hier erfordert wird: mögen Sie also, hochgeehrte Versammelte, mehr das Bestreben als den Erfolg beachten. Wir streben alle nach einem fernen Ziele, und wer es nicht erreicht, darf immerhin sich des Bewufstseins erfreuen, dafs er unverwandt darauf gerichtet ist.

Ueber die Stufen oder Stadien, in welchen sich das Erkennen und Wissen der Menschen entwickelt haben soll, am meisten aber über die Anfänge, hat man nicht etwa blofs in neueren Zeiten, sondern von Alters her die verschiedensten Ansichten. Legen die einen dem frühesten Menschengeschlecht eine thierische Roheit und Wildheit bei, wie schon die Griechen ersannen, zuerst habe in Arkadien der König Pelasgos erfunden, den Menschen durch

Hütten gegen Kälte und Regen und Hitze Schutz zu geben, aus Schweinsleder Kleider zu fertigen und statt grüner Blätter und Gräser und kaum eſsbarer Wurzeln gute und genieſsbare Eicheln zu verspeisen; so setzen andere einen paradiesischen Zustand der ersten Menschen, der auch in den Mythen von dem Kronischen oder Saturnischen Leben dargestellt wird, und davon ist der Schritt nicht weit zu dem Gedanken, jene hätten sich nicht nur einer seligen Unschuld erfreut, sondern auch einer klaren und sicheren Anschauung oder Erkenntniſs der ewigen und übersinnlichen Wahrheiten, ja wohl gar der wichtigsten wissenschaftlichen Kenntnisse, die vielmehr erweislich im Laufe der geschichtlich bekannten Zeiten in langsamem Fortschritt entdeckt worden, und sie sollen dies alles entweder selbst erfunden oder mit den Anfängen der gesammten Bildung und mit der Sprache einer unmittelbaren Offenbarung und Anleitung des göttlichen Geistes, oder dem Unterrichte früherer mit einer höheren Vernunft begabter Naturen verdankt haben: denn selbst namhafte Denker, nicht bloſs in hergebrachten Vorurtheilen befangene Gelehrte, haben es für undenkbar oder unmöglich gehalten, daſs dieses Geschlecht fähig gewesen sich ohne höhere Hülfe über seine thierische Natur zum Denken und zur Mittheilung des Gedachten, welche die erste Bedingung des geselligen und geistigen Verkehrs ist, zur sittlichen Gestaltung der Familie und des Staates, zu Recht und Gesetz, Religion und Kunst, kurz zum Vernunftleben zu erheben. Alle solche Ansichten beruhen auf einer Unterschätzung der menschlichen Natur. Sehen wir noch jetzt unter den Völkern wie bei den einzelnen Menschen eine sehr verschiedene Begabung, so ist man nicht berechtigt anzunehmen, die Urstämme unseres Geschlechts seien insgesammt von der Wildheit und Roheit gewesen, wie die wilden und verwahrlosten Stämme Amerika's, von welchen man den Schluſs auf den Zustand der ältesten Menschen gemacht hat; vielmehr haben unter diesen edlere Geschlechter hervorgeragt, und aus der eigenen innern Kraft ihrer angeborenen Natur sich über den thierischen Trieb erhoben. „Vieles Gewaltige giebt's, und nichts ist gewaltiger als der Mensch", hat schon vor Jahrtausenden der weise Dichter gesagt. Das ist eben des Menschen Gewalt und Macht, daſs der natürliche Trieb oder Instinct, womit ihn der Schöpfer ausgerüstet hat, ein Instinct der Vernunft ist, der ehe diese er-

wachsen und erstarkt, das Schwierigste überwunden und gleichsam Wunder gewirkt hat: aber weil die Menschen sich ihre Bildung selber erworben haben, ist sie langsam und stufenweise erworben worden in Anfängen, die jenseits aller Geschichte liegen. Bleiben wir unserem Zwecke gemäfs bei dem stehen, was mit dem Gebiete der Erkenntnifs zunächst zusammenhängt, und schweigen von den kühnen und gewaltigen Werken einer staunenswerthen von grofsen Arbeitskräften unterstützten Technik; so dürfen wir uns aus dem ältesten, was in die unseren Augen wie im Dämmerlicht erscheinende fernste Zeit herüberreicht, eine Ansicht bilden über das so zu sagen urweltliche Wissen der Menschheit. In den ältesten Ueberlieferungen finden wir einen reichen Schatz bereits fertiger Vorstellungen über das Göttliche wie über alles Menschliche, Sittliche und Natürliche, bei vielen Völkern, vorzüglich des Morgenlandes, wozu ich auch Aegypten rechne, aber auch des Westens, dessen Völker, soweit sie zu dem Indogermanischen Sprachstamme gehören, mit einem grofsen Theile der morgenländischen von gemeinsamer urzeitlicher Herkunft sind, und besonders bei den Griechen, welche unter allen diesen Völkern die höchste Bildung erreicht haben. Ich meine den Schatz der sogenannten Mythen, der wahrscheinlich in Jahrtausenden aus den mannigfachsten Bestandtheilen erwachsen ist und gleichsam aus verschiedenen Schichten, die sich aus mehreren auf einander folgenden Bildungsprozessen niedergeschlagen und über einander gelegt haben, nicht ohne dafs der ursprüngliche Kern durch später angeschossenes oft bis zur Unkenntlichkeit verhüllt würde und die Schichten selber zu einem fast unscheidbaren Gemenge durch einander geworfen wären. Allen Haupterscheinungen des Mythos ist es gemeinsam, dafs sie das Aufserzeitliche in der Gestalt des Zeitlichen, und das Unpersönliche als Persönliches darstellen, sogar Zustände, Eigenschaften und Beschaffenheiten, Empfindungen, Gefühle und Gedanken: so wird das Unsinnliche in einem Sinnlichen verkörpert, wie die Idee in der Erscheinung. Gewifs hat die Erfindung der höheren Formen des Mythos grofse Tiefe der Anschauung, mächtige Phantasie und eine Fülle schöpferischer Thätigkeit erfordert, die dem religiösen Gefühle entstammte und sich in einer damit verschwisterten Dichtung ausbreitete: besonders von den Eindrücken der Natur ergriffen und begeistert erhob sich die Seele bis zur

Ekstase, zu welcher das frühere Menschengeschlecht und namentlich die Orientalen, jedoch auch die Griechen in ältern Zeiten sehr geneigt waren: wefshalb auf dieser Stufe der Bildung auch die Mantik und das Orakelwesen eine grofse Rolle spielt und einen bedeutenden Einflufs übt. Gewifs sind in diesen Mythen, selbst in denen, die mit Naturreligionen verknüpft sind, grofse und erhabene Ahnungen des Göttlichen enthalten, und in der Hellenischen Fortbildung wurde der Mythos noch dadurch veredelt, dafs die ursprünglichen Symbole der Naturreligionen einen geistigern Inhalt erhielten, wie Apollon aus einem Symbol des natürlichen Lichtes Symbol des geistigen wurde. Schon früh jedoch verlor der Mythos seine Bedeutsamkeit, und von dem Sinnbilde war nur das Bild im Volksglauben übrig geblieben; nur die ahnungsvollsten Mythen erhielten sich bis spät herab in den Mysterien, welche in Verbindung mit Weihen und Reinigungen, nicht zwar durch Lehre, aber durch heilige Anschauungen einen heitern und freudigen Blick aus dem Diesseits und dem Endlichen in das Jenseits und das Unendliche eröffneten und nach Cicero's Ausdruck eine bessere Hoffnung des Sterbens gewährten: wer sie geschaut, sagt der Dichter, weifs des Lebens Ende, weifs seinen gottgegebenen Anfang. Ja wie heftig auch die Hierophanten und Diener der Mysterien noch in den letzten Zeiten sich gegen das Christenthum sträubten, hat man doch nicht ohne allen Grund gemuthmafst, dafs die in ihnen fortlebenden edleren und reineren Formen des Mythos dem Christenthum förderlich gewesen und die Gemüther für dasselbe empfänglicher gemacht haben. „Die Natur“, bemerkt ein tiefsinniger Mann, „hat für menschliche Augen weislich durch die Einrichtung gesorgt, dafs sie nur durch Dämmerung zum vollen Tag übergehen“; diese Dämmerung, und zwar eine sehr lange andauernde, in der das innere Licht gleichsam gebunden war, ist für das Erkennen der Menschheit die ganze Zeit, in welcher die mythische Anschauungsweise vorherrscht. Aber schon vor den spätesten Ausläufern der letzteren war nicht zwar im Morgenlande, welches zu klarer wissenschaftlicher Erkenntnifs minder geneigt und der eigentliche Boden des Mythos ist, aber bei den Hellenen unter den Trägern des geistigen Lebens das Bedürfnifs eines bildlosen Wissens entstanden. Allmälig war die Reflexion herangereift, deren erstes Erstarken zusammentrifft mit dem ersten Gebrauch

der ungebundenen Rede statt der gebundenen in Werken der Litteratur; denn in derselben Zeit und in wesentlichem Zusammenhange damit beginnt sowohl die Geschichtschreibung als die Philosophie: man wollte jetzt die Thatsachen an sich, mit Abstreifung des Wunderbaren und Phantastischen erkennen, in welches sie die frühere Anschauungsweise unwillkürlich hineingezogen hatte, und die Gründe der Dinge in allgemeinen Bestimmungen erfassen, nicht durch und für die Phantasie, sondern durch und für den Gedanken. Der gemeinschaftliche Grundzug aller Hellenischen Philosophie ohne Unterschied der Lehre liegt von den Ionischen Physiologen an in dem Forschen nach den Urgründen oder Ursachen, bei geringem Umfang der ihnen zu Gebote stehenden Erfahrung, meist nach selbstgeschaffenen Begriffen, und grofsentheils mit Verwerfung des Urtheils der Sinne. Die Ioner fanden fast insgesammt den Urgrund der Dinge in der belebten Materie, die von einigen derselben allerdings nur empirisch nach einer unvollkommenen Erfahrung bestimmt wurde, während die weiter vorgeschrittenen auch den materiellen Urgrund nicht für sinnlich erkennbar hielten; erst Anaxagoras sonderte den Geist von der Materie und setzte ihn als Ordner der ungeordneten Stoffe. Die Eleaten haben das Verdienst den Begriff des einen und absoluten Seins, welches dem Denken gleich ist, im Gegensatz gegen das Nichtsein oder Werden des Vielen und Mannigfaltigen aufgestellt und dialektisch durchgeführt zu haben. Die Pythagorische Schule hat Wesen und Form der Dinge, selbst der sittlichen, in Mafs und Zahl, gleichsam als neuen Abbildern der Begriffe, nicht mehr solchen die wie die Mythen von der dichtenden Phantasie geschaffen waren, sondern von der mathematischen Anschauung und dem mathematischen Verstande, zu erfassen gesucht, und dadurch den ersten Grund der mathematischen Wissenschaften, der Arithmetik mit Einschlufs der Harmonik, der Geometrie und in einiger Beziehung auch der Astronomie gelegt, die wie alle besonderen, jedoch noch unentwickelten Wissenschaften, in der Philosophie einbegriffen waren. Diese Theorien bezogen sich mit geringen Ausnahmen auf die Natur, wenngleich die Pythagoreer die Verwirklichung eines sittlichen Lebens in ihrer Gesellschaft und in den Staaten, auf welche sie Einflufs hatten, praktisch erstrebten; erst Sokrates gab dem philosophirenden Geiste die Hauptrichtung auf die Sittenlehre und

zugleich auf die Betrachtung des eigenen Inneren, indem er den Menschen auf die Selbsterkenntniſs anwies. Um die übrigen Schulen, welche aus der Sokratischen Lehre wie Aeste aus einem Knoten entsprungen sind, zu übergehen, hat der tiefsinnige Platon die Einseitigkeit der früheren Systeme nicht in äuſserlicher eklektischer Verbindung sondern mittelst innerer Verschmelzung der Principien aufgehoben, das Natürliche und das Sittliche, beides in Zusammenhang, obwohl mit Vorwiegen des Sittlichen umfaſst, die gesammte Erkenntniſs auf die Vernunft als ihre Quelle und auf die Ideen der Vernunft zurückgeführt, jedoch damit die mathematischen Begriffe in Beziehung gebracht, die Mathematik als eine Leiterin der Seele zur Erkenntniſs des Seienden betrachtend; dagegen verschmähte er das Urtheil der Sinne in dem Maſse, daſs er weder dem Auge für die Astronomie noch dem Ohre für die Musik vertrauen will und sogar über die Musiker spottet, wenn sie die wirklich gehörten Töne und Accorde gegen einander messen und bei den Klängen die Ohren hinhalten, als ob sie einen Laut vom Nachbar ablauschen wollten, statt daſs sie vielmehr die Vernunft höher achtend als das Ohr suchen sollten, welche Zahlen die harmonischen seien und welche nicht und warum beides. Platons groſser Schüler Aristoteles, der das ganze Gebiet der Philosophie bestimmter eintheilte und alle Theile umfaſste, ging zwar von der Idealität seines Lehrers bedeutend zurück und gab der Erfahrung mehr Recht; aber nichts desto weniger verfolgt auch er den Weg der begriffsmäſsigen rein philosophischen Speculation über die letzten Gründe. Auch die nächstfolgenden hauptsächlichsten dogmatischen Schulen bleiben sich bei aller Verschiedenheit der Ansicht in der speculativen Richtung gleich. Nachdem aber die im strengeren Sinn Hellenische Philosophie ihren Lauf vollendet hatte, entstand unter dem Einfluſs schwärmerischer morgenländischer Vorstellungen die Neuplatonische, deren Gipfel Plotin ist; indem dieser durch die dem Denken vorgängige intellectuelle Anschauung das absolute Eine, den Grund und das Wesen aller Dinge erkennt und sich in dasselbe bis zur Identität versenkt, hat in ihm das Streben nach dem Uebersinnlichen und die Entfernung von der Erfahrungswelt ihre Spitze erreicht; zugleich aber fällt diese Schule ungeachtet aller Dialektik sowohl vermöge ihres ekstatischen Erkenntniſsgrundes als durch ihren

Zusammenhang mit Magie, Telestik und Mantik auf die mythische Stufe zurück: ja Proklos ging soweit in dieser Richtung, dafs er aufser dem Timäos und den Orakelsprüchen alle alten Bücher, wenn es in seiner Macht stünde, hätte vertilgen mögen, weil sie manchem schaden könnten. Die scholastische Philosophie des Mittelalters, die meinen Studien ferner liegt, mag es gestattet sein mit wenigen Worten zu berühren. Ihre Grundlage ist die geschichtliche Offenbarung mit der Aristotelischen Philosophie, da Platon nur wenigen bekannt war; letztere war theils nur Dienerin für die logische oder dialektische Entwickelung des Christlichen Dogma's, theils wurde sie freier neben die Offenbarungsphilosophie gestellt: die gesammte Scholastik bewegte sich aber eben wieder auf dem Gebiete der Speculation, die auch in einigen ausgezeichneten Geistern, nicht ohne der Verfolgung zu verfallen, einen erhabenen Aufschwung nahm: dagegen wurden Erfahrung, Natur und Geschichte und die geschmackvolle Ausbildung der Rede, welche die Alten mit der philosophischen Darstellung zu verbinden gewufst hatten, gänzlich vernachlässigt. Ungeachtet alles Scharfsinnes und der grofsen Geisteskräfte, die daran gesetzt wurden, hielt die Herrschaft der Scholastik über die Universitäten die Jahrhunderte ihrer Dauer hindurch die Geister in den Fesseln eines unfruchtbaren, auch überdies durch die Kirche gebundenen Formalismus. Nach der Wiederherstellung der Wissenschaften theilten sich die philosophischen Ansichten grofsentheils wieder zwischen Aristoteles und Platon oder den neuen Platonismus; auch gesellten sich dazu von neuem mystische und schwärmerische Richtungen. Bald aber begann eine Reihe eigenthümlicher und selbständiger grofser Denker, von denen ich nur Descartes, Malebranche, Spinoza und Leibniz nenne, dessen tiefe Philosopheme von Chr. Wolf verflacht wurden: obgleich mehrere dieser mit grofsen mathematischen und empirischen Kenntnissen ausgerüstet waren, ist doch der Mittelpunkt und Kern ihrer Lehre speculativ. Und nachdem des grofsen und weitwirkenden Kant kritische Philosophie mittelst einer genaueren Untersuchung des Erkenntnifsvermögens der Erkenntnifs der Sterblichen engere Schranken gesetzt hatte, sind diese in der nächsten Folgezeit dennoch wieder weit übersprungen worden: mit welcher Kühnheit und bis zu welcher Höhe und Tiefe die Speculation ausgebildet worden durch die alle nun heim-

gegangenen Heroen der Philosophie, die gerade auf dieser Universität gelehrt haben, durch Fichte, Hegel und Schelling, brauche ich kaum zu erinnern. Diese Formen des Philosophirens haben auch auf die besonderen den Bedürfnissen und Zwecken der Gesellschaft dienenden Wissenschaften, die ich auf das Allgemeinere gerichtet nicht in den Kreis der Betrachtung ziehe, und auf die Gesammtbildung des Zeitalters einen mächtigen Einfluſs gehabt. Doch jeder bedeutenden Entwickelung des Dogmatismus ist ein dem jedesmaligen Standpunkt entsprechender, die Möglichkeit der Erkenntniſs in Frage stellender Skepticismus, von den Hellenischen Sophisten an gerechnet, gleichgegangen oder auf der Ferse nachgefolgt; und ohne daſs in unserer Zeit der Skepticismus eine schärfere wissenschaftliche Begründung erhalten zu haben scheint, glauben doch viele, daſs die Speculation, durch die äuſsersten Anstrengungen erschöpft, die Unfähigkeit ihre Aufgaben zu lösen durch die Probe erwiesen habe, und eine allgemeine Ermattung derselben eingetreten sei, von welcher sie sich nicht wieder erholen könne. So werden wir, wie es scheint, ganz auf die Erfahrung angewiesen, es sei denn daſs ein anderer Erkenntniſsgrund in die Wissenschaft eingeführt werde, der auſser dem Gebiete ebensowohl der gewöhnlichen Erfahrung als der Speculation der Vernunft liegt.

Die Erfahrung erstreckt sich auf zwei Gebiete, die Geschichte der Menschen und die Natur. Auf dem ersteren hat sich der jugendliche Geist des Menschen mit Bewuſstsein etwas früher versucht, nachdem er sich der mythischen Anschauung entwunden hatte, die auch dieses Gebiet ursprünglich beherrscht und die Menschengeschichte meist ins Wunderbare hinübergespielt hatte, welches dem Mythischen unentbehrlich ist. Die Natur dagegen hat der Mensch zwar früh sich dienstbar gemacht und sich diejenigen Erfahrungen darüber erworben, welche für die praktischen Zwecke des Lebens nutzbar waren; in der Wissenschaft aber hat diese Empirie verhältniſsmäſsig später Eingang gefunden, als man bei der vorherrschenden Sinnlichkeit des Alterthums erwarten sollte; denn die Wissenschaft erstrebte Theorie, die in der Erfahrung nicht gegeben schien. Um Früheres zu übergehen, mit dessen Aufzählung ich nicht ermüden will, so hat eine ausgedehntere wissenschaftliche Empirie auf dem Gebiete der Natur erst

Aristoteles geübt, in einer Zeit, in welcher der ächt Hellenische Geist dem Verfall bereits stark entgegen ging, und das folgende Zeitalter der Alexandrinischen Gelehrsamkeit hat diese sowohl auf dem Gebiete der Menschengeschichte, wohin auch Sprache und Litteratur gehört, als auf dem der Natur, auf diesem in geringerem Maſse, am bedeutendsten noch in der Astronomie erweitert. Unstreitig ist, nach dem Rathschluſs der Vorsehung, der zeitweise einen Rückgang der Bildung zuläſst, doch nicht ohne daſs dieser selbst für die folgende Zeit fruchtbare Keime zeugte, der begonnene Entwickelungsgang durch das Mittelalter aufgehalten und unterbrochen worden, mehr noch für die Erfahrung als für die Speculation. Die Wissenschaft bedurfte einer Erneuerung. Das Organon aller Erfahrungswissenschaft ist die Induction, die nicht von Begriffen oder Ideen zum Einzelnen herabsteigt, sondern von den sinnlich beobachteten Thatsachen zu allgemeinen Gesetzen zu gelangen strebt; diese, obgleich dem Alterthum bekannt genug, ist doch erst nach Ueberwindung der mittelalterlichen Philosophie von Franz Baco, der hierin nur wenige und minder bedeutende Vorgänger hatte, zu der Ehre gebracht worden, daſs mittelst ihrer der ganze Bau der Erkenntniſs aufzuführen sei. Man kann nicht behaupten, daſs dieser Weg sich bloſs für die Naturwissenschaften eigne, vielmehr verfährt die geschichtliche und philologische Forschung auf ähnliche Weise: indessen hat man vorzüglich die Naturwissenschaften mit dem Namen der inductiven bezeichnet, und diese haben bis zu unserer Zeit, und besonders in dieser selbst, auf diesem Wege einen bewundernswürdigen Fortschritt gemacht, der für die Zukunft fast unbegrenzte Aussichten und Hoffnungen eröffnet; und durch eine anfänglich unvorhergesehene Fügung muſste dieser Empirie die Mathematik auf das wirksamste zu Hülfe kommen, welche, eine reine Erfindung des Geistes, ursprünglich der Empirie geradezu entgegengestellt wurde und darum von den entschiedensten Gegnern der Erfahrung empfohlen und gefördert worden war. Damit man jedoch diesen Fortschritt den geschichtlichen Studien gegenüber nicht überschätze, darf nicht unbemerkt bleiben, daſs auch diese auf ähnlichem Wege an Ausdehnung und Tiefe bedeutend gewonnen haben, indem nicht allein die Sprachforschung in Beziehung sowohl auf die klassischen und morgenländischen Sprachen als auf die allge-

meine und vergleichende Sprachenkunde, sondern auch die Kenntnifs der Litteraturen aller gebildetern Völker, des öffentlichen und Privatlebens, des Verkehrs, der Religionen, Wissenschaften und Künste und ihrer Denkmäler durch Sammlung, Auslegung und kritische Sichtung, endlich durch geschickte Combination auf eine Stufe gerückt sind, mit welcher der aus früheren Zeiten übernommene Bestand des Wissens keine Vergleichung aushält: nur dafs freilich dieser Theil der Erfahrungswissenschaften des mächtigen Hebels entbehrt, welchen die Naturforschung an dem Instrumentalen und dem Versuche hat, der von verständiger Absicht geleitet, bisweilen auch vom Zufall begünstigt, die Natur zwingt ihr verborgenes Inneres zu zeigen. Nichts kann der geschichtlichen Forschung einen Ersatz für Teleskop und Mikroskop und den übrigen Apparat der physischen Wissenschaften geben. Hat also, wie es scheint, in unserer Zeit die Speculation ihr altes Ansehen eingebüfst, so feiert dagegen über dem Grabe derselben die Erfahrung, auf den philosophischen Thron erhoben, ihre höchsten Triumphe, um so glänzendere Triumphe, nachdem die eine Seite der Erfahrungswissenschaften zu unzähligen Vortheilen, Erleichterungen und Bequemlichkeiten des Lebens der Sterblichen die Mittel erfunden und fast übermenschlich die Schranken des Raumes und der Zeit für Bewegung und Gedankenmittheilung zu überwinden gelehrt hat.

Wenn ich mir erlaubt habe, hochgeehrte Zuhörer, diese Hauptrichtungen des menschlichen Erkennens soweit zu bezeichnen, als es in einer allgemeinen Betrachtung, die nothwendig an Unbestimmtheit leidet, möglich schien; so drängt sich von selber und ungesucht die Frage auf, ob wir, nachdem wir es durch die Erfahrung so herrlich weit gebracht, jenes Erkennens, welches die Speculation sich angemafst hat, als eines völlig leeren und befriedigungslosen uns nunmehr völlig zu entschlagen haben oder nicht. In der That wäre das menschliche Geschlecht zu beklagen, wenn die Anstrengungen der edelsten und begabtesten Geister, zu welchen die tüchtigsten Träger der Speculation unbestritten gezählt werden, ein weiteres nicht gefruchtet und bewirkt hätten als die endliche Ueberzeugung, dafs ihre Bestrebungen nur den Beweis der eigenen Nichtigkeit geführt hätten. Geht man freilich davon aus, nur die sinnlichen Dinge seien wirklich, unser

Geist aber nichts als jene leere Tafel, auf welcher äufsere Eindrücke aufgefangen und abgemalt würden, dieser sei unfähig aus sich selbst in ihm wurzelnde Begriffe und Ideen zu erzeugen, und es gebe also für ihn keine Möglichkeit des Erkennens und also wohl auch keine des Handelns von innen heraus mit Selbstbestimmung, Selbstthätigkeit und Freiheit, so werden wir uns bei jener Bemitleidung der menschlichen Schwäche beruhigen müssen: aber ich meines Ortes bin überzeugt, dafs diese Ansicht eine oberflächliche ist, und sogar auf einem sich im Cirkelschlufs bewegenden Denken beruht. Alles Allgemeine und alle Einheit ist Werk des Geistes oder Gedankens, da die Sinne nur Einzelnes und Vieles darbieten, und jenes kann nicht von aufsen in den Geist kommen. Wer alles wegwirft, was die Speculation seit Jahrtausenden aus dem Geiste geschöpft hat, entzieht dem Erkennen der Sterblichen die schönsten und erhebendsten Blicke auf das Uebersinnliche, welches obgleich durch die Nebel getrübt, die selbst unser inneres Auge umgeben, dennoch von den ältesten Zeiten her wie aus einer idealen Welt zu uns herübergeleuchtet hat und das einzige Stetige und Seiende in dem Wechsel der Dinge, eine ewige nie versiegende Quelle unseres beschränkten Wissens ist. Allerdings enthält solche Blicke auch der Mythos; doch mufs die Wissenschaft diesen als überwunden betrachten: denn als Ahnung hat er seine Berechtigung nur für das Gefühl, nicht für das Wissen, es sei denn zur Anregung und bildlichen Ausschmückung oder als Gegenstand philosophischer und geschichtlicher Forschung und Erklärung. Aber dafs der schaffende Geist der reinen Wissenschaft sich nicht vermesse und überfliege, steht ihm die Erfahrung zur Seite; sie mufs den Gedanken bewähren, und wiederum wirft der Gedanke ein Licht auf das, was die Erfahrung beut. Beide müssen, wenn sie richtig sind, von verschiedenen Ausgangspunkten her in der Mitte zusammentreffen, die Idee vom Geistigen und Allgemeinen, die Erfahrung vom Sinnlichen und Besondern aus; beide müssen in einander leben, Erscheinung und Thatsache in den Gedanken aufgenommen, der Gedanke an die Erscheinung herangebracht werden: so giebt die Idee dem Wissen das Seelenhafte, die Erfahrung den Stoff und Leib, und in der Einheit und Durchdringung beider wie Seele und Leib verbundener hat die Wissenschaft ihre organische Ge-

staltung und ihr organisches Leben, in welchem der Gegensatz und Widerstreit der Speculation und der Erfahrung aufgehoben ist. Diese Vereinigung führt zugleich eine Reinigung der Speculation und eine Veredelung des erfahrungsmäfsigen Wissens herbei. Denn der Speculation hat sich häufig, und je tiefer sie in das Geheimnifs des Uebersinnlichen einzudringen suchte oder wähnte, desto mehr, die Superstition angehangen, deren Wesen darin besteht, dafs der Mensch was im natürlichen Gesetz und Gang der Dinge liegt, einer übernatürlichen Wirkung zuschreibt, sei es eines guten oder eines bösen persönlichen Princips, welches in einer dualistischen Weltansicht des Morgenlandes frühzeitig aufgestellt worden, oder dafs der Mensch aus solchen Einwirkungen als Thatsache ableitet, was gar nicht Thatsache ist, endlich dafs er solche übernatürliche Wirkungen sogar durch menschliche Mittel erzwingen zu können glaubt. Wie die Speculation durch solche Auswüchse verunreinigt werde, daran habe ich schon bei dem Namen des erhabenen Plotin mit drei Worten erinnert, und ähnliches kehrt fast in allen schwärmerischen Speculationen wieder: hat doch selbst der unsterbliche Kepler, dem wir die Entdeckung wichtiger Naturgesetze verdanken, sich von der astrologischen Mantik nicht losmachen können, die ebenfalls ein Erzeugnifs des Morgenlandes von den Chaldäern her ist. Wie traurig die Folgen solcher Verirrungen des menschlichen Geistes sind, zeigt eine Zeit, in welcher sich diese auch der Kirche und des Staates bemächtigt hatten und die Rechtsgelehrsamkeit die Formen für die grausame Bestrafung von Uebelthaten erfand, die nur in dem fanatischen Wahn roher und gemüthloser Eiferer ihre Bewährung hatten. Es ist ein grofses Verdienst vorzüglich der erfahrungsmäfsigen Naturkunde, die wilden Ausgeburten der Finsternifs vernichtet zu haben; doch gebührt daran auch der geschichtlichen Forschung ihr Antheil, indem diese durch die Kritik das Glaubwürdige und Unglaubwürdige des Ueberlieferten aufdeckt. Ueberhaupt und ganz allgemein ausgedrückt wird die Speculation von der Erfahrung dadurch gereinigt, dafs ihr die falschen Thatsachen entzogen werden: denn da sie das Gegebene durch die Idee zu begründen sucht und von der Idee aus im Gegebenen endet, wird sie unrein, wenn das Gegebene falsch ist. So haben Platon und Aristoteles ihre physischen Speculationen auf die geocentrische

Astronomie hin gerichtet: jene würden ganz anders ausgefallen sein, hätten den Philosophen andere empirische Thatsachen über das Weltsystem vorgelegen. Von der anderen Seite wird die Empirie durch die Speculation oder Idee veredelt, weil alles vereinzelte Wissen dem Geiste befriedigungslos ist, der selbst nur Einer nach der Einheit strebt und alles Mannigfaltige als Theil eines Ganzen fassen will, in welches aufgenommen auch das Kleinste einen Werth erhält, den es für sich nicht hat: diese Einheit ist ohne die Idee nicht zu erreichen, und es bedarf dieser um so mehr, je massenhafter der Stoff heranwächst, damit der Geist nicht im Sinnlichen und Materiellen verkomme und untergehe. Der volle Lohn für die mühsame Beschaffung des Materials, dessen die Wissenschaft bedarf, wird uns eben durch das Bewufstsein zutheil, dafs die Bausteine, die wir zusammentragen, sich allmälig zu einem einheitlichen Kunstwerk und Prachtbau der menschlichen Erkenntnifs fügen, wenn auch dessen Vollendung wegen der Unendlichkeit der Wissenschaft in weiter Ferne liegt. Ist für die Aufrichtung dieses Baues die Theilung der Arbeit ein nothwendiges Gesetz, kann der Einzelne auch bei der gröfsten Begabung nicht das Ganze in der Ausdehnung umfassen, so wird doch wie der Zweck des bürgerlichen Staates von der Gesammtheit seiner Glieder, also der Zweck der Wissenschaft von der Gesammtheit des Gelehrtenstaates vollbracht: nur sollen, dem Wesen der Wissenschaft gemäfs, in diesem alle ebenbürtig und keiner blofs Handlanger sein, jeder vielmehr, wie er sich auch beschränke, in seinem begrenzten Gegenstande der Tiefe nach die Idee des Ganzen mikrokosmisch erkennen. Im Geiste dieser Durchdringung der Idee und der Erfahrung die Wissenschaft zu üben und zu lehren, ist zwar nicht seit gestern und heute der Beruf der Universitätslehrer, scheint es aber auf der jetzigen Bildungstufe ganz vorzüglich zu sein. Hiermit glaube ich nicht meine besondere, sondern Ihre allgemeine Ansicht, verehrte Amtsgenossen, auszusprechen, Ihre Ansicht, welcher einen Ausdruck zu geben mein Geschäft und mein Bestreben ist. Sie aber, die Studirenden dieser Universität, die Sie nach alter Deutscher Sitte, welche den schulmäfsigen Zwang von diesen Anstalten entfernt wissen will, aus freiem Willen uns zu Ihren Lehrern gewählt haben, darf ich daran erinnern und dazu ermahnen, auf diesem

von uns erprobten Wege sich der Wissenschaft zu bemächtigen und weder einer hohlen Speculation noch einem geistlosen Empirismus sich zu ergeben: ich darf zugleich, in den Anfang meiner Rede zurückkehrend, die Ueberzeugung aussprechen, daſs wir und Sie, wenn wir in diesem Sinne das Unsrige thun, uns als dankbare Verehrer des Königs unseres Herrn erweisen werden, dessen erhabener Sinn ebenso sicher nach der idealen Seite des Erkennens hin gerichtet ist als besonnen und klar das weite Reich der wissenschaftlichen Erfahrung zu würdigen versteht. Andere Ausgangs- und Endpunkte aber als die angezeigten sind für die Wissenschaft nicht vorhanden, und allgemein gültig für alle freie, nicht durch ein Positives gebundene Lehre ist der Ausspruch, den vor kurzem einer unserer trefflichen Lehrer über die Naturkunde gethan hat: „die Betrachtung aus fremdartigen, nicht im Zusammenhang ihrer eigenen Entwickelung sich bietenden Gründen zu irgend einem von auſsen her erwünschten Ziele führen zu wollen, ist und bleibt ein ohnmächtiges Bemühen." Wie weit ferner die gewonnene Erkenntniſs in die groſsen Kreise des Staates und Volkes hineinzubilden sei, diese Frage hat zunächst der Staatsmann zu beantworten. Für den Staat hat er sie längst beantwortet: wir selbst an dieser Stelle sind der lebendige Beweis, daſs der Staat die Wissenschaft als eines seiner Elemente anerkennt, und er thut dies, wie ich früher an demselben festlichen Tage gezeigt habe, nicht bloſs für die nothdürftige Ausbildung der Diener, die seine Geschäfte besorgen, sondern auch damit seine eigenen Grundsätze gereinigt und veredelt werden: wahrlich dies erkennt gewiſs niemand klarer als unser geistvoller König! Aber das Volk bis in die unteren Schichten herab zur Erkenntniſs zu führen, daran verzweifelte sogar der groſse Friedrich, wenn er die Vorurtheile die Vernunft des Volkes nannte. Auch ist dies unsere Aufgabe nicht. Doch neben der Bildung des Gefühles und Gemüthes, der Ausbreitung der Frömmigkeit und der Sittlichkeit, die zunächst den Religionslehrern obliegen, wird derjenige, welcher nicht den eigenen Vortheil und die eigene Erhebung auf anderer Kosten sucht, wird der ächte Menschenfreund das möglichste Maſs der Erkenntniſs durch das ganze Volk verbreitet wünschen: nicht bloſs die Bergspitzen und die hohen Gipfel will die Sonne bescheinen, sie will auch in die Tiefen der Thäler und der Klüfte dringen.

Lassen wir uns nicht erschrecken mit den Gespenstern, welche eine meist eigensüchtige Furcht vor der Volksbildung aus sich selbst heraus beschwört: der Mensch ist nicht das Schrecklichste in seinem Erkennen, aber das Schrecklichste in seinem Wahn. Wer möchte aber ein ächterer Menschenfreund sein als Friedrich Wilhelm der Vierte? Wer könnte weniger dem entgegen sein, dafs das Licht der Erkenntnifs soweit als möglich eindringe und durchdringe?

Hochansehnliche Versammlung! Die Wissenschaft, der wir uns widmen, hat auch ohne ihre Anwendung für Staat und Volk ihren Werth in sich; sie ist an sich selbst ein Bedürfnifs des Geistes, weil sie geistiger Natur ist: ja wer sie nur als Mittel für das Leben betrachtet, hat nicht von ihr die Weihe empfangen. Nicht im Geräusche der Welt bildet sich der wissenschaftliche Mann: er bedarf einer Zurückziehung, damit der Geist sich ungehemmter ausdehne, einer Sammlung, die er auf dem zerstreuenden Markt, in dem betäubenden Lärm des Lebens nicht gewinnen kann. Darum haben Staaten und Fürsten diese stillen Freistätten der Wissenschaft gegründet, in welchen wir, Lehrer und Lernende, vereinigt sind. Glücklich das Volk, dessen Fürst, selber einer edlen Sammlung des Gemüthes und der Vertiefung in das Heiligthum des Innern fähig, die Wissenschaft um ihrer selbst willen ehrt und pflegt! Wir geniefsen dieses Glückes ganz. Doch wäre es selbstsüchtig, wenn wir nur darum den König preisen wollten, weil er uns diese Mufse gewährt: wir preisen ihn, weil wir in ihm den edelsten Fürsten erkennen, und wir lieben ihn um seiner ganzen Trefflichkeit willen. Und darum flehen wir zu Gott, er möge ihn und sein gesammtes Haus, zu des Staates und Volkes Wohle, für welches er ihn zum Throne berufen hat, uns erhalten und alle seine Entschliefsungen lenken und hinführen zu dem erspriefslichsten Ziele der Vollendung.

IX.

Festrede gehalten auf der Universität zu Berlin am 15. October 1856.

Wir sind heute feierlich versammelt, hochgeehrte Zuhörer, um in dem Kreise der Universität ein Fest zu begehen, welches dem ganzen Lande gemeinsam ist, den wissenschaftlichen Körperschaften aber um so heiliger, je mehr sie der Huld des Königs theilhaftig geworden, dessen Geburt wir heute feiern, und vor allem unserer hohen Schule, die, in der Hauptstadt des Reiches und in der Nähe des Thrones wohnend, besondere Aufmerksamkeit auf sich zieht. Solche Festversammlungen haben die Hellenen, die Lehrer der menschlichen Bildung, mit dem Namen der Panegyris bezeichnet, weil das ganze Volk zu ihnen zusammenflofs; in denselben entfaltete sich die Blüthe der gymnischen und musischen Künste im edelsten Wettstreit, und die Sieger dieser friedlichen Kämpfe wurden durch Lieder gepriesen, in welchen mit dem Lobe jener zugleich das Lob des Vaterlandes verkündet wurde. Eine nicht fröhliche, aber darum erhabenere Panegyris wurde durch die fromme Sitte der Athener hervorgerufen, Asche und Gebeine der im Kriege gefallenen in der heimischen Erde von Staatswegen zu bestatten; ihr Andenken zu ehren war das Geschäft nicht mehr des Dichters, sondern des Redners. So entstand die Rede, welche wir die panegyrische nennen. War von ihr das Lob derer, denen sie zunächst galt, unzertrennlich, so konnte doch der Redner sowenig als sonst der Dichter, ohne höheren Anforderungen zu entsagen hierbei stehen bleiben oder dies auch nur in den Vordergrund stellen: denn aufserdem, dafs der feinere Sinn es als gemein verwirft, das Lob stark aufzutragen, ein Sinn, der freilich den Panegyrikern der Römischen Kaiserzeit und vielen späteren verloren gegangen ist, verlangt die Rücksicht auf die Besonderheit der Versammlung, dafs ihr etwas geboten werde, was eine Beziehung auch auf sie habe. Es ist heute nicht das erste Mal, dafs ich diese meine Auffassung des

Berufes, an dem hocherfreulichen Geburtsfeste des huldreichsten Königs zu sprechen, der verehrten Versammlung andeute; aber ich mufs mir schon diese Wiederholung erlauben, da es anmafsend wäre zu glauben, alles, was ich früher an dieser Stelle gesagt, sei allen, die es gehört, noch erinnerlich, und da mit jedem Jahre die Schaar der Jünglinge sich wechselnd erneut, die wie zu unseren wissenschaftlichen Vorträgen, so zu dieser Feier versammelt sind. Bewufst und unbewufst mag auch manches andere wiederholt gesagt werden: stets neues liefse sich an diesem Tage nur dann hier erwarten, wenn unsere Körperschaft dem Beispiele der Athener folgte, die für jede ihrer panegyrischen Versammlungen jedesmal durch besondere Wahl einen Redner bestellten, der an Einsicht und Ansehen, wie jener Perikles, hervorragte; und je mehr ich den ein- für allemal mir eingeräumten Vorzug anzuerkennen weifs, desto überzeugter bin ich, dafs die Wahl dann würdigere treffen und dem Ausdruck mannigfaltigerer und vielseitigerer Ansichten die Bahn eröffnen würde. Möge es denn nicht befremden, wenn ich heute von einem früher wenigstens nicht unberührt gebliebenen Gegenstande spreche, der weit jenseits der Regierung Friedrich Wilhelms des Vierten liegt, wenn ich Sie zurückführe in die Zeit, in welcher der grofsherzige König zum Jüngling heranwuchs. Ich meine die Zeit der Gründung dieser Universität: ich beabsichtige an den Geist und Sinn zu erinnern, aus welchem die letztere entsprungen und in welchem sie gestiftet worden; ich hoffe, es werde auch ohne ausführlichere Nachweisung aus der Sache selber hervorgehen, dafs dieser Geist und Sinn dem Geiste des erhabenen Fürsten, zu dessen Verehrung wir heute versammelt sind, in dem Mafse entspreche, als ob er selbst ihr Stifter gewesen, und dafs wir darauf die feste Zuversicht gründen können, er werde sie zum Wohl und Frommen der Wissenschaft und des Landes fort und fort so erhalten, wie sein in Gott ruhender Vater, der sie ins Leben rief, unter dem Beirath hochsinniger und wissenschaftlich hochgebildeter Männer sie ursprünglich gestellt hat. Indem ich diesen Gegenstand der Betrachtung wähle, erreiche ich zugleich theilweise das vermifste und erwünschte, statt meiner würdigere sprechen lassen zu können. Dafs ich hierbei auf Personen, Sachen und Grundsätze kommen mufs, deren vor kurzem an dieser Stelle gedacht worden, und

dafs ich über diese in ähnlicher Weise mich werde erklären müssen, wie der verehrte Redner vom letzten dritten August, hat mich von der Wahl dieses Gegenstandes nicht zurückhalten können: vielmehr wird es mir zur Befriedigung gereichen, wenn man meinen heutigen Vortrag als eine weitere Ausführung und nähere Erläuterung einiger Aeufserungen und Andeutungen, die jene geistvolle Rede uns vorlegte, anzusehen veranlafst sein möchte.

In diesen Tagen läuft ein halbes Jahrhundert ab, seitdem die Universität zu Halle, die unter Friedrich Wilhelms des Dritten Fürsorge neben den benachbarten auswärtigen Universitäten Leipzig, Jena und Göttingen eine ehrenvolle Stelle einnahm und die übrigen Preufsischen ohne Vergleich überragte, von dem Sieger von Jena aufgelöst worden. Wurde sie auch von dem fremden Herrscher, dem dieser Landestheil zugefallen war, kurz darauf wieder hergestellt, so war sie doch für Preufsen verloren; die beiden Universitäten, welche dem Lande übrig blieben, konnten diesem auch in seiner verringerten Ausdehnung nicht genügen, die eine, zu Königsberg, schon wegen ihrer Entlegenheit, die andere, zu Frankfurt a. O., weil sie an schwer heilbaren Gebrechen litt. Kaum war, im Juli 1807, Halle durch den Tilsiter Frieden förmlich abgetreten, als die Stimmen mehrerer dem angestammten Landesherrn getreuer Lehrer der Halle'schen Universität Gehör fanden, die gleich im August in ihrem und anderer Amtsgenossen Namen um die Gründung einer Universität zu Berlin baten: es mufs anerkannt werden, dafs Schmalz, der vormalige Director der Universität Halle, der später seine hiesigen Amtsgenossen durch eine verhängnifsvolle Unbedachtsamkeit sich entfremdete, zuerst persönlich in Memel diesen Wunsch anbrachte, unterstützt durch Fr. Aug. Wolfs briefliche und Hufelands mündliche Mitwirkung. Bereits am 4ten September 1807 erliefs der König den Kabinetsbefehl, zu Berlin in angemessener Verbindung mit der Akademie der Wissenschaften eine Universität zu errichten, da es bei der neuen Einrichtung des Staates eine der ersten Sorgen sein müsse, den Verlust der Universität Halle, der früher wichtigsten und vollkommensten allgemeinen Lehranstalt Preufsens, zu ersetzen. Ich würde Ueberflüssiges thun, wenn ich hier ausführen wollte, welcher Geist die Regierung in den ersten Jahren der Verringerung der Preufsischen Macht beseelte, wie sie in der Ueberzeugung, dafs

man auch am Rande des Abgrundes Muth und Hoffnung nicht aufgeben dürfe, nach allen Seiten hin bestrebt war, den Staat, ohne zu zerstören was an dem Alten gut war, auf richtigeren Grundlagen neu aufzubauen, insbesondere aber die geistigen Kräfte zu wecken und zu stärken, und in dem obgleich schwer bedrohten Reiche zugleich dem übrigen, zumal dem protestantischen Deutschland einen Haltpunkt Deutschen Sinnes und Deutscher Bildung zu sichern; auch wissen die älteren unter uns aus eigener Erfahrung, mit welcher Aufmerksamkeit und Freude Preufsens grofsartige Bestrebungen zur Wiedergeburt im Deutschen Vaterlande aufgenommen und begrüfst wurden. Vollkommen wahr berichtete der Mann, dessen ich weiterhin ausführlicher gedenken werde, in seinem amtlichen Antrage an den König zur Herstellung dieser Universität vom 10ten Juli 1809: „weit entfernt, dafs das Vertrauen, welches ganz Deutschland ehemals zu dem Einflusse Preufsens auf wahre Aufklärung und geistige Bildung hegte, durch die letzten unglücklichen Ereignisse gesunken sei, so sei es vielmehr gestiegen; man habe gesehen, welcher Geist in allen neueren Staatseinrichtungen Sr. Königlichen Majestät herrsche und mit welcher Bereitwilligkeit auch in grofsen Bedrängnissen wissenschaftliche Institute unterstützt und verbessert worden seien. Se. Königliche Majestät könnten und würden daher fortfahren, von dieser Seite den ersten Rang in Deutschland zu behaupten und auf seine intellectuelle und moralische Richtung den entschiedensten Einflufs auszuüben.“ Zu diesem Vertrauen, urtheilt eben derselbe in demselben Bericht, habe der Gedanke der Errichtung einer allgemeinen Lehranstalt in Berlin sehr viel beigetragen, weil nur solche höhere Institute ihren Einflufs über die Grenzen des Staates hinaus erstrecken könnten; der König werde sich dadurch aufs neue alles, was in Deutschland an Bildung und Aufklärung Theil nehme, auf das festeste verbinden. Aehnlich äufserte sich Schleiermacher um dieselbe Zeit in seiner Schrift über die Universitäten. So wurde Preufsen trotz seiner Erniedrigung damals ein Hort und eine kaum noch gehoffte Freistatt des hart geknechteten Deutschen Geistes, und gewann zur Vergeltung die Macht der öffentlichen Meinung für sich, deren Werth sich in gefährlichen Zeiten erprobt und auch in gefahrlosen nicht ungestraft verkannt wird. Doch ich verweile hierbei nicht länger; es

ist mir wichtiger, den wissenschaftlichen Geist des Zeitalters ins Auge zu fassen, in welchem der Gedanke der Gründung dieser Universität entstanden ist. In der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts hatte sich die Deutsche Bildung wesentlich verändert, vorzüglich durch zwei tief eingreifende Elemente, die Poesie und die Philosophie. Die erstere, seit Lessing von den Fesseln willkürlicher und pedantischer Gesetze allmälig befreit, und gehoben durch ein wenn auch noch sehr unvollkommenes, doch desto mehr begeistertes Studium des Alterthums, hatte in Goethe und Schiller eine ideale Höhe und Tiefe erreicht; die letztere hatte von Kant an mit Wegwerfung des alten Dogmatismus das Erkenntnifsvermögen selbst bei der Wurzel gefafst und auch auf die besonderen Wissenschaften, vorzüglich auf die Theologie und die Rechtslehre eingewirkt. Hiermit wurde die Periode der sogenannten Aufklärung, zu deren Sieg Friedrichs des Grofsen Regierung mächtig mitwirkte, in Deutschland gewissermafsen vollendet; ist diese Aufklärung durch seichte Köpfe, die sie verflachten, in Verruf gerathen, so sind ihre Folgen doch unermefslich geblieben, und nur das Hohle und Dürre derselben ist abgestorben, ihr Lebendiges aber hat edle Sprossen getrieben. Die Poesie und die Philosophie jener Zeit wurzeln in diesem lebendigen Grunde derselben, in der Freiheit des Denkens, und sind unvergängliche Denkmäler derselben. Eine Vermittlerin der Poesie und der Philosophie wurde die Philosophie des Schönen oder der Kunst; beider Befreundung zeigte sich besonders auf der Universität Jena und in einer und derselben Person vorzüglich in Schiller: unter dem Schutz des Weimarschen Fürstenhauses und in seinem Sitze entfaltete sich die Blüthe der Dichtung, und in der nahen kleinen Stadt überflog die Philosophie in freiem Schwunge die Grenzen rasch, die ihr vor kurzem gesteckt waren. Ich erinnere nur an Fichte, Hegel und Schelling, die dort ihre erste bedeutende Wirksamkeit hatten. Zur weiteren Ausbildung des philosophisch-dichterischen Geistes in jener Zeit wirkten sehr einflufsreich die beiden Schlegel, deren tiefere, mit mannigfacher Literaturkenntnifs verbundene Kritik die veralteten Ansichten niederkämpfte; sie und ihre nächsten Sinnesverwandten vermählten jener Bildung zugleich das Romantische und Mittelalterliche, ein geistreiches Gegengewicht gegen die gemeine Seite der Aufklärung, welches bald sogar eine

Hinneigung zum Katholicismus erzeugte, zu welchem auch mehrere der Stimmführer jener Zeit übergetreten sind. Der Universität Halle war die neue speculativ-ästhetische Richtung zuerst ziemlich fremd geblieben, während sie in Berlin hauptsächlich durch Fichte und die Gebrüder Schlegel unter den Gebildeten schon sehr verbreitet war; erst in den letzten Jahren vor Auflösung der Universität war sie mit Schleiermacher und Steffens dahin verpflanzt worden. Wo sie aber auch auftrat, wirkte sie auf die begabteren Schüler der Universitäten begeisternd ein, drängte den mechanischen und handwerksmäfsigen Betrieb der Studien, das Zusammenraffen der für die Erkenntnifs nur stofflichen Einzelheiten ohne Bewufstsein von dem geistigen Inhalte, und somit auch das Studiren zu blofs praktischen Zwecken, für welche man sich die Kenntnisse zu erwerben pflegte, in den Hintergrund, und wies die Lernenden auf das Allgemeine und Geistige hin, auf die Einheit, nach welcher alle ächte Wissenschaft strebt. Die Erkenntnifs wurde verklärt durch das Licht des Idealen; von dem Boden des freien Ideals aus wollte sie ihre Ranken himmelwärts treiben. Ich spreche es mit voller Ueberzeugung aus: das jugendliche Streben der Wissenschaft jener Zeit hatte einen höheren Charakter der Idealität als die Wissenschaft der Gegenwart. Man kann sagen, dafs unter dieser Richtung die nothwendige Erforschung des Besonderen bedeutend leiden mufste: aber es wurde doch keineswegs verkannt, dafs es eine tüchtige Empirie gebe, welche auch ohne philosophische oder begriffliche Construction durch angeborenen Instinct und sicheren Tact das Richtige treffe und der philosophischen Erkenntnifs auf halbem Wege entgegenkomme, und die Träger einer solchen Empirie, wie auf dem philologischen und geschichtlichen Gebiete Fr. Aug. Wolf und Joh. von Müller, fanden auch bei den Philosophen und Dichtern die höchste Anerkennung. Kaum wage ich es, das Verhältnifs jener Richtung zu den mir ferner liegenden Naturwissenschaften zu berühren; es scheint jedoch, wenn auch das titanisch kühne Unterfangen, das Reale auf Gedanken und Begriff, und die Natur auf den Geist oder die Identität beider zurückzuführen, auf mannigfache Irrwege gerieth, die Idealität der Betrachtung selbst auf diesem Gebiete nicht ohne einigen wohlthätigen Einflufs geblieben zu sein, und sie hat, wie ich glaube annehmen zu dürfen, auch auf einen

grofsen Lebenden, dem die Ausschweifungen der Naturphilosophie stets fremd geblieben, der aber durch Gröfse der Ideen, allseitige Bewältigung des Stoffes und künstlerische Darstellung hervorragt, damals anregend eingewirkt. In enger Verbindung mit den edelsten Geistern, die der Zeit jene Richtung anwiesen, stand der nicht mehr lebende Bruder des noch lebenden, auf den ich soeben hingedeutet habe, ich meine Wilhelm von Humboldt. Poesie und Kunst, Philosophie und vorzüglich die Philosophie des Schönen nährten die rein menschliche und ideale Richtung, welche seinem erhabenen Geiste ursprünglich war, und gingen in ihm in der vollsten Harmonie auf; aber es war nicht eine oberflächliche ästhetische Bildung, sondern der feinste Geschmack war mit dem schärfsten Urtheil und mit umfassenden und eindringenden Studien, besonders des Alterthums und der Sprachen verbunden, der letzteren in einem Umfange, der über den Gesichtskreis aller früheren Gelehrten hinausging: und wieder war die gründlichste und sorgfältigste Erforschung alles Einzelnen geadelt durch den über den Inhalt ergossenen Reiz des Ausdrucks und die sinnige Beziehung auf das Allgemeine und Geistige, ganz gemäfs der Bildungsperiode, deren schönste Seiten er verband, während ihn die ungetrübte Klarheit des Verstandes und Freiheit des Geistes vor ihren Fehlern bewahrte. Zugleich hat er mit seinem Beispiel den Beweis geliefert, dafs in ausgezeichneten Naturen weder die amtlichen Geschäfte den Sinn für Wissenschaft und Kunst schwächen oder gar ertödten, noch Hingebung an diese der praktischen Fähigkeit Eintrag thut, sondern dieser vielmehr durch die Erkenntnifs das würdigste Ziel vorschreibt und die höhere Weihe giebt: das würdigste Ziel der Praxis aber ist die Ausprägung der Idee in der Wirklichkeit, und war ein Mann geeignet, diese als ächter Staatsmann oder Staatskünstler, ja als Lenker der höchsten inneren und äufseren Staatsverhältnisse soweit zu vollbringen, als die allerseits beschränkenden Umgebungen und Umstände es gestatten, so war es Wilhelm von Humboldt in seiner für das Vaterland und die edlere Bildung gleich grofsen Begeisterung. Ruhig, geduldig, beharrlich, seinen Grundsätzen getreu, verlor er niemals sein Ziel aus den Augen, und mit der besonnensten und vorurtheilsfreisten, ja scheinbar kalten Würdigung der Dinge verband er Herz und Gemüth für die Personen.

Diesem Manne war in der denkwürdigen Zeit, da die schon früher beschlossene Gründung der Berliner Universität wirklich in Angriff genommen wurde, die oberste Leitung des Unterrichtswesens anvertraut; von seiner Hand ist der bereits erwähnte Antrag an den König vom Jahr 1809, und unter ihm nahmen an der Bearbeitung der wissenschaftlichen Angelegenheiten des Staates durch edle Bildung des Geistes und Herzens und einen freien und idealen Sinn ausgezeichnete Männer Antheil, von denen ich nur Nicolovius und Süvern nennen will: aber es bedurfte auch eines gleichgesinnten Finanzministers, um in der bedrängten Lage des Staates bereitwillig reichliche Geldmittel für die wissenschaftlichen Anstalten flüssig zu machen, und dieser fand sich in Altenstein, dessen innige Liebe und Verehrung der Wissenschaften in seiner späteren Verwaltung sich zu unserem höchsten Danke bethätigt hat. Unter solcher Männer Beirath setzte der weise und erfahrungsreiche König der neuen Universität nicht den geringeren Zweck, der sich, freilich nicht ohne die Gefahr des Verlustes der edleren Bildung, besser vielleicht durch Specialschulen erreichen liefse, Diener für die nothwendigen und nothdürftigen Geschäfte des Staates und die gewöhnlichen Lebensberufe einzuschulen oder gar abzurichten: es war auf eine Schule der ächten Wissenschaft abgesehen, deren Wirksamkeit sich über die Landesgrenzen ausdehnt, weil sie nicht unmittelbar auf die Bedürfnisse des besonderen Staates berechnet und nicht von diesen bedingt und bestimmt ist: es sollte, wie wir gesehen haben, eine geistige Eroberung gemacht werden. Es schwebte bekanntlich wohl auch der Gedanke vor, die Universität Berlin zu einer gegen die anderen Universitäten höheren Lehranstalt zu erheben, auf welcher die Studirenden den Schlufs des sogenannten akademischen Lernens machten und gleichsam die letzte Weihe empfingen: doch war dies nicht nur kaum ausführbar, sondern schlofs auch eine Anmafsung und Ueberhebung in sich, die keine der Deutschen Universitäten gegen andere sich darf zu Schulden kommen lassen, da sich alle vielmehr, frei von Dünkel und Selbstsucht, als gleiche Gemeinden des Gelehrtenstaates betrachten müssen. Allerdings mochte dieser Gedanke darin eine Berechtigung zu haben scheinen, dafs die Universität in einer Hauptstadt, die schon mit vielfachen Anstalten und Hülfsmitteln der Kunst und Wissenschaft ausgestattet war, mehr Gelegenheit

zu vollständiger Ausbildung bieten könne; aber wenngleich die in Berlin schon früher bestehenden Anstalten, namentlich die Akademie der Wissenschaften, auch damals einige ausgezeichnete Männer darboten, die für den Anfang freiwillig an der Universität wirkten, so konnte doch auf deren regelmäfsige Beihülfe nicht für die Dauer mit Sicherheit gezählt werden; und ist von Hülfsmitteln die Rede, welche in Sammlungen und zu bestimmten wissenschaftlichen Zwecken wohl eingerichteten Oertlichkeiten bestehen, so hat ein hochgestelltes und um die Wissenschaft hochverdientes ehemaliges Mitglied unserer Universität mit grofsem Recht es öffentlich ausgesprochen, „dafs noch in sehr neuen Zeiten Universitäten mit ganz ärmlichen Sammlungen ein reges geistiges Leben hervorgerufen haben, während die reichsten Sammlungen gegen Versinken des Unterrichts in gänzliche Leblosigkeit keinen Schutz gewähren", und es dürfe sich die Meinung nicht festsetzen, „dafs ohne Sammlungen vom ersten Rang eine Universität gleichsam nur zur zweiten Klasse der Lehranstalten gerechnet werden könne". Kommt viel auf reiche Hülfsmittel an, so kommt noch mehr an auf den Geist, der nicht an die Hauptstädte gebunden ist, ja oft in der Abgeschiedenheit eines kleinen Ortes sich am freiesten entwickelt. Ueberdies hängt es blofs von der Freigebigkeit der Regierungen ab, ob sie an kleineren Orten und aufser der Hauptstadt gröfsere Hülfsmittel anhäufen wollen, und wir würden anderen hohen Schulen zu nahe treten, wenn wir unsere Hülfsmittel ohne Ausnahme für die reichsten und vollkommensten halten wollten. Doch ich kehre zurück zu dem Grundgedanken, dafs hier eine Schule ächter Wissenschaft sollte eingerichtet werden, wobei also keinesweges die Gesichtspunkte der Fachgelehrsamkeit und des Lehrens und Lernens für den einzelnen Beruf vorwalteten. Wilhelm von Humboldt selbst hat es hervorgehoben, die Behörde des öffentlichen Unterrichts habe die Beförderung der allgemeinen Bildung ins Auge zu fassen, sie habe dafür zu sorgen, dafs die wissenschaftliche Bildung sich nicht nach äufseren Zwecken und Bedingungen einzeln zersplittere, sondern vielmehr zur Erreichung des höchsten Allgemein-menschlichen in Einen Brennpunkt sammle. Indessen konnte es nicht die Absicht sein, den herkömmlichen Kreis der Universitätslehre zu schmälern und die Bildung von Gottesgelehrten und Seelsorgern,

Rechtsgelehrten und Beamten des Rechts und der Verwaltung und Aerzten davon auszusondern und dadurch den praktischen Einflufs der Universität zu verringern: das einseitige Verfolgen der Allgemeinheit wäre vielmehr in Widerspruch gewesen mit der Einbildung des Gedankens in das Leben, der Durchdringung der Theorie und der Praxis, die eine Forderung des Zeitalters in seiner Entwickelung war: nur sollte alles Fachstudium, dem Bestreben nach selbst das der minder fähigen Beiläufer, für die doch der Zuschnitt nicht gemacht werden darf, in den Aether der freien allgemeinen Wissenschaftlichkeit getaucht sein. Das freieste, umfassendste, allgemeinste Wissen ist das philosophische. Wenn die Staaten in der Regel, von den ältesten Zeiten her, der Philosophie abgeneigt waren, weil, um nicht mehr zu sagen, jene das Bestehende und Ueberlieferte festhalten wollen, diese aber das was sein soll erstrebt, so war damals dieser Gegensatz minder mächtig, weil der Staat selber im Begriffe war seine Verhältnisse nach Möglichkeit so zu gestalten wie sie sein sollen, und weil die Freiheit des Gedankens in Uebereinstimmung war mit dem Ringen des Staates seine eigene politische Freiheit wieder zu erlangen. So führt mich der Lauf der Betrachtung unwillkürlich, ja wider Willen, auch heute wieder auf die Philosophie und zunächst auf die Anerkennung, die sie damals fand, wie früher in Preufsen mit wenigen Ausnahmen von Leibniz bis auf Kant, ohne dafs ich, wenn ich dies hervorhebe, damit den übertriebenen Ansprüchen mancher Philosophen und ihrem Uebergreifen in Gebiete, auf denen sie nicht hinlänglich bewandert waren, das Wort zu reden gedächte. Die Philosophie ist dieser Universität von Anbeginn als das allbelebende Element eingepflanzt worden, und hatte in Fichte, Schleiermacher und Solger ausgezeichnete Vertreter. Was die beiden erstgenannten um die Zeit der Gründung unserer hohen Schule und in Beziehung darauf über das Wesen der Universitäten geschrieben haben, ist zu bezeichnend für den damaligen Sinn und Geist, als dafs ich davon schweigen dürfte; nur möge mich niemand der Einseitigkeit oder Ungerechtigkeit und sogar Unanständigkeit zeihen, als ob ich denjenigen Theil der Universität, dem ich zunächst angehöre, gegen die anderen hervorheben oder einen Rangstreit zwischen gleichberechtigten Körperschaften der Universität erneuern wollte, von dem ich soweit entfernt

bin, dafs ich gleich von vorn herein Schleiermachers Wort misſbillige, die philosophische Facultät sei auch als letzte doch die erste, weil jedermann ihre Selbständigkeit einsehen müsse, und mich dagegen verwahre, auf meine Rechnung zu setzen, was ich als anderer Meinung mittheile, weil ich es nicht angemessen finde, mich selber über jeden Punkt aus meiner Person ausführlicher zu erklären. Fichte schrieb schon im Jahre 1807 auf Veranlassung des Geheimen Kabinets-Raths Beyme, der die Wissenschaften liebte und förderte, auf Fichte Vertrauen setzte und sich der Gründung der Universität eifrig annahm, einen damals amtlich eingereichten, zehn Jahre später im Druck erschienenen „deducirten Plan einer zu Berlin zu errichtenden höheren Lehranstalt". Es war ihm ganz frei gegeben, sich an das Alte und Ueberlieferte nicht zu binden, und er hat von dieser Freiheit um so mehr den vollen Gebrauch gemacht, als es die Aufgabe seines ganzen Lebens und Philosophirens war, die Vervollkommnung der Menschheit zu fördern und diese auf neuen Bahnen zum Fortschritt zu leiten. Er hatte früher auf zwei Universitäten, zu Jena und Erlangen, über die Bestimmung des Studirenden und des Gelehrten begeisternde und weitwirkende Vorlesungen gehalten; er hatte von dieser Bestimmung die höchste und würdigste Ansicht und legte sie ohne alle Rücksicht auf Beifall oder Misſfallen dar. Der Gelehrte ist ihm der Bestimmung nach der Lehrer des Menschengeschlechtes, soll aber nicht blofs auf das Gegenwärtige, sondern auch auf das Zukünftige sehen, wohin jedesmal das Menschengeschlecht weiter schreiten müsse, wenn es nicht auf dem Wege zu seinem letzten Ziele stehen bleiben oder gar zurückgehen soll, und indem er es nicht auf einmal zu dem Zielpunkte fortreifsen kann, sondern es allmälig dahin führen mufs, wird ihm der Gelehrte der Erzieher der Menschheit. Der letzte Zweck dieser ist aber die sittliche Veredelung des ganzen Menschen, die nur vom Sittlichen ausgehen kann; also müsse der Gelehrte der sittlich beste sein und in sich die höchste Stufe der bis auf ihn möglichen sittlichen Ausbildung darstellen; eine Forderung der höchsten Idealität, hinter welcher die Wirklichkeit freilich leider oft zurückbleibt. Ferner ist ihm nur derjenige ein Gelehrter, der durch die gelehrte Bildung des Zeitalters hindurch zur Erkenntnifs der Idee wirklich gekommen ist oder wenigstens zu derselben zu kommen

lebendig und kräftig strebt, obgleich er nicht läugnet, dafs sich auch auf anderem Wege zur Idee gelangen lasse: wer nicht zur Erkenntnifs der Idee gelangt, ist ihm Gelehrter nur nach dem Schein und der blofsen Meinung. Der Beruf des Universitätslehrers mufste ihm daher dieser sein, die Schüler durch die in ihm mit klarem Bewufstsein ausgebildete Idee zur Empfänglichkeit für die Idee auszubilden, indem er diese, in den verschiedensten Gestaltungen und Wendungen ausgedrückt und gekleidet, an ihn heranbringt und sie an ihm versucht, wozu er eines künstlerischen Talentes bedarf. Die Universität erscheint ihm als eine Bildungsschule der Kunst des freien wissenschaftlichen Verstandesgebrauchs, und zwar, um viele Nebenbestimmungen zu übergehen, in der Art, dafs die Wissenschaft dem Lernenden nicht Mittel für irgend einen anderen Zweck sei, sondern dafs er, in welcher Weise er auch künftig seine wissenschaftliche Bildung im Leben anwende, allein in der Idee die Wurzel seines Lebens habe, nur von ihr aus die Wirklichkeit erblicke und nach ihr sie gestalte, nicht aber die Idee nach der Wirklichkeit. Nun ist, sagt er, dasjenige, was die gesammte geistige Thätigkeit, mithin auch alle besonderen und weiteren Aeufserungen derselben wissenschaftlich erfafst, die Philosophie; von philosophischer Kunstbildung aus also müsse den besonderen Wissenschaften ihre Kunst gegeben, und was in ihnen bisher blofse, vom guten Glück abhängende Naturgabe war, zu besonnenem Können erhoben werden: mit dem entwickelten philosophischen Geiste müsse der ganze wissenschaftliche Stoff in seiner organischen Einheit aufgefafst und durchdrungen werden. Es genügt mir, seine Grundansicht angegeben zu haben, und ich füge nur wenige Nebenbemerkungen bei. Fichte entwirft mit seiner eigenthümlichen starren Folgerichtigkeit einen Plan, vermöge dessen er vieles von seiner höheren wissenschaftlichen Lehranstalt ausschliefsen mufs, namentlich die Theologie, falls sie nicht den Anspruch auf ein Geheimnifs feierlich aufgeben wolle; er gelangt dahin, dafs er mit einer fast naiven Ausschliefslichkeit für den Beginn der Anstalt einen einzigen philosophischen Lehrer fordert, aufser welchem kein anderer auf die Entwickelung des Lehrlings zum Philosophiren Einflufs haben soll, dafs er alles auf Encyklopädien als die ersten Grundlagen jeder Wissenschaft zurückführt, dafs Prüfungen, wenn auch, wie er sagt, nicht im

Geiste des Wissens, sondern im Geiste der Kunst, und Conversatorien eine sehr bedeutende Rolle bei ihm spielen, welche letzteren doch, wenn sie auch sehr wichtig sind, wie nun einmal die Lehrverhältnisse schon seit Platon und Aristoteles sich gestaltet haben, nicht als die vorwiegende Lehrform gelten können. So empfahl denn der freisinnigste Mann seines Zeitalters einen Organismus der höchsten wissenschaftlichen Anstalt, der in den gröfsten Mechanismus und Zwang für die Wissenschaft und selbst für den Staat, welcher mit den aus dieser Schule hervorgegangenen seine wichtigsten Aemter besetzen sollte, und in ein völliges Kastenwesen würde ausgeartet sein; ja er geht sogar bis auf das Aeufserste einer gemeinsamen Haushaltung, einer Eintheilung der Studirenden in Regulare und Irregulare und ein Mittelding zwischen beiden, die Novizen, endlich soweit, dafs er den Regularen eine Uniform beilegt, die niemand zu tragen berechtigt sein soll als sie und die ordentlichen Lehrer. Hat nun die Behörde solchen übertriebenen Rathschlägen mit Recht kein Gehör gegeben, so ist doch Fichte's Einflufs und mit ihm der Einflufs der Philosophie auf die Universität gleich von Anfang sehr bedeutend gewesen. Nicht lange nach ihm, im Jahre 1808, schrieb Schleiermacher seine „gelegentliche Gedanken über Universitäten in Deutschem Sinn, nebst einem Anhang über eine neu zu errichtende“, soviel mir bekannt, ohne amtliche Veranlassung, aber grofsentheils in Hinsicht auf die Gründung der hiesigen hohen Schule und sicherlich im Geiste derer, die kurz darauf Hand ans Werk legten, da er diesen eng verbunden war; sein Urtheil ist um so wichtiger, weil er nicht nur als Lehrer einen weitgreifenden Einflufs auf die Universität geübt, sondern auch etliche Jahre in der höchsten Unterrichtsbehörde gearbeitet hat. Die zum Behuf der Wissenschaft sich freiwillig vereinigen, sagt er, denen kommt es nicht sowohl auf die gehäuften Einzelheiten der Kenntnisse an, die der Staat allein zu achten und für seinen Gebrauch zu fördern pflegt, als auf „das Bewufstsein von der nothwendigen Einheit alles Wissens, von den Gesetzen und Bedingungen seines Entstehens, von der Form und dem Gepräge, wodurch eigentlich jede Wahrnehmung, jeder Gedanke ein eigentliches Wissen ist“; „so auch jeden Menschen, den sie sich ähnlich bilden wollen, führen sie, auch nur mäfsig ausgerüstet, gleich auf diesen Hauptpunkt wissen-

schaftlicher Einheit und Form, üben ihn in dieser Art zu sehen, und lassen ihn nur dann, nachdem er sich so festgesetzt hat, noch tiefer in das Einzelne hineingehen, weil er alles wirklich wissen soll im strengeren Sinne, und sonst alles Anhäufen einzelner Kenntnisse nur ein unsicheres Umhertappen wäre, was immer nur in Bezug auf eine bessere Behandlung einen vorläufigen Werth haben könnte". Indem er den Unterschied der Schulen, Universitäten und Akademien erörtert, findet er als Geschäft der Universität, „die Idee der Wissenschaft in den edleren mit Kenntnissen mancher Art schon ausgerüsteten Jünglingen zu erwecken, ihr zur Herrschaft über sie zu verhelfen auf demjenigen Gebiet der Erkenntniſs, dem jeder sich besonders widmen will, sodaſs es ihnen zur Natur werde, alles aus dem Gesichtspunkt der Wissenschaft zu betrachten, alles Einzelne nicht für sich, sondern in seinen nächsten wissenschaftlichen Verbindungen anzuschauen, und in einen groſsen Zusammenhang einzutragen in beständiger Beziehung auf die Einheit und Allheit der Erkenntniſs, daſs sie lernen, in jedem Denken sich der Grundgesetze der Wissenschaft bewuſst zu werden, und eben dadurch das Vermögen selbst zu forschen, zu erfinden und darzustellen, allmälig in sich herausarbeiten". „Die Idee des Erkennens, das höchste Bewuſstsein der Vernunft, als ein leitendes Princip in dem Menschen," soll erweckt werden. Unserem Schleiermacher zufolge giebt es kein wissenschaftlich hervorbringendes Vermögen ohne speculativen Geist; dieses hänge bewuſst oder unbewuſst von einer speculativen Richtung der Vernunft ab. Für die Universität ist ihm also „der philosophische Unterricht die Grundlage von allem, was dort getrieben wird; und weil eben diese höchsten Ansichten vorzüglich mitgetheilt werden sollen, und zwar auf die individuellste Weise, so müssen sie auch in ihrer Differenz von allem, was gleichartiges neben ihnen besteht, dargestellt werden, daher auf und zwischen Universitäten vorzüglich die philosophischen Streitigkeiten ihren Platz haben und auf ihnen vornehmlich die philosophischen Schulen sich bilden". Aber „der wissenschaftliche Geist als das höchste Princip, die unmittelbare Einheit aller Erkenntniſs kann nicht etwa für sich hingestellt und aufgezeigt werden in bloſser Transcendentalphilosophie, gespensterartig, wie leider manche versucht und Spuk und unheimliches Wesen damit getrieben haben":

„nur in ihrem lebendigen Einflufs auf alles Wissen läfst sich die Philosophie, nur mit seinem Leibe dem realen Wissen zugleich läfst dieser Geist sich darstellen und auffassen. Daher werden auf der Universität auch Kenntnisse mitgetheilt.“ Den vermeintlichen Gegensatz zwischen Vernunft und Erfahrung, Speculation und Empirie, will auch er aufgehoben wissen: ein Gesichtspunkt, den ich vor einem Jahre an dieser Stelle aus eigener Person näher erörtert habe. Und da die Wissenschaft auch der untergeordneten Talente als treuer und tüchtiger Arbeiter, noch mehr aber der Staat eben solcher bedarf, so sollen die Universitäten zugleich höhere Specialschulen sein für alles, was von nutzbaren Kenntnissen mit der eigentlichen wissenschaftlichen Bildung zusammenhängt, ohne dafs ihre beiden Bestimmungen äufserlich unterschieden würden. Doch es würde zu weit führen, wenn ich aus Schleiermachers Schrift auch nur das allerwichtigste, was mit dem gesagten im nächsten Zusammenhange steht, hier mittheilen wollte. Wenn übrigens in diesen Vorschlägen überall das Philosophische, das Allgemeine, die freie Bildung am stärksten hervorgehoben wird, so mufs ich nochmals erinnern, dafs die ächte und tüchtige Empirie und auch die Ausbildung für die praktischen Fächer darum nicht gering geachtet wurde, als das höchste Ziel der wissenschaftlichen Erkenntnifs aber die Durchdringung der Theorie und der Praxis, der Speculation und der Empirie, des Idealen und des Realen vorschwebte; worauf ich, der ich kein Philosoph vom Fach bin, wie Sie leicht ermessen werden, ein gröfseres Gewicht lege als auf jene damalige starke Hervorhebung der Philosophie selbst. Dies ist ein grofsartiges und erhabenes Ziel, was den Gelehrten für alle Zeiten vorschweben mufs, und was, ich bin dessen sicher und habe dies schon früher ausgesprochen, auch den jetzigen Lehrern dieser hohen Schule vorschwebt und von ihnen ihren Zuhörern vorgesteckt wird. Ist einer Anstalt bei ihrer Gründung ein edler Sinn und Geist eingepflanzt worden, so ist es ein grofser Gewinn für sie, wenn dieser Geist durch eine ununterbrochene Ueberlieferung von Geschlecht zu Geschlecht vererbt wird, und es ist keinesweges zu befürchten, dafs durch die Stetigkeit der Grundsätze sie altern und verrotten werde. Dieser Universität hat von Anbeginn ein tüchtiger Geist eingewohnt: das Festhalten an den alten Sitten der Körperschaft und das Wirken

in dem alten Geiste erscheint mir daher für sie das erspriefslichste, wenn auch neue wissenschaftliche Entwickelungen sich bilden müssen und junge Kräfte an die Stelle der alten treten. Denn wie viele sind noch übrig, welche als Lehrer diese Universität in ihrer Jugendfrische gesehen haben? Bald wird der Tod sie alle weggerafft haben. Es ist heute nicht angemessen, Empfindungen der Trauer anzuregen: aber wenn ich von den ersten Zeiten dieser Hochschule rede, würden Sie es mit Recht vermissen, wenn ich des Verlustes nicht gedächte, den wir ganz vor kurzem erlitten haben. Der Mann, der uns zuletzt entrissen worden, war der älteste der Universität, ein Mann von altem Schrot und Korn, von gediegener Wissenschaft und edler Gesinnung, ganz durchdrungen von dem Geiste, der die jugendliche Universität beseelte, nicht schmiegsam noch immer allen bequem, aber doch voll Herz und Gemüth, aber in unerschütterlicher Treue und Festigkeit ein aus den alten Tagen herüberragendes Vorbild für das jüngere Geschlecht. Doch zurück zu unserem Gegenstande.

Die Universitäten sind im Laufe dieses Jahrhunderts öfter und von verschiedenen Seiten her als überflüssig auf dem gegenwärtigen Standpunkte der Wissenschaft und Gelehrsamkeit, oder gar als schädlich angegriffen worden, als überflüssig, um hierbei allein stehen zu bleiben, besonders darum, weil die Mittheilung der Gedanken, die Verbreitung der Kenntnisse und deren Erlernung, in früheren Zeiten vorzugsweise auf mündliche Lehre angewiesen, in unserer Zeit, nachdem das Bücherwesen eine aufserordentliche Ausdehnung gewonnen hat, mittelst gedruckter Schriften, aus denen sich jeder durch die Schule einigermafsen vorgebildete sicherer unterrichten könne, sich auf das hinlänglichste bewirken lasse. Wird aber die Bestimmung der Universität so gefafst, wie sie bei Gründung unserer Lehranstalt gefafst worden, so wird man kaum mit einigem Schein behaupten können, die Universitäten seien überflüssig oder hätten sich, wie manche sagen, überlebt. Drohten früher den Universitäten des Deutschen Vaterlandes, das in ihnen ein edles Besitzthum erkannte, äufsere Gefahren, so sind diese für jetzt verschwunden, und es wird nur auf sie ankommen, dafs sie ihren inneren Werth bewahren, indem sie die höhere Einheit des Wissens nicht gegen das enge Fachstudium und die Rücksicht auf den vereinzelten Beruf, die freilich nicht

fehlen darf, zurücktreten lassen, und das Ideale nicht gegen das Reale und Materielle. Sage ich aber, es werde nur auf sie ankommen, so mufs uns doch viel daran gelegen sein, ob dieser Geist auch dem Sinne des Königs angemessen sei. Es liegt nicht unmittelbar in dem Wesen eines guten Landesherrn, dafs er die Wissenschaft als solche anerkenne; ja da die staatlichen Beziehungen und besonders auch der materielle Wohlstand des Landes seine Aufmerksamkeit in hohem Grade auf sich ziehen müssen, ist es eine natürliche und verzeihliche Einseitigkeit, wenn er die Wissenschaft nach ihren nützlichen Folgen für den Staatsdienst und das gemeine Leben schätzt. Damit er sie um ihrer selbst willen liebe und fördere, mufs er den Geist über alles achten; dies kommt aber nur demjenigen zu, der ganz durchdrungen ist von der Idee, dem göttlichen Urquell des Wissens, und ihre Verwirklichung im Volk und Staat erstrebt. Als einen solchen erkennen wir unseren erhabenen Herrn, den König Friedrich Wilhelm den Vierten, und darum habe ich im Eingange dieses Vortrages gesagt, diese Universität sei ganz in dem Sinne gestiftet, als ob sie von ihm selber gestiftet und aus seinem Geiste entsprungen sei. So, geehrteste Versammlung, feiern wir denn in ihm den hochsinnigen Erhalter dieser grofsen wissenschaftlichen Gemeinschaft nach ihrem ursprünglichen Zweck, für uns und an unserer Stelle, Lehrer und Lernende eng verbunden, und mit uns die edlen Gäste, die an unseren Angelegenheiten Theil nehmen, zugleich aber wie alle Gemeinden des Landes den huldreichen Vater des Vaterlandes. Möge die göttliche Vorsehung ihm und dem gesammten Königlichen Hause den Segen ferner spenden, welchen sie bisher in reichem Mafse über sie ausgegossen hat, und der Vater des Lichtes neben und über den äufseren Gütern das Licht der Erkenntnifs im ganzen Lande leuchten, und die wahre Tugend und Frömmigkeit, mit welcher die Erkenntnifs in Eintracht ist, in ihm mehr und mehr sich ausbreiten lassen.

X.

Festrede gehalten auf der Universität zu Berlin am 15. October 1857.

Der König, dessen Geburtsfest wir heute feierlich begehen, hochansehnliche Versammlung, steht wie in jedem gesunden Reiche, so in unserem Preufsischen zugleich als Träger der Majestät, von allen übrigen Gliedern des Staates geschieden, erhaben über alle, und zugleich steht er, und er allein, dennoch zu einem jeglichen durch ein festes Band, gleichsam durch ein Familienband, wie Eltern und Kinder mit einander verknüpft sind, in der engsten Beziehung. Darum nennen wir ihn den Landesvater oder den Vater des Vaterlands; der sprechendste Ausdruck dafür, dafs die Liebe, die zarteste und mächtigste Regung des menschlichen Herzens, alles Schönen und Guten Erzeugerin, Fürsten und Völker unauflöslich umschlingen soll. Streit und Freundschaft sind, wie ein Weiser gesagt hat, die in der Welt wirkenden Kräfte; aber der Streit, obwohl nothwendig, weil ohne ihn keine Bewegung wäre, zersetzt nur, und bringt nicht die Liebe die zersetzten und entgegengesetzten Grundstoffe in Uebereinstimmung, so kann kein Gebilde entstehen. Die Verbindung des Zwieträchtigen zur Einheit, durch Mafs und wechselseitige Begrenzung, giebt in der Natur und im Leben der Menschen allein Ordnung und Gestaltung, und läfst aus den chaotischen Massen die natürliche und sittliche Weltordnung, den Kosmos erwachsen. Derjenige hat im menschlichen Leben die edelste und schönste Bestimmung, der dazu berufen ist, in letzter und höchster Stelle die Einheit aller Glieder der Gesellschaft zu vermitteln. Diesen Beruf giebt die Krone: nicht der Glanz des Thrones und des Hofes, nicht die Geld- und die Heeresmacht, nicht das Gefühl einer mehr oder minder unbeschränkten Gewalt im Innern des Staates, kann dem Geist und dem Herzen des Fürsten eine solche Erhebung gewähren, wie das Bewufstsein dieses Berufes. Möge es mir denn gestattet sein, in dieser Stunde, die der Verehrung eines von Liebe zu seinem Volke erfüllten Königs gewidmet ist, von diesem

Berufe des Königthums zu sprechen, welches meines Erachtens vor allen anderen Formen gesellschaftlichen Zusammenlebens zur Begründung jener Einheit geeignet ist. Was ich mir erlaube darzubieten, macht nicht Anspruch auf eine strenge und wissenschaftliche Erörterung des hochwichtigen Gegenstandes, welche, wenn ich ihr auch gewachsen wäre, der Feier nicht würde angemessen sein: es ist das Vorrecht des Redners, Gedanken leicht zusammenzureihen, um einer Stimmung zu begegnen, welche er voraussetzen darf, und anregend in sie einzugreifen: ich werde mich befriedigt finden, wenn auch nur einige meiner Andeutungen, denen andere im Zusammenhange dienen, der Stimmung der hochverehrten Versammlung einigermafsen entsprechen sollten. Leider ist diese Stimmung bei der heutigen Geburtsfeier nicht die der ungetrübten Freude und Heiterkeit. Nach dem Rathschlusse Gottes traf uns vor wenigen Tagen eine harte Prüfung: ängstliche Besorgnisse um das Leben des liebreichsten Königs haben das erhabene Fürstenhaus und alle getreuen Unterthanen mit Bekümmernifs erfüllt. Hat die Gnade des Herrn durch die günstigere Wendung der Krankheit Sr. Majestät einen Tropfen Balsams in unser wundes Herz gegossen, so klingt doch der Mifston der plötzlich eingetretenen und eben erst verschwundenen Gefahr in unserem Geiste nach, und in die Freude ob des neuen Hoffnungstrahls mischt sich das Gefühl der Wehmuth und der Gedanke an die Unstetigkeit alles Irdischen. „Rühme dich nicht des morgenden Tages," sagt der königliche Weise: „denn du weifst nicht, was heute sich begeben mag." Und ein Anderer: „Der Mensch vom Weibe geboren lebt kurze Zeit, und ist voll Unruhe, gehet auf wie eine Blume und fällt ab, fliehet wie ein Schatten, und bleibet nicht." Selber von solchen Gefühlen im Innersten bewegt kann ich nicht voraussetzen, dafs Sie, hochansehnliche Anwesende, meinem Gedankengange heute mit ungetheilter Aufmerksamkeit folgen mögen; indem ich aber des Trostes lebe, dafs der Allmächtige dem besten König ein längeres wohlthätiges Wirken und eine längere Dauer seines Lebens zutheilen werde, welches wie das der übrigen Sterblichen voll Unruhe gewesen, wage ich es dennoch von der augenblicklichen Besorgnifs, die immer mehr einer fröhlichen Hoffnung weicht, mich nicht überwältigen zu lassen, und jenen Einblick zu versuchen in den segensreichen Beruf des Königthums,

dessen Erfüllung Friedrich Wilhelm der Vierte stets vor Augen gehabt hat. Es mag auch jetzt wie sonst an diesem Tage erlaubt sein, mit Besonnenheit und Fassung sich auf ein solches mit der erhabenen Person des Königs eng verknüpftes Allgemeines zu richten, dessen Betrachtung den Männern der Wissenschaft anheimfällt: der unschätzbare Werth des Königthums für Staat und Menschheit, von welchem ich zu sprechen gedenke, mag auch in dieser Zeit der Besorgnifs um ein theures Königshaupt, zumal nachdem die Furcht vor dem Aeufsersten verschwunden ist, nicht als ein unserer Feier fremdartiger Gegenstand erscheinen. Denn das dunklere oder bestimmtere Gefühl und noch mehr das klare und sichere Bewufstsein dieses Werthes, auf welches hinzuleiten ich beabsichtige, ist die erste und feste Grundlage der Liebe zu dem König und zugleich des Kummers, den wir bei einer ihm drohenden Gefahr empfinden, wenn auch diese Liebe und dieser Kummer erhöht werden durch die edlen persönlichen Eigenschaften des Herrschers, zumal durch sein liebevolles Gemüth, den tiefen Grundzug seiner wunderbar begabten Seele. Erlauben Sie mir also eine Betrachtung, die obgleich ursprünglich auf eine ungetrübtere Stimmung gegründet, ihre Bedeutung auch für die Zeit plötzlich eingetretener Bekümmernifs behält, ja deren Bedeutung vielleicht noch tiefer gefühlt wird in umdüsterten Tagen, in welchen der Träger der Majestät, der einheitliche Mittelpunkt, um welchen die verschiedenen Kreise der Gesellschaft sich bewegen, die Sonne des Landes, von dem Schattenwurf irdischer Hinfälligkeit verhüllt worden.

Die menschliche Gesellschaft hat von jeher aus verschiedenartigen Massen bestanden, die durch ihre Fähigkeiten, Beschäftigungen und daraus entstandenen Lagen und Verhältnisse, sowie durch Neigungen, Gewohnheiten, Bedürfnisse und Genüsse, kurz durch alles, was sie haben, entbehren und erstreben, getrennt sind, und während sie sich allerdings wechselseitig ergänzen, dennoch verschiedene Vortheile haben. Es ist daher frühzeitig die Aufgabe denkender Staatsmänner und auf den Staat gerichteter Denker gewesen, wie Einheit und Eintracht sich in der Gesellschaft herstellen lasse; diese Aufgabe wird aber immer schwieriger, je weiter das Volk fortschreitet: denn wenn auch gerade auf der niedrigsten Stufe der Entwickelung die Trennung der Beschäf-

tigungen und Lebensverhältnisse am stärksten ist, wie in der Kastenverfassung des Morgenlandes, so beruhten jene Unterschiede auf einer natürlichen Nothwendigkeit, die einen Zwang und Gebundenheit nicht empfinden liefs, und vermöge des geringen Grades oder der gänzlichen Ermangelung des politischen Bewufstseins in jenem Traum- oder Pflanzenleben der Menschheit machten die geringeren Klassen keinen Anspruch an die Vortheile der bevorzugten. Erst wenn solche Fesseln gesprengt, jenes Bewufstsein und mit ihm jene Ansprüche erwacht sind, kann ein Zusammenstofs der verschiedenen Vortheile und daraus Zwietracht in der Gesellschaft entstehen. Ferner ist mit der fortgeschrittenen Bildung eine Steigerung der Arbeit, Vermehrung des Vermögens und Wachsthum der Bedürfnisse der Einzelnen und noch mehr der Gesammtheit bei vermehrter Volksmenge verbunden, und da nicht alle in gleichem Mafse erwerben und folglich auch nicht verzehren können, steigert sich zugleich der Unterschied zwischen Reichen und Armen immer mehr und mehr, und mit ihm der Unterschied der Lebensweise: es entsteht hierdurch eine schwer zu versöhnende Spaltung, zumal wenn der Luxus einen hohen Grad erreicht, und was fast unausbleiblich ist, das Elend in gleichem Mafse anwächst; es entsteht, da beide Theile sich nicht leicht mäfsigen, Neid und Erbitterung gegen die Höheren in den Geringeren, Geringschätzung jener gegen diese, und wenn die Geringeren emporstreben, Härte der Mächtigeren gegen sie, um sie desto sicherer niederzuhalten, oder wenn die Geringeren siegen, gleicher Uebermuth und Roheit gegen jene. Bildet sich, was allerdings ein Glück ist, zwischen beiden Aeufsersten ein Mittelstand, der diese Kluft ausfüllen könnte, so wird auch dieser leicht in den Streit hineingezogen, indem er von beiden Parteien zur Gegenpartei gerechnet werden kann, von den Höheren um so mehr, wenn er nahe an sie heranreicht und so ihr Ansehen zu gefährden droht. In den denkwürdigsten Zeiten und Staaten erscheint dieser Kampf als Kampf des Adels, der eine herrschende Geschlechtsaristokratie bildet, und der Gemeinen, oder der Reichen, die als Geldoligarchen eine plutokratische Macht erlangt haben, und der Armen, welche die Demokratie erstreben; beide, die Adelsaristokratie und die Oligarchie der Reichen, sind ursprünglich und häufig in denselben Personen vereinigt gewesen, trennen

sich aber oft im Laufe der Entwickelung und bilden dann einen neuen Gegensatz. Und dies sind noch nicht die einzigen Gegensätze. Der Staat bedarf auf einer höheren Entwickelungstufe eines stehenden Heeres, mag dasselbe geworben oder mittelst Verpflichtung aller oder der meisten zum Dienste, aus den Bürgern gebildet werden; und der Kriegerstand, der schon in den kastenmäfsig geordneten Staaten entweder allein oder neben der Priesterschaft ein Uebergewicht hatte, setzt sich leicht den übrigen entgegen, und gewinnt eine Gewalt und Macht, die am vollständigsten in dem Römischen Reiche sich geltend machte. Der Staat bedarf einer grofsen Anzahl von Dienern oder Beamten, die sich eine besondere Bildung, besondere Kenntnisse und Fertigkeiten erwerben müssen: auch diese scheiden sich häufig als vorzüglich einsichtige oder solche Einsicht sich beilegende und bevorrechtete von der übrigen Gesellschaft ab. Sind sie wahrhaft tüchtig, so bilden sie eine geistige Aristokratie. Diese geistige Aristokratie wird bisweilen noch in höherem Mafse von den Verwesern der göttlichen Dinge im Staate angestrebt: dringen sie völlig durch, so bildet sich eine Hierarchie, deren Begriff ein ungeschickter Sprachgebrauch auch auf die Beamten übertragen hat, und diese strebt nicht blofs nach der Herrschaft über die minder einsichtigen, die sie auf einer niederen Stufe der Entwickelung erspriefslich ausgeübt hat, zumal da ihre Vertreter auch im vorzugsweisen Besitze des Wissens waren, sondern sie will auf ihrem Gipfel auch allem Wissen, nachdem sich dieses für sich selbständig gestaltet hat, gebieten und ihm Gesetze geben und Grenzen setzen, während sie zugleich die bürgerlichen Verhältnisse und Einrichtungen nach ihren Anschauungen ordnen will. Nur die Träger der Wissenschaften und Künste, in ihrer körperschaftlichen Verbindung, scheinen nach staatlicher Herrschaft nicht zu streben, seltene Ausnahmen abgerechnet, von denen der Pythagorische Bund im Alterthum das denkwürdigste Beispiel sein möchte: denn obwohl schon Platon das Heil der Menschheit nur dann erwartete, wenn die Philosophen Herrscher oder die Herrscher Philosophen würden, hat sich die Wissenschaft doch ihrer Natur nach, da sie ihren Zweck in sich selbst hat, und sich weder der Massen bemächtigen kann noch andere Mittel der Herrschaft besitzt, darauf beschränken müssen, durch Ausbreitung der Erkennt-

nifs, und namentlich reinerer und milderer Grundsätze, das Leben der Gesellschaft zu verbessern und zu veredeln. Aufser allen jenen Gegensätzen entspringen endlich selbst innerhalb der besonderen Gebiete wieder neue Spaltungen. Der erwerbende Stand trennt sich, wenn seine Thätigkeit sich wie in unsern Tagen bedeutend gehoben hat, auch abgesehen vom Unterschiede zwischen Reichen und Armen oder Herrn und Arbeitern, in feindliche Lager, die Grundeigenthümer, die Geldbesitzer, die Fabrik- und Handelsherrn. Ueber die göttlichen Dinge ferner haben verschiedene Völker nicht allein, sondern auch Theile eines und desselben Volkes oder Staates verschiedene Vorstellungen; es bilden sich besondere Bekenntnisse und Sekten meist unter begeisterten Führern, wodurch selbst eine vorhandene Hierarchie aufgelöst oder zersplittert wird, und ganz wider das Wesen der Religion, welche vorzüglich geeignet ist, in der Verehrung des einzigen Gottes brüderliche Liebe und Eintracht zu erzeugen, wird um Glauben, Dogmen und Gebräuche Hader und Hafs ausgesät und durch weltliche Vortheile und Bestrebungen genährt und verstärkt: dieser fanatische Eifer hat leider gerade in Zeiten, da das religiöse Gefühl erweckter war, die Gesellschaft mit gleich grofsen oder noch viel schaudervollern Uebeln heimgesucht als die politischen Parteikämpfe. Es kommt in manchen Staaten noch die Verschiedenheit der Völkerstämme hinzu, die wider die Natur mit einander verbunden worden, und ihr natürlicher Widerstreit ist schwer zu überwinden. Doch genug der Beispiele, von wie vielen Gegensätzen die Gesellschaft zerrissen werde. Wie viel ist also in derselben zu versöhnen und zu vereinigen, wenn nicht diese Zerrissenheit selbst ihr Gesetz bilden soll, sondern vielmehr die Eintracht, durch welche, wie ein altes Wort sagt, das Kleine wächst, während durch Zwietracht selbst das Grofse zerfällt.

Bereits als noch nicht die ganze Summe dieser Gegensätze sich angehäuft hatte, und vollends in dem laufenden Jahrhundert, in welchem sie vollständiger und einflufsreicher hervorgetreten sind, hat die Theorie, anknüpfend an gegebene Erscheinungen oder an die Uebel, welche zum Vorschein gekommen waren, einen Weg gesucht, wie dieses Unheil von der Wurzel ausgetilgt werden könne. Ich meine die Theorien des Socialismus und Communismus, unter welchen Namen ich mit einem ausgezeichneten

Meister alle Bestrebungen begreife, „welche die Grundlagen der bürgerlichen Gesellschaft, Eigenthum und Familie, wesentlich reformiren oder durch ganz andere ersetzen wollen“. Denn „bei ganz rücksichtloser Entfaltung kommen sie alle, bewufst oder unbewufst, dem Ideale der Güter- und Weibergemeinschaft nahe“. Wenn das Eingehen auf diese Ansichten von dem nächsten Zwecke meines heutigen Vortrages, den wohlthätigen Beruf des Königthums darzulegen, mich zu entfernen scheint, so ist vielmehr ihre Beseitigung um so gerechtfertigter, je feindseliger sie gerade in unseren Zeiten gegen die königliche Herrschaft gerichtet worden, deren Segnungen wir, soweit es heute möglich ist froh zu sein, freudig anerkennen. Jenes Ideal hat zuerst Platon in seinem vollkommenen Staat für einen besonderen Theil der Gesellschaft entworfen; aber als ein Mann von der feinsten Bildung und Geschmack hat er wohl gefühlt, dafs der Gegenstand sehr geeignet sei, Scherz und Spott daran zu hängen, wie schon Aristophanes gethan: der Philosoph hat daher, wie es scheint, obgleich er die Sache ernstlich meint, einen heiteren Ton angestimmt, und gleich im Voraus einige Selbstverspottung beigemengt, überdies auch gegen die Ausführbarkeit des Ideals bedeutenden Zweifel erhoben; nur meint er, der Bildner eines Staatsideals brauche die Möglichkeit desselben ebensowenig nachzuweisen, als ein Maler, der ein vollkommenes Urbild eines Mannes gezeichnet hätte, würde aufzeigen müssen, dafs es einen solchen Mann auch geben könne, und er bemerkt, dafs er nicht einsehe, wefshalb nicht eine der beiden von ihm aufgestellten Grundbedingungen der Verwirklichung dieses Staates, die ich übergehe, oder auch beide möglich seien; das Beste sei das was er sage, falls es möglich sei; er giebt zu, es sei schwer, dafs es ins Werk gesetzt werde, doch sei es nicht unmöglich. Platon will die Bürger seines Staates glauben machen, sie seien zwar alle Brüder, aber der Gott, der sie bildete, habe bei ihrer Geburt denen, welche zum Herrschen befähigt sind, Gold, den übrigen Hütern des Staates oder wie er sie nennen will den Helfern, das heifst seiner abgesonderten, vollkommen gebildeten streitbaren Macht Silber, den Ackerbauern und übrigen Arbeitern aber Eisen und Erz zugemischt, und der Gott gebiete, für nichts mehr Sorge zu tragen, als dafs diese verschiedenen Geschlechter der Bürger nicht vermischt würden, aufser dafs die

vom höheren Stande, wenn irgend einer erz- oder eisenhaltig geboren sei, ohne Mitleid unter die Ackerbauer und übrigen Arbeiter geworfen, wenn aber einer vom geringeren Stande gold- oder silberhaltig sei, in den höheren erhoben werde. Von dem höheren Stande nun, dessen Weiber auch zum Kampf und Herrschen gleich den Männern sollten ausgebildet werden, darf keiner unbewegliches oder bewegliches Eigenthum besitzen; sie sollen, wie Heere im Felde, gemeinsam speisen und auch zusammen wohnen, und ihnen vom geringeren Stande als Lohn für den Schutz das Erforderliche geliefert werden; und damit in diesem höheren Stande keine Art von Trennung stattfinde, sollen aufser der Besitzlosigkeit, welche, da dieser Stand gemeinsam von den übrigen unterhalten wird, der Gemeinschaft der Güter gleichkommt, jenen Männern Frauen und Kinder gemeinsam sein, weit entfernt jedoch von jeder Ausschweifung, indem diese Gemeinsamkeit mannigfach von den Oberen geregelt wird, sowohl in andern Beziehungen, als um stets das gleiche Mafs der Bevölkerung zu erhalten, worauf die Alten sehr viel Gewicht legten. Wenn so der höhere Stand in sich selber ganz einträchtig sei, hofft der Philosoph, würden die übrigen Bürger weder mit jenem noch unter einander sich entzweien. Es ist eine merkwürdige Eigenthümlichkeit dieses vollendeten Communismus, dafs er nur auf ein aristokratisches Element des Staates berechnet ist, damit die Häupter nicht in Zwietracht geriethen, von deren Einigkeit, freilich kaum mit Recht, die Einigkeit auch der Geringeren erwartet wird; denn letztere besitzen, wie der Anfang des vierten Buches zeigt, Ländereien eigenthümlich, bauen sich schöne und grofse Häuser und richten sie geziemend ein, bringen den Göttern eigene Opfer dar, empfangen Gastfreunde, und besitzen Gold und Silber und alles andere, was gewöhnlich zur Glückseligkeit des Lebens gerechnet wird: alles dieses deutet auf getrennten persönlichen Besitz der Geringeren, und man mufs sich über Aristoteles wundern, wenn er behauptet, Platon habe nichts darüber bestimmt, ob die Geringeren gemeinsamen Besitz und Frauen und Kinder gemeinsam haben sollten oder nicht. Es ist nicht zu läugnen, dafs manche Grundzüge des Platonischen Entwurfs in dem Leben einiger Hellenischen Staaten und barbarischen Völkerstämme ganz oder nahe ausgeführt waren. Jenes Ideal hatte schon ein Vorbild in dem

alten Dorischen Leben, welches in der Pythagorischen Gesellschaft veredelt erscheint; und es war den Hellenen nicht unbekannt, dafs bei verschiedenen barbarischen Völkern ähnliches verwirklicht war. Ich würde diese in Vergleich mit den neueren Systemen des Communismus nicht unmerkwürdigen Erscheinungen, und noch spätere derselben Art, selbst innerhalb des Christenthums, genauer hier aufzählen, wenn nicht der Ernst des Augenblicks mich davon zurückriefe.

Aristoteles hat das Verdienst, mit seinem klaren Geiste den Platonischen Communismus, der den Staat selber nicht aufheben will, gründlich beseitigt zu haben. Um nur weniges aus ihm zu wiederholen, bemerkt er, der Staat würde, je weiter er zur Einheit fortschritte, desto weniger Staat bleiben, indem die Familie mehr eine Einheit ist als der Staat, und der Einzelne mehr als die Familie, der Staat aber aus verschiedenen, nicht aus ganz gleichen besteht; was als das höchste Gut für den Staat angesehen wird, jene vollkommene Einheit, hebt also den Staat vielmehr auf: dieser soll nicht eine Homophonie aus gleichen Tönen sein, sondern eine Symphonie aus verschiedenen. Ferner, wenn alles gemeinschaftlich sei, werde sich niemand viel darum kümmern, da die Menschen sich gewöhnlich nur um das Eigene kümmern, noch werde eine enge Freundschaft und Liebe die vereinigen, denen das Familienband kein besonderes, sondern ein ganz allgemeines alle umfassendes sei. Es würden hierdurch überdies manche Tugenden vernichtet, und der gemeinsame Besitz und Gebrauch entzweie die dazu verbundenen weit mehr als die sich entzweien, deren Besitz getrennt ist. Uebrigens unterscheidet Aristoteles in Rücksicht der Gemeinsamkeit des Besitzes, wobei an Grundbesitz gedacht ist, dreierlei: die Gemeinsamkeit der Grundstücke und des Ertrages, die Gemeinsamkeit des Ertrages bei abgesondertem Eigenthum, die bei einigen Volkstämmen vorkomme, und die Gemeinsamkeit des Landes und seiner Bearbeitung mit Vertheilung der Früchte zum abgesonderten Gebrauch der Einzelnen, was ebenfalls bei einigen der Barbaren vorkomme; er findet aber, das bestehende Verhältnifs der Sonderung sei das beste: der Besitz müsse eigener sein, durch die Tugend aber erreicht werden, dafs für den Gebrauch anderen mitgetheilt werde, und dahin habe der Gesetzgeber zu streben;

auch sei dies in einigen Staaten bereits theilweise verwirklicht und dürfte sich noch mehr verwirklichen. Mit diesem gesunden Urtheile schliefse ich die Betrachtung des antiken Communismus. Mehrfach verschieden von jenem ist der in unserem Jahrhundert in Schwang gekommene: denn auf diesen führte vorzüglich die bedrängte Lage der arbeitenden Klasse und die höhere Anerkennung jeder menschlichen Persönlichkeit und ihrer freien Entwickelung; Gesichtspunkte, welche den Alten ferner lagen, weil die Arbeit gröfstentheils einer staatlosen Menschenklasse, den Sklaven zufiel, denen eine freie Individualität nicht zuerkannt wurde. Diesem Ursprunge gemäfs ist der moderne Communismus demokratischer Natur, während der antike in seinen Haupterscheinungen aristokratisch war, sucht vorzüglich die Herrschaft des Kapitals über die Arbeit zu brechen und den Unterschied zwischen Armen und Reichen zu vertilgen: doch ist auch dieser neue Communismus von gemäfsigteren socialistischen Ansichten aus in seiner Fortbildung auf die Grundsätze des alten getrieben worden, zu der Auflösung des Eigenthums und der Familie in Verbindung mit einer sogenannten Emancipation der Frauen und allerlei religiösen und philosophischen Vorstellungen, die sich stark dem Materialismus zuneigen; selbst die bescheidenere Forderung, das Eigenthum solle zwar nicht aufhören, aber statt vermöge eines Geburtsrechtes überzugehen, vielmehr vermöge eines Rechtes der Fähigkeit nach der Arbeit übertragen werden, steht einer Vernichtung des Eigenthums sehr nahe. Diese Systeme, in deren Einzelheiten einzugehen ich weder Anlafs noch Beruf finde, haben ungeachtet der ausschweifendsten Seltsamkeiten die Wichtigkeit erlangt, dafs manche davon die Heilung aller Uebel der Gegenwart und die zukünftige Erlösung des Menschengeschlechts gehofft haben oder noch hoffen und dieselben Hoffnungen nicht ungefährlich in der besitzlosen Klasse erregen. In unserer Versammlung, hochgeehrte Zuhörer, darf ich als zugestanden annehmen, dafs selbst die mäfsigste und von sittenzerstörender Uebertreibung freie Ausführung einer Gemeinschaft der Art nur in einer kleinen Gemeinde möglich sein würde, in solchen untergeordneten Formen aber, um mich eines Schleiermacherschen Ausdrucks zu bedienen, die Geschicke des menschlichen Geschlechts nicht erfüllt werden können, sondern nur durch grofse bürgerliche Vereine;

ferner dafs eine ausgedehntere Verwirklichung solcher Grundsätze, wenn überhaupt möglich, nicht ohne die furchtbarsten Umwälzungen und Uebelthaten möglich wäre; wie denn die Verbreitung dieser Grundsätze zuallernächst auf den Umsturz des Königthums, ja auf die Vertilgung der Fürstenhäuser berechnet war: endlich dafs jene Verwirklichung nur das Gegentheil des durch sie beabsichtigten hervorbringen würde, statt der Freiheit eine mafslose Despotie durch Einmischung der Obern, deren auch eine solche Gemeinschaft nicht entbehren kann, in alles und jegliches Thun jedes Einzelnen, statt der Erhebung der geringeren Klasse allgemeine Verarmung und Herabsetzung aller, statt gröfserer Sittlichkeit vielmehr Entsittlichung, Gemüthlosigkeit und den Verlust der höchsten Güter des Wissens, da bei so völliger Gleichmachung keiner über die anderen sich geistig bedeutend erheben könnte, ein Nachtheil, den der Platonische Communismus doch noch glücklich vermieden hat. Wir werden uns also verbitten, in einer solchen unterschiedlosen Gemeinschaft die Einheit der Gesellschaft zu suchen, womit auch gar nicht mehr ein Staat gesetzt, sondern der Staat selber verneint wäre. Wir bleiben vielmehr darauf angewiesen, die Vereinigung oder Vermittelung der Gegensätze im Staate selber zu finden, welchen die Menschheit als das gröfste Kunstwerk und die höchste Form der Gesellschaft sich aufgebaut hat. In diesem ist die Versöhnung der entgegengesetzten Elemente zu vollziehen.

In welcher Staatsform nun läfst diese Versöhnung sich am sichersten erreichen? Offenbar in einer solchen, in welcher der Träger der höchsten Staatsgewalt von allen einander widerstrebenden Theilen der Gesellschaft getrennt, und nicht durch gemeinsamen Vortheil und Nachtheil mit irgend einem derselben vorzugsweise so verbunden ist, dafs er selber in die Parteibestrebungen verwickelt wird, wodurch der Rifs zwischen den verschiedenen Klassen der Bevölkerung nur noch entschiedener werden müfste: vielmehr mufs der Träger der Staatsgewalt, erhaben über die Gegensätze, sein Bestehen in dem Bestehen des Ganzen haben, mit dem Ganzen sich gleich fühlen, nicht irgend ein Stand des Staates sein, noch einem solchen Stande angehören oder seine Richtung haben: er mufs der grofsen Zahl der Unterschiede gegenüber der unterschiedlose Mittelpunkt und der einzige

seiner Art im Staate sein. Dies trifft weder in der Aristokratie, sie mag eine Aristokratie des Adels, der Grundbesitzer oder der Geldoligarchen sein, noch in der Demokratie zu: denn in diesen Staatsformen steht die herrschende Macht innerhalb des Gegensatzes, wird also zur Aufrechthaltung des eigenen Vortheils die anderen unterdrücken, und sobald diese anderen zum Bewufstsein kommen, wird wiederum ihr Bestreben dahin gehen, sich der Herrschenden zu entledigen und sich an ihre Stelle zu setzen: so wird ein beständiger Kampf der Parteien und eine jezeitige Parteiregierung entstehen, die sogar in eine Regierung von Hetärien ausarten kann, in welcher wieder einzelne übermächtige Führer die Zügel an sich reifsen. Denn die Aristokratie wird selten eine ideale der Gerechtesten und Weisesten sein, und die Demokratie selten die Herrschaft eines durch die Hoheit seines Geistes alle überragenden einzigen Mannes, wie zu Athen unter Perikles, durch welche Idealität der Herrscher freilich der Druck auf die Beherrschten gemildert werden würde, sondern gewöhnlich ist die Aristokratie hart und streng, und liebt es, das gemeine Volk zu völlig abhängigen Hörigen zu machen, und nur die Geldoligarchie hat es oft zweckmäfsig gefunden, durch Spenden, wie sie in Rom herkömmlich geworden, das städtische Volk zu füttern, damit es die Herrschaft leichter ertrage; ein Mittel, die Oligarchie milder erscheinen zu lassen, welches nicht sowohl politisch als dynasteutisch ist: die Demokratie aber ist auf ihrer Höhe rücksichtlos gegen die Begüterten in Ueberbürdung mit Lasten, und greift sogar, wie wir an Athen sehen, zu häufigen Einziehungen des Vermögens, um die Masse zu ernähren, sodafs sie sich der Gütergemeinschaft nähert. Auch in der Hierarchie ist die herrschende Macht einer der Gegensätze, also unfähig diese zu versöhnen, so lange Staat und Kirche getrennte Sphären sind: dafs beide in einander aufgehen, gehört bis jetzt zu den frommen Wünschen. Nur die Monarchie der Krone ist geeignet, über allen Gegensätzen der Gesellschaft, von diesen unberührt und ihrem Streit entnommen, selbständig in seliger Ruhe zu schweben, wenn sie ihren Beruf als Vertreterin der ungetheilten Idee des Staates erkennt. Damit sie von jenen Gegensätzen unberührt bleibe, ist sie nicht allein lebenslänglich, sondern auch erblich, nach ihrer einmaligen ersten Einsetzung unabhängig von Wahl,

von welcher Parteibestrebungen schwierig fern zu halten sind; sie wird erhalten und bewahrt nicht durch Gewalt und List des Herrschers, sondern durch Treue und Liebe des Volks, das mit einer Familie, in welcher die Herrschaft erblich ist, sich einlebt und verwächst. Alle Parteien zollen ihr im gesunden Zustande des Staates jene Ehrerbietung, die ihr als der Trägerin des Staates in ihrer Erhabenheit über jede Volksklasse gebührt, und damit dieser Ehrerbietung auch die äufsere Erscheinung entspreche, umgiebt sich der Thron mit seinem Glanz. Alle Parteien sind geeinigt in der Treue und Anhänglichkeit für den Träger der Staatsidee, und ihre besonderen Neigungen und Abneigungen gehen auf in der Liebe zu ihm. Der Aristokratie und der Demokratie ist eine allgemeine Begeisterung für das Haupt des Staates fremd, und Neid und Streit darin vorherrschend; sie kennen nicht die gemüthliche Theilnahme an seinem Wohl oder Weh, nicht das Mitgefühl für den Fürsten, welches in Zeiten der Noth oder Gefahr des Staates wunderbar wirkt, und wie jetzt bei einer ihm persönlich drohenden Gefahr lebhaft hervorbricht. Freilich ist die Monarchie selbst von sehr verschiedener Art, und ich meine nicht jede Art derselben: ich meine nicht die despotische Monarchie, welche vorzüglich dem Morgenlande eigen ist, wo der Monarch der einzige Freie ist, alle übrigen Sklaven sind und Sklaven von Sklaven, die man Satrapen nennt; eine Form des Herrschens, die nur bestehen kann, wenn und solange das Volk selbst sklavischer Natur ist: ich meine eine Monarchie wie die unseres vielgeliebten Königs, eine durch Verfassung gemäfsigte Monarchie über freie Menschen, die gerade in dem Monarchen die Gewähr ihrer Freiheit gegen einander haben sollen. Denn jene despotische Monarchie herrscht wieder nur zu eigenem Vortheil, sieht ihren Zweck nicht in der Vertretung der Staatsidee, bezieht den Herrscher nicht auf den Staat, sondern den Staat, wenn er noch so genannt werden kann, auf die herrschende Person, ist also selbstsüchtig und ermangelt der Liebe zu Volk und Staat. Was aber die Alleinherrschaft über Freie betrifft, so kann diese, ausgenommen die gefährlichsten Zeiten, in welchen der Staat der absoluten Macht des grofsen Mannes bedarf, nicht eine rein persönliche sein, noch weniger eine eigensinnige und willkürliche, eben weil sie eine Herrschaft über Freie ist: sie mufs eine Herrschaft

der Weisheit sein und nach dem Gesetz, durch Ausübung der Gerechtigkeit, die jedem das Seine giebt. Wie dieses Gesetz gefunden oder gemacht werde, und wie durch ebendasselbe dem Königthum es möglich zu machen sei, der bürgerlichen, politischen und religiösen Freiheit der Unterthanen unbeschadet die Einheit der Gesellschaft zu bewirken und zu erhalten, das ist die Sache der Staatsweisheit, welche ich nicht zu lehren gedenke: es genügt mir, dahin geführt oder gewiesen zu haben, dafs dies die Bestimmung des Königthums sei, und spricht man ihm diesen Beruf ab, oder macht es zu dessen Erfüllung unfähig, so ist es nur ein Scheinkönigthum und keine Wahrheit mehr. Man mag dagegen einwenden, die Monarchie stütze sich je nach den Umständen auf einzelne Volksklassen, bald auf die Gemeinen gegen die Grofsen des Reichs, bald auf den Adel gegen die Gemeinen, bald auf ein Kriegsheer gegen die waffenlose Menge, bald auf ein Beamtenheer gegen die Regierten, bald auf Kirche und Klerus gegen die Weltlichen, oder auf diese gegen drohende Hierarchie, und dergleichen mehr; ja es ist sogar zuzugeben, dafs die Monarchie zu ihrer und des Staates Erhaltung zeitweise und vorübergehend des engeren Anschlusses an einen wirksamen Theil der Gesellschaft bedürfe, bei ungemäfsigter Bewegung und ungezügelter Lust an Neuerungen des Anschlusses an ein stetiges und erhaltendes Element, welches ohnehin auch in ruhigen Zeiten dem Staate nothwendig ist, und umgekehrt in Zeiten der Versumpfung und Verrottung des Anschlusses an ein beweglicheres, dessen der Staat ebenfalls fortwährend bedarf, bei einbrechender Gehorsamlosigkeit und Sittenlosigkeit des Anschlusses an die bewaffnete Macht, Beamtenthum, Geistlichkeit: aber eben daraus, dafs das Königthum thatsächlich bald der einen bald der anderen Seite des Gegensatzes sich hat bedienen müssen oder bedient hat, geht hervor, dafs seinem Wesen nach keine dieser Seiten ihm enger verknüpft oder vor den übrigen die Stütze des Thrones sei, sondern nur ein ungesunder Zustand des Staates führt oder nöthigt zu einer solchen Parteiverbindung. Selbst dafs das Königthum gemäfs dem Ursprung und der Bildungstufe seiner Träger und also auch in Ansichten oder Urtheilen und Vorurtheilen dem höchsten Stande der Beherrschten am nächsten steht und der König als Kriegs-

herr wenn nicht nothwendig doch in der Regel kriegerischen Geist haben wird, kann nicht entscheidend sein für eine in das Wesen des Königthums zu setzende Neigung nach bestimmten Seiten hin, da die Geschichte lehrt, dafs die Elemente, welche hier in Betracht kommen, keinesweges unbedingt und unter allen Umständen der bestehenden Herrschaft ergeben sind, und die vom höchsten Stande sogar leicht geneigt werden, zur Erwerbung eigener Sonderherrschaft im Staate die Rechte der Krone zu schmälern oder an sich zu reifsen. Das Königthum ist seiner Idee nach frei von allen solchen einseitigen und ausschliefslichen Richtungen: in ihm laufen vielmehr alle Fäden der Gesellschaft in Einen Mittelpunkt zusammen, und werden von ihm in Eins zusammengefafst mit starker Hand zum Heil des Ganzen.

Das Königthum hat dieses Landes Blüthe und Ruhm gegründet: seine Fürsten haben eben mit dieser starken Hand die Zügel ergriffen, und nicht blofs für die Dynastie gesorgt, gearbeitet, gekämpft, sondern für das Volk mit dem Volke; sie haben von kleinen Anfängen das Reich durch Weisheit der Regierung und Verwaltung, durch Entwickelung aller Kräfte des Landes und Volkes, mit rechtzeitiger Wegräumung althergebrachter Hemmungen, und durch wohlgeordnete und tapfere Heeresmacht allmälig zu seiner jetzigen Höhe erhoben, vermöge deren es unter den bedeutendsten Staaten Europa's eine ehrenvolle Stelle einnimmt. Sie haben dies, abgerechnet wenige in Zeitverhältnissen und im Geist der Zeiten gegründete Ausnahmen, nicht mit Bevorzugung irgend eines Standes oder einer besonderen Richtung gethan, sondern durch Ausgleichung und Verschmelzung der Unterschiede, die mir in diesem Lande nicht wenig vorgerückt zu sein scheint, wenn auch nicht alle Parteibestrebungen verschwunden sind. Sie haben namentlich durch Aufhebung der Unfreiheit, die eine grofse Masse des Volkes niederhielt, durch Volksunterricht und Verallgemeinerung der Bildung die geringere Klasse zu heben gesucht, deren äufsere Lage durch Erziehung und Belehrung verbessert werden mufs, da sie durch Unwissenheit und Verfinsterung am sichersten verschlechtert wird, obgleich nicht gesagt werden kann, dafs jene der Armuth und dem Elend vollständig abhelfen; aber diese müssen gemildert

werden durch die Tugend der andern, wie schon Aristoteles angedeutet hat, durch die daraus entspringende Mittheilung und den Sinn der Wohlthätigkeit, der mir gleichfalls in diesem Lande nicht gering zu sein scheint und vom Throne herab durch das wirksamste Beispiel genährt wird. Die Fürsten dieses Landes haben nicht einseitig einzelne Erwerbszweige befördert, sondern allen gleichmäfsig ihr Recht angedeihen lassen, dem Ackerbau, der Industrie der Gewerbe, der Fabrikthätigkeit, dem Handel und freien Verkehr. Sie haben in der letzten Entwickelung, als die Zeit dafür gekommen war, den Bürger- und Kriegerstand durch die gerechteste und weiseste Ordnung des Heerwesens verbrüdert. Sie haben den äufseren oder sogenannten materiellen Wohlstand und die geistige Bildung in demselben Mafse gepflegt, und wenn auch einzelne Stimmen gegen die Industrie, einzelne gegen die Verbreitung der Erkenntnifs sich erheben, scheint mir, nicht ohne den Einflufs unseres königlichen Herrn, nirgends mehr als in diesem Lande die Einsicht befestigt, dafs beide Richtungen sich nicht widersprechen, sondern der Gewerbfleifs den Geist durch die Unterwerfung der Materie immer mehr von den Fesseln des Materiellen befreit, und wiederum der Geist selber es ist, der die materielle Arbeit beherrscht, fördert, erleichtert, veredelt. Die Regierung Sr. Majestät Friedrich Wilhelms des Vierten, zu dessen Verehrung wir heute in unserem Kreise, wie andere Theile der Gesellschaft in den ihrigen, mit inniger Liebe und Anhänglichkeit an die Person des Landesherrn versammelt sind, ist, durch das Zusammentreffen vieler heilsamer und vieler verderblicher Dinge eine der denkwürdigsten geworden; sie hat die unglücklichen Verhältnisse der Zeit mit Gottes Beistand und mit väterlicher Milde glücklich überwunden, und die eingetretenen günstigeren Umstände mit Mäfsigung zur Beruhigung und inneren Befestigung des Staates benutzt. Möge es der göttlichen Vorsehung gefallen, die Blüthe des Reiches unter der Leitung des durch die Güte des Herzens wie durch die erhabene Richtung seines Geistes gleich hervorragenden Fürsten vor jedem Erkranken und Hinwelken und vor jedem äufseren oder inneren Sturme zu hüten und zu wahren! Unser stetes Flehen ist: „Gott segne und erhalte den König und sein Haus!“ Aber dieses Gebet, welches öffentlich so oft in feier-

lichen Stunden ertönt und wiederhallt in der Brust der Getreuen und das gemeinsame aller zu aller Zeit ist, wird heute inbrünstiger empfunden und steigt wie lodernde Opfergluth feuriger zum Himmel empor, nachdem der Allmächtige unsern Wohlthäter aus der nahen Gefahr errettet und uns vergönnt hat den heutigen Tag mit neuer Hoffnung zu begehen. Erhöre der Herr über Leben und Tod dieses unser Flehen: „Gott segne und erhalte den König und sein Haus!“

XI.

Festrede gehalten auf der Universität zu Berlin am 15. October 1858.

Allgemein gültig für die Monarchie, hochansehnliche Versammlung, ist der Grundsatz, den Sie alle mit mir anerkennen werden: Der König stirbt nicht. Um so weniger erlischt seine Herrschaft, wenn er bei seinem Leben durch Krankheit oder durch die Nothwendigkeit der Erholung gedrungen oder bewogen wird, einem Gliede seines hohen Hauses die Wahrung der königlichen Geschäfte zu übertragen. Wenn einem getreuen Volke beide Fälle betrübend sind, der eine dafs der persönliche Träger der Krone ihm durch den Tod entrissen werde, der andere dafs er bei Lebzeiten die Herrschaft nicht mehr in eigener Person ausüben könne; so tröstet in beiden der Gedanke, in der Einheit der Dynastie lebe und herrsche der König fort. Glücklich das Volk, welches dem lebenden mit voller Seele huldigen kann, ohne ob des Nachfolgers und um dessen willen ob der eigenen Zukunft Sorge tragen zu müssen, und wenn ein natürliches Mifsgeschick dem lebenden nicht gestattet die Zügel der Regierung selbst zu führen, sie in den Händen eines würdigen und geliebten Prinzen sieht! Wir sind auch heute noch in der Lage, den Gesundheitszustand des geliebten Königs, zu dessen sonst so erfreulicher und heiterer Geburtsfeier wir versammelt sind, beklagen zu müssen, und nur mit halbem Herzen und getrübtem Gefühl uns der Festlichkeit hingeben zu können: aber wir verehren die Majestät, auch wenn sie zurückgezogen und abgeschieden von der Unruhe und den Wirren des Staatslebens, nicht in eigenem Wirken auf uns herabstrahlt, um nichts weniger innig; ja wir müssen es in Ehrfurcht und Dankbarkeit anerkennen, wenn der König zum Besten des Landes und zur Beruhigung der Gemüther, für die Zeit bis er die Pflichten seines königlichen Amtes wiederum selbst werde erfüllen können, die volle königliche Gewalt auf den grofser Ahnen würdigen, edelgesinnten nächstberechtigten Erben des Thrones als

verfassungsmäfsigen Regenten übertragen hat. Zugleich erkennen wir vorzüglich bei solchem Anlafs den Werth, welchen die Dynastie für den Staat hat, indem in ihr als einer untheilbaren und geschlossenen Einheit die Regierung den festen Bestand erhält, die Liebe zu dem König sich auf das ganze Herrscherhaus verbreitet, und die Hoffnungen für dasselbe und von demselben sich bis auf die ferne Zukunft hinaus erstrecken. Im Laufe gerade dieses Jahres hat das Land und vorzüglich unsere Hauptstadt einen ebenso rührenden als glänzenden Beweis der mit der Anhänglichkeit an die Person des Königs innigst verwachsenen Anhänglichkeit an die Dynastie gegeben; nicht erkünstelt, nicht durch bekannte häufig in Anwendung kommende Mittel hervorgerufen, nicht aus knechtischem Sinn oder feiler Schmeichelei und Verstellung hervorgegangen, sondern ungeheuchelt, aufrichtig, frei war die allgemeine Theilnahme des Preufsischen Volkes und namentlich aller Körperschaften und Genossenschaften dieser Stadt an der Vermählung des hohen Paares, auf welches sich die spätere Zukunft dieses Landes gründet, und an der Freude, welche die erhabenen, nicht ungeprüften Eltern des neuvermählten allgeliebten Prinzen an dieser glücklichen Verbindung empfinden; und wir sind Zeugen gewesen, dafs die aus dem Volksherzen entsprungenen Huldigungen in den Herzen derer, welchen sie dargebracht wurden, einen ihnen selbst und dem Volke wohlthuenden Wiederklang fanden. Verbindet nicht solche Zusammenstimmung der Gefühle das Herrscherhaus und das Volk, was ist dann selbst die mächtigste Monarchie? Im glänzendsten Schimmer des Thrones steht die Herrschaft dann verödet, nicht erquickt von der wärmenden Sonne der Liebe, der Liebe die aller edlen Herzen Bedürfnifs ist; verödet trotz seiner grofsen Zahl steht auch das untergebene Volk, weil es sich nicht verbunden fühlt mit seiner anderen Hälfte, die mit ihm den Staat bilden soll. Möge jener Glückstern, der nach dem sturmbewegten Wogengang einer überwundenen Vergangenheit dem Schiffe dieses Staates wie das Licht der Dioskuren an des Mastes Spitze leuchtet, dasselbe beständig auf der gefahrumhüllten Fahrt begleiten und niemals erlöschen oder hinschwindend erbleichen!

Wer an dem heutigen Tage vor Ihnen, hochgeehrte Versammelte, sprechen soll, dem drängen sich, zumal wenn er wie ich

der gewöhnliche und amtlich bestellte Festredner ist, mannigfache Gedanken heran, nicht immer in den verschiedenen Jahren dieselben, aber doch häufig nahe verwandte, deren viele er abweisen mufs, um nicht früher gesagtes noch einmal zu sagen, oft freilich auch ganz andere, weil die Verhältnisse andere geworden sind; und die Stellung des Festredners an diesem Orte hat die besondere Unbequemlichkeit, dafs ein Mitglied des Gelehrtenstaates vor einer Versammlung von Gönnern, Meistern und Schülern der Wissenschaft sprechen soll, aber nicht über gelehrte Dinge seines Faches: denn wer würde es nicht unpassend finden, heute hier einen fachlich wissenschaftlichen Vortrag zu halten? sondern vielmehr über die grofsen alle berührenden Verhältnisse des Staates, auf welche die Person des gefeierten Fürsten selbst hinleitet. Aus solcher Verbindung entspringt etwas Zwitterhaftes, ein halb gelehrtes und halb politisches, und wer die Halbheit nicht liebt, möchte daher vor einer solchen Aufgabe zurückschrecken, wenn er sich nicht rechtzeitig erinnerte, dafs alte Urweisheit das Halbe für mehr als das Ganze erklärt hat. So drängt sich mir im Anschlufs an die Worte, mit welchen ich meinen und Ihren Gefühlen für das Königliche Haus soeben einen wenn auch schwachen Ausdruck aus bewegter Seele gegeben habe, heute für diese halb politische Betrachtung der Werth der Verbindung des Dynastischen mit dem Volksthümlichen auf, den ich auch wohl anderwärts schon berührt habe; nur gedenke ich ihn jetzt nicht in seinem ganzen Umfange zu erwägen, sondern in der beschränkten Beziehung auf die Massen und die Ausdehnung der Staaten, vorzüglich im Hinblick auf die in der Weltgeschichte oft wiederkehrenden Bestrebungen zu einer die Grenzen des Volksthümlichen überschreitenden Gesammtherrschaft, welche zu allen Zeiten die Feindin der Volksthümlichkeit und der mit dem Volke in innigerem Verkehr stehenden Dynastien ist, und bald näher und stärker bald nur in weiter Ferne und mehr in Worten und Ansprüchen als mit Thaten droht. Und selbst in dieser Beschränkung werde ich, da der Stoff nicht gering ist, mich oft mit leichten Andeutungen begnügen müssen.

Die Vereinigung der Dynastien mit dem Volke erscheint in zwei verschiedenen Stufen. Abgesehen von den früh entstandenen grofsen Reichen des Morgenlandes sind die meisten Völker ur-

sprünglich in kleinere Stämme zertheilt gewesen, die jeder ihrem besonderen Machthaber folgten, wenn überhaupt und solange sie eine der monarchischen Regierung gleiche oder ähnliche Verfassung hatten. Wie weit diese Zersplitterung ging, davon giebt das kleine Land, welches nicht blofs durch äufsere Macht, sondern auch durch die geistige Bildung für die Menschheit bestimmend geworden, ein Beispiel, ich meine Attika, welches ursprünglich in zwölf kleine Gemeinden gesondert war, die ihre eigenen Behörden hatten und einzeln für sich Rath pflogen, aufser den Zeiten der Gefahr nicht mit dem allerdings gemeinsamen König zu Rathe gingen, ja sogar unter einander sich bekriegten. Dieses Verhältnifs, welches wir bei dem gebildetsten Volke des Alterthums finden, ist unter den minder gebildeten das gewöhnliche gewesen. Je weiter zurück, desto mehr Vereinzelung selbst innerhalb desselben Volkes. Kommen gewisse Umstände hinzu, auf die ich jetzt nicht näher eingehe, so entstehen auf diesem Wege viele kleine Patrimonialstaaten, in denen ohne genaue oder richtige Scheidung des Privatrechtlichen und des Staatsrechtlichen der Dynast gleich einem Gutsherrn ist und der ganze Staat als ein Familienerbtheil erscheint, welches auch, wie in Deutschland geschehen, von dem Vater unter mehrere Söhne vertheilt werden kann, statt dafs der wahre Staat untheilbar ist und in ihm die höchste Gewalt nur von Einem auf Einen übergeht: die alte Zersplitterung wird durch solche Theilungen noch gröfser, und entsteht dennoch durch Uebermacht eines der Dynasten ein gröfserer Staat, so bleibt auch dieser oft lange Zeit mit der Eigenschaft des Patrimonialen behaftet. Obgleich nun dieses ein edles hausväterliches Verhältnifs zu sein scheint, welches unter edelsinnigen Herrn auch den Unterthanen behagt, so lassen sich doch in diesem die höheren Bedürfnisse des menschlichen Geschlechtes nicht befriedigen; vielmehr sind diese kleineren Staaten meist ohne Lebenskraft und nicht einmal im Stande sich und die Ihrigen genügend zu schützen: und da die eine Seite dieser Staaten nicht ein Volk, nicht eine volle Einheit ist, gewöhnlich kaum ein durch merkliche Unterschiede von nahe verwandten Stämmen gesonderter Stamm, sondern nur ein zufälliger kleiner Bruchtheil eines Volkes, der blofs durch die Verschiedenheit der Dynastien von den anderen Bruchtheilen getrennt ist, so findet in solchen Staaten

keine wahre Entsprechung des Volksthümlichen und des Dynastischen statt: das Volksthümliche reicht weit über die Grenzen der Dynastie hinaus, und was dynastisch geschieden ist, fühlt sich volksmäfsig eins. Dieses Uebergreifen des Volksthümlichen nebst der Nothwendigkeit sich gegen Mächtigere zu schützen führt zunächst zu einer Bundesgemeinschaft, in welcher die volksmäfsig gleichen kleinen Staaten sich zu einem Ganzen verbinden; da aber diese Verbindung auf der Einheit des Volksthums, nicht auf dynastischer Einheit beruht, so eignet sich eine Bundesverfassung oder genauer bestimmt ein Bundesstaat mehr für Republiken als für monarchische Staaten, weil in jenen das Trennende, die Dynastien, gar nicht vorhanden sind, sondern nur das Einigende, das gleiche Volksthum. Treten Dynastien in eine solche auf der gleichen Volksthümlichkeit ihrer Unterthanen beruhende Verbindung, so wird es wenigstens Zweck der Verbindung sein müssen, das worauf sie beruht, die Einheit des gesammten Volkes, zu wahren und zu stärken, seinen Bedürfnissen und Rechten gerecht zu werden, nicht aber die dynastischen Vortheile in den Vordergrund treten zu lassen und die Dynastien allein, nicht die Völker zu schützen. Doch erweisen sich, dies ist eine Lehre der Geschichte, diese Bundesverhältnisse meistens unwirksam, wenn sie nicht durch eine übermächtige Hegemonie zusammengehalten werden, das heifst durch dasjenige wodurch der Bund selbst eine Täuschung wird, der aus gleichberechtigten bestehen soll; und die Hegemonie, soll sie wirksam sein, wird selten der Gewalt und des Druckes entrathen können, wodurch die schwächeren Glieder verletzt und erbittert werden. Uebrigens drängt der Lauf der geschichtlichen Entwickelung mehr und mehr zur Auflösung oder richtiger gesagt Verschmelzung der kleinen Staatsgemeinschaften in gröfsere volksmäfsige Massen oder vielmehr Organismen unter Einer Dynastie, eine Verschmelzung, die in den meisten Europäischen Staaten längst erreicht ist, namentlich in Frankreich, England, Spanien; am weitesten sind darin Italien und Deutschland zurückgeblieben, das letztere trotz dem Kaiserthum, unter welchem es, nach dem Ausdruck früherer Politiker, zu einer Germanischen Republik vereinigt schien. Die Völker nähern sich immer mehr, und die geringeren Unterschiede gleichen sich bis auf einen gewissen Grad aus. Dieser Drang entspricht dem Geiste der Ge-

sammtbildung der neueren Zeit: ich wage es als einen Hauptgegensatz der alterthümlichen Bildung und der modernen hinzustellen, dafs jene, auf ihrer Höhe und in den Völkern, in welchen sie sich vollkommen ausdrückt, auf das Hineinbilden in das gesonderte Einzelne und Individuelle hinarbeitet, daher auch die politische Idee im Alterthum in der Erscheinung der Stadt verwirklicht oder der Staat gleich der Stadt wär und selbst das gröfste Reich, das Römische, in dem Begriff der ewigen Stadt aufging; dafs dagegen die neue Zeit, in welcher wir leben, wir wissen nicht gerade in welchem Stadium derselben, aber wahrscheinlich noch weit vom Ablaufe derselben, die besonderen Unterschiede in einer verhältnifsmäfsig gegen die antike universalen Bildung aufzuheben strebt, und also auch im Staatsleben gröfsere Ganze, allgemeinere und umfassendere Gemeinwesen bildet, als deren denkbares Aeufserstes, in unendlich ferner Zukunft liegendes die Einheit des ganzen menschlichen Geschlechtes erscheint, wenn es nicht in dem Weltplan liegen sollte, dafs hier wie überall die richtige Mitte, also die Verschmelzung des Individuellen und Universalen wie des Realen und Idealen in einer höheren die besonderen Unterschiede nicht aufhebenden Einheit, das wahre und dauernde sein soll. Erlauben Sie mir, hochverehrte Versammelte, zunächst bei jenem Aeufsersten, oder vielmehr, da ein zukünftiges Eintreten desselben selbst die, welche dieses annehmen, nicht vor dem Verlaufe vieler Jahrtausende möglich finden werden, also vielmehr, sage ich, bei den Annäherungen an dasselbe oder den Versuchen zur Herstellung der gröfsten und umfassendsten Staatsallgemeinheit zu verweilen; eine Betrachtung, die vor funfzig Jahren freilich zeitgemäfser sein mochte, während sie damals zugleich gefährlich war, die aber auch jetzt noch, obgleich gefahrlos, nicht ganz verspätet kommt. Eine Annäherung wie ich sie meine liegt theoretisch schon in dem Gedanken des Kosmopolitismus. Allerdings haben sich die Bildner dieses Wortes und Begriffs durch seine Annahme nicht aus dem Verband ihres besonderen Staates ausscheiden wollen, sondern beides zu vereinigen gewufst: „Staat und Vaterland ist mir Rom“, sagt M. Antoninus, „inwiefern ich Antoninus bin; aber beides ist mir die Welt, indem ich ein Mensch bin“: immerhin jedoch liegt darin die Hinweisung auf eine allgemeine bürgerliche Verbrüderung des menschlichen

Geschlechts, auf einen allgemein menschlichen Staat, und wenn das Gefühl des gemeinsam menschlichen Bürgerthums allmälig das Uebergewicht über den Politismus gewinnen und die in jenem Worte angedeutete Theorie sich verwirklichen sollte, wie denn die Theorie oft der Wirklichkeit lange vorangeht und letztere doch zuletzt allem Widerstreben zutrotz nachfolgen mufs, so gelangte die Menschheit fürwahr zu einer allumfassenden menschlichen Gemeinde, deren Gliederung freilich schwer zu begreifen ist. Derjenige, dem dieses Ideal am klarsten vorschwebte, hat sie sich doch nur als eine Summe abgesonderter, aber unter einander in ewigem paradiesischen Frieden verbundener freier Gemeinden gedacht, in denen Dynastien keinen Platz zu finden scheinen. Eine nicht theoretische sondern thatsächliche Annäherung zu jenem Aeufsersten ist aber jeder Versuch einer Universalmonarchie. Keiner dieser Versuche hat sich zwar bis jetzt auf alle Völker der Erde erstrecken können; aber auch die Herrschaft über einen bedeutenden Theil der Völker eines oder mehrerer Welttheile, zumal über eine grofse Anzahl gebildeter und schon einzeln genommen mächtiger Völker pflegt man mit diesem Namen zu benennen. Fast alle Versuche der Art sind das Werk leidenschaftlicher, ehrgeiziger, kriegslustiger, eroberungssüchtiger Machthaber und Weltstürmer gewesen, die sich selbst nicht beherrschend über alle anderen herrschen wollten; und hatten sie einmal ihre Laufbahn eröffnet, so drängte eine Eroberung zur andern, und ihr Werkzeug das Heer nöthigte die Führer, um es zu beschäftigen und zu befriedigen, immer weiter und weiter zu gehen. Die ältesten Bestrebungen der Art finden sich in Asien, neben Aegypten dem Urlande menschlicher Bildung und zugleich dem Sitze der soweit unser Auge reicht ältesten Despotien: durch die Verbindung der Macht des Landes in Einer Hand und den unbedingten Gehorsam einer knechtischen Bevölkerung wurden ausgezeichnete Despoten in den Stand gesetzt als Eroberer früher getrennte Völkerstämme und Reiche zu grofsen Ganzen zu vereinigen. Schon dem mythischen Ninos wird die Unterwerfung der Völker vom Nil bis zum Tanais zugeschrieben, seiner Semiramis aber Züge und Unterjochungen bis nach Libyen und Indien, soweit man in beiden Richtungen die Erde kannte; in den folgenden Assyrischen Monarchien erscheinen dieselben Bestrebungen: nachdem aber diese

Herrschaft in mehrere Reiche zerfallen, unter welchen das Babylonische durch Nebukadnezzar, eine ungeachtet seines Wahnsinns weltgeschichtliche Person, eine weite Ausdehnung erhielt, verbindet die Persische Monarchie Ober- und Unter-Asien nebst Vorder-Asien und Aegypten, vom Indus bis an das Mittelmeer, vom Iaxartes bis zur Wüste Libyens zu Einem Reich, welches in dem irdischen Leben, zumal im Hofstaat, die himmlische Ordnung abbilden sollte. Weitere Plane vereitelte schon unter Cyrus der Widerstand der nordischen Völker, unter Kambyses, der auch die Aethiopier, Ammonier, Karthager unterjochen wollte, der Hunger, der Sand, die Eidesfestigkeit der Phöniker gegen ihre Abkömmlinge, unter Darius die Skythen und unter demselben und seinem Sohne Xerxes der Heldenmuth der Hellenen, welche ein Schutzwall für Europa wurden; aber die vereitelten Versuche selbst beweisen, dafs der König der Könige die Unterwerfung der gesammten ihm bekannten Erde bezweckte. Bald sollte derselbe Versuch auch von Europa aus unternommen werden: Alexander der Grofse unterwarf sich mit Anfangs geringer Macht das verfallene Perserreich, während er zugleich die thatsächliche Obergewalt über das gebildetste Volk der Erde und die Herrschaft über sein angestammtes Land und die benachbarten Barbaren hatte, und er trug seine siegreichen Waffen auch ostwärts über die Grenzen des Perserreiches hinaus. Ihm war es vorbehalten, die staatliche Weltherrschaft zu erringen, wie sein Lehrer Aristoteles für weit längere Zeit die geistige errang. In dem kühnen Geiste des Jünglings entwickelte sich nach den grofsen Erfolgen der Waffen der Gedanke die Europäische und die Asiatische Menschheit zu versöhnen und zu einigen durch gemeinschaftliche Heeresordnung, Vermischung der Völker und der Sitten; und es läfst sich kaum bezweifeln, dafs er unbefriedigt von dem gewonnenen Besitz Afrika umschiffen, Arabien, Libyen und Karthago unterwerfen, bis zu den Säulen des Hercules und Gadeira dringen, und sich in Sicilien und Italien festsetzen, nordwärts aber gegen die Skythen und benachbarten Völker wenden wollte: auch hatte er bereits in Babylon Gesandtschaften der entferntesten Völker, der Italer, wahrscheinlich auch der Römer, und der Kelten und Iberer empfangen. Hier haben wir daher den Entwurf eines weitgreifenden Universalreichs. Nach der Zersplitterung der Macedo-

nischen Herrschaft bildete das demnächst als erobernder Staat auftretende Rom einen westlichern Europäischen Mittelpunkt für ein gleichfalls westlicher gerücktes Weltreich, zuerst das freie Rom unter mächtigen meist oligarchischen Führern, dann das Kaiserthum, welches vom Atlantischen Ocean bis an den Euphrat im ganzen Umkreise des Mittelmeers die blühendsten Länder Europa's mit Einschlufs des Britannischen Insellandes, Nordafrika und das westliche Asien beherrschte. Das Römische Volk, später der Römische Imperator, betrachtete sich als Herrn der Erde, der die Kronen zu vergeben habe. Nachdem sich dieses grofse Reich in zwei Kaiserthümer getrennt hatte, wurde zuerst das abendländische eine Beute der nordischen Völker; das morgenländische suchte den Anspruch auf die Weltherrschaft noch eine Zeitlang zu behaupten; und als der Papst Leo III. zu Rom dem Fränkischen König Karl, der als Römischer Patricius Schirmvogt der Kirche war, zu seinem eigenen Frommen und unter dem Jubel des Römischen Volks und selber vor ihm niederfallend, die Kaiserkrone aufsetzte, wurde dieser der Erbe der früheren Römischen Kaiserwürde im Abendlande. Dieses erneuerte Kaiserthum war mit einem Gebiet verbunden, welches dem Umfang des vorigen weströmischen Reiches einigermafsen entsprach; die an dieser Krone haftende Würde der alten Römischen Imperatoren ging dann auf den Deutschen Thron über, inwiefern der Deutsche König sich in Rom krönen liefs, und wie die westliche Christenheit unter Einem religiösen Oberhaupt ein Ganzes bildete, galt in der Meinung der Römische Kaiser als heilige kaiserliche Majestät für den weltlichen Schirmherrn desselben Ganzen. Entsprach auch diesem Glanze nicht immer die Macht, so lag darin doch der ideale Anspruch an ein politisches Uebergewicht, welcher dem Anspruch an eine Universalherrschaft über die westliche Christenheit sehr nahe kommt. Ich übergehe ähnliche für einige Zeit nicht erfolglose weit ausgebreitete Herrschaften, wie, um nur eine zu nennen, die der Kalifen, die sich von Asien aus durch Afrika bis nach Spanien ausdehnte, und bemerke nur noch, dafs nachdem das oströmische Reich von den Osmanen vernichtet worden, sich später ein gewisser Anspruch an das Griechische Kaiserthum sehr natürlich auf das bekenntnifsverwandte mächtige Herrscherhaus fortgepflanzt hat, welchem ein grofser Theil des

Ostens Europa's bis an unsere Grenzen heran und ein Theil von Asien unterthan ist. Im sechzehnten Jahrhundert schien ferner Kaiser Karl V., in dessen Reich die Sonne nicht unterging, im Besitz der Deutschen Krone, von Spanien, Neapel und Sicilien, Oesterreich und Burgund, Mexico und Peru die Selbständigkeit der einzelnen Völker und Staaten zu bedrohen. Später haben aufser dem durch die Kronen von Böhmen und Ungarn verstärkten Habsburgischen Hause vorzüglich England und Frankreich die Europäischen Geschicke bestimmt, jenes zugleich im Besitz eines ungeheuren Asiatischen Gebietes und zahlreicher Colonien, dieses durch Entwickelung grofser Heereskräfte, mit denen endlich zu Anfang dieses Jahrhunderts Napoleon fast ganz Europa überwältigte und in der That eine neue Weltherrschaft zu begründen schien. So hat das Anstreben zu einer Universalmacht, in welcher die Dynastie die Grenzen des Volksthümlichen rücksichtlos überschreitet, von den frühesten Zeiten bis in unser Jahrhundert sich wiederholt, und noch hat Europa in seinem angeblichen Gleichgewicht keine sichere Bürgschaft, dafs nicht ein neuer Versuch der Art von der einen oder der anderen Seite aufgenommen werde. Aber aufser der politischen Weltherrschaft ist noch eine andere hervorgetreten, die mit jener theils Hand in Hand gegangen ist, theils mit ihr sich entzweit hat, die Herrschaft eines Religionssystems. Meist Hand in Hand gingen beide im Islam; im Christenthum, welches mehr als jede andere Religion die Religion der Liebe ist, verwandelte sich die Einigkeit bald in Zwietracht. Die ganze Christenheit sollte unter der Oberherrschaft des Papstes zu Rom, im alten Sitz der äufseren Weltherrschaft, geistig vereinigt sein; ihr Schirmvogt war der Kaiser. Aber bald wollte der Papst über dem Kaiser sein. Der Römische Bischof beanspruchte und gewann die Alleinherrschaft über die Gewissen, über die Gemüther, über die Geister und ihren Glauben und ihr Erkennen, und diese Herrschaft war sehr wohl geordnet und mächtig gegründet. Sie griff in das Weltliche vielfach und gewaltig ein: denn wer die Geister in seiner Gewalt hat, wird auch die weltliche Macht bestimmen und beschränken. Müssen doch selbst heutzutage noch die Grenzen und Befugnisse der weltlichen und einer fremdländischen geistlichen Macht durch sogenannte Concordate geregelt werden, und drängen sich doch selbst heut-

zutage noch die Unterschiede der Bekenntnisse in einzelnen Staaten soweit in das Politische ein, dafs nach ihnen sogar politische sogenannte Fractionen benannt sind; und wenn diese Einmischung des Bekenntnifsmäfsigen in das Politische recht kunstgemäfs geübt, und unter der Form des Religiösen Hafs und Zwietracht gesät und entflammt wird, können wir wieder in die Zustände des dreifsigjährigen Krieges zurückversetzt werden, der das gröfste Unheil über das Deutsche Vaterland gebracht hat. Jene geistige oder eigentlich geistliche Universalmonarchie nun erlitt frühzeitig einen Bruch durch die Trennung der Römischen und der Griechischen Kirche, und in die bedeutendere Hälfte, die Römische Hierarchie, brach die Reformation einen neuen Rifs. Dennoch hat die hierarchische Universalherrschaft ihre Grundsätze und Bestrebungen niemals aufgegeben, sondern fortwährend, zwar mit klugem Ermessen der Umstände und jedesmaligen Möglichkeiten, also zeitweise auch zurücktretend, aber dennoch mit hergebrachter Zähigkeit stetig verfolgt und verfolgt sie noch.

Die Staaten sind, obwohl eine entwickelnde Bewegung in ihnen sein mufs, doch zur Sicherheit, zum Schutz und zur Ruhe der menschlichen Gesellschaft, also dem Endzweck nach auf den Friedenszustand berechnet, und der Menschenfreund mufs daher ihre Einigkeit, wo möglich die Einigkeit des ganzen menschlichen Geschlechts wünschen. Aber die Universalmonarchie ist dazu nicht das richtige Mittel. Die Versuche sie zu erreichen können fruchtbringend sein, wenn daraus die Gesittung roher und ungebildeter Völker entspringt, diesen dadurch eine überwiegende Bildung zugebracht und eingeimpft wird, wie von den Hellenen den sogenannten Barbaren, und mit der Bildung zugleich eine gröfsere bürgerliche Freiheit, während sie doch in der Regel durch vermehrten Despotismus gerade härtere Knechtung mit sich bringt, und nur zufällig und nebenbei einzelne freiere Einrichtungen durch sie eingeführt werden, dergleichen selbst die Napoleonische Herrschaft in einigen Ländern verbreitet hat; übrigens kann sie fast nur in der Form der Gewaltherrschaft durch Satrapien oder Römische Statthalterschaften oder Paschaliks bestehen. Ferner kann sie der Verbreitung milderer Religionsgrundsätze dienen, der Erweiterung des Gedankenkreises, dem vermehrten Austausch alles dessen was jedes Volk bedarf, also der Förderung

und Belebung des Handels und Verkehrs und der Künste des Gewerbfleifses, auch der wissenschaftlichen Mittheilung. Aber sie schwächt die Spannkraft der einzelnen Volkstämme durch Zerstörung ihrer in der Natur selbst wohlbegründeten Unterschiede und löst die lebenskräftigen Besonderheiten in ein flaches Allgemeines auf, wenn sie nicht, wie schon öfter geschehen, gerade daran scheitert. Nicht dieses Allgemeine ist das Ideal der Bildung, sondern das Gleichgewicht des Allgemeinen und des Besondern; letzteres soll nicht vertilgt werden durch das erstere, sondern gehoben, gereinigt, idealisirt. Dazu bedarf es der richtigen Mitte in der Staatenbildung. Das Bewufstsein eines bestimmten Volksthums soll nicht untergehen, unbeschadet der Befreundung der verschiedenen Volkstämme. Einigt sich nun dieser Volksgeist und eine Dynastie, so sind beide mit einander und durch einander am meisten gesichert. Ich bezeichne den Volksgeist etwas näher. Dieser erweist sich in den Sitten überhaupt, in dem Recht, in der Religion, endlich ganz vorzüglich in der Sprache. Um Sitten und Recht zu übergehen, so scheint freilich nach dem Christlichen Standpunkte die Religion keiner Volksthümlichkeit fähig zu sein, da sie ja eben eine allgemeine sein soll, und ich selber habe vor vielen Jahren an eben dieser Stelle gezeigt, dafs die von manchen angenommene Uebereinstimmung des Katholicismus mit dem südlichen und des Protestantismus mit dem nördlichen Volkscharakter wenigstens für Deutschland auf Täuschung beruht. Indessen kann das Bekenntnifs von langer Zeit her mit einem bestimmten Volke so verwachsen sein, dafs es sich mit dem Volksbewufstsein verschmolzen hat, und entstehen innerhalb eines Staates oder Volks dennoch religiöse Zerwürfnisse, so sind diese sicherlich ein grofses Hindernifs seiner innern Einigkeit und sogar seiner Festigkeit und Sicherheit nach aufsen: das einzige Mittel gegen dieses Unheil besteht darin, das Bekenntnifs von dem Einflufs auf das Staatsleben fernzuhalten, den Glauben soweit er nicht staatswidrig ist und die Gewissen frei zu lassen und die religiösen Leidenschaften oder den Fanatismus nicht zu begünstigen und aufzureizen, sondern zu mäfsigen und möglichst zu entfernen, wie es die Religion der Liebe ohnehin gebietet. Die Sprache dagegen ist das sicherste Kennzeichen des Volksgeistes, der Ausdruck seines innersten Wesens und seiner Erkenntnifs; die Erhaltung der Sprache ist also

eine Grundbedingung für den Bestand des Volkes und eines volksthümlichen Staates. Aber auch in der Sprachgeschichte kommen jene beiden Aeufsersten in Betracht, die wir in Bezug auf das politische Leben erwogen haben. Ursprünglich finden wir eine grofse Vielheit verschiedener Sprachen wie verschiedener kleinen politischen Gemeinden; im Laufe grofser Zeiträume werden jene allmälig von einigen vorwiegenden Sprachen verschlungen und fast der Vergessenheit übergeben: ist doch selbst die Sprache des Volkstammes, von welchem dieses Reich benannt ist, ausgestorben. Noch mehr: hat sich in einem Ländchen eine ältere früher weiter verbreitete Sprache noch nothdürftig erhalten, so ist eine mumienhafte Bewahrung derselben kaum erfolgreich und ebensowenig erspriefslich, und legt der Bildung des Völkleins eher Hemmnisse in den Weg, als dafs es sie förderte. Wie die kleinen politischen Gemeinden allmälig meist in gröfsere oder ich will lieber sagen mittlere übergegangen sind, so mufste auch ein Uebergang der nicht mehr lebensfähigen Sprachen in die lebenskräftigen stattfinden und der kleine Stamm sich an den festen Kern eines gröfseren anschliefsen. Es kann jedoch der Drang zum Universalen denkbarer Weise die Sprache soweit ergreifen, dafs auch die gröfseren sprachlichen Individualitäten verdunkelt oder aufgehoben würden. Was auf dem staatlichen Gebiete das Kosmopolitische ist, das ist auf dem Sprachgebiete der Gedanke einer Universalsprache. Eine solche, wie man wohl gedacht hat, auf wissenschaftlichem Wege zu bilden wird schwerlich je gelingen, und gelänge es, so würde diese Universalsprache nur eine Summe algebraischer Zeichen sein, in welcher für die edelsten Sprachgebilde, die rednerischen und dichterischen, kein Ausdruck zu finden wäre. Dagegen könnte eine der lebenden Sprachen allerdings eine Universalherrschaft gewinnen, wie die Griechische durch das Macedonische Weltreich und das Lateinische durch Roms weltliche und geistliche Macht, und darauf hätten nicht gerade die vollkommensten Sprachen den Anspruch, sondern die zerfallenen, unorganischen, gemischten, die verschliffensten und klanglosesten, in welchen das wenigste Eigenthümliche mehr erhalten ist, die freilich einigen sogar selber die vollkommensten scheinen. „Welche Sprachen", sagt ein unverächtlicher Forscher, „sind die welche bestimmt zu sein scheinen, in den Banden der

Verbrüderung alle Völker der Erde zu einigen? Es sind die Englische und die Französische." Diese findet er wundersam gebildet, um alle neue Ideen auszudrücken, welche der Gewerbfleifs und die Wissenschaft täglich aufblühen läfst, die man vorzugsweise lerne und spreche und mit der gröfsten Leichtigkeit: diese hätten die gröfste Zukunft; das Spanische und Portugiesische nehme für den Augenblick nur den dritten Rang ein; auch die Slavischen Mundarten hätten eine grofse Zukunft; das Deutsche und das Italienische seien vielleicht am meisten dem ausgesetzt verschlungen zu werden von den Sprachen, die von stärkeren Volkstämmen gesprochen würden, zwischen welchen sie eingeschlossen sind. Solche Weissagungen können Fingerzeige sein für unser Volk, aufdafs es seine Sprache in Ehren halte, ausbilde, auch von entbehrlichen fremden Eindringlingen reinige: es ist schon genug gefehlt, dafs das Französische Hofsprache und statt des allen Völkern ungefährlichen Lateinischen, Sprache der Diplomatie geworden; ein Vorzug, der die Ansprüche des Volks an ein ihm gebührendes Uebergewicht wesentlich fördert. Hoffen wir, dafs jenes der Deutschen Sprache, die in ihrer Bildsamkeit für den Ausdruck aller neuen Ideen vorzüglich geeignet ist, und mit ihr dem Deutschen Volke gestellte ungünstige Horoskop sich nicht bewahrheite: in unserer Sprache liegt die Gewähr unseres noch lebendigen und kräftigen, auch der Ausdehnung nach keinesweges engbegrenzten Volksthums und somit zugleich die Gewähr eines Germanischen Staats.

Ehe ich diesen Gegenstand verlasse, sei es mir gestattet über das Verhältnifs der Wissenschaft und ihrer Vertreter zum Volksgeiste einige Worte zu sagen. Die Wissenschaften sind ein Gemeingut der gebildeten Menschheit, und wenn auch die verschiedenen Volksgeister unwillkürlich in dieselbe einen gewissen Unterschied hineintragen, wie man vorzüglich an der Philosophie sehen kann, so stellt sich doch auch darin bald mehr und mehr eine Ausgleichung ein, und nirgends hat die volksthümliche Scheidung eine geringere Berechtigung als in der Wissenschaft. Der Gedankenverkehr einigt noch mehr als der Handelsverkehr; die ächte Wissenschaft, der es gleichgültig ist von welchem Volke ihre Förderung kommt, mufs der Versöhnung der Völker ganz vorzüglich den Weg bahnen. Das erweist sich auch in der

wechselseitigen Anerkennung der Gelehrten und vorzüglich der gelehrten Gesellschaften der verschiedenen Völker sogar während politischer Zerwürfnisse. Sind also die Männer der Wissenschaft am gleichgültigsten gegen die Besonderheit des Volkes und am ersten einer Universalmacht hold? Untergraben sie das Volksthum statt es zu stützen? Ich denke nicht. Im Gegentheil fafst der Mann von ächt wissenschaftlichem Geist das Eigenthümliche seines Volkes, was in diesem fast unbewufst lebt und wirkt, in sich mit Bewufstsein zusammen, und empfindet tiefer und erkennt klarer seines Volkes Tugenden und Vorzüge, seine Mängel und Gebrechen, seine Erhebung und seine Erniedrigung. So werden die Männer der Wissenschaft sammt der von ihnen erzogenen und begeisterten Jugend in gefährlichen Zeiten die Vorkämpfer des Volksthums und des Staates gegen die Unterjochung. Das hat sich vor ohngefähr einem halben Jahrhundert bei uns glänzend bewährt: die Deutsche Wissenschaft und ihre Vertreter sind dem fremden Machthaber als Widersacher erschienen, die ebenso gut wie die Heere im Felde, bekämpft werden müfsten. Damals war es ihre Pflicht und Sendung, die edlen Gefühle der Vaterlandsliebe zu nähren und zu beleben gegen eine Tyrannei, die Vaterland und Freiheit, auch die Freiheit des Gedankens bedrohte: andere Zeiten erfordern ein anderes Verhalten. Es mufs der Deutschen Wissenschaft und namentlich den Deutschen Universitäten, die zu Hause weniger Anerkennung gefunden als sie verdienten, zur Genugthuung gereichen, wenn noch im April des laufenden Jahres ein ausgezeichneter Französischer Gelehrter in einem der angesehensten Pariser Tagesblätter sagt: „Zu Boden geschlagen auf zwanzig Schlachtfeldern, zertreten durch die Eroberung, hat Deutschland auf den Universitäten sich wieder gestählt und gelernt sich zu erheben unter der Hand, die es erstickte. Vom Jahre 1804 bis 1813 waren es die Professoren und die Gelehrten, die den Germanischen Geist wieder erweckten, und die, ohne davon immer das Bewufstsein zu haben, diesen Kampf der Idee gegen die Gewalt unternahmen, dessen Erfolg damals niemand geahnet hätte.“

Ich habe gesagt, wenn mit dem Volksgeiste sich eine Dynastie einigt, seien beide mit einander und durch einander am meisten gesichert. Indem ich noch dies betrachte, hochgeehrte

Versammlung, kehre ich in den Anfang meines Vortrages zurück und gelange zugleich zum Ende. Was der Volksgeist auch ohne eine Dynastie wirken könne, davon giebt die Geschichte grofsartige Beispiele; aber diese lasse ich bei Seite liegen, da ich in dieser Betrachtung eine Monarchie voraussetze. Wenn in einem volksmäfsigen nicht zu geringen Staat zugleich eine Dynastie vorhanden ist, erhöht diese die Volkskraft: wie hätte Macedonien je eine bedeutende Macht werden können ohne Dynastie, wie Brandenburg oder Preufsen je zu dieser Höhe steigen können ohne Dynastie? Wahrlich weder durch die Städte noch durch den Landadel. Die Bewunderung eines grofsen Fürsten, die Begeisterung für ihn wirkt Wunder der Begeisterung. Ja selbst einen Volksgeist kann der Herrscher wo nicht ganz von vorn erzeugen, doch aus dem Schlummer wecken, in den er versenkt war, und beleben und heben. So hat Friedrich der Grofse einen Preufsischen Volksgeist erweckt oder vielleicht gar geschaffen, und er hat diesen, trotz seiner persönlichen Hinneigung zu Französischer Bildung, als den Deutschen erkannt; als solcher ist dieser Volksgeist immer mehr hervorgetreten, wenn auch nicht ohne das Widerstreben eines Particularismus, welcher sich erst allmälig ganz besiegen läfst. Allerdings stofsen wir hier auf einen Punkt, an dem vieles von dem bisher gesagten scheitern und unsere Folgerichtigkeit Abbruch leiden könnte: denn die Preufsische Dynastie greift über das Volksthümliche hinaus, indem sie, um kleineres zu übergehen, auch Slavische Elemente umfafst, und das Deutsche Volksthum, welches die Grundlage des Preufsischen Staates ist, greift weit über die Preufsische Dynastie hinaus. Diese Widersprüche mufs ich auf sich beruhen lassen; der zweite wird einigermafsen durch das Bundesverhältnifs gehoben, in welchem freilich durch den Anschlufs Deutscher Bundestheile an auswärtige zwar kleine, aber dennoch anmafsende Reiche wieder andere Widersprüche hervortreten, deren Lösung Deutschland bis jetzt vergeblich gehofft hat. Doch um wieder zu den Vortheilen zurückzukommen, welche eine Dynastie gewährt, so sind Volksthümer, die mit einer solchen verknüpft sind, gesicherter gegen Vertheilung oder Zutheilung an andere Staaten: die erblichen Dynastien werden in der Regel von den übrigen erblichen Dynasten geachtet und geschont, und mit ihnen das Volksthum,

während man sich weniger gescheut hat ein Wahlreich zu vertheilen und Republiken und geistliche Fürstenthümer den Dynastien zur Entschädigung hinzuwerfen. Ueberdies sind die Dynastien durch ihre Familienverbindungen darauf angewiesen sich und ihre Staatseinheiten wechselseitig zu schützen und zu erhalten. Und wiederum wird die Dynastie von dem Volksgeiste getragen; wird sie es aber nicht, was allerdings auch vorkommt, so ist sie Wechseln unterworfen und Ansprüchen von Prätendenten, wodurch die Ruhe und Wohlfahrt des Staates erschüttert und untergraben wird, und wo solcher Wechsel häufig eintritt, gewöhnt sich die Bevölkerung gleichgültig bald diesem bald jenem Machthaber zu folgen und den Staat als eine Beute des Kühnsten und Mächtigsten zu betrachten. Nur wenn das Volksmäſsige und die Dynastie innig verwachsen sind, ist eine sichere Gewähr vorhanden für die Dauer beider gegen übermüthige Eroberungsucht. Doch müssen beide, der Volkstamm und die Dynastie, wenn sie einer fremden Uebermacht widerstehen wollen, stark, muthig, tapfer, aufopferungsfähig sein. Die Stärke beruht aber nicht bloſs auf der Heeresmacht, die durch Verzehrung der Kräfte das Land sogar schwächen kann: sie beruht auch auf der persönlichen Kraft der Lenker des Staates, daſs sie nicht vor jeder drohenden Gefahr zurückbeben, daſs sie in einer solchen die ganze Macht des Landes einsetzen, nicht aus Kleinmuth das Ansehen und die Würde des Staates und der Dynastie aufopfern, und Staat und Dynastie in eine untergeordnete Stellung herabsinken lassen; sie beruht auch auf Weisheit und Intelligenz, auf dem Geiste, der verbreitet und vorgezogen werden muſs, und auf der freisinnigen Ordnung aller Staatsverhältnisse. Darum bedarf der Staat auch der Wissenschaft, und zwar nicht der einschläfernden und todten, sondern der frischen und lebendigen, durch die Preuſsen in den schlimmsten Zeitläuften vieles ersetzt und einen Glanz erworben hat, der ihm zugleich die Herzen der Deutschen gewann. Möge auch darin dieses Land sich niemals überflügeln lassen! Möge Preuſsen stets jenes Zusammenwirken des Volksgeistes und der Dynastie darstellen, die es, vorübergehende Verdunkelung der Grundideen abgerechnet, bisher dargestellt hat! Erkennen wir ja doch in diesem Zusammenwirken den ganzen Werth einer edlen Dynastie für das Vaterland, er-

kennen was wir dem erhabenen Hause der Hohenzollern verdanken, dem muthigen, tapfern, weisen. Möge endlich der Allgütige dem schwer geprüften Träger der Majestät die volle Genesung angedeihen lassen, Ihn erhalten und den erhabenen Prinzen Regenten, auf welchem die nächste Hoffnung des demselben in Verehrung und Liebe treu ergebenen Volkes sicher ruht, erhalten das gesammte blühende Haus der Königlichen Dynastie der Hohenzollern für unsere Gegenwart und für die nähere und fernere Zukunft des Vaterlandes, reichlich ergiefsen über das Herrscherhaus und das Volk seine Gnade, ohne die alles Menschliche ein schwaches Rohr im Sturme der Zeiten schwankt, und so dem Staate das Beste verleihen, Recht und Eintracht im Innern und Festigkeit nach aufsen!

XII.

Rede zur Eröffnung der eilften Versammlung Deutscher Philologen, Schulmänner und Orientalisten, gehalten zu Berlin am 30. September 1850.

Hochzuverehrende Herren! Drei Jahre sind nunmehr verflossen, seitdem unsern der Grenze der Germanischen Bildung und jenseits der Grenzen des Deutschen Staatenverbandes, aber in einer Stadt, welcher die Deutsche Volksbildung und die mit ihr innig verbundene Deutsche Wissenschaft, insbesondere die Deutsche Philologie, vieles und grofses verdankt, zu Basel, von unserer Gesellschaft beschlossen worden, sie wolle im nächsten Jahre hier zu Berlin tagen. Wenn Basels Ansprüche, aufser der eifrigen Pflege unserer Studien in der Gegenwart, auf eine glorreiche Vergangenheit bis zurück zu den Vorfahren in den Zeiten der Wiederherstellung der Wissenschaften, ja sogar durch seinen Römischen Ursprung gegründet waren; so ist Berlin dagegen eine verhältnifsmäfsig neue Schöpfung, kann sich nicht rühmen in der Zeit des Wiedererstehens regerer wissenschaftlicher Thätigkeit, wie Basel durch einen Verein seltener Talente und durch ausgedehnten Betrieb der damals noch jungen Buchdruckerkunst mächtig und heilsam auf die allgemeine Bildung und besonders auf die Studien des Alterthums eingewirkt zu haben: aber heutzutage zumal, wo sich das Neue gegen das Alte vorzüglich geltend macht, dürfen wir die jüngere Blüthe der Wissenschaft unserer Stadt ohne Bedenken gegen das Gewicht der Ahnen in die Wagschale legen. Wenn es jedoch bedenklich scheinen konnte, diese Versammlung in das Gewühl einer grofsen Hauptstadt zu berufen, in welchem das gemüthliche Zusammensein wo nicht unmöglich, doch vielfacher Störung unterworfen sein möchte; so sind wir Ihnen Dank schuldig, dafs Sie dieses Bedenken überwunden haben, welches sich mir freilich weniger bedeutend als manchen darstellt, da es ja lediglich an uns liegt, ob wir uns stören und zerstreuen lassen wollen oder nicht.

Leider ist der zu Basel gefafste Beschlufs durch die Ungunst der Zeitläufte, durch verhängnifsvolle Stürme, die sich ungeachtet aller Vorzeichen und Ahnungen doch nicht in ihrem ganzen Umfange hatten voraussehen lassen, für die nächsten Jahre vernichtet worden. Bereits waren die erforderlichen Einleitungen zu dem Empfange der Versammlung gegen Ende Septembers des Jahres 1848 getroffen, als die Märzbegebenheiten die mit der Leitung der Angelegenheit betrauten Männer erkennen liefsen, dafs die Zusammenkunft des Vereines in Berlin zu dem gedachten Zeitpunkte unmöglich sein würde; das Jahr 1849 brachte neue Zerwürfnisse, weniger im Innern dieses Landes als in dem gemeinsamen Deutschen Vaterlande, und wir folgten nur den von aufsen her uns vielfach zugekommenen Wünschen, wenn wir auch für das zuletzt genannte Jahr die Versammlung aussetzten und sie mit Hoffnung auf bessere Zeiten einstweilen vertagten. Nicht ohne tiefen Schmerz mufs ich es aussprechen, dafs auch im laufenden Jahre die Deutschen Verhältnisse sich keinesweges so gestaltet haben, wie es nach meinem Gefühl und meiner Einsicht eine Versammlung Deutscher Gelehrten wünschen mufste, die wesentlich in dem Bewufstsein der Einheit des Deutschen Volksgeistes wie der Deutschen Wissenschaft und Gelehrsamkeit wurzelt, von dieser Einheit getragen wird, und eben diese mit den übrigen wissenschaftlichen Männern an ihrer Stelle und auf ihrem Gebiete, das heifst ohne alle politische Beziehung, längst verwirklicht hat: denn in der Deutschen Wissenschaft ist das geistige Band und die innere Einheit des Volkes längst gegeben und jede Sonderbestrebung aufgehoben gewesen, ja in sie hat sich der Deutsche Geist hineinflüchten, in dieses sichere und unverletzliche Asyl sich zurückziehen und in ihm verbergen müssen, als äufsere Macht ihm den Untergang geschworen hatte. Ist aber auch unseren Hoffnungen nicht diejenige Erfüllung zutheil geworden, die einen Ersatz für die Leiden der Vergangenheit hätte gewähren können, und wird dadurch die Begeisterung etwas gedämpft, mit welcher wir Sie unter günstigeren Verhältnissen empfangen zu können gehofft hatten, so ist doch die Ruhe wieder eingetreten, welche die erste Voraussetzung für das Dasein und zumal für das gesellige Wirken eines wissenschaftlichen Vereines ist: hiermit war der Grund weggefallen, welcher der früheren Berufung der ver-

ehrten Versammlung in diese Hauptstadt entgegenstand, und die Königliche Regierung hat mit der gröfsten Bereitwilligkeit und Theilnahme, in Uebereinstimmung mit der allgemein anerkannten Liebe Seiner Majestät des Königs zu den Wissenschaften, die erforderliche Unterstützung uns angedeihen lassen. Willkommen also in diesen Mauern, verehrte Genossen unserer Gesellschaft! Empfangen Sie den herzlichsten Dank für das Vertrauen, welches Sie mir und den übrigen Mitgliedern des Vorstandes durch Ihre Wahl bewiesen haben, die soweit es in unseren Kräften steht zu rechtfertigen unser innigster Wunsch ist und unser eifriges Bestreben sein wird. Unbeirrt von den Wirren der Zeit wollen wir freudig unser Werk beginnen, dessen nächster Zweck erreicht werden wird, wenn auch diese Versammlung, wie frühere, dazu beiträgt, das Band der Gemeinsamkeit durch Besprechung der allgemeinen Verhältnisse unserer Wissenschaft und des Unterrichtes und durch Verhandlung besonderer Gegenstände enger zu knüpfen. Diese Gemeinsamkeit beruht, wie schon der Name des Vereines lehrt, in einem doppelten: dafs wir Philologen und dafs wir Deutsche sind. Wenn ich das letztere nur ausspreche und nicht dabei verweile, weil ich unbeschadet unserer innigen Theilnahme an den Geschicken des Vaterlandes jede politische Beziehung absichtlich fern halte, so sei es erlaubt, der anderen Seite dieser Gemeinsamkeit einige Worte zu widmen, ohne allen rednerischen Schmuck oder Pomp, der, obwohl der Panegyris recht eigentlich zukommend, doch zur Eröffnung dieser wissenschaftlichen Festversammlung und für meinen Gegenstand wenig geeignet ist.

Unsere Gesellschaft nennt sich „Verein Deutscher Philologen, Schulmänner und Orientalisten". Ist diese Verbindung eine wohlüberlegte, so müssen wir, da die Schulmänner das zweite Glied dieser Trias bilden, dabei voraussetzen, dafs die Richtung der letzteren vorzüglich die philologische sei, und es beruht also diese Zusammenfassung, die in früheren Jahrhunderten niemand hätte anfechten können, auf einer nicht mehr ganz vollgültigen Grundlage: aber wenn auch Schulmänner, deren Fach dem Philologischen entfremdet ist, nach Wort und Sinn der ursprünglichen Stiftung unserer Verbindung angehören sollen, so hat sich doch thatsächlich und nach der Natur der Sache das Verhältnifs so gestaltet, dafs Schulmänner, welche sich ausschliefslich etwa mit der Mathema-

tik und den Naturwissenschaften ohne alle Verbindung mit philologischen Studien beschäftigen, nicht leicht sich uns zugesellen oder thätig unter uns auftreten; vielmehr ist der eigentliche Vereinigungspunkt dieser Gesellschaft die klassische und orientalische Philologie geworden, und zwar sowohl deren wissenschaftlicher oder theoretischer Betrieb, als die praktische Anwendung des Philologischen für den Unterricht, und die dahin einschlagende Methodik. Diese, zusammen mit der alles in sich begreifenden Philosophie, mit der Philologie des Mittelalters und der neueren Europäischen Völker, sowie mit dem von der Philologie kaum trennbaren Geschichtstudium, endlich mit der Mathematik und den Naturwissenschaften, umfassen das ganze Gebiet des wissenschaftlichen Erkennens, und die sogenannten Facultätswissenschaften, Theologie, Rechtsgelehrsamkeit und Medicin sind in Wahrheit nur Anwendungen derselben in mannigfacher Zusammensetzung. Sicherlich ist die Philosophie mit gutem Vorbedacht bei der Bildung des Vereines in ihn nicht hineingezogen worden; die mittelalterliche und moderne Philologie nebst der Geschichte sind zwar nicht bestimmt ausgeschlossen, vielmehr die letztere, wenigstens in Bezug auf die Schulmänner, ausdrücklich zugelassen: aber abgesehen von dieser praktischen Anwendung des Geschichtstudiums als Zweiges des Unterrichts, sollen die Geschichtforscher und Geschichtschreiber, inwiefern sie nicht alte Geschichte behandeln, gewifs nicht als Mitglieder des Vereines betrachtet werden; und da der mittelalterlichen und modernen Philologie in dem Statut nicht besonders gedacht ist, kann es mindestens zweifelhaft scheinen, ob ihre Aufnahme in unseren Kreis beabsichtigt war, indem man unter Philologie meistens nur das klassische Alterthumstudium versteht. Man urtheile indefs hierüber und über die Richtigkeit dieser Absonderungen wie man wolle, so kommt es obwohl für die Wissenschaft, doch wahrlich nicht für die Bildung eines solchen Vereines auf ganz begriffsmäfsige Scheidungen und Verbindungen an, sondern darauf, welche Massen sich in der Wirklichkeit angezogen und geschichtlich gebildet haben, was eben auch nicht rein zufällig, sondern aus Ursachen entstanden sein wird, die in der Natur der Wissenschaften liegen, und dieselben Ursachen haben unstreitig die Abgrenzung erzeugt, welche der Verein sich theils von Anbeginn gegeben, theils in

seiner Entwickelung angenommen hat. Wenn nun auch innerhalb dieser Grenzen noch ein doppelter Gegensatz liegt, der eine des Morgenländischen und des Klassischen, der andere des Wissenschaftlichen oder Theoretischen und des Methodischen oder Praktischen: so ist zwar zuzugeben, dafs dieser zur Bildung besonderer Abtheilungen berechtigt, wie sie auch bereits vorhanden sind; aber die Verwandtschaft jener gegensätzlichen Glieder ist so grofs, dafs es zu bedauern sein würde, wenn sie einander nicht vielmehr anzögen als abstiefsen, und wenn nicht, wie alle Harmonie aus der Verbindung des Verschiedenen entsteht, diese Gegensätze in einer höheren Einheit aufgehoben würden. Der eine dieser Gegensätze, ich meine den des Theoretischen und Praktischen, verschwindet bei näherer Betrachtung sogar ganz. Obgleich nämlich die theoretische Philologie im Schulunterrichte zu einer bestimmten Anwendung kommt, indem sie den Schülern eine allgemeine Bildung gewähren soll, so ist doch hier der Unterschied des Wissenschaftlichen und seines praktischen Gebrauches ganz anderer Art als auf den Gebieten, in welchen das theoretisch ermittelte auf die Bedürfnisse des Lebens übertragen wird: denn die Anwendung der Wissenschaften überhaupt und also auch des philologischen Wissens für den Unterricht oder für die allgemeine Bildung besteht eben nur darin, dafs die Anfangsgründe des Wissens selbst gelehrt werden, welche, während sie dem Zwecke dienen jene Bildung hervorzubringen, zugleich die Progymnasmen des Wissens selbst sind, sodafs die für den Schulunterricht so wichtige Methodik des Lehrens zugleich die Methodik des Erlernens der ersten wissenschaftlichen Gründe selbst, oder die Praxis hier nichts anderes ist als der Anfang der Theorie und die Methodik des Unterrichts nichts anderes als die Methodik des Wissens selbst in seinen ersten Elementen; dagegen ist in der Anwendung bestimmter Wissenschaften auf das Leben aufserhalb des Unterrichts die Praxis keineswegs einerlei mit den Anfängen der Theorie, sondern folgt dieser nach. Was wir das Praktische der Philologie genannt haben, ist also eigentlich das Elementarische derselben, und da dieses von dem übrigen nicht geschieden werden kann, so hebt sich jener Gegensatz völlig auf. Nicht einmal soweit ist er haltbar, dafs etwa die ergründende Behandlung der Elemente eine mindere Befähigung erforderte; denn wie schon Quin-

tilian bemerkt, sind selbst die Anfänge der Grammatik, wenn man in ihr Heiligthum eingedrungen ist, nicht blofs den Geist von Knaben zu schärfen, sondern die tiefste Gelehrsamkeit und Wissenschaft (*altissimam eruditionem ac scientiam*) zu beschäftigen geeignet: die wahre Einsicht in die wissenschaftlichen Gegenstände beruht gerade in der Zurückführung auf die einfachsten Gründe (die ἀρχάς), in der Auflösung des gesammten Stoffes in seine einfachsten Bestandtheile, und es ist des gröfsten Meisters nicht unwürdig sich den ersten Elementen zu widmen, wie umgekehrt nichts nachtheiliger ist, als wenn nicht selten Männer, welche der Wissenschaft nicht mächtig sind, mit grofser Anmafsung und Ueberhebung sich zu Reformatoren der Methode aufwerfen. Der andere der Gegensätze, welche ich erwähnt habe, ist der des Morgenländischen und des Klassischen. Die Zeit ist längst vorüber, da sich das Studium der morgenländischen Sprachen und morgenländischen Litteratur blofs an unsere heiligen Bücher und also an die Theologie anschlofs; allmälig hat sich unserem Blicke der ganze Orient entfaltet: neben den Semitischen und anderen unserer Sprachbildung ferner liegenden orientalischen Sprachen haben wir, als dem Klassischen und Germanischen näher verwandt, einen reich gegliederten Sprachstamm kennen gelernt, dessen edelster Zweig das Sanskrit ist, und besonders an letzterem in Verbindung mit den Sprachen des klassischen Alterthums und mit unserer Muttersprache hat sich die vergleichende Sprachforschung hervorgebildet. Gleichzeitig sind wir tiefer in das Phönicische eingedrungen, und man hat endlich auch zu den geheimnifsvollen Schriftzeichen der Aegypter, sowie zu ihrer Sprache, zugleich mit näherer Kenntnifs ihrer Kunstdenkmäler, den Schlüssel gefunden, wenn er auch noch nicht immer eben leicht und vollkommen schliefst. Wie verschieden auch das Morgenländische und das Klassische sein mag, kann sich bei dem gegenwärtigen Standpunkte der Sprachforschung die Grammatik der klassischen Sprachen nicht mehr der Verbindung mit der vergleichenden Grammatik der Indo-Germanischen Sprachen entschlagen: schon hierin ist eine Gemeinschaft der morgenländischen Philologie mit der klassischen hinlänglich begründet; und um die Streitfrage bei Seite zu lassen, welchen Einflufs das Morgenland und vorzüglich Aegypten auf die klassischen Völker des Alterthums

gehabt, mufs auf jeden Fall zugegeben werden, dafs nicht nur die spätere Geschichte des Morgenlandes, besonders seit der Herrschaft der Perser in den östlichen Küstenländern des Mittelmeeres, mit der Geschichte der klassischen Völker verwebt ist, sondern dafs auch wie die Sprachen, so die ältesten Vorstellungen der vorgenannten morgenländischen und der klassischen Völker unbeschadet der streng ausgebildeten Hellenischen Eigenthümlichkeit vielfache Berührungspunkte haben, am deutlichsten in Religion und Mythologie, und dafs die Geschichte der klassischen Kunst, welche wir als einen Theil der Philologie in Anspruch nehmen, von der Kenntnifs der morgenländischen Kunstdenkmäler nicht getrennt werden kann: ja ich möchte behaupten, wie sich die vergleichende Sprachenkunde gebildet hat, ebenso dürfte sich eine vergleichende Culturgeschichte des gesammten Alterthums mit der Zeit als eine Hauptaufgabe der philologischen Wissenschaft herausstellen. Statt also einen Gegensatz zwischen den morgenländischen und den klassischen Studien setzen zu wollen, mögen wir vielmehr das in unserem Vereine dargestellte Band derselben freudig begrüfsen. Jedes dieser beiden Gebiete ist freilich wieder viel umfassend und in sich sehr mannigfaltig, und besonders das Morgenländische zerfällt in viele nach den Volk- und Sprachstämmen gesonderte Zweige, von denen fast jeder der ungetheilten Thätigkeit eines Gelehrten reichlichen Stoff bietet. Auch die klassische Philologie, um bei dieser, die mir zunächst liegt, noch einen Augenblick stehen zu bleiben, begreift, wenn die Philologie, wie ich sie mit den meisten fasse, die historische Construction des gesammten Lebens, also sämmtlicher Bildungskreise und Erzeugnisse eines Volkes in seinen praktischen und geistigen Richtungen sein soll, eine Unendlichkeit von Gegenständen, die kein Einzelner alle mit gleicher Tiefe wird ergründen können, wenn er auch den Geist eines Aristoteles oder Leibniz und ihre den meisten von uns fehlende Mufse hätte. Aber diese Unendlichkeit, welche die Philologie mit aller Wissenschaft theilt, ist gerade die Bedingung und der kräftigste Sporn des muthigen Strebens nach Erkenntnifs, welches erschlaffen und endlich aufhören würde, wenn nicht jenseits jedes erreichten Zieles ein neues entfernteres gesteckt wäre: und was Sokrates vom Eros sagt, er sei ein Philosoph, weil er, ein Sohn des Poros

und der Penia, des Wissensreichthums noch nicht theilhaftig sei, sondern nach dem Wissen strebe, leidet auch auf den Philologen seine Anwendung; ja, wie der Philosoph eben von der Liebe zur Weisheit genannt ist und nach der Ansicht dessen, der dieses Wort erfunden hat, freilich nicht mit voller Uebereinstimmung derer, die alles Wissen fertig gemacht zu haben und vollkommen zu besitzen glauben, die Sophia fort und fort erstreben soll, ohne jemals befriedigt zu sein, so ist auch in dem entsprechenden Namen der Philologie mit feinem Sinne nicht der vollständige Besitz sondern die Erstrebung des Logos in nie versiegender Liebe zu demselben ausgedrückt. So ist unsere Philologie eine unendliche Aufgabe, deren Lösung wir durch Annäherung entgegengehen, und wenn nicht aus anderen Gründen, wird sie schon aus diesem niemals aufhören und untergehen, weil sie niemals erschöpft und geschlossen werden kann. Eben darum kann sie auch nicht in eines Einzelnen Geist in ihrer ganzen Ausdehnung vollendet werden; nach ihrer vollen Bedeutung ist sie nur in der Gesammtheit ihrer Bekenner ideell verwirklicht, in unzähligen Geistern mannigfach vertheilt und mehr oder minder vollkommen dargestellt, und doch in allen, die dazu berufen sind, ebendieselbe, wie die Idee der Menschheit in unzähligen Individuen sich wiederholt. Diese Vertheilung und Zersplitterung hat unstreitig in unserem Zeitalter sehr überhand genommen, in welchem der gefeierte Grundsatz von der Theilung der Arbeit sich auch in der Wissenschaft in hohem Grade zur Geltung gebracht hat: daher sind eine Menge, ja wir können sagen eine Fluth monographischer Schriften entstanden, welche alle kennen zu lernen schwierig ist, die aber gewifs zur Erweiterung unserer Kenntnisse sehr viel beitragen; und ist von dieser Richtung das Mikrologische nicht ganz fern zu halten, so hat dieses, wenn nur das Gröfsere nicht darüber vernachlässigt wird, eben darin seine Rechtfertigung, dafs nichts in der Wissenschaft so klein ist, um ohne Schaden übersehen zu werden, und man darf der Philologie, die nur mit unbewaffnetem Auge des Geistes sehen kann, ihre Mikrologie ebensowenig verargen als der Naturforsehung die Mikroskopie, wenn letztere auch wichtigeres als erstere an das Licht bringt. Dennoch wird bei aller nothwendigen Gliederung durch eine zu grofse Theilung der Arbeit bis in zu kleine Mas-

sen hinein unser Wissen gefährdet werden können, weil jede Einzelheit erst in dem Zusammenhange eines gröfseren Ganzen die richtige Beleuchtung gewinnt und zur Ergründung jedes Besonderen ein Wissen von sehr vielem anderen erforderlich ist; wie bei der Theilung der mechanischen Arbeit der Theil, welcher jedem Arbeiter zufällt, eine voraus festgesetzte Uebereinstimmung mit jedem der anderen Theile hat, wie zum Beispiel bei den Aegyptern die einzelnen Glieder gröfserer Bildwerke, obwohl von verschiedenen Personen, doch nach einem gegebenen Kanon gefertigt wurden, so mufs der monographische Arbeiter zwar nicht nach einem ihm von aufsen gegebenen Gesetz, was nur für die mechanische Arbeit dienen kann, wohl aber nach der ihm selber einwohnenden Idee des Ganzen hinblicken und dieses niemals aus den Augen verlieren. Dafs aber diese Idee lebendig erhalten werde, dazu möchte es vorzüglich dienlich sein, wenn je nach dem jedesmaligen Fortschritt der Wissenschaft einer und der andere mit philosophischem Geiste das Ganze oder grofse Theile desselben construiren und dadurch zeigen wird, wie alles Einzelne darin nothwendig sei; nur nicht ohne dafs er sich vorher selber im Einzelnen erprobt und bewährt habe, da er sonst Gefahr läuft, leere Fächer und Schematismen statt lebensvoller Gestalten hinzustellen. Wird jene organische Einheit aller Theile lebendig erkannt, so verschwinden denn auch von selber die feindseligen Bekämpfungen der verschiedenen Richtungen auf dem Gebiete der klassischen Philologie, wie der grammatischen, der sogenannten sachlichen, der kunstarchäologischen und dergleichen, weil alle diese als gleichberechtigt und für die Philologie als gleich sachliche erscheinen.

Obgleich nun wir zusammen eine enge Gemeinschaft des wissenschaftlichen Lebens bilden, so kann uns doch nicht einkommen, uns von der übrigen Wissenschaft abzuschliefsen oder auszusondern. Der innige Zusammenhang aller Zweige des Erkennens und der gemeinsame Vortheil, der für jede Verbindung, sie sei politischer oder anderer Art, die sicherste Gewährleistung der Eintracht ist, legt allen wissenschaftlichen Männern die Pflicht auf, sich als Glieder der grofsen und Einen Gelehrtenrepublik zu fühlen, in welcher die besonderen Vereine sich nur wie die einzelnen Staaten eines Völkerbundes verhalten. Will man auch

den philologischen Uebermuth, welcher unser Wissen oft über alles andere erhoben, welcher der Philologie in einer ihrer Hauptthätigkeiten, in der Kritik, sogar eine besondere Göttlichkeit durch den doch sehr selten bewährten Ehrentitel *„diva critica“* beigelegt hat, will man diesen, sage ich, auch der Begeisterung eines jeden für sein Fach, die nicht nur ersprieſslich sondern nothwendig ist, zu Gute halten: so ist doch der wahrhaft sittliche Standpunkt der Gelehrten jedes Faches der einer wechselseitigen Anerkennung und Annäherung, mit dem Bewuſstsein, daſs wie verschieden auch die Wege der verschiedenen Wissenschaften seien, jede ihre Berechtigung habe und jede das Ihrige thue. Diese sittliche Anforderung wird jederzeit den Sieg davon tragen: die Philologie hat daher in den Lägern der Wissenschaft keinen Feind und von dieser Seite her nichts zu befürchten. Allerdings sind die Philologie und die Philosophie schon ihren vielumfassenden Namen nach zunächst und als die allgemeinsten Richtungen des Erkennens einander nebengeordnet und dadurch zugleich geschieden und entgegengesetzt, wie bereits Plotin und seine Schüler ausgesprochen haben: aber dessenungeachtet sind thatsächlich beide sich meist befreundet geblieben, und weit entfernt daſs jener Gegensatz ein unauflöslicher sei, wage ich vielmehr zu behaupten, daſs beide, auf dem Gebiete des Geistes und abgesehen von der hier nicht in Betracht kommenden Naturphilosophie, von einem entgegengesetzten Ausgangspunkt zu demselben Ergebniſs führen müssen, wenn beide den richtigen Weg gehen, und wenn die Philologie, wie sie meines Erachtens soll, vom Einzelnen und durch dasselbe sich zur Idee und über eine rohe Polyhistorie erhebt, und die Philosophie, nicht in bloſse Abstractionen verloren, mit der Idee das Einzelne durchdringt. Hat ein groſser Philosoph uns die Schmach angethan, die Philologie ein Aggregat zu nennen, so hat er ihr wohl in manchen Beziehungen nicht Unrecht gethan; statt darob zu zürnen, steht es uns besser an zu bewirken, daſs dieser Aggregatzustand durch wissenschaftlichere Behandlung des Ganzen aufgehoben werde. Ebensowenig wird die Philologie als Wissenschaft jemals von den Naturwissenschaften beeinträchtigt werden können: denn diese liegen auf einem ganz anderen Felde, und es ist undenkbar, daſs die Philologie, welche die Geschichte des Geistes zu ihrer Aufgabe hat, durch die Be-

trachtung der Natur je könne verdrängt werden, da der Geist nie darauf verzichten wird, sich in seinen eigenen früheren Entwickelungen kennen zu lernen. Ich will nicht damit ermüden, dafs ich auch die anderen Zweige des Wissens in derselben Beziehung betrachte: aber ich glaube keinen Widerspruch zu finden, wenn ich sage, dafs fast jede Wissenschaft bei der Philologie, und die Philologie bei jeder sich Rathes erholen könne und müsse; und um nur bei dem zweiten dieser Sätze stehen zu bleiben, so scheint mir der Philolog recht eigentlich darauf angewiesen zu sein, wie Sokrates bei den Meistern jedes Faches umherzugehen, nicht wie dieser um zu sehen, ob sie weiser seien als er oder nicht, sondern um von ihnen das zu lernen, was ihm als Element für sein eigenes grofses Werk zu wissen nothwendig ist.

Wenn also von keiner wissenschaftlichen Seite eine Beeinträchtigung der Philologie zu besorgen ist, wie kommt es, dafs dennoch nicht wenige der Philologen selbst Befürchtungen für sie hegen? Die Antwort ist ganz einfach: giebt es irgend eine begründete Besorgnifs vor einer der Philologie feindseligen Macht, so kann diese Macht nur eine unwissenschaftliche sein, für deren Bezeichnung das Wort „Barbarei“ das umfangreichste und gewichtigste ist. Wie finstere Gewalten auch auf unserer Zeit lasten, bekenne ich doch, weder vor zwanzig Jahren, als zuerst eine trübe Weissagung von drohender allgemeiner Barbarei erscholl, noch in den letztverflossenen hiervon erschreckt worden zu sein, und in beiden Fällen hat schon die nächste Zukunft die prophetischen Stimmen Lügen gestraft. Unstreitig sind aber einzelne aufser der Wissenschaft liegende Elemente vorhanden, welche besonders gegen die philologischen Studien gerichtet sind, und zwar zunächst gegen die klassischen, gegen diese nur darum mehr, weil sie einen gröfseren Einflufs auf die Jugendbildung haben, während sie grundsätzlich ebensowohl die morgenländische Philologie befeinden müssen und sie in den Fällen auch befeindet haben, wo sie ihnen begegnete und in den Gesichtskreis kam. Als die gefährlichen Träger dieser feindseligen Elemente dürfen wir nicht sowohl den grofsen Haufen der völlig ungebildeten und unwissenschaftlichen ansehen, denen die geistigen Waffen ganz fehlen, womit sie Wissenschaft und Gelehrsamkeit befehden und bekämpfen könnten, als vielmehr die keines-

weges talentlosen und sogar sehr beredten Halbwisser und Halbgelehrten, welche ohne sich in irgend eine Wissenschaft vertieft zu haben und diese an sich zu würdigen und zu lieben, es sich zum Geschäfte machen, die Beziehungen der Wissenschaft auf den Staat, das Volksleben, den sogenannten Geist der Zeit und seine Erfordernisse und Bedürfnisse je nach ihrer eigenthümlichen Richtung festzustellen, um danach den Werth oder Unwerth der Wissenschaften zu messen; zwitterhafte Wesen zwischen Gelehrten und Politikern, erfüllt von dem Drange das ganze Leben der Menschheit umzugestalten und eine neüe Bildung auf neuen Grundlagen aufzubauen. Von hier gehen fast alle Angriffe auf die Philologie aus; ich würde ohne Einschränkung sagen „alle", wenn nicht noch einer von ganz entgegengesetzter Seite käme, nämlich der, dafs das Studium des klassischen Alterthums dem Christenthume Eintrag thue. Jene anderen dem Anscheine nach heutzutage wirksameren Geschosse, welche gegen die Philologie abgesandt werden, lassen sich auf folgende drei zurückführen: erstlich, alle Bildung müsse volksthümlich und darum auch ganz vorzüglich auf die geringeren Klassen berechnet sein, wozu diese pedantische und todte Gelehrsamkeit nicht taüge; zum anderen, das Wohl des Volkes beruhe in den sogenannten materiellen Interessen, wozu diese unsere Gelehrsamkeit nichts beitrage noch hinzufüge; drittens, unseres Zeitalters und Volkes Bildung stehe schon für sich auf festen Füfsen und könne der antiken Bildungsmittel entbehren, nachdem sie bereits überboten seien, überhaupt aber müsse eine noch nicht dagewesene und über alle Vorzeit erhabene freie Bildung errungen werden. Obgleich ich mir nicht zutraue, dieser erleuchteten Versammlung irgend etwas darbieten zu können, was nicht jeder von Ihnen ebenso gut oder besser weifs als ich, möge es mir gestattet sein, noch einige ins kurze gezogene Bemerkungen an diese Punkte anzuknüpfen, ohne dafs ich Ihre Geduld zu lange in Anspruch zu nehmen gedächte. Der zuerst angeführte Vorwurf des Antichristlichen entspringt weniger aus der Stimmung dieses Zeitalters als aus einem seine Grenzen überschreitenden Glaubenseifer, der dem Christenthume sowenig ausschliefslich eigen ist, dafs er sogar schon den Anytos und Meletos gegen Sokrates, wie viele andere im Alterthum gegen die Lehren der Wissenschaft aufregte; der wissenschaftlichen Theo-

logen werden aber wenige sein, die sich an diesem Vorwurfe betheiligten, und wir sind vielmehr sowohl der Kirche des Mittelalters zum Danke verpflichtet, dafs sie uns die edlen Schätze des Alterthums erhalten und überliefert hat, als der Kirchenverbesserung des sechzehnten Jahrhunderts, dafs sie ganz vorzüglich diese Studien gefördert und gepflegt und in die Schulen eingeführt hat. Allerdings, denke ich, nähren diese Studien die Freiheit des Geistes; aber eine Kirche, die diese nicht ertragen könnte, würde nicht die Kirche im Geist und in der Wahrheit sein. Anderseits ist das gesammte Alterthum ungeachtet aller Verirrungen so erfüllt von religiösen Empfindungen, Gedanken und Anschauungen, und fühlte ein so tiefes religiöses Bedürfnifs, dafs weit mehr dieses als die Abgestorbenheit und der Ueberdrufs des Polytheismus die Alten selbst für die reineren und innigeren Lehren des Christenthums empfänglich machte. Ferner wer dürfte für eine ächt volksthümliche Bildung sich eher begeistern als die Bekenner der klassischen Philologie, da gerade sie ein Volk täglich gleichsam vor Augen haben, in welchem sich eine rein volksmäfsige, von fremdem Einflufs möglichst unabhängige Bildung vollendet hatte, und welches alles von ihm aufgenommene Fremde alsobald in sein eigenes Wesen und sein eigenes Fleisch und Blut umwandelte? Freilich mufs man zugeben, dafs aus dem Grundsatz, die Bildung solle eine volksthümliche sein, sich der Gebrauch der klassischen Alterthumstudien zur Erreichung derselben nicht ableiten lasse, folglich wenn dieser Gebrauch gerechtfertigt sein soll, andere Gründe dafür vorhanden sein müssen: wenn jedoch zu irgend welchem Zweck aufser dem Einheimischen ein anderes sprachliches, litterarisches, geschichtliches, überhaupt im weitesten Sinne des Worts philologisches Bildungsmittel angemessen befunden wird, so ist gewifs keines dem Volksthume ungefährlicher als das Antike, weil damit nicht die Bildung eines anderen gleichzeitigen Volkes bewufst oder was noch schlimmer unbewufst übertragen wird, wie die Französische lange Zeit in die Deutsche eingeschwärzt worden, sondern das Antike eben nur die gemeinsame Wurzel und Grundlage aller Europäischen Bildung ist. Dafs unsere Studien sich in keiner Weise für den niederen Volksunterricht eignen, dabei brauche ich kaum zu verweilen; denn so wichtig dieser auch

ist und so sehr er aus allen Kräften und mit allen möglichen Mitteln gefördert werden mufs, wefshalb wir selbst seine Träger alle gern in unseren Kreis gezogen hätten, so würde es doch mit den Wissenschaften sehr übel bestellt sein, wenn sie nach dem Mafse der Anwendbarkeit auf diesen geschätzt werden sollten. Jene weitverbreitete Richtung der Zeit auf das, was dem praktischen Leben, dem Verkehr und Erwerb und Privatwohlstand Nutzen bringt, ist vortrefflich: denn sie erleichtert, fördert, schmückt das irdische Leben: doch wenn sie das Geistigere uns verkümmern, verbannen, ertödten will, ist sie banausisch und stöfst edlere Seelen um so mehr von sich ab, als sie sich mit ihrer Aphilokalie sogar noch brüstet; sie wird dann nothwendig misologisch und kann also freilich keine Philologie dulden, am wenigsten die des klassischen Alterthums, welches gerade jener banausischen Gesinnung längst den Stempel aufgedrückt hat, den sie verdient. Mögen doch jene ausschliefslichen Lobredner des sogenannten Nützlichen bedenken, dafs es auch ideale Güter giebt, mit deren Verluste zugleich die anderen ihren Werth verlieren! Und sollten wir etwa zu anmafsend sein, wenn wir mit einem grofsen Theile dieser uns zu beschäftigen behaupten? Was endlich diejenigen Aufstellungen und Forderungen betrifft, welche ich unter dem letzten der oben berührten Punkte zusammengefafst habe, so bin ich zwar weit entfernt zu glauben, es seien bereits alle Perioden der menschlichen Entwickelung abgelaufen und das Menschengeschlecht habe in keine neue Phase derselben mehr einzutreten: aber wie der grofse Platon, sogar während er im Begriffe steht ein völlig neues Ideal der Staatsgemeinschaft zu entwerfen, doch bescheiden genug ist zu gestehen, es sei schwer, eine bessere Erziehung ausfindig zu machen, als die von langer Zeit her gefunden worden, so halte ich es für eine titanische Auflehnung gegen die Weltgeschichte, wenn selbst der weiseste Mann oder das gebildetste Volk oder Zeitalter alles Alte im Sturmschritt der Emancipationswuth niederwerfen und alle Lehren der Vorwelt verschmähend allein aus sich eine neue Welt des Wissens und Handelns aufbauen wollte: vielmehr, wenn es nicht zu verwegen ist, über den künftigen Gang der Menschengeschichte zu weissagen, dürfte nach der etwas kühn so ge-

nannten Dialektik der Weltgeschichte die dritte grofse Weltperiode eine solche sein, in welcher die ächten Elemente des Antiken und des Modernen zu einer höheren Einheit innigst verschmolzen wären. Doch um dies dahin gestellt sein zu lassen (denn ich lege mir keine Sehergabe bei), so ist vermöge des Entwickelungsganges, welchen die Europäische Menschheit nicht ohne die Vorsehung genommen hat, unser ganzes Wissen mit tausend und aber tausend Fäden in das Antike so verschlungen und verwachsen, dafs man nicht willkürlich dieses eine herausschneiden kann, ohne das ganze Gewebe zu zerstören; und finge man erst an, die ältere Hälfte der Menschengeschichte und alles was das Alterthum uns vorgearbeitet hat zu vernachlässigen, so würden wir, um auf eigenen Füfsen zu stehen, den Füfsen den Boden entziehen, auf welchem sie gehen gelernt haben, oder die Grundmauern zerstören, nachdem wir bis zum Baue des Daches gekommen zu sein uns vorstellen. Ob übrigens das Alterthum, wie viele glauben, wirklich von uns soweit übertroffen sei, dafs wir dieses Bildungsmittels enthoben sein könnten, erlaube ich mir unbeschadet der Verehrung für alles Edle und Schöne und Grofse, was die neuere Welt erzeugt hat, bescheiden in Abrede zu stellen, und nur daran zu erinnern, dafs es eben noch nicht lange her ist, seitdem unsere Poesie, Philosophie und Plastik sich an dem Alterthum wieder erneut und sich eine höhere Weihe gegeben haben, und dafs es Thorheit wäre zu glauben, hiermit sei der Born des frischen Lebens erschöpft, welcher aus dem Alterthum zu uns herüberquillt und alle folgenden Zeitalter bis zu uns herab getränkt und erquickt hat. Fragen wir uns, worin die grofsen Fortschritte unserer Zeit liegen, so werden wir unbefangen kaum eine andere Antwort geben können als die, welche ich bei anderer Gelegenheit vor kurzem zu entwickeln versucht habe, dafs wir grofs geworden sind durch die Empirie, dafs aber die Grundideen des schöpferischen Geistes und die Urformen des Schönen eine alte Prometheische Mitgabe für die Menschheit sind, und das Alterthum, weil es diese mit jugendlicher Begeisterung erzeugt und kräftig ausgeprägt hat, einen unvergänglichen Werth für die gesammte Nachwelt behält. Dies haben unsere Vorfahren erkannt, dies und ähnliches, was damit zu-

sammenhängt, die gebildetsten unserer älteren Zeitgenossen, die Schöpfer unserer vaterländischen Litteratur, selbst diejenigen, deren eigener Charakter sich von dem Alterthum am meisten entfernt. Wer könnte weniger antik sein als Jean Paul? Desto gewichtiger ist es, wenn dieser feinfühlende Humorist sagt: „die jetzige Welt versänke unergründlich tief, wenn nicht die Jugend vorher durch den stillen Tempel der grofsen alten Zeiten und Menschen den Durchgang zu dem Jahrmarkte des späteren Lebens nähme“. Und hätten nicht auch wir Staatsmänner gehabt und hätten sie noch, welche die hohe Bedeutung der klassischen Bildung für uns erkannt und diese in sich aufgenommen und ihre Verbreitung durch den Unterricht gewollt haben, so müfsten wir beschämt zurücktreten, wenn ein Französischer Staatsmann, wenn Thiers uns belehrt: nicht blofs Worte seien es, welche der Jugend mit dem Latein und dem Griechischen gelehrt würden; es seien edle und erhabene Dinge, es sei die Geschichte der Menschheit in einfachen, grofsen und unauslöschlichen Bildern; und in unserem Jahrhundert die Jugend von der Quelle des einfachen antiken Schönen zu entfernen, sei nichts anderes als unsere sittliche Erniedrigung beschleunigen. „Lassen wir die Jugend im Alterthum, wie in einer sturmlosen, friedlichen und gesunden Freistatt, die bestimmt ist, sie frisch und rein zu erhalten!“ Solange noch solche Stimmen erschallen (und sie sind nicht so vereinzelt, und werden sich, je mehr die Ruhe in die Gemüther zurückkehrt, noch mehren), solange ferner die Philologen selber das Ihrige thun, und die grofsen Häupter der Wissenschaft, unter denen wir seit der Zeit der letzten Zusammenkunft den Tod des edlen Gottfried Hermann zu betrauern haben, durch verwandte kräftige Geister werden ersetzt werden, vertraue ich, die Besorgnisse für unsere Studien nicht besonders theilend, jener urkräftigen Macht des Alterthums ebenso sicher, als Ovid der Unsterblichkeit des Aratos, die, obgleich dieser kein Stern erster Gröfse an dem Himmel antiker Bildung ist, sich dennoch glänzend bewährt hat. Haben diese Studien weit schlimmere Zeiten, haben sie die Völkerwanderung und das ganze Mittelalter, haben sie den dreifsigjährigen Krieg überdauert, in welchem fast gänzlich erloschen, sie dennoch bald wieder zu schöner Blüthe erstanden

sind, so werden sie auch die Zeit der neuesten Wirren überdauern, denen selber sie, zumal für das zerrissene Deutsche Vaterland, ein heilsames Gegenmittel in der leider zu oft überhörten politischen Weisheit des Alterthums bieten können. Meine Herren, theilen Sie dieses Vertrauen, diese Hoffnungen mit mir, so kann die Stimmung unserer Versammlung, soweit sie durch die Aussichten für unsere Studien bedingt ist, nur eine heitere und freudige sein!

XIII.

Einleitungsrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 9. Juli 1835.

Die Feier von Gedächtnifstagen verdienter Männer, der lebensvollste Ausdruck der jedem edlen und empfänglichen Gemüthe einwohnenden Dankbarkeit gegen die Abgeschiedenen, welche gesäet was wir ernten, hat nach der Verschiedenheit der Gefeierten und des Vermächtnisses, welches sie uns hinterlassen haben, eine sehr verschiedene Bedeutung. Gröfsere oder kleinere Gemeinden, Körperschaften, Anstalten haben Geschenke und Wohlthaten empfangen, deren Genufs den folgenden Geschlechtern zugute kommt; aber so bleibend die Wirksamkeit der nützlichen Stiftung ist, geht dennoch von dem Stifter, aufser seinem Namen und guten Sinn, wenig auf die Nachwelt über, weil weder aus dem gegründeten Werk eine grofse Persönlichkeit des Gründers hervorstrahlt, noch ein anderer das gewöhnliche Mafs überragender Einflufs auf die Gestaltung der Dinge ihm eine geschichtliche Bedeutsamkeit gesichert hat. Solchen wird man Gedächtnifstage weihen, nicht allein um dem eigenen Dankgefühl zu genügen, sondern damit ein wohlverdientes Andenken nicht erlösche, welches dadurch noch nicht erhalten sein würde, dafs in dem Namen der Stiftung etwa der Name ihres Urhebers fortdauert. Andere haben sich durch selbständige Geisteskraft als nothwendige Glieder gesetzt jener Kette der Entwickelungen, in welchen sich der menschliche Geist fortschreitend offenbart; ihr eigenstes inneres Wesen ist unmittelbar übergegangen in die Bildung der folgenden Zeit: sie leben weltgeschichtlich fort, und können nicht vergessen werden, selbst wenn ihr Gedächtnifs verpönt wäre: sie zu feiern ist vielmehr das eigene Bedürfnifs des späteren Geschlechts, welches sich in ihren Strahlen sonnt, an ihrem Vorbilde kräftigt und erhebt. Leibniz gehört zu den letzteren. Wie es seinen

Ruhm nicht verminderte, dafs seiner Leiche niemand als sein getreuer Eckhart folgte, wie sein Ruhm um keinen Zoll gewachsen wäre, wenn der ganze dazu geladene Hof ihm die letzte Huldigung erwiesen hätte; so konnte er um nichts gröfser oder geringer werden, wenn unsere Akademie Leibnizen diesen Ehrentag einsetzte oder nicht einsetzte: ja damit, dafs sie diesen Tag zu begehen erst angefangen hat, nachdem mehr als ein volles Jahrhundert die Gröfse des Gefeierten anerkannt, hat sie selber ausgesprochen, sie ehre sich in einem Namen, zu dessen Ehre nichts mehr hinzuzufügen blieb, und ein Bekenntnifs abgelegt, in seinem Geist wirken zu wollen, damals vielleicht nicht ohne stillschweigende Beziehung auch darauf, dafs die Akademie wieder, nach seiner ursprünglichen Absicht, eine Deutsch gesinnte Gesellschaft der Wissenschaften sein sollte; doch freilich nicht mit feindlicher Stellung gegen ausländisches Verdienst, da Leibniz der ganzen wissenschaftlichen Welt angehörig, Europens Gesammtbildung in sich vereinigte, und einer aus falscher Vaterlandsliebe entspringenden Parteilichkeit um so abholder sein mufste, je empfindlicher sie, oder der Anschein einer solchen, ihm selber geworden war. Und wahrlich, auch ohne dafs er das erste Haupt des wissenschaftlichen Vereins gewesen wäre, aus welchem sich die Akademie hervorgebildet hat, konnte sie einen würdigern nicht wählen, den sie, gleichwie fast jede Körperschaft des Alterthums einen heroischen Ahnherrn verehrte, in welchem die Einheit der Verbundenen, und das Wesen ihrer Verbindung, zu einer einzigen Person verschmolzen sich abbildete, so als ihren eigenthümlichen, ihren Begriff in einer ungetheilten Persönlichkeit und lebendiger Bewegung erschöpfenden Heros hinstellte. Denn Leibniz war nicht etwa nur, wie Herder sagt, Mitarbeiter und Präsident der Gesammtakademie aller Europäischen Wissenschaften, sondern vielmehr er allein und an sich eine ganze Akademie, und zwar eine solche, welche mit der reichsten Fülle des wissenschaftlichen Lebens in die Bildung der Mitwelt und Nachwelt eingriff: eine solche stellt er sowohl in seiner Aristotelischen, nicht etwa im Allgemeinen sich ergehenden, sondern in das Einzelnste aller Zweige des Wissens vertieften Umfassung, als in der Weise seiner Beschäftigung und Wirksamkeit vor. Gleichzeitig mit einem grofsen Nebenbuhler Erfinder mathematischer Formen, auf welchen

jene früher ungeahneten Erweiterungen und Fortschritte dieser Wissenschaft ruhen, in der Physik, Chemie, Geologie auf der Höhe, welche damals erreichbar war, entwickelte er zugleich zwar kein schulgerechtes philosophisches System, aber eigenthümliche Philosopheme, welche ein System in sich schliefsen; und sind auch die besondern Bestimmungen, in welchen er das ewig Wahre zu fassen suchte, sind seine Monaden und seine prästabilirte Harmonie nicht in dieser Form schlechthin gültig geblieben, so fühlt doch jedes tiefere Philosophiren sich seinem Erkennen nicht minder als dem Platonischen befreundet, weil es in demselben trotz späterer Verflachung und Verunstaltung eine höhere und ächt speculative Richtung entdeckt: denn er suchte, nach eigenem Ausdruck, erhaben über Sinne und Einbildungskraft, den Ursprung der Erscheinungen in dem intellectuellen Gebiete. „Ich schmeichle mir“, sagt er irgendwo, „hiervon einige Ideen zu haben, aber dieses Zeitalter ist nicht gemacht, sie aufzunehmen“; ein Ausspruch, der ebensowohl auf seine historischen und sprachwissenschaftlichen Plane, und auf seine religiösen und kirchlichen Ueberzeugungen und Entwürfe Anwendung leidet, deren einige erst unsere Zeit in ihrem vollen Umfange zu verwirklichen beginnt, andere nach kleinen Anfängen noch der Zukunft vorbehalten bleiben. - Er hatte den Platon und Aristoteles in der Ursprache gelesen, und ihre Vereinigung sich frühzeitig zum Ziele gesetzt; seine ausgebreiteten Kenntnisse in der übrigen klassischen Philologie lassen sich, obgleich ihre Früchte nicht vorliegen, aus seinen jugendlichen, theils unausgeführt gebliebenen, theils untergegangenen Versuchen zu Ausgaben des Petronius und Martianus Capella ermessen; seine Absicht, über die Nachahmer des Lipsius zu schreiben, zeigt eine ächt philologische Aufmerksamkeit auf die Formen der Darstellung, und seine dichterische Beschreibung des neu entdeckten Phosphors ist des Lucretius nicht unwürdig. Selbst mit Römischen Münzen und Griechischen Inschriften beschäftigte er sich, und löste wenigstens in letzteren auch schwierigere, kaum den Männern vom Fach durchdringliche Aufgaben. Die Etymologie sowohl an sich als in Bezug auf Ursprung und Zusammenhang der Volkstämme, und insbesondere die Alterthümer der Muttersprache beschäftigten ihn vielfältig. Mit jenen grofsartigen Unternehmungen für Geschichte und Urkunden-

kenntnifs verband er die Rechtslehre und die Thätigkeit des Publicisten, mit den höchsten theologisch-philosophischen Betrachtungen wie später Lessing ein Bibliothekariat; und von der Erforschung des göttlichen Weltplans herab, senkte sich sein Blick bis zur Verbesserung der Kutschen, zum Maschinenwesen, zu Bergbau und Zucht des Seidenwurms, welche er in seinem Garten betrieb. Ganz akademisch, hat er niemals öffentlich gelehrt, sondern nur seine Gönnerinnen, jene hochgesinnten und geistreichen Fürstinnen, sind unmittelbar in seiner Schule gebildet; an allen gelehrten Bestrebungen des Zeitalters hat er den Antheil einer vollständigen Akademie genommen, und einen gröfseren Briefwechsel als eine solche mit allen Personen von wissenschaftlicher Bedeutung unterhalten: selbst die Farbe des Hofmannes, die öfter zum Gespötte gedient hat, entsprach wenigstens der früheren Stellung der Akademien, und entrückte ihn der Pedanterei der Gelehrten seiner Zeit, die niemand für akademisch halten wird. Immer fafste er grofse Entwürfe, einige weder ihm noch anderen ausführbar; manche erforderten einen Verein von Kräften und fortgesetzte Bestrebungen vieler, wie gerade eine Akademie sie leisten könnte: er entdeckte die Lücken der Wissenschaften, gab zu ihrer Ausfüllung Ermunterung und Rath, und zeichnete die Plane vor. Gemeinsamen Studien zugethan, sehnte er sich nach dem Aufenthalt in einer grofsen Hauptstadt wie London oder Paris, um zu helfen und sich helfen zu lassen; denn viele Dinge, sagt er, können nicht von einem Einzelnen ausgeführt werden. Darum erfüllte ihn der Gedanke, umfassende wissenschaftliche Vereine zu gründen, in welchen viele zusammenwirkend leisteten, was Einem zu bewirken versagt ist, und welche zugleich durch briefliche Mittheilung den allgemeinen Zusammenhang aller wissenschaftlichen Völker beförderten, und gleichsam ein einziges Universalreich der Erkenntnifs vorbereiteten: dieser Gedanke reizte ihn fortwährend, in verschiedenen Hauptstädten Deutschlands, zu Berlin, Dresden und Wien die Stiftung von Akademien zu betreiben; und es gelang ihm zu Berlin.

Obwohl bedeutendere Geisteserzeugnisse Seiten haben, welche Anfangs verborgen, erst im Laufe weiterer Entwickelung heraustreten, wie das Gedicht und jedes ächte Kunstwerk manchen Sinn einschliefst, welchen der Künstler nicht mit Bewufstsein

hineinlegte; so läfst gewöhnlich doch das menschliche Werk nach seiner ersten Geburt, gleichsam noch nackter und durchsichtiger, und von allem Schmuck und Beiwerk, womit es nachher behangen wird, entblöfst, sein inneres Wesen klarer durchscheinen. Dies gilt auch von den Akademien, namentlich von der, welche Leibnizen ihr Dasein verdankt. Dem ehrenwerthen Bestreben unserer Zeit, welches für alles einen Grund verlangt und das Bestehende nicht darum anerkennen will, weil es besteht, lag es nahe, die Lebensfrage aufzuwerfen, wozu denn diese Akademien zumal in Deutschland dienten, und warum sie vom Staate eingesetzt und unterhalten würden; sie hätten der Wissenschaft wenig erspriefsliches gebracht, die Berliner, sagt ein ehemals viel gelesener Schriftsteller über die Preufsische Monarchie unter Friedrich dem Grofsen, noch weniger als viele andere: und allerdings hat die Französische Akademie eine Herrschaft erlangt, wie keine Deutsche sie erringen konnte, weil sie viele und fast alle Lichtpunkte in der einen grofsen Hauptstadt vereinigte, und die Universitäten Frankreichs allmälig untergeordnete Anstalten wurden, während in Deutschland die letzteren, in vielen und getrennten Landschaften zerstreut, mit grofser Kraft und Lebensfrische sich des wissenschaftlichen Einflusses bemächtigten. Wollte man die Akademien nicht als Gegenstand eitlen Glanzes, als einen entferntern Anhang des Hofstaates betrachten, so rettete man sie als Vertreterinnen der Wissenschaft in den Hauptstädten, von welchen man die unruhigen Universitäten ferne hielt. Doch die Verlegenheit, jenen noch eine bedeutsame Stelle in dem Reiche der Wissenschaft anzuweisen, mufste wachsen mit der Verpflanzung der Universitäten in Hauptstädte, wo sie noch mehr hervorleuchteten. Es kommt darauf an, jeder von beiden Anstalten einen unterschiedenen und gültigen Werth beizulegen. Die Ansicht, welche sich zunächst darbietet, die Universitäten halte der Staat als Lehranstalten zur Bildung seiner Diener, in der Akademie erkenne er, und dies von Rechtswegen, die reine Wissenschaft ohne alle Staatszwecke an, leiht dem Staate für die Akademie diejenige Freisinnigkeit, welche seiner würdig ist, nimmt sie ihm aber in seinem Verhältnifs zu den Universitäten. Auch diese soll der Staat um der reinen Wissenschaft willen halten, weil die Wissenschaft selber schon, ohne besondere Zwecke, das

Lebenslicht des menschlichen Geschlechtes ist und dieses Licht von den niedern und höhern Schulen aus auch den Staat durchdringen mufs; wird auf hohen Schulen manches Praktische gelehrt, so treiben ja dergleichen auch Akademien der Wissenschaften, und jenen sowenig als diesen ist das blofs Praktische die Hauptsache, sondern nur besondern und geringern Schulen, in welchen Diener zugerichtet und zugestutzt werden sollen. Dafs wenigstens die Deutschen Universitäten selbst, die ihre Bestimmung doch am besten erkennen möchten, ihre Stellung unangefochten von einsichtsvollen Staatsmännern als eine rein wissenschaftliche begriffen haben, dafür giebt den entscheidendsten Beweis die reine Wissenschaft selbst, die Philosophie, welche sich nach Leibnizens Anstofs durch alle ihre Stufen durch von Christian Wolf bis auf unsere Zeiten herab ausschliefslich auf den Universitäten entwickelt hat: nicht zu gedenken, dafs die Universitäten von Anbeginn nur im Staate, aber völlig unabhängig von dessen besondern Zwecken gewesen sind. Ueberdies ist jene Ansicht, die Akademie sei nur die Anerkennung der reinen Wissenschaft im Staate, nicht sehr verschieden von derjenigen, welche Friedrich der Grofse beseitigen wollte, wenn er sagte, „dafs die Akademie nicht zur Parade, sondern zur Instruction sein solle"; denn die Aufstellung einer Körperschaft als blofse Anerkennung, ohne die Forderung einer eigenthümlichen Leistung, wie eine solche an die Universitäten gerichtet wird, dafs sie die gesammte Wissenschaft, welche ihnen mit der Akademie gemein ist, durch Lehre ausbreiten sollen, kommt doch einer Paradeaufstellung sehr nahe. Leicht erzeugt auch die genannte Ansicht ein negatives, mehr oder minder unthätiges Verhalten und vornehmes Abschliefsen; und wenn bei dem gegenwärtigen Zustande des Reiches der Wissenschaft die mannigfachen beurtheilenden Zeitschriften dasjenige vorstellen, was im Staatsleben die öffentliche Meinung und freie Presse ist, die Universitäten aber derjenigen Staatsgewalt vergleichbar sind, welche aus dem bewegten Elemente des Volkes hervorgeht, so dürfte wohl ein jener vornehmen Ueberzeugung lebender Akademiker glauben, er lasse sich auf dem bequemen Sessel einer wissenschaftlichen Pairie nieder.

Leibniz war weit entfernt von dergleichen Vorstellungen. Freilich huldigte er und der Stifter der Preufsischen Gesellschaft

der Wissenschaften nicht den Grundsätzen einer gemeinen Nützlichkeit, und es scheint fast bedeutsam, dafs diese bald in Verfall gerathene Stiftung, von welcher er sich indefs längst zurückgezogen hatte, dennoch erst im nächsten Jahre nach seinem Tode, um völligem Untergang zu entgehen, ein medicinisch-chirurgisches Collegium für Feldscheerer errichten mufste: aber ihm schwebte doch ein positiver Charakter einer Akademie mit einer eigenthümlich bestimmten wissenschaftlichen Thätigkeit vor, und zwar sein eigener, den er aufser sich in einer Gesellschaft vieler dauernd verwirklichte: und hierin liegt das Unterscheidende einer Akademie oder öffentlichen gelehrten Gesellschaft gegen andere wissenschaftliche Anstalten und zunächst gegen die hohen Schulen. Die Akademien und Universitäten verfolgen gemeinsam die Erweiterung und Ausbreitung der gesammten Wissenschaft mittelst lebendiger Gemeinschaft und Mittheilung ohne einschränkende Beziehungen; der Staat setzt und unterhält beide, weil die Erreichung sämmtlicher sittlichen Zwecke des Menschen, also auch des höchsten, der Erkenntnifs, seine Aufgabe ist, und die umfassendsten wissenschaftlichen Anstalten unter den gegebenen Verhältnissen ohne seine Beihülfe ihre Bestimmung nicht vollständig erreichen können; dafür nimmt er von beiden jenen auch von Leibniz nicht gering geachteten praktischen Nutzen hin, welchen die ächte Wissenschaft für alle Zweige und Kreise des menschlichen Lebens reichlich abwirft. Aber die Art der Gemeinschaft und Mittheilung ist verschieden; die Universitäten enthalten eine Gemeinschaft der Meister mit Schülern, die Akademien der Meister mit den Meistern; welche letztere als eine eigenthümliche Gestalt des höchsten wissenschaftlichen Lebens ihre Berechtigung so gut wie die andere in sich, und folglich unabhängig von dem gröfseren oder minderen Bedürfnifs der Zeitalter auf Gültigkeit Anspruch hat, sobald das Bedürfnifs überhaupt einmal erwacht ist und lebendig bleibt. Dieses wird aber niemals ersterben. Wie eine Encyklopädie aller Wissenschaften und wieder jedes besonderen Hauptfaches nöthig ist, so bedarf das wissenschaftliche Leben einer umfassenden Gesellschaft der Meister, damit die einzelnen Glieder in lebendigem Zusammenhange bleiben; denn nur wenigen Geistern ist es vergönnt, wie Leibniz den ganzen Körper des menschlichen Erkennens zu tragen und zu beherrschen. So-

dann fördert zwar, wie man täglich hört, auch in der Wissenschaft die Theilung der Arbeit, welche auch Leibniz beabsichtigte; aber je gröſser die Theilung wird (und sie beginnt fast bedenklich groſs zu werden), desto nothwendiger ist den einzelnen Arbeitern gemeinsame Berathung und die vielseitigste Berührung, damit sie nicht über ihren Besonderheiten das Allgemeine und Ganze aus den Augen verlieren. In auserwählter Gemeinschaft miſst der Meister sich am Meister; sie hält einen Spiegel der Selbsterkenntniſs vor, daſs auch der Gröſste, sich nicht überschätzend, stets das Bewuſstsein gegenwärtig habe, sein Wissen sei nur ein beschränkter Theil des gelehrten Volksvermögens. Tiefe Blicke und Erfindungen sind allerdings die Frucht einsam geheimer Empfängniſs des Geistes; aber auch die äuſsersten wissenschaftlichen Verirrungen werden in der Abgeschiedenheit ausgebrütet, und sind niemals von wissenschaftlichen Gesellschaften ausgegangen. Gemeinsamkeit der Studien vermindert und heilt den Irrthum; und daſs in dieser Gemeinsamkeit der Meister gerade das Akademische liege, haben diejenigen an ihrem Beispiele gezeigt, welche, wie mehrere unserer abgeschiedenen schmerzlich vermiſsten Amtsgenossen, vorzugsweise und mit Vorliebe als Akademiker thätig waren. Ganz besonders aber sind die Akademien auf jene Dinge angewiesen, welche, wie Leibniz sagt, nicht von einem Einzelnen ausgeführt werden können; sei es, daſs verschiedene Kenntnisse und Fähigkeiten dazu erfordert werden, oder die Sammlung des Stoffes und die Beschaffung der Hülfsmittel, selbst durch Reisen, wie sie Leibniz selber auch wieder unternahm, die Kräfte Einzelner übersteigt, oder der Bearbeitung des Gegenstandes die Muſse eines Einzigen nicht gewachsen ist: und gerade heutzutage bedürfen groſse und kostspielige Unternehmungen um so mehr der Unterstützung, je mehr die Litteratur in unendlichem Kleinhandel sich zersplittert. Gewiſs hat unsere Akademie seit ihrer letzten Wiederherstellung in allen diesen Beziehungen und in den verschiedensten Zweigen des Wissens ihre Bestimmung nach Kräften erfüllt; hat sie ein anderes gemeinsames Werk, welches ihren Gesetzen nach ebenfalls in ihrer Bestimmung liegt, eine aus den Berichten ihrer Mitglieder zusammenzustellende fortlaufende Uebersicht des Zustandes und der Fortschritte der Wissenschaften, bis jetzo nicht geliefert, so liegt die

Ursache hiervon in ihren unzureichenden Mitteln. Endlich erweist sich der aufgestellte Zweck der Akademien insbesondere im Gegensatze gegen die hohen Schulen darin, dafs sie die Gemeinschaft der Meister über die Grenzen ihrer besondern Wohnsitze hinaus erweitern, theils indem sie alle Gelehrten zur Lösung bedeutender Aufgaben anreizen und ermuntern, wohin bei uns die akademischen Preisaufgaben gehören, welche wir an diesem Tage zu verkündigen pflegen, nicht ohne dafs unsere Absicht öfter schon mit dem günstigsten Erfolge für die Ausfüllung bedeutender Lücken der Wissenschaft gekrönt worden, theils indem sie durch auswärtige Mitglieder und gegenseitige Mittheilungen eine freundliche Verbindung unter sich und einen allgemeinen wissenschaftlichen Weltverkehr unterhalten.

Wenn alle von Staaten oder Fürsten gestifteten akademischen Vereine von der Platonischen Akademie zu Florenz an, und weiter zurück von dem Alexandrinischen Museum an, auf welches sich die Preisschriften beziehen, die wir nachher betrachten müssen, denselben Zweck, je nach den Verhältnissen und dem Geist der Zeiten verschiedenartig abgewandelt, verfolgt haben; so ist er auch bei Gründung der Gesellschaft der Wissenschaften, welche Leibniz durch Fürsprache der feinsinnigen Königin Charlotte bewerkstelligte, auf die besondere Weise der Zeit, theils ungemein naiv ausgesprochen worden. Der König, heifst es unter anderem, wollte eine gemeinsame Werkstatt anlegen, wo mit gesammter Hand an der Wissenschaft gearbeitet werden möge; denn zu deren fernerem Anwachse zu gelangen, dazu dienten Gesellschaften besser als einzelne Menschen, weil der Mangel des einen durch den andern ersetzt werde: ja man möchte nicht nur eine Gesellschaft der Personen, sondern auch der Völker wünschen, aufdafs ihre verschiedenen Eigenschaften und Geisteskräfte einander ergänzten. Obgleich nach der vaterländischen und frommen Gesinnung des Königs als Hauptzwecke angegeben sind, erstlich die Ausarbeitung und Erhaltung der Deutschen Sprache in ihrer anständigen Reinigkeit, zur Ehre und Zier des Deutschen Volkes, was schon aus jenem Gemenge von Deutsch und Latein, worin dies vorgetragen wird, sich als eine zeitgemäfse Forderung erweist, sodann die Behandlung der Deutschen, und insbesondere der Preufsischen, weltlichen und kirchlichen Geschichte,

endlich der Betrieb der morgenländischen Sprachen zur Fortpflanzung des Evangeliums unter den Ungläubigen; so umfaſste die Gesellschaft dennoch bereits den gröſsten Theil des Wissens in vier Abtheilungen, einer für Physik, Chemie, Arzneikunde und ähnliches, einer für Mathematik und ihre Anwendungen, einer dritten für die vaterländische Sprache und Geschichte, und einer vierten für die Litteratur, besonders die morgenländische: ob Leibniz die Philosophie ausschloſs, weil er dafür keine wirksame Theilnahme voraussetzte, oder weil er ihre Förderung von einer Gemeinsamkeit der Studien nicht erwartete, oder ob äuſsere Gründe bei dieser Ausschlieſsung obwalteten, ist ungewiſs. Jedenfalls verdient Friedrich der Groſse Dank, daſs er auch jene zufügte, weil sie, wie mächtig auch die Hindernisse gemeinsamer Verständigung in der Philosophie gewachsen sind, in jeder wissenschaftlichen Gesellschaft durch unvermerkten Einfluſs auf alle übrigen Bestrebungen wohlthätig einwirkt: schloſs er dagegen die Poesie und Beredtsamkeit aus, so wird die Folgezeit vielleicht auch diese aufnehmen. Auch die Erwerbung mannigfacher Hülfsmittel und die Anknüpfung von Verbindungen mit dem Auslande wurden schon unter Friedrich dem Ersten nicht vergessen, und besonders auf groſse wissenschaftliche Unternehmungen im Osten aufmerksam gemacht; Gedanken, die jenem Zeitalter, welches von der höchsten Wiſsbegierde beseelt war, Ehre bringen, und in den folgenden und dem jetzigen, wenn auch auf andere Weise, ihre Ausführung erlangt haben. Es ist bekannt, sagt der König, in was für einem besondern guten Vernehmen wir mit dem Moscowitischen Czaren stehen, und wie dieser Fürst zu den Natur- und Kunstwerken, sonderlich aber zur Schiffahrt groſse Lust bezeige: weil nun derselbe wegen seiner groſsen Macht und weitläuftigen Lande zu dem durch Aufrichtung der Gesellschaft erzielten gemeinsamen Zweck ein Groſses beitragen könne, solle bei Gelegenheit mit ihm Handlung gepflogen werden, daſs von den Preuſsischen Grenzen bis China nützliche astronomische und geographische Beobachtungen angestellt, und Bemerkungen über Völker, Sprachen, Sitten und unbekannte Natur- und Kunstgegenstände gemacht und der Gesellschaft zugesandt würden. Namentlich wird hierbei auf die Veränderung der Abweichung der Magnetnadel nach Orten und Zeiten hingewiesen; dieser Punkt könne so vom Rheine bis

an die Memel und weiter im Norden und Osten der Erde untersucht, und bei dieser Gelegenheit unter den barbarischen Völkern bis China das Licht des Christenthums angezündet werden, wozu der König vor andern Fürsten den Vortheil habe, den Bernstein zu besitzen, welcher unter allen Europäischen Waaren fast allein in China hochgeschätzt und verlangt werde. Leibnizens Aufmerksamkeit auf die Abweichung der Magnetnadel, wovon er später in Torgau den Czar unterhielt, und auch seine Chinesischen Studien machen es trotz der scheinbar seltsamen Verbindung sehr ungleichartiger Dinge wahrscheinlich, daſs auch dieser Plan auf seiner Eingebung beruhte, und man erkennt auch in diesem seinen immer ins weite und der Gegenwart kaum erreichbare strebenden Geist. Wahrlich keine schönere Fügung, kein günstigeres Vorzeichen künftiger Blüthe konnte der Akademie zutheil werden, als daſs sie in diesem Geiste empfangen worden; und solange sie dieses Vorbildes würdig und dem Sinne getreu bleiben wird, welchen sie bei ihrer letzten Wiederherstellung durch nichts bestimmter als durch die Einsetzung unserer heutigen Feier kund gethan hat, wird sie, selbst nach dem beklagenswerthesten Verluste der schönsten und ihm verwandtesten Zierden, mit welchem auch die Wissenschaft der Hinfälligkeit alles Endlichen den schuldigen Tribut zahlt, unter dem Schutze eines edlen Königshauses in stets erneuter Jugendkraft aus gesundem Stamme frische Zweige und Blüthen treiben, und Früchte tragen zum Genuſs der Mitwelt und für spätere Saat.

XIV.

Etwas über Wilhelm von Humboldt, gesprochen in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 9. Juli 1835.

Litteratur und Wissenschaft haben in der letzten Zeit in rascher Folge so viele und unersetzliche Verluste erlitten, dafs den Stimmführern der öffentlichen Meinung auf diesem Gebiete unwillkürlich die öfter ausgesprochene Betrachtung sich aufdrängen mufste, die herrlichen Geister, welche den jetzigen Stand unserer Bildung vorzüglich hervorgerufen und befestigt haben, und an deren mächtiger Kraft sich unser Zeitalter aufgerichtet hat, würden alle von dem Schauplatze ihrer Wirksamkeit so plötzlich abgerufen, dafs, während das jüngere Geschlecht noch nicht zu ähnlicher Gewaltigkeit oder mindestens zur Hoffnung derselben erstarkt sei, eine Kluft zwischen der Vergangenheit und Zukunft bleibe.

Der Freiherr Wilhelm von Humboldt, welcher unserer Akademie, unserem Staate, der gesammten gebildeten Welt vor kaum drei Monaten entrissen worden, hatte unter jenen Helden auf dem Felde der Wissenschaft und des ganzen geistigen Lebens keine geringere Stelle als im Staat errungen; bei seinem Grabe öffnete sich von neuem jene beklagenswerthe Kluft: wer unter uns lebenden berechtigte schon jetzt oder liefse hoffen, als sein Nachfolger und Ersatzmann zu gelten für das laufende oder das folgende Menschenalter? Gesetzt auch, die mannigfachen Richtungen, welche er in seiner Person vereinigte, könnten einzeln mit demselben oder ähnlichem Glück verfolgt, und so was er zu seinem Ziel gestellt, fortgesetzt, vielleicht auch in Kleinigkeiten noch vollständiger erreicht werden, weil die neuen Arbeiter jeglicher sich auf einen kleinern Theil des geistigen Gebietes beschränkten und dieses bis ins besonderste zu vollenden suchten: wiewohl Humboldt von den umfassendsten und allgemeinsten Ansichten

mit seltener Hingebung und Geduld bis in die geringsten und feinsten Einzelheiten hinabstieg, und gerade dieses mit zu seiner Eigenthümlichkeit gehörte, dafs er aus der Gesammtheit des unzähligen Mannigfaltigen den allgemeinen Gedanken hervorbildete, und ebenso diesen wieder bis in das besonderste organisch gliederte, den gesammten Stoff, welcher für andere todt da lag, mit Leben und Geist durchdrang, befruchtete und beseelte: doch gesetzt auch, sage ich, die Richtungen, welche er verband, würden in ihrer Trennung nicht ohne Glück verfolgt, so wird doch die grofse Persönlichkeit nicht wiederhergestellt, welche den vielseitigen Bewegungen die Einheit gab, die Einheit, in welcher zugleich die fruchtbarste Wechselwirkung verschiedener und gewissermafsen entgegengesetzter Thätigkeiten auf einander möglich wurde. Wenn der eine die Logik, der andere die Poetik oder Rhetorik, der dritte die Politik oder Erziehungslehre, der vierte die Thiergeschichte oder die Anatomie oder die Meteorologie vortrefflich behandelt und weiter fördert, so schreiten zwar die Wissenschaften für sich fort, aber alle diese einzelnen wissenschaftlichen Männer geben uns nicht den Geist des Stagiriten wieder, in welchem das Gesammte des menschlichen Wissens begriffmäfsig gestaltet seinen Mittelpunkt gefunden hatte, während die bedeutendsten Vertreter einzelner Lehren doch immer nur als Punkte in der Peripherie stehen: hier fehlt die gegenseitige Beleuchtung, welche der eine Theil des Erkennens dem andern zuwirft, und das Grofsartige, welches eben darin liegt, dafs in diesem einen Geiste unendlich viele Strahlen des Wissens als in Einem Brennpunkte zu dem stärksten Lichte versammelt und in die Monas einer einfachen Seele gleichsam zu unendlicher Dichtigkeit zusammengedrängt sind. Dasselbe wendet sich ohne weitere Ausführung von selber an auf die Verbindung der Thätigkeiten des Staatsmannes und Gelehrten, eine Verbindung, deren Wichtigkeit um so mehr einleuchtet, je mehr die gewöhnliche Geschäftsthätigkeit für idealere Betrachtung, und wissenschaftliches Leben für den Betrieb öffentlicher Geschäfte abstumpft. Wenn nun freilich letztere Vereinigung heutzutage nicht mehr in demselben Grade wie ehemals unstatthaft scheint, weil das wissenschaftliche Erkennen aus früherer Abgeschiedenheit herausgetreten ist und sich dem Kampfsplatze des Lebens genähert hat, die

Staaten aber empfänglicher für die Herrschaft des Gedankens geworden sind; worin wir einen wesentlichen Fortschritt des menschlichen Geschlechts finden zu dürfen glauben: so hat in neueren Zeiten doch schwerlich irgend einer die öffentlichen Verhältnisse zugleich und die Wissenschaft mit solcher Gröfse des Geistes und solchem Geschick gehandhabt als Wilhelm von Humboldt. Er war, wie wir alle wissen, nicht etwa blofs das, was man einen tüchtigen Geschäftsmann nennt, der nur einer sehr untergeordneten Einsicht als Staatsmann gilt: obgleich er wie in der Wissenschaft, so in seiner öffentlichen Wirksamkeit auch dem Kleinen und Besondern Genauigkeit und Sorgfalt widmete: er war ein wirklicher, von Ideen durchdrungener und geleiteter Staatsmann, und wir wagen es zu sagen, und es wird in den verschiedenen Beziehungen, die in dem Worte liegen, verstanden werden, er war ein Staatsmann von Perikleischer Hoheit des Sinnes. In der Wissenschaft zeigte er, wie viele Seiten und Theile derselben er auch in sich verknüpfte, nirgends sich etwa nur als vornehmen Liebhaber, noch fand man etwa den gewöhnlichen Fachgelehrten, sondern das Freie, Leichte und Zwanglose des erstern, der nur zu eigener Ergetzung sich mit der Wissenschaft beschäftigt, und die Gründlichkeit und Ausdauer des letztern; und überall unverwandt den Blick auf das Edlere und wahrhaft Menschliche, und dadurch sein ganzes Erkennen geläutert und zum Idealen erhoben. Philosophie und Poesie, Redekunst, geschichtliche, philologische, linguistische Gelehrsamkeit waren in ihm zu einer durch keinen Mifsklang gestörten Harmonie, und zu jenem wunderbaren Ebenmafs verschmolzen, welches das Gepräge der besonnensten Meisterschaft ist. Klarheit und Tiefe, hoher Verstand und eindringender Scharfsinn und lebendige Einbildungskraft, Würde und Anmuth, Bewältigung eines ungeheuern mit unermüdlichem Fleifse zusammengebrachten Stoffes, der mit strenger Technik für den Gedanken verarbeitet ist, und wieder der feinste Geschmack und ein zarter Sinn für vollendete Kunstform, mit Gewandtheit und antiker Plastik der Darstellung, geben seinen Werken ebensosehr dauernden Werth als eigenthümlichen Reiz. Genährt durch das klassische Alterthum blieb er diesem stets mit gleicher Liebe und Bewunderung zugewandt; seine reifere Jugend griff ein in die alles damals belebenden dichterischen, ästhetischen und specula-

tiven Richtungen der grofsen Bildner unserer Litteratur und Philosophie: aber wie Platons frühere dichterische Studien auch über seine späteren philosophischen Werke einen wundervollen Glanz verbreiten, so verklärt Humboldts nachmalige Forschungen über die Sprachen der gesammten Menschheit, in welchen er den ganzen Erdkreis in dieser Beziehung umspannend, früher kaum geahnetes in einem Mafse leistete, welches die Kraft des Einzelnen zu übersteigen scheint, die Glorie einer von dem Urbilde der Schönheit ursprünglich erfüllten Seele. Diesen Studien hat er neben erheiternden Poesien bis an das Ende seines Lebens mit einer schöpferischen Kraft gelebt, die selbst von grofser Körperschwäche nicht überwältigt werden konnte; und das letzte Werk hat er der Akademie, welcher er stets seine regste Theilnahme gönnte, als ein theures Vermächtnifs zurückgelassen. Nur als Einleitung zu dem, was hiervon heute mitgetheilt werden soll, spreche ich diese Worte; einer spätern Versammlung bleibt es vorbehalten, die akademische Pflicht gegen das Andenken des grofsen Mannes in einer ausführlichern Darstellung zu erfüllen. Das Werk, von welchem ich rede, und dessen Besorgung für den Druck der Verewigte dem Hrn. Dr. Buschmann übertragen hat, führt den Titel: Ueber die Kawi-Sprache auf der Insel Java. Es besteht aus drei Büchern und einer Einleitung, welche den zweiten Band der Schriften der Akademie aus dem Jahre 1832 bilden werden; zugleich wird die Einleitung noch einzeln erscheinen. Das erste bereits gedruckte Buch, neun und dreifsig Bogen stark, handelt über die Verbindungen zwischen Indien und Java, und enthält eine grofse Anzahl Untersuchungen über Ursprung, Geschichte, Sprache, Religion, Mythologie, heilige Bücher, Bau- und Bildwerke, Inschriften, Sitten und Zustände der Javaner, und über den Indischen Einflufs auf dieselben, namentlich in Beziehung auch auf den Buddhismus. Das zweite Buch giebt die Grammatik der Kawi-Sprache aus dem in Raffles' Geschichte von Java abgedruckten Theile des Kawi-Gedichtes Brata-Yuddha, überall im Vergleich mit der Grammatik der übrigen Sprachen des Malayischen Stammes, unter welchem Namen mit der Bevölkerung von Malacca die Bewohner aller Inseln des grofsen südlichen Oceans zusammengefafst werden, deren Sprachen mit der im engern Sinne Malayisch genannten auf Malacca zu einem und dem-

selben Stamme gehören. Dieses Buch wird etwa vierzig Druckbogen einnehmen. Das dritte, ungefähr zwanzig Bogen stark, geht näher ein auf die Grammatik mehrerer Malayischen Sprachen, der Madekassischen, Tagalischen, Tongischen, Tahitischen, Neuseeländischen und anderer, und schliefslich auf die Sprachen der Austral-Neger. Die auf etwa funfzig Druckbogen angeschlagene Einleitung betrachtet die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einflufs auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts: hier hat der Verewigte die Grundzüge seiner Ansichten über die Sprache zusammengefafst. Mit der Lesung eines Bruchstückes aus dieser Einleitung wird die heutige Sitzung würdig beschlossen werden.

Wilhelm von Humboldt war unter seinen Zeitgenossen derjenige, welcher die meisten Sprachen grammatisch studirt hatte; und das Gefüge einer jeden ergründete er so, als wäre sie der einzige Gegenstand seiner Forschungen gewesen, widmete jeder die Aufmerksamkeit, welche ehemals nur Sprachen zutheil wurde, auf welche der Glanz einer vollendeten Litteratur sich herabsenkt. Er war zugleich der, welcher den Zusammenhang aller Sprachformen und ihren Einflufs auf die geistige Bildung der Menschheit am sinnigsten und lichtvollsten bestimmte. Das hinterlassene Werk wird der Mitwelt und Nachwelt zeigen, wie nach einem langen der Erkenntnifs geweihten Leben ein mächtiger Geist die zerstreuten Quellen des Wissens zusammenleiten, aus ihnen neue und durchgreifende Ansichten schöpfen, und den verschiedenartigen Bau mannigfacher Zungen den ewigen Gesetzen der Intelligenz beherrschend unterwerfen kann.

XV.

Zur Begrüfsung des Herrn Steffens als neu eingetretenen Mitgliedes der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften in der öffentlichen Sitzung derselben zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 9. Juli 1835.

Wenn gerade ich, verehrter Herr, im Namen der Akademie Sie als neu aufgenommenes Mitglied begrüfse, so verdanke ich diese Ehre nur meiner amtlichen Stellung zu Ihnen, inwiefern wir beide der philosophisch-historischen Klasse angehören, nicht, wie derjenige Sprecher, welcher vor mir unsere neuen Amtsgenossen bewillkommt hat, der Einsicht in das Gebiet, auf welchem der gewählte vorzugsweise sich bewegt. Sie, verehrter Herr, haben den gröfsten Theil Ihrer Studien der Erforschung der Natur geweiht, der Natur in ihren einzelnen Erscheinungen, welche sich der Beobachtung und dem Versuche offenbaren, und der Natur in ihrer Ganzheit, welche Sie mit grofsartiger Anschauung und Erkenntnifs als Philosoph begreifen. Sie haben zugleich, aus diesem Reiche der Nothwendigkeit heraustretend, das geistige und geschichtliche Leben der Menschheit, welches sich mit Freiheit und Gemüth gestaltet, Ihrer Betrachtung unterworfen, auch hier dieselbe grofsartige Weltanschauung entwickelt, die ächten und die krankhaften Richtungen unserer eigenen Zeit mit dem Auge des Weisen verfolgt und kräftig auf das Bessere hingewiesen. Sie haben auch jenseits der Grenzen derjenigen Wissenschaften, denen unsere Akademie gewidmet ist, den dichterischen Sinn, der Ihr ganzes Wesen durchdringt und erhebt, in freiem Spiel entfaltet. In allen diesen Beziehungen mufs ich Ihrer Thätigkeit fremd erscheinen. Aber es giebt eine geheime Uebereinstimmung der Geister, die auch Männern, welche sich auf ihren wissenschaftlichen Wegen selten oder nie begegnen, eine wechselseitige Berührung des Innern gestattet. Während Sie andern unter uns durch genauere Verwandtschaft der Studien näher stehen und von die-

sen besser gewürdigt werden mögen, fühle ich Ihnen dem Geiste und der Gesinnung nach mich nahe genug, um der Akademie Glück zu wünschen, dafs wir Sie unter die Unsrigen rechnen können; ich fühle mich Ihnen um so weniger entfernt, als ich selber in meiner Jugend von Ihnen mit jener Begeisterung erfüllt worden bin, die aus der Tiefe Ihrer Seele hervorquillend den empfänglichen Zuhörer mit magischer Gewalt ergreift; und mit den meisten der Unsrigen habe ich Ihren für alles Edle, Gute und Schöne glühenden Sinn in andern Verhältnissen zu sicher erkannt, als dafs wir nicht alle erfreut sein sollten, durch das akademische Band Ihnen noch enger verknüpft zu werden. Welchen Werth Ihrerseits auch Sie auf diese neue Verbindung legen, haben gewifs wir alle eben jetzt mit Genugthuung vernommen. Allerdings streben wir nach gediegenen Leistungen: aber die Hoffnung der Vollendung in der Wissenschaft ist ein jugendlicher Traum. Täglich erzeugt neue Forschung neues; der Riesenbau der menschlichen Erkenntnifs steigt immer höher und höher durch die unermüdliche Arbeit des Geistes. Das Kunstwerk entspringt aus dem Geiste des Bildners wie Pallas aus dem Haupte des Zeus in Einer unmittelbaren Erzeugung soweit fertig, dafs der Künstler nur noch das erfafste Bild mit der formenden Hand dem Blicke zu versinnlichen braucht, und hat in sich seine unabänderliche, keiner Nachhülfe bedürftige Vollendung; die Wissenschaft ist durch so viele Einzelheiten bedingt, dafs sie stets weiterer Vervollkommnung fähig bleibt. Aber was in der Wissenschaft vollendet sein kann, der Geist, der sie durchweht, das vollendet der Genius, der auch dem Kunstwerke die Weihe giebt: und in Ihnen regt sich der Genius.

XVI.

Einleitungsrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Geburtsfestes Seiner Majestät des Königs Friedrich Wilhelms III. am 4. August 1836.

Unter den Sitzungen, welche unsere Akademie, ungeachtet auch bei ihren gewöhnlichen Vorlesungen eingeführten Fremden der Zutritt nicht unverstattet ist, förmlich als öffentliche bezeichnet, ist die heutige, wenn wir auf den Anlafs und die Bedeutung der Feier sehen, unstreitig die wichtigste. Leibniz freilich und Friedrich der Grofse, denen die beiden andern feierlichen Versammlungen der Akademie gewidmet sind, haben jener für die gesammte Wissenschaft und wieder für die meisten ihrer Theile, dieser für unser Land und mittelbar für das ganze Europäische Staatensystem, insbesondere aber für den freien Aufschwung des Geistes so aufserordentliches gewirkt, dafs wenige ihnen verglichen werden können; aber wenn wir die Früchte ihrer Saaten auch immer noch ernten, überwiegt doch der Einflufs der Gegenwart. Denn wie im Gebiete der Erkenntnifs die Gleichzeitigen, indem sie ohngefähr auf demselben Standpunkte stehen und sich auf die allen gemeinsame Grundlage des vorhandenen Gedankenreichthums stützen, einander durch neue wissenschaftliche Entdeckungen und Ansichten mächtiger anregen, ohne dafs die Wirkung der Vergangenheit verloren ginge, weil was an dieser unsterblich war, in das Erkennen der Nachfolgenden übergegangen ist: ebenso fühlen wir auch die Segnungen der gegenwärtigen Regierung am unmittelbarsten und lebhaftesten, obgleich ein nicht geringer Theil derselben ein Werk auch der Vorgänger ist, durch deren gewaltige Kraft das Reich erstarkt und in die Reihe der bedeutenden Mächte eingeführt, durch deren Geist ihm die Richtung auf das Edle und Schöne gegeben war. Auch dürfte es kaum der Wahrheit angemessen sein zu sagen, wenn Friedrich dem Ersten oder dem Vollstrecker seines Willens Leibniz, und später wieder Friedrich dem Zweiten die

Akademie ihre Stiftung verdankt habe, sei Friedrich Wilhelm der Dritte nur als ihr Erhalter zu verehren; vielmehr ist sie, ihrer gegenwärtigen Einrichtung und Wirksamkeit nach, und weil sie während der unglücklichsten Jahre des Preufsischen Staates ihrer Auflösung nahe gewesen, als eine neue Schöpfung anzusehen; ja wir können zuversichtlich behaupten, dafs in jener Zeit, da der König die geistigen Kräfte des Staates mit allen zu Gebote stehenden Mitteln und in allen Richtungen, unter denen die akademische eine wesentliche und eigenthümliche ist, zu heben sich vorgesetzt hatte, zugleich mit der Universität eine Akademie der Wissenschaften würde gestiftet worden sein, hätte sich eine solche nicht von Friedrich her schon vorgefunden, welche nur durch eine zeitgemäfsere Verfassung umzugestalten Bedürfnifs war. Niemals war man weiter entfernt von dem Grundsatze der gemeinen Nützlichkeit, welcher die Wissenschaft dienen solle; eine Forderung, der eine Akademie selbst bei der lebendigsten Thätigkeit in der Weise des Wirkens, welche ihr gebührt, weniger als irgend eine andere wissenschaftliche Anstalt würde genügen können, weil sie, der Wissenschaft allein hingegeben, nicht einmal durch Unterricht der Jugend in das gewöhnliche Leben eingreift; anderseits hatte man gewifs auch nicht die Absicht, etwa nur solche Bildungsanstalten zu gründen, welche den damaligen politischen Zwecken dienen konnten, wozu ohne Zweifel die Akademien der Wissenschaften zu jeder Zeit die unbrauchbarsten Werkzeuge sind, zumal wenn sie, wie die unsrige, sich mit allen Dingen mehr als mit politischer Wissenschaft, es sei denn in rein geschichtlicher Hinsicht, befassen; sondern der König und seine Rathgeber waren von dem reinsten Eifer für die ächte geistige Bildung und deren Förderung nach allen Seiten hin durchdrungen, ohne irgend eine Rücksicht auf dieses oder jenes dem Erkennen fremde, durch welche die Würdigung des wissenschaftlichen Lebens ebensosehr getrübt und den wissenschaftlichen Anstalten eine falsche Richtung würde gegeben worden sein, als die religiösen und kirchlichen Verhältnisse verwirrt und verkehrt werden müfsten, wenn man sie zu Staatszwecken gebrauchen und nach diesen ordnen und modeln wollte. Aus diesem Geiste, welcher zwar damals erweckter als kurz vorher war, aber seitdem nicht wieder erloschen ist, sondern unter günstigern Zeitumständen lebendig fortwirkt, entstand auch die neue Einrich-

tung der Akademie der Wissenschaften, welche, hätte man nicht in ihrem besondern wissenschaftlichen Leben eine nothwendige Stufe der geistigen Bildung erkannt, bei der damaligen fast gänzlichen Umgestaltung der ihr zunächst verwandten Verhältnisse leicht als ein überflüssiges und der aufgeregtern Zeit nicht entsprechendes ganz beseitigt werden konnte. Wenn indessen diese neue Stiftung, wie wir glauben sie nennen zu dürfen, der Akademie eine rein wissenschaftliche Stellung sicherte, so wurde zugleich ein um so wirksamerer Einfluſs auf die Wissenschaft selbst wenigstens stillschweigend als nothwendig vorausgesetzt, der jedoch nicht durch Geschäfte gewonnen werden sollte, welche der akademischen Thätigkeit fremd sind, wohin wir ebensowohl das Lehren als jede Art der Verwaltung rechnen, welche der älteren Akademie oblag, sondern durch unmittelbare Förderung und Erweiterung der in ihrem Kreise liegenden Zweige des Wissens und der Gelehrsamkeit. Sollte dies nun allein durch die Thätigkeit der Mitglieder erreicht werden, so hätte die Akademie ihrem gröſseren Theile nach aus Gelehrten zusammengesetzt werden müssen, welche, wie viele der frühern Akademiker, bloſs auf diese Stellung angewiesen, und weder durch Lehr- noch Staatsämter bedeutend in Anspruch genommen wären, sondern ihre ganze Muſse der wissenschaftlichen Forschung widmen könnten. Wenn aber aus Gründen, deren Erörterung hier nicht gegeben werden soll, gerade umgekehrt als früher dieses Loos, welches für denjenigen, der es zu gebrauchen weiſs, allerdings sehr beneidenswerth ist, nur sehr wenigen zutheil geworden, vielmehr ein groſser Theil derer, welche diese gelehrte Gemeinschaft bilden, mit mannigfachen Geschäften so überhäuft sind, daſs ihnen die Erfüllung ihrer akademischen Pflichten nur mit Anstrengung und Mühe möglich wird; so muſste die Akademie, wenn sie jenen Einfluſs dennoch behaupten sollte, als ein Mittelpunkt für wissenschaftliche Unternehmungen angesehen werden, welche von ihr oder unter ihrer Mitwirkung, keinesweges nothwendig und ausschlieſslich von ihren Mitgliedern selbst, begonnen und durchgeführt würden, und es muſsten ihr Mittel zu Gebote stehen, um solchen Unternehmungen wirksam zu Hülfe zu kommen. Es ist daher, wenn auch eben nicht gleich Anfangs, doch in der weiteren Entwickelung der neuen Stiftung von der Akademie selbst als einer ihrer Zwecke gesetzlich festgestellt wor-

den, dafs wissenschaftliche Arbeiten und Unternehmungen von ihr ausgehen sollten, wodurch sich die jetzige Akademie vor der früheren, einzelne nicht sehr bedeutende Leistungen der letztgenannten abgerechnet, wesentlich unterscheidet, und man hat aus ihrem Einkommen einen Theil abgesondert, welcher einzig hierzu bestimmt ist. Was die Akademie hierdurch nach Mafsgabe ihrer Mittel leistet, kann sie nicht sich selber zum Verdienste anrechnen, noch haben es diejenigen, welchen es zugute kommt, ihr zu verdanken, sondern unserem erhabenen Beschützer; die Akademie betrachtet sich als Verwalterin und Spenderin dessen, was des Königs Huld ihr verliehen hat, um es nach bester Einsicht zu verwenden. Darum hat sie sich die Verpflichtung auferlegt, gerade an diesem feierlichen Tage abwechselnd durch einen Secretar der einen oder der andern Klasse einen Jahresbericht nicht blofs von den eigenen Leistungen dieser bestimmten Klasse, sondern vorzüglich von den durch dieselbe veranlafsten und unterstützten wissenschaftlichen Arbeiten und Unternehmungen, mit Ausschlufs der Preisaufgaben, erstatten zu lassen. Und in der That, wenn dieser Tag den fähigen auch dazu einladet, den Fürsten, dessen vieljährige weise und milde Regierung den Staat durch die verhängnifsvollsten Zeiten glücklich hindurch geleitet und ihm selber die allgemeine Liebe des Volkes erworben und gesichert hat, nicht blofs in irgend einer beschränkten Beziehung, sondern nach dem ganzen Umfange dessen, was durch ihn oder unter ihm gewirkt worden ist, zu preisen; so würde doch, wenn jede einzelne Gemeinde oder Körperschaft bei seinem jedesmaligen Geburtsfeste Rechenschaft von den Wohlthaten gäbe, welche im Laufe des vorhergegangenen Jahres ihr vom Throne zugeflossen, die Summe dieser Rechenschaften ohne allen Aufwand glänzender Beredtsamkeit, welche der Einfachheit und Anspruchlosigkeit wenigstens dieser akademischen Einleitungsworte ferne liegt, der schönste Lobspruch für den Fürsten und dessen Regierung sein.

Wie ich soeben bemerkt habe, soll sich der heutige Berichterstatter auf dasjenige beschränken, was sich auf die Klasse bezieht, zu welcher er gehört, und theils von deren akademischen Leistungen im engern Sinne, worunter nur die gehaltenen Vorträge verstanden sind, theils von den Arbeiten sprechen, welche zunächst durch diese Klasse mit Uebereinstimmung der Gesammtakademie veranlafst worden. Vor kurzem hat jedoch die Akade-

nie eine Einrichtung getroffen, welche es überflüssig macht, von ihren Leistungen den vorgeschriebenen Ueberblick zu liefern; indem sie jetzo regelmäfsig monatliche Berichte bekannt macht, welche nur dem Bedürfnifs einer raschen Verbreitung des ermittelten dienend, ohne allen Prunk, sondern vielmehr in einer sehr bescheidenen Form, gedrängte Auszüge aus den gehaltenen Vorträgen geben. Die wissenschaftlichen Unternehmungen aber, welche eine Akademie hervorzurufen und zu unterstützen hat, sind in der Regel solche, welche nicht im Laufe eines oder zweier Jahre vollendet werden können; gröfsere Arbeiten, welche aufserordentliche Vorbereitungen, kostspielige Herbeischaffung eines bedeutenden und weit zerstreuten Stoffes und mühevolle selbst bei ungewöhnlicher Ausdauer langsam fortschreitende Verarbeitung desselben erheischen, endlich sogar zur Bekanntmachung der Beihülfe bedürfen, weil auch diese einen grofsen Aufwand erzeugt, dessen baldige Ersetzung sich nach den gegebenen Umständen kaum erwarten läfst, solche weitaussehende Plane, deren allmälige Ausführung vielleicht in den ersten Jahren noch nicht einmal ein schon reifes Ergebnifs liefert, was sich sofort vollständig aufweisen liefse, sind es eigentlich, für welche die Unterstützung einer Akademie mit vollem Rechte in Anspruch genommen wird, wodurch die Erreichung des Zweckes zugleich von der Persönlichkeit eines Einzelnen unabhängig gemacht und sicher gestellt wird. Eben weil die Akademie mit richtigem Sinne diesen Gesichtspunkt gefafst hat, kann ein Berichterstatter nicht bei dem jedesmaligen laufenden Jahre stehen bleiben, sondern mufs in die Vergangenheit zurück- und in die Zukunft vorausgreifen. Die früheste Unternehmung der Klasse, welcher ich anzugehören die Ehre habe, war das *Corpus Inscriptionum Graecarum.* Wenn diese schon damals, als sie begonnen wurde, nicht als eine vorübergehende betrachtet wurde, weil der Stoff, immer wieder aus der Erde zuwachsend, sich niemals erschöpfen läfst, so hat die unerwartete Wiederherstellung eines Griechischen Staates der Vollendung des Werkes auf eine gewifs nur erfreuliche Weise noch ein ferneres Ziel gesteckt, dessen gänzliche Erreichung einen jüngern Schnellläufer erfordert, als der Sprecher dieses ist. Die Wichtigkeit und Zeitgemäfsheit des Unternehmens ist allgemein anerkannt worden. Doch, wie bekanntlich mehrere ausgezeichnete Holländische Philologen, welche Hauptwerke zu liefern sich vor-

gesetzt hatten, zu diesen selbst nicht gekommen sind, weil sie nicht, nach Homerischer Weise, sich alsbald in die Mitte der That hinein begaben, sondern erst entferntere Vorbereitungen, ja zu den Vorbereitungen wieder Vorbereitungen machten, wovon das einleuchtendste Beispiel Ruhnken gegeben hat, wenn er, um den Platon herauszugeben, erst das dürftige Wörterbuch des Timäus bearbeitete, und dann wieder die Scholien, ohne doch die Erklärung auch nur dieser zu Stande zu bringen; so war denn ein Holländer auch der Meinung, die Akademie hätte nicht gleich ein vollständiges Werk liefern, sondern vorbereitungsweise die Inschriften als fliegende Blätter einzeln ausgeben sollen, weil die unterdessen eingetretene Befreiung Griechenlands eine bedeutende Vermehrung der Masse erwarten liefse. Aber abgerechnet, dafs allerdings der politische Seherblick mangelte, um mehrere Jahre vorher die Umgestaltung jenes Landes zu erkennen, die überdies erst seit kurzem anfängt für die Entdeckung neuer Denkmäler bedeutenderes zu leisten, würde der Erfolg eben nur der gewesen sein, dafs das Werk nicht etwa blofs später, sondern für das gegenwärtige Zeitalter gar nicht erschienen sein würde, und ein Hauptvortheil, den es gebracht hat, wäre verloren gegangen, dafs nämlich, nachdem die Akademie eine feste und planmäfsig geordnete Grundlage gegeben hat, alles was jetzo neu gefunden wird, sich an das Vorhandene leicht anschliefsen und aus der geleisteten Zusammenstellung und Erläuterung des letztern sicherer beurtheilen und verstehen läfst. Diesem noch nicht geschlossenen Unternehmen (denn ich rede nicht von früher ganz vollendeten, worunter die Hebung jenes Schatzes der Römischen Rechtskunde, der Institutionen des Gaius, stets einen ehrenvollen Platz behaupten wird) reiht sich wenigstens nach Gedanken und Zweck das kühne Vorhaben an, ein grofses *Corpus Inscriptionum Latinarum* zusammenzubringen, welches Hr. Dr. Kellermann, vorzüglich bekannt durch seine vortreffliche Ausgabe der sehr lehrreichen Inschriften über die Römischen Vigiles, in Verbindung mit dem Professor Sarti zu Rom, und mit besonderer Hülfe des Grafen Borghesi zu San Marino, eines anerkannten Meisters in diesen und verwandten Fächern, zu leisten verspricht. Wenn nun auch die Ausarbeitung dieses Werkes nicht so mühselig sein dürfte als die des Griechischen Inschriftenwerkes, so übertrifft dagegen die Menge des Stoffes jenen andern

vielleicht um das Fünffache, und da, um den Mängeln, an welchen die Inschriftenkunde noch krankt, gründlich abzuhelfen, die Herausgeber soviele Inschriften als möglich mit eigener Hand abschreiben oder durch zuverlässige Gelehrte neue Abschriften davon besorgen lassen und überdies die mit den schriftlichen verbundenen bildlichen Denkmäler, welche bei dem akademischen Werke vorzüglich der Kosten wegen nicht mitgetheilt werden, hinzufügen wollen, so ist ohne öffentliche Unterstützung die Ausführung dieses Planes, für welche es übrigens den Unternehmern an Rüstigkeit nicht fehlt, gewifs nicht zu erreichen. So wie nun zu hoffen ist, die Päpstliche Regierung werde ein Werk, welches Roms Ehre so nahe angeht, nicht ohne thätliche Begünstigung lassen, und wie die Königl. Dänische Gesellschaft der Wissenschaften zu Kopenhagen und die dortige Akademie der schönen Künste mit demjenigen Eifer für die Beförderung der Alterthumstudien, welche der Dänischen Regierung eigen ist, zu den erheblichen Kosten bereits Beiträge zugesagt haben: so durfte unsere Akademie der Aufmunterung der Herausgeber sich um so weniger entziehen, je mehr die philosophisch-historische Klasse das Bedürfnifs eines solchen Werkes, welchem durch Joh. Casp. Orelli's fleifsige Sammlung nicht vollständig abgeholfen ist, seit langer Zeit gefühlt hat, und sogar anerkennen mufs, dafs Hr. Kellermann dem öfter geäufserten Wunsche mehrerer ihrer Mitglieder entgegenkommt, die schon selber auf ein Unternehmen der Art würden angetragen haben, wenn sie Gelehrte hätten angeben können, von welchen sich die zweckmäfsige Ausführung erwarten liefse. Wenn umfassende Inschriftenwerke nicht blofs für irgend ein bestimmtes Fach der Alterthumskunde, sondern für die tiefere Einsicht in das gesammte Leben der Alten und somit zugleich für das Verständnifs der Schriftsteller, für die Kenntnifs der Sprache und Schrift, und für beinahe alle einzelnen Zweige der alterthümlichen Studien fruchtbare Folgen bringen; so können wir ebendasselbe von der Herausgabe des Aristoteles behaupten, welche gleichfalls unter die noch laufenden Unternehmungen der Akademie gehört: denn auch Aristoteles wirft, da er fast das ganze Gebiet der Erkenntnifs umfafste, nach allen Seiten Licht in die verschiedensten Fächer der Alterthumstudien. Auch dieser Beschlufs, eine neue Ausgabe der gesammten Werke dieses gewaltigen Geistes besorgen zu lassen, ist

ebenso sehr aus der Schwierigkeit, die dazu erforderlichen Vergleichungen der Handschriften und die Commentare der alten Erklärer zusammenzubringen, hervorgegangen, als aus dem Bedürfnisse der Zeit, welche, nachdem Platons Schriften und Lehren viele Bewunderer und glückliche Bearbeiter gefunden hatten, durch die neue Wendung der Philosophie endlich auch wieder dem Aristoteles jene Aufmerksamkeit zu widmen begann, die länger als ein Jahrtausend an ihn gefesselt war. In diese gewissermafsen neue Richtung der Philologie und Philosophie hat diese Gesellschaft auf eine würdige Weise eingegriffen; enthält ihre Ausgabe auch keine eigenen Erläuterungen, sondern mufsten wir diese den Bearbeitern einzelner Schriften überlassen, weil diejenigen Gelehrten, welche das Ganze umfafsten, nicht zugleich allem Einzelnen die Sorgfalt angedeihen lassen konnten, die zur Abfassung ausführlicher Commentare erforderlich ist, so hat das Unternehmen doch zur Belebung und Begründung der Aristotelischen Studien wesentlich beigetragen, und reichhaltigen Stoff für die Kritik aller Aristotelischen Schriften dargeboten, welcher vielfach benutzt, wenn auch nicht immer nach Verdienst anerkannt worden ist. In einem Anhange werden wir, sobald es die Umstände erlauben, auch noch ungedruckte Griechische Erklärer aufser denen, welche, wie vieles aus den Schriften des Alexander von Aphrodisias, schon in dem unter der Presse befindlichen vierten Bande enthalten sind, namentlich des Syrianus Commentar über die Aristotelische Metaphysik in der Urschrift nachliefern. Der seinen Freunden und der Wissenschaft zu früh entrissene Niebuhr, einst eine Zierde unserer Verbindung, in welcher er, solange er hierselbst wohnte, zu gröfsern und nur mit vereinten Kräften ausführbaren Arbeiten mit dem ihm eigenen Eifer antrieb, und auch die ersten Unternehmungen der Art, namentlich das *Corpus Inscriptionum Graecarum* und die Herausgabe des Gaius, theils mit andern theils allein veranlafst hatte, unternahm späterhin, als er seinen Wohnsitz in Bonn gewählt hatte, unabhängig von der Akademie das neue *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, welches noch nicht vollendet ist. Nach seinem von uns allen herb empfundenen Hinscheiden stellte sich auch hier wieder die Nothwendigkeit einer öffentlichen Unterstützung heraus; das gleichsam verwaiste Werk, dessen Fortgang gefährdet schien, wurde daher von der Akademie übernommen;

mehrere Mitglieder legten selber Hand an dasselbe, und zu der nothwendigen Vergleichung der Handschriften wurde das erforderliche Geld angewiesen. Fern von einseitiger Vorliebe für dieses oder jenes Fach, welche am wenigsten einer Akademie ziemt, beschränken wir uns aber keinesweges auf die Förderung Griechischer und Römischer Philologie. Der Althochdeutsche Sprachschatz, welcher von einem unserer Mitglieder nach vieljährigen grofsen Vorarbeiten dem Druck übergeben wird, hatte schon ehe dessen Bearbeiter unserem Verein angehörte, die Aufmerksamkeit der Akademie auf sich gezogen, und sie hat das Ihrige gethan, um die Erscheinung desselben möglich zu machen. Ein noch junges kaum heranreifendes Studium ist die Aegyptische Philologie; ausgezeichnete Gelehrte Englands, Frankreichs und Italiens haben indefs wichtige Beiträge zu ihrer Aufhellung gegeben; die ehemals mit vielem Pompe angekündigten Leistungen einiger Deutschen sind dagegen von sehr zweifelhaftem Werth und Erfolg geblieben. Die Akademie konnte daher nicht Anstand nehmen, einen viele Hoffnungen erregenden jungen Mann, den Dr. Lepsius, welcher sich der Anbauung dieses weiten Feldes besonders widmet, auf den Reisen zu unterstützen, die er, um sich in den Besitz eines reichen Schatzes von Hülfsmitteln zu setzen, im vorigen Jahre angetreten hat. Schon jetzo hat er allein in Paris Abdrücke von beinahe viertausend noch nicht herausgegebenen Hieroglyphenschriften zusammengebracht, hiernächst in Turin von den kolossalen Bildsäulen, woran die dortige Sammlung besonders reich ist, ebenfalls sorgfältige Abdrücke der Bilder und Schriften genommen, welche mit Ausnahme der von Champollion für die Geschichte der achtzehnten Dynastie unter ungünstigen Umständen und darum ungenau benutzten, bis jetzo noch völlig unbekannt sind, ebenso eine sehr bedeutende Sammlung von Copien aller andern dort befindlichen Aegyptischen Denkmäler, und namentlich der gemalten und der Papyrusrollen angelegt, an deren Zahl die Turiner Sammlung alle ähnlichen in London, Paris, Leiden und anderwärts bei weitem übertrifft: unter andern hat er das grofse mehr als hundert halbe Folioblätter füllende vollständige Todtenritual und eine Menge geschichtlicher demotischer und hieratischer Schriften abgezeichnet. In Pisa hat er von dem Prof. Rosellini, dem umfassendsten Kenner des Aegyptischen Alterthums seit Champollions Tode, mit der uneigennützigsten Liebe zur Wis-

senschaft das ganze von diesem gesammelte Rüstzeug der Aegyptischen Studien zur freiesten Benutzung mitgetheilt erhalten, ferner die beiden kleinen aber ausgewählten Sammlungen zu Florenz, und zu Livorno und Rom drei andere vorübergehend daselbst befindliche, zu seinem Zwecke ausgebeutet. Um das meiste dessen, was er aufserdem beabsichtigt, zu übergehen, bemerke ich nur, dafs er, nachdem er die zahlreichen Koptischen Handschriften in Rom und Neapel benutzt haben wird, um seine Kenntnifs der Aegyptischen Sprache zu erweitern, alsdann in den nächsten Jahren eine Koptische Grammatik auszuarbeiten gedenkt, wie sie den hieroglyphischen Studien zum Grunde gelegt und durch diese wiederum zu einer allgemeinen Aegyptischen Grammatik ergänzt werden mufs. Fast am meisten ohne Zweifel bedarf endlich, namentlich in Deutschland, die Kunstarchäologie einer Nachhülfe von Seiten öffentlicher Anstalten, weil die Bekanntmachung der Denkmäler einen aufserordentlichen Kostenaufwand erfordert. Des Königs freigebiger und allem Schönen offener Sinn hat hierselbst diesem Studium durch die Errichtung des Kunstmuseums eine neue Anregung gegeben; um dieser aber zu folgen, müssen auch von denjenigen Kunstgegenständen, die nicht erworben werden können, Abbildungen zur Hand sein. Etruriens Boden ist in den letzten Zeiten besonders ergiebig gewesen an wichtigen und merkwürdigen Ueberresten der alten Kunst, namentlich Todtenkisten, gemalten Gefäfsen und den für die Kunstgeschichte sehr erheblichen Metallspiegeln; Hr. Gerhard, den wir jetzo unter unsere Mitglieder zählen, hat von der Akademie hierzu unterstützt, innerhalb mehrerer Jahre eine sehr bedeutende Sammlung Tuskischer Denkmäler bewerkstelligt, deren baldiger Beendigung und Herausgabe wir entgegensehen. Rechnen wir zu allem diesem noch, dafs die Akademie für ihre nicht um des Erwerbes willen, sondern vielmehr mit grofsen Opfern zur Förderung wissenschaftlicher Zwecke angelegte Druckerei mit bedeutendem Aufwand eine Menge Typen angeschafft hat, an denen die Hauptstadt des Reiches früher einen nicht nur empfindlichen, sondern man darf sagen unanständigen Mangel litt, und zwar namentlich für Griechische Inschriften, für das Etruskische, Hebräische, Syrische, Arabische, Koptische, Alt-Slavische und Russische, Sanskrit und Zend, und fügen wir dazu die nicht geringen Leistungen der physikalisch-mathematischen Klasse, über

welche zu berichten einem kundigeren obliegt; so dürfen wir behaupten, nach Maſsgabe unserer Mittel auch auſser dem Kreise der von den einzelnen Mitgliedern angestellten Forschungen weit mehr gewirkt zu haben, als man von Deutschen Akademien gewöhnlich erwartet, denen heutzutage meistens viel weniger Einfluſs auf die Wissenschaft beigelegt wird als sie wirklich ausüben, weil ihr eigenthümliches Wesen und ihre besondere Stellung in dem wissenschaftlichen Leben des Vaterlandes ihnen andern Anstalten gegenüber eine gewisse Zurückgezogenheit angewiesen hat. So haben wir an dem Ruhme ausgebreiteter Wissenschaft und Gelehrsamkeit, welchen Preuſsen gegenwärtig unter dem besten Herrscher nach allgemeinem Urtheil mehr als je erlangt hat, nicht bloſs den Antheil, welchen dieser oder jener durch eigene Geisteskraft erworben haben mag, sondern durch besondere Begünstigung den noch schönern, als Werkzeuge der Königlichen Freigebigkeit miteinzugreifen in die Förderung des Wissens, auch inwiefern sie durch äuſsere Mittel und thätige Aufmunterung erreicht werden kann: einen Antheil, welcher, selbst wenn die Pflicht der Dankbarkeit gegen den groſsmüthigen Beschützer unseres Vereines es nicht geböte, dennoch um so mehr hervorgehoben werden müſste, nach je geringerer Schätzung jeder Einzelne, wie es dem edlern Manne ansteht, seine in der Gesammtheit verschwindenden persönlichen Leistungen und Verdienste zu messen geneigt sein wird.

XVII.

Einleitungsrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Jahrestages Friedrichs des Grofsen, am 25. Januar 1838.

Einer der ausgezeichneten Geister, die Friedrich verehrte, und mit welchen er jenen ihm zum Bedürfnifs gewordenen wundervollen Briefwechsel führte, um alles, was seine grofse Seele und sein leicht erregbares Herz erfüllte, aus innerem Trieb und für seine eigene Befriedigung auszugiefsen und mit gleichgesinnten zu gemeinsamem Genufs oder Schmerz zu theilen, d'Alembert sagt in seinem Versuch über die Gelehrten: Karl der Fünfte, König von Frankreich, einer der weisesten und folglich der besten Fürsten, die jemals regiert hätten, obgleich minder berühmt in der Geschichte als viele Könige, welche nur glücklich oder mächtig waren, habe einige Anstrengungen gemacht, um in seinen Staaten den Geschmack für die Wissenschaften zu beleben; denn Karl sei ohne Zweifel aufgeklärt genug gewesen, um mitten in den Verwirrungen, welche sein Reich bewegten, zu erkennen, dafs der Betrieb der Gelehrsamkeit eines der unfehlbarsten Mittel sei die Ruhe der Monarchien zu versichern, aus einer Ursache, die umgekehrt ebendenselben den Freistaaten schädlich machen könne, wenn derselbe zu hoch gesteigert werde, nämlich defshalb, weil der mit den Wissenschaften verbundene Reiz die Menschen so zu sagen von der Gesellschaft absondere, und für jeden andern Gegenstand kalt und unempfindlich mache. Dieser Grundsatz, dessen Wahrheit ich weder ganz bekämpfen noch ganz vertheidigen möchte, hat unstreitig einen Beigeschmack von Machiavells Fürsten, und könnte in d'Alemberts Munde als halber Spott erscheinen, wenn es nicht glaublicher wäre, dafs mit derselben Unbefangenheit, womit Machiavell die seiner Meinung nach den Fürsten nützlichen Lehren aufstellte, auch d'Alembert das, was wir eben gehört haben, als ein seiner besten Einsicht nach erfahrungsmäfsig wah-

res aussprach, ohne sich weiter darauf einlassen zu wollen, ob dieser Grund die Wissenschaften zu heben, wiewohl er etwas anders gestellt für die Beherrschung noch wenig gebildeter Völker und deren zügelloser und unbändiger Leidenschaften seine Geltung hat, des ausgebildeten Staates und seiner Beherrscher würdig sei, und einen Gerichtshof nicht scheuen dürfe, welcher von allgemein menschlichem und sittlichem, und folglich wahrhaft politischem Standpunkt aus über die Beweggründe das Urtheil spricht, aus denen die Lenker der Staaten den Künsten und Wissenschaften ihre Gunst haben angedeihen lassen. Wendet man jenen Grundsatz ganz so, wie d'Alembert ihn ausgesprochen hat, auf gebildete Völker an, welche nicht erst entwildert werden sollen, so erscheinen Künste und Wissenschaften als ein Mittel dem Volksgeiste die Schwingen zu lähmen, indem sie für alle wichtigen gemeinsamen Angelegenheiten gleichgültig machen sollen: woraus nothwendig eine Entnervung der Edelsten des Volkes hervorgehen müfste: sie sind die Weiberkleider, der Jungfrauenschmuck, die Bäder und Salben, deren jener kleine Italisch-Griechische Tyrann die Jünglinge statt der männlichen Tracht, männlicher Leibesübungen und männlicher Lebensweise sich zu bedienen nöthigte, damit er leichter herrsche; Erkenntnifs und Wissenschaft, das Edelste was der Mensch erstreben mag, werden als Schlaftrunk eingegeben, als Wiegenlied zum Einlullen vorgesungen. Wird aber dieser Zweck gründlich erreicht, so werden die Folgen nicht lange zögern: haben sich erst die Besten aus Liebe zur wissenschaftlichen Mufse von den gemeinsamen Angelegenheiten zurückgezogen, oder sind durch die Gelehrsamkeit entmannt und eingeschläfert, so wird das Vaterland in die Hände der Unwissenden und Schlechten gerathen, deren Leitung den Herrscher wie die Beherrschten unvermeidlich zum Untergang führt. Denn wer mögen doch jene Männer sein, welche durch die Wissenschaft und Gelehrsamkeit von der Gesellschaft abgesondert und für alle anderen Gegenstände gleichgültig gemacht werden sollen, damit die Monarchie sicherer bestehe? Natürlich diejenigen, welche, wären sie nicht gleichgültig, ihr gefährlich werden könnten: aber ebendieselben, welche als Gegner Gefahr bringen, sind als Freunde die wirksamen Helfer; wer also durch die Wissenschaften die Gefährlichen unschädlich machen wollte, indem er dadurch ihre Neigung und Theilnahme

für das gemeine Wesen schwächte, müfste nothwendig diejenigen dem Staatsleben entfremden, deren Wirksamkeit in demselben am erspriefslichsten ist. Freilich trennt sich die Thätigkeit der Menschen in diese zwei Hauptrichtungen, die theoretische und die praktische, und die unverhältnifsmäfsige Vermehrung der einen mufs der andern Abbruch thun; auch ergreifen je ihrer Anlage und Fähigkeit gemäfs die einen mehr jene, die andern mehr diese Thätigkeit, in welcher sie ihren Beruf zu finden oder den bedeutenderen Erfolg zu haben glauben, und sie werden auch durch die Ausübung der gewählten für die andere abgestumpft und mehr oder minder untauglich, abgerechnet wenige, die sich in diesen entgegengesetzten Beschäftigungen mit gleicher Tüchtigkeit und Leichtigkeit bewegen können, oder sich wie Friedrich nach den Lasten der Regierung im Schoofse der Wissenschaften erholen und erquicken: aber der Staat, dessen Glück ohne Unterschied der Verfassung zu grofsem Theil auf dem Gleichgewichte der in ihm vereinigten Kräfte gegründet ist, wird sicherlich fehlgreifen, wenn er die wissenschaftliche Richtung auf Kosten der Theilnahme am Gemeinwesen heben wollte. Auch beruht der d'Alembertsche Grundsatz, inwiefern er aus der Erfahrung gezogen scheint, theilweise gewifs auf einer Verwechselung der Wirkung mit der Ursache. Als der Römische Staat, von den verderblichsten Bürgerkriegen erschöpft, endlich Einem Oberhaupt unterworfen war, verbreitete sich bei verminderter Theilnahme an dem Staatsleben der Geschmack für die schönen Wissenschaften immer weiter, nicht ohne Fürsorge des Augustus, welchem vorzüglich die Dichter ein brauchbares Werkzeug, nicht zwar der Befestigung seiner auf kräftigeren Stützen ruhenden Macht, aber doch der Verherrlichung seiner Herrschaft und so mittelbar der Vermehrung seines Ansehens waren: die Gleichgültigkeit gegen das öffentliche Leben, welcher sich viele hingaben, war jedoch nicht die Folge erhöhter Liebhaberei für Wissenschaft und Kunst, sondern die Gewalt der Begebenheiten hatte diese Männer von dem Schauplatz der Staatswelt verscheucht, und die Umstände machten gegen den Staat gleichgültig. Horaz vertauschte das Schwert mit der Lyra, weil jenes nicht mehr für das alte Vaterland geführt werden konnte, und feierte mit dieser einen Fürsten, in dessen Gunst er ein sorgenfreies und behagliches Leben geniefsen konnte. Der Ueberdrufs am Staat,

in welchem sie keine Befriedigung mehr fanden, entfernte in jeder Zeit Männer von Geist und festem Sinn von der Staatsverwaltung, und führte sie einer wissenschaftlichen Mufse zu, welche ihnen Ersatz für das Verlorene, und Trost im Leiden gewährte; sie vergruben ihren Schmerz in der Einsamkeit eines betrachtenden und forschenden Lebens, und linderten ihn durch das edelste Heilmittel, die Studien. Platon räth dem Philosophen alle Theilnahme an dem Staate ab: nicht als ob die Philosophie gleichgültig gegen das Gemeinwesen und Gemeinwohl mache: sondern auch hier war die Empfehlung der Abgezogenheit vom öffentlichen Leben nur die Folge des Ueberdrusses an den bestehenden Verhältnissen, oder der sich aufdringenden Ueberzeugung, dafs eine Wirksamkeit, wie sie der Philosoph wünschen müsse, unter den gegebenen Umständen unmöglich sei, während doch Platon selbst den gröfsten Theil seines Lebens hindurch, auch nach dem Mifslingen der beabsichtigten Einwirkung auf mächtige Fürsten, sich mit keinem Gegenstande der Philosophie eifriger als mit dem Staate beschäftigte. Die Gleichgültigkeit gegen den vorhandenen Staat war in diesen Fällen, welche bedeutsam genug heraustreten, und denen viele ähnliche angereiht werden könnten, Ursache der Zurückziehung auf die Wissenschaften, nicht Wirkung der Liebe zu denselben. Nirgends und in keiner Zeit blühten Künste und Wissenschaften, letztere freilich nur in derjenigen Gestaltung, welche der Entwickelungsgang des menschlichen Geschlechts auf jener Stufe mit sich brachte, schöner als in Athen unter Perikles, und der Geschmack für dieselben war gewifs weit genug verbreitet: aber weil der Attische Freistaat sich noch eines kräftigen Lebens erfreute, darum hat die Liebhaberei für Kunst und Erkenntnifs in der grofsen Mehrheit der Gebildeten damals den Gemeinsinn nicht im mindesten geschwächt, sondern selbst die Dichter, welche doch am meisten in einer selbstgeschaffenen Welt leben, verschmähten es nicht, vorzüglich in der Tragödie und Komödie, das Staatsleben und die öffentlichen Verhältnisse wie aus einem Spiegel zurückstrahlen zu lassen, und sogar mit scheinbar völlig unabhängigen Kunstwerken die Bürger für besondere politische Ansichten, Zwecke und Plane zu bestimmen.

Vor beinahe einem Menschenalter hat sich das Entgegengesetzte des d'Alembertschen Grundsatzes herausgekehrt; man hatte

damals die Ueberzeugung gefafst, die Volkskraft und Macht des Staates beruhe zu grofsem Theil auf Erkenntnifs und Einsicht, und werde insbesondere gestärkt durch die Wissenschaft, welcher ein erregendes Vermögen, nicht jenes beruhigende zugeschrieben wurde. Ein und dasselbe Ding kann allerdings entgegengesetzte Wirkungen hervorbringen, je nachdem die Umstände verschieden sind; und da die Wissenschaften selber vielfach sind, und auf sehr verschiedene Weise behandelt werden, so können auch die Erfolge der wissenschaftlichen Thätigkeit mannigfach sein, auch ohne dafs der Wissenschaft erst mit Absicht und von aufsen her eine besondere Richtung gegeben wird. Die Erkenntnifs beruhigt die Leidenschaften; warum sollte also die Wissenschaft nicht auch im Staate zur Erhaltung der Ruhe mitwirken? Aber die Erkenntnifs weckt zugleich die schlummernden Kräfte und beflügelt den Geist: sie ist also allerdings geeignet, ein versumpftes Leben wieder zu erfrischen, das Erstarrte in Flufs zu setzen, die angehende Fäulnifs zu heilen, und ein in dumpfe Gleichgültigkeit versunkenes Volk über sich und seine Zustände zum Bewufstsein zu bringen. Sogar Richelieu, bemerkt d'Alembert, fühlte ungeachtet der despotischen Grundsätze, von welchen er ganz erfüllt war, und die er überall soweit als möglich ausführte, dafs die demokratische Form mehr als irgend eine andere dem Gelehrtenstaat angemessen sei, der nur von seiner Freiheit lebt, und er führte daher eine solche Verfassung in der Französischen Akademie ein: ist aber die Freiheit der Lebensgeist der Wissenschaften auf ihrem eigenen Gebiete (und gewifs ist sie es, nicht allein weil äufsere Beschränkung den Gedanken hemmt, sondern weil sogar schon die Besorgnifs derselben den Gedanken in der Geburt erstickt), so müssen die Wissenschaften, solange sie selber nicht etwa erschlafft und verderbt sind, aus ihrem innern Wesen hervor die Liebe einer gesetzmäfsigen Freiheit im Leben der ganzen Menschheit auch über das Gebiet der Wissenschaften innerhalb seiner engsten Grenzen hinaus durch unmerklichen Einflufs unbeabsichtigt fördern, um so mehr als das Gebiet der Erkenntnifs überhaupt kein bestimmt begrenztes, sondern in Rücksicht der unter die Betrachtung fallenden Gegenstände völlig unbeschränkt ist. Ferner bedarf es keiner Ausführung, dafs diejenigen Wissenschaften aufregender wirken können, welche sich unmittelbarer auf die allge-

meinen Angelegenheiten des Staates und der Menschheit beziehen; die Ablenkung von letzteren durch Befördern und Mehren des wissenschaftlichen Betriebes wäre daher nur insofern denkbar, als man die Gelehrten auf solche Wissenschaften einzuschränken suchte, welche von jenen Angelegenheiten entfernter sind, und also in dem einen und untheilbaren Körper der Wissenschaft die edelsten und wichtigsten Theile, ja auch die Seele dieses Körpers selbst verkommen liefse, um auch das übrige zu einem siechen Leben zu verdammen. Endlich wird ein handwerksmäfsiger und pedantischer Betrieb jeder Wissenschaft, der in dem Kleben am Einzelnen und in der Erfahrung Gegebenen, ohne Begeisterung und Kraft Gedanken zu erzeugen, und in der blofsen Ueberlieferung des Hergebrachten für das Gedächtnifs besteht, mit Einem Wort die todte Wissenschaft, kein Leben erwecken, also die Geister eher niederdrücken als anregen, und in dem Grade als ein Herrscher, eine Regierung, Gesellschaft oder Anstalt das gelehrte Handwerk, welches zuweilen unter dem Namen gründlicher Gelehrsamkeit empfohlen wird, an die Stelle des lebendigen Wissens setzt, erstirbt die geistige Regsamkeit in dem Volke, welches den Einflüssen einer solchen Bildung nachgiebt. Nur wo alles Einzelne in sein Allgemeines aufgenommen ist, der Stoff in Gedanken verwandelt, der Gedanke mit Begeisterung ergriffen wird, wohnt der Wissenschaft Leben ein, und sie gelangt alsdann durch schöpferische Kraft und Reflexion zu weiterem Fortschritt. Friedrich, der aufser der Bildung des Geschmacks das geistige Vorwärtsgehen wollte, tadelt daher in der kurzen Uebersicht der Fortschritte des menschlichen Geistes, welche er der Geschichte seiner Zeit eingewebt hat, an den meisten Deutschen Gelehrten, dafs sie Handwerker, und an den Professoren der Universitäten aufser ihren unfeinen Sitten, dafs sie Pedanten seien; Wolf, dessen Schriften er als Jüngling eifrig studirt hatte, ist ihm zuwider, weil er nur Leibnizens System wiederkäute, und weitschweifig wiederholte was dieser mit Feuer geschrieben hatte; selbst eine auf das Kriegswesen bezügliche Schrift beginnt er mit den zwar einfachen, aber unübertrefflichen Sätzen: „Was hilft es zu leben, wenn man nur ein Pflanzenleben führt; was hilft es zu sehen, wenn es nur geschieht, um Thatsachen in seinem Gedächtnifs aufzuhäufen; was hilft mit Einem Worte die Erfahrung, wenn sie nicht geleitet wird durch die Reflexion!“

Aber die Reflexion, bisweilen sogar schon die nackte Erzählung der Thatsachen, wenn jene oder sogar auch diese abweicht von einer besondern Richtung, wohin man sie gelenkt wissen will, kann einen beklagenswerthen Zwiespalt hervorbringen zwischen dem freien Erkennen und gewissen Staatszwecken und Grundsätzen, deren unbedingte Anerkennung von der herrschenden Macht geboten wird. Sind letztere richtig, so ist jenes Wissen, wenn es mit denselben nicht übereinstimmt, ein falsches und sophistisches; indessen liegt es im Wesen des Fortschrittes, dafs ihm das Frühere, bis dahin als gültig Anerkannte, widerstrebt: in diesem Kampfe, der nicht jünger ist als die Wissenschaft selbst, fällt die Entscheidung meistens den folgenden Zeitaltern anheim, in welchen die Wahrheit ihren Triumph feiert, häufig erst nachdem sie unter schweren Prüfungen ihrer Bekenner die Feuerprobe der Anfechtung bestanden hat, in welcher sich die Schlacken vom Golde scheiden. Aber unstreitig ist es Pflicht der Gesellschaft, den Sieg der Wahrheit nicht aufzuhalten; und wenn einerseits der Gelehrte, um nicht mehr zu sagen mit Sokratischem Muthe auf jedem Gebiete des Erkennens ohne Menschenfurcht seine Einsicht vertreten soll, weil er einen gröfseren Schaden nicht erleiden kann, als welchen er durch Lüge an seiner Seele erleiden würde, so wird anderseits die Staatsgewalt der Wahrheit den Sieg erleichtern, wenn sie die Wissenschaft nicht blofs als Hebel oder gar als niederdrückendes Gewicht anwendet, sondern sie um ihrer selbst willen schätzt, und ihr folglich den freien Lauf vergönnt, in welchem der Irrthum weit rascher seine Erledigung findet, als wenn Kräfte, die aufserhalb der Wissenschaft liegen, störend auf den Gang der letzteren einwirken. Die Wissenschaft ist dem Staate ohne Zweifel nützlich; aber sie soll keinesweges um des sogenannten Nutzens oder des Bedürfnisses willen geübt, und ebensowenig darum allein gefördert werden, weil sie sonst wirklich gar nicht gefördert wird. Sie ist nicht eher entstanden als sich der Mensch über das Bedürfnifs erhoben hatte; und erst nachdem sie kräftig herangewachsen war, wurde sie selbst wieder der menschlichen Bedürftigkeit hülfreich. So würde, um mich des deutlichsten Beispiels zu bedienen, die Mathematik niemals entstanden sein, wenn das Bedürfnifs mafsgebend gewesen wäre, sondern man hätte sich alsdann, wie nach Cicero's Bemerkung

die Römer, mit der Nothdurft des Messens und Rechnens begnügt: aber nachdem sie frei die Höhe eines von allem Bedürfnifs unabhängigen Wissens erstiegen hat, spendet sie von dieser Höhe herab der Gesellschaft noch ergiebigeren Nutzen. Die Einwirkung der Geschichte und der Philosophie und aller ihrer Theile, wozu von jeher auch die Staatslehre mit dem vollsten Rechte gehört hat, auf die Läuterung der Begriffe und Lebensansichten, auf die Verbesserung der Gesetze und Regierungsgrundsätze und folglich auf das allgemeine Wohl, werden sich, zumal wo sie im Bunde mit reinen und ächten Religionsgrundsätzen gestanden haben, nie zu hoch anrechnen lassen; und dennoch würde man irren, wenn man behaupten wollte, dafs jene Fächer zunächst dem unmittelbaren Bedürfnifs des gemeinen Lebens hätten dienen wollen.

Ich habe mir erlaubt, die Bemerkung, welche ein mit Friedrich innig verbundener einflufsreicher Gelehrter über die Begünstigung der Wissenschaften in der Monarchie aufgestellt hat, zu beleuchten, um in Vergleich damit das Verhältnifs des grofsen Königs zur Wissenschaft anzudeuten, ohne Anspruch auf genaue Erörterung, wozu ein tieferes und umfassendes Eingehen in die bewundernswürdig reiche litterarische Thätigkeit des vielbeschäftigten Fürsten und Feldherrn erforderlich ist, und welche daher demjenigen anheimfallen mufs, der einst Friedrichs Gesammtwerke in ächter Gestalt herausgeben wird: ein Unternehmen, das freilich der Akademie selber höchst würdig und von der Akademie, Friedrichs geliebtester Schöpfung, auch zu erwarten wäre, wenn unsere Lage mit Erfolg Hand anzulegen verstattete. Friedrich liefs am 27. Januar des Jahres 1772 in unserer Akademie seine Denkschrift über die Nützlichkeit der Wissenschaften und Künste in einem Staate vortragen. Die Veranlassung zu derselben gaben Rousseau's entgegengesetzte Ansichten, und sie ist bedingt durch ihre polemische Richtung dagegen; in edlem Zorn darüber sagt der König gleich zu Anfang, er schäme sich in dieser Akademie zu sagen, dafs man die Frechheit gehabt habe in Frage zu stellen, ob die Wissenschaften nützlich oder schädlich für die Gesellschaft seien, eine Sache, worüber niemand sollte zweifelhaft sein können. Mit d'Alemberts Grundsatz haben die Bemerkungen des Königs sowenig gemein, dafs dieser im Gegentheil diejenigen, welche durch die Wissenschaft gebildet sind, in das Staatsleben vorzüg-

lich hineinziehen will, während man sie nach d'Alembert, wenn anders folgerecht verfahren werden soll, soviel möglich davon geschieden und entfernt halten müfste, weil sie ja gleichgültig gegen das öffentliche Leben sein sollen. „Der umfassendste Geist, entblöfst von Kenntnissen," sagt Friedrich, „ist nur ein roher Demant, der erst seinen Werth gewinnt, nachdem er von den Händen eines geschickten Künstlers geschliffen ist. Also wie viele der Gesellschaft verlorene Geister! und wie viele grofse Männer in jeder Gattung, erstickt in ihren Keimen, sei es durch die Unwissenheit oder durch den niedrigen Stand, in welchen sie sich gestellt fanden! Das wahre Wohl des Staates, sein Vortheil, sein Glanz erfordern also, dafs das Volk, welches er enthält, so unterrichtet und aufgeklärt als möglich sei, um dem Staate in jeder Art eine Anzahl tauglicher Personen zu liefern, welche fähig seien, sich mit Geschick den verschiedenen Geschäften zu unterziehen, die er ihnen anvertrauen mufs." „Falsche Politiker," sagt er, „eingeschränkt auf ihre kleinen Ideen, hätten gemeint, es sei leichter ein unwissendes Volk als ein aufgeklärtes zu regieren, während die Erfahrung beweise, je dummer ein Volk, desto eigensinniger und widerspenstiger sei es, und es habe viel gröfsere Schwierigkeiten die Hartnäckigkeit eines solchen zu überwinden, als von gerechten Dingen ein Volk zu überzeugen, welches hinlänglich gebildet sei um Vernunft anzunehmen." Der König setzt hiernächst den Nutzen der Naturwissenschaften und besonders verschiedener Theile der angewandten Mathematik auseinander, den Nutzen der Geschichte für die Heerführer, die Beamten, den Herrscher selbst; die Dialektiker aber sind ihm die Donnerkeile gegen die Irrthümer und den Aberglauben, den er unausgesetzt bekämpfte. Beredt weifs er sogar die Mythen als sinnvolle Dichtungen und Allegorien in Schutz zu nehmen; und man müsse eine harte Seele haben, meint er, um das menschliche Geschlecht der Tröstungen und des Beistandes berauben zu wollen, welche man aus den schönen Wissenschaften schöpfen kann gegen die Bitterkeiten, womit das Leben erfüllt ist: „befreie man uns von unserem Unglück, oder gestatte, es zu lindern." Er vergifst nicht die schönen Worte, mit denen Cicero, „der philosophische Consul, der Vater des Vaterlandes und der Beredtsamkeit," die Litteratur empfiehlt. Wenn Friedrich allerdings auch den gemeinen Nutzen der Wissenschaf-

ten stark genug hervorhebt, so leuchtet dennoch ein, dafs er einen höheren Werth derselben nicht nur in seinen Schriften anerkannte, sondern auch in seinem Leben bewährte. Mit Anstrengung hatte er von Jugend auf nach Weisheit und Wahrheit gestrebt; der Fortschritt des menschlichen Geschlechts in der Gesittung, in Reinigung, Milderung, Veredelung der Grundsätze, das Wahre und Schöne an sich, mochte es durch Philosophie oder Naturkunde oder Poesie und Beredtsamkeit im weitern Sinne, oder wodurch immer hervorgetrieben sein, das rein Geistige und Menschliche zog ihn vor allem an. „Die Wissenschaften", sagt er, „gewähren uns die Freuden des Geistes, welche dauernder sind als die des Körpers; sie sänftigen die rohesten Sitten; sie verbreiten ihre Reize über den ganzen Lauf des Lebens; sie machen unser Dasein leidlich und nehmen dem Tode seine Schrecken." Sein scharfer und durchdringender Verstand, obgleich mit einer reichen Einbildungskraft gepaart, verwarf alles Unklare, alle eitle Phantasterei, deren Wiederkehr selbst in der Naturforschung er befürchtete; für die Aufklärung begeistert achtete er aber dennoch die religiöse Ueberzeugung mehr als gewöhnlich behauptet wird, und wollte niemanden Aergernifs geben, ohne freilich defshalb seine Worte ängstlich abzuwägen: übrigens stellte er sich, wie jeder grofse Mann sein Zeitalter erkennend, an die Spitze der geistigen Bewegung, und leitete und förderte sie, statt sie erfolglos zu bekämpfen. Glaubte er dennoch zu früh in die Welt hineingeschickt worden zu sein, so wird man wenigstens zugeben, dafs er ungeachtet seines hohen Alters zu früh für den Weltlauf aus ihr hinwegging. Auch seine Irrthümer und Vorurtheile, denen selbst der Gröfste unterworfen ist, waren eine Folge seines Bildungsganges und der damaligen Zustände: doch bedarf sein Geschmack für das Französische jetzo kaum noch einer Entschuldigung: er liebte nur Ausgebildetes und Klassisches, was er in seiner Jugend in Deutscher Zunge nicht vorfand; gegen die Italiener und Engländer war er gerecht, und vorzugsweise verehrte er das Alterthum; ja er würde es gewifs über die Französische Bildung gesetzt haben, hätte er davon eine vollkommnere Kenntnifs gehabt. Zog er die Henriade dem Homer vor, hielt er die schöne Gabriele für nicht weniger werth als die Prinzessin Nausikaa, so fragen wir, wie viele in seiner Jugendzeit, die für seine Geschmacksrichtung entscheidend war, zu

sagen wufsten, wefshalb Homer und Nausikaa dichterischer sind als Voltaire und Gabriele. Reichlich entschädigt für ein solches Urtheil seine Bewunderung für alles Grofse und Edle im Alterthum. Dort suchte er seine Ideale, Titus, Traian, Marc Aurel; er preist in der genannten Denkschrift die merkwürdigen Zeiten, als Griechenland einen Thukydides, welchem er anderwärts auch keinen Franzosen zur Seite setzen mag, einen Euripides, Xenophon, Platon, Aristoteles, Perikles, Alexander hervorgebracht habe; die Zeiten, wo der Stoiker Cato mit der Freiheit unterging, wo Cicero gegen Verres donnerte, seine Bücher von den Pflichten, die Tusculanen, sein unsterbliches Werk von der Natur der Götter, Varro seine *Origines* und sein Gedicht über die bürgerlichen Kriege schrieb (hier hat Friedrich, wie öfter in solchen Dingen, einiges verwechselt), wo Cäsar durch seine Milde austilgte, was seine Usurpation gehässiges hatte, wo Virgil seine Aeneide, Horaz seine Oden dichtete, und Livius der Nachwelt die Geschichte aller grofsen Männer überlieferte, welche den Freistaat verherrlicht hatten. Die eigene schriftstellerische Thätigkeit des Königs ging eben auch aus reinem Triebe nach Erkenntnifs und aus der innersten Seelenstimmung ohne Ansprüche der Eitelkeit hervor. „Die Liebe zu den Wissenschaften", schreibt er schon zweiundsechzigjährig, „wird meine letzte Leidenschaft sein"; er verfafste seine Kleinigkeiten, wie er sagt, zu seiner Unterhaltung, dachte über Gegenstände der Philosophie nach, um sich zu unterrichten, dichtete, um seine Empfindungen auszusprechen, legte aber selber auf seine dichterischen Versuche keinen so hohen Werth, um für einen Dichter gelten zu wollen: doch standen ihm die meisten Eigenschaften eines guten Schriftstellers, Witz und Laune, Anmuth und Fülle, Kraft und Hoheit des Ausdrucks wie der Gedanken, reichlich zu Gebote. Vorzüglich indefs giebt das ächt Menschliche seinen litterarischen Bestrebungen einen Werth, der seine Bildung über viele gelehrte Herrscher, und namentlich über Iulius Cäsar, August, Hadrian und ähnliche erhebt, wenngleich diese in manchen Beziehungen vollkommener ausgebildet waren. So sehr aber war das Wissenschaftliche ihm Herzensangelegenheit, dafs durch dieses auch seine theuersten Freundschaften bestimmt wurden; und da die Hauptrichtungen, auf welchen der Fortschritt des Zeitalters beruhte, mit der eigenen des Königs übereinstimmten, so ent-

stand jenes beneidenswerthe Verhältnifs der Einigkeit zwischen der Regierung eines grofsen Fürsten und der Gesinnung der freiesten und ausgezeichnetsten Denker der Zeit, die ihm huldigten, während er, soweit er sie kennen lernte, auch gern sie anerkannte. Selten lebte ein König in so inniger Verbindung mit wissenschaftlichen Männern wie Friedrich; selten erwies ein Fürst einem gelehrten Verein solche Theilnahme als Friedrich der Akademie. Denn stellte seine Umgebung statt eines Hofes einen Kreis von Freunden dar, wovon ein grofser Theil wissenschaftliche waren, so erscheint die Akademie wiederum als ein um jenen engeren herumgezogener, weiterer concentrischer Kreis, in welchen er mit seinen vertrautern, auch den Ministern und Waffengenossen, gern heraustritt; in der Akademie läfst er manche seiner kleinen Schriften oder Theile eines gröfseren Werkes zuerst lesen, und sie in ihrer Geschichte oder in ihren Abhandlungen bekannt machen; ohne Bedenken tritt er sogar unter der Benennung eines Berliner Akademikers in einem die Akademie nahe berührenden wissenschaftlichen Streite mit jener Heftigkeit, welche aus sittlicher Entrüstung über einen boshaften persönlichen Angriff entspringt, als Mitkämpfer auf. Die Akademie war ihm, sowie die Wissenschaft selbst, eine Quelle des Vergnügens, ein Mittel der Anregung und Befriedigung: erreichte sie diesen Zweck, so kommt wenig darauf an, wie viel sie aufserdem unserem Vaterlande geleistet hat, weil was er selber für die Herrschaft des Geistes leistete, alles übertrifft, was eine Akademie wirken mag. Er hatte das Geschick und die Bestimmung dieses Reiches begriffen, durch Kühnheit des Gedankens nicht minder als der That zu wachsen und zu bestehen, und wie Pallas streitbar zu sein mit beiden. Mögen beide, wie unter seiner Führung, verbündet Ein Ziel verfolgen, und niemals sich die Eintracht auflösen zwischen der Macht, welche auf die Waffen gegründet ist, und der langsam, aber weit hinaus wirkenden Macht einer lebendigen Erkenntnifs!

XVIII.
Einleitungsrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 4. Juli 1839.

In einem der zahllosen Briefe, in welchen sich Leibniz über alle Gegenstände des Wissens ergiefst, und weil Briefwechsel sich immer auf gegebene Umstände bezieht, frei von den Fesseln einer bestimmten Theorie über die verschiedensten Verhältnisse der Wissenschaft seine Ansichten darlegt, äufsert er in Bezug auf Cartesius, diejenigen täuschten sich, welche ihrer Trägheit fröhnend in einem noch so grofsen Schriftsteller den Inbegriff der Weisheit suchten, oder vielmehr mit dieser sich brüsteten. Freilich ist dieser Weg zur Weisheit der kürzeste, und in allen Zeiten sind ihn die Anfänger gegangen, obgleich sie erkennen mufsten, dafs der Meister seine Weisheit anders gefunden habe. Es sind der Blüthen viele, an welchen sich die Menschheit ergetzt, der Früchte viele, von denen sie sich nährt; und je weiter die Anlagen eines jeden reichen, je gröfser die Fülle seines eigenen Geistes ist, desto weiter streckt er seine Fühlfäden aus, desto mehr und mannigfaltigeres ist er fähig einzusaugen und in sich aufzunehmen, ohne Gefahr es nicht gehörig in sich zu verarbeiten, nicht in sein eigenes Blut und Fleisch zu verwandeln. Erhalten die einzelnen Wissenschaften, weil plötzlich oder allmälig bedeutende äufserliche oder mechanische Hülfsmittel die Thätigkeit vermehrt, oder gröfsere Zugänglichkeit der Quellen und eine allgemeinere Verbreitung ausgebildeter und regelrechter Kunstübung auch die grofse Anzahl Minderbegabter in den Stand gesetzt haben, das wissenschaftliche Kapital mit irgend einem bemerkenswerthen Beitrage zu mehren, durch unverhältnifsmäfsig rasche Anhäufung des Stoffes eine so grofse Erweiterung, dafs es schwierig wird mehrere gröfsere Fächer vollständig zu umfassen, wie dieses in unsern Tagen un-

streitig auf mehr als einem Gebiete der Erkenntnifs geschehen ist; so wird allerdings die Beschränkung nicht etwa auf ein bestimmtes System, sondern auf einen engern Kreis der Wissenschaft näher veranlafst und triftiger gerechtfertigt, als durch blofse Liebhaberei oder Beschränktheit. Aber in einem solchen Zustande der Wissenschaften, wo sie alle in mehr oder weniger Theile auseinandergegangen sind, erregt es dem Betrachtenden ein wie aus einer fremden Welt ihm anfliegendes Gefühl, wenn er Leibnizen von philosophischen Sätzen, von mathematischen Erfindungen, von Gesetzen der Natur, von religiösen Streitfragen, von Gegenständen des Rechtes, von philologischen und geschichtlichen Forschungen und Sammlungen gleichsam in Einem Athem nicht mit der Oberflächlichkeit des zu seiner und anderer Unterhaltung an allen Tischen zu Gaste gehenden Liebhabers, sondern als Kenner sprechen hört. Wäre es also rathsam, aus irgend eines grofsen Mannes Schriften ausschliefslich den Inbegriff aller Weisheit zu schöpfen, so war Leibniz für die ihm nächstfolgende Zeit der geeignetste, dafs er allein viele nährte und in Anspruch nahm. Aber auch für die später folgenden Zeitalter bleibt sein Beispiel ein treffliches Gegengift wider die allzugrofse Vereinzelung der wissenschaftlichen Bestrebungen: und welchem besondern Fache sich einer gewidmet haben, oder von welchem er immer handeln mag, wird er irgend einen Berührungspunkt mit Leibniz finden. Den Gesetzen der Akademie gemäfs verkünden wir an dem Leibnizischen Jahrestage den Erfolg der von uns veranlafsten Preisbewerbungen: die philosophisch-historische Klasse der Akademie hat vor zwei Jahren hierzu einen Gegenstand gewählt, welcher einerseits die Geschichte der Philosophie und somit die Philosophie selbst betrifft, anderseits philologisch-kritischer Natur ist. Der erstere Gesichtspunkt liegt der Leibnizischen Hauptthätigkeit so einleuchtend nahe, dafs wir dabei nicht verweilen; eher verlohnt es sich bei diesem Anlafs von Leibnizens Ansichten über die philologische Kritik zu reden, welche, wenn sie als gelegentliche Aeufserungen auch eben weder sehr eigenthümlich noch besonders tief geschöpft sind, und in gewisser Beziehung sogar etwas veraltet erscheinen, immer doch diesem Haupttheile der philologischen Kunst und den philologischen Bestrebungen und dem Studium des Alterthums überhaupt eine nicht unwichtige Anerkennung gewähren.

Leibniz *) war erfreut über das auf höhere Veranlassung erfolgte Unternehmen, die Lateinischen Schriftsteller zum Gebrauch des Dauphin herauszugeben, und dadurch, wie er sagt, die fliehenden schönen Wissenschaften zurückzurufen, das Licht des fast im Sterben begriffenen Alterthums wieder zu erwecken, und den vortrefflichsten Schriftstellern nun schon das dritte Leben zu verleihen, da nach Verlauf kaum eines Jahrhunderts die Geringschätzung derselben zurückgekehrt und eine neue Art der Barbarei eingetreten sei, und die grofsen Alten wieder ihre Augen zu schliefsen anfiengen. Hat der Erfolg jenes Unternehmens der Wissenschaft keinen erheblichen Vortheil gebracht, so benimmt dieses dem Urtheile selber nicht seinen Werth; und ebenso gegründet ist das andere, welches er hinzufügt, wenn ein junger Fürst von solchen Hoffnungen, zu einem so grofsen Geschicke bestimmt, eingeweiht werde in die Geheimnisse ächter Bildung, so werde auf einige Jahrhunderte für die Nachwelt gesorgt sein: denn wie viel eines einzigen Fürsten Beifall vermöge, habe König Franz der Welt durch sein Beispiel gezeigt, dessen Frucht noch immer lebe. Leibniz erkannte vollkommen, wie viel das Studium des Alterthums für die Ausbildung des tüchtigen Sinnes der Herrschenden und der Beherrschten beitrage, von welcher Art des Einflusses freilich nur noch sehr wenige Spuren zum Vorschein kommen, und wie unentbehrlich es in der Kette der menschlichen Erkenntnifs sei. Wollte man sagen, dieses sei nicht zu verwundern, weil zu seiner Zeit die Deutsche Sprache und Litteratur noch ungebildet gewesen, er würde aber heutzutage, nachdem wir es so herrlich weit gebracht, anders sprechen: so müfsten wir erwiedern, dafs die gebildetsten Europäischen Völker, auch nachdem sie ihrer eigenen Sprache einen hohen Grad von Vollendung gegeben hatten, nicht aufhörten das Alterthum hochzuschätzen, dafs die Franzosen gerade in dem gepriesenen Zeitalter Ludwigs des Vierzehnten und unmittelbar darauf sich mit grofsem Eifer diesen Studien gewidmet, dafs die Engländer neben ihren vortrefflichsten Schriftstellern und grofsen Dichtern niemals die Verehrung des klassischen Alterthums verloren haben, dafs in der schönsten Zeit der Italienischen Lit-

*) Briefe an Huet, Sylloge nova epistolarum varii argumenti, Bd. I. S. 637 ff. Nürnberg 1760. 8.

teratur Machiavell, welchen statt aller andern seines Volkes zu nennen genügt, wenn er sich anschickte die Alten zu lesen, eigens hierzu seine Staatskleider anzog. Insonderheit in Bezug auf die Philosophie und sogar auf die Mathematik hat Leibniz sich den Stimmen derer entgegensetzt, welche, wie er sagt, alle Ehrfurcht vor dem Alterthum ablegten, und von Platon und Aristoteles wie von elenden Sophisten sprachen: die metaphysische und sittliche Lehre des Platon, sagt er, welche wenige aus den Quellen schöpfen, ist heilig und richtig, und was er von den Ideen und ewigen Wahrheiten sagt, bewundernswerth; die logischen, rhetorischen und politischen Schriften des Aristoteles sind von der gröfsten Nützlichkeit für das Leben, wenn sie einem guten und durch Erfahrung gebildeten Kopfe in die Hände fallen; auch seine Physik lobt er, und wer den Archimed und Apollonius verstehe, fährt er fort, werde die Erfindungen der ersten Männer neuerer Zeit sparsamer bewundern. Auch in dieser Beziehung ist er seiner und der nächstfolgenden Zeit weit vorausgeschritten, und namentlich sind Platon und Aristoteles mehr als ein Jahrhundert später, als er jene Worte schrieb, erst wieder zu der Anerkennung gekommen, welche er ihnen gezollt hatte. Insbesondere bedauert er, dafs einige die Erinnerungen und Klagen grofser Männer, eines Baco, Galilei, Cartesius zur Vertilgung der alten Weisheit mifsbrauchten und zur Bemäntelung ihrer Unwissenheit, um den Schein zu haben, als ob sie von Rechtswegen Dinge verachteten, die nicht verdienten gewufst zu werden, sich selber und soviel an ihnen liege die Welt um alle Hülfsmittel und Erfahrungen sovieler Jahrhunderte betrügend. Wohl seien jenen bedeutenden Männern einige Aeufserungen in diesem Sinne entfallen, als ob wir zur richtigen Erkenntnifs einer grofsen Umänderung und Erneuerung bedürften, wenn wir dem Baco, oder einer leeren Tafel des Geistes, wenn wir dem Cartesius glauben; doch während diese selber grofse Erfindungen aus dem Ihrigen darböten, müsse man ihnen verzeihen, wenn sie zu ungemessen loszögen gegen die Verkehrtheit ihrer Zeiten und den faulen Götzendienst der überlieferten Lehrsätze: aber die kleinen Jünger, die nichts erfunden, und nicht weniger als vorher, nur mit Veränderung des Meisters, wieder einem Ueberlieferten anhiengen, erhöben kaum auf ein leichtes Gerücht, welches sie von der Lehre empfangen, ein leidenschaftliches

Geschrei, und trügen damit bei zur Verderbnifs der wahren Bildung, weil die Jugend von so süfser und stattlicher Unwissenheit eingenommen gern die dargebotene Farbe annähme, soviele Dinge vornehm nicht zu wissen. Befremdlich knüpft er daran den Gedanken, würden mit Vernachlässigung aller andern Studien nur Versuche und die Sprachen und Geschäfte unserer Zeit behandelt, so laufe die Religion Gefahr, deren Wahrheit entweder durch die Wunder der Gegenwart oder durch die Orakel des Alterthums bekräftigt werde. Indem er denselben Gedanken anderwärts weiter verfolgt, erklärt er sich zugleich über die Gelehrsamkeit und die Kritik. Was er aber unter Gelehrsamkeit (*eruditio*) versteht, ist im Wesentlichen grofsentheils nichts anderes als was man Philologie nennt, den Ausdruck in seiner ursprünglichen und wahren Bedeutung genommen; eine Behauptung, welche sich auch aus dem Sprachgebrauche jener Zeit leicht rechtfertigen liefse: doch hat er, obgleich nicht mit klarer Entwickelung und ohne bestimmte Scheidung, unter dem Begriffe der Gelehrsamkeit auch mehr oder weniger von der empirischen Naturkunde mitbefafst, welche niemand zur Philologie rechnet.

Scheiden wir dasjenige aus, was Leibniz, eben weil er nicht genau sonderte, aus diesem Gebiete in seinen Begriff der Gelehrsamkeit hineinzuziehen scheint, so befafst er unter dieser nach seinen eigenen Worten alles, was wir von den Menschen lernen, im Gegensatze gegen das, was aus dem Geiste erfunden wird; sie unterscheidet sich ihm von der Philosophie, wie das was thatsächlich ist (*quod est facti*), von dem, was Sache der reinen Erkenntnifs oder des Rechtes ist (*quod est rationis sive iuris*). Zwar können, sagt er, auch Theoreme, die auf rein geistigem Wege gefunden sind, ebenso gut wie Geschichten und Beobachtungen auf die Nachwelt überliefert werden, und insofern, setzen wir hinzu, wird er sie dem Gebiete der Gelehrsamkeit nicht abgesprochen haben; aber es kommt hierbei für die Wissenschaft an sich, ohne Rücksicht auf die Gelehrsamkeit, nicht auf das Ansehen des Buches an, sondern die immer noch einleuchtende Sicherheit des Beweises bewährt den Satz. So ist für die reine Wissenschaft nichts daran gelegen, ob Archimed der Verfasser des Schriftchens *de aequiponderantibus* sei; aber wenn es sich von Geschichte handelt, giebt das Denkmal selbst den Beweis für die Wahrheit. Leibniz hat

in diesen, obgleich etwas unordentlich hingeworfenen Worten das wahre Wesen der Philologie treffend bezeichnet und besser erkannt als andere Philosophen und als die meisten Philologen vom Fach. Er spricht nicht davon, konnte es aber auf seinem Standpunkte gewiſs nicht verkennen, daſs beide, Philosophie und Gelehrsamkeit, oder um statt dieser in Bezug auf die Geschichte aller geistigen Thätigkeit und die Entwickelung des menschlichen Geschlechtes die Philologie, und in Rücksicht der Natur die empirische Naturkunde zu nennen, auch wenn sie begriffmäſsig vollkommen von einander gesondert und in dieser Sonderung folgerecht durchgeführt werden, keinen absoluten Gegensatz bilden, und im Ergebniſs sich ebensowenig als Grund und Thatsache widersprechen dürfen, wenn nicht die eine oder die andere falsch sein soll, sondern daſs die wahre Gelehrsamkeit vom Thatsächlichen aus zum Gedanken, und die Philosophie vom reinen Erkennen und innern Grunde auf das Wirkliche, welches dem Thatsächlichen gleich ist, gelangen soll, daſs also beide in ihrer höchsten Vollendung gedacht, die freilich vor der Hand nur noch Ideal bleibt, von entgegengesetzten Ausgangspunkten in der Mitte zusammentreffen müssen, und jede von beiden die Probe der andern ist.

Daraus nun, daſs im Geschichtlichen, wie Leibniz sagt, das Denkmal selbst dem Ueberlieferten die Bewährung geben muſs, ist die Kritik entstanden: diese, meint er, sei von der göttlichen Vorsehung wieder erweckt und mit Hülfe der erfundenen Buchdruckerkunst gekräftigt worden, vorzüglich um die Christliche Religion ins Licht zu setzen. Man könne von der Geschichte und Gelehrsamkeit keinen gröſsern Nutzen als eben diesen erwarten; ja das ganze Studium des Alterthums scheine ihm fast diesen einzigen Nutzen zu gewähren, daſs wir die alten Urkunden unserer Glückseligkeit und so zu sagen unseres Adels, den wir als Wiedergeborne auf Christus zurückzuführen hätten, von Zweifel und Verderbnissen befreiten. Es müsse gezeigt werden, daſs die heiligen Bücher, welche wir haben, ächt und in der Hauptsache unverderbt auf uns gekommen seien; dies zu thun vermöge nur wer die Geheimnisse der kritischen Kunst, die Glaubwürdigkeit der Handschriften, die Eigenthümlichkeiten der Sprache, den Geist jener Jahrhunderte und die Folge der Zeiten kenne. Daſs der Urheber so groſser Dinge vom Himmel gesandt worden, bewiesen

die Weissagungen und Wunder, die unvergleichliche Heiligkeit seiner Lehre, die Festigkeit der Märtyrer und der Triumph des Kreuzes: dafs dieses aber alles so geschehen sei, liefse sich nur zeigen, wenn die ganze heilige und nicht heilige Geschichte aufs genaueste festgestellt werde; dazu bedürfe es der Sammlungen, Handschriften, Münzen, Inschriften und der andern Rüstzeuge der Gelehrten, wodurch der Geschichte Glauben verschafft werde: wefshalb er oft Sammlungen gewünscht habe, wie er sie von Marq. Gudius für die Inschriften, von Ezech. Spanheim für die Münzen erwarte; die Geschichte der Handschriften vermifst er noch insofern, als die besten aufzuzählen sein würden, die noch jetzo in Europa vorhanden seien, vorzüglich die, aus welchen die Schriftsteller abgedruckt worden, und die einzigen oder seltenen. Allerdings könne Religion und Vorsehung im Allgemeinen mit sichern Beweisen auch derjenige erhärten, der mit dem nächsten besten Versuch jene ordnende Kraft des Geistes in Verbindung bringe, welches die Sache des Philosophen sei: da nämlich jede Ursache aus jeder ihrer Wirkungen erschlossen werden könne, so liefse sich Gott aus jeder Erscheinung beweisen; denn Beweise seien nichts anderes als Ordnungen von Gedanken, welche den Zusammenhang der Dinge zu erkennen gäben: aber wenn es sich, wie für die Wahrheit der Christlichen Religion, von dem Verderben und der Erneuerung des menschlichen Geschlechtes, von den Unterschieden der Völker, von den ältesten Schriften handle, so bedürfe man des Gelehrten. Grofs sei der Nutzen der Geschichte, um edle Beispiele zur Erweckung der Menschen aufzustellen, damit sie auch selber Denkwürdiges zu leisten unternähmen, um die Grenzen der Reiche zu bestimmen, um wichtige Streitfragen im Staate zu erledigen, endlich um uns an der wundervollen Uebersicht der Begebenheiten zu ergetzen: doch insoweit könnten wir die Gelehrsamkeit missen, und ganze Völker mifsten sie, ungeachtet sie ihr Leben mit ziemlicher Bequemlichkeit führten: aber um die Wahrheit der Religion festzustellen sei Geschichte und Kritik durchaus nothwendig. Ginge die kritische Kunst verloren, so würden auch die menschlichen Hülfsmittel des göttlichen Glaubens zugleich damit zu Grunde gehen, und es würde nichts Tüchtiges mehr übrig bleiben, womit wir einem Sinesen oder Juden oder Muhamedaner unsere Religion beweisen könnten. Gesetzt die Fabelgeschichten

von Dietrich von Bern, womit in Deutschland die Kinder von den Ammen in Schlaf gebracht werden, liefsen sich nicht mehr unterscheiden von den Erzählungen des Cassiodor, des gleichzeitigen Geschichtschreibers, der Theodorichs Kanzler war; gesetzt es käme die Zeit, wo man im Zweifel wäre, ob nicht Alexander der Grofse, wie die Türken glauben, des Königs Salomon Heerführer gewesen sei; gesetzt es wären uns statt Livius und Tacitus nur einige zierliche, aber possenhafte Büchelchen übrig, wie sie heutzutage über die Liebschaften grofser Männer geschrieben werden; gesetzt endlich, es kämen jene nur aus den Mythologien bekannten Zeiten wieder, wie sie vor Herodot bei den Griechen waren, so wird alle Gewifsheit von den Dingen verloren sein, und weit entfernt, dafs man zeigen könne, die Bücher der heiligen Schrift seien göttlich, wird nicht einmal mehr feststehen, dafs sie ächt seien. Das gröfste Hindernifs für die Ausbreitung der Christlichen Religion im Morgenlande sei jener Völker Unkunde in der allgemeinen Geschichte. Er beklagt daher, dafs der Kritiker immer weniger würden: zu Anfang des siebzehnten Jahrhunderts habe die kritische Richtung geblüht und beinahe an ihrer Fruchtbarkeit gelitten, weil niemand für gelehrt gehalten wurde, der nicht oft gesagt habe: „Ich tilge aus; ich verbessere; ich habe eine alte Handschrift; diese Stelle haben die Abschreiber verderbt." Wie es kein Uebel gebe, was nicht irgend eine Frucht bringe, so sei, wenn man die Wahrheit sagen wolle, diese Richtung von den Streitigkeiten über die Religion genährt worden; denn weil von dem Sinne der Schrift, von der Uebereinstimmung der Alten, von ächten und untergeschobenen Büchern niemand urtheilen könne, der nicht in jeglicher Art von Denkmälern wohl bewandert ist, so sei in den Bibliotheken nichts unberührt geblieben. Jacob, der König von Grofsbritannien, und die ersten Männer in Kirche und Staat hätten sich fast über das Mafs mit diesen Händeln abgemüht. Nachdem diese aber in Krieg und Blutvergiefsen übergegangen, sahen die Verständigern ein, es werde mit diesem Geschrei nichts erreicht, und nach wiederhergestelltem Frieden ergriff viele ein Ekel an diesen Fragen und dieser Art der Gelehrsamkeit. So begann eine neue Periode der Wissenschaften: Galilei, Baco, Cartesius, Gassendi und andere, in Deutschland der einzige, welcher mit jenen zusammengestellt werden könne, Joach. Jungius, erregten die Hoff-

nung, die Natur werde sich mit Hülfe der Mathematik erkennen lassen. Warum die Schüler auch dieser Männer mit sovielen Mitteln sowenig leisteten, lasse er jetzo bei Seite liegen; aber das Studium des Alterthums und die tüchtige Gelehrsamkeit sei von jener Zeit an hier und da in Verfall gekommen, soweit daſs einige sich schämten Schriftsteller anzuführen, theils damit sie nicht schienen nicht alles aus ihrem Kopfe genommen zu haben, theils zur Begünstigung ihrer Trägheit: daſs die Seuche dieser Vernachlässigung nicht weiter um sich greife, dafür müſsten die Menschen erinnert werden, es sei um der Religion willen von Wichtigkeit, die gründliche Gelehrsamkeit zu erhalten.

Auch der gröſste Mann, der überlegenste Geist, ist den Einflüssen seiner Umgebung, des Volkes, unter welchem er erzogen und gebildet worden, des Zeitalters, in welchem er herangewachsen, wo nicht unterworfen doch ausgesetzt: so tragen denn auch diese Aeuſserungen stark das Gepräge ihrer Zeit. Aber auſserdem muſs man bedenken, daſs Leibniz dieses an Huet bei Gelegenheit des von letzterem herausgegebenen Werkes über die Wahrheit der Christlichen Religion schrieb; und ohne unehrlich zu heucheln (denn seine Seele war von Ehrfurcht vor dem Heiligen erfüllt und von ächter Religiosität geweiht, obgleich der Pöbel ihn für einen Unchristen hielt und kein Geistlicher ihn zur Gruft begleitete), also ohne Gleiſsnerei war er doch gewohnt, mit eigenthümlicher Milde und Billigkeit, ja mit feinem fast hofmännischem Weltton sich den Personen anzupassen, und jedesmal die ihnen angemessenste und angenehmste Seite herauszukehren. Dabei hat er indeſs keinesweges unterlassen, die Betrachtung ins Allgemeine zu spielen, und arbeitet sichtbar darauf hin, der Gelehrsamkeit überhaupt weit über die Grenzen der von ihm hervorgehobenen unmittelbaren Anwendung von Seiten des Eifers für die Religion Freunde und Beschützer zu gewinnen. Im Verhältniſs zu gewissen heutzutage ziemlich verbreiteten Ansichten finde ich unsern Leibniz in vielfältigem Widerspruch. Man hört auch in unsern Tagen, freilich nicht im Schooſse dieser Akademie, welche im Sinn allgemeiner Wissenschaftlichkeit und somit in Leibnizens Geist alle Richtungen des Wissens gleichmäſsig pflegt, und nicht etwa bloſs ihrer Verfassung gemäſs sondern in der innern Ueberzeugung aller ihrer Mitglieder davon durchdrungen ist, daſs in

harmonischer Ausbildung aller Gebiete der Erkenntnifs und in gegenseitiger Anerkennung aller die Blüthe der Wissenschaften gedeihe, hier also nicht, wohl aber sonst von Einseitigen und Mindergebildeten hört man ohngefähr dasselbe, was schon Leibniz hören mufste, dafs das Studium der Alten nichts mehr fruchte; und gerade wie damals soll der neue Aufschwung der Naturwissenschaften, zumal in Verbindung mit ihrem gewaltigen Eingreifen in das praktische Leben, diesem eingeschränkten Urtheile zur Begründung dienen. Es hat sich damals nicht gerechtfertigt, obwohl es von gröfsern Männern veranlafst war; um so weniger mögen wir jetzo dabei verweilen. Aber noch auffallender ist ein anderer Gegensatz der Leibnizischen Ansichten gegen heutiges Gerede. Gewisse Fromme fürchten vom Heidenthum für die Religion; Leibniz fand in der alterthümlichen Gelehrsamkeit und in der ungetrübten kritischen Erkenntnifs der gesammten Geschichte der menschlichen Entwickelung einen Stützpunkt für ebendieselbe. Doch wer sollte nicht den Kopf schütteln, wenn Leibniz der Kritik eine positive Mitwirkung zur Beglaubigung der Christlichen Religion zutraut, nachdem die Erfahrung scheint gezeigt zu haben, wie jene immer mehr und mehr verneine und ausrotte? Ueberhaupt spricht man fast immer nur von der Kritik als einer aufhebenden und vernichtenden Thätigkeit. Der Form nach tritt sie allerdings häufig so auf: aber es kommt nur darauf an, ob sie richtig geübt wird, und also das erreicht, was sie will, das Wahre, und sie wird alsdann nicht verneinen und zerstören, sondern bejahen und aufbauen. In der Wahrheit liegt das ächte Positive, und der Irrthum ist die eigentliche Verneinung, wie positiv er sich auch zu gebehrden versteht. Zu allen Zeiten, nicht blofs im Heidenthum, hat menschlicher Irrthum für göttlich erklärt, was der reifer gewordene menschliche Geist nicht blofs als ungöttlich, sondern sogar nicht mehr für menschlich erkannt hat, und der blendende falsche Schein der Göttlichkeit ist um so gefährlicher, da er in Verbindung mit andern Vorurtheilen, mit Schwäche des Verstandes und Roheit des Gemüthes, untermengt mit weltlichen und eigensüchtigen Zwecken, unterstützt von den Leidenschaften und Begierden der Menschen sogar zu Verbrechen führt, die lange Zeit von Staats- und Rechtswegen begangen worden sind und leider selbst jetzo noch an ungeordneten, wild und fanatisch erhitzten

Köpfen Vertheidiger finden. Man kann gegen die Lobsprüche, welche Leibniz der Kritik ertheilt, noch einwenden, diese werde gröfstentheils gar nicht an den heiligen Schriften, sondern an ganz andern Gegenständen geübt. Aber dieses hat er nicht übersehen; vielmehr weiset er wiederholt auf einen viel weiter um sich greifenden Gebrauch derselben hin, und besteht gerade darauf, bei der engen Verbindung der gesammten Litteratur und Geschichte sei auch über die heiligen Bücher zu urtheilen nur der im Stande, welcher in jeder Art von Denkmälern wohl bewandert sei, fordert also nicht etwa eine sogenannte *Critica sacra*, welche besondern und von der übrigen Kunst abweichenden Grundsätzen zu huldigen pflegte, sondern eine kritische allgemeine Gelehrsamkeit. Wir wollen nicht in Abrede stellen, dafs diese auch durch das ermittelte Thatsächliche für die heiligen Bücher von Nutzen sein könne; aber höher dürfte etwas anderes anzuschlagen sein. Auslegung und Kritik wird mit unverkümmerter Freiheit und Unbefangenheit an den nicht heiligen Schriften gelernt und geübt, während sie in Bezug auf heilige oft lange Zeit einerseits durch vorgefafste Meinungen, welche in gebotenen Lehrsätzen befestigt worden, auf einen vorausbestimmten Punkt gebannt, anderseits durch sogenannte Neologie, welche die Quellen nur wieder einer andern ebenfalls vorgefafsten Ansicht willkürlich unterordnet, leicht irre geleitet wird. Ist aber auf einem freieren Gebiete das Urtheil erst erstarkt, so überträgt sich später die ausgebildetere Methode mit gröfserer Sicherheit und Geschick auch auf heilige Schriften. Wenn sich endlich Leibniz in einer Stelle ziemlich so ausgedrückt hat, als habe Gelehrsamkeit und Kritik ihren einzigen Nutzen für die Religion, so leitete ihn dahin, allerdings in einigem Widerspruche mit ihm selber, nur die Adresse dieser Briefe. Lessing, der auf diese Briefe an Huet aufmerksam gemacht und einiges von ihrem Inhalte ausgezogen hat, hielt aufser andern durch unvollständige Mittheilung bewirkten Milderungen auch die Weglassung jener stärksten Stelle für zweckmäfsig; er sah unstreitig, dafs die Gelehrsamkeit und Kritik der ganzen Geschichte des Menschengeschlechtes gewidmet ist, und fand die Leibnizische Erinnerung, ganz streng in der Beziehung, wie sie ihr Urheber gegeben hat, nur darum vorzüglich bemerkenswerth, weil sie ihm bei dem damaligen Zustande der Gottesgelahrtheit noch viel nöthiger schien, da wie er beifügt,

kaum noch Schatten von den Gelehrten vorhanden seien, welche zu Leibnizens Zeit blühten, und besonders die Gottesgelehrten, welche sich die Erhaltung gründlicher Gelehrsamkeit am meisten sollten angelegen sein lassen, das allerwenigste davon verständen: eine Saite, die er gern anschlägt, nicht aus Gehässigkeit gegen Religion oder Christenthum, sondern aus Widerwillen gegen jede Art von Mittelmäfsigkeit und Seichtigkeit, und gegen eine damals anfangende oberflächliche Aufklärerei, die sehr verschieden war von seiner eigenen Weise der Aufklärung und Duldung.

Geschichte, Auslegung und Kritik sind die einzigen menschlichen Hülfsmittel, die Quellen der positiven Religion in ihr wahres Licht zu stellen; an ihrer Hand mufs zugleich die weitere Entwickelung der Lehre und der Verfassung durch alle Zeiten verfolgt, müssen die Verunstaltungen des Ursprünglichen, die unwillkürlichen Irrthümer oder absichtlichen Entstellungen und Täuschungen, die menschlichen Anmafsungen aufgedeckt und zurückgewiesen werden: aber jene können dieses im Kampfe gegen grofse Hemmungen nur langsam im Laufe von Jahrhunderten leisten, und nur in dem Grade erfolgreich, als sie nicht im voraus bestimmten kirchlichen oder politischen Grundsätzen dienen sollen, sondern völlig frei sind. Bei seiner Empfehlung der Gelehrsamkeit hatte Leibniz, denke ich, auch diese Erwägung im Hintergrunde. Seine Richtung war, angemessen seiner Vielseitigkeit, überall vermittelnd und versöhnend: er hatte in sich die Gegensätze des Gelehrten und des Philosophen, der Empirie und der Speculation mehr als irgend einer aufgehoben; in der Philosophie selber benutzte er im Widerspiel mit Cartesius die früheren Systeme, und suchte das Entgegengesetzte derselben auszugleichen, was eben auch durch eine besondere Art philosophischer Kritik geschieht, wie schon Platon die Gegensätze der ältern Philosopheme, ihre Einseitigkeit aufweisend, zu innerlicher Durchdringung verband: auch Vernunft und Offenbarung fand Leibniz in Uebereinstimmung. Seine ganze Seele wie sein System war Harmonie. Diesen versöhnlichen Sinn übertrug Leibniz auch auf die Religion und setzte ihn in Thätigkeit zur Vereinigung der Christlichen Religionsparteien, wofür Gelehrsamkeit und Kritik dem eben angedeuteten zufolge nothwendige und erspriefsliche Hülfsmittel sind, wenn man nicht abgeneigt ist Vernunft zu hören; Unwissenheit und starrer, jederzeit mit ir-

gend einer Art von Unfreiheit verbundener Dogmatismus sind dagegen das unübersteiglichste Hindernifs. Leibniz äufsert gerade in einem der Briefe, von welchen wir reden, er glaube diejenige Glückseligkeit der Zeiten nunmehr zu erkennen, dafs er beinahe hoffe, es werde kirchlicher Friede und Eintracht zu Stande kommen; er gründete diese Hoffnung vorzüglich auf die Weisheit und Mäfsigung der damaligen Fürsten, namentlich dessen, welchem er diente, vom Hause Braunschweig-Lüneburg, und des damaligen Oberhauptes der Römischen Kirche. Indessen spricht er auch von Zurückweisung; und stelle man Forderungen und Bedingungen, die zu gewähren nicht in unserer Macht stände, so könne dieses uns nicht angerechnet werden: er fürchtet zugleich, wenn jetzo nichts erfolge und die Gelegenheit verloren gehe, werde die öffentliche Freude um etliche Jahrhunderte hinausgeschoben werden. Die Absicht war edel und heilig: denn wer wollte für alle Zeiten die Religion der Liebe zum Kampfplatz des Hasses, die Lehre der geistigen Freiheit zur Knechtung der Seelen bestimmen? Jede Entzweiung in der allgemeinen Entwickelung dient nur als Stufe zur Wiederherstellung der Einheit auf einem höhern Standpunkte. Sowenig aber Leibniz sich im Zweck irrte, ebensowenig überliefs er sich übertriebenen und zu sichern Hoffnungen auf den Erfolg; vielmehr erkannte er mit vorhersehendem Geist, dafs, wenn die damaligen Versuche mifslängen, die Menschheit noch Jahrhunderte lang der Segnungen des kirchlichen Friedens nicht im vollen Mafse würde theilhaftig werden.

XIX.

Zur Begrüſsung des Herrn Neander als neu eingetretenen Mitgliedes der Königlich Preuſsischen Akademie der Wissenschaften in der öffentlichen Sitzung derselben zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 4. Juli 1839.

Sie haben, verehrter Herr, nach kurzer Berührung einiger Beziehungen, welche Sie als persönliche bezeichnen, und in welchen Sie nur jene Bescheidenheit hervortreten lassen, welche dem wahren Gelehrten eigen ist, das Verhältniſs der Theologie als positiver Wissenschaft zu den allgemeinen Wissenschaften dargestellt, und auf den engen Zusammenhang hingewiesen, in welchem besonders das von Ihnen vorzugsweise bearbeitete Gebiet der Theologie zur allgemeinen Geschichte der Menschheit steht. Bedürfte die Wahl, durch welche die Akademie Ihren wissenschaftlichen Verdiensten, Ihrer Gelehrsamkeit, Ihrem Scharfsinn, Ihrer geistigen Freiheit andern Bestrebungen des Zeitalters gegenüber, kurz Ihrer ganzen Eigenthümlichkeit als Gelehrter und Mensch, diejenige Anerkennung gegeben hat, welche allein sie geben kann, bedürfte, sage ich, diese Wahl einer Rechtfertigung vor irgend jemand, so würden Ihre Worte dieselbe vollständig geleistet haben. Niemand kann lebhafter als ich, der ich die Ehre habe Sie im Namen der Akademie heute öffentlich als den Unsrigen zu begrüſsen, davon durchdrungen sein, daſs die Wissenschaft des Göttlichen und die Geschichte der Entwickelung des religiösen Geistes und Lebens, freigehalten von den Hemmungen menschlicher Satzungen und hierarchischer Herrschaft, die edelste und erhabenste Beschäftigung des Gelehrten und die Blüthe der allgemeinen Wissenschaften sei, denen die Akademie ihren Gesetzen gemäſs gewidmet ist, und die Akademie kann sich dieser Ansicht um so weniger entziehen, als wie Sie bemerkt haben, die Theologie durch drei Elemente, das philosophische, philologische und geschichtliche, mit den allgemeinen Wissenschaften ebenso innig verbunden ist als die Rechts-

gelehrsamkeit, deren Meister zu den Ihrigen zu zählen sie niemals Bedenken getragen hat. Kein Zweig des menschlichen Wissens greift stärker und umfassender, segensreicher oder störender, in die Gesammtbildung der Völker ein als die positive Religionslehre; ihre wissenschaftliche und geschichtliche Betrachtung ist also einer der bedeutendsten Theile der Philosophie und Geschichte, zu deren Förderung diese Gesellschaft verbunden ist. Ja es darf bei diesem Anlafs und am heutigen Tage nicht übergangen werden, dafs jene Königliche Gesellschaft der Wissenschaften, welche als erste Form dieser Akademie auf Leibnizens Anregung und Betrieb gestiftet worden, nicht ohne besondere Rücksicht gerade auf das von Ihnen mit der gröfsten Auszeichnung angebaute Feld der kirchlichen Geschichte ins Dasein gerufen wurde; und es mag als ein günstiges Zusammentreffen angesehen werden dürfen, wenn sich mir, der ich heute als Organ der Gesammtakademie über Leibniz gesprochen habe, ein Gegenstand der Betrachtung darbot, der Ihren Studien, verehrter Herr, ebenso nahe als den meinigen liegt, und als ein einleuchtendes Beispiel dienen kann, wie wenig Ihre wissenschaftlichen Leistungen und Bestrebungen einer Akademie fremd seien, welche unter allen Philosophen und Gelehrten den einzigen Leibniz als ihren wissenschaftlichen Stammherrn verehrt. Habe ich selber, was mein Bestreben war und mir die Pflicht des Vorsitzenden zu sein scheint, in meiner Eröffnungsrede den Geist und die Gesinnung dieser Gesellschaft einigermafsen getroffen, und irre ich nicht, wenn ich mir schmeichle, der Sinn meiner Rede sei auch mit den von Ihnen soeben vorgetragenen Worten und mit der ganzen Richtung Ihrer edlen Seele in Einklang: so stimmen auch Sie in den Geist der Akademie so vollkommen ein, dafs uns nichts zu wünschen übrig bleibt, als dafs Sie unserer Gesellschaft mit der Treue und dem uneigennützigen Eifer, der Sie als hochverehrten und mit inniger Liebe und herzlicher Anhänglichkeit belohnten Lehrer der Jugend beseelt, soviel Antheil widmen mögen, als Ihre übrigen wichtigen Berufsgeschäfte zulassen.

XX.

Einleitungsrede gehalten zur Feier des Geburtsfestes Seiner Majestät des Königs Friedrich Wilhelms IV. in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften am 22. October 1840.

Bekanntlich hat der von Friedrich dem Grofsen auch unserer Akademie verbundene ebenso tugendhafte als geistvolle und gelehrte Verfasser des Geistes der Gesetze, dessen Name noch heutzutage wie vor hundert Jahren von zwei engverbrüderten Arten von Menschen, den Frömmlern und den Knechtischen, sehr ungern gehört wird, dessen Grundsätze aber meist so ungefährlich als wohlbegründet durch das Studium der Rechte und der Geschichte sowohl des Alterthums als der mittlern und neuern Zeit, und ungeachtet der Entfernung von aller Schulphilosophie grofsentheils ächt philosophisch sind, die Tugend zum Princip des Freistaates, die Ehre zum Princip der Monarchie gestempelt, nicht sowohl aus Spott und Ironie gegen letztere, wenngleich er es auch daran in der Ausführung des Einzelnen hier und da nicht fehlen läfst, sondern weil er sich wie Machiavell mit natürlicher Unbefangenheit und grofser Objectivität in das Gegebene vertieft, und die in demselben erscheinenden Grundkräfte erkannt hatte. Er versteht aber unter der Tugend die politische, das heifst die Vaterlandsliebe oder die Liebe der Gleichheit, nicht die philosophische oder sittliche, noch auch die Christliche oder religiöse Tugend; und solange Politik, Philosophie und Christliches Leben nicht zu einer ungetrennten Einheit werden verschmolzen sein, was noch in weiter Ferne liegen dürfte, da sich alle drei noch mannigfach widersprechen, und die Versuche der Ausgleichung sehr unvollkommen und phantastisch sind, wird man jenen Unterschied als einen thatsächlichen gelten lassen müssen. Die Vaterlandsliebe ist aber, wie schöne und rührende Erinnerungen sich auch an den Boden, an

die Fluren und Gewässer, die Berge und Thäler knüpfen mögen, wo unsere Kindheit gespielt, unsere Jugend ihre ersten Kräfte versucht hat, nicht die Liebe zur Scholle: sonst müfste der Hörige die stärkste Vaterlandsliebe haben, da er vielmehr gar keine hat: sie ist allerdings, ich scheue mich nicht es zu wiederholen, so übeln Klang diese Wörter auch durch Misbrauch erhalten haben, sie ist die Liebe der Gleichheit, welche wiederum mit der Liebe der Freiheit einerlei ist; und nur im Vaterlande oder dem Staate, welchem er angehört, geniefst jeder seine vollen Rechte und ist im Genusse derselben politisch frei. Unter Gleichheit ist ferner nicht die numerische verstanden, sondern die verhältnifsmäfsige, nach dem Mafse des Werthes oder der Würdigkeit, welche Alter, Talent, Einsicht, Bildung, Vermögen und Besitz, und selbst der Adel des Geschlechtes, das ist ererbtes Ansehen, oder nach dem Ausdruck des Aristoteles und des Kaisers Friedrich des Zweiten, alte Tugend und alter Reichthum geben: und die schönste Folge der ächten Freiheit ist die Uebereinstimmung der einzelnen durch Sprache und Sitte Verbundenen zu einem Gesammtgeist, dafs alle sich, sogar bei übrigens entgegengesetzten Bestrebungen, als Glieder Eines Ganzen fühlen, zu dessen Wohle jeder an seiner Stelle und nach seiner Lage, seiner besten Ueberzeugung gemäfs, ungeachtet sich die Einzelnen in dieser widersprechen können, beitragen will, indem er sein Wohl und das Wohl des Ganzen für unzertrennlich hält, ja ersteres dem letztern, das Einzelne und Besondere dem alles Umfassenden unterordnet und aufopfert; in dessen Ehre und Ruhm alle sich selbst geehrt fühlen, dessen Schmach und Beschimpfung sie als eigene Schmach empfinden, die zu rächen jeder weit mehr als für den eigenen Namen Gut und Blut einsetzen wird. Gewifs kann dies alles in der vollendeten Despotie nicht stattfinden, weil in ihr keine Liebe zur Gleichheit denkbar ist, sondern wie der Despot selber nur seinen Vortheil im Auge hat, so alle Unterthanen, nur in der Knechtschaft gleich, eben aus dieser verworfenen Gleichheit herausstrebend ihren Nutzen auf jedem Wege verfolgen und sich durch diesen und den daraus entspringenden sinnlichen Genufs schadlos zu halten suchen; weil ebensowenig eine Liebe zur Freiheit in ihr gestattet ist, und ebensowenig ein Gemeingeist entstehen kann, wo nicht einmal eine Gemeinde sich vorfindet. Allerdings scheint dieser Be-

hauptung zu widerstreiten, dafs doch auch die Despotie durch Zusammenwirken der gesammten Volkskräfte Grofses ausführt; aber betrachtet man die Hülfsmittel, welche dabei in Bewegung gesetzt werden, so findet man leicht, dafs es nicht ein politischer Gemeingeist sei, womit die Despotie das Grofse bewirkt. Es mag frevelhaft klingen und ist es dennoch nicht, dafs in der Despotie die Religion in den Hauptbeziehungen die Stelle des politischen Gemeingeistes vertritt, ja dafs der mächtigste Hebel, womit despotisch beherrschte Völker zu grofsen Thaten getrieben werden, die Religion sei, nicht die wahre und ächte Religion, sondern — und gerade darum ist die Behauptung nicht frevelhaft — die religiösen Vorurtheile und Irrthümer, mittelst welcher solche Völkerschaaren zu allen Zeiten fanatisirt worden sind; und wenn auch Freie durch das Losungswort der Freiheit, wie sich der gemeine Sprachgebrauch ausdrückt fanatisirt werden, so erweist sich dieses schon dadurch als das minder natürliche, dafs der Name des Fanatismus selbst vom Religiösen erst auf das Politische übertragen ist, ohngefähr wie man, freilich ungeschickt genug, den Namen der Hierarchie zur Bezeichnung eines Verhältnisses weltlicher Staaten gebraucht, wenn man von einer Hierarchie der Beamten spricht. Ist ein despotisch beherrschtes Volk den religiösen Vorurtheilen entwachsen, so hat die Despotie ihre stärkste Springfeder verloren; daher es für sie von der höchsten Wichtigkeit ist, jene Irrthümer zu hegen und zu pflegen. Sind sie verschwunden, so bleiben aufser der Anwendung von List und Täuschung nur Furcht, Ehrgeiz und Habsucht als die Leidenschaften übrig, durch deren Erregung der Despot mächtig wirken kann. Wie verhält es sich aber mit der Monarchie? Wäre in derselben keine Freiheit, so könnte auch keine Vaterlandsliebe darin sein; aber vorausgesetzt dafs Freiheit darin sei — und nur unter dieser Voraussetzung ist sie von der Despotie verschieden, obgleich in der Wirklichkeit die Formen selten vollkommen und rein ausgeprägt sind, wie in der Natur die Grundstoffe selten unvermischt vorkommen, sondern oft und fast nothwendig finden sich der Despotie auch monarchische, der Monarchie despotische Elemente eingemischt — vorausgesetzt also dafs Freiheit darin sei, bietet die Monarchie in der Person des Fürsten einen Mittelpunkt dar, in welchem die Vaterlandsliebe sich nur desto glänzender sammelt und feuriger entzündet. Denn

in dem Fürsten ist das ganze Vaterland nicht blofs als eine sogenannte moralische Person, sondern als eine wirklich erscheinende vorgestellt; in ihm vereinigt sich der ideale und allgemeine Gedanke des Vaterlandes mit einer Persönlichkeit, welcher der Mensch sein Herz zuwendet, in ihm das Vaterland und im Vaterlande ihn erkennend, ehrend, liebend; und so mächtig auch die Herrschaft des Gedankens ist, so wirkt doch die Liebe und das Vertrauen zu einer bestimmten Person, wenn der Gedanke von dieser wie ein Panier getragen und in ihr gleichsam verkörpert ist, noch gröfsere Wunder, gleichwie ein Heer, so begeistert es übrigens sein mag, von der Zuversicht, welche es auf die Person eines bewährten Feldherrn setzt, und von der Verehrung desselben mehr gehoben wird, als wenn es den Befehlen eines Senates oder Hofkriegsrathes folgte.

Freilich findet dieses günstige Verhältnifs wieder nur alsdann statt, wenn Geist und Richtung des Fürsten und Geist und Richtung des Volkes einander nicht widerstreben, sondern entweder ursprünglich übereinstimmen oder sich ausgleichen und einander sich ähnlich machen, indem der Fürst entweder den bereits entwickelten und erstarkten oder mit mehr oder weniger Kraft, Klarheit und Bewufstsein einem bestimmten Ziele entgegengehenden Volksgeist erfafst und ihm folgt, während er ihn zugleich leitet, oder indem er mit überragendem eigenen Geiste seinem Volke und Zeitalter vorauseilend beide nach sich und zu sich hinauf zieht: ersteres mit minderer Gefahr, da es selten, und gewöhnlich erst durch die Schuld oder Schwäche der Machthaber geschieht, dafs das gesammte Volk eine verderbliche Richtung verfolge, in welche dann auch der Fürst hineinverwickelt werde; letzteres nur dann, wenn der Herrscher wenigstens schon einige Empfänglichkeit im Volke vorfindet und der Weg bereitet ist, weil auch das kräftigste Oberhaupt sein Volk nur dadurch erziehen und erheben kann, dafs er die besseren Elemente aus demselben versammelt und kräftigt, und damit die geringeren und schlechteren niederkämpft. Kann so die Uebereinstimmung des Herrschenden und der Beherrschten von jeder der beiden Seiten ausgehen, so kann sie auch wieder in Rücksicht der Zeit auf zwei verschiedene Weisen entstehen, plötzlich oder allmälig: plötzlich, wenn irgend eine grofse Begebenheit, insonderheit grofses Mifsgeschick, die

schlummernden Kräfte begeisternd in Bewegung setzt, oder eine grofse Hoffnung von dem neuen Fürsten nicht nur nicht getäuscht, sondern sogar überboten wird, oder eine ängstliche Erwartung und Besorgnifs sich Lügen gestraft sieht; allmälig, wenn in langer Ruhe Fürst und Volk sich wie die Glieder einer Familie gleichsam in einander hineinleben, sich in dieser Gemeinschaft behaglich fühlen, und so einander wechselseitig vertrauen lernen. Die erste Bedingung des politischen Lebens, durch welche allein selbst die Freistaaten grofs und blühend werden können und im Alterthum geworden sind, ist Gehorsam; aber der Gehorsam, welcher in der Despotie nur aus Furcht entspringt, verklärt sich in der Monarchie, unter jenem Verhältnifs des Fürsten und des Volkes, zur Liebe, wie die Furcht vor Gott oder vor einer eisernen Nothwendigkeit des Schicksals, die einem knechtischen Volke angemessen ist, sich durch die Milde des Christenthums wohlthätig und beruhigend für das Gemüth zur Liebe Gottes und zur Ergebung in die Rathschlüsse der göttlichen Vorsehung umgewandelt hat. Obgleich der politische Grundsatz, der König sterbe nicht, unläugbar richtig und die Gewährleistung der Monarchie und der Ruhe und Sicherheit des monarchischen Staates ist, welche gefährdet wäre, wenn das Königthum, ohne gesetzlich feste Nachfolge, auch nur einen Tag ruhte; so verliert dieser Grundsatz doch seine Geltung für das Gefühl, und der König stirbt jedem noch so geringen Gliede des Staates, sobald sich zu dem politischen Verhältnifs diese menschliche Empfindung der Liebe gesellt hat: und unstreitig ist diese die edlere: denn wenn der Staat seinen Zweck, die Verwirklichung der ganzen sittlichen Natur des Menschen, vermöge welcher Verwirklichung das Politische im Menschlichen, das Menschliche im Politischen ganz aufgehen würde, noch nicht in allen Beziehungen erreicht hat, so ist doch allerdings in jener Liebe eine solche Vereinigung des Menschlichen und Politischen theilweise gefunden. Weit entfernt, dafs diese Anhänglichkeit an die Person des Herrschers knechtisch sei und nur in die Despotie passe, kann es, abgerechnet etwa den vollendeten Weltbürger, der sich und sein Gefühl ganz vom Staate losgelöst hat oder losgelöst zu haben glaubt, nur dem vollendeten Sklaven gleichgültig sein, wen die Majestät umkleide, und vielmehr nur in der Despotie ist es für den Gehorchenden völlig einerlei, wer

die Majestät trage, wenn anders darin von Majestät die Rede sein kann; denn in dieser beugen sich alle ohne Liebe demselben Joch, unbekümmert darum, wer es ihnen auflege, und suchen und genieſsen nur den eigenen Vortheil, solange als es dem Machthaber beliebt ihnen denselben zu lassen. Darin nun, daſs in der Monarchie die Vaterlandsliebe mit der Liebe zu der Person des Fürsten verschmolzen ist und an ihm als Stellvertreter des Vaterlandes mit vermehrter Stärke haftet und festhält, liegt die allgemein gültige Bedeutung der Feier, womit das ganze Land den Geburtstag seines Königs begeht, einer Feier, welche eben in dem Bewuſstsein wurzelt, daſs Fürst und Volk in der Monarchie nicht bloſs durch Befehl und Gehorsam, sondern durch das Band der Eintracht und Liebe verbunden sind. Denn da die Freude nicht befohlen werden kann und folglich kein Gegenstand des Gehorsams ist, so würde eine solche Festfeier nur Verstellung und Schmeichelei sein, oder im günstigsten Falle nur herkömmliche Form ohne Gedanken und Empfindung, wenn sie nicht auf jener Grundlage beruhte. Aber daſs man nicht glaube, gerade weil in der Monarchie der König jedem Unterthanen stirbt, lasse jene Freude sich nicht alsbald auf den Nachfolger übertragen, genügt schon die Ueberlegung, daſs der Erbe des Thrones, selbst ehe er dem Volke neue Wohlthaten erzeigt oder versprochen hat, wie Erbe der Rechte und Pflichten, also auch Erbe der Liebe ist, welche dem Vorgänger zugewandt war; obgleich diese Liebe sich inniger zeigen wird, wenn das Volk im voraus der festen Ueberzeugung lebt, der neue Fürst werde dem Beispiele seiner Vorfahren nachfolgen, und von seiner Herzensgüte, der Erhabenheit seiner Gesinnung, der edlen Bildung und Richtung seines Geistes, endlich von seiner Unbefangenheit, Besonnenheit und Weisheit sich eine glückliche Zukunft vorbedeutet sieht. Wie alles dieses sich an unserem erlauchten Fürstenhause bestätige, bedarf für den Zuhörer, der gewohnt ist wie im Besondern das Allgemeine anzuschauen, so auch wieder allgemeinen Betrachtungen sogleich selber ihre Anwendung auf das Besondere zu geben, keiner ausführlichen Erörterung. Jeder erkennt, wie Friedrich der Groſse dem Zeitalter vorschreitend sein Volk sich nachgezogen und herangebildet, und durch groſse Thaten nicht allein sondern auch durch die fortgesetzten Segnungen einer langen Regierung die Herzen seiner

Unterthanen mit der seiner Person gewidmeten Vaterlandsliebe erfüllt hat; wie Friedrich Wilhelm der Dritte nicht blofs unter dem begünstigenden Einflufs ungewöhnlicher Eräugnisse und grosser Mifsgeschicke, sondern früher schon und wiederum später sich mit seinem Volke in jene beneidenswerthe Uebereinstimmung gesetzt hat, dafs der Befehl zur väterlichen Aufforderung und Ermahnung, der Gehorsam zur Liebe wurde; und da wir endlich mit tiefer Betrübnifs das grofse und edle Leben dem allgemeinen Loose des Sterblichen erliegen sahen, leuchtete zugleich in die Nacht unseres Seelenschmerzes ein tröstender Stern, mischte sich zu der Bekümmernifs das Vorgefühl der allgemeinen Liebe zu einem Herrscher, der sich aller Herzen zu gewinnen wisse: und war auch zuerst, wie es sich geziemte und wozu das Gefühl drängte, die Trauer überwiegend, so haben schon die wenigen Monden der neuen Herrschaft alle edlen Geister entflammt, alle Strahlen der Vaterlandsliebe, die dem Verewigten geweiht war, immer kräftiger und gedrängter zu einem neuen Lichtpunkte und Brennpunkte in dem grofsherzigen Fürsten versammelt, welchem das Preufsische Volk jetzo zum ersten Mal das erhebende Fest gefeiert hat, dessen Nachfeier wir heute in unserem besonderen und engeren Kreise begehen, und die vorschreitende Zeit, welche alles bewährt, wird dem beneidenswerthen Loose unseres Vaterlandes dauernde Bestätigung geben.

Die beste Schule des Gemeingeistes und somit der Vaterlandsliebe ist die Körperschaft. Freilich gilt es mit Recht für ein grösses Uebel, wenn irgend eine Gesellschaft einen Staat im Staate bildet: aber hierbei denkt man sich zwei einander widersprechende und entgegenarbeitende Systeme, wovon das eine, nämlich jener Staat im Staate, den wirklichen Staat beherrschen oder was einerlei ist aufheben will. Die Körperschaft dagegen, von welcher ich rede, ist ein Mikrokosmos in dem Makrokosmos des Staates, ein Organ im Gesammtorganismus; die Gesundheit wie des Leibes so des Staates besteht in der richtigen Zusammenstimmung der besondern und eigenthümlichen Thätigkeiten dieser Organe zu dem Gesammtleben. In dem geringern Kreise der Körperschaft, die allerdings einen kleinen Staat darstellt, aber nicht einen vom Ganzen geschiedenen sondern in dasselbe aufgenommenen, übt und lernt sich in beschränktern und überschaulichern Verhältnissen

die wahre Freiheit und die Liebe zur wahren Gleichheit, und zugleich die Unterordnung und der Gehorsam, mit Einem Worte der Gemeingeist; und inwiefern dieser seinen Mittelpunkt in der Person des Fürsten findet, kommt in den Körperschaften die Liebe zu dieser am leichtesten zum Bewufstsein: sie sind es daher vorzüglich, welche diese Liebe durch ihre Festlichkeiten aussprechen. Die Königliche Akademie der Wissenschaften, ein von dem König selbst eingesetztes Gemeinwesen, hat nicht sowohl mit bewufster Absichtlichkeit als durch einen sichern Griff für die Feier des Geburtsfestes des regierenden Königs nächst dem Ausdruck ihrer Verehrung, Anhänglichkeit und Liebe für den angestammten Herrscher einen Ueberblick dessen bestimmt, was sie in dem abgelaufenen Jahre geleistet habe: denn es liegt hierin das Anerkenntnifs, dafs alles was die einzelne Körperschaft vollende, nur geschehe vermöge ihres Aufgenommenseins in die grofse Gemeinschaft, die ihr Leben in dem Leben des Königs hat, und dafs sie alles dem Herrscherhause verdanke. Von dieser gesetzlichen Bestimmung erlaube ich mir heute dennoch eine Abweichung, welche jedoch dem Sinne der Bestimmung besser genügen dürfte als die strenge Beobachtung des Buchstabens. Wenn wir die Jahre, aus welchen die anzugebenden Leistungen zu erzählen sind, gewöhnlich von Einem Königlichen Geburtsfeste zum andern rechnen, so stehen wir dagegen jetzo an der Grenzscheide zweier Regierungen, welche man als grofse Jahre der Völker bezeichnen kann. Nichts möchte daher dem heutigen Tage angemessener sein, als eine Darstellung dessen, was die Akademie unter der langen Regierung Friedrich Wilhelms des Dritten gewesen ist und was von ihr gefördert worden. Wer indefs dieses mit einiger Vollständigkeit auseinandersetzen wollte, könnte nicht umhin, eine Menge von Einzelheiten aufzuzählen, Personenverzeichnisse und Listen von Abhandlungen und erörterten Gegenständen zu liefern, und durch diese und ähnliche Zusammenstellungen gleichsam eine Statistik der Akademie zu geben. Ob aber dadurch ein Bild würde gewonnen werden und ein Aufschlufs über das innere Wesen dieser wissenschaftlichen Anstalt, scheint mir sehr zweifelhaft. Freilich kann man sagen, schon die Namen der Männer, welche die Akademie in diesem Zeitraum bildeten, zeigten den Geist der letztern: und gewifs sind darunter grofse Namen: aber mit gleichem Rechte

könnte man entgegnen, die Namen auch derjenigen, die nicht in die Akademie aufgenommen worden, seien für diesen Geist bezeichnend, und um so mehr als leider auch darunter grofse Namen sind. Ueberdies kann nicht die ganze Wirksamkeit ihrer Mitglieder auf ihre Rechnung geschrieben werden; die akademische Thätigkeit der Gelehrten ist der Natur der Verhältnisse gemäfs immer nur eine beschränkte, und die meisten haben nicht weil sie Mitglieder der Akademie waren, zum Fortschritt des Wissens gewirkt, sondern sind darum diesem Vereine verbunden worden, weil sie bereits früher sich bewährt hatten. Ja die gröfsten Erweiterungen der Erkenntnifs sind nicht von Akademien ausgegangen, und die Schriften der letztern können, ohne dafs dadurch ihr Werth geschmälert würde, doch nur als gröfsere oder kleinere Beiträge zu dem mächtigen Bau der Wissenschaften bezeichnet werden, und schwerlich oder selten sind sie Grundpfeiler dieses Baues. Lassen wir daher die Personen und Schriften bei Seite liegen, und begnügen wir uns mit einer, um die Grenzen einer Einleitungsrede nicht zu überschreiten, kurzen Andeutung einiger allgemeinen Beziehungen, wie sie besonders seit der Wiederherstellung des Staates sich herausgestellt haben; denn die frühere Zeit bis zu dem Regierungsantritt Friedrich Wilhelms des Dritten zurück liegt theils aufser dem Kreise meiner eigenen Erfahrung, über welchen ich nicht hinausgehen möchte, theils ist, soviel mir bekannt, der damalige Charakter der Akademie wenig von demjenigen verschieden gewesen, welcher aus der vorhergegangenen Regierung überliefert war.

Die Akademie war, dem Begriff einer solchen Anstalt vollkommen gemäfs, vorzüglich im Gegensatz gegen Universitäten und Schulen, von ihrem Beginnen an eine Gesellschaft wissenschaftlicher Meister zur Förderung und Verbreitung der Erkenntnifs ohne Rücksicht auf die Ausbildung der Jugend und ohne beabsichtigte unmittelbare Anwendung auf das gemeine Leben. Um diesen rein theoretischen Zweck zu erreichen, wurden nach der Wiederherstellung des Vereins von Friedrich dem Grofsen im Laufe seiner langen Regierung ausgezeichnete Gelehrte vom Fach versammelt und zum Theil durch gröfsere Gehalte in den Stand gesetzt, ihre volle Mufse den Wissenschaften zu widmen; an diese wurden häufig, theils aus andern Gründen, theils weil in den

frühern Zeiten die Hauptstadt aus Mangel umfassender Lehranstalten eine bedeutende Anzahl eigentlicher Fachgelehrten, die schon unabhängig von der Akademie eine hinlängliche Stellung gehabt hätten, nicht darbot, aufser wenigen Geistlichen und öffentlichen Lehrern, die zufällig unter den Staatsmännern oder Geschäftsleuten vorhandenen litterarischen Elemente angeknüpft, allerdings Personen von nicht geringer Bedeutung im öffentlichen Leben oder in den wichtigsten Verhältnissen der damaligen allgemeinen Bildung und der vorherrschenden Geistesrichtungen, aber zum Theil minder ausgezeichnet in der Bearbeitung besonderer wissenschaftlicher Fächer. Die vorhandenen wissenschaftlichen Sammlungen und Apparate, namentlich die Königliche Bibliothek, der botanische Garten, die Sternwarte, das chemische Laboratorium und andere Anstalten mehr, waren der Akademie als einer Behörde untergeordnet; sie war die einzige ansehnlichere litterarische Körperschaft der Hauptstadt. Das erforderliche bedeutende Einkommen gewährte ihr vorzüglich der Besitz des Kalendermonopols, und es bildete sich ein eigenes Vermögen der Akademie unter eigener Verwaltung. Besonders ausgezeichnet durch glänzende Talente in der Mathematik, nicht unbedeutend für die Naturwissenschaften, hatte sie dagegen für die philosophischen, geschichtlichen und philologischen Wissenschaften weniger Wichtigkeit, und stand namentlich in letzterer Beziehung weit unter der Französischen Akademie der Inschriften und der schönen Litteratur, welcher ungeachtet vieler mittelmäfsigen Leistungen das Verdienst bleibt, eine geistvollere und freiere Behandlungsweise der mannigfachen in ihren Kreis gehörigen Gegenstände eingeführt zu haben. Indessen hat unsere Akademie im Gegensatze gegen den von Friedrich dem Grofsen gerügten Pedantismus und die rohe Geschmacklosigkeit der damaligen Universitätslehrer gewifs unvermerkt zur Verbreitung einer gröfsern Feinheit und eines gebildetern Tones in der wissenschaftlichen Darstellung mitgewirkt. Ihr Ansehen im Staate beruhte nicht blofs auf der persönlichen Gunst des Königs, sondern auch auf der eigenen Stellung, ihr wissenschaftlicher Ruf auf den hervorstechenden litterarischen Gröfsen, früher meist fremden, Französischen oder Französisch gebildeten Gelehrten. Die Sprache der Akademie war die Französische; auch für die Berufung oder Aufnahme in dieselbe war dies nicht ohne Einflufs: obgleich die

Deutschen Elemente nicht ausgeschlossen waren, blieb die Akademie doch im Ganzen genommen dem Volksgeiste fremd und eine wissenschaftliche Französische Kolonie in der Hauptstadt. Allerdings ermäfsigte sich das Mifsverhältnifs gegen die herangewachsene Deutsche Bildung und gegen den Zustand der Litteratur in Preufsen mit der Zeit immer mehr, und war bereits fast gänzlich verschwunden, als jene verhängnifsvolle Erschütterung des ganzen Staates und das Bestreben diesen wiederherzustellen einen neuen Zustand herbeiführte. Der Ausdruck dieses Zustandes liegt wenigstens der Form nach, die freilich erst mit der Thätigkeit auszufüllen ist, in den Gesetzen, welche auf Veranlassung der Akademie selber seit dieser Zeit dreimal neu verfafst worden sind: und wenn sie schon hierdurch zu erkennen gegeben hat, dafs sie nicht selbstzufrieden auf überlieferten Verhältnissen beharrte, sondern mögliche Vollkommenheit zu erreichen bemüht war, so ergiebt sowohl die Weise wie diese Gesetze gegeben wurden als auch ihr Inhalt gleich den ersten und wichtigsten, von dem Hochseligen König der Akademie verliehenen Charakter, ich meine die vollkommene körperschaftliche Freiheit, welche sie unter dem Schutze des Herrschers und unter Aufsicht der höchsten Behörde so sehr genofs, dafs ihr die Entwerfung ihrer Gesetze unter Vorbehalt der Königlichen Bestätigung jedesmal überlassen blieb, und dafs der letzte und vollständigste Entwurf ohne irgend eine Veränderung genehmigt wurde. Es ist schon ein grofser Gewinn und das sicherste Unterpfand des Wohlbestehens, wenn ein Gemeinwesen nach wohlberathenen, von den Sachkundigen ausgegangenen, bestimmten und umfassenden Gesetzen regiert wird: denn diese Gesetze sind nichts anderes als der einfache Ausdruck der Natur der Sache und des Wesens der Anstalt selbst: während, wenn häufig auf Rescripte zurückgegangen werden mufs, mannigfache Fehler und Widersprüche nicht zu vermeiden sind, weil auch der einsichtsvollste Fürst und die einsichtsvollste Behörde auf einzelne Fälle, die überdies unrichtig aufgefafst und dargestellt werden können, sehr leicht einseitige und mehr die Personen als die Sachen berücksichtigende Entscheidungen giebt, welche dann wieder auf andere Fälle, worauf sie nicht berechnet waren, ebenso leicht unrichtig angewandt werden. Da ferner der Inhalt unserer Gesetze der Akademie die freieste Bewegung gestattet; da

die Ernennung ihrer Mitglieder von ihr selber ausgeht und ihr niemand aufgedrungen werden kann; da sie über die Verwendung ihres Einkommens, unter der allerdings zweckmäfsigen Genehmigung einer wohlwollenden und jeder Förderung der Wissenschaft freisinnig entgegenkommenden Behörde selbständig verfügt; da sie nicht dem überwiegenden Einflufs oder gar unbeschränkten Entscheidungen eines äufserlich hochgestellten vom Staate gesetzten Präsidenten unterworfen ist, sondern ihre Beschlüsse unter der Leitung wechselnder Beamten, welche sie aus ihrer Mitte wählt, frei durch Stimmenmehrheit fafst; da sie endlich, obwohl nicht mehr wie früher für die Person ihrer Mitglieder, doch für sich als Körperschaft keiner Beschränkung durch die Censur der Presse unterliegt: so hat die Akademie unter Friedrich Wilhelm dem Dritten alle diejenige Freiheit behauptet, welche einem wissenschaftlichen Gemeinwesen angemessen und förderlich ist. Dafs erst unter dieser Regierung die Akademie sich aus einer Französischen in eine Deutsche vollständig umgewandelt hat, bedarf kaum der Erwähnung: hiermit aber, dafs sie in einem Zeitalter, wo fast alle Europäischen Völker ihre eigene Sprache zu dem Range einer gelehrten erhoben haben, sich weder der den geselligen Verkehr noch immer vorzugsweise vermittelnden Französischen, noch der Lateinischen Sprache bedient, welche von den Universitäten für bestimmte Zwecke mit Recht festgehalten wird, hat sich die Akademie keinesweges etwa aus dem allgemeinen wissenschaftlichen Verkehr der Völker weiter zurückgezogen, sondern sie ist vielmehr lebhafter in denselben eingegangen. Das menschliche Geschlecht geht unläugbar in unserer Zeit mehr als jemals dem grofsen Ziele entgegen, seine Einseitigkeiten und Trennungen aufzuheben: durch die raschesten Verbindungsmittel werden die Entfernungen so zusammengezogen, dafs sie gleichsam vernichtet sind, und die weit über die Grenzen der Völker hinausreichende Verbreitung der Gedanken wird durch die gröfste Regsamkeit des Buchhandels und eine Menge von Zeitschriften so vervielfältigt und beschleunigt, dafs man statt über Mangel an litterarischen Mitteln klagen zu können, eher von der Masse des ununterbrochen zuströmenden überwältigt wird. Aber ungeachtet dieser mächtigen Hülfsmittel des Völkerverkehrs scheint es mir dennoch die schönste Bestimmung der Akademien und aller ihnen ähnlichen

Gesellschaften zu sein, zu dem eben bezeichneten Fortschritt im Leben der Menschheit mitzuwirken, schon deſswegen, weil es nicht allein auf die Mannigfaltigkeit und Schnelligkeit der Mittheilungen ankommt, sondern auch auf die innere Befreundung der Mittheilenden. Freilich sind die Gelehrten aller Völker, unbeschadet ihrer Vaterlandsliebe, durch einen und denselben Zweck, die Erkenntniſs der Wahrheit, eng verbunden; aber diese Verbindung gewinnt sehr, wenn bei den verschiedenen Völkern weitstrahlende Vereinigungspunkte gebildet werden, deren jeder die vorzüglichsten Träger des Wissens im Auslande als Glieder seiner Genossenschaft in sich hineinzieht. Treten diese Genossenschaften selbst wieder mit einander in freundlichen Verkehr, so wird nicht allein die Mittheilung auch ohne Zwischenkunft der keinesweges allgemein ausreichenden und häufig sehr unzuverlässigen Tagesblätter und des Buchhandels in hohem Grade gesichert und erleichtert, sondern auch auf dem Gebiete der Wissenschaft die wechselseitige Anerkennung der Völker kräftig gefördert. Zunächst allerdings nur auf diesem Gebiete: aber die Macht der Erkenntniſs ist unüberwindlich, und die Eintracht im Wissen muſs unvermerkt auch auf die Eintracht der Gesinnung einwirken. Ein langer Friede hat jetzo die Abneigungen der Völker gegen einander gemäſsigt; die gerechte Würdigung des Fremden, ohne Nachahmungsucht, ist den Wissenschaften nicht minder förderlich als dem Gewerbfleiſs. Eben durch den Frieden, welchen Friedrich Wilhelms des Dritten Weisheit und Besonnenheit unter den drohendsten Verhältnissen zu erhalten wuſste, ist unser Verein in den Stand gesetzt worden, jene edle Bestimmung der Akademien ganz zu erfüllen, und in allen Ländern, in welchen wissenschaftliche Bildung herrscht, bedeutende Verbindungen anzuknüpfen; zugleich hat sie im Auslande sich eine Anerkennung erworben, welche um nicht mehr zu sagen, nicht hinter dem übrigen Ruhme der Deutschen Wissenschaftlichkeit zurückbleibt. Ja nicht ohne Stolz dürfen wir an die denkwürdigen Worte erinnern, welche wir aus dem Munde Friedrich Wilhelms des Vierten, der mit sicherem Urtheil den besondern Werth jeder Bestrebung würdigt, als Erwiederung auf den Ausdruck unserer dem Hochseligen König und seinem erhabenen Nachfolger gewidmeten Verehrung vernommen haben, mit Stolz, sage ich, dürfen wir diese seine Worte wiederhallen lassen:

dafs die Stimme der Akademie ein grofses Gewicht für Europa habe. Während nun die Akademien für das Ausland und den wissenschaftlichen Weltverkehr die angegebene Stellung zu behaupten vorzüglich geeignet sind, scheinen sie dagegen wenigstens in Deutschland niemals den Einflufs erlangen zu können, welchen die gleichnamigen, nunmehr zu einem grofsen Ganzen vereinigten Anstalten, denen die Deutschen Gesellschaften der Art nachgebildet sind, für Frankreich erlangt haben; denn auch ohne den Umfang der Hülfsmittel in Rechnung zu bringen, wird keine Deutsche Akademie im Stande sein, das litterarische Urtheil in gleichem Mafse zu beherrschen, selbst wenn ihr, was unserem Vereine mangelt, ein kritisches Blatt zu Gebote steht, oder wenn sie, was unsere Akademie unter der abgelaufenen Regierung aus Ueberschätzung ihrer Kräfte sich zum Zwecke gesetzt hatte, ohne es ausführen zu können, eine jährliche Uebersicht des Zustandes und der Fortschritte der Wissenschaften liefern wollte, oder wenn sie auf Anlafs Einzelner oder des Staates die wichtigsten wissenschaftlichen Erscheinungen begutachtete: denn in Deutschland greifen die Universitäten in das wissenschaftliche Leben so wirksam ein, dafs sie sich vorzugsweise geltend machen und eine besondere Aufmerksamkeit auf sich ziehen. Solange die Hauptstadt des Preufsischen Staates einer Universität entbehrte, fühlte die Akademie dieses Gewicht nicht in unmittelbarer Nähe; trat sie durch die Gründung der Universität, obgleich ihr amtlich der erste Rang verblieben ist, äufserlich etwas zurück, so ergab sich doch einige Ausgleichung durch die beabsichtigte Verbindung beider Anstalten zu einem sogenannten organischen Ganzen, wenn auch unklar blieb, wodurch die Verbindung, welche allerdings ursprünglich bestand und noch besteht, zu einer organischen würde. Die Akademie gewährte besonders der entstehenden Universität die Beihülfe, dafs mehrere ihrer Mitglieder an letzterer lehrten, was auch noch geschieht; und der förmliche und gesetzlich ausgesprochene Zusammenhang der Akademie mit der hiesigen Universität, zugleich aber auch mit allen übrigen Preufsischen, und somit der mögliche Einflufs der Akademie auf unsere Universität besteht eben darin, dafs die ordentlichen Mitglieder der ersteren befugt sind an jeder Preufsischen Universität zu lehren. Bedeutender jedoch scheint die Rückwirkung, welche die Akademie von der

Universität erfahren hat. Mittelst der Stiftung und der Blüthe der letztern ist in der Hauptstadt ein mannigfacheres und ausgedehnteres wissenschaftliches Leben erzeugt und beinahe in allen Zweigen die Anzahl der wissenschaftlichen Männer, und zwar der eigentlichen Gelehrten vom Fach, die sich der Umfassung des Ganzen ihrer Wissenschaft oder der in unserer Zeit durch Theilung der Arbeit auf einen so hohen Grad gestiegenen Erforschung alles Einzelnen widmen, sehr ansehnlich vermehrt worden; so wurde die Akademie unbeschränkter in ihren Wahlen, und diese fielen grofsentheils auf Lehrer der Universität: doch dürfen wir dem Staate und der Wissenschaft Glück wünschen, dafs unsere Stadt auch aufser jenen hochberühmte Vertreter der Wissenschaft in sich fafst, welche den Ruhm und Glanz der Akademie erhöhen und weithin verbreiten. Das erwähnte Vorwiegen des Fachlichen und Besondern in der wissenschaftlichen Entwickelung des Zeitalters liefs es vorübergehend zweckmäfsiger erscheinen, die Thätigkeit der einzelnen Klassen der Akademie zu verstärken und den Gesammtsitzungen eine untergeordnete Bedeutung zu geben; statt dieser die Trennung und Vereinzelung begünstigenden Mafsregel wurde indefs mit Recht vielmehr eine entgegengesetzte verwirklicht, nämlich die Zusammenziehung der ehemaligen vier Klassen in zwei, indem man die mathematische mit der physikalischen, die philosophische mit der historisch-philologischen zusammenschmolz. Die nächste Veranlassung hierzu lag in dem Umstande, dafs in einem gewissen Zeitpunkte die mathematische und die philosophische Klasse auf sehr wenige Mitglieder zurückgegangen waren; hat die Erfahrung später gezeigt, dafs es uns an ausgezeichneten Mathematikern nicht fehle, so hat dagegen die Akademie nicht soviele Philosophen in ihre Verbindung gezogen, um aus ihnen eine eigene Klasse zu bilden. Läfst sich die Zurückstellung berühmter Philosophen, wie mir scheint, damit nicht entschuldigen, dafs sogar Leibniz eine philosophische Abtheilung der damaligen Gesellschaft der Wissenschaften nicht beabsichtigt hatte, noch auch damit, dafs Philosophen nicht, wie Männer anderer gelehrter Fächer, zusammenzuforschen und sich zu verständigen geeignet seien; so dürfte der Vorwurf, die Akademie habe die philosophischen Systeme, die sich während der Regierung des verewigten Königs in Deutschland und zunächst unter unsern Augen

nach einander entwickelt haben, fast unbeachtet an sich vorübergehen lassen, nur mit dem Geständnifs zu entfernen sein, dafs ohne beabsichtigte Vernachlässigung der speculativen Philosophie persönliche Ansichten und Verhältnisse, deren Schuld sich zwischen einflufsreiche Mitglieder der Akademie und die Schroffheit jener ausgezeichneten Männer theilte, lange Zeit eine Kluft bildeten, welche dennoch würde ausgefüllt worden sein, hätte nicht der Tod jene unsterblichen Zierden der Deutschen Philosophie uns zu früh entrissen. Uebrigens wurde zu der ehemaligen philosophischen Klasse keinesweges blofs die speculative Philosophie und ihre Geschichte, sondern auch alles dasjenige gerechnet, was man im Auslande unter dem Namen der moralischen und politischen Wissenschaften begreift; diesem allem aber, soweit es den Umständen gemäfs bei uns gediehen ist, hat sich die Akademie nicht verschlossen. Man kann noch, ob nur scheinbar oder mit Recht, wage ich kaum zu entscheiden, zumal im Vergleich mit den Französischen Akademien die ästhetische Richtung vermissen, die schöne Litteratur oder was man sonst Poesie und Beredtsamkeit nannte, worauf Friedrich der Grofse vorzüglichen Werth legte: doch mögen wir berechtigt sein das Vorhandene hochzuschätzen, wenn sich auch unter günstigern Umständen und unter andern Verhältnissen der Litteratur manches vollständiger und vollkommener denken liefse, und einer oder der andere davon ein lebendigeres Eingreifen in die geistige Bewegung der Zeit erwarten sollte. Doch kann nicht verschwiegen werden, dafs die Akademie, ohngefähr gleichzeitig mit dem Entstehen der Universität, während der Bedrängnifs des Staates eine Verminderung ihres Vermögens und Einkommens erlitten hat, welche nicht im Verhältnifs stand mit den ihr abgenommenen Ausgaben für die wissenschaftlichen Anstalten, und dafs sie dadurch aufser Stand gesetzt worden, mehr Gelehrte, welche vorzugsweise der akademischen Mufse leben könnten, für sich zu gewinnen: indessen ist dieser Verlust wenigstens in einiger Beziehung dadurch mittelbar ersetzt worden, dafs es die bereits erwähnten Verhältnisse möglich machten, aus der vermehrten Anzahl wissenschaftlicher Männer viele der Akademie zu verbinden, welche aufser ihr schon eine hinlängliche äufsere Stellung hatten. Endlich wurde eben damals und in Folge der Errichtung der Universität der Einflufs der Akademie insofern vermindert, als die frü-

her von ihr geführte Aufsicht über die wissenschaftlichen Sammlungen ihr entzogen wurde: dagegen sind diese unter höherer Leitung so bereichert, und von Männern, die sie zu den Ihrigen zählt, so zweckmäfsig verwaltet worden, dafs sie dem Gebrauche der Mitglieder der Akademie weit nutzbarer wurden, und der Verein wurde durch diese und ähnliche Einrichtungen der Last einer vielfachen Verwaltung entledigt, welche von der Wissenschaft mehr oder minder abzieht. So mäfsig aber auch die Mittel der Akademie sind, erübrigt sie dennoch davon soviel, um regelmäfsig jährlich eine gewisse Summe auf wissenschaftliche Unternehmungen verwenden zu können, und hat damit seit etwa fünf und zwanzig Jahren nicht nur selber gröfsere Arbeiten ausgeführt, sondern auch andern Gelehrten für kostspielige Werke Unterstützung oder Zuschüsse gegeben. Auf diese Weise hat sie manchem wesentlichen Bedürfnifs der Wissenschaft und Gelehrsamkeit wirksamer abgeholfen als mit der herkömmlichen Stellung von Preisaufgaben, welche ohngefähr demselben Zwecke dienen: obgleich wir behaupten dürfen, dafs auch letztere seit der Wiederherstellung der Akademie, indem sie zeitgemäfs in den Entwickelungsgang der Wissenschaften eingriffen, erspriefsliche Früchte getragen und Werke von dauerndem Werth hervorgerufen haben. Nur als wissenschaftliche, nicht als gewerbliche Unternehmung ist auch die akademische Druckerei zu betrachten, welche mit nicht unbedeutenden Opfern hergestellt wurde, vorzüglich um einen Vorrath seltener Schriften, besonders morgenländischer zu gewinnen, woran es zum Nachtheile der hiesigen Gelehrten der Hauptstadt des Reiches bis dahin fast gänzlich gemangelt hatte. Vieles liefse sich noch beifügen, um zu zeigen, die Akademie habe unter der glorreichen Regierung des Hochseligen Königs in fortdauerndem Bestreben nach erhöhter Thätigkeit und nach möglichster Entfernung der Unvollkommenheiten, die sich jedem menschlichen Werke anhängen, soviel geleistet als unter den gegebenen Verhältnissen möglich war: aber ich befürchte, diese und ähnliche Betrachtungen seien zu trocken und bedeutungslos für diese herrliche Zeit der allgemeinen Begeisterung, womit der erhabene, selber von den edelsten Gefühlen begeisterte Sinn des huldreichsten der Könige sein Volk beflügelt hat — ein Beispiel für Fürsten und Völker, wie es die Jahrbücher nicht blofs dieses Landes sondern der

Weltgeschichte noch kaum aufweisen mögen. Wir alle haben innigst in jene erhebenden Empfindungen eingestimmt und werden stets einstimmen; ihnen heute einen neuen würdigen Ausdruck zu geben kann nicht einmal versucht werden, weil keine Worte eines Einzelnen fähig sind jenen mächtigen Ausbruch der lebendigen Liebe eines ganzen Volkes auch nur nahe zu erreichen. Wir haben verhängnifsvolle Zeiten im Vertrauen auf den in Gott ruhenden Vater des Vaterlandes überwunden: wem ist, falls auch der Weisheit des Königs es gelingen dürfte, gleich den Strahlen der Morgensonne die Nebel der gegenwärtigen Besorgnisse zu zerstreuen, wem ist die fernere Zukunft so offenbar, dafs er wüfste, ob jene Zeiten geschlossen sind, da in unsern Tagen so oft den Augenblicken der Hoffnungen erneute Besorgnifs entsprungen ist, und jede Ruhe unerwartete Stürme und Erschütterungen aus ihrem Schoofse geboren hat? Doch welche Zeiten auch folgen mögen: denn dieses liegt in Gottes Hand: die neu und innigst bewährte Eintracht und Liebe zwischen Fürst und Volk und ihr wechselseitiges Vertrauen ist Preufsens Palladium, getragen von seinem König, dessen fester Hand kein Sturm es entreifsen wird!

XXI.

Zur Begrüfsung der Herrn v. d. Hagen, Wilhelm Grimm, Schott und Dirksen als neu eingetretener Mitglieder der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften in der öffentlichen Sitzung derselben zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 8. Juli 1841.

Indem ich im Begriff bin, Sie, meine Herrn, welche so eben gesprochen haben, im Namen der Akademie als neue Genossen unseres Vereins und unserer Bestrebungen willkommen zu heifsen, bietet sich mir ungesucht zuerst der Gedanke dar, wie verschieden doch die Gegenstände und Richtungen sind, welche nicht etwa blofs von den verschiedenen Abtheilungen dieser Gesellschaft verfolgt werden, sondern sogar innerhalb des Kreises der einen Klasse liegen, welche ich in diesem Augenblick als Sprecher vertrete; und zugleich damit drängt sich das Bewufstsein auf, wie wenig ein Einzelner, wenn er nicht dem wissenschaftlichen Helden dieses Tages vergleichbar ist, sondern nur, um Homerisch zu reden, einer von denen, dergleichen jetzt die Sterblichen sind, geeignet erscheinen kann, den Werth eines jeden unserer Amtsgenossen, und um bei der gegenwärtigen Veranlassung stehen zu bleiben, zunächst eines jeden von Ihnen nicht blofs äufserlich und nach dem allgemeinen Rufe, welchen Sie sich erworben haben, sondern mit wissenschaftlicher Einsicht und Bestimmtheit zu ermessen. Die letztere Betrachtung würde niederschlagend und demüthigend sein, wenn diese Beschränktheit nicht dem bei weitem gröfsten Theile der Gelehrten gemeinsam, und wenn nicht auch im Gebiete der Wissenschaft die Theilung der Arbeit als ersprießlich anerkannt wäre; dagegen ist die erstere unzweifelhaft erhebend, und eröffnet uns einen Blick in die Unendlichkeit und Allumfassung des menschlichen Geistes, welche annäherungsweise freilich und in ihre Elemente aufgelöst darzustellen eine von einem bedeutenden Staat

eingesetzte Gesellschaft wie die unsrige vorzugsweise berufen ist. Unsere vaterländische Sprache, Litteratur und Bildung einerseits und anderseits der Charakter der Völker des Chinesischen, Tibetischen und Tatarischen Stammes, beide von ausgezeichneten Gelehrten behandelt, die wir soeben von ihren theils schon geleisteten theils zukünftigen Forschungen haben sprechen hören, stellen sich uns beinahe als äufserste Enden unserer Geschichte der gebildeten Völker dar, da jene das sind, was uns am nächsten liegt, dieser aber, wo nicht das räumlich und geistig entfernteste, doch so abweichend von der Gestaltung unserer Zustände und Geisteserzeugnisse, dafs man sagen möchte, das Gemeinsame in beiden werde von dem Gegensätzlichen oder Verschiedenen überwogen. In dieser Ausdehnung unserer wissenschaftlichen Kunde über den ganzen Erdkreis gewahren wir einen doppelten Vorzug der neuern Europäischen Bildung, den einen vor dem Wissen der Morgenländer, den andern vor dem Wissen des Alterthums. Wenn der Barbar auf seine nächste natürliche Umgebung beschränkt ist und den Fremden als Feind anzusehen pflegt, so nähern sich demselben Völker, denen übrigens ein nicht unbedeutender Grad bürgerlicher und sogar wissenschaftlicher Entwickelung kaum abzusprechen, in dem Mafse, als sie beschränkt oder selbstzufrieden sich beschränkend auf sich selber, nur ihre eigene Bildung anerkennen, und sich so zu sagen aus der Gemeinschaft des menschlichen Geschlechtes ausschliefsend, das Menschliche aufser ihnen zu erblicken und zu verstehen unfähig sind, oder aus eingewurzelten Vorurtheilen ihre Wifsbegierde willkürlich begrenzen: auf diese Stufe haben sich die gebildetsten Völker des Morgenlandes festgebannt, und sie können daher zu keiner reinen Erkenntnifs der Geschichte des Menschengeschlechtes, oder, um mich dieses Wortes in einem höhern als dem gemeinhin gangbaren Sinne zu bedienen, zu keiner Philologie gelangen. Die klassischen Völker des Alterthums dagegen waren allerdings im Stande, auch das Fremde zu begreifen, und haben es begriffen, soweit ihr Verkehr reichte; aber da dieser selbst nicht den Umfang des heutigen hatte, erlangten sie zwar die Tiefe der Einsicht in das ihnen zu Gebote stehende Nähere und Unmittelbare, aber nicht den weitumfassenden Ueberblick der ganzen Natur und Geschichte, nicht die Anschauung aller Formen, in welchen sich der menschliche Geist darstellt, und aller seiner Gänge und Irrgänge,

auf welchen unsere Gelehrsamkeit ihn verfolgt. Vermöge dieser Vorzüge wird es der Europäischen Bildung möglich sein, den ganzen Erdkreis sich unterthan zu machen, wie unsere Religion geeignet ist, Weltreligion zu werden, und wie Griechen und Römer ihre Bildung soweit trugen als ihre Waffen reichten. Aber mit dieser weltbürgerlichen Umsicht, die den Menschen dem Menschen befreundet, und uns anreizt, ihn nicht allein in uns, sondern auch in andern kennen zu lernen, vereinigen die Europäer ein tief gewurzeltes Gefühl der Volksthümlichkeit, ohne deren Gepräge sie bald in flacher Allgemeinheit verschwimmen würden; die schönste und ächteste Bildung wird gerade dann erreicht, wenn grofser Umfang und Allgemeinheit des Gedankens in eine besondere, mit festen Umrissen gezeichnete und scharf und tief ausgeprägte Eigenthümlichkeit eingeschlossen wird — das Unendliche begrenzt im Endlichen. Den Deutschen ist sehr häufig von ihnen selbst der Vorwurf gemacht worden, dafs sie zu sehr nach aufsen blicken, das Fremde bewundern, das Einheimische verschmähen; und gewifs hat dieses zu Zeiten nicht blofs ihrer Litteratur und ihrer Lebenssitte, sondern sogar ihrem politischen Zustande nicht wenig geschadet. Auch diese Akademie hat trotz dem, dafs früher unser Leibniz die Bearbeitung der Deutschen Sprache empfohlen, und diese in der Zeit der gröfsten Verunstaltung belobt hatte, aus Herkommen selbst dann noch dem Französischen gehuldigt, als wir längst gelernt hatten, unsere Sprache würdig zu gebrauchen; mögen wir jetzo, ohne in den entgegengesetzten Fehler hohler Selbstgefälligkeit und Ueberhebung zu fallen, uns desto glücklicher preisen, wenn unsere Volksthümlichkeit so erstarkt und gesichert ist, dafs wir keinen verderblichen Einflufs des Fremden mehr zu fürchten haben, und also um so unbefangener uns dem allgemeinen Weltverkehr der Völker hingeben können, gewifs im Austausche der Gedanken mindestens ebensoviel, oder was in diesem wie im Handel mit äufsern Gütern wünschenswerther ist, noch mehr mitzutheilen, als wir empfangen. Sie haben, verehrter Herr von der Hagen, den Werth der Sprache für ein Volk, und zwar vor allem mit Recht den Werth unserer Sprache für unser Volk, und wie sie in den Zeiten der Unterdrückung fast noch das einzige Gemeinsame der Deutschen geblieben war, beredt dargestellt; durch die Wiederherstellung der äufsern Freiheit hat sie nichts von die-

ser Wichtigkeit für das gemeinschaftliche Vaterland verloren, und wer sollte verkennen, dafs ihre Pflege allen gebildeten Deutschen eine heilige Pflicht ist? Denn es sind nicht blofs die Sprachforscher, deren Händen sie anvertraut ist; es sind ganz vorzüglich die öffentlichen Redner, die ihr Kraft, die Philosophen, die ihr Bestimmtheit und Tiefe, die Dichter, welche ihr Fülle und Klarheit für die Einbildungskraft und alle feinen und zarten Färbungen für den Ausdruck jeder Stimmung und jedes Gefühls geben sollen; allen zusammen liegt aber auch meines Erachtens ob, für ihre Reinheit, doch ohne geschmacklose Pedanterei zu sorgen. Unserer Gesellschaft fällt zunächst die Forschung anheim, und es ist ein glückliches Geschick, dafs ich heute mich zuerst an so ausgezeichnete Forscher auf dem Gebiete der Muttersprache und vaterländischen Litteratur zu wenden habe. Die Akademie hat, mit richtigem Sinne, die günstigen Umstände benutzt, um die Vertretung dieses ihr und dem Vaterlande hochwichtigen Zweiges der Gelehrsamkeit in ihrer Mitte zu verstärken; indem sie dieses that, hat sie Ihnen, dem ersten unter den neu erwählten Mitgliedern, soviel an ihr liegt, den Dank gereicht für mühevolle Arbeiten, welche Sie von Jugend auf, und schon zu einer Zeit, da dieses Feld noch wenig angebaut war, der alten vaterländischen Litteratur gewidmet, und vor kurzem nach vieljährigen Vorbereitungen durch ein Ihrer selbst und des Vaterlandes würdiges und umfassendes Werk gekrönt haben. Sage ich, die Akademie habe, um den bezeichneten Zweck zu erreichen, günstige Umstände benutzt, so meine ich hiermit vorzugsweise die durch Friedrich Wilhelms des Vierten huldreichen und freien Sinn uns günstig gewordene herbe Ungunst des Schicksals, welches Sie, verehrter Herr College Wilhelm Grimm, mit Ihrem trefflichen Bruder betroffen hatte. Der edle und tüchtige Mann findet, wenn ihm ein Vaterland verloren geht, immer wieder ein neues, welches ihn mit Freuden empfängt und aufnimmt; und wenn der Dichter von einem Bürger zweier Staaten sagt, gut sei es in stürmischer Nacht, zwei Anker vom raschen Meerschiff ausgeworfen zu haben, so erfreuen sich Deutschlands Gelehrte des Vortheils, der Rettungsanker noch mehr zu haben, solange seine hochherzigen Fürsten den innern Werth Deutscher Gesinnung und Wissenschaft so würdigen wie unser König und Herr. Unserer Gesellschaft waren Sie, theuerster Herr

College, schon früher nicht fremd, und brauchte Ihr älterer Bruder den ihm längst angewiesenen Sitz unter uns nur einzunehmen, so bedurfte es für die Akademie nur einer durch die Verhältnisse gegebenen Erinnerung, um das Band mit Ihnen, der Sie zusammen mit jenem in brüderlicher Eintracht so manches gelehrte und gemüthliche Werk gefördert, und in Ihren besondern Schriften die tiefe und umfassende Kenntnifs des Deutschen Alterthums, seiner Sprache und Dichtung, seiner einfachen und natürlichen Weisheit, zu allgemeiner Anerkennung bewährt haben, noch enger als vorher zu knüpfen. Möge beiden die gastliche Stätte, die der König Ihnen hier bereitet hat, Ersatz für das Verlorene und wo möglich noch mehr gewähren; unsere Hochachtung und Freundschaft ist bestrebt gewesen und wird es ferner sein, zu zeigen, dafs wir alle, auch die Ihren besondern Studien ferner stehen, Ihre Verdienste kennen. Doch ich darf meinen persönlichen Empfindungen keinen freien Lauf lassen; ich eile zu einer andern Betrachtung. Den morgenländischen Sprachen hat die Akademie mit Recht ein bedeutendes Gewicht für sich beigelegt; namentlich hat sie, seitdem die Indische Litteratur bei uns bekannter zu werden anfing, die trefflichsten Kenner und Begründer dieses Studiums in Deutschland ihrem Kreise verbunden. Durch den Tod unseres theuren Collegen Wilken hat nicht nur das Sekretariat und die geschichtliche Partie der philosophisch-historischen Klasse, sondern auch die morgenländische Litteratur einen würdigen Vertreter verloren; Sie, verehrter Herr College Schott, bewegen sich auf einem Theile des Gebietes, welches jener bearbeitet hatte; aber über dasselbe hinaus eröffnen Sie uns ein anderes von der Akademie bisher kaum berührtes. Zwar hatte Leibniz seine Aufmerksamkeit auf China und Chinesische Wissenschaft gerichtet, und bei der Stiftung der ehemaligen Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften nichts geringeres als astronomische und geographische, natur- und völkergeschichtliche Beobachtungen von den Preufsischen Grenzen bis nach China in Aussicht gestellt; die rege Wifsbegierde seiner Zeit und der nächsten nach ihm hat auch manche Belehrung über jenes Land und seine eigenthümliche Weisheit und Sitten ans Licht gefördert: selbst die sprichwörtlich gewordene Stetigkeit seiner Formen, wie wenig sie auch der Europäischen Bewegung und Sehnsucht nach Fortschritt zusagen kann, selbst das Bild

einer vollendeten und folgerechten Despotie, nicht jedoch ohne manches Korn ächter Staatsweisheit, hat ernsten Denkern des vorigen Jahrhunderts reichen Stoff zu geistvollen Bemerkungen geliefert. Aber erst kurz vor der letzten Wiederherstellung der Akademie hat unsere Hauptstadt zwei Männer gesehen, einen eingebornen und einen fremden, welche sich der Bearbeitung dieses Feldes widmeten; und jetzo, da dieser Königssitz mehr als jemals Deutschlands wissenschaftlicher Mittelpunkt geworden, ist uns ein Kenner jener besondern Gestaltungen der Sprache, Wissenschaft und Kunst und aller Lebensverhältnisse ein wesentliches Bedürfnifs. In Ihrer Person hat ihn die Akademie gefunden. Bis dahin besafs sie nur Chinesische Zeichen; Sie sind der erste, der sie gebrauchen, der sie durch Anwendung beleben wird. Sie weisen zugleich schon jetzo auf eine fruchtbarere Behandlung der von Ihnen genannten Sprachen hin, wodurch das Studium derselben zu der Höhe der vergleichenden Sprachenkunde erhoben werden soll. Je weniger Preufsen jemals einen dauernden Verkehr mit dem himmlischen Reiche, welchen Leibniz auf den Bernstein zu gründen hoffte, zu unterhalten im Stande ist, desto reiner wissenschaftlich, desto entfernter von der gemeinen Nützlichkeit, und folglich um so reiner akademisch ist die Bearbeitung Ihres Fachs. Der Zweck der Akademie liegt in der Förderung und Erweiterung der allgemeinen Wissenschaften. Aber auch diejenigen Wissenschaften, welche in einem näheren Verhältnifs zu Staatszwecken stehen, würden übel berathen sein, wenn sie sich dem Geiste allgemeiner Wissenschaftlichkeit entzögen. Es ist früher an dem Leibnizischen Gedächtnifstage in dieser Versammlung dargelegt worden, dafs weder Theologie noch Rechtsgelehrsamkeit der Akademie fremd seien, weil sie beide durch drei wichtige Elemente, das philosophische, philologische und geschichtliche, mit den allgemeinen Wissenschaften innig verbunden sind. Diese Verbindung tritt jedoch nicht überall in der Behandlung gleich stark und gleich rein hervor; wo sie in irgend einer dieser drei Beziehungen in hervorstechendem Grade erscheint, würde eine Akademie der Wissenschaften sich wichtiger Zweige der Erkenntnifs und edler Zierden berauben, wenn sie die Meister jener gelehrten Fächer nicht zu den Ihrigen zählen wollte. Namentlich hat unsere Akademie sich der Mitgliedschaft berühmter Rechtsgelehrten erfreut,

und auch dafür dient uns Leibniz, der allumfassende, zum Vorbild. Wie sollten wir also nicht gewünscht haben, Sie, verehrter Herr College Dirksen, unserem Vereine zu gewinnen, Sie, in dessen gelehrten und scharfsinnigen, mit Kraft und Aufopferung durchgeführten rechtswissenschaftlichen Werken gerade das geschichtliche und philosophische Element sich in jenem vorzüglichen Mafse herausstellt, dafs die Zwecke der akademischen Klasse, welcher ich die Ehre habe anzugehören, durch Ihre Mitwirkung müssen besonders gefördert werden? Sie haben der Akademie soeben die Anerkennung gegeben, sowohl durch die Wahl ihrer Mitglieder als durch die Bestimmung der Gegenstände ihrer Preisfragen habe sie der Ansicht beigepflichtet, dafs die Kunde der Rechtsverfassung im Alterthum auf das Studium der alten Geschichte und der übrigen Lebensverhältnisse jener Völker einen dankenswerthen Einflufs übe; Sie haben auseinandergesetzt, wie man jetzo nicht selten den Geschichtforscher und den Alterthumskundigen auf demselben Felde der Untersuchung antreffe, und mehr und mehr zum Bewufstsein komme, dafs das allseitige Verständnifs des klassischen Alterthums nur durch die vereinten Bemühungen jener Gelehrten zu erreichen sei. So begegnen sich die Ansichten der Akademie und die Ihrigen: Ihre Richtung war längst eine akademische; uns gereicht es wo nicht zum Verdienst doch zur Genugthuung, sie als solche erkannt zu haben.

Der erste unter den Sprechern, denen meine Erwiederung gilt, hat seinen inhaltreichen Worten einen Schlufs gegeben, den alle Anwesenden mit der lebhaftesten Befriedigung und herzlichsten Einstimmung werden vernommen haben. Welcher Schlufs als ein ähnlicher sollte mir dem antwortenden geziemen? Hat Herr von der Hagen als wissenschaftlicher Vertreter der vaterländischen Litteratur in unserer Akademie den König als den Meister Deutscher Rede, den treuesten Pfleger der geliebten Muttersprache bezeichnet, so liegt es mir als amtlichem Vertreter mannigfacher Richtungen überdies ob hervorzuheben, dafs der König der ächten Bildung huldigend, welche ich oben in die Vereinigung der unbeschränktesten Allgemeinheit mit der besondersten Eigenthümlichkeit gesetzt habe, dem eigenen Volksthume mit Liebe zugethan zugleich jedes andere anerkennt, namentlich das seiner nicht Deutschen Unterthanen, damit nicht, soviel an ihrem

Beherrscher liegt, ihre Sprache erlösche, wie die Zunge des Stammes, von welchem dieses Reich den Namen trägt, verstummt ist; daſs er das Wahre und Edle, wo es auch gewachsen sein mag, ohne Ursprungschein hochschätzt und liebt, endlich daſs auch unsern erhabenen Herrn und Beschützer das belebt, was die Seele der Akademie ist, allgemeine Wissenschaftlichkeit. Gott erhalte den König!

XXII.

Einleitungsrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Jahrestages Friedrichs des Grofsen am 27. Januar 1842.

Die Klugheit, und namentlich die Staatsklugheit, welche die Völker regieren will, besteht in einer Berechnung der Umstände und der Mittel, durch deren Benutzung gewisse Zwecke erreicht werden; die Zwecke selbst bestimmt und wählt die Klugheit nicht, sondern sie sind in Bezug auf sie gleichgültige Voraussetzungen, welche entweder durch fremdes Gebot, oder durch Herkommen und Sitte, oder durch Vorurtheile, Eigennutz und Leidenschaften, oder endlich durch die Vernunft und in Bezug auf das öffentliche Leben durch die wahrhafte Staatsweisheit, die weder von der Gewohnheit noch von Selbstsucht abhängig ist, gegeben werden. Die ersteren, wenn sie auch, namentlich die Sitte, das Richtige treffen können, enthalten davon kein Bewufstsein noch Erkenntnifs; diese liegt, was das Politische betrifft, eben nur in der Staatsweisheit: aber letztere bedarf dann der Klugheit und Berechnung, um auszuführen, was die Weisheit erkannt hat. Noch ein anderer Unterschied der Weisheit und der Klugheit ist dieser: es ist die letztere, einzig mit dem Verstande berechnend, keiner Begeisterung noch Liebe fähig, obwohl sie mit einer äufserlichen Regsamkeit, Lebendigkeit und unermüdlichen Thätigkeit sich den Schein der Begeisterung geben kann; die Weisheit dagegen, wie sie ursprünglich aus begeisterter Verwunderung entsteht, lebt fortwährend in Begeisterung für das Wahre, Gute und Schöne; und wenn die Liebe der Weisheit Anfang ist, so wird die Liebe auch in der weitern Entwickelung der Weisheit nicht ersterben, sondern vielmehr sich reinigen und verklären und aus einer unbewufsten Regung des Gemüthes zur bewufsten Tugend gestalten. Wiederum giebt es eine falsche und unächte Begeisterung, die der Weisheit entbehrt; diese beruht auf der Herrschaft dunkler und verworrener

Vorstellungen in leidenschaftlich heftigen Charakteren, und erscheint bald als religiöse, bald als politische, auch sogar als wissenschaftliche Schwärmerei: es ist die Begeisterung für den Irrthum oder für das Vorurtheil, in welche nicht blofs die Jugend wegen ihrer Lebhaftigkeit bei noch unreifer Erkenntnifs verfällt, sondern viele pflanzen sie bis in ihr Alter fort; ja diese unächte jugendliche Begeisterung, da sie doch eben nur auf den Irrthum gerichtet ist, erlaubt wenigstens eine Umlenkung auf das Wahre durch Lehre und Erfahrung, während eine eitle und leere Begeisterung des Alters für Vorurtheile selten einer Besserung fähig ist. Der hochbegabte Mensch, zumal der hochbegabte Staatsmann, erkennt in Weisheit die wahrhaften und höchsten Zwecke, ist für diese begeistert und mit Liebe erfüllt, und weifs zugleich, soweit menschliches Vermögen zureicht, die Mittel zu erfinden, um jene Zwecke zu verwirklichen; ist er auch leidenschaftlich davon ergriffen, so handelt er doch nicht im Dienste der Leidenschaften, sondern diese sind ihm nur kräftige Werkzeuge, mit denen er das Erkannte, die klare Idee, im Kampfe gegen das feindlich entgegentretende durchficht und ins Werk setzt, da nun einmal in dieser Welt nichts bedeutendes ohne Kampf verwirklicht werden kann: Liebe und Hafs sind die Elemente unserer Thätigkeit. Friedrich der Grofse war eine jener unendlich seltenen am höchsten begabten Naturen, in denen sich die Begeisterung mit der gröfsten Besonnenheit und Klarheit des Gedankens vermählt hatte: durch jene wurde auch die kalte Berechnung veredelt, die dem Staatsmanne nothwendig ist, und die er allerdings in hohem Grade besafs, ohne doch ihren Werth zu überschätzen; und seine Leidenschaft, da sie nicht das Herrschende in ihm war noch niedriger Selbstsucht diente, setzte sich nur in Bewegung zur Verwirklichung des Gedankens, war blofs Ausdruck der unversiegbaren Kraft des Geistes, welche alle Schwierigkeiten überwindet, und von grofsen Mifsgeschicken nur gestählt, nicht gebrochen wird. Viele Talente haben sich ohne alle äufseren Mittel, im Kampfe mit Mangel und Noth, von einer geringen Stufe zur Höhe geistiger Bildung erhoben; aber selten wird man ein Beispiel davon finden, dafs einem Königssohn, einem Erben des Thrones, der erhabene Drang nach Kunst und Wissenschaft so verkümmert wurde, wie Friedrich dem Zweiten von einem ehrenfesten aber strengen und feinerer

Bildung abholden Vater: aber diese Schwierigkeiten steigerten seine Liebe des Edlen und Schönen, des freien geistigen Schaffens und vorurtheilsfreien Erkennens. Aus dieser begeisterten Liebe, nicht aus kleinlicher Berechnung oder aus Sucht zu glänzen ging auch seine Wiederherstellung dieser Akademie hervor. Gewohnt seinen Gefühlen in Versen Worte zu geben, begrüſste er auch diese seine neue Schöpfung und die neue Zeit, welche damit beginnen sollte, in einem Gedicht. „Was sehe ich! Welch Schauspiel! O mein geliebtes Vaterland! Siehe da endlich die Zeit, wo deine schönen Tage erblühen werden! Unkundiges Vorurtheil, Irrthum, Barbarei, verjagt von deinen Palästen, sind nun verbannt für immer; die schönen Künste siegen über die ungereimte Unwissenheit; ich sehe ihrer Heroen festlichen Zug vorschreiten, in ihren Händen Lorbeer, Lyra, Zirkel; die Wahrheit, der Ruhm begleiten ihre Schritte zum Tempel des Gedächtnisses. Ueber dem alten Denkmal einer verfallenen Säulenhalle, niedergerissen von den Händen der Roheit, erhebt sich zierlich ein herrlicher Tempel dem Gott aller Künste und der Wahrheit; hier errichten Wissenschaft, Vernunft, Geist, nachdem mit vereinter Kraft sie den Irrthum überwunden, eine Trophäe den Göttern ihren Beschützern, wie zum Capitol das Zeichen der Siegeserfolge emporstieg. Unter der schimpflichen Herrschaft blinder Unwissenheit war die Erde der Dummheit zur Beute; ihre tyrannischen Fesseln hielten unter ihrer Gewalt die Glieder erstarrt: der Mensch war scheu, leichtgläubig, niedrig, feige; da erschien die Wahrheit, und diente ihm als Führer; er schüttelte ab das Joch panischer Schrecken, seine Hand zerbrach den Götzen, dessen nichtiger Dienst seine Irrthümer nährte.“ Diese Begeisterung für das Wissen und auſserdem vorzüglich für die Poesie verlieſs den groſsen König niemals; sie folgte ihm sogar in die Feldlager, und es ist nicht einer der geringsten Beweise seines gewaltigen Geistes, daſs er selbst unter dem Geräusche der Waffen die Muse, die Gefährtin seiner Jugend, nicht vergaſs. An ihm bewährte sich, wenn an irgend einem, sein eigener Ausspruch: „die Seele ist unerschöpflich und kann immer hervorbringen.“ Und dennoch beklagt er sich, während er unter den mannigfachsten Beschäftigungen gegen den Marquis d'Argens als Erwiederung auf die Zusendung seines Timäus von Lokri sich heiter genug, aber zugleich nicht ohne Leidenschaft,

in Versen ergiefst, über die Unzulänglichkeit seines Geistes vielerlei auf einmal zu umfassen. Hören wir seine eigenen Worte, wenigstens das Wesentliche davon, ohne vor der eingemischten Schärfe und Bitterkeit zu erschrecken; was unter ganz verschiedenen Verhältnissen als ungemessen oder gar frivol erscheinen kann, hat seine Begründung in der Lage und Zeit des grofsen Mannes, und gerade diese Mischung von Heiterkeit und Ernst, von Spott und Zorn, gehört zu der Eigenthümlichkeit seines Wesens und vorzüglich seiner poetischen Stimmung. „In der Blüthe meiner Jahre", sagt er, „beschäftigte ich mich mit Ovid, oder folgte Rinalden in den Palast Armidens; und als das Barthaar mir das Kinn umschattete, fand ich Geschmack an Sophokles, Horaz und Cicero; reifer studirte ich den Cäsar, den Leibniz und Gassendi, und vorzüglich den Epikur. Jetzo, da das schmähliche Alter meine Kraft entnervend die Haare mir bleicht, und mir verkündigt, dafs ich in kurzem mit meinen Vätern werde vereinigt werden, habe ich mir die Bösewichte von Priestern zum Lieblingspielzeuge gewählt, deren thörichter Ehrgeiz, Hoffart und Schwelgerei mich empört und zugleich mein schwerfälliges Alter ergetzt. Ich entrüste mich, wenn ich die schimpfliche Schwäche schlaffer Fürsten, die unter der Tiare kriechen, niedrig die Füfse ihrer Tyrannen küssen sehe, und beklage die Blindheit der mystischen Zänkereien und das eitle Spiel mit Worten. Da erhalte ich Ihr geschmackvolles Werk, über welches ein weiserer als ich alsbald sich hergeworfen und es verschlungen haben würde; aber mein Geist, ganz voll von Bullen, Vigilien, Doctoren, Märtyrern, Interdicten und Concilien, mufs sich vor dessen Lesung erst von diesem unwürdigen Kram reinigen. Und ehe ich mich der Philosophie wieder ergeben kann, müssen wir den Oelzweig des Friedens neu erspriefsen sehen. Die keusche Schaar der Musen flieht den Waffenlärm; nur in heitern Tagen, im Schatten der Ruhe, öffnet sich ihr Tempel den Wünschen der Helden; auf blutigen Feldern, unter der Barbarei, würde Mars selber vergebens Uranien den Hof machen. Unsere Augen werden nur von unmenschlichen Gegenständen getroffen, den verwünschungswerthen Folgen der Verwirrung der Deutschen, Früchten des Ehrgeizes und Hasses der Fürsten, die um zu erobern, ihre Länder verwüsten. Ganz Europa will sich in Feuer verzehren; wie kann man denken unter diesen abscheu-

lichen Erschütterungen? In dieser Bewegung von Ebbe und Fluth mufs ich meinen verwirrten Sinnen erst wieder die Ruhe zurückgeben. Freilich Archimedes, als Metellus (er wollte sagen Marcellus) mit der Blüthe der Römer sich über die gesunkenen Mauern von Syrakus Weg bahnte, blieb ruhig und Herr seiner selbst, und löste in seinem Garten eine geometrische Aufgabe; ich, dessen schwerfälliger Geist lange von einem einzigen Vorwurfe beschäftigt wird, kann mich, damit ihn mein Verstand im Einzelnen verarbeite, nicht mit mehr als Einem Gegenstande überladen."

Wüfsten wir nichts oder weniger von den Thaten des Königs als Feldherr und von seiner unermüdlichen Beschäftigung mit der Verwaltung, so müfste man glauben, sein ganzes Leben sei in einsamem Denken aufgegangen. Er selber nennt sich träumerisch, ungleich, bewegt, sinnend, zerstreut und düster wie ein Zahlen combinirender Algebraist; auch ist es nicht blofs ein ernstes und tiefes Denken, dem er sich hingiebt, sondern in den dichterischen Versuchen häufig eine schweifende Laune, die sich in Verbindung des verschiedenartigsten gefällt, Maximen und Lebensphilosophie, geschichtliche Erzählungen zum Beweise seines Satzes, politische Betrachtungen, subjective Selbstbespiegelung, gemüthlichen Ausdruck seiner Freundschaft und Liebe, des Kummers und der Sehnsucht, Spott über das Gemeine und Thörichte, besonders unter den Grofsen, schneidende Satire gegen seine Feinde, nicht minder kühn als leicht und anmuthig durch einander mengend. Man kann viele dieser Stücke ohne Schmeichelei den Horazischen Sermonen und Briefen an die Seite stellen; und weit entfernt neben diesen zu verlieren, haben sie vielmehr den Vorzug, dafs sie sich grofsentheils in einem höhern Kreise von Vorstellungen bewegen, welche ihm sein erfahrungsreiches Leben, eigene grofse Thaten und Leiden, seine erhabene Stellung und die Verwickelungen in die gröfsten Weltverhältnisse darboten. Verwandt jener Laune ist die Ironie, ich meine nicht die verstellte Selbstverkleinerung im Verkehr mit den Menschen, sondern jene grofsartige und wahrhaft tragische Erkenntnifs der Nichtigkeit alles Irdischen, der Geringfügigkeit aller menschlichen Bestrebungen gegenüber einer höheren Gewalt. Die allgemeinen, nicht sowohl speculativ tiefen als rein menschlichen Ansichten, welche er sich hierüber gebildet hatte, sind keineswegs die trostvollsten; aber er wollte sich kei-

ner Selbsttäuschung Preis geben, und die Gröfse seines Geistes liefs ihn Beruhigung in sich selber finden: diese Ansichten und die ihnen zu Grunde liegende Seelenstimmung verdienen um so mehr hervorgehoben zu werden, je weniger Fürsten und Staatsmänner Betrachtungen der Art sich hinzugeben pflegen. „Das Leben ein Traum", schreibt er an Maupertuis; „diese Blume, die heute glänzt, verwelkt morgen kaum erschlossen; alles wird weggenommen von der harten Bestimmung der Schicksalsbeschlüsse; eure Tugend, eure grofsen Talente können nicht von der Zeit den Aufschub eines einzigen Tages erlangen. Meine guten Tage sind verflossen; wie eine flüchtige Welle sind meine Freuden entflohen, und keine Macht kann sie gefangen halten: die Gegenwart entweicht ohne Ende, die Zukunft ist ungewifs, die Vergangenheit ist weniger als ein Traum. Einen Augenblick sein nennt man Leben. Das Loos des Tages, da der Mensch geboren wird, zieht ihn gegen die Schicksalsnacht, in welcher alle in den Haufen zusammengeworfen ein gleiches Schicksal theilen. Ihr, die der trügliche Glanz eines vorübergehenden und nichtigen Gutes täuscht, was häufet ihr Reichthümer und Schätze? Wofür so ungeheure Entwürfe für eine so beschränkte Lebensbahn? Ihr Helden, die ihr dem unglücklichen Weltkreise Ketten bereitet, der Friede endet eure Kämpfe, ihr werdet Opfer des Todes; man sagt ein Wort von eurem Leben, und bald vertilgen die zerstörenden Jahrhunderte eure Gröfse: der Mensch stirbt, der Held wird vergessen." „Die gröfsten Feinde, die ehrgeizigsten Menschen", sagt er anderwärts, „sie, die sich auf den Thron der Götter zu setzen gedachten, die sich um die Herrschaft der ganzen Welt stritten, Pompejus und Cäsar, Lepidus und Antonius und Augustus, Karl und der Czar, von aller ihrer Wuth, ihren Kämpfen und ihrem Hafs, haben sie kaum einige eitle Schattenbilder zurückgelassen; ihre Bekümmernisse wie ihre Thaten sind untergegangen, und ihr Ehrgeiz beschränkt sich auf ihre Gräber." „Warum suchen wir das Glück, warum fürchten wir den himmlischen Arm? Das Gute ist ein schmeichelndes Traumbild, das Böse ein düsteres. Alle diese verschiedenen Begebenheiten sind gleichgültige Gegenstände für den, welcher unsere Dauer kennt; Güter und Schätze, Titel und Ehren, Ruhm und Glanz sind nur Rauch; ein Blick der Wahrheit läfst den Schein ihrer vergänglichen Schönheit verschwinden. Alles hienieden, selbst

die mächtigsten Staaten, ist ein Spielzeug der Unbeständigkeit. Die Erde ist ein Punkt, was sollte denn der Mensch sein? Voll Eitelkeit schwimmend zwischen der Zeit, die uns vorhergeht, und der verschlingenden Ewigkeit der Zukunft, immer mit nichtigen Dingen beschäftigt, wahre Tantale falscher Güter, unaufhörlich bewegt von der Begierde, verlieren wir uns in das Nichts. Dies ist das Loos unseres Lebens.“ Wie er selber sagt, hatte er den Gassendi und die Epikurische Philosophie besonders studirt; aber während die ethische Seite derselben vom Staatsleben entfremdet und am wenigsten geeignet ist, Fürsten und Feldherrn zu bilden, wufste er ihr den Stoicismus als Gegengift zu geben, der politische Thätigkeit fordert, und näherte nur seine metaphysischen Ansichten dem Epikurischen System, namentlich die von der Vorsehung und dem Zufall; aber auch diese zeigen eine heroische Gröfse, und sind, wenn man billig sein will, keinesweges so frivol, wie man sie öfter verschrieen hat, obgleich er sich in einer schroffen und harten Darstellung derselben gefällt, sondern sie gehen aus von der Gesetzmäfsigkeit der Natur, welche der höchste ordnende Geist bestimmt hat, und heben die Freiheit des Einzelnen nicht auf; inwiefern in jener Gesetzmäfsigkeit, welcher auch jedes Einzelnen Geschick folgt, die göttliche Bestimmung verhüllt eingeschlossen ist, stellt er die Lenkung des Einzelnen durch die Vorsehung, ungeachtet er sie verneint, unbewufst wieder her, aber freilich nicht unter der anthropomorphischen Vorstellung einer willkürlichen und zeitlichen Einwirkung des Uebersinnlichen auf das Sinnliche. „Gott“, sagt er, „regelt nicht das Einzelne, welches zu weit unter ihm ist; mit unserer Kleinheit, unserer zerbrechlichen Bestimmung beschäftigt der Himmel nicht seine höchste Weisheit. Der unbekannte Beweger, die erste Ursache, indem sie dem alten Urstoffe eine Form gab, setzte den Wesen unwandelbare Gesetze: gegen einen gemeinschaftlichen Mittelpunkt fällt alles Schwere, das Feuer erhebt in die Luft seine flatternde Flamme, das Wasser folgt ohne Rücklauf dem Laufe seines Falls; jede Gattung ist begrenzt durch ihren eigenen kleinen Umfang; von einem Apfelkern erzeugt sich wieder der Baum, aber niemals wird dieser Kern Rosen hervorbringen: die Wirkungen sind beständig Sklaven der Ursachen. So empfing der Mensch mit der Geburt die Leidenschaften, die Tyrannen seines Herzens und seiner Hand-

lungen. Alle sind wir mit einem bestimmten Gepräge bezeichnet, welches seine nothwendigen Folgen hat: ein Heraklit weint, ein Demokrit lacht; der Schwarzgallige ist hart, der Menschenfreundliche hat zartes Mitgefühl. Gott bildete diese Leidenschaften; eine unbekannte Hand vertheilt sie überall nach einer unbekannten Ordnung. So viele Verschiedenheiten, so viele besondere Bestimmungen schmücken das Weltall durch ihre Verbindungen, und erneuern stets die Bühne des gewohnten Schauspiels. Aber das allmächtige Wesen setzt sich nicht in Sorge über die Rolle, die ich spiele, und über das Loos, was mich erwartet: mein Princip reifst mich fort und ich folge seinem Strom. Wenn der Höchste seinen Blick von den Himmeln herabsenkt, sieht er mit gleichem Auge die Rose und den Schierling; das Grofse ist sein Werk, und in der Unendlichkeit zeigt er seine ganze Majestät." „Taub unsern Wünschen und Bitten, während seine Altäre von unsern Opfern rauchen, unterwirft er das Weltall den ursprünglichen Gesetzen." „Er weifs, dafs die Natur seinen Plan vollendet und die Kräfte bewahrt, welche er ihr eingepflanzt hat: sicher der Erfolge läfst er den Dingen den Lauf; was uns gut, was uns übel erscheint, alles stimmt zusammen zu seinem Weltplan. Jene Gesetze, die seine Weisheit dem Stoffe gab, beschränken sich auf die Erhaltung der Gattung; doch der eitle Einzelne, indem er alles auf sich bezieht, tadelt unzufrieden mit seinem Schicksal, ein blinder Maulwurf, das höchste Wesen: er sieht und empfindet lebhaft das Unglück, was ihn berührt, aber nicht das Gute, was sein Uebel dem Ganzen bringt. In der allgemeinen Ordnung wird ein Mensch, sogar ein Staat für nichts gezählt. Griechenland, Karthago wurden von Rom unterjocht und vernichtet, Rom von den barbarischen Völkern; Krieg und Hunger verheeren die Länder; die Pest, die er mit ächter Poesie nach Lucrezischem Vorbilde beschreibt, entvölkerte Preufsen, aber unter einer glücklichen Herrschaft ersetzten sich die Verluste wieder. Wenn diese Unglücksfälle die Ordnung der Dinge störten, würde die Hand des Allmächtigen ihre Ursachen anhalten; aber was uns als ein grofses Unglück erscheint, ist nichts, wenn es im allgemeinen Gesichtspunkte betrachtet wird. Diese Wahrheit, obgleich hart und strenge, darf uns nicht von dem nothwendigen Vergnügen entfernen. Der Weise gewinnt durch alles: die Schule des Unglücks

dient ihm dazu, den wahren Werth des Glückes besser zu empfinden; er weifs, welchen Gefahren ihn seine Natur aussetzt; in glücklichen Tagen Schüler des Epikur, in unheilvollen Schüler des Zenon, waffnet er seine Vernunft für alle vorhergesehenen Fälle. Ehren wir stillschweigend diese Gesetze, welche die Vorsehung dem Weltall gegeben hat; scheuen wir die Irrthümer unseres beschränkten Geistes, fürchten wir ein Urtheil zu fällen über so grofse Tiefen, und seien wir versichert ungeachtet unserer Unglücksfälle, dafs der Himmel davon mehr Einsicht hat als alle Philosophen." „Aber was ist denn", sagt er in einem Gedichte an seine Schwester Amalie, „die reiche Quelle der verschiedenen Geschicke, welche der Mensch in der Welt hat, wenn Gott auf dieselben seine Macht nicht ausdehnt? Sollte der Mensch allein der gewaltige Werkmeister der Erfolge und Unfälle sein? Siehst Du nicht die Menge von Thoren, ohne Anmuth, ohne Talente oder Geist oder Verdienst, zu Ehren und plötzlicher Gröfse gelangt, geringschätzig, anmafsend, trunken von Eitelkeit die Huldigungen niedergefallener Völker verachten, während das Unglück die Weisen verfolgt? Die Welt ist also das Reich des Zufalls oder mit einem andern Worte des Glücks; der Zufall hebt, der Zufall zerstört: eigensinnig mafst er sich die Rechte unserer Voraussicht an. Man stelle sich darunter nicht jene blinde Macht, jene Gottheit des Heidenthums vor, welche mit dem Schicksal wetteifernd ohne Wahl und Plan über alles bestimmt: der Zufall ist die Folge jener zweiten Ursachen, deren Triebfedern in tiefes Dunkel gehüllt, unter ihrer Verkleidung uns zu entgehen und durch falschen Schein zu täuschen wissen. Der Philosoph weifs, dafs in allen Dingen die Folgen aus dem fruchtbaren Schoofse der Ursachen entspringen; mit sicherem, aber langsamem Schritt steigt er durch Schlüsse nach dem Ausgange zum Princip auf. Der übermüthige Politiker, ehrgeizig und düster, trägt mit kühnem Arm sein Licht in diese Schatten; er dringt in die Zukunft, ohne sie begriffen zu haben, regelt alles und verwirrt alles, und findet sich getäuscht. Der Blinde nimmt im Tasten den trüglichen Schein und bestandlosen Wechsel für Gewifsheit, und hitzig in dieses Labyrinth einzudringen, aber ohne leitenden Faden, verirrt er sich und strauchelt bei jedem Schritt am Rande des Abgrundes. Wer kann ihm die eigensinnigen Launen sovieler schwachen Könige enthüllen, die,

Spielwerke der Leidenschaften, in ihrer Gunst wechseln? Ein König stirbt, der Sohn ersetzt ihn, und die politische Welt gewinnt eine andere Gestalt; er läfst sich durch andere Leidenschaften beherrschen, regiert nach einem andern Plan; neue Irrthümer vertreiben die alten, und ändern die Beweggründe der Gunst oder des Hasses. Ja noch geringeres genügt: man verbannt einen Minister, eine begünstigte Frau, und es wechseln alle Entwürfe. So viele verschiedene Interessen, so furchtbare Intriguen, die schrecklichen Erschütterungen der Staatsumwälzungen — das ist der Ocean preisgegeben dem zornigen Nordsturm, der die Wogen aufthürmt, wüthend fortwälzt, bricht, überstürzt, und das brüllende Meer an seine Ufer schlagend wirft Trümmer und Leichen aus. Unser zerbrechliches Fahrzeug, ohne Masten und Compafs, flutet ruderlos nach des Aeolus Belieben; es schifft an Klippen hin, sucht einen Schutz; der eine findet sein Heil, wo der andere untergegangen war. So ist die Klugheit nichts als eine Kunst der Muthmafsung.“ Ich übergehe die Beispiele, welche er mit wahrhaft Horazischer Laune und satirischem Talente vom Hofleben und von der Kriegführung, besonders Eugen's, und von den Schicksalen der Stuarts zur Bestätigung seiner Ansichten hernimmt, um noch einiges von dem zu berichten, was er aus der Erfahrung seines eigenen Lebens über die Unzulänglichkeit der Klugheit beibringt. „Als ich in meinen jungen Jahren in die Welt trat,“ sagt er im Jahre 1760, „verdankte ich alles dem Zufall, nichts der Vernunft. Hitzig und eingebildet brannte ich die Helden nachzuahmen, welche ich verehre; aus dem Mittelpunkte der Vergnügungen und den Armen der Ruhe flog ich auf der Fährte des Mars zu Gefahr und Mühseligkeiten. Ein alter Sertorius aus Eugen's Schule wandte alles an, was Erfahrung und Kunst liefern kann, um den Zufall zu bannen; aber das Glück begleitete damals meine Schritte, und unter seinem Schutze wurde mein Geist umsichtig. Nachher verliefs das ungetreue meine Fahnen, und es verfolgt gegenwärtig mein nahes Alter; Klippen und Gefahren bedecken meine Wege, und Feder und Degen entfallen meinen Händen. Die Ufer aller unserer Deutschen Ströme sind überschwemmt von Völkern, welche von den Enden der Erde sich versammelt haben. Decke ich ein Land, so stelle ich das andere blofs; ich fliege gegen den kühnsten Feind, ich erreiche ihn, da ruft mich

eine Stimme nach einem andern Ort. Auf allen Seiten kämpfend gegen eine Hyder von Fürsten, kann mein Arm allein meine Provinzen nicht mehr wahren." „Unsere Mittel sind zu Ende," heifst es in einer andern ähnlichen Darstellung; „Geschicklichkeit und Tapferkeit erliegen unter der Macht des ganzen Erdkreises, der gegen mich verschworen ist. Meine Schritte berechnend bin ich nichtsdestoweniger der Narr der Launen meines Looses und der Begebenheiten; in eitlen Entwürfen verliere ich die kostbaren Augenblicke." „Und während meine Seele von sovielen Uebeln niedergedrückt wird, verwirrt ein Dämon den Sinn der Soldaten; was mir weifs, erscheint ihnen schwarz; auch ihre Führer haben keine Augen mehr zu sehen; umgeben von eingeschüchterten Seelen setze ich vergebens dem Gift ein Gegenmittel entgegen; die Zahl der Feinde, die wachsende Gefahr, ganz neue Schläge steigern den Schreck. Ich mufs den Feind bekämpfen oder unterliegen zur Stunde; der überlegene Geist eines Helden mufs allen ein Beispiel geben vom letzten bis zum ersten. Also erhebt am Euphrat ein alter Palmbaum die Zweige des stolzen Hauptes, bietet ungebeugt Trotz dem Anfalle des Sturms, während der Nord am Ufer seiner Gewässer die dünnen Binsen krümmt und die Rohre zerbricht. Aber diese Rohre entscheiden unsere Kämpfe; was vermag der Führer, wenn die Herzen der Soldaten furchtsam werden? So giebt es in den Palästen und auf den Feldern des Mars nichts als Zufälle, und ungeachtet aller Berechnungen findet sich der stolze Verstand zuletzt genöthigt zu bekennen, dafs der Mensch, gänzlich beschränkt, dem Strome des Looses folgt, von welchem er fortgerissen wird. Wenn aber die Klugheit keine Panacee ist zur Heilung der Leiden, welche unsern Geist niederdrücken, und sich nicht darauf erstreckt uns glücklich zu machen, so mildert sie doch unsere Uebel und mäfsigt unsere Wünsche; sie bewahrt uns vor denjenigen Uebeln, die wir erkennen, und mitten durch die Gefahren eines vorausüberlegten Schrittes führt sie uns zwischen Furcht und Verwegenheit auf einer engen, den Sterblichen wenig gemeinen Strafse. Ihre Geduld ermüdet oft das Glück; sie erwartet alles von der Zeit, aber ohne ihr zuvorzukommen, und niemals regelte ihr Stolz die Zukunft. Lassen wir also das Geschick in seinen finstern Wohnungen uns seine dunklen Beschlüsse verbergen, und seine Schläge ertragend, ohne

davon niedergeworfen zu werden, hüllen wir uns in unsere Tugend!"

Es ist nicht etwa ein einzelnes Gedicht, in welchem der grofse König sich so äufsert, sondern diese Gedanken kehren immer und immer wieder, und entsprangen folglich nicht aus der Stimmung des Augenblicks; sein Denken, allerdings nicht ohne den Einflufs des Zeitgeistes und der Zeitphilosophie, hatte ihm diese Grundsätze gebildet, und er hatte sie durch die Erfahrungen seines Lebens sich bewährt: doch hat er sie keinesweges zu einem Systeme verarbeitet, und so finden sich wohl auch wieder Aeufserungen bei ihm, welche damit schwer zu vereinigen sind. In der hoffentlich gegründeten Voraussetzung, der Gedächtnifsfeier desselben in einer dem Denken gewidmeten Gesellschaft sei es vorzüglich angemessen, die eigenen Gedanken des Gefeierten zu vernehmen, wie er ja selber es nicht verschmähte eines und das andere seiner kleinen Werke in dieser Akademie vorlesen zu lassen, und ohnehin überzeugt, dafs seine Ansichten mehr Aufmerksamkeit verdienen als irgendwelche Betrachtungen, die ich an diesem Gedächtnifstage aus eigener Person anstellen und vortragen könnte, habe ich mir erlaubt, aus verschiedenen Gedichten des Königs diese seine Grundsätze meist wörtlich, selten blofs dem Sinne nach oder mit Einschiebung eines aus einem andern Stücke entlehnten Gedankens oder Ausdrucks in den Zusammenhang des einen, gleichsam in musivischer Arbeit gedrängt zusammenzustellen, und werde in ähnlicher Art weiterhin einiges noch hinzufügen. Hörte Athen an den Panathenäen die Thaten der Vorfahren aus dem Munde nicht der Helden selbst, sondern des Dichters der Ilias, des Dichters der Perseïs, wahrlich so giebt es für uns Preufsen, an diesem Tage zumal, kein edleres Akroama als die Worte Friedrichs des Zweiten. Freilich habe ich ihren Inhalt, wie eben gesagt, gedrängt zusammengestellt, sowie etwa ein Geschichtschreiber der Philosophie aus den Worten des Platon oder Aristoteles oder Leibniz die zerstreut und ausführlich dargestellten Lehren systematisch ins kurze zieht: denn die überfliefsende Beredtsamkeit des Königs führt alles dieses viel weiter aus, und es entstehen dadurch allerdings Längen und Wiederholungen, die ich zwar keinesweges unbedingt tadeln möchte, indem der Charakter der Dichtungsart, wozu diese Schriftchen gehören, nicht nur erlaubt sondern sogar

fordert, dafs sich der Verfasser leicht und scheinbar nachlässig gehen lasse, die aber dennoch der Werthschätzung seiner Gedichte nachtheilig gewesen sind; während derjenige, welcher auf den Kern sieht, eingestehen mufs, dafs aufser der unübertrefflich heitern Laune und der Leichtigkeit der Darstellung viele Partien derselben durch edle Begeisterung und dichterisches Feuer sich auszeichnen: und sollte dieser oder jener mit heutiger Vornehmigkeit die Nase rümpfen über eingestreute Gemeinplätze, so geben wir zu bedenken, ob diese nicht für die Bildung des Geistes und Herzens einen bleibendern Werth haben, als die meisten der jetzo beliebten erkünstelten neuen Gedanken und Geistreichigkeiten. Unstreitig geben diese Werke, deren würdige Erneuerung wir bald dem erhabenen Sinn unseres königlichen Herrn verdanken werden, neben mannigfacher Belehrung, Erhebung und sogar Erbauung auch mannigfachen Anstofs; aber auch dieser mufs gegeben werden, wenn der grofse König in seiner ganzen Eigenthümlichkeit erscheinen soll, und selbst in dieser kleinen Darstellung würde ich untreu geworden sein, wenn ich mich gescheut hätte, anstöfsiges, was mir auf dem Wege derselben begegnete, wenigstens mit einiger Milderung vorzutragen. Verlange man doch nicht lauter süfse Harmonie; auch der Dissonanz mufs ihr Recht verbleiben. Wer sich so wie Friedrich geltend gemacht hat, darf vor der Nachwelt wie vor seinen Zeitgenossen so erscheinen, wie er war, ohne Verschönerung. Wie der vormals letzte Jesuitengeneral bei der bevorstehenden Auflösung des Ordens über einen Vorschlag zu Aenderungen in demselben erklärte: „Sie seien wie sie sind, oder seien nicht!“ wie man nach dem Vorbild einer Griechischen Redeweise den wackern Mann mit dem kurzen Zuruf ermahnen darf: „Sei der du bist!“ so war unser Held der er war, und soll dieser bleiben, solange sein Gedächtnifs dauert. Zu seinem Wesen gehört aber auch seine Leidenschaft, seine spitze Zunge; werden ihre Ergüsse aus seinen Schriften ausgemerzt und der Vergessenheit übergeben, so wird ein Theil seines Wesens, und nicht einmal ein ganz unedler, soviel an uns liegt vernichtet. „Wenn mein Eisen stumpf wird“, sagt er, „mufs wohl meine Feder mich für die Beschimpfungen rächen, deren Verdrufs mich aufreibt“; „ich schneide Pfeile aus jedem Holz.“ Auch die rednerische Form des Gedankens, nicht der Gedanke allein, ist Abdruck und Aus-

flufs der Eigenthümlichkeit des Menschen; auch daran darf also ebensowenig gerührt werden. Aber die Gesetze der Sprache mit Einschlufs des Sprachgebrauchs sind ein Allgemeines, dem sich jeder fügen soll, und in der Französischen Sprache, deren sich der Verfasser meist bedient hat, auch jeder zu fügen pflegt. Es ist daher von der Akademie, deren Händen unser erhabener König die Werke seines grofsen Ahnherrn anvertraut hat, für die neue Ausgabe der Grundsatz aufgestellt worden, das Grammatische oder Sprachliche mit den allgemeingültigen Gesetzen und dem Gebrauche auf die leichteste Weise in Uebereinstimmung zu bringen, im Rhetorischen dagegen keine Aenderung zu gestatten. Dieser Grundsatz ist wie in diplomatischen Verhandlungen eine allgemeine Grenzbestimmung zu betrachten; geht man hernach an die Ausführung, an die wirkliche Regelung und Absteckung der Grenzen, so können freilich in manchen Fällen Zweifel darüber entstehen, ob etwas auf diese oder auf jene Seite zu scheiden sei; aber die angenommene allgemeine Bestimmung ist gewifs die richtige, und sie entspricht den eigenen Ansichten des Verfassers, der auch über Stil und Darstellung viel gedacht hatte. In seiner Anweisung für die Leitung der Adelsakademie unterscheidet der König ganz ebenso die Gebiete, ohne dazwischen ein drittes anzunehmen; er sagt in Bezug auf die Ausarbeitungen einer gewissen Klasse: „Der Grammatiker, welcher eine Ergänzung für diese Klasse ist, wird die Sprachfehler verbessern, und Herr Toussaint die Fehler gegen die Rhetorik.“ Und das Sprachliche zu verbessern ist gewifs ganz im Sinne des königlichen Verfassers; denn obwohl er nach den Urschriften hierin nicht genau war, legte er dennoch Gewicht darauf. Die Mühseligkeiten aufzählend, welche das betrübte Geschäft habe Schreiber eines Herrn zu sein, der Schriftsteller und so zu sagen schöner Geist sei, schreibt er an Darget: „Täglich bringst du heftweise seine Verse ins Reine, und giebst du sie ihm wieder, macht er Gott weifs welchen Lärm; der krittliche Zweifel strenger Untersuchung erstreckt sich über jedes Punktum und jedes Komma; da sind stumme E, welche offene sein sollten, oder es ist ein Wort zu wenig, welches den Vers hinken macht.“

Doch ich kehre von dieser Abschweifung zurück. Wir haben gesehen, wie der König über die Klugheit denkt, und über das

was sie vermöge; wir haben diese im Anfange unserer Betrachtungen als ein Untergeordnetes bezeichnet: worauf es vorzüglich ankommt, das sind die Zwecke, welchen sie dient. Indessen sehe ich es nicht als meine Aufgabe an, die besonderen und gewissermafsen äufserlichen Absichten nachzuweisen, welche Friedrich in seinen politischen und kriegerischen Unternehmungen, in den auswärtigen Verhältnissen und in der innern Verwaltung verfolgte; ich denke vielmehr an das geistige und sittliche Ziel und die hiermit verwandten Beweggründe des Handelns: beides ist in der vorliegenden Rücksicht einerlei: denn das Ziel, was er erstrebte, war auch das Bewegende für ihn. Hier müssen wir nun zuerst jede Beziehung auf ein Jenseitiges absondern; sein religiöses Bewufstsein beschränkt sich auf die Erkenntnifs und innerliche Verehrung eines höchsten Wesens, einer höchsten Vernunft, welche die Gesetze alles Entstandenen bestimmt hat, und auf die Unterordnung und Ergebung gegen das Schicksal. Die Aeufserung in einem Briefe an den Marquis d'Argens, unser Geist sei nur eine glänzende Wirkung der Gesetze der Materie, scheint ziemlich seine wahre Ueberzeugung zu sein: „Der letzte Athemzug", sagt er in einem andern Brief an ebendenselben, „macht den Menschen wieder zu dem, was er vor seinem Entstehen war", und ähnliches äufsert er öfter. In dem Gedichte „der Stoiker" giebt er auf antike Art für beide Fälle Beruhigung. „Wenn Ein Schlag Leib und Seele tödtet, macht der Tod dich unzugänglich für den Schmerz; wo nicht, so ist Gott, das einzige vollkommene Wesen, gütig und milde, der Mensch aber, hienieden zitternd und von Gefahren erschreckt, ist den göttlichen Augen ein Gegenstand des Mitleids, und wird ihnen durch seinen Tod ein Gegenstand der Gnade: auf diesen gütigen Gott setze dein Vertrauen, und sicher seiner Hülfe am Tage deines Todes wirf dich voll süfser Hoffnung in seine Arme." „Wir, die wir auf alle Vergeltung verzichten", sagt er in einer meisterhaften Nachahmung des Lucrez, „wir, die wir eure ewigen Qualen nicht glauben, der Eigennutz hat niemals unsere Gesinnungen befleckt; das Wohl des menschlichen Geschlechts, die Tugend, welche uns beseelt, die Liebe der Pflicht allein liefs uns das Verbrechen fliehen; ja, enden wir ohne Unruhe, und sterben ohne Klagen, indem wir die Welt mit unsern Wohlthaten erfüllt zurücklassen! So verbreitet das Gestirn des Tages am Ziele

seiner Laufbahn ein mildes Licht über den Horizont, und die letzten-Strahlen, die es in die Lüfte wirft, sind die letzten Seufzer, die es dem Weltall hingiebt.“ Also ohne das irdische Leben an das Jenseits anzuknüpfen, übte er die menschliche Tugend. Die erste Triebfeder seiner grofsen Entwürfe war allerdings eine Leidenschaft, aber die edelste, dem Fürsten angemessenste, die Ruhmbegierde; „die Tugenden“, sagt er, „führen zum Ruhm, und der Ruhm zu den Tugenden.“ Vielleicht, meint er später, habe er bezaubert von der Geschichte früher der Ruhmliebe zu viel geopfert, indem das Beispiel so vieler berühmter Männer ihn mit dem Wunsche erfüllt habe sich wie sie zu erheben; doch bald zurechtgewiesen von der Philosophie habe er durch ihren Rath gelernt sein Leben umzugestalten. Nachdem er dem Staat einen gröfsern Umfang erworben, um ihn einigermafsen selbständig zu machen, nöthigte ihn die eigene Ehre und die Ehre des Reiches und die Vaterlandsliebe zur Abwehr. „Der Thron“, sagt er, „ist ein Gegenstand, der mich nicht gereizt hat; der Glanz, der ihn umgiebt, ist eitles Gepränge: aber Ehre und Pflicht nöthigen mich ihn zu vertheidigen. Wenn es Gröfse ist davon herabsteigen zu können, so ist es schimpfliche Schmach sich davon verjagen zu lassen; was auch die Unglücksfälle sein mögen, denen ich trotze, ich will weder herrschen als Tyrann noch sterben als Sklave.“ Obgleich das Streben nach gröfserer Macht seines Staates den Schein der Selbstsucht gegen sich hat, war er doch in Wahrheit von dieser entfernt, lebte trotz seiner Verehrung des Epikur nicht den Genüssen, oder nur den edelsten der Seele und der Freundschaft, dem Glück und Ruhme seines Volkes, endlich den allgemeinen Interessen des Geistes und der Menschheit. „Ihr seid zusammengesetzt aus Geist und Materie,“ spricht er als Stoiker zu den Menschen; „jener denkt und leitet euch, die andere ist nichts als Staub. Der Gaben, welche der Mensch vom Himmel erhalten, ist die Seele die erhabenste, und sie mufs bei euch den ersten Rang einnehmen. Jener also opfert dieses Fleisch, dieses Blut. Sie suchet zu erkennen, und sehet zu welchem Endzweck der Himmel ihr das Dasein gegeben hat. Der Mensch ist nicht für sich allein in das Weltall geworfen; unser gleicher Unstern, unser gemeinsames Elend beweisen hinlänglich, dafs wir Brüder sind, dafs wir durch unsere Hülfe unsere Uebel mildernd der eine dem andern beiste-

hen müssen die Lasten zu tragen. Nähret die Flamme dieses edlen Bestrebens; setzet in die Tugend das Glück eurer Seele. Der uneigennützigste Sinn ist der tugendhafteste; er opfert dem gemeinen Wesen ohne Bedauern seine Mühen, seinen Vortheil, sein Leben; wachsam und streng gegen alle seine Fehler bändigt er im Entstehen den Aufruhr seiner Leidenschaften." „Tugend ist mehr werth als Geist und Wissen." Standhaft im Unglück, ohne Uebermuth im Glück, ein strenger König und wie er selber sich nennt ein menschenfreundlicher Bürger, suchte und fand er in der Tiefe seines Geistes und Herzens die Seelenruhe des Weisen, und übergab sich, unbekümmert wie er sagt um einen gereizten, verdriefslichen, verkehrten und zu strengen Beurtheiler seiner schwachen Tugend der Nachwelt, dafs sie ihn mit aller Freiheit richte. Er ist viel gerichtet worden von Freunden und Feinden, von Bewunderern und Tadlern, von Geistesverwandten, die mit diesem königlichen Aar zur Sonne schauten, zu dem glänzenden, wärmenden und erleuchtenden Gestirn, welches er in jener Ode an die Preufsen seinem Volke zum Vorbilde stellt, und wieder von ganz entgegengesetzten Naturen, die den einseitigen und beschränkten Mafsstab ihrer eigenen Geistesrichtung und Seelenstimmung an den Heros anlegten. Ein Mann von so überragender Gröfse kann von unzähligen Seiten betrachtet werden, von denen ich heute nur wenige herausgekehrt habe, und auch diese mehr andeutungsweise als erschöpfend, um nicht durch gröfsere Ausführlichkeit zu ermüden, oder die Grenzen und die herkömmliche Weise unserer anspruchlosen und leicht verhallenden Einleitungsreden zu überschreiten: aber je mehr Friedrich im Ganzen seines reichen geistigen Wesens gefafst wird, desto mehr mufs er, auch ohne dafs wir alle seine Ueberzeugungen, Ansichten und Gesinnungen theilen, nicht blofs bewundert, sondern auch geliebt werden.

XXIII.

Einleitungsrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 6. Juli 1843.

Die Akademien der Wissenschaften sind in Deutschland, vorzüglich im Gegensatze gegen die Universitäten, häufig als ein Anhang des Hofes betrachtet worden; und manches liefs sich dafür zur Bestätigung anführen, der Sitz der Akademien in den Residenzen, von welchen man die Universitäten mit Absicht entfernt hielt, die enge Verbindung mancher Fürsten mit ihnen, wie Friedrichs des Grofsen mit unserer Akademie, während er die Universitäten minder begünstigte, die Aufnahme hoher Personen in die Akademien, um einerseits den Glanz der Körperschaft zu erhöhen, anderseits diese eben mit den vornehmern Kreisen zu vermitteln, endlich sogar ein Mifsverhältnifs der Akademien zur volksthümlichen Bildung, vermöge dessen namentlich unsere Akademie als eine Erweiterung des Hofkreises angesehen werden konnte, da sie wie die ehemaligen Deutschen Höfe ganz Französisch war. Für unsere Zeit hat alles dies seine Geltung verloren; aber die heutige Feier ist nicht der Gegenwart, sondern der Vergangenheit gewidmet, und gerade der grofse Mann, an dessen Namen sich diese Feier knüpft, der unsterbliche Leibniz, welchen wir als den eigentlichen Urheber der ersten Verbindung dieser Art in unserer Hauptstadt heute verehren, könnte für die Vergangenheit einen starken Beweis jener Behauptung zu liefern scheinen. Wer hat nicht gehört, dafs Leibniz ein Hofmann, ein Hofphilosoph gewesen sei? Der Einflufs dieser seiner Lebensrichtung, seiner Stellung, seines Verhältnisses wird besonders für die Theodicee geltend gemacht. Es ist bekannt, dafs die geistvolle und hochgebildete Königin Sophie Charlotte sich in Gemeinschaft mit Leibniz gern in die schwierigsten theologischen und philosophischen Untersuchungen

einliefs, mit ihm schriftlich und mündlich sich über solche Gegenstände unterhielt, ja sogar sich beschwerte, er behandle alles so oberflächlich mit ihr, weil er ihrem Geist nicht genug zutraue, und antworte ihr selten mit Genauigkeit auf die Punkte, die sie untersuche. Sie wollte, wie Leibniz sagte, das Warum vom Warum wissen. Unstreitig haben diese Unterhaltungen, namentlich über die Zweifel und Bedenken des Bayle, welchen die Königin mit Vorliebe las, die Veranlassung zur Theodicee gegeben, wie Leibniz selbst öfter erklärt. So schreibt er den 1. März 1708 an Bignon *): „Wie die zu ihren Lebzeiten höchst ansehnliche Königin von Preufsen, welche Bayle'n sehr gern las, mir oft befohlen hatte, in Worten und Schriften meine Ansicht über die Einwürfe darzulegen, welche dieser vorgebracht hat und die mir nicht unwiderleglich scheinen, so ermahnen mich einige dringend, dafs ich alle diese Schriften sammeln und zu Einem Werke verbinden möge.“ Defsgleichen an Thomas Burnet**): „Der gröfste Theil dieses Werkes ward stückweis verfafst, als ich mich bei der seligen Königin von Preufsen befand, wo man diese Materien, bei Gelegenheit von Bayle's Wörterbuch und seiner übrigen Werke, welche dort viel gelesen wurden, verhandelte. In unsern Unterredungen pflegte ich auf die von Bayle erhobenen Einwürfe zu antworten, und zu zeigen, dafs sie nicht so stark seien, als manche der Religion wenig günstige Leute glauben machen möchten. Ihre Majestät befahl mir ziemlich oft, meine Antworten schriftlich aufzusetzen, um sie mit mehr Aufmerksamkeit in Betrachtung ziehen zu können, und zwar in Französischer Sprache, damit sie von ihr, sowie im Auslande von denjenigen, welche des Lateins unkundig wären, gelesen werden könnten. Nach dem Tode dieser grofsen Fürstin habe ich, auf die Erinnerung meiner Freunde am Berliner Hofe, welche hiervon unterrichtet waren, dem Befehle der Königin völlig Genüge zu leisten, diese Stücke gesammelt, vermehrt und daraus dies Werk gebildet. Da ich seit meiner Jugend über diesen Gegenstand nachgedacht habe, so glaube ich ihn bis auf den Grund erörtert zu haben.“ Nicht anders drückt er sich in der Vorrede zur Theodicee aus***): „Er habe die Ehre gehabt, dieser

*) Dutens Praef. gen. zu Leibnit. Opp. omn. Bd. I. S. X.

**) Nach Guhrauers Uebersetzung Biogr. v. Leibniz. Bd. II. S. 250.

***) Berliner kl. Ausgabe v. 1840. Bd. I. S. 23.

Fürstin seine Meinung zu sagen über mehrere Stellen des wundervollen Wörterbuches von Bayle, wo die Religion und die Vernunft als streitend gegen einander erscheinen, und wo Bayle die Vernunft zum Schweigen bringen will, nachdem er sie vorher zu viel hat reden lassen: was er den Triumph des Glaubens nennt. Der Verfasser habe zu erkennen gegeben, er sei anderer Meinung, aber sehr zufrieden damit, dafs ein so trefflicher Geist Gelegenheit gegeben habe, diese ebenso bedeutenden als schwierigen Gegenstände zu ergründen: er habe gestanden, sie seit langer Zeit untersucht und bisweilen beschlossen zu haben, Gedanken darüber zu veröffentlichen, deren Hauptzweck die Erkenntnifs Gottes sein sollte, wie sie sein müsse um die Frömmigkeit zu erwecken und die Tugend zu nähren; die Fürstin habe, wie einige seiner Freunde, ihn ermahnt, seinen alten Plan auszuführen." Ungeachtet dieser Aeufserungen wage ich es, ihn von dem Vorwurfe zu befreien, dafs seine Stellung als sogenannter Hofphilosoph irgend einen wesentlichen Einflufs auf seine Theodicee gehabt habe. Wie er in den eben angeführten Stellen sagt, hatte er seit langer Zeit, ja von Jugend auf, sich mit diesen Gegenständen beschäftigt, und ich werde weiterhin zeigen, dafs er die in der Theodicee von ihm angenommene Stellung zur positiven Religion, jene Stellung, die gerade auf den Königlichen Hof könnte berechnet scheinen, und den Grundgedanken der Theodicee schon als junger Mann ergriffen hatte. Wenn ferner die Königin den Bayle so gern las, so hätte ja Leibniz, angenommen, dafs er sein Philosophiren nach ihren Ansichten hätte einrichten wollen, fast eher Bayle's Partei oder eine dessen Ansichten verwandte, als die entgegengesetzte ergreifen können; und wünschte sie eine Widerlegung des Bayle, so konnte sie dies doch nur unter der Voraussetzung thun, dafs Leibniz entscheidende Gegengründe hätte, und nur seine Ueberzeugung, solche zu haben, konnte ihn bestimmen, gegen Bayle zu sprechen, da doch die Königin durch ihre fleifsige Lesung der Bayle'schen Schriften ihre Hinneigung zu diesem Denker hinlänglich bewies. Rücksicht auf die Königin ist auch nur für das Unternehmen und den Anfang des Werkes denkbar, nicht für den Fortgang und die Herausgabe: denn die Königin starb den 1. Februar 1705; durch ihren Tod und äufsere Hindernisse wurde die Abfassung der Theodicee unterbrochen; erst 1707 war sie beinahe

fertig, und erschien erst im Jahr 1710. Aber vielleicht ist Leibniz durch jenes Verhältnifs bestimmt worden, die Theodicee gemeinfafslich zu schreiben. Ich zweifle: denn die Königin war an das Denken so gewöhnt, dafs es für sie dieser Gemeinfafslichkeit nicht bedurfte. Man kann an der Darstellung manches tadeln, was doch nur scheinbar tadelnswerth ist; hierher rechne ich den Anthropomorphismus in der Art, wie Gott überlegend dargestellt wird: dies ist wie bei Platon nur gewöhnliche Ausdrucksweise, und Leibniz selber erklärt sich öfter, nicht nur gegen Bayle, sondern gerade in Rücksicht des berührten Punktes gegen solchen Anthropomorphismus*). Wenn aber das Werk aufserdem keine grofse metaphysische Tiefe hat und vieles so oberflächliche enthält, dafs die eingeflochtenen Stellen Bayle's, welche widerlegt werden, häufig durch ihre ächt dialektische Schärfe und geistreiche Fassung zu ihrem Vortheil dagegen abstechen: so liegt der Grund gröfstentheils darin, dafs der Verfasser hier nicht sowohl philosophische Principien geben wollte als Anwendung derselben auf einen bestimmten Zweck; dafs er ferner, wie er selber sagt**), alles auf die Erbauung zu beziehen suchte, und dafs er den Gegenstand, dessen Ernst zurückschrecken könnte, auch noch glaubte erheitern zu müssen, indem er einiges für die Curiosität und Unterhaltung einmischte, wie die unten zu berührende Episode von der astronomischen Theologie, die Beispiele von dem Einflufs der Umstände auf Bekehrung oder Verkehrung***), die mehr Scherz als Ernst sind, oder die kleine Unterhaltung der zwei Küchenmädchen über das Fegefeuer, oder Trajans Erlösung durch die Fürbitte Gregors des Grofsen und das dem letztern gegebene Verbot Gottes noch einmal so etwas zu erbitten. Dies alles kann ein Philosoph thun, ohne Hofphilosoph zu sein, ohne mit einem Hofe jemals in Verbindung gestanden zu haben. Nur dann könnte man jemanden jenen Namen beilegen, wenn er seine Philosophie mit Absicht so einrichtete, dafs sie den Höfen überhaupt oder einem bestimmten Hofe gefiele, dergestalt dafs er den Ansichten eines Fürsten, und zwar im Gegensatze gegen das Volk oder den Gelehrtenstaat, eine willkürlich gewählte und eigener Ueberzeugung widersprechende scheinbar philoso-

*) Bd. I. S. 331. Bd. II. S. 201.
**) Bd. I. S. 37.
***) Bd. I. S. 216 fg.

phische Grundlage gäbe, oder wenn er eine tiefere Lehre zum Gegenstande einer blofsen Hofunterhaltung zurecht machte und dafür verflachte. Aber soviel auch Leibniz an Höfen und mit Vornehmen gelebt, soviel er auch sich ihnen bequemt, soviel er auf sie berechnet hat: würde man doch sehr ungerecht sein, wenn man ihm solche Bestrebungen beimäfse*).

Eine hiervon unabhängige Erwägung ist diese, ob Leibniz überall seine volle Meinung ausgesprochen, ob er namentlich in theologisch-religiösen Dingen nicht, wie man zu sagen pflegt, hinter dem Berge gehalten, ob er durch irgend welche allgemeinere Rücksichten sich wohl gar habe bestimmen lassen, anders zu reden als er dachte. Ich komme hier auf den vielfach besprochenen Zweifel über seine Aufrichtigkeit als Verfasser der Theodicee. Der Tübingische Kanzler Pfaff hatte in der dritten seiner *Dissertationes Anti-Baylianae***), welche im Jahr 1720 herausgekommen, zu verstehen gegeben, Leibniz habe in einem Briefe an ihn gestanden, was er in der Theodicee gegen Bayle gesagt, sei nicht sein Ernst gewesen; zum Beweise liefs er in den *Actis Eruditorum* vom Jahr 1728***) folgendes drucken, was ich aus dem unbehülflichen Latein so gut wie möglich übersetzt gebe. „Der hochberühmte Mann", sagt er, „hatte mich gefragt, was ich von der Theodicee dächte und von jener Methode, wie er Bayle'n widerlegt habe. Ich schrieb ihm, dafs ich glaubte, er habe jenes System der Philosophie mindestens zu scherzhaftem Vergnügen (*animi saltem causa*) erdacht, und wie Clericus, um den Bayle zu widerlegen, den Origenisten spielte, zu Bayle's Widerlegung diesen neuen Weg des Philosophirens eingeschlagen, welcher einerseits, obwohl er wenigstens denen, die auch sonst nicht hoch sähen, Staub in die Augen streue, doch um so geistreicher sei, als er, wohl durchschaut, die massivere Ansicht des Bayle unter dem Schein der Widerlegung vielmehr auf eine feinere Weise bestätige, jedoch so, dafs sich das Geheimnifs nicht alsbald entdecken lasse; und welcher anderseits wieder dazu anwendbar sei, auch die verschiedenen

*) Ganz dieselbe Ansicht hat, wie ich später sah, schon Guhrauer ausgesprochen, Biogr. v. Leibniz Bd. I. Anmerkungen S. 6: „Leibniz war zwar Hofmann, hat aber nie seine Philosophie nach dem Hofe zugeschnitten; er hatte keine Hofphilosophie."

**) S. 9.

***) März, S. 126.

Systeme und Meinungen der einander widersprechenden Religionsparteien, die sich sonst kaum vertheidigen liefsen, mit Anwurf zu bekleiden und zu übertünchen, und sogar die Gunst der Theologen fast aller Parteien, besonders aber unserer Landsleute zu erjagen: ich wünschte aber, dafs Bayle's so gefährliche Ansicht ernst, tüchtig, gewichtig (*serio*, *solide et graviter*) widerlegt werde. Was antwortete nun Leibniz hierauf, von dem ich geglaubt hatte, wegen meiner freimüthigen Erwiderung würde er ärgerlich über mich sein?" Er giebt hierauf Leibnizens eigene Worte aus einem Briefe vom 2. Mai 1716, in welchem Jahre Leibniz starb: „Es ist ganz so, Hochwürdiger, wie Du schreibst, mit meiner Theodicee. Du hast den Nagel auf den Kopf getroffen, und ich wundere mich, dafs bisher niemand dieses mein Spiel gemerkt hat. Denn es ist nicht die Sache der Philosophen, den Gegenstand immer ernsthaft zu behandeln; sie versuchen im Bilden von Hypothesen, wie Du wohl erinnerst, die Kräfte ihres Geistes. Du, ein Theolog, wirst in der Widerlegung der Irrthümer als Theolog verfahren." (*Ita prorsus est, vir summe reverende, uti scribis, de Theodicaea mea. Rem acu tetigisti; et miror neminem hactenus fuisse, qui lusum hunc meum senserit. Neque enim philosophorum est, rem serio semper agere; qui in fingendis hypothesibus, uti bene mones, ingenii sui vires experiuntur. Tu, qui theologus es, in refutandis erroribus theologum ages.*) Der Pfaffischen Meinung waren auch Clericus, Des Maizeaux, Ludovici*). Aber die meisten der Aeltern und ebenso die Neuern haben sich dafür erklärt, dafs Leibniz den Theologen zum Besten gehabt habe. Zwar meint Des Maizeaux, es liefse sich kein Grund denken, wefshalb Leibniz dem befreundeten Manne seine wahre Meinung hätte verbergen wollen; und hielt er diesen für würdig, ihn zu fragen, was er von der Theodicee halte, wie konnte er ihn zugleich einer so schnöden Ironie würdig halten? Und warum sollte Leibniz wider alle Wahrheit sich selbst etwas anhängen, was ihm wenig Ehre brachte? Dennoch ist der Ton seines Geständnisses nicht ohne ironische Farbe; und war des Kanzlers Sprache wirklich so derb gewesen als er angiebt, so mochte Leibniz allerdings zu einer spöttischen Abfertigung des hochfahrenden Gottesgelehrten sich aufgelegt fühlen.

---

*) Vgl. Dutens a. a. O. S. IX fg. Tennemann Gesch. d. Philos. Bd. XI. S. 182.

Immerhin aber bliebe Leibniz gegen sich selbst ungerecht, wenn er in seiner Seele nicht den mindesten Grund fand, Pfaffs Rede irgend eine, wenn auch nur entfernte oder theilweise Wahrheit zuzugestehen. Nicht als ob das Philosophische der Theodicee nicht wirklich seine ernsthafteste Meinung sei: denn ohne darauf Gewicht zu legen, dafs er in Briefen öfter die Theodicee als ein seine Lehre enthaltendes Werk anerkennt, steht ihr philosophischer Inhalt mit seinen übrigen Philosophemen durchaus in Zusammenhang, die Polemik gegen Bayle hat das Gepräge des höchsten Ernstes, und es ist überhaupt undenkbar, dafs ein so umfassendes und offenbar mit grofser Liebe ausgeführtes Werk nichts als ein ironisches Spiel des Geistes sei. Aber die Theodicee hat eine Seite, und eine stark hervortretende, welche nicht philosophisch ist, sondern in der positiven Religion oder vielmehr in der dogmatischen Theologie wurzelt; und man geräth leicht auf den Gedanken, dafs er in dieser Beziehung dem Urtheil des Kanzlers nicht widersprechen wollte. Dahin führt auch Pfaffs Aeufserung in den *Actis Eruditorum* gegen die Meinung Bilfingers, als ob Leibniz in jenem Briefe an ihn Scherz getrieben habe. „Ich bin im Gegentheil", sagt er, „auf das vollkommenste überzeugt und ganz versichert, dafs Leibniz in der Theodicee verschiedene Lehrsätze unserer Religion vertheidigt hat, über die er sonst lachte und die Nase rümpfte, z. B. das Dogma von der realen Gegenwart. Es kennen den Sinn des Hofmannes und Philosophen und seine Meinungen in Bezug auf die Religion diejenigen, welchen es zutheil geworden den Mann ganz kennen zu lernen." (*Ego e contrario persuasissimus, sum certissimusque etiam, varia religionis nostrae placita in Theodicaea Leibnitium defendisse, quae risit alias et naso adunco suspendit: e. g. dogma de praesentia reali. Norunt mentem viri aulici et philosophi ipsiusque circa religionem sententias, quibus virum penitius nosse contigit.*) Doch um hierüber urtheilen zu können, ist es erforderlich, das Verhältnifs zu bestimmen, welches Leibniz in der Theodicee der Philosophie und der positiven Religion oder positiven Theologie gegen einander anweist, und wie er sich als Philosoph gegen letztere stellt. Die leitenden Gedanken hierüber enthält der voraufgehende *Discours de la conformité de la foi avec la raison*; vorzüglich aus diesem, jedoch mit Zuziehung einiger Stellen aus den übrigen Theilen des Werkes will ich einiges darüber zusammenstellen.

Ich setze voraus (*je suppose*), sagt er, dafs zwei Wahrheiten sich nicht widersprechen können; dafs das Object des Glaubens die Wahrheit ist, welche Gott auf eine aufserordentliche Weise geoffenbart hat, und dafs die Vernunft die Verkettung der Wahrheiten ist, aber insbesondere, wenn sie mit dem Glauben verglichen wird, derjenigen, zu welchen der menschliche Geist ohne Hülfe des Glaubenslichtes gelangen kann.*) Die Vernunft, fährt er fort, in dem Sinne, wie er sie nehme, werde bisweilen der Erfahrung entgegengesetzt; da sie die Verkettung der Wahrheiten sei, komme ihr zu, auch diejenigen Wahrheiten, welche ihr die Erfahrung darbietet, zu verbinden, um gemischte Conclusionen daraus zu bilden; aber die reine und nackte Vernunft sei von der Erfahrung verschieden, und habe es nur mit den Wahrheiten zu thun, welche von den Sinnen unabhängig sind. Der Glaube könne der Erfah-

*) Die Wahrheiten des Glaubens und der Vernunft werden in der Theodicee bestimmt auseinandergehalten; eine etwas abweichende Ansicht geben die *Nouveaux essais* Bd. II. S. 402 fg. der *Opp. philos.* herausg. v. Erdmann, worauf Erdmann Gesch. der neuern Philos. II. Bd. 2. Abth. S. 137 fufst. Aber für die Theodicee kann dies nicht in Betracht kommen, und in dieser sind hierüber die genaueren Bestimmungen enthalten: überdies ist in den *Nouveaux essais* jene abweichende Ansicht nur im Laufe der dialogischen Untersuchung den Sprechern beigelegt, und weiterhin (S. 404, besonders §. 7) wird man wieder die Lehre der Theodicee finden. Und was die Hauptsache ist, die in den *Nouveaux essais* bezeichnete Gründung des Glaubens auf die Vernunft bezieht sich nur auf die Beweggründe der Glaubwürdigkeit; denn daran knüpft sich dort zunächst diese Behauptung: immerhin aber hat sich Leibniz daselbst anders als in der Theodicee ausgedrückt, und den Begriff der Vernunft in Vergleichung mit dem Glauben ungenauer gefafst. Freilich vergleicht er in der Theodicee den Glauben mit der Erfahrung, und läfst auch die Erfahrungswahrheiten von der Vernunft aufnehmen; aber da der Inhalt des Geoffenbarten ein anderer ist als der Inhalt der Erfahrung von dem Nichtgeoffenbarten, und es lediglich auf den Inhalt ankommt, so bleibt der aufgestellte Unterschied zwischen Offenbarung und Vernunft doch gültig: und dafs die geoffenbarten Mysterien nicht in der Verkettung der Wahrheiten der Vernunft begriffen sind, lehrt der ganze Zusammenhang der Leibnizischen Darstellung; deutlich sagt er es unter anderm Theod. Bd. I. S. 100. Nachdem man die Offenbarung vermöge ihrer zugegebenen Ueberverünftigkeit aus der Vernunft ausgeschieden, sie wieder mittelst der auf Erfahrung beruhenden Beweggründe der Glaubwürdigkeit in die Vernunft einzuschwärzen, ist Spiegelfechterei, und ebensoviel als wenn man einen zur Vorderthür aus dem Hause weist und zur Hinterthür wieder einläfst. Auch setzt der höchste Beweggrund der Glaubwürdigkeit, nämlich die Ueberzeugung von der Untrüglichkeit heiliger Schriften, den Glauben immer schon voraus.

rung verglichen werden, weil er rücksichtlich der Beweggründe, die ihn bewahrheiten, von der Erfahrung derjenigen abhänge, welche die Wunder gesehen haben, auf die sich die Offenbarung gründet, und von der glaubwürdigen Ueberlieferung, welche die Nachrichten von jenen Wundern bis auf unsere Zeit gebracht hat: unbeschadet dem, dafs man auch von der inneren Bewegung des heiligen Geistes rede, der sich der Seelen bemächtigt und sie überredet und zum Guten antreibt, d. h. zum Glauben und zur Liebe, ohne dafs sie immer der Beweggründe bedürften. Die Wahrheiten der Vernunft sind theils ewige, welche absolut nothwendig sind, dergestalt dafs das Gegentheil einen Widerspruch enthält, nämlich diejenigen, deren Nothwendigkeit logisch, metaphysisch oder geometrisch ist; andere kann man positive nennen, weil es Gesetze sind, welche es Gott gefallen hat der Natur zu geben, oder weil sie von diesen Gesetzen abhängen. Diese positiven Wahrheiten werden theils durch die Erfahrung, theils durch die Vernunft erkannt; aber ihre Nothwendigkeit ist keine geometrische, sondern eine physische, durch welche die Ordnung der Natur bestimmt ist, welche Ordnung auf der freien Wahl Gottes, und vermöge dieser freien Wahl auf der moralischen Nothwendigkeit, d. h. auf der Wahl des Weisen beruht, die seiner Weisheit würdig ist. Aber die allgemeinen Gründe des Guten und der Ordnung, die ihn zu dieser Wahl bestimmten, können in gewissen Fällen überwunden werden durch stärkere Gründe einer höhern Ordnung; Gott kann daher die Creaturen entbinden von den Gesetzen, die er ihnen vorgeschrieben hat, und in ihnen das hervorbringen, was ihre Natur nicht mit sich bringt, indem er Wunder thut. Vielleicht jedoch thut Gott auch Wunder durch den Dienst der Engel, ohne dafs die Naturgesetze verletzt werden; es giebt viele Wunder, die durch den Dienst solcher unsichtbaren Substanzen verrichtet scheinen, wie auch Malebranche dafürhält; da diese nach den gewöhnlichen Gesetzen ihrer Natur wirken, sind dies nur vergleichungsweise und im Verhältnifs zu uns Wunder*). Von dieser Art sei vielleicht die Verwandlung des Wassers in Wein. Andere Wunder dagegen, namentlich die Schöpfung, die Fleischwerdung und einige andere Handlungen Gottes, überschreiten alle Kraft der Creaturen, und sind wahrhafte Wunder oder sogar My-

*) Vgl. Theodicee Bd. II. S. 7 und 260.

sterien. Beiläufig bemerkt, oben sagte er, die Offenbarung sei auf die Wunder gegründet; aber die Wunder, inwiefern sie wirkliche Wunder sind, gehören mit zur Offenbarung, da sie aus den gewöhnlichen Gesetzen der Natur herausgehen; auf die scheinbaren Wunder aber, die natürlich sind, kann die Offenbarung nicht mehr als auf irgend etwas anderes Natürliches gegründet sein: folglich konnte sie nach Leibniz weder auf die einen noch auf die andern sich gründen, und wenn er dennoch sagt, sie sei darauf gegründet, meinte er wohl, dafs sie selbst darin bestehe, da er offenbar den Begriff der Wunder sehr weit fafst. Ferner nun lehrt er, die ewigen Wahrheiten, wie die geometrischen, schlössen alle Ausnahmen aus, und ihnen könne der Glaube nicht widersprechen. In Bezug auf letztern mufs man, wie er sagt, unterscheiden zwischen Erklären, Begreifen, Beweisen, Vertheidigen (*soutenir*). Die Mysterien lassen sich erklären, soweit als es nöthig ist, um sie zu glauben; aber man kann sie nicht begreifen noch verständlich machen, wie sie zugehen: sowie auch in der Physik wir manche sinnliche Qualitäten bis auf einen gewissen Punkt erklären können, aber auf eine unvollkommene Weise; denn wir begreifen sie nicht. Ebensowenig kann man die Mysterien durch die Vernunft beweisen; denn alles, was sich *a priori* beweisen läfst, kann auch begriffen werden. Celsus sagt gegen die Christen: wenn sie sich zurückziehen auf ihr gewöhnliches „Untersucht nicht, glaubt nur", müssen sie mir doch wenigstens sagen, was die Sachen sind, welche ich glauben soll; und darin hat er Recht: aber man mufs nicht immer adäquate Begriffe verlangen, und die nichts einschliefsen, was nicht erklärt sei; es genügt eine analogische Einsicht in solche Mysterien, wie die Dreieinigkeit oder die Fleischwerdung, zu haben, damit wir nicht, indem wir sie aufnehmen, ganz sinnlose Wörter aussprechen; soweit als zu wünschen wäre, d. h. bis zum Begreifen und zum Wie, braucht die Erklärung nicht zu gehen. Es genügt uns ein das was ist (τί ἐστι), das Wie (πῶς) übersteigt unsere Fassung, und von den Erklärungen der Mysterien, die man hier und da zu Kaufe giebt, kann man das sagen, was die Königin Christine bei der Niederlegung der Krone auf eine Denkmünze setzen liefs: „Es ist mir nicht nöthig, und ist mir nicht genug" (*Non mi bisogna, e non mi basta*). Ebensowenig brauchen wir einen Beweis der Mysterien *a priori*; es genügt uns, dafs die Sache

so sei, τὸ ὅτι, ohne das Warum, τὸ διότι, zu wissen, welches Gott sich vorbehalten hat, wie Jos. Scaliger sagt:

Nescire velle, quae Magister optimus
Docere non vult, erudita inscitia est)*.

Alles, was uns übrig bleibt, ist dieses: nachdem wir die Mysterien, gestützt auf die Beweise der Wahrheit der Religion, was man Beweggründe der Glaubwürdigkeit (*motifs de crédibilité*) nennt, angenommen haben, können wir sie vertheidigen gegen die Einwürfe: ist dies nicht möglich, so sind wir nicht berechtigt, sie zu glauben; denn was mit voller Beweiskraft widerlegt werden kann, ist nothwendig falsch, und von absolut gewissen Einwürfen würde den Beweisen der Wahrheit der Religion, die nur eine moralische Gewifsheit geben können, nicht blofs die Wage gehalten, sondern diese von jenen überwogen werden. Wie stellt sich nun das Verhältnifs der Philosophie zur positiven Theologie? Um die früheren Zeiten zu übergehen, so redet er von den Reformatoren und besonders Luthern, die oft so sprächen, als verwürfen sie die Philosophie, von Luthers Zorn über Aristoteles, von Melanchthons Mäfsigung; in Holland habe man endlich angefangen, von rationalen und nicht rationalen Theologen zu reden, gegen deren erstere Bayle sich erkläre; in den Kirchen der Augsburger Confession, und zwar auf der Universität Leipzig, habe sich durch einige *Magistros artium*, welche die sogenannte heilige Philologie lehrten, unter dem Einflufs des Studiums der heiligen Schriften die Sekte der Pietisten gebildet, mit welchem Namen man wohl oder übel in Deutschland die bezeichnet habe, von denen man argwohnte oder sich anstellte zu argwohnen, dafs sie unter dem Schein einer Reform Fanatiker oder Heuchler wären; einige Zuhörer jener Meister hätten sich unter anderm durch Verachtung der Philosophie ausgezeichnet, und wie man sagt, die Hefte philosophischer Vorlesungen verbrannt; die Meister selbst hätten sich sehr gut gegen den Vorwurf gerechtfertigt, dafs sie die Philosophie verwürfen. Andere erklärten die Philosophie für die Magd, nicht für die Herrin im Gebiete der Theologie, nach dem Buche des Robert Baronius: „*Philosophia theologiae ancillans*"; sie sei eine Hagar bei Sara; man müsse sie mit ihrem Ismaël aus dem Hause jagen, wenn sie die Meuterin

*) Bd. I. S. 91. 93.

mache. Darin sei zwar etwas wahres; aber da man diese Grundsätze mifsbrauchen und die natürlichen Wahrheiten und die geoffenbarten ungehörig in Widerspruch setzen könne, hätten die Gelehrten sich bemüht zu unterscheiden, was in den natürlichen oder philosophischen Wahrheiten nothwendig und unumgänglich sei und was nicht. Auf die geoffenbarten wendet er diese Unterscheidung hier wenigstens nicht an. Er entlehnt endlich*) von den frühern Theologen die Unterscheidung, welche Bayle bestritten hatte, zwischen dem, was wider die Vernunft, und dem, was über die Vernunft ist. Bayle hatte gesagt, verstehe man unter Vernunft die Vernunft im allgemeinen, die höchste Vernunft, welche in Gott ist, so sei es gleich wahr, dafs die Mysterien nicht über, und dafs sie nicht wider die Vernunft seien; verstehe man aber das eine und das andere von der menschlichen Vernunft, so sei die Unterscheidung ungegründet; denn auch die Rechtgläubigsten gestehen, dafs wir die Uebereinstimmung unserer Mysterien mit den Grundsätzen der Philosophie nicht kennen; es scheint uns also, dafs jene nicht mit unserer Vernunft übereinstimmen; was aber nicht mit unserer Vernunft übereinzustimmen scheint, das erscheint uns als entgegengesetzt unserer Vernunft, gleichwie, was uns nicht mit der Wahrheit übereinzustimmen scheint, uns der Wahrheit entgegengesetzt scheint: warum sollte man also nicht gleichmäfsig sagen, die Mysterien seien wider und sie seien über unsere schwache Vernunft? Leibniz dagegen hält jene Unterscheidung vermöge seiner eigenthümlichen Definition der Vernunft, die wir oben angegeben, aufrecht; ihm ist eine Wahrheit über die Vernunft, wenn unser Geist oder gar jeder geschaffene Geist sie nicht begreifen kann, und von dieser Art sind seines Erachtens die Dreieinigkeit, die Gott allein vorbehaltenen Wunder, wie z. B. die Schöpfung, ferner die Wahl der Ordnung der Welt, die von der allgemeinen Harmonie abhängt und von der bestimmten Erkenntnifs einer Unendlichkeit der Dinge auf einmal. Da ihm zufolge, und zwar zufolge seiner Vernunfterkenntnifs, alles in der Welt bestimmt und geregelt ist, so könnte man sagen, Gott könne keine Wunder thun**); die Gebete, die Gelübde, die guten und bösen Handlun-

*) Bd. I. S. 99.

**) Bd. I. S. 173.

gen dienten zu nichts, da nichts sich ändern liefse. Aber die Wunder, die sich in dieser Welt eräugnen, waren als möglich in dieser nämlichen Welt, diese Welt im Zustande der blofsen Möglichkeit betrachtet, eingehüllt und vorgestellt, und Gott, der diese Wunder hernach gethan, hatte beschlossen sie zu thun, als er diese Welt wählte; und ähnlich verhält es sich mit den andern Dingen. Wider die Vernunft aber kann eine Wahrheit niemals sein; und weit entfernt dafs ein von der Vernunft widerlegtes Dogma unbegreiflich sei, ist nichts begreiflicher und offenbarer als seine Ungereimtheit. Tertullians berühmte Stelle *„Mortuus est Dei Filius, credibile est, quia ineptum est; et sepultus revixit, certum est, quia impossibile“*, sei ein witziger Einfall, der nur auf den Schein der Ungereimtheit zu beziehen. Um die Einwürfe gegen die Wahrheit des Glaubens zu entkräften, dazu gehört, wenn sie lediglich von der Vernunft hergenommen sind, nur ein mittelmäfsiger, hinlänglicher Aufmerksamkeit fähiger Kopf, der sich der Regeln der gemeinen Aristotelischen Logik gut zu bedienen weifs. Anders, meint er, verhält es sich, wenn blofs von Wahrscheinlichkeiten die Rede ist, in deren Theorie unsere Logik noch sehr mangelhaft sei. Aber wenn es sich darum handelt, die Vernunft einem unserer Glaubensartikel entgegenzusetzen, so halten wir uns nicht bei Einwürfen auf, die nur auf Wahrscheinlichkeiten hinauskommen. Denn jeder weifs, dafs die Mysterien gegen den Anschein sind und nichts wahrscheinliches haben, wenn sie nur von Seiten der Vernunft betrachtet werden; aber es ist genug, dafs in ihnen nichts ungereimtes liege: sie zu widerlegen bedarf es demonstrativer Beweise. In Bezug auf solchen Anschein ist es gesagt, dafs die Weisheit Gottes eine Thorheit sei vor den Menschen; denn im Grunde ist kein Widerspruch der Wahrheit gegen Wahrheit möglich, und das Licht der Vernunft ist ebensowohl eine Gabe Gottes als das Licht der Offenbarung. So ist es auch, sagt er, eine ausgemachte Sache bei den Theologen, die ihr Fach (*métier*) verstehen, dafs die Beweggründe der Glaubwürdigkeit ein für allemal die Autorität der heiligen Schrift vor dem Richterstuhl der Vernunft rechtfertigen, sodafs die Vernunft ihr sofort wie einem neuen Lichte weiche, und jener alle ihre Wahrscheinlichkeiten zum Opfer bringe: ohngefähr wie ein neuer vom Fürsten gesandter Befehlshaber der Versammlung, welcher er in Zukunft vor-

sitzen soll, seine Vollmacht vorlegt. Wir haben nicht nöthig auf die Vernunft Verzicht zu leisten, um dem Glauben Gehör zu geben, noch uns die Augen auszustechen, um klarer zu sehen, wie die Königin Christine sagte; es genügt die gewöhnlichen Wahrscheinlichkeiten zu verwerfen, wenn sie den Mysterien entgegen sind: und dies ist nicht einmal wider die Vernunft, da wir ja sogar in natürlichen Dingen durch die Erfahrung oder höhere Gründe über das Scheinbare enttäuscht werden.

Aus diesen Aeufserungen läfst sich Leibnizens Ansicht über das in Rede Stehende mit allen ihren Stärken und Schwächen deutlich genug erkennen. Er sondert die Philosophie und die Offenbarung ihrem Wesen nach gänzlich von einander ab. Also ist erstlich kein Satz seiner Philosophie aus der Offenbarung oder positiven Theologie entnommen, und kann es auch nicht, weil ihm die Philosophie die Wissenschaft aus Vernunftgründen ist. Die unsichtbaren Substanzen entlehnt er nicht von der Offenbarung, sondern nur den Namen der Engel, und auch diesen nur in Bezug auf Geoffenbartes, nämlich bei den Wundern und unter den Geschöpfen; aus welchen er, um das Dogma von der sehr geringen Anzahl der seligen Menschen zu vertheidigen, seine überwiegende Mehrheit der Nichtverdammten gegen die Verdammten bildet*). Auch Christus den Gottmenschen verwebt er in die Lehre von der Wahl der besten Welt, und besonders stark drückt er sich hierüber aus in der *Causa Dei asserta per iustitiam eius cum ceteris eius perfectionibus cunctisque actionibus conciliatam***); aber diese Schrift enthält nicht sein philosophisches System, sondern einen Abrifs der übrigen Theodicee, die ja nur theilweise philosophisch ist. Eine Einmischung der Offenbarung in die Leibnizische Philosophie wäre ohngefähr so herausgekommen, wie die Vermischung der Offenbarung mit der Astronomie, wovon wir in der Theodicee***) ein Beispiel an des Ungenannten astronomischer Theologie haben. Hiernach war die Erde ursprünglich eine Sonne; der Engel Vorsteher der Erde sündigte mit einigen geringern Engeln seiner Provinz, vielleicht durch Empörung gegen den Engel einer gröfsern Sonne, und hierdurch ist die gegenwärtige Unordnung

*) *Causa Dei asserta* §. 57 und schon vorher in der Theodicee selbst.
**) §. 49.
***) Bd. I. S. 141.

in die untere Welt gekommen. Zu gleicher Zeit wurde vermöge der prästabilirten Harmonie des Reiches der Natur und der Gnade unsere Erdkugel verdunkelt, von ihrem Platze verstofsen und zum Planeten gemacht. Hierin bestand der Fall des Lucifer. Das Haupt der bösen Engel, jener Fürst und Gott dieser Welt nach der Schrift, suchte nun mit seinem Gefolge die Menschen zu Theilnehmern ihrer Verbrechen und ihres Unglücks zu machen; worauf denn Jesus zu ihrer Erlösung vielleicht aus unserer grofsen Sonne gekommen ist. Was dann weiter passiren, wie die Erde vielleicht ein Komet und zuletzt wieder Sonne werden wird, unterdrücke ich um so mehr, als auch Leibniz die Einlegung dieser thörichten Phantasie in die Theodicee zu entschuldigen nöthig fand. Zweitens beweist Leibniz keinesweges die Uebereinstimmung der Vernunft und der Offenbarung, sondern nur dafs sie sich nicht widersprechen; sie reden aber häufig anderes; wo nun die Offenbarung etwas lehrt, was die Vernunft nicht lehrt, will er das Dogma von dem Vorwurf des Widervernünftigen oder der Unvernünftigkeit befreien. Es ist also drittens sein Bestreben lediglich apologetisch; zu diesem Zweck wendet er alle logischen und besonders syllogistischen Künste und Feinheiten an. Die schönste Probe davon haben wir an seiner schon ums Jahr 1669 verfafsten Widerlegung des Wissowatius, welche betitelt ist: „*Defensio Trinitatis per nova Reperta logica*"*); wobei auch Lessing nicht vergessen hat zu bemerken, Leibniz habe nicht im geringsten die Absicht gehabt, die Lehre der Dreieinigkeit mit neuen ihm eigenen philosophischen Gründen zu unterstützen, und es bedürfe zu dem Zwecke der Vertheidigung keiner grofsen dialektischen Schärfe und Behendigkeit, solange man sich dabei in den Schranken eines Geheimnisses halte. Viertens folgt hieraus, dafs er nur die Möglichkeit, nicht die Wirklichkeit oder Wahrheit der geoffenbarten Lehren zeigen wollte, und dieses war sein Bestreben von Jugend auf. In einem Briefe an Johann Heinrich, Herzog zu Braunschweig und Lüneburg, vom 26. März 1673**), worin er, um sich zu empfehlen, seine Leistungen und Erfindungen aufzählt, und wo bereits auch schon seine „*ratio ultima re-*

---

*) Am besten bei Lessing in der Lachmannschen Ausgabe Bd. IX. S. 263 fg. Vgl. Guhrauer Biogr. Bd. I. S. 69.

**) Guhrauer, Leibnizens Deutsche Schriften Bd. I. S. 282.

rum seu harmonia universalis, id est Deus" *), und der Grundgedanke der Theodicee vorkommt, dafs Gott nicht die Ursache der Sünden sei, obwohl diese der allgemeinen Harmonie gemäfs seien, erklärt er sich über jenen Punkt folgendermafsen: „*In theologia revelata* übernehme ich mich zu demonstriren, nicht zwar *veritatem*, denn die fleufst *a revelatione*, sondern *possibilitatem mysteriorum, contra insultationes infidelium et atheorum*, wodurch sie von allen *contradictionibus* vindicirt werden, nämlich *possibilitatem trinitatis, incarnationis, eucharistiae*." Besonders ausführlich spricht er von der letzten; ihre Realität habe man für eine unmögliche Sache gehalten, und er zuerst sei „endlich durch tiefe Untersuchung dahin kommen, dafs er *possibilitatem eucharistiae*, wie sie im *Concilio Tridentino* erklärt worden, *salva philosophia emendata*, welches vielen unglaublich vorkommen wird, zu demonstriren sich getraue."**) Es gebe nämlich „*in omni corpore* ein *principium ultimum incorporeum, substantiale, a mole distinctum*, welches zugleich an mehreren Orten, ja unter weit entlegenen, unterschiedenen *speciebus* zugleich sein könne: dadurch nicht allein der *praesentiae realis*, sondern auch *transsubstantiationis* selbst — Möglichkeit klar gemacht wird. An welchen Dingen allen gewissenhaften Menschen, sonderlich hohen Potentaten, denen vieler Menschen Wohlfahrt zu verantworten, höchlich gelegen." In dieser Beziehung dient also die Philosophie oder Vernunft dem Glauben, statt ihm entgegen zu sein, wie er auch selber im Anfange

---

*) Man bemerke das „*harmonia universalis, id est Deus*"; vgl. Erdmann Gesch. d. neuern Philos. II. Bd. 2. Abth. S. 55, dem diese Stelle entgangen ist.

**) In dem ersten Briefe an Arnaud (bei Grotefend, Briefwechsel zwischen Leibniz, Arnaud und dem Landgrafen Ernst von Hessen-Rheinfels, Hannover 1846), der erst drei Jahre nach Haltung dieses Vortrages bekannt geworden, findet sich S. 145 schon dieselbe Behauptung, und zwar mit dem Bemerken, es seien vier Jahre her, dafs er sich damit beschäftigt, *possibilitatem mysteriorum eucharistiae* zu beweisen. Diese Stelle war früher nur aus der von Grotefend angeführten Französichen Uebersetzung von Emery als Bruchstück aus dem Briefe bekannt. Das Datum dieses Briefes läfst sich nach Grotefends Bemerkung (S. 137) annäherungsweise aus einem im Eingange erwähnten Briefe von Du Fresne an von Boyneburg vom 27. Nov. 1671 bestimmen. Die auf denselben Gegenstand bezüglichen Stellen aus den Briefen an Des Bosses führe ich nicht an, da diese Stellen in Leibnizens späteren Jahren geschrieben sind, soviel ich sehe vom J. 1709 an.

der ersten Partie der Theodicee sagt; aber die Philosophie mafst sich nicht an, das Dogma aus der Vernunft ableiten oder erweisen zu wollen. Je nachdem die Theologie beschaffen ist, gestaltet sich auch die Apologie anders, anders in Bezug auf die römisch-katholischen, anders für die protestantischen Lehren, nicht als ob er zu andern Zeiten eine andere religiöse Ueberzeugung gehabt hätte, sondern nach Umständen und Veranlassungen, und dennoch ohne eigentliche Heuchelei; vielmehr hängt dies zusammen mit seiner gewifs nicht unlöblichen Absicht, die verschiedenen Religionsparteien einander zu nähern oder gar zu vereinigen. Und er war allerdings überzeugt, wie er am Schlusse seiner Abhandlung *de vera methodo philosophiae et theologiae* sagt*), seine Theoreme hätten einen grofsen Einflufs auf die Errichtung einer tüchtigen Grundlage der Frömmigkeit, auf die Ruhe der Seele und auf den Frieden der Kirche. Fünftens mufste er sich seinem Standpunkte gemäfs häufig auf das Nichtwissen zurückziehen. Frägt man, warum Gott nicht allen die Gnade der Bekehrung giebt, so weifs er die Gründe Gottes nicht**), sondern will nur zeigen, dafs solche Gott wohl nicht fehlen konnten, und dafs es keine tüchtigen Gründe gegen jene Lehre gebe; und von der Verdammnifs***) hat uns Gott geoffenbart, was nöthig ist, um uns vor diesem gröfsten Uebel zu fürchten, nicht was nöthig ist, um es zu erkennen und zu verstehen. Diese Berufung auf das Nichtwissen in Rücksicht des Glaubens ist doch sehr wenig verschieden von Bayle's Pyrrhonischem ἐπέχειν†) in Rücksicht der Vernunft, inwiefern der Glaube bei Seite gesetzt wird, welchem auch dieser bekennt sich aufrichtig zu unterwerfen. Sechstens: Alles positive, geoffenbarte oder kirchliche Dogma erscheint bei Leibniz als Voraussetzung; er macht nicht den Theologen, er läfst sich alles von den Theologen darreichen. Ein Beispiel hiervon und von anderem bereits gesagten gibt seine Erwägung der sieben theologischen Propositionen des Bayle††). Er scheidet zuerst alles aus denselben aus, was nicht blofs geoffenbart ist; nur die dritte, vierte und fünfte

---

*) *Opp. philos.* herausg. v. Erdmann Bd. I. S. 111.

**) Theod. Bd. I. S. 261.

***) Bd. II. S. 31.

†) Vgl. Theod. Bd. I. S. 266.

††) Bd. I. S. 223 fg.

bedürften der Offenbarung; er nimmt die dritte und vierte, betreffend die Erschaffung des Adam und der Eva und den Sündenfall, so an, wie sie erzählt sind, vertheidigt sie unter Voraussetzung seiner philosophischen Bestimmungen und zieht sich schliefslich auf das Nichtwissen zurück: „Wir kennen weder die Natur der verbotenen Frucht hinlänglich, noch die der Handlung, noch deren Folgen, um über das Einzelne dieser Sache zu urtheilen; doch mufs man Gott diese Gerechtigkeit widerfahren lassen, zu glauben, dafs dieselbe etwas anderes enthielt, als was uns die Maler darstellen." Die fünfte Bayle'sche Proposition betrifft die sehr wenigen zutheil werdende Gnadenwahl; zwar hätten, bemerkt er dabei, einige Alte behauptet, die Zahl der Verdammten sei nicht so grofs, als man sich vorstelle, und er selbst bestrebt sich wiederholt, sie im Verhältnifs gegen die vernünftigen Bewohner der übrigen Welt aufser der Erde, die möglicherweise nur wenige Verdammte lieferten, herabzusetzen*); auch schienen jene Alten geglaubt zu haben, es gebe einen Mittelzustand zwischen der ewigen Verdammnifs und der vollkommenen Seligkeit; aber wir haben jene Meinungen nicht nöthig, sagt er, und es ist hinreichend, uns an die in der Kirche angenommenen Ansichten zu halten. Also mit Beseitigung ernster Prüfung und ohne sorgfältiges Eingehen in die sogenannten Beweggründe der Glaubwürdigkeit setzt er die kirchlichen Bestimmungen voraus; doch zieht er freilich häufig die mildere Meinung vor, z. B. dafs die ohne Taufe gestorbenen Kinder nicht verdammt seien, noch auch alle Heiden, und dafs nicht alle Tugenden der letztern glänzende Laster und nicht alle ihre Handlungen Sünden seien. Auf Exegese vollends läfst er sich äufserst wenig ein; er spricht zwar von den verschiedenen Grundsätzen der Auslegung, vom wörtlichen und metaphorischen Verständnifs, und dafs die Ausleger darüber einig seien, wenn unser Herr den Herodes einen Fuchs nenne, sei dieser nicht, wie einige Fanatiker meinten, während der Dauer dieser Worte wirklich in einen Fuchs verwandelt gewesen; aber anders sei es in den Fundamentaltexten der Mysterien, wo die Theologen der Augsburger Confession urtheilten, man müsse sich an den buchstäblichen Sinn halten; und da diese Untersuchungen zur Auslegungskunst und

*) Theod. Bd. I. S. 143 fg. und S. 258. Bd. II. S. 21.

nicht eigentlich zum Logischen gehörten, so werde er darauf nicht eingehen, um so weniger, da sie mit den neuerlichen Streitigkeiten über die Zusammenstimmung des Glaubens und der Vernunft nicht in Verbindung ständen. Noch viel weniger ist etwas von Kritik der Quellen des Glaubens oder von historischer Untersuchung über dieselben zu finden, so bedeutend sonst seine historischen Kenntnisse sind. Er spricht als Philosoph, nicht als Philolog, und so werden alle in letzterer Beziehung möglichen Aufgaben entweder als gelöst vorausgesetzt, oder vielmehr gar nicht gestellt. Es fehlt also jede Rechtfertigung der Beweggründe der Glaubwürdigkeit, die abgesehen von der unmittelbaren Einwirkung des heiligen Geistes nach seiner Ansicht nur historischer Art sein können. Er hatte sich eine feste Grenze gesteckt: Bis hierher und nicht weiter!

Leibniz hatte von Jugend auf einen lebendigen Eifer für Religion und Theologie; schon vor seinen Universitätsjahren war ihm Luthers Buch *de servo arbitrio* nebst andern theologischen Schriften in die Hände gekommen; begierig hatte er viele Streitschriften der Lutherischen und Reformirten gelesen, später die Bücher der Jesuiten und Arminianer, der Thomisten und Jansenisten, und war auf seinen Reisen mit vielen angesehenen Theologen, besonders mit Arnaud, zu Rathe gegangen*). Die Früchte dieser Studien und der von ihm benutzten grofsen Gelehrsamkeit des Bayle liegen in der Theodicee vor. Diese Studien lieferten ihm die reiche Fülle jener Voraussetzungen, an die sich manches der eigenen Lehre anknüpft. Eine solche Anknüpfung konnte auf doppelte Art gemacht werden: entweder pafste er sein System den herrschenden Lehrsätzen der verschiedenen Parteien an, oder die herrschenden Lehrsätze seinem System. Lessing**), in der Abhandlung über die ewigen Strafen nach Leibniz, hält das erstere für unmöglich; wie hätte es ihm einkommen können, sagt er, um mit einem alten Sprichworte zu reden, dafs er dem Monde ein Kleid machen wollte? Und er hat gewifs Recht; wie oben bemerkt, hat Leibniz den angenommenen Meinungen keinen Einflufs auf seine philosophische Lehre gestattet. Also that er das

*) Brief an Jablonski bei Guhrauer Leibn. Deutsche Schriften Bd. I. S. 141.

**) Werke Bd. IX. S. 159 Lachm.

andere: „in der festen Ueberzeugung," sagt Lessing, „dafs keine Meinung angenommen sein könne, die nicht von einer gewissen Seite, in einem gewissen Verstande wahr sei, hatte er wohl die Gefälligkeit, diese Meinung so lange zu wenden und zu drehen, bis es ihm gelang, diese gewisse Seite sichtbar, diesen gewissen Verstand begreiflich zu machen"; d. h. er pafste diese Meinungen seinem System an. Hatte er dadurch den Voraussetzungen einen erträglichen Sinn abgewonnen, so pflichtete er ihnen, wie ebenderselbe urtheilt, auch bei, nämlich nach diesem erträglichen Sinn. Aber noch verschieden hiervon ist die Frage, ob Leibniz alle Voraussetzungen, auch die, welche seinem System, als einem philosophischen, nicht angepafst werden konnten, weil sie nach seiner eigenen Ansicht nicht in das Gebiet der Vernunfterkenntnifs fallen, nicht blofs als objectiv gegeben für den Zweck seiner Darstellung anerkannt, sondern subjectiv geglaubt habe. Lessing*) in der andern Abhandlung, von den Einwürfen des Andr. Wissowatius gegen die Dreieinigkeit, bemerkt hierüber mit Recht, Leibniz habe keine geoffenbarte Lehre geglaubt, wenn glauben soviel heifst als aus natürlichen Gründen für wahr halten; er habe, wie sich der edle Mann ironisch ausdrückt, leider aus Vorurtheilen seiner Jugend dafür halten müssen, dafs die christliche Religion blofs vermöge eines oder mehrerer oder auch aller erklärbaren Gründe glauben, sie eigentlich nicht glauben heifse, und dafs das einzige Buch, welches, im eigentlichen Verstande, für die Wahrheit der Bibel jemals geschrieben worden und geschrieben werden könne, kein anderes als die Bibel selbst sei**). Er spricht so über Leibniz mit einer in seinem Munde paradox klingenden Orthodoxie, gegen die ihm widerwärtigen seichten Aufklärer, wie sein Liebling Bayle gegen die sogenannten rationalen Theologen seiner Zeit; auch ist das gesagte Leibnizens Grundsätzen ganz gemäfs, und Lessing hat eben dadurch erwiesen, was er kurz vorher behauptete***), das Licht des Leibnizischen Verstandes sei überall gleich verbreitet gewesen, nicht aber habe in ihm wie in der Klasse der

---

*) Werke Bd. IX. S. 293.

**) *Nouveaux Essais* S. 402 scheint dem zwar zu widersprechen; aber auf diese Stelle ist wenig Gewicht zu legen, und ebensowenig auf ähnliche, aus denen ich anderwärts geschöpft habe.

***) A. a. O. S. 287.

alltäglichen Philosophen Sinn und Unsinn nachbarlich und friedlich zusammen gehaust. Aber etwas scheint Lessing hierbei doch aufser Acht zu lassen. Leibniz vermeidet nämlich, wie schon gesagt, beinahe jegliche Bibelforschung, enthält sich mit Vorsicht der Erörterungen, welche gegen die angenommenen Dogmen verstofsen und das vorausgesetzte Positive in Zweifel stellen könnten; denn er hielt dafür, man müsse mit theologischen Meditationen sehr zurückhaltend sein*). Sein Bestreben geht dahin, das angenommene kirchliche Dogma zu vertheidigen, ohne grofse Sorge über dessen Beglaubigung; er suchte, mit Lessing zu reden, jeden auf demjenigen Wege zur Wahrheit zu führen, auf welchem er ihn fand. Dafs er aber nicht jedes Dogma, welches er objectiv aufnahm und logisch vertheidigte, zu seiner subjectiven Ueberzeugung gemacht hatte, glaubten Männer wie Pfaff zu wissen, und was dieser darüber sagt, kann schwerlich auf nichts beruhen; ja er selber mochte wohl, als er jenen Brief an Pfaff schrieb, sich erinnern, dafs er manchem Dogma das Wort geredet habe, ohne die Beweggründe der Glaubwürdigkeit in Betracht zu ziehen, dafs er dabei etwas im Hinterhalt behalten, auch wohl dabei einige Ironie empfunden habe. Auch erhellt nicht, dafs Leibniz jenen oben bezeichneten erträglichen Sinn jedesmal für den historisch richtigen hielt. Auf dergleichen bezieht sich ein grofser Theil des von Pfaff gesagten. Die dahin einschlagenden Untersuchungen lagen ihm aber auf einem andern Feld; sie waren theologisch, nicht philosophisch; er sah sie also nicht als die seinigen an, und wollte sich nicht in theologische Streitigkeiten einlassen. So konnte er dem Pfaff, obwohl nicht ohne Ironie über den theologischen Stolz und darüber, dafs jener sein ganzes philosophisches System in der Theodicee für eine Erdichtung hielt, ganz in Wahrheit antworten: „Du, ein Theolog, wirst in der Widerlegung der Irrthümer als Theolog verfahren.“ Wie aber, wenn er sagt: „Es ist nicht die Sache der Philosophen, den Gegenstand immer ernsthaft zu behandeln; sie versuchen im Bilden von Hypothesen, wie Du wohl erinnerst, die Kräfte ihres Geistes“? Dem philosophischen Inhalt der Theodicee wollte er damit gewifs nicht zu nahe treten; nach dem Zusammenhange mit dem folgenden ist es auf

*) Brief an Thomas Burnet vom 21. Juni 1695 bei Guhrauer Biogr. Bd. II. S. 257.

das Theologische zu beziehen, und hier versuchte er allerdings die Kräfte seines Geistes in Vertheidigung der Dogmen durch Sätze, die für den Theologen, aus dessen Worten die Benennung dieser Sätze entnommen ist, eben nur Hypothesen waren. Aber diese Vertheidigung war nicht Ernst? Allerdings Ernst, sobald das Dogma angenommen war, und für die, welche es angenommen hatten; denn er hatte sich mit grofser Objectivitität diesen Standpunkt gewählt und behauptete ihn folgerecht; aber nicht ganz Ernst, weil er das ernste Geschäft des Theologen liegen läfst und nur als Philosoph verfährt. Auch dafs die Philosophen nicht immer ernsthaft sprächen, ist keine Ironie. Er sagt von Descartes*), er könne sich nicht vorstellen, dafs derselbe den Satz, Gott sei die freie Ursache der Wahrheiten (nämlich der nothwendigen) und der Wesenheiten (*essences*), in vollem Ernst aufgestellt habe: „es war dies vermuthlich eine seiner künstlichen Wendungen, einer seiner philosophischen Pfiffe (*un de ses tours, une de ses ruses philosophiques*); er bereitete sich eine Ausflucht, wie als er eine künstliche Wendung fand, um die Bewegung der Erde zu läugnen, während er Kopernikaner bis zum äufsersten war.“ Wie kirchlich sich aber auch Leibniz in seinen Schriften verhielt, konnte er doch in seiner Zeit dem Verdammungsurtheil einiger Geistlichen nicht entgehen, zunächst weil er nicht in die Kirche kam; obwohl Lessing**) richtig bemerkt, wenn er auch ein fleifsiger Kirchgänger gewesen wäre, möchte er nicht besser weggekommen sein als sein akademischer Lobredner Fontenelle, welchem, da er alle äufseren Pflichten eines katholischen Christen erfüllt hatte, nach seinem Tode nachgesagt wurde, er habe dies gerade nur aus Verachtung des Christenthums gethan! Zweifelte man doch an Leibnizens Religion schon defshalb***), weil er nach Bayle's Hingang die Hoffnung ausgesprochen, dieser werde nun von dem Lichte umgeben sein, welches uns hienieden mangelt, weil sich voraussetzen lasse, es habe ihm nicht an gutem Willen gefehlt! Was Leibniz auch geglaubt oder nicht geglaubt haben mag: er hatte die wahrhafte Religiosität; der Zweck seiner Theodicee war†), die Menschen zurückzubringen

*) Theod. Bd. I. S. 326.

**) A. a. O. S. 294.

***) Opp. omn. Leibnit. v. Dutens Bd. I. S. 115. Anmerkung.

†) Theod. Bd. I. S. 131.

von den falschen Vorstellungen, die ihnen Gott wie einen unumschränkten Fürsten darstellen, der eine despotische Gewalt ausübt, wenig geeignet und wenig würdig geliebt zu werden; beseelt von einem Eifer, der gottgefällig sein müsse, hoffte er von Gott Erleuchtung und Beistand in der Ausführung eines Unternehmens, welches er zu Gottes Ehren und zum Wohle der Menschen unternommen habe. Wahrlich bei ihm, wenn bei irgend einem, bewährte sich, was Baco gesagt hatte: „Die Philosophie, mittelmäſsig gekostet, entfernt uns von Gott; aber diejenigen, welche sie ergründen, führt sie zu ihm zurück.“

XXIV.

Einleitungsrede gehalten zur Feier des Geburtsfestes Seiner Majestät des Königs Friedrich Wilhelm IV. in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften am 17. October 1844.

Von den unzähligen Festlichkeiten, welche der Freude geweiht sind über die Wiederkehr des glücklichen Tages, an welchem Friedrich Wilhelm der Vierte als Nachfolger für den Preufsischen Thron geboren wurde, hat in jedem Jahre, ganz vorzüglich aber in diesem, in welchem er uns gleichsam zum zweiten Male von der göttlichen Vorsehung geschenkt worden, jegliche ihre Berechtigung, weil er der gemeinsame Herr, Beschützer, Wohlthäter aller ist, die unter den Flügeln des Königlichen Adlers ein sicheres, soweit es die Beschränktheit menschlicher Verhältnisse und die Schwierigkeit der Zeitumstände erlauben, und soweit es von dem Herrscher abhängt, nicht unerfreuliches Dasein führen. Aber nicht alle diese Feste haben auch ihre eigenthümliche Berechtigung, wie das unsrige. Denn die meisten Körperschaften, Gemeinden, Anstalten, Gesellschaften, selbst die höhern und niedern Schulen, von welchen die Geburtsfeier des theuersten und edelsten Königs begangen wird, sind unentbehrliche Theile des Staates; sie entstehen in jedem einigermafsen zu menschlicher Bildung vorschreitenden Lande mit einer gewissen Nothwendigkeit, sind überall, in dieser oder jener Gestalt, vollkommener oder unvollkommener vorhanden, und werden mehr oder minder gepflegt: unsere Gesellschaft der Wissenschaften dagegen, obgleich die erste im Staat, hat so wenig Anspruch auf Unentbehrlichkeit, ist, um von einem Standpunkt aus, den sehr hoch und sehr niedrig gestellte Personen mit einander theilen, etwas plump zu sprechen, so überflüssig, dafs in unserem Deutschen Vaterlande nicht etwa blofs kleinere Staaten einer solchen ermangeln, sondern sogar der, wenn auch nicht der geistigen Bewegung doch dem äufseren Range nach erste

Deutsche Staat, welcher viele Jahrhunderte im Besitze der Deutschen Kaiserkrone war. Nicht irgend ein dringendes Bedürfnifs weder der Vergangenheit noch der Gegenwart noch der Zukunft ist es, dem unsere Akademie ihr Dasein verdankt; sie ist eine ganz freie und uneigennützige, fast möchte man sagen, wenn dies nicht ein innerer Widerspruch wäre, aufserhalb des Staates gesetzte Gründung unserer Fürsten, gewifs weniger mit den Staatszwecken verbunden als die Kirche, welche doch vorzugsweise nicht selten den Anspruch macht, ein vom Staate unabhängiges Leben zu führen; sie ist wie die frommen Stiftungen früherer Zeiten ein Werk der Liebe, und um nicht weiter zurückzugehen, der Liebe des grofsen Friedrich zu den Wissenschaften, jener Liebe, die auf seine Nachfolger vererbt, im reinsten und glänzendsten Lichte von dem sinnigen Geiste des Königs ausstrahlt, welchem heute unsere Huldigung gilt. Hierin liegt aufser unserer allgemeinen Pflicht noch eben eine besondere, innig anzuerkennen, was wir dem erhabenen Fürstenhause verdanken; und geschieht dies nicht so würdig und genügend als wir wünschten, so bleibt uns nur das Bedauern übrig, dafs die in so vielen und wichtigen Beziehungen erspriefsliche, anderseits aber auch mannigfach angefeindete Zurückgezogenheit einer rein wissenschaftlichen Anstalt sich nicht mit dem Gepränge umgeben läfst, welches anderen Körperschaften zu Gebote steht, ja dafs von dieser Tafel aus passender Weise nicht einmal jener höhere Ton der feierlichen Beredtsamkeit angestimmt werden kann, welcher dem Rednerstuhl angemessen ist. Ich sage, die Akademie ist eine uneigennützige Stiftung unserer Fürsten, hervorgegangen aus Liebe zu den Wissenschaften: denn jede ächte Liebe ist frei von Eigennutz. Aber wenn in den Verhältnissen des gewöhnlichen Lebens jeder Gebildete zugiebt, der liebe nicht wahrhaft, welcher statt in dem geliebten Gegenstand ein geistiges Ideal zu finden, seinen Besitz blofs um äufserer Güter und Vortheile willen sucht; wenn auch die bessern unter denen, welchen die Wissenschaft oder Gelehrsamkeit Lebenszweck ist, davon durchdrungen sind, dafs diese aus innerem Trieb und aus Begeisterung für das Wissen, nicht als Mittel des Erwerbes zu üben sei: wird dies nicht immer erkannt, wenn von derjenigen Liebe zu den Wissenschaften die Rede ist, welche ihre Beschützer haben sollen oder haben: und gerade dies ist die

Beziehung, in welche sich unser erhabener König, dem Beispiele seiner glorreichen Vorfahren folgend, zu unserer Akademie gestellt hat, indem er nicht verschmäht ihr Protector zu heifsen. Der Fürsten Neigung zu den Wissenschaften ist oft nur auf Zeitvertreib und angenehme Unterhaltung gerichtet; oft entspringt sie aus Eitelkeit und Sucht zu glänzen: andere scheinen zwar die Wissenschaft selbst zu lieben, aber sie thun es nur, weil sie wo nicht gerade für sich, doch für die Beherrschten Nutzen von ihr erwarten; sie stellen daher auch die Forderung an die Wissenschaften, dafs sie sich nützlich machen sollen, und werden also denjenigen Theilen oder Richtungen der Erkenntnifs allein oder vorzugsweise förderlich sein, von welchen sie solche Vortheile erwarten: wie sollte man diese Berechnung und Hoffnung auf Gewinn, selbst wenn er nicht ihr eigener sein sollte, noch Liebe nennen können? Eine alte Eintheilung unterscheidet dreierlei Arten der Güter: solche, die um ihrer selbst willen wünschenswerth sind; andere, die wir wegen ihrer Folgen suchen; endlich andere, die um ihrer selbst willen und wegen der Folgen werth sind besessen zu werden. Unstreitig gehört die Wissenschaft zu dieser dritten Gattung: wer sie aber blofs um ihrer Folgen willen sucht oder ehrt, wirft sie unter diejenige Klasse der Güter, welche offenbar die geringste ist, und sie hat für ihn keine höhere Bedeutung als etwa das Geld, welches kein Verständiger um seiner selbst willen liebt. Da sich der gröfste Theil der Thätigkeit im Staate auf Praktisches bezieht, und der Fürst als höchster Staatsmann, je mehr er in die Geschäfte eingeht, desto mehr auch eine praktische Richtung nehmen wird, so kann man es einem Fürsten, sogar von nicht gemeinen Anlagen, kaum verargen, wenn er gerade eben von diesem seinem Standpunkte aus selbst in Rücksicht der Wissenschaft sein Augenmerk auf den im praktischen Leben erscheinenden Nutzen hinlenkt: nur eine hervorragend treffliche geistige Natur, eine ursprüngliche Idealität, Freiheit und Freisinnigkeit seiner Geistesrichtung, eine angeborne Liebe für das Wahre, Gute und Schöne an sich, kann ihn über diese Rücksichten erheben. Wie diese Richtung einst in Friedrich dem Grofsen sich offenbar darstellte, so spreche ich es, entfernt von aller Schmeichelei, welche in gleichem Grade des Königs, von welchem ich rede, als der Gesellschaft, in deren Namen ich rede,

unwürdig sein würde, aus voller Ueberzeugung, Erfahrung und Anschauung aus, dafs nur diese reine Liebe für Wissenschaft und Kunst, die Begeisterung für alles Edle, worunter vor allem die Erkenntnifs begriffen ist, im innigsten Verein mit einem tief empfindenden und zart fühlenden Herzen und Gemüthe, unseren erhabenen Beschützer belebt und beseelt.

Soweit die Reflexion über das Leben der Menschen in seinen verschiedenen Richtungen zurückreicht, hat sich der Unterschied zwischen dem theoretischen und dem praktischen Leben herausgestellt: unter dem letztern begreifen wir die ganze Thätigkeit des Menschen, inwiefern sie auf die Familie und den Hausstand und Erwerb aller Art, und auf den Staat, die grofse Familie des Volkes, sich bezieht; unter ersterem nicht blofs die Wissenschaft oder Erkenntnifs, sondern auch die Ideen verkörpernde Kunst und das religiöse Bewufstsein. Beide Richtungen sind nicht schlechthin geschieden. Fast in allen Dingen ist die Ausübung älter als die Betrachtung, also im Ganzen genommen die Praxis älter als die Theorie; meist liefert die Praxis der Theorie erst den Stoff, dafs sie durch Sonderung und Verbindung desselben ihn lichte und ordne. Und wie sich immer auch die Praxis gegen die Theorie sträuben und hartnäckig darauf beharren mag, dafs sie ihre eigenen Gesetze innerhalb ihrer selbst habe und ihren selbstgebildeten Regeln folge, kann sie nicht die Theorie von sich abhalten, in welcher sie erst zum Bewufstsein über sich kommt; ja es hat sich unzähligemal gefunden, dafs die Praxis von Jahrhunderten falsch und verwerflich gewesen, dafs sie von der erstarkten Theorie sich einen andern Weg mufste anweisen lassen als den des Herkommens, an welchem die Praxis so gerne klebt, und die Fortschritte der Menschheit beruhen eben darauf, dafs die Praxis von der Theorie oder Erkenntnifs immer mehr durchdrungen und umgestaltet werde; wie man, um nur die einleuchtendsten Beispiele zu wählen, an der allmäligen Verwirklichung besserer Grundsätze des Rechtes und der Staatswirthschaft erkennen kann. Trotz dieser unläugbaren Gemeinschaft beider Thätigkeiten haben sich beide, das theoretische und das praktische Leben, von uralten Zeiten her verhältnifsmäfsig geschieden; die Absonderung des erstern stellt sich in der ältesten Völkergeschichte, auf der ursprünglichsten Bildungstufe, in den morgenländischen Priester-

kasten dar, wie sie vorzüglich bei den Indern, Babyloniern und Aegyptern bestanden haben: und dennoch erscheint auch hier schon die Herrschaft des Theoretischen über das Praktische, indem die ganze Erkenntnifs des Volksgeistes im Priesterthum zusammengefafst und zusammengedrängt war, und von hier aus das gesammte Leben des Volkes geregelt wurde. Ist irgendwann und irgendwo Praxis und Theorie kräftig und lebendig in einander gebildet worden und zu wechselseitiger Durchdringung gekommen, so war es im Hellenischen Leben: aber auch bei den Hellenen sind sie wieder aus einander und in Gegensatz getreten, und es ist so jener alte Kampf der Staatsmänner und Philosophen entbrannt, den wir im Sokrates und seinen Gegnern auf die Spitze getrieben sehen, bis auf Tod und Leben. Diese Kluft zwischen beiden Thätigkeiten ist von Platon befestigt worden; und auch Aristoteles, indem er als die drei hervorstechendsten Arten des Lebens das geniefsende, das politische und das theoretische bezeichnet, ist weit entfernt zwischen diesen eine Vermittelung zu suchen, sondern giebt dem theoretischen entschieden den Vorzug. Wie in den Gebilden der Natur, je höher das Naturerzeugnifs ist, desto bestimmter, gegliederter, bedeutsamer die einzelnen Organe, Systeme und Lebensthätigkeiten auseinandertreten, während sie auf den niederen Stufen, ungeschiedener und unentwickelter, gleichsam in eine chaotische Masse zusammenfliefsen, in welcher nur das Mikroskop unserer unermüdlichen Forscher noch eine mikrokosmische Ordnung findet; so mufs auch, je gebildeter das Zeitalter, je reger die Bewegung der Geister, je vollkommener die Entwickelung, desto mehr sich der Gegensatz der Richtungen geltend machen und das Bestreben entstehen, dafs eines das andere überwinde, jene Anmafsung der Theorie die Praxis zu beherrschen, diese Anmafsung der Praxis die Theorie zu beschränken, ihr ein Ziel zu setzen, welches sie nicht überschreiten solle, oder von ihr zu verlangen, dafs sie sich dem Herkommen unterwerfe und anpasse oder es unterstütze: so entspringt das, was man den Conflict der Wissenschaft mit dem Leben zu nennen pflegt, wenn jene sich nicht lieber vom Leben zurückzieht und aussondert, bis eine höhere Macht, die Vorsehung, welche den Weltplan mit ganz andern Linien, als womit ihn die Menschen oft zu ziehen glauben, vorgezeichnet hat, jene Versöhnung her-

beiführt, die sie schon mehr als einmal herbeigeführt hat. Viele Betrachtungen drängen sich hier auf, und ich will sie nicht alle von mir abweisen: viele Forderungen, und ganz entgegengesetzte, werden von vielen Seiten an die Wissenschaft gemacht, und ich will nicht behaupten, dafs irgend eine derselben ohne alle Begründung sei. Dafs die Wissenschaft sich nicht in das Triebwerk des sogenannten Lebens hineinbegeben solle, fordert bald die Staatsgewalt, bald die Wissenschaft selbst; hat diese Recht, so hat es auch jene, nur vielleicht nicht aus richtigem Grunde, inwiefern nämlich jene die Wissenschaft häufig nur darum aus dem Leben verweist, weil sie nicht mit der herrschenden Praxis übereinstimmt: aber an sich scheint mir jene Forderung, obwohl nicht allgemein und schlechthin gültig, doch keineswegs so tadelnswerth als es manchen scheinen mag. Die Wissenschaft ist nämlich das Allgemeine, allen Völkern und Staaten Gemeinsame, und insofern ein Abstractes: ein Ausdruck, womit ich nach alter Weise etwas Aechtes und Tüchtiges bezeichne, ohne mich daran zu kehren, dafs die ganze Welt auf die Abstractionen schilt und das vielgepriesene Concrete sucht: welche Verschiedenheiten auch die Wissenschaft und namentlich die Philosophie in ihren verschiedenen Entwickelungsläufen angenommen hat und noch künftig annehmen mag, so ziehen sich doch durch alle Zeiten dieselben Fäden, dieselben ewigen Grundwahrheiten durch, und keine Wissenschaft, sei es Philosophie oder Geschichte oder Naturkunde, kann sich durch das, was aufser ihr liegt, welchen Namen es auch haben mag, bestimmen lassen. Zwar weifs ich sehr wohl, und habe es auch auf dem Gebiete, auf welchem sich meine wissenschaftliche Thätigkeit bewegt, in Anwendung gebracht, dafs nach Zeitaltern und Volkstämmen sich gewisse Unterschiede in aller Wissenschaft und namentlich in der Philosophie herausgestellt und geltend gemacht haben: man spricht von morgenländischer und abendländischer Philosophie, von Indischer und Chinesischer, von Griechischer und Römischer, von Deutscher, von Englischer, von Französischer, von heidnischer und Christlicher, ja neuerdings sogar von katholischer: aber was an diesen Unterschieden eine Berechtigung hat, liegt theils in dem nothwendigen und unwillkürlichen Entwickelungsgang, theils in der einem bestimmten Volksgeiste angemessenen überwiegenden Hervorhebung und Aus-

bildung der einen oder der andern Seite, theils in einer unwesentlichen, den innern Kern kaum berührenden Färbung; was aufserdem in jenen Unterschieden erscheint, hat seinen Sitz in dem, was an einer gegebenen sogenannten Philosophie eben nicht Philosophie ist: denn sowenig es eine besondere monarchische und eine besondere aristokratische oder demokratische Philosophie geben kann, ebensowenig können in ihr irgend welche andere Unterschiede Gültigkeit haben, die nicht innerhalb ihrer selbst begründet sind, und wer einen solchen hineinlegt, steht auf gleicher Linie mit dem Sophisten, dessen Wesen es ist, zu denken wie die herrschende Meinung denkt, und diese scheinbar zu begründen, nicht aber die Wahrheit zu suchen. Inwiefern nun das Erkennen unbekümmert um alles Aeufsere sein soll, ist es ihm offenbar erspriefslich, sich abzusondern von allem dem, wodurch es von der geraden Bahn abgelenkt wird, von allem Zufälligen; was man aber gemeinhin Leben zu nennen pflegt, ist für dasselbe ein Zufälliges, und ist weit gröfserem Wechsel unterworfen als der Gedanke, welcher, wie die Ideen des Attischen Weisen, sich selbst gleich und unveränderlich beharrt. Soll ferner die Wissenschaft ins Leben eingehen, so wird der wissenschaftliche Mann veranlafst, sich in die Geschäfte zu mischen; wenn indefs allerdings hervorragende Talente, wie etwa Leibniz war, beides, die praktische und die wissenschaftliche Richtung, zu vereinigen im Stande sind, so benimmt doch eine mannigfache Geschäftsthätigkeit dem wissenschaftlichen Manne die Sammlung des Geistes, deren er vor allem bedarf; selbst bei einem Leibniz hat jene Zerstreuung gewifs nicht vortheilhaft auf seine wissenschaftlichen Untersuchungen gewirkt, und um so mehr werden Gelehrte von minderer Begabung, die dennoch bei freierer Mufse Dankenswerthes zu leisten im Stande waren, wenn sie unfreiwillig oder gar aus eigener Neigung sich in den Strudel der Geschäftigkeit hineinbegeben, in diesem ihre besten Kräfte zersplittern, und für die Wissenschaft verloren gehen. Ist irgend eine gelehrte Anstalt dazu berufen, die Wissenschaft, ohne alle Rücksicht auf das Leben, an sich und für sich zu fördern, so sind es die Akademien der Wissenschaften; so hat denn auch, wie sich manche unter uns noch erinnern werden, Schleiermacher ehemals in einer dieser öffentlichen Versammlungen den Gedanken ausgeführt, in der Einsetzung

und Erhaltung der Akademien spreche der Staat die Geltung und Anerkennung der Erkenntnifs und Wissenschaft an und für für sich selbst, ohne allen Nebenzweck, aus. Auch ist es in bewegten Zeiten kein geringer Preis, wie Cicero nach den Mühen und Leiden einer gefahrvollen Thätigkeit im Staate sich an der Philosophie labte, einen edlen Rückzug aus dem Leben zu haben. Mag dieses Lob, dieses Glück der Akademien vielen ein sehr zweideutiges scheinen, so wird man doch zugeben, dafs sie durch diese ihre Stellung eben sowohl unbilligen und ungerechten Anmuthungen als billigen und gerechten entnommen sind; mag einer mir, dem Alterthumsforscher, jenes Solonische Gesetz entgegenhalten, welches den mit der Verbannung belegte, der in bürgerlichen Zwistigkeiten keine Partei ergriffen habe: wir lassen uns diesen Einwurf gefallen, weil er die über den Parteiungen stehende Wissenschaft nicht trifft. Wir wollen nicht behaupten, dafs die Wissenschaft keinen Einflufs auf das Leben haben solle; ja ich behaupte im Gegentheil, dafs die höchste Vollendung des menschlichen Lebens gerade in der Einheit der Theorie und der Praxis, des Erkennens und Handelns, des Gedankens und der That erreicht werde; aber ehe dieses Ideal, oder vielmehr dieser ideal-reale Zustand, das Göttliche im Menschlichen, ganz errungen sein wird, lasse man doch jegliche, wenn nur tüchtige Einseitigkeit gewähren, fordere nicht alles von allen, sondern von jedem das, wozu er geeignet ist, und vermische nicht alle Standpunkte und Lebenskreise. Man kann von der Mathematik nicht verlangen, dafs sie dem kirchlichen Dogma zu Hülfe komme, noch von der Kirche, dafs sie die mathematischen Erkenntnisse vermehre; und sowenig man etwa der Tagespresse zumuthen wird, sie solle sich die Ergründung der strengen Wissenschaften zur Aufgabe stellen, sowenig kann man einer Akademie die Pflicht auferlegen, die Wissenschaft unmittelbar ins Leben überzusetzen. Diese beiden Anstalten bilden so zu sagen entgegengesetzte Pole der geistigen Thätigkeit, und zwischen ihnen bedarf es mannigfacher und geschickter Vermittler und Berichterstatter.

Der Einflufs der Wissenschaft auf das Leben betrifft theils das Materielle, theils das Ideelle. Einen materiellen Nutzen hat sie, inwiefern sie die Mittel zur Befriedigung der Bedürfnisse und Bequemlichkeiten des Lebens verbessert und mehrt, den Erwerb

physischer Güter befördert, das körperliche Wohlbefinden hervorbringt und die natürlichen und leiblichen Uebel entfernt: hierzu sind vorzüglich die Naturwissenschaften und die angewandten Theile der Mathematik geeignet; aber auch solche Zweige des Wissens, welche mehr auf der Seite des Geschichtlichen liegen und der Staatslehre verwandt sind, haben eine grofse Wichtigkeit für das materielle Wohl, welches sehr davon abhängig ist, ob richtige oder falsche Mafsregeln der Gesetzgebung und Verwaltung die Production und Fabrication, den Landbau, die Gewerbe und den Handel und Verkehr begünstigen oder hemmen; und dafs die Theorie hierauf viel einwirke, wird schwerlich bestritten werden können. Aus dem materiellen Wohl geht nun zwar nicht nothwendig das geistige hervor, sondern dieses wird sogar durch den Luxus gefährdet; aber ohne Wohlstand ist kein geistiger Fortschritt des Volkes möglich, weil Armuth und Dürftigkeit mit den zahllosen Uebeln, die in ihrem Gefolge sind, den Geist niederdrücken, und wenn sie einen hohen Grad erreicht haben, auch die Sitten des Volkes verderben. Die Beförderung des materiellen Wohlstandes bahnt daher dem geistigen Wohle den Weg. Dennoch ist der ideelle Nutzen der Wissenschaft höher zu rechnen, welcher in der Herbeiführung einer sittlicheren Gesinnung und eines sittlicheren Lebens durch bessere Erkenntnifs liegt. Wohl ist es ein grofses Glück, wenn ein Volk alte angeerbte, tief gewurzelte Sitten und Gebräuche und Einrichtungen hat, vermöge deren es fast bewufstlos im richtigen Gleise wandelt und das Rechte übt; aber die Menschheit verbleibt nicht immer in diesem Zustande paradiesischer Unschuld, und der alten wenn auch noch so guten und idyllischen Gewohnheitsitte sind häufig viele falsche Gewöhnungen, Mängel und störende Vorurtheile beigemischt. Wenn es richtig ist, und ich halte es für richtig, dafs die Tugend Erkenntnifs sei, so mufs sie zum Bewufstsein erhoben werden. Die Verwirklichung der menschlichen Tugend soll der Staat sein; von ihm und seinem Handeln ist also zunächst die höchste Sittlichkeit zu fordern, wenn die Privatsitten sich bessern sollen. Hierauf hat aber die ideelle Seite der Wissenschaft zwar in der Regel keinen plötzlichen, aber einen allmäligen und langsam wirkenden Einflufs. Freilich finden einige, die gegenwärtigen Sitten der gebildeten Völker seien schlechter als früher, und da doch die Wissenschaften unstreitig

fortgeschritten sind, so würde hieraus folgen, dafs mit dem Fortschritt, ja sogar einer sehr weiten Verbreitung der Erkenntnifs ein Rückschritt der Sitten eingetreten sei. Aber wenn ich auch zugebe, dafs der Gang des menschlichen Geschlechts nicht aus lauter Fortschritten bestehe, indem vielmehr wie in der Natur so in der Geschichte übermächtige Umwälzungen eintreten, welche ohne Unterschied Gutes und Schlechtes vertilgend, die Gesellschaft für den Augenblick zurückwerfen, bis sie aus den Trümmern der alten Bildung sich ein neues Gebäude errichtet, und aus der Verwesung ein neues Leben ersteht: so erweisen doch die grofsen Perioden der Weltgeschichte, neben unläugbarem Untergange edler Erscheinungen, in den höchsten und wichtigsten Beziehungen der Menschheit einen Fortgang, der sich nirgends deutlicher als in den öffentlichen und Privatsitten zeigt. Wer da behauptet, in unserem Zeitalter seien die Sitten im Verfall, der weise doch nach, dafs in dem gepriesenen Mittelalter, in welchem die Sittenlosigkeit massenhaft erscheint, oder im sechzehnten oder siebzehnten oder achtzehnten Jahrhundert mehr Sittlichkeit und weniger Laster und Verbrechen vorhanden gewesen: es ist mir gar nicht zweifelhaft, dafs eine gründliche Untersuchung gerade das Gegentheil herausstellen wird. Es bedarf aber dieser Untersuchung kaum: der wahre Mafsstab der Sittlichkeit eines Volkes oder Zeitalters ist die Sittlichkeit des Staates selbst, das heifst der Gesetze und der Art ihrer Ausführung; und es hiefse den Staat unserer Zeit lästern, wenn man verkennen wollte, dafs er sittlicher geworden: im Namen des Gesetzes und in gutem Glauben, fromm und gottgefällig zu handeln, hat der Staat sonst Thaten begangen, welche die bessere Einsicht der spätern Zeit als offenbare Verbrechen erkennen mufste; Besonnenheit und Weisheit ist, im Durchschnitt genommen, an die Stelle der Leidenschaft getreten; Vernunft herrscht in der Regel statt der Gewalt selbst bei unumschränkten Regierungen, Offenheit statt des Truges und der List, menschliches Gefühl statt der Härte, Roheit und Grausamkeit: mehr durch Belehrung und Ueberzeugung als durch Furcht und Schrecken sucht man zu regieren. Die von der Gegenwart so trübe Ansichten haben und in ihr nur Verderben sehen, täuschen sich über die Bedeutung einzelner Erscheinungen, und legen diesen, so vereinzelt sie auch dastehen, als sogenannten Zeichen der Zeit, durch unge-

hörige Verallgemeinerung eine übertriebene Wichtigkeit bei, ohne zu wissen oder zu bedenken, dafs ebendieselben früher viel schlimmer und häufiger dagewesen sind; wissen sie es auch, so tritt ihnen ihr Wissen in den Hintergrund, weil bekanntlich die Geschichte niemanden lehrt, dem leidenschaftliche Verstimmung die Besonnenheit nimmt. Warum sollte es befremden, dafs das Urtheil der Laien den starken Eindrücken einzelner bedeutenden Eräugnisse unterliegt, wenn selbst Heroen der Geschichtschreibung sich dadurch so verwirren lassen, dafs sie das Zeitalter und die Erfolge der Begebenheiten von der verkehrtesten Seite ansehen? Unbekümmert um die, welche für ihre und unsere Freunde und grofse Gelehrte eine unbedingte Verehrung in Anspruch nehmen, und die Erwähnung einer menschlichen Schwäche, auch wenn sie um der Sache willen, nicht um die Personen zu beeinträchtigen, geschieht, gleich zu einer Verletzung der Pietät stempeln, wird es erlaubt sein anzuführen, wie zwei als Geschichtschreiber ausgezeichnete ehemalige Mitglieder dieser Akademie, die auch dazu noch Staatsmänner waren, sich über ihre Zeit geirrt haben. Johannes von Müller, nachdem er lange die Napoleonische Herrschaft mit den Waffen der Rede bekämpft hatte, weissagte in ihrer unüberwindlichen Befestigung nach der Besiegung Preufsens der Welt ein neues goldenes Zeitalter; Niebuhr fand in der Julirevolution den Untergang der humanen Bildung und den Einbruch der Barbarei. Beide sind schon durch die nächsten Jahre widerlegt worden, die Hoffnungen des einen wie die Befürchtungen des andern; sie waren nur dem Eindruck des Augenblicks gefolgt, wie es den Gemüthsvollsten so leicht begegnet, dafs sie durch Temperament, Neigung und Stimmung, kurz durch ihre Subjectivität sich fortreifsen lassen, während um der Gegenwart und der Zukunft das Horoskop richtig zu stellen, die unerschütterliche Besonnenheit des geordnetsten Denkens und jene Objectivität des Geistes erfordert wird, wie wir sie am Thukydides bewundern, mit welchem jene beiden in andern Beziehungen höchst vortrefflichen Männer sehr ungeschickt verglichen worden sind. Eine ähnliche Befangenheit ist es, welche eine Verschlimmerung der Sitten bei nicht zu läugnender Vorschreitung der Erkenntnifs und Wissenschaft zu finden glaubt; um nicht von denen zu reden, welche die Quelle des eingebildeten Uebels gar in dem Wissen

selbst suchen. Nur durch den Geist kann sich das menschliche Geschlecht vorwärts bewegen, die Thätigkeit des Geistes ist aber das Wissen. Freilich mufs dieser Geist ein heiliger sein; aber die Heiligung liegt nicht in dem starren Dogma, sondern auch das religiöse Bewufstsein mufs sich fortwährend reinigen und verklären: sonst würde aller Fortschritt verneint, bis eine neue Offenbarung erschiene. Wenn nun, wie gesagt, auf diesen ideellen Fortschritt die ideelle Seite der Wissenschaft einen besonderen Einflufs übt, so würde man sich doch an den Naturwissenschaften versündigen, wenn man ihnen nicht auch hieran einen bedeutenden Antheil zuerkennen wollte. Nimmt der Geist die Natur in sich auf, erkennt er in ihr Gesetze, führt er sie auch nur zurück auf Mafs und Zahl, so ist sie ihm selbst ein Geistiges geworden, und die Wissenschaft von ihr hat also auch alle Wirkungen des Geistes. Dieses hatte besonders Friedrich der Grofse begriffen in einer Zeit, deren Bestrebungen, wenn sie auch nicht fehlerlos sind, jetzt sehr häufig nicht ohne Uebermuth sehr ungerecht beurtheilt werden, während doch gerade die unsrige den Beweis nachliefert, dafs sie nicht überflüssig waren. Poetische und mystische Naturen mögen es sehr trivial, und eifrige Rüstzeuge des Fanatismus nicht unanstöfsig finden, wenn ich es als einen Hauptvorschritt der menschlichen Bildung ansehe, dafs vorzüglich die Naturwissenschaften zur Vernichtung der mannigfachsten Formen des Aberglaubens beigetragen haben, in welchem ein grofser Theil menschlicher Uebel und Verbrechen seine tüchtigste Grundlage hatte. Wenn sonst Völker und Heere vor einer Sonnen- oder Mondfinsternifs erzitterten, so ist es ein nicht unbedeutender Einflufs auf das Leben, dafs die Astronomie diese Furcht zerstreut hat. Allerdings liefsen sich vermöge jenes Irrthums, wie die Geschichte lehrt, Völker und Heere zuweilen besser im Zaume halten; aber abgerechnet dafs auch das Gegentheil vorkam, wird man um jenes zufälligen Vortheils willen die astronomische Aufklärung rückgängig machen wollen? Man kann wohl mitleidig lächeln über dieses Beispiel, aber nur weil es zu einleuchtend, zu ferne liegend und darum so ganz unverfänglich ist: wollte man andere anführen, auf welche man von diesem die Anwendung machen kann, dürften sich die Züge in ernstere Falten legen. In der genauesten Verbindung mit der ideellen Ausbildung der Menschheit stehen die allgemeinen Wissen-

schaften, die theils philosophisch, theils historisch, oder was in meiner Ansicht gleichbedeutend ist, philologisch sind. Man hat in unsern Tagen die Philosophie oft heruntergesetzt, und das Geschichtliche, mit Ausnahme der vielfach angefochtenen klassischen Philologie, in gleichem Mafse erhoben: ich will die Gründe dieses Urtheils bei Seite lassen; sieht man auf das Wesen der Sache, nicht auf die Verirrungen und Ausschweifungen der Philosophen einerseits ins Phantastische, anderseits ins Zügellose, so wird man, was Aristoteles von der Poesie sagt, sie sei mehr werth als die Geschichte, weil sie das Allgemeine und folglich Allgemeingültige enthalte, mit demselben Rechte der Philosophie zusprechen müssen. Dafs diese Zweige des Erkennens, obgleich nicht mit jedem ihrer mannigfachen Glieder, eine bedeutende zu grofsem Theile allerdings nur mittelbare Einwirkung auf das Leben äufsern, davon legt aufser anderem schon der Umstand ein Zeugnifs ab, dafs diejenigen, welche mit Kraft und Folgerichtigkeit das Leben in engeren Fesseln gebunden halten wollen, die freie Entwickelung und Durchbildung derselben zu hemmen und abzuwehren für angemessen halten. Aber, wie schon bemerkt, will der gesammte ideelle Einflufs der Wissenschaft auf das Leben Zeit haben; in stiller Arbeit, meist zurückgezogen, bringt sie bessere Erkenntnisse und Grundsätze zur Reife, deren Genufs oft erst der Nachwelt zugute kommt; ungesucht und unbezweckt entspringt aus ihr ein Nutzen, den sie schwerlich hervorbringen würde, wenn sie es gleich von Anfang nur auf Nützlichkeit angelegt hätte. Die letztere, und also die Praxis überhaupt, kann folglich nicht mafsgebend für die Wissenschaft sein, sondern diese besteht in der freien theoretischen Uebung. So legte Archimedes mit ächt wissenschaftlichem Sinn nicht auf seine mechanischen Erfindungen, die nützlichen, sondern auf seine Theoreme das Hauptgewicht; und während jene, die dem grofsen Haufen der Zeitgenossen gewifs viel bedeutender schienen, zu grofsem Theil verloren sind, haben diese doch viel reichere Früchte getragen. Sei auch des Lebens goldener Baum grün, so ist darum noch nicht alle Theorie grau; und die, welche jenen Spruch so oft im Munde führen, vergessen, dafs ihn der Geist spricht, der stets verneint, und würden sich schämen ihn anzuwenden, wenn sie ihn in seinem ganzen, ziemlich frivolen Zusammenhange anführen müfsten.

In dem Bewufstsein, von welchem ich ausgegangen bin, dafs unsere ganze akademische Thätigkeit nur ein Ausflufs der Königlichen Huld sei, ist in den Gesetzen der Akademie verordnet, alljährlich an diesem Tage in Verbindung mit dieser Einleitungsrede einen Bericht über die akademischen Leistungen zu geben. Da wir in unsern Monatsberichten bereits alles darauf Bezügliche niederlegen, insoweit es zur Bekanntmachung geeignet ist, so genügen für den heutigen Zweck die kürzesten, kaum auch nur nomenclatorischen Andeutungen; doch werden auch diese zeigen, dafs die Akademie ihren Beruf in der Theorie findet, und nur wenige ihrer Leistungen sich dem Praktischen nähern: und niemals ist ihr dies unverkümmerter gewesen, als unter diesem geisterfüllten König!*)

*) Hieran knüpfte sich die Aufzählung der Leistungen der Akademie im abgelaufenen Jahre.

XXV.

Einleitungsrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Jahrestages Friedrichs des Grofsen am 29. Januar 1846.

Der einzelne Mensch wie ein ganzes Volk bildet sich theils aus seiner eigenen Natur heraus, theils wird er bestimmt durch die Verhältnisse, in welchen er steht, und durch das Gegebene, also durch die Einflüsse der Mitwelt und der Vorwelt, insbesondere durch die Gedankenwelt, deren vorzüglichste Träger die Schriftsteller sind. Je kräftiger das Volk, je gröfser der Mensch, desto mehr wird jenes und dieser aus seinem eigenthümlichen Wesen sich bestimmen und dieses stark ausprägen: aber sowie das edelste und begabteste Volk, wenn es jeden fremden Einflufs von sich abhält und eigensinnig nur aus sich heraus alles bilden will, sich aller Lehre berauben wird, die eine weiter vorgeschrittene Entwickelung anderer Völker ihm vorhält, ja sowie ein solches zuletzt gar den widerwärtigen Anblick einer Sinesischen Starrheit und Abgeschlossenheit darbieten könnte; so würde auch der mit den gröfsten Anlagen ausgestattete Einzelne, wollte er nur aus sich selber schöpfen, arm an Einsichten und in hohem Grade einseitig bleiben: vielmehr wird der grofse Mann, seiner Eigenthümlichkeit unbeschadet, aus seiner gesammten Umgebung, aus dem Gedankenreichthum der Vorzeit und der Gegenwart, seinem Geiste um so reichlichere Nahrung zuführen, je fähiger er ist, vieles zusammenzufassen und in sich aufzunehmen. Doch vieles wird er auch von sich abweisen und zur Seite werfen: wie nach einem alten Grundsatze das Gleiche nur vom Gleichen erkannt wird, so hat unser Geist auch nur am Gleichartigen Wohlgefallen, und sucht unter den gegebenen geistigen Erzeugnissen dasjenige auf, was ihm angemessen, was ihm congenial ist. Friedrich der Grofse, dessen unvergängliches Andenken wir heute begehen, war nicht nur ein

Heros in Thaten und ein Heros in Grundsätzen*), hat nicht nur viel gehandelt und viel gedacht, sondern hatte auch viel gelesen; aber man würde seine Geistesgröfse verkennen, wollte man es den Schriften, die er las, wollte man es etwa Voltaire'n beimessen, dafs er so dachte wie er dachte, sondern er wurde angezogen von denen, welchen er sich gleichgestimmt fühlte, und nahm deren Geist und Empfindung in seinen weiten Geist und sein weites Herz auf. Dies waren aber nicht blofs Voltaire und die anderen Französischen Gelehrten seiner oder der früheren Zeit; obgleich er das meiste, was er las, nur durch das Mittel der Französischen Sprache kennen lernen konnte. Bedarf es einer Entschuldigung, so wird mein Fach mich entschuldigen, wenn ich heute der Liebe gedenke, welche Friedrich der Grofse für das klassische Alterthum hegte; wahrlich nicht um dieses dadurch zu verklären und zu empfehlen: wenigstens dürfte der Erfolg eines solchen Unternehmens sehr zweifelhaft sein, weil von den meisten, welche den Werth der alterthümlichen Studien verkennen, Friedrich als Verächter Deutscher Bildung und als Freigeist verurtheilt oder bemitleidet wird: sondern nur um von den mannigfachen Seiten dieses erhabenen Mannes eine nicht unmerkwürdige zu zeigen, und zwar gerade eine solche, zu deren Auffassung und Darstellung ich sowohl befugt als befähigt scheinen dürfte. Doch verspreche ich, obwohl meiner eigenen Kenntnifs der Werke des grofsen Königs noch die Nachweisungen des gelehrtesten Kenners seiner Schriften und seines Lebens zu Hülfe gekommen, keinesweges Erschöpfung meines Gegenstandes, zu welcher gröfsere Zurüstungen erforderlich wären, als man billigerweise dem Sprecher rasch verhallender Worte anmuthen wird.

Dürfen wir für eine frühere Zeit Begriffe in Anwendung bringen, welche damals noch überhaupt nicht oder nur unvollkommen ausgebildet waren, so sagen wir: Friedrichs Geschmack und Richtung in der Litteratur war fast ausschliefslich dem Klassischen zugewandt, und von allem Romantischen, besonders dem Mittelalterlichen abgewandt. Auch vom Französischen liebte er nur das Zeitalter, welches dem klassischen Alterthum gleichviel mit welchem Glück nachstrebte; und diese Neigung war so unbefangen, dafs

*) Ausdruck des Ritters von Neufville (Oeuvres posth. de Fréd. II. Berliner Ausgabe Bd. XII. S. 198). [Oeuvres de Frédéric le Grand, Berliner akademische Ausgabe Bd. XVII. S. 241.]

er selbst Werke, deren Grundgedanken ihm wenig zusagen mochten, in rein ästhetischer Beziehung verehrte: so war er für Racine's Athalie, die er immer wieder las, in solchem Grade eingenommen, dafs er sogar einmal zu d'Alembert sagte, er wollte lieber die Athalie gedichtet als den siebenjährigen Krieg geführt haben*). Wenn er die Englische Litteratur achtete, freilich ohne an der Sprache Gefallen zu finden, welcher er den Wohllaut abspricht und den schlimmen Witz eines Gelehrten nacherzählt, der auf die Frage, in welcher Sprache die Schlange unsere Urmutter versucht habe, die Erwiederung gab, „in der Englischen, denn die Schlange zischle"**); wenn er den Dante, Petrarca, Ariost, Tasso ehrte, und die grofsen Gedichte der beiden letztern mit Homer, Virgil und Voltaire für diejenigen Werke der Einbildungskraft erklärte, an welche man sich halten müsse***): so ist dagegen die Geringschätzung bekannt, mit welcher er von dem gröfsten der romantischen Dramatiker, von Shakspeare spricht, und diejenige litterarische Bildungstufe, wie der Franzosen, so der Italiener und Engländer, welche ihm zusagte, leitet er gerade daher ab, dafs diese aus den reichen Quellen des Alterthums geschöpft, sich diesen grofsen Mustern soviel als möglich nachgebildet, deren Art zu denken sich angeeignet und ihre grofsen Schönheiten bewundert hätten, ohne ihre Mängel zu verkennen, indem man mit Unterschied achten und niemals sich blinder Schmeichelei hingeben müsse†). Die Gesichtspunkte, unter welchen er die Alten las und benutzte, können wir auf diese drei zurückführen: auf den rhetorisch-ästhetischen, den philosophisch-sittlichen, den geschichtlich-politischen mit Einschlufs des militärischen. Obgleich zu seiner Zeit der eigentlichen Beredtsamkeit, wie sie die Alten übten, aufser England kein Schauplatz eröffnet war, legte er dennoch, ächt alterthümlich, auf die Rhetorik ein grofses Gewicht, und sein häufiger Gebrauch rhetorischer Kunstausdrücke beweist, dafs er

*) Brief vom 25. Juni 1763, Oeuvres posth. de d'Alembert, Bd. I. S. 197 (Paris 1799). [Oeuvres de Frédéric le Grand akademische Ausgabe Bd. XXV. S. 273.]

**) De la litt. Allem. S. 84 f. in den Oeuvres publ. du vivant de l'Auteur Bd. III. [Bd. VII. S. 103 der neuen Ausgabe.]

***) Ebendas. S. 81 [101 f.] und in einem Brief an Voltaire vom 17. Dec. 1777, Oeuvres posth. Bd. X. S. 82 [Bd. XXIII. S. 417].

†) De la litt. Allem. S. 74 [98].

sie studirt hatte; in einem Briefe aus seiner ersten Regierungszeit*) nennt er sich einen Schüler des Cicero in der Rhetorik, und besonders viel hielt er auf Quintilian, lobt die Klarheit seiner Darstellung, die Vollständigkeit seiner Vorschriften und seiner Regeln der Kunst; wer ihn studirend nicht zur Beredtsamkeit gelange, werde niemals dazu gelangen**). Er hält gleicherweise fest an der Aristotelischen Poetik; ihre Regeln, er meint vorzüglich die nicht vollkommen richtig daraus gefolgerten drei Einheiten des Drama, sind ihm nicht willkürlich, sondern die einzigen Mittel die Tragödie anziehend zu machen; Shakspeare's Stücke findet er schon darum abscheulich, weil sie eben gegen alle diese Regeln des Theaters sündigten***). Wie sein Geschmack, der allerdings auch manches Urtheil fällte, welches jetzt nicht wenig seltsam klingt, sich zum Antiken auch in der äufseren Form der Poesie neigte, zeigt vorzüglich seine Meinung über Deutsche Hexameter, welche er in späteren Jahren zu Gesicht bekommen hatte†); diese reimlosen Verse, sagt er, hätten einen Fall und eine Harmonie, welche aus der Mischung von Daktylen und Spondeen hervorgehen; voll Sinn, hätten sie ihm das Ohr angenehm eingenommen durch volltönende Klänge, deren er unsere Sprache niemals fähig gehalten haben würde; vielleicht sei diese Art von Versen für das Deutsche die angemessenste, und wahrscheinlich werde man Fortschritte machen, wenn man sich die Mühe gebe sie zu vervollkommnen. Was ihm von alten Dichtern in erträglichen Uebersetzungen zugänglich war, las er oder liefs es sich vorlesen zur Unterhaltung, zur Erheiterung und Erhebung des Gemüthes oder zur Bildung des dichterischen Geschmacks, und Erinnerungen daraus kommen hier und da bei ihm vor; von den Griechen kennt er besonders den Homer und die Anakreontischen Lieder; auch von den Tragikern scheint er einiges gelesen zu haben: bekannter waren ihm die Römischen Dichter, Lucrez, Virgil, Lucan, Horaz, Catull, Ovid, Tibull, Properz††). In der Philosophie der Alten, insbesondere insoweit sie praktischer Art ist, war er ziem-

*) Oeuvres posth. Bd. VIII. S. 184 [Bd. XVII. S. 213 der neuen Ausgabe].
**) De la litt. Allem. S. 89 f. [106 f.]
***) Ebendas. S. 94 [108 f.].
†) Ebendas. S. 67 [94].
††) S. unter anderen a. a. O. S. 66 [93].

lich bewandert; er kannte die Systeme, die sich ohne tiefere metaphysische Untersuchungen oder philologische Forschungen durchschauen liefsen, namentlich das Epikurische und das Stoische, und machte von beiden, vorzüglich auch in seinen dichterischen Versuchen, mannigfache Anwendung: wie entgegengesetzt auch beide sind, stärkte er sich an beiden, weil beide Ruhe der Seele gewähren, und schöpfte aus den Lehren derselben und aus dem Beispiel ihrer Bekenner Trost in schweren Leiden. Während des siebenjährigen Krieges erquickte er sich an den herrlichen Sprüchen des Epiktet und an Marc Aurel, dessen Werk ihm damals zu dem langen Gedichte „le Stoïcien“ Anlafs und Anregung gab*). Neben diesen hatte er den Lucrez fast immer zur Hand, besonders das dritte Buch, womit er seine Verachtung des Lebens und des Todes kräftigte: „Wenn ich bekümmert bin“, schreibt er an d'Alembert**), „lese ich das dritte Buch des Lucrez, und dieses tröstet mich; es ist ein Palliativ, aber für die Krankheiten der Seele haben wir keine anderen Heilmittel.“ Den Cicero, welchen er seinen Freund nennt***), verehrte er zwar auch als Redner und als den Vertheidiger der Freiheit, aber am meisten in philosophisch-sittlicher Beziehung; besonders sprachen ihn die Tusculanen an; die Bücher von den Pflichten nennt er das beste Werk über die Sittenlehre, welches geschrieben sei und geschrieben werden könne, die Bücher von der Natur der Götter sind ihm ein unsterbliches Werk†): in seinen eigenen Schriften fehlt es nicht an Stellen, wo er den Cicero benutzt hat. Ebenso war er ein Liebhaber der ethischen Schriften des Seneca. Von den älteren Philosophen, selbst von Platon und Aristoteles, hatte er offenbar nur eine ober-

*) Vergl. über dies alles Oeuvres posth. Bd. XII. S. 9. [Bd. XXV. S. 225 f. der neuen Ausgabe], de la litt. Allem. S. 86 [104], Oeuvres posth. Bd. X. S. 17 [Bd. XXIII. S. 115], Bd. VII. S. 350—365 [Bd. XII. S. 181—189], und in Vergleich mit letzterem ungedruckte Briefe an d'Argens. [Dieselben sind jetzt gedruckt Bd. XIX. S. 265 ff.]

**) 26. Oct. 1777, Oeuvres posth. Bd. XI. S. 271 [Bd. XXV. S. 56].

***) Ebendas. S. 273 [57].

†) Brief an Voltaire vom 19. April 1738 [Bd. XXI. S. 193], Epitre à Myl. Baltimore Oeuvres posth. Suppl. Bd. I. S. 264 [Bd. XIV. S. 72], de la litt. Allem. S. 100 [112], Oeuvres publ. du viv. de l'Auteur Bd. II. S. 402 [Bd. IX. S. 178].

flächliche Kenntnifs; von noch älteren findet sich bei ihm natürlich nur das allergewöhnlichste: mit besonderer Vorliebe scheint er jedoch auf den freidenkenden Anaxagoras, des grofsen Perikles Freund, geblickt zu haben, den er aus Bayle kannte, und er giebt seinem eigenen Freunde d'Alembert in Briefen an diesen den Namen „seines Anaxagoras"*). Wir dürfen hier, wo es auf höchste Schärfe der Bezeichnung nicht ankommt, auch den Lucian zu den Philosophen rechnen, dessen freie Denkart und satirischer Ton ihm sehr gemäfs war, und den Kaiser Iulian, dessen Verehrung, wie man immer von seiner Stellung gegen das Christenthum urtheilen mag, auch des edelsten Fürsten nicht unwürdig ist. Von den Geschichtschreibern des Alterthums hat der König lesend und schreibend den ausgedehntesten Gebrauch gemacht. Herodot, Thukydides, Xenophon sind ihm nicht unbekannt; Polybius war ihm besonders in taktischer und strategischer Hinsicht von Wichtigkeit ja er half ihm eine Hauptschlacht gewinnen: er hatte, um dies gelegentlich zu bemerken, auch den Vegetius gelesen: er gebraucht den Diodor, den Plutarch häufig, den Sallust, Caesar, Nepos, Livius, Velleius, Tacitus, Sueton, Curtius, Ammianus Marcellinus. Unter diesen ist Thukydides, der Meister der Geschichtschreibung, unstreitig derjenige, dessen Geist und Sprachkunst sich am wenigsten aus einer Uebersetzung, zumal einer Französischen, erkennen läfst; daher wird man es dem König verzeihen, wenn er den Verfasser der Römischen Geschichte, Rollin, in einem verbindlichen Briefe**) als den Thukydides seines Jahrhunderts bezeichnet, um so mehr verzeihen, als selbst Gelehrte, die besser unterrichtet sein konnten, späterhin diesen Ehrennamen gleich verschwenderisch zugetheilt haben. Tiefer ohne Zweifel drang Friedrich in Sinn und Darstellung des Tacitus ein, dessen Werth er ganz zu würdigen verstand***), einen bedeutungsvollen Gegensatz bildend gegen Napoleon, der den Tacitus als einen gallsüchtigen Verläumder der Fürsten hafste: denn es übersteigt alle Berechnung, welcher Unterschied des Geistes und Gemüthes wie der Regierungsgrundsätze zwischen Herrschern sein mufs, welche Tacitus anwidert, und

*) Oeuvres posth. Bd. XI [XXIV].

**) Vom 4. Sept. 1748 [Bd. XVI. S. 237].

***) Vergl. Oeuvres posth. Suppl. Bd. III. S. 63 ff. [Bd. XXIV. S. 341 ff.], Stein, Charakteristik Fr. d. II. Th. I. S. 83.

Herrschern, welche ihn lieben und preisen, und wie Friedrich Wohlgefallen an den freien und kühnen Charakteren eines Thrasea Paetus und Helvidius Priscus haben*), deren Kenntnifs er den Zeichnungen dieses grofsartigen Geschichtschreibers verdankt. Um von hier aus auf die Redner überzugehen, weil ihre Wichtigkeit vorzüglich eine politische ist, so begnügte sich der König nicht etwa mit Cicero, den er nebst Hortensius den gebildetsten der Römischen Redner nennt; er hatte sich mit Isokrates, Aeschines und Demosthenes bekannt gemacht. Aus Demosthenes und Cicero, sagt er**), empfängt man den grofsen Geschmack der Beredtsamkeit; fügt er, um den Unterschied ihrer Verdienste zu bezeichnen, die Bemerkung bei, zu ersterem liefse sich nichts zusetzen, von letzterem nichts wegnehmen, so hat sich ihm hier aus Versehen, dergleichen in seinen Schriften häufig sind, das Urtheil seines Quintilian***) ins Gegentheil umgedreht. Durch Uebersetzen des Demosthenes, will er, solle man unsere Sprache bilden, und wohl darauf achten seine Kraft wiederzugeben†); mit gleich richtiger Beurtheilung hat er der Krone der Demosthenischen Beredtsamkeit, der ebenso sehr durch die Gröfse der Gesinnung als durch die Vollkommenheit des Ausdruckes hervorragenden Rede vom Kranz vorzüglichen Beifall gespendet. Eine Kernstelle aus Demosthenes hat er schon den Betrachtungen über den politischen Körper Europa's††), aus dem Jahre 1738, eingeflochten, und dieselbe kehrt unter mehreren wieder in den Briefen über die Vaterlandsliebe†††), aus dem Jahre 1779; ihre Anwendung in jener älteren Schrift mag als Beispiel dienen, wie er dergleichen zu benutzen pflegte. Er vergleicht nämlich daselbst die Politik und das Verfahren Philipps von Macedonien und der Römer mit der Französischen Politik und öffentlichen Handlungsweise, und würdigt den Leichtsinn, mit welchem die Griechen Philipps Fortschritte ansahen, thöricht sich einbildend, sein Tod werde sie von dem gefährlichsten Feinde befreien. „Das ist gerade die Sprache“, sagt er, „welche man jetzt

*) Oeuvres publ. du viv. de l'Auteur Bd. III. S. 10 [Bd. IX. S. 217].
**) De la litt. Allem. S. 92 [107].
***) I. O. X, 1, 106. vergl. VI, 3, 5. XII, 1, 20.
†) A. a. O. S. 86 [104].
††) Oeuvres posth. Bd. VI. S. 40 f. [Bd. VIII. S. 21 f.]
†††) Oeuvres publ. du viv. de l'Auteur Bd. III. S. 32 [Bd. IX. S. 228].

in Europa führt; man schmeichelt sich, der Tod eines Französischen Staatsmannes werde der Französischen Politik ein Ziel setzen, ein anderer Minister, der ihm nachfolgt, nicht dieselben Gesichtspunkte, dieselben Plane haben: man unterhält sich mit kleinen Hoffnungen, welche gewöhnlich die Tröstungen schwacher Seelen und kleiner Geister sind. Erlaube man mir", fährt er fort, „den Tadel hier in Erinnerung zu bringen, welchen Demosthenes in der ersten Philippika gegen die Athener aussprach. Dies sind seine Worte: Philipp ist todt, wird einer sagen; nein, wird ein anderer erwiedern, aber er ist krank .... Ei, mag er leben oder sterben, was kommt euch darauf an? Wenn ihr nicht mehr ihn haben werdet, Athener, werdet ihr euch bald wieder einen andern Philipp gemacht haben, falls ihr euer Benehmen nicht ändert; denn er ist geworden was er ist, nicht sowohl durch seine eigene Kräfte als durch eure Nachlässigkeit." So ziehen sich durch Friedrichs Schriften Anspielungen und Beziehungen aus der Mythologie, Geschichte und Litteratur des Alterthums, schmückende Lesefrüchte, die heutzutage selten in ähnlichen Werken zu finden sind, weil selten solche Studien gemacht werden. Und diese Studien nährten nicht blofs seine Jugend, sondern er kehrte zu ihnen immer wieder zurück. Da er schon in der Jugend seine Bücher in zwei Klassen getheilt hatte, in die, welche er genauer kennen lernen, und in andere, mit denen er sich blofs unterhalten wollte, so kamen erstere der Reihe nach beständig wieder zum Lesen oder Vorlesen, und darunter befand sich der gröfste Theil der Alten, welche wir bereits genannt haben; weil ihm die vorhandenen Uebersetzungen nicht genügten, machte er auch ein Verzeichnifs derer, welche er neu übersetzen lassen wollte*). Als in der Schlacht bei Soor seine Handbibliothek verloren gegangen war, bat er**) seinen Freund Duhan de Jandun um schleunige Besorgung neuer Bücher, unter anderen des Cicero, Horaz und Lucian. Noch vom Jahre 1784 bis 30. Juli 1786 hat ihm sein letzter Vorleser, Dantal, die Griechischen Redner, den Polybius, Livius, Tacitus, Sueton, Lucrez, Lucian, Lucan, Ilias und Odyssee, Ovid, Nepos, Velleius, Diodor und Curtius gelesen.

*) Preufs, Friedr. d. Gr. Bd. I. S. 413.
**) 2. Oct. 1745 [Bd. XVII. S. 289].

Das Studium der Alten ist uns als Mittel des Schulunterrichts von den Vorfahren überliefert; von ihm kann man sagen, was Platon*) von der Musik und Gymnastik gesagt hat, es sei schwer eine bessere Erziehung zu finden, als die von der langen Vorzeit gefundene: aber manche von denen, welche das Bestehende blofs defshalb wollen erhalten wissen, weil es eben besteht, fallen gleich zu den Gegnern des Bestehenden ab, wenn dieses ihnen nicht zu ihren übrigen Ansichten oder Absichten zu passen scheint, oder wenn sie nicht glauben, ihm eine ihren Planen angemessene Richtung geben zu können. Friedrich der Grofse fand jenes Bildungsmittel, obgleich keinesweges die Art, wie es beim Unterricht gehandhabt wurde, mit seinen Ansichten in Uebereinstimmung. Sowie er glaubte, durch Uebersetzen der besten Schriftsteller des Alterthums liefse sich unsere Litteratur verbessern, und aufserdem Uebersetzungen auch defshalb wünschte, damit selbst fremder Sprachen unkundige sich besser unterrichten könnten; so erliefs er im Jahre 1779**) den bekannten Kabinetsbefehl an den Minister von Zedlitz, worin er sich über den Werth der alten Sprachen für den Jugendunterricht und über die Vernachlässigung der Rhetorik und Logik und anderer Unterrichtsgegenstände in den kleinen Schulen ausläfst; diese Wissenschaften sollten die ersten bei der Bildung der Jugend sein, weil, wer am besten räsonnire, stets weiter komme als wer falsche Folgerungen ziehe: er empfiehlt zugleich die Geschichte, die Geometrie und die Philosophie; der Lehrer müsse mit den jungen Leuten alle Systeme durchgehen, aber durchaus keine neuen machen, und die Philosophie müsse von Weltlichen, nicht von Geistlichen gelehrt werden: sonst sei es ebenso, als wenn ein Jurist einen Officier die Kriegskunst lehren solle. Für das Rhetorische empfiehlt er auch hier den Quintilian, der zu verdeutschen, etwa auch in einen Auszug zu bringen sei. Vorzüglich aber schärft er die Erlernung des Lateinischen und des Griechischen ein als der wesentlichsten Lehrfächer, von denen er durchaus nicht abgehe; das Lateinische sollten selbst diejenigen lernen, welche sich dem Kaufmannstande oder ähnlichen Geschäften widmen wollten. Im Wesentlichen stimmen hiermit auch die in

*) Staat II. S. 376 E.
**) 6. Sept. bei Stein a. a. O. S. 140 [Bd. XXVII. Th. III. S. 251 ff.].

der Abhandlung über die Deutsche Litteratur hingeworfenen Aeufserungen überein; auch hier dringt er auf das Lesen der Alten in der Ursprache. „Will man das Ohr", sagt er, „bilden an der Harmonie der Verse des Homer, so mufs man ihn geläufig lesen können ohne Hülfe des Wörterbuchs"; „dasselbe", fährt er fort, „sage ich in Rücksicht des Demosthenes, des Aristoteles, des Thukydides, des Platon."*) Aristoteles ist freilich hier in eine ihm nicht passende Stelle hineingeschlüpft, wenigstens soweit er uns aufbehalten ist.

Das klassische Alterthum athmet den Geist gesetzlicher Freiheit; der grofse König ehrte auch diesen. In dem poetischen Briefe „Ueber die Freiheit", an Lord Baltimore**), ist zwar gröfstentheils von geistiger und religiöser Denkfreiheit die Rede, aber er preist darin allerdings zugleich die politische Freiheit der Griechen und der Römer. Er liebt die grofsen freistaatlichen Charaktere, ganz vorzüglich den jüngeren Cato, ihn der mit der Freiheit untergegangen sei; in verzweifelten Lagen, wenn er sich dem stoischen Entschlufs eines freiwilligen Todes in dichterischen Herzensergüssen vertraut machen wollte, ruft er jene Heroen an, geopfert im Gefilde von Pharsalus, besingt die grofsherzigen Manen der letzten Römer***); wie M. Brutus und Cremutius Cordus, dem dieser Ausdruck den Tod brachte, den Cassius der Römer letzten nannten†). An Friedrichs Stelle war die unumschränkte Herrschaft eines Weisen offenbar die beste; und eben weil sie Herrschaft eines Weisen war, durfte ein Mann von edelstem Sinn und umfassendsten Einsichten, den wir mit Stolz den unsrigen nennen††), auf ihn anwenden, was Tacitus†††) von Nerva sagt: er habe früher unvereinbare Dinge verbunden, die Alleinherrschaft

*) A. a. O. S. 74 [98].

**) Oeuvres posth. Suppl. Bd. I. S. 263 ff. [Bd. XIV. S. 71 ff.]

***) Von Cato s. den Brief an Lord Baltimore S. 264 [Bd. XIV. S. 72] und andere Stellen, wie Oeuvres posth. Bd. XII. S. 9 [Bd. XXV. S. 226], Oeuvres publ. du viv. de l'Auteur Bd. II. S. 402 [Bd. IX. S. 178], Oeuvres posth. Bd. VII. S. 179 [Bd. XII. S. 53], Bd. VIII. S. 33 [Bd. XII. S. 211 ff.]. Doch preist er auch Otho's Tod, in demselben Bande S. 26 ff. [Bd. XII. S. 207 ff.]

†) Tac. Ann. IV, 34. Plutarch Brut. 44.

††) A. v. Humboldt (fliegendes Blatt v. 1. Juni 1840).

†††) Agric. 3.

und die Freiheit. Aber sein eigentliches Feld war jene auch am klassischen Alterthum*) von ihm hochgepriesene geistige Freiheit. Erhaben über alles, was sich ihm als Vorurtheil darstellte, folgte er dem eigenen Erkennen, und soweit seine Macht reichte, gab er allen dieselbe Freiheit, die er sich genommen hatte, überzeugt dafs in dem Element, in welchem er sicher und beruhigt lebte, auch andere sicher und beruhigt leben könnten, und defshalb war er ohne Sorgen um die Folgen des Selbstdenkens und seines freien Ausdrucks. Friedrich der Grofse ist der eigentliche Begründer der wissenschaftlichen Freiheit; nicht blofs weil er der Stifter oder Wiederhersteller unserer Gesellschaft ist, sondern weil er diesen Urgrund des wissenschaftlichen Lebens, also unseres Lebens zum Grundsatz und Gesetz des Staates erhob, mufs uns sein Gedächtnifs heilig sein. Ich meine nicht, in ihm oder in seiner Zeit sei diese Richtung zuerst entsprungen; er hat sie nur mächtiger ergriffen und lebendiger angeregt: übrigens ist sie so alt als die Wissenschaft selbst, und trat sogar in den Zeiten, in welchen sie den heftigsten Gegendruck hatte, nur um so bewundernswürdiger hervor. Solcher Wiederkehr denkwürdiger Erscheinungen, welche den Grundsatz erzeugt hat, es geschehe nichts neues unter der Sonne, während es ebenso richtig ist, dafs niemand zweimal durch denselben Flufs gehe, verdanken die geschichtlichen Parallelen ihren Ursprung, die auch an Friedrich dem Grofsen sich viel versucht haben; obgleich das ihm gegebene Beiwort des Einzigen wiederum jede Vergleichung mit einem anderen ausschliefst. Wenn diese Vergleichungen nun auch keinen grofsen Werth haben, vielmehr meistens blofse Spiele des Witzes sind, der unwesentliche Aehnlichkeiten mit Vernachlässigung der wichtigeren Unterschiede über die Gebühr hervorhebend den Gesichtspunkt verrückt, oder sehr geringfügige Dinge in Betracht zieht: denn was ist zum Beispiel geringfügiger, als dafs Hadrian und Friedrich die Hunde gern hatten? so mag dennoch eine tiefer liegende Aehnlichkeit grofser Naturen, zumal wenn sie sich unter sehr ungleichen Verhältnissen entwickelt haben, eine Andeutung verdienen, und so mag es erlaubt sein, unseren Helden mit einem der Vorzeit zusammenzustellen, auf welchen schon die Namensähnlichkeit Liebhaber der Parallelen

*) Brief an Baltimore a. a. O. S. 263 f. [Bd. XIV. S. 71 f.]

hätte führen sollen, den König Friedrich den Zweiten aus dem Hause Hohenzollern mit Kaiser Friedrich dem Zweiten aus dem Hause Hohenstaufen, obgleich jener, die mittlere Geschichte misſsachtend*), diesem keine Aufmerksamkeit schenkte**). Das reiche Leben des Kaisers liegt in dem trefflichen Werke meines nächsten akademischen Amtsgenossen anschaulich vor, und ich werde es nicht wieder erzählen; manches daraus braucht bloſs angeführt zu werden, um des Königs Aehnlichkeit mit dem Kaiser erkennen zu lassen, ohne daſs ich die Gegenüberstellung mache. Uebergehen wir die äuſsere Macht und den Glanz, welcher den groſsen Kaiser umgab, seine Kämpfe auf einem weiteren Schauplatz als dem der ruhmvollen Thaten des Königs, seine Gesetzgebung und äuſsere und innere Staatskunst, deren Grundlagen und Richtungen sehr verschieden waren von denen der neueren Zeit, obwohl er in seinem Neapolitanisch-Sicilischen Reiche die Verwaltung bedeutend ausgebildet, und nicht ohne Rücksicht auf den Wohlstand der Unterthanen***), wie anderseits mit Eingehen selbst auf die geringsten Kleinigkeiten des eigenen Haushaltes geregelt†), endlich sie durch eine damals völlig einzeln dastehende, aus Baronen, Prälaten und gewählten Abgeordneten zusammengesetzte wirkliche Volksvertretung gemäſsigt hatte††). Wichtiger sind für unseren Zweck seine geistige Stimmung und Bildung und die Ueberzeugungen und Bestrebungen, welche damit zusammenhiengen. Ihn zeichneten die edelsten Gaben des Geistes und Herzens und bedeutende Kenntnisse aus; er verstand Deutsch, Latein, Griechisch, Italienisch, Französisch, Arabisch; er war Dichter von solcher Eigenthümlichkeit und Gewandtheit, daſs er künstliche Versmaſse und Weisen selbst erfand†††); in einem Zeitalter, in welchem die Naturbeobachtung fast gänzlich darniederlag, war er ein trefflicher und gelehrter Naturforscher*†), und wuſste seine Forschungen zugleich

*) Vergl. z. B. de la litt. Allem. S. 105 [114].

**) In den Auszügen aus Fleury wird von ihm ziemlich gleichgültig gesprochen.

***) Von Raumer, HSt. Bd. III. S. 537. 497.

†) Ders. Bd. III. S. 554 f.

††) Ders. Bd. III. S. 515.

†††) Ders. Bd. III. S. 577.

*†) Ders. Bd. VI. S. 483. Bd. III. S. 570 f.

klar darzustellen. In seinen eigenen Staaten und im Morgenlande sammelte er Bücher jeder Art, und liefs aus dem Griechischen und dem Arabischen die Werke der Griechen, namentlich den Almagest und mehrere Schriften des Aristoteles, übersetzen, nicht blofs zu eigenem Gebrauch, sondern er theilte sie auch andern mit; er wollte, wie er selber sagt, seinen Unterthanen Gelegenheit geben sich zu unterrichten, damit sie der herrlichen Stütze der Wissenschaft vertrauend sich und die Ihrigen und das Vaterland besser schützten. Auch durch Gründung und Pflege von Unterrichtsanstalten suchte er Gelehrsamkeit und Erkenntnifs zu heben, und mit Recht hat daher vor kurzem ein kenntnifsreicher und scharfsinniger Redner der Universität*) sein Andenken an dem Gedächtnifstage des hochseligen Königs Friedrich Wilhelm des Dritten erneuert. So bekämpfte er die Barbarei seines Jahrhunderts, den Aberglauben, den hartnäckigen Priestergeist, eines besseren Zeitalters würdig. Er liebte die Erkenntnifs um ihrer selbst willen und wegen ihrer Folgen; die Seele, sagt er, hellt sich auf und kräftigt sich durch die Wissenschaft, ohne welche das Leben des Menschen der Regel und der Freiheit entbehrt**). Sein eifriges Naturstudium scheint ihn zu der Ansicht geführt zu haben, welche der Papst ihm vorwirft, der Mensch dürfe nur glauben, was durch Kraft und Grund der Natur (*vi ac ratione naturae*) könne bewiesen werden***); hatte er in seiner ersten Jugend, dem Zeitgeiste folgend, strenge Ketzergesetze erlassen, so machte ihn dagegen später sein Denken, seine Erfahrung, Umgang und Freundschaft mit edlen Männern eines fremden Bekenntnisses duldsam, und wo er ohne Rückhalt sich aussprach, erreichen seine Aeufserungen genau den Grad der Rücksichtlosigkeit, durch welchen König Friedrich Anstofs gegeben hat. Mit des grofsen Kaisers Kampfe gegen die ihm feindlich gegenüberstehende geistliche Herrschaft läfst sich freilich des Königs blofs geistiger Kampf gegen dieselbe kaum vergleichen; aber im Verhältnifs zu der Geringfügigkeit der Reizungen und Anfeindungen, welche der König unter ganz anderen und kaum mehr schwierigen Umständen von

*) Hecker in der Rede vom 3. Aug. 1845.

**) Raumer Bd. III. S. 557 f.

***) Ders. Bd. IV. S. 35 f.

jener längst gebrochenen Macht erfuhr, erscheint seine Heftigkeit, Bitterkeit und satirische Laune gegen dieselbe sehr bedeutend. Wenn der Geschichtschreiber Kaisers Friedrich*) in ihm eine „fast beispiellose Verbindung des höchsten Ernstes, der gröfsten Strenge und Folgerechtheit mit der natürlichsten Heiterkeit und einem zu Lust und Scherz aller Art fähigen, überall geistreichen Gemüthe" findet, welches auch die Genüsse einer guten Tafel nicht verschmähte**); wer erkennt hier nicht das Ebenbild des grofsen Königs? Beide sind ebenso sehr geliebt und gehafst, gepriesen und geschmäht worden, von beiden hat man geurtheilt, hätten sie ihre Seele geliebt, wären ihnen wenige auf Erden gleich gewesen: beide hatten auch, wie alle Sterblichen, ihre Mängel und Gebrechen. Doch den uns nicht geziemenden Tadel des Königs mögen wir denen überlassen, welche sich durch Beruf oder Stellung oder durch ihr Herz dazu bevorrechtet finden; aber dafs die Fürsten, die ich verglichen habe, richtig verglichen worden, dafür bürgt schon die eine sichere Ueberlegung, dafs ebendieselben, welche den einen loben oder tadeln, auch den andern gleichmäfsig loben oder tadeln werden.

Das Verhältnifs, in welchem der hervorragende Geist zu seinem Zeitalter stehen kann, ist ein zwiefaches. Findet er das Zeitalter vorbereitet, so wird seiner eigenen Bewegung die Bewegung des Volksgeistes entsprechen; er wird die letztere ergreifen, sich an ihre Spitze stellen und des Erfolges gewifs sein. Ist sein Zeitalter noch unfähig ihm zu folgen, so ist er leider zu früh gekommen. Kaiser Friedrich war sichtbar seiner Zeit vorausgeeilt, und auch der König Friedrich hat von sich gesagt, er sei zu früh geboren worden; ja die meisten der grofsen Männer sind eben darum grofs, weil sie ihr Zeitalter überragen und überspringen: sie durchbrechen gewissermafsen die Schranken der Endlichkeit, drängen in sich Vergangenheit und Gegenwart und Zukunft zusammen; sie sind der aus der Blüthe der alten, zum Staub zurückkehrenden Pflanze herausgereifte Saame für künftige Gewächse, wenn sie anders einen Boden finden, in welchem der Saame keimen, der Keim sich entwickeln kann. Sind sie aber ihrer Zeit

*) Raumer Bd. III. S. 568.
**) Ders. Bd. III. S. 573.

vorausgeschritten, so kommen sie nothwendig in Widerspruch mit ihr; ja es kann nicht fehlen, dafs sie in einigen Widerspruch sogar mit sich selber gerathen, weil sie den gegebenen Verhältnissen gemäfs handeln und diesen mehr oder weniger gegen ihre Ueberzeugung nachgeben müssen. König Friedrich erreichte einigermafsen sein Ziel, weil er nur ohnmächtige geistige Gegner hatte, weil er sich weise beschränkte, ein kluges Mafs und eine wohlthätige Mitte zu halten verstand; denn sein eigener Geist und seine Studien hatten ihn über das Mögliche und Unmögliche belehrt. Er wufste, dafs der Herrscher sich in seinen Planen für das menschliche Glück beschränken müsse, weil die ganze Vollkommenheit auf Erden sich nicht verwirklichen lasse*); er war durchdrungen von der Unmöglichkeit seinen Grundsätzen allgemeine Geltung zu verschaffen**). Der ewige Zwiespalt des Idealen und der Wirklichkeit, diese Klippe woran alle scheitern, die nicht bedenken, dafs das Ideal des Staates wohl aufgestellt, aber in der Erscheinung nicht erreicht werden kann, rückt nur im Laufe von Jahrtausenden, selbst wo der König ein Weiser und der Weise König ist, sehr allmälig und langsam seiner Lösung etwas näher, und zwar zuweilen in einem befremdlichen und paradoxen Gang menschlicher Dinge, welchen Kant***), der grofse Zeitgenosse des grofsen Königs, nicht ohne Beziehung auf den Grund, welcher von diesem gelegt worden, vorausschauend angedeutet hat.

*) Oeuvres posth. Bd. VI. S. 87 [Bd. IX. S. 210].

**) Namentlich in religiöser Beziehung. Oeuvres publ. du viv. de l'Auteur Bd. II. S. 304 [Bd. IX. S. 135 f.]. Oeuvres posth. Bd. X. S. 18 [Bd. XXIII. S. 115]. Bd. XII. S. 19 [Bd. XXV. S. 243].

***) Am Schlusse des Aufsatzes: Was ist Aufklärung?

XXVI.

Zur Begrüſsung des Herrn Trendelenburg als neu eingetretenen Mitgliedes der Königlich Preuſsischen Akademie der Wissenschaften in der öffentlichen Sitzung derselben zur Gedächtniſsfeier des Geburtstages Leibnizens am 1. Juli 1846.

Verehrter Herr!

Die Gesammtakademie sowohl als zunächst die philosophisch-historische Klasse hatte längst das Bedürfniſs erkannt, durch mehr als einen Vertreter der Philosophie sich zu verstärken, weil gerade für diese Wissenschaft, ungeachtet sie die Wissenschaft der Wissenschaften ist und die genannte Klasse von ihr die Hälfte ihres Namens trägt, unserer Gesellschaft ein einziges freilich sehr ruhmvolles Mitglied verbunden war. Daſs dieser hochberühmte Mann, schon ehe er seinen Wohnsitz in Berlin genommen hatte, von uns gewählt worden, dient zum Beweise, daſs die akademischen Wahlen seit geraumer Zeit speculative Geister wie Fichte, Solger und Hegel nicht mehr unberücksichtigt lassen, und Sie durften daher ohne Besorgniſs vor Anstoſs an jene Ausschlieſsung dreier Berliner Philosophen von der Akademie erinnern, während eine solche Erinnerung, die ich mir dennoch vorlängst schon erlaubt habe, früher leicht verletzen konnte. Sie haben jene Namen soeben in Verbindung mit der Betrachtung genannt, ein nachkommender könne die Leistungen, die er der Akademie zu bieten, habe, leicht gering finden; für dasjenige, was Sie uns bieten, haben Sie vorzüglich auf die Geschichte der Philosophie hingewiesen, welche nicht mit dem Christenthum geschlossen sei, sondern sich fort und fort entwickele. Offenbar wäre es ein Miſsverständniſs, wenn ich dies so nähme, als ob Sie die speculative Philosophie, im Gegensatz gegen ihre Geschichte, von der Akademie ausschlieſsen wollten, und es würde diese Auslegung einen Widerspruch in Ihren Worten voraussetzen, da Sie ja in diesem Falle die nicht gebilligte Zurücksetzung groſser Deutscher Philosophen

gerechtfertigt hätten: unter der Geschichte der Philosophie, die nicht mit dem Christenthume aufgehört habe, verstehen Sie, Ihre Worte sagen es deutlich, das Leben der Philosophie selbst, nicht die Erzählung von ihrem vergangenen Leben. Sind die einzelnen Wissenschaften Zweige akademischer Thätigkeit, und wurzeln alle einzelnen Wissenschaften in Empirie und Speculation zugleich, so darf auch letztere, darf ein begriffmäfsiges, Ideen suchendes Erkennen von den Akademien nicht ausgeschlossen werden, sondern ist vielmehr ein nothwendiges Gegengewicht gegen die historische und empirische Betrachtungsweise, vorausgesetzt es sei die Speculation nicht, um mir Ihren Ausdruck anzueignen, eine nationale oder gar nur eine persönliche Phantasie, was freilich leider von manchem Deutschen Philosophen gelten dürfte. Sie, verehrter Herr College, phantasiren nicht statt zu philosophiren; Sie werden sich also auch nicht durch eine hergebrachte Vorstellung davon abschrecken lassen, in der Akademie und für sie zu philosophiren, und die Geschichte der Philosophie, ich meine die Darstellung ihres Entwickelungsganges, um so weniger von der Behandlung der Philosophie selbst abtrennen, als ja auch jene selber zur Philosophie wird, wenn es ihr gelingt, jenen Entwickelungsgang, übereinstimmend mit den Ergebnissen historisch-kritischer Forschung, die uns von Ihnen nicht minder erwünscht sein wird, als den nothwendigen Gang des philosophischen Geistes zu begreifen. Und, wie mir scheint, bietet die Akademie einen bequemen Boden für die Philosophie, weil diese der völligen Freiheit des Erkennens bedarf, nirgends aber weniger als an dieser Stelle gefordert wird, das Philosophiren solle sich vorherbestimmten Vorstellungen anbequemen: denn die Akademie ist nach ihren Gesetzen, dem Palladium ihres Daseins, den allgemeinen Wissenschaften ohne besondern Lehrzweck gewidmet, und am wenigsten kann die Philosophie hier als eine Hülfswissenschaft der Theologie angesehen werden, welche mehr als irgend ein praktischer Lehrzweig seit lange der Akademie fremd gewesen; am wenigsten kann hier davon die Rede sein, nach der Richtschnur positiver Dogmen zu philosophiren. Wenn in dieser Beziehung unsere Ansichten sicherlich übereinstimmen, so giebt mir auch Ihre Aeufserung, es sei eine Ehre einer wissenschaftlichen Körperschaft anzugehören, die es noch ganz ist, eine erwünschte Gelegenheit aus-

zusprechen, dafs ich Ihr Gefühl theilend in der akademischen Stellung Ehre, Befriedigung und Freude finde. Ja, die Akademie ist eine wissenschaftliche Körperschaft, die es noch ganz ist, ganz Körperschaft, ganz wissenschaftlich: denn unter dem Schutz erhabener Fürsten ist sie im Besitze der vollen einer Körperschaft gebührenden Freiheit und Unabhängigkeit, und unbekümmert um Gunst oder Ungunst, zugleich abgeneigt dem starren Zunftgeist und engherziger Abschliefsung, huldigt sie dem Wissen an sich in freier und freisinniger Bewegung, ohne welche die Erkenntnifs niemals gedeihen kann.

XXVII.

Einleitungsrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 8. Juli 1847.

Obwohl die Menschen zur Bezeichnung ihrer ursprünglichen Vorstellungen, welche in weiterer Entwickelung zu Begriffen bestimmt wurden, sich ebensowenig willkürliche und vertragsmäfsige Laute erfanden, als der ursprüngliche Staatsverband auf einem Gesellschaftsvertrage beruhte, so ist doch nichts willkürlicher und zufälliger als die Eigennamen oder diesen nahe stehende Benennungen; und wenn man aus den ursprünglichen Wörtern, falls sie bis auf den letzten Grund verstanden würden, wo nicht das Wesen der Sache, doch sicherlich die Ansicht erkennen müfste, aus welcher die Sache von den Sprachbildnern betrachtet worden, so würde man sich sehr täuschen, wenn man aus jener andern Art von Benennungen irgend einen Schlufs auf das Wesen dessen ziehen wollte, was damit bezeichnet wird. Auf diesem Gebiete waltet, wenigstens sehr oft, der Zufall so, dafs man das herrliche Werkzeug, mittelst dessen wir unsere Gedanken nicht etwa nur bezeichnen, sondern handhaben, fast geringschätzen möchte, wenn man sich nicht erinnerte, dafs die Namengebung, wie Platon bemerkt, eine Kunst sei, und dafs es wahre und falsche Kunst, also auch eine gute und wahre Namensetzung und ebenso eine schlechte und ungeschickte gebe. Nirgends vielleicht ist diese Zufälligkeit der Benennungen auffallender als in der Wissenschaft und zumeist in der Philosophie, welcher man doch zutrauen möchte, dafs sie ihre Benennungen aus ihren eigenen Begriffsbestimmungen entnehmen könne: dennoch hat die alte Philosophie sich zu grofsem Theile mit solchen Namen ihrer Hauptrichtungen und Sekten begnügt, welche von den allerzufälligsten Umständen entlehnt sind, wie akademische, peripatetische, kynische, stoische Philosophie. Auch erleben die Wörter in der Umbil-

dung der Dinge und Verhältnisse weitere Umwandelungen der Bedeutung, wodurch sie ganz von dem ursprünglichen Sinn abgelenkt werden; dies gilt besonders von sehr gangbar gewordenen Benennungen, namentlich von den Bezeichnungen öffentlicher Einrichtungen, die von einem Gebiete auf ein anderes übertragen ganz verschiedenes aussagen. Wer fände es glaublich, wenn es nicht gewifs wäre, dafs die edelste Frucht des dichterischen Geistes, das erhabenste Sprachkunstwerk, welches die höchsten Spannungen unserer Willenskräfte und den ganzen Schmerz des Lebens, die innersten Tiefen des menschlichen Herzens und den dunklen Gang der Weltschicksale enthüllt, einen Namen trägt, welcher ursprünglich nichts als einen Bocksgesang bedeutet? Was ist doch eine Liturgie im Sinne des alten Hellenischen Staates, die im Frieden die Blüthe der Künste, in der verderblichen Seeschlacht die rofsgleiche Schnelligkeit der Kriegsgaleeren entfaltete, ein ganz anderes als die kirchliche, die am Ende dennoch in jener die Wurzel ihrer Benennung hat? Und wie verschieden ist die politische, sich selbst bestimmende, vollkommen freie Ekklesia von der später so benannten, deren Bestand, obwohl sie als eine Gemeinschaft des Geistes eine gemeinsame innere Ueberzeugung voraussetzt, thatsächlich viele Jahrhunderte hindurch nur auf der Unterwerfung unter Meinung und Willen, nicht etwa blofs unter die überragende Vernunft, eines einzigen geistlichen Oberhauptes beruhte! Unter einer Universität verstehen wir jetzt die höchste Spitze der gelehrten Unterrichtsanstalten, und die Franzosen unter der Universität schlechthin den Inbegriff beinahe aller öffentlichen Schulen, weil nur im Gelehrtenwesen, in welchem die Lateinische Sprache sich geltend gemacht hat, dieses Wort Eingang und fortdauernde Anwendung fand, während seiner Grundbedeutung gemäfs jede andere gewerbliche Zunft oder gesetzliche Genossenschaft von Künstlern oder Handwerkern gleichen Anspruch auf diese vornehm scheinende Benennung hat. Das Wachs läfst sich in jede Form kneten; gleich gefügig läfst sich das Wort, die Form unserer Gedanken, mit wunderbarer Elasticität der gröfsten Ausdehnung und Zusammenpressung fähig, jeden, auch den entgegengesetzten Inhalt, welchen man hineinlegen will, geduldig gefallen, solange nur noch das geringste Gemeinschaftliche, die kleinste Spur der ursprünglichen Bedeutung, der entfernteste Anknüpfungs-

punkt an das frühere vorhanden ist; ja wer es, wie manche heutzutage, wohl versteht, im rechten Augenblicke ein tüchtiges Schlagwort in Umlauf zu setzen, welches unter dem Schein einer bestimmten Bedeutung so unbestimmt ist, dafs sich das verschiedenartigste darunter begreifen läfst, der kann, da die meisten Sterblichen Götzendiener der Worte sind, ohne die Sachen zu erwägen, blofs mit dem Worte herrschen und täuschen, erfreuen oder schrecken.

Diese gewissermafsen philologische Einleitung zu der mir obliegenden Eröffnung der heutigen Feier würde seltsamer sein als sie wirklich ist, wenn sie nicht, mit Ausnahme der letzten Nebenbemerkung, auf den Namen der hochansehnlichen Gesellschaft, welcher ich hier vorzusitzen die Ehre habe, eine sehr einleuchtende Anwendung hätte: dennoch würde ich, weil Namen nur Schatten der Dinge sind, mir nicht erlaubt haben, von blofsen Worten zu reden, wenn sich daran nicht wohl auch einige Wesenheit knüpfte. Von einem Heros Hekademos soll jener berühmte Ort bei Athen benannt worden sein, wo Platon mit seinen Schülern einen freien philosophischen Verkehr unterhielt, auch vor ihnen, wie sich vermuthen läfst, zusammenhängende Vorträge über speculative Gegenstände halten mochte; mit seinem Tode bildete sich daselbst eine gebundene Schule unter einem bestimmten erwählten Haupte, welche, obwohl ihre Lehre im Laufe der Zeiten und der Entwickelung vielfachen Wechsel erfuhr, in allen ihren Formen, als alte, mittlere, neue, ja noch als vierte und fünfte Akademie, doch für die Fortsetzung der ursprünglichen Richtung galt und in der speculativen und ethischen Philosophie des Platon wurzelte. Diese Schule wurde als Schule des Platonismus von Iulian zu Athen wiederhergestellt, und dauerte fort, bis Iustinians blinder Eifer die Hellenischen Philosophen nöthigte, ihre Zuflucht bei dem Perserkönig zu suchen. Der Verbreitung und Vertheidigung der Platonischen Philosophie, besonders in der Gestalt, welche sie durch die Neuplatoniker erhalten hatte, und vorzüglich der Bekanntmachung ihrer Quellen war im funfzehnten Jahrhundert die unter dem Schutz und der Pflege der Mediceer gegründete Platonische Akademie zu Florenz als freie wissenschaftliche Verbindung gewidmet. Bis dahin ist der Name der Akademie seinem Ursprunge treu geblieben; denn bis dahin bezeichnete er

einen Verein von Philosophen, und zwar von solchen, deren Richtung speculativ und zwar Platonisch speculativ war oder wenigstens platonisirte. Ich übergehe minder berühmte Gesellschaften; nur im Vorbeigehen erwähne ich die Stiftung des Bernardino Telesio, die Akademie von Cosenza, die zwar der Naturphilosophie eine empirische Richtung gab, doch nichtsdestoweniger eine philosophische, und wenngleich nicht Platonisch, die erklärte Gegnerin der Peripatetiker war. Aber alle bedeutenden wissenschaftlichen Vereine, welche seit der unter Ludwig XIV. gestifteten Französischen Akademie, dem Hauptmuster aller folgenden, unter diesem Namen gegründet worden, haben nicht etwa blofs mit Platonischer, sondern fast durchgängig mit speculativer Philosophie überhaupt, wenig mehr gemein; letztere ist vielmehr den aus dem Mittelalter stammenden höheren Lehranstalten, den Universitäten, die misbräuchlich sich gleichfalls Akademien genannt haben, von der Scholastik her als unveräufserliches Erbtheil verblieben. Die Akademien sind vorzugsweise solche gelehrte Körperschaften geworden, in denen die mathematischen, physischen, geschichtlichen und philologischen, im Ganzen genommen die nicht speculativen, sondern gelehrten und empirischen Fächer des Wissens angebaut werden: diese sind, ausgenommen die Mathematik, welche von Platon besonders hochgeachtet und gefördert wurde, gerade diejenigen, welche der ursprünglichen Akademie am fernsten lagen, und vielmehr den Peripatetikern anheimfielen. Und immer mehr und mehr hat der Name der Akademie um sich gegriffen. Erwachte einer jener alten Besitzer der Athenischen Akademie, wie müfste er sich verwundern, wenn er die Akademien aller Wissenschaften und Künste, musikalische und philharmonische und Gesang- und Malerakademien, ja sogar landwirthschaftliche und Forst- und Handlungsakademien und wie viele andere Anstalten und Veranstaltungen mit diesem vielbeliebten Namen seines Gartens geschmückt fände! Wahrlich der Heros, oder wie ein Dichter ihn nennt, der Gott Hekademos, dem, als die Unsterblichen die Erde unter sich vertheilten, nur jenes an Oliven und Schatten reiche bescheidene Vorwerk vor dem Doppelthor Athens zufiel, wo die Platane zur Ulme flüsterte und musische Cikaden von den Zweigen herab zirpten, hat in der neuesten Zeit bedeutende Erwerbungen gemacht, und dem Hermes und seiner Verlobten Philologia, dem Apoll und

den Musen, ja selbst den Wald- und Feldgöttern sehr edle und sehr ansehnliche Besitzthümer abgewonnen.

Unsere Akademie der Wissenschaften hat den Heros Hekademos mit einem gröfsern und wesenhaftern, mit Leibniz vertauscht: diesem spendet sie, zwar nicht mit Fleischopfern und Gastmahlen, doch mit feierlicher und öffentlicher Begehung seines Gedächtnifstages in der That heroische Ehren. Und mit Recht: denn er umfafste alles, was eine Akademie nach heutigen Begriffen umfassen soll, und wohl noch etwas mehr; er war überhaupt eine ganz akademische Natur; er suchte, obgleich er aus Gründen des religiösen Bekenntnisses, weil er nicht zur katholischen Kirche übertreten mochte, als junger Mann die ihm angebotene Stelle in der noch neuen Pariser Akademie ablehnte, überall Akademien zu stiften, wo er sich dazu Einflufs genug zutraute oder geeigneten Boden dafür zu finden glaubte. Seine Vielseitigkeit, ja Allseitigkeit, bietet daher auch dem Betrachtenden unzählige Seiten dar; und wenn wir, die vorsitzenden Geschäftsführer der Akademie, uns darum nicht glücklich preisen möchten, dafs einer und derselbe nach wenigen Jahren immer wieder über dieselben grofsen Männer bei demselben wiederkehrenden Anlafs von Amtswegen und zwar vermöge eines Nebenamtes, welchem man nur einen geringeren Theil der Thätigkeit widmen kann, als Redner der Körperschaft sprechen mufs, wobei man fast unvermeidlich in Wiederholung früherer Gedanken geräth, vielleicht auch, weil die Begeisterung für den Gefeierten ihre Frische verloren hat, den Ton allmälig sinken läfst oder auch einmal in einen verdriefslichen verfällt: so scheint man bei diesem vielseitigen Gegenstande dieser Gefahr am wenigsten ausgesetzt zu sein. Aber es scheint nur: denn Leibniz freilich hat viele Seiten; aber der oft über ihn sprechen soll, hat sie nicht, und kann sie, selbst wenn er sehr grofse Geisteskräfte besäfse, nach dem heutigen Stande der Wissenschaften nicht haben: er wird also leicht wieder in das Herauswenden derselben Seiten verfallen, zumal an derselben Stelle und vor ohngefähr derselben Versammlung, wo nur allgemeine Betrachtungen erwartet werden, nicht aber etwa Darlegung einzelner Partien der Leibnizischen Lehren oder Erfindungen. Nichts liegt hier näher, als von Leibnizens akademischem Geiste, und vorzüglich von seinen Beziehungen zur hiesigen Akademie zu handeln, von

den Absichten, die er bei ihrer Stiftung gehabt, von dem Umfange, welchen er ihr gegeben, von den Gesichtspunkten, welche sie seinen Planen nach verfolgen sollte: nachdem ich aber bereits früher hiervon in weiterem Umfange gesprochen habe, beschränke ich mich heute darauf, zwei dahin gehörige einzelne Punkte zu erörtern, die den Bewegungen auch unserer Zeit nicht ferne liegen, das Verhältnifs der Akademie einerseits zur Philosophie, anderseits zum Christenthum nach der Ansicht dieses ihres Begründers. Vor nunmehr neunundzwanzig Jahren, also beinahe vor einem Menschenalter, gegen dessen Ablauf hin etwas aus der innern Geschichte der Akademie ohne Anstofs wird erzählt werden können, wurde die Auflösung der damaligen philosophischen Klasse der Akademie, nach längerem Siechthum derselben, besonders auf Schleiermachers und ihrer andern wenig zahlreichen Mitglieder Betrieb in Antrag gebracht, weil man die Ueberzeugung gewonnen hatte, eine abgesonderte philosophische Abtheilung sei einer Akademie nicht recht angemessen, indem metaphysische Gegenstände sich weder zu einer gemeinsamen Bearbeitung, noch zu einer erspriefslichen Besprechung eigneten, die philosophische Speculation folglich, als besondere wissenschaftliche Thätigkeit, unter allen am wenigsten der Unterstützung durch eine akademische Verbindung empfänglich und bedürftig sei, überdies aber die Philosophie allen Klassen gleichmäfsig einwohnen müsse, und mit Ausnahme des Metaphysischen alle anderen Zweige der Philosophie theils in der physikalischen, theils in der philologisch-historischen Klasse könnten abgehandelt werden. Die Sache der Philosophie, welche die Männer vom Fache aufgegeben zu haben schienen, wurde von einem hochgesinnten Staatsmanne in Schutz genommen, und jenen von diesem entgegnet, „gerade das philosophische Wissen, die eigentliche philosophische Speculation, müfsten in der Akademie ihre Stelle finden; sie eigneten sich nicht für die Universitäten; sie gediehen nur, wenn Männer sich ihnen ganz und ausschliefslich, blofs um der Sache willen hingeben könnten: eine solche Stellung könne nur die Akademie gewähren; in dieser könne zur Sprache gebracht und erörtert werden, was aufserdem aus Besorgnifs des Mifsverständnisses von gemeinem und beschränktem Standpunkt aus, nirgends zur Sprache kommen könne: man möchte seine Stimme nicht dazu geben, die philosophische Klasse

einer Akademie aufzuheben, deren erster Präsident Leibniz war, und es würde sich nicht rechtfertigen lassen, den wissenschaftlichen Werth der Philosophie an sich, ohne Hinneigung zu einem anderen Zweige der Wissenschaft, nicht anerkennen zu wollen. Deutschland insbesondere dürfe hierin dem Beispiel anderer Länder nicht folgen, die jenem dermalen in der richtigen Schätzung und in der Behandlung der Philosophie wohl nachständen; je härter die Philosophie in neuerer Zeit bedroht werde, je unrichtiger die Ansichten über dieselbe seien, desto wichtiger bleibe es, ihr eine eigene Stelle in der Akademie der Wissenschaften zu erhalten." Wahrlich bemerkenswerthe Worte und edle und hochherzige Gründe für die Beschützung der Philosophie! Doch der treffendste Grund für die Erhaltung der philosophischen Klasse, der durchdringendste, so recht auf das Herz gezielte Pfeilschufs, die Hinweisung auf Leibnizens Verhältnifs zu unserer Akademie, liefs sich ohne Mühe durch die Bemerkung abwenden, dafs in der alten Leibnizischen Einrichtung der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften, für welchen nichts weniger als philosophischen Verein auch der Name der Akademie geschickt vermieden war, eine Klasse der Philosophie gar nicht bestand, sondern nur eine für Naturwissenschaften mit Einschlufs der Arzneikunde, eine zweite für reine und angewandte Mathematik, eine dritte für die Deutsche, besonders Preufsische, weltliche und kirchliche Geschichte und die Deutsche Sprache, eine vierte für Litteratur, vorzüglich morgenländische, zur Fortpflanzung des Evangeliums unter den Ungläubigen: eine philosophische Klasse aber wurde erst unter Maupertuis im Jahre 1744 errichtet, und die beiden letzten der ehemaligen Klassen wurden damals zusammengeschmolzen, ohne dafs die morgenländische Litteratur und deren Verbindung mit dem Religiösen mehr erwähnt wurde: woraus man denn nicht mit Unrecht schlofs, „es scheine die speculative Philosophie ganz eigentlich als Gegensatz an die Stelle der früher gedachten Beziehung auf das Christenthum getreten zu sein". Wie kam es nun, dafs Leibniz der Philosoph von einer Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften die Philosophie ausschlofs? Glaubte auch er schon, dafs die philosophische Thätigkeit keine Gemeinschaft erlaube und Besprechung metaphysischer Gegenstände keinen Gewinn für das Erkennen gewähre, ungeach-

tet er mit so vielen Personen Briefe über philosophische Gegenstände wechselte, und ungeachtet das Zusammenphilosophiren beinahe so alt ist als das Philosophiren selbst, und besonders in der Platonischen Akademie, wenn auch unter einem hervorragenden Lenker, sehr bedeutend geübt wurde? Genügte es auch ihm, dafs der philosophische Geist sich in den besonderen Wissenschaften geltend mache? Oder glaubte er zu wenig Anklang bei seinen Gönnern für die speculative Philosophie zu finden, oder zu wenige philosophische Männer, um einen philosophischen Verein zu bilden? Diese Fragen, welche ich zum Theil bereits früher aufgeworfen habe, ohne sie beantworten zu können, erledige ich jetzt dadurch, dafs ich sie für überflüssig erkläre, weil sich die Ausschliefsung der Philosophie von der Leibnizischen Gesellschaft der Wissenschaften aus einem eigenthümlichen Gesichtspunkt begreifen zu lassen scheint, in welchem ein scharfsinniger und geistreicher Geschichtschreiber der neueren Philosophie Leibnizens Eifer für Stiftung von Akademien begründet findet, oder mit welchem dieser Eifer wenigstens genau zusammenhängt. Unser Heros hatte nämlich den Gedanken einer allgemeinen Wissenschaft, oder wie Erdmann sie zu nennen sich berechtigt findet, einer allgemeinen Wissenschaftslehre aufgefafst, von welcher er die gröfsten Erwartungen hegte. Ihre Aufgabe war ihm eine doppelte: die Anweisung das bereits erkannte zu prüfen und zu beurtheilen, und die Anweisung neue Erkenntnisse zu finden, und zwar aus Gegebenem: das Gegebene aber sind ihm theils Thatsachen oder zufällige Wahrheiten, theils ewige und nothwendige *a priori* erkennbare Wahrheiten; und um von letzteren zu schweigen, nimmt er bei den ersteren eine Stufenfolge der Bedeutsamkeit an, und setzt als die wichtigsten derselben gewisse Grundthatsachen, aus welchen andere mit Hülfe der richtigen Methode abgeleitet werden könnten: diese Grund- oder Hauptthatsachen müfsten gesammelt und Encyklopädien und Repertorien gebildet werden, in welchen die Quintessenz aller Entdeckungen enthalten sei, und die ganz den Nutzen der Logarithmentafeln gewähren würden, welche die Rechnung erleichterten. Solche thatsächliche Daten sollen mit einander verbundene Gelehrte zusammenbringen, um die Möglichkeit zu bewirken, dafs man ohne Zeitverlust weiter arbeite. Wenn ihm hierbei vorzüglich die Akademien vorschwebten, ohne dafs

wir freilich behaupten möchten, er habe nicht auch die Ermittelung einzelner neuer Thatsachen von ihren Mitgliedern erwartet, so bedurfte es für solche Gesellschaften freilich keiner Philosophen vom Fache, er müfste denn auch das Zusammenbringen der ewigen Wahrheiten oder reinen Vernunfterkenntnisse auf ähnliche Weise haben bewerkstelligen wollen, was er gewifs mit grofsem Rechte nicht wollte. Es scheint vielmehr, es sollte auf die angegebene Weise durch gelehrte Vereine dem aufserhalb stehenden Philosophen nur der nöthige empirische Stoff geliefert werden. Ob aber dieses Project (denn etwas von Projectenmacherei, wozu jenes Zeitalter eine gewisse Neigung hatte, kömmt bei Leibniz öfter zum Vorschein und war ihm bisweilen nothwendig, um die Grofsen zu gewinnen), ob dieses Project, sage ich, einen wissenschaftlichen Erfolg von Bedeutung hätte haben können, möchte ich bezweifeln. Es sind seit Leibniz genug Encyklopädien und Repertorien erschienen; aber schwerlich sind sie zu solchen Logarithmentafeln geworden, welche den wissenschaftlichen Gang abkürzten: gesetzt auch, die Encyklopädien hätten die gröfste Vollkommenheit, so kann der Forscher in bedeutenden Dingen doch niemals leicht gerade da anknüpfen, wo jene abschliefsen, sondern mufs in der Regel den ganzen Weg, welchen die Untersuchung genommen hat, wieder durchmessen, das Gefundene noch einmal selbständig in sich erzeugen; nicht aber kann er, ohne das frühere in sein Fleisch und Blut verwandelt zu haben, und insbesondere ohne es im Zusammenhange der ganzen Wissenschaft zu erkennen, der nur durch langwierige und umfassende Studien gewonnen wird, von gegebenen Prämissen ausgehen: die Speculationen der Philosophen selbst, inwiefern sie sich auf Thatsächliches beziehen, leiden häufig gerade daran, dafs letztere das Empirische nicht auf die angegebene Weise durch eindringende Forschung gewonnen, sondern nur lemmatisch von den Forschern empfangen und folglich unvollkommen kennen gelernt haben. Mag Leibniz, welchem dies gewifs nicht verborgen blieb, im Stande gewesen sein, Ergebnisse, die in solchen Repertorien niedergelegt wären, zu gebrauchen, um damit, wie er es nennt, weiter zu rechnen; so dürften doch die meisten dies nicht vermögen, oder auf diesem Wege sehr falsche Rechnungen anlegen. Auch hat die Zeit, aller Dinge sicherste Prüferin, eine solche Bestimmung wissenschaftlicher

Vereine nicht gerechtfertigt: weit entfernt dafs letztere Encyklopädien und Repertorien ausgearbeitet hätten, haben sie sich vielmehr gerade auf das Entgegengesetzte, auf das Monographische geworfen, einzelne Punkte ins klare Licht gesetzt, durch einzelne Untersuchungen den Fortgang der Wissenschaften gefördert, und dadurch gewifs mehr gewirkt, als durch Anfertigung von Repertorien zu wirken möglich gewesen wäre; ja man dürfte heutzutage ziemlich darüber einig sein, dafs Encyklopädien mit wenigen Ausnahmen die Wissenschaft selbst nicht erweitern oder auch nur für ihre Erweiterung eine Grundlage bilden, sondern vorzugsweise die Wissenschaft nur in weiteren Kreisen verbreiten, dadurch aber auch sehr leicht verflachen. Die einzelnen Akademiker könnten freilich lebendige Encyklopädien sein, wie Leibniz selber eine ganze Akademie und eine Encyklopädie der Encyklopädien war; aber dazu bedürften sie einer noch gröfsern Mufse und Geschäftlosigkeit als er hatte, und die Akademien einer Ausstattung, wie sie nicht zu erwarten, ja aus vielen Ursachen auch gar nicht zu verlangen ist.

Leibniz hatte, wie gesagt, einen Theil der Akademie auf die Behandlung der Kirchengeschichte und insbesondere auf die Fortpflanzung des Evangeliums unter den Ungläubigen berechnet: es scheint, ein theologisch-philosophischer Mann der ersten Gröfse habe es Friedrich dem Grofsen oder dem Hrn. v. Maupertuis versteckter Weise zum Vorwurf gemacht, an die Stelle des Christenthums die Philosophie gesetzt zu haben, obwohl ebenderselbe scharfe und tiefe Denker sonst meistentheils nicht eben besonders gut auf Leibniz zu sprechen war. Leibnizens lebhafte Theilnahme an allem Kirchlichen, also auch an Kirchen- und Dogmengeschichte ist bekannt; was aber den andern soeben von mir hervorgehobenen Punkt betrifft, so wünschte er ohne Zweifel die Verbreitung des Christenthums um ihrer selbst willen, und zugleich weil er von den in neuester Zeit häufig angefochtenen und allerdings den Zweck nicht immer erreichenden Missionen und Bekehrungsanstalten die Herstellung eines menschlichern und sittlichern Zustandes unter den Heiden und eine Bereicherung der Wissenschaften erwartete. Heutzutage erscheint die Anknüpfung akademischer Thätigkeit an Missionen und Bekehrungen so befremdlich, dafs wir eingestehen müssen, diese Leibnizische Ansicht sei durch

die Zeit nicht bewährt worden; und einigen Antheil daran, dafs er der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften diese Nebenbestimmung gab, möchte wohl seine aufserordentliche Geschicklichkeit haben, sich anderer Neigungen und Vorstellungen anzubequemen. Keiner empirischen Wissenschaft verzeiht man, soviel ich weifs, die Accommodation an Vorstellungen, die aufser der Wissenschaft liegen; die Philosophen haben sie nicht selten sich erlaubt: ja der Name der Christlichen Philosophie, eine Benennung, die übrigens, wenn ich nicht irre, unserem Leibniz noch nicht geläufig war, und obgleich er mehr als irgend ein neuerer Philosoph sich mit Bekenntnifsfragen beschäftigte, aufser seinem Gesichtskreise lag, dieser Name deutet einigermafsen auf eine ziemlich häufige Anbequemung des Philosophirens. Ich habe von ihm, wie er von Descartes, nicht zu seiner Unehre die Meinung, dafs es ihm nicht mit allem vollkommen Ernst gewesen; aber auch wo es Ernst ist, hat das Vermitteln sehr oft die gröfsten Schwierigkeiten, und wo er die Theologie anrührt, dürfte es ihm nicht immer gelungen sein. Leibniz stand auf der Höhe idealer Speculation, um von da aus das Weltall in allen seinen Erscheinungen zu durchdringen und in seiner Uebereinstimmung zu durchschauen: die höchste Spitze aller Speculation ist die philosophische Theologie, in welcher auch die unbedingte Harmonie wird erkannt werden müssen; die vermittelnden Wesen zwischen Gott und den Erscheinungen sind dem Platon die Ideen, dem Leibniz die Monaden, auf die er, wie Lacroze gegen ihn selbst behauptete, durch Jordano Bruno scheint geleitet worden zu sein. Um sich vor dem Spinozismus zu retten, setzt er selbständige Monaden; aber wo er in seinen ontologischen Untersuchungen auf den Gottesbegriff kommt, verlieren die Monaden ihre Selbständigkeit und werden zu Fulgurationen oder Ausstrahlungen Gottes, und er fällt gerade in den verrufenen Spinozismus zurück. So ist ihm denn in der speculativen Theologie die wichtigste Vermittelung nicht gelungen. Noch schwerer mufste es für denjenigen, welcher es gewagt hat, die universale Harmonie Gott zu nennen, bei folgerichtigem Denken werden, die Philosophie mit der kirchlichen Theologie zu vermitteln. Geschickt ergriff er den Ausweg, beide nur neben einander zu stellen, zu sagen, dafs das Dogma der Philosophie nicht widerspreche, die Philosophie die Möglichkeit

des Dogma's, aber nicht dessen Wahrheit beweisen könne. Aber eben um diese Möglichkeit zu beweisen, opferte er die Folgerichtigkeit seines Systems auf. Bereits früh, im Jahr 1673 *), hatte er geglaubt, die Möglichkeit der realen Gegenwart des Körpers Christi im Abendmahl, ja sogar der Transsubstantiation erweisen zu können; da ihm aber der Raum nichts wirkliches ist und die Körper nur Erscheinungen sind, wurde er gerade in Bezug auf diese reale Gegenwart ins Gedränge gebracht, weil ja unter seinen Voraussetzungen, wie man ihm einwandte, auch Christi Leib nur eine Erscheinung sein würde, und so gerieth er, offenbar von andern getrieben oder veranlafst, zum Vereinigen und Vermitteln wie geschaffen so stets geneigt, im besten oder auch schlimmsten Falle sich allmälig selbst überredend, später darauf, das mit seinem Idealismus unverträgliche sogenannte substantiale Band zu erfinden, vermöge dessen der Körper eine Einheit durch sich und mehr als eine Erscheinung werden sollte. Hierbei, dünkt mich, habe er doch das gethan, wovon ich ihn früher mit Lessing freisprechen wollte, er habe seine Lehre dem Dogma anbequemt. Endlich kann ich es wohl dem Urtheil eines jeden überlassen, ob die berührte, damals vielleicht zeitgemäfse Verbindung eines an sich gewifs ernstlich und wohl gemeinten, auch in vielen Fällen erspriefslichen Zweckes mit der Gesellschaft der Wissenschaften, zu dem Wesen einer Akademie passe: denn nach unseren Begriffen hält eine solche nicht wie unter Ludwig XIV. auf ein ausschliefsendes Glaubensbekenntnifs, sondern unsere Akademie ist, was selbst unter Friedrich dem Grofsen noch ohne Beispiel war, ungeachtet schon früher in einer zu religiösen Kämpfen aufgelegtern Zeit ein protestantischer Kurfürst dem edlen, oder nach Fr. H. Jacobi's und Schleiermachers Ausdruck, dem heiligen Spinoza eine Professur an einer Universität angeboten hatte, unsere Akademie ist, sage ich, jetzo thatsächlich Gelehrten jedes Bekenntnisses zugänglich; sie hat es sich schon vor fünf Jahren zur Ehre gerechnet, einen ausgezeichneten Mann Mosaischer Religion zu ihrem ordentlichen Mitgliede zu wählen: ein Beweis, dafs sie auch in den Ansichten, welche das Zeitalter bewegen, etwas weiter vorgeschritten ist, als manche glauben machen wollen. Ich kann es

---

*) Sogar noch früher; s. oben S. 314. Anm.

also auch der Entscheidung eines jeden anheimstellen, ob jene von Leibniz beliebte Verbindung zu seinen glücklichen Vermittelungsversuchen zu rechnen, oder eine unter Umständen gefährliche Vermengung verschiedenartiger Gebiete und Standpunkte sei, und ob Friedrich der Grofse und der Präsident Maupertuis oder Leibniz für die Sache selbst und ohne Rücksicht auf besondere Verhältnisse das richtigere getroffen habe. Sollte es aber jemand unpassend finden, wenn ich einmal eine Seite des wundervollen Gegenstandes herausgekehrt habe, die uns minder anspricht, so habe ich nicht nur einen nachahmungswürdigen Vorgänger dafür an dieser Stelle selbst gehabt, sondern finde es auch anständiger selber zu denken, als immer nur das unbedingte Lob des grofsen Meisters zu verkünden. Ich kann und will es nicht verhehlen, dafs meine Ansichten in dieser Beziehung nur mit denen des grofsen Königs übereinstimmen, und ich habe mich bereits bei anderer Gelegenheit dahin erklärt, „wie mir scheine, biete die Akademie einen bequemen Boden für die Philosophie, weil diese der vollen Freiheit des Erkennens bedürfe, nirgends aber weniger als an dieser Stelle gefordert werde, das Philosophiren solle sich vorherbestimmten Vorstellungen anbequemen: denn die Akademie sei nach ihren Gesetzen, dem Palladium ihres Daseins, den allgemeinen Wissenschaften ohne besondern Lehrzweck gewidmet, und am wenigsten könne die Philosophie hier als eine Hülfswissenschaft der Theologie angesehen werden, welche mehr als irgend ein praktischer Lehrzweig seit lange der Akademie fremd gewesen; am wenigsten könne hier davon die Rede sein, nach der Richtschnur positiver Dogmen zu philosophiren.“ Diese und die ganze wissenschaftliche Freiheit nimmt die Akademie für sich in Anspruch, und sie ist ihr, soweit ich aus eigener Erfahrung darüber urtheilen kann, weder jemals bestritten, noch jemals von ihr preisgegeben worden.

XXVIII.

Zur Begrüfsung des Herrn Dieterici als neu eingetretenen Mitgliedes der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften in der öffentlichen Sitzung derselben zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 8. Juli 1847.

In meiner Eigenschaft als Sekretar der philosophisch-historischen Klasse der Akademie, und zwar für jetzt als einziger Sekretar derselben, habe ich Sie, geehrtester Herr College, heute als unser neues Mitglied zu begrüfsen. Solche Begrüfsung ist ein kurzes und nicht lästiges, sie ist ein erfreuliches Geschäft; doch bin ich dafür nicht der würdigste: berufener dazu war mein vieljähriger Freund und einträchtiger Genosse im Sekretariat, dessen Studien den Ihrigen näher liegen. Sie haben auseinandergesetzt, dafs aus dem Schoofse der Akademie grofse und weithin anregende Leistungen auf dem Gebiete der Statistik hervorgegangen sind: indefs ist dies zumeist zufällig, weil dasjenige, was Mitglieder der Akademie leisten, noch nicht gerade in und von der Akademie geleistet wird; die Namen eines Leibniz und Alex. v. Humboldt zieren die Akademie, aber sie gehören der ganzen Welt an. Erst seit kurzem ist es nicht mehr als ein blofs zufälliges anzusehen, wenn die Statistik von der Akademie aus gefördert wird; sie hat es in der letzten Zeit als ein wesentliches Bedürfnifs ihres wissenschaftlichen Vereines erkannt, einen Vertreter der Statistik in ihrer Mitte zu haben; sie hat für einen solchen eine eigene Stelle bestimmt, und seit unser würdiger Hoffmann von Alter und Krankheit geschwächt diese nicht mehr ausfüllen kann, sind Sie hier wie anderwärts sein natürlicher und zunächst berechtigter Nachfolger. Die Akademie umfafst alle diejenigen Wissenschaften, welche nicht blofs praktisch oder positiv sind, das heifst in Wahrheit alle Wissenschaft: denn das Praktische ist blofs die Anwendung des Wissens im Handeln, nicht ein Wissen selbst; und wo die Macht des Positiven anfängt, da endet die Kraft der Erkennt-

nifs. Das Wissen ist theils auf die Natur, theils auf den Geist und seine Entwickelung in der Geschichte des Menschengeschlechtes gerichtet; es strebt auf beiden Hauptgebieten die Gesetze, die unsterbliche Harmonie der Vernunft zu erkennen. Die Gesetze der Natur sind unwandelbar und in ewigen Fesseln gebunden; der Geist entfaltet sich frei, aber seine höchste Freiheit ist der höchsten Nothwendigkeit gleich, und wie auch die Formen des Staates, in welchem als dem allumfassenden Organismus der Gesellschaft sich die geistige Entwickelung bewegt, sich verändern und umgestalten mögen, haben doch auch alle staatlichen Verhältnisse eine mehr als positive Gesetzmäfsigkeit, die seit Jahrtausenden erkannt ist, seitdem man erkannte, was später die Praktiker vergessen oder verdunkelt haben, dafs die Politik ein Theil der Ethik ist. Aber zwischen der Natur an sich und den reinen Werken des Geistes liegt noch ein drittes, welches scheinbar zufällig und regellos, der Zurückführung auf Gesetze und also auf wissenschaftliche Erkenntnifs am meisten zu spotten schien und daher meistentheils unbewufster und instinktmäfsiger Ausübung überlassen blieb, ich meine, um es mit einem allgemeinen und gangbaren Worte zu bezeichnen, die sogenannten materiellen Interessen, welche darum einen Uebergang von dem Natürlichen zum Geistigen und eine Vermittelung beider bilden, weil in ihnen die Natur zu dem menschlichen und staatlichen Zweck benutzt und gewissermafsen zum Ethischen erhoben erscheint. Diese sind der Gegenstand der Lehre vom Staatshaushalt und eines grofsen Theiles der Statistik, welche jener die sichersten Grundlagen liefert. Der Mensch, dem ewigen Gott gegenüber schwach und nichtig, aber von allem Sterblichen das gewaltigste, hat sich seit undenklichen Zeiten die Natur unterworfen; ihre stärksten und wildesten Mächte werden von ihm gelenkt und geleitet, wie ein Knabe das kühne Rofs am kleinen Zügel lenkt: aber wie alle diese natürlichen Elemente zur vollen Harmonie des bürgerlichen Lebens zu ordnen und zu verflechten sind, und welchen Gesetzen sie im Haushalt des Volkes und des Staates folgen, ist erst später als die geistigeren Gesetze der Politik wissenschaftlich und kunstmäfsig zu ergründen versucht worden. Und doch, wie kann sich ein Volk politisch und geistig heben und auf seiner Höhe erhalten, wenn es des Wohlstandes durch Vernachlässigung oder ver-

kehrte Benutzung der Hülfsmittel desselben verlustig geht? Damit dieses nicht geschehe, dazu bedarf es der Wissenschaften, denen Ihre Mufse gewidmet ist; und hat sich die Wissenschaft dieser Gegenstände bemächtigt, so ist auch wieder nicht zu besorgen, dafs Staat und Volk in dem Materiellen versinken und untergehen, oder die Pflege des Geistigen und dessen, was dem Geiste den höchsten Aufschwung giebt, der freien Entwickelung der Vernunft versäumen werden, ohne welche alle irdischen Güter nicht nur werthlos sind, sondern auch bald selber verloren gehen würden, und welche eben defshalb in einem höhern Sinne der materiellste Gewinn für ein Volk ist. In diesem Sinne, ich bin dessen gewifs, fassen Sie die Aufgabe Ihres Lebens; und darum sind Sie mir, darum uns allen, willkommen an dieser Stätte!

XXIX.

Einleitungsrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Jahrestages Friedrichs des Grofsen am 25. Januar 1849.

Die heutige Festfeier gilt einem Manne von weltgeschichtlicher Gröfse, einem Helden und Feldherrn, der einem Alexander und Cäsar ohne Schmeichelei vergleichbar ist, an den von späteren nur der eine Napoleon in Thatkraft heranreicht; einem Manne, der im Frieden gleich grofs wie im Kriege, als wahrer Staatskünstler seinem Lande trotz aller durch langwierige Kämpfe herbeigeführten Erschöpfung Wohlstand und Blüthe und eine Europäische Bedeutung erwarb; einem Manne, der neben kriegerischer und politischer Thätigkeit dennoch der Kunst und Wissenschaft so viele Mufse widmete, dafs wir uns nicht scheuen dürfen, ihn eher einen Weisen und Gelehrten als einen Liebhaber der Weisheit und Gelehrsamkeit zu nennen: seinen Ehrentag, welcher verdiente von dem ganzen Lande begangen zu werden, begeht hier eine Gesellschaft, deren zweiter und wirksamerer Stifter er war, und die von ihm als erste wissenschaftliche Gemeinschaft dieses Reiches hingestellt, von ihm mit besonderer Neigung gepflegt und geehrt worden ist. Wenn ein weltgeschichtlicher Ruhm durch ein solches Ehrenfest ebenso wenig oder noch weniger als durch irgend ein anschauliches Denkmal erhöht werden kann, so liegt des Festes Bedeutung nur in der dankbaren Erinnerung an die Verdienste des Gefeierten, in der freudigen Anerkennung derselben und in der Stärkung und Kräftigung, welche die Gegenwart aus der Vergangenheit, die Enkel aus dem Gedächtnifs der Vorfahren schöpfen wollen: die Spätern widmen um ihrer selbst willen ihren grofsen Ahnen Feste und Denkmäler, ehren sich selber in der Ehre, welche sie erhabenen Geistern der Vorwelt erweisen; sie legen ein Zeugnifs ab davon, dafs sie die Gröfse zu schätzen wis-

sen, dafs sie in erkenntlichem Herzen fühlen, wie die Kinder den Eltern Dank schulden, so seien im Staate und Volke die Nachkommen denen verpflichtet, welche früher Staat und Volk gehoben haben; sie legen damit ein Gelübde der Treue ab, zu folgen dem Beispiele der Vorfahren und nach Kräften und je nach eines jeglichen Stellung für des Vaterlandes Wohlfahrt und Ehre wirken zu wollen. Dieses edle Gefühl ist in edlen Völkern niemals ganz erloschen; es wurzeln darin selbst noch andere Dinge als Bildsäulen und Festlichkeiten: man hat sogar in den Nachkommen, auch wenn sie nicht mehr persönlich ausgezeichnet waren, die Verdienste der Vorfahren geehrt; wie einst die Athener dem verdienstlosen Sohne des Aristides hohe Begünstigungen zuerkannten und die weltherrschenden Römer den Athenern um der Altvordern willen verziehen. Noch vor kurzem hat dieses Gefühl auch bei den Deutschen in dem neu erwachten Eifer für Errichtung von Denkmälern, bis zu Hermann dem Cherusker hinauf, und für Ehrenstiftungen aller Art lebhaft sich bethätigt. Und wehe dem Volke, welches im Drange des Fortschrittes seine frühere Geschichte verläugnen wollte! Wir sind jetzt soweit gekommen, dafs niemand mehr daran denken kann, blofs in der Erinnerung an die Vorwelt zu leben, nur immer rückwärts zu blicken und den früheren Zustand mumienartig bewahren zu wollen: wir wissen, dafs wir selbst handeln und hervorbringen, Eigenthümliches und Neues gestalten müssen, wie es der weltgeschichtliche Gang erfordert, und dafs im Leben der Menschen und des Staates nichts wird, wenn man nichts thut, sondern nur immer warten will, bis sich etwas von selber mache: denn die menschlichen Zustände wachsen nicht wie die Naturgebilde unwillkürlich, sondern wollen durch Handlungen geschaffen sein: aber wenn wir vorwärts streben, dürfen wir nicht soweit kommen, dafs wir, wie einer gesagt hat, ganz mit der Vergangenheit brechen. Ein Römer würde dieses Ansinnen vatermörderisch genannt haben; wer es stellt, vergifst, dafs die Gegenwart ein Kind der Vergangenheit ist, dafs wir von unsern Eltern erzeugt, nicht von der Eiche und vom Stein entsprossen sind: er mufs mit ruchloser Hand die Gräber seiner Vorfahren zerstören, damit er als ursprünglich erdgeborner erscheine. Undankbarkeit ist ein sicheres Kennzeichen einer unedlen Natur.

Nicht mit Unrecht mag es auffallend scheinen, wenn ich die

Gedächtnifsfeier des gröfsten Mannes seines Jahrhunderts, des glänzendsten Gestirns in der Geschichte Preufsens, mit dieser Einleitung gleichsam entschuldige oder wenigstens erst begründe, und zwar in einer Versammlung, welche ihm ihr Dasein verdankt, und zumal da, soviel bekannt, noch niemand diese oft wiederholte Feier unberechtigt gefunden hat. Ich gestehe also offen, es ist vielleicht eine trübsinnige und falsche Ansicht, die mich hierzu gestimmt hat. Das entbrannte Freiheitsgefühl, der rasche Flügelschlag einer neuen staatlichen Entwickelung, scheint stumpf und unempfänglich zu machen für die Bewunderung einer Gröfse, die unter ganz anderen Verhältnissen und mit ganz anderen Mitteln sich erhoben hat, als welche der gegenwärtigen Stimmung der Geister und den gegenwärtigen Umständen zusagen möchten, und die ganz anderes geschaffen hat, als was wir jetzo wollen. Der Augenblick scheint nicht günstig, um einen unumschränkten Herrscher zu preisen. Gerade heraus gesagt, ich stelle mir vor, es giebt jetzt nicht wenige, von welchen man etwa folgendes hören dürfte: „Der Mann, welchen ihr feiert, ist allerdings ein grofser Mann gewesen, wie Alexander und Cäsar und Napoleon; aber er ist eben wie diese doch auch nur ein Tyrann gewesen, und noch dazu ein Undeutscher über Deutsche: und ob die Akademie seinen Ehrentag begeht oder nicht, ist sehr gleichgültig; denn die Akademien sind auch nur Stiftungen der Fürsten und Anhängsel der Höfe, stehen nicht auf der Höhe der Zeitbildung und passen nicht zu dem Zeitgeiste, der alle Bevorzugung verwirft und allen gleiche Berechtigung zutheilt: ihr aber wollt besonders auserlesene sein, und seid nicht einmal durch eine gröfsere Wahlversammlung erlesen, sondern ergänzt euch selber: euch erkennen wir gar nicht an.“ Unfähig, wie ich bin, die Thaten und Verdienste des grofsen Königs, von denen die Welt erfüllt ist, in dem geringen Umfange einer akademischen Einleitungsrede gedrängt und doch nicht ganz unwürdig darzustellen, und auch nicht gesonnen, mich von dem Gegenstande der Feier zu entfernen und etwa aus Furcht vor der Wirklichkeit des Lebens auf das ideale Gebiet der Wissenschaft hinüber zu flüchten, schien es mir, so gern ich auch das Politische hier vermiede, dem gegenwärtigen Zeitpunkte am angemessensten, gerade auf das einzugehen, was ich soeben andern in den Mund gelegt habe. Wie jeder grofse Mann unter seinen Zeitgenossen

und bei der Nachwelt Gegner und Feinde hat, so ist gegen Friedrich vorzüglich dreierlei geltend gemacht worden, sein Verhalten zur Religion, sein Verhalten zum Volksthümlichen und seine Ausübung der unumschränkten Macht. Die beiden ersteren Punkte sind so vielfältig besprochen, dafs ich sie nur im Vorbeigehen berühre. Friedrich war kein dogmatischer Christ wie seine Vorfahren, aber er war auch nicht, wofür er verschrieen worden, ein Gottesverächter: er hatte die Religion des Menschen und des Philosophen, und erhielt sich im Gewühle des beweglichsten und arglistigsten Staatslebens mehr Herz und Gemüth und Mitgefühl, als die meisten in ähnlichen Verhältnissen, und das ist auch eine Religion; gegen alle positive Religion war er als Privatmann und Herrscher soweit gleichgültig als der Staat selber es jetzo ist, und doch nicht ganz unempfänglich für die Erhebung, in welche das andächtige Gemüth durch die kirchliche Gottesverehrung versetzt wird. Gewifs hat seine Abwendung von dem Religiösen nicht die Stufe derer erreicht, die jetzt mit gigantischer Auflehnung alle Scheu vor einem höheren sittlichen Wesen aus ihrem und ihrer Jünger Herzen verbannen und den Namen Gottes selbst vertilgen möchten, um die Menschheit auf ihre eigene Kraft zu gründen und wie sie meinen die Freiheit zu befestigen. Dieser Vorwurf, der ihn am stärksten traf, dürfte daher für verstummt gelten können, oder nur noch von einer kleinen Partei wider ihn erhoben werden. Ebenso kurz fasse ich mich über die zweite Anklage. Friedrich hat das Französische nicht in der Art geliebt, dafs er den Vortheil der Deutschen fremdem Vortheil geopfert hätte; nicht so, dafs er Französische Gesinnungen, Sitten, Einrichtungen aus Nachahmungsucht seinem Lande hätte einimpfen wollen: er suchte Bildung, und fand sie zunächst in der Französischen Litteratur, eignete sich diese Sprache an, die damals die Sprache des gröfseren Theiles der Gebildeten war, und konnte, als während seiner Regierung die Deutsche Sprache ihre Ausbildung erhalten hatte, sich nicht mehr umformen und an den neueren Fortschritten des Vaterländischen theilnehmen, die er erst ahnete als davon schon vieles erfüllt war. Wie könnte man auch wünschen, er hätte sich statt des Französischen der ungebildeten Deutschen Zunge bedient, wie er ihrer mächtig war? Liebte er auch Französischen Umgang und zog Französische Gelehrte in die Hauptstadt,

so bezweckte er nicht sein Land Französisch zu machen, sondern Bildung und Wissenschaft zu geniefsen und zu verbreiten: vernachlässigte er darüber Deutsche Gelehrte, so will ich dies nicht entschuldigen, zweifle jedoch, dafs diejenigen Deutschen Gelehrten, welche vermöge ihres Geistes für ein engeres Verhältnifs zu ihm wären geeignet gewesen, sich würden zu der Abhängigkeit bequemt haben, in welche sich ein Marquis d'Argens begab. Doch ich komme auf seine unumschränkte Herrschaft. Wenn ich die Benennung „Tyrann" in Bezug auf ihn habe gebrauchen lassen, so versteht es sich von selbst, dafs diese in meinem Sinn keinen sittlichen Tadel der Handlungsweise enthält, sondern in dem ursprünglichen politischen Begriff genommen ist, und nur die Herrschaft nach Willkür, im Gegensatze gegen die nach dem Gesetz bezeichnen soll, also gar nicht den Inhalt der Handlungen, sondern nur die Form betrifft. Es liegt sowenig Beleidigendes in diesem Ausdruck, dafs Pindar in einem an Hieron den Fürsten von Syrakus gerichteten Liede diesen selber ohne Bedenken einen Tyrannen nennt, wenn er sagt: „Dir folgt der Glückseligkeit Loos; denn dem volkbeherrschenden Tyrannen leuchtet, wenn je einem der Menschen, das grofse Geschick." Solange das politische Bewufstsein in einem Volke noch nicht entwickelt ist, findet jener Unterschied zwischen willkürlicher und gesetzlicher Herrschaft noch nicht statt, und es ist daher selbst der Name eines Tyrannen damals unbekannt gewesen; das Königthum war ein patriarchalisches mit dem Willen der Beherrschten, und der König herrschte als das lebendige Gesetz nach der Aehnlichkeit der väterlichen Gewalt, womit ein sehr natürlicher Glauben ein göttliches Recht, ja ursprünglich sogar göttliche Abstammung und das dem Gottentsprossenen und dem Patriarchen zuständige höchste Priesterthum verband: nicht als ob das Königthum nothwendig aus der vom Hausvater durch die Erstgeburt übergegangenen väterlichen Gewalt mittelst Erweiterung der Familie zum Volkstamm fortgepflanzt sei, sondern weil die Völker es nöthig gefunden haben, Einem jene väterliche Gewalt zu übertragen, um wie Friedrich selber lehrt*), zu ihrer Ruhe und Erhaltung Richter für die Entscheidung ihrer Streitigkeiten, Vertheidiger gegen den Feind, Obermachthaber zur Ver-

*) Antimach. Bd. VIII. S. 65 der neuen Ausg.

einigung ihrer verschiedenen Vortheile in Einen gemeinsamen Vortheil zu haben. Sobald aber das politische Bewufstsein erwacht ist, tritt ein Unterschied ein zwischen dem Herrscher nach Willkür und dem Herrscher oder König nach dem Gesetz, wie ihn schon Aristoteles benennt; ja erst alsdann kann von einem gesetzmäfsigen oder nicht gesetzmäfsigen Herrscher die Rede sein, weil in dem Zustande der patriarchalischen Herrschaft der Staat nur eine gröfsere Familie ist und in der Familie nur Sitte und Herkommen gilt, nicht Abmessung von Rechten nach einem Gesetz. Dafs nun mit politischem Bewufstsein die unbeschränkte oder willkürliche Gewalt über alles im Staate, mit Ausnahme einer zeitweisen, höchstens im äufsersten Drange der Umstände auf die Lebenszeit Einer Person ausgedehnten Dictatur, gesetzlich übertragen worden, ist undenkbar; „man müfste“, sagt Friedrich der Grofse*), „in Wahnsinn befangen sein, wenn man sich vorstellen wollte, die Menschen hätten zu einem ihresgleichen gesagt: Wir erheben dich über uns, weil wir es lieben Sklaven zu sein, und wir geben dir die Macht unsere Gedanken nach deinem Willen zu lenken; sie haben ihm“, fährt er fort, „im Gegentheil gesagt: Wir haben dich nöthig, um die Gesetze aufrecht zu erhalten, welchen wir gehorchen wollen, um uns weise zu regieren, um uns zu vertheidigen; endlich verlangen wir von dir, dafs du unsere Freiheit achtest.“ Die immerwährende willkürliche Gewalt ist also gewöhnlich unter trägem und bewufstlosem Zusehen des Volkes, und in vielen Fällen mit List oder Gewalt, plötzlich oder allmälig, nicht selten allerdings zum gröfsten Vortheile des Volkes, ohne Gesetz erworben worden, und hat in Folge ihrer Zuträglichkeit für gewisse Zeitläufte, oder aus Ueberdrufs der Adelsherrschaft oder der Ochlokratie, durch die Länge der Zeit, gewissermafsen durch Verjährung, ferner durch die Gewöhnung, Vertrauen und Zuneigung des Volkes, mittelst Vererbung in ausgezeichneten Herrschergeschlechtern eine anerkannte und durch förmliche Huldigung thatsächlich bestätigte Rechtmäfsigkeit erlangt; in höherem Sinne gesetzmäfsig aber werden wir nach der Wahrheit des Begriffs die verfassungsmäfsige Herrschaft nennen, weil in ihr der Herrscher dem Gesetze

*) *Essai sur les formes de gouvernement et sur les devoirs des souverains,* Bd. IX. S. 208.

gemäfs herrscht sowohl in Rücksicht der Erwerbung als der Ausübung der Herrschaft. Das Glück und die Sicherheit des Staates, in welchem diese Herrschaft begründet ist, wird in hohem Grade vermehrt, wenn sie eine seit Jahrhunderten angestammte, und so die herrschende Familie mit dem Volke durch gegenseitige Liebe und gemeinsamen Vortheil verwachsen ist; und hatte die Herrschaft vorher nur die Grundlage des patriarchalischen Herkommens oder die Gesetzmäfsigkeit der Vererbung, so wird sie, zumal in der Zeit grofser Wirren, gegen jeden auch noch so scheinbaren Widerspruch dadurch sichergestellt, dafs sie sich in eine verfassungsmäfsige umgestaltet. Wenn Friedrich *), nachdem er von tyrannischer Usurpation gesprochen hat, drei gesetzmäfsige Arten Herr eines Landes zu werden aufstellt, die Erbfolge, die Wahl der Völker, welche dazu die Macht haben, und die Eroberung einer Provinz vom Feinde durch einen gerecht unternommenen Krieg, so wird man ihm darin vollkommen Recht geben müssen: denn auch die dritte, obgleich bedenkliche Art beruht auf einem Unterwerfungsvertrag: doch wird man dabei vermissen, dafs er, ungeachtet er vorher von Usurpation sprach, nicht anmerkt, es könne auch die durch Erbfolge oder Wahl erlangte Herrschaft durch Ueberschreitung der gesetzlichen Befugnisse usurpatorisch werden. Die Berechtigung durch Erbfolge zieht er der Berechtigung durch Wahl nicht vor; im Gegentheil sagt er in Bezug hierauf**): „Ich mufs aus mehr als einem Grunde das Blut der Heroen lieben; aber noch mehr liebe ich das Verdienst.“

Friedrich der Zweite hatte, um seine eigenen Bestimmungen zu befolgen, die Gesetzmäfsigkeit der ersten und der dritten Art, durch Erbfolge und Eroberung; aber die ererbte Gewalt war eine willkürliche, wir müssen es selbst wider Willen gestehen, und ihre Willkür war in seinem Vater stark hervorgetreten: auch war diese Gewalt vor der Zeit des Königthums nicht ohne Beseitigung bestehender Rechte und Beschränkungen, obgleich auch hier zum wahren Vortheile des Landes und mit dessen Zustimmung und Zufriedenheit, erreicht worden. Diese Gesetzmäfsigkeit und thatsächliche Rechtmäfsigkeit entspricht noch nicht dem vollen Begriff,

*) Antimach. S. 66.
**) Antimach. S. 126.

XXVIII.

Zur Begrüfsung des Herrn Dieterici als neu eingetretenen Mitgliedes der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften in der öffentlichen Sitzung derselben zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 8. Juli 1847.

In meiner Eigenschaft als Sekretar der philosophisch-historischen Klasse der Akademie, und zwar für jetzt als einziger Sekretar derselben, habe ich Sie, geehrtester Herr College, heute als unser neues Mitglied zu begrüfsen. Solche Begrüfsung ist ein kurzes und nicht lästiges, sie ist ein erfreuliches Geschäft; doch bin ich dafür nicht der würdigste: berufener dazu war mein vieljähriger Freund und einträchtiger Genosse im Sekretariat, dessen Studien den Ihrigen näher liegen. Sie haben auseinandergesetzt, dafs aus dem Schoofse der Akademie grofse und weithin anregende Leistungen auf dem Gebiete der Statistik hervorgegangen sind: indefs ist dies zumeist zufällig, weil dasjenige, was Mitglieder der Akademie leisten, noch nicht gerade in und von der Akademie geleistet wird; die Namen eines Leibniz und Alex. v. Humboldt zieren die Akademie, aber sie gehören der ganzen Welt an. Erst seit kurzem ist es nicht mehr als ein blofs zufälliges anzusehen, wenn die Statistik von der Akademie aus gefördert wird; sie hat es in der letzten Zeit als ein wesentliches Bedürfnifs ihres wissenschaftlichen Vereines erkannt, einen Vertreter der Statistik in ihrer Mitte zu haben; sie hat für einen solchen eine eigene Stelle bestimmt, und seit unser würdiger Hoffmann von Alter und Krankheit geschwächt diese nicht mehr ausfüllen kann, sind Sie hier wie anderwärts sein natürlicher und zunächst berechtigter Nachfolger. Die Akademie umfafst alle diejenigen Wissenschaften, welche nicht blofs praktisch oder positiv sind, das heifst in Wahrheit alle Wissenschaft: denn das Praktische ist blofs die Anwendung des Wissens im Handeln, nicht ein Wissen selbst; und wo die Macht des Positiven anfängt, da endet die Kraft der Erkennt-

den Namen der Aesymnetie oder Dictatur nicht allein zum Schutz nach aufsen, sondern auch um den Staat, wenn er innerlich in seinen Grundfesten erschüttert ist, wieder in die Bahn der Ordnung zurückzuleiten und einzurichten: sie ist ein nothwendiges Heilmittel gegen Zwistigkeiten und bürgerliche Kriege, ein Gift, welches als Arznei wirkt. Mäfsigung des Volkes kann seine Anwendung abwenden; wenn aber der wilde Strom der Leidenschaften und der Gesetzlosigkeit alle Dämme zu durchbrechen und den allgemeinen Umsturz nicht blofs einer bestimmten Staatsform, sondern der gesammten gesellschaftlichen Ordnung, Gesittung und Bildung herbeizuführen, und was Jahrhunderte gesät und gepflanzt haben, auf einmal wegzufluten droht, ist die rechtzeitige Dictatur der einzige Rettungsanker, und so zu sagen eine Naturnothwendigkeit, deren Rechtfertigung zwar, wie bei den Römern, in der Verfassung selbst liegen kann, wo dies aber nicht vorgesehen ist, wie die einer jeden politischen Umwälzung aufser dem Gesetze und nur im Erfolge liegt. Friedrich sagt: „Die Ueberschwemmungen, welche die Länder verwüsten, der Blitz, welcher die Städte in Asche legt, das Pestgift, welches die Provinzen entvölkert, sind der Welt nicht so verderblich als die gefährliche Moral und die zügellosen Leidenschaften der Könige; die Geifseln des Himmels währen nur einige Zeit, zerstören nur einige Gegenden, und diese Verluste, wie empfindlich sie auch sind, ersetzen sich wieder: aber die Verbrechen der Könige bringen über ganze Völker lange Zeit hindurch Leiden.“ Was er hier sich nicht entblödet von seinen Standesgenossen auszusprechen, erfordert die Billigkeit auch auf deren Gegner anzuwenden, die augenscheinlich ebensoviel oder noch gröfseres Unheil zu stiften fähig sind und gestiftet haben, und deren Moral nicht minder verderblich ist als die Machiavellische, gegen welche Friedrich hier spricht. Wo solchen Geistern gegenüber die Waffen der Vernunft nicht mehr zureichen, mufs man zum letzten Mittel, zur Dictatur greifen. Ferner giebt es in der regelmäfsigen Entwickelung der Staaten und der Geschichte Stufen oder Zeiträume, wo die unumschränkte Herrschaft durch das ganze Staatensystem getragen wird und zur Kräftigung der einzelnen Länder erforderlich ist. Von letzterem giebt Frankreich ein grofses Beispiel, welches niemals auf den Gipfel seiner Macht gekommen wäre, hätte nicht Richelieu's Despotismus und Mazarins Schlauheit die könig-

liche Gewalt gegen die Grofsen des Reiches und gegen die Parlamente so gemehrt, dafs Ludwig der Vierzehnte gar sich selber für den Staat erklären konnte. Das erstere aber bewährt sich an Friedrichs ganzem Zeitalter durch überwiegende Verfolgung dynastischer Zwecke: Friedrich der Grofse hat diese wenigstens nicht von dem Staatszwecke getrennt, sondern sein Haus diente mehr der Bildung eines selbständigen Reiches als der Staat dem Familienzweck: er schuf eine Macht, welche mit einem eigenthümlichen Gepräge und Berufe in die Reihe der Europäischen Mächte eintrat, einen Staat von weltgeschichtlicher Zukunft, welcher unter schweren Kämpfen und wechselnden Geschicken der, wie wir hoffen, noch nicht vollendeten Lösung grofser Aufgaben entgegenging. Die Gründung eines solchen Reiches war ohne unbeschränkte Macht nicht möglich, nicht möglich ohne zunächst einen Militärstaat zu schaffen und durch Kriege und Siege einen Ruhm zu erwerben, welcher das kostbarste Erbtheil des Volkes und eine mächtige Stütze des Reiches wurde. Ein kleiner Staat, von allen Seiten angreifbar, nicht durch die Eifersucht anderer Mächte oder durch besondere Verträge und Bündnisse auf die Dauer geschützt, geht im Kampfe mit mächtigeren Nachbarn um so gewisser unter, wenn nicht alle Gewalt in Einer festen Hand liegt. Schon Demosthenes, indem er die Vortheile erwägt, welche ihm gegenüber der Selbstherrscher Philipp hatte, hebt trefflich hervor, dieser habe denen, welche ihm folgten, mit unbeschränkter Macht geboten, was im Kriege das erste von allem sei; dann hätten diese die Waffen stets in Händen gehabt; reich an Geld habe er gethan, was ihm jedesmal gefiel, ohne es in Volksbeschlüssen voraus zu verkünden, ohne von anderen zur Rechenschaft gezogen werden zu können, allein Herr, Anführer, Machthaber über alles. Nur indem Friedrich diese volle Gewalt in sich verband, konnte er siegreich aus den Kämpfen hervorgehen, welche dem Lande die Selbständigkeit sicherten und für die Folge eine Achtung gebietende Stellung erwarben: es ist ein Glück, wenn die Vorsehung einem Volke gerade dann, wann es einer unumschränkten Herrschaft bedarf, einen grofsen Mann sendet, auf welchem selber, wie Friedrich irgendwo sagt*), das Gewicht seiner Regierung wie die Welt auf dem Rücken des Atlas

*) Antimach. S. 139.

ruht, der die innern wie die äufseren Angelegenheiten regelt, zugleich die Stellen eines ersten Beamten der Gerechtigkeit, des Heerführers, des Grofsschatzmeisters ausfüllt. Denn auch im Innern war zu seiner Zeit viel aufzuräumen und einzurichten; und es ist sehr zweifelhaft, ob was er als Alleinherrscher nützliches gewirkt hat, in einer freieren Regierungsform zu Stande gekommen wäre, und ob die Fehler, in welche er verfallen ist, dann würden vermieden worden sein, da die Grundsätze, aus denen sie hervorgingen, seinem Zeitalter mit ihm gemeinsam waren. Sodann hat alles seine Zeit, und das „Zu früh" ist ebenso gefährlich als das „Zu spät"; Verfassungs-Bestrebungen aber, um von politischer Reife nicht zu sprechen, lagen noch nicht im damaligen Zeitgeiste, und ein Bedürfnifs freierer politischer Entwickelung wurde wenig gefühlt. Endlich regelte er die Willkür der unumschränkten Gewalt wie seine hohen Vorbilder im Alterthum nach einem höheren sittlichen Grundsatz, nach dem was er als Pflicht erkannte, und verklärte so diese Form der Herrschaft. Klugheit, Gerechtigkeit und Güte waren in ihm die vorwiegenden Eigenschaften des Regierenden; mit Abrechnung der auswärtigen Politik, in welcher damals wenige ihre Hand rein hielten, hat ihn selten eine Leidenschaft, eher noch ein witziger Einfall irre geleitet. Er hat redlich das Gute seines Volkes gewollt, freilich nach dem Satze „Alles für das Volk, nichts durch das Volk"; aber wahrlich hätte e r es nicht gethan, das Volk hätte es nicht gethan. „Der Fürst und seine Völker", sagt er*), „bilden nur Einen Körper, welcher nur in dem Grade glücklich sein kann, als die Eintracht sie verbindet. Der Fürst ist für die Gesellschaft, welche er regiert, was das Haupt für den Körper; er mufs sehen, denken und handeln für die ganze Gemeinschaft, um ihr alle die Vortheile zu verschaffen, deren sie empfänglich ist." Auch für die geringere Klasse hatte er bei aller Vorliebe für den Adel, die man ihm oft vorgeworfen hat, ein reges Mitgefühl; „der Fürst", lehrt er**), „mufs sich oft des Zustandes des armen Volkes erinnern; er mufs sich an die Stelle des Bauers und des Manufactur-Arbeiters setzen, und sich dann sagen: Wenn ich in der Klasse dieser Bürger geboren wäre,

*) *Essai sur les formes de gouvernement et sur les devoirs des souverains*, Bd. IX. S. 200.

**) Ebendas. S. 205.

deren Kapital ihre Arme sind, was würde ich von dem Fürsten verlangen?" Die Leibeigenschaft ist ihm von allen Verhältnissen das unglücklichste und was das menschliche Gefühl am meisten empört: „sicherlich ist kein Mensch geboren", sagt er, „um Sklave seinesgleichen zu sein"; er verabscheut diesen barbarischen und scheufslichen Mifsbrauch, und bedauert, dafs es unmöglich sei ihn mit Einem Schlage abzuschaffen, weil man die ganze Landwirthschaft über den Haufen werfen und den Adel zum Theil für die Verluste an seinen Einkünften entschädigen müfste. Unstreitig haben seine Grundsätze auch in der unbeschränkten Herrschaft durch die von ihm genährte allgemeine geistige Freiheit sogar der politischen vorgearbeitet. Diesem angemessen sind auch seine Ansichten über den Unterschied der tyrannischen und der wahrhaft königlichen Regierung, wobei nur immer das Eine aufser dem Bereiche seiner Betrachtungen bleibt, dafs die verfassungsmäfsige Staatsform erst einige Gewährleistung für die Dauer einer auf das Volkswohl berechneten Regierung giebt. „Die Völker", äufsert er*), „haben sich Obermachthaber (*souverains*) gegeben, damit sie von diesen beschützt werden, und haben sich nur auf diese Bedingung unterworfen, statt dafs sie, wenn sie dem Usurpator gehorchen, sich und ihre Güter ihm aufopfern, um die Habsucht und alle Launen eines Tyrannen zu befriedigen." Oder: „Man nannte Tyrannen diejenigen, welche sich mit Gewalt der Herrschaft bemächtigten, und welche nur ihren Leidenschaften und Launen als Führern folgend die Gesetze umstiefsen und die Grundsätze, welche die Gesellschaft zu ihrer Erhaltung aufgestellt hatte." Und wir bedürfen seiner öfter wiederkehrenden Worte der Art nicht, die von manchen als nicht wahrhaftig verdächtigt worden, da das Ganze seiner Regierung ebendafür spricht. Doch will ich ein nicht blofs in seiner Jugend von ihm ausgesprochenes sondern auch später öfter wiederholtes Wort nicht übergehen, obwohl es in aller Mund und ziemlich abgenutzt ist. Indem er Friedrichs des Ersten Prachtliebe und Verschwendung tadelt, sagt er**): „Ein Fürst ist der erste Diener und der erste Beamte des Staates (*le premier serviteur et le premier magistrat de l'État*); er ist ihm Rechnung

*) Antim. S. 66. Vergl. *Essai sur les formes de gouvernement* S. 197 f.
**) Werke Bd. I. S. 123. vergl. Bd. IX. S. 197 und S. 208.

schuldig von dem Gebrauche, welchen er von den Auflagen macht; er erhebt sie, um den Staat vertheidigen zu können mittelst der Truppen, die er unterhält, um die Würde aufrecht zu erhalten, mit welcher er bekleidet ist, die Dienste und das Verdienst zu belohnen, einigermafsen das Gleichgewicht herzustellen unter den Reichen und den Verschuldeten, die Unglücklichen jeder Art und jeder Klasse zu erleichtern, in allem dem Pracht zu entwickeln, was den Staatskörper im allgemeinen betrifft. Wenn der Herrscher einen erleuchteten Geist und ein redliches Herz hat, wird er alle seine Ausgaben auf den öffentlichen Nutzen und auf den gröfsten Vortheil seiner Völker hinwenden.“ Und anderwärts: „Der Fürst ist nur der erste Diener des Staates, verbunden zu handeln mit Redlichkeit, mit Weisheit und mit einer vollkommenen Uneigennützigkeit, als ob er in jedem Augenblick seinen Bürgern Rechenschaft von seiner Verwaltung geben müfste.“ Minder bekannt sind stärkere und das Mafs so bedeutend überschreitende Ausdrücke seiner Jugend*), dafs selbst der äufserste Demokrat sie mit Behagen unterschreiben würde: der Souverain, weit entfernt der unumschränkte Herr der Völker zu sein, welche unter seiner Herrschaft stehen, sei nur ihr erster Hausbedienter (*le premier domestique*); und die Fürsten müfsten die Völker nicht wie ihre Sklaven betrachten, sondern wie ihre Gleichen und in gewisser Rücksicht wie ihre Herrn (*leurs maîtres*). Seine Entfremdung von den constitutionellen Begriffen liefs ihm nicht deutlich werden, dafs in der freisinnigsten Gestaltung des Königthums der König nicht der erste Staatsdiener oder Beamte ist, sondern eine Staatsgewalt; denn jeder Beamte ist dem Wesen der Sache nach verantwortlich, ein verantwortlicher König ist aber kein König mehr. Der klarste geschichtliche Beweis dieses Unterschiedes ist darin ausgesprochen, dafs manche gebildete Völker das Königthum auch auf Weiber übergehen lassen, noch keinem dieser Völker dagegen es eingefallen ist, Weiber als Beamte zu bestellen. Jene Entfremdung geht soweit, dafs er in dem ausgezeichneten Versuch über die Regierungsformen**) vom Jahr 1777 unter den verschiedenen Arten der Monarchie solcher wie die ihm nicht unbekannte Englische gar nicht gedenkt, aufser in einer auch

*) *Réfutation du Prince de Mach.* Bd. VIII. S. 168 (Antimach. S. 65) und S. 298.

**) S. 197 f.

für uns beherzigenswerthen Nebenbemerkung bei Gelegenheit der Römischen Republik. „Die Römische Demokratie“, äufsert er, „wurde durch das Volk selbst umgestürzt; die blinde Masse dieser Plebejer liefs sich von ehrgeizigen Bürgern bestechen, welche in der Folge sie knechteten und ihrer Freiheit beraubten. Dies ist das Loos, welches England zu erwarten hat, wenn das Unterhaus nicht die wahrhaften Vortheile des Volkes der ehrlosen Bestechung vorzieht, welche es herabwürdigt.“

Wie Friedrichs Glanz trotz aller Angriffe der Theologen und Politiker noch ungetrübt geblieben ist, so wird er es in allem Wechsel der Zeiten und Grundsätze ferner bleiben, selbst nachdem der von ihm gehobene Staat in allen Zweigen, in der gesammten Verwaltung und Verfassung, in der Gesetzgebung und Rechtspflege, im Heeres- und Kriegswesen, in Zöllen und Abgaben und den übrigen Finanzen, in allen Verhältnissen des Eigenthums, Geldes, Handels und Verkehrs, im religiösen und Privatleben, in Kunst und Wissenschaft sich umgestaltet hat. Ja die Anklagen wider ihn erscheinen bei gewissenhafter Erwägung so schwach, dafs mich am Schlusse dieser Vertheidigung das Gefühl anwandelt, diese sei gar nicht nöthig gewesen; indessen tröstet mich der Gedanke, es sei kein empfindlicher Tadel einer Vertheidigung, wenn sie den Eindruck zurückläfst, sie sei nicht nöthig gewesen. Doch möchte ich meine Anwaltschaft nicht zweimal in derselben Stunde auf diese Probe stellen; wenn ich also Stimmen oder Stimmungen erwähnt habe, welche dieser Akademie Friedrichs ungünstig sind, so will ich diese fast ganz auf sich beruhen lassen. Die Akademien sind allerdings nicht dem Deutschen Geiste entsprossen und haben in Deutschland nie den Beifall gefunden wie in Frankreich und Italien, und es ist daher auch ohne mitwirkende Nebengründe sehr natürlich, wenn sie bei uns dieser und jener Anfechtung ausgesetzt sind. Ob wer auf der Höhe der Zeit stehe oder nicht, läfst sich erst beurtheilen, wenn der Barometer construirt sein wird, womit die Zeithöhe zu messen ist. Dafs die Akademien nothwendig ein Anhängsel der Höfe sind, dürfte schon darum sehr zweifelhaft scheinen, dafs in der ersten Französischen Republik das Nationalinstitut die anerkannt erste wissenschaftliche Körperschaft war. In jener Republik der vollkommensten Gleichheit hat das ganze Volk die Mitglieder jenes Instituts hochgehalten, obgleich sie nicht aus

der Wahl des Volkes oder einer gröfseren Versammlung von Gelehrten hervorgegangen waren: zum Beweise, dafs es diesen Ausflufs der politischen Gleichheit nicht auf das Gebiet der Gelehrtenrepublik übertragen wollte, wo es jedem offen steht, aufser dem Verbande eines körperschaftlichen Gemeinwesens sich soweit geltend zu machen, als die Tragweite seines Geistes reicht. Dafs endlich gelehrte Gesellschaften, abgesehen von Ernennung durch die Staatsgewalt, wovon bei uns nicht mehr die Rede ist, sich je durch andere Wahl als ihre eigene ergänzt hätten, ist mir nicht bekannt; und wir machen nicht den Anspruch mehr sein zu wollen als eine gelehrte Gesellschaft, aufser dafs wir, was von Friedrichs des Grofsen Ausstattung dieser Akademie uns noch verblieben ist, gerne mit anderen theilen, deren wissenschaftliche Zwecke einer Unterstützung bedürfen.

Die Statuten der Akademie schreiben für die heutige Feier vor, nach der Einleitungsrede solle eine zusammenhängende Nachricht von den die Akademie betreffenden Eräugnissen des abgelaufenen Jahres, von der vorigen gleichnamigen Sitzung an gerechnet, mitgetheilt werden. Die Eräugnisse einer solchen Gesellschaft bestehen vorzüglich in ihren wissenschaftlichen Leistungen, und zwar sowohl in den gehaltenen Vorträgen als in ihren eigenen oder von ihr unterstützten wissenschaftlichen Unternehmungen; für den Bericht hierüber ist aber ein anderer Tag bestimmt. Es sind also unter jenen Eräugnissen andere gemeint, und dies können nur solche sein, wodurch entweder die Stellung der Akademie überhaupt oder einzelne ihrer Verhältnisse und Einrichtungen verändert worden sind, oder es sind eingetretene Veränderungen in den Personen ihrer Mitglieder. In ersterer Beziehung ist etwas wesentliches nicht zu berichten; die Akademie, vor eilf Jahren durch wohl überlegte Statuten geordnet, welche aus der Erfahrung der früheren Zeiten abgezogen worden, ist weder in ihren Rechten noch in ihren Pflichten, weder in ihren Geldkräften noch in ihrer Wirksamkeit erweitert oder beschränkt worden. Wird alles umgestaltet, so wollen wir nicht in Abrede stellen, dafs auch die Akademie eine Umgestaltung erleiden könne; doch soviele Vorschläge zu Neuerungen auf dem Gebiete der wissenschaftlichen Anstalten dieses Jahr auch gebracht hat, sowenig ist bis jetzt davon ausgeführt worden, und

die Akademie könnte also höchstens der Vorwurf treffen, dafs sie nicht auch solche Vorschläge selbst gemacht oder von anderen, welche die Mängel des Bestehenden einsehen, angenommen hat. Hierbei bringe ich nicht in Anschlag, wenn sie auf einen ihr mitgetheilten Wunsch ihren Gesammtsitzungen eine gröfsere Oeffentlichkeit gegeben hat: denn jeder, dem es darum wirklich zu thun war, konnte schon vorher zu diesen Zutritt erhalten, und der geringe Gebrauch, welcher von der erweiterten Oeffentlichkeit gemacht wird, beweiset, dafs hier ein bedeutendes Bedürfnifs nicht zu befriedigen war: eine Oeffentlichkeit der akademischen Klassensitzungen ist aber ebensowenig zu verlangen als etwa die Oeffentlichkeit ständischer Ausschufsverhandlungen, und sie wäre noch zweckloser als die der Gesammtsitzungen. Wenn aber von weiter greifender sogenannter Reform die Rede sein sollte, so wünschte ich eine solche, wenn sie in grofsem Stil und Mafsstab möglich wäre; dazu gehören aber vor allem grofse Mittel, die in der gegenwärtigen Bedrängnifs muthmafslich weniger als je zu hoffen sind. Unsern Bau wird, wer ihn näher kennt, für mäfsige Ansprüche mäfsig gut eingerichtet finden, und wir möchten ihn nicht niederreifsen, ehe ein vollkommnerer gegründet wäre: doch wollen wir daran gerne bessern, wenn besseres nachgewiesen und das nachgewiesene ausführbar sein wird. Die zuvor berührte andere Art von Eräugnissen besteht in dem Wechsel der Personen; und hatten wir in Bezug auf die erstere Art derselben weder Nachtheile noch Vortheile anzuführen, so bleiben uns hier nur Verluste zu erwähnen. Die Akademie verlor seit der letzten gleichnamigen Sitzung durch den Tod drei auswärtige Mitglieder, Berzelius in Stockholm, Letronne in Paris, Gottfr. Hermann in Leipzig; ein Ehrenmitglied, Wheaton in Neu-York; vier correspondirende Mitglieder, de Chambray in Paris, Delbrück in Bonn, von Hormayr in München, Orelli in Zürich. Schon die Namen zeigen die Gröfse und in mancher Beziehung die Unersetzlichkeit der Verluste, wie sie früher kaum ein Jahr gebracht hat: aber die hingeschiedenen Heroen der Wissenschaft zu feiern, auch dazu ist ein anderer akademischer Tag festgesetzt, und widmete ich dennoch, wie es wohl gestattet wäre, jedem der theils anerkannt grofsen, theils sehr ehrenwerthen Namen einige Worte, so müfste meine Rede weit hinter dem Ruhme jener

Männer zurückbleiben. Möge die von ihnen reichlich ausgestreute Saat auch in dem durch und durch umgeackerten Boden einer neuen Zeit, in die nur einige von ihnen noch hineingeblickt haben, nicht von Wucherpflanzen unterdrückt, edle Früchte tragen, und möge auch ihr Beispiel und Andenken auf eine dankbare Nachwelt jene erhebenden Einwirkungen hervorbringen, welche ich im Anfange meines heutigen Vortrages bezeichnet habe!

XXX.

Einleitungsrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 4. Juli 1850.

Fontenelle spricht in seiner Lobrede auf Leibniz, die er im J. 1716 in der Pariser Akademie gehalten, nachdem er von der Erfindung der Differentialrechnung gehandelt hat, auch von den Versuchen, welche Leibniz von der hohen Theorie herabsteigend im Maschinenbau gemacht habe. Er führt zuerst die bekannte Sache an, dafs Leibniz daran gedacht, Wagen und Kutschen leichter und bequemer einzurichten; ein Doctor, sagt er, welcher es Leibnizen zur Last legte, dafs er nicht ein Jahrgehalt von dem Herzog von Hannover erhalten hatte, ergriff die Gelegenheit, in einer öffentlichen Schrift ihm beizumessen, er habe ein Fuhrwerk bauen wollen, welches in vierundzwanzig Stunden von Hannover bis Amsterdam fahren würde: ein übel angebrachter Scherz, fügt der Redner hinzu, weil derselbe nur zum Ruhme des angegriffenen ausschlagen konnte, vorausgesetzt dafs die Sache nicht schlechthin unmöglich sei. Trotz Fontenelle's verständiger Bemerkung schien sie aber damals unsinnig: heutzutage kann man zwar fragen, mit welchen Mitteln Leibniz eine solche Wirkung habe hervorbringen wollen, aber man mufs über den Doctor lachen, wenn er glaubte, den Philosophen mit nichts lächerlicher machen zu können, als wenn er ihm ein solches Unternehmen vorrückte. Der Versuch gelang nicht. Die heutigen Fortschritte in der Anwendung künstlich entwickelter Naturkräfte, welche auf die Fortschritte des Wissens gegründet ist, beschämen durch die früher kaum oder gar nicht geahnete Ueberwindung der die Sterblichen einengenden Raum- und Zeitverhältnisse und die unberechenbaren Folgen dieser Erfindungen alle vorhergegangenen Zeitalter; wenn irgendwann und irgendwodurch, hat sich hierdurch und jetzt bewährt, was Sophokles vor Jahrtausenden sagt: „Vieles Gewaltige

25*

giebt's, und nichts ist gewaltiger als der Mensch." Aber dafs wir uns nicht überheben, ist es dienlich zu beachten, worin und auf welchem Gebiete die raschen und unermefslichen Fortschritte möglich sind und erreicht werden, und worin die Menschheit so langsam, unmerklich und unsicher vorwärtsgeht, dafs manche daran verzweifeln mögen, ob darin überhaupt ein Vorwärtskommen stattfinde. Der Mensch ist der Herr der irdischen Schöpfung, und unterwirft seinen Bedürfnissen und Zwecken die ganze sinnliche Natur; seit undenklichen Zeiten hat er Land und Meer durch Ackerbau und Bergbau und Schiffahrt, und zugleich die gesammte der Zähmung irgend fähige Thierwelt sich dienstbar gemacht, und fängt auch unbezähmbares für seine Verzehrung ein: nachdem er die offenliegende Natur sich unterworfen, lockt er auch der verborgenen allmälig mehr und mehr ihre Geheimnisse ab, nicht allein wie ursprünglich mit unbewaffneten Sinnen beobachtend, sondern durch die kunstreich und erfinderisch ausgedachten Mittel oder Apparate und Werkzeuge des Versuchs, verbunden mit Messung und Rechnung, setzt die so gefundenen Kräfte nach seinem Willen durch Maschinerie in Thätigkeit und zwingt sie zu der Richtung, welche seinen Absichten entspricht. Alles Sinnliche und Einzelne ist endlich und beschränkt, und dennoch weifs er mit diesem Endlichen die Schranken der Endlichkeit fast zu überspringen oder beinahe ins Unbegrenzte zu erweitern. Hierin übertrifft ein Zeitalter das andere aufserordentlich, und wenn nicht grofse Umwälzungen den ganzen Bildungsstand der Menschheit oder eines grofsen Theiles derselben so zerstören oder zurückwerfen, dafs sie von neuem wie vom Ei anfangen mufs, das spätere Zeitalter die früheren. Im gröfsten Mafsstabe liefert den Beweis dafür die Vergleichung des klassischen Alterthums mit den letzten Jahrhunderten. In dem Zeitalter Ludwigs XIV. besonders, welches alle früheren zu überragen schien, entbrannte der Streit darüber, ob die Alten oder die Neueren gröfseres erreicht hätten; Karl Perrault erhob in seinem Gedichte „das Zeitalter Ludwigs des Grofsen" diese goldne Zeit über alles, und zeigte in seiner Parallele der Alten und der Neueren, wie herrlich weit es die letzteren gebracht. Andere traten für die Alten in die Schranken; aus mifsverstandenem Eifer für die Ehre des Alterthums wurden bald fast alle Erfindungen der neueren Zeit für dasselbe in Beschlag

genommen, Buchdruckerkunst und Mikroskop, Brenngläser, Brennspiegel, Ferngläser, Uhren, das Kopernikanische Weltsystem, Magnetismus und Elektricität und mehr dergleichen. Es ist wahr, dafs von dem allem Anfänge oder Ahnungen, Vorkenntnisse oder Andeutungen in den Alten liegen, von denen zum Theil die Erfinder ausgegangen sind; es ist ferner wahr, dafs die Feinheit der Sinne und die damit in Verbindung stehende Aufmerksamkeit und Genauigkeit der Beobachtung dieselben manches erkennen liefs, was von den Neueren erst spät oder gar nach langer Verneinung wieder gefunden worden: ich führe beispielsweise den Stachel im Löwenschwanze an, über welchen man vor Blumenbach lächelte, das Lebendig-Gebären der Haifische, welches unser Joh. Müller wieder zu Ehren gebracht hat, das Geschlecht der Pflanzen, das Beurtheilen der Empyeme nach dem Gehör, wozu die Alten kein Stethoskop nöthig hatten: aber ungeachtet sie auch in mechanischen Dingen eine natürliche Tüchtigkeit besafsen, wie besonders ihre Bauwerke zeigen, ungeachtet sie darin sogar so grofses leisteten, dafs es den Männern vom Fach unbegreiflich und daher trotz den bündigsten Zeugnissen fabelhaft erscheint, wie ihre grofsen Schiffe; so ist doch nicht zu verkennen, dafs sie ihre schönsten Ahnungen nicht fähig waren genauer zu bestimmen und zu begründen, weil sie das Instrumentale wenig ausgebildet haben, theils indem das Zeitalter dazu noch nicht reif war, theils aus zu vornehmer Geringschätzung des Empirischen und Mechanischen, welchem die grofsen Geister Theoreme und philosophische Speculation weit vorzogen: daher auch viele praktische Dinge, die wir in wissenschaftliche Form gebracht haben, von ihnen fast ausschliefslich der Ausübung überlassen und nicht auf allgemeine wissenschaftliche Grundsätze zurückgeführt wurden. Wer dem klassischen Alterthum alles beilegen will, verkennt den Geist und Werth desselben, weil er ihn in anderem sucht, als worin es wirklich grofs war. Uns hat die Empirie oder zu Deutsch die Erfahrung grofs gemacht, und in dieser erfahrungsmäfsigen Erforschung der Natur liegen unsere gewaltigen und einleuchtendsten Fortschritte. Es giebt aber noch eine andere Seite der Erfahrung aufser der von der Natur: es ist die Erfahrung von menschlichen Dingen, die Erforschung alles Geschichtlichen. Wer wollte läugnen, dafs auch darin ein starker Fortschritt stattfinde? Die Kunde

der Völker und Staaten hat sich in den neueren Zeiten durch ausgedehnte Reisen und Entdeckungen von Ländern über den ganzen Erdball erweitert; die Kunde der vergangenen Zeiten in allen Richtungen menschlicher Thätigkeit, im Bürgerlichen oder Politischen, im Religiösen, Wissenschaftlichen und Künstlerischen ist theils durch Eröffnung neuer Quellen, theils durch Sammlung der bekannten, am meisten aber durch die Bearbeitung derselben und umfassendere und eindringendere Forschung richtiger und vollständiger geworden; die Ansichten vom Alterthum und von der mittleren Zeit sind jetzt fast gänzlich umgestaltet; die Sprachenkunde hat eine Ausdehnung erlangt, gegen welche die Beschränktheit des Alterthums einen gewaltigen Gegensatz bildet, und ihre Behandlungsweise ist durch die vergleichende Sprachforschung verändert und wesentlich verbessert. Der einleuchtendste und wichtigste Fortschritt liegt auch hier auf dem empirischen Felde und ruht auf empirischer Grundlage. Was ist es dagegen, worin die Menschheit und namentlich ihr Erkennen am langsamsten vorrückt? Ich glaube nicht zu irren, wenn ich behaupte, je unsinnlicher, innerlicher, geistiger die Dinge sind, desto unmerklicher, geringer, bestrittener ist in ihnen der Fortschritt; und wenn ich gesagt habe, der Mensch besiege durch die endlichen und sinnlichen Kräfte beinahe die Endlichkeit selbst, so kommt der unbeschränkte, fessellose, ja wir dürfen sagen unendliche Geist durch die in ihm selber liegenden Mittel nicht weit und nur sehr langsam über die Grenzen hinaus, an welche derselbe vermöge seiner urschöpferischen, im etymologischen Sinne des Wortes poetischen Kraft schon früh herangerückt ist. Weder Beobachtungen noch Versuche decken die letzten Gründe auf, noch bauen sie eine Brücke vom Sinnlichen zum Uebersinnlichen, vom Leib zur Seele, von der Materie zum Geist, eine Brücke, die Leibniz durch die wenig aufklärende prästabilirte Harmonie zu schlagen gehofft hatte. Hier gilt, was der tiefsinnige Dichter sagt:

„Ihr Instrumente spottet mein,
Mit Rad und Kämmen, Walz' und Bügel":

kein Hebel sprengt das Thor zu dem innersten Geiste, kein Werkzeug rollt den Schleier der Isis auf. Aber die hochbegabten Naturen aller Zeiten, sogar der ältesten, sind von der ganzen Fülle der frei erschaffenden übersinnlichen Kraft beseelt: die Tiefe der

geistigen Anschauung wächst keineswegen mit den Zeiten; der geistige Inhalt mehrt sich nicht wie die Summe der Erfahrungen, sondern wiederholt sich vielmehr in den ausgezeichnetsten Individuen, lebt in jedem derselben ganz und ungetheilt, obgleich in seiner Darlegung mannigfach bedingt und modificirt, und vorzüglich nur in diesen Modificationen, wozu ich manche allerdings nicht unbedeutende Verschiedenheit der Auffassung und Form, die ganze Technik der Entwickelung und Combination und den beschränktern oder vielseitigern Gang der Betrachtung rechne, scheint hier der Fortschritt zu liegen. So zieht sich durch alle Zeiten eine nicht gleichsam eingetrichterte, sondern dem Geiste selber entstammende Offenbarung der erhabensten speculativen Gedanken, die zuerst verhüllt und verpuppt sind im Mythos, dann in den geistreicheren Philosophemen sich entfalten. Diese grofsen Ideen des schöpferischen Geistes, die nicht von gestern her sind, lassen sich nicht so leicht durch beabsichtigte oder zufällige Entdeckungen oder Erfindungen vermehren, sondern nur klarer herausstellen; wiewohl auch dieses nicht in stetigem Fortschritte geschieht, sondern ebensowohl werden sie bisweilen für eine Zeitlang abgeschwächt und verdunkelt oder skeptisch verneint, und wieder neu geschaffen und gekräftigt, und wieder aufgelöst wie das Gewebe der Penelope. Eben weil sie uralt und eine Prometheische Mitgabe für die Menschheit auf ihrem dornenvollen Lebenspfade sind, behält das Alterthum einen unvergänglichen Werth für die gesammte Nachwelt: denn es hat in jugendlicher Frische der Begeisterung jene Ideen erzeugt und ausgeprägt und genährt und gepflegt, und die Späteren können, zumal bei der immer mehr wachsenden Herrschaft kalter Verständelei und zersetzender Kritik Geist und Gemüth an jener heiligen Flamme immer neu erwärmen und nähren. Wenn noch Jahrtausende hindurch fernerhin philosophirt wird, werden Platon und Aristoteles immer den hohen Rang behaupten, den sie Jahrtausende lang unter den Philosophen einnahmen und noch einnehmen unter den grofsen Denkern, die unserem Vaterlande zur Zierde gereichen: schon diese Namen genügen um zu zeigen, dafs im Gebiete der Philosophie in Rücksicht der letzten Gründe der Fortschritt nicht von der Art ist wie in den empirischen Kenntnissen. Ferner fliefst aus dem Urquell des schöpferischen Geistes auch die Poesie, mit

welcher es sich wenig anders verhält. Fast die älteste Dichtung unter den Völkern, mit denen unsere Bildung in dem nächsten Zusammenhange steht, ist die Homerische: diese ist so unübertrefflich und hat in ihrer Gattung das beste gleich so vorweggenommen, daſs keiner der folgenden mit Homer wetteifern, alle nur von ihm lernen konnten: ja die ganze Geschichte dieser Gattung im Alterthum (ich gehe absichtlich nicht weiter herab) zeigt fast nur eine stufenweise Abschwächung derselben, und mit Recht leitete schon in den Zeiten des Peloponnesischen Krieges der verständige Choerilos von Samos seine Perseïs mit jenen merkwürdigen Worten ein:

„Ah! glückselig wer einst, des Gesangs wohl kundig, der Musen
Diener zu der Zeit war, als unbepflücket die Au noch!
Jetzt da alles vertheilt, an die Grenzen die Künste gelangt sind,
Bleiben die letzten zurück wir im Lauf; und nimmer gelingt es
Allwärts spähend mit neuem Gespanne zu nahen der Rennbahn.“

Sicher für die epische Poesie ein triftiges und durch die folgenden Zeiten bewährtes Urtheil; obwohl der allgemein gehaltene Satz, die Künste hätten ihre Grenzen erreicht*), schon damals ausgesprochen, uns ein ähnliches Lächeln erregt wie Fontenelle's oder Leibnizens Doctor. Ohngefähr dasselbe was vom Epos gilt von der dramatischen Dichtung, wenn zumal ihr geistiger Inhalt, der uns zunächst hier angeht, ins Auge gefaſst wird; denn kein Dichter, selbst den Shakspeare nicht ausgenommen, hat die Geheimnisse des Geistes und den dunklen Gang der weltherrschenden Geschicke gröſser und tiefer gefaſst und klarer enthüllt als Aeschylos und Sophokles. Auch die gesammte Form der redenden Künste, ich meine die sprachliche Darstellung, die dem Innern eng verknüpft ist, hat abgesehen von dem, was die Individualität neues hineinlegen kann, im Alterthum so sehr die vollkommenste Ausbildung erhalten, daſs wir von ihm lernen müssen. Und um nicht von den übrigen Künsten zu sprechen, deren Einreihung in diese Betrachtungen vielleicht, und doch nicht mit vollem Recht, unangemessen scheinen möchte, was sollen wir von der Religion sagen, die in dem innersten Heiligthum des Menschen thront?

---

*) Eine ähnliche Aeuſserung macht Aristoteles Polit. II, 5 S. 1264 *a* 3 ff. akad. Ausg.

Wenn mit dieser das hartnäckigste Festhalten an dem Ueberlieferten fast nothwendig verbunden ist; wenn Zeus und die seinem Haupt entsprungene Tochter und das ganze Volk der Götter des Polytheismus Jahrtausende lang geherrscht haben; wenn Jahrhunderte vergehen mufsten, bis das Kreuz des neuen Heiles siegte; wenn in anderthalbtausend Jahren das Christenthum bei der weitesten Verbreitung nicht nur nicht reiner und geistiger geworden ist, sondern vielmehr so verunstaltet wurde, dafs es einer weitgreifenden Umbildung des religiösen Lebens bedurfte, und wenn diese Religionsverbesserung in der möglichsten Rückkehr zum Ursprünglichen gesucht werden mufste, während nur Träumer oder Thoren wähnen könnten, die empirischen Wissenschaften würden dadurch gewinnen, dafs sie auf irgend einen früheren Standpunkt zurückgeführt würden; wenn endlich jene durch die Reformatoren hervorgebrachte Verbesserung bis jetzt nicht um ein erhebliches weiter hat gedeihen können: so werden wir zugestehen müssen, dafs in dem Innerlichsten, dem Religiösen, der Fortschritt der allerschwierigste und langsamste sei. Hiermit stehen aber auch die sittlichen Lebensverhältnisse und sittlichen Grundsätze in sehr genauer Verbindung; und mögen jene auch in vielen Beziehungen reiner und besser geworden sein, diese vielleicht an systematischer Anordnung und Verknüpfung gewonnen haben, so bringt doch manches Zeitalter unerwartete Rückschläge in eine Barbarei, welche längst abgelegt oder vertrieben schien, und die tiefen und erhabenen Lehren der Ethik, welche von den Philosophen schon frühzeitig entwickelt worden, können kaum übertroffen werden. Die Grundsätze des Rechts haben sich ohne Zweifel gemildert, aber sie sind noch weit hinter den ethischen und religiösen Forderungen zurück, und schreiten noch langsamer als die sittlichen vor, weil sie mehr oder minder ein erst hinterher kommender Ausdruck der schon befestigten Volkssitte und Volksgesinnung sind erst also nach einer bedeutenden Aenderung dieser sich ändern können, und weil die Formel des Rechtes, das Gesetz, wie das kirchliche Dogma, eben als das nicht blofs für die Gegenwart, sondern auch für die Zukunft festgestellte seiner Umbildung widerstrebt, und auch wenn es sich überlebt hat, als altes Recht mit äufserster Beharrlichkeit festgehalten wird: was im höheren Alterthum so auf die Spitze getrieben wurde, dafs Chilon der

Spartiate dem Solon die Freundschaft aufgekündigt haben soll, weil letzterer gesagt hatte, die Gesetze seien beweglich. Auch das politische Recht, die Staatsverfassungen und die politische Wissenschaft bewegen sich sehr langsam vorwärts: wie lange hat es gedauert, bis die Sklaverei, die Aristoteles noch gar wissenschaftlich zu begründen suchte, aus den gebildeteren Staaten verschwunden ist, und dennoch ist sie selbst heutzutage auch unter den Christen noch nicht ganz verschwunden; wie lange hat die Leibeigenschaft, nur eine gemäfsigtere Form der Sklaverei, die volle Sklaverei überdauert! Wie immer auch in Theorie und Praxis die Staatsformen sich verändert haben, behaupten doch die von den Hellenen frühzeitig festgestellten Kategorien immer noch ihre beklagenswerthe Gültigkeit: der bedeutendste Fortschritt ist die Ausbildung des constitutionellen Königthums, von welchem die Alten nur in ihrer aus den drei Grundverfassungen gemischten Staatsform, die fast nirgends verwirklicht war, eine entfernte Ahnung hatten; aber auch dieses gewinnt nur langsam ein gesundes Leben. Nichtsdestoweniger hege ich allerdings die feste Ueberzeugung, dafs das menschliche Geschlecht im Fortschreiten begriffen sei: ich wollte nur dahin weisen, dafs je innerlicher und geistiger die Verhältnisse sind (und zu den geistigen gehören auch die sittlichen), desto schwieriger und allmäliger vorwärtsgegangen wird.

Der grofse Leibniz, dessen Andenken unsere Feier gewidmet ist, hat die Kraft seines Geistes auf beiden Gebieten erprobt, auf dem der Erfahrungswissenschaften und auf dem des Unsinnlichen, endlich auf einem noch nicht erwähnten dritten, welches nach Platon in der Mitte zwischen dem Sinnlichen und dem Unsinnlichen liegt, in der Mathematik. Als Philosoph wird er in der Reihe der Entwickelungstufen immer die Stelle eines Koryphäen behalten, weil er sich in den Mittelpunkt aller grofsen Probleme des reinen Geistes gestellt hatte, und jenen ewigen Ideen, dem Kern der höheren Speculation aller Zeiten, der bald in dieser bald in jener Schale geboten worden, für seine und die nächstfolgende Zeit eine eigenthümliche Form und Gestaltung gegeben hat, wenn auch nur zerstreut in einzelnen Ausführungen, nicht im Zusammenhange eines Systems, in welches zerdehnt seine Gedanken weder an Tiefe noch an Klarheit gewonnen haben, da sein Geist

den Zergliederern unter den Händen zerrann. Zu jenen Gedanken rechne ich vor allem, dafs er in Gott als der *Monas monadum* die absolute Einheit alles Seienden erkannt, in welcher das All die universale Harmonie hat; in ihm sind und aus ihm strahlen alle anderen Wesenheiten oder Monaden, die Spiegel, in welchen das ganze All, je nachdem sie ihm ausgesetzt sind, reflectirt wird; diejenigen Monaden, welche menschliche Seelen, sind zugleich Spiegel oder Bilder Gottes selbst und Mikrokosmen, daher fähig den Makrokosmos des Alls zu erkennen; worin zugleich die Lehre von den angebornen Begriffen liegt: ebendieselben treten kraft der Vernunft und der ewigen Wahrheiten mit Gott in eine Gemeinschaft als Glieder des göttlichen Staates (*civitas Dei*). Hierin ist der Grund einer tiefen Naturphilosophie enthalten, welche in der Idee der Lebenseinheit des Alls wurzelt, und der Grund einer ethischen und Religionsphilosophie, deren Mittelpunkt die sittliche Weltordnung ist; und wie in Leibniz sich alles harmonisch gestaltet, so sind auch diese beiden Hauptrichtungen der Philosophie in einer höheren Einheit bei ihm verbunden: doch hat er als Philosoph mehr die Naturseite verfolgt, im Sittlichen und Praktischen aber sich vorzüglich auf das Religiös-Theologische geworfen, und wiederum auf diesem Felde sich soviel mit positiver Theologie abgegeben, dafs er den Philosophen ausgezogen zu haben scheinen dürfte, wenn man nicht zwischen den Zeilen lesen könnte, was den scharfsichtig spähenden Zionswächtern seiner Zeit nicht verborgen blieb, dafs er trotz dem sich seine natürliche Theologie gebildet hatte, neben welcher er die ihm freilich besser als den meisten bekannte positive ihren Weg gehen liefs, zugleich sehr folgerichtig, wo nicht die von ihm vergeblich angestrebte Verständigung und Einigung möglich wäre, ganz vorzüglich die religiöse Duldung empfehlend. Wiewohl nun Leibniz alles eigenthümlich und nicht ohne neue und erfinderische Beweisführung darstellte, beschied er sich doch gern und gab zu, dafs jene Grundideen, welche besonders Platon mit Hellenischer Klarheit und plastischer Kraft verkündet hatte, abgerechnet die Form nicht durchaus neu seien. Er gehört nicht zu denjenigen Philosophen, welche aus der natur- und vernunftgemäfsen Verkettung der Geister ausscheiden, ganz von vorn auf niemals betretenem Pfade der Speculation einherschreiten wollten: im Gegentheil tadelt er heftig die

Cartesischen Jünger, die in vornehmer und behaglicher Trägheit und Unwissenheit die aus der Vorzeit angeerbten Schätze des Wissens verachteten. Er hatte von seiner ersten Jugend an sehr viel gelesen, aus allem das Gute herausgesucht und Belehrung gezogen, und in der Geschichte der Philosophie war er besonders wohl erfahren. Den Platon achtete er sehr hoch. Wir haben, sagt er, vor eben nicht langer Zeit gelernt, dafs Platon mehr im Hinterhalte hat als gemeinhin erscheint. Keine Philosophie der Alten, meint er, kommt der Christlichen näher als die Platonische, unter der Christlichen, denke ich, nicht gerade das verstehend, was man heutzutage bei der Eintheilung der Geschichte der Philosophie in grofse Perioden, Christliche Philosophie nennt, welchen Sprachgebrauch ich früher ihm ungeläufig nannte: doch, fährt er fort, müsse man diejenigen tadeln, welche glaubten, dafs Platon überall mit Christus vereinbar sei, aber es sei den Alten zu verzeihen, wenn sie das nicht wüfsten, „was man allein durch Offenbarung wissen könne", das heifst nach Leibnizens anderwärts von mir erörterter Ansicht eben nichts anderes, als „was überhaupt nicht Philosophie ist". Er preist die Platonischen Lehren, dafs Eine Ursache aller Dinge sei; dafs in dem göttlichen Geiste eine intelligible Welt sei, die auch er selber die Region der Ideen nenne; dafs der Gegenstand der Weisheit das wahrhaft Seiende (τὰ ὄντως ὄντα), nämlich die einfachen Wesenheiten seien, die er Monaden nenne, Gott und die Seelen, und deren vorzüglichste die vernünftigen Geister, von Gott hervorgebrachte Abbilder der Göttlichkeit; das Sinnliche aber und überhaupt das Zusammengesetzte oder so zu sagen Substantiirte sei fliefsend und werde mehr als es sei. Auch sage Plotin mit Recht, jeder Geist enthalte eine intelligible Welt. Es seien in uns, fährt Leibniz weiterhin fort, die Saamen dessen, was wir lernen, nämlich die Ideen und die daraus entspringenden ewigen Wahrheiten; Platons angeborne Begriffe seien weit vorzuziehen der *tabula rasa* des Aristoteles und Locke, welche exoterisch philosophirten; und dergleichen mehr. Doch müsse man, um richtig zu philosophiren, mit dem Platon den Aristoteles und den Demokrit verbinden: und in der That sind seine Monaden mit der Platonischen Idee geschwängerte Demokritische Atome, und er wendet auf sie auch die Aristotelischen Entelechien an; wiewohl man ihm auch nach-

weisen wollte, er habe sie von Giordano Bruno entlehnt. In die Scholastiker war er tief eingedrungen, und er scheute sich nicht zu sagen, die älteren unter ihnen seien seinen Zeitgenossen an Scharfsinn, Gründlichkeit und Bescheidenheit der Forschung vorzuziehen. Auch die Späteren von allen Farben vor und in seiner Zeit, namentlich die Alchymisten, Mystiker und Schwärmer, liefs er nicht unbeachtet; er kannte seinen Paracelsus, van Helmont und ähnliche so gut wie einer, aber er legte nicht das Gewicht auf sie wie einige der jetzigen, weil das Tiefere ihrer Ansichten nicht neu, alles aber mit phantastischem Beiwerk ausgeschmückt ist, welches Leibniz jederzeit bei Seite liegen liefs. Uebrigens hatte er ein ungemeines Geschick, zu wissenschaftlichem Zwecke das Fremde dem Eigenen anzupassen, und sein Eigenes den Ansichten anderer vermittelnd zu nähern; nicht aber eignete er sich aus persönlicher Eitelkeit fremde Gedanken zu, sondern gefällt sich vielmehr in der Anerkennung der Verdienste anderer. So hängt Leibniz in den höchsten geistigen Beziehungen wie in seinen übrigen Leistungen mit der ganzen Vorwelt und mit der gleichzeitigen Welt innig verkettet zusammen. Er hat in jenen Beziehungen die Vorwelt nicht in dem Grade überboten, wie es den Anhängern schien; aber er ist auch von der Nachwelt nicht in dem Grade überboten, dafs nicht ähnlich gestimmte speculative Denker, die einen Platon und Aristoteles noch gelten lassen, die Tiefe auch seines Geistes anerkennten und ihn gerne zu den Ihrigen zählten. Die Form seiner Philosopheme ist zerbrochen, wie jede sterbliche Form zerbricht; ihr Inhalt ist ewig und unvergänglich. Nachdem in der Wolfischen Philosophie die Leibnizische zu einem todten Haupte geworden, ist bei den Deutschen die kritische Philosophie entstanden, und es sind aus dieser neue Systeme hervorgegangen, die stufenweise sich vertieft und zuletzt auch ihre Verwandtschaft mit denen der älteren Zeit anerkannt haben. Spricht man von Deutscher Philosophie, so versteht man darunter, wenn man nicht im Ernst oder Scherz die des Jacob Böhm meint, die nach der Leibnizischen; und in der That wäre es nur Ironie, wenn man die Leibnizische eine Deutsche nennen wollte, die abgerechnet die Nachtreter nur in Lateinischem oder Französischem Gewande erschienen war, und ihre Wurzeln in weltgeschichtlichen Philosophemen hat. Immerhin mag man von Deutscher Philosophie reden,

weil in neueren Zeiten das früher allgemeiner verbreitete speculative Denken den Deutschen nach ihrer Geistesrichtung und in Folge ihrer übrigen Verhältnisse fast ausschliefslich eigen geworden ist; aber nur in den Anfängen der Philosophie hat das Volksthümliche für sie eine Bedeutung, wie die ältesten Schulen der Hellenischen Philosophen beweisen: denn in diesen Anfängen erscheint die Philosophie fast nur als das erhöhte Gesammtbewufstsein des Volkstammes, welchem der Philosoph den Ausdruck giebt; in der weiteren Ausbildung dagegen verschwindet dies immer mehr, und ist auch bei den Hellenen schon in der Aristotelischen Zeit verschwunden gewesen. Uebrigens ist die Philosophie wie alle Wissenschaft ein allgemein menschliches Gut weltbürgerlicher Art, nur dafs manche Völker keine haben oder sie nicht mehr haben; und haftet ihr, die sich zum Unbedingten erheben soll, von dem Volksthümlichen und Individuellen etwas an, wie es ihr freilich immer anhaften möchte, so ist sie eben dadurch mangelhaft. Daher beruht auch die philosophische Sprache oder Terminologie auf der gemeinsamen Wurzel der Bildung aller Europäischen Völker; und Leibniz, welcher der ganzen Welt angehörte, war soweit entfernt der Volkseigenthümlichkeit eine Rolle auf diesem Gebiete einzuräumen, dafs er sich die Erfindung einer allgemeinen philosophischen Sprache zum Vorwurf gesetzt hatte, in welcher sich alle Völker durch ähnliche Mittel wie die algebraischen Zeichen verständigen könnten: wie mir scheint nicht sein glücklichster Gedanke, da, wenn schon die Sprache nur Abbilder oder Schatten der geistigen Anschauungen giebt, die Zeichen vollends nur Schatten der Schatten sind und durch ihren Gebrauch die Darstellung der Philosophie alles Lebens beraubt würde. Dennoch schlug Leibnizens Herz warm und lebhaft für das Deutsche Vaterland; davon zeugen seine grofsen Studien in der vaterländischen Geschichte, davon seine Deutschen Schriften, wie im Rühmen und Preisen der Deutschen Nation, so in den Rügen ihrer Gebrechen. Er sah die übel eingerichteten Handels- und Manufacturverhältnisse, das grundverderbte Münzwesen, die Ungewifsheit der Rechte. die Saumseligkeit der Prozesse, die nichtswürdige Erziehung der Jugend, die wie mit fremder Pest angesteckten Sitten, die Gleichgültigkeit im Glauben, in der Moral und Politik, den folglich einreifsenden Atheismus, und wiederum die erbitterten Religions-

streitigkeiten; er hebt die Gefahren hervor, die ein innerer oder äufserer Hauptkrieg bringen könne, gegen den wir ganz blind, schläfrig, blofs, offen, zertheilt, unbewehrt nothwendig entweder des Feindes, oder, weil wir diesem nicht gewachsen, des Beschützers Raub sein würden. Er schrieb, aufser anderem von ähnlichem Zweck, ums Jahr 1697 seine „unvorgreifliche Gedanken betreffend die Ausübung und Verbesserung der Deutschen Sprache", und sandte sie noch ungedruckt zur Zeit der Stiftung der hiesigen Gesellschaft der Wissenschaften auch nach Berlin, unstreitig damit sie Berücksichtigung fänden, welche ihnen erst als es nicht mehr nöthig war, unter Friedrich Wilhelm II. von dem Minister Herzberg zutheil wurde: denn es schien dem Verfasser etwas gröfseres als eine Privatanstalt, es schien ihm eine Vereinigung von Kräften aus Anregung eines hocherleuchteten Hauptes erforderlich, um das vorgeschlagene ins Werk zu setzen, wodurch er „den Flor des geliebten Vaterlandes Deutscher Nation" zu fördern dachte, der Deutschen Nation, welche unter allen Christlichen den Vorzug habe wegen des heiligen Römischen Reiches, dessen Würde und Rechte sie auf sich und ihr Oberhaupt gebracht.

Wenn Leibnizens Name in der Geschichte der Philosophie niemals untergehen wird, ungeachtet wir eigentliche Träger seines Systems mit allen dessen Besonderheiten nicht mehr finden; so hat er in der Mathematik einen anerkannteren Fortschritt gemacht, eben weil es sich hier nicht wie dort um ein rein Intellectuelles handelt, sondern um ein zwischen dem Sinnlichen und der unsinnlichen Idee Schwebendes. Er hat auch hier die grofsen Vorgänger, wie Archimedes und Apollonios von Perga anerkannt; aber er hat mit Newton eine Lehre erfunden, wodurch die Wissenschaft der Gröfse vom Endlichen zum Unendlichen vorgedrungen ist. Sein mathematisches Studium geht aber nicht blofs neben dem philosophischen her; wie die Mathematik in ihren Ursprüngen eins mit der Philosophie war und erst allmälig aus ihr herausgetreten und selbständig geworden ist, so hat Leibniz beide im Zusammenhange gedacht, und ganz Platonisch sagt er: „Die mathematischen Wissenschaften, welche von den ewigen im göttlichen Geiste wurzelnden Wahrheiten handeln, bereiten uns vor zu der Erkenntnifs der Substanzen". Weniger Gewicht will ich darauf legen, dafs er die Philosophie in der Form der Darstellung wie Mathematik

behandelt wissen wollte, ohne dies doch selber in gröſserem Maſsstabe auszuführen; und die Nachfolger haben damit wenig gefördert: dagegen hat er jener erfolgreichen Anwendung der Mathematik auf die Naturwissenschaften vorgearbeitet. Ich könnte nun hieran die mannigfachen Verdienste knüpfen, welche er sich fast in allen empirischen Zweigen des Wissens erworben hat, und seine allgemeine Umfassung; aber ich besorge zu ermüden und trage Bedenken, selbst in einer so ephemeren und der Vergessenheit alsbald anheimfallenden Leistung, noch einmal auseinanderzusetzen, was anderwärts und auch an dieser Stelle oft gesagt worden. Nur wenige kurze Bemerkungen seien gestattet. Fontenelle bedient sich des glücklichen Ausdrucks: „das Alterthum hat nur Einen Hercules aus mehren gemacht; aus dem Einen Leibniz werden wir mehre Gelehrte machen". Aber, setze ich hinzu, zehn Gelehrte, deren jeder für sich nach dem Grundsatze von der Theilung der Arbeit je eine Wissenschaft betreibt, machen noch nicht Einen, der allein die zehn Wissenschaften in gleicher Ausdehnung, Tiefe und Kraft in sich vereinigt: denn in diesem „begegnen sich", wie einer meiner Vorgänger an dieser Stelle sagte, „die Analogien der einzelnen Wissenschaften, sie beleuchten sich wechselseitig, und werfen auch ihr Licht oder ihren Widerschein in die allgemeine philosophische Ansicht". Leibniz hat in den einzelnen Wissenschaften den Philosophen nicht abgelegt; sein Vielwissen ist kein atomistisch gespaltenes; er sucht überall allgemeine Gedanken und Principien, und unverwirrt durch sogar gleichzeitige Beschäftigung mit den verschiedenartigsten Gegenständen vermochte er alles als Philosoph in die letzte Einheit aufzulösen und jedes Besondere in seiner Besonderung zu erfassen.

Wenn man von Leibniz in dieser Akademie spricht, sieht man sich unwillkürlich gedrungen, ihn auch in akademischer Beziehung zu betrachten. Aber hier fühle ich die Wahrheit des Choerileischen: „Es ist alles vertheilt, und die Kunst hat ihre Grenzen". Daſs Leibniz in Deutschland wo er nur konnte Akademien zu stiften suchte, um viele Mittelpunkte für gemeinsame von Lehrthätigkeit und besonderen Staatszwecken unabhängige Förderung der Wissenschaften, und gleichsam lebendige Encyklopädien zu gründen, daſs er in seiner vielseitigen Umfassung, in seinem auſserordentlich groſsen litterarischen Verkehr durch Briefwechsel, in

seiner Bestrebung andere zu wissenschaftlicher Arbeit, besonders auch zu nothwendigen Sammlungen anzuregen und darin zu unterstützen, allein schon eine ganze Akademie war; das ist oft zur Genüge aufgezeigt. Freilich hat er nur selten auf dem akademischen Stuhle gesessen, keine Abhandlungen vorgelesen; aber dennoch ist er das Ideal eines akademischen Mannes in dem was er that und auch in dem was er nicht that. Es läge wohl heute eine nähere Veranlassung als gewöhnlich vor, das Bild eines akademischen Mannes zu entwerfen; aber dieser Entwurf müfste auf eine Darstellung des Wesens einer Akademie gegründet werden, die ich heute aus mehr als einem Grunde ablehnen mufs. Mag mir also vergönnt sein eben nur zu sagen: wer den Begriff eines akademischen Mannes nicht entwickelt wissen, sondern in einer Person verwirklicht sehen will, der sehe sich den grofsen Leibniz an. Ich meine ihn selber, seinen Geist, nicht das leibliche Ebenbild, welches aus Dankbarkeit gegen ihn hier aufgestellt ist. Gleichfalls unwillkürlich komme ich in diesem Zusammenhange zu der Erfüllung eines Auftrages, den, da Gleiches nur von Gleichem erkannt werden kann, ein anderer würdiger erfüllt haben würde. Am 4. August des Jahres 1800 ist Hr. Alex. v. Humboldt zum aufserordentlichen Mitgliede dieser Akademie ernannt worden; nur ein Monat fehlt noch daran, dafs er ein halbes Jahrhundert ihr angehört habe. Die Akademie hat es der Pietät mit Recht angemessen gefunden, die Erwähnung dieser erfreulichen funfzigsten Wiederkehr seines akademischen Geburtstages mit der Leibnizfeier zu verbinden. Lediglich in Berücksichtigung des Mafses, womit es ihm sich zu messen beliebt, nicht nach dem Mafse, womit wir und die andern Zeitgenossen ihn messen und die Nachwelt ihn messen wird, ist diese Feier nicht um einen Monat weiter hinaus geschoben, sondern der heutige Tag bestimmt worden, an Humboldts akademisches Jubelfest zu erinnern, zugleich mit dem Beschlufs, sein Brustbild in Marmor in diesem Saale aufzustellen, wenn, was noch in weiter Ferne liegen möge, das allgemeine menschliche Loos ihn unseren Augen entrückt haben wird. Durch erstere Festsetzung sind wir des Vortheils verlustig gegangen, dafs Humboldts wissenschaftliche Gröfse von einem Epopten an dieser Stelle dargelegt werde, und der uneingeweihte Sprecher ist beinahe nur auf nackte epilogische Erwähnung der gedachten Be-

schlüsse angewiesen. Indem ich diesem nachkomme, liegt es dem, der gerne in der Einheit der Betrachtung bleibt, sehr nahe, Vergleichungen anzustellen. Aber der beherzigungswerthe Sittenspruch der Volksweisheit von Alt-England: „Macht keine Vergleichungen (*Make no comparisons*)!“ mufs davon möglichst zurückhalten. Nur eine sehr allgemeine wird dennoch erlaubt sein: Alex. v. Humboldt ist wie Leibniz der wahre akademische Mann, und wie letzterer für seine, so er für unsere Zeit das Ideal des akademischen Mannes. Ich führe dies nicht aus, ich spreche es nur aus, und biete es dar zu stillschweigender Ueberlegung. Aber er gehört nicht Einer, auch nicht blofs allen Akademien, sondern der ganzen gebildeten Welt an. Um nur mit drei Worten auf seine Vielseitigkeit hinzuweisen, was hat er nicht alles in allen Gebieten der Naturwissenschaft angeregt und geleistet, in Zoologie, Physiologie und vergleichender Anatomie, in der Botanik durch monographische Behandlungen und die grofsen Werke über die Aequinoctialpflanzen und die neuen Gattungen und Arten der Pflanzen, durch Pflanzengeographie und Forschungen über Vertheilung der Gewächse auf der Erde nach Temperatur und Höhe, in der Mineralogie, Geologie und Geognosie nebst Berg- und Hüttenwesen, in der Chemie, Meteorologie und Klimatologie, über galvanische und elektrische Verhältnisse, Erdmagnetismus, Wärme, Schall; er hat neben astronomischen Beobachtungen den Luftkreis, die Erde in den verschiedensten Zonen, auf den höchsten Höhen und in den unterirdischen Tiefen untersucht, Amerika und Asien unserem Blicke neu eröffnet und die physische Erdbeschreibung im weitesten Umfange begründet. Aber er hat auch die Geschichte der Menschheit umfafst, alles Culturgeschichtliche, die politische Geschichte entfernter Länder, die Verhältnisse der Bevölkerung und was man sonst noch unter Statistik zu begreifen pflegt; er hat mit edler und dankbarer Liebe allen Ahnungen und Keimen späterer Kenntnisse des Kosmischen und Tellurischen durch das klassische und morgenländische Alterthum hindurch und in den mittleren Zeiten nachgespürt, die Weltanschauung aller Völker und Zeiten mit feinem Sinn und Gefühl verfolgt. Nach seinen eigenen Worten hat er „durch einen unwiderstehlichen Drang nach verschiedenartigem Wissen veranlafst“ sich dem Einzelnsten gewidmet und doch niemals seine Hauptaufgabe aus den Augen verloren, „die Natur als

ein durch innere Kräfte bewegtes und belebtes Ganzes aufzufassen", und überall allgemeine weithin tragende Ansichten auf dem Grunde des Besondern gebildet, nicht encyklopädisch oder polyhistorisch aggregirt, sondern künstlerisch geschaffen, und alle Seiten durch einander wechselseitig beleuchtet. Nicht geschreckt durch anderer jugendlichen Mifsbrauch der Kräfte spricht er auch dem Geistigen in der Naturbetrachtung seine Stelle nicht ab, will nicht, dafs durch den Gegensatz des Physischen und Intellectuellen „die Physik der Welt zu einer blofsen Anhäufung empirisch gesammelter Einzelheiten herabsinke." Natur und Geist haben sich ihm durchdrungen; mit poetischer Kraft der Phantasie und allem Reiz der Sprache verbreitet er über das Reale den Zauber des Idealen, der die älteren unter uns wie ein zephyrischer Hauch anweht aus den Tagen der Jugend, da Alex. v. Humboldt mit dem unsterblichen Bruder in der Genossenschaft der begabtesten Männer Deutscher Zunge lebte, denen die Horen und Charitinnen noch hold waren. Begeistert für alles rein Menschliche ist er erhaben über die Vorurtheile der Zeit und des Standes, nimmt Antheil an jeder edlen Bestrebung, erkennt jede Leistung an: dazu freies und offenes Urtheil, unabhängige Gesinnung, Milde und Nachsicht, allgemeines thätig förderndes Wohlwollen. Und so darf ich ohne Scheu mit den Worten endigen, womit ein alter Dichter einen Hymnus für einen zwar mächtigern, aber gewifs nicht edleren Mann schliefst: „Wie viele Freuden Er andern bereitete, wer könnte das erzählen?"

XXXI.

Einleitungsrede gehalten zur Feier des Geburtsfestes Seiner Majestät des Königs Friedrich Wilhelm IV. in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften am 21. October 1852.

Die bestehenden Gesetze unserer Akademie enthalten für die heutige Feier die Bestimmung, dafs an ihr „ein Jahresbericht über die Leistungen der Akademie überhaupt, namentlich in Rücksicht ihrer eigenen Abhandlungen und ihrer eigenen und der von ihr unterstützten wissenschaftlichen Unternehmungen erstattet werden“ solle. Diese Gesetze sind wohl erwogen und daher auch dauerhaft: ein grofses Glück für jede Gemeinschaft, deren Beständigkeit keine Gewähr haben kann, wenn ihre Gesetze fortwährend geändert werden und dadurch ein schwebender und schwankender Zustand entsteht. Dauerhaft werden aber nur die Gesetze sein, welche der Ausdruck des Wesens einer Gemeinschaft sind, nicht aber durch zufällige Umstände entstanden, nicht auf ein augenblickliches vorübergehendes Bedürfnifs gegründet, oder von Parteigeist und Leidenschaften hervorgerufen. Drücken nun unsere Gesetze das Wesen der Sache aus, so kann auch die eben erwähnte Vorschrift keine zufällige sein. Wie mag es aber in der Natur der Sache liegen, dafs zur Feier oder Nachfeier der Geburt des regierenden Königs die Leistungen der Akademie während des verflossenen Jahres angegeben werden sollen? Doch nur insofern als die Persönlichkeit desselben, seine Grundsätze und Ansichten und seine besondere Wirksamkeit für das Gesammtleben und somit auch für die Hauptthätigkeit einer solchen vom Staate eingesetzten Gesellschaft vorzugsweise mafsgebend und bestimmend sind. Es kann hiergegen eingewandt werden, dieser durchgreifende Einflufs des Fürsten sei nur in einer unumschränkten Monarchie möglich, und

zwar in einer alle Verhältnisse rücksichtlos beherrschenden, die nicht einmal die feststehenden gesetzlichen Körperschaften unberührt gewähren lasse, wie doch in manchen unumschränkten Alleinherrschaften Gemeinden mancher Art die Selbstregierung ihres Innern bereitwillig zugestanden worden: sei die Alleinherrschaft eine beschränkte, so könne das ganze Leben einer wissenschaftlichen Körperschaft nicht mehr von der Persönlichkeit des Herrschers bestimmt sein, vielmehr könne diesem etwas wider seine Neigung abgenöthigt werden, nicht blofs eine Begünstigung der Wissenschaft oder wissenschaftlicher Verbindungen, wenn er jener oder diesen nicht gewogen sei, sondern auch Verunglimpfung, Bedrückung, Verkürzung oder wie man es sonst nennen mag, während von ihm selber die Wissenschaften und ihre Pfleger hochgeschätzt würden. Dies läfst sich um so weniger ganz bestreiten, als das vor kurzem eingetretene auffallende Schicksal einer angesehenen akademischen Gesellschaft dahin führt, dessen wir unbedenklich Erwähnung thun dürfen, da es Gegenstand voller und amtlicher Oeffentlichkeit geworden ist. Das Königlich Niederländische Institut für Wissenschaften, Litteratur und schöne Künste war in bewegten und gefahrvollen Zeiten von einem dem Lande aufgedrungenen Fürsten errichtet, nach Hollands Vereinigung mit dem Französischen Kaiserreiche von Napoleon anerkannt und demnächst von drei Königen aus dem alten Hause Oranien lange Zeit aufrecht erhalten worden: indessen wurden seine Einkünfte mit seiner Zustimmung von 15000 Fl. auf 11000 Fl. herabgesetzt, vom Jahre 1850 an aber vollends gar auf 6000 Fl. Als das Institut jetzt im Begriff war, Mafsregeln zu seiner Auflösung zu nehmen, weil es bei dieser Schmälerung sich nicht weiter im Stande erachtete ein ehrenvolles Dasein fortzuführen, wurde es durch ein persönliches Geschenk des Königlichen Schutzherrn noch einmal soweit unterstützt, dafs es seine Arbeiten regelmäfsig fortsetzen konnte; da weitere Verhandlungen nicht zum Ziele führten und das Institut im Jahre 1851 abermals damit umging, in einer Adresse an den König seine Auflösung zu verlangen, erhielt es wiederum 4000 Fl. von einem Ungenannten, welcher sich als eine Person unterzeichnet hatte, die die Wissenschaften, die Litteratur und die Künste ehrt, damit dem Institut die Herausgabe seiner wissenschaftlichen Arbeiten und die Fortsetzung der letzteren mög-

lich wäre, bis endlich die gelehrte Körperschaft, welche bis dahin aus vier Klassen bestanden hatte, aufgelöst wurde, um mit Beseitigung dreier, nämlich der zweiten für Niederländische Litteratur und Geschichte, der dritten für die übrige Geschichte und die Philologie, und der vierten für die Künste, nur an die Stelle der ersten, und ohne deren Zustimmung, eine den mathematischen und physikalischen Wissenschaften gewidmete Gesellschaft zu setzen; eine Mafsregel, die um so merkwürdiger ist, da sie in einem Lande getroffen worden, welches eine unabhängige vaterländische Litteratur nach schönen Anfängen doch immer noch erst geltend zu machen hat, welches mehrere Jahrhunderte hindurch die ruhmvolle Pflegerin der philologischen Studien gewesen und in den Künsten Anerkanntes und Eigenthümliches geleistet hat. Wie aus den angeführten Umständen zu folgen und wie man zwischen den Zeilen lesen zu können scheint, liegt hier allerdings ein Fall vor, der als Beweis für dasjenige gelten kann, um dessen willen ich diese Sache berührt habe. Doch mag man hierüber urtheilen wie man wolle, so hege ich das sichere Vertrauen, in unserem Staate, dem ich das beste verfassungsmäfsige Gedeihen wünsche, werde niemals ein Zustand eintreten, vermöge dessen ein persönliches Gewicht des Königs für das Gesammtleben der wissenschaftlichen Körperschaften bedeutungslos wäre. Aber mit noch gröfserem Schein könnte man behaupten, weit mehr als der persönliche Einflufs des Fürsten werde das Zeitalter oder der sogenannte Zeitgeist wie auf den ganzen Staat so auf die von ihm eingesetzten Gesellschaften einwirken und für ihre Thätigkeit bestimmend sein. Freilich wäre es zu beklagen, wenn eine solche Einwirkung ausbliebe, vorausgesetzt, dafs in dem jedesmaligen Zeitgeiste ein Fortschritt liege, und vielleicht selbst dann, wenn er einen wesentlichen Fortschritt nicht gewährt hätte, da doch meistentheils auch in diesem Falle anzunehmen sein wird, dafs er einen künftigen Fortschritt vorbereite. Indessen giebt es Beispiele genug, woraus man erkennen mag, der Einflufs des Fürsten auf gelehrte Körperschaften könne auch dem Zeitgeist entgegen sehr wirksam sein: ich führe zwei uns nahe liegende an, eines was nur Project blieb, aber auch als solches seine Beweiskraft nicht verliert, und eines welches kräftig ins Leben getreten ist. Friedrich Wilhelm der grofse Kurfürst, gleich ausgezeichnet durch die Künste des Frie-

dens wie durch die des Krieges, nach des grofsen Friedrich Ausdruck ebenso bewundernswürdig an der Spitze der Heere, mit welchen er der Befreier seiner Unterthanen wurde, als an der Spitze seines Rathes, wo er seinen Völkern das Recht verwaltete und ein untergegangenes Land von der Vernichtung wieder erhob, hatte bekanntlich die Absicht, eine Universität aller Völker, Wissenschaften und Künste zu gründen: war ihm der Gedanke zuerst durch andere dargeboten, so dürfen wir ihn doch als den seinigen bezeichnen, da er ihn zu dem seinigen gemacht hatte. „Wenn", heifst es in der von ihm unterzeichneten Stiftungsurkunde, „irgend Diener der anmuthigen Musen da sind, wenn irgend Forscher in den trefflichsten Wissenschaften, edlerer Künste Erfahrene, wenn welche durch ihre Gottesverehrung und Religionsgebräuche ins Gedränge gebracht, wenn welche einer harten Herrschaft überdrüssig, freiheitsliebend, durch Ostracismus aus ihrem Vaterlande verjagt oder aus irgend einer andern nur nicht ehrenrührigen Ursache landflüchtig sind, wenn welche in der Gesellschaft von Gelehrten und in einer wissenschaftlichen Unterhaltung den Reiz der Welt finden; so mögen die vorgenannten und alle guten und ehrenhaften Männer, von welchem Volke und anständiger Beschäftigung und Glauben sie seien, hierdurch wissen, dafs sie in dieser Universität finden werden einen Parnafs, einen Mäcenas, Ehre der Künste und Wissenschaften, der Gewissen und aller Dinge anständige Freiheit, Trost den Leidenden, den Verbannten Zuflucht und Freistatt, vortrefflicher Seelen Gemeinschaft, Genossenschaft edler Geister, die Wonne der gebildeteren und über den grofsen Haufen hinaus einsichtigen Menschheit." Er will, heifst es weiter, dieser Universität „einen Ort geben und weihen zum Sitze der Musen, zum Tempel der Wissenschaften, zur Werkstatt der Künste, zum Wohnsitze der Tugend, zu einer Königsburg der besten und erhabensten Beherrscherin der Welt, der Sophia." Er verspricht allen Dissidenten im Christlichen Glauben Freiheit der Gewissen und der Religionsübung, namentlich den Reformirten, den Arminianern, den Lutherischen, den Römisch-Katholischen, den Griechen und allen, die den dreieinigen Gott bekennen und im Verdienst und Blute Christi die Hoffnung der Seele und den Grund des Heils finden; auch wenn ausgezeichnete Hebräer, Araber und andere der Ungläubigen ihren Sitz in dieser Universität aufschlagen wollen, soll ihnen dies

unter Nachsuchung besonderer Erlaubnifs verstattet sein, jedoch mit dem Versprechen, dafs sie ihre Irrthümer für sich behalten und nicht zu verbreiten suchen und ein anständiges Leben führen werden ohne Aergernifs zu geben. Allen ist freier Zutritt ohne Auflagen, ebenso jederzeit freier und ungehinderter Abgang verstattet. In der Verwaltung werden die gröfsten Freiheiten gegeben, und es wird versprochen, der Universität für Kriegsfälle die Neutralität zu erwerben, den Kurfürstlichen Truppen aber das Betreten des Ortes, sei es zum Durchmarsch oder Aufenthalt, unbedingt verboten. Immerhin mag man diesen Plan, in dessen übrige Einzelheiten ich nicht eingehen will, für abenteuerlich und unausführbar erklären, wie er denn, zunächst wohl nur wegen der Unzulänglichkeit der Mittel, die bessere Zeiten und einen gröfseren Staat erfordert haben würden, nicht zur Ausführung gekommen ist: doch wird man zugestehen, dafs der Gedanke ein grofsartiger und das Zeitalter überragender war, und dafs ein Fürst, der solche Entwürfe fassen oder gut heifsen konnte, in der Begünstigung der Wissenschaften und in der Einrichtung wissenschaftlicher Anstalten dem, was man Zeitgeist zu nennen pflegt, weit vorauseilen konnte. Einen andern Widerspruch mit dem Geiste der Zeit in der Bildung und Erhaltung einer wissenschaftlichen Körperschaft zeigt Friedrich der Grofse in Bezug auf unsere Akademie selber; und wenn von ihm gerade ein Vorauseilen erwartet werden konnte, besteht hier der Widerspruch vielmehr darin, dafs er dem Geiste der Zeit nicht nachgab, sondern an dessen Stelle den seinigen walten liefs. Wir wollen es ihm aus Gründen, die schon oft erörtert sind, nicht verargen, wenn er diese Akademie bei ihrer Wiederherstellung zu einer durchaus Französischen machte: aber wir können nicht läugnen, dafs er in Bezug auf die Litteratur dem Deutschen Volksgeiste seiner Zeit bis an sein Ende widerstrebte, indem er von den kräftigen Regungen desselben, wodurch während seiner Regierung die Bildung einer eigenen von der Französischen unabhängigen Litteratur mehr als vorbereitet worden, so gut wie gar nicht berührt wurde und namentlich in der Akademie dem Deutschen Elemente den geringsten Spielraum vergönnte: sie blieb bis zu seinem Tode eine Französische; ein schlagender Beweis, wie der Geist des Fürsten auch im Widerspruch mit Volk und Zeit für

eine solche Gesellschaft entscheidend sein kann. Nachdem also die Haupteinwürfe gegen die Ansicht, von welcher ich ausgegangen bin, beseitigt worden, wird man dabei verharren dürfen, dafs die Persönlichkeit des Herrschenden für das Gesammtleben wissenschaftlicher vom Staate eingesetzter Körperschaften vorzugsweise von Einflufs ist. Es folgt hieraus freilich nicht, dafs die Geschichte dieser Anstalten gleichzeitig mit jedem Regierungswechsel einen Wendepunkt habe: vielmehr kann der vorige Zustand unter der folgenden Regierung lange fortdauern und eine Aenderung erst allmälig oder auch gar nicht eintreten, wenn die Anstalt eine gewisse Festigkeit erlangt hat oder der Fürst sich gegen sie gleichgültig verhält: aber man wird es doch kaum mifsbilligen können, wenn der Geschichtschreiber einer Akademie in Anerkennung des meistentheils vorwiegenden Einflusses persönlicher Richtungen der Fürsten seine Epochen nach deren Regierungen absteckt, wie Christian Bartholmèfs in seiner mit vieler Liebe, Kenntnifs und Geist verfafsten philosophischen Geschichte unserer Akademie gethan hat. Gerade diese Akademie hat die Abhängigkeit ihrer Schicksale von der Geistesrichtung der Fürsten in hohem Mafse gefühlt. Die auf Leibnizens Betrieb gegründete Societät der Wissenschaften gilt mit Recht für unsere Akademie, und ist mit letzterem Namen von ihm nur defshalb nicht benannt worden, damit man sie nicht mit einer Universität verwechselte: ihre Stiftung war zehn Monate vor der Krönung des Königs, am 18. März 1700, mit zur Verherrlichung seiner Regierung beschlossen, die Stiftungsurkunde wurde im nächstfolgenden Monat Juli an dem Geburtstage des Fürsten vollzogen und später die Einweihung auf den Tag nach dem Krönungsfeste angesetzt, alles recht zum Beweise der persönlichen Gunst des Königs; ihre Gründung ging indefs sogar mehr von der Königin als von dem König aus, und Leibniz, die Seele der neuen Schöpfung, nach dem Tode der Königin nur noch dem Namen nach Präsident, wurde seit dieser Zeit mehr und mehr vernachlässigt und vergessen, was auf die Gesellschaft nur nachtheilig wirken konnte: ja er wurde nicht einmal zu der Einweihung der Gesellschaft und Einsetzung in ihr Gebäude eingeladen, als diese am 19. Januar 1711 endlich erfolgte, eben wiederum weil nur die persönliche Neigung obwaltete. Was soll man aber erst von der persönlichen

Einwirkung des Königs Friedrich Wilhelm I. sagen? Mit Recht sagt der vorgenannte Geschichtschreiber der philosophischen Leistungen der Akademie, wenige Epochen zeigten besser als die Regierung dieses Königs, wie vielen Einflufs in der geistigen Entwickelung eines Landes der persönliche Charakter des Herrschers habe. Die anderweitigen Tugenden dieses mit einer ganz eigenthümlichen Art väterlicher Gewalt herrschenden Landesvaters und seine sehr bedeutenden Verdienste um das Reich, die sein grofser Sohn trotz aller erlittenen Unbill gebührend anerkannte, liegen meiner gegenwärtigen Betrachtung fern, und die den Künsten und Wissenschaften, ja aller feineren Bildung abholde Gemüthsart und Geistesrichtung des in seiner Weise tüchtigen Mannes und der klägliche Zustand der Akademie unter seiner Regierung sind zu bekannt, als dafs ich lange dabei verweilen möchte: ich sage nur, dafs das Schwert immer über ihrem Haupte hing, dafs jeder Akademiker sich fürchtete ihn persönlich zu sehen, dafs er mit der Gesellschaft fast in keinem als in den spafshaften Verhältnissen stand, die man aus den allgemein verbreiteten Anekdoten kennt, dafs er sich mit derselben durch die ihr auferlegte Errichtung eines medicinisch-chirurgischen Collegiums aus ihren mäfsigen Einkünften, vorzüglich für seine Militarchirurgen, einigermafsen aussöhnte, dafs er ihr als der Vertreterin der Wissenschaften aus Dankbarkeit für die Hülfe, welche eine derselben, die Arzneikunde, ihm in schwerer Krankheit geleistet hatte, funfzig Thaler schenkte, und dafs er zur Entschädigung für die Erniedrigungen, welche ihr Präsident, sein lustiger Rath, sich zur Unterhaltung des Königs gefallen liefs, der Gesellschaft die Privilegien, auf denen ihre Einkünfte beruhten, bestätigte und sogar ausdehnte. Noch weniger Worte sind nöthig, um daran zu erinnern, dafs die Akademie unter Friedrich II. alles, was sie war, durch ihn war. Er hat die Einrichtungen derselben festgestellt, er hat statt eines früher ihr angewiesenen praktisch-religiösen Zweckes die Philosophie, sowohl die speculative als die praktische, in sie eingeführt und ihr dadurch eine eigenthümliche Richtung gegeben. Eine Zeit lang hielt sie sogar ihre Versammlungen im Königlichen Schlofs; Anfangs nur Schutzherr der Akademie, zog er bald alle Theile ihrer Verwaltung an sich; er verlieh ihr dadurch einen besonderen Glanz, dafs er manche seiner litterarischen Erzeug-

nisse in ihr vortragen liefs, und dafs durch ihn, wie Formey sagt, die akademischen Plätze Ehrenpatente wurden, „welche mit denen von Marschällen und Ministern zusammenstanden, welche von Fürsten und Helden gesucht wurden"; und für das Ausland gewann sie, obwohl durch hervorragende Gelehrte, insbesondere Mathematiker, schon an sich bedeutend genug, durch seinen eigenen Ruhm und durch das Ansehen, zu welchem er den Staat erhoben hatte, so viel Namen, dafs sie bei Gründung oder Erneuerung anderer Akademien zum Vorbilde diente. Denn eine wissenschaftliche Anstalt im Mittelpunkte eines von der öffentlichen Meinung getragenen und gefeierten Staates wird, indem von diesem und seinem Beherrscher auch auf sie einige Strahlen fallen, gewifs die Aufmerksamkeit mehr auf sich ziehen, als eine ihrem eigenen Werthe nach gleich berechtigte in einem gering angesehenen Lande. Ich gebe zu, dafs unter dem nächsten Nachfolger des grofsen Friedrich die Wirksamkeit des unmittelbaren Einflusses des regierenden Hauptes auf die Akademie nicht in dem Grade sich nachweisen läfst wie früher; selbst Wöllners Aufnahme in dieselbe, die kaum drei Monate nach dem Thronwechsel erfolgte, brachte keine wesentliche Aenderung hervor, und die Verstärkung des Deutschen Elementes in der Akademie war längst durch die Zeit geboten, und man kann nur sagen, dafs Friedrich Wilhelm II. keinen Beweggrund hatte, jenem in dieser Beziehung einen ferneren Widerstand entgegenzusetzen. Und weiter herab will ich nicht gehen, um meinen Satz durchzuführen; ich sage nur: was die Akademie Friedrich Wilhelm dem III. verdankt, ihre volle wissenschaftliche Freiheit, die ihr auch während der Herrschaft der Censur verblieben war, ihre angemessene Unabhängigkeit und die Beseitigung alles eitlen Scheins, von dem niemand mehr als er entfernt war, wird stets in treuem Andenken bewahrt werden; und dafs der edle König, dem die heutige Festfeier geweiht ist, begeistert für Kunst und Wissenschaft, und wenn irgend ein Fürst für die Förderung derselben geboren und bestimmt, in der ursprünglichen Empfänglichkeit für alles Gute und Schöne wie den andern Bildungsanstalten so der Akademie von dem Beginne seiner Regierung an sich huldvoll erwiesen, besonders aber unserer Gesellschaft sein ganzes Wohlwollen und Vertrauen zugewandt, und sie nicht nur mannigfach begünstigt, sondern sogar

vorgezogen hat, ist unserem Bewufstsein zu tief und unauslöschlich eingeprägt, als dafs ich veranlafst sein könnte, an dem Gegenwärtigen zu zeigen, was ich lieber in der Vergangenheit nachgewiesen habe, dasjenige, wozu ich jetzt vorschriftgemäfs übergehe, sei nicht durch willkürliche Satzung, sondern vermöge der Natur der Sache gerade diesem Tage zugewiesen worden*).

*) Hieran knüpfte sich die Aufzählung der Leistungen der Akademie im abgelaufenen Jahre.

XXXII.

Zur Begrüfsung des Herrn Ernst Curtius als neueingetretenen Mitgliedes der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften in der öffentlichen Sitzung derselben zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 7. Juli 1853.

Die nicht sehr bequeme Form der öffentlichen Einführung in unsere Akademie legt dem neu aufgenommenen die fast unvermeidliche Nothwendigkeit auf von sich selbst zu sprechen, den Gang, welchen seine Studien bis dahin genommen haben, den wissenschaftlichen Standpunkt, auf welchem er sich befindet, die Stelle, an welcher er sich in der Entwickelungsgeschichte des Wissens überhaupt und insbesondere des in der Gegenwart erreichten einreiht, zu bezeichnen, was in seinem Fache von den Früheren und von den Zeitgenossen gethan und unterlassen worden, und wo er einzugreifen und weiter zu fördern veranlafst, begabt, vorbereitet und geneigt sei, wenigstens in allgemeinen Umrissen anzudeuten. Der edle und feinfühlende Mann ist dieser Aufgabe nicht gewachsen, nicht etwa weil es ihm an Selbsterkenntnifs fehlte, welche gerade diesem am meisten einwohnt, sondern weil seine Worte hinter ihm zurückbleiben werden. Der erwiedernde befindet sich in einer nicht viel günstigeren Lage, weil auch er sich hüten mufs das Zartgefühl zu verletzen. Sie haben die schwierige Stellung der Alterthumskunde in diesem Zeitalter berührt, und hierbei nicht einmal der Feinde gedacht, sondern nur der Freunde, da diesen das meiste und beste auf diesem Gebiete bereits gethan scheine. Auch ich habe in meinem Kreise von trefflichen und dem Alterthum nicht abholden Männern anderer Wissenschaften das Bedenken vernommen, ob wohl die Alterthumstudien ohne Aufdeckung neuer Quellen noch lange vorhalten könnten, weil doch alles bald müsse aufgearbeitet sein. Ich will die neuen Quellen, an deren Entdeckung unser Zeitalter nicht arm ist, keinesweges herabwürdigen: wenn jedoch auf diese

allein der fernere Fortschritt der Alterthumswissenschaft gegründet werden sollte, so wäre ihr freilich kein langes fortschreitendes Leben mehr zu versprechen, da gerade diese um so schneller sich aufarbeiten liefsen, wenn das frühere schon erledigt wäre: denn diese Erledigung müfste schon so viele und grofse Ergebnisse geliefert haben, dafs das neu hinzukommende in der kürzesten Zeit zum Verständnifs gebracht und erschöpft werden könnte. Aber die Masse der vorliegenden Erscheinungen, die durch neue Quellen jedesmal verhältnifsmäfsig nur um ein geringes vermehrt wird, ist es nicht worauf es ankommt: die zahllosen geschichtlichen Erscheinungen wollen nicht allein gesammelt sein, sie wollen analysirt, mit einander in Beziehung gesetzt und combinirt werden, und diese Verbindung, die sich bis ins Unendliche vervielfältigt, läfst immer Neues und Neues wie durch elektrische Berührung hervorspringen, zeigt immer neue Verhältnisse der Anziehung und Abstofsung der massenartigen Grundstoffe: diese Analysis und Synthesis der Philologie wird ebensowenig als die mathematische oder philosophische jemals ein Ende finden, solange der menschliche Geist es der Mühe werth achtet sich und seine Schöpfungen zu betrachten. Es ist aber nicht allein das Thatsächliche für sich, sondern auch der Geist des Alterthums nach allen Richtungen und Gestaltungen der menschlichen Thätigkeit zu durchdringen und das unendliche Mannigfaltige in der Einheit eines geschichtlichen Organismus anzuschauen und zu begreifen: hierzu sind, wie Sie von der Alterthumswissenschaft mit Recht bemerken, nur eben erst die ersten Wege angebahnt, und was auch die früheren Jahrhunderte seit der Wiederherstellung der Wissenschaften und der Erfindung der Druckerei zum Theil heroisch grofses geleistet haben mögen, ist unsere Wissenschaft in dieser Beziehung noch ziemlich jung. An der Ansicht, auf welche sich dieses letztere Urtheil gründet, habe ich fast ein halbes Jahrhundert hindurch unter aller Zerstreuung durch allerlei Sichtung des Einzelnen, welches die nothwendige Grundlage weiterer Forschung ist, unverwandt festgehalten, und ich begegne in ihr Ihnen heute an dieser Stelle. Sie haben, zum Theil angeregt von den Anschauungen, welche Sie in dem Lande, wo die alte Bildung erwachsen ist, in sich aufgenommen hatten, die alte Geographie, vom Allgemeinsten bis zum Topographischen, zu einem Haupttheile Ihrer Untersu-

chungen gemacht; in diesen örtlichen Verhältnissen erscheint die Natur in ihrer Einwirkung auf den Geist und der Geist als Herr der Natur: sie sind die Grundfesten alles weiteren Aufbaues und zugleich die umschliefsenden Rahmen des Gemäldes. Mit welcher Auszeichnung Sie die Aufgabe, welche Sie sich setzen, an einem wichtigen Theile des Hellenischen Landes zugleich mit geschichtlichen Betrachtungen gelöst haben, brauche ich nicht erst zu sagen. Aber es ist nicht blofs dieses bedeutende Werk, welches uns einen Blick in Ihre geistige Richtung und Thätigkeit thun läfst: ich kann nicht unterlassen, des wohlthätigen und anmuthigen Eindruckes zu gedenken, welchen neben der mannigfaltigen Belehrung selbst Ihre kleineren und gelegentlichen Vorträge aus den Fächern der Erdbeschreibung, der Kunstgeschichte und der Mythologie durch den idealen Sinn, die edle Form, den würdigen Ausdruck auf mich und andere gemacht haben. Wenn Sie gegen den Schlufs Ihres heutigen Vortrages der von Ihnen übernommenen Fortsetzung des Griechischen Inschriftenwerkes Erwähnung thun, so wünsche ich Ihnen, dem vor der Hand der spätere Theil des Stoffes zufällt, welcher in dem Grade unerfreulicher ist als die Byzantinische Bildung unter der Hellenischen steht, die Ausdauer und Geduld, welche zu dessen Bearbeitung erforderlich ist, bis die Zeit gekommen sein wird, da die Akademie an eine Ergänzung des gesammten Werkes denken kann, mit welcher Ihre auch auf diesem Gebiete bewährte Kennerschaft und philologische Kunstfertigkeit wieder auf den reichern und fruchtbarern Boden des altgriechischen Lebens zurückkehren kann. Und so heifse ich Sie denn, verehrter Herr College, im Namen der Akademie und in dem meinigen herzlich willkommen in unserer Mitte.

XXXIII.

Einleitungsrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Jahrestages Friedrichs des Groſsen am 26. Januar 1854.

Plutarch, welchem man Gewandtheit und Feinheit im Gegenüberstellen und Vergleichen nicht absprechen kann, hat in einer unvollständig auf uns gekommenen Schrift die Frage zu lösen versucht, ob die Athener sich durch ihre Kriegsthaten oder durch Weisheit gröfseren Ruhm erworben haben. Die Weisheit zieht bei ihm den kürzern. Um nur eine Probe seiner Vergleichung zu geben, so frägt er, welchen Nutzen die schönen Tragödien dem Staate gebracht, wie des Themistokles Thatkraft die Stadt ummauert, des Perikles Sorge die Burg geschmückt, Miltiades dem Staate Freiheit, Kimon die Anführung der Bundesgenossen gewonnen habe: wenn so des Euripides Weisheit oder des Sophokles edle Rede oder des Aeschylos grofsartiger Ausdruck dem Vaterlande etwas Schlimmes entfernt oder etwas Glänzendes erworben, dann gebühre es sich die Schauspiele den Tropäen gegenüberzustellen und die Bühne dem Feldherrnzelt und den Heldenthaten die Schauspielaufführungen. Für gewonnene Schlachten, die dem Staate Ruhm und Macht erworben, feiere man Feste und opfere den Göttern, nicht für die Theatersiege des Aeschylos und Sophokles; Marathon, Platää, Salamis, Mykale, wo die Athener die Freiheit von Hellas mit stählerner Festigkeit gegründet und den anderen Menschen übergeben hätten, die seien es, wefshalb Pindar Athen den Pfeiler von Hellas genannt habe, nicht wegen der Tragödien des Phrynichos und Thespis. Man könnte diese Betrachtung als aufserordentlich beschränkt bezeichnen, wenn sie nicht wenigstens Eine weit ausschauende Ansicht enthielte, die Ansicht dafs die Kämpfe der Hellenen gegen die von Osten drohende Barbarei und Knechtschaft eine Schutzwehr aufgerichtet und die Freiheit auch den andern Menschen übergeben hätten: diese

Schlachten waren Weltschlachten, von entscheidendem Einflufs auf den Bildungsgang der gesammten Menschheit, wie Creasy in einem in England viel gelesenen Buche unter den funfzehn Weltschlachten, welche er aufführt, der Marathonischen die erste Stelle und wohl mit gröfserem Rechte als der von Waterloo die letzte anweist. Dennoch dürfen wir dem Plutarch zürnen, dafs er die Waffengewalt der Macht des Geistes vorzieht: nicht als ob der Kriegsruhm blofs auf roher körperlicher Kraft und auf der Wirksamkeit der Werkzeuge des Kampfes beruhe, da ja auch der Krieg durch das geistige Talent der Führer geleitet wird, sondern weil die Früchte der rein geistigen Thätigkeit, um das geringste zu sagen, ebenso erspriefslich für die Völker sind, weil ferner die Folgen der auf dem geistigen Gebiete errungenen Siege die Folgen der kriegerischen weit überdauern, endlich weil diese kriegerischen Siege werthlos sind, wenn nicht durch sie Güter geschützt werden, die um ihrer selbst willen unvergänglichen Werth haben. Wir dürfen ohne Besorgnifs zu irren das Erspriefsliche der Thätigkeiten nach dem Mafse beurtheilen als in ihnen sich die Tugend entwickelt, welche zwar an sich nur Eine, aber in ihren verschiedenen Richtungen dennoch verschieden ist. Als die Christlichen Tugenden pflegt man Glaube, Liebe und Hoffnung zu nennen: der Krieg hat auf keine dieser eine Beziehung, müfste vielmehr aufhören, wenn das Christenthum in seiner ganzen Tiefe und Fülle zur Wahrheit würde, oder man müfste zugestehen, dieses habe überhaupt nicht die Sendung, die staatlichen Verhältnisse ausschliefslich und ohne Aufnahme oder Zulassung anderer Elemente zu regeln, sondern es gehöre einem ganz anderen Gebiete an, wohin der Staat nicht reicht, dem Gebiete des Gemüthes und Herzens diesseits und dem himmlischen Gebiete jenseits, und werde von Christen dennoch Krieg geführt, so komme dieses eben daher, dafs sie zugleich Menschen und Bürger sind, und in dieser ihrer aufser dem Christenthum liegenden menschlichen und staatlichen Eigenschaft auch der Kriegszustand seine Rechtfertigung finde, die sich nicht finden läfst, wenn man von der Idee eines Christlichen Staates, mit welcher soviel Mifsbrauch getrieben wird, auszugehen beliebt: denn damit wird man ihn doch nicht rechtfertigen wollen, dafs der Glaube mit den Waffen vertheidigt, die Liebe mit den Waffen erzwungen, die Hoffnung durch den

Kampf verwirklicht werden solle, oder dafs überhaupt Glaube, Liebe, Hoffnung durch Gewalt und Krieg gestützt und verbreitet werden können, Sätze die sich alle in sich widersprechend erweisen. Mifst man also an dem Mafsstabe der Christlichen Tugenden, um zu finden, ob die kriegerische oder die rein geistige Thätigkeit die erspriefslichere sei, so entzieht sich die erstere der Vergleichung ganz, weil sie, aufserhalb dieser Tugenden liegend, verschwindet. Gehen wir auf die allgemein menschlichen Cardinaltugenden zurück, welche die Hellenen für alle Zeiten gültig aufgestellt haben, so entwickelt der Krieg von diesen die, welche nicht ohne Grund ans Ende gestellt ist, die Tapferkeit; die erste ist die Weisheit, und ihr sind die mittleren, Besonnenheit und Gerechtigkeit, näher verwandt als der letzten: wie könnte man also behaupten, die kriegerische Thätigkeit sei erspriefslicher als die rein geistige, in welcher die Tugend der Weisheit sich entwickelt? Dafs ein in den Schätzen der Weisheit seiner Altvordern so bewanderter Geist wie Plutarch dies übersehen konnte, mufs billig befremden; aber auch dafs die Früchte dieses geistigen Lebens die des kriegerischen überdauern, hätte er am wenigsten aufser Acht lassen sollen, der nach diesen Früchten, die in ihrer Fülle vor ihm ausgebreitet lagen, mit Vorliebe greift und aus den Sprüchen der alten Weisheit Aehren- und Blumenkränze windet, er der da sah, dafs die Hellenische Kunst und Wissenschaft die Hellenische Thatkraft weit überlebte, und dafs die Hellenen, obgleich von den Römischen Waffen besiegt, auf dem Gebiete des Geistes sich den strengen Römer dienstbar gemacht, wie, was er freilich noch nicht ahnen konnte, später die Ueberwinder Roms die geistige Bildung der Besiegten annehmen mufsten und die Hellenen theils mittelbar theils unmittelbar die Lehrer der Welt geworden sind. Was fruchten endlich alle kriegerischen Grofsthaten, wenn sie nicht für werthvolle Güter gethan werden, die durch sie Schutz erhalten? welche Geltung hätten die Weltschlachten von Marathon und Salamis und Platää, wenn durch sie nicht das unschätzbare Gut der Freiheit und eine edlere Bildung gewahrt, wenn dadurch nur ein Barbarenthum befestigt worden wäre? Das ist das unsterbliche Verdienst des kriegerischen Heldenmuthes, den ich nicht gesonnen bin herabzusetzen, dafs er die edelsten Güter, vorzugsweise eben Werke der geistigen Thätigkeit, mit mächtigem

Arme schützt: setzen wir nicht den Erwerb dessen, was er schützt, schon voraus, so ist der Waffenglanz ein eiteler.

Der Einzige, dessen Ehrentag wir heute begehen — ein schwaches Zeugnifs, abgelegt von schwachen Kräften für einen starken Geist, der sich selber vollgültiger Zeuge ist — hat sich mit Vorliebe aus dem Alterthum genährt, dessen Heroen er geistesverwandt war: dafs er gern von diesem aus oder auf dieses zurück geht, gern seine Augen daran weidet, dieses gab mir die Berechtigung, die Ansicht eines geistreichen Griechen, dem auch er seine Aufmerksamkeit zugewandt, zum Ausgangspunkte einer ähnlichen Betrachtung zu machen, die sich bei der Person unseres Helden ungesucht darbeut. Friedrich hat viele Seiten menschlicher Thätigkeit und Tugend in seinem langen Leben vereinigt, er hat Wissenschaft und Kunst gefördert und selbst geübt, jegliche Art der innern Verwaltung, die Pflege des Wohlstandes überhaupt und insbesondere des Ackerbaues, der Gewerbe, des Handels, die Finanzen, Gesetzgebung und Rechtspflege, die auswärtigen Verhältnisse, das Heerwesen und den Krieg nach eigenen Einsichten geleitet; die äufsersten Gegensätze dieses umfassenden Wirkens, die entgegengesetzten Pole sind das Philosophische und das Kriegerische, welche schon Platon als schwer vereinbar bezeichnet hat und dennoch in seinen Wächtern des Staats vereinigt wissen will. Er ist nicht der erste ausgezeichnete Herrscher, der Staatskunst und Wissenschaft, Kriegskunst und Philosophie in sich verbunden hat: um minder hervorragende oder gar widerwärtige Beispiele zu übergehen, erinnere ich nur an die Gründer der Römischen Alleinherrschaft C. Iulius Cäsar und Octavianus Augustus, an Hadrian, der sich kaum soviel auf seine kaiserlichen Tugenden als auf seine rhetorisch-philosophischen Fertigkeiten zugute that, an M. Antoninus den Philosophen auf dem Thron, an den grofsen Hohenstaufen Friedrich den Zweiten; in kleinerem Mafsstabe, aber vielleicht um so reiner, erscheint die Verbindung dieser Gegensätze in weit fernerer Zeit in der Person des Samischen Melissos, der gegen Perikles eine Flotte in den Kampf führte und dabei eine Stelle in der Geschichte der speculativen Philosophie einnimmt, zugleich Admiral und Dialektiker. Kann Friedrich dem Grofsen eine solche Stelle wie dem Melissos nicht angewiesen werden, so ist ihm doch ein Einflufs auf die Richtung des Gedankens in seiner

27*

Zeit nicht abzusprechen, und er selbst hat sich, wie er sagt, statt aller Titel, deren die Deutschen Fürsten nach allgemeiner Meinung nicht genug haben könnten, mit dem Namen des Philosophen von Sanssouci genügen lassen, den er selber sich beigelegt hat*). Hat nun der Held sovieler heifsen Schlachten auf sein Philosophiren so grofses Gewicht gelegt, so ziemt es wohl zu betrachten worin seine Philosophie bestehe, die mit Poesie und Geschichtschreibung den Kreis seiner litterarischen Beschäftigung erfüllte, und diese Betrachtung ist besonders hier an ihrem Ort, da er zuerst die Philosophie in diese Akademie eingeführt und sogar zwei der von ihm eingesetzten Klassen als philosophische bezeichnet hat, die eine der speculativen Philosophie, die andere der Physik oder experimentalen Philosophie. Leicht knüpft sich hieran auch, zumal wenn man von Plutarchischen Parallelen herkommt, die Frage, ob seine rein geistige Wirkung seiner kriegerischen die Wage halte oder ob wir uns fortan nur an Friedrich den Meister des Krieges und den Sieger zu halten haben und der Philosoph von Sanssouci preiszugeben sei. Habe ich im Beginne dieses Vortrages die geistige Wirksamkeit Athens höher als die kriegerische gestellt, so ist es nicht meine Absicht, auch hier derselben Seite den Ausschlag zu geben; doch wurde ich überrascht als ich fand, dafs der grofse Mann selber sein Philosophiren seiner Kriegsthätigkeit vorgezogen haben soll. Unser correspondirendes Mitglied Hr. Bartholmèfs hat in der vortrefflichen philosophischen Geschichte dieser Akademie**), nachdem er von Friedrichs Philosophie wenig zu ihren Gunsten gehandelt, das Schlufsurtheil gezogen, dafs sie in jedem Lebensalter desselben der Eigenthümlichkeit und oft auch der Wahrheit ermangle; in der Regel Schüler oder Nachahmer von Voltaire und d'Alembert überschätze Friedrich, der sich allerdings anderwärts nur einen Liebhaber der Philosophie nenne, seine philosophische Werthgeltung (*sa valeur philosophique*), wenn er in seinen „*Mémoires sur la civilisation des différentes nations de l'Europe*“ von der Gesammtheit seiner Laufbahn sage: „Ich glaube, dafs, wenn man die Stimmen wägt, die Arbeiten des Philosophen höher als die des Kriegsmannes werden geachtet werden

*) Preufs Avertiss. zu Bd. X. der Werke Fr. d. Gr. S. XIII.

**) Bd. I. S. 322.

(*Je crois qu'en pesant les voix, les travaux du philosophe seront jugés supérieurs à ceux du militaire*)". Da ich weder eine solche Schrift des Königs noch in seinen bekannten Werken diese Stelle finden konnte, nahm ich meine Zuflucht zu Hrn. Preuſs, dessen Kenntniſs alles dessen, was Friedrich den Groſsen betrifft, bewundernswürdig ist: er hat wohl mit Recht erklärt, es seien die „*Mémoires historiques et critiques sur la civilisation de l'Europe aux XVIIe et XVIIIe siècles*" gemeint, welche von J. Alex. Borrelly, Mitgliede dieser Akademie unter Friedrich, im J. 1807 zu Paris herausgegeben und in Quérards „*France littéraire*" unter dem Artikel und Namen des königlichen Schriftstellers mit dem Bemerken aufgeführt sind, daſs sie vermöge der Zeit ihres Erscheinens in keiner Ausgabe seiner Werke enthalten sein könnten. Diesem Buche werden wir auf keinen Fall vertrauen dürfen*).

Der Zweck und die Grenzen einer akademischen Einleitungsrede rechtfertigen es, wenn ich, um Friedrichs Philosophiren zu bezeichnen, mich auf einige Andeutungen beschränke, ohne in die mannigfachen Einzelheiten seiner Aufstellungen einzugehen, und ohne überall seine verschiedenen Bildungstufen zu berücksichtigen, da ich mich zumal überzeugt habe, daſs seine Grundansichten sich in denselben weit weniger verändert haben als behauptet wird. Ich glaube nicht besser beginnen zu können als mit dem Schluſs seiner Vorrede zu dem Auszuge aus Bayle**), den er ums Jahr 1764 unter vielen Geschäften gemacht hatte: „Wenn der Mensch ein vernünftiges Thier ist, wie die Schule uns versichert, so müssen die Philosophen mehr Menschen sein als die anderen: so hat man sie auch immer als die Lehrer des menschlichen Geschlechts betrachtet, und ihre Werke, die der Katechismus der Vernunft sind, können sich nicht genug verbreiten für den Vortheil der Menschheit." Von der Jugend bis ins Alter hielt er viel auf das Formale der Philosophie, die Logik und eine logische Bildung; wie er die Wolfische Logik als Jüngling studirt hatte, so galt ihm diese noch im Alter, als er die Abhandlung über die Deutsche Litteratur schrieb, für die beste und klarste***). Preist er nicht minder die Rhetorik, die den Geist der Schüler methodisch mache,

*) S. hierüber Rede XXXVII.

**) Werke Bd. VII. S. 129.

***) Werke Bd. VII. S. 106.

die Erfindung der Gründe, die Anordnung und Verbindung der Gedanken, die Wahl der jedem Gegenstande angemessenen Schreibart lehre, die Kunst die Geister und Herzen zu bewegen, die Leidenschaften aufzuregen und durch das bloſse Mittel des Wortes zu herrschen; so weiſs er wiederum vortrefflich ihren Unterschied von der philosophischen Methode zu würdigen. Der Gebrauch, sagt er*), den die Redner und die Philosophen von der Logik machen, ist ganz verschieden; „der Redner befriedigt sich mit Wahrscheinlichkeit, der Philosoph verwirft alles auſser der Wahrheit"; was er zur Ausführung dieses Gegensatzes zwischen dem Gange des Philosophen und dem des gerichtlichen und geistlichen Redners sagt, ist im Ganzen meisterhaft entwickelt. Diese Aufmerksamkeit auf das Organon und die Methode ist etwas ächt philosophisches. Was nun das Speculative oder Metaphysische betrifft, so wird man von dem königlichen Philosophen kein neues System erwarten, und zufrieden sein, wenn er sich in der Geschichte der Philosophie denkend umgesehen hat, selbst wenn er häufig nur aus sehr abgeleiteten Quellen schöpfte. In der That legt er viel Gewicht auf die Geschichte der Philosophie, und will nicht, daſs man sich bei der Kenntniſs Eines Systems befriedige. Plato und Aristoteles lagen ihm allerdings ferner; aber mit den Lehren der jüngeren Akademiker, der Stoa und des Epikur war er ziemlich bekannt; ganz besonders war er ein groſser Bewunderer des Lucrez, und er achtete den Epikurischen Philosophen Gassendi. Von der mittelalterlichen Scholastik war sein Blick abgewandt; aber Descartes, Malebranche, Spinoza lagen nicht auſser seinem Gesichtskreise: die Hochachtung für Leibniz war so zu sagen ein Erbstück der Königlichen Familie, und entfernte er sich auch von dessen Lehrsätzen, so hält er ihn doch in hohen Ehren, erkennt auch in den Verirrungen, in den systematischen Visionen, in welche seine Einbildungskraft ihn hineingezogen habe, den groſsen Geist**). Der Wolfischen Philosophie, nicht bloſs der erwähnten Wolfischen Logik, war er in seiner Jugend ergeben, und niemals hat er alle Achtung vor Christian Wolf abgelegt, auch nicht seitdem er vorzüglich durch Voltaire's Einfluſs von der groſ-

*) Bd. VII. S. 128.

**) Ebendas. S. 118 und anderwärts ähnlich.

sen Verehrung desselben zurückgekommen und die lästige Weitschweifigkeit und Plumpheit der Wolfischen Darstellung der geistreichen Leibnizischen gegenüber ihm zuwider geworden war*). Im Laufe der Zeiten hat er sich mehr dem Empirismus zugeneigt: Locke wurde ihm „der einzige der Metaphysiker, der die Einbildungskraft dem gesunden Sinn opferte, der Erfahrung folgt soweit sie ihn führen kann, und klüglich anhält, wenn dieser Führer anfängt ihn zu verlassen"**). Bacon, Galilei, Newton werden nunmehr vorzüglich von ihm gepriesen. Insbesondere sprach ihn aber die dialektisch-skeptische Methode Bayle's an, der auch die Aufmerksamkeit der geistreichen Königin Sophie Charlotte neben Leibniz sehr in Anspruch genommen hatte; ihn nennt er den ersten Dialektiker Europa's***). „Wenn wir", sagt er†), „Hrn. Bayle mit seinen Zeitgenossen vergleichen, mit Descartes, Leibniz, obgleich schöpferischen Geistern, oder mit Malebranche, wird man ihn, wir wagen es zu sagen, diesen berühmten Männern überlegen finden, nicht weil er neue Wahrheiten entdeckte, sondern weil er sich niemals von der Richtigkeit und Genauigkeit des Denkens entfernte, und weil er die Folgen der Grundsätze (*les conséquences des principes*) am besten entwickelt hat." So nahm er, angemessen der Zeit, in welcher die tiefere Speculation erloschen war, die Wendung auf eine Kritik der dogmatischen Systeme, mit denen er sehr leicht fertig wird††). Sagen die Stoiker, die menschlichen Seelen seien Theile der göttlichen, so liege darin, so erhaben der Gedanke sei, ein Widerspruch: der Mensch müfste dann unendliche Erkenntnifs haben, die er nicht hat, und wäre Gott in den Menschen, so ergäbe sich, dafs der Englische Gott sich gegen den Französischen und Spanischen schlage, dafs die verschiedenen Theile oder Seiten der Gottheit sich wechselsweise zerstörten und alle Laster und Verbrechen göttliche Werke würden. Die Epikurische Gleichgültigkeit und Ruhe der Götter widerspreche der göttlichen Natur. Das System der vorausbe-

*) Werke Bd. I. S. 231. II. S. 38 f. Vergl. eine andere Art Spott über Wolf Bd. IX. S. 119.

**) Werke Bd. VII. S. 112. IX. S. 119.

***) Bd. VII. S. 107.

†) Bd. VII. S. 125.

††) Besonders Bd. VII. S. 110 fg.

stimmten Harmonie sei ein Roman eines grofsen Genius, Spinoza auf dieselbe Art wie die Stoiker leicht zu widerlegen; Malebranche's Lehre führe zu der unhaltbaren der Stoiker von einer Weltseele zurück, wovon alle belebten Wesen Theile seien, vermische die Geschöpfe mit dem Schöpfer und mache aus dem Menschen ein Automat, welches von dem höchsten Willen bewegt werde*). Das bedenklichste, was man in Friedrichs Ansichten finden könnte, ist eine Hinneigung zum Materialismus. Seine im J. 1752 in der Akademie gelesene Gedächtnifsrede auf La Mettrie nimmt diesen frivolsten, von aller Scham entblöfsten sittenlosen Materialisten und Atheisten lebhaft in Schutz. „Hr. La Mettrie", heifst es unter anderem, „wurde von einem hitzigen Fieber ergriffen: eine Krankheit ist für einen Philosophen eine Schule der Physik; er glaubte zu erkennen, dafs die Fähigkeit zu denken nur eine Folge der Einrichtung der Maschine sei und dafs die Störung der Getriebe beträchtlichen Einflufs auf diesen Theil von uns habe, welchen die Metaphysiker die Seele nennen:**) so habe er kühn die Fackel der Erfahrung in die Finsternifs der Metaphysik getragen und nur Mechanik gefunden, wo andere ein über die Materie erhabenes Wesen vorausgesetzt hatten." Und weiterhin: „Hr. La Mettrie, nachdem er die Hospitäler und die Kranken aus dem Gesichte verloren, gab sich ganz der speculativen Philosophie hin: er schrieb seinen „*Homme machine*", oder vielmehr er warf einige starke Gedanken über den Materialismus auf das Papier, die er ohne Zweifel sich vorgesetzt hatte in Ordnung zu bringen." Diese Schrift habe Leuten mifsfallen, welche von Standes wegen erklärte Feinde der menschlichen Vernunft seien; da er defshalb wie früher in Frankreich, so damals in Holland verfolgt worden, habe die Eigenschaft eines Philosophen und eines Unglücklichen genügt ihm in Preufsen eine Freistatt und ein Königliches Gehalt zu erwerben. Die Grille des Königs, diesen seinen Vorleser und Spafsmacher zu loben, welchen d'Alembert, d'Argens, Diderot und selbst Voltaire preisgaben, reicht nicht hin, um den König eines an die Ausschweifungen des La Mettrie grenzenden Materialismus zu zeihen; sie scheint vielmehr aus einer nicht seltenen Mischung

---

*) Bd. VII. S. 126.

**) Vergl. Friedrichs Aeufserung in einem Briefe an d'Argens, Werke Bd. XIX. S. 262.

von Gutmüthigkeit und Duldung mit erbitterter Bosheit entsprungen zu sein, welcher letzteren in dieser Gedächtnifsrede freier Lauf gegen die Theologen und die Geistlichkeit gelassen ist. In einem Briefe an Voltaire*) schreibt Friedrich im J. 1775: „Ich bin sehr sicher, dafs ich nicht doppelt bin: also betrachte ich mich als ein einziges Wesen. Ich weifs, dafs ich ein materielles, belebtes, organisirtes Wesen bin, und welches denkt; daraus schliefse ich, dafs die Materie denken kann, so gut als sie die Eigenschaft hat elektrisch zu sein." „Ich lege den Gedanken den fünf Sinnen bei, welche die Natur uns gegeben hat." Das ist allerdings etwas stark und ich glaube kaum, dafs er dies mit voller Ueberlegung gesagt hat. „Wenn das Blut mit zu grofser Heftigkeit im Gehirn kreist, wie bei den Betrunkenen oder in hitzigen Fiebern, verwirrt es, verkehrt es die Ideen; wenn sich eine leichte Verstopfung in den Nerven des Gehirns bildet, veranlafst sie den Wahnsinn; wenn ein Wassertropfen sich in der Hirnschale ausbreitet, folgt der Verlust des Gedächtnisses; wenn ein Tropfen aus den Gefäfsen getretenen Blutes das Gehirn und die Verstandesnerven drückt, so haben wir die Ursache der Apoplexie." Diesen Einflufs des Körpers auf das Geistige, die Abhängigkeit des letzteren von dem sinnlichen Organismus kann niemand läugnen: von dem Zugeständnifs dieser Erfahrung ist aber der Weg zum völligen Materialismus noch sehr weit, und zunächst erhellt mir aus des Königs Worten nur, dafs er nicht einen Dualismus des Geistes und der Materie annahm, noch nicht, dafs er der Materie die Priorität zusprach. Doch finden sich in seinen Werken allerdings sehr bedenkliche Stellen, wenn man anders jede in einem Brief oder Gedicht hingeworfene Aeufserung für entscheidend halten will; ich habe von diesen bereits früher gehandelt**) und überlasse andern das Endurtheil. Die gröfste Unwahrheit ist es, wenn man ihn für irgend einen Zeitraum oder Zeitpunkt seines Lebens des Atheismus beschuldigt. „Alles", sagt er***), „bis auf das Wachsthum eines Grashalmes, beweiset die Gottheit, und wenn der Mensch eines Grades der Intelligenz geniefst, den er sich nicht selber gegeben hat, mufs um so mehr das Wesen, dem er

*) Friedrichs Werke Bd. XXIII. S. 357.
**) Vergl. meine Rede über Friedrich vom J. 1842 S. 16 [oben S. 296].
***) Werke Bd. VII. S. 111.

alles zu verdanken hat, ein unendlich tieferer und unermefslicherer Geist sein.“ Seine Widerlegung des verrufenen Systems der Natur setzt diese seine Ueberzeugung vollends ins klare; fand er erst im J. 1770 diesen Anlafs sie herauszustellen, so ist man nicht berechtigt dies als Umkehr zu betrachten. Spricht er öfter davon, dafs der Zufall die Begebenheiten lenke, so hat er hiermit, wie ich anderwärts gezeigt habe, nur unsere Unkenntnifs der Ursachen bezeichnet. Man hat gefragt: ist er Deist oder Theist oder Pantheist gewesen? Die beiden ersten Bestimmungen hat er schwerlich unterschieden: Gott ist ihm die dem Weltall vorstehende letzte Ursache, die höchste Intelligenz und das schlechthin Gute; und der leichte pantheistische Anflug seines Denkens war sowenig tief gewurzelt, dafs er sich in verschiedenen Zeiten sehr bestimmt nicht allein gegen Spinoza, sondern sogar gegen die Stoiker und Malebranche erklärt. Eine persönliche Unsterblichkeit hat er nicht gehofft: dies hängt aber nicht nothwendig mit gemeinem Materialismus zusammen, ist in ihm mit erhabener Seelengröfse, mit der Ergebung einer Selbstaufopferung verknüpft und ohne Einflufs auf sein praktisches Verhalten. Sieht man endlich auf seine Sittenlehre, so ist sie kein folgerecht abgeleitetes noch auch von Widersprüchen freies System, aber trotz dem, dafs er die Selbstliebe als ihr Princip hingestellt, ist sie von Selbstsucht frei und enthält reine und erhebende Grundsätze, die durch die ganze Reihe seiner philosophischen Schriften verbreitet sind. Statt aller Ausführungen genüge der eine Satz*): „Die Philosophie lehrt uns unsere Pflicht zu thun, unserem Vaterlande treu zu dienen um den Preis unseres Blutes, unserer Ruhe, ihm unser ganzes Wesen zu opfern.“ Und so hat er nicht blofs gedacht, so hat er gehandelt. Dieser Geist heroischer, an Kodros und Regulus und ähnliche Helden erinnernder Selbstentäufserung weht uns besonders aus der denkwürdigen, eigenhändig von ihm geschriebenen geheimen Instruction an den Grafen Fink von Finkenstein vom 10. Januar 1757 entgegen, welche in den letzten Tagen von der Königl. Verwaltung der Staatsarchive in getreuer Nachbildung herausgegeben worden und bereits in öffentliche Blätter übergegangen ist. Hier sagt er wörtlich: „Wenn ich das Mifsgeschick haben

*) Brief an Voltaire in den Werken des Königs Bd. XXIII. S. 53.

sollte, vom Feinde gefangen genommen zu werden, so verbiete ich dafs man die mindeste Rücksicht auf meine Person nehme; und dafs man das in den mindesten Betracht ziehe, was ich aus meiner Haft schreiben könnte. Wenn ein solches Unglück mir begegnen sollte, will ich mich für den Staat opfern, und man soll meinem Bruder gehorchen, welcher sowie alle meine Minister und Generale mit ihrem Kopfe mir dafür verantwortlich sein werden, dafs man keine Provinz noch Lösegeld für mich anbieten und dafs man den Krieg fortsetzen wird, indem man alle seine Vortheile ganz so verfolgt, als wenn ich niemals in der Welt gewesen wäre." Wer, ein König, die Eigenliebe so verstand, mochte sie immerhin als Princip der Sittenlehre hinstellen. Uebrigens wie eifrigen Antheil er auch an den Speculationen genommen, zieht er sich mehr und mehr auf das Praktische zurück, weil man von den Metaphysikern nur die Unbegreiflichkeit vieler Dinge lerne, welche die Natur aufser der Tragweite unseres Geistes gestellt habe; der Mensch sei mehr zum Handeln als zum Erkennen bestimmt; lernen zu erkennen sei oft nur lernen zu zweifeln; eine weise Vorschrift sei es die Aristoteles seinen Schülern gegeben: „der Zweifel ist der Anfang der Weisheit"*). Aber darum verzichtet er nicht auf das Denken. Sagt einer: „Aber warum soll man seine Zeit verlieren mit der Erforschung der Wahrheit, wenn diese Wahrheit sich aufser der Tragweite unseres Kreises befindet?" so erwiedert er, „dafs es eines denkenden Wesens würdig ist, wenigstens Anstrengungen zu machen, um sich daran anzunähern, und dafs, wenn man sich treulich diesem Studium hingiebt, man daraus unfehlbar den Gewinn zieht, sich von einer Unendlichkeit von Irrthümern zu befreien. Wenn euer Feld nicht viele Früchte hat, so wird es wenigstens keine Dornbüsche tragen und geeigneter werden zu gutem Anbau**).

Der Sprachgebrauch unterscheidet den Weisen und den Philosophen: jener ist zugleich mehr und weniger als dieser, mehr indem nach dem Wortverstande die Weisheit von ihm erlangt ist, während sie dieser erstrebt, weniger indem die Weisheit eine einfache Beschaffenheit oder Tugend des Geistes ist, die Philosophie

*) Werke Bd. VII. S. 126. Bd. X. S. 97. Vergl. Bartholmèfs Philos. Gesch. d. Berl. Akad. Bd. I. S. 300.

**) Werke Bd. VII. S. 127.

aber eine vielgegliederte Technik der Vernunft und wenigstens in einem Zeitalter, welches nicht mehr in den Anfängen steht, vielseitige Wendung des wissenschaftlichen Denkens und weiten Umfang desselben, sowie die mannigfachsten Kenntnisse erfordert. Mag man die Weisheit eines Solon und anderer aus der jugendfrischen Zeit der sogenannten sieben Weisen noch so hoch schätzen, so würde man Friedrich den Grofsen zu niedrig stellen, wenn man ihm blofs wie jenen eine edle Lebensweisheit zuschreiben wollte, und dazu noch die autokratische Herrscherkraft eines Pittakos oder Periander, der nicht unbestritten als einer der Sieben galt. Wie schon dieser sehr unvollständige Bericht lehrt, hat Friedrich über die gröfsten Fragen der Philosophie, nicht ohne Kenntnifs der wichtigsten von den Meistern aufgestellten Ansichten, mit nie befriedigter Wifsbegierde und stets regem vorurtheilsfreiem Forschungstriebe, der sich nach allen Seiten hin ausdehnte, nachgedacht: kein Fürst vor ihm, soweit meine Kunde reicht, hat eine solche Macht des Gedankens entwickelt. Wer soviel über soviele Theile des Wissens gedacht hat wie er, durfte sich wohl, auch ohne ein eigenthümliches, in sich übereinstimmendes System in schulgerechter Form zu haben, einen Philosophen, den Philosophen von Sanssouci nennen, und ich glaube nicht, dafs ihn die frühere Wahl dieses Titels gereut hatte, als er ihn später mit dem andern des Eremiten von Sanssouci vertauschte. Friedrich war durch und durch Denker; in der Thätigkeit des Denkens, wozu ich auch die Poesie rechne, bestand seine Ruhe, sein Leben ohne Sorge. Wenn anderen die Winterquartiere die Zeit sinnlicher Erlustigung waren, studirte und dichtete er während derselben; die angestrengtesten staatsmännischen und kriegerischen Geschäfte zogen ihn nicht von der Litteratur ab. Während der Belagerung von Schweidnitz im J. 1762 studirte er von Grund aus das grofse Werk des Fleury über die Kirchengeschichte; im Sommer des Jahres 1761, welches seinen Waffen so verderblich war, las er im Feldlager die acht Bände des Bernier über Gassendi's Philosophie mit einer Theilnahme und einem Eifer, dafs er in einem Briefe vom 2. Juli an den Marquis d'Argens über den Eindruck, den die einzelnen Theile, die Physik, die Astronomie, die Sittenlehre, namentlich der Artikel über die Freiheit auf ihn gemacht, berichten kann, und zwar in einem Zeitpunkte, wo er hinzusetzen mufs:

„Ich habe mich beeilt zu enden, aus Furcht, daſs dieser Laudon, der sicherlich kein Philosoph ist, meine Studien grob unterbrechen möchte.“ *) Diese bewundernswürdige Verbindung der Studien mit dem bewegtesten Leben wie seine Unerschrockenheit auf dem Schlachtfelde und seine Fassung im Unglück zeigt uns die wahrhaft philosophische Erhabenheit des Mannes über die Begebenheiten; die erstere läſst uns auch begreifen, wie er sich den Grundsatz bilden konnte, die Wissenschaften und Künste machten die Menschen nicht, wie man gewöhnlich glaubt, ungeschickt für die Geschäfte. „Der tüchtige Geist“, sagt er **), „macht dieselben Fortschritte in allen Gegenständen, welche er umfaſst. Die Wissenschaften, weit entfernt ihn zu schwächen, geben in allen Bedienungen denen, die sie pflegen, einen neuen Glanz. Die groſsen Männer des Alterthums bildeten sich unter der Vormundschaft der Litteratur, wenn ich mich dieses Ausdrucks bedienen darf, ehe sie sich mit den Würden des Staates befaſsten; und was dazu dient den Geist aufzuklären, den Kreis der Kenntnisse zu erweitern, bildet sicherlich Leute, die zu jeder Art von Bestimmung geeignet sind.“ Er liebte und pflegte die Wissenschaften nicht bloſs wie ein Herrscher sondern wie ein Gelehrter; sind die Rathschläge, die er den Fachgelehrten über die Methode giebt, nicht gerade von groſser Bedeutung, so hat er doch viele Mängel des Deutschen Gelehrtenwesens, selbst bei seiner Unkenntniſs der Fortschritte der Deutschen Litteratur, richtig erkannt, sich aber jeder Einmischung in die Lehrfreiheit enthalten. Doch ich würde kein Ende finden, wenn ich die Stellung des Königs zur Philosophie und zur Wissenschaft überhaupt in allen Beziehungen auch nur berühren wollte: nur sein Verhalten zur Religion und positiven Theologie darf ich nicht verschweigen. Da indeſs dieses oft besprochen und ganz kürzlich in einem Aufsatze über „Preuſsen und das protestantische Princip“ ***) seine Ansichten von Priesterherrschaft und Christenthum, Papstthum und Reformation, Katholicismus, Jesuitismus und Verhältniſs zwischen Kirche und Staat zusammengestellt worden, so sage ich hierüber nur so viel. Friedrich, ganz Denker, fand in seinem Denken nicht den speci-

*) Werke Bd. XIX. S. 239 fg.

**) Werke Bd. VII. S. 7.

***) Minerva Sept. 1853.

fisch dogmatischen Begriff der Offenbarung; er mifstraute der Metaphysik der Vernunft, und setzte nicht an ihre Stelle eine Metaphysik des geschichtlich überkommenen Glaubens. Er bekennt die Sittenlehre des Evangeliums, erklärt die Christliche Moral für die Vorschrift seines Lebens, achtet die Christliche Frömmigkeit. Verehrungsvoll sagt er von seinem Lehrer Duhan*): „Er starb mit dem Muthe eines Philosophen und mit der Frömmigkeit eines Christen": gewifs sind diese Worte die seinigen, wenn auch die Stellen dieser Gedächtnifsrede, die in seinem Munde ein Uebermafs von Selbstlob wären, von akademischer Hand eingeschoben sein dürften. Er ist nicht Widersacher der Religion und dessen was ihm als ächtes Christenthum erschien**); er vertheidigt die Christliche Religion mit Wärme gegen das System der Natur; aber er bekämpft den Aberglauben und den Mifsbrauch der Religion. die falsche Dialektik, Anmafsung, Herrschsucht, Verfolgungsucht des Priesterthums. Hatte selbst sein Vater, ein einfacher kirchlich frommer Mann, den unduldsamen Streit über die Unterschiede des Lutherischen und reformirten Bekenntnisses Pfaffengezänk genannt, so erklärt sich Friedrich umfassender gegen alle Unduldsamkeit. Dafs er im Kampfe wider die früher herrschende Richtung bisweilen durch Schärfe und Bitterkeit mit königlichem Freimuth über das Mafs hinausgegangen und namentlich das Geschichtliche des Christenthums nicht mit geziemender Achtung behandelt hat, gebe ich zu, und besonders giebt in dieser Hinsicht das Vorwort zu dem Auszug aus Fleury Anstofs. Ihm mufs es jedoch nicht so erschienen sein: denn diese Schrift ist im Mai 1766 zu Berlin bekannt gemacht, und gleich den nächsten 13. August schreibt er***) an Voltaire, die Duldung müsse sich nicht dahin ausdehnen, der Frechheit und Ausschweifung junger Unbesonnener eine Berechtigung zu geben, welche kühn gegen das losgehen, was das Volk verehrt. Mögen wir in jener Ueberhebung seinen Antheil an dem Gebrechen der Zeit erkennen, der auch der gröfste Geist seinen Tribut zollt, so glaube man doch

*) Werke Bd. VII. S. 12.

**) Dies ist mit Recht auch von Hrn. Ch. de la Harpe in der Abhandlung „*Étude sur les oeuvres philosophiques de Frédéric le Grand*" (Berlin 1848. in dem Programm des *Collége français*) S. 41 hervorgehoben.

***) Werke Bd. XXIII. S. 104.

nur nicht, eine spätere Zeit schreite vor, wenn sie an die Stelle des einen Gebrechens ein anderes setzt und etwa aus der Hypersthenie des Geistes in eine Asthenie verfällt. Die Gesundheit der Seele wie des Leibes besteht in der harmonischen Mitte.

Friedrich war ein Mann aus Einem Gufs. „Ich bin sehr sicher, dafs ich nicht doppelt bin“, sagt er freilich in ganz anderer Beziehung; aber dasselbe gilt von ihm in einem viel höheren Sinn. Seine strategische Einsicht und sein Heldenthum, seine staatsmännische Klugheit und Weisheit, seine Charakterfestigkeit und Herrscherkraft, sein philosophisches Denken, alles wurzelt untrennbar in der einen und ungetheilten Geistesgröfse, in seiner eigensten persönlichen Tugend. Reifsen wir nicht auseinander, was so innig verknüpft war, so innig verknüpft, dafs selbst das Feldlager zugleich sein Museum war. Werfen wir also den Philosophen von Sanssouci nicht weg, um blofs den Helden und König zu behalten. Ich bin, wie ich schon angedeutet habe, weit entfernt seine Philosophie seinen Thaten vorzuziehen; soll aber einmal erwogen werden, wie sich der Werth beider gegen einander verhalte, so frage ich: was haben seine Thaten, was hat sein philosophisches Denken erwirkt? Hätte seine politische und kriegerische Thätigkeit nur ein jenseits der Grenze bedeutungsloses Preufsen geschützt, vergröfsert, gestärkt, so wäre sie nicht weltgeschichtlich: aber er hat Preufsen zu der Höhe erhoben, auf welcher es als Grofsmacht an der Lenkung der Europäischen Geschicke selbständig theilnimmt, ohne Zweifel mit einem eigenthümlichen politischen Beruf, den zu bestimmen nicht dieses Ortes ist. Und was ist der innerste Kern seines philosophischen Denkens? Wahrlich nicht diese oder jene Ueberzeugungen und Behauptungen, in denen wir ihm beistimmen mögen oder nicht: denn er hat von niemand gefordert seine Meinungen anzunehmen; es ist die geistige Freiheit, die auch die religiöse in sich schliefst, die Freiheit des Denkens und des Glaubens, der Forschung und Untersuchung, die Verwirklichung der Menschlichkeit, Gerechtigkeit, Sittlichkeit im Staate, der Geist des religiösen Friedens und der Duldung innerhalb der Grenzen dessen was eines guten Bürgers ist. Diesen Geist hat er wahrhafter und kräftiger als irgendwer vor ihm vom Throne verkündet, gleichfalls ein weltgeschichtliches Princip, welches weit hinausreicht über seinen Staat und

seine Zeit. So in beiden zum Vergleich gestellten Wirkungskreisen weltgeschichtlich geworden, hat er dem Reiche dieselbe doppelte weltgeschichtliche Bedeutung gegeben, und beide Seiten derselben sind meines Erachtens wie in seinem Geist so in diesem Staate dergestalt verschwistert und verwachsen, dafs der Bestand beider in ihrer Wechselwirkung bedingt und begründet ist. In diesem einheitlichen Begreifen seines Wesens werden wir den grofsen Fürsten, zu dessen Feier wir heute hier versammelt sind, würdig ehren, und zugleich in ihm den edlen König unsern Herrn, der seines gröfsten Vorfahren Geist und Kraft verstanden hat anzuerkennen und in Ehren zu halten.

XXXIV.

Zur Begrüfsung der Herrn Haupt und Kiepert als neu eingetretener Mitglieder der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften in der öffentlichen Sitzung derselben zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 6. Juli 1854.

Wer auf der gegenwärtigen Entwickelungstufe der wissenschaftlichen Bildung erspriefsliches leisten will, ist fast nothwendig dahin gewiesen, sich in die Ergründung eines Besonderen zu vertiefen, weil die Wissenschaft allmälig einen unermefslichen Umfang gewonnen hat, in welchem sich, wer von Anfang an auch nur einen bedeutenden Theil des Ganzen umfassen wollte, wie in einem endlosen Raume verlaufen oder verlieren würde. Ein besonderes nur nicht zu eng gemessenes Feld giebt dagegen dem Studium eines jeden einen freigewählten eigenthümlichen Mittelpunkt, von welchem aus er vermöge des Zusammenhanges aller Theile und Zweige des Wissens nach allen Seiten sich ausdehnen mag, soweit seine Kräfte reichen und sein geistiges Auge trägt. Dieser allgemeine Zusammenhang der Wissenschaften, von welchem oft gesprochen wird, mag dem Beginnenden als ein herkömmlicher Gemeinplatz und eine erst zu erweisende Voraussetzung erscheinen; je weiter wir aber fortschreiten, desto klarer wird er uns, und desto mehr erkennt man eben defshalb, dafs wenn überhaupt unser Wissen wegen der Beschränktheit des menschlichen Geistes Stückwerk bleiben mufs, es auch darum Stückwerk ist, weil jede Besonderheit erst im Lichte des Ganzen und der Allgemeinheit ihre volle Bedeutung erlangt. Es ist zunächst dieser Gedanke, der mich veranlafst, Ihnen, hochgeehrte Mitglieder der Akademie, die soeben als kürzlich eingetretene gesprochen haben, nicht Mann gegen

Mann zu antworten, sondern Eine Erwiederung an beide zu richten; denn von dem Zusammenhange der wissenschaftlichen Bestrebungen aus erscheinen mir Ihre Studien, die auf den ersten Blick weit von einander zu liegen scheinen, sehr nahe verknüpft. Sogar wenn der eine von Ihnen ein Naturforscher, der andere der Erforschung dessen, was der menschliche Geist erzeugt hat, zugewandt wäre, würde ich diese Zusammenfassung unbedenklich finden; um so mehr denn, da ich Sie beide von dem gemeinsamen Bande der Philologie umschlungen erachte. Auch in dieser finden wir die nothwendige Trennung verschiedener Gebiete, und zwar nach mehr als Einem Theilungsgrunde; was soeben von dem ersten unserer neuen Genossen angedeutet worden. Den einen Theilungsgrund bilden die Zeiten und Länder oder Völker: dafs Einer die Betrachtung dieser aller mit gleicher Neigung und gleichem Erfolge umfasse, ist nicht blofs schwierig sondern unmöglich. Das Gedeihen der Wissenschaften erfordert, dafs viele sich in die Arbeit theilen: das Ganze der Wissenschaft besteht der Ausdehnung nach nicht in Einem Geist, sondern in allen, wie die Natur nicht in Einem Organismus, auch nicht in Einem Weltkörper allein, sondern in dem All. Wohl aber sind wir, derselben Vergleichung folgend, zu der Forderung berechtigt, dafs jede wissenschaftliche Bestrebung das Bild der Wissenschaft als einer einzigen und ungetrennten mikrokosmisch abspiegele, und in jeder Besonderheit das Ganze und Allgemeine intensiv enthalten sei; und die Theilung der Arbeit darf nicht den Grad einer völligen Scheidung der Gebiete erreichen. Die Zeit ist ein ununterbrochener Strom, der durch keine scharf abschneidende Epochen gehemmt und gedämmt wird; das Antike, das Mittelalterliche, das Moderne folgen auf einander in stetigem Zusammenhang: wer könnte sich so in der Betrachtung des einen festsetzen, dafs er eigensinnig und hartnäckig allem anderen seine Augen verschlösse? Und die Völker, abgerechnet wenn sich eines mit einer Sinesischen Mauer umgiebt, die doch am Ende selber auch übersprungen wird, üben auf einander eine gröfsere oder geringere Wirkung; und weder wer der Erforschung des Morgenländischen sich widmet, noch wer die abendländische Bildung, namentlich die Hellenische seiner Betrachtung unterwirft, kann ungestraft sich auf sein eigenes engeres Feld beschränken. Mit Freuden begrüfse ich daher Sie, den ersteren

der Sprecher, der Sie mit den Studien des Alterthums, insbesondere des Römischen, welches jetzt fast mehr als das Griechische der Pflege bedarf, das Mittelalterliche, und mit den Griechischen und Römischen die Germanischen Studien verbunden haben, denen unsere Akademie als eine Deutsche, und überdies nach dem Beispiele des Mannes, dem die heutige Feier gilt, innerlich verpflichtet ist ein weiteres Feld zu eröffnen. Mit Freuden bewillkomme ich ebenso Sie, dessen ausgedehnte geographische Arbeiten den Schauplatz der alterthümlichen Menschheit mit dem unserer heutigen Geschichte, getrennt und verbunden, vor uns ausbreiten, mit gleichmäfsiger Kraft das Morgenländische und Abendländische, ja den ganzen Erdkreis umfassen, und gegründet auf eine umfassende Gelehrsamkeit und auf die in Ihrem Fache vielleicht mehr als in irgend einem anderen in diesem Jahrhundert neu angewachsenen Hülfsmittel, unvergleichlich höher stehen als die von Ihnen dennoch nicht vergessenen von dieser Akademie früher ausgegangenen Leistungen dieser Art. Auch auf den zweiten Theilungsgrund, den ich mit Uebergehung minder bedeutender noch herausheben will, haben Sie, verehrter Herr College Haupt, schon aufmerksam gemacht, ich meine denjenigen, welcher nicht in dem Gegenstande, sondern in der Thätigkeit der Betrachtung und Behandlung liegt. Sie haben den Unterschied hervorgehoben der philologischen Kritik einerseits, welche untrennbar sei von der Erforschung des Individuellen, von dem Eindringen und nachempfindenden Einleben in die Persönlichkeit der alten Schriftsteller, und anderseits des Strebens nach der Erkenntnifs des Allgemeinen, und nicht unterlassen zugleich anzudeuten, wie auch dieser Unterschied durch die Beziehung des Einzelnen und Besonderen auf das Ganze und Allgemeine aufgehoben werde. Beide Seiten sind mannigfachen Mängeln und Fehlern unterworfen, die wenn nicht ausschliefslich, doch gröfstentheils darin wurzeln, dafs jede von beiden einseitig verfolgt wird. Es ist ein seltsamer und doch unläugbarer Widerspruch, dafs in der philologischen Forschung das Besondere nicht ohne das Allgemeine begriffen, und wiederum das Allgemeine nur durch die Anschauung und innere Verknüpfung möglichst vieler Einzelheiten ergriffen werden kann; in der Lösung dieses Kreises finde ich die eigentliche Aufgabe der philologischen Kunst, die eben darum

um so mehr der Regel und Methode bedarf, auf welche Sie mit Recht ein grofses Gewicht legen. Wir haben wie alle Erfahrungswissenschaft viele mechanische und in gewissem Sinne technische Arbeit nöthig, und ihre Unterlassung, zu welcher der geistvollere leicht geneigt ist, rächt sich oft empfindlich; wir bedürfen der Sammlung und Sichtung unendlicher Einzelheiten, über welcher man leicht, um mit Ihnen zu reden, die Gründe der Erscheinungen ins Auge zu fassen versäumt. Wir verirren uns, oft angewiesen auf die Divination, deren gelungene Erfolge der Triumph unserer Kunst sind, leicht in das von Ihnen getadelte subjective Meinen und Vermuthen, an welchem die heutige philologische Kritik wieder stark kränkelt. Zur Vermeidung dieser Abwege führt uns die Regel und Methode, welche ein Werk der Besonnenheit ist und zu besonnener Thätigkeit leitet; aber die Grundlage alles methodischen Verfahrens ist die sichere Anschauung, die von subjectivem Vorstellen befreit sich objectiv in den jedesmaligen Gegenstand versenkt, und diese, inwiefern sie nicht blofs Naturgabe ist, setzt eine aus vielen in uns aufgenommenen Elementen gewonnene Erkenntnifs des Geistes der Zeiten und der Völker und der gebildetsten in und unter ihnen voraus, also in der Betrachtung des Besonderen schon das Allgemeine. Jene zweite Richtung, die Sie eben als die auf dieses Allgemeine bezeichnet haben, ist auf ihrer höchsten Stufe die Richtung des philosophischen Gedankens. Heutzutage freuen sich viele daran, dafs, wie sie glauben, das Philosophiren immer mehr abnehme, und jubeln darüber, dafs die Philosophie bald werde zu Grabe getragen sein: das heifst für mich nichts anderes, als sich darüber freuen, dafs das Licht der Menschheit bald werde ausgelöscht sein. Ist die Philosophie die Trägerin des Allgemeinen und des Idealen, und hat das Besondere und Reale keinen Werth, wenn ihm nicht das Allgemeine und Ideale einwohnt, so dürfen wir nicht abgehen von der alten Forderung, dafs aller Wissenschaft der philosophische Gedanke einwohnen soll: jene Gegensätze sollen in der Einheit einer höheren Harmonie wie Seele und Leib in einander leben. Nur wird diese Durchdringung nicht damit erreicht, dafs man die thatsächlichen Einzelheiten in das Bette eines Systems reckt und streckt oder durch willkürliche und phantastische Constructionen in die Idee aufzulösen sucht: diese

Täuschungen zu zerstören ist das Geschäft der Kritik, die keinesweges, wie man ihr oft vorwirft, verneinend ist, sondern mit der Verneinung des Falschen das Wahre bejaht. Sie haben sich nach eigener Schätzung auf die Seite der Kritik gestellt, die Sie mit Mafs und Besonnenheit üben, auf einer Grundlage, die Sie Nachempfindung nennen, ich Anschauung, verschiedene Namen für dasselbe oder nahe dasselbe: aber ich erlaube mir, Ihre Anspruchlosigkeit zurückweisend, ohne Ihre und meine Bescheidenheit zu verletzen die Bemerkung, dafs man das Allgemeine und Philosophische besitzen kann ohne viel davon zu reden, und dafs nicht selten die, welche es viel im Munde führen, nicht das wahre vom wahren Besonderen erfüllte Allgemeine haben, sondern nur leere Fächer und Schematismen, hohle Formeln und gestaltlose oder abgemagerte Abstractionen, eitle Träume und Wahngebilde. Und Sie, unser neuer d'Anville, Sie werden mir gestatten, dafs ich Sie gleichfalls zu den Philologen in meinem Sinne des Wortes rechne, und zwar zu denjenigen, die es verstehen jene Gegensätze in Harmonie aufzulösen. Ihr Studium ist noch mehr mit einer angestrengten und zeitraubenden Technik verbunden, der Sie vom ersten Jünglingsalter an mit Auszeichnung obgelegen haben; aber Sie haben dieselbe von Anbeginn mit wissenschaftlichem Sinn geübt. Auch auf Ihrem nächsten Gebiete hat die Vermuthung weiten Spielraum, obgleich die mathematische Grundlage der Geographie ihn etwas einschränkt; ein Vortheil, den die übrigen Philologen sich nur dadurch erwerben können, wenn sie selber sich etwas durch Mathematik bilden, ohne jedoch, was freilich leicht geschieht, die Fähigkeit freierer Combination zu schwächen. Die Gabe der Divination, was man auf Ihrem Gebiete, wenn ich nicht irre, geographischen Sinn nennt, der eben jenen d'Anville auszeichnete, und die besonnene Kritik sind es also, worauf auch Sie wie jeder Philolog angewiesen sind, und Sie haben diese trefflich bewährt. Wiederum setzen Sie, ich bediene mich gern Ihrer eigenen Worte, die geographische Wissenschaft in Wechselbeziehung mit der Völkergeschichte und Staatenentwickelung, und bringen sie in Verbindung mit sprachlichen Studien; so heben Sie dieselbe aus der Vereinzelung heraus, geben ihr diejenige Verallgemeinerung, der sie als Glied in der Kette des ge-

sammten Erkennens fähig ist, und verbinden sie mit der Geschichte des menschlichen Geschlechts, in welcher die Entwickelung des Geistes, also des Gedankens, thatsächlich ausgeprägt ist. So streben Sie beide, hochgeehrte Herrn, jeder von seinem besondern Standpunkt aus, nach dem Ziele der Gesammtwissenschaft, deren Vertreter in unserer Akademie versammelt sein sollen. Seien Sie mir nochmals freundlichst begrüfst.

XXXV.

Einleitungsrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 5. Juli 1855.

Die bescheidene Feier, welche unsere Akademie dem Gedächtnifs unseres grofsen Leibniz widmet, läfst sich unter verschiedenen Gesichtspunkten betrachten. Leibniz gilt als Stifter dieser Gesellschaft, und mit Recht; Leibniz hat in vielen Fächern der Wissenschaft und Gelehrsamkeit bedeutendes geleistet, in der Philosophie und Mathematik Epoche gemacht; er hat auch auf die praktischen Kreise, auf Staat und Kirche einzuwirken gesucht: so können auch wir ihn heute in seiner unmittelbaren Beziehung auf die Akademie, oder als den Mann von der höchsten wissenschaftlichen Bedeutung überhaupt oder für dieses oder jenes Fach, oder in seiner mehr nach aufsen gerichteten Thätigkeit betrachten. Die Universalität seines Geistes macht es auch einer und derselben Person möglich, in kurzen Zwischenräumen, wie es von uns geschehen mufs, wiederholt über ihn zu sprechen, ohne der Gefahr oder Nothwendigkeit ausgesetzt zu sein wieder auf dasselbe zu gerathen. Dennoch dürfte ein stärkerer Wechsel derjenigen, welche hier über ihn zu sprechen haben, nicht unerwünscht sein, und am liebsten möchte man wohl solche über ihn hören, die ohne erst zu dem Zwecke eines Vortrages nothdürftige Studien zu machen, durch häufigen Verkehr mit des grofsen Mannes eigenthümlichsten und hauptsächlichsten Leistungen dem Gegenstande ganz gewachsen sind. Wer hätte nicht, um dieses gerade nahe liegende Beispiel zu wählen, den tiefsinnigen Philosophen, welchen uns der Tod vor kurzem entrissen hat, lieber statt meiner an diesem Gedächtnifstage über Leibniz sprechen gehört? Wie also, wenn es möglich sein oder gelingen sollte, eine Vermittelung zu treffen, dafs dieser durch meinen Mund spräche? Die Philosophen, ausgenommen wenige die

fast nur ihren nächsten Vorgänger kennen oder kennen wollen, schliefsen sich gern an einen oder mehre der früheren an, und man kann sicher darauf rechnen, dafs wer diesen bestimmten anerkennt, auch zu andern bestimmten sich hingezogen fühlen werde. Wer für Platon gestimmt ist, schätzt auch den Bruno und Spinoza hoch, wie verschieden auch Platon und Spinoza sein mögen; und die meisten, welche diese drei anerkennen, sind auch unserem Leibniz hold: ja ich würde dies noch allgemeiner aussprechen, wenn mir nicht doch eine bedeutende Ausnahme erinnerlich wäre. Schelling steht in jener Reihe, und er hat es geliebt auf Geistesverwandte Rücksicht zu nehmen. An dem heutigen Tage, der zugleich ein Gedenktag für kürzlich hingeschiedene Amtsgenossen sein soll, scheint es mir daher nicht unangemessen zu sein, einige wenn auch nur obenhin gegriffene und wenn man will dilettantische Bemerkungen über Schellings Verhältnifs zu Leibniz und seine Ansicht von diesem und seinen Philosophemen zu geben. Zusammengesucht aus vielen seiner Schriften können sie dennoch auf Vollständigkeit keinen Anspruch machen, und geringeres lasse ich sogar absichtlich weg: noch weiter bin ich von der Anmafsung entfernt, etwa in dieser Einkleidung eine Gedächtnifsrede für Schelling zu halten, die für den heutigen Tag selbst ein Mann vom Fach geliefert hat. Freilich könnte mich auch von diesem beschränkteren Vorhaben Ein Gedanke abhalten. Wenn Sokrates*) von dem grofsen Parmenides, dem ehrwürdigen, gewaltigen, tiefen sprechend sagt, er fürchte, dafs er dessen Worte nicht verstehe, noch viel mehr aber hinter dem zurückbleibe, was jener dabei sich dachte, so mag auch mir in dem vorliegenden Falle eine ähnliche Befürchtung um so weniger zu verargen sein, je häufiger der tiefsinnige Philosoph, dessen Ansichten über Leibniz ich zusammenzustellen versuche, darüber geklagt hat, dafs er nicht verstanden oder falsch verstanden werde, und je leichter in der Wiedererzählung abgerissener Urtheile ein Mifsverständnifs mit unterlaufen kann. Selbst dafs der edle und mir wohlwollende ältere Amtsgenosse gelegentlich einmal mit etwas zweideutiger Artigkeit gegen mich geäufsert hat, er sei überzeugt, dafs ich ihn verstehen könne, wenn ich wolle, kann dieses Bedenkens bei dem

*) Platon Theaet. S. 183 E.

besten Willen mich nicht entheben. Es kommt hinzu, dafs seine Aeufserungen über Leibniz nur in früheren Schriften enthalten sind, aus denen auch ich sie meist nach Jugenderinnerungen kenne, und dafs man ihn eines bedeutenden Wandels seiner Ansichten zeiht. Aber bei welchem Gegenstande der Betrachtung fänden sich nicht Bedenken? Wer nur immer alle Bedenken bedenken wollte, müfste sich zu völligem Schweigen verurtheilen, von welchem ich nicht zu sagen weifs, ob es das unbedenklichste oder das bedenklichste sei.

Wenn Schelling darüber klagte, dafs er nicht verstanden werde, sagte er von sich nur was er auch von Leibniz sagte. Es ist unstreitig ein wahres Wort, wenn er in den Ideen zu einer Philosophie der Natur*) ausspricht, dafs „von jeher die alltäglichsten Menschen die gröfsten Philosophen widerlegt haben, mit Dingen, die selbst Kindern und Unmündigen begreiflich sind. Man hört, liest und staunt, dafs so grofsen Männern so gemeine Dinge unbekannt waren, und dafs so anerkannt kleine Menschen sie meistern konnten." „Viele", sagt er, „sind überzeugt, Platon würde, wenn er nur Locke lesen könnte, beschämt von dannen gehen; mancher glaubt, dafs selbst Leibniz, wenn er von den Todten auferstünde, um eine Stunde lang bei ihm in die Schule zu gehen, bekehrt würde, und wie viele Unmündige haben nicht über Spinoza's Grabhügel Triumphlieder angestimmt?" Es ist eine fast unübersteigliche Kluft zwischen den Menschen vom gemeinen Sinn und den speculativen Geistern. „Was war es doch", läfst er jene fragen, „was alle diese Männer antrieb, die gemeinen Vorstellungsarten ihres Zeitalters zu verlassen und Systeme zu erfinden, die allem entgegen sind, was die grofse Menge von jeher geglaubt und sich eingebildet hat? Es war ein freier Schwung, der sie in ein Gebiet erhob, wo ihr auch ihre Aufgaben nicht mehr versteht, so wie ihnen dagegen manches unbegreiflich wurde, was euch höchst einfach und begreiflich scheint." So verhält es sich mit Leibniz sicherlich, und nicht allein gemeine, nein selbst ausgezeichnete Geister, deren Gröfse jedoch auf einem anderen Felde liegt, geben hiervon den Beweis: ich brauche nur an Friedrichs

*) I. Thl. 2. Ausg. (1802) S. 13 [Sämmtliche Werke, Abtheilung I. Bd. II, (1857) S. 19].

des Grofsen Urtheile über einige der wichtigsten Leibnizischen Lehren zu erinnern. Dafs Schelling gerade auf diese, die dem gemeinen Sinne nur als Phantasiegebilde erschienen, seine Aufmerksamkeit richtete, namentlich auf die Monadologie und die prästabilirte Harmonie, läfst sich von vorn herein erwarten: er schreibt sich aber ein neues und eigenthümliches Verständnifs derselben zu, und wird nicht müde zu wiederholen, dafs Leibniz noch nicht verstanden worden. Es scheint mir, dafs er sich nicht gleich zu Anfang seines Philosophirens, namentlich in der Abhandlung vom Ich als Princip der Philosophie*), schon in diesem Verständnisse befand, wenn er sagt, der transcendente Realismus, den er unserem Leibniz zuschrieb, sehe die Objecte überhaupt als Dinge an sich an, könne daher das Wandelbare und Bedingte an ihnen nur als Product des empirischen Ichs ansehen, und sie nur, insofern sie die Form der Identität und Unwandelbarkeit haben, als Dinge an sich betrachten: so habe Leibniz, um die Identität und Unwandelbarkeit der Dinge an sich zu retten, zur prästabilirten Harmonie seine Zuflucht nehmen müssen; die Leibnizischen Monaden hätten die Urform des Ichs, Einheit und Realität, identische Substantialität und reines Sein als vorstellende Wesen, dagegen hätten alle diejenigen Formen, welche vom Nicht-Ich aufs Object übergehen, Negation, Vielheit, Accidentalität, Bedingtheit, als blofs in der sinnlichen Vorstellung desselben vorhanden, empirisch-idealistisch erklärt werden müssen; Leibniz sehe alle Erscheinungen als ebensoviele Einschränkungen der Realität des Nicht-Ichs an, und alles, was da ist, sei ihm Nicht-Ich, selbst Gott, in dem alle Realität, aber aufserhalb aller Negation, vereinigt sei. Hier ist noch nicht von einem Mifsverstehen der Leibnizischen Lehren die Rede. Aber nicht lange nachher, in den Abhandlungen zur Erläuterung des Idealismus der Wissenschaftslehre**), ist er ergrimmt über die Halbköpfe, die von Kant gehört, was Leibniz behaupte, aber zu aufgeklärt geworden, um ihn selber zu lesen: „Unsterblicher Geist, was ist unter uns aus deiner Lehre gewor-

*) S. 72 ff. (1795), philos. Schriften Bd. I. [Sämmtliche Werke Abth. I. Bd. I. (1856) S. 212 ff.]. Seine allererste Schrift ziehe ich nicht in Betracht, obgleich sich schon diese mit Leibniz beschäftigt; sie ist in jenen gesammelten philosophischen Schriften wohl mit Absicht weggelassen.

**) Ebendas. S. 212 (1796—97) [Werke Abth. I. Bd. I. S. 358].

den! Was aus den ältesten, heiligsten Traditionen geworden ist; — *doctrina per tot manus traditá tandem in vappam desiit!*“ Wie es überhaupt in der Geschichte der Philosophie Beispiele gebe von Systemen, die mehre Zeitalter hindurch räthselhaft geblieben, so sei erst jetzt die Zeit gekommen, Leibnizen zu verstehen; denn so wie er bisher verstanden worden, könne er nicht verstanden werden, wenn er, wie jemand damals gesagt hatte, im Grunde doch Recht haben solle*). Selbst von denen, welche sich zu ihm bekennen oder die Philosophie zu ihm zurückführen wollten, sei die Lehre in Hauptpunkten, der vorherbestimmten Harmonie, dem Verhältnifs der Monaden zu Gott, und andern ganz unverstanden geblieben**). Indem er als congenialer Geist, weil das Gleiche nur von Gleichem erkannt werden kann, tiefer in Leibniz eindrang, geht er bald***) soweit zu sagen: „die Zeit ist gekommen, da man seine Philosophie wiederherstellen kann. Sein Geist“, fährt er fort, „verschmähte die Fesseln der Schule; kein Wunder, dafs er unter uns nur in wenigen verwandten Geistern fortgelebt hat und unter den übrigen längst ein Fremdling geworden ist. Er gehörte zu den wenigen, die auch die Wissenschaft als freies Werk behandeln. Er hatte in sich den allgemeinen Geist der Welt, der in den mannigfachsten Formen sich selbst offenbart und wo er hinkommt Leben verbreitet.“ Doch spricht er ihn nicht davon frei, durch eigene Schuld nicht verstanden worden zu sein†), und er setzt auch Leibnizens Nebenbuhler nicht ungemäfsigt herab. Hat man seiner und der nächst verwandten Schule mit Recht vorgeworfen, dafs sie gegen Newton eine bis ins Unverständige und Unanständige gehende Geringschätzung äufsere, so verdient nicht vergessen zu werden, was er über das Verhältnifs beider sagt††). „Selten“, meint er, „haben grofse Geister zu gleicher Zeit gelebt, ohne von ganz verschiedenen Seiten her auf denselben Zweck hinzuarbeiten. Während Leibniz auf die prästabilirte Harmonie das System der Geisterwelt gründete, fand Newton im Gleichgewicht der Weltkräfte das System einer

*) Ebendas. S. 328 [443].

**) Bruno S. 229 (1802).

***) Ideen zu einer Philos. d. Natur S. 14 [20].

†) Bruno a. a. O.

††) Ideen zu einer Philos. d. Natur S. 20 f. [24 f.]

materiellen Welt.“ Die Auflösung beider Systeme in Eins oder die Auflösung des Geistigen und Natürlichen, des Idealen und Realen in Eins ist ihm das letzte Ziel unseres Wissens: „Wenn anders im System unseres Wissens Einheit ist, und wenn es je gelingt, auch die letzten Extreme desselben zu vereinigen, so müssen wir hoffen, dafs eben hier, wo Leibniz und Newton sich trennten, einst ein umfassender Geist den Mittelpunkt finden wird, um den sich das Universum unseres Wissens — die beiden Welten bewegen, zwischen welchen jetzt noch unser Wissen getheilt ist, und Leibnizens prästabilirte Harmonie und Newtons Gravitationssystem als Ein und dasselbe, oder nur als verschiedene Ansichten von Einem und demselben erscheinen werden.“ Das erste hauptsächlichste Mifsverstehen der Leibnizischen Lehre findet nun Schelling*) darin, dafs man jenem eine Welt von Dingen an sich beilege, die von keinem Geiste angeschaut und erkannt, doch auf uns wirken und alle Vorstellungen in uns hervorbringen. „Leibniz wufste von keinem Dasein, als nur von einem solchen, das sich selbst erkennt, oder von einem Geiste erkannt wird. Das letztere war ihm blofse Erscheinung. Was aber mehr als Erscheinung sein sollte, daraus machte er nicht ein todtes, selbstloses Object. Darum begabte er seine Monaden mit Vorstellkräften, und machte sie zu Spiegeln des Universums, zu erkennenden, vorstellenden, und nur insofern nicht ‚erkennbaren,‘ nicht ‚vorstellbaren‘ Wesen.“ Sein erster Gedanke, von dem er ausging, war: dafs die Vorstellungen von äufsern Dingen in der Seele kraft ihrer eigenen Gesetze, wie in einer besonderen Welt entstünden, als wenn nichts als Gott (das Unendliche) und die Seele (die Anschauung des Unendlichen) vorhanden wäre: keine äufsere Ursache könne auf das Innere eines Geistes wirken. „Als Leibniz dies sagte, sprach er zu Philosophen: Heutzutage haben sich Leute zum Philosophiren gedrungen, die für alles andere, nur für Philosophie nicht, Sinn haben. Daher, wenn unter uns gesagt wird, dafs keine Vorstellung in uns durch äufsere Einwirkung entstehen könne, des Anstaunens kein Ende ist. Jetzt gilt es für Philosophie, zu glauben, dafs die Monaden Fenster haben,

*) Ebendas. S. 14 ff. [20 ff.] vergl. S. 35 [35]. Zur Erläuterung des Idealismus der Wissenschaftsl. S. 212 [357 f.].

durch welche die Dinge hinein und heraus steigen." Die ganzen Systeme des Spinoza und Leibniz seien nichts anderes als der von diesen allein gemachte Versuch, aus der Natur des endlichen Geistes die Nothwendigkeit einer Succession seiner Vorstellungen abzuleiten, und damit diese Succession wahrhaft objectiv sei, die Dinge selbst zugleich mit dieser Aufeinanderfolge in ihm werden und entstehen zu lassen: Spinoza habe eingesehen, dafs in unserer Natur Ideales und Reales, Gedanke und Gegenstand innig vereinigt seien, zwischen den wirklichen Dingen und unseren Vorstellungen von ihnen keine Trennung stattfinde; aber sich selbst überfliegend habe er sich sogleich in die Idee eines Unendlichen aufser uns verloren, und sein System gebe keinen Uebergang vom Unendlichen zum Endlichen: nach Leibniz dagegen sei in mir jene nothwendige Vereinigung des Idealen und Realen, des Absolutthätigen und Absolut-leidenden, die Spinoza in eine unendliche Substanz aufser mir versetzte, ursprünglich ohne mein Zuthun da, und eben darin bestehe meine Natur. Ohne sich auf diesen Punkt gestellt zu haben, wo Leibniz sich von Spinoza scheide und mit ihm zusammenhänge, könne man ersteren nicht verstehen, dessen ganzes System von dem Begriff der Individualität ausgehe und dahin zurückkehre: er gehe weder vom Unendlichen zum Endlichen noch von diesem zu jenem über, sondern beides sei ihm gleichsam durch eine und dieselbe Entwickelung unserer Natur — durch eine und dieselbe Handlungsweise des Geistes, auf einmal wirklich gemacht. Nur vorstellende Wesen halte Leibniz für ursprünglich real und an sich wirklich, weil nur in ihnen jene Vereinigung ursprünglich ist, aus welcher alles andere, was wirklich heifst, sich entwickelt und hervorgeht. Nach der Meinung der mifsverstandenen prästabilirten Harmonie „producirt zwar jede einzelne Monade die Welt aus sich selbst, aber doch existirt diese zugleich unabhängig von den Vorstellungen; allein nach Leibniz selbst besteht die Welt, insofern sie reell ist, selbst wieder nur aus Monaden, mithin beruht alle Realität am Ende doch nur auf Vorstellkräften."*) Der Geist sei absoluter Selbstgrund seines Seins und Wissens. Die gewöhnliche Vorstellung von

*) System des transc. Idealismus S. 65 (1800) [Werke Abtheil. I. Bd. III. (1858) S. 378].

Leibnizens prästabilirter Harmonie treffe also nicht das richtige; es liege in dem Leibnizischen System selbst, dafs aus dem **Wesen** endlicher Naturen überhaupt die Uebereinstimmung, von welcher die Rede ist, folge, nicht aber eine höhere Hand uns erst so eingerichtet habe, dafs wir eine solche Welt und eine solche Ordnung der Erscheinungen vorzustellen genöthigt sind*). „Ich kann nicht anders denken", sagte er in einer anderen Stelle, „als dafs Leibniz unter der substantiellen Form sich einen den organisirten Wesen **inwohnenden** regierenden **Geist** dachte."**) Er trägt auch nicht Bedenken, aus eigener Person die Nothwendigkeit einer prästabilirten Harmonie der beiden Welten, der idealen und der realen, auszusprechen***); das System der Natur sei zugleich das System unseres Geistes und zwischen Erfahrung und Speculation keine Trennung mehr. Der Leibnizische Idealismus, den er früher als empirischen Idealismus, gleich dem transcendenten Realismus, bezeichnet hatte, wird ihm, weil er auf dem Satz beruhe, dafs alle Kräfte des Universums zuletzt auf vorstellende Kräfte zurückkommen, vom transcendentalen Idealismus nicht verschieden, und wenn Leibniz die Materie den Schlafzustand der Monaden oder wenn sie Hemsterhuis den geronnenen Geist nenne, so liege in diesen Ausdrücken ein Sinn, der sich aus den von ihm selber vorgetragenen Grundsätzen sehr leicht einsehen lasse, und er erkennt darin gerade die Aufhebung alles Dualismus und alles reellen Gegensatzes zwischen Geist und Materie†): indem Leibniz, richtig verstanden, die Materie, die ihm bekanntlich für nicht real gilt, blofs aus den Vorstellungen der Monaden ableitet, welche wenn sie adäquat sind nur Gott, wenn sie aber verworren sind die Welt und die sinnlichen Dinge zum Gegenstande haben††). Auch dafs man Leibnizen die Lehre von den angebornen Begriffen zuschreibt, soll Mifsverstand sein: Locke streite gegen dieses Hirngespinnst von

---

*) Ideen zu einer Philos. d. Natur S. 40 [38], vergl. System des transc. Idealismus S. 344 [545] und über den Mifsverstand der prästabilirten Harmonie ebendas. S. 268 [500].

**) Ideen zu einer Philosophie der Natur S. 51 [46].

***) System des transc. Idealismus S. 16 [348].

†) Ebendas. S. 190 [452 f.].

††) Philosophie und Religion S. 48 (1804).

angebornen Begriffen, welches er bei Leibniz voraussetze, der weit davon entfernt gewesen: „Es giebt Begriffe *a priori*, ohne dafs es angeborene Begriffe gäbe. Nicht Begriffe, sondern unsere eigene Natur und ihr ganzer Mechanismus ist das uns angeborene.“*) Wir finden jedoch auch manche abstimmige Urtheile über die ersten Gründe der Leibnizischen Philosophie. Wenn er im Bruno den Intellectualismus im Gegensatze des Materialismus im wesentlichen nach Leibniz dargelegt hat, findet er selber in dem Ausgehen von dem Begriffe der Monas eine Beschränktheit seiner Darstellung**). Dafs die todte Materie ein Schlaf der vorstellenden Kräfte, das Thierleben ein Traum der Monaden, das Vernunftleben ein Zustand der allgemeinen Erwachung sei, ist ihm doch nur „ein sinnvoller Traum“***). Selbst Leibniz, sagt er anderwärts, sei dem Mifsgriffe nicht völlig entgangen, die ihrer Natur nach unreellen, das Positive gar nicht angehenden Bestimmungen, welche nur ein falsches Denken macht, zu Mängeln der Dinge zu machen†). Des Dualismus zeiht er zwar Leibnizen nicht, tadelt aber, dafs dieser seine Lehre in einer Form ausgesprochen, die der Dualismus sich wieder aneignen konnte, wenn auch seine Anhänger mehr als er die Schuld trügen††). Endlich erklärt er später doch das Leibnizische System mit starken Worten für einseitig: „Der Idealismus, wenn er nicht einen lebendigen Realismus zur Basis erhält, wird ein eben so leeres und abgezogenes System, als das Leibnizische, Spinozische oder irgend ein anderes dogmatisches. Die ganze Neueuropäische Philosophie seit ihrem Beginne (durch Descartes) hat diesen gemeinschaftlichen Mangel, dafs die Natur für sie nicht vorhanden ist, und dafs es ihr am lebendigen Grunde fehlt. Spinoza's Realismus ist dadurch so abstract als der Idealismus des Leibniz. Idealismus ist Seele der Philoso-

*) System des transc. Idealismus S. 317. 319 [529. 530 f.]. Locke schreibt jedoch nicht gegen Leibnizens sondern gegen des Descartes Philosophem von den angebornen Ideen.

**) Bruno S. 229.

***) Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie S. 200 (1799) [Bd. III. S. 182].

†) Darlegung des wahren Verhältnisses der Naturphilosophie zu der verbesserten Fichteschen Lehre S. 63.

††) Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums S. 136 (1803).

phie, Realismus ihr Leib; nur beide zusammen machen ein lebendiges Ganze aus"*).

Schellings Kritik der Leibnizischen Lehren hat überall das Gepräge eines schonenden Wohlwollens; nirgends erscheint darin Ueberhebung oder Wegwerfung, nirgends Ironie; man findet nur sanften Tadel. So beschaffen finden wir auch die Besprechung der Gegenstände der Theodicee in der Abhandlung über die Freiheit, wenn er daran auch vieles aussetzt. Denn nach Schelling fehlt bis zur Entdeckung des Idealismus (des neuesten) der eigentliche Begriff der Freiheit in allen Systemen der neueren Zeit, im Leibnizischen so gut wie im Spinozischen**), und er verwirft alle Verbesserungen, die man bei dem Determinismus anzubringen suchte, als ungenügend, auch die Leibnizische, dafs die bewegenden Ursachen den Willen nur incliniren, nicht bestimmen. Die allgemeine Möglichkeit des Bösen findet Schelling darin, dafs der Mensch seine Selbstheit, anstatt sie zur Basis, zum Organ zu machen, vielmehr zum Herrschenden und zum Allwillen zu erheben, dagegen das Geistige in sich zum Mittel zu machen streben kann***). Meistentheils hat man die Quelle des Bösen in der Materie gesucht; Leibniz ging davon ab, aber weil er die verworrenen Vorstellungen der Monaden und die mit ihnen nothwendig verbundenen Privationen des Uebels und des sittlichen Bösen nicht erklären konnte, mufste er sich der Rechtfertigung und gleichsam Vertheidigung Gottes wegen der Verhängung oder Zulassung desselben unterziehen†). Die Quelle des Uebels (*du mal*) liegt ihm in der idealen Natur des geschaffenen Wesens, inwiefern sie unter den ewigen Wahrheiten begriffen ist, die in dem Verstande Gottes sind, unabhängig von seinem Willen. Denn es giebt eine ursprüngliche Unvollkommenheit des geschaffenen Wesens vor der Sünde, weil das Geschaffene wesentlich beschränkt ist, daher es nicht alles wissen, daher es sich täuschen und andere Fehler begehen kann††). Gott hat dem Menschen nicht alle Vollkommenheiten mittheilen können, ohne ihn selbst zu Gott zu

*) Ueber die Freiheit, philos. Schriften Bd. I. S. 427 (1809).

**) Ebendas. S. 412.

***) Ebendas. S. 471.

†) Philosophie und Religion S. 48.

††) Theod. I, 20.

machen; es mufste verschiedene Grade der Vollkommenheit geben und Einschränkungen jeder Art. Leibniz unterscheidet zwei Principien in Gott, den Verstand und den Willen: der Verstand, dessen Object die Natur der Dinge ist, enthält in sich den Grund zur Zulassung des Bösen; aber der Wille geht allein auf das Gute, und die Möglichkeit des Bösen ist von dem göttlichen Willen unabhängig. Diese Unterscheidung findet Schelling*) der sinnreichen Art dieses Mannes gemäfs; er setzt sogar hinzu, die Vorstellung von dem Verstande oder der göttlichen Weisheit als etwas, worin sich Gott selbst eher leidend als thätig verhalte, deute auf etwas tieferes hin; nur erkennt er Leibnizens Lehre vom Uebel und Bösen als blofser Privation nicht mehr wie früher an, als er sie mit der eigenen Ansicht näher stimmend fand und ihr nur die berichtigende Bemerkung zugesetzt hatte, dafs dem durchdringenden Geiste Leibnizens die, wie angedeutet wird, aus Klugheit unterdrückte Folgerung daraus nicht habe entgehen können, die Substanz in allen Dingen sei nur Eine und zwar Gott, „wodurch sein Ausspruch: ‚Wären keine Monaden, so hätte Spinoza Recht,‘ auf seinen eigentlichen Werth zurückgeführt werde“**): eine Bemerkung, die ohne Zweifel sehr gegründet ist. Jetzt aber tadelt er, dafs in der Leibnizischen Erklärung das Böse, welches aus jenem lediglich idealen Grunde stammen kann, auf etwas blofs Passives, auf Mangel, Einschränkung, Beraubung hinauslaufe, was der eigentlichen Natur des Bösen völlig widerstreite, und er entkräftet die Versuche, wie Leibniz die Entstehung des Bösen aus einem natürlichen Mangel begreiflich machen will: und da Leibniz das Böse immerhin doch nur von Gott ableiten könne, und die Beraubung selbst, um bemerklich zu werden, eines Positiven bedürfe, sei derselbe genöthigt, Gott zur Ursache des Materialen der Sünde zu machen und nur das Formale derselben der ursprünglichen Einschränkung der Creatur zuzuschreiben. Als Kern der ganzen Theodicee erklärt Schelling***) zwei Stellen: die eine, Gott wolle **vorgängig** alles Gute an sich, **nachfolgend** das

*) Ueber die Freiheit S. 443 ff.

**) Aphorismen zur Einleitung in die Naturphilosophie, Jahrbücher der Medicin als Wissenschaft I. Bd. S. 84 ff. (1806). In dieser Abhandlung wird auch sonst mit Vorliebe auf Leibniz Bezug genommen, wie S. 29. 50. 61.

***) Ueber die Freiheit S. 491.

Beste als einen Zweck, das Gleichgültige und das physische Uebel bisweilen als ein Mittel, das moralische Böse aber lasse er nur zu unter dem Titel einer *conditio sine qua non* oder der hypothetischen Nothwendigkeit, die es mit dem Besten verknüpft, daher der nachfolgende Wille Gottes, welcher die Sünde zum Object hat, nur zulassend sei; die andere, das Laster sei nicht Gegenstand des göttlichen Rathschlusses als Mittel, sondern als *conditio sine qua non*, und darum werde es nur zugelassen. Gegen alles dieses erklärt sich Schelling: „Der Wille zur Schöpfung", sagt er, „war unmittelbar nur ein Wille zur Geburt des Lichtes und damit des Guten; das Böse aber kam in diesem Willen weder als Mittel, noch selbst wie Leibniz sagt, als *conditio sine qua non* der möglich gröſsten Vollkommenheit der Welt in Betracht. Es war weder Gegenstand eines göttlichen Rathschlusses, noch und viel weniger einer Erlaubniſs. Warum Gott, da er nothwendig vorgesehen, daſs das Böse wenigstens begleitungsweise aus der Selbstoffenbarung folgen würde, nicht vorgezogen habe sich überhaupt nicht zu offenbaren, diese Frage scheint ihm keine Erwiederung zu verdienen: dennoch giebt er auch noch eine solche, die ich übergehen darf, und es wird hinterher sogar dem Leibnizischen Begriff des Bösen als *conditio sine qua non* eine beschränkte Anwendung zugestanden, nämlich auf das, was Schelling den Grund oder die Natur in Gott nennt*), ein von ihm zwar unabtrennliches, aber doch unterschiedenes Wesen, welches den creatürlichen Willen, das mögliche Princip des Bösen, als Bedingung errege, unter welcher allein der Wille der Liebe verwirklicht werden könne. Die Leibnizische Berathschlagung Gottes mit sich selbst über die Selbstoffenbarung oder Weltschöpfung oder die Wahl zwischen mehreren möglichen Welten, verwirft Schelling**): sobald nur die nähere Bestimmung einer sittlichen Nothwendigkeit hinzugefügt werde, sei der Satz unläugbar, daſs aus der göttlichen Natur alles mit absoluter Nothwendigkeit folgt, daſs alles, was kraft derselben möglich ist, auch wirklich sein muſs, und was nicht wirklich ist, auch sittlich unmöglich sein muſs: Spinoza fehle keinesweges durch die Behauptung einer solchen unverbrüchlichen

*) Ueber die Freiheit S. 429.

**) Ebendas. S. 484.

Nothwendigkeit in Gott, sondern dadurch, dafs er sie unlebendig und unpersönlich nimmt; die Gründe gegen die Einheit der Möglichkeit und Wirklichkeit in Gott seien von dem ganz formalen Begriff der Möglichkeit hergenommen, den Leibniz offenbar nur darum annehme, um eine Wahl in Gott herauszubringen und sich dadurch soweit als möglich von Spinoza zu entfernen. „In dem göttlichen Verstande selbst, als in uranfänglicher Weisheit, worin sich Gott ideal oder urbildlich verwirklicht, ist wie nur Ein Gott ist, so auch nur Eine mögliche Welt.“ Doch sage uns die ganze Natur, dafs sie keineswegs vermöge einer blofs geometrischen Nothwendigkeit da ist: es sei nicht lauter reine Vernunft in ihr, sondern Persönlichkeit und Geist; sonst hätte der geometrische Verstand sie längst durchdringen und sein Idol allgemeiner und ewiger Naturgesetze mehr bewahrheiten müssen, als es bis jetzt geschehen sei: es gebe keine Erfolge aus allgemeinen Gesetzen, sondern die Person Gottes sei das allgemeine Gesetz, und alles was geschehe geschehe vermöge der Persönlichkeit Gottes, nicht nach einer abstracten Nothwendigkeit, die wir im Handeln nicht ertragen würden, geschweige denn Gott. Er sieht es in der Leibnizischen Philosophie, die sonst nur zu sehr vom Geiste der Abstraction beherrscht werde, als eine der erfreulichsten Seiten an, dafs sie anerkenne, die Naturgesetze seien sittlich, nicht aber geometrisch nothwendig: denn Leibniz habe gefunden, die in der Natur nachweisbaren Gesetze seien nicht absolut demonstrabel; weder ganz nothwendig noch ganz willkürlich ständen sie in der Mitte als Gesetze, die von einer über alles vollkommenen Weisheit stammen, und gäben einen Beweis ab eines höchsten intelligenten und freien Wesens gegen das System einer absoluten Nothwendigkeit*). Ich erzähle nur, und unterdrücke die Bedenken gegen die Folgerichtigkeit und Bündigkeit dieser Speculationen.

Leibniz hat selbst im Wust Goldkörner zu finden gewufst. Auch in dieser Beziehung hat Schelling ihn anerkannt. Schon in der Abhandlung vom Ich als Princip der Philosophie**) findet sich eine Vorliebe für die Schwärmer: ihre Ausdrücke, sagt er, enthalten sehr häufig einen Schatz geahneter und gefühlter Wahr-

*) Ueber die Freiheit S. 483.
**) S. 77 [215].

heit; „sie sind nach Leibnizens Vergleichung die güldenen Gefäfse der Aegypter, die der Philosoph zu heiligerem Gebrauche entwenden mufs.“ Wenn Schelling gegen Fichte sich wegen der Hinneigung zu den Schwärmern vertheidigt*), vergifst er nicht den Vorgang von Kepler und Leibniz und „die vielen seelen- und gemüthvollen Aussprüche“ dieser und mancher anderer, die nach Fichte alle für Unsinn gehalten werden müfsten. „Ich schäme mich des Namens vieler sogenannter Schwärmer nicht, sondern will ihn noch laut bekennen und mich rühmen von ihnen gelernt zu haben, wie auch Leibniz gerühmt hat, sobald ich mich dessen rühmen kann.“ In einer zwar nicht zufälligen, aber doch unerwarteten Verbindung hiermit hat Schelling einen für das richtige Verständnifs vieler Leibnizischen Aeufserungen sehr wichtigen Punkt berührt. Unter den Gelehrten der letzten Jahrhunderte, bemerkt er, scheine eine Art von geheimem und stillschweigendem Vertrag stattgefunden zu haben, über eine gewisse Grenze in der Wissenschaft nicht hinauszugehen, und die so gerühmte Geistes- und Denkfreiheit habe jederzeit nur innerhalb dieser Grenze wirklich gegolten, kein Schritt aufserhalb derselben aber ungestraft und ungerochen gewagt werden dürfen; er brauche diese Grenze dem wahren Kenner nicht näher zu bezeichnen und nur zu sagen, dafs selbst die geistreichsten Männer, die sie wirklich überschritten, wie Leibniz, doch den Schein davon vermieden. Treffend ist in diesen Worten die Leibnizische Behutsamkeit und Anbequemung bezeichnet, die dem grofsen Mann um so mehr nothwendig war, je vornehmer und höher seine Verbindungen waren, und je weiter aussehend seine Plane für Wissenschaft, Staat und Kirche, die er durch sie zu erreichen suchte. Dies erscheint meiner vollen Ueberzeugung nach besonders in seinem Verhältnifs zur positiven Theologie, und auch Schelling kann etwas anderes nicht gemeint haben, wenn er bei der Frage von dem Ursprung des Uebels und des Bösen ihm ein ziemlich klares Bewufstsein über die einzige darauf mögliche Antwort zutraut, „die er auch in einzelnen Aeufserungen zum Theil wirklich ausgesprochen,“ aber sofort hinzusetzt: „sie nicht mit consequenter Klarheit durchgeführt zu zeigen,

*) Darlegung des wahren Verhältnisses der Naturphilosophie zu der verbesserten Fichteschen Lehre S. 154 ff.

mochte der weise Mann in seinem Zeitalter Gründe genug finden"*). Schelling hatte solche Rücksichten lange unumwunden bei Seite gesetzt, befindet sich aber in dem oben bezeichneten Verhältnifs auf einem etwas ändern Standpunkt als Leibniz. Dieser ist niemals weiter als zu der Behauptung gegangen, dafs da zwei Wahrheiten sich nicht widersprechen können, die auf aufserordentliche Weise von Gott geoffenbarte Wahrheit, bei welcher das Zureichende der Beweggründe der Glaubwürdigkeit vorausgesetzt wird, und die Wahrheit der Vernunft sich nicht widersprechen könnten; übrigens hat er beide unvermischt gelassen, und die äufserste Grenze, bis zu welcher er vorging, war diese, die Möglichkeit, nicht aber die Wirklichkeit der Wahrheit der geoffenbarten Lehren zu beweisen. Unserem uns näher gewesenen Amtsgenossen ist die Naturwelt eine Selbstoffenbarung Gottes, aber auch die Geschichte als Ganzes eine fortgehende, allmälig sich enthüllende Offenbarung des Absoluten**), „ein Epos im Geiste Gottes gedichtet"***): woraus ihm denn die ersten Grundzüge einer Philosophie der Geschichte erwachsen sind†). Diese Lehren sind mit dem Leibnizischen System nicht unvereinbar: sind die Monaden, trotz ihrer behaupteten Selbständigkeit, Fulgurationen oder Ausstrahlungen Gottes, ist auch im Menschen alles vorausbestimmt, von Gott bestimmt, so folgt das von Schelling aufgestellte auch aus dem Leibnizischen System. Aber bei vieler Aehnlichkeit ist beider Männer Gang doch sehr verschieden. Unter die Aehnlichkeiten rechne ich die Begabung beider mit einer reichen Phantasie, welche sie auch von trockenem Schematisiren zu freieren Darstellungen überleitete, obgleich Leibniz es nicht verschmähte, selbst in die feinsten scholastischen Spitzfindigkeiten einzugehen und das freier dargestellte in syllogistische Form nachträglich umzuwandeln, und auch Schelling das dialektische Philosophiren geübt hat und die dialektische Philosophie als ein für sich be-

---

*) Aphorismen zur Einleitung in die Naturphilosophie a. a. O.

**) System des transc. Idealismus S. 438 [603].

***) Philosophie und Religion S. 64.

†) Vergl. System des transc. Idealismus a. a. O. und die theilweise Umgestaltung in den Vorlesungen über die Methode des akad. Studiums S. 175.

stehendes und von Religion und Poesie geschiedenes anerkennt*). Vielleicht scheint es kleinlich, wenn ich auch das merkwürdig finde, dafs wie Leibniz in Lucrezischem Stil ein Lateinisches Gedicht über den Phosphor geschrieben, so Schelling der philosophisch-historischen Klasse ein ganz ähnliches Lateinisches Werkchen von der ächten Farbe des eben genannten Vorbildes über die Ansichten vom Ursprung der Sprache, zwar wie ein fremdes vorgetragen hat, doch ohne stark zu widersprechen, wenn ihm auf den Kopf zugesagt wurde, er selber habe es in seiner Jugend verfafst. Aber Schelling hat auf die poetische und künstlerische Phantasie ein viel gröfseres Gewicht gelegt. Die ästhetische Anschauung ist ihm die objectiv gewordene transcendentale, die Kunst das einzige wahre und ewige Organon zugleich und Document der Philosophie: sie öffne dem Philosophen gleichsam das Allerheiligste, wo in ewiger und ursprünglicher Vereinigung wie in Einer Flamme brennt, was in der Natur und Geschichte gesondert ist, und was im Leben und Handeln ebenso wie im Denken stets sich fliehen mufs; er schaue darin wie in einem magischen und symbolischen Spiegel das innere Wesen seiner Wissenschaft**). „Die wahre Objectivität der Philosophie in ihrer Totalität ist nur die Kunst" ***), und „Schönheit und Wahrheit, Poesie und Philosophie bilden eine Einheit"†). So kam er frühzeitig auf den Gedanken, die Philosophie, sowie sie in der Kindheit der Wissenschaft von der Poesie geboren und genährt wurde, werde mit denjenigen Wissenschaften, welche durch sie der Vollkommenheit entgegengeführt werden, nach ihrer Vollendung in den allgemeinen Ocean der Poesie zurückfliefsen, von welchem sie ausgegangen waren; das Mittelglied der Rückkehr der Wissenschaft zur Poesie liege in der Mythologie, wiewohl er nicht anzugeben weifs, wie die neue da-

---

*) Ueber die Freiheit S. 509. Kaum wage ich die Stelle über die wirkliche Dialektik in den von Paulus herausgegebenen Vorlesungen über die Philosophie der Offenbarung damit zu verbinden, S. 463.

**) System des transc. Idealismus S. 475 [627 f.]. Vorlesungen über die Methode des akad. Studiums S. 321.

***) Ebendas. S. 161.

†) Bruno S. 23.

für zu bildende Mythologie beschaffen sein werde*). Man kann es niemanden verargen, wenn er hierbei an Umkehr der Wissenschaft denkt; nur thut man ihm Unrecht, wenn man ihm selber eine bedeutende Sinnesänderung zur Last legt, indem seine früheren Schriften sehr kräftige Keime späterer Entwickelungen enthalten**). Mit dem gesagten hängt nun die Begeisterung für den alten Mythos wesentlich zusammen; und diese wurde gesteigert durch die vielleicht später aufgegebene Vorstellung***), das Menschengeschlecht, wie es jetzt erscheint, habe sich nicht von selbst aus dem Instinct und der Thierheit zur Vernunft und Freiheit erheben können, sondern die Erziehung und den Unterricht höherer Naturen genossen, die nachdem sie den göttlichen Saamen der Ideen, Künste und Wissenschaften, der Vernunft unmittelbar theilhaftig, auf der Erde ausgestreut, von ihr verschwunden seien, wie die grofsen Thiere der Vorwelt, und in diesem Unterrichte liege der erste Ursprung der Religion, deren Symbole der Mythos enthält, sowie jeder andern Erkenntnifs und Cultur†). Nach dieser ebenso phantastischen als phantasiereichen Vorstellung wäre also der Mythos Ueberlieferung eines in irdische Leiber herabgestiegenen Geistergeschlechts††) und somit in der That eine Art von Offenbarung im engeren Sinne; anderwärts wird minder auffällig nur gesagt, als der menschliche Geist die Mythologien und Dichtungen über den Ursprung der Welt erfand, sei er noch jugendlich kräftig und von den Göttern her frisch gewesen, und die Religion habe früher, abgesondert vom Volksglauben, gleich einem heiligen Feuer in Mysterien bewahrt, mit der Philosophie

*) System des transc. Idealismus S. 477 [629]. Vergl. auch S. IV der Vorrede zur ersten Auflage der Schrift von der Weltseele (3. Auflage 1809) [Werke Abth. I. Bd. II. S. 347], wo von der Rückkehr zur ältesten dichterischen Philosophie noch bestimmter gesprochen ist.

**) S. die eigene Andeutung in den Vorlesungen über die Philosophie der Offenbarung S. 394 bei Paulus: was wohl nicht im Widerspruch steht mit der Verheifsung der in der Hauptsache letzten Umänderung der Philosophie (Vorrede zu Beckers Uebers. des Vorwortes der 2. Ausg. von Cousins Fragmens philosophiques).

***) Wenigstens kann ich damit das in den eben genannten Vorlesungen S. 554 (Paulus) gesagte nicht reimen.

†) Bruno S. 197. Philosophie und Religion S. 64 ff. Vorlesungen über die Methode des akad. Studiums S. 167.

††) Philosophie und Religion S. 66.

ein gemeinschaftliches Heiligthum gehabt*). So wurde ihm die Construction des Mythos ein Gegenstand der Philosophie, und er hat, nicht ohne das gefährliche Spiel der Etymologien, stets geistreich, die Aufgabe erfüllt, „auch in jenem grenzenlosen Raume das Licht der Wahrheit zu verbreiten, den Mythologie und Religion für die Einbildungskraft mit Dichtungen angefüllt haben". Was die Christliche Offenbarung betrifft, so könnte es scheinen, er habe sie ehemals nicht höher als den Mythos gestellt, wenn er sagt, die biblischen Bücher hielten an ächt religiösem Gehalt keine Vergleichung mit sovielen anderen der früheren und späteren Zeit, vorzüglich den Indischen, auch nur von ferne aus**); aber die Schroffheit dieses Urtheils hebt sich durch ein daneben stehendes freilich nicht minder schroffes, dafs die ersten Bücher der Geschichte und Lehre des Christenthums selbst nichts als auch nur eine besondere, noch dazu unvollkommene Erscheinung desselben seien***), und andere in derselben Schrift enthaltene Aeufserungen, welche auf eine symbolische Bedeutung und erforderliche speculative Umdeutung der Lehren hinweisen, werden reichlich aufgewogen durch die bestimmte Erklärung, dafs Gott in Christo zuerst wahrhaft objectiv geworden †): ja man kann sich in dieser Richtung nicht stärker ausdrücken als in der Abhandlung über die Freiheit geschehen ist ††): „Das Licht des höheren Geistes erscheint, um dem persönlichen und geistigen Bösen entgegenzutreten, ebenfalls in persönlicher, menschlicher Gestalt, und als Mittler, um den Rapport der Schöpfung mit Gott auf der höchsten Stufe wieder herzustellen. Denn nur Persönliches kann Persönliches heilen, und Gott mufs Mensch werden, damit der Mensch wieder zu Gott komme." Später hat er den Unterschied der Mythologie von der Offenbarung dahin bestimmt, dafs jene vielmehr Folge, nicht Offenbarung eines göttlichen Willens sei, dieser erst nachher, über sie hinaus offenbar werde, aus der Mythologie sich auf jenen göttlichen Willen schliefsen lasse, diese aber nicht der

*) Ideen zu einer Philosophie der Natur S. 14 [19 f.]. Philosophie und Religion S. 1.

**) Vorlesungen über die Methode des akad. Studiums S. 199.

***) Ebendas. S. 197.

†) Ebendas. S. 193.

††) S. 460.

Effect dieses Willens sei*). Die Ausbildung geoffenbarter Wahrheiten in Vernunftwahrheiten hat er nun schon früher**) für schlechterdings nothwendig erklärt, wenn dem menschlichen Geschlecht damit geholfen werden solle, worunter ich doch nur „Deduction Christlicher Dogmen"***) verstehen kann. Jedoch sollen, wenn man den nicht von ihm selber bekannt gemachten Vorlesungen trauen darf, die Wahrheiten der geoffenbarten Religion nicht auf solche zurückgeführt werden, welche die Vernunft aus sich selbst erzeugt, sondern müssen etwas über die Vernunft hinausgehendes sein, Wahrheiten, die ohne die Offenbarung nicht nur nicht gewufst wurden, sondern gar nicht gewufst werden konnten. Als ein Unbegreifliches aber soll die Offenbarung nicht stehen gelassen werden: der Mensch hat die Enge seiner Begriffe zur Gröfse der göttlichen zu erweitern; Gottes Thun übersteigt alle menschlichen Begriffe, aber nicht dafs es unbegreiflich wäre, sondern wir müssen dazu einen Mafsstab haben, der alle gewöhnlichen Mafsstäbe übersteigt; es ist die Aufgabe der Philosophie der Offenbarung, „zuerst auf diesen über allem nothwendigen Wissen erhabenen Standpunkt zu stellen, sodann jenen Entschlufs, der der eigentliche Gegenstand der Offenbarung ist, nicht *a priori* zu begründen, aber nachdem er geoffenbart ist, theils überhaupt theils in seiner Ausführung begreiflich zu machen"†). Das ist es nun gerade, wo Leibniz und Schelling sich bedeutend scheiden: die Mysterien, lehrt Leibniz, lassen sich nur erklären bis auf einen gewissen Grad, nicht begreifen noch verständlich machen wie sie zugehen. Mit diesem seinem Grundsatz, den sogar sein unwissenschaftlichstes Werk, die Theodicee anerkennt, scheint es allerdings in Widerspruch zu stehen, wenn er obwohl nicht die Wahrheit, doch die Möglichkeit der Mysterien, namentlich der Dreieinigkeit, der Fleischwerdung und des Abendmahles, beweisen zu können sich frühzeitig gerühmt und diese Beweise versucht hat, indem er zwar die Ueberverniinftigkeit der Mysterien behauptet, aber in Abrede stellt, dafs sie wider die Vernunft seien: will man dies

*) Vorlesungen über Philos. d. Offenb. S. 610 (Paulus).
**) Ueber die Freiheit S. 507.
***) Erste Vorlesung in Berlin S. 13 (1841).
†) Vorlesungen über die Philos. d. Offenb. S. 215. 612 f. 618.

aber auch nicht auf sein sehr weit getriebenes Bestreben der Accommodation rechnen, worauf gut unterrichtete Zeitgenossen manche in das theologisch-dogmatische Gebiet einschlagende Aeufserungen desselben gerechnet haben, so ist er dennoch hierin weit hinter Schelling zurückgeblieben, wenn man dem vertrauen darf was letzterem zugeschrieben worden. Ich glaube anderwärts, nicht ohne gebührende Rücksicht auf Leibnizens eben angedeutete die Mysterien betreffenden Versuche, die lediglich apologetisch sind, gezeigt zu haben, dafs dieser die Offenbarung und die Philosophie gänzlich auseinander gehalten habe*), sodafs bei ihm von einer Offenbarungsphilosophie ebensowenig als von einer Philosophie der Mythologie die Rede sein kann. Doch genug hiervon: mögen noch einige Worte über den Mythos erlaubt sein, der Leibnizen wenig anzog. Der Mythos, welchen wir als den dogmatischen Ausdruck der antiken Religionen zu betrachten haben, ist ein Erzeugnifs des uralten und uranfänglichen Enthusiasmus: er enthält in naturwüchsiger Verpuppung tiefe Ahnungen des Uebersinnlichen wie des Natürlichen und Menschlichen nach allen Beziehungen hin. Er ist wie alle Dichtung ein Heilmittel gegen Dürre und Trockenheit des Denkens, erweckt das religiöse Gefühl, die ewige Grundlage edlerer Geistesrichtung und also auch der philosophischen Speculation, ist geeignet Phantasie und Geist und Gemüth zu erheben und zu erwärmen; er reizt an, seine eigene sinnliche Hülle abzustreifen und zur Klarheit des Gedankens durchzudringen. Zugleich ist er eine anmuthige Form um in einem Bilde zu versinnlichen, was bildlos darzubieten schwierig oder vorzeitig scheinen mag, wie Platon Mythen bildete, damit in dem Bilde das abgebildete Uebersinnliche geschaut werde. Aber die mythische Anschauung ist doch nicht die philosophische. Die Philosophie, streng genommen ein Erzeugnifs des Hellenischen Geistes wie die Mathematik, hat erst da angefangen, wo der Mythos zu Ende geht, der nur ihre Keime einschliefst, und die Philosophie in den Mythos

*) Leibniz in seinem Verhältnifs zur positiven Theologie, akademische Rede vom J. 1843, in Friedrich v. Raumers historischem Taschenbuch, neue Folge, 5. Jahrg. S. 483—514 [oben S. 299—321]. Habe ich später (Rede vom 8. Juli 1847, Monatsber. d. Akad. S. 255) [oben S. 365] zugegeben, dafs Leibniz in einem gewissen Falle seine Lehre dem Dogma anbequemt habe, so thut dies meiner obigen Behauptung keinen Abbruch. Volle Consequenz kann man ihm nicht zuschreiben.

zurückführen wollen scheint nichts anderes zu sein als den ausgebildeten Menschen in Mutterleib und den Zustand des Embryon zurückversetzen wollen, oder um vergleichsweise Leibnizisch zu reden in den Zustand der schlafenden Monaden. Die Verbreitung der mythischen Anschauung ist daher ein brauchbares Mittel, dem hellen Denken und Erkennen entgegen zu wirken, und die Geister in einen, wenn ich so sagen darf, symbolischen Schlummer und Traum einzuwiegen, in welchem gleichmäfsig die klare Gestaltung philosophischer Ideen und die richtige Erkenntnifs der geschichtlichen Wahrheit verschwindet. Wer sich aus der dialektischen Philosophie in den Mythos retten will, ist gewissermafsen auf demselben Wege wie die Sophisten, die aus Verzweiflung am Wissen sich auf die Rhetorik warfen, welche an der Stelle des Wissens die Ueberredung oder Ueberzeugung, oder Meinung und Glauben hervorzubringen strebt. Aber so hat es der Gewaltige, dessen Aeufserungen über Leibniz ich zusammengestellt habe, sicherlich nicht gemeint, und fafsten wir ihn so, würden wir Zweifels ohne in das Mifsverständnifs gerathen, dessen Vermeidung ich gleich zu Anfang für schwierig erklärt habe. Denn obwohl er früher alle Philosophie in eine neu zu schaffende Mythologie wollte zurückfliefsen lassen, hat er doch neben der Philosophie der Mythologie und der Offenbarung seine vorangehende Philosophie bestehen lassen. Und nachdem er zwar nicht gerade in genauer Beziehung auf den Mythos, aber doch in nahe verwandtem Sinne das öfter gesagte wiederholt hat, es sei freilich nicht seine Meinung, als ob der Mensch erst allmälig von der Dumpfheit des thierischen Instincts zur Vernunft sich aufgerichtet habe, setzt er ausdrücklich hinzu*): „Dennoch glauben wir, dafs die Wahrheit uns näher liege, und dafs wir für die Probleme, die zu unserer Zeit rege geworden sind, die Auflösung zuerst bei uns selbst und auf unserem eigenen Boden suchen sollen, ehe wir nach so entfernten Quellen wandeln. Die Zeit des blofs historischen Glaubens ist vorbei, wenn die Möglichkeit unmittelbarer Erkenntnifs gegeben ist. Wir haben eine ältere Offenbarung als jede geschriebene, die Natur.“ So sprach er in den Zeiten, in welche seine Urtheile über Leibniz fallen.

*) Ueber die Freiheit S. 510.

XXXVI.

Einleitungsrede zur Feier des Geburtsfestes Seiner Majestät des Königs Friedrich Wilhelm IV. in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften gehalten am 16. October 1856.

Die Geschichte Preufsens, die erst seit dem vorigen Jahrhundert oder höchstens kurz vor demselben eine mehr als provinzielle oder dynastische Bedeutung gewonnen hat, ist zwar eben defshalb nur ein kleiner Theil der Weltgeschichte; aber sie ist durch der Fürsten und des Volkes Kraft doch rasch ein Theil derselben geworden, und dieses Land oder Reich hat eingegriffen in die Bewegung des Geistes, welche wir, weil sie die Thaten erzeugt und durch Thaten das Geschehende, als den eigentlichen Kern und die Wurzel der Geschichte ansehen, wechselsweise ist dasselbe aber auch durch diese Bewegung bestimmt worden. Jede denkwürdige Zeit eines ansehnlichen Staates hat eine weltgeschichtliche Bedeutung für die fortschreitende Entwickelung des menschlichen Geschlechts, nur nicht die Zeiten der Versumpfung, in welchen der Geist nur wie im Schlaf und Traum fortlebt; und Friedrich Wilhelm des Vierten Zeit ist gewifs eine denkwürdige dieses Staates. Wir stehen jetzt in dem siebzehnten Jahre seiner Regierung. Ein halbes Menschenalter scheint hinzureichen, dafs sich in ihm ein bestimmter Charakter des Volksgeistes und des Staates ausprãge, und der Fürst hat hierbei unstreitig einen hervorstechenden Einflufs: doch darf man nicht vergessen, dafs dieser Einflufs vielfach bedingt ist. Wie grofs und mächtig auch die persönlichen Eigenschaften des Herrschers sein mögen, kann er sein Zeitalter, selbst in Beziehung auf den eigenen Staat, nicht entscheidend bestimmen; es wird in letzter Entscheidung durch den Gang des Geistes in der Weltgeschichte bestimmt, in welchen der Staat verflochten ist, und welchem die hervorragenden Geister als Vollstrecker eines höheren Planes in wunderbarer Har-

monie der Nothwendigkeit und des freien Entschlusses dienen. Des Fürsten Wirksamkeit steht in einem unauflöslichen Verhältnifs zu der Zeit, in welche ihn die Vorsehung gestellt hat, und zu den Bedingungen, welche er in ihr vorfindet, und jede Zeit ist von der vorhergegangenen abhängig. So waren unter der langen und bewegten Regierung des hochseligen Königs die ersten Gründe gelegt zu mannigfachen Bildungen, die der Zukunft vorbehalten waren: denn in dem Gebiete des Geistes verkommt der ausgestreute Saame selten ganz und verdirbt nicht wie der Saame der Pflanze durch Hitze oder Kälte, Dürre oder Nässe, sondern wenn auch sein Aufkeimen gehemmt werden mag, bleibt er doch, vorausgesetzt dafs er ursprünglich zeugungsfähig gewesen, in seiner Kraft bis zu dem Zeitpunkte, da günstigere Umstände das Aufspriefsen der Saat fördern. Friedrich Wilhelm der Vierte fand einen lebhaft aufgeregten Volksgeist vor, nicht blofs im eigenen Lande, sondern in vielen Ländern Europa's, deren jedes fast auf jedes einwirkt; auch hatten schon neue Mittel des Verkehrs angefangen weit getrennte Länder gleichsam mit Ueberspringung des Raumes einander zu nähern: ein neuer Hebel des Gedankens, von einer Kraft und Tragweite, welcher nur die vergleichbar ist, die für eine ähnlich aufgeregte Zeit der sich verbreitende Bücherdruck gehabt. Es hatte sich ein Geist der Zeit gebildet, das Ergebnifs der Wechselwirkung, des Ineinandergreifens und Zusammenfliefsens vieler Momente der Vergangenheit und der Gegenwart, vieler Eräugnisse und Erfahrungen, vieler innerer und äufserer Antriebe, vieler Bestrebungen, Hoffnungen und Befürchtungen: ein solcher ist ein Merkzeichen eines besonderen weltgeschichtlichen Stadiums; er kann bekämpft, aber seine Wirkungen können nicht vernichtet werden. Der König ist dem Laufe der Entwickelung entgegengekommen, obgleich in reiferem Alter, doch mit jugendlicher Kraft und Begeisterung, die auch des Volkes Begeisterung hervorzurufen geeignet war. Ackerbau, Gewerbe, Handel, Schiffahrt sind von ihm gefördert, auch der Anfang einer Kriegesmacht zur See gebildet worden; Gesetzgebung, Gerichtswesen, Steuerverfassung sind bedeutend verändert worden; das Heer hat ruhmvolle, wenn auch verhältnifsmäfsig nur kleinere Kämpfe im äufsersten Norden und Süden Deutschlands bestanden; die Theilnahme an dem grofsen Weltkampfe ist vermieden und

dadurch dem Lande der äufsere Friede bewahrt worden. Des inneren Friedens haben wir uns nicht in gleichem Mafse zu erfreuen gehabt, weder auf dem staatlichen noch auf dem kirchlichen Gebiete. Wir haben eine Zeit der Unruhe, der Wirkung und Gegenwirkung, des Aufbauens und Niederreifsens, voll von Parteirichtungen, Schwankungen und Wechseln erlebt, ganz gemäfs dem raschen Umschwung der Räder dieser Zeitläufte. Doch ich wende mich hiervon ab: was uns am nächsten liegt, ist Kunst und Wissenschaft, in welchen sich auch der jedesmalige Volksgeist und der Vor- und Rückgang der Völker in der Bildung am klarsten darstellt und abspiegelt. Friedrich Wilhelm der Dritte hatte die Künste und Wissenschaften in diesem Lande mit grofsem Aufwand unter dem Beirath der einsichtigsten Staatsmänner mehr gehoben als selbst der glorreichste seiner Vorfahren, der sie selber mit Liebe übte und in ihnen allein seine Erholung von den Mühen der Staatsgeschäfte und von den Anstrengungen des kriegerischen Lebens fand; Friedrich Wilhelm der Vierte, den vorgefundenen Fortschritt der Künste und Wissenschaften als väterliches Erbe übernehmend, förderte sie weiter mit freigebigem Sinn. Was er für die Kunst gethan und fortwährend thut, das ist zum Theil und in einzelnen Beispielen an den Werken zu schauen, die dieser Stadt zu neuen Zierden gereichen. Was die Wissenschaften betrifft, so waren durch Umstände, die ich nicht näher berühre, früher Verdächtigungen entstanden, die vorzüglich die Universitäten betroffen hatten; die kleinen Beengungen, welche eine Folge jener gewesen, fielen alsbald fort, und neue Kräfte wurden herangezogen, um die Wirksamkeit und den Glanz der Wissenschaft in diesem Staate zu erhöhen. Gerade auf diesem Gebiete zeigt sich indefs, dafs der Wille des Herrschers seine Grenze in den vorhandenen Mitteln hat und in dem Gesammtlaufe der Entwickelung. Dem Gange, welchen die Erkenntnifs nimmt, läfst sich nicht gebieten, am wenigsten heutzutage, wo er nicht mehr von wenigen überwiegenden litterarischen Gröfsen, sondern vom Zusammenwirken vieler, gleichsam mehr demokratisch als aristokratisch bestimmt wird. Als eine Aristokratie der Wissenschaften pflegt man bald wohlgemeint, bald übelwollend die Gesellschaften zu bezeichnen, die vom Staat zur Anerkennung der reinen Wissenschaft, ohne praktische Beziehung

und ohne den Unterricht der Jugend zu bezwecken, eingesetzt scheinen. Eine solche ist die unsrige; und je mehr Friedrich Wilhelm der Vierte die reine Wissenschaft uneigennützig schätzt, desto mehr haben auch wir uns seiner Gunst und seines Vertrauens erfreuen können. Aber diese Gunst und dieses Vertrauen läfst sich dem gesagten gemäfs von uns nicht dadurch rechtfertigen, dafs wir die Wissenschaft auf ganz neue Bahnen lenken oder ihr die Wege in höchster Entscheidung vorzeichnen: wir müssen uns begnügen, unsern bescheidenen Theil zu dem wissenschaftlichen Betrieb und Vermögen der Zeit beizusteuern. Auch können und wollen wir nicht den Einflufs auf die Nation üben, den das Französische Institut eine Zeit lang über Frankreich ausgeübt hat: die Deutschen haben sich in der Wissenschaft niemals von einer Akademie beherrschen lassen und werden es niemals thun; unsere Mittel sind überdies für eine allseitig ausgedehnte Wirksamkeit zu beschränkt, und die Thätigkeit der Männer, welche diesen Kreis bilden, ist auf sovieles andere angewiesen, dafs sie nur einen geringen Theil ihrer Kräfte der Akademie widmen können. Was die Mitglieder im Schoofse der Akademie geleistet haben, davon alljährlich eine kurze Uebersicht zu geben ist ein Theil der Bestimmung der heutigen Feier. Diese Uebersicht beginne ich heute, indem ich mir erlaube weiter zurückzugreifen, mit einem Gegenstande, der dem hochgesinnten König eine Angelegenheit des Herzens und Gemüthes geworden: hat er diese in die Hände der Akademie gelegt, wie sollten wir nicht eben darin ein Zeichen seines höchsten Zutrauens erkennen dürfen? Es ist zugleich ein Gegenstand von sehr ernster Bedeutung, weil er nichts geringeres betrifft als den Ausdruck des Geistes und des innersten Wesens des grofsen Ahnherrn, der eines der bewegenden Principien und Momente der Geschichte nicht blofs dieses Reiches, sondern der Menschheit geworden ist, aus eigenster Freiheit ein Mitvollstrecker der Geschicke, der äufseren und der intellectuellen, welche die Vorsehung dem Geschlechte vorgezeichnet hat, in Einer Person der Inbegriff seiner Zeit, ihres geistigen wie ihres staatlichen Lebens. Ich rede von den Schriften Friedrichs des Grofsen, mit deren Herausgabe die Akademie von des Königs Majestät beauftragt worden. Die neue Ausgabe derselben wird in diesen Tagen zum Abschlufs gebracht werden. Als die Säcularfeier der Thron-

besteigung Friedrichs des Zweiten bevorstand, gab Hr. Professor Preufs sein reichhaltiges und lehrreiches Werk über Friedrich den Grofsen als Schriftsteller heraus und machte darin Vorschläge zu einer vollständigen Ausgabe der Werke desselben. Er übersandte im Januar 1837 der Akademie seine Schrift zwar ohne einen bestimmten Antrag, aber doch mit der Andeutung, dafs es der Akademie würdig sein würde, dieses Unternehmen auszuführen und damit eine Pflicht gegen ihren Wiederhersteller oder vielmehr Gründer zu erfüllen; im März desselben Jahres stellte das vorgeordnete Ministerium die Anfrage an die Akademie, ob sie den Vorschlag des Hrn. Preufs, eine vollständige Ausgabe der Werke Friedrichs des Grofsen herzustellen, irgendwie zu berücksichtigen gedenke. Die Akademie erklärte hierauf gegen Ende Aprils desselben Jahres, und zwar wenn ich mich recht erinnere besonders auf Wilkens Betrieb, der damals einer der beständigen Sekretare der Akademie und zugleich Mitglied des Königl. Obercensurcollegiums war: so wünschenswerth eine neue Ausgabe jener Werke sei, möchte doch die unmittelbare Theilnahme der Akademie daran Bedenken haben; denn sollte sie in einer der Akademie würdigen Weise erscheinen, so müfste die Akademie in den Besitz oder Gebrauch der Originalhandschriften gesetzt und eine vollständige und unverkürzte Mittheilung der Schriften des grofsen Königs gestattet werden; zur Erfüllung dieser beiden unerläfslichen Bedingungen dürfte aber unter den gegebenen Umständen keine Aussicht vorhanden sein. Der Minister von Altenstein stimmte diesem Urtheile bei, und es ergab sich bald, dafs die Voraussetzung der Akademie gegründet war, die Originalhandschriften würden nicht in ihre Hände gelangen dürfen, und es gelte nicht für statthaft, sie unverkürzt drucken zu lassen. Hiermit hatte die Sache, soweit sie die Akademie betraf, damals ihr Bewenden, und ich übergehe dasjenige, was sich auf einen bald hernach entworfenen Plan bezieht, zunächst die geschichtlichen Werke des grofsen Königs in einer anderen als der von der Akademie gewünschten Art herauszugeben: bis Seine Majestät der regierende König durch Kabinetsbefehl vom 5. October 1840 die Akademie mit der Herausgabe der sämmtlichen Werke betraute. Hierbei sollte Hr. Preufs, der bereits früher für die Herausgabe der geschichtlichen Werke ausersehen war, in Thätigkeit gesetzt

werden; nicht minder Aug. Wilh. v. Schlegel in Bonn, auswärtiges Mitglied der Akademie, der mittlerweile seine Theilnahme an dem Werke aus eigenem Antrieb angeboten hatte. Von Seiten der Akademie wurde deren philosophisch-historische Klasse mit der Ausführung des Königlichen Befehls beauftragt, und diese ernannte dafür, gleichfalls der Königlichen Bestimmung gemäfs, einen Ausschufs, als dessen Geschäfte bezeichnet wurden die Besorgung aller Vorbereitungen, namentlich die Anträge über die Benutzung der im Königl. Archiv befindlichen Quellen, über die äufsere Form der beiden Ausgaben, sowohl der Prachtausgabe zur unmittelbaren Verfügung Seiner Majestät des Königs, als der kleineren für den Buchhandel bestimmten Ausgabe, ferner die Vertheilung der Arbeiten, endlich die fortdauernde Aufsicht über die Ausführung des Werkes. Die Wahl in diesen Ausschufs traf aufser den beiden Klassensekretaren, Wilken und dem Sprecher, auf die Mitglieder der Klasse Hrn. Ranke, Eichhorn und Fr. v. Raumer; die Gesammtakademie, welche sich vorbehalten hatte einige Mitglieder der Akademie hinzuzufügen, sprach einstimmig den Wunsch aus, Hr. A. v. Humboldt möge dem Ausschufs beitreten, und dieser genehmigte nicht nur diesen Wunsch, sondern hat auch fortwährend das Unternehmen, dem er sich von Anbeginn mit Liebe zugewandt hatte, durch Rath und That ganz vorzüglich gefördert. Mehre der ursprünglichen Mitglieder sind im Laufe der Arbeit der Akademie entzogen worden; sie wurden ersetzt durch die Hrn. J. Grimm, Zumpt und v. Olfers: letzterer trat zuerst durch Wahl der Gesammtakademie als Stellvertreter des Hrn. v. Humboldt ein, und nahm bis jetzt mit Hrn. J. Grimm den eifrigsten Antheil an den Arbeiten: namentlich hat er die Ausstattung des Werkes mit Kupferstichen, Endverzierungen und ähnlichen Zuthaten der Kunst mit der gröfsten Sorgfalt und Aufopferung besorgt. Die durch Zumpts Tod erledigte Stelle im Ausschufs wurde nicht wieder besetzt, weil die Arbeit schon bedeutend vorgeschritten war. Zum Vorstand hatte sich der Ausschufs gleich bei seinem ersten Zusammentreten den gegenwärtigen Sprecher gewählt. Ferner hatte Seine Majestät der König bereits unter dem 14. December 1840 befohlen, es solle eine militärische Commission unter der Oberaufsicht und Leitung des Generals der Infanterie v. Krauseneck und mit besonderer Theilnahme des General-Lieutenants

v. Lossau zu der Herausgabe der auf Kriegsangelegenheiten bezüglichen Schriften mitwirken, insbesondere um etwa erläuternde Anmerkungen, Karten und Pläne zuzugeben. Zwischen dem letztgenannten und dem Vorsteher des Ausschusses haben auch mehrfache Verhandlungen stattgefunden, jedoch ohne dafs etwas dadurch erzielt worden: dagegen haben wir uns in der letzten Zeit, in welcher der kriegswissenschaftliche Theil der Werke an die Reihe gekommen, der thätigen Beihülfe des Hrn. Generals v. Reyher und der Hrn. General-Lieutenants v. Hahn und v. Brese zu erfreuen gehabt. Aufser den Berathungen und Verhandlungen über Eintheilung, Druck und Verlag des Werkes, über letzteren blofs in Bezug auf die kleinere Ausgabe, war die Zusammenbringung des Stoffes die nächste Sorge gewesen: Hr. Preufs hatte hierzu längst grofse Vorarbeiten gemacht, die er nur zu vervollständigen hatte; einer öffentlichen Aufforderung der Akademie an die Besitzer von Schriftstücken Friedrichs des Grofsen zur Mittheilung derselben wurde von vielen Seiten mit grofser Bereitwilligkeit entgegengekommen; die Benutzung der archivalischen Quellen war zwar lange bedeutenden Anständen unterworfen, ist aber zuletzt ganz zu unserer Befriedigung in dem Sinne, wie die Akademie sie ursprünglich gewünscht, unter bereitwilliger Unterstützung der Königlichen Archivbeamten von Hrn. Preufs mit unermüdlicher Thätigkeit ausgeführt worden. Demnächst war eine Durchsicht der Werke erforderlich, nicht etwa um zu ermitteln was auszulassen wäre, da vielmehr ein grofser Theil der Mühwaltung des Hrn. Preufs dahin hatte gerichtet sein müssen, statt des Verfälschten das Ursprüngliche wiederherzustellen, auch nicht um den Stil zu verbessern, dessen der grofse Mann mächtig genug war, sondern um sie in Rücksicht des Grammatischen zu reinigen, und hier und da zur Erläuterung oder auch zur Berichtigung kleiner Versehen des erhabenen Verfassers kurze Bemerkungen unter dem Texte beizufügen. Die letzteren sind von Hrn. Preufs verfafst und dem Ausschufs zur Berathung vorgelegt worden. Die grammatische Berichtigung des Textes besorgte anfangs der Französische Gelehrte Paul Ackermann, als dieser im Jahre 1846 in eine Krankheit verfallen war, die bald seinen Tod herbeiführte, Hr. Prof. de la Harpe; auch nahm Hr. Dr. Fr. A. Märcker, dem die Correctur der Druckbogen übertragen war, an diesen Revisionen

einigen Antheil. Ich brauche kaum zu sagen, dafs auch Aug. Wilh. v. Schlegel als ein Gelehrter von dem feinsten und ausgebildetsten Geschmack und einer seltenen Kenntnifs des Französischen, in welcher er aufser Hrn. v. Humboldt keinen Deutschen neben sich anerkannte, bei dieser Reinigung des Textes eine Hauptstimme haben mufste; und da er schon im Jahr 1841 zum Zwecke seiner Mitwirkung hierher gekommen war, liefs sich davon der beste Erfolg erwarten. Es wurde der Grundsatz aufgestellt und festgehalten, dafs der Ausschufs nicht berechtigt sei, über das Grammatische hinaus, was man im Gegensatze gegen dieses „das Rhetorische" zu nennen pflegt, zu verändern, weil hierdurch in die Eigenthümlichkeit des Verfassers eingegriffen würde. Schlegel selber erkannte dies an; aber über die Anwendung dieses Grundsatzes oder die Grenzbestimmung wurde man nicht mit ihm einig. Ich würde dies nicht erwähnen, wenn es nicht von ihm selber in den nach seinem Tode seinem Auftrage gemäfs herausgegebenen sämmtlichen Werken zur Sprache gebracht wäre. Im achten Bande derselben, welcher im Jahr 1846 erschienen ist, findet sich ein dem akademischen Ausschufs schon früher zugekommener „vorläufiger Entwurf einer neuen Ausgabe der Werke Friedrichs des Grofsen" vom Jahr 1844, und darin einiges von seiner Theilnahme an unseren Verhandlungen: er bezieht sich auf eine ihm damals gewordene Mittheilung des soeben berührten Grundsatzes und auf seine Erwiederung, worin er den Begriff des Grammatischen und die Ausdehnung, welche demselben in dem vorliegenden Falle gegeben werden müsse, geprüft habe, nicht ohne leise Beschwerde darüber, dafs er auf diese so wichtige Erörterung, die er das Ergebnifs seines reifsten Nachdenkens nennt, eine schriftliche Antwort nicht erhalten habe; zu welcher, da er anwesendes Mitglied des Ausschusses war, der letztere keine Veranlassung hatte. In der bekannten Eigenthümlichkeit dieses ausgezeichneten Mannes, der mir ein gröfseres Verdienst um die Deutsche Bildung zu haben scheint als gewöhnlich anerkannt wird, lag ein unübersteigliches Hindernifs eines gedeihlichen Zusammenwirkens mit ihm, zumal bei seiner zunehmenden Kränklichkeit: sollte einmal der nach seinem Tode an die Akademie abgelieferte, sorgfältig von ihm gesammelte Briefwechsel über die Werke Friedrichs des Grofsen ans Licht kommen, so

wird man sich nicht ohne Ergetzung einen Begriff machen können von seiner Gereiztheit, seinen Ansprüchen und seiner Ueberhebung, welchen hier zu geben mir nicht ansteht. Auch suchte er den vollständigen Abdruck der Werke gegen die ursprüngliche Absicht der Akademie rückgängig zu machen. Er war von Seiner Majestät beauftragt, eine Einleitung zu der neuen Ausgabe der Gesammtwerke zu verfassen, und glaubte sich also, um mich seiner eigenen Worte zu bedienen, die Aufgabe gestellt, „die Eigenthümlichkeiten des grofsen Königs als Geschichtschreiber, als Denker, als Dichter, als witziger Kopf und Stifter einer geistreichen Geselligkeit in seiner Umgebung aufzufassen, dem Gange seiner Ausbildung zu folgen, die Einflüsse des Zeitalters auf ihn, und seine mächtige Gegenwirkung zu schildern“; ein schöner und grofser Stoff, der seiner würdig und dem er vor allen gewachsen war: aber aller Erinnerungen und Bitten ungeachtet, dafs er der Begeisterung für Friedrich den Grofsen folgend und die kleinen Mifshelligkeiten zwischen ihm und dem akademischen Ausschufs vergessend Hand an dieses Denkmal legen möge, wozu er seine Zeit tausendmal besser verwenden würde als wenn er dem grofsen Mann die Sprachfehler mit oder ohne Einschlufs des Rhetorischen verbesserte, entschlofs er sich zu spät zu dieser Arbeit, die ohne Zweifel ein Meisterwerk geworden sein würde. Mit Leidwesen vermissen wir diese an der Spitze der akademischen Ausgabe; die Vorrede des Herausgebers und die den einzelnen Schriften oder Bänden vorgesetzten Einleitungen desselben haben einen andern Zweck, und können also diesen Mangel nicht vergüten. Die bisher berührten Arbeiten des Herausgebers und des Ausschusses konnten nicht vor dem Beginn des Druckes beendigt werden, weil mit diesem möglichst bald angefangen werden mufste, damit nicht Zweifel an der zeitigen Förderung des Werkes entständen; jene dauerten also, verhältnifsmäfsig abnehmend, bis in die letzten Jahre fort. Der Druck wurde im Jahr 1844 angefangen; seit dieser Zeit sind 32 Bände der Prachtausgabe, zwei mehr als beabsichtigt und vorgesehen war, aus der Druckerei des Hrn. Decker hervorgegangen, welcher nichts hat fehlen lassen, um dem Werke einen dem Rufe der Officin entsprechenden typographischen Werth zu geben. Hiervon sind nur 200 Exemplare zur unmittelbaren Verfügung Seiner Majestät abgezogen,

und ein Pergamentexemplar, welches von Seiner Majestät der Königlichen Bibliothek einverleibt worden. Gleichzeitig ist die für den Buchhandel bestimmte kleinere Ausgabe in derselben Bändezahl gefördert worden. Nur die den ausgezeichnetsten Künstlern übertragenen Bildnisse sind noch nicht vollständig geliefert. Auch sind wir nicht im Stande gewesen den Stoff soweit zusammenzubringen, dafs Nachträge unmöglich wären: namentlich sind die Briefe des grofsen Königs so zerstreut, dafs aller angewandten Mühe ungeachtet uns einiges davon entgangen oder nicht rechtzeitig zugekommen ist, wie der vor kurzem erschienene Briefwechsel mit Maupertuis. Eine hundert eng geschriebene Quartseiten betragende Redaction des politischen Testaments vom Jahr 1768, welche wohl verdient hätte in die Reihe der geschichtlichen Werke aufgenommen zu werden, ist ebenfalls zu spät zu unserer Kunde gelangt. Als Herausgeber des Ganzen ist einzig Hr. Prof. Preufs anzusehen; sein Verdienst besonders anzuerkennen ist gerade meine Pflicht um so mehr, als ich ein Zeuge sein kann der vielfachen Sorgen und sogar Plagen, welche in diesem Geschäft auf ihm lasteten. Er erkannte in diesem Werke seinen Lebenszweck, und mit allen Kenntnissen, die zu dessen Vollendung erforderlich waren, in einem Mafse wie keiner der Zeitgenossen ausgerüstet, hat er ohne alle Rücksicht auf persönlichen Vortheil aus Begeisterung für den Helden des vorigen Jahrhunderts seine Kräfte daran gesetzt. Sein Bewufstsein dessen ist sein edelster Lohn. Und entspricht die Ausführung den Erwartungen des erhabenen Fürsten, der sie angeordnet hat, so wird die Akademie sich glücklich schätzen, das Ihrige dazu beigetragen zu haben*).

---

*) Hier folgte die Uebersicht der Leistungen der Akademie im abgelaufenen Jahre.

XXXVII.

Einleitungsrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften zur Feier des Jahrestages Friedrichs des Grofsen am 28. Januar 1858.

Als ich vor vier Jahren an dem Gedächtnifstage des grofsen Friedrich von der philosophischen Bildung des Gefeierten sprach, veranlafste mich ein Urtheil, welches er selber über seinen eigenen Werth als Philosophen und Feldherrn gefällt haben soll, auszugehen von einer Frage, welche Plutarch in Bezug auf Athen in Erwägung gezogen hat, ob durch Waffenthaten oder durch Wissenschaft und Kunst ein Staat berühmter werde. Betrachtungen dieser Art sind grofsen Schwankungen unterworfen: ihr Stoff ist sehr schmiegsam und läfst sich so herüber- und hinüberwenden, dafs man je nachdem etwa die eine oder die andere Antwort dem Zwecke, dem die Untersuchung dient, angemessener ist, für die eine oder für die andere vieles anführen kann; und selbst ohne dafs man durch die Rücksicht auf einen bestimmten Zweck geleitet werde, bietet sich einem und demselben unter verschiedenen Umständen und durch sie veranlafsten verschiedenen Stimmungen die eine oder die andere Beantwortung unwillkürlich dar. Bereit zu sein mit seinem Leben den Sieg zu erkaufen, dessen Früchte man nicht mehr geniefsen wird, ist gewifs die höchste Aufopferung: dieses Opfer mit Bewufstsein zu bringen, dazu befähigt nur die höchste und edelste Erhebung des Geistes, und diese ist des gröfsten Ruhmes werth. In dieser Beziehung und mehren andern habe ich ein Vierteljahrhundert vor jenem Vortrage (im J. 1829) bei einer andern Feier dem Plutarch beigestimmt, wenn er die Weltschlachten der Athener höher stellt als ihre ruhmvolle Thätigkeit auf dem Gebiete des Friedens, in Kunst und Erkenntnifs, allerdings ohne zu verkennen, welchen Ruhm die Staaten durch die Pflege der Künste und Wissenschaften sich erwerben.

Die andere Seite herauskehrend fand ich in dem Vortrage zur Geburtsfeier des grofsen Königs, man dürfe dem Plutarch zürnen, wenn er die Waffengewalt der Kraft des Geistes vorziehe; denn die Früchte der rein geistigen Thätigkeit seien mindestens ebenso erspriefslich für die Völker, die Folgen ihrer Siege überdauerten die Folgen der kriegerischen, und die kriegerischen seien werthlos, wenn nicht durch sie Güter geschützt würden, die um ihrer selbst willen unvergänglichen Werth haben. Sind beide Ansichten unter den gehörigen näheren Bestimmungen und Beschränkungen auch nicht unvereinbar, so zeigt sich doch das misliche solcher Vergleichungen, und man möchte daher vor ihnen, wie vor allen den Vergleichungen warnen, die da angestellt werden, um eine Sache gegen die andere, oder gar eine Person gegen eine andere hervorzuheben oder in den Schatten zu stellen: lasse man lieber jede Sache und jede Person in ihrem eigenen Werthe oder Unwerthe bestehen. Wenn ich dennoch heute wieder auf eine Betrachtung zurückkomme, die der früher an dieser Stelle vorgekommenen verwandt ist, so finde ich mich dazu dadurch bewogen, dafs die Friedrich dem Grofsen beigelegte Aeufserung über den Werth der eigenen Kriegsthaten und seines Philosophirens in Vergleich mit einander, welche ich früher nur als unbewährt habe beseitigen können, unterdessen entschiedener beseitigt worden und an ihre Stelle ein allgemeineres Urtheil des grofsen Königs über den Werth der Waffenthaten gegenüber dem Verdienst auf dem Gebiete der geistigen Wirksamkeit getreten ist. Es scheint der heutigen Feier nicht unangemessen, dies in ein näheres Licht zu setzen.

Unser zu früh verstorbenes correspondirendes Mitglied Christian Bartholmèfs hat, wie ich früher bemerkte, aus den „*Mémoires sur la civilisation des différentes nations de l'Europe*" als aus einem Werke des Königs Friedrich, und als Worte, die er über sich selber geschrieben habe, das Urtheil angeführt: „Ich glaube, dafs, wenn man die Stimmen wägt, die Arbeiten des Philosophen höher als die des Kriegsmannes werden geachtet werden." Hr. Preufs hatte erkannt, hierunter seien die „*Mémoires historiques et critiques sur la civilisation de l'Europe aux XVIIe et XVIIIe siècles*" verstanden, welche von J. Alex. Borrelly im J. 1807 zu Paris herausgegeben und in Quérards „*France littéraire*"

als ein Werk Friedrichs des Grofsen bezeichnet sind. Dafs Bartholmèfs dieses Buch selber gesehen, bezweifle ich, da seine Anführung gegen seine Gewohnheit sehr ungenau ist; auch Hr. Preufs hat es nicht gesehen, ich ebensowenig. Bei wiederholter Nachforschung, welche von unserem Amtsgenossen Hrn. Pertz und andern Beamten der Königl. Bibliothek angestellt worden, hat sich jetzt aus einer Anzeige des Werkes in dem „*Journal général de la littérature de France*", 10. Jahrg. 1807 (S. 174) wenigstens soviel aufgeklärt, dafs das Werk den Titel führt: „*Mémoires historiques et critiques sur la civilisation des différentes nations de l'Europe, aux dix-septième et dix-huitième siècles, par Frédéric le Grand*", und schon bei Lebzeiten des Königs im J. 1780 im Haag gedruckt, im J. 1807 aber zu Paris wiederholt ist. Der Herausgeber hatte nicht die Absicht, dem König ein Werk unterzuschieben, mochte aber durch den grofsen Namen auf dem Titelblatt Leser und Käufer anlocken wollen. Er sagt, zufolge der Anzeige in jener Zeitschrift, er gebe eine Zusammenstellung von Auszügen aus Friedrich des Grofsen Schriften, und habe diese Auszüge möglichst in Zusammenhang bringen wollen, jedoch werde man Unterbrechungen, Lücken und häufige ebenso schroffe als unerwartete Uebergänge von einem Gegenstande zum andern finden. Borrelly hat also jenes Urtheil aus den Schriften des Königs entnommen; ob er es so hingestellt, wie es Bartholmèfs aufgefafst hat, als ein Urtheil Friedrichs über sein eigenes Verdienst, weifs ich nicht: sicher aber ist es, dafs der König es so nicht meinte. Hr. Preufs hat nämlich in dem vor kurzem erschienenen „*Catalogue raisonné des écrits attribués à Frédéric*", welcher der *Table chronologique générale* angehängt ist, nachgewiesen, dafs ungeachtet das Werk, aus welchem Bartholmèfs jenen Gedanken des Königs anführt, diesem nicht angehört, doch die Worte wirklich von diesem geschrieben sind und sich in einem Briefe an d'Alembert vom 20. November 1780 finden (*Oeuvres de Fréd. le Grand* Bd. XXV. S. 166); der König spreche aber nicht von seinen eigenen philosophischen Arbeiten, sondern von denen d'Alemberts, die er bescheiden über die eigenen kriegerischen Thaten setze. Nun ist freilich der Briefwechsel des Königs mit d'Alembert erst im J. 1788 gedruckt worden, während Borrelly's Werk zum ersten Mal bereits im J.

1780 erschienen war: es ist also nicht möglich, dafs Borrelly des Königs Worte schon zur Zeit der ersten Ausgabe seines Sammelwerkes kannte, und man wird annehmen müssen, dafs sie erst in der zweiten Ausgabe hinzugefügt worden. Um nun den Sinn, in welchem sie von Friedrich geschrieben worden, genau zu bestimmen, mufs man sie nicht allein im nächsten Zusammenhange betrachten, sondern auch im Zusammenhange mit d'Alemberts Brief, welchen der König beantwortet. D'Alembert schreibt den 3. November 1780: „Es sind heute den 3. November zwanzig Jahre auf den Tag, dafs Ew. Maj. sich in den Ebenen von Torgau mit Ruhm bedeckten, indem Sie den Oesterreichern den Sieg entrissen, welchen diese sich schmeichelten bereits davon getragen zu haben. Ew. Maj. haben zu diesem Ruhme den hinzugefügt, Deutschlands Friedenstifter und Rächer, in Ihren eigenen Staaten der Verbesserer des Rechtswesens, und in Europa das Muster der Krieger und der Könige zu sein. Was für ein Abstand, Sire, wie Terenz sagt, ist zwischen einem Menschen und einem Menschen! und wie traurig empfinde ich dies für mich, wenn ich mich Ew. Maj. nähere; denn ich wage nicht zu sagen, wenn ich mich mit Ihnen vergleiche! Die wenige Kraft, welche ich vor zwanzig Jahren noch in meinen geistigen und sittlichen Vermögen hatte, ist beinahe gänzlich verschwunden; es bleibt mir nichts mehr von Energie übrig als in der tiefen Empfindung, welche mich an Ew. Maj. fesselt, während Sie die seltenen Eigenschaften noch in ihrer ganzen Stärke bewahren, welche Sie seit den vierzig Jahren, da Sie den Thron einnehmen, für Europa so ehrwürdig gemacht haben." Es folgen Klagen über seine Schwäche, Abspannung und Niedergeschlagenheit, und Bemerkungen über andere Gegenstände, die ich übergehe. Der König antwortet auf alles Punkt für Punkt: um mich auf das zu beschränken, was allein hier in Betracht kommt, sagt er gleich im Anfange seines Briefes: „Viele Menschen haben Schlachten gewonnen und Provinzen erobert, aber wenige Menschen haben ein so vollkommenes Werk geschrieben wie der *Avant-propos de l'Encyclopédie* ist; und da es eine seltene Sache ist, alle menschlichen Kenntnisse nach ihrem wahren Werthe zu würdigen, und eine gewöhnlichere, Leute in die Flucht zu schlagen, die schon Furcht haben, so glaube ich, dafs, wenn man die Stimmen wägt, die

Arbeiten des Philosophen höher dürften geachtet werden als die des Kriegsmannes, wenn wir diese Sachen von Seiten des Nutzens betrachten. . Gut ins Einzelne entwickelte und richtig gewürdigte Kenntnisse erhalten sich für immer, die Bücher überliefern sie der entferntesten Nachwelt; statt dafs die vorübergehenden Erfolge eines Krieges, der nur die Theilnahme einiger Völker in einem kleinen Winkel Europa's in Anspruch nimmt, vergessen werden, sobald sie vorüber sind. So verhält es sich mit dem Philosophen und dem Kriegsmann.“ Dieser Brief des Königs ist fast durchaus ein Trostschreiben: es ist natürlich, dafs man den, welchen man trösten will, so hoch wie möglich stellt. Fühlt sich d'Alembert dem grofsen Fürsten gegenüber sehr gering, so will dieser ihn desto mehr heben, indem er dessen Leistungen höher schätzt als die seinigen, wenigstens als den kriegerischen Theil derselben, zu deren Vergleichung mit grofsen Verdiensten um die Wissenschaft d'Alemberts Brief selber ihm Anlafs gab. Es ist eine Artigkeit gegen den gedrückten Freund, und zugleich ein edler Zug des Gemüthes, eine Selbstverläugnung, wenn er das, wodurch er vorzüglich hervorragte, zurückstellt gegen das, worin sein Freund ausgezeichnet war: denn er wufste wohl, dafs er selber mehr Liebhaber als Meister der Wissenschaft war, und wollte nicht ein schulgerechter Philosoph sein, sondern ein Denker. Doch ist das in jenem Briefe gesagte keine Artigkeit auf Kosten dessen, was ihm für wahr galt. Friedrich spricht es ganz allgemein und ohne alle Rücksichten auf die Personen aus, dafs er die Erfolge des Philosophen höher stelle als die des Feldherrn. Selbst in Bezug auf den Ruhm urtheilt er ähnlich schon viele Jahre früher, in einem Briefe an Voltaire vom 3. Januar 1773 (*Oeuvres* Bd. XXIII. S. 235). Wie viel Sinn für den Ruhm er auch habe, meint er, schmeichle er sich dennoch nicht, dafs die Fürsten daran den meisten Antheil hätten: die grofsen Schriftsteller, die das Nützliche mit dem Angenehmen verbänden, und belehrten während sie unterhielten, genössen eines viel dauerndern Ruhms, weil das Leben der guten Fürsten ganz in Thätigkeit verlaufe und der Wechsel und die drängende Masse der nachfolgenden Begebenheiten die vorhergehenden verdunkelten; statt dafs die grofsen Schriftsteller nicht nur ihrer Zeitgenossen sondern aller Jahrhunderte Wohlthäter seien. Des Aristoteles Name er-

klänge mehr in den Schulen als Alexanders; man lese den Cicero mehr als den Cäsar; die grofsen Schriftsteller des vorigen Jahrhunderts (des siebzehnten) hätten die Regierung Ludwigs des Vierzehnten berühmter gemacht als die Siege des Eroberers; die Namen des Fra-Paolo, des Cardinals Bembo, des Tasso, des Ariost, überträfen die Karls des Fünften und Leo's des Zehnten, möge dieser auch noch so sehr den Anspruch gemacht haben Statthalter Gottes zu sein; man spreche hundertmal von Virgil, Horaz, Ovid gegen einmal von Augustus, und obendrein sei dies selten zu seiner Ehre; man sei neugieriger auf Geschichtchen von Newton, Locke, Shaftesbury, Milton, Bolingbroke, als von dem weichlichen und wollüstigen Hofe Karls des Zweiten, dem elenden Aberglauben Jacobs des Zweiten, den armseligen Ränken, welche die Regierung der Königin Anna bewegten. So gehe die Erwartung der Lehrer des menschlichen Geschlechts, wenn sie nach Ruhm strebten, in Erfüllung, während die Hoffnungen der Fürsten häufig getäuscht würden, weil jene für alle Jahrhunderte, diese nur für die Zeitgenossen arbeiteten. „Man lebt nicht mehr mit uns", sagt er, „wenn ein wenig Erde unsere Asche deckt, und man verkehrt mit allen schönen Geistern des Alterthums, die durch ihre Bücher zu uns sprechen."

D'Alemberts Einleitung zur Encyklopädie (*Discours préliminaire des éditeurs*) erschien im Jahr 1751, an der Spitze des grofsen Werkes. Es versteht sich von selbst, dafs er sie dem König sogleich übersandt habe, und Hr. Preufs findet davon eine Andeutung in einem Briefe von d'Alembert an denselben, welchen er ins Jahr 1751 setzt (*Oeuvres* Bd. XXIV. S. 369). Am 12. Mai 1760 schreibt der König aus Meifsen, kurz vor Beginn eines neuen Feldzuges, an Voltaire, er habe viele neu erschienene Bücher gelesen und die Zeit bedauert, die er darauf verwandt: „ich habe nichts gutes gefunden als ein neues Werk von d'Alembert, besonders seine *Éléments de philosophie* und seinen *Discours encyclopédique*; die andern Bücher, die mir in die Hände gefallen, sind nicht werth verbrannt zu werden" (*Oeuvres* Bd. XXIII. S. 83). Diese Einleitung erschien also dem König nicht blofs vorübergehend, sondern in einer langen Reihe von Jahren als ein Meisterwerk, und an diese zunächst knüpft sich sein Vergleich der Erfolge der geistigen Werke und der kriegerischen Erfolge. Unwill-

kürlich wird man daher dahin getrieben, hierbei jene Einleitung näher ins Auge zu fassen. Ich gebe also einen sehr kurzen Ueberblick derselben, und verweile verhältnifsmäfsig länger bei dem ersten und principiellen Theil. D'Alembert setzt als den doppelten Gegenstand des Werkes, welches er einleitet, dafs es als Encyklopädie soviel wie möglich die Ordnung und Verkettung der menschlichen Kenntnisse auseinandersetze, und als „*Dictionnaire raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*" die allgemeinen Grundsätze enthalte, worauf diese beruhen, und die wesentlichen Besonderheiten, welche den Körper und die Substanz derselben ausmachen. In Rücksicht des ersteren will er so zu sagen die Genealogie, Abstammung, Verbindung unserer Erkenntnisse, die Ursachen, woraus sie entstanden, und die Kennzeichen, welche sie unterscheiden, zu entwickeln suchen; er will zurückgehen bis zu dem Ursprung und der Erzeugung unserer Ideen. Er theilt alle unsere Erkenntnisse in directe und reflectirte. Die ersteren erhalten wir durch die Sinne: wir verdanken also alle unsere Ideen unsern Empfindungen (*sensations*). Diesen Grundsatz hätten die ersten Philosophen aufgestellt und die Scholastiker, weil er alt war, vertheidigt; es sei ihm aber bei der Wiedergeburt der Philosophie das System der angebornen Ideen nachgefolgt: jetzt sei man darüber einig, dafs die Alten Recht gehabt. Wir haben nur nöthig über diese Empfindungen zu reflectiren. Sie lehren uns zuerst unser Dasein, dann das Dasein äufserer Gegenstände, wozu auch unser Körper gehört. Unsere ersten reflectirten Ideen müssen also auf uns selbst, auf unser denkendes Princip, die nächsten auf die Aufsenwelt und den uns nächsten Theil derselben den eigenen Körper fallen. Dieser würde bald zerstört sein, wenn die Sorge für seine Erhaltung uns nicht beschäftigte und die Entfernung der Schmerzen; die Nothwendigkeit unsern Körper vor Schmerz und Zerstörung zu hüten führt dahin, die äufseren Gegenstände zu betrachten, die uns nützen oder schaden können. Darunter finden wir aber solche, die uns ganz ähnlich sind und die ebendieselben Bedürfnisse wie wir haben; und um in der Natur das, was uns erhalten oder uns schaden kann, zu erkennen und zu scheiden, finden wir es vortheilhaft uns mit jenen zu verbinden. Das Princip und die Stütze dieser Verbindung ist die Mittheilung der Ideen, und diese verlangt die Erfindung der Zeichen.

Dies ist der Ursprung der Bildung der Gesellschaften, aus welchen die Sprachen entstehen mufsten. In der Gesellschaft bildet sich als Gegensatz gegen das Recht des Stärkeren die Idee des Gerechten und des Ungerechten und der sittlichen Natur der Handlungen: dies soll dann auch darauf führen, was in uns das Princip des Handelns sei oder die Substanz die da will und denkt, und dahin, dafs wir aus zwei verschiedenen Naturen bestehen, die in einer unauflöslichen Verbindung und Abhängigkeit von einander sind. Diese Sklaverei, die von uns unabhängig ist, verbunden mit den Reflexionen über die Natur der beiden Principien und ihre Unvollkommenheit, leite ferner zu der Betrachtung einer allmächtigen Intelligenz und zu deren Verehrung. Diese rein intellectuellen Begriffe seien die Frucht der ersten, von unseren Empfindungen veranlafsten Ideen. Aus der Sorge für den Körper entspringen Ackerbau, Arzneikunde und alle durchaus nothwendigen Künste, weiterhin theils um der Nothwendigkeit willen theils zur Unterhaltung das gesammte Naturstudium. Von hier kommt d'Alembert auf einem Wege, den ich der Kürze halber nicht besonders angebe, auf die mathematischen Wissenschaften, und nachdem er diese auf die Spitze geführt, auf die Wissenschaft der Gröfsen im Allgemeinen, betrachtet er, wie die mathematische Abstraction wieder zu dem physischen Körper zurückkehre, dem die Undurchdringlichkeit zukommt, und wie dadurch die Gesetze des Gleichgewichtes und der Bewegung, der Gegenstand der Mechanik, gebildet werden, und weiterhin die Gesammtheit der physisch-mathematischen Wissenschaften, als deren Spitze er die Astronomie ansieht, die erhabenste und sicherste Anwendung der Geometrie und der Mechanik; ihre Fortschritte seien das unbestreitbarste Denkmal der Erfolge, zu welchen der menschliche Geist sich erheben könne. Aber auch für die Untersuchung der irdischen Körper sei der Gebrauch der mathematischen Kenntnisse nicht minder wichtig: bei dieser komme es vorzüglich an auf ein reflectirtes Studium der Erscheinungen, Vergleichung derselben und Zurückführung einer grofsen Anzahl derselben auf eine einzige, was er am Magnetismus näher erläutert. Alle Erkenntnisse, welche unsern natürlichen Einsichten vergönnt seien, lägen zwischen zwei Grenzen, zwischen der Idee von uns selbst, die zur Idee des höchsten Wesens führe, und dem Theile der Mathe-

matik, welcher die allgemeinen Eigenschaften der Körper, der Ausdehnung und der Gröfsen zum Gegenstande habe; zwischen beiden liege aber ein unermefslicher Zwischenraum, und die kleine Anzahl sicherer Erkenntnisse genüge nicht allen unsern Bedürfnissen. Was die erstere Grenze betrifft, so sei die Natur des Menschen ihm selber ein undurchdringliches Geheimnifs, wenn er nur durch die Vernunft erleuchtet sei; ebendasselbe könne man von unserem jetzigen und zukünftigen Dasein sagen, und von dem Wesen dessen, welchem wir es verdanken, sowie von der Art der Verehrung, welche derselbe von uns verlange. Also sei uns eine geoffenbarte Religion nothwendig, die sich jedoch nur auf das nothwendigste beschränke; aber durch die Kunst der Einsichten, welche diese der Welt mitgetheilt, sei selbst das Volk fester und entschiedener über eine grofse Anzahl wichtiger Fragen als alle Sekten der Philosophen. Auch die mathematischen Wissenschaften, welche die andere Grenze bilden, hätten nicht alle gleiche Sicherheit und seien nicht so reich als es scheine; selbst die mathematischen Lehrsätze kämen, ohne Vorurtheil betrachtet, auf eine sehr kleine Anzahl ursprünglicher Wahrheiten zurück: der unmittelbar nachfolgende Satz, der aus dem vorhergehenden erschlossen wird, sei nichts als der vorhergehende, der im Uebergang von dem einen zum andern die Gestalt wechsele. Dasselbe gelte von den physischen Wahrheiten und den Eigenschaften der Körper, soweit wir deren Verbindung erkennen: alle diese Eigenschaften seien nichts als eine einfache und einzige Erkenntnifs: wenn andere, in gröfserer Anzahl, uns als verschiedene Wahrheiten erschienen, so verdankten wir die Vielheit dieser Erkenntnisse nur der Schwäche unserer Einsichten, und dieser Reichthum sei nur die traurige Folge unserer Dürftigkeit. „Das All würde für den, welcher es unter einem einzigen Gesichtspunkt umfassen könnte, wenn es erlaubt ist dies zu sagen, nur eine einzige Thatsache und Eine grofse Wahrheit sein" („*L'univers, pour qui saurait l'embrasser d'un seul point de vue, ne serait, s'il est permis de le dire, qu'un fait unique et une grande vérité*", S. IX). Ich mufs es mir versagen, von den folgenden Partien auch nur einen so gedrängten Auszug zu geben, wie der bisherige es ist, theils weil es mir nicht angemessen scheint fast nur fremdes zu geben, theils weil ich den Umfang dieser Einleitungsrede beschränken mufs.

Ich bemerke daher nur noch soviel. D'Alembert kommt zunächst auf die Ausbildung der Logik, dann der Grammatik, der Redekunst, der Geschichtkunde mit Chronologie und Geographie. Soweit hat er die Partie der menschlichen Erkenntnifs entwickelt, die entweder in den directen Ideen besteht, die wir durch die Sinne empfangen haben, oder in der Combination und Vergleichung dieser Ideen, welche Combination man im allgemeinen Philosophie nenne. Eine andere Art reflectirter Kenntnisse bestehe aber in den Ideen, welche wir uns selbst bildeten, indem wir Wesen uns durch Einbildungskraft vorstellten und uns zusammensetzten, die denen ähnlich sind, welche der Gegenstand unserer directen Ideen sind. Das ist die Nachahmung der Natur durch die schönen Künste, Malerei, Sculptur, Baukunst, Poesie, Musik. Er knüpft hieran noch Bemerkungen über den Unterschied der Wissenschaften und der Künste, und über die mechanischen Künste. Dann bildet er einen Stammbaum (*arbre généalogique ou encyclopédique*) der menschlichen Kenntnisse nach drei Haupttheilen unter den Gesichtspunkten des Gedächtnisses, der Vernunft und der Einbildungskraft, in einigen Beziehungen etwas äufserlich und aggregatmäfsig, im Ganzen nach Bacon, jedoch mit nicht wenigen Abweichungen. Den zweiten Theil der ganzen Abhandlung bildet die Betrachtung der Encyklopädie als *Dictionnaire raisonné des Sciences et des Arts*; ehe er aber in das Einzelne hiervon eingeht, zeigt er den damals gegenwärtigen Zustand der Wissenschaften und Künste, und in welchem Stufengange man dahin gekommen, steigt jedoch nur bis zu der Wiederherstellung der Wissenschaften zurück; wovon ich hier keinen weiteren Abrifs geben kann: das übrige dient dazu, mehr im besonderen über das eingeleitete Werk zu unterrichten, und gründet sich zum Theil auf Diderots früher erschienenen Prospectus.

Es bedarf kaum der Bemerkung, dafs man von d'Alembert nichts mittelmäfsiges erwarten kann. Ich bewundere die Kraft und Gediegenheit der Darstellung, die Bestimmtheit und Genauigkeit des Ausdruckes, die den Französischen Schriftstellern eigen ist, die Fülle anregender und fruchtbarer Gedanken, die sich über das ganze Gebiet der menschlichen Erkenntnifs verbreiten: überall geistvolle Blicke, besonders auch in der Vorbetrachtung zum zweiten Theile, die eine kleine Geschichte der geistigen Entwickelung seit

der Wiederherstellung der Wissenschaften in ihren Hauptpunkten giebt. Das auf Mathematik und Physik bezügliche dürfte freilich das ausgezeichnetere sein, während manche der in dem principiellen Theile enthaltenen Aufstellungen dem geschichtlichen Gange des Geistes kaum angemessen und auch philosophisch nicht eben tief sind. Man urtheile hierüber noch so streng; man wird doch auch wider Willen, von dem Verfasser fortgerissen. Die gesammte wissenschaftliche, zumal Französische Bildung des Zeitalters ist von ihm zusammengedrängt, und ohne eine Beimischung des Giftes, welches die Encyklopädisten verbreitet haben sollen. Der Standpunkt ist allerdings nur der des Empirismus und Sensualismus: es ist Locke's Philosophie, welchem er auch grofse Huldigung spendet, und Friedrich der Grofse theilte diese vollkommen. Doch kommt d'Alembert selbst von diesem Standpunkt aus auf einen Gedanken von der gröfsten speculativen Tragweite. Ich betrachte als den Gipfel und die Krone der ganzen Abhandlung den Satz, zu dem er auf sehr methodische Weise gelangt: das All würde dem, welcher es unter einem einzigen Gesichtspunkt umfassen könnte, nur eine einzige Thatsache, Eine grofse Wahrheit sein. Wie klein ist von da der Schritt zur *Monas monadum* des Leibniz, oder um den spätern Ausdruck zu gebrauchen, zum Absoluten! Und ich weifs nicht, ob die zugefügte Verwahrung, „wenn es erlaubt ist es zu sagen", nicht aus dem Gefühl entstanden sei, dafs er mit diesem Gedanken die Grenze der herrschenden Ansichten verwegen überschreite oder auch gegen den positiven Glauben verstofse, welchen er übrigens weit mehr als sein Schüler Friedrich mit grofser Umsicht schont. So schön aber auch das Werk ist und so sehr es die Unsterblichkeit verdient, so hat es doch seinen Einflufs, soviel mir bekannt ist, nicht soweit ausgedehnt, dafs es mafsgebend für die Wissenschaft geworden wäre. „Die physische Gestaltung (*constitution*) der litterarischen Welt", sagt d'Alembert selbst (S. XXXII), „bringt wie die der materiellen, gewaltsame Umwälzungen mit sich, über welche sich zu beklagen eben so ungerecht wäre als über den Wechsel der Jahreszeiten". So verdrängt in dem geistigen Leben eine Richtung die andere, und oft mufs das gröfsere dem geringeren zeitweise weichen. Das Werk, welchem Friedrich die gröfste Vollkommenheit beilegt, hat keineswegs eine so dauernde Nachwirkung gehabt wie eine gewonnene Schlacht des

Königs, und ich glaube auch die ganzen Werke des ausgezeichneten Französischen Philosophen nicht eine so dauernde wie des königlichen Feldherrn sämmtliche Kriegsthaten, die einen bedeutenden Staat begründet haben. Aber diese Thaten würden dennoch keinesweges wahrhaft erspriefslich geworden sein, wenn Friedrich mit der kriegerischen Auszeichnung nicht zugleich die des Staatsmannes verbunden hätte, ich meine nicht sowohl eines solchen, der mit Kunst und Geschick die äufseren Angelegenheiten handhabt, sondern des wahren Politikers, der das Innere des Staates ordnet und lenkt: sie hätten dem Land und Volk wenig genützt, wenn er mit der Kriegskunst nicht die Künste des Friedens verbunden hätte. Durch diese hat er, auch abgesehen von seiner schriftstellerischen Thätigkeit, sich nicht allein den nachhaltigen Ruf eines praktischen Weisen erworben, sondern auch die nachhaltige Wirksamkeit eines Philosophen auf dem Throne geübt. So hat er also keinesweges blofs für die Zeitgenossen gearbeitet, sondern auch für die Nachwelt, und sicherlich in Bezug auf sich die Erfolge der Fürsten unterschätzt, wenn er sie in den vorhin angeführten Worten auf die Gegenwart beschränkt. Ja wir leben und verkehren auch aufser seinen Schriften noch mit ihm: denn er hat, um heute nur bei seiner Wirksamkeit für Preufsen stehen zu bleiben, diesem Staate ein geistiges Lebensprincip eingepflanzt, auf welchem ebensowohl wie auf der Heeresmacht das Glück und der Glanz dieses Reiches beruht. Diesem geistigen Princip, der Seele dieses Landes, gilt unsere heutige Feier vorzugsweise. Wer dieses Princip nicht anerkennt, kann das Gedächtnifsfest des grofsen Friedrich nicht würdig begehen. Möge man niemals sagen können, es lasse sich in diesem Lande nicht mehr würdig begehen, weil dieses Land nicht mehr von Friedrichs Geist beseelt sei! Doch trostreiche Hoffnungen für die nächste, trostreiche für die fernere Zukunft werfen nach dem schweren Verhängnifs und Leid, welches mit des Königs Majestät das Land betroffen, Lichtstrahlen in unser Gemüth, und lassen uns die Erfüllung alles dessen, was wir zu des Königs, seines erhabenen Hauses und des Landes Wohlfahrt für jetzt und für die Folgezeit, für uns und für unsere Kinder und Kindeskinder wünschen und erflehen, in freudiger Ahnung erwarten.

XXXVIII.

Zur Begrüfsung der Herrn Weber, Parthey und Theodor Mommsen als neu eingetretener Mitglieder der Königlich Preufsischen Akademie der Wissenschaften in der öffentlichen Sitzung derselben zur Feier des Leibnizischen Jahrestages am 8. Juli 1858.

Wenn ich Ihnen, verehrte Herrn, deren Worte wir soeben vernommen haben, einer dreien, in gemeinsamer Ansprache erwiedere, so bedarf ich dafür keiner weiteren Rechtfertigung, als dafs Sie alle sich auf dem Gebiete des Alterthums bewegen, alle nicht etwa blofs die eine oder die andere Hauptseite des Alterthumstudiums, welches man in das Sprachliche und in das Sachliche zu theilen gewohnt ist, sondern beide, wie es sein soll, zusammen ergriffen haben. Freilich sind die Gebiete Ihrer Studien örtlich und zeitlich sehr verschieden: örtlich Indien, Aegypten, das Römische Reich, welches zwar ein Weltreich war, aber seinen Mittelpunkt doch in Rom und Italien hatte; zeitlich, indem die Betrachtung Indiens und Aegyptens zu den Urzeiten der Menschheit hinaufsteigt, die Römische Philologie aber, wenigstens grofsentheils, sich in dem Licht der Geschichte bewegt. Doch fehlt es nicht an Verknüpfungspunkten, vorzüglich durch Hellenische Vermittelung. Indien und Rom hängen nicht allein durch die Gemeinsamkeit des Indogermanischen Sprachstammes zusammen, sondern nachdem Alexanders Waffen Hellenische Bildung in den fernen Osten getragen hatten, hat selbst jenes Urland, wie Sie, verehrter Herr College Weber, andeuten, dem Einflufs des Hellenischen nicht widerstehen können, dem auch Rom seine feinere litterarische Bildung verdankt; und ist die Aegyptische Bildungsform in ihrer starren Eigenthümlichkeit von der Griechischen scharf gesondert, so läfst sich doch eine frühe Einwirkung Aegyptens auf Hellas und so mittelbar auf Italien nicht so rasch verneinen als manche gethan haben: nach der späteren Vermischung Griechischer Cultur

mit der Aegyptischen durch die Macedonische Herrschaft ist aber der Römer Bildung durch die Alexandrinische vielfach bestimmt worden, bis Aegypten selbst eine Römische Präfectur wurde. Hat die neuere Zeit eine noch stärkere Wechselwirkung der Völker und Staaten auf einander erzeugt, so verschwindet das Vorurtheil doch immer mehr, als habe im Alterthum nur überall feindselige Absonderung bestanden. Dessen ungeachtet gehen Ihre Studien, hochgeehrte Herrn, allerdings sehr weit auseinander. Um viele Unterschiede unberücksichtigt zu lassen, hebe ich nur heraus, dafs die Römische Philologie, wie von dem letzten Sprecher soeben bemerkt worden, die Vortheile und Nachtheile einer vielhundertjährigen Tradition voraus hat, die Indische und Aegyptische aber neue Schöpfungen sind. Für die Schwierigkeit und Bedeutung der Arbeit macht dies aber keinen Unterschied: denn wenn auf einem neuen Felde der Mangel an Vorarbeit gröfsere Selbstthätigkeit in Anspruch nimmt, so erfordert ein reicherer Vorrath an Vorarbeiten gröfsere Anstrengung um diese zu bewältigen, und je mehr Vorgänger man hat, desto mehr mufs man auf seiner Hut sein, dafs man nicht durch die Vorgänger getäuscht werde, desto mehr Kräfte auf eine sorgfältige kritische Sichtung verwenden; man mufs erst reine Bahn machen, um in geradem Laufe zum Ziele zu gelangen, und dieses Aufräumen, diese Beseitigung des Irrthums ist oft schwieriger als das unmittelbare Finden der Wahrheit. Seien Sie uns also alle gleich willkommen, die da Neubrüche unternehmen und die auf längst umgepflügtem Boden den geistigen Ackerbau fortsetzen; kein Feld des Wissens ist schon bis zur Unfruchtbarkeit erschöpft, und überall ist noch neue Wahrheit zu Tage zu fördern. Ich sage aber nichts neues, wenn ich behaupte, dafs die wichtigsten Erfindungen oder Entdeckungen durch den naturgemäfsen Gang der Wissenschaften herbeigeführt werden. Ist die Erkenntnifs bis zu einem gewissen Grade vorgeschritten, so machen sich bestimmte Mängel, Lücken, Bedürfnisse bemerkbar; es entstehen neue Aufgaben, die dem einen undeutlicher, dem andern klarer vorschweben: selbst ein dunkles Gefühl von einem verborgenen Schatz, zu dessen Hebung man eine Wünschelruthe haben möchte, wirkt anregend in der Wissenschaft. Die neuen Entdeckungen müssen kommen, sobald im Gange der Erkenntnifs die Zeit für sie eingetreten ist; selbst wenn sie zufällig gemacht

scheinen, kann man behaupten, dieser Zufall hätte nicht stattfinden können, wäre die Wissenschaft nicht bis dahin gelangt gewesen, wohin sie zur Zeit dieses Zufalls gelangt war, und damit hört der Zufall auf Zufall zu sein, weil er durch vorhergegangenes bedingt ist. Ja wäre nicht diesem diese Entdeckung zuerst gelungen, so hätte sie bald einem andern gelingen müssen: daher auch manches ohngefähr gleichzeitig von mehren entdeckt worden. Damit wollen wir das Verdienst der Erfinder nicht schmälern: es ist immerhin ein grofses, wenn dieser besondere Geist auserwählt war, für die Herausstellung einer neuen Wahrheit das Werkzeug des gesammten Menschengeistes zu sein, der sich in der Folge der Jahrhunderte den Riesenbau der menschlichen, dem Göttlichen nachstrebenden Wissenschaft aufthürmt. Es kommt aber hierbei viel darauf an, dafs jeder Gelehrte zur rechten Zeit an der rechten Stelle in das Ganze eingreife, dafs er seinen Beruf fühle und dem gemäfs ein eigenthümliches leiste; thut er dies, so füllt er sicher seinen Beruf in der Wissenschaft auch aus. Ob Sie, meine Herrn, an welche diese Worte gerichtet sind, dies gethan haben und thun, darüber ist das Urtheil der Akademie schon festgestellt, nicht erst durch die Wahl, in deren Folge Sie heute hier als Sprecher aufgetreten sind, sondern schon durch die vorangegangenen Beziehungen zwischen der Akademie und Ihnen. Sie, Herr College Weber, haben vorhin damit begonnen, dafs die Akademie seit zwölf Jahren Ihren Arbeiten sich förderlich erwiesen; wenden Sie dies so, als ob die Anerkennung, die Ihnen jetzt zutheil geworden, nicht Ihnen selbst gelte, sondern der Wichtigkeit jener Studien, die von der Akademie unausgesetzter Unterstützung werth geachtet worden, so mufs ich entgegnen, dafs diese Beihülfe doch jenen Studien nicht an sich allein galt, sondern inwiefern sie die Ihrigen waren, und Sie durch dieselben mächtig eingegriffen haben und ferner eingreifen in die Lösung der von Ihnen soeben näher bezeichneten Aufgaben der Indischen Philologie: und wenn Sie im Bereiche dieser Aufgaben den Uebergang der Vedischen Periode in die des Indischen Mittelalters und die Beziehungen Indiens zu den Ländern im Westen als dasjenige Gebiet nennen, welchem Sie, besonders in litterargeschichtlicher Beziehung, sich zugewandt, so erkenne ich, zumal in Erinnerung an Ihre akademischen Vorlesungen über Indische Litteraturge-

schichte und an andere kleinere Ausführungen, als Ihren vorzüglichen Beruf zur Fortbildung dieser Studien die wichtige Sichtung und Bestimmung der Werke nach den Zeitaltern, in welcher Sie Ihre vollkommene Unbefangenheit und Freiheit von Vorurtheilen bereits bewährt haben. Ihnen, Herr College Parthey, der Sie ohne auf eine öffentliche Lehrstelle Anspruch zu machen, aus ächt akademischem Triebe der Wissenschaft Ihr Leben widmen, hat die Akademie schon vor langer Zeit bei Gelegenheit Ihrer Preisschrift über das Alexandrinische Museum Aufmerksamkeit zugewandt. Sie haben theils die alte Geographie im allgemeinen und die Aegyptens insbesondere, theils die Kritik und Erklärung der zu lange vernachlässigten alten Schriftsteller, welche sich auf Aegypten und den Aegyptischen zwischen Mythos oder Mystik und Philosophie schwebenden Anschauungs- und Gedankenkreis beziehen, theils die für das Verständnifs der Aegyptischen Sprachdenkmäler so wichtige Koptische Sprache zu Gegenständen Ihrer Studien gewählt. Wie zeitgemäfs und an den gegenwärtigen Stand der Forschungen über Aegypten angepafst Sie Ihre Aufgaben sich gestellt haben, leuchtet von selbst ein, ohne dafs ich dabei verweilte. Auch Sie, unser jüngster Amtsgenosse Herr Mommsen, haben seit einer Reihe von Jahren mit der Akademie in Verbindung gestanden, nicht nur als correspondirendes Mitglied, sondern auch ganz vorzüglich in Folge des von Sr. Maj. dem König der Akademie aufgetragenen grofsen Inschriftenwerkes, dessen Sie ausführlicher gedacht haben; auch Sie haben in Ihrer Ansprache eine bestimmte Aufgabe, die Ihnen gestellt sei, hervorgehoben und deren wissenschaftliche Bedeutung erörtert. Diese ist zwar nicht Ihre einzige; Ihre Thätigkeit dehnt sich auf die Sprachforschung, auf die Geschichte des Römischen Staats und Staatswesens, auf die Rechtswissenschaft, zumal das Römische Recht aus, um anderes zu übergehen; aber Sie fassen diese Studien insgesammt in ihrer Verbindung auf, und Sie haben selbst gezeigt, wie diese Verbindung und mit ihr eine Erweiterung und Veredelung des epigraphischen Studiums gerade jetzt durch den Gang der Wissenschaft geboten ist, in welchen sich Ihre besondere Thätigkeit einordnet und mit einer bewundernswürdigen Arbeitskraft und Einsicht eingreift. Niemand kann es lebhafter als ich empfinden, mit welcher Aufopferung das von Ihnen treffend bezeichnete Geschäft verbunden ist, die Archive der

Vergangenheit zu ordnen und, was noch mehr ist, erst den Stoff dieser Archive zusammenzubringen und zu reinigen: möge Ihnen Ihre Wahl zum Mitgliede unserer Gesellschaft und die Ihnen gewährte freie Stellung einen Ersatz für die gebrachten und noch zu bringenden Opfer gewähren! Nehmen Sie, verehrte Herrn, diese anspruchlose-Erwiederung als freundlichen und herzlich gemeinten Gruſs bei Ihrem heutigen feierlichen Eintritt in unsere Mitte!

DATE DUE			

